

Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimler Alanında Yeni Trendler I

Editör:
Prof. Dr. Sinan Sönmez

Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimler Alanında Yeni Trendler I

Editör:

Prof. Dr. Sinan Sönmez

Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimler Alanında Yeni Trendler I
Editör: Prof. Dr. Sinan Sönmez,

Genel Yayın Yönetmeni: Berkan Balpetek

Kapak ve Sayfa Tasarımı: Duvar Design

Baskı: ARALIK 2022

Yayıncı Sertifika No: 49837

ISBN: 978-625-8261-65-3

© Duvar Yayınları

853 Sokak No:13 P.10 Kemeraltı-Konak/İzmir

Tel: 0 232 484 88 68

www.duvar yayinlari.com

duvarkitabevi@gmail.com

Baskı ve Cilt:REPRO BİR

Repro Bir Mat Kağ. Rek. Tas. Tic. Ltd. Şti.

İvogsan 1518. Sokak 2/30 Mat-Sit iş Merkezi Ostim

Yenimahalle/Ankara

İÇİNDEKİLER

DİL İÇİ ÇEVİRİ: REŞEHÂT ÖRNEĞİ	9
Dr. Öğr. Gör. Abdullah BALLI	
PERSONEL SAYISI VE ÜRETKENLİK İLE İNOVASYON VE İHRACAT ARASINDAKİ İLİŞKİ: BİST ÖRNEĞİ	23
Dr. Öğr. Üyesi Abdulmuttalip PİLATİN	
NEOLİBERALİZMDE SOSYAL DEVLET VE SOSYAL ADALET TASAVVURUNA ELEŞTİREL BİR BAKIŞ	43
Dr. Öğr. Gör. Ahmet Küçük	
SİBER GÜVENLİK DERSİNE YÖNELİK İHTİYAÇLARIN BELİRLENMESİ	63
Öğr. Gör. Akın KARAKUYU	
MOR SALKIMLI EV'DE YAZARIN YAŞADIĞI SİYASAL OLAYLAR	81
Doç. Dr. Ali ALGÜL	
YENİ MEDYADA E-TİCARET GİRİŞİMCİLİĞİNE İLİŞKİN ÖRNEK SİTELER ÜZERİNDE BİR DEĞERLENDİRME	99
Doç. Dr. Ali Emre Dingin	
DÜNYA DENİZYOLU TAŞIMACILIĞINDA TÜRKİYE'NİN YERİ	113
Doç. Dr. Alpaslan ATEŞ	
KURUMSAL SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK ÖLÇÜTÜ OLARAK ESG SKORU İLE FİNANSAL PERFORMANS VE FİNANSAL RİSK İLİŞKİSİ, BİST ÖRNEĞİ	133
Doç. Dr. Arzu ŞAHİN	

ÇİN'DE CAMİ MİMARİSİNE BAKIŞ: ŞİAN ULU CAMİ	147
Doç. Dr. Ayşe ERSAY YÜKSEL	
COVID 19 PANDEMİSİNİN	
MUHASEBE MESLEK MENSUPLARI ÜZERİNE ETKİLERİ	167
Öğr. Gör. Ayşe Gül ŞAHİN KOÇAK	
PARTİ SİSTEMLERİ VE TEK PARTİ REJİMİ BAĞLAMINDA	
1925-1945 YILLARI ARASINDA TÜRKİYE'DE	
ÇOĞUNLUKÇU PARLAMENTER TEK PARTİ YÖNETİMİ	183
Ayşe SERTDEMİR	
OKUN YASASI HANGİ GELİR GRUBUNDA GEÇERLİ?	199
Gizem AKBULUT YILDIZ, Barış YILDIZ	
ÇEVRESEL VE ÜRETİM ODAKLI BİR YAKLAŞIM:	
MALZEME AKIŞ MALİYET MUHASEBESİ	209
Doç. Dr. Begüm ÖKTEM, Dr. Buse ÖKTEM	
İKLİM DEĞİŞİKLİĞİ, ÇOKLU AFETLER VE TÜRKİYE	227
Dr. Öğretim Üyesi Bekir TAŞTAN	
BAUMOL MALİYET HASTALIĞI VE SAĞLIK SEKTÖRÜ	245
Biritan Güneş KARAKOÇ, Prof. Dr. Gökhan DÖKME	
BANKA BİLANÇO ANALİZİNDE KULLANILAN	
YÖNTEMLER	267
Dr. Öğr. Üyesi Bülent Günceler	
HİSSE SENEDİ FİYATLARI, TÜKETİCİ GÜVEN ENDEKSİ VE	
DÖVİZ KURU İLİŞKİSİ: TÜRKİYE ÖRNEĞİ	269
Dr. Öğr. Üyesi Cemil SÜSLÜ	

SOSYOLOJİ BÖLÜMÜ ÖĞRENCİLERİNİN SİYASET KAVRAMINA İLİŞKİN ALGILARI ÜZERİNE METAFORİK BİR İNCELEME	305
Dr. Öğretim Üyesi, Coşkun Dikbıyık	
ÇOK ULUSLU ORGANİZASYONLARDA YEŞİL İNSAN KAYNAKLARI YÖNETİMİ UYGULAMALARI	323
Dr. Çağla DEMİR	
KENTLERDE YAŞAM KALİTESİNDEKİ FARKLILAŞMALAR (İZMİR/KARŞIYAKA İLÇESİ AKSOY VE CUMHURİYET MAHALLELERİ)	337
Çiğdem ÜNAL, Fatih KENAR	
DÖRDÜNCÜ SANAYİ DEVRİMİ VE SOSYAL GÜVENLİK SİSTEMLERİ	367
Doç. Dr. Davuthan GÜNAYDIN	
TÜRK KAMU YÖNETİMİ ve HUKUK SİSTEMİNDE İYİ YÖNETİŞİM YANSIMALARI	381
Arif CANSARAN, Doç. Dr. Demet CANSARAN	
BİLİMSEL BİR MAKALE NASIL YAZILMALI?	403
Doç. Dr. Demet CANSARAN	
TÜKETİCİ SADAKATİNİN TUTUNDURMA KARMASINA YÖNELİK FAALİYETLER PERSPEKTİFİNDEN DEĞERLENDİRİLMESİ: BİR HAVAYOLU ŞİRKETİNDE UYGULAMA	413
İbrahim ÖZKAN, Doç. Dr. Dilaysu ÇINAR	
NAKİŞLİ BİR KÖY ODASI: UŞAK SELVİOĞLU KÖYÜ KONAĞI	431
Doç. Dr. Elif GÜRSOY	

ALAŞEHİR YILDIRIM BEYAZIT CAMİİ ÜZERİNE GÖZLEMLER	453
Doç. Dr. Elif GÜRSOY	
BİYOÇEŞİTLİLİK VE TURİZM	471
Elif ŞENEL	
ZENGEZUR KORİDORUNUN BÖLGE ÜLKELERİNE GÖRE STRATEJİK ÖNEMİ	489
ELŞAN İZZETGİL	
TOPLAM KALİTE YÖNETİMİNİN TARİHSEL GELİŞİMİ VE KATKI SAĞLAYAN DÜŞÜNÜRLERİN ÇALIŞMALARI	511
Öğr. Gör. Ergun SELÇUK	
KORONAVİRÜS (COVID-19) PANDEMİSİNİN RESTORAN İŞLETMELERİNE ETKİSİ	525
Dr. Öğr. Üyesi Begüm İLBAY	
SOSYAL BİLİMLERDE FİNANSAL TEKNOLOJİ ÜZERİNE YAPILAN ÇALIŞMALAR: SİSTEMATİK DERLEME	539
Ahmet Kamil KABAKUŞ, Uğur Dağtekin	
ÇALIŞMA METAVERSE İŞ VE EĞİTİM DÜNYASI	557
Metin ÇENGEL, Ezgi Pelin YILDIZ	
TOPLUMSALLAŞMA SÜRECİNDE ROL KAVRAMI, ROL TEORİLERİ VE MESLEKİ ROL	571
Meerim ARTIŞEVA, Uğur ÜNAL	
SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA ve DÖNGÜSEL EKONOMİ İLİŞKİSİ: SEÇİLMİŞ OECD ÜLKELERİNDEN AMPİRİK KANITLAR	593
Reyhan CAFRI, Yunus AÇCI	

COVID-19 PANDEMİSİNİN ÖRGÜTSEL TASARIMA ETKİSİ Zekeriya ŞAHİN	607
THOMAS STEVENS'IN BİSİKLETTLE İLK DÜNYA TURUNDA MÜHİM BİR DURAK: İSTANBUL Zeynep İskefiyeli	621
TEKNOLOJİNİN ETKİSİYLE MUHASEBENİN DEĞİŞEN YÖNÜ Zeynep ŞAHİN	641
KUR RİSKİ DUYARLILIĞI: SEKTÖREL BİR ANALİZ Önder BÜBERKÖKÜ, Ayhan CESUR	655
ZAMANLA DEĞİŞEN FAİZ ORANI RİSKİ DUYARLILIĞININ ANALİZİ Önder BÜBERKÖKÜ, Ayhan CESUR	671
PORTFÖY RİSKLERİ ÜZERİNE RİSKE MARUZ DEĞER KARŞILAŞTIRMASI Nuri AVŞARLIGİL	687
ENFLASYONUN İŞLETMELER VE MALİ TABLOLAR ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ Cenk KIRITOĞLU	703
KENT YÖNETİMİNDE KAMU KURUMU NİTELİĞİNDEKİ MESLEK KURULUŞLARININ ROLÜ VE ÖNEMİ Ahmet YAMAN	727
İNOVASYONA YENİ BAKIŞ: İNOVASYONUN ÇEVİKLİĞİNDE İNOVATİF OKURYAZARLIK Asiye YÜKSEL	743
KIRIM HANLIĞI DIŞ TİCARETİ Ali BİRVURAL	763

ALEVİ-BEKTAŞİLİĞİN ABİDE ŞAHSİYETLERİ Tuğba Semin AKKURT	777
BİLGİSAYAR OYUNU MANTIĞI ve SİNEMA İLİŞKİSİ: YARININ SINIRINDA FİLMİ ÖRNEĞİ Yavuz AKYILDIZ	789
KÜRESELLEŞME DÖNEMİNDE DİPLOMASİ VE DEĞİŞİM Şaban ÖZTÜRK	805
KENTSEL GÜVENLİĞİN SAĞLANMASINDA YEREL YÖNETİMLER İÇİN “DAHA GÜVENLİ KENTLER PROGRAMI” Mehmet Murat PAYAM	815
BANKALARIN KARLILIK ORANLARI İLE KREDİLER ARASINDAKİ İLİŞKİSİ: PANEL VERİ ANALİZİ Ayşen KONUŞKAN	833
EDREMİT KÖRFEZİ’NİN İNANÇ TURİZMİ POTANSİYELİ: BURHANİYE VE AYVALIK ÖRNEĞİ Muammer BEZİRGAN, Harun ATAMAN	853
SON DÖNEM MÜDAHALELERİYLE UŞAK ULU CAMİİ Sedat BAYRAKAL	881
UZAKTAN SAĞLIK HİZMETLERİNİN SAĞLIK EKONOMİSİNE ETKİLERİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME Ferhat Onur AĞAOĞLU, Lokman Onur EKİNCİ	893

DİL İÇİ ÇEVİRİ: REŞEHÂT ÖRNEĞİ

Dr. Öğr. Gör. Abdullah BALLI

**Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, ORCID: 0000-0002-6387-7032*

GİRİŞ

Çeviri araştırmalarında tartışılan bir kavram olarak dil içi çeviri *bir dildeki göstergeleri yine o dildeki açıklamalarla, tanımlamalarla, eşanlamlı yada karşıt anlamlı sözcüklerle yorumlama eylemidir* (Vardar, 1978: 60). Çeviri türleri ile ilgili olarak dilbilimciler tarafından yapılan sınıflandırmalara ilk defa ayrı bir çeviri türü olarak Roman Jakobson tarafından dâhil edilen *dil içi çeviri* kavramı, diller arası çeviriden, yani asıl çeviri olarak bilinenden farklı olarak, çıkış dilindeki bir mesajın eş anlamlı sözcüklerin veya ad aktarmalarının eski tabirle mecazımürsellersin kullanılmasını esas alan, kahir ekseriyetle “yeniden ifade etme” ya da metnin muhtevasının yine aynı dilin normları ve dil kullanım geleneklerine uygun biçimde karşılanması için açılanması başka deyişle tefsir edilmesi şeklinde tecelli eder (Berk, 2005: 34-35). Bu aşamada, Osmanlı Türkçesi ile yazılmış dini ve tasavvufi içerikli eserleri bunların uzmanlık dilini anlamayan okurlar için sadeleştirmek, bir anlamda özleştirmek dil içi çeviri bağlamında ele alınan bir süreç ve aynı zamanda dil içi çeviri olgusuna eklenmiş bir ihtiyaç olarak da belirginleşir. Bu ihtiyacı doğuran temel etmen hiç şüphesiz, toplumun din, bilim, sanat vb. pek çok alanda geçmişte elde edilen kültürel mirası anlama ve bugüne aktarma çabasıdır.

Çeşitli zamanlarda bu insancıl çabanın hızını yavaşlatan ve Osmanlı Türkçesinden Türkiye Türkçesine dil içi çeviri bağlamındaki sadeleştirme çalışmalarının nitelik ve niceliğini etkileyen dil içi etmenler söz konusu olmuştur. Bu etmenlerden en önemlisinin Osmanlıcanın yabancı unsurlarla olan münasebeti olduğu söylenebilir. Bu çerçevede Ergin (2013:19) şunları ifade etmektedir:

“Yabancı unsurların durumu bakımından Osmanlıca içinde üç devre vardır. Osmanlıcanın 15. asrın sonu ile 16. asrın büyük bir kısmını içine alan ilk devresi Eski Anadolu Türkçesinde yazı diline sokulmaya başlayan Arapça ve Farsça unsurların Türkçeyi istila işinin çok sür'atlendiği devredir”.

Fahreddin Ali Safî'nin (ö. 939/1532) Nakşibendî şeyhlerinin biyografisine dair Farsça bir eser olan Reşehât'ı Muhyî-i Gülşenî, eserin bazı bölümlerini özetleyip bazı bölümlerine ilâveler yaparak 977 (1569) yılında Zencîr-i Zeheb adıyla Türkçe'ye tercüme etmiş, sonra bu eser İbn Muhammed Şerîf el-Abbâsî tarafından ikinci kez Türkçe'ye tercüme 993 (1585) edilmiş, birkaç defa basılan bu tercümenin bazı kısımları Zübdetü'r-Reşehât adıyla özetlenmiş, ayrıca Necip Fazıl Kısakürek tarafından özetlenip sadeleştirilerek Reşahat Can Damlaları adıyla yayımlanmıştır (Tosun, 2002: 8-9). Bu bağlamda Necip Fazıl Kısakürek'in 16. asrın sonlarında Türkçeye çevrilen bir eseri sadeleştirdiğini belirtmek gerekmektedir. 16. yüzyılın sonları ise Türkçenin eski duruluğunu kaybettiği, yabancı unsurların dil içindeki yoğunluğunu iyiden iyiye artırdığı, koyu

Osmanlıcanın iyice baş gösterdiği bir zaman olarak görülmüş, bu asırdan 17. ve 18. yüzyıla kadar uzanan devrede "*karişık dil, koyuluğunun son haddine varmış, yapısı güç halle Türkçeye benzeyen yazı dilinde Arapça ve Farsça unsurlar arasında Türkçe unsurlar adeta görünmez olmuştur* (Ergin, 2013:20). Bu görünmezlik, bir taraftan dil içi çeviriye bir olgu haline getiren bir faktör olarak tecessüm ederken, diğer taraftan da yukarıda belirtilen dönemlerden günümüze ulaşan Osmanlıca eserleri sadeleştirme işine girenleri zorlayan dil içi bir etmen olarak aynı zamanda sadeleştirme çalışmalarındaki başarıları ölçüsünde dil içi çevirmenlerini taçlandıran, diğer meslektaşları arasında fark edilir ve görünür kılan bir unsur olmuştur. Bu çalışmada, Necip Fazıl Kısakürek'in Reşehât sadeleştirmesinde izlediği dil içi çeviri işlemlerinin gelecekte yapılabilecek sadeleştirme çalışmalarına ışık tutacak ve yayımcıların ufkunu açacak bir nitelikte olduğunu, dil içi çeviri bağlamında günümüzde çeviri araştırmalarında henüz tartışılan belli başlı teknikleri 1971'de yayımladığı Reşehât adlı eserde ve yarım asrı aşkın bir süre önce uyguladığını, Osmanlıcadan Türkiye Türkçesine yapılacak dil içi çevirilerde örnek alınacak bir çalışma, dil içi çeviri araştırmalarına koştur bir varış metni ortaya koyduğunu iddia ediyoruz.

Bu iddiayı sorgulamak için çalışmada öncelikle, Necip Fazıl'ın kaynak metni olan Reşehât-i 'Aynî'l-Hayât eserinin genel özellikleri bir anlamda eserin sadeleştirmeyi zorlaştıran yönleri ana hatlarıyla ele alınmıştır, sonra Necip Fazıl'ın Reşehât sadeleştirmesinde başvurduğu dil içi çeviri işlemleri irdelenmiştir, daha sonra Necip Fazıl'ın hedef metni olan *Reşahat Can Damlaları* eserindeki dil içi çeviri anlayışına değinilmiştir. Son olarak sonuç kısmında bu çalışmayla ulaşılan sonuçlar belirtilmiş, ayrıca bu sonuçları çevreleyen muhtemel araştırma konuları belirtilmiştir.

1. REŞEHÂT-İ AYNÎ'L HAYAT ESERİNİN GENEL ÖZELLİKLERİ

Aşağıda Reşehât-i Aynî'l-Hayat eserinden bir kesit görülmektedir.

Şekil 1: Reşehât-i Aynî'l-Hayat eserinden bir kesit (Safiyüddîn, t.y: 11).

Bu metnin muhtemel transkripsiyonu şöyledir:

“Nâkil-i âsâr-i eslâf nâkid-i ahhârî eşrâf câmi'i menâkibu'l-ebrârî nâsir-i makâmâtü'l-ahyârî yani müellifi reşehât Mevlânâ Ali bin “Huseyn el-müştehir bi'ssafiyyi şerrefellâhu teâlâ bilutfîhi el-celî ve'l-hafî der ki çün meyamini eltâfi ilâhî ve berekât-ı a'tafî nâ mütenâhi ile sene sekizyüz seksen dokuzda zi'l-ka'de si evâhirinde velâyeti menzile hidâyete muntekab kutbu'l-kubrâ el-muhakkıkîne gavsu'l-uzamâi'l- muvahhidine nasırl hak ve'l hakikat ve'd-dünyâ ve'd-dîn hâce Ubeydullah radyallahu teala anhu ve erdahu hazretlerinin atebe-i aliyyeleri takbîl ile ser efrâz olmak vaki oldu ve bir kere dahi sene sekizyüzdoksan üç rebiu'l uhrâ evailinde ol asitane hâdimlerinin şerefi payi bu vesile ile müşerref olmak elverirdi ol zemâni saadeti unvande hâce hazretlerinin mecâlisi âliyelerinde ...”

Giriş gözlemlerinde de değinildiği üzere, transkripsiyon metninde birkaç fiil, edat ve isimden oluşan Türkçe ifadeler Arapça unsurlar arasında adeta kaybolmuştur. Ne var ki dini ve tasavvufî içerikli metinler alanından uzmanlığı bulunan, Arapça ve Farsça bilgisi olan kimseler dışında bu metni okuyan kimselerin ve hatta Arapça bilgisi olan kimselerin dahi bu metni Osmanlıca dini ve tasavvufî metinlerin temel özelliklerine eğilmeden ilk kertede anlayıvermesi söz konusu değildir. Dolayısıyla işte tam bu aşamada aynı geleneği yansıtan yüzlerce Osmanlıca eserin yeni nesillere aktarılmasında dil içi çeviri kaçınılmaz bir olgu haline gelmekte, bu bağlamda sadeleştirmelerin bu aktarımı sağlamada başarılı olabilmesi için sadeleştirilecek kaynak metnin genel özellikleri hakkında tespitlerde bulunmak, bu tespitler ışığında sadeleştirme işlemini zorlaştıran unsurları belirlemek, bu zorlukları aşmak için de dilbilim ve çeviribilim kuramlarının önerdiği dil içi çeviri yöntem ve tekniklerden faydalanmak sadeleştirme çalışması sonunda okuyucular tarafından anlaşılabilir bir varış metni elde edilmesi için gerekli hale gelmektedir.

2. ESERİN KONUSU

Eser dini-tasavvuf hikmetler ve evliya menkıbeleri ile Nakşibendi tarikatının önderleri ve bu tarikatın düsturlarını konu edinmektedir. Ağırlıklı olarak Nakşibendi tarikatının Silsiletu'z-Zeheb (Altın Halka) adını verdiği bir tarikat yolu olan Hâcegân yolunun önderlerinin kısa özgeçmişleri ile tarikat nispetlerini, başlarından geçen hadiseleri, gösterdikleri kerametleri, hikmetli söz ve nasihatlerini, müritlerine yönelik düsturlarını işlemektedir (Kısakürek, 1971: 11). Bu bağlamda eserde kendisinden bahsedilen belli başlı tarikat önderleri ve şeyhleri şunlardır: Hoca Ubeydullah Taşkendi, Hoca Yusuf Hemedani, Hoca

Ahmed Yesevi, Mansur Ata, Zengi Ata, Seyyit Ata, İsmail Ata, Abdülhalik Gucdevani, Hoca Mahmud Ecnir Fagnevi, Seyyid Emir Külal, Mevlana Hüsameddin Buhari, Mevlana Arif Dikgerani, Hoca Bahaeddin Nakşibend, Hoca Muhammed Parisa, Mevlana Yakup Çerhi, Mevlana Seyfüddin Minari, Mevlana Sadettin Kaşgari, Mevlana Abdurrahman Cami.

Şeyhlerin nisbelerinde görülen Taşkent, Kaşgar, Isfahan, Türkistan, Gucdevan, Buhara, Hemedân, Belh, Semerkant, Harizm gibi yer adlarının Türklerin yaşadığı ve yaşamakta olduğu coğrafyalardır. Bu çerçevede eserde öncelikle adı geçen Müslüman Türk mutasavvıflarının yaşadıkları coğrafyalarda insanlar arasındaki konumları, tarikat nispetleri, doğum yerleri, ailevi nispetleri ile ilgili bilgilere, bazen de kanaatlerden oluşan tespitlere yer verilmektedir. Örneğin, Ahmet Yesevi'den bahsedilirken " *Ahmet Yesevi, Türk velilerinin kol başısıdır ve Türkistan büyüklerinden çoğunun nispeti kendisinedir. Kendi öz sülalesinden pek çok veli gelmektedir*" (Safiyüddîn, t.y: 11-12) şeklinde tespitlere yer verilmiş, Mansur Ata hakkında ise " *Ahmet Yesevi'nin ilk müridi Baba Arslan'ın oğlu... Zahir ve batın ilimlerinde büyük... İlk terbiyesini babasından ve sonra onun emriyle Ahmet Yesevi'den aldı ve erdi*" denmiş, yine bir tarikat ermişi olan Süleyman Ata'dan da " *Üçüncü Halife... Türk ermişlerinin büyüklerinden... Dervişlik hallerinden Türkçe nakilleri Türkistan'da pek meşhur ve dilden dile gezici.. Sözü: Kimi görsen Hızır bil, her geceyi Kadir Bil!*" şeklindeki tarif ve nakillerden söz edilmiştir (Safiyüddin, t.y: 13).

3.KAYNAK METNİN DİL VE USLUP ÖZELLİKLERİ

Çalışma kapsamında Reşehât-i Aynî' Hayat eseri üzerinde yaptığımız okumalarda dili sıklıkla Arapça sözcük ve tamlamalarla, nadiren Farsça tamlamalar ve sözcüklerle, tasavvufi terimlerle yüklü olduğunu bazen de ayet ve hadislerle, hikmetli sözlerle, Farsça şiirlere ve bunların tercümelerine yer verildiğini tespit ettiğimiz eserin bu özelliklerine ek olarak konu ve düşünceden çok, kimi yerde söyleyiş güzelliğine önem verildiğini, lafız simetrisi, kelime tekabülleri, terkipler arasında anlam yansımalarına başvurulduğu gözlemlenmiştir. Ayrıca, cümlelere yerleştirilen secilerle uyaklı sözlerle şiirdekine benzer bir ahenk yaratılmaya çalışılmakta, söz sanatlarına ve mecazlara önem verilmektedir (Safiyüddîn, t.y). Eserin biçimsel özelliklerine bakıldığında, cümlelerin Şekil-1'de de görüldüğü üzere uzun olduğu, metinlerde paragraf düzeninin bulunmadığı ve noktalama işaretlerinin kullanılmadığı görülmektedir. Öte yandan, çalışmamızın sadece dil içi çeviri özelinde sadeleştirme metnine yoğunlaşmaya imkan tanıyabilecek bir sınırlıkta olması nedeniyle, tercüme metni üzerindeki bu genel tespitlerin ayrıntılı örneklerle açıklanması ve nesir sanatları açısından kaynak metindeki terkip ve ifadelerin

tahlil edilmesi başka bir çalışmanın konusu olarak bu çalışmanın kapsamı dışında bırakılmıştır. Bununla birlikte, ilerleyen bölümlerde kaynak metin kesitlerinden, sadece tercüme-sadeleştirme (çıkış-varış) metinleri kapsamında yapılacak çözümlemelerde istifade edilmiştir.

4. REŞEHAT SADELEŞTİRMESİ VE DİL İÇİ ÇEVİRİ İŞLEMLERİ

Dil içi çeviri kapsamında sadeleştirme, metin değiştirim olgusu eksenine konuşlandırılmış kavramlardan biridir. Sadeleştirmeye göre merkezde metin değiştirme kavramının bulunması, Jacobson tarafından ayrı bir çeviri türü olarak sınıflandırılmış dil içi çevirinin aynı zamanda dil bilimsel bir aktarma ve değiştirme süreci olmasından ileri gelmektedir. Bu bağlamda metin değiştirim işlemlerinin hedef kitlesinin, tarihî metinlerini okumakta güçlük çeken aynı dilin modern okurları olduğu ve muhtelif tarihî, dilbilimsel değişmelerin sonucunda aynı dili konuşanların dilleri arasında tarihî süreçte oluşmuş dilsel farklılıkları çözmeyi hedefleyen uzmanların, hedef kitlenin karşılaştığı engelleri dikkate alarak bir dizi dilbilimsel değiştirim işlemi uyguladıkları görülmüştür (Durmuş, 2013: 395). Bir dil uzmanı olarak çevirmenler de gerek diller arası çeviride gerekse de dil içi çeviri çalışmalarında çeşitli aktarım teknikleri ve işlemlerinden faydalanmaktadır. Bu bağlamda Reşehat eserinin Osmanlı Türkçesiyle yazılmış nüshasının, günümüz okuyucularının anlamasını güçleştiren pek çok zorluk içerdiğine ilişkin birinci bölümdeki tespit ve gözlemler çerçevesinde Necip Fazıl Kısakürek bu zorlukları aşmak için kaynak metnin içeriğindeki özellikle Arapça-Farsça-Türkçe dilleri arasında gidip gelen sözcüksel, sözdizimsel ve anlamsal unsurları çeşitli dil içi çeviri yöntemlerinden faydalanarak günümüz okurlarının daha kolay okuyabileceği ve anlayabileceği bir metne dönüştürmüştür. Bu dönüştürme ve aktarım sürecinde Necip Fazıl'ın Reşehât sadeleştirmesindeki temel yaklaşımına değinmek gerekiyor ki o bunu, eserinin ön sözünde şöyle ifade etmiştir:

"o kaynaktan sözünü ettiğim zülal benim ruh kabımda şekillenir, renklenir ve böylece aldığım, aynen isimlendirdiğim ve sadece özleştirip istiklalli bir mana kazanırken "Reşahat" aslıyla sadeleştirdiğim bir tercüme denemesi oluyor. Fakat öyle bir tercüme ki, müellifini benim Türkçem ve üslubumla ifadeye davet eder gibi bir şey..."(Kısakürek, 1971: 5).

Bu ifadelerden yazarın eseri sadeleştirirken işlevsel bir bakış açısıyla hareket ettiği, sadeleştirmeye kaynak olan eseri çeviri kararlarını özgürce uyguladığı, bir anlamda kaynak metindeki üslubu bazen kendi Türkçesi ve üslubuyla yeniden yorumlayarak yol aldığı bir mecra olarak gördüğü anlaşılmaktadır.

Öte yandan, Necip Fazıl sadeleştirmeye dönük bu işlevsel yaklaşımıyla metin içindeki bütün birimleri aktarırken *özetleme*, *değiştirme*, *kısaltma*, *bölme*,

açıklama, genişletme, birleştirme, yerine koyma, düzenleme, düşürme (Durmuş, 2013: 393) gibi günümüz çeviri araştırmalarında kendisine karşılık bulan birçok aktarım tekniğini kullanmış, diller arası çeviri kadar ilgilenilen bir alan olmayan dil içi çeviri araştırmalarına ışık tutacak bir nitelikte ve günümüz okurları tarafından anlaşılabilir, okunabilir bir varış metni üretmiştir. Hiç kuşkusuz bu yargıların ve iddiaların sorgulanması kaynak-hedef metinler arasında yapılacak çözümlemelerle mümkündür. Bu aşamada çalışmamız tenkitli metin çalışmasını kapsamadığından, sadece kaynak metnin bir kesitinin rasyonel transkripsiyonu ile yetinilmiş ve bu metin doğrudan hedef metinle karşılaştırılmıştır.

4.1 Çıkış-Varış Metni Örneği

Aşağıda transkripsiyonu verilen kesit kaynak metinden rastgele seçilmiştir:

Kaynak metnin transkripsiyonu: "Hoca Hasan Endâki Kaddesellahu Teala Sirrahu Hoca Yusuf Hazretlerinin ikinci halifeleridir künyeleri Ebu Muhammed namı şerifleri Hasan bin Hüseyin Endâki ve Endâk Buhara'dan üç fersah baid bir karyedir Mervde diğer bir karye vardır ki ona dahi endak derler ve endâk endek lafzının mu'arrabi'dir Hoca Hasan Buhari kurbunda vaki olan endaktandır mervde vaki olan endaktan değildir ve buyurmuştur ki Hoca Hasan kendi zamanında şeyhi vakt idi halkı Hz. Hakk'a davet ve müridlere terbiyetde küçük tarikleri var idi" (Safiyüddîn, t.y: 16).

Hedef Metin: "*Hoca Yusuf Endaki, Hoca Yusuf Hazretlerinin ikinci halifesi...Künyesi Ebu Muhammed, ismi Hasan bin Hüseyin... Buhara'ya 3 fersah mesafede Endâk kasabasından... Devrinde zamanın kutbu... Müritlerini terbiye etmekte son derece hususi ve tesirli bir usule sahip...*" (Kısakürek, 1971: 10).

Çeviri işlemleri:

Hoca Hasan Endaki *Kaddesellahü Teala Sirrahu* → Hoca Hasan Endaki

Çözümleme: Kaynak metindeki ifadelerde isimlerden sonra gelen

Kaddesellahü Teala Sirrahü vb. dualara sıkça rastlanmaktadır. Necip Fazıl, bu noktada *daraltma*¹ (Berk, 2005: 11) işlemi yaparak modern dönem okuruna anlamlı gelmeyen bilgileri vermemiştir.

Hoca Yusuf Hazretlerinin ikinci halifeleridir → Hoca Yusuf Hazretlerinin ikinci halifesi

künyeleri Ebu Muhammed → Künyesi Ebu Muhammed *nâmi şerifleri* Hasan bin Hüseyin *Endâki* → *ismi* Hasan bin Hüseyin

Çözümleme: Osmanlı toplumunda saygı ifadesi olarak bir ismin sonunda çoğul eklerini kullanma geleneğinin modern Türkiye toplumunun iletişimsel

¹ "Çevirmenin kaynak metindeki gereksiz ya da önemsiz olduğunu ya da erek dil okuruna anlamlı gelmeyeceğini düşündüğü bir bilgiyi erek metne aktarmadığı bir çeviri işlemi".

bağlamından artık çıktığı söylenebilir. Necip Fazıl, bu noktada *iletişimsel çeviri*² (Berk, 2005: 128) yaklaşımını tercih etmiştir.

ve Endâk Buhara'dan üç fersah baid bir karyedir → Buhara'ya 3 fersah mesafede Endâk kasabasından

Çözümleme: Bölme işleminden yararlanılmıştır, birbirine girmiş biçimde verilen ifadeler iki ayrı cümlede ifade edilmiştir.

Mervde diğer bir karye vardır ki ona dahi endak derler ve endâk endek lafzının mu 'arrabi'dir→ (Hedef metin yok)

Hoca Hasan Buhari kurbunda vaki olan endaktandır mervde vaki olan endaktan değildir ve buyurmuştur ki→ (Hedef metin yok)

Çözümleme: Özetleme, daha az önemli kabul edilen unsurların metinden çıkarılması olarak metin değiştirim sürecinde sadeleştirme ile birlikte kullanılan dil içi çeviri yöntemlerinden biridir (Durmuş, 2013:399). Bu bağlamda Necip Fazıl, Reşehât çalışmasında pek çok yerde özetlemeler yapmış, okuyucu için gerekli bilgileri sadeleştirmiştir.

buyurmuştur ki Hoca Hasan kendi zamanında Şeyhi vakt idi→ Devrinde zamanın kutbu

halkı Hz. Hakk'a davet ve müridlere terbiyetde küçük tarikleri var idi → Müritlerini terbiye etmekte son derece hususi ve tesirli bir usule sahip

Çözümleme: Necip Fazıl'ın bu cümle örneklerinde, metin değiştirim sürecinde başvurulabilecek yöntemlerden biri olarak dil içi çeviri açısından hedef kitlenin anlamasına mani olan terkiplerin yerine onların eş anlamlısı olan veya başka bir ifade ile bu ibareleri açıklayan kelime veya kelime gruplarının kullanımı ile ortaya çıkan *açıklama* yapmayı tercih ettiği görülmektedir (Durmuş, 2013: 399).

Necip Fazıl'ın sadeleştirme işlemine yönelik işlevsel ve iletişimsel bakışı eserin yalnız yukarıda verilen küçük bir kesitinde değil bütününde de görülmekte, farklı dil içi çeviri işlemleri olarak vücut bulmaktadır. Sadeleştirenin bu uygulamaları konunun daha iyi anlaşılması için aşağıda maddeler halinde sıralanmıştır:

Reşehât Eseri Genelinde Dil İçi Çeviri İşlemleri

- Dini -Tasavvufi içerikli kavramlar ve deyişler *daraltılmıştır*.

Mevlânâ Arif Hazretlerinin kelimâtı kudsiyesindedir ki→sözleri

(KM: s.72 HM:s.59)

² Kaynak metnin iletisini doğallıkla aktarmayı hedefleyen ve çeviriyi toplumsal bağlam içinde yer alan iletişimsel bir süreç olarak gören her türlü yaklaşım.

- Okuyucu için gereksiz sayılan bilgiler çoğu yerde özetlenmiştir (Bkz. Safiyyüddîn, a.g.e).

- Arkaik kullanımlar *düşürülmüştür*. Modern dönem okuru için terim haline getirilmemiştir.

Hak Teâlâ kullarının → Allah'ın kullarının (KM: s.71-HM s.58) *zikri hafi*→ *gizli zikir*(KM: s.72: HM: s.59)

- Menkıbe anlatımları deyimler ve öznel dil kullanımıyla *genişletilmiştir*.
bir kimse Mevlana Arif hazretlerine hediye götürdü → *bir gün kendilerine bir*

hediye takdim ediliyor (KM:s.73- HM:s.60).

- Uzun ve silsileli cümleler anlamlı birimlere *bölünmüştür*.

Mevlana Arif'in *miri hurd ve ebkeni tevabiinden Mevlana derviş edir sekni dirger* bir hasmı vardı *zikri cehri ile meşgul idi* → Mevlâna Arif'in *tasavvuf ve marifet yolunda kendisiyle çekişen* bir hasmı (vardı. Bu hasım) açık zikirle meşguldü (KM:s.73- HM:s.60).

- Kaynak metindeki zaman formları hedef metinde başka formlarla *değiştirilmiştir*.

Kabul etmediler → Kabul etmiyorlar (KM:s.73- HM:s.60)

- Ayet ve hadisler ile Farsça şiirler hedef metinden *düşürülmüştür*.

Kâri nâdâni kûte endîşe est, Yâdi kerdî kesî ki der bîşe est → *Bu farça beyit hedef metinden düşürülmüştür* (KM:s.73).

- İhtilafli dini tartışmalarla ilgili bazı konularla ilgili kapalı ve anlaşılmayan tasavvufi söylemlerin sadeleştirmelerinde Necip Fazıl'ın konuyla ilgili duruşunu yansıtan çevirmen notları *düşülmüştür*.

“Namaz kaçırarak olursa kazası vardır;

Ama sohbeti kaçırana kaza mümkün değildir” (Kısakürek, 1971: 79).

Örneğin yukarıdaki beyit ile ilgili olarak Necip Fazıl eserine şu notu düşmüştür: “*Reşahat müellifi, Şeyh Muhammed Parisa bu ölçüyü naklederken ya hikaye düşmekte, yahut ve daha büyük ihtimalle mütercim tarafından maksadı kavrananamamış bulunmaktadır. Nakşilik edebinde, hiçbir şey mukabilinde hiçbir namaz feda edilemez* (Kısakürek, 1971: 79).

Sadeleştirme metni örneği:

Necip Fazıl Kısakürek'in sadeleştirmede kullandığı dil içi çeviri metodu ve hedef metnindeki anlatım özelliği ilgili bir fikir vermesi açısından eserden şu parça seçilmiştir.

Hoca Ubeydullah Hazretleri: Semerkant'ta beni müthiş bir göz ağrısı tuttu. Kırk gün bu acıyı çektim. O sırada içime Hoca Alaeddin Gucdevani'yi görmek arzusu düştü. Üstün vasıflarını çok dinlemiştim. Fakat mübarek yüzlerini görmek

bana o günedek nasip olmamıştı. Buhara'ya ulaştım ve bir gün yoluma raslayan bir mescide girdim. Gördüm ki, mescidin bir köşesinde nurlu bir ihtiyar duruyor. Gönlüm bu ihtiyara kapıldı. Üç gün sohbetinden ayrıldım. Üçüncü günü buyurdular: Günlerdir gelip bizimle sohbet ediyorsun. Muradın nedir? Eğer, bu adam şeyhtir, kerametini göreyim diyorsan bizde öyle şey arama! Eğer sohbetimizi beğendin de kendinde bir değişiklik hissediyorsan sana ve bana mübarek olsun!... ” Meğer o ihtiyar Hoca Alaeddin Guçdevani değil miymiş? Kırk gün süren göz ağrılarım birden kesilmesin mi?” (Kısakürek, 1971: 88).

Yukarıdaki metnin anlaşılabilir ve okunabilir bir metin olduğu açıktır. Ancak Necip Fazıl bu varış metnine hangi çıkış metninden ulaştığının tespit edilmesi açısından tercüme eserindeki çıkış metni bulunmuş ve transkripsiyonu aşağıda gösterilmiştir:

“ *Hoca Ubeydullah Hazretleri buyurdular ki Semerkant'ta gözüm ağrıdı kırk gün miktarı göz ağrısı çektim bu melalet esnasında şehirden gitmek istedim her ne kadar ki Mevlana Saduddin Kaşagari men ettiler mümteni olmadım bilahere Hoca Alaeddin Guçdevani'yi görmek arzusuyla Buhara'ya azmettim zira Hoca'nın evsafın çok işitmişdim lakin mübarek yüzlerini görmemişim çünkü Buhara'ya vasıl oldum bir gün sey için taşra çıktım mescide uğradım içine girdim gördüm kibir piri ruşeni zamir oturur batınım ol pirin sohbetine gayet müncezip oldu önüne vardım beni gayet muhkem aldı üç gün muttasıl mülazemet eyledim üçüncü günde buyurdu ki üçgündür gelip bizimle sohbet edersin maksudun nedir eğer bize şeyhdir keramet göreyim diye gelirsen istediğin bunda bulunmaz eğer bizim sohbetimizden müteessir olup kendinde bir tefavut bulursan berma mubareki veya fermud ki mubareket bad yani bize mübareksin veyahut buyurdu ki sana mubarek olsun ondan sonra bu rubaiyi ki hazreti azizana mensuptur okudular “ba her ki nişini ki neşüd cemi dilet ila ahirihi ve bu piri Hoca Alaeddin*

Guçdevani aleyhirrahme kaddesellahu Teala sirrahu hazretleri idi ve yine hoca ubeydullah hazretleri buyurlardı ki ibtidayı halde acayip ıstırabım var idi Hoca

Alaeddin Guçdevani aleyhirrahme hazretleri sohbetine erişmeyince sükunu varam bulmadım” (Safiyüddin, t.y: 105).

SONUÇ

Bu çalışmada Necip Fazıl Kısakürek'in Reşahat sadeleştirmesinde izlediği dil içi çeviri işlemlerinin gelecekte yapılacak sadeleştirme çalışmalarına ışık tutacak ve yayımcıların ufkunu açacak bir nitelikte olduğu, dil içi çeviri bağlamında günümüzde henüz tartışılan dil içi çeviri tekniklerini 1971'de yayımladığı Reşahat adlı eserde bundan 44 yıl önce başarıyla uygulayabildiği, Osmanlıcadan Türkiye Türkçesine yapılacak dil içi çevirilerde örnek alınacak bir çalışma, dil içi çeviri araştırmalarına koşut bir varış metni ortaya koyduğu görülmüştür. Araştırmacıların, Osmanlıcadan yapılacak sadeleştirmelerin nasıl olması gerektiğine ilişkin çalışmaları, dil içi çevirmenlerinin çalışmalarına da ışık tutacak ve günümüz okurları tarafından anlaşılabilen metinler üretmelerine yardımcı olacaktır.

KAYNAKÇA

1. BERK Özlem, Çeviribilim Terimcesi, Multilingual Yayınları, İstanbul 2005. DURMUŞ Mustafa, *Metin Değiştirimin Dilbilimsel Süreçleri Üzerine*, *The Journal of Academic Social Science Studies*, Nisan 2013, s.393-s.399.
2. ERGİN Muharrem, Türk Dilbilgisi, Bayrak Basım Yayım Dağıtım, İstanbul 2013.
3. MEVLANA Ali Bin Huseyn, *Reşahat Ayn-El Hayat (Can Damlaları)*, (çev. Necip Fazıl Kısakürek), Eser Kitabevi, İstanbul 1971.
4. SAFİYYÜDDİN Mevlânâ, *Reşehât-i 'Ayni'l-Hayât*, *El-Mektebetu'l-Mahmudiyye*, İstanbul -, s.11.
5. TOSUN Necdet, “Reşehât” TDV İslâm Ansiklopedisi, C.35, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2002.
6. VARDAR Berke- Dilbilim Açısından Çeviri, Türk Dili Çeviri Sorunları Özel Sayısı, TDK Yayınları, Ankara 1978, s.60.

**PERSONEL SAYISI VE ÜRETKENLİK İLE
İNOVASYON VE İHRACAT
ARASINDAKİ İLİŞKİ: BİST ÖRNEĞİ**

Dr. Öğr. Üyesi Abdulmuttalip PİLATİN

**Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, ORCID: 0000-0002-2293-2808*

1. Giriş

Farklı çalışmalar, işletmelerin inovasyon seviyeleri ile üretkenlikleri arasında pozitif bir ilişki olduğunu göstermektedir (Parisi, Schiantarelli ve Sembenelli, 2006; Mairesse ve Robin, 2009). Günümüzde birçok ülke, AR-GE harcamalarının işletme performanslarına ve ülkelerin rekabet derecelerine etkisini bildiğinden AR-GE giderleri muhasebe sistemlerine dahil edilmiştir. Bu sayede, AR-GE harcamalarının işletmeye olan katkısını tam olarak ortaya koymak kolaylaşmaktadır. Literatürde, üretkenlik artışının işletmelerin yenilikçi faaliyetleri tarafından desteklendiği yönünde çalışmalar yer almaktadır. İşletmelerde verimlilik artışı sağlayan kaynaklar üzerine yapılan çalışmalar, sermaye ve emek girdilerinin verimlilikteki değişimin yarısından daha az bir kısmını açıklayabildiğini göstermektedir. Bu açıklanamayan kısımlar, genellikle teknolojik değişimin üretkenlik üzerinde ortaya çıkardığı etkilerin toplamı olarak ifade edilmektedir. Bu sebeple artık çalışmalarda üretkenlik artışını açıklamak için teknolojik değişimi ifade eden farklı ölçüler bulmaya çalışmaktadır (Cassiman ve Golovko, 2011; Huergo ve Jaumandreu, 2004; Tsai ve Wang, 2004; Wakelin, 2001; Coad, Segarrac ve Teruel, 2013).

Literatürdeki çalışmalar, yatırımcıların ve işletmelerin AR-GE yatırımlarından gelecekte belirli bir düzeyde getiri elde etmeyi umduklarını göstermektedir. Bu gerekçeyle işletmeler, AR-GE harcamalarına ayırdıkları payın işletmeye kat kat dönecekleri şeklinde olumlu bir beklenti içerisinde olabilmektedir. Çünkü çalışmalarda, işletmelerin AR-GE harcamaları ile kârlılık ve firma değerini ifade eden bazı göstergeler arasında pozitif ve anlamlı sonuçların var olduğu anlaşılmıştır (Al-Horani, Pope ve Stark, 2003; Chambers, Jennings ve Thompson, 2004; Topaloğlu, Yıkılmaz ve Karakozak, 2017).

Ülkelerin inovasyon performans sonuçlarına ilişkin Dünya Bankası 2021 inovasyon raporuna göre, ilk üç sırada İsviçre, İsveç ve Amerika ülkeleri gelmektedir. Almanya 10, Fransa 11 ve Çin 12 sırada yer alırken Türkiye ise bu sıralamada Polonya'nın ardından 41. sırada gelmektedir (World Bank, 2021). Ülkelerin AR-GE yatırımları direk olarak yeniliklere kapı açmaktadır. Yenilikçi faaliyetler ülkelerin ekonomik büyümesini pozitif yönde etkileyen önemli bir faktördür. İşletmelerin AR-GE faaliyetleri sonucu bünyelerinde ortaya çıkan ürün, süreç ve hizmet yenilikleri işletmelerin rekabet güçlerini ve büyümelerini olumlu yönde etkiler. Artan rekabetçi işletmeler GSYİH büyümesi için faydalıdır ve bu gelişeler ekonomik yapıdaki gelişmelere katkıda bulunur (Sedláček, 2014; Ömürbek ve Mercan, 2014; 261). Bu sebeple işletmelerin verimli üretim yapabilmeleri, onlara rekabet avantajı sağlayan önemli yeteneklerinden biridir.

İşletmeler açısından inovasyon ürün ve süreç inovasyonu şeklinde ikiye ayrılmaktadır. Bu iki tür inovasyon işletmenin çalışan sayısını farklı şekillerde

etkileybilmektedir. Ürün inovasyonunun özellikle başlangıç aşamasında artan emek talebi sebebiyle istihdamda bir artış ortaya çıkması beklenmektedir. Bu sebeple işletmelerin yaptıkları ürün inovasyon yatırımlarının ülkelerin istihdam sayısı üzerinde pozitif bir etkide bulunacağı düşünülmektedir. Fakat işletmelerin yaptıkları süreç inovasyonu neticesinde işletmeler daha az iş gücüyle aynı miktarda çıktı veya aynı iş gücüyle daha fazla bir çıktı üretme imkânını yakalayabilmektedir. Bu durumda süreç inovasyonu yapılan işletmelerde çalışan sayısının azalması sonucunun ortaya çıkması şaşırtıcı olmaz (Vivarelli, 2015, 15).

Küreselleşme, teknolojik gelişim ve artan lojistik imkânlar dünyada rekabet şartlarını daha ağır hale getirmiştir. Artık işletmeler sadece kendi ülkelerinde faaliyet gösteren firmalarla değil dünyadaki tüm benzer iş kollarında faaliyet gösteren firmalarla rekabet etmek durumundadır. 21 yüzyıldaki gelişmeler firmaları uluslararası piyasada daha rekabetçi olmaya mecbur bırakmaktadır. Bu noktada işletmelerin rekabetçi yapıya sahip olmalarında innovasyon oldukça önemli bir paya sahiptir. İnovasyonu etkileyen ve ortaya çıkmasını sağlayan temel gösterge ise işletmelerin AR-GE harcamalarıdır. İşletmelerin AR-GE harcaması yaptığı ölçüde inovasyon seviyelerini artırma ihtimalleri de artmaktadır (Wang ve Wang, 2012; Guo, Wang ve Wei, 2018).

Küreselleşmenin etkisiyle azalan uluslararası ticaret engelleri, firmaların kârlılığı üzerinde iki türlü bir etkinin ortaya çıkmasına neden olmaktadır. İlk olarak, bu durum ihracat engellerinin azalmasıyla firmalara ürünlerini ihraç etme ve ek kâr elde etme olanağı sunar. Fakat bazen de ikinci bir etki ortaya çıkarak, piyasada artan sert rekabet nedeniyle işletmelerin AR-GE'ye ayırdıkları tutarı kısmen ya da tamamen sıfırlama ihtimali ortaya çıkabilir. Eğer birinci faktör ikincisinden daha etkili ise, ticaret engellerinin azalması sonucu işletmelerin uluslararası satış gelirleri artmaktadır (Sameti, Ranjbar ve Anousheh, 2010, 36). Bu noktada özellikle imalat firmaları açısından firma yaşı AR-GE yatırımlarını etkileyen önemli faktörlerden biri olarak görülebilir. İşletmelerin yaşları büyüdükçe AR-GE yatırımlarının finansal performansa olumlu katkı yapması daha çok beklenmektedir (Coad vd., 2016). Bu sonuçlar aslında, genç firmalar tarafından yapılan inovasyonun daha riskli olduğunu ve getirilerin eşit olmayan bir şekilde dağıldığını, yaşlı firmaların inovasyon çabalarının daha öngörülebilir olduğunu da göstermektedir.

Günümüzde işletmeler hem ulusal hem de uluslararası düzeyde de rekabetçi olabilmek amacıyla yenilikçi ürünlerin sayısını artırmak durumundadır. Yenilikçi şirketlerin performanslarını etkileyen önemli bir değişken de firmanın ihracat yapma derecesidir. Artan ihracat seviyelerinin işletmelerin üretkenliklerini ve istihdam oranlarını da arttırması beklenir. Firmalar ürün inovasyonunu verimli

kullandığında ihracat düzeyleri üzerinden daha yüksek bir kârlılık ve firma değerine ulaşması umulur (Cassiman, Golovko ve Martínez-Ro, 2010, 373).

Bu araştırmada yapılan inovasyon yatırımlarının ve ihracatın işletmelerin çalışan sayısı (istihdam) ve üretkenliği arasındaki ilişkiler incelenmiştir. Çalışmada, 2008-2018 dönemlerinde BIST'e işlem gören ve bu tarih aralığında sinai endeksinde aralıksız işlem gören 145 imalat işletmesinin çalışan sayısı ve üretkenlikleri ile inovasyon ve ihracat seviyeleri arasındaki ilişki incelenmiştir.

2. Literatür

İşsizliğin yapısal açıklamasına ve inovasyonun istihdam üzerindeki etkisine odaklanan önceki çalışmalar, inovasyon ile istihdam sorunları arasındaki boşluğu kapatmaya çalışmıştır (Vivarelli, 2015; Pianta, Evangelista ve Perani, 1996; Vivarelli, Evangelista, Pianta, 1996). Teknolojik gelişmişlik, AR-GE, inovasyon ve artan üretkenlik, daha iyi ihracat performansları, uluslararası düzeyde daha yüksek seviyede pazar paylarına ve küresel üretim ağları üzerinde daha fazla bir kontrole sahip olma ile ilişkilendirilen çalışmalar da vardır (Fagerberg, Verspagen ve von Tunzelman, 1994; Fagerberg, Guerrieri ve Verspagen, 1999; Cantwell, 1999). Ancak bu tür süreçler işletmeler için üretkenlik artışına sebep olurken istihdam üzerinde olumsuz etkilerde de bulunabilmektedir. Ayrıca bir yandan, ihracatın ve pazar payının genişlemesi neticesinde yerel düzeyde beceri bir artışının yanı sıra istihdam tarafında talepten kaynaklanan bir artış sağlanabilirken diğer yandan daha küresel pazarlarda rekabet edebilirlik arayışının gerektirdiği çok yüksek teknolojik ve örgütsel yenilikler ve düşük ücretli ülkelerde üretim bölümlerinin yer değiştirmesinden kaynaklanan iş kayıpları istihdam üzerinde doğrudan olumsuz bir etkinin ortaya çıkmasına sebep olabilir. Bu olumsuz etkinin düşük vasıflı çalışanlar üzerinde daha ağır etkide bulunduğu dair kanıtlar vardır (Krugman, 1995; Barrell ve Pain, 1997).

İşletme düzeyindeki üretkenlik ile yurt dışı satışları arasındaki ilişkiyi inceleyen Hansen (2010), çalışmasında, 1994-2003 döneminde Alman ve Avusturya ekonomilerini birlikte ele alarak ihracatçı işletmelerin ihracatçı olmayan işletmelere oranla %40 daha verimli çalıştıklarına dair kanıtlar sunmaktadır. Bunun yanı sıra ihracat yapan işletmelerin yapmayanlara göre verimlilik açısından yıllık ortalama %1-1,5 düzeyinde bir artış avantajı yakaladığı sonucuna ulaşılmıştır. Sonuç olarak ihracat yapan işletmelerin ve artan ihacatın rekabet nedeniyle işletmelerin üretkenlik ve verimliliklerinde artışlar ortaya çıkardığı anlaşılmıştır.

Malezya'da imalat sektöründe faaliyet gösteren firmaların firma büyüklüğüne göre ihracat ile üretkenlik arasındaki ilişkinin ele alındığı çalışma Lee (2014)

tarafından yapılmıştır. Panel veri analizi yöntemi kullanılarak yapılan çalışmada ihracatçı işletmelerin ihracatçı olmayanlara göre üretkenlik seviyelerinin daha yüksek olduğu sonucu elde edilmiştir. Araştırmaya göre işletmelerin üretim ölçekleri büyüdükçe üretkenlik farklarının daha önemsiz olduğu anlaşılmıştır. Buna göre üretkenlik dikkate alındığında işletmelerin ihracat yapmasının küçük firmalar bakımından önemli bir bağlayıcılık sebebi olarak ortaya çıktığı görülmektedir.

Ekonomiyle ilgili literatürde çok sayıda çalışmada işletmelerin ihracat düzeylerinin büyümeleri üzerinde önemli ve pozitif bir etkiye sahip olduğunu belirtmektedir. Ifwarsson (2010) çalışmasında, işletmelerin ihracattan kaynaklanan üretkenlik artışına ve bunun yani ihracattaki artışın da verimlilikteki artışa ortam hazırladığına dair birçok etken olduğunu belirtmektedir.

Fransada faaliyet gösteren imalat sanayi firmalarını kapsayan geniş bir veri seti üzerinden ihracat ce iflas maliyetlerinin yeni kurulmuş olan ihracatçı firmaları ne yönde etkilediğine dair sonuçlar paylaşan Bellone vd., (2007) çalışmada, işletmeler için iflas maliyetlerinin önemli olduğuna vurgu yaparak işletme üretkenliği ve ihracat arasındaki ilişkide yabancı piyasalara giriş için iflas maliyetlerinin belirleyici bir faktör olduğunu belirtmektedir. Sonuçlara göre işletmelerin üretkenliklerinin işletmelerin ihracata başlanmasıyla birlikte önce azalmaya başladığı sonra biraz yatay seyrettikten sonra artmaya başladığı yönünde bulgular elde edilmiştir.

İhracata başlamanın ihracat öncesi döneme göre gelecek yıllarda işletmelerin üretkenlik düzeyini arttırdığına dair bulgular sunan De Loecker (2004) çalışmasında, ihracata başlayan firmaların daha verimli hale gelip gelmediğini ve ihracat pazarlarına kendi seçimlerini kontrol edip etmediğini analiz etmek için eşleştirilmiş örnekleme teknikleri kullanılmıştır. Bu amaçla, 1994-2000 döneminde faaliyet gösteren Sloven imalat firmalarının mikro verileri analiz edilmiştir. Genel olarak, ihracata girenlerin ihracata başladıklarında ortalama yüzde 8,8 daha üretken olduklarını, ihracatçılar ile ihracatçı olmayanlar arasındaki verimlilik farkının zamanla daha da arttığı ve 4 yıllık ihracattan sonra yüzde 12,4 daha yüksek verimlilik artışına ulaştıkları anlaşılmıştır. İhracatın (işletme düzeyinde) hedefine ilişkin bilgileri kullanılarak, yalnızca yüksek gelirli bölgelere ihracat yapan firmalar için verimlilik artışlarının daha yüksek olduğunu da anlaşılmıştır.

İşletmeler açısından inovasyon ürün ve süreç inovasyonu şeklinde ikiye ayırdığı çalışmasına Vivarelli (2015), bu iki tür inovasyon çeşidinin işletmelerdeki çalışan sayısını farklı şekillerde etkilediğini belirtmektedir. Çalışmasında ürün inovasyonunun artan işgücü ihtiyacı sebebiyle istihdamda artış ortaya çıkardığını belirtmektedir. Diğer yandan işletmelerin yaptıkları süreç

inovasyonunda işletmelerin aynı iş gücüyle daha fazla miktarda çıktı üretme fırsatını elde edebileceklerini bildirmektedir.

Literatürde çok sayıda çalışma, ihracat yapan işletmelerin AR-GE'yi, yeni teknoloji satın alma ve diğer dış bilgi kaynakları gibi inovasyon girdilerinde bir artışa neden olduğunu bildirmektedir (Aw vd., 2009; Bustos, 2011; Criscuolo vd., 2010). Bu çalışmada ise Türkiye'deki işletmelerin inovasyon ve ihracat seviyelerinin işletmenin üretkenliğine ve istihdama etkisiyle ilgili kanıtlar sunmaktır.

3. Hipotez Geliştirme

İşletmelerin desteklediği ve bunun için yatırımlar yaptığı AR-GE yatırımları inovatif ürün ve süreç geliştirmenin en önemli göstergeleri ve kaynağından biridir. Günümüz teknolojilerinin bilgi ekonomisine dayalı olması sebebiyle işletmelerin inovatif çalışmalarının istihdama ve ihracata olan etkileri oldukça önemlidir. Bilgi teknolojilerinde ortaya çıkan gelişmeler teknolojik değişimi etkileyerek hem ihracatı hemde istihdamı etkilediğinden çalışmanın temeli inovasyon, üretkenlik, istihdam ve ihracat üzerine kurulmuştur. Teknolojinin gelişmesi ve bunun istihdama etkisini ortaya çıkarabilmek amacıyla Mill ve Dalton gibi araştırmacılar Telafi Teorisi'ni ortaya atmışlardır. Teoriye göre; gelişen makine üretimi ve yeni teknikler sebebiyle istihdam sayısında ortaya çıkan kayıp, ürün ve hizmetlerde görülen fiyat düşüşü neticesinde artan talep ve satışlarla beraber telafi edilmektedir (Kelleci, 2003, 23).

Günümüze, özellikle gelişmekte olan yüksek doğurganlık oranına ve genç nüfusa sahip ülkelerde yeni istihdam alanlarının oluşturulması son derece önemli hale gelmiştir. Bu sebeple yeni teknolojilerin istihdam ve üretkenlik üzerindeki sonuçları da farklı çalışmaların yapılmasına ortam hazırlamıştır. Bu noktada; teknolojik değişikliklerin istihdam üzerindeki etkisi yeniliğin türüne bağlı olarak değişebilmektedir. Bu, yeniliğin üründe mi yoksa süreçte mi olduğuna göre farklılaşmaktadır. Bu iki tür yeniliğin istihdam üzerindeki etkileri farklılaşabilmektedir. Ürünlerde yapılan yeniliklerin daha çok talebi etkilemesi, süreçlerde yapılan yeniliklerin ise daha çok maliyet ve arzı etkilemesi beklenir (Taymaz, 2001, 223).

Ürün inovasyonu neticesinde; gelişmiş ve yeni ürün ve yeni pazarların ortaya çıkarılması sebebiyle işletmeler için yeni iş sahaları ve çalışanlar için iş alanlarının ortaya çıkarılması beklenir. İktisatçıların çoğu ürün inovasyonunun yoğun bir iş gücü gerektirdiğini vurgulamaktadır. Ayrıca bunun yanı sıra ürün inovasyonu sonucundaki çıktıların ekonomik büyüme ve kalkınmayı hızlandırarak istihdam açısından pozitif yönlü etkinin ortaya çıkmasını sağladığı vurgulanmaktadır. Bu noktada, ürün inovasyonları yenilikçi ürün, hizmet, pazar

ve yeni mesleki grupların ortaya çıkmasında nasıl bir etkisi olduğu son zamanlarda tartışılmaya başlanmıştır. Ürün inovasyon süreci iş gücünü destekleyen yenilikçi bir tür olmakla birlikte aralarındaki ilişkinin gücü v etkisi ekonominin şartlarına göre değişme gösterebilmektedir. Bu sebeple; ürün yenilikleri sonucunda ortaya çıkan refah etkisinin boyutu ile ikameci etkinin dengeli bir şekilde ortaya çıkması gerekir. Diğer bir deyimle; değişik teknolojik süreçlerde üretilen farklı ürünlerin çalışan sayısı üzerinde oluşturduğu etki daha farklı olabilmektedir (Vivarelli, 2015, 5).

AR-GE harcamaları işletmelerin inovasyon çıktılarını ve bu çıktılar da iş gücü talebini artırma ihtimali olan yatırımlardandır. Bu sonuçlar, ürün inovasyonu uygulayan özellikle yüksek teknolojiye sahip üretim sektörlerinde ortaya çıkmaktadır (Sellenthin ve Hommen, 2002, 329). Bu sebeple ürün inovasyonu ile istihdam arasında önemli bir ilişki bulunması beklenir. Fakat; bu ilişkiyi etkileyen bazı faktörler olabilir. AR-GE yatırımlarının büyüklüğü, entellektüel sermaye, inovasyonun süreci ve yenilik boyutu, ikame derecesi, inovatif ürün talebi, inovasyonun türü, piyasa rekabeti geliştirilmiş karşı yeni ürün inovasyonları ürün inovasyonlarının istihdam üzerindeki etkilerini belirleyen önemli etkenler arasındadır (Nahlinder, 2005, 43). Ayrıca ihracatın ve inovasyonun üretkenliği artırarak dolaylı yoldan ihracat yoluyla öğrenme ve kendi kendini seçim hipotezlerini desteklediği bilinmektedir (Clerides, Lach ve Tybout, 1998; Özarslan ve Doğan, 2021). İhracat yoluyla öğrenme hipotezi, ihracat yapan işletmelerin daha verimli bir üretim politikasına kaydığını söyler. Buna göre ihracat yapan işletmeler küresel piyasada rekabet ve etkileşim sebebiyle taraflardan yeni bilgi edinir (Bernard ve Jensen, 1999). İşletmelerin verimlilikleri sebebiyle ihracata pozitif etki yapması ise (Melitz, 2003; Helpman, Melitz ve Yeaple, 2004) kendi kendini seçim (self-selection) hipotezi olarak adlandırılmaktadır. Buna göre daha verimli bir üretim yapısına sahip olan işletmelerin ihracat yapması kolaylaşmaktadır.

Buradan hareketle ve literatürdeki çalışmalar incelendiğinde ihracatçı firmaların ihracatçı olmayan firmalara göre daha üretken, daha büyük aktif yüküklüğe sahip, daha fazla çalışan sayısına sahip ve daha sermaye yoğun çalışan özelliklere sahip olduğu anlaşılmakta ve bazı çalışmalarda inovasyonun bunları desteklediği belirtilmektedir (Bernard ve Jensen, 1999; 1995; Klerides vd., 1998; Aw vd., 2000; İsgüt, 2001; Alvarez ve López, 2005).

Buradan hareketle hipotezler aşağıdaki gibi geliştirilmiştir

H1_a: İşletme üretkenliğini inovasyondan pozitif etkilenir

H1_b: İşletme üretkenliğini ihracattan pozitif etkilenir

H2_a: İşletmenin istihdam sayısındaki artış inovasyondan pozitif **etkilenir**

H2_b: İşletmenin istihdam sayısındaki artış ihracattan pozitif etkilenir

4. Veri Seti ve Yöntem

Bu çalışmanın amacı işletmelerin çalışan sayısı ve üretkenlikleri ile inovasyon ve ihracat seviyeleri arasındaki ilişkiyi ortaya koymaktır. Çalışmanın kapsamını ise 2008-2018 döneminde faaliyetlerine kesintisiz olarak devam eden ve sinai endeksinde yer alan firmalardan oluşturmaktadır. Ancak analizlerde içsellik sorunu ortaya çıktığından tüm işletmeler analize dahil edilmemiştir. Çalışmada kullanılan veriler ise Borsa İstanbul data storenden alınmıştır.

BİST'ten alınan 2019 yılı verilerine göre Sınai Endeksinde toplam 125 şirket işlem görmektedir. İçsellik sorununu giderebilmek amacıyla bu çalışma endeks içerisinde yer alan 105 firma üzerinden yapılmıştır. Çalışmada Panel Veri Analizi yöntemlerinden dinamik panel veri yöntemlerinden biri olan Arellano ve Bover (1995) GMM-sistem kullanılmıştır.

Çalışmada kullanılan değişkenler, bunlara ait tanımlamalar ve literatürdeki kullanılmaları Tablo 1'de gösterildiği gibidir. Buna göre üretkenlikteki artış oranı (GrProod) ve çalışan sayısında artış oranı (GrEmploy) bağımlı değişken olarak kullanılmıştır. Üretkenlik (Prood), yatırım (Invest), inovasyon (RD), ihracat (Export), genç firma (Young) çalışan sayısı (LogEmploy) ve etkileşimli değişken olan (RDYoung) değişkeni kullanılmıştır.

Tablo 1. Değişken Tablosu

Değişken	Kod	Hesaplanma	Literatürde Kullananlar
Üretkenlikteki artış oranı	GrProod	$(\text{Üretkenlik}_{t+1} - \text{Üretkenlik}_t) / \text{Üretkenlik}_t$	Coad vd.(2016).
Çalışan sayısında artış oranı	GrEmploy	$(\text{Çalışan sayısı}_{t+1} - \text{Çalışan sayısı}_t) / \text{çalışan sayısı}_t$	Coad vd.(2016).
Üretkenlik	Prood	Satışlar / Çalışan sayısı	Coad vd.(2016), Lemonakis vd.(2016)
Yatırım	Invest	$(\text{Duran varlıklar}_{t+1} - \text{Duran varlıklar}_t) / \text{Duran varlıklar}_t$	Ridha ve Bajka (2010) .
İnovasyon	RD	Arge yatırımları/ Satışlar	Karakaya vd.(2018), Nassimbeni (2001)
İhracat	Export	Yurtdışı satışlar/ Toplam Satışlar	Narayan ve Thomas (2007)

Genç Firma	Young	Firma 30 yaşından küçükse genç firma Dummy değişkeni 1'e eşittir; aksi takdirde 0'a eşittir. Yaş, cari yıl ile firmanın işletmeye başlamak için kayıtlı olduğu yıl arasındaki farktır.	Coad vd.(2016),
Çalışanların logaritması	LogEmplay	Firmada çalışan sayısının logaritması alınarak hesaplanmıştır	Coad vd.(2016)
AR-GE Yapan Genç Firmalar	RDYoung	AR-GE * Genç firmalar	Coad, vd., (2013), Cucculelli, (2014).

Çalışmada yöntem olarak ise dinamik panel veri yöntemlerinden biri olan Arellano ve Bover (1995) GMM-sistem kullanılmıştır. Dinamik panel veri analizlerinde amaç statik veri analizinden farklı olarak bağımlı değişkenin bir gecikmeli halinin modele dahil edilerek bağımlı değişkenin de etkisinin incelenerek ortaya konulmasıdır. Dinamik panel veri analizi aşağıdaki gibi modellenmektedir (Duch, 2008);

$$y_{i,t} = \theta y_{i,t-1} + \phi Z_j + \beta X_{i,t} + \alpha_j + e_{i,t} \quad (1)$$

1 nolu modelde; $y_{i,t}$: bağımlı değişken $y_{i,t-1}$: bağımlı değişkenin bir gecikmesi

Z_j : zaman boyunca değişmeyen ilave bağımsız değişkenleri

α_j : birim etkileri

$X_{i,t}$: ise bağımsız değişkenleri ifade etmekte olup, i birimleri t ise zamanı ifade etmektedir. β ise bağımsız değişkenlerin katsayısını ifade etmektedir. Çalışmada kullanılan modeller ise Coad vd.(2016) geliştirilen (2) ve (3) numaralı modellerdir.

$$\textbf{Model 1: } GrProod_{i,t} = a_0 + \beta_1 GrProod_{i,t-1} + \beta_2 Prood_{i,t-1} + \beta_3 GrEmplay_{i,t} + \beta_4 Inves_{i,t} + \beta_5 RD_{i,t-1} + \beta_6 RDyoung_{i,t-1} + \beta_7 Young_{i,t} + \beta_8 Export_{i,t-1} + e_{i,t} \quad (2)$$

$$\textbf{Model 2: } GrEmplay_{i,t} = a_0 + \beta_1 GrEmplay_{i,t-1} + \beta_2 LogEmplay_{i,t-1} + \beta_3 Inves_{i,t} + \beta_4 RD_{i,t-1} + \beta_5 RDyoung_{i,t-1} + \beta_6 Young_{i,t} + \beta_7 Export_{i,t-1} + e_{i,t} \quad (3)$$

5. Analiz Sonuçları

Tablo 2’de Model 1 sonuçları, Tablo 3’te ise Model 2 sonuçları gösterilmektedir. Tabloda yer alan Model 1 sonuçları incelendiğinde önceki dönemdeki inovasyon yatırımlarının beklenildiği üzere üretkenlik artışını olumlu etkilediği görülmektedir (Lachenmaier ve Wößmann, 2006). Diğer yandan genç firmalarda inovasyonun üretkenliği azalttığı tespit edilmiş olup, bu bulguda genç firmaların inovasyon yatırımlarında olgun firmalara göre başarısız olduğunu göstermektedir. İhracatın ise işletmelerin üretkenlik artış oranında yükselme meydana getirdiği tespit edilmiştir.

Tablo 2: Model 1 sonuçları

Model 1 = GrProod	Coef.	Std. Sapma	z	P>z
RD _{t-1}	0.0280536	.0014657	19.14	0.000***
Export _{t-1}	19.7181	.0421143	468.20	0.000***
GrProod _{t-1}	-0.3421519	.022983	-14.89	0.000***
Prood _{t-1}	2530.716	12.03078	210.35	0.000***
GrEmpty	10.95997	.2349451	46.65	0.000***
Inves	-36.48163	.605508	-60.25	0.000***
RDYoung _{t-1}	-2.835042	7.107498	-0.40	0.690*
Young	54.68306	0.0860569	6.96	0.001***
Cons	-113.1513	3.901977	-29.00	0.000***
Model Varsayımları				
Wald chi2(7)	5.56e+06			
Prob > chi2	0.000			
Sargan	chi2(42) = 46.54698 Prob > chi2 = 0.2907			
Arellano- Bond test for zero autocorrelation	AR(1) - .13929 (0.8892) AR(2) - 1.4341(0.1515)			

Not: ***,%1 önem düzeyinde anlamlılığı ifade etmektedir.

Bu sonuçlar ihracatın verimlilik artışına ortam hazırladığı tezini savunan (Bernard ve Jensen, 1999) ihracat yoluyla öğrenme (learning by exporting) hipotezini desteklemektedir. Ayrıca bu bulgular genel olarak Coad vd. (2016) ve Benkovskis vd., (2017) çalışmasının sonuçları ile benzeşmektedir.

Sonuçlara göre, önceki yılda üretkenlikteki artışın, üretkenlikteki artış oranında bir yükselişe sebep olduğu anlaşılmıştır. Çalışan sayısındaki artışın da

retkenlikteki artış oranını pozitif yönlü etkilediği tespit edilmiştir. Sonuçlar, alışan sayısındaki artıştan işletme üretkenliğindeki artışın pozitif olarak etkilendiği anlaşılmaktadır. Bir nceki dönemde üretkenlikteki artış oranının (GrProod) sonraki dönemde üretkenlikteki artış oranında bir azalmaya sebep olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 3'te yer alan Model 2 sonuçları incelendiğinde önceki dönemde yapılan AR-GE yatırımlarının işletmede çalışan sayısındaki artışı azalttığı anlaşılmaktadır. Etkileşimli değişken olan değişkenin (RDYoungt-1) ise model 1 sonuçlarını desteklediği ve genç işletmelerde çalışan sayısındaki artış oranında bir azalma ortaya çıkardığı görülmektedir.

Tablo 3: Model 2 Sonuçları

Model 2=GrEmpty	Katsayı	Std. Sapma	z	P>z
RD _{t-1}	-.000014	1.94e-06	- 7.21	0.000** *
Export _{t-1}	-.0004739	.0013818	- 0.34	0.732
GrEmpty _{t-1}	0.0567187	.0017434	1.30	0.003** *
LogEmpty _{t-1}	0.1224718	.0030349	40.3 5	0.000** *
Inves	0.0505318	.0066081	7.65	0.000** *
RDYoung _{t-1}	-.0248937	.0018271	- 13.62	0.000** *
Young	1.234124	.2386396	5.17	0.000** *
Cons	.7882401	.0332103	23.7 3	0.000** *
Model Varsayımları				
Wald chi2(7)	8522.05			
Prob > chi2	0.000			
Sargan	chi2(42) = 40.85223 Prob > chi2 = 0.3000			
Arellano- Bond test for zero autocorrelation	AR(1) - 1.3394(0.1804) AR(2) - .91918(0.3582)			

Not: ***,%1 önem düzeyinde anlamlılığı ifade etmektedir.

Gelişmiş ülkelerde yapılan benzer çalışmalarda (Coad, A., Segarra, A., Teruel, M., 2013; Cucculelli, M., 2014) genç firmaların olgun firmalara göre inovasyonda başarısız olma ihtimalinin yüksek olduğu diğer bir deyişle üretkenliğe, çalışan sayısına ve finansal performansa etkisinin daha az olduğunu göstermektedir. Genç işletmelerin ise çalışanların sayısındaki artış oranında yükselme meydana getirdiği tespit edilmiştir. Bir önceki dönem çalışan sayısındaki artış oranında meydana gelen artışın (GrEmplyt-1) çalışan sayısındaki artış oranını pozitif etkilediği tespit edilmiştir. Bu sonucu destekler şekilde bir önceki dönemde çalışan sayısındaki artışın (LogEmplyt-1) çalışan sayısındaki artış oranını (GrEmply) pozitif etkilediği belirlenmiştir. Sonuçlar yatırımların istihdamda artış meydana getirdiğini göstermektedir. Bu bulgu model 1 sonuçlarını destekleyerek firmalarda eksik kapasite ve eksik istihdamın olduğu göstermekle birlikte yapılan yatırımlar ile eksik istihdamın tamamladığına işaret ettiği şeklinde yorumlanabilir.

6. Sonuç ve Öneriler

Bu çalışmanın amacı, inovasyon yatırımları ve ihracat ile üretkenlik ve çalışan sayısı arasındaki ilişkiyi ortaya koyabilmektir. Literatür incelendiğinde gelişmekte olan ülkelerde bu konuda yapılan çalışmaların yetersiz olduğunu anlaşılmakta olup, bu durum bu çalışmanın temel motivasyon kaynağını oluşturmaktadır. Bu sebeple 2008-2018 döneminde faaliyetlerine kesintisiz olarak devam eden ve sinai endeksinde yer alan 105 firma analize dahil edilmiştir.

Çalışma sonuçları ihracatın ve inovasyonun üretkenliği ölçüde artırdığını göstermektedir. İhracatın üretkenliği artırması çalışma sonuçlarının ihracat yoluyla öğrenme hipotezini (learning by exporting) desteklediğini göstermektedir (Clerides vd., 1998; Bernard ve Jensen, 1999). İnovasyon faaliyetlerinin de üretkenliği artırması işletmeler için ihracat noktasında teşvik edici bir unsur olarak sayılabilir ki bu da kendi kendine öğrenme hipotezini destekleyici bir unsur olarak görülebilir. Diğer taraftan, önceki dönemdeki ihracat artışının işletmelerin çalışan sayısındaki artışta azalmaya sebep olurken toplam çalışan sayısında artışa sebep olduğu anlaşılmıştır. Bu bulgular BİST sinai işletmelerinde kullanılmayan kapasitenin olduğunu da göstermektedir. Yatırım harcamalarının ise üretkenlik artışını olumsuz etkilediği tespit edilmiş olup, bu bulgu yatırımların çok da verimli kullanmadığının bir işareti olabileceği gibi daha uzun vadeli yatırımların da bir göstergesi olabilir. Eğer birinci durumdan kaynaklanıyorsa bu işletmenin tam kapasiteden uzak olduğunun göstergesi olarak yorumlanabilir.

Model 2’de yatırımların ise istihdamda artış meydana getirdiği tespit edilmiş olup, bu bulgu model 1 sonuçlarını desteklemektedir. Yani firmalarda eksik kapasite ve eksik istihdamın olduğu görülmekte olup, yatırımlar ile eksik

istihdamın tamamladığına işaretir. Önceki dönemde yapılan AR-GE yatırımları ise istihdamı azalttığı anlaşılmaktadır. Bu sonuçlar emek yoğun üretimden sermaye yoğun üretime geçildiğinin bir işareti olarak da yorumlanabilir. Ayrıca bu sonuçlar AR-GE yatırımlarına ayrılan payın artması yeni çalışanların işe alınmasını azaltan bir etken olarak görülebilir.

Ayrıca bulgular incelendiğinde inovasyon yatırımlarının ve ihracatın işletmenin üretkenliği ve istihdama katkısı anlamında olgun firmalarda genç firmalara göre daha istikrarlı olduğunu göstermektedir (Cucculelli, M., 2014 Coad vd., 2016; Benkovskis vd. 2017). Yine bu durum inovasyonun genç firmalar için riskli olduğunu göstermekte olup, olgun firmalar için riskin daha tahmin edilebilir olduğunu da göstermektedir (Lachenmaier and Wößmann, 2006). İnovasyon yatırımları firmalar için önemli bir belirsizlik konusu olup, bu durum özellikle genç firmalar için daha riski bir durum oluşturmaktadır. Genç firmalar sektöre farklı bir perspektiften bakarak yeni fırsatlar ve yeni pazarlarlar fark edebilirler (Barron vd., 1994). Diğer yandan genç firmalar yaşlı firmalara göre daha radikal yenilik kararları alabilmektedirler. Ancak genç firmalar daha deneyimsiz oldukları için büyük risk taşıırken, büyük firmalar daha önceki deneyimlerinden yola çıkarak inovasyon yatırımlarında daha başarılı olabilmektedir (Coad vd. 2016; Benkovskis vd., 2017). Çalışmanın sonuçları bu bulguları destekler niteliktedir. Önceki literatürün sonuçlarını doğrulayan bu çalışma, daha büyük firmaların ve daha yüksek üretkenliğe sahip firmaların ihracata başlama olasılığının daha yüksek olduğunu göstermektedir (Segarra ve Teruel, 2014; Benkovskis vd., 2017). Dolayısıyla bu sonuçlar, genç firmalar tarafından yapılan Ar-Ge yatırımlarının daha riskli olduğunu, daha yaşlı firmaların Ar-Ge faaliyetlerinin ise daha az riskli ve verimli olduğu şeklinde yorumlanabilir. Bu durumda kendi kendine öğrenme hipotezinin yaşlı firmalar açısından daha geçerli olduğu söylenebilir.

Bu çalışmanın, literatüre önemli katkılarından birincisi, yapılan çalışmalar daha çok rekabet düzeyi ve teknoloji kullanımı yüksek olan gelişmiş ülkelerde yapılmışken (Löf vd., 2001; Connolly, ve Hirschey, 2005; Cassiman vd., 2010; Ranasinghe, 2017) bu çalışmanın gelişmekte olan bir ülke olan Türkiye’de yapılmış olmasıdır. Son olarak çalışma, literatüre katkı yapmanın yanı sıra araştırmacı ve akademisyenler için önemli bir kaynak teşkil edecektir. Ayrıca teşvikler, AR-GE desteği noktasında politika yapıcılara AR-GE yatırımlarına ayrılacak payın belirlenmesi noktasında ise işletme yönetici, ortak ve hissedarlara önemli katkılar sunması beklenmektedir.

Kaynakça

1. Al-Horani, A, Pope, P. ve Stark, W. A. (2003). Research and Development Activity and Expected Returns in The United Kingdom. *European Finance Review*, 7(1), 27-46.
2. Arellano, M. ve Bover, O. (1995). Another Look at the Instrumental Variable Estimation of Error-Components Models. *Journal of Econometrics*, 68 (1), 29-51.
3. Aw, B. Y., Robert, M. J. ve Winston, T. (2007). Export market participation, investments in R&D and worker training, and the evolution of firm productivity. *The World Economy*, 30(1), 83-104.
4. Barrel, R. ve Pain, N. (1997). Foreign Direct Investment, Technological Change and Economic Growth Within Europe. *Economic Journal*, 107, 1770- 86.
5. Barron, D.N., West, E. ve Hannan, M. T. (1994). A time to grow and a time to die: growth and mortality of credit unions in New York, 1914-1990. *Am. J. Sociol.*, 100 (2), 381-421.
6. Bellone, F., Musso, P., Nesta, L. ve Quere, M. (2007). The U-Shaped Productivity Dynamics of French Exporters. *Review of World Economics*, 144, 636-659.
7. Benkovskis, K., Masso, J., Tkacevs, O. Vahter, P. ve Yashiro, N. (2017). *Export And Productivity In Global Value Chains: Comparative Evidence From Latvia And Estonia*, OECD Economics Department Working Papers No. 1448.
8. Bernard, A. B. ve Jensen, J. B. (1999). Exceptional exporter performance: Cause, effect, or both? *Journal of International Economics*, 47(1), 1-25.
9. Bernard, A. B., ve Jensen, J. B. (2004). Exporting and productivity in the USA. *Oxford Review of Economic Policy*, 20(3), 343-357.
10. Bustos, P. (2011). Trade Liberalization, Exports, and Technology Upgrading: Evidence on the Impact of MERCOSUR on Argentinian Firms. *American Economic Review*, *American Economic Association*, 101(1), 304-340.
11. Cantwell, J. (ed.) (1999). *Foreign Direct Investment and Technological Change*, Cheltenham: Elgar.
12. Cassiman, B., Golovko, E., ve Martínez-Ro, E. (2010). Innovation, exports and productivity. *International Journal of Industrial Organization*, 28, 372-376.
13. Cassiman, B. ve Golovko, E. (2011). Innovation and internationalization through exports. *Journal of International Business Studies*, 42(1), 56-75.

14. Chambers, R. D., Jennings, R. ve Thompson, B. R. (2002). Excess Returns to R&D Intensive Firms, *Review of Accounting Studies*, 7, 133–158.
15. Clerides, S., Lach, S. ve Tybout, J. (1998). Is learning by exporting important? Micro-dynamic evidence from Columbia, Mexico and Morocco. *Quarterly Journal of Economics*, 113, 903-948.
16. Coad, A., Segarra, A. ve Teruel, M. (2013). Like milk or wine: does firm performance improve with age? *Struct. Change Econ. Dynam.*, 24, 173–189.
17. Connolly, R. A. ve Hirschey, M. (2005). Firm size and the effect of R&D on Tobin's q. *R&D Management*. 35(2), 217-223.
18. Criscuolo, C., Haskel, J. E. ve Slaughter, M.J. (2009). Global engagement and the innovation activities of firms. *International Journal of Industrial Organization*, 28, 191–202.
19. Cucculelli, M. (2014). *Firm age and the probability of product innovation. Do CEO tenure and product tenure matter?* In: Mimeo, Paper Presented at the Governance of a Complex World Conference, Turin, Italy.
20. De Loecker, J. (2004). *Do Exports Generate Higher Productivity? Evidence from Slovenia.*, LICOS Discussion Paper, No. 151, Katholieke Universiteit Leuven, LICOS Centre for Transition Economics, Leuven.
21. Duch, R. (2008), Longitudinal/Panel Data Analysis: Lecture 3 and 4, (çevrimiçi) raymond.duch@nu_eld.ox.ac.uk
[raymondduch.com/class/panel data](http://raymondduch.com/class/panel%20data) (Erişim Tarihi: 09 Haziran 2021)
22. Fagerberg, J., Guerrieri, P. ve Verspagen, B. (eds) (1999). *The Economic Challenge for Europe: Adapting to Innovation-based Growth*, Cheltenham: Elgar.
23. Fagerberg, J., Verspagen, B. ve von Tunzelman, N. (eds) (1994). *The Dynamics of Technology, Trade and Growth*, Aldershot: Elgar.
24. Fernández, P., Del Río, M. L., Varela, J. ve Bande, B. (2010). Relationships among functional units and new product performance: The moderating effect of technological turbulence, *Technovation*, 30, 5–6, 310–321.
25. Guo, B., Wang, J. ve Wei, S. X. (2018). R&D Spending, Strategic Position and Firm Performance, *Frontiers of Business Research in China*, 12, 14-26 doi:10.1186/s11782-018-0037.
26. Hansen, E. N. (2010). The Role of Innovation in the Forest Products Industry. *Journal of Forestry*, 108(7), 348–353.
27. Helpman, E., Melitz, M. J. ve Yeaple, S. R. (2004). Export Versus FDI with Heterogeneous Firms. *The American Economic Review*, 94(1), 300-316.

28. Huergo, E. ve Jaumandreu, J. (2004). Firms' age, process innovation and productivity growth. *International Journal of Industrial Organization*, 22(4), 541-559.
29. Ifwarsson, R. (2010). Export, Import, Productivity and Growth: A Theoretical And Empirical Study of An Endogenous Relationship, Master Thesis, Lund University Department of Economics.
30. Karakaya, A., Ağazade, S., ve Perçin, S. (2018). Türk İmalat Sanayinde Performans, İnovasyon ve Rekabet Arasındaki İlişki. *Uluslararası Ekonomi ve Yenilik Dergisi*, 4(1), 39-59.
31. Keizer, J. A., Dijkstra, L. ve Halman, J. I. M. (2002). Explaining innovative efforts of SMEs.: An exploratory survey among SMEs in the mechanical and electrical engineering sector in The Netherlands, *Technovation*, 22(1), 1-13.
32. Kelleci, M. A. (2003), *Bilgi Ekonomisi ve İş Gücü Piyasası: Eğilimler, Fırsatlar ve Riskler*, 20-25. Ankara: DPT Yayınları.
33. Kleer, R. (2010). Government R&D subsidies as a signal for private investors, *Research Policy*, 39(10), 1361-1374.
34. Krugman, P. (1995). *Growing World Trade: Causes and Consequences*. Brookings Papers on Economic Activity, 1, Washington.
35. Lachenmaier, S. ve Wößmann, L. (2006). Does Innovation Cause Exports? Evidence from Exogenous Innovation Impulses and Obstacles Using German Micro Data. *Oxford Economic Papers, New Series*, 58(2), 317-350.
36. Lee, C. (2014). The Exporting and Productivity Nexus: Does Firm Size Matter? (Chapter 8). *Globalization And Performance Of Small and Large Firms*. 1-24.
37. Lemonakis, C., Vassakis, K., Garefalakis, A. ve Partalidou, X. (2016). Manufacturing firms' performance and productivity: Evidence from North and South European, Scandinavian and Balkan countries. *Theoretical Economics Letters*, 6(4), 789-797.
38. Löf, H., A. Heshmati, R. Asplund ve S.O. Naas (2001), *Innovation and performance in manufacturing industries: a comparison of the Nordic countries*, SSE/EFI working paper series in economics and finance no. 457, 38.
39. Mairesse J. ve Robin, S. (2009). *Innovation and productivity: A firm-level analysis for French Manufacturing and Services using CIS3 and CIS4 data (1998-2000 and 2002-2004)* CREST-ENSAE, Paris (2009).
40. Melitz, M. J. (2003). The Impact of Trade on Intra-Industry Reallocations and Aggregate Industry Productivity. *Econometrica*, 71(6), 1695-1725.

- 41.Narayanan, K. ve Thomas, R. (2007). *The Determinants of R&D in the Indian Pharmaceutical Sector: A Firm Level Study of Outward Investors. In: International Conference on Globalisation of Chinese and Indian Enterprises*, Indian Institute of Technology Bombay, India.
- 42.Nassimbeni, G. (2001). Technology, Innovation Capacity, and The Export Attitude of Small Manufacturing Firms: A Logit/Tobit Model. *Research Policy*, 30(2), 245–262.
- 43.Ömürbek, N. ve Mercan, Y. (2014). İmalat Alt Sektörlerinin Finansal Performanslarının Topsis ve Electre Yöntemleri İle Değerlendirilmesi. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 4(1), 237-266.
- 44.Özarslan, D. ve Doğan, M. (2021). İhracat Piyasasına Giriş Yapmanın Verimlilik ve Diğer Firma Göstergeleri Üzerindeki Etkisi: Türkiye İmalat Sanayii Örneği. *İzmir İktisat Dergisi*, 36(3), 567-588. Doi: 10.24988/ije.202136305
- 45.Parisi, M. L., Schiantarelli, F. ve Sembenelli A. (2006). Productivity, innovation and R&D: Micro evidence for Italy. *European Economic Review*, 50(8), 2037-2061.
- 46.Pianta, M., Evangelista, R. ve Perani, G. (1996).The Dynamics of Innovation and Employment: an International Comparison. *Science Technology Industry Review*, 18, 67–93.
- 47.Ranasinghe, A. (2017). Innovation, firm size and the Canada-U.S. productivity gap. *Journal of Economic Dynamics & Control*, 85, 46–58.
- 48.Ridha, M., ve Bajka, D. (2010). *The impact of R&D investments on the capital structure of swedish public life science companies*. Uppsala University Bachelor Thesis in Finance, 15 ECTS.
- 49.Sameti, M., Ranjbar, H. ve Anousheh, S. (2010). Determinants of R&D Investment: A Study Of Oecd Countries, *The Journal of Knowledge Economy & Knowledge Management*, V(II), 35-42.
- 50.Segarra, A. ve Teruel, M. (2014). High-growth firms and innovation: an empirical analysis for Spanish firms. *Small Business Economics*, 43(4), 805-821.
- 51.Taymaz, E. (2001). *Teknolojik Yenilik ve Ekonomik Performans. Ulusal Yenilik Sistemi: Türkiye İmalat Sanayiinde Teknolojik Değişim ve Yenilik Süreçleri*, 180-223.
- 52.Tsai, K. H. ve Wang, J. C. (2004). R&D productivity and the spillover effects of high-tech industry on the traditional manufacturing sector: The case of Taiwan. *The World Economy*, 27(10), 1555–1570.

- 53.Topaloğlu, E, Yıkılmaz, E. A. ve Karakozak, Ö . (2017). Araştırma ve geliştirme yatırımlarının pay senedi getirileri ve pay senedi fiyat volatilitesine etkisi: Borsa İstanbul teknoloji bilişim firmaları üzerine bir uygulama. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sbe Dergisi*, 7 (1), 1-13.
- 54.Vivarelli, M. (2015). Innovation and employment, *IZA World of Labor*, 1-10.
- 55.Vivarelli, M., Evangelista, R. ve Pianta, M. (1996). Innovation and Employment in Italian Manufacturing Industry. *Research Policy*, 25, 1013–26.
- 56.Wakelin, K. (2001). Productivity growth and R&D expenditure in UK manufacturing firms. *Research Policy*, 30(7), 1079–1090.
- 57.Wang, Z. ve Wang, N. (2012). Knowledge Sharing, Innovation and Firm Performance. *Expert Systems with Applications*, 39, 8899–8908.
- 58.World Bank (2021). <https://www.globalinnovationindex.org/analysis-indicator/> (Erişim Tarihi: 15 Ağustos 2021)

NEOLİBERALİZMDE SOSYAL DEVLET VE SOSYAL ADALET TASAVVURUNA ELEŞTİREL BİR BAKIŞ

Dr. Öğr. Gör. Ahmet Küçük

**Düzce Üniversitesi, ORCID: 0000-0001-7802-7236*

Giriş

Toplamları ekonomik ve sosyal refaha götüreceak sürecin en önemli siyasi üstyapısını ancak özgürlükçü ve hukukun üstünlüğünü benimsemiş adaleti önceleyen demokratik rejimler oluşturabilir düşüncesi beninsenmektedir (Höffe, 1999; Thesing, 2015). Diğer bir ifade ile adalet ile yönetilmeyen toplumlarda gerçek anlamda toplumun çoğunluğunun ekonomik ve sosyal refahı sağlaması beklenmemektedir. Adalet kavramı bakıldığında sözlükte “Adl” kökünden gelmekte ve "insafli ve doğru olmak, doğru davranmak, zulmetmemek, eşit olmak, eşit tutmak, her şeye hakkını vermek, düzeltmek, mutedil olmak, her şeyi yerli yerinde yapmak, istikamet ve hakkaniyet anlamlarına gelmektedir (Karaman vd., 2006).

Özellikle son 20-30 yıldır dünya genelinde yaşanan ekonomik krizler ve beraberinde getirdiğı toplumsal ve siyasi huzursuzluklar, 1980 sonrası döneme damgasını vuran neoliberal politikaların sonucu olduğı düşüncesini ön plana çıkarmaktadır (Duran, 2015). Fakat bu durum neoliberal düşünceye göre bir başarısızlık olarak değil, siyasi açıdan doğru ve gerekli bir dönüşüm olarak değerlendirilmektedir. Öyle olsa bile bu değerlendirme, ortaya konan neoliberal reformlarla milyonlarca insanın toplumun kenarına itilmiş olduğı gerçeğini ortadan kaldırmamaktadır. Toplumun kenarına itilen insanlar neoliberal reformların bu başarısızlığını, anlamlı bir yaşamın kaybı olarak görüyorlar. İşte tam da dengesizliğı toplumunun sosyoekonomik refahını düşünmek zorunda olan sosyal devlet önlemelidir. Aslında, sosyal devletin başarısızlığının ardında neoliberal ekonomi ve piyasa toplumu anlayışının bulunduğı anlaşılmalıdır (Aktaş, 2021). Ne de olsa, milyonların iş bulmasına olanak tanımayan ekonomik sistemin kendisi olduğı inkâr edilemez (Atılğan, 2013). Aynı durum düşük ücretli işlerde çalışan insanlar için de geçerlidir. Bu insanlara da düşük ücretli işler dışında başka bir olanak sağlanamadığı için, kendilerini toplumdan dışlanmış hissetmektedirler (Şahin & Coşkun, 2009). Neoliberal ekonomide tüm çabaların istihdam oluşturmak için elverişli koşulların sağlanmasına odaklanması gayet doğaldır. Fakat bunun kaş yapayım derken göz çıkartmaya dönmesi engellenmelidir. İşsizlerin ve düşük ücretli işlerde çalışanların da toplumsal hayata uyumları ihmal edilmemelidir. Maalesef toplum bilincinde milyonlarca insanın sorunlarının toplumu piyasa toplumu olarak gören neoliberal sistemden kaynaklandığına dair bir farkındalık henüz mevcut değildir. Ekonomik sistemin sorunların üstesinden gelemeyeceğini ve işsizlere ve düşük gelirliilere devletin sunacağı geçici destek programlarının toplumun kenarına itilen bu kesimin yapısal hale gelen sorunlarına kalıcı çözüm getirmeyeceğini görmek gerekmektedir. Adil ve sosyal bir hukuk devleti, işsizlerin ve düşük ücretli gruptaki insanların toplumsal ortamdan kopmamaları için gerekli

düzenlemeleri gerçekleştirme ve yürürlüğe koyma işlevi, aynı zamanda onun meşruiyetinin de bir gereği olarak değerlendirilmektedir (Gencer, 2009). Çalışmanın ilk bölümünde konuya dair kavramsal ve kuramsal çerçeve zemini sağlanacak, ardından Neoliberalizmin devlet ve sosyal adalet anlayışına eleştiriler getiren çalışmalardan öne çıkanları incelenecektir. Üçüncü bölümde konu tartışmaya açılacak sonuç bölümünde çalışmada ifade edilen sorunların çözümüne yönelik farklı bakış açıları sunularak alan yazına katkı sunulmaya çalışılacaktır.

Kavramsal ve Kuramsal Çerçeve

Bu bölümde çalışmanın merkezinde yer alan telem kavram ve kuramlara yer verilecektir

Sosyal Devlet

Sosyal devlet, vatandaşlarının en temel sosyoekonomik haklarını güvence altına alan, tüm vatandaşlarına devletin sağladığı imkanlardan eşit bir şekilde faydalanmasını sağlayan ve böylece toplumsal birliği ve dayanışmayı sağlayarak toplumsal huzuru koruyan devlettir (Bulut, 2003)

Güler, (2006) ise sosyal devleti dar anlamıyla sosyal yardım, daha geniş anlamıyla sosyal güvenlik ve en geniş anlamıyla toplumsal sorumlulukları vergilendirme temelinde ve paylaşım politikaları çerçevesinde yerine getiren sosyal devlet olarak üç boyutta ele alarak tanımlamıştır.

Diğer bir tanımlamaya göre Sosyal devlet, toplumsal barışı ve adaleti sağlamak için vatandaşlarının toplumsal ve ekonomik hayatına etkin bir şekilde müdahale etmeyi meşru gören devlet anlayışıdır (Özbudun,2010: 135).

Sosyal Devletin Amaçları

Sosyal devletin amaçlarını şu başlıklar altında toplaya biliriz:

- Vatandaşları arasında adil bir gelir dağılımı sağlamak,
- Tüm vatandaşlarının devletin sunduğu sosyal güvenlik, iş, eğitim gibi temel olanaklardan eşit şekilde faydalanabilmesini sağlamak,
- Kamu gelirlerinin toplumsal alandaki gelir eşitsizliklerini dengeleyecek şekilde dağıtarak dezavantajlı toplum kesimlerini koruma altına almak, (Aktan ve Özkıvrak, 2008: 45).
- Her bireye, insan şahsiyetine yaraşır bir hayat düzeyi sağlamaya yönelik kamusal düzenlemeleri yaparak önlemler almak (Seyyar, 2011: 261)
- Ekonomik büyüme ve kalkınmanın sağlanması amacıyla sermaye yatırımlarını teşvik etmek. (Aktan & Özkıvrak, 2008:51)

Sosyal Adalet

Kavram sosyolojik açıdan üretimden elde edilen gelirin toplumun geneline en adaletli şekilde paylaşılması böylece toplumsal kesimler arasında dengenin gözetilerek toplumsal huzursuzlukların önüne geçilmesi olarak tanımlanabilir (Toprakkaya, 2009).

Kavramın hukuki boyutu ise demokratik bir hukuk devletinde tüm vatandaşların kanunlar karşısında gerek bağlayıcılık gerekse fırsat eşitliği açısından, eşit olduğuna vurgu yapmaktadır.

Sosyal adalet, vatandaşları ten rengine, mali durumuna, medeni durumuna, yaşına, cinsiyetine eğitimine ve diğer farklı özelliklerine bakmaksızın eşit telakki etmeyi ifade eder. Burada esas olan, tüm insanların aynı imkanlara ve yaşam koşullarına sahip olması ve kimsenin dezavantajlı duruma düşmemesidir. Bu bağlamda bu kavramın iktisat ve siyaset ile de yakından ilgili olduğu göz önünde bulundurulmalıdır (Çoban, 2017).

Neoliberalizm

Neoliberalizm kavramının tanımlamak içerdiği iktisadi, siyasi, toplumsal ve bireysel boyutları nedeniyle kolay değildir. O nedenle burada Neoliberalizmin öncüsü niteliğinde olan klasik liberal anlayış ile olan ortak noktalarını ve farklılıklarını öne çıkararak bir tanımlama yapılmaya çalışılacaktır.

Neoliberalizm yeni liberalizm demektir. Ama yeni olan nedir? Onu klasik liberalizmden ayıran fark nedir? Üretim araçlarının özel mülkiyeti, serbest fiyat oluşumu, rekabet ve ticaret özgürlüğü gibi özelliklere sahip, serbest piyasa ekonomisi düzenini hedefleyen, ancak, klasik liberal kuramdan farklı olarak, devletin ekonomiye müdahalesini tamamen reddetmeyen, yalnız en aza indirmek isteyen bir liberal düşünce tarzıdır (Insel, 2013). Farklılıkları olmakla birlikte aslında ortak yönleri aynı temeli işaret etmektedir. Özellikle piyasa ekonomisinin iç işleyişi ve bireyselleşmiş insan tasavvuru değişmeyen en önemli ortak paydalarıdır (Fenner, 2019). Diğer yandan, Neoliberalizm meşruiyetini Adam Smith, Bernhard de Mandeville veya David Hume gibi klasik liberalizmin temsilcilerinden ayrılmasına dayandırır. Neoliberalere göre 19. yüzyılın sonlarındaki ve 20. yüzyılın başlarındaki krizlerle ortaya çıkan piyasa ekonomisi sürecinin başarısızlığının altında özgür piyasa ekonomisine olan yasal ve kurumsal güvence desteğinin yetersiz olması bulunmaktadır (Butterwegge C; Lösche, B.; & Engartner T., 2008) Bu nedenle, piyasa toplumu modelinin uzun vadeli uygulanması ve kalıcı olarak istikrara kavuşturulması, Neoliberalizmin temel hedefidir. Bu anlamda yeni bir görünüm değil, klasik ve neoklasik geleneğinde ekonomik liberalizmin çağdaştırılmış ve genişletilmiş bir türüdür.

Neoliberalizmin Sosyal Devlet Anlayışı

1929 Ekonomik Bunalımı liberal ekonomi modeline olan güveni sarsmıştır. Piyasanın sanıldığı gibi kendi serbest işleyişi içerisinde tüm sorunların üstesinden gelemeyeceği ve devletin ekonomik ve toplumsal sorunların çözümü için etkinliğini arttırması gerektiği düşüncesi hâkim olmaya başlamıştır (Altan, 2005). 1. ve 2. Dünya Savaşı sonrası ortaya çıkan toplumsal ve ekonomik yıkım da bu düşüncenin kalıcı olmasına ve zamanla yaygınlaşmasına neden olmuştur (Ptak, 2013). Ancak 1970’lerde yaşanan ekonomik ve toplumsal krizler bu defa da refah devletinın gereklerini yerine getirmeye çalışan sosyal devletin ekonomik ve sosyal yaşama yönelik müdahalelerinin eleştirilmesini beraberinde getirmiştir. Sonuç olarak, 1960’larla birlikte kurumsallaşan sosyal devlet olgusu, 1970’li yılların sonunda etkili olmaya başlayan neoliberal politikalar sonucunda hızla çözülmeye başlamıştır. Neoliberal düşünce sosyal devlet politikalarını yaşanan krizin temel sorumlusu olarak ilan etmiş böylece sosyal devlet toplumsal ve ekonomik alandaki etkin rolünü yitirmeye başlamış (Akyıldız, 2007: 134) ve neoliberal deregülasyon ve özelleştirme politikalarıyla, yeniden tanımlanmaya başlanmıştır (Güler, 2006: 32).

Artık devlet piyasaların kendi iç dinamiği içerisinde işleyişine müdahale etmeyen, sermaye akışı önündeki engelleri kaldıran, sosyal devlet olmanın gereği yapılan kamu harcamaların kısıtlayan, sınırlarını küresel ticarete açan, hantallaşan Kamu İktisadi Teşekküllerini özelleştiren, düşük vergi politikası uygulayan, vatandaşlarına ekonomik anlamda daha çok sorumluk yükleyen bir yapıya evrilmeye başlamıştır (Chatzimarkakis, 2007).

Neoliberalizmin Sosyal Adalet Anlayışı

Neoliberal Sosyal adalet anlayışı yukarıda ele alınan neoliberal devlet anlayışı ile şekillenen bir olgudur. Noliberal devlet anlayışının temel kuramcılarında biri ise Friedrich August von Hayek dir. Ona göre devlet vatandaşlarının herhangi bir özel ihtiyacını doğrudan karşılayan değil, Butler, (2001: 34-47) bireylerin ve küçük grupların kendi ihtiyaçlarını karşılıklı olarak karşılama konusunda elverişli fırsatlara sahip olacağı çerçeve koşulları sağlayan yapıdır. Ona göre piyasa toplumunda üretilen kazanımların eşit bir şekilde dağıtılması isteği olan sosyal adaletin gerçekleşmesi oldukça zordur (Hayek, 1995). Çünkü piyasa işleyişi içerisinde ortaya çıkan eşitsizlikler sistemin doğal bir özelliğini oluşturmaktadır ve insan faktörü dışında farklı birçok nedene dayanmaktadır. Oysa kazanımların eşit dağıtımı talebi, piyasa ortamının ürettiği eşitsizliklerin bilinçli insan seçimlerinden kaynaklandığı gerekçesine dayanmaktadır (Aktaş, 2001). Dolayısıyla piyasa içerisinde oluşan tüm bu tabii ve beşerî şartları aynı anda denetimi altında tutacak sistem dışı bir yapıya gereksinim vardır. Fakat devletin

piyasanın doğal işleyişine zarar vermeden bu eşit dağıtımı gerçekleştirmesi olanaksızdır ve piyasa toplumunun gerçekleri ile bağdaşmaz. Bu nedenle bireylerden piyasa sistemi içerisinde elde ettikleri kazanımları daha adil bir şekilde dağıtacak inancı ile devlete itaat etme sorumluluğu yüklemekte doğru değildir çünkü piyasa sisteminin doğal işleyişi içerisinde gelişen asimetrik sonuçların ahlaki açıdan eleştirilmesi mülkiyet hakkına zarar vereceği gibi adaletle de bağdaşmayacaktır (Aktaş, 2001).

Literatür Taraması

Bu bölümde Neoliberalizmin ortaya koyduğu sosyal devlet ve sosyal adalet anlayışına eleştirileri ile öne çıkan bazı çalışmalara yer verilmiştir.

Berkeley üniversitesinden Amerikalı siyaset bilimci Wendy Brown tarafından 2015 yılında yayınlanan “*Undoing the Demos: Neoliberalism’s Stealth Revolution*” başlıklı eser Türkçeye “*Halkın Çözülüşü: Neoliberalizmin Sinsi Devrimi*” olarak çevrilmiştir. Yazar eserinde Neoliberalizmin yıllar içerisinde nasıl ekonomiden başlayarak toplumsal ve bireysel tüm alanlara nüfuz ederek ekonomikleştirdiğinin ve insanın kendisini piyasa ekonomisinin bir tüketim nesnesi haline dönüştürdüğüünün analizini ve eleştirisini yapmaya çalışmıştır.

Kitap, her biri üç alt bölümden oluşan iki ana bölüme ayrılmıştır.” Neoliberal Akıl ve Siyasi Yaşam” başlıklı birinci ana bölüm, " teori ağırlıklı iken, "Neoliberal Akıllı Yavmak" başlıklı ikinci ana bölüm, Neoliberalizmin rasyonelliğini bir dizi vaka çalışmasıyla ortaya koymaktadır. Tartışmanın geleneksel bir özetini içermek yerine “Çıplak Demokrasiyi Kaybetmek ve Özgürlüğün Fedakarlığa Dönüşmesi” başlıklı bir sonuç kısmı ile son bulmaktadır. Brown ilk bölümde Neoliberalizmin ekonomik bir öğreti olarak baskın anlayışına meydan okumakta ve bunun yerine demokrasilerin yıkıldığını anlamak için onun yönetim rasyonelliğini incelemenin gerekli olduğunu savunmaktadır. Neoliberalizmi eleştirenlerin çoğunun artan eşitsizliğin, etik olmayan ticarileşmenin ve piyasa reformlarının ekonomik etkilerine odaklanmasına rağmen (Brown, 2018:28-29), temel rasyonelliğini bu perspektiften tam olarak kavramanın zor olduğunu, çünkü Neoliberalizmin aslında heterojen bir yapıya sahip olduğunu ileri sürmektedir. “İster eğitim, staj, çalışma, emekliliği planlama veya yeni bir yaşamda kendini yeniden icat etme olsun, beşerî sermayenin değişmez ve her yerde bulunan amacı, çabasını girişimlere dönüştürmek, değerini takdir etmek ve derecesini yükseltmektir” (Brown, 2018:36). Brown, ikinci bölümde Foucault'nun neoliberal politik rasyonelliği açıklarken "Biyopolitiğin Doğuşu" üzerine verdiği derslere odaklanmaktadır. Bu derslerin ve çeşitli liberalizm ve Neoliberalizm biçimlerini belirleyen ince farklılıkların bir özetini ve bağlantılarını ortaya koymaya

çalışmaktadır. Foucault'nun; neoliberalizmin “yöneten bir rasyonellik, ayırt edici bir hükümet sanatı, yeni bir akılcı yönetim biçimi haline gelecek normatif bir akıl düzeni” olduğu değerlendirmesini desteklemektedir (Brown, 2018: 49-50).

Yazar ikinci ana bölümde, Neoliberalizmin yönetici rasyonelliğinin çağdaş dünyada, özellikle Batı bağlamında nasıl işlediğine dair örnekler ve vaka çalışmaları sunmaktadır. Dördüncü bölümde, yönetim fikrinin başlangıçta çekici görünse de aslında siyasi güç ve araçlardan boşaltılan bir halk katılımı biçimi olduğunu savunarak, neoliberal yönetimselliği popüler bir analitik yaklaşım ve büyüyen uygulama olarak yönetimle birleştirmektedir. Yönetişim, kamusal ilişkilere katılımın artmasını teşvik ediyor gibi görünse de paydaşların ve yönetim ağlarını yine de “onları ortak yönetim açısından anlamlı kılacak yetkilerden ve sınırsız müzakere alanından ayırdığını” belirtmektedir (Brown, 2018: 128).

Brown, beşinci bölümde dikkatini, demokratik yaşamın ortadan kaldırılmasında yönetim uygulamalarının yasal gerekçelendirmelerinin nasıl gerçekleştirildiğine çevirmektedir. Bunu yaparken dört ayrı yargı kararı incelemektedir. Halk yönetime katılımına yönelik yasal destekler, sağlık hizmetleri ve sosyal güvenlik gibi refah hükümlerinin ve hatta kamu hizmetleri ve kamu kurumlarının sosyalist olarak kodlanıp atılmasına ek olarak, neoliberal mantıkta söylemsel olarak serbest piyasada kabul edilemez ablukalar olarak tanımlanmaktadır.

Sağlık ve sosyal güvenlik gibi vatandaşlar için olan sosyal kurumların hatta kamu hizmetleri ve kamu kurumlarının nasıl kodlandıklarına ve piyasa demokrasisinin bir antitezini temsil ettiklerine ek olarak, halk iktidarının yasal dayanaklarının neoliberal piyasa gerçekliğinde nasıl kabul edilemez olarak tanımlandıklarını göstermek için dört ayrı mahkeme kararı analiz etmektedir. Piyasa mantığı artık siyasi haklar ve endişeler yerine piyasa aktörlerine ve ilkelerine öncelik verdiğinden, siyaseti, hukuku, temsili ve müzakereyi metalaştırmaya tabi tutmakta ve halk egemenliği, özgür seçimler, siyasi özgürlük ve eşitlik gibi liberal demokrasinin temel bileşenlerini baltalamakta olduğu ifade edilmektedir (Brown, 2018: 173)

Son bölümde Brown, neoliberal piyasa reformları, neoliberal rasyonellik, bireysel ve beşerî sermayeye bağımlılıkla dönüştürülen ve artık kolektif çabayı teşvik etmeyen yüksek öğrenim alanına odaklanmaktadır. Ona göre bu alan artık hem kurumsal ortamı hem de öğrencilerin ve akademisyenlerin bilgi arama, üretme motivasyonunu etkileyerek onların kendi bireysel gelişimlerine daha fazla önem vermelerine neden olmaktadır (Brown, 2018: 199).

Zygmunt Bauman ve Carlo Bordoni tarafından kaleme alınan “*In State of Crisis*” başlıklı eser 2014 yılında yayınlanmış ve 2018 yılında Türkçeye “*Kriz*”

Hali ve Devlet” başlığı ile çevrilmiştir. Eserde günümüzde yaşanan ekonomik ve sosyal krizlerin ve bunlara karşı hükümetlerin eylemsizliklerinin geçici bir durumdan ziyade kalıcı olduğu iddiasında bulunmaktadır. Devletin, modernitenin ve demokrasinin mevcut krizinin kökenlerine inmeye çalışmaktadırlar.

İlk bölüm olan “Devletin Krizi” ile Bordoni ve Bauman’ın günümüzde yaşanan krizleri açıklamanın ilk adımı olarak kriz kavramını açıklamaya çalışmaktadırlar. Bordoni kavramı etimolojik kökenine Platon ve Tukides’e dayandırırken Bauman terimin açıklamasını tıbbi kökenine atıf yaparak gerçekleştirmektedir. Bordoni’ye göre güncel krizler mali krizlerdir (Bauman, Z., ve Bordoni, C., 2018:12). Bu sonuca özellikle 1929’dan günümüze kadar gelen krizlerin karşılaştırmasını yaparak ve ortak noktaları olan sömürgeleştirme ve terör olgusuna ulaşarak varmaktadır. Bauman ise günümüzde yaşanan krizlere farklı bir açıdan yaklaşmaktadır. Ona göre 2008 krizi öncekilerden farklıdır. Öncelikle, devlete duyulan güvenin geçirdiği sarsıntıyı ve 1970 sonrası onun yerini alan yeni devlet modeli olan “görünmez el” in ortaya çıkış serüvenini gözler önüne sermektedir (Bauman, Z., ve Bordoni, C., 2018:18). 1970’e kadar devlet düzenlemeleri ve kamulaştırma ile gerçekleştirilemeyenler bu defa “düzensizlik” ve “özeleştirimler” ile özel şirketlere devrederek gerçekleştirilmeye çalışılmaktadır. Bir türlü sağlanamayan toplumsal dayanışma ruhu bu defa bireysel çıkar, hırs ve rekabet yoluyla gerçekleştirilmeye çalışılmaktadır. Bu da iktidar ile siyaset bağlantısının kopmasına ve “failin yokluğu” sorununa neden olmaktadır.

“Devletsiz bir devletçilik” başlıklı 2. Bölümde Bordoni devletin sınırlandırılmasının olumsuz etkilerini tanımlamaktadır. Yine yönetim’in ortaya çıkışı ile kararlar üzerindeki demokratik kontrolün bir kenara itildiği ve insanların ulaşamayacakları nedenselliklere karşı kendi refahlarını gözetmeye bırakıldığı sahte demokrasi ye vurgu yapmaktadır (Bauman, Z., ve Bordoni, C., 2018:16). Ona göre iktidar ve siyasetin ayrışması adeta ete kemiğe bürünmüş bir devletsiz devletçiliği ortaya çıkarmıştır (Bauman, Z., ve Bordoni, C., 2018:23). Bordoni aynı zamanda, popülizme ve milliyetçiliğe neden olan sebeplerin siyaset karşıtlığı ile oluştuğunu ve bunun da otoriter rejimleri doğurduğunu vurgulamaktadır. Bordoniye göre devletin krizi, iktidarsız politikalar ve politikasız iktidarlara anlamına gelmektedir. Devlet halkın değil kendi bekasını düşünen, hizmet üretmekten çok vatandaşa daha fazla sorumluluk yükleyen bir asalak konumuna düşmektedir (Bauman, Z., ve Bordoni, C., 2018:30).

Bauman ise ulusal hükümetlerin işlevsiz kılındığını ve onların yerine görünmeyen güçlerin kararlar aldığını ifade etmektedir. Bu şartlar altında belirtilen hükümetler ancak günü birlik, geçici ve geçerliliği olmayan kararlar

alabilmekte ve bir açmaz içine girmektedirler. (Bauman, Z., ve Bordoni, C., 2018:30). Devletin katı yapısı artık çözülüp buharlaşmaya başlamaktadır.

“Devlet ve millet” başlıklı bölüm de ise Bordoni, ulus ve devlet arasındaki bölünme hakkında Habermas ve Appadurai'den alıntı yapmaktadır (Bauman, Z., ve Bordoni, C., 2018:40). Westphalia dönemi sonrası krizin iktidar-siyaset ilişkilerinde gizli olduğunu belirten Bordoni, o dönemde iktidarını devam ettirebilmek için ekonomiyle iş birliği yapan hükümet gibi günümüzde de iktidarların görevlerini, faili belirsiz piyasalar ve sanal alanlar yerine getirmektedir. Neoliberal uygulamalar sonucu ortaya çıkan bu idari yapıda muhalefet bulunmamaktadır. Statükonun devam ettiren, iktidar konumunda verilen kararları itiraz etmeden uygulayan devletsiz bir devlet vardır ortada (Bauman, Z., ve Bordoni, C., 2018:49).

Modernitenin krizleri ile düşüncelerine bakıldığında Bordoni modernitenin aydınlanma ile çözüm bulacağına inandığı doğal krizlere odaklanırken kendi ürettiği belirlenimsizlikler ile yüzleşmek zorunda kaldığını ifade etmektedir. Ona göre postmodernite modernitenin sunduğu nimetleri geri almakla kalmamış onları değersizleştirmiştir de. Bauman bu düşünceye katılmamaktadır. Ona göre Postmodernite sunduğu nimetleri geri almamakta tam tersine onları daha cazip hale getirmektedir (Bauman, Z., ve Bordoni, C., 2018:90).

Bauman, günümüzde karşılaştığımız krizlerin temelinde “anonim failerin ve bunların kullandığı eylem araçlarının” olduğunu ve bu sorunlara karşı bireylerin yalnız bırakıldığını ifade etmektedir (Bauman, Z., ve Bordoni, C., 2018:24).

Tarihin Sonu anlayışına katılmayan Bordoni’ye göre tarih, kümülatif bir bilgi birikimidir ve iktisadi anlamda devletler için önemli bir güç kaynağı oluşturmaktadır. O günümüzde yaşanan süreci “Panoptikon” metaforu ile açıklamakta (Bauman, Z., ve Bordoni, C., 2018:139) ve postmodernitenin kolektif bellekte ciddi hasarlara neden olduğunu iddia etmektedir. Bauman da Fukayama’nın tarihin sonu tezine katılmamaktadır. Ona göre sonu olmayan tek şey “son” inancıdır (Bauman, Z., ve Bordoni, C., 2018:143).

Bauman ilerleme fikrini Avrupa’nın icadı olarak değerlendirerek eleştirmekte ve eleştirisini iki kavramla özetlemektedir: “İdraksızlık sendromu” ve “belirsizlik sendromu”. Geleceğe ümitte bakmanın artık mümkün olmadığını çünkü geleceğin belirsizliklerle hatta tehditlerle dolu olduğunu ifade etmektedir (Bauman, Z., ve Bordoni, C., 2018:160). Bordoni için ilerleme artık ekonomik gelişme ile eşit tutulamaz. Çünkü ona göre ekonomi artık toplumun gerçek ruhunu temsil etmemektedir.

Bordoni bir demokrasi krizinden söz edilebilir mi? sorusuna Joef L. Fischer’in: “Bu demokrasinin normal durumudur” sözleriyle yanıt vermektedir (Bauman, Z., ve Bordoni, C., 2018:163). Ayrıca Bordoni, demokrasi teriminin

günümüzde olumsuzlukları örten bir araç olarak kötüye kullanıldığını belirtmektedir.

Demokrasi sonrası dönem olarak ifade edilen post-demokrasiyi Natalie Brafman'ın "Y kuşağı" adlı makalesi üzerinden yorumlayan Bauman bu kuşağın oluşum sürecinin en temel özelliğinin belirsizlik olduğu üzerine durmaktadır (Bauman, Z., ve Bordoni, C., 2018:174). Bundan hareketle bu kuşağa atfedilen sorgulayıcı nesil ifadesine sıcak bakmayan Bauman ortaya çıkarabilecekleri etkileri göz ardı etmemektedir.

Köln Üniversitesinde siyaset bilimi Bölüm Başkanlığını yürüten Prof. Christian Butterwegge'nin 2005 yılında yayınlanan eseri "*Krise und Zukunft des Sozialstaates*" "*Sosyal Devletin Krizi ve Geleceği*" özellikle Almanya özelinde sosyal devletin geçirdiği dönüşüme bir eleştiri olarak değerlendirmek mümkündür.

Kitap, "sosyal devletin temelleri ve örgütsel yapıları" na kısa bir girişle başlamaktadır. Bu giriş bölümünde kavramsal temeller açıklığa kavuşturulmakta ve Refah Devleti türleri uluslararası karşılaştırmalar eşliğinde sunulmaktadır. İkinci bölümde Bismarck sosyal yasalarından 1974/75 Dünya Ekonomik krizine kadar süren refah devletinin "Altın Çağı" ele alınmaktadır. Üçüncü bölüm belirtilen "Altın Çağ" döneminden kopuş ve sosyal devlet'e ilişkin ilkeli ve popüler eleştiriler ele alınmaktadır. İlkesel eleştiride neoliberal, komünitarist ve feminist eleştiriler anlatılmaktadır. Yazar, sosyal devletin popüler eleştirisini, "sosyal hamak" tezi, ile sosyal devletin hizmetlerinin "sosyal dolandırıcılar" tarafından kötüye kullanılması suçlamasını ise, "yaşlanma" tezi, yani sosyal devletin demografik değişimle aşırı yüklenmesi ve ekonominin sosyal politika ile aşırı yüklenmesi anlamında konum zayıflığı tezi örneğiyle kanıtlamaktadır (Butterwegge, 1998).

Kitabın dördüncü bölümü 1970'lerin ortalarından 1998 Kohl hükümetinin sonuna kadar sosyopolitik gelişimin Bireysel aşamalarını hükümet aşamalarına bağlı olarak anlatmaktadır. Özel bir odak noktasını, refah devletinin "liberal-muhafazakâr dönüşümü" ve bunun etkileri oluşturmaktadır. Butterwegge, bu dönüşümün arkasındaki süreçleri, işgücü piyasasının deregülasyonu ve esnekleştirilmesi, sağlık hizmetlerinin ticarileştirilmesi, hastalık riskinin yeniden bireyselleştirilmesi, muhafazakâr sosyal devletin temel politikalarından birini oluşturan aile politikasının yeniden reforme edilişi ve yeni bir sigorta dalı olarak sosyal bakım sigortası örneği üzerinden analiz etmektedir. Beşinci bölümde yazar Kırmızı-Yeşil hükümet politikasına ve bu dönemdeki gelişmelerin yoğun bir şekilde gözden geçirilmesine yoğunlaşmaktadır. Temel olarak, pozisyonunu destekleyen seçilmiş bilimsel katkılardan faydalanarak ve genellikle günlük basından alıntılara yer vermektedir. Altıncı Bölüm, mevcut devlet düzeninin

eleştirisi ve geleceğin refah devleti üzerine tartışmalar ile ilgilidir. Yedinci ve son bölüm, neoliberal yeniden yapılanma ve sosyal devletin parçalanmasına alternatifler ile ilgilidir. Bu özellikle ilginçtir, çünkü Butterwegge sadece geçmiş ve şimdiki sosyal politikanın çok büyük bir eleştirisini yapmakla kalmamaktadır. Aynı zamanda alternatif bir model olarak vatandaş sigortasının uygulanmasına odaklanmaktadır. Sosyal güvenliğin daha yüksek vergiler ile finanse edilmesine eleştirisi de kendi konumu ortaya koyan bir tutumu göstermektedir (Butterwegge, 1998:278).

Konuya ilişkin son olarak inceleyeceğimiz eser 2022 yılında Yeni Asya Neşriyat Araştırma Merkezi tarafından hazırlanan “*Küresel Fitne Hareketi olarak neoliberaler*” başlıklı kitaptır. Kitabı, ileri sürdüğü iddialar ve bu iddialarını dayandırdıkları kaynaklar üzerinden incelemek kitabın içeriğine uygun bir yaklaşım olacaktır.

Kitabın temel iddialarından biri liberal ve sivil görünümlü neoliberal hareketin demokratik değerleri kullanarak sadece ekonomik alanda değil hayatın tüm alanlarında küresel boyutta bir hakimiyet kurma amacında olduğudur (Yeni Asya Neşriyat Araştırma Merkezi, 2022:139). Diğer önemli bir iddiaları ise neoliberaler ile geleneksel Marksistler arasında birçok ortak noktanın bulunduğu iddiasıdır.

- *Temel ahlaki değerleri kabul etmemek.*
- *Geleneksel Marksizm gibi ekonomi ile ilgilenir görünürlerken, esasta sosyal hayatın bütününi sivil teorileri ile toptan değiştirmek.*
- *Kuralsızlığı, düzen ve kurallı hayata tercih etmek.*
- *Tarih gelenek ve millet düşmanlıklarına mağduriyetler veya hürriyetler perdesinde devam etmek.* (Yeni Asya Neşriyat Araştırma Merkezi, 2022:26-27).

Eserde ileri sürülen bir diğer iddia ise neoliberalerin iddia ettikleri gibi özgürlükçü değil müstebit oldukları savıdır.

“*Neoliberallerin en fazla dillendirdikleri kelimenin hürriyet olduğunu biliyorsunuz... Hürriyetin ifratı anarşi ve kaos doğurduğundan, neticesinde genellikle ihtilal ile istibdat oluyor*”. (Yeni Asya Neşriyat Araştırma Merkezi, 2022:66-67)

Kitaba göre neoliberalizmin en tehlikeli etkisi ekonomik krizler değil ulusal devletler içerisinde çıkardığı siyasi krizlerdir.

“*Neoliberalizmin belki de en tehlikeli etkisi sebep olduğu ekonomik krizler değil, siyasi krizlerdir. Devletin alanı küçüldükçe, oylama yoluyla hayatımızın akışını değiştirme kabiliyetimizde daralmaktadır. Bunun yerine neoliberal teoriler, insanların harcama yoluyla seçim yapabileceklerini iddia etmektedirler. Ancak bazılarının diğerlerinden daha fazla harcayacakları var: Büyük tüketici*

veya hissedar demokrasisinde oylar eşit olarak dağıtılmıyor” (Yeni Asya Neşriyat Araştırma Merkezi, 2022:152).

Sosyal devlet noktasında neoliberallere yönelik eleştirileri ise onların sosyal devlete düşman oldukları yönündedir.

Neoliberaller, Yeni Sosyal Pazar Ekonomisi Topluluğu adı altında, Pens Bismarck'ın ilk olarak seslendirdiği sosyal ekonomik pazarın başına “yeni” kelimesini ekleyerek sosyal devletin zıddına yeni bir yapılanmaya gidiyorlar (Yeni Asya Neşriyat Araştırma Merkezi, 2022:164).

Eser bu kadar eleştiri getirdiği neoliberallere ancak demokrasi içinde kalarak ve insanlığın temel ilke ve değerlerinin akli delillerle milletlere ders vererek karşı konabileceğini de iddia etmektedir (Yeni Asya Neşriyat Araştırma Merkezi, 2022:170)

Tartışma

Bu bölümde Neoliberalizmin sosyal devleti ve beraberinde sosyal adaleti nasıl zayıflattığı ve tartışmaya açılacaktır.

Başlangıçta "Neokonservatizm" olarak adlandırılan Neoliberalizm, 1970'lerin sonlarında/ 1980'lerin başında Amerika ve İngiltere başta olmak üzere Avrupa da kabul gören ekonomik anlayış haline geldiği görülmüştür. ABD'de Ronald Reagan ve İngiltere'de Margaret Thatcher yönetimindeki liberal-muhafazakâr güçler, on yıllardır hâkim olan Keynesçiliğin yerine, "arz yanlı ekonomi" adı verilen bir ekonomi modeli ile devletin mali politikasından parasal politikaya (Monetarizm) yönlendirerek kısıtlayıcı bütçe politikasına yönelik bir eksen kayması gerçekleştirdiklerine tanık olunmuştur.

Vergi indirimleri yoluyla sermaye için daha iyi kullanım koşulları yaratmak isteyen bir ekonomi teorisinden, tüm toplumu performans rekabeti modeline göre yeniden şekillendirmek isteyen bir sosyal felsefenin geliştiği gözlemlenmiştir. Bu felsefede, insanlar, şirketler, bölgeler ve uluslar arasındaki rekabet, kısacası, farklı büyüklükteki ekonomik bölgeler, tüm sosyal sorunların çözümü için mucizevi bir çare olarak değerlendirilmiştir. Hatta Neoliberalizm "piyasa radikalizmi" olarak tanımlanmaya başlanmıştır (Jaschke 1998, 114). Başlangıçtaki ekonomik politika pozisyonundan, küreselleşmeye, rekabet baskısına ve şirketlerin göç etme tehdidine işaret ederek, zapt edilemez bir şekilde ortaya çıkan kapsamlı bir siyasi ideolojiye evrildiği görülmüştür. Küreselleşme ile Neoliberalizm, devletlerin ve toplumların gelişimini açıklayan, ama aynı zamanda onları etkileyen pazar, performans ve rekabet odaklı bir yöne yönlendirilebilen kapsamlı ve kendi içinde tutarlı bir doktrin, hatta politik bir sivil din veya tutarlı bir dünya görüşü olarak ortaya çıkmıştır. Kamusal ve teknik söylemde baskın bir konuma ulaşması, sadece ekonomi alanında Nobel ödülü

sahibi Friedrich A. Hayek ve Milton Friedman gibi ana temsilcileri ve Hayek'in teorisinin ikna edici gücü değil, onların güçlü ağırları, sözde düşünce kuruluşları ve vakıflar tarafından desteklenen lobicilik yoluyla sistematik desteği sayesinde gerçekleşmiştir (Plehwe ve Walpen, 1999).

Ekonomi, yönetim ve bilimdeki neoliberal akımların artan baskısı altında, 1970'lerin ortalarından bu yana sosyal devletin iddia edilen yüksek performans düzeyine ve kitlesel performans istismarına yönelik eleştiriler kurumsal eleştiri niteliğine bürünmüş ve 1980'lerin sonlarında 1990'ların başında yeni bir nitelik kazanmıştır. Sosyal Güvenlik artık sadece bireysel vatandaşın özgürlüğü için bir tehdit değil, aynı zamanda halkın geneli için bir "istihdam alanı riski" olarak ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu durumu fırsat bilen Ultra-liberaller, sosyal devleti modern toplumlarda var olduğuna inandıkları tüm olumsuzluklardan ve haksızlıklardan sorumlu tutmuşlardır. Kitlesel işsizliği, toplumsal değerlerin yitirilmesini, aile krizini, doğumlardaki düşüş ve hatta kadınların evliliğe karşı artan isteksizliğini, II. Dünya Savaşı sonrası sosyal devletin gelişmesine bağlamaktadırlar (Berthold, 1996).

Neoliberal yeniden yapılanmanın, tüm dünyada kaynakların, toprak mülkiyetinin, sermayenin ve emeğin haksız dağılımından dolayı var olandan daha fazla toplumsal eşitsizlik yaratan büyük ölçekli bir sosyo-politik projeye dönüştüğü görülmektedir. Pelizzari'ye göre bu "ekonomik bir yerin ihtiyaçlarına daha iyi uyum sağlamak amacıyla toplumsal eşitsizliklerin derinleştirilmesi ile ilgilidir." (Pelizzari 2001, 152) "istihdam alanı güvenliği", güç konumlarını pekiştirmek için Neoliberalizmi kullanan zengin grupların onu dağıtım mücadelesinde bir araç olarak kullanmışlardır. "Modernleşme" olarak ifade ettikleri şey, aslında, devletlerin sermayeyi geçici olarak kontrol altına aldıkları demokratik ve sosyal reformların ya da düzenleyici önlemlerin geri çekilmesinden başka bir şey olmamıştır. Joachim Bergmann bunu Neoliberalizmin "olumsuz Ütopyasını" oluşturan bir "ekonomik Totalitarizm" olarak görmektedir: "Ekonomik kriterler, maliyetler ve gelirler, sosyal güvenlik, kültür ve eğitim gibi diğer tüm toplumsal alt sistemleri belirlemelidir" (Bergmann, 1998).

Neoliberalizm artık piyasa ekonomisi karşısında sosyal devletin ve siyasetin rolünü azaltmak istemektedir (Eppler, 1998). Joachim Hirsch ise, giderek artan bir ağırlığa sahip "ulusal rekabet devleti" olarak tanımladığı "yeni bir kapitalist devlet türünün ortaya çıktığını" iddia etmektedir (Hirsch, 2002).

Schöni (1994) Neoliberalizmi yalnızca bireysel performansı artırmak amacıyla toplumsal eşitsizliği kullanmakla ve merkezler ile çevre bölgeler, yerel halk ile yabancılar ve daha yüksek ve daha düşük nitelikliler arasında bölünmeye yol açan toplumsal seleksiyonu uyguladığı için suçlamakla kalmamakta, aynı

zamanda bireysel devlet aygıtları ve bunların ilgili işlevleri arasında da ayrım yapmaktadır: *"Çatışma potansiyelini körükleyen ve aynı zamanda çatışmaları önlemek isteyen düzenleyici politikalar, daha az devlet düzenlemesi gerektirmez, aksine bunun özellikle otoriter bir biçimde hayata geçirildiği bir devleti gerektirir."* (Schöni, 1994)

Refah kapitalizminin sosyal simetrisi ve politik demokrasisi için neoliberal hegemonyanın sonuçları ise gittikçe artan ekonomik ve siyasi belirsizlik olarak karşımıza çıkmıştır. Altvater, E. ve Mahnkopf, B. (2002) neoliberal hegemonya, sadece toplumsal asimetriyi şiddetlendirmekle kalmamış, aynı zamanda demokrasi için de bir tehlike oluşturmuştur. Çünkü tüm toplumun irade ve karar verme süreci olarak anlaşılan siyaseti sosyo-ekonomik seçim mekanizmalarıyla değiştirmiştir.

Diğer bir eleştiri neoliberal politikaların bir sonucu olarak demokratikleşmeden uzaklaşıldığı yönünde olmuştur. Zugehör'e (1998) göre genişleme veya piyasa güçlerinin güçlendirilmesi, aynı zamanda devletin düzenleme ve kontrol olanaklarının sınırlandırılması, ekonomik politika araçlarının, özellikle de hükümetlerin gelir ve gider politikalarının, toplumsal politika tartışmalarından kademeli olarak geri çekilebilmesine neden olmuştur.

Özelleştirme eğilimleri sermayenin etkisini güçlendirmiştir. "Özelleştirmek demek, tüm merkezi kararların kamuya açık olarak hesap vermek zorunda olmayan kişiler ve organlar tarafından alınacağı anlamına gelmiştir"(Narr,1999). Böylece özelleştirme apolitikleşmeye yol açmış, bu da demokratikleşmeden uzaklaşmak anlamına gelmiştir, çünkü artık burjuva, vatandaşa, topluluğa ve onun seçilmiş temsilcilerine bırakılması gereken kararları da almaya başlamıştır. Örneğin, eğitim sistemi kendi bütçeleriyle çalışan ve ekonomik verimlilik adına öğrencilerden ücret alabilen rakip şirketlere dönüşürse, bu herhangi bir bireysel sorumluluğu güçlendirmiş olmaz. Ancak gelirden bağımsız olarak eşit eğitim fırsatlarına yönelik demokratik meşruiyeti geliştirmiş ve nihayetinde demokratik toplumu bir refah devletinde kaynaklarını yeniden dağıtma fırsatından mahrum etmiş olur.

Sonuç ve Öneriler

1970 petrol krizi sonrasında sosyal devlet krizi ile başlayan ve küreselleşme sayesinde ivme kazanan süreçte neoliberal aktörlerin geliştirdikleri farklı çözümler, ulus-devletlerin talep odaklı sosyal devlet yapılarını arz odaklı politikalara dönüştürerek devletin hareket alanını piyasa ekonomisinin işleminin önünü açacak politikalar geliştirme görevi ile çizdiği düşünülmektedir. İlgili literatürden elde edilen veriler devletin en önemli işlevlerinden biri şirketlerin verimliliklerini arttırmak, ARGE destekleriyle

dinamizm kazanmalarını sağlamak ve küresel piyasalarda rekabet edebilme yeteneklerini iyileştirmek olduğunu göstermektedir. Bu anlamda klasik liberal ekonomiden farklı olarak bu yeni devlet modeli zayıflayan bir ulus devlet değil küreselleşme şartlarına ve piyasa ekonomisi mantığına uygun dönüşüm geçiren bir ulus devlet olduğu değerlendirilmektedir. Fakat bu devlet modelinde vatandaşların sosyal ve demokratik hakları açısından bir gerilemenin olduğu noktası da vurgulanmaktadır. Devlet artık kamu politikalarını, öncelikle üretim gerçekleştiren şirketlerin ulusal ve uluslararası alanda rekabetini güçlendirecek politikalar geliştirmeye odaklandığı ifade edilmektedir. Bunu gerçekleştirirken çalışanların ücretlerinin düşürülmesini, şirketler için vergi indirimini, paranın değerinin düşürülmesini, sağlık, sosyal güvenlik, istihdam ve eğitim gibi vatandaşların temel sosyal haklarının desteklenmesini asgari düzeye çekecek neoliberal politikalar yürürlüğe koyarak sosyal devlet anlayışından uzaklaştığı düşünülmektedir. Öncelikli hedefinin devletlerarası ticari ilişkilerde, mal, hizmet, sermaye ve emek değişiminin serbestleştirilmesi yani ekonomik büyümeyi hızlandırmak olduğu sonucuna varılmaktadır. Diğer yandan Neoliberalizmi sadece bahsettiğimiz bu ekonomik boyutu üzerinden değerlendirmenin toplumun tüm alanları üzerinde gerçekleştirdiği olumsuz dönüşümün görülmesine engel olacağı değerlendirmesi yapılmaktadır

Neoliberalizmin bireyin tüm benliğini baştan aşağı dönüşüme tabi tuttuğu bununla da kalmayıp özel, kamusal ve mesleki hayatına nüfuz ettiği düşüncesi eleştirel literatürde öne çıkan konulardan bir diğerini oluşturmaktadır. Çalışmalara göre Neoliberaler için ideal insan toplumsal ahlaka göre değil, piyasa ekonomisinin kurallarına göre davranan, kendi bireysel çıkarlarını önceleyen, başarı veya başarısızlığını sadece kendi üzerine alan, girişimci ve günlük şartlara ayak uyduracak esnekliğe sahip bir ekonomik insandır. Bireyin hedeflerini bağımsız olarak belirleme ve bunları uygulamak için uygun yollar bulma özgürlüğü, bir piyasa katılımcısı olarak hem tüketici hem de üretici rolü arasında hareket edebileceği pazar/piyasa alanı ile sınırlandırıldığı öne sürülmekte, piyasa, bireyin boyun eğmesi gereken gelişmiş bir düzen olarak kabul edilmektedir.

Neoliberal özgürlük, ekonomik güç sorununun ve kişisel özgürlüğün geliştirilmesi için maddi önkoşullara duyulan ihtiyacın göz ardı edildiği, derinden araçsal bir özgürlük anlayışına dayandırılmaktadır. Özgürlüğün, yalnızca piyasaya katılımda ayrımcılık yapmaktan ibaret olduğu ileri sürülmektedir. Neoliberalizm, özgürlükle ekonomik özgürlüğün bu tek yanlı denklemi aracılığıyla, burjuva liberalizminin özgürleştirici köklerinden uzaklaştığı böylelikle bir zamanlar burjuva devrimlerinin en önemli direği olan siyasi özgürlüğün, piyasa toplumu için bir tehdit haline geldiği tespiti yapılmaktadır.

Neoliberalizmin bu noktada demokrasiden sosyal devlet ve sosyal adalet anlayışından uzaklaşarak otoriterleştiği düşünülmektedir.

Bu sorunların çözümüne yönelik öneriler ise:

- Neoliberal anlayışın hangi araçlarla ve nasıl toplumsal alanın tüm tabakalarına nüfuz ettiğinin ortaya çıkarıldığı,
- Kendi düşüncesi doğrultusunda kötüye kullandığı: Refah devleti-rekabet devleti, özgürlük- kişisel sorumluluk, doğa kanunu-sosyal eşitsizlik haklılığı kavramlarının iç yüzünün ortaya konduğu,
- Ulusal devletlerin milli demokrasi rejimlerinin nasıl geliştirilebileceği,
- Bölgesel demokratik ittifakların kurulmasının öneminin vurgulandığı,
- Toplumsal dayanışma ruhunu canlandıracak maddi manevi ahlaki normların ana okulundan başlayarak eğitim yoluyla bireylere nasıl aktarılması gerektiği,
- Toplumun bağımsız bireylerden ibaret bir yığın olmaktan çıkarılıp birlikte güçlü olunabileceği bilincinin topluma nasıl kazandırılabilceği,

ile ilgili çalışmalar konuya farklı bakış açıları kazandırmak açısından gelecekte yapılabilecek çalışmalar olarak önerilmektedir.

Kaynakça

1. Aktan, C. C., & Özkıvrak Ö. (2008), *Sosyal Refah Devleti*. İstanbul: Okutan Yayınları.
2. Aktaş, M. E. Y. (2021). 1980 Sonrası Küreselleşmenin Etkisi ile Güçlenen Neoliberal Politikaların Sosyal Devletin Rolüne Etkisi ve Küresel Sivil Toplumun Ortaya Çıkışı. *Akademik İçerik Danışmanlığı/Content Advisor*.
3. Aktaş, S. (2001). *Hayek'in Hukuk ve Adalet Teorisi* (2.Basım). Ankara: Liberte Yayınları.
4. Akyıldız, F. (2007). Türkiye’de Sosyal Devlete İlişkin Algılamayı Dönüştürme Aracı Olarak “Sosyal Sorumluluk Kampanyaları. *Memleket Siyaset Yönetim*, 2(4), 138-183.
5. Altan, C. (2005). Afrika ülkeleriyle ekonomik ve ticari ilişkilerimiz. *Uluslararası Ekonomik Sorunlar Dergisi*, 17, 1-20.
6. Altvater, E., & Mahnkopf, B. (2002). *Globalisierung der Unsicherheit. Arbeit im Schatten, schmutziges Geld und informelle Politik* (1. Basım). Münster. Westfälisches Dampfboot.
7. APA. (2010). Publication manual of the American Psychological Association. Washington DC: American Psychological Association.
8. Atılğan, A. (2013). Neo-liberal köle pazarları. *Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 1(3), 85-117.
9. Bauman, Z. & Bordoni, C. (2018). *Kriz hali ve devlet*. Çev. Y. Alogan, İstanbul: İthaki.
10. Bergmann, J. (1998). Die negative Utopie des Neoliberalismus oder die Rendite muß stimmen: Der Bericht der bayerisch-sächsischen Zukunftskommission. *Leviathan*, 26(3), 319-340.
11. Berthold, N. (1996). *Sozialstaat und marktwirtschaftliche Ordnung: ökonomische Theorie des Sozialstaates*. Bayer: Julius-Maximilians-Univ.
12. Brown, W. (2018). *Halkın Çözülüşü: Neoliberalizmin sinsi devrimi*. Çev. B E Aksoy. İstanbul: Meis.
13. Bulut, N. (2003). Küreselleşme: Sosyal Devletin Sonu mu? *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 52(2), 173-197.
14. Butler, E. (2001). *Hayek*, Çev. Y. Z. Çelikkaya, Ankara: Liberte.
15. Butterwegge, (1998). *Sozialstaat und neoliberale Hegemonie. Standortnationalismus als Gefahr für die Demokratie*: Berlin: Elefanten Press.
16. Butterwegge, C., Lösch, B., Ptak, R., & Engartner, T. (2008). *Kritik des Neoliberalismus*. Köln: Springer-Verlag.
17. Chatzimarkakis, G. (2007). *Europäischer Patriotismus: unsere Interessen zwischen Amerika und China* (Vol. 143). Münster: LIT Verlag.

18. Çoban, R. (2017). Sosyal adalet, eşitlik ve sosyal hizmet. *Gümüşhane Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 6(4), 252-260.
19. Duran, M. S. (2015). *Yunan ekonomisi ve borç krizi* (Doctoral dissertation, Necmettin Erbakan University, Turkey).
20. Eppler, E. (1998). *Die Wiederkehr der Politik*. Frankfurt a.M./Leipzig.
21. Falkingham, L., & Reeves, R. (1998). Context analysis—A technique for analysing research in a field, applied to literature on the Management of R&D at the section level. *Scientometrics*, 42(2), 97-120.
22. Fenner, D. (2019). *Selbstoptimierung und Enhancement: ein ethischer Grundriss*. utb GmbH.
23. Gencer, B. (2009). Sosyal devletten kerim devlete. *Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi*, (2), 1-18.
24. Güler, B. A. (2006). “Sosyal Devlet ve Yerelleşme”, *Memleket Siyaset Yönetim*, 1(2), 29-42.
25. Hayek, F. (1995). *Hukuk, Yasama ve Özgürlük: Sosyal Adalet Serabı*. Çev: M. Erdoğan, İstanbul. İş Bankası Kültür Yayınları.
26. Hirsch, J. (2002). *Herrschaft, Hegemonie und politische Alternativen*, Hamburg, VSA Verlag.
27. Höffe, O. (1999). *Demokratie im Zeitalter der Globalisierung*. CH Beck.
28. Jaschke, H. G. (1998). *Fundamentalismus in Deutschland: Gottesstreiter und politische Extremisten bedrohen die Gesellschaft*. Hoffmann Und Campe Verlag.
29. Karaman, F.; İsmail, K.; İbrahim P.; Mehmet C.; Ahmet G. & İbrahim U. (2006), *Dini kavramlar sözlüğü*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
30. Narr, W. D. (1999). *Zukunft des Sozialstaats-als Zukunft einer Illusion?* (Vol. 136). AG-SPAK-Publ.
31. Özbudun, E. (2010). *Türk anayasa hukuku*. Ankara: Yetkin.
32. Pelizzari, A. (2001). *Die Ökonomisierung des Politischen. New Public Management und der neoliberale Angriff auf die öffentlichen Dienste*. Konstanz.
33. Plehwe, D., & Walpen, B. (1999). Wissenschaftliche und wissenschaftspolitische Produktionsweisen im Neoliberalismus.: Beiträge der Mont Pèlerin Society und marktradikaler Think Tanks zur Hegemoniegewinnung und-erhaltung. *PROKLA. Zeitschrift für kritische Sozialwissenschaft*. 29(115), 203-235.
34. Ptak, R. (2013). *Vom Ordoliberalismus zur Sozialen Marktwirtschaft: Stationen des Neoliberalismus in Deutschland*. Springer-Verlag.

35. Schöni, W. (1994). Standortwettbewerb versus Sozialpartnerschaft. Zur Krise der wirtschafts-und sozialpolitischen Regulierung. *Widerspruch*, 27, 67-78.
36. Seyyar, A. (2011). *Sosyal politika bilimine giriş*. Sakarya: Sakarya Yayıncılık.
37. Şahin, T., & Coşkun, S. (2009). *Sosyal dışlanma ve yoksulluk ilişkisi*. Başbakanlık Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Genel Müdürlüğü.
38. Thesing, J. (2015, January). Die Konrad-Adenauer-Stiftung in Lateinamerika: 50 Jahre politische Zusammenarbeit. In *Internationale Parteienverbände und parteinahe Stiftungen in Lateinamerika* (pp. 209-246). Nomos Verlagsgesellschaft mbH & Co. KG.
39. Toprakkaya, A. (2009). “Aristoteles”te Adalet Kavramı “, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2(6,) 628-634.
40. Yeni Asya Neşriyat Araştırma Merkezi (2022). *Küresel fitne hareketi olarak neoliberaler*. İstanbul: Yeni Asya Neşriyat.
41. Zugehör, R. (1998). *Die Globalisierungslüge: Handlungsmöglichkeiten einer verantwortlichen Wirtschaftspolitik*. Horlemann.

SİBER GÜVENLİK DERSİNE YÖNELİK İHTİYAÇLARIN BELİRLENMESİ

Öğr. Gör. Akın KARAKUYU

**Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, ORCID: 0000-0001-7370-5464*

GİRİŞ

Gelişim ve değişim insanın doğasında vardır. Avcı ve toplayıcı toplumlardan başlayan insanlığın serüveni sırasıyla tarım toplumu, endüstri toplumu ve bilgi toplumu ile devam etmiştir. Günümüzde ise süper akıllı toplumlar adıyla toplum 5.0 konuşulmaya başlamıştır. Bilgi toplumunda özellikle bilginin oluşturulması ve paylaşılması öne çıkmış dijitalleşme ile birlikte mobil araçlarla daha kullanılır hale gelerek süper akıllı toplumla uyumu sağlanmaya çalışılmaktadır. Toplum yaşamının her alanını etkileyen dijitalleşmenin en çok etkilediği alanlardan biride güvenlidir.

Özellikle sosyal medya ve ağları, bulut dosya paylaşımı gibi dijitalleşme içerikli yenilikler, bireysel ve toplumsal dönüşümlerin yaşanmasını sağlamaktadır (Kaya ve Ata, 2018). Dönüşümle birlikte dijital cihazlar internet vasıtasıyla tüm dünyaya açılınca hem dijital cihazların hem de kişisel verilerimizin güvenliğinin sağlanması gerekliliği siber güvenlik kavramını doğurmuştur. Çelik (2021)' e göre siber güvenlik, bir bilgisayar ya da bilgisayar grubunu, izinsiz ve yetkisiz kişiler tarafından sisteme veya ağa girme ve bilgileri ele geçirme girişimlerinden korumaktır. Siber güvenlik, sadece bilginin korunmasını değil, ayrıca kişisel verilerde dâhil olmak üzere diğer varlıkların korunmasını da ifade eden bir kavramdır (Solms ve Niekerk, 2013). Von Solms ve Von Solms (2018) siber güvenlik ile bilgi güvenliğinin birbirinin yerine kullanılmasına rağmen aynı şeyler olmadığını ifade ederek, siber güvenliği, kullandığımız dijital sistemleri ve oluşturduğumuz verileri korumak amacıyla sanal ortamlardaki her şeyin güvenliğini sağlamak olarak tanımlamıştır.

İnsanoğlunun en önemli ihtiyaçlarından birisi güvenlik olup yaşam esnasında kendini güvende hissetmek ister. Bu durum sanal ortamlar içinde geçerlidir. Fakat buna rağmen Ögütçü, Testik ve Chouseinoglou (2016)' a göre siber güvenlikte en zayıf halka insandır ve güvenlik açığı daha çok insan hatalarından kaynaklanmaktadır. TÜİK (2022) verilerine göre interneti en yoğun kullanan yaş grubu 16 – 34 yaş arası genç yetişkinler grubudur. Dolayısıyla en çok siber mağduriyet yaşayan da bu gruptur.

İnternet ile bilgi ve iletişim teknolojilerinin yaygınlaşması hayatımıza birçok kolaylığı sunmuştur. Artık gündelik hayatımızdaki birçok işlemlerimizi sanal ortamlarda yapabilmekteyiz. Bu teknolojileri faydası için kullananlar kadar kötü niyetli olarak kullananlarda mevcuttur. Sanal ortamlar sunmuş olduğu sayısız fırsatlarla zaman ve mekândan bağımsız olma adına önemli bir cazibe alanı haline gelmiştir. Bu ortamlarda özellikle ticaret anlamında yaşanan hareketliliğin boyutu, suç işlemenin gerçek hayata göre daha kolay olması, suçluların zor tespit edilmesi, ulusal ve uluslararası yasalardaki boşluklar gibi nedenlerle sanal ortamlar suçlular için cazip hale gelmiştir. Bu durum, siber uzayda işlenen

suçların her geçen gün yenileri eklenerek artmasına neden olmaktadır (Moore, 2014). Bunlara ilaveten kullanıcıların siber ortamlar, kullanımı, risk ve avantajları gibi konularda yeterince bilgi ve farkındalık sahibi olmaması da siber suçların ortaya çıkması nedenleri arasında sayılabilir (Çubukçu ve Bayzan, 2013).

Siber saldırılar insan ve teknoloji kaynaklı olmak üzere iki aşamada değerlendirilebilir (Pagani, 2005). Sanal zorbalık, yasa dışı faaliyetler, istismar, gizlilik ihlali, sosyal mühendislik, uyuşturucu ticareti, sanal kumar, nitelikli dolandırıcılık, ırkçılık, yanlış bilgilendirme ve nefret gibi saldırılar insan kaynaklı siber saldırılardır (Garfinkel, 2012; Kim vd., 2011; Peltier, 2006). Oltalama, zararlı yazılım, solucan, tuş ve ekran kaydediciler, virüs, reklam yazılımları, servis dışı yapma gibi saldırılarda teknoloji kaynaklı siber saldırılardır (Tuğal, Almaz ve Sevi, 2021; Kaspersky, 2018; Brar ve Kumar, 2018; Güntay, 2018; Sithira ve Niguwi, 2014; Çubukçu ve Bayzan, 2013; Graham ve Howard, 2010).

Siber güvenliği sağlayabilmek için hem iç hem de dış tehditler söz konusu olabilir. Bireysel anlamda dış tehditleri azaltma şansı olmasa da iç tehditler için bazı önlemler alınabilir. Bu iç tehditler bilgisayara ve verilere zarar vermek isteyen kötü yazılımlar, siber ortamda saldırıyı meslek haline getiren siber korsanlar, dijital okuryazarlığı düşük düzeyde olan bilinçsiz kullanıcılar, ağ yazılımının güncel olmaması nedeniyle saldırı tespitinin yapılamaması ve ağ cihazlarının ayarlamalarının eksik olmasını ifade eden ağ ve sistem zayıflıkları şeklinde sıralanabilir (Tuğal, Almaz ve Sevi, 2021).

Goodrich ve Tamassio (2011) siber güvenliğin sağlanabilmesini gizlilik, bütünlük ve erişilebilirlik olmak üzere üç boyutta ele almıştır. Gizlilik, dijital ortamlarda bilgilerin sadece sahibi veya ilgili kişilerce erişilebilmesidir. Bütünlük, bilginin var olan yapısının değiştirilmeden olduğu şekliyle saklanması anlamına gelirken, erişilebilirlik, bilgiye ilgili kişiler tarafından ulaşılabilmesi anlamını ifade etmektedir. Siber güvenliğin sağlanabilmesi için hem bireysel hem kurumsal hem de politika bazında bazı önlemler alınabilir Ünver ve Canbay (2015) bu önlemleri; Ulusal politika ve stratejinin geliştirilmesi, yasal çerçevenin oluşturulması, teknik tedbirler alma, kurumsal yapılanmanın belirlenmesi, farkındalığın artırılması ve uluslararası işbirliği şeklinde sıralamıştır.

Tıpkı gerçek yaşamda olduğu gibi dijital yaşamda da güvenliğin sağlanması sağlıklı kullanım için önemli bir ihtiyaçtır. Dijital ortamlarda özellikle çocuk ve gençlerin farkında olmadan da olsa kendilerine ve ailesine zarar verme, intihara teşvik, riskli cinsel etkileşimlere yönlendirilme, saldırganlara güvenerek gelecekte hem özel hayat hem de kariyerlerini tehlikeye atabilecek nitelikte paylaşımlar yapabilmektedirler (Bulu, Kavuk-Kalender ve Keser, 2017).

Bireylerin dijital ortamlarda genellikle daha önceden tedbir almaktan ziyade herhangi bir saldırı ile karşılaşınca tedbir alma eğiliminde oldukları söylenebilir (Yılmaz, Şahin ve Akbulut, 2016). Özellikle zamanlarının büyük bir çoğunluğunu alışveriş, oyun, eğlence, sosyalleşme ve sosyal medya gibi uygulamalarda geçiren gençler daha fazla mağduriyet yaşamaktadırlar (Parlak Yorgancı, 2018). Ayrıca Türkiye'nin en çok siber saldırıya maruz kalan ve bu saldırılardan en çok etkilenen ülkelerden biri olması (Trend Micro, 2019) genç ve yetişkinlere verilmesi gereken siber güvenlik eğitimini önemini ortaya çıkarmaktadır. Bu kapsamda çalışmada siber güvenlik eğitime yönelik ihtiyaçlar literatür ve uzman görüşleri doğrultusunda ortaya konmaya çalışılmıştır. Çalışmada şu araştırma sorularına cevap aranmıştır;

- Alan yazına dayalı olarak siber güvenlik eğitime yönelik ihtiyaç var mıdır?
- Uzman görüşlerine göre siber güvenlik eğitime yönelik ihtiyaç var mıdır?

YÖNTEM

Araştırmanın Modeli

Bu çalışmada günümüz toplumu olan dijital toplumlarda bireylerin siber güvenliklerini sağlayabilmeleri için siber güvenlik eğitime yönelik ihtiyaçları belirlenmeye çalışılmıştır. Bu kapsamda çalışma nitel araştırma türlerinden durum çalışması yöntemi ile yürütülmüştür. Durum çalışması, araştırmacıların bir durumu, gözlem, görüşme, anket, ölçek ve doküman gibi çoklu veri toplama araçları kullanarak derinlemesine ve detaylı bir şekilde incelediği bir araştırma yaklaşımıdır (Creswell, 2007).

Çalışma Grubu

Araştırmada çalışma grubu olarak belirlenen örneklem grubu ölçüt örnekleme tekniğine göre belirlenmiştir. Ölçüt örnekleme, örneklem grubu seçilirken araştırmanın problem durumuna uygun olarak belirli ölçütlere sahip kişilerin seçildiği örneklem türüdür (Büyüköztürk vd., 2011). Katılımcılardan ölçüt olarak siber güvenlik konulu bilimsel çalışma yapmış (makale, bildiri, tez, tez danışmanlığı ve ders verme) kriteri aranmıştır. Bu kapsamda çalışmaya 5 uzman (2 Doç. Dr., 1 Dr. Öğr. Üyesi ve 2 Dr.) yöneltlen sorulara geri dönüt vermiştir.

Veri Toplama Araçları

Çalışmada veri toplamak için araştırmacı tarafından oluşturulan ve beş sorudan oluşan yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılmıştır. Görüşme formunda yer alan sorular siber güvenlikle ilgili alandaki eksiklikler, öğrencilerde bulunan eksiklikler, öğrencilerde konu ile ilgili olması gereken bilgi ve beceriler ve içerik olarak nelere ihtiyaç olduğunu belirlemeye yöneliktir. Sorular anlaşılır

ve açık uçlu olarak hazırlanmıştır. Sorular hazırlandıktan sonra bir alan uzmanı tarafından incelenerek son şekli verilmiştir. Çalışmada ayrıca siber güvenlik eğitimine yönelik alan yazında yapılan çalışmalar ele alınarak bu çalışmalarda ortaya konan sonuçlar incelenmiştir.

Verilerin Analizi

Toplanan veriler bilgisayar ortamında deşifre edildikten sonra içerik analizi tekniği ile analiz edilmiştir. İçerik analizinde birbirine benzeyen veriler belirlenen kod ve temalar altında birleştirilir. İçerik analizi, verileri belirli kurallara göre oluşturulan kod ve temalara göre tasnifleyerek kavramların ve ilişkilerin özetlendiği ve çıkarımlarda bulunduğu analiz tekniğidir (Yıldırım & Şimşek, 2016). Analiz sonucunda ortaya çıkan temalara ait uzman görüşlerine yer verilirken U1, U2, U3... şeklinde kodlar kullanılmıştır.

Geçerlik ve Güvenirlik

Araştırmada geçerlik ve güvenirliliği sağlamak için birçok farklı önlemler alınmıştır. Geçerliği sağlamak için veri toplama aracındaki sorulara yönelik uzman görüşleri, katılımcı görüşlerinin teyidi ve katılımcıların görüşlerinin doğrudan alıntılarla verilmesi gibi önlemler alınmıştır. Güvenirliliği sağlamak için ise bulgular yorum yapılmadan sunulmuş ve yapılan analizler için görüş uyumuna bakılmıştır. Görüş uyumu, kodlayıcılar arasındaki görüş birliğinin, görüş ayrılığı ile görüş birliği toplamına olan oranının yüz ile çarpılmasıdır. Görüş uyumunun %70 ve üzeri olması yeterlidir (Miles ve Huberman, 1994). Çalışmada iki kodlayıcı arasındaki uyum oranı %80,76 olarak belirlenmiştir.

BULGULAR

Araştırmının bu kısmında belirlenen alt problemlere göre elde edilen bulgulara yer verilmiştir. Bu kapsamda önce siber güvenlik eğitimine yönelik alan yazındaki çalışmalara yer verilmiştir.

Gökmen ve Akgün (2015) BÖTE bölümündeki 375 öğretmen adayı ile yaptıkları çalışmada adayların siber güvenlik düzeylerinin düşük olduğunu belirlemişlerdir. Araştırmacılar çalışmanın sonunda BÖTE öğretmen yetiştirme programında bilişim güvenliğine yönelik derslere ihtiyaç olduğunu ileri sürmüşlerdir. Karaoğlu, Yılmaz, Yılmaz ve Sezer (2014) yaptıkları çalışmada yükseköğretim programlarında öğrenim gören öğrencilerin genel olarak güvenli BİT kullanım davranışları gösterdiği ancak bu davranışların gelişen ve hızla değişen teknolojik koşullar karşısında ortaya çıkan yeniliklere cevap vermede yetersiz kaldığını belirtmişlerdir. Çalışmada ayrıca üniversite öğrencilerinin bilgisayara erişim güvenliği, zararlı programlar, sosyal mühendislik, şifre güvenliği, dosya erişim ve paylaşım güvenliği, internet ve ağ güvenliği, e-posta güvenliği, yedekleme yapma konularında temel düzeyde ve herkes tarafından

bilinen güvenlik önlemlerinden yalnızca bir ya da birkaçını önlem olarak aldıklarını diğer güvenlik önlemlerini ise almadıklarını göstermektedir. Avcı ve Oruç (2020) üniversite öğrencileri ile yaptıkları çalışmada öğrencilerin kişisel güvenliklerini sağlayabildiklerini fakat bu konuda farkındalığı olmayan ya da çok düşük olan öğrenciler de olduğunu bunun için üniversitelerde bölümlerdeki öğretim programlarına konuyla ilgili derslerin yerleştirilmesi gerektiğini savunmuşlardır. Semerci (2019) 448 üniversite öğrencisi ile yaptıkları çalışmada eğitim fakültesi ile diğer fakülte öğrencilerinin siber güvenlik düzeylerini orta ve üzeri olarak bulmuşlardır. Fakülte değişkenine göre ise anlamlı farklılık ortaya çıkmamıştır. Benzer çalışmada Aksoğan vd.(2018) iletişim fakültesi öğrencilerinin siber suçlar ve siber güvenlik hakkındaki farkındalıklarını belirlemeye çalışmışlardır. 357 öğrenci ile yapılan çalışmada öğrencilerin büyük çoğunluğunun siber güvenlik konusunda farkındalıklarının düşük olduğu ortaya çıkmıştır. Çalışmanın sonunda araştırmacılar iletişim fakültesi öğrencileri için iyi hazırlanmış ve etkili bir bilişim güvenliği eğitime ihtiyaç duyulduğunu belirtmişlerdir. Çetin (2014) 526 katılımcı ile yaptıkları çalışmada katılımcıların yarısının bilgi güvenliği ile ilgili son gelişme ve yeniliklerden haberdar olmadıklarını üçte birinin ise siber güvenlikle ilgili bir sorunda hangi kuruma başvuracaklarını bilmediklerini belirtmişlerdir. Tuğal, Almaz ve Sevi (2021) üniversitelerdeki siber güvenlik sorunları ve farkındalık eğitimleri adlı çalışmalarında üniversitelerin siber saldırılara açık olduğu sadece öğrencilerin değil akademisyen ve idari personellerinde konu ile ilgili eğitimlere katılması gerektiğini vurgulamışlardır. Karakuyu (2022) Türkiye’de ki özel güvenlik önlisans programlarının derslerini siber güvenlik eğitimi dersi özelinde incelemiştir. Araştırmanın sonucunda özel güvenlik programlarında siber güvenlik eğitime yeterince yer verilmediğini sadece bir üniversitede zorunlu ders olarak yer verildiğini tespit etmiştir.

Siber güvenlikle ilgili uluslararası alan yazında da çalışmalara rastlamak mümkündür. Subramaniam (2017) Malezya’da 318 üniversite öğrencisi ile yaptıkları çalışmada öğrencilerin siber güvenlik düzeylerini orta düzey olarak bulmuştur. Lehto (2020) Fin üniversitelerindeki siber güvenlik eğitimini incelediği çalışmasında siber güvenliğin teknik bir disiplinden çıkıp insanlar, toplumlar ve devletler için stratejik bir duruma geldiğini bu nedenle eğitim e öğretim programlarının gerekli olduğunu belirtmiştir. Zhang ve Lu (2022) öğrencilerin bilgiyi edinirken interneti aktif bir şekilde kullandıklarını fakat öğrencilerin bilgiyi ayırt etme ve savunma yeteneğinden uzak olduklarını bu nedenle üniversitelerde siber güvenlik eğitime ihtiyaç olduğunu ileri sürmüşlerdir. Jing (2014) öğretmen adayları ile yaptıkları çalışmada teknolojiye karşı olumlu tutuma sahip oldukları fakat kullanma konusunda orta düzeyde

kendilerine güven duyduklarını güvenlik konusunda deneyim ve uzmanlıktan uzak olduklarını belirtmiştir. Yan vd.(2018) üniversite öğrencileri ile yaptıkları çalışmada teknoloji sistemlerinde sıradan kullanıcıların siber güvenliğin en zayıf halkası olduğunu belirtmiştir. Öğrencilerin doğru rasyonel ve doğru sezgisel karar verme yargılarının düşük olduğunu etkili siber güvenlik önleme eğitim programının düzenlenmesinin yardımcı olabileceğini ifade etmişlerdir. Anshu ve Shubhangi (2021) modern zamanlarda siber güvenlik eğitimi ihtiyacı adlı çalışmasında interneti yoğun olarak kullanmakla birlikte siber zorbalık, online dolandırıcılık, istismar vb. suçların arttığını kullanıcıların siber güvenlik farkındalıklarının oldukça düşük veya orta düzeyde olduğunu bu nedenle erken yaştan itibaren siber güvenlik eğitimine ihtiyaç olduğunu belirtmişlerdir.

Bahsedilen ulusal ve uluslararası alan yazında yapılan çalışmalarda üniversite öğrencilerinin bilişim teknolojileri alanında eğitim alanların siber güvenlik düzeylerinin yüksek diğerlerinin genelde düzeylerinin orta ve düşük olduğu, güvenlik önlemlerini bilmedikleri, bilenlerin ise yeterli güvenlik önlemlerini almadığı söylenebilir. Sıradan kullanıcıların zayıf halka olduğu internette birçok suç türüne karşı savunmasız olduğu, teknolojiyi sıklıkla kullanan üniversite öğrencilerinin siber güvenlik eğitimine ihtiyaç duyduğu ifade edilebilir.

Araştırma kapsamında siber güvenlik eğitime yönelik ihtiyaçları belirlemek için uzmanlardan görüş alınmış ve bulgulara aşağıda yer verilmiştir.

Uzmanların siber güvenlik eğitimi ile ilgili alandaki tespit ettiğiniz eksikler nelerdir sorusuna verdikleri cevaplar, “kavram karmaşası” (f:2), “alan uzmanı eksik”(f:1), “Türkçe kaynak eksikliği” (f:1) ve “öğretim programı eksikliği” (f:2) şeklindedir. Tespit edilen eksikliklere dair örnek görüşler şu şekildedir.

Siber güvenlik, kavramının farklı alanlarda, özellikle pratik yönlerinin ortaya çıkardığı sonuç açısından tartışmaya açılması zorunludur. Örneğin sosyal bilimlerde bu algının son yıllarda geliştiği/genişlediği görülmektedir. Siber güvenlik denildiğinde sosyal bilimler alanlarında eğitim verenler ve alanlar konunun doğrudan teknik boyutla ilgili olduğunu düşünmekte ve kısmen de önyargılı olmaktadır. Bu durumda bir kavram karmaşasına yol açmaktadır. Devletlerin son yıllarda ortaya koyduğu strateji belgeleri, ikili anlaşmalar, literatürde siber politika olarak adlandırılan çalışma yelpazesinin genişlemesi yavaş yavaş algıyı kırmaktadır. Özellikle siyaset ve dış politika gibi alanlarda siber alanın tartışmaya açılması karar alıcıların da dikkatini çekmektedir. Bu konuda eğitilmiş sosyal bilimcilerin yetişmesi de elzemdir.(U2)

Alandaki en büyük eksiklik özellikle üniversitelerde çok sınırlı sayıda bölümde bu derslere yer verilmektedir. Ayrıca siber güvenlik alanında yeterli uzman sayısının az olması da dersleri uzmanların vermemesine neden oluyor. Bunun dışında altyapı eksikliği de göze çarpmaktadır.(U3)

Siber güvenlik gelişen internet ve teknoloji ile birlikte daha çok karşımıza çıkmaya başladı. İngilizcede yeterli kaynak bulabilirken fakat Türkçede kapsamlı yazılmış bir eser bulmakta zorluk çekebilirsiniz. Bu durum ülkemizde bu konuda araştırma yapmak isteyenlere zora sokabilecektir.(U1)

Siber güvenliği sağlayabilmek için öncelikle bu konuda bilgi sahibi olunması gerekir. Herkes akıllı telefon, laptop vb. dijital cihazları kullanıyor fakat bu cihazların yada kendi güvenliğiniz denildiğinde çoğu kişinin bilgisi yok. Bu anlamda kapsamlı bir ders ve öğretim programına ihtiyacımız vardır. Siber güvenlikle ilgili verilecek eğitimlerde amacın ne olduğu, hangi konuların öğretilmesi gerektiği ve hangi öğretim yöntem tekniklerin kullanılması ve uygulamaya dayalı olması gibi hususların mutlaka uzmanlar ve eğitimin paydaşları kararı ile alınması uygun olacaktır.(U5).

Uzmanların siber güvenlik ile ilgili üniversite öğrencilerinde tespit ettiğiniz eksikler nelerdir sorusuna verdikleri cevaplar, “multi disiplinler bakış” (f:2), “risklerin farkında olmama”(f:3) ve “eğitim eksikliği” (f:1) şeklindedir. Tespit edilen eksikliklere dair örnek görüşler şu şekildedir.

Öğrencilerin en büyük eksikliği siber alan ve kendi disiplinler/bilim alanları ile bağ kuramamalarıdır. Siber alan, güvenlik artık bilimsel olarak da çok farklı çalışma konularına hem teorik hem de pratik yönüyle dokunmaktadır. Örneğin uluslararası ilişkiler öğrencilerinin küresel gelişmeler açısından siber alan ile devletlerin oluşturduğu sistem arasında da bağ kurma zorunluluğu ortaya çıkmıştır. Günümüzde artık “hibrit savaş” konsepti sıkça işlenmektedir. Belki de bu durum güncel verilerin, çalışmaların takip edilmemesinde ya da öğrencilerin yönlendirilmesindeki eksiklikten de kaynaklanabilir.(U2)

Öğrenciler tecrübesizler. Zafiyete sebep olabilecek birçok davranışı kolayca yapabilirler. Tehditlere aracı olabilir veya siber saldırılar düzenleyebilirler. Sorumluluklarını yerine getirmekte zayıflar. Sanal ortamlardaki risklerin farkında değiller ve aşırı meraklılar. Merakları bazen hata yapmalarına sebep olabiliyor.(U4)

Öğrenciler teknoloji ile çok içli dışılar ve çoğu akran öğrenme yoluyla ve deneme yanılma yoluyla teknoloji kullanımını öğreniyorlar. Fakat hata yaptıkları zaman veya güvenliği ihlal edecek bir davranış yaptıkları zaman mağduriyet yaşadığı için bunun geri dönüşü olmayabiliyor. Öğrencilere sanal ortamlarda alması gereken tedbirlere yönelik ya da yaşadığı bir durumda neler yapabileceklerine yönelik eğitim eksiklikleri mevcut. (U5)

Uzmanların siber güvenliğin ders olarak programlara neden konulmalıdır sorusuna verdikleri cevaplar, “yenidünya düzeni” (f:1), “küresel risk”(f:2) ve “farkındalık kazandırma” (f:2) şeklindedir. Ders olarak neden programlarda yer alması gerektiğine dair örnek görüşler şu şekildedir.

Bu ders kesinlikle müfredata eklenmeli, gelişen dünyada siyaset ve uluslararası ilişkilerde değişim gösteriyor. Saldırıların boyutu da değişiyor. Artık bundan sonraki süreçte bir anlamda yenedünya düzeni de bu yönde şekilleniyor. Öğrencilerin bu saldırı türü ve tehdit algısını da oturtması ve bunlara karşı nasıl önlem alacaklarını bilmeleri gerekmektedir. (U1)

Kesinlikle konulmalıdır. Covid dönemi ile birlikte online eğitime geçilmesi siber güvenlik kavramının eğitim alanında da ciddi anlamda irdelenmesi gerektiğini ortaya koymaktadır. Ayrıca günümüzde gerek bireysel gerekse de ülkesel ve küresel risklerin artması siber güvenlik dersinin üniversite ders programlarına eklenmesi zorunluluğunu da ortaya çıkarmıştır. Multidisipliner bir yapıya sahip olan siber güvenlik gerek mühendislik gerekse de sosyal bilimler alanında kesinlikle öğretilmelidir.(U3)

Konulmalıdır. Çünkü bilgi ve iletişim teknolojileri artık hayatımızın her anında ve alanında var. Dolayısıyla bu sistemlerini herkes kullanıyor. Bu nedenle herkesin bu konuda bilgi ve farkındalık sahibi olması gerekiyor. Farkındalık için öğrenilmesi gereken kavramlar var. Her bilinçsiz kullanıcı zayıf halka demektir.(U4)

Uzmanların siber güvenlik dersi kapsamında öğrencilerde bulunması gereken bilgi ve becerilerin neler olmalı sorusuna verdikleri cevaplar, “teknolojiye karşı olumlu tutum” (f:1), “farkındalık ve bilinçli kullanım”(f:2) ve “bilgi ve cihaz güvenliğini sağlama” (f:1) şeklindedir. Öğrencilerde siber güvenlikle ilgili bulunması gereken bilgi ve becerilerin neler olması gerektiğine dair örnek görüşler şu şekildedir.

Teknolojiye yönelik ilgi ve meraklarının olması en büyük avantajları. Bu ilgilerini iyi yönlendirebilirsek yazılım gibi eğitimlerle bunu işleyebilirsek bu avantajı kullanmış olabiliriz. Siber güvenlik dersi ile birlikte yaşanabilecek mağduriyetin en aza indirilmesi ile teknolojiye yönelik olumlu tutumlarının oluşmasını var olanlarda devam etmesini sağlayacaktır.(U3)

Biraz önceki soruda belirttiğim gibi öncelikle siber güvenlikle insandan kaynaklı sorunları halledebilirsek sistemsel sorunları daha kolay halledebiliriz. Bu nedenle farkındalık ve sistemleri bilinçli kullanmak için gerekli bilgi ve becerileri kazandıracak eğitimler verilmelidir.(U4)

Öğrencilerde siber güvenlikle ilgili bulunması gereken birçok madde sayılabilir. Bunları belli başlıklar altında toplamak daha doğru olabilir. Öncelikle kendi bireysel verilerini koruyabilme, kullandıkları dijital cihazların güvenliğini sağlayabilme, bilişim güvenliği ve güvenli internet kullanımı becerilerine sahip olmaları kaçınılmazdır. Ayrıca öğrencilerin kendilerini geliştirecekleri yaşam boyu öğrenme fırsatlarını sağlayacakları ve sosyal medya

uygulamalarını sağlıklı biçimde kullanabilecekleri becerilere sahip olmalılardır.(U5)

Uzmanların siber güvenlik dersinde hangi konulara yer verilmelidir sorusuna verdikleri cevaplar, “alanlara göre” (f:2) ve “ortak konular” (f:3) şeklindedir. Bazı örnek görüşler şu şekildedir.

Siber güvenlik dersinin hangi çalışma disiplini verildiğine göre kapsam çeşitlendirilebilir. Siyaset bilimi ve uluslararası ilişkiler çalışmaları açısından öncelikle siber alanın gelişimi ve tarihi, neyi kapsadığı doğru aktarılmalıdır. Ardından uluslararası sistemin ve aktörlerin bu alandaki faaliyetleri pratik ve verilere/dokümanlara dayandırılarak somutlaştırılabilir.(U3)

Zamanın şartlarına ve alanlara göre değişse de bazı konular tüm bireyler için siber güvenlik hususuna ortak kabul edilebilir. Birçok işlemlerimiz üyelikle yapıldığı için şifre güvenliği, Nijerya dolandırıcılığı olarak adlandırılan ve yaygın olarak kullanılan yöntem için e posta kullanımı ve güvenli internet kullanabilmek için güvenli internet eğitimi alınabilir. Ayrıca yediden yetmişe herkesin kullandığı sosyal medya için sosyal medya eğitimi, sosyal medya da kişisel bilgilerimizi korumak için kişisel verilerin korunması eğitimi ve siber tehditlerin türleri alınabilecek önlemlere dair eğitimler herkese verilebilir. (U4)

SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Bu çalışmada günümüz dijital çağında teknolojiyi yoğun olarak kullanan üniversite öğrencilerinin sanal dünyada güvenliklerini ifade eden siber güvenliğin bir ders olarak bölüm ve programlara konulmasına yönelik ihtiyaçlar belirlenmeye çalışılmıştır. Siber güvenlik dersine yönelik ihtiyaçlar, durum çalışması yöntemiyle alan yazında yer alan çalışmalar ve uzman görüşleri ile toplanmış içerik analizi ile analiz edilmiştir.

Alan yazında yapılan çalışmalarda üniversite öğrencilerinin interneti kullanması, bilgiye ulaşım, büyük veri gibi özelliklerin eğitimleri için bir avantaj olduğu fakat bunun siber güvenlik farkındalığına katkı sağlamadığı katkı sağlayabilmesi için bilinçli kullanımın önemine işaret edilmiştir. Bireylerde bilinçli kullanım oluşabilmesi öncelikle eğitim verilmesi ile mümkündür. Bu kapsamda Avcı ve Oruç (2020) üniversitelerde siber güvenliğin ders olarak okutulması gerektiğini vurgulamışlardır. Günümüz dünyasında sanal ortamlarda geçirilen süre, düzenlenen aktivite ve yapılan alış veriş her geçen gün artmakta bu durum sanal suçluların da iştahını kabartmaktadır. Artık siber güvenlik teknik bir konu değil yaygınlığı itibariyle stratejik öneme sahip bir konu haline gelmiştir (Lehto, 2020). Çağı bu anlamda yakalayamayan bireyler zayıf halka olarak değerlendirilecek ve mağduriyet yaşama durumu ile karşı karşıya kalabileceklerdir. Siber güvenlik eğitimi verildiğinde öğrencilerde bilinçli

kullanım ve farkındalık oluşacağı söylenebilir. Alan yazında; Karacı, Akyüz ve Bilici (2017) bilgisayar mühendisliği ve BÖTE bölümü öğrencileri ile yaptıkları çalışmada öğrencilerin siber güvenlik düzeylerini yüksek düzey olarak tespit etmişlerdir. Araştırmacılar bu durumu katılımcıların öğrenim gördükleri bölümlerin siber güvenlikle ilgili olması ve konuyla ilgili dersler almalarından kaynaklı olduğunu belirtmişlerdir. Benzer şekilde Aslan (2019) bilişim teknolojileri alanında eğitim alan meslek lisesi öğrencilerinin siber güvenlik düzeylerinin siber güvenlik eğitimi almayan öğrencilere göre daha yüksek olduğunu tespit etmiştir. Bu durumu da siber güvenlik eğitiminin önemi ile açıklayabiliriz.

Uzmanlar siber güvenlikle ilgili olarak alandaki eksiklikleri kavramın hem sosyal hem de teknik boyutunun olması nedeniyle bir kavram karmaşası olduğu alan yazında daha çok yabancı dillerde yazılmış yayınların yer aldığı Türkçe kaynakların ise sınırlı olduğunu ve eğitim verebilme adına düzenlenmiş bir öğretim programının eksikliğini vurgulamışlardır. Gökmen ve Akgün (2015) ile Yiğit ve Seferoğlu (2019) çalışmalarında uzmanlarında vurguladığı gibi üniversitelerin ilgili bölümlerinde öğretim programlarındaki eksiklikler giderilerek siber güvenlik konusuna yer verilmesi gerektiğini bildirmişlerdir. Ricci vd.(2020) siber güvenlik konusundaki akademisyenlerin bir araya gelerek siber güvenlikle ilgili bir beceri çerçevesi oluşturulması gerektiğini ileri sürmüşlerdir. Bu çerçeve aynı zamanda oluşturulabilecek öğretim programları içinde kullanışlı olacaktır.

Öğrencilerde bulunan eksiklikler; multidisipliner bakış, risklerin farkında olmama ve eğitim eksikliği olarak uzmanlarca belirtilmiştir. Risklerin farkında olmama sanal ortamlarda mağduriyetler yaşanmasına neden olmaktadır (Çubukçu ve Bayzan, 2013). Özellikle gençler yeni medya platform ve araçlarını kullanırken bilinçli veya bilinçsiz olarak da bazı olumsuz durumlara yakalanabilmektedirler (Kaya ve Ata, 2021). Sanal ortamları çocuklar ve gençler fazla kullanmaları nedeniyle kendilerine veya başkalarına zarar verme, intihara teşvik, riskli cinsel etkileşimlere yönlendirilme, özel hayatın gizliliğini ihlal gibi risklerle karşı karşıya kalabilmektedirler (Bulu, Kavuk-Kalender ve Keser, 2017). Risklerin farkında olma, dikkate alma ve buna uygun davranma ise ancak bilinçli kullanma ile mümkün olabilecektir. Standage (2002) siber ortamlardaki tehditlerin etkisini en aza indirebilmek için insan faktörünü ön planda tutarak farkındalık kazandırmak için eğitimlerin düzenlenmesi gerektiğini ifade etmiştir.

Siber güvenlik dersinin programlara konulma sebebi olarak uzmanlar, yenedünya düzeni, küresel riskler ve farkındalık kazanma olarak bildirmişlerdir. Özellikle günümüzde birçok şeyin dijital ortamlara transfer olması ve geçirilen sürenin artması nedeniyle siber suçlarda da artış gözlemlenmektedir. İnternetin

yapısı itibariyle, kullanıcılar daha rahat suç işleyebilmekte ve kimliklerini kolaylıkla gizleyebildikleri için siber suçlar daha fazla işlenmektedir (Moore, 2014). Ayrıca internetin dünya üzerindeki sınırları kaldırması bunu küresel bir risk haline getirmektedir. Bunu önleyebilmek adına siber güvenliği sağlayabilmek için hem teknolojik tabanlı önlemler almak hem de eğitim yoluyla farkındalık kazandırmak gerekmektedir (Shaw Chen, Harris ve Huang, 2009). Bu bağlamda sağlıklı dijital toplumlar oluşturabilmek için yeni dünya düzeninin ve risklerinin farkında olan kendini ve diğer insanları koruyabilme adına bilinçli bireyler yetiştirmek önemli olarak değerlendirilebilir.

Siber güvenlik kavramı geniş kapsamlı olması nedeniyle uzmanlar öğrencilerde bulunması gereken bilgi ve beceriler olarak; teknolojiye karşı olumlu tutum, bilinçli kullanım ve bilgi ve dijital cihazların güvenliğini sağlama olarak ifade etmişlerdir. Günümüz çağında internet ve teknolojiye karşı durmak mümkün değildir. Bunu sağlayabilmek için öncelikle olumlu tutum oluşturmak gerekir. Gerçek hayatta güvenliğimizi sağlama adına önlemler aldığımız gibi dijital hayatta da güvenliğimizi sağlamak için gerekli önlemlerin alınması gerekmektedir. Tehlikeli yazılım veya güvenli olmayan web sayfalarından gelebilecek virüs vb. saldırılardan korunmak için güvenilir koruma programları kullanma ve kredi kartı bilgileri, sosyal medya hesap şifreleri, kimlik bilgileri gibi önemli bilgileri için güçlü şifreler oluşturma gibi önlemler alınabilir (Yılmaz, 2019). Dijital dünyada mağduriyetler yaşamama adına hem bilgilerimizin hem de kullandığımız teknolojilerin güvenliğini sağlamak son derece önemlidir.

Sonuç olarak dijital dünyada güvenli yaşamının şekli siber güvenlidir. İnsanların güvenli bir biçimde dijital dünyada yaşayabilmesinin yolu siber güvenlikten geçmektedir. Siber suçların neler olduğu, yasal yaptırımları, önleme adına sosyal ve teknolojik ne gibi önlemler alınabileceğini bilmek siber suçların daha ortaya çıkmadan önlenbilmesi için gereklidir. Bu kapsamda öncelikle bireylere bilinç ve farkındalık kazandırmak gerekmektedir. Bu nedenle siber güvenlik dersi özellikle teknolojiyi yoğun olarak kullanan üniversite öğrencileri için bir ihtiyaç olarak görülmekte ve bütün programlar için zorunlu veya seçmeli ders olarak önerilmektedir.

KAYNAKÇA

1. Aksoğan, M., Bayer, H. , Gülada, M. O. ve Çelik, E. (2018). İletişim fakültesi öğrencilerinin siber güvenlik farkındalığı: İnönü üniversitesi örneği, *Kesit Akademi Dergisi* , (13) , 271-288 .
2. Anshu S. ve Shubhangi J. (2021). Need of cyber security education in modern times. *Int J Multidiscip Trends* 2021;3(2):188-191. DOI: 10.22271/multi.2021.v3.i2c.179
3. Aslan, S. (2019). *Bilişim teknolojileri alanındaki meslek lisesi öğrencilerinin siber güvenliğe yönelik bilgi düzeylerinin belirlenmesi*. Yüksek Lisans Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Konya
4. Avcı, Ü. ve Oruç, O. (2020). Üniversite öğrencilerinin kişisel siber güvenlik davranışları ve bilgi güvenliği farkındalıklarının incelenmesi. *İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 21(1), 284-303. DOI: 10.17679/inuefd.526390
5. Brar, H. S. ve Kumar, G. (2018). Cybercrimes: A proposed taxonomy and challenges. *Journal of Computer Networks and Communications*, 1-11.
6. Bulu, Ş., Kavuk, M., ve Keser, H. (2017). Pre-service ICT teachers' recommendations for school internet safety. *The Association for Educational Communications and Technology*, 1, 93-97.
7. Büyüköztürk, Ş., Kılıç Çakmak, E., Akgün, E., Karadeniz, Ş. ve Demirel, F. (2011). *Bilimsel araştırma yöntemleri*, 10.Baskı, Pegem Akademi Yayıncılık.
8. Creswell, J. W. (2007). *Qualitative inquiry & research design: Choosing among five approaches* (2. Baskı). USA: SAGE Publications.
9. Çelik, S. (2021). Kuantum Kriptolojisi ve Siber Güvenlik, *Bilişim Teknolojileri Dergisi*, 14 (1): 53-64. DOI: 10.17671/gazibtd.733309
10. Çetin, H. (2014). Kişisel veri güvenliği ve kullanıcıların farkındalık düzeylerinin incelenmesi, *Akdeniz İİBF Dergisi*, 14(29), 86-105.
11. Çubukçu, A. ve Bayzan, Ş. (2013). Türkiye’de dijital vatandaşlık algısı ve bu algıyı internetin bilinçli, güvenli ve etkin kullanımı ile artırma yöntemleri. *Middle Eastern and African Journal of Educational Research*, 5, 148-174.
12. Gökmen, Ö. F. ve Akgün, Ö. E. (2015). Bilgisayar ve Öğretim Teknolojileri Eğitimi Öğretmen Adaylarının Bilişim Güvenliği Eğitimi Verebilmeye Yönelik Yeterlilik Algılarının İncelenmesi, *İlköğretim Online*, 14(4), 1208-1221.
13. Garfinkel, S. L. (2012). The cyber security risk. *Magazine Communications of the ACM*, 55(6),29-32.

14. Graham, J. ve Howard R. (2010). *Cyber Security Essentials*. Boca Raton: Auerbach Publications.
15. Goodman, S. E. (2008). *Critical Information Infrastructure Protection*. Centre of Excellence Defence Against Terrorism (Ed.), Responses to Cyber Terrorism NATO Science for Piece and Security. IOS Press.
16. Goodrich, M. T. ve Tamassia, R. (2011). *Introduction to computer security*. Pearson.
17. Gntay, V. (2018). Siber gvenliğin uluslararası politikada etki aracına dönüşmesi ve uluslararası aktörler. *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, 14(27), 79-111.
18. Jing L.(2009) Digital natives as preservice teachers, *Journal of Computing in Teacher Education*, 25:3, 87-97, DOI: 10.1080/10402454.2009.10784615,
19. Karacı, A., Akyz, H. İ. ve Bilgici, G. (2017). Üniversite ğrencilerinin siber güvenlik davranışlarının incelenmesi. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 25(6), 2079-2094.
20. Karakuyu, A. (2022). Türkiye’de üniversitelerdeki zel Güvenlik Eğitiminde Siber Güvenlik Eğitimi, 5. *Uluslararası Dede Korkut Türk Kültürü, Tarihi ve Edebiyatı Kongresi*, 2 – 4 Eylül, İzmir, Türkiye.
21. Karaoğlan Yılmaz, D. F. G., Yılmaz, D. R. ve Sezer, B. (2014). Üniversite ğrencilerinin güvenli bilgi ve iletişim teknolojisi kullanım davranışları ve bilgi güvenliği eğitimine genel bir bakış. *Bartın University Journal of Faculty of Education*, 3(1), 176-199.
22. Kaspersky (2018). Safety 101: Types of known threats. Erişim adresi: <https://support.kaspersky.com/viruses/general/614>
23. Kaya, A. Y. ve Ata, F. (2018). Yeni iletişim teknolojileriyle dnşen panoptikon, *İletişim Sosyolojisi* Konya: Literatrk Yayınları.
24. Kaya, A. Y. ve Ata, F. (2021). New media and digital paranoia: extreme skepticism in digital communication, *Handbook of Research on Cyberchondria, Health Literacy, and the Role of Media in Society’s Perception of Medical Information* (Ed.). Pensilvanya: IGI Global.
25. Kim, W., Jeong, O.R., Kim, C. & So, J. (2011, 5). The dark side of the Internet: Attacks, costs and responses. *Information Systems*, 675-705.
26. Letto, M. (2020) Cyber security capacity building -cyber security education in Finnish universities Cyber security capacity building -cyber security education in Finnish universities, 19th *European Conference on Cyber Warfare and Security*, 25 - 26 June, At: Chester, UK
27. Miles, M. B. & Huberman, A. M. (1994). *Qualitative data analysis*. Thousand Oaks, Sage Publication.

28. Moore, R. (2014). *Cybercrime: Investigating high-technology computer crime*. Routledge
29. Ögütçü, G., Testik, Ö. M. ve Chouseinoglou, O. (2016). Analysis of personal information security behavior and awareness. *Computers & Security*, 56, 83-93.
30. Pagani, M. (2005). *Encyclopedia of multimedia technology and networking*. IGI Global
31. Parlak Yorgancı, D. (2018). Çocukların sosyal medya kullanımlarına yönelik yetişkin tutumları üzerine nitel bir inceleme. *Abant Kültürel Araştırmalar Dergisi*, 3(5): 182-202.
32. Peltier, T. R. (2006). Social engineering: Concepts and solutions. *Information Systems Security*, 15(5), 13-21.
33. Ricci, S., Hajny, J., Piesarskas, E., Parker, S., Janout, V. (2020). Challenges in Cyber Security Education. *International Journal of Information Security and Cyber Crime*, 9(2), 7-11.
34. Semerci, A. (2019). Eğitim fakültesi öğrencileri ile diğer fakültelerdeki öğrencilerin siber güvenlik farkındalıklarının karşılaştırılması, *Akdeniz Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 13(29), 138-156. doi: 10.29329/mjer.2019.210.8
35. Shaw, R. S., Chen, C. C., Harris, A. L. ve Huang, H. J. (2009). The impact of information richness on information security awareness training effectiveness. *Computers & Education*, 52(1), 92-100.
36. Sithira, V. ve Nguwi, Y. Y. (2014). A study on the adolescent online security issues. *International Journal of Multidisciplinary and Current Research*, 2, 596-601.
37. Standage, T. (2002). The weakest link. *The Economist*, 365, 11-16.
38. Solms, R. V. ve Niekerk J., V.(2013). From information security to cyber security, *Computers & Security*, 38, 97–102
39. Subramaniam, S. R. (2017). Cyber security awareness among Malaysian pre-university students. *E-Proceeding of the 6th Global Summit on Education*, 1-14
40. Tuğal, İ. Almaz, C. ve Sevi, M.(2021). Üniversitelerdeki Siber Güvenlik Sorunları ve Farkındalık Eğitimleri, *Bilişim Teknolojileri Dergisi*, 14(3): 229 – 238
41. Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) (2022). [https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Hanehalki-Bilisim-Teknolojileri-\(BT\)-Kullanım-Arastirmasi-2022-45587](https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Hanehalki-Bilisim-Teknolojileri-(BT)-Kullanım-Arastirmasi-2022-45587) (Erişim: 01.10.2022).
42. Ünver, M. ve Canbay, C. (2015). Ulusal ve Uluslararası Boyutlarıyla Siber Güvenlik, Bilgi Teknolojileri Kurumu,

http://www.btk.gov.tr/bilgi_teknolojileri/siber_guvenlik/dokumanlar/siber_guvenlik.pdf

43. Von Solms, B. & Von Solms, R. (2018). Cybersecurity and information security–what goes where? *Information & Computer Security*, 26(1), 2-9.
44. Yan, Z., Robertson, T., Yan, R., Park, S. Y., Bordoff, S., Chen, Q. ve Sprissler, E. (2018). Finding the weakest links in the weakest link: How well do undergraduate students make cybersecurity judgment? *Computers in Human Behavior*, 84, 375-382.
45. Yılmaz, E., Şahin Y. L., ve Akbulut, Y.(2016). Öğretmenlerin Dijital Veri Güvenliği Farkındalığı, *Sakarya University Journal of Education*, 6(2), 16-45
46. Yiğit, M. F. & Seferoğlu, S. S. (2019). Öğrencilerin Siber Güvenlik Davranışlarının Beş Faktör Kişilik Özellikleri ve Çeşitli Diğer Değişkenlere Göre İncelenmesi . *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 15 (1), 186-215.
47. Zhang, C. ve Lu, L. (2022). Cyber Security Education for College Students in the Context of Big Data. In: Xu, Z., Alrabaee, S., Loyola-González, O., Zhang, X., Cahyani, N.D.W., Ab Rahman, N.H. (eds) *Cyber Security Intelligence and Analytics*. Springer, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-030-97874-7_95

MOR SALKIMLI EV'DE YAZARIN YAŞADIĞI SİYASAL OLAYLAR

Doç. Dr. Ali ALGÜL

**Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.*

ORCID: 0000-0003-3657-7111

“İnsan sürülebilir, hatta imha edilebilir, fakat fikir öyle değil.
Fikir kafadan kafaya, devirden devire atlar geçer ve kendini gösterir”
(s. 174).

Giriş

Tanzimat Fermanı’ndan sonra başlayan yeni Türk edebiyatı içinde anı türü zamanla önemli bir yere sahip olmaya başlar. Çünkü şiir, roman ve tiyatro yapısı veren edebiyatçılar, aynı zamanda edebiyat tarihinin de oluşmasını sağlarlar. Bu nedenle şair ve yazarlar tarafından kaleme alınan anıların, diğer kaynaklarla da desteklenerek, incelenmesi özelde kendi sanatlarının açıklanmasında genelde de edebiyat tarihinin daha iyi anlaşılmasında büyük öneme sahiptir. Öncelikle özel olarak baktığımızda yazarların sanatının anlaşılmasında ortaya koyduğu anıların incelenmesi bir gerekliliktir. Çünkü bir yapının ortaya çıkmasında asıl rolü oynayan yazarın kendisidir (Wellek-Warren, 2005, 57). Bu nedenle, ister istemez, sanatıyla ilgili ipuçları anılarında geçer. Örneğin, bu çalışmada adı geçen Halide Edip, *Sinekli Bakkal* adlı romanını nasıl yazdığı hakkında *Mor Salkımlı Ev*’de bilgi vermektedir: “Sokakları kalabalık kız erkek alay alay çocuk, hatta büyükler kahvenin bahçesine dolarlardı. *Sinekli Bakkal*’daki Kız Tevfik bu akşamların bende bıraktığı intibadan bir hayli şey almıştır” (s. 115-116). Görüldüğü gibi yazarın roman sanatının anlaşılması için anıların incelenmesi bir gereklilik olarak kendini göstermektedir. Halide Edip aynı zamanda Türk edebiyat tarihinin oluşmasında pay sahibi olduğu için anıların incelenmesi Türkiye’deki edebiyatın geçmişinin aydınlanması için de kaçınılmaz bir gerçektir.

Anılar yazarın sanatının ve edebiyat tarihinin açıklanmasının dışında kendisi de başlı başına bir araştırma konusudur. Çünkü anılar siyasal, sosyal ve kültür tarihinin açıklanmasında da rol oynamaktadır. Edebi şahsiyetlerin dünya görüşü önemli (Gezer, 2018, 109) olduğu için dönemine damgasını vuran yazarın anıları sadece kendini ilgilendirmez. Yaşadığı dönemin daha iyi anlaşılmasını da sağlar. Bu çalışmanın konusunu oluşturan Halide Edip’in *Mor Salkımlı Ev*’i¹ de yazıldığı dönemin sosyal ve siyasal ortamının açıklanması, aydınlatılması bakımından oldukça önemlidir. Selim İleri’nin de “*Mor Salkımlı Ev* yakın tarihimizin ruh halini anlamak için eşsiz bir anı kitabıdır” (İleri, 2018, 338) şeklindeki sözleriyle vurguladığı gibi bir yazar olarak Halide Edip, anılarında yaşadığı devirlerin sosyal ve siyasal yönlerine ağırlık vermektedir.

Halide Edip anılarını hatırlayabildiği en eski olaylardan başlatır. Bunların başında da doğduğu ev bulunur: “Hafızasında hayat, kendini kayda başladığı ilk

¹ Bu çalışmada ilk baskısı 1963’ten yapılan *Mor Salkımlı Ev*’in 2018’de Can Yayınları arasından çıkan 23. baskısından yararlanılmıştır. Eserden yapılan alıntılarda sadece sayfa numarası gösterilmiştir.

devrin hiç unutamayacağı zemini, Beşiktaş'ta, doğduğu evde başlar. Bu ev, İhlamur'a giden uzun caddeye inen, birbirine muvazi dik yokuşlardan birinin hemen hemen tepesindedir” (s. 17). Kitabın ilerleyen sayfalarında sıkça bu evden söz eder².

Mor Salkımlı Ev'de kronolojik olarak gelişmeleri veren yazar, çok az olarak ileri fırlar ya da anlattığı olaydan geri dönüş yapar. Şu örnekte olduğu gibi: “(...) En fazla bağlı olduğu ve belki de karakterine en fazla tesir yapan adam, oranın türbedarı olan dayısıdır. Babası, Şekercibaşı veyahut Tatlıcibaşı imiş. Yıllar geçtikçe Haminne'nin ruhuna Mevlevîliğin hâkim olduğunu küçük kız sezmiştir” (s. 19). Görüldüğü gibi anlattığı olayın yıllar sonraki durumunu vererek zamanda sıçrama yapmaktadır. Yazarın zamanda yaptığı sıçramaların bir başka nedeni de daha çok geçmişteki bir konuya karşı bakışının anılarını yazarken değişmesiyle ilgilidir: “O devirde henüz, insanlar, taze yapraklar gibi güneşte yaşarken, bir gün karanlığa ve boşluğa gittiklerini henüz öğrenmiş değildim” (s. 141). Birkaç kez görülen bu zamandaki sıçramalar gibi yazar kimileyin ele aldığı olayı kesip bilgi verir, açıklama yapar, sonra da kaldığı yerden devam eder: “Biraz sonra yıllardan beri evimizde çalışan Hüseyin geldi, yatak odamızın kapısını vurdu. Benden çok yaşlı olmasına rağmen okumayı ona ben öğretmiştim. Her nedense okumak, onda politikaya karşı büyük bir merak uyandırdı. (...) Biz onun bu hisleriyle daima alay eder dururduk. Yatak odamızın kapısını o tarihî günde vurduğu zaman sesinde saklayamadığı bir sevinç vardı (...)” (185). Bu biçiminin yanında yazar anılarında yaşadığı, gördüğü olaydan hareket ederek genellemeler yapar. II. Meşrutiyet'in ilanı sonrasında yaşananlar için şunları söyler: “İhtilâl ve siyaset safhaları gelir geçer, fakat millet hayatının içtimaî ve insanî bakımından içinde döndüğü girdap daimîdir” (s. 180-181). Benzer bir genelleme de 31 Mart Olayı nedeniyle yapılır. Halide Edip din için tarihte birçok olayın yaşandığını belirtir: “Fi tarihinden beri memleketimizde –tıpkı vaktiyle Hıristiyan kilisesi tarihinde olduğu gibi– vatan ve millet deyince din ve ekseri dinin ruhuna mugayir, fakat katılmış bir anane ile memleketi felâkete sürükleyenler yok değildi” (s. 186). Yazarın bu biçimi farklı sayfalarda da kendini gösterir³.

Halide Edip kitabının ilk sayfalarında üçüncü tekil anlatıcıyı yeğler: “Anlaşılan bu eve, Mor Salkımlı Ev'i bir müddet için kiraya vermiş olduklarından gelmişlerdi. Bir zaman sonra küçük kız kendini tekrar Mor Salkımlı Ev'de buldu” (s. 34). Bu tutumu kitabın ilerleyen sayfalarında birinci tekil kişiye evrilir: “Yataktan sürüklenerek kalktım. Ellerine sarıldım, oturdum. (...) Şafak söker sökmez gidip Peyker halayı getireceğimi söyledim, azıcık sakinleşti” (s. 138).

² Bkz., s. 31, 34, 39, 94.

³ Bkz., s. 95, 110, 137.

Yazarın bu biçemi bir yandan eserine renklilik katması bakımından dikkat çekerken diğer yandan da çocukluktan kendini bilen, kararlarını kendi veren aktif bireye dönüşünü de gösterir.

Halide Edip *Mor Salkımlı Ev*'de yanlı bir tutum takınır. Beğenilerini ve beğenmediklerini açıkça söyler. Bazen özeleştirir de yapar. Çocukluk yıllarındayken zaman zaman öngörüsüz olduğunu söyler: “Evet, hâdiselerin tesiri tahmine sığmayan fırtınalar gibi insanları, bir an evvel yeşil ve şen yapraklar hâlinde sallandıkları dallardan sökülüp boşluklara fırlattıklarını henüz bilmiyordum” (s. 141). Görüldüğü gibi yazar, zamanla bazı şeyleri anlayabildiğini belirtmektedir.

Halide Edip'in çocukluk yıllarından 1918'e kadar geçen yaşamı üzerine olan *Mor Salkımlı Ev*, barındırdığı temalar bakımından da oldukça dikkat çekicidir. Yazar; eğitim, İstanbul, siyasal, toplumsal hayat, II. Abdülhamit'in yönetim anlayışı, 31 Mart Olayı, Balkan Savaşları, I. Dünya Savaşı ve kendi romanlarından kimileri üzerinde durur (Şahin, 2020, 821). Çalışmada bu konulardan siyasal gelişmeler üzerinde durulmaktadır.

***Mor Salkımlı Ev*'de Siyasal Yaşam ya da Halide Edip'in Gericilerden Hayatını Son Anda Kurtarması**

Mor Salkımlı Ev'de geçen siyasal konular daha çok II. Abdülhamit'in padişahlığı dönemi ve hemen sonrasında ilgilidir. Bu durum da oldukça normaldir. Çünkü anı adını verdiğimiz düzyazı türünde yazarın tanık olduğu olaylar önemli yer tutmaktadır (Özdemir, 1990, s. 15). Halide Edip öncelikle bir çocuk olarak İstanbul'da olumlu duygular içinde II. Abdülhamit'i izler. Bu konuda ilk anılarından biri Cuma selamlığıyla ilgilidir: “Cuma selâmlığında, hemen sefirlerin toplandığı sedire koşardım. Sultan Hamid'in Arap, Arnavut muhafızlarının yeşilli kırmızılı üniformalarını, maiyet alayının sırmalı kıyafetlerini seyredirdim. Marşın havasına uyarak yürüyüşlerini, mızıkadaki muhteşem üniformaların mütemadi ve ahenkli bir renk ve hareket senfonisine hayran olurdum” (94). Bu hayranlığına karşın II. Abdülhamit'e karşı olumsuz duyguları da ilk gençlik yıllarında belirmeye başlar. Okullarında çeviri yapan Halide Edip'in bir çevirisi çok tutulur. Bu çeviriye II. Abdülhamit'in verdiği nişan onu mutlu etmez:

“Mahmud Esad Efendi bu eseri o kadar beğenmişti ki benim ismimle basılmasını teklif etmiş, babam da derhal kabul etmişti. 1897'de Yıldız'da Türk-Yunan Harbi şehitlerinin aileleri menfaatine açılan sergiye göndermişti. Oradaki komisyon *Mader* adını taşıyan bu küçük esere bir kıymet vermiş olacak ki bana bir şefkat nişanı verdiler. Bu, beni hiç de memnun etmedi. Evvelâ, eser benim değil, Mahmud Esad Efendi'nindi, sonra da Abdülhamid, o yaşta dahi bende öyle

kötü bir his uyandırmış idi ki onun tarafından taltif edilmek bana bir şereften ziyade bir zillet gibi geldi” (s. 143).

Halide Edip’in II. Abdülhamit’e karşı bakışı büyüdükçe sertleşir, zamanla yerini olumsuz eleştiriye bırakır. II. Abdülhamit’ten nefret edildiğini dostları olan Hamdi Efendi’den öğrendiğini söyler: “Yıldız Sarayı’ndaki kudretli Padişah’ın halk tarafından nefret edilen bir despot olduğunu, Türk milletine saadet vermek isteyen bir nice vatandaşı mahvetmiş olduğunu ilk defa ondan işitmişim” (s. 129). II. Abdülhamit’in somut despot eylemlerine kendisi de tanıklık eder. Severe izlediği Abdürrezzak’ın hiciv içerikli tuluatlarına II. Abdülhamit engel olur. Uyguladığı sansür yüzünden Abdürrezzak ilk olarak açık alanlarda tuluatçılık yapamaz: “Abdürrezzak gibi tulûatçılar ve az çok ortaoyunu ananesini muhafaza edenler artık açık havadan, o günün kapalı salaş tiyatrosuna geçmişlerdir” (s. 109). II. Abdülhamit’in baskısı Abdürrezzak’a olan etkiyi azaltamaz. Halk kapalı salonları hınca hınç doldurur: “Kadınlar kafesler arkasından seyrediyorlardı. Halk arasında, şerbetçiler, sucular, fındıkçı ve fıstıkçılar mütemadiyen dolaşüyor ve yerler süprüntü içinde, fakat halkın oyuna karşı alâkasını hiçbir şey eksiltmiyordu” (s. 109). Daha fazla tiyatroya katlanamayan II. Abdülhamit çözüm olarak şunu yapar: “Halkın ona karşı beslediği muhabbet ve hayranlık, sonraları Abdülhamid’in şüphesini davet etmiş, onu halktan uzaklaştırmak için Saray’a almıştı” (s. 109). Bu yöntemin dışında istibdat devrinde II. Abdülhamit tiyatro binalarını da yıktırır: “(...) Türk tiyatro tarihinde önemli bir yeri olan bu tiyatronun Ahmet Mithat’ın *Çerkeş Özdenler* adlı dramının hürriyet duyguları aşıladığı bahane edilerek 1883’te II. Abdülhamid tarafından yıktırılması, Türk seyircisini ciddi tiyatro eserlerinden yoksun bıraktı” (Akyüz, 1995, s. 56). Görüldüğü gibi II. Abdülhamit halkın tiyatroya olan ilgisini baltalamak için her yola başvurur. Halide Edip şu yorumu yapar İstanbul’daki despot uygulamalar üzerinden: “Hakikî despotlar, siyasî olsun olmasın daima, her nev’î şöhretten ürkerler. Neron’un tiyatro oynamaya özenmesi, sırf bu kudret ve şöhretin her cephesini elinde tutmak hırsından ileri gelmişti” (s. 110). Kısacası bu örnekleme de her yerde despotların halkı yönlendirme gücü olanları ortadan kaldırmak istedikleri gerçeğini ortaya çıkarır.

II. Abdülhamit önder olan siyasileri sürgün ettiği gibi tiyatrocuyu halktan uzaklaştırır. Böyle bir eylemin nedeni ise şudur: “(...) kudretlerini sarsacak özgür ve akılcı düşünceden ve öyle düşünenlerden, düşünmek isteyenlerden korktukları için buna elverişli ortamın doğmasına asla müsaade edemezlerdi” (Akı, 1989, 145). İstanbul’daki bu siyasal durum 1908’e kadar sürecektir. Sürdürebilmek için de II. Abdülhamit halkı, aydınları sindirecek yollar icat eder.

“Anayasal sistemin yaratıcısı Mithat Paşa da, işte bu dönemde. Sultan Abdülaziz’e karşı düzenlendiği iddia edilen suikasttan sorumlu tutularak 1881’de

gözüne alınmış; Arabistan'ın Taif Kenti'ne sürgüne gönderildikten üç ay sonra da öldürülmüştür. Hürriyetin simgesi olarak tanınan Namık Kemal ise, önemsiz bir memuriyete atanmak suretiyle Ege Denizi'ndeki küçük bir adaya sürgün edilmiş; eserlerine sansür uygulanmış ve adada kaleme aldığı metinlere de el konulmuştur. Bu iki örnek, Abdülhamid döneminde muhalefet odaklarının nasıl susturulduğunu göstermesi bakımından büyük önem taşır" (Yılmazçelik, 2014, 523).

Bu idamların ve sürgünlerin yanında bir de jurnal teşkilatı söz konusudur. Halide Edip de bu jurnal teşkilatından olumsuz bir biçimde etkilenir. İlk olayı saraya jurnallenmesiyle yaşar. Halide Edip kendisinin saraya jurnallendikten sonra yaşadıklarını şu şekilde anlatır: "Her halde ecnebi vapurunu bir Türk kızının ziyaret edeceğini birisi jurnal etmişti. Hayalimde polislerin beni karakola sürüklediklerini ve sıkı bir sorguya çektiklerini görüyordum. Bunun Miss Prime, yani Amerikalı önünde yapılması ihtimali, sadece şahsî değil, aynı zamanda millî izzet-i nefsimi de yaralıyordu. Bu vaziyetten mutlak kurtulmak, Abdülhamid'in polisinin eline geçmeden mutlak Kolej'e gitmek lâzımdı" (s. 155-156). Halide Edip II. Abdülhamit'in polislerine yakalanmadan Üsküdar'a kaçar: "Kayıkçının kulağına eğildim, polis kayığa erişmeden bizi Üsküdar'a çıkarabilirse, onu polisin elinden kurtarmak çaresini bulabileceğimi söyledim. Bizim kayığı tek adam, polisinkini ise iki adam çekmesine rağmen, bizimki küreklere bir yarış sürati verdi" (s. 156). Jurnal teşkilatından Halide Edip'in ailesi de etkilenir: "Ali Şamil Paşa'nın bizim eve sık gelmesi dolayısıyla babamın da sürüleceği söyleyip duruyordu" (s. 168). Yaşadıkları bu korkuyu söyledikten sonra Halide Edip jurnalcılık için şu değerlendirmeleri yapar: "(...) aylığını hak etmek veya yeniden Sultan Hamid'e sokulup bir şeyi elde etmek için önüne geleni jurnal eden bir hafiyelik ordusu vardı. O hafiyelik sistemi maalesef memleketimizde bir türlü temizlenemeyen bir salgın hâlini aldı" (s. 168-169). Halide Edip sözlerinin devamında da "Abdülhamid'den sonra dahi her rejimde hür fikirli vatandaşlar bu hafiyelik yüzünden rahat yüzü görmediler" (s. 169) vurgusunu yaparak gizli polis teşkilatının art niyetli yönetimlerin uygulaması olduğunu belirterek genellemeye gider. Journallığın yaygınlaşmasında II. Abdülhamit'in memleketi baştan başa kaplayan vehmi (Tanpınar, 2000, s. 284) de etkili olur.

II. Abdülhamit'le ilgili olarak Halide Edip zamanla şu düşüncelere ulaşır: "Yıllar geçtikten sonra bu yıldızı sönük, harap bir vaziyette bulduğum Saray'ın kapısı önünden geçerken, kapının önünde gözüme –belki beni çocukken görmüş olan ihtiyar ve gözleri yarı kör– kapıcı ilişti" (s. 95). Sözlerinin devamında sarayda yaşayanların tarih boyunca görüldüklerini ve sonlarının kötü bittiğini belirtir: "Dünyada kim bilir ne kadar böyle şahane ihtişam ve merasim sahnesi olan başka saraylar da vardı. Onlar dahi kudret mefhumunu yanlış anladıkları

müddetçe şekil ve isimleri ne olursa olsun, çöküp gitmeye mahkûmdur. Maziden ders almayanların akibeti budur...” (s. 95). Görüldüğü gibi yazar açıkça İstanbul’da despot bir yönetim kuran II. Abdülhamit’in sonunun da tarihteki kötü örnekler gibi olduğunu vurgulamaktadır. II. Abdülhamit’i Türk halkı sevmemiştir: “Yıldız Sarayı’ndaki kudretli Padişah’ın halk tarafından nefret edilen bir despot olduğunu,(...)” (s. 129). Bu ifadeler de II. Abdülhamit döneminde doğan, çocukluk, gençlik yıllarını onun zamanında yaşayan bir büyük yazarın tespitleri olması bakımından dikkat çekicidir.

Gün gelir. Devran döner. 1908’de gerçekleşen II. Meşrutiyet’le II. Abdülhamit yönetimi devrilir. Halide Edip II. Abdülhamit’i yıkan 1908 devrimine ayrıntılı olarak yer verir. Yazar, II. Meşrutiyet’i konu edinmeden önce hürriyet düşüncesinin kuşaktan kuşağa geçen sürekliliğine vurgu yapar: “O gün, değil gazetelerden, hatta lügatlerden silinmiş olan ‘meşrutiyet’ terimi bize çok garip geldi. Anladık ki insan sürülebilir, hatta imha edilebilir, fakat fikir öyle değil. Fikir kafadan kafaya, devirden devire atlar geçer ve kendini gösterir” (s. 174). Yazar bu çarpıcı ve özgün ifadelerinden sonra sözlerine şöyle devam eder: “Abdülhamid, Midhat Paşa’nın katli ile fikir denilen kuvvete ağır bir darbe vurmuş, inkılâb, fikir ve söz hürriyetini doğurmuştu. Paris’deki Genç Türkler müspet bir şey yapamamışlardı. Makedonya’nın merkezi olan Selânik’deki hususî idare fikir hürriyetinin zincirlerini gevşetmişti” (s. 174). Görüldüğü gibi II. Abdülhamit’in Mithat Paşa gibi gerçek vatansever insanı katlettirmesi bile memleketteki özgürlük düşüncesini yavaşlatmasına karşın yok edemez. Çünkü Atatürk’ün de vurguladığı gibi ulusal egemenlik karşısında hiçbir kuvvet duramaz: “Millî egemenlik öyle bir nurdur ki, onun karşısında zincirler erir, taç ve tahtlar yanar, yok olur. Milletlerin esareti üzerine kurulmuş müesseseler, her tarafta yıkılmaya mahkûmdurlar”⁴. Makedonya’da başlayan özgürlük ateşinin karşısında gerici II. Abdülhamit zihniyeti de duramaz, dağılır:

“Abdülhamid’in bu hareketi bastırmak için aldığı tedbirler fayda vermemiştir. İzmir’den gönderilen askerî kuvvet dahi ihtilâf saflarına geçince vaziyet çok ciddileşmişti. 15 Temmuz’da Resne, Üsküp ve Manastır’da Meşrutiyet ilân edilmiş, Abdülhamid’e çekilen bir telgrafta, şayet Meşrutiyet resmen ilân edilmezse Üçüncü Ordu’nun İstanbul üzerine yürüyeceği bildirilmişti. İşte 24 Temmuz’da Meşrutiyet ilânı bunun neticesi idi” (s. 175).

İstanbul’da pısırık, korkak bir duruma getirilen halk, II. Meşrutiyet’in gerçekleştiğine inanamaz: “Evvelâ İstanbul, gökten iner gibi bir tebliğ ile ilân edilen Meşrutiyet’e tereddütle baktı. Orada burada halk toplanıyor, alçak sesle

⁴ Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri. C. III. 2. b. 1959, s. 179.

konusuyor, bunun bir tuzak olup olmadığını birbirlerine soruyorlardı. Ertesi gün, *İkdam* ve *Sabah* gazeteleri bundan bahsetmişlerdi. O gece sabaha kadar uyumadım” (s. 175). Halkın böyle zayıf durumda olması bir bakıma normaldir. Çünkü II. Abdülhamit’in baskıcı yönetim anlayışı başta gençler olmak üzere halkta ruhsal bir bulanım yaratmıştır: “(...) hürriyetsizlik anlayışını bir fikr-i sâbit hâline getiren bu devir gençlerinde, yaşanan zamânın yurd ve dünyâ şartlarını hesaba katamıyan ruhî bir bunalış yaratmıştır” (Banarlı, 1998, s. 1011). Üzerinden ölü toprağını kısa sürede atan halk, o gün gazeteler altın pahasına olsa da değerini ödeyip almayı (s. 176) düşünür. Ve büyük bir sevinç ve heyecan yaşamaya başlar: “Bir dostumuz, herkesin sokaklarda birbirine sarıldığını bize haber verdi. Diyordu ki: ‘Babîâlî’ de hiç yüzlerini görmediğim adamlar bana sarıldılar, ihtilâllerin kanlı ve çirkin tarafı bizim bu mübarek ihtilâlimizi kirletemez.’ Ertesi gün İstanbul’a indim. Köprü üzerinde kadın erkek herkesin göğsünde kırmızı beyaz kokartlar, bir insan denizi gibi bir taraftan öbür tarafa akıp gidiyordu” (s. 176). Halide Edip gördüğü bu durum karşısında şunları dile getirir: “Yüzlerce yılın biriktirdiği her nev’î gayz ve garaz ortadan kalkmış, hatta şahsî veya cinsî insiyakler de kayboluvermişti. Heyecan dalgası hâlinde geçen halkın içlerinden her nev’î kötülük, her nev’î çirkinlik birdenbire ilâhî bir dezenfekteye tâbi olmuş gibi idi. Her resmî dairenin önünde muazzam, fakat sâkin bir kalabalık karşısında nazırlar yeni rejime sadakat yemini ediyorlardı” (s. 176). Halkın Selânik’ten gelenleri bağrılarına bastıklarını söyleyen Halide Edip, sonrasında ortaya çıkan umudu ve heyecanı şu şekilde açıklar: “(...) bu hareketin sembolü olan, Selânik’den gelmiş bulunan birkaç zabitin ismini bağırarak anıyor, tesit ediyorlardı. Halkın şuurunda her halde böyle bir his vardı: Zulüm, işkence ve korku ifade eden bir rejim devrilmiş, yerine hürriyet, saadet ve emniyet ifade eden bir rejim gelmişti” (s. 176). Babîâlî de bu heyecanı yaşar: “Bindiğimiz araba Babîâlî’den geçerken, kapısından beyaz gömlekli bir kasap kitlesinin çıktığını gördüm. Onlar bile bu hayata katılmışlardı” (s. 176). Bu vurgusundan sonra yazar, devrimin kansız gerçekleştiğini söyler: “O hafta iki defa İstanbul’a indim. Başka zamanlarda kıyafetleri yağma ve yıkma ifade eden en aşağı tabaka dahi bu kutsî heyecan dalgasına tutulmuş ağlayarak dolaşıyordu. O hafta İstanbul’da bir tek cürüm vak’ası olmadığını söylediler” (s. 177). İstanbul’da II. Meşrutiyet gerçekleştirilirken olay çıkmaması bu büyük devrime halkın verdiği desteğin açık kanıtıdır. Hatta Halide Edip’in “ ‘Çok sevdiğim bir karım, beş çocuğum var. Nasıl onları vaktiyle Efendimiz’e fedaya hazır idiysem bugün de bu mukaddes maksada fedaya hazır olduğuna yemin ederim’ ” (s. 177) şeklinde aktardığına göre kimi yurttaşlar II. Meşrutiyet için canlarını vermeye de hazırdır. II. Meşrutiyet İstanbul’da devletin bütün halklarını aynı ülküde ve heyecanda birleştirir:

“Nuruosmaniye’de pencerenin önünde: ‘Ey vatan, ey ümn-i müşfik / Şâd u handân ol bu gün’ şarkısını söyleyerek geçen kalabalıktaki samimî heyecan, insanın gözlerini yaşartıyordu. İntihâb sandıkları çiçekler ve bayrakla süslü, arkalarında papazlarla imamların yan yana oturmuş olduğu arabalar, etraflarında Rum, Türk, Müslüman bir sürü çocuk, aynı şarkıyı söyleyerek sokakları çınlatıyorlardı” (s. 181).

Bu tablo da memlekette yaşayan farklı etnik ve dinsel yapıdan olan halkın II. Abdülhamit’in yönetiminden memnun olmadığını açığa vurur.

O günlerde Rıza Tevfik ve Selim Sırrı’nın halkı nutuklarıyla aydınlattıklarını (s. 177) söyleyen Halide Edip, II. Meşrutiyet’le birlikte İstanbul’a çöken sisin, olumsuz düşüncelerin, karamsarlığın kalktığını “*Sarmış yine âfâkını bir dūd-i muannid / Bir zulmet-i beyzâ ki pey-â-pey mütezâyd*” (haz. Erdem-Kanar, 1992, 184) şeklinde başlayan “Sis” adlı şiiri yazan Tevfik Fikret üzerinden de verir: “Hep zihnimde, Tevfik Fikret’in meşhur *Sis*’ini tekrar ediyor, İstanbul’un üstünü saran o inatçı, o mütemadiyen artan sisin savrulup gittiğini tahayyül ediyordum” (s. 178). Halide Edip sözlerine “Evet ruhlarımız yeniden doğmuştu” (s. 178) diye devam ederek II. Abdülhamit’in yıkılması sonrasında Türk ulusunun yeniden doğduğunu vurgular.

İstanbul’da başlayan özgürlük ortamının en somut göstergelerinden biri de gazetelerin serbestçe yayına başlamasıdır. “23 Temmuz 1908’de II. Meşrutiyet’in ilan edilmesiyle basında da bir patlama olur. (...) Türkiye, tarihinin en serbest ve basını da en hür dönemini yaşamaya başlamıştır. Üç dört yıl içinde, birkaç sayı çıkıp kaybolanları da dahil olmak üzere yayın hayatında görülen dergi ve gazetelerin sayısı 200’den fazladır” (Okay, 1995, 288). Çıkan gazetelerin öncüsü de *Tanin*’dir: “Tevfik Fikret’in başında olduğu *Tanin* gazetesi o zaman çıkmaya başladı. Bu gazete, Edebiyat-ı Cedide muharrirlerinden en meşhurlarını toplamıştı” (s. 178). Görüldüğü gibi Tevfik Fikret gibi Türk aydınları yaşama dönerler.

II. Meşrutiyet basına olduğu gibi kadınlara da büyük bir özgürlük alanı açar. Bu haklardan yararlananlardan biri olan Halide Edip de köşe yazarlığına *Tanin*’de başlar: “(...) Ben de o gazetenin edebiyat kısmında yazı yazmaktan büyük bir haz, hatta gurur duyuyordum” (s. 178). Bu durum aynı zaman da onun yazarlığa ilk adımı atması demektir (Kurdakul, 1986, 320). Halide Edip ilk yazarlık yıllarında kadın sorunlarına eğilir. Bu durum da kadınların çözülmesini istedikleri sorunlarını Halide Edip’e yazmalarına neden olur: “(...) bir taraftan da bu mektuplara cevap verilmesi istenilen mevzulara dair yazılar yazmaya çalışıyordum. Bunların arasında içtimâî, hatta siyasîleri olduğu gibi, bir de şahsî hayatlarının problemleri hakkında sualler soranlar da vardı” (s. 180). Fakat işler ne Halide Edip’in ne de ona dertlerini yanan kadınların istedikleri gibi gider.

Yobazlar II. Meşrutiyet’le kadınların elde ettiği haklardan rahatsız olurlar. Kadın haklarını savunan Halide Edip’e kısa süre sonra gerici saldırmaya başlar. Bu konuda Halide Edip sözlerine “En kuvvetli muhalefet yeni rejimin ‘Kadın’ hakkında koyu muhafazakârları memnun etmeyen ileri adımları olmuştur” (s. 179) vurgusuyla başlar. Sonrasında uğradığı gerici saldırıları söyler: “Bu arada ben de şahsen sık sık yazı yazdığım için mektuplarla hücumlara maruz kalıyordum. Bu imzasız mektuplar hep kadınların cemiyette bir mevki almalarına ve fikir sahibi olmalarına karşı şiddetle itiraz ediyor ve bunu dinimize mugayir add ediyordu” (s. 179). Halide Edip’e yönelik çağ dışı saldırılar, İstanbul’da 31 Mart Olayı’na doğru daha da artar. Özelde Halide Edip’in aldığı bu tehditler genelde Türk kadınına yöneliktir. II. Meşrutiyet gerçekleşmiş olsa da ve İstanbul’da bile kadınlar üzerine olan gerici baskılar devam etmektedir.

Yazmayı sürdüren Halide Edip artık ölümle tehdit edilmeye başlanır. Bu tehditlerden birini şöyle dile getirir: “(...) ‘*Tanin*’e bir daha yazı yazmayacaksın?’, arkasında, ‘Bu emre itaat etmezsen cezan müthiş olacak! Ölüm’ yazılı idi” (s. 182). Bu tehditlerin kendisini başlangıçta korkuttuğunu (s. 182) belirten Halide Edip, ilk olarak şunları söyler: “(...) Ve bu gazeteye mutaassıplar, hatta İttihat ve Terakki’ye düşman olan haklı veyahut haksız muhalifler düşman idiler” (s. 182). Bundan sonra aslında hedef olanın kendisi olmadığını çağdaşlık, uygarlık, ilericiilik olduğunu vurgular:

“Bunu yazanlar sadece parti muhalifleri değil, hiç şüphesiz herhangi sahada herhangi yeni ve ileri fikirleri boğmaya ahdetmiş insanlardı. Evet, tehdit edilen sadece benim aciz hayatım değildi, bu biçim adamlar kim bilir daha ne kadar yeni şeyleri icraya karar vermişlerdi. Kendimi âdeta Ortaçağ’da sokakta parçalanan, yakılan, ileri ideal asisi insanların vaziyetine düşmüş gibi gördüm” (s. 182-183).

Bu ifadeler de XX. yüzyılın başlarında İstanbul’da Ortaçağ zihniyetinin bulunduğunu gösterir. Bu baskılar onu yolundan çeviremez: “Ben hem *Tanin*’e, hem de bazı başka gazetelere yazı yazmakta devam ettim. (...) Şuna eminim ki, gençlik için ölüm, yaşlıların tasavvur edemeyeceği kadar korkunçtur. Fakat aynı zamanda gençliği sindirmek ve susturmak aynı derecede müşküldür” (s. 183). Halide Edip kendisine neden saldırıldığını şöyle ifade eder: “Daha evvel söylediğim gibi, yazılarım sadece içtimâî, edebî ve fikrî meselelerle alâkadardı. Birdenbire karışan parti siyasetinin fırtınasından daima uzak kalmıştım. Fakat bu dahi bana çok görülmüştü” (s. 182). Bu sözler Halide Edip’in kadın olması ve ilerici bir dünya görüşüne sahip olması nedeniyle yobazların saldırısına uğradığını ortaya koyar. Tüm bu unsurlara karşın İstanbul’da geleceğe umutla bakan çok az sayıdaki aydınlardan biridir Halide Edip: “II. Meşrutiyet sonrasında süratle yıkılış günlerine giren Osmanlı devletinin durumu, aydınları genellikle kötümserliğe iter. Kötü durum açıkça görünmekle beraber, nasıl bir çıkar yol

bulunacağı meçhuldür. Bu yoğun kötümserlik havası içinde, istikbal için ümit besleyen birkaç iyimser aydın arasında Halide Edib de vardır” (Enginün, 2007, 462). Yazarın sonraki yıllarda verdiği mücadele de bu iyimserliğinin bir sonucundan başka bir şey değildir.

Yobazlar 31 Mart Olayı’yla ilericilerin karşısına dikilirler. Halide Edip Türk tarihine gerici bir ayaklanma olarak geçen ve İstanbul sokaklarını kana bulayan 31 Mart üzerinde durur. Sözlerine “1909 Martı’nda Hasan Fehmi isminde bir muhalif gazeteciyi Köprü üzerinde öldürdükleri zaman, siyasî ihtiras son haddini buldu” (s. 184) diye başlar. Şöyle devam eder: “Evimin penceresinden cenaze alayını gördüm. Âdeta o beyaz sarıklı muazzam kalabalık hareket hâlindeki bir papatya tarlasını hatırlatıyordu. Ortalıkta herhangi bir gürültüden daha korkunç bir sükût hâkimdi. Bana bu, irticâın başlangıcı gibi geldi” (s. 184). Kendisinin hissettiği bu çağ dışı ayaklanmanın gelişini eşinin göremediğini söyler: “Salih Zeki, ‘İttihatçıların Selânik’den getirdikleri Avcı Taburu, Meşrutiyet’in bânîsidir. Bir şey olamaz,’ diyordu” (s. 184). Kısa sürede kocasının yanıldığı görülür. İstanbul’da yeni rejime tepki olarak doğan ayaklanmayı Halide Edip Shakespeare’den alıntı yaparak verir: “31 Mart sabahı uzaktan gelen silâh sesleri ile uyandığım zaman bilmem neden Shakespear’in *Jül Sezar*’ındaki ‘Martın 15’inden sakının’ –*Beware the Ides of March*– cümlesini kendi kendime tekrar ettim. Bizim sokakta da 31 Mart’ın güneşli, o parlak göğünün altında, aralıklı gelen silâh sesleri hâkimdi” (s. 185). Artık İstanbul’da birkaç hafta sürecek olan çağdışı ayaklanmayı Halide Edip derinden yaşar.

Yobazların ilk hedefinde Hüseyin Cahit vardır. Fakat yanlış insanı öldürürler: “Biraz sonra yıllardan beri evimizde çalışan Hüseyin geldi, yatak odamızın kapısını vurdu. (...) Kalkın efendim, ordu ayaklandı, kan gövdeyi götürüyor. Ayasofya’nın önünde iki büyük adam öldürdüler. O, bize bunlardan birinin komşumuz, *Tanin* gazetesinin sahibi Hüseyin Cahit olduğunu söyledi. Fakat Hüseyin Cahit zannı ile Lübnanlı bir mebusu öldürmüş olduklarını çarçabuk öğrendik” (s. 185). İstanbul’da ilerici Türkleri öldürmek için sokak sokak, ev ev dolaşan gericiler Hristiyanlara ise can güvenliği garantisi verirler: “Yobazlar, 31 Mart günü yollarda rastladıkları Hristiyanlara korkmamaları için teminat vermişler, yabancı elçiliklerin kapılarına da nöbetçiler dikmişlerdir” (Avcıoğlu, 1998, 16). Bu davranışları da gerçek hedeflerinin çağdaş Türk insanı olduğunu göstermeye yeterlidir.

Halide Edip yobazların başı olan Derviş Vahdetî’nin ayaklanmada yaptıklarını anlatır: “Vahdetî, bütün inkılâbîcılarla inkılâba taraftar genç talebeyi İslâmiyet’in düşmanı olarak tanıtmış ve onların katledilmelerinin farz olduğunu söylemişti. Bununla da kalmayıp, Rusya’nın ve İngiltere’nin, İttihatçı hükûmetten daha fazla şeriatın muhafızları olduğunu söylemiş” (s.186). Yazar şu

şekilde devam eder: “Belki Vahdetî sadece kara bir taassuba dayanmakla kalmıyor, aynı zamanda ecnebilere ajanlık da ediyordu. Doğru yahut yanlış, o zaman İngiltere Sefareti Baş Kâtibi Mr. Fitzmaurice’den para aldığı da rivayet edilirdi” (s.186). Görüldüğü gibi Türk aydınlanmasını istemeyen yabancılar, memleket içindeki yobazları kullanmaktadırlar. *31 Mart’ta Yabancı Parmığı* adlı kitabında Doğan Avcıoğlu, Derviş Vahdetî hakkında şunları dile getirir:

“Tarihimizde yankısı çok büyük olan 31 Mart (13 Nisan 1909) irtica olayında da, Derviş Vahdetî’lerin ve Mevlanzade Rıfat’ların iplerini elinde tutan gerçek güç, emperyalizmdir. O günlerin lider emperyalist devleti İngiltere’nin Kıbrıs’ta yetiştirdiği Derviş Vahdetî’nin, 31 Mart öncesi, *Volkan*’da yazdıklarının dikkatli bir incelenmesi dahi, 31 Mart şeriatçılığının rengini göstermektedir: 15 Aralık 1908 tarihli *Volkan*, İngilizlerin adem-i merkeziyetçiliği sayesinde, Kıbrıs’ın küçük bir İsviçre haline geldiğini ileri sürmektedir. 8 Nisan 1909 tarihli *Volkan*, İngiliz Hükümetinden, kuvvetli müteferinin, her surette müterakki, hâmi-i insaniyet bir hükümetin mevcudiyetini hâlâ mutasavver mi? Diyerek, bugünkü şeriatçılarımızın Amerikan dalkavukluğunu hatırlatır biçimde, hâmi-i insaniyet efendi devletin propagandasını yapmaktadır” (Avcıoğlu, 1998, 14)

Derviş Vahdetî’nin henüz 31 Mart gerçekleşmeden önce İngilizleri nasıl savunduğu ve sevdiği *Volkan* gazetesinin sayfalarında yaprak yaprak kendini göstermiştir. Bu yazıları bu yobazın 31 Mart Olayı’ndaki yerini ve kimden destek aldığını açıkça ortaya koyar.

Gericiler ilericileri öldürmek için bir liste yaparlar. Listede Halit Edip de bulunmaktadır: “Artık bundan sonra ileri düşünceli herhangi zabiti veya inkılâb taraftarlarını vurmaya karar vermişler ve bir de liste yapmışlardı. Aynı zamanda, Peyker halanın oğlu, benim adımın da kara listede olduğunu ve mutlak ortadan kaybolmam lâzım geldiğini annesi vasıtası ile babama bildirmişti” (s. 187). Halide Edip’in öldürüleceklerin listesi olması gayet normaldir. Bir kadın olarak şeriat devletinde sesini yükseltmiş ve kadınların hakkını savunmuştur.

İstanbul’u tarumar eden yobazlar, *Tanin* gazetesini basarlar: “Esasen aynı gün *Tanin* Matbaası’na hücum edilerek matbaa parça parça edilmişti” (s. 187)⁵. Zaten matbaaya düşman olan gericî zihniyet için böyle bir fırsat kaçırılmazdı ve kaçırılmaz da. Matbaada Halide Edip’in tiyatro eseri de yakılır: “Parçalanmış kâğıtlar arasında benim yazmış olduğum *Kösem Sultan* adlı piyes de vardı. Buna çok acırım, çünkü o devri uzun uzadıya tetkikten sonra o piyesi yazmıştım” (s. 187). Artık hayatını kurtarmak zorunda kalan Halide Edip, Üsküdar tarafına geçmenin yollarını arar: “Doktor Cemal’le babam, İstanbul’un vaziyetini emin bulmadıkları için, beni hemen çocuklarla beraber Üsküdar’a geçirmeye karar

⁵ O günlerde *Hilal* Matbaası da basılır (bkz. Yücel, 1989: 53)

verdiler. Çocuklarla beraber Babiâli'nin önünden araba ile geçerken, hâlâ ateş devam ediyor, asker veyahut sivil bir sürü insan oraya buraya koşup duruyorlardı. Sirkeci'de bulduğumuz bir kayığa atlayarak Üsküdar'a geçtik" (s. 187). Fakat Üsküdar da hareketlidir. Gericilere katılmak için Selimiye'den çıkan askerler yollardadır: "Üsküdar İskelesi'nde kayıktan çıkar çıkmaz, çocuklarımın elinden tutmuş yürüyordum. Birdenbire bir insan kasırgası ortalığı darmadağın etti. Bunlar, Selimiye Kışlası'nda, zabitleri vurduktan sonra irtica kuvvetlerine katılmak için koşup giden askerlerdi. Ben önünde bulunduğum bir dükkânın duvarına yapışmış, çocuklarımın biri kahvehaneye fırlatılmış, öteki de bir duvara yapışmış kalmıştı" (s. 187). Halide Edip o gün yaşananları ise şöyle açıklar:

"Babam, alelâde bir İttihat ve Terakki azası idi. Fakat, o civarda bazı İttihatçıların evlerine hücum edilmiş olduğundan babamın evi de pek emin bir yer değildi. Bütün gün ve gece o sakın ve sessiz yeşil Sultantepeci, davul, tüfek sesleri, karmakarışık isyan kitlelerinin naraları ile çın çın öterken, İstanbul'dan dahi silâh sesleri işitiliyordu. Kalabalık, ellerinde fenerler, davul çalarak bütün gece Sultantepe meydanında tezahürat yaptı. Ben, sabaha kadar oturdum, yavrularım, ateş ve naralar köşkün duvarlarına vurdukça, yataklarından fırlıyor, dizlerime sarılıyorlardı" (s. 188).

İstanbul'un Lale Devri'ne son veren Patrona Halil İsyanı'ndan sonra yaşadığı en büyük kaos ortamı içinde yobazlar tarafından öldürüleceğini bilen Halide Edip, canını kurtarmanın peşine düşer. İlk olarak Özbekler Tekkesi'ne gider: "Bizim arkadaki büyük bahçenin duvarının karşısında Özbekler Tekkesi vardı. Şeyh Efendi ve ailesi çok yakın dostumuzdu. (...) Ben de gece yarısı çocuklarla beraber, arka kapılardan birinden, biri kucağımda, öteki elimde Tekke'ye geçtim" (s. 188). Tekkenin güvende olmadığını anlayınca kardeşi ve çocuklarıyla birlikte bir zamanlar öğrenci olarak bulunduğu Amerikan Koleji'ne sığınır: "(...) çocuklarla beraber Amerikan Koleji'ne gittim" (s. 189). Koleji'de kendine gelen Halide Edip, o günlerin İstanbul'u için şunları söyler: "Ancak orada emniyet içinde olduğum an, memleketin içinde bulunduğu tehlikeyi olanca kuvveti ile sezdim. (...) Sabah gazetelerini okurken hâlâ şehirden ateş sesleri geliyordu" (s. 189). Bu ifadeler de İstanbul'da ayaklanmanın oldukça yoğun yaşandığını göstermektedir. Fakat kısa sürede iyi haber gelir: "Ağızdan ağza şöyle bir rivayet dolaşıyordu: İstanbul'daki irtica ve ayaklanmayı bastırmak için Selânik'den bir ordu geliyormuş..." (s. 189-190). Bu iyi habere karşın Halide Edip İstanbul'u terk eder: "Koleji'de geçen dört gün zarfında, sokak hâkimiyeti o kadar tehlikeli bir dereceye bulmuştu ki, hem ailem, hem de Amerikalı dostlar beni bir zaman için memleketten uzaklaştırmaya karar verdiler ve lâzım gelen tedbiri aldılar. İşte bu suretle 1909 irtica hareketinin tam ortasında iki küçük

yavrumla Mısır'a gittim" (s. 191). Mısır'a giden Halide Edip, İstanbul'dan aldığı bir haberle gerici 31 Mart Olayı'na nasıl son verildiğini de söyler:

“ ‘Mahmud Şevket Paşa, Makedonya'dan ordusu ile gelmiş, Abdülhamid'in ordusunu kolaylıkla yenmişti. Abdülhamid tahttan indirilmiş, yerine Sultan V. Mehmed geçirilmişti. Abdülhamid, Selânik'e nefyedilmiş, Hüseyin Hilmi Paşa'nın riyasetinde yeni bir kabine kurulmuş, bu kabineye Talât Paşa Dahiliye, Cavit Bey Maliye Nazırı olarak girmişlerdi. Aynı zamanda örfî idare ilân edilmiş, mürteciler şiddetle ceza görmüşlerdi' ” (s. 198)

Görüldüğü gibi İstanbul'u kan gölüne çeviren yobazları Mahmut Şevket Paşa yönetimindeki ilerici Türk ordusu etkisiz hale getirir. Gerici 31 Mart Olayı'nın başlıca sorumlularından olan Vahdetî, yıllar sonra İngiliz gemisiyle yurttan kaçacak olan padişah Vahdettin'in sarayına sığınır: “Hareket Ordusu'nun elinden canını kurtarma telâşî içindeki Derviş Vahdetî, ilk sığınacak yer olarak Vahdettin'in sarayını seçmiştir. Vahdettin, İngilizci Hürriyet ve İtilâf Partisi'nin manevî lideri olacak ve İngilizlerle birlikte İttihatçıları devirmek için girişilen çeşitli tertiplerde yer alacaktır” (Avcıoğlu, 1998, 76). Padişah II. Abdülhamit de İstanbul'dan uzaklaştırılır. Ölünceye kadar sürgün hayatı yaşayacak olan II. Abdülhamit, bir zamanlar ilerici Türk aydınına yaptığını kendi yaşar.

Halide Edip İstanbul'da yaşanan Babiâli Baskı'nı üzerinde de durur: “İttihatçılar, Babiâli'yi basmışlar, Nâzım Paşa, yaveri ve Necib isminde biri bu mücadelede vurulmuş, (...)” (s. 232). Bu ifadelerden sonra yazar konuyu ayrıntısını verir⁶. Daha sonra da Mahmut Şevket Paşa'nın katledilmesini anlatır: “2 Haziran 1914'de Mahmud Şevket Paşa muhalefet tarafından öldürüldü. Bu kabiliyetli, imanlı ve büyük askerin öldürülmesi çok büyük tesir yaptı. Bu vesile ile İttihatçılar on iki kişi idam ettiler ve aralarında Padişah'ın damadı da bulunan bir hayli adamı Anadolu'ya nefy ettiler” (s. 232-233). Bu olaylar da siyasal bakımdan büyük bir değişimin yaşandığı İstanbul'daki sıkıntıları gösterir.

⁶ “Babiâli Baskını'nın kısaca âmili şu idi: Babiâli'ye nota verilmiş, Edirne'nin Bulgaristan'a ilhak edilmesini talep etmişler. Kâmil Paşa kabinesi bunu kabule taraftar olmuştu. Umumi efkâr Edirne henüz kendini kahramanca müdafaa ederken şehrin düşmana terk edilmesine muhalifti. İttihatçılar, umumi efkârâ dayanarak, Edirne'nin teslim edilmesine mani olmak için tedbir almışlardı. Enver ve Talât paşalar yanlarında üç yüz kişi ile Babiâli'ye girerek Kâmil Paşa'ya istifa teklif etmişlerdi. Fakat umumi heyecan arasında Mustafa Necib ve Yakub Cemil ateş açmış, Nâzım Paşa ile yaveri de mukabele etmişlerdi. Bu hâdiseyi muhalefet ve İttihat ve Terakki birbirinden hayli başka surette halka izah ettiler, Mahmud Şevket Paşa kabinesi o zaman iktidara geçti” (s. 232)

Sonuç

Toplumun içinde yaşayan bir birey olarak yazarların anıları geçmişin aydınlatılmasında oldukça önemli bir yere sahiptir. Olaylara tanıklık eden bir yazar olduğunda ise işin önemi iyice artmaktadır. Çünkü yazar eli kalem tutan biri olarak zamanında yaşananları kayıt altına alan insandır. Halide Edip de bir yazar olarak Türk tarihinde birçok değişimin birlikte görüldüğü dönemleri kayıt altına almasını başarmıştır. II. Abdülhamit dönemi ve sonrasında yaşanan birçok olayın farklı bir gözle de görülmesini sağladığı gibi eserinde olaylar üzerine değerlendirmeler yapmaktan da geri durmamıştır.

Mor Salkımlı Ev'de olaylar yazarın büyümesine paralel olarak seyredilmekten uzaklaşıp içinde yer alınmasıyla verilir. Böylece Halide Edip bakmaktan bakan ve bakılan bir kişiliğe bürünür. Zaten eserin içinde zamanla değişen anlatıcı da bu durumu somutlar.

Halide Edip'in anılarında ilk olarak II. Abdülhamit döneminin XIX. yüzyılın sonlarındaki İstanbul'u ele alınır. XX. yüzyılın başarılarıyla birlikte Halide Edip'in İstanbul'a ve çevreye bakışı daha nesnel bir tutuma kaymaya başlar. Halide Edip yaşadıkça İstanbul'daki sosyal yaşamda görülen sıkıntıların siyaset hayatında da olduğunu fark eder. II. Abdülhamit'in despot yönetiminin başkentte bir gece hayatı yaşattığını anlar. Halide Edip bunları da gerek Tevfik Fikret'i anarak gerekse çevresinden gördüğü tutuklamalarla somutlaştırmasını bilir.

Halide Edip II. Abdülhamit'in yıkılışına ve sonrasında yaşananlara fazlasıyla değinir. II. Meşrutiyet'in İstanbul'da ilan edilmesine tanıklık eder. Yurttan yaşattığı heyecanı net bir biçimde kitabının sayfalarına yansıtır. 1908 devrimiyle Osmanlı Devleti içinde halkın birleştiğini belirtir. II. Meşrutiyet'in temelde ilerici-gerici çatışmasının sonucu olduğunu, hürriyet kavramıyla sembolize edilen bu 1908 devrimiyle birlikte; gericiliğe, bağınazlığa ve despotluğa dayanan II. Abdülhamit'in devletine büyük bir darbe vurulduğunu vurgular. Fakat elde ettikleri hakları kullanan kadınların sokaklarda kendilerini göstermesinden ve diğer gelişmelerden rahatsız olan ve yabancılardan da yardım alan yobazlar, 31 Mart Olayı'nı çıkarırlar. İstanbul'daki karmaşa ortamında kadın haklarını savunduğu için ölüm tehditleri alan ve olayın içinde olan Halide Edip, hayatını son anda kurtarır. Selanik'ten gelen ilerici Türk ordusu, gericileri etkisiz hale getirir ve II. Abdülhamit'i de sürgüne gönderir.

Halide Edip yaşanan gelişmelerden birebir etkilendiği için kitabında tarafsız kalmaz. Olayları kendi düşünceleri doğrultusunda yorumlar. *Mor Salkımlı Ev*'in sayfaları boyunca devam eden bu yanlı tutumu da II. Meşrutiyet ve 31 Mart Olayı verilirken daha net bir biçimde kendini gösterir.

Kaynakça

1. Adivar, Halide Edip. (2018). *Mor Salkımlı Ev*. İstanbul: Can Yayınları.
2. Akı, Niyazi. (1989). *Türk Tiyatro Edebiyatı Tarihi-I*. İstanbul Dergah Yayınları.
3. Akyüz, Kenan. (1995). *Modern Türk Edebiyatının Ana Çizgileri (1860-1923)*. İstanbul: İnkılap Kitabevi.
4. Avcioğlu, Doğan. (1998). *31 Mart'ta Yabancı Parmağı*. İstanbul: Yenigün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık A. Ş.
5. Banarlı, Nihat Sami (1998). *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
6. Enginün, İnci. (2007). *Yeni Türk Edebiyatı Araştırmaları*. İstanbul: Dergah Yayınları.
7. Erdem, Ömer-Kanar, Yüksel. (1992). *Tevfik Fikret Eserlerinden Seçmeler*. İstanbul: Morpa Kültür Yayınları.
8. Gezer, Alpay. (2018). “Edebiyat Tarih(çiliği) Kavramının Hinterlandı Üzerine Bir İnceleme”, Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 4/2, s. 105-125.
9. Kurdakul, Şükran. (1986). *Çağdaş Türk Edebiyatı Meşrutiyet Dönemi*. İstanbul: Broy Yayınları.
- 10.Okay, M. Orhan. (1995). “Fecr-i Âtî”, *İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- 11.Özdemir, Emin. (1990). *Örnekli Açıklamalı Edebiyat Bilgileri Sözlüğü*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- 12.Şahin, Mehmet. (2020). “Bir Savaş Edebiyatı Örneği: Orduya Arzuhal”, *Turkish Studies-Language*, 15(2), 819-842.
- 13.Tanpınar, Ahmet Hamdi. (2000). *Edebiyat Üzerine Makaleler*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- 14.Uşaklıgil, Halit Ziya. (1964). (2017). *Kırk Yıl*. (Haz. Abdullah Uçman), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- 15.Wellek, Rene-Warren, Austin. (2005). *Edebiyat Teorisi*. (Çev. Ömer Faruk Huyugüzel), İzmir: Akademi Kitabevi.
- 16.Yılmazçelik, İbrahim. (2014). *Osmanlı Tarihi El Kitabı*. Ankara: Grafiker Yayınları.
- 17.Yücel, Hasan Ali. (1989). *Edebiyat Tarihimizden*. İstanbul: İletişim Yayınları.

**YENİ MEDYADA E-TİCARET
GİRİŞİMCİLİĞİNE İLİŞKİN ÖRNEK
SİTELER ÜZERİNDE BİR
DEĞERLENDİRME**

Doç. Dr. Ali Emre Dingin

Aydın Adnan Menderes Üniversitesi İletişim Fakültesi, ORCID: 0000 0003 2781 7160

GİRİŞ

Bilgi teknolojilerinin ilerlemesi ve yayılması hayatın daha kolaylaşmasını sağlamıştır. Günümüzde teknolojinin bir kolu olan internet ile e-ticaret girişimciliği faaliyetlerinin neredeyse tamamı yürütebilmektedir. İnternet üzerinden yapılan alım satım faaliyetleri reel pazarlara oranla daha ucuz daha kapsamlı ve daha etkilidir (Stewart ve Zhao, 2000). İşletmecilik anlamında yaşanan bu gelişmelerle beraber girişimciliğin yeni alanı e-girişimcilik olmuştur.

İnternet aracılığıyla gerçekleştirilen alışveriş ile web ortamında ürün pazarlamaları da değişim göstermiştir. Çeşitli kollarla hizmet sunan işletmeler ürünlerini yalnızca web sitesi üzerinden değil çeşitli özel alışveriş kulübü siteleri üzerinde de pazarlayabilmektedir. E-ticaret kapsamında özel alışveriş kulübü siteleri alışverişi daha kolay hale getirip, işletmecilere yeni fırsat olanakları sunmaktadır. Günümüzde hızla artan alışveriş siteleri verdikleri hizmetler kapsamında birbirlerine benzerlik göstermektedir. Çeşitli hizmetler aracılığıyla tüketicinin karşısına çıkan özel alışveriş siteleri ilgili pazarlarda rakiplerinden daha hızlı bir büyüme göstererek farklarını ortaya koymuşlardır (Cevher, 2014, s. 58-59). Bu çalışmada daha önce yayınlanmış çalışmalardan da örnekler verilerek Dünya’da ve Türkiye’de yer alan e-ticaret sitelerinin kuruluş hikayeleri e-girişimcilik kapsamında değerlendirilecektir. Dünya’dan ilk ticaret sitesi örneklerinden e-bay ve amazon.com örnekleri verilirken, Türkiye’den ise hepsiburada.com, trendyol, sahibinden.com, gittigidiyor.com, markafoni.com ve n11.com örnekleri verilmektedir.

Girişimcilik

Bir işin girişimcilik kapsamında değerlendirilebilmesi için fırsatları, risk olarak değerlendirip bir atılım süreci içerisinde işin gerçekleştirilebilmesi gerekmektedir. (MEB, 2014,s. 3). Girişimci Üretim faktörlerinin bir araya getirilip pazarlanmasıyla başlayan ve risk ortamlarından kaçınarak işletmeyi kuran ayrıca elde edilen karın yönetim konusundaki uzmanlar yardımıyla devamlılığını getiren kişidir. Kısacası risk alan yatırımcıya girişimci denir. Girişimci ise kar elde etmek amacıyla mal veya hizmet üretmek veya pazarlamak için üretim faktörlerini bir araya getiren, belli bir risk taşıyarak işletmeyi kuran ve bu işletmeyi ya yöneten ya da yönetim konusunda profesyonel bir uzmandan yardım alan kişi olarak tanımlanabilir (Marangoz, 2011, s. 182). Girişimci düşüncenin yenilikçi ve yaratıcı olma, risk alma, öncü olma ve rekabetçi düşünme olmak üzere dört ana bileşeni vardır (MEB, 2014, s. 4)

Yenilikçi ve yaratıcı olmak: Girişimcilik; piyasayı yakından takip ederek yapılmayanı yapmaktır. Yeni piyasalar kurmak ya da kurulan piyasalarda fırsatları fark edip değerlendirmektir. Girişimci, alışagelmış kalıpların dışına

çıkarak yeni istihdam sahaları açabilen, başkalarının bakıp da göremediği fırsatları fark edip bunları işe dönüştürebilen kişidir.

Risk almak: Girişimci, kanunları, pazarı, teknolojiyi ve rekabeti göz önünde bulundurarak risk alır. Risk almak onu alanında rekabet ettiği girişimcilerden ayıran en önemli husustur.

Öncü olmak: Girişimci, başka girişimci bireylerin bakıp da göremediği yeni iş fırsatlarını hızlı bir şekilde düşünüp faaliyete geçiren kişidir.

Rekabetçi düşünmek: Tüketicinin istekleri doğrultusunda hareket eden girişimci yüksek kaliteyle beraber daha fazla seçeneği tüketiciye sunduğundan, rekabetçi düşünmeyi gerçekleştirdiği söylenebilir.

İnternet girişimciliği: İşletme giderlerinin az oluşu ve düşük sermaye gereksiniminin getirdiği avantajlarla birlikte internet girişimciliği reel girişimciliklerden bir adım öne çıkmaktadır. Aynı zaman da geniş pazarlara erişimde internet girişimciliğinin bir diğer önemli özelliğidir. Bu üç ana unsuru ele aldığımızda internet girişimcileri hızlı bir büyüme gerçekleştirirken, diğer girişimciler buna kıyasla daha yavaş bir büyüme gerçekleştirirler. Bu sayede internet girişimcileri daha az sermaye ile daha fazla büyümektedirler (MEB, 2014, s. 12).

Girişimcilerin cesur davranarak, düşüncelerini ve fikirlerini internet üzerinde hayata geçirmesi son derece önemlidir. E-ticaret konusu bu kapsamda en fazla yol katedilen alandır. Araştırma sonuçları 2000’li yıllarda e-ticaret pazarının dünya genelinde her yıl %20 ile %30 arasında değişen oranlarda büyüdüğünü göstermektedir (Marangoz, 2011, s. 182).

E-ticaret

İnternet aracılığıyla üretilen ürünlerin satılması, satıştan sonra teknik destek verilmesi, reklamının yapılması ve ödemelerin yapılması faaliyetleri genel olarak e-ticaret şeklinde tanımlanmaktadır (Kaya, 2002, s. 3). Kitlelere erişim imkanları ve E-ticaret geleneksel bilgi teknolojisi sistemleri aynı çerçeve içerisinde bir birliktelik oluşturmaktadır. E-ticaret teknolojisi satıcıları ve müşterileri ortak bir noktada buluşturmayı amaçlar. Ürün hizmeti veren şirketler ve müşteri tanımına uygun bütün şahsiyeler internet üzerinden alışveriş yapma imkânına sahiptirler. Ana şirketler ve bayiler iletişimlerini web teknolojileri üzerinden kolay bir şekilde gerçekleştirir. E-ticaret üzerinden iş yapan şirketler, müşterilerine daha hızlı ve daha konforlu hizmet sunar (Marangoz, 2011, s. 184). Özetlenecek olursa, mal ve hizmetlerin üretim, reklam, satış ve dağıtımlarının telekomünikasyon ağı üzerinden yapılmasına e-ticaret denmektedir (Çak, 2002, s. 12).

Dolaylı e-ticaret ve doğrudan e-ticaret, e-ticaretin iki ana unsurunu oluşturmaktadır. (Çestepe, 2003'den aktaran Özel, 2013, s. 4). Dolaylı ticaret ürünlerin siparişini elektronik ortamda yapılıp, tesliminin ise kurye aracılığıyla yapıldığı ticaret biçimidir. Doğrudan E-ticaret ise hem siparişin hem de teslimatın, dijital ortamda yapıldığı; genellikle eğlence ve kültürel içerikli mal veya hizmetlerin alışverişinin yapıldığı ticaret türüdür (Arıkan, 1999'dan aktaran Özel, 2013, s. 4).

Türkiye’de e-girişimcilik ve e-ticaret

Girişimcilik dünyası Türkiye’de gelişmekte olup, e-ticarete olan ilgi artarak devam etmektedir. Türkiye’de bulunan genç ve dinamik nüfusla beraber genişleyen ve hızla büyüyen pazarların yakınlığı dikkate alındığında e-ticaret ve internet girişimciliğinin Türkiye için ne kadar önemli olduğu görülmektedir (BTD,2014, s. 59).

Özellikle 2019 yılında ortaya çıkan pandemi ile birlikte e ticaretin önemi artmış intenetten alışveriş oranlarında yükselmeler meydana gelmiştir. Özellikle 2020 yılında e-ticaret siparişleri en yüksek seviyeye ulaşmıştır. 2019 yılında e-ticaret siparişleri 558,7 milyon iken 2020 yılında bu oran 850,7 milyon adete ulaşmıştır (Petek ve Cebelioğlu, 2022, s.189).

E-ticaret bilgi platformunun verilerine göre¹ Türkiye’de e-ticaretin genel ticarete oranı 2021 yılında 2020 yılına göre %17,7 artarak gerçekleşmiştir. Bu rakamların en yüksek olduğu ay ise %20,4 ile e-ticarete kampanya ayı olarak bilinen Kasım ayı olmuştur. E-ticaretin yüzde 92’si (349 milyar TL) yurt içinde gerçekleşirken yüzde 4’ünü diğer ülkelerin Türkiye’ye yaptıkları alışverişler gerçekleştirmiştir. Geri kalan %4’ünü ise Türk vatandaşlarının yurt dışından yaptığı alımlar oluşturmuştur. Türkiye’de 2021 yılında e-ticaret faaliyetinde bulunan işletme sayısı 484.347 rakamına ulaşmıştır. Bu işletmelerin 26.442 adedi, ETBİS’e kayıtlı hizmet sağlayıcı olarak faaliyet gösterirken, 472.604’ü e-ticaret pazaryerlerinde faaliyet göstermektedir. ETBİS’e kayıtlı site sayısı ise 31.592 adede ulaşmıştır. 14.699 adet işletmemiz kendi sitesinde e-ticaret faaliyetinde bulunmakla birlikte e-ticaret pazaryerlerinde de satış yapmaktadır. Türkiye’de 2021 yılında gerçekleşen e-ticaret harcamaları 18-70 yaş arası nüfusa oranlandığında kişi başına düşen e-ticaret harcaması 2021 yılında bir önceki yıla göre %69 artış göstererek 4.749 TL olarak gerçekleşmiştir.

¹<https://www.eticaret.gov.tr/haberler/10040/detay#:~:text=2021%20y%C4%B1%C4%B1nda%20%C3%BCI%20kemizde%20e%20ticaret.%17%2C7%20olarak%20ger%C3%A7ekle%C5%9Fti.> (Erişim tarihi: 22.11.2022)

İnternet alışverişi ve özel alışveriş kulüpleri siteleri

İnternet kullanımının artması alışverişin reel dünyadan sanal dünyaya akmasına sebep olmuştur. E-ticaret kullanıcılarının artması işletmelerin satışlarının ve tüketicilerin alışverişinin sanal dünyada popüler hale gelmesini sağlamıştır (Cevher, 2014, s. 48). Özel alışveriş siteleri son dönemlerde tüketicilerin ilgisi sayesinde hızla büyümüş ve işletmelerin özel alışveriş kulüpleri sitelerine olan yatırımlarını arttırmıştır. Bu sitelere yapılan yatırımlar tüketiciler tarafından oldukça ilgi görmüştür. Bu sitelere üyelik yaptıran siteler çok ucuz fiyatlara özel üyelik sistemi sayesinde kavuşma imkanı bulmuştur. Sundukları kampanyalar ve indirimlerle öne çıkan, genellikle kıyafet ve ev dekorasyonu üzerine satış yapan özel alışveriş siteleri, Türkiye’de tüketiciler tarafından internet alışverişinde tercih edilir hale gelmiştir (Cevher, 2014, s. 49).

Dünya’da ve Türkiye’de alışveriş siteleri geçmişi

Özel alışveriş siteleri online alım satım işlerine yeni bir anlam kazandırmış, günümüzde Türkiye’de de gelişmiş bir hal almıştır. İlk olarak Avrupa’da yayılan bu kulüpler Amerikan pazarına girerek gelişme kaydetmiştir. Avrupa da ilk defa bu sistemin kurucusu olarak bilinen Fransız Vente-Privée bu işin öncüsüdür. 2007 sonlarına doğru Birleşik Devletlerde genellikle kadın giyim alanında private shopping hizmeti veren ve bu sektörü başlatan öncü grup da Gilt Groupe’dır. Değişik bir iş stratejisi şeklinde müşterilere ulaşan private shoppinglerin başarılı elde etmesindeki en önemli faktörler ise, bu sitelerin öncelikli olarak kadın tüketicilere hitap etmeleri, çoğu markanın düşük fiyatlı ve limitli sunulmasından kaynaklanmaktadır.²

Türkiye’de ise 1993 yılında ilk internet bağlantısı kuruldu. Ardından 1997 yılında Bilim ve Teknoloji Yüksek Kurulu’nun (BTYK) yapmış olduğu toplantı sonrası e-ticaretin temelleri atılmış oldu. Özel alışveriş kulüplerinin geçmişi 2008 yılında Markafoni alışveriş sitesinin kuruluşuna dayanmaktadır. Ülkemizde özel alışveriş kulüpleri olarak bilinen private shopping iş alanının ilk örneği Markafoni isimli e-ticaret markasıdır. Daha sonra sırasıyla 2009 yılında Almanya menşeli alışveriş sitesi olan Limango, 2010 yılında Trendyol, Unnado ve Vipdükkan gibi özel alışveriş kulüpleri kurulmuştur. Geçtiğimiz yıllar da Morhipo, Daybuyday, Markareyon ve Perabulvarı’nın da özel alışveriş kulüpleri arasında yer almasıyla beraber Türk e-ticaret sektöründe birçok farklı özel alışveriş kulübü açılmıştır.³

² <http://eticaretmag.com/ozel-alisveris-kuluplerinin-tarihi/> (Erişim tarihi: 27.04.2015)

³ <http://eticaretmag.com/ozel-alisveris-kuluplerinin-tarihi/> (Erişim tarihi: 27.04.2015)

Alışveriş sitelerinde Dünya’da girişimcilik örnekleri

Alışveriş sitelerinin Dünya’da ilk örnekleri E-bay ve Amazon alışveriş siteleridir. Bu bölümde ilgili sitelerin kuruluş hikayelerinden bahsedilecektir.

E-bay

Pierre Omidyar, Mikrosoftun satın aldığı eShop’un ortak kurucusudur. Omidyar’ın en önemli özellikleri girişimcilik ve online müzayede bilgisine sahip olmasıdır. İş ortağı ve yakın arkadaşı Skoll ise ‘know-how’u iş ortamına kazandırmıştır. İnternet üzerinden yapılan müzayede işlemleri ile satış işlemleri geliştirilmiştir. Üretici ve tüketiciyi aynı noktada buluşturan eBay düşük ücretler karşılığında müşterilerine hizmet sunmaktadır. eBay bu noktada kusursuz bir işleyiş sağlayarak alıcı ve satıcıyı memnun etmeyi başarmıştır. (Koçak, 2009:390). Pierre Omidyar yazılımcılık eğitimini Berkeley Üniversitesi’nde tamamlamıştır. Omidyar, genç yaşlarda kurmuş olduğu sonrasında eShop.com‘ a dönüştürdüğü firmasını yüksek meblalara satmıştır. 1995 yılında Auction Web ismiyle başlattığı açık arttırma platformunda ilk satışını 13.83 dolara satmıştır. ⁴

Amazon

Merkezi Washington’da bulunan internet tabanlı dünyanın en büyük perakendecisi konumunda olan amazon.com Birleşik Devletler de kurulan elektronik ticaret şirketidir. Egzotik ve farklı bir yer anlamına gelen Amazon ismi Jeff Bezos tarafından konulmuştur. Ayrıca Amazon Nehri’nin de dünyanın en büyük nehri olması bu ismin seçilmesinde etkili olmuştur. Amazon.com da çalışanlar iki yılda bir şirketin yöneticisi de dâhil olmak üzere toplam iki gün boyunca şirketin müşteri hizmetleri departmanında aktif olarak çalışmaktadır. Amazon şirketi sonraki yıllarda elektronik ve dijital ürünlerin sanal ortamda sunulmasına olanak sağlamıştır. Bu sayede ürünlerini bütün dünyada müşterilerine ulaştırmayı başarmıştır (Koçak, 2009:390). Ayrıca satış ve müşteri hizmetlerinde ciddi aksamalar yaşanmaması da müşterilerin güvenini kazanmıştır. 1994 yılında Jeff Bezos kurduğu Amazon.com’a Hanauer adlı iş insanı 40.000 Dolar yatırım yaparak şirketin büyümesine katkıda bulunmuştur. Amazon’un görüntüsünün çok sade ve sıradan olması büyümesinin önündeki en önemli engellerden biri olarak görülmüş ve 100.000 dolar yatırım yapan Tom Alburg, bu şirketin iyi bir arayüzüne sahip olmasında önemli bir rol almıştır. Amazon üzerinden kitap satın almaya başlayan müşterilerin Washington eyaletinden ibaret olamaması Jeff Bezos’u endişelendirmiştir. Bir kitapçıdan daha fazlasını yapmayı hayal eden Bezos’un en büyük amacı kaybettiği

⁴ <http://markalartarihi.blogcu.com/ebay-in-kurulus-hikayesi-tarihcesi/8140328> (Erişim tarihi: 27.04.2015)

müşterileri tekrar kazanmak olmuştur. Jeff Bezos Amazon’a getirdiği kitap eleştirilerini yazma opsiyonu özelliği sayesinde büyük bir başarı elde etmiştir. Bu başarıdan sonra Amazon’a yazılım, video oyunları, elektronik, ev gereçleri, oyuncaklar gibi yeni ürünler eklenmiştir.⁵

Alışveriş sitelerinde Türkiye’de girişimcilik örnekleri

Alışveriş sitelerinin Türkiye’de ilk örnekleri Hepsiburada, sahibinden, gittigidiyor, markafoni, N11 ve Trendyol alışveriş siteleridir. Bu sitelerden bazıları günümüzde kapanmış olsa da birçok alışveriş sitesi büyüyerek devam etmiştir. Bu bölümde ilgili sitelerin kuruluş hikayelerinden bahsedilecektir.

HepsiBurada

Kaan Dönmez tarafından 1998 yılında Hepsiburada sitesi kurulmuştur. 2001 yılında Hanzade Doğan Boyner’in girişimleriyle Hepsiburada.com ismini alarak e-ticaret piyasasında yerini almıştır. Hem bölgesinde hem de Türkiye çapında internet üzerinde kurulan alışveriş siteleri içinde en büyük alışveriş sitesi unvanını almayı başarmıştır. E-ticaret sektöründe başat rolü oynayan hepsiburada.com, 2011, 2012 ve 2013 yıllarında ‘Türkiye’nin en sevilen markası’, 2013 yılında ise ‘Yılın E-ticaret Sitesi’ seçilmiştir.⁶ Türkiye de büyük başarı sağlayan firma, ‘Hepsiglobal’ adıyla dünya e-ticaret pazarına açılmıştır. Ayrıca müşterilerine hızlı ve güvenilir bir teslimat sağlamak için kendi bünyesinde ‘Hepsiexpress’ markası ile kendi lojistik firmasını kurmuştur. Yaklaşık 7 milyon üyesi ve 7 500 çalışanı bulunan Hepsiburada.com ürünlerini aylık ortalama 100 milyon insana ulaştırmaktadır.⁷

Sahibinden

Kurucu ortakları Mert Seymen ve Müge Aksoy’dur. Bilgi doğruluğunun yetersizliği ve ilan verme kanallarının eksikliği nedeniyle e- ilan projesi hayata geçirilmiştir. E-ilan sitesine isim bulma arayışında olan kurucular çeşitli ilan sayfalarında en çok kullanılan ‘sahibinden’ ismini kullanmaya karar vermişlerdir. Daha önce satın alınan bu isme 10.000 Dolar ödeyerek ismi satın aldıktan sonra sahibinden.com adıyla içerik oluşturulmuştur. Müge Aksoy, ödenen ücretin nedenini isim konusundaki hassasiyetine bağlamıştır. Online ilan verilebilen bu platform alıcı ve satıcıyı aynı noktada buluşturmayı başarmıştır. İlan sayısının fazla olması alıcıların bu siteden alışveriş yapmasına neden olmuştur.

⁵ <http://markalartarihi.blogcu.com/amazon-com-un-kurulus-hikayesi-tarihcesi/8099396> (Erişim tarihi: 27.04.2015)

⁶ <https://www.e-ticaret sitesi.com/hepsiburada-kurulus-hikayesi/> (Erişim tarihi: 22.11.2022).

⁷ <https://webrazzi.com/2020/04/06/hepsiburada-2020-yilinin-sonuna-kadar-5-bin-kisilik-yeni-istihdam-yaratacak/> (Erişim tarihi: 22.11.2022).

Sahibinden.com kurucuları gazetelerde ilan veren satıcıların ilanlarını siteye konması için satıcılardan izin istemiştir. Bu sayede ilan sayısını artıran Sahibinden.com hızlı büyüme hedefini gerçekleştirmekteki ilk adımını atmıştır². Türkiye'nin ve Avrupa'nın en büyük e-ticaret sitelerinden birisi olmayı başaran Sahibinden.com şirketi AR-GE çalışmaları ve yüksek çalışan mutluluğuyla '500-999 Çalışan Sayısı' kategorisinde 7. kez 'Türkiye'nin En İyi İşverenleri' arasına ismini yazdırmıştır.⁸

Gittigidiyor

Serkan Borancılı, Tolga Kabataş ve Burak Divanlıoğlu tarafından 5 Şubat 2001 tarihinde kurulan gittigidiyor.com alıcılar ile satıcıları bir arada buluşturmayı başarmıştır. Gittigidiyor.com ödeme-onay sistemi kapsamında alıcıları ve satıcıları koruyarak müşterilerinin güven duygusu içerisin de alışveriş yapmalarına olanak sağlamıştır. Bu sistem sayesinde gittigidiyor.com 20 milyonun üzerinde satış yaparak büyüme trendi yakalamıştır. Gittigidiyor'da her gün, cep telefonu, fotoğraf makinesi, bilgisayar, giyim ve mücevher ürünlerinden; para, pul, plak, eski kitap ve dergi benzeri koleksiyon malzemelerine kadar toplam 5.000 kategoride binlerce ürün satışa sunulmaktadır.2007 yılında gittigidiyor.com'a ortak olan e-ticaret sitesi e-Bay gittigidiyor hizmet çeşitliliğini 'know how' transferi aracılığıyla arttırmıştır. 2011 senesinde e-Bay gittigidiyorun yüzde 93 hissesini satın alarak siteyi bünyesine katmıştır. Türkiye'de e-ticaret sektörünün gelişmesinde katkıda bulunan gittigidiyor.com 10 milyonun üzerinde kayıtlı üye, ayda 27 milyonun üzerinde ziyaretçi, 12,5 milyonun üzerinde tekil ziyaretçi ve 5 milyondan fazla anlık satış fırsatı sunmuştur. Aylık 750 bin adet kadar satış oranı gerçekleşmişlerdir. 3 saniyede 1 ürün satılmıştır. Bugüne dek gittigidiyor.com'da sıfır risk güvencesinde toplam 30 milyonun üzerinde satış işlemi gerçekleşmiştir.⁹ Başarılı bir e-ticaret sistemi olan gittigidiyor.com 30 Eylül 2022 tarihinde ticaret faaliyetlerine son vermiştir.¹⁰

⁸ (<https://www.aa.com.tr/tr/sirkethaberleri/e-ticaret/sahibindencom-7-kez-turkiyenin-en-iyi-isverenleri-arasinda-yer-aldi>) (Erişim tarihi: 22.11.2022).

⁹ <http://www.gittigidiyor.com/hakkimizda/tarihce> (Erişim tarihi:28.04.2015)

¹⁰ <https://tr.wikipedia.org/wiki/GittiGidiyor> (erişim tarihi: 22.11.2022)

Markafoni

Kurucuları Tolga Tatari, Ahmet Emre Sarı ve Sina Afra'dır. Markafoni'yi 2008 yılında kurmuşlardır. Markafoni Kurucu Ortağı Tolga Tatari markofinin kuruluşunu, Stratejik İletişim ve Kariyer Danışmanı Duygu Eren şu şekilde anlatmıştır¹¹: “Türkiye’de e-ticaret 2006 yılından itibaren yükselişe geçmiştir. 2008 yılına gelindiğinde Türkiye’de başarılı e-ticaret siteleri vardı ancak tek bir özel alışveriş kulübü yoktu. Biz de yaptığımız pazar analizlerinden Türk e-ticaretinin Fransa’da ortaya çıkan ve dünyada hızla yayılan özel alışveriş kulübü modeline hazır olduğunu biliyorduk. Ortaklarımız Ahmet Emre Sarı ve Sina Afra ile 2008 yılında markafoni’yi kurma kararı verdik. Giyim, aksesuar, kozmetik ve dekorasyon başta olmak üzere pek çok kategorideki seçkin markaları üyelerine özel avantajlı fiyatlarla sunmak üzere yola çıkan markafoni, tüketiciler tarafından kısa zamanda çok sevildi ve hızla büyüdü. İlk kampanyamızda 4 gözlük satmıştık, bugün ise ayda 500 kampanya gerçekleştiriyor ve yaklaşık 550 bin ürün satıyoruz. Markafoni’yi kurdugumuz zaman bir melek yatırımcıdan şirketin yüzde 15’i karşılığında 300 bin Euro yatırım aldık. İlk yatırımcılarımız Avrupa’nın en başarılı internet yatırımcılarının arasındaydı. Ayrıca benim ve ortaklarımızın da internet ve e-ticaret konusunda hatırı sayılır bir bilgi birikimimiz vardı. İyi bir sinerji oluşturduk. E-ticaret girişiminin başarıya ulaşmasında doğru ekiple yola çıkmak önemli bir fark yaratıyor. Biz de markafoni olarak ekibimizi tutkulu, gerektiği zaman hayır diyebilen, kendi fikri olan ve konuyla ilgili, tecrübeli insanlardan seçtik. 4 kişiyle yola çıkılan markafoni’de şu an 500’den fazla uzman çalışıyor.” Şirketin girdiği ekonomik zorluk nedeniyle markafoni 30 haziran 2017 tarihinde kapanmıştır.¹²

N11

Türkiye de faaliyet gösteren Doğuş grubu ve Güney Kore de faaliyet gösteren SK grup adlı şirket 2012 tarihinde Doğuş Planet adlı şirketi kurmuşlardır. E-ticaret alanının da faaliyette bulunmak üzere 2013 yılında Doğuş Planet tarafından ‘n11.com’ hayata geçirilmiştir. Binlerce çeşit ürünü müşteriyle buluşturmayı başaran site elektronikten, mutfak malzemelerine kadar her türlü ihtiyaç ürününü bünyesinde barındırmıştır. N11.com’u rakiplerinden ayıran en önemli özelliklerinden birisi alışveriş yaptıkça kazandıran sistemidir. Farklı endüstri ürünleriyle hizmet veren mağazaları ortak bir platformda buluşturan N11 zamanla müşterilerin güvenli bir alışveriş yapabildiği platform haline gelmiştir⁴.

¹¹ <http://www.girisimhaber.com/post/2012/03/06/Huzurlarinizda-Markafoninin-Basari-Hikayesi.aspx> (Erişim tarihi:28.04.2015)

¹² <https://webrazzi.com/2017/06/01/duygun-bugune-markafoni-servuveni/> (Erişim tarihi: 22.11.2022)

Trendyol

Türkiye’de e-ticaret platformu kapsamında hizmet veren Trendyol pazaryeri platformu 2010 yılında Demet Mutlu tarafından 300.000 dolar sermaye ile kurulmuştur. Bu platform toplamda 4 bin kişiyi istihdam etmektedir. Ana hissedar Alibaba.com’ dur. Moda, elektronik, gıda, ev ve mobilya, kozmetik gibi birçok alanda hizmet veren Trendyol 300 Milyon’ dan fazla ürünü tüketicilerinin hizmetine sunmaktadır. Bu platformun mobil uygulaması toplamda 45 milyon defa indirilirken 180 milyona yakın mobil ziyaret sayısına da ulaşmayı başarmıştır. Alışverişi dijital sektöre taşımakta önemli rol oynayan Trendyol kendisini bir teknoloji şirketi olarak görmemektedir. 2018 yılında Alibaba Group Trendyol’a yaptığı yatırımlar sayesinde Trendyol büyüme noktasında hızlı bir yükseliş trendi yakalamıştır. Trendyol, Moda Tasarımcıları Derneği ile anlaşma sağlayarak tasarımcıların e-ticaret portalı üzerinden satış yapabilmeleri için Türk Modası Benim Butiği hayata geçirmiştir. Ayrıca e-ticaret konusunda kapalı çarşı esnafı için elektronik ticaret eğitimleri vermiştir. Trendyol bünyesinde bulunan “Dolap” uygulamasında ikinci el eşya alım satım yapılabilen bir uygulamadır. Dolap uygulaması ile 200 farklı kategori de 25 milyon ürün çeşidine sahiptir¹³.

SONUÇ

Türkiye’de e-girişimcilik gelişme aşamasındadır. Türkiye’de genç nüfus ve genişleyen pazarlara olan yakınlıktan dolayı internet girişimciliği Türkiye için bir fırsat olabilmektedir. Türkiye Bilgi Toplumu Stratejileri ve Eylem Planı raporunda Türkiye’nin bir e-ticaret merkezi haline getirilmesi amaçlanmaktadır. Bunun için e-girişimciler destekleyici birçok proje raporda bulunmaktadır. Örneklem alınan sitelerde e-girişimciler dolaylı e-ticaret yapan siteler kurmayı tercih etmişler ve başarılı olmuşlardır.

Dünya’da ilk girişimci örneklerinden bir tanesi e-bay’in kurucusu Pierre Omidyar’dır. Pierre Omidyar, Berkeley Üniversitesinde Bilgisayar Mühendisliği okumuştur. İlk başarısın 24 yaşında iken kurduğu e-shop.com’u milyar dolarlık bir değere satmasıdır. Pierre Omidyar online müzayede bilgisini sahiptir, ortağı ise “know-how’ı iş ortamına dönüştürme becerisine sahiptir. İnternet üzerinden açık arttırma ile satış yapabilen bir sistem geliştirilmiştir. Alıcı ve satıcıyı bu ortamda bir araya getiren e-Bay’in tek sorumluluğu alıcı ve satıcıyı bir araya getirmesidir. E-bay bunu gerçekleştirirken çok düşük bir komisyon almaktadır. Jeff Bezos, amazon.com’u Washington’daki garajında kurmuştur. Nick Hanauer isimli iş adamı Bezos’un fikrine inanmış ve girişimine 40.000 dolar para yatırmıştır. Bezos, daha önce ne firma kurmuştur ne de yöneticilik yapmıştır.

¹³ <https://www.e-ticaretsitesi.com/trendyol-kurulus-hikayesi/> (Erişim Tarihi: 22.11.2022).

Eksik olduğu müşteri davranışlarının vizyonu ve yenilikçi anlayış konularına çalışmıştır.

Türkiye’de ise “Bir sanal mağaza kurabilir miyiz?” fikri ile hepsiburada.com’un temelleri atılmıştır. İnfoshop.com.tr ile başlayan hepsiburada.com, ilk önce teknoloji ürünleri satarken daha sonra başka ürünlerde satmaya başlamıştır. 2000 yılında Doğan Grubu ile ortak olan şirket, bu ortaklıkla birlikte hepsiburada.com ismini almıştır. Gittigidiyor.com 2001 yılında 3 kişi tarafından kurulmuştur. Türkiye’de e-ticaretin gelişebilmesi için internet kullanıcılarına, güvenli ve keyifli bir alışveriş ortamı sunmak hedefiyle yola çıkan gittigidiyor, 2001 yılında hem alıcıları hem de satıcıları koruyan bir ödeme-onay sistemi geliştirmiştir. Sıfır Risk Sistemi olarak adlandırılan bu sistem ile bugüne kadar 13 milyonun üzerinde satış işlemi sorunsuz bir şekilde gerçekleştirmiştir. E-bay sistemine benzer sistemde satışlarını gerçekleştiren siteye 2007 yılında e-bay ortak olmuştur. 2009’da ise e-bay gittigidiyor.com’un hisselerinin %93’ünü satın almıştır. Markafoni.com Türkiye’de ilk özel alışveriş sitelerinden biridir. Kurucuları Tolga Tatari, Ahmet Emre Sarı ve Sina Afra’dır. İlk kampanyasında 4 gözlük satan markofoni.com, şu an ayda 550 bine yaklaşan ürün satışı yapmaktadır. Markofoni ilk kurulduğu zaman bir melek yatırımcı tarafından %15’i karşılığında 300 bin euro yatırım almıştır. N11.com, Doğuş Grubu ile SK Grup ortaklığında kurulmuştur. Güney Kore’nin en büyük Grubu olan SK Grup teknoloji ve inavasyon konusundaki tecrübesini Doğuş Grubu bilgi birikimi, bölgesel tecrübesi ve gücü ile birleştirerek N11.com’u kurmuşlardır. Türkiye’de e-ticaret platformu kapsamında hizmet veren Trendyol pazaryeri platformu 2010 yılında Demet Mutlu tarafından 300.000 dolar sermaye ile kurulmuştur.

Sonuç olarak e-ticaret sitelerinin kuruluşu bir fikir ile ortaya çıkmış ve bir yatırımcı ile hayata geçmiştir. Genellikle 2-3 arkadaş ya da ortakla hayata geçen e-ticaret siteleri başlangıçta az ürün satışı gerçekleştiren daha sonraları Dünya’nın ve Türkiye’nin önde siteleri olmayı başarmışlardır. E- ticaret sitelerinde önemli olan ortakların bilgi birikimlerini birleştirmeleri ve çalışma ekibindeki insanların görüşlerine önem verdikleri anlaşılmaktadır. Özellikle 2019 yılında ortaya çıkan pandemi ile e-ticaret sitelerinde satın alınan ürünlerde büyük artış yaşanmıştır. Kalkınma Bakanlığı’nın kısa vadede e-ticarette bölgesel güç olmayı hedeflediği için e-ticaret girişimciliğini desteklemesinden dolayı, yeni başarılı e- girişimcilerin ortaya çıkacağı ön görülmektedir.

KAYNAKÇA

1. BTDB Bilgi Toplumu Daire Başkanlığı. (2014). *2015 – 2018 Bilgi toplumu stratejisi ve eylem planı*. Ankara: Kalkınma Bakanlığı
2. Cevher, E. (2014). İnternette girişimciliğin yeni boyutu: alışveriş kulüpleri siteleri ve bu siteler üzerine bir araştırma. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*. 3(3):47-60
3. Çak, M. (2002). *Dünyada ve Türkiye’de E-Ticaret ve Vergilendirilmesi*, İstanbul: İstanbul Ticaret Odası (İTO). 6
4. Kaya H. G. (2002). *Türk Tarım Sektöründe E-Ticaret Fırsatları ve Potansiyel Sorunlar*, Ankara: Pazarlama ve Dış Ticaret Daire Başkanlığı, TC. Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı Araştırma Planlama ve Koordinasyon Kurulu Başkanlığı,
5. Koçak, O. (2009). Bilgi Teknolojilerini Kullanan Yeni Girişimcilik Modelinin İş Yaratma Etkisi. *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*. 57:382-405.
6. Marangoz, M. (2011). Girişimciler İçin Sınırsız Ticaret: E-Ticaret. *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*. 6 (1):181-201.
7. MEB, (2014) Mesleki gelişim girişimci fikirler ve iş kurma. Ankara: Milli Eğitim bakanlığı
8. Özel, H. A. (2013). E- ticaret ve Türkiye’nin bilgi toplumundaki yeri. *Akademik Bakış Dergisi*. Kırıgısıztan: İktisat ve Girişimcilik Üniversitesi Türk Dünyası – Kırıgız Türk Sosyal Bilimler Enstitüsü 38: 1-17
9. Petek, A. ve Cebelioğlu, F. F. (2021). Covid-19 Pandemisinin Türkiye’deki E-ticarete etkisi. (Ed. M. Baş ve İ. Tarakçı). *Sosyal Bilimlerde Multidisipliner Çalışmalar Teori, Uygulama ve Analizler içinde* 177-196. İstanbul: Efe Akademi Yayınları
10. Stewart, D.W., ve Zhao, Q. (2000). internet Marketing, Business Models, and Public Policy, *Journal of Public Policy & Marketing*, 19(2), 287–296.

Elektronik Kaynaklar

1. <https://www.eticaret.gov.tr/haberler> (Erişim tarihi: 22.11.2022)
2. <http://eticaretmag.com/ozel-alisveris-kuluplerinin-tarihi/> (Erişim tarihi: 27.04.2015)
3. <http://markalartarihi.blogcu.com/ebay-in-kurulus-hikayesi-tarihcesi/8140328> (Erişim tarihi: 27.04.2015)
4. <https://www.e-ticaretsitesi.com/hepsiburada-kurulus-hikayesi/> (Erişim tarihi: 22.11.2022). <https://webrazzi.com/2020/04/06/hepsiburada-2020-yilinin-sonuna-kadar-5-bin-kisilik-yeni-istihdam-yaratacak/> (Erişim tarihi: 22.11.2022).
5. <https://www.aa.com.tr/tr/sirkethaberleri/e-ticaret/sahibindencom-7-kez-turkiyenin-en-iyi-isverenleri-arasinda-yer-aldi> (Erişim tarihi: 22.11.2022).
6. <http://www.gittigidiyor.com/hakkimizda/tarihce> (Erişim tarihi: 28.04.2015)
7. <https://tr.wikipedia.org/wiki/GittiGidiyor> (Erişim tarihi: 22.11.2022)
8. <http://www.girisimhaber.com/post/2012/03/06/Huzurlarinizda-Markafoninin-Basari-Hikayesi.aspx> (Erişim tarihi: 28.04.2015)
9. <https://webrazzi.com/2017/06/01/dunden-bugune-markafoni-servuveni/> (Erişim tarihi: 22.11.2022)
10. <https://www.e-ticaretsitesi.com/trendyol-kurulus-hikayesi/> (Erişim Tarihi: 22.11.2022).

DÜNYA DENİZYOLU TAŞIMACILIĞINDA TÜRKİYE’NİN YERİ

Doç. Dr. Alpaslan ATEŞ

**İskenderun Teknik Üniversitesi, Barbaros Hayrettin Gemi İnşaatı ve Denizcilik Fakültesi,
Denizcilik İşletmeleri Yönetimi Bölümü, İskenderun, Hatay/Türkiye,*

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-0933-2664>

1. GİRİŞ

Dünyada kaynakların kıt olması ve bu kıt kaynakların dünya coğrafyasında eşit olarak dağılım göstermemesi nedeniyle kaynakların bulunduğu noktalardan kaynakların bulunmadığı, daha az bulunduğu ve/veya ihtiyaç duyulan noktalara ulaştırılması taşıma modları aracılığıyla gerçekleştirilebilmektedir. İnsan ve/veya eşyanın bulunduğu lokasyondan farklı bir lokasyona taşınmasını ifade eden ulaştırma; günümüzde kara, demir, hava, deniz, boru hattı veya bunlardan en az ikisinin birlikte kullanılmasıyla gerçekleştirilebilmektedir. Kullanılan taşıma modları içerisinde ise dış ticarete ilişkin mal taşımalarında, deniz araçlarıyla ticari bir malın belirlenen ücret karşılığı bulunduğu lokasyondan farklı bir lokasyona mevzuatlarda belirlenen niteliklere uygun olarak taşınması şeklinde tanımlanabilen denizyolu taşımacılığı en yüksek paya sahiptir. Denizyolu taşımacılığının yaygın olarak kullanılmasının nedenleri değerlendirildiğinde dünyanın 3/4'ünün sularla kaplı olması gibi mecburiyetler ve ekonomiklik, tek seferde daha fazla yük taşımaya imkân sağlanması, çevreci olması ve taşıma sırasında ülke sınır geçişlerinin olmaması gibi avantajlarından kaynaklanmaktadır. Ayrıca Dünya nüfusunun her geçen gün artmakta olması, dünya üretim ve tüketim merkezlerinin farklılaşması, coğrafik kaynaklardaki yetersizlikler, değişim, dönüşüm ve endüstrileşmede yaşanan hız, insan beklentilerinin yükselmesi sonucu ortaya çıkan yaşam standartlarının yükselmesi ve çeşitlenmesi ve teknolojiye bağlı olarak iletişimde yaşanan gelişmeler sonucunda insanların farklı coğrafyalarda üretilen ürünlere ulaşım imkanının artması gibi nedenler deniz taşımacılığının tercih edilmesine neden olmuştur.

Tarihsel süreç incelendiğinde uluslararası yük taşımada önceki dönemlerde daha düşük taşıma oranına sahip olan denizyolu yük taşımacılığının günümüzde yoğun olarak tercih edildiği ve uluslararası yük taşımacılığındaki payının yaklaşık % 90 civarına yükseldiği görülmektedir.

Ülkelerin Jeolojistik konumları, kültürleri, üretim veya tüketim alışkanlıkları ve doğal kaynakları dünya dış ticaretindeki durumunu dolayısıyla da denizcilikteki potansiyelini belirlemektedir. Dünya Deniz taşımacılığı açısından özellikle kuzey-güney ve doğu-batı deniz taşımacılığı ana rotalarına yakın olması (Ateş, 2016) ve gibi jeolojistik konumu nedeniyle Türkiye'nin önemli denizcilik potansiyeline sahip ülkelerden birisi olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

Bu çalışmanın amacı, stratejik özelliklere sahip bir sektör olmasının yanı sıra küresel büyüklüğü yaklaşık 1 trilyon dolar civarında olan lojistik sektörünün içerisinde önemli bir yere sahip olan denizyolu taşımacılığı kapsamında stratejik açıdan son derece önemli jeolojistik konuma sahip olan Türkiye'nin Dünya

denizyolu taşımacılığı içerisindeki yerini deniz taşımacılığının temel bileşenlerinden olan gemi, yük ve limanlar kapsamında değerlendirmektedir.

2. DENİZ TAŞIMACILIĞININ ANA BİLEŞENLERİ

Bir taşımacılığın denizyolu taşımacılığı olarak değerlendirilebilmesi için gemi, yük ve limanın taşıma faaliyetinin içerisinde olması gerekmektedir. Söz konusu bu üç unsurdan en az ikisinin eksik olması durumunda denizyolu ile yük taşımacılığının gerçekleşmesi mümkün olmayacaktır.

Bu üç unsurun yanı sıra insan faktörü ya da işgücü de önemli bir rol oynamaktadır. Ancak teknolojinin gelişmiş olması, insan faktörünün yük boyutunda ayrı, liman boyutunda ayrı, diğer yan hizmetler olan acente, gümrük vb. boyutunda ayrı ve gemi adamları boyutunda ayrı özellikler ve nitelikler gerektiriyor olmasından dolayı ayrı bir ana bileşen olarak değerlendirilmemiştir.

Bu kapsamda deniz taşımacılığının ana bileşenlerinden taşınan yükün türüne ve boyutlarına göre gemiler, özelliklerine göre yükler ve hizmet verilen yük gruplarına göre limanların durumları denizyolu taşımacılığının değerlendirilmesi açısından önem taşımaktadır.

2.1. Gemiler

Denizyolu taşımacılığının ana bileşenlerinden olan gemiler 14/2/2011 Tarihli Resmî Gazetede yayımlanmış olan Türk Ticaret Kanununa göre (<https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.6102.pdf>) *“Tahsis edildiği amaç, suda hareket etmesini gerektiren, yüzmeye özelliği bulunan ve pek küçük olmayan her araç, kendiliğinden hareket etmesi imkânı bulunmasa da, bu Kanun bakımından “gemi” sayılır. Yine aynı kanunda “Suda ekonomik menfaat sağlama amacına tahsis edilen veya fiilen böyle bir amaç için kullanılan her gemi, kimin tarafından ve kimin adına veya hesabına kullanılırsa kullanılsın “ticaret gemisi” sayılır” şeklinde tanımlanmaktadır. Aynı mevzuat çerçevesinde gemilerin denizyolu taşımacılığında faaliyetine devam edebilmesi için denize, yola ve yüke elverişli olması gerekmektedir. Bu kapsamda Türk Ticaret Kanunu’nun 932. Maddesine göre Denizde cam ve mal koruma ile ilgili hükümler saklı kalmak koşuluyla;*

Denize elverişli gemi: *“Gövde, genel donatım, makine, kazan gibi esas kısımları bakımından, yolculuğun yapılacağı sudan ileri gelen (tamamıyla anormal tehlikeler hariç) tehlikelere karşı koyabilecek bir gemi denize elverişli olarak kabul edilir.*

Yola elverişli gemi: *“Denize elverişli olan gemi, teşkilatı, yükleme durumu, yakıtı, kumanyası, gemi adamlarının yeterliği ve sayısı bakımından, (tamamıyla*

anormal tehlikeler hariç) yapacağı yolculuğun tehlikelerine karşı koyabilmek için gerekli niteliklere sahip bulunduğu takdirde yola elverişli sayılır.”

Yüke elverişli gemi: “Soğutma tesisatı da dâhil olmak üzere, eşya taşımada kullanılan kısımları eşyanın kabulüne, taşınmasına ve muhafazasına elverişli olan bir gemi yüke elverişli sayılır.”

Şeklinde tanımlanmıştır.

Genel olarak tanımlanan gemiler taşıdıkları yüklere göre farklı hükümlere tabi tutulmalarının yanı sıra taşıyabildikleri yüklere göre de sınıflandırılabilmektedir. Bu kapsamda gemiler Stopford 2009’a göre yük gemileri; dökme, genel, özel ve ticari yük taşımayan gemiler olmak üzere dört ana gruba ayrılmaktadır (aktaran: Denктаş Şakar, 2016).

Tablo 1. Dünyada Ticari Yük Taşıyan Ana Gemi Türleri

Ana Gemi Türleri					
Genel Yük Gemileri	Dökme Yük Gemileri			Özel Yük Gemileri	Ticari Yük Taşımayan Gemiler
▪ Konteyner gemileri -Feeder-Feeder ma -Handy - Subpanamax -Panamax -Post Panamax -Post Panamax Plus ▪ Ro-Ro gemileri -ROPAX CONRO ▪ Çok amaçlı gemiler ▪ Çift gladoralı gemiler	Tankerler ▪ ULCC ▪ VLCC ▪ Suezmax ▪ Aframax ▪ Panamax ▪ Handy ▪ Küçük tonajlı tankerler	Kuru Dökme Yük Gemileri ▪ Capesize ▪ Panamax ▪ Handysize ▪ Açık ambarlı ▪ Cevher gemileri ▪ Kereste gemileri ▪ Çimento taşıyıcılar ▪ Kosterler	Kombine Taşıyıcılar ▪ O BO Petrol/Dökme Yük/Cevher taşıyan gemiler (Oil/Bulk/Ore) ▪ O O Cevher / Petrol taşıyan gemiler (Ore / Oil) ▪ O B Cevher /Dökme yük taşıyan gemiler (Ore /Bulk)	▪ Soğutmalı gemiler (Reefer) ▪ Kimyasal tankerler ▪ Özel amaçlı tankerler ▪ Canlı hayvan gemileri ▪ Sadece Otomobil taşıyan gemiler ▪ LPG (Sıvılaştırılmış Petrol gazı taşıyan gemiler) ▪ LNG (Sıvılaştırılmış doğal gaz tankeri)	▪ Römorkörler ▪ Balıkçı gemileri ▪ Tarak gemileri ▪ Araştırma gemileri ▪ Tedarik gemileri ▪ Yolcu gemileri (Cruise) ▪ Feribot (Ferry) ▪ Yüzer üretim ve sondaj gemileri ▪ Diğerleri

Kaynak: Stopford, 2009’dan aktaran Denктаş Şakar, 2016

2.2. Yükler

Denizyolu taşımacılığının ana bileşenlerinden olan yk; Türk dil kurumuna göre ‘‘Araba, hayvan vb.nin taşıdığı şeylerin hepsi’’ olarak tanımlanmaktadır (TDK, 2022).

Taşımacılığın talep kısmını oluşturan yüklerin bulunduğu noktadan ihtiyaç duyulan noktaya ulaştırılmasında karayolu, demiryolu, havayolu, boru hatları ve denizyolu veya bu taşıma modlarından en az ikisinin birlikte kullanıldığı çoklu taşıma türü kullanılabilmektedir. Bu taşıma modaları içerisinde özellikle uluslararası yk taşımalarında en yaygın (%85) kullanılan taşıma modu denizyolu taşımacılığıdır.

Yük taşımalarında bahsedilen taşıma türlerinin seçiminde her taşıma modunun çeşitli avantaj veya dezavantajları söz konusu olmasına rağmen hangi taşıma modu seçilmiş olursa olsun genel olarak taşımacılık insanlık açısından yer ve zaman ana faydasının yanı sıra önemli faydalar sağlayabilmektedir.

Taşımacılık;

- ✓ Mevsimsel ve toprak özelliklerinden kaynaklanan nedenlerden dolayı dünyanın farklı coğrafyalarında üretilen tarımsal ürünlerin üretilmeyen ve talep duyulan bölgelere taşınmasına imkan sağlaması,
- ✓ Teknolojik yetenek ve kabiliyet düzeyi yüksek ülkelerin bu avantajlarından kaynaklı ürettikleri ürünleri tüm coğrafyalara ulaştırabilmesine imkan sağlaması,
- ✓ Farklı coğrafyalarda üretilen ürünlerin girdi maliyetlerinden kaynaklı oluşan fiyat avantajının yanı sıra müşterilerin beklentileri düzeyindeki kalite fiyat dengesi açısından müşterilere ulaşmasına imkan sağlaması,
- ✓ İş gücü ve sermaye piyasalarının dağılımından kaynaklı üretim merkezlerinde üretilen ürünlerin farklı coğrafyalara ulaştırılabilmesi,
- ✓ Tüketiciler talep ve beklentilerindeki değişimdeki süreklilik nedeniyle söz konusu talep ve beklentilerin yerel ölçekte değil küresel ölçekte karşılanabilmesine imkan sağlaması,
- ✓ Küresel rekabette kaynaklı işletmelerin müşteri analizlerine dayalı inovatif yaklaşımını benimsemeleri sonucunda üretilen ürünlerin sadece yerel pazarlarda değil küresel pazarlara ulaştırılmasına imkan sağlaması,
- ✓ Dünyada kaynakların coğrafik olarak homojen dağıl göstermemesi nedeniyle küresel ölçekte bu kaynaklardan yararlanılabilmemesine imkan sağlaması,
- ✓ ülkelerin sektörel nceliklendirmedeki politikalarından kaynaklı olarak ürettikleri ürünleri dünya pazarlarına sunmasına imkan sağlaması,

- ✓ Düşük kullanım alanına sahip hammadde ve mamullerin kullanıma ihtiyaç duyulan bölgelere ulaşım imkanı sağlaması (Branch, 1988'den aktaran Yeni, 2017),

gibi nedenlerden dolayı insanlık açısından önemli faydalar sağlamaktadır.

Taşımacılığın insanlık açısından bir kısmı yukarıda belirtilen faydaları sağlayabilmesi şüphesiz “yük” olarak isimlendirilen eşyanın bulundukları ve/veya üretildikleri yerlerden ihtiyaç duyulan ve/veya tüketim noktalarına taşınması gerekmektedir. Taşınan bu yükler ise günümüzde farklı şekillerden sınıflandırılmaktadır. Örneğin deniz ticaretinde taşınan yükler genel yükler, dökme yükler ve yolcu olmak üzere üç ana grup altında sınıflandırılmıştır (Esmer, 2019:73-74). Üç ana grup altında sınıflandırılan yükler ise farklı alt gruplara ayrılabilir. Bu kapsamda dökme yükler kendi içerisinde kuru ve sıvı dökme yük, genel yükler ise konteyner, parça yükler ve özel yükler olmak üzere üç alt gruba ayrılmaktadır (Esmer, 2019).

Stopford (2009) ayrıca Tablo 2’de görülen sınıflandırmayı yapmış, denizyolu ile taşınan yükleri genel ve dökme yükler olarak iki ana gruba ayırmıştır.

Tablo 2. Dünyada Denizyolu ile Taşınan Yük Çeşitleri

YÜKLER			
Genel Yükler	Dökme Yükler		
▪ Konteynerize edilmiş yükler ▪ Paletli yükler ▪ Önceden bağlanmış yükler ▪ Sıvı yükler ▪ Soğutulmuş yükler ▪ Ağır ve biçimsiz yükler ▪ Serbest yükler, tek parça yükler, kutular, makine parçaları gibi her birinin tek başına elleçlenmesi ve istif edilmesi gereken yükler	Sıvı Dökme Yükler	Kuru Dökme Yükler	
	▪ Ham petrol ▪ Petrol ürünleri ▪ Sıvı kimyasallar ▪ Sıvılaştırılmış gaz ve Petrol gazı	Beş Ana Dökme Yük	İkincil Dökme Yükler
		▪ Demir cevheri ▪ Hububat ▪ Kömür ▪ Fosfat ▪ Boksit-Alumina	▪ Demir ürünleri ▪ Hurda ▪ Çimento ▪ Alçıtaşı ▪ Şeker ▪ Tuz ▪ Sülfür ▪ Ağaç ürünleri ▪ Kimyasallar

Kaynak: Stopford, 2009’dan aktaran Denktaş Şakar, 2016

2.3. Limanlar

Küresel ticarete en yoğun kullanılan denizyolu taşımacılığının başlangıç, bitiş veya ara aktarma noktaları olan limanlar literatürde farklı şekillerde tanımlanmaktadır. Türk dil kurumuna göre “*Gemilerin barınmalarına, yük alıp boşaltmalarına, yolcu indirip bindirmelerine yarayan doğal veya yapay sığınak*” olarak tanımlanan liman günümüzde açıklanan kapsamından daha geniş anlam taşımaktadır.

Altınçubuk 2000’den aktaran Esmer 2009’a göre “*rıhtım veya iskelelerine gemilerin, deniz taşıma araçlarının yanaşıp bağlayabileceği veya su alanlarına demirleyebileceği imkânları kapsayan, tekneden kıyıya, tekneden tekneye, kıyıdan tekneye yük veya insan nakli, teknelerin bağlanıp kaldırılması ya da demirlemesi, eşyanın karada ve denizde teslimine kadar muhafazası için tesisleri ve imkânları bulunan sınırlandırılmış kara ve deniz alanlarıdır*” şeklinde ifade edilirken “*gemilerin olumsuz havada sığınabilecekleri, yaşayabilecekleri, yükler için yükleme boşaltma, yolcular için indirme - bindirme yapabilecekleri fiziksel ortamı sağlayan ve bunlara ilişkin altyapılar, açık ve kapalı mekanlar ve tesisler ile gemi yük ve yolculara yönelik hizmetleri veren, kontrol ve güvenlik işlemleri için gereken yerleşik birim ve örgütleri içeren, ülkenin belli bölgesi üzerinde ekonomik faktör teşkil eden, taşıma sistemleri arasında dönüşüm noktası olan, gemi ile diğer taşıma modları arasında (karadan gemiye, gemiden karaya ve gemiden gemiye) yük/yolcu transferinin gerçekleştirilebileceği yerler liman olarak tanımlanmaktadır*” (Pekdemir 1991; Alkan ve İncenaz 2003’den aktaran Ateş, 2010).

Yukarıda yer alan tanımlara ilave olarak her kıyı tesisinin liman olarak isimlendirilmesi yanlış olacaktır. Çünkü bir kıyı tesisinin liman olarak tanımlanabilmesi için birden fazla yük ve gemi türüne hizmet verebilmesi gerekmektedir. Eğer kıyı tesisi tek gemi türüne veya tek yük türüne hizmet verebilme yeteneğine sahip ise bu tesis liman olarak değil terminal olarak tanımlanması gerekmektedir.

Limanlarda, gemi ve yükler gibi farklı şekillerde sınıflandırılabilir.

Tablo 3. Limanın sınıflandırılması

Faaliyet alanlarına göre limanlar	Hizmet verdikleri yük türlerine göre limanlar	Sahiplerine göre limanlar	Verdikleri hizmete göre
▪ Kıtalararası trafik ▪ Bölgesel trafik ▪ Ulusal trafik ▪ Yerel trafik	▪ Genel kargo limanlar ▪ Konteyner ▪ Çok Amaçlı ▪ Ro-Ro ▪ Dökme yük ▪ Sıvı yük ▪ Oto	▪ Kamu limanları ▪ Kamu-özel limanı ▪ Özel liman	▪ Ana Liman ▪ Aktarma Limanı ▪ Uğrak Limanı ▪ Besleme Limanı

Kaynak: (<https://aygm.uab.gov.tr/uploads/pages/master-plan-calismalari/masterplan1.pdf>)

3. TÜRK TİCARİ GEMİ FİLOSUNUN DÜNYA TİCARİ GEMİ FİLOSU İÇERİSİNDEKİ YERİ

Denizyolu taşımacılığında yükün denizyolu başlangıç noktasından denizyolu varış noktasına ulaştırılmasını sağlayan ticari gemilerin istatistiki verileri yayımlayan kaynaklar arasında farklılıklar bulunmasına rağmen UNCTAD 2021'e göre 100 gros ton ve üzeri ticari gemi sayısı Ocak 2021 itibariyle 99 800 adet ve bu gemilerin toplam tonajı 2,13 Milyar DWT iken Deniz Ticaret Odası Denizcilik sektörü raporuna göre 300 GT ve üzeri ticari gemilerin 2022 yılı başı itibariyle dünyadaki toplam tonajı 2.096.245 DWT ve 58.228 adet düzeyindedir.

Tablo 4. Gemi tiplerine göre dünya filosu (*000 dwt)

Gemi Tipi	2020	Filo içerindeki oranı %	2021	Filo içerindeki oranı %	Değişim
Dökmeci	879 725	42.47%	913 032	42.77%	3.79%
Petrol tankeri	601 342	29.03%	619 148	29.00%	2.96%
Konteyner	274 973	13.27%	281 784	13.20%	2.48%
Genel yük	76 893	3.71%	76 754	3.60%	-0.18%
Diğer tipler	238 705	11.52%	243 922	11.43%	2.19%
Açık deniz tedarik	84 049	4.06%	84 094	3.94%	0.05%
Gaz taşıyıcılar	73 685	3.56%	77 455	3.63%	5.12%
Kimyasal tanker	47 480	2.29%	48 858	2.29%	2.90%
Diğer/Erişilmeyen	25 500	1.23%	25 407	1.19%	-0.36%
Feribot ve yolcu	7 992	0.39%	8 109	0.38%	1.46%
Dünya toplamı	2 071 638		2 134 640		3.04%

Kaynak: UNCTAD/RMT/2021 (100 gros ton ve üzeri ticaret gemileri)
(https://unctad.org/system/files/official-document/rmt2021_en_0.pdf)

Dünya ticari gemi filosunun 2021 yılı verilerine göre DWT bazında % 84, 97'lik kısmını dökme yük, petrol tankerleri ve konteyner gemi türleri oluşturmaktadır. Dünya ticaret filosu içerisinde en yüksek paya 2021 yılında bir önceki yıla göre yüzdelik bazda en büyük artış % 5,12 ile Gaz taşıyıcılarında görülürken erişilebilen gemi türleri içerisinde Genel yük gemilerinde % 0,18'lik bir düşüş gözlenmiştir.

Tablo 5. Türk Deniz Ticaret Filosunun 150 GT ve Üzeri Gemi Cinslerine Göre DWT ve Adet Gelişimi

Gemi Cinsi (10'lu Grup)	2017		2018		2019		2020		2021		
	Adet	DWT	Adet	DWT	Adet	DWT	Adet	DWT	Adet	DWT	DWT %
Kuru Yük Gemileri (Genel Kargo)	353	1.368.837	323	1.245.588	298	1.148.389	278	1.071.119	251	945.737	15,37
Dökme Yük Gemileri	64	2.692.977	64	2.636.897	56	2.225.010	46	1.714.108	45	1.692.176	27,50
Konteyner	75	1.392.287	70	1.349.228	57	1.047.502	56	1.028.620	53	998.316	16,22
Sıvı / Gaz Taşıyan Tankerler	184	2.340.123	184	2.023.011	178	2.085.755	181	2.188.978	185	2.179.130	35,42
Yolcu Gemileri	312	89.959	308	89.923	311	90.924	308	86.697	306	81.458	1,32
Hizmet Gemileri	129	61.458	151	101.339	151	110.122	154	178.484	161	194.784	3,16
Romorkörler	153	2.776	152	2.776	165	2.598	173	2.710	181	2.710	0,04
Deniz Araçları	229	27.487	258	34.715	272	38.483	286	38.731	297	48.143	0,78
Balıkçı Gemileri	279	8.646	293	8.358	314	8.503	337	8.542	375	8.586	0,14
Sportif Ve Eğlence Amaçlı Tekneler Yatlar	221	3.297	222	3.297	222	3.223	234	3.300	246	3.300	0,05
Toplam	1.999	7.987.847	2.025	7.495.133	2.024	6.760.509	2.053	6.321.289	2.100	6.154.340	

Kaynak: Denizcilik Genel Müdürlüğü-Deniz Ticaretini Geliştirme Daire Başkanlığı (150 GT ve Üzeri Gemiler) (<https://denizcilikistatistikleri.uab.gov.tr/filo-istatistikleri>)

150 GT ve üzerindeki 2 100 adet olan Türk Deniz Ticaret Filosunun toplam kapasitesi 6,1 milyon DWT'dur. Bu filonun DWT bazındaki çoğunluğunu oluşturan gemi tipleri sırasıyla; %35,42'sini Sıvı / Gaz Taşıyan Tankerler Gemileri, %27,50'sini Dökme Yük Gemileri, %16,22'sini Konteyner Gemileri ve %15,37'sini Kuru Yük Gemilerinden oluşmaktadır. Bu gemi tiplerinin dışında kalan gemilerin DWT yüzdesi ise 5,49 olarak hesaplanmıştır.

150 GT ve üzeri gemilerin durumu Tablo 4'de yer almasına rağmen bu kapasitedeki gemilerin uluslararası taşımalara uygun olabileceği sonucu çıkarılmamalıdır. Bu nedenle uluslararası taşımalara 1000 DWT ve üzeri gemilerin uygun olabileceği kabulü ile Türk Deniz Ticaret Filosunun bu tonaj ve üzeri kapasitedekilerin bu çalışma kapsamında dikkate alınması yerinde olabilecektir.

Tablo 6. Türk Deniz Ticaret Filosunun 1000 GT ve Üzeri Gemi Cinslerine Göre DWT ve Adet Gelişimi

Gemi Tipleri	2020 DWT	Filo içerindeki DWT oranı %	2021		Filo içerindeki DWT oranı %	2020- 2021 Yılları Değişim (%)
			Adet	DWT		
Kuru Yük Gemisi	706.530	11,12	113	603.967	10,31	-14,5%
Dökme Yük Gemisi	1.909.169	30,04	33	1.537.098	26,24	-19,5%
Konteyner	1.014.586	15,96	47	1.035.444	17,67	2,1%
Kuru Yük-Konteyner	57.987	0,91	8	39.132	0,67	-32,5%
Kimyevi Madde Tankeri	630.081	9,91	58	665.759	11,37	5,7%
LPG Tankeri	27.804	0,44	5	27.804	0,47	0,0%
LNG Tankeri	0		1	93.513	1,59	-
Asfalt Tankeri	57.620	0,91	4	61.453	1,05	6,7%
Ro-Ro Gemisi	135.903	2,14	10	122.276	2,09	-10,0%
Ro-Ro Ferry-Yolcu	33.765	0,53	20	30.778	0,53	-8,8%
Feribot	22.186	0,35	28	23.014	0,39	3,7%
Tren ferisi	2.960	0,05	6	2.960	0,05	0,0%
Yolcu/Yolcu Yük Gemisi	7.227	0,11	12	6.299	0,11	-12,8%
Balıkçı Gemileri	569	0,01	2	3.876	0,07	581,2%
Bilimsel Araştırma Gemisi	7.780	0,12	5	4.480	0,08	-42,4%
Şehir Hatları Arabalı	1.974	0,03	4	1.264	0,02	-36,0%
Hizmet Gemileri	153.397	2,4	49	167.691	2,86	9,3%
Petrol tankeri	1.427.504	22,46	23	1.267.099	21,63	-11,2%
Tren Ferry/Ro-Ro	6.266	0,1	1	6.266	0,11	0,0%
Kuru Yük/Ro-Ro	139.054	2,19	12	142.084	2,43	2,2%
Deniz Araçları	13.686	0,22	32	15.331	0,26	12,0%
Genel Toplam	6.356.048	% 100	473	5.857.588	% 100	-7,8%

Kaynak: Denizcilik Sektör Raporu 2022.

(<https://www.denizticaretodasi.org.tr/tr/yayinlarimiz/sektorraporu>)

Türk Deniz Ticaret Filosunun mevcut durum analizinde; 2021 yılı sonu itibariyle 150 GT ve üzeri gemi sayısı 2 100 iken 1000 GT ve üzeri gemi sayısı 473 tanedir. Bu 473 geminin 113 tanesi Kuru Yük gemisi ve 58 tanesi Kimyevi Madde Tankerleridir. En az sayıda olan gemi türü ise LNG Tankeri ve Tren Ferry/Ro-Ro gemileri olup birer adettir. Bu gemilerin DWT kapasitesi incelendiğinde yaklaşık 5,86 milyon DWT'dir. Türk Deniz Ticaret Filosunda DWT bazında en yüksek paya sahip olan gemi türü bir önceki yıla göre -19,5% düşüş göstermesine rağmen 1.537.098 DWT kapasitesi ile Dökme Yük gemileridir.

1000 GT ve üzeri kapasiteye sahip Türk Deniz Ticaret Filosunu oluşturan gemilerin inşa durumları itibariyle adet olarak yaklaşık yarısı yeri inşa olmasına rağmen yerli inşa edilen gemilerin DWT kapasitesi ithal gemilerin üçte birinden daha düşüktür.

Tablo 7. Gemi filosuna sahip ülkeler

Dünya Sıralaması (DWT) 1000 GT ve üzeri	Kontrol Edilen Toplam Filo (Ocak 2021)				Yabancı Bayrak DWT Oranı (%)
	Adet	1000 DWT	1000 TEU	Ort. Yaş (Yıl)	
Yunanistan	5.129	413.605	2.181	12,8	85,7
Çin	7.704	348.426	4.217	12,8	68,9
Japonya	4.239	252.278	2.180	9,0	85,8
Güney Kore	1.650	93.929	961	14,2	85,4
Almanya	2.312	79.183	3.632	14,0	91,3
Norveç	1.722	78.081	504	15,1	78,2
Singapur	1.451	60.521	926	12,9	60,3
Amerika	1.163	58.579	280	15,9	90,3
Tayvan	971	55.757	1.363	12,9	88,4
İtalya	1.109	49.027	2.157	16,3	84,7
Hong Kong	1.092	48.997	61	16,2	55,4
Danimarka	827	43.481	2.513	14,2	49,6
İngiltere	831	42.075	1.116	13,0	83,9
Kanada	544	33.525	1.181	14,8	95,3
Türkiye	1.517	30.680	264	21,2	83,2
Belçika	28.044	28.044	48	10,5	68,1
Endonezya	2.203	26.418	251	23,9	16,5
Hindistan	820	25.719	23	15,5	43,3
Rusya	1.560	23.458	157	27,9	66,3
B.A.E	677	23.406	189	19,5	98,3
Fransa	374	18.950	1.455	13,1	78,0
İran	219	18.932	157	20,4	2,6
Suudi Arabistan	144	17.125	8	15,2	20,9
Bermuda	91	15.060	40	8,0	99,9
Vietnam	1.011	13.714	50	15,8	23,7
Malezya	363	13.000	34	16,6	59,4
Hollanda	899	12.766	243	14,4	64,5
Umman	67	9.330	7	11,2	99,9
G. Kıbrıs	218	8.947	33	16,7	80,4
İsviçre	164	7.682	4	12,7	88,1
Toplam 30 Ülke	41.316	1.950.695	26.235	14,8	76,7
DİĞER	5.212	110.410	609	23,2	66,4
BİLİNMEYEN	762	25.607	76	23,3	
TOPLAM DÜNYA FİLOSU	47.290	2.086.712	26.920	15,86	

Kaynak: ISL Ocak-Şubat 2022'den aktaran Denizcilik Sektör Raporu 2022
<https://www.denizticaretodasi.org.tr/tr/yayinlarimiz/sektorraporu>

Ülkelerin sahip oldukları 1000 GT ve üzeri kapasiteye sahip gemi filoları içerisinde en yüksek yabancı bayrak DWT oranı bakımından %99,9 oranda ilk sırada Bermuda gelirken bu ülkeyi B.A.E. ve takip etmektedir. En düşük yabancı bayrak DWT oranı bakımından ise % 2,6 ile İran ilk sırada yer alırken bu ülkeyi Sudi Arabistan ve Endonezya izlemektedir.

En genç filo yaş ortalamasına sahip ülkeler ise Bermuda, Japonya ve Belçika olarak ilk üç sırayı almaktadır. Türkiye ise yabancı bayrak DWT oranı % 83,2, filo yaş ortalaması ise Rusya ve Endonezya'dan sonra en yüksek üçüncü ülke durumundadır.

1000 GT ve üzeri Dünya ticaret filosunda en yüksek kapasiteye sahip ülkeler Yunanistan, Çin ve Japonya olarak ilk üç sırada yer alırken İsviçre, G. Kıbrıs ve Umman son üç sırada yer almıştır. Türkiye ise % 83,2 'lik yabancı bayraklı DWT oranıyla ve bir önceki yıla göre kapasitesini arttırarak toplam 30 680 DWT kapasitesi ile dünya sıralamasında 15. Sırada yerini almaktadır. Ancak 300 GT ve üzerindeki gemileri kapsayacak şekilde bayraklara göre dünya filosu 58.228 adet gemi ile 2.096.245.000 DWT ve 1.404.509.000 GT'dir. Ve bu kapasitedeki gemi kapasitesi sıralamasında Türkiye 35'inci sıraya gerilemektedir.

Gemilerin sicile kayıt durumlarına göre ülkeler sıralandığında ise Panama 343 milyon DWT ve 6.657 gemi ile ilk sırada yer alırken Panama'yı 327 milyon DWT ile Liberya ve 282 milyon DWT kapasite ile Marshall Adaları izlemektedir.

Konteyner gemi filosu kapasitesi bazında ilk üç sırayı Çin, Almanya ve Danimarka alırken yukarıda tabloda belirtilen ülkeler içerisinde İsviçre, Umman ve Sudi Arabistan son üç sırada yer almaktadır. Türkiye'nin ise gelişen konteyner taşımacılığında potansiyelinin altında bir kapasiteye sahip olduğu aşikardır.

4. TÜRK LİMANLARININ DÜNYA LİMANLARI İÇERİSİNDEKİ YERİ

2021 yılında limanlarda işlem gören yük 12 milyar tona ulaşmıştır. 1,8 milyar ton ile ham petrol, 1,5 milyar ton ile demir cevheri ve 1,2 milyar ton ile kömür denizyolu ile en fazla taşınan yüklerdir.

Tablo 8. Dünya Denizyolu Taşımacılığı

Milyon Ton	2017	2018	2019	2020	*2021
Demir Cevheri	1.472	1.475	1.455	1.502	1.524
Kömür	1.203	1.264	1.284	1.165	1.239
Tahıl	476	475	478	512	530
Minör Dökme yük	1.936	2.012	2.036	1.990	2.086
Ham Petrol	2.019	2.030	2.008	1.860	1.829
Petrol Ürünleri	1.075	1.087	1.033	908	962
Gaz	399	433	478	480	507
Kimyasal	342	362	371	365	371
Konteyner	1.761	1.838	1.879	1.851	1.959
Diğer Kuru yük	888	914	927	903	942
Toplam	11.571	11.889	11.949	11.538	11.951
Dünya Ticaret Hacmi (Bütün Modlar)	13,56	13,95	14,07	13,33	14,11
Dünya Taşımacılığı içerisinde Denizyolu Oranı	85%	85%	85%	87%	85%

Kaynak: Clarksons Research February Seaborn'den aktaran Deniz Ticaret Odası (*2021 yılı yaklaşık verilerdir) (<https://www.denizticaretodasi.org.tr/tr/yayinlarimiz/sektorraporu>)

Dünyada denizyolu taşımacılığı yüklemesinde en yüksek oran majör dökme yük olarak isimlendirilen ve Demir cevheri, Tahıl ve kömürü içeren yük grubu olurken ikinci sırada çimento, şeker, fosfat ve boksit vb ürünleri içeren minör dökme yük olarak adlandırılan yük grubu yer almıştır. En düşük miktarda yükleme ise Kimyasal ve Gaz olarak belirlenmiştir.

Farklı işlevlere sahip yaklaşık 200 kıyı tesisine sahip olan Türkiye liman ve terminallerinde, 2021 yılında toplam 526.306.784 ton yük işlem görmüştür. Bu yüklerin ithalat, ihracat, kabotaj ve transit miktarları tabloda görülmekte olup en yüksek oran %44,2 ile ithalat yükleridir. Aynı dönemde elleçlenen konteyner miktarı 15.761.299 TEU olmuştur. Elleçlenen konteyner içerisinde ithalat (6 357 bin TEU) ve ihracat(6 233 bin TEU) konteynerler miktarları yaklaşık olarak birbirine eşittir.

Tablo 9. Türk limanlarında elleçlenen yük miktarı (2021)

	Dış Ticaret	Kabotaj	Transit	Yük Elleçleme
Katı Dökme Yük	159.541.619	10.994.360	93.076	170.629.055
Genel Kargo	50.961.035	10.361.260	139.832	61.462.127
Sıvı Dökme Yük	72.229.943	30.071.646	48.229.787	150.531.376
Konteyner	91.864.026	10.449.345	29.546.249	131.859.620
Araç	11.800.095	24.511	0	11.824.606
Toplam	386.396.718	61.901.122	78.008.944	526.306.784

Kaynak: <https://denizcilikistatistikleri.uab.gov.tr/yuk-istatistikleri>

2021 yılında %3,4'lük artış göstererek yaklaşık 12 milyar tona yükselen Deniz taşımacılığı %85'lik sahip olduğu taşıma oranı ile küresel ölçekte yaşanan Covid'19 salgının başladığı dönemlerde gerçekleşen seviyeleri tekrar yakalamıştır. Aynı dönemde Türkiye İstatistik Kurumu verilerine göre yaklaşık 386 milyon ton Türkiye dış ticaretinin %87,5'i denizyoluyla gerçekleştirilmiştir.

SONUÇ VE TARTIŞMA

Dünya ekonomisinin en önemli göstergelerinden biri dış ticarettir. Dış ticareti ise mal ve hizmet ticareti olmak üzere iki ana ticaretten oluşmaktadır. Dış ticaretin ana ticaret kalemlerinden olan mal ticaretinin gerçekleştirilmesinde ise taşıma modlarının kullanılması zorunluluktur. Kullanılan taşıma modları içerisinde ise önemli avantajlara sahip olan Denizyolu taşımacılığı en çok paya sahip olan taşıma modudur.

Denizyolu taşımacılığının ana bileşenlerini ise gemi, yük ve liman oluşturmaktadır. Dünyada son derece önemli Jeolojistik konumda bulunan Türkiye'nin dünya denizyolu taşımacılığındaki yerini belirlemek bu çalışmanın ana amacını oluşturmaktadır.

Bu kapsamda gelişmekte olan ülkeler içerisinde yer alan ve Doğu- Batı, Kuzey- Güney denizyolu ana rotaları üzerinde bulunan Türkiye'nin denizyolu taşımacılığına ilişkin durumunun ortaya konulması önem arz etmektedir.

Türkiye'nin jeolojistik konumun yanı sıra dünyayı etkileyen Covid 19 salgını, yakın coğrafyalarında uzun dönemdir devam eden iç karışıklıklar ve sonrasında ortaya çıkan Ukrayna- Rusya savaşı Türkiye'nin bölgedeki öneminin dünyada daha fazla fark edilmesine sebep olmuştur.

Türkiye özellikle son yıllarda jeolojistik konumunun verdiği avantajları kullanabilmek adına Avrasya tüneli, hızlı demiryolu projeleri, üçüncü köprü, ana aktarma havalimanları ve nihayetinde kanal İstanbul olmak üzere önemli projelere imza atmaya başlamıştır. Ayrıca dünya açısından son derece önemli stratejik özellik taşıyan kuşak yol girişiminin orta koridorunda yer alması

nedeniyle bay-pas edilmemek adına bahse konu projeye entegre olabilmek ve bu projeden daha fazla yararlanabilmek için önemli adımlar atılmaktadır.

Dünya mal ticaretinin gerçekleştirilmesinde önemli aktörlerden biri olan denizyolu taşımacılığında jeolojistik konumuyla uyumlu bir potansiyele sahip olduğunu söylemek çokta mümkün değildir. Şöyle ki 8333 km kıyı şeridinde ve denizyolu taşımacılığı ana rotaları üzerinde bir ülke olmasına rağmen ana liman özelliğine sahip bir liman tesisine sahip değildir. Ancak Ulaştırma Bakanlığının 2053 yılına ilişkin yayımlamış olduğu Ulaştırma ve Lojistik Ana Planında 2053 yılına kadar Tekirdağ, Mersin, İskenderun ve Kocaeli illerinde dört tane kuru liman inşası ile birlikte liman otonom sitemlerinin de yaygınlaştırılması ile liman tesisi sayısının 255'e çıkarılacağına hedeflendiği belirtilmektedir (<https://www.uab.gov.tr/uploads/pages/bakanlik-yayinlari/2053-ulasirma-ve-lojistik-ana-plani-rev.pdf>). İnşası planlanan bu tesisler ile birlikte mevcut tesislerin de modernizasyonun gerçekleştirilmesi ve sadece yerel yüklerle hizmet veren tesisler değil transit yüklerden de yüksek pay alabilecek şekilde planlanmalar yapılması önem taşımaktadır.

Ayrıca limanlarda elleçlenen yüklerin genellikle ithal ve ihraç yüklerinden oluştuğu, transit yüke ilişkin miktarların nispeten düşük miktarlarda kaldığı görülmektedir. Türkiye'nin jeolojistik konumuna uygun olarak transit yük miktarını arttırmaya yönelik uygulanan çeşitli projeler bulunsun da rekabetçi, kalıcı ve devamlılık arz eden politikalar ve mevzuat düzenlemelerinin yapılması gerektiği değerlendirilmektedir.

Türkiye'nin dünya içerisindeki yeri Gemi kapasitesi ve gemi yaş ortalaması kapsamında değerlendirildiğinde gemi kapasitesi olarak her ne kadar bölgesinde yer alan diğer ülkelere göre durumu genel olarak iyi durumda olsa da potansiyelinin altında kapasiteye sahip olduğu açıktır. Ayrıca sahip olduğu gemi filosunun yaş ortalaması dünya ortalamasının üzerindedir.

Sonuç olarak Denizyolu taşımacılığında Türkiye gemi, yük ve liman bazında Dünya ortalamasının altında olup jeolojistik konumuna göre de sahip olması gereken potansiyelin altındadır.

Denizci bir millet kültürüne sahip olan Türkiye'nin kamu özel sektör işbirliği ile özellikle denizcilik alanında yapılacak özel sektör yatırımlarının kamu tarafından desteklenmesi ile sahip olduğu kapasitenin artacağı açıktır. Ayrıca denizcilik sektörü stratejik öncelikli alanlar kapsamında değerlendirilerek başta nitelikli insan gücünün artırılması olmak üzere çağın gereklerine uygun rekabetçi kısa, orta ve uzun vadeli politikalar geliştirilerek dünyada ön sıralarda yer alabilecektir.

KAYNAKÇA

1. Altınçubuk, Fikret. (2000). *Liman İdare ve İletmesi*. Deniz Ticaret Odası Yayınları: İstanbul.
2. Ateş, A. (2010). *Türkiye Konteyner Terminallerinde Verimlilik Analizi*, Atatürk Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi, Erzurum.
3. Ateş, A. ve Esmer, S. (2013). *VZA Malmquist Toplam Faktör Verimlilik Endeksi: 2009 Küresel Finans Krizinin Türk Konteyner Terminallerine Etkisi*. II. Ulusal Lojistik ve Tedarik Zinciri Kongresi Bildiriler Kitabı.
4. Ateş, A. (2016). *Türkiye'deki Limanların İnternet Sitelerinde Yer Alan Misyon ve Vizyon Beyanlarının Verimlilik Odaklı İçerik Analizi*. Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 13 (34).
5. Branch, A. E. (1988). *Economics of Shipping Practice and Management*. Second Edition. Portsmouth:Inforum Ltd.
6. Denктаş Şakar, G. (2016). *Denizcilik İşletmeleri Yönetimi: Deniz ulaştırması: Yükler, Gemiler, Rotalar*. A. G. Cerit, D.A. Deveci ve S. Esmer (Ed.), *Denizcilik İşletmeleri Yönetimi* (s.35-57). İstanbul: Beta Yayınla
7. Esmer, S. (2009). *Konteyner Terminallerinde Lojistik Süreçlerin Optimizasyonu ve Bir Simülasyon Modeli*. Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Denizcilik İşletmeleri Yönetimi Anabilim Dalı Doktora Tezi, İzmir.
8. Esmer, S. (2019). *Liman ve Terminal Yönetimi*. T.C. Anadolu Üniversitesi Yayını No: 3840 Açıköğretim Fakültesi Yayını No: 2647. (S:73-74).
9. Alkan, G. ve İncaz, S. (2003). *Türk limanları, sorunları ve çözüm önerileri*. IV. Ulaşım ve Trafik Kongre ve Sergisi, 26-27 Eylül 2003, Ankara. TMMOB Makine Mühendisleri Odası Ankara Şubesi.
10. Nomer, F. (2014). *Uluslararası Ticaret Yüksek Lisans Programı Deniz Taşımacılığında Gemi Acentelerinin Yeri ve Önemi ve Bir Araştırma*. T.C. İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası Ticaret Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi
11. Odabaşı, Y. (2011). *Gemi Dizaynında Görev Tanımı Genel Plan Dizaynı*. Yayınlanmamış Ders Notları. İstanbul Teknik Üniversitesi.
12. Pekdemir, I. (1991). *Denizyolu Yük Taşımacılığı; Yönetim Ve Organizasyonu*. İ.Ü. İşletme Fakültesi, Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş. İstanbul.
13. Stopford, M. (2009). *Maritime Economics*. New York: Routledge.
14. Yeni, K. (2017). *Liman Hizmetlerinde Fiyatlandırma: Türkiye İçin Ampirik Bir Uygulama*. Dokuz Eylül Üniversitesi / Sosyal Bilimler

Enstitüsü / Denizcilik İşletmeleri Yönetimi Ana Bilim Dalı / Denizcilik İşletmeleri Yönetimi Bilim Dalı. Doktora Tezi.

15. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>
16. <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.6102.pdf>
17. https://unctad.org/system/files/official-document/rmt2021_en_0.pdf
18. <https://aygm.uab.gov.tr/uploads/pages/master-plan-calismalari/masterplan1.pdf>
19. <https://denizcilikistatistikleri.uab.gov.tr/filo-istatistikleri>
20. <https://denizcilikistatistikleri.uab.gov.tr/yuk-istatistikleri>
21. <https://www.denizticaretodasi.org.tr/tr/yayinlarimiz/sektorraporu>
22. TDK Sözlük Anlamı (sozluk.gov.tr)
23. <https://www.uab.gov.tr/uploads/pages/bakanlik-yayinlari/2053-ulastirma-ve-lojistik-ana-plani-rev.pdf>
24. https://unctad.org/system/files/official-document/rmt2021_en_0.pdf
25. https://unctad.org/system/files/official-document/rmt2021_en_0.pdf

**KURUMSAL SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK ÖLÇÜTÜ
OLARAK ESG SKORU İLE FİNANSAL
PERFORMANS VE FİNANSAL RİSK İLİŞKİSİ,
BİST ÖRNEĞİ**

Doç. Dr. Arzu ŞAHİN

Adana Alparslan Türkeş Bilim ve Teknoloji Üniversitesi, orcid.org/0000-0002-9944-1791

1. Giriş

Son yıllarda şirket performansının değerlendirilmesinde finansal performans kadar finansal olmayan alanlarda performans göstergesi olan kurumsal sürdürülebilirlik performansı da önem kazanmıştır. Kurumsal sürdürülebilirlik, işletmelerin tüm paydaşlarının çıkarlarını uzun vadede gözeterek toplumun sürdürülebilir kalkınmasına katkı sağlanması olarak ifade edilmektedir. Şirketlerin çevresel (environment), sosyal (social) ve yönetim (governance) başarısını değerlendiren ÇSY (ESG) skorları, kurumsal sürdürülebilirlik düzeyini uluslararası standartta karşılaştırılabilir hale getiren bir ölçüt olarak son yıllarda finansal piyasalarda ve akademik çalışmalarda kullanılmaya başlanmıştır.

Araştırmacılar, uygulayıcılar ve düzenleyiciler tarafından, özellikle 2007-2009 küresel mali krizinden (GFC) sonra ve daha yakın zamanda COVID-19 salgını ardından kurumsal sosyal sorumluluk (KSS) ve çevresel, sosyal ve yönetim (ESG) konularına ilgi artmıştır (Danışman & Tarazi, 2022: 3).

Bu alanda yapılan çalışmalar genellikle ESG kriterlerine uyumun finansal performansı pozitif yönde etkilediğini göstermiştir (Alam, Banna & Hassan; 2022: 66; Aras vd., 2020: 30; Devalle, Fiandrino & Cantino 2017: 53). Oxford Üniversitesi ve Arabesque Varlık Yönetim Şirketi'nce gerçekleştirilen, daha önce yapılan araştırmaları değerlendiren meta analizi sonuçları; kurumsal sürdürülebilirlik ve finansal performans arasında güçlü bir korelasyon olduğunu, sürdürülebilirlik uygulamalarına uyum arttıkça firmaların hisse senedi performansının arttığını, sermaye maliyetinin düştüğünü ve firma performansının olumlu yönde geliştiğini göstermiştir (aktaran Aras vd., 2020: 30). Ayrıca ESG faktörleri borç alanın nakit akımını ve geri ödeme olasılığını artırarak (Devalle, Fiandrino & Cantino 2017: 53) finansal riski düşürücü etkiye de sahiptir. Bu olumlu etkilerine rağmen ESG uygulamalarının sermayenin verimsiz dağıtımına ve fırsat maliyetine yol açarak finansal performansını olumsuz etkilediği sonucuna varan çalışmalar da bulunmaktadır (Danışman & Tarazi, 2022: 3).

Türkiye verilerini kullanarak kurumsal sürdürülebilirlik düzeyinin firmanın finansal performansına etkisini inceleyen çalışmalar genellikle Borsa İstanbul (BİST) sürdürülebilirlik endeksine dahil olan firmaların kısa vadeli (Gök & Gökşen, 2020) ve uzun vadeli (Sevim, 2021; Gürünlü, 2019) performansına odaklanmıştır. ESG skorlarının direkt olarak finansal performans ve finansal risk ile ilişkisinin ölçüldüğü yeterli çalışmaya rastlanılmamıştır.

Bu çalışmada şirketlerinin kurumsal sürdürülebilirlik faaliyetlerinin finansal performansa ve finansal riske etkisinin incelenmesi amaçlanmıştır. Bu amaç ile BİST'te listelenen ve 2018-2019-2020 yıllarında ESG skoru bulunan finansal olmayan 30 firmanın Refinitiv veri tabanından elde edilen verileri sistem GMM (Genelleştirilmiş Momentler Metodu - Generalized Methods of Moments)

yöntemi ile analiz edilmiştir. Kurumsal sürdürülebilirlik ölçütü olarak ESG skorlarından faydalanılmıştır. ESG skoru ile ilişkisi incelenen finansal performans göstergeleri; varlık karlılığı (ROA), piyasa değeri/defter değeri (MVBV) oranlarıdır ve finansal risk göstergesi olarak Altman Z-Skor kullanılmıştır. Araştırma bulguları genel olarak ESG skoru yüksek olan firmaların finansal performansının daha yüksek ve finansal riskinin daha düşük olma eğiliminde olduğunu göstermiştir.

2. Literatür İncelemesi

ESG uygulamalarının kurumsal finansal performansa etkilerini inceleyen çalışmalardan bu çalışmaya dahil edilen 14 çalışmadan dördü (Azmi vd. 2021; Simsek & Cankaya, 2021; Alam, Banna & Hassan, 2022; Danışman & Tarazi, 2022) bankacılık sektöründe gerçekleştirilmiş ve bu bölümün ikinci paragrafında özetlenmiştir. Finansal hizmetler dışındaki sektörlerde gerçekleştirilen beş araştırma (Chodnicka-Jaworska, 2021; Devalle, Fiandrino & Cantino, 2017; Keçeli & Cankaya, 2020; Sisman & Cankaya, 2020; Şeker, 2020) ise üçüncü paragrafta yer almıştır. BIST sürdürülebilirlik endeksinde listelenen firmaların kısa (Gök & Gökşen, 2020) uzun (Sevim, 2021; Gürünlü, 2019) dönemli finansal performansına odaklanan dört çalışma dördüncü paragrafın konusudur. Bu bölümün son paragrafında ülkeleri ESG skoruna göre sıralayan bir çalışma (Şeker ve Şengür, 2022) yer almıştır.

Azmi vd (2021) 2011-2017 döneminde 44 gelişmekte olan ülkeden 241 bankanın ESG skoru ile banka değeri (Tobin Q) arasında doğrusal olmayan bir ilişki elde etmiştir. Düşük ESG seviyeleri banka değerini olumlu etkilerken yüksek ESG seviyeleri ölçeğe göre azalan getiriler sergilemiştir. Bazı ESG uygulamaları banka değerine katkı sağlar (paydaş teorisi ile uyumlu olarak) ancak belirli bir eşikte paydaşlar ESG faaliyetlerine kayıtsız hale gelir ve her bir ek faktörün marjinal değeri azalır. Bu sebeple Azmi vd. (2021) bulgularının dengeleme ve paydaş teorisi ile tamamen açıklanamadığını ifade etmiştir. Simsek ve Cankaya (2021) G8 ülkeleri halka açık bankalarının ESG skorları ile finansal performans (RAO, ROE) ilişkisini incelemiş ve çevre skoru ile negatif, sosyal skor ile pozitif ilişki elde etmiştir. Alam, Banna ve Hassan (2022) 2011-2019 döneminde dört ülkeden 14 geleneksel 11 İslami bankanın verimliliğinde ESG'nin pozitif etkisi olduğunu ancak ESG'nin üç boyutunun her iki grup verimliliğine etkisinin farklılaştığını bulmuştur. Danışman ve Tarazi (2022) 2002-2020 dönemi için 20 Avrupa ülkesinde listelenen 83 banka örneklemini üzerinde bankaların ESG faaliyetlerinin finansal krizler sırasında kredi verme davranışına etkisini araştırmıştır. 2007-2009 küresel mali krizi ve 2010-2012 Avrupa ülkeleri borç krizinde ESG puanı yüksek olan bankaların kredi, varlık ve

kar riski daha düşük kalmış, verilen kredilerde daha az düşüş olmuş ve bu bankalar daha az küçülme yaşamıştır.

Sisman ve Cankaya (2020), Dünya genelinde 26 havayolu firmasının 2010-2017 dönemi ESG skorunun ROA üzerinde etkili olduğu ancak bileşenlerinin performansı etkilemediği sonucuna varmıştır. Keçeli ve Çankaya (2020), ESG skoru ve diğer seçilen finansallar değişimi ile pay senedi fiyat değişimi arasındaki ilişkiyi Kuzey ve Latin Avrupa ülkelerinden 105 firmanın 2010-2020 dönem verisi ile inceleyerek iki değişken arasında ilişki olmadığı sonucuna varmıştır. Şeker (2020) 35 ülkeden 2009 firmanın 2010-2017 dönemi verileri ile ESG performansının finansal raporlama kalitesini pozitif yönde etkilediğini göstermiştir. Devalle, Fiandrino ve Cantino (2017) 56 İtalyan ve İspanyol kamu şirketinin 2015 yılı ESG performansının özellikle sosyal ve yönetim bileşenlerinin ilgili kredi notlarını anlamlı bir şekilde etkilediğini ortaya çıkarmıştır. Chodnicka-Jaworska (2021) Avrupa ülkelerinde finansal olmayan 9521 firmanın 2010-2020 dönemi ESG faktörlerinin kredi notları üzerinde önemli etkisi olduğunu göstermiştir.

BİST sürdürülebilirlik endeksinde bulunan firmaların uzun dönemli finansal performansını araştıran çalışmalardan Gürünlü (2019) 2014-2018 yılları arasında 25'i sürdürülebilirlik endeksinde yer alan 55 BIST reel sektör firmasının 2014-2018 dönemi verilerini incelemiştir. Gürünlü (2019) sürdürülebilirlik endeksinde yer almanın finansal başarıyı (faaliyet karı/varlık oranı ve Tobin Q oranı) artırmada zayıf bir etken olduğu sonucuna varmıştır. Sevim (2021) BİST sürdürülebilirlik endeksinde bulunan 14 işletmenin 2018 yılı sürdürülebilirlik raporları ve finansal tablolarını inceleyerek çevresel yatırım harcamalarının finansal performansı olumsuz etkilediğini ortaya koymuştur. BİST sürdürülebilirlik endeksine dâhil olma duyurusuna şirket pay senedi getirilerinin verdiği kısa dönemli tepkiyi olay çalışması ile inceleyen çalışmalardan Temiz ve Acar (2018) 44 şirket pay getirisinde sistematik bir aşırı getiri olmadığı yönünde bulgular elde etmiştir. Gök ve Gökşen'in (2020) bulguları sekiz banka pay getirisinin pozitif tepki verdiği şeklindedir.

Söz konusu 13 çalışma yanı sıra Şeker ve Şengür (2022) 2010-2017 dönemi sekiz yıllık firma ortalamalarından yola çıkarak 35 ülkeyi ESG skorlarına göre sıralamış ve yüksek skorların Avrupa Birliği ülkelerinde olduğunu ve Uzak Doğu ülkelerinde skorların daha düşük olduğunu göstermiştir. Araştırmaya göre genel ESG sıralamasında Türkiye 54.42 skor ile 20. sırada yer almıştır.

3. Analiz Yöntemi ve Bulgular

Bu çalışmada ESG skorları ile finansal performans ve finansal risk ilişkisi BIST'te listelenen finansal olmayan 30 firmanın 2018-2020 dönemi 3 yıllık

verilerinden oluşan örneklem üzerinde incelenmiştir. Dinamik yapıda olan panel modellerinin analizinde sistem GMM tahmincisi kullanılmıştır. Analiz verileri Refinitiv veri tabanından elde edilmiştir. BIST’te işlem gören finansal olmayan firmaların 2018 yılından itibaren ESG skoru bulunanların sayısı artmış olup analiz başlangıç yılı 2018 yılı olarak belirlenmiştir. 2018-2019-2020 yıllarında üst üste üç yıl ESG skoru bulunan firmaların seçilmesi ile örneklem sayısı 30’a düşmüştür.

Firmaların kurumsal sürdürülebilirlik performans ölçütü olarak ESG skoru, finansal performans ölçütü olarak varlık karlılığı (ROA) ve pazar değeri/defter değeri (MVBV) oranları kullanılmış ve finansal risk düzeyini Altman Z-Skor (Z-SKOR) temsil etmiştir. ROA ve ESG skoru Refinitiv veritabanında verildiği şekli ile kullanılmış, MVBV ve Z-SKOR ise Refinitiv veritabanında bulunan veriler ile tarafımızca hesaplanmıştır. Buna göre ROA, vergi öncesi net karın ortalama varlıklara (cari ve geçmiş yıl varlık ortalaması) oranıdır. ESG, firmanın çevresel, sosyal ve kurumsal yönetim alanlarında beyan ettiği bilgilere dayanan genel puanıdır. MVBV, yılsonu piyasa değerinin defter değerine oranlanması ile hesaplanmıştır.

Finansal başarısızlık tahmininde yaygın olarak kullanılan Altman Z-Skor modeli “ $Z-SKOR = 1.2X1 + 1.4 X2 + 3.3X3 + 0.6X4 + 0.999X5$ ” eşitliğine dayanmaktadır. Z-SKOR eşitliğinde X1: çalışma sermayesi / toplam varlıklar, X2: dağıtılmayan karlar / toplam varlıklar, X3: faiz, vergi öncesi karlar / toplam varlıklar, X4: piyasa değeri / defter değeri, X5: net satışlar / toplam varlıkları ifade etmektedir. 2,67 skoru iflas riski için kritik değer olup, 1,81’den küçük skorlar iflas profiline 2,99’dan yüksek skorlar finansal sağlamlık profiline uymaktadır (Altman, 1968; Kulalı, 2016). Z-SKOR değeri düştükçe finansal başarısızlık riski artmaktadır.

Analizde kullanılan dört değişkene ait tanımlayıcı istatistikler Tablo 3 ile verilmiştir. Tablo 3’te verilen değişkenlerde ortalamadan sapmanın yüksek olduğu görülmektedir. ESG skoru bulunan finansal olmayan BİST firmaları arasında analize dahil olan 30 firmanın ESG ortalaması 59,4 iken minimum değeri 3,2 (Selçuk Ecza Deposu Ticaret ve Sanayi A.Ş.’ne ait) ve maksimum değeri 94’tür (Arçelik A.Ş.’ne ait). Z-SKOR ile MVBV’nun en yüksek değerleri Şok Marketler Tic. A.Ş.’ne ve ROA’nın en yüksek değeri Doğan Şirketler Grubu Holding A.Ş.’ne aittir.

Table 3. Değişkenler ve Tanımlayıcı İstatistikleri

Değişken	Kısaltma	Ort.	SS	Min.	Max.
Varlık Karlılığı	ROA	9.8	7.4	-6.1	36.5
Piyasa Değeri/ Defter Değeri	MVBV	1.5	1.8	0.1	13.8
Altman Z-Skor	Z-SCORE	2.7	1.8	0.2	11.5
Çevre, Sosyal ve Yönetişim skoru	ESG	59.4	19.6	3.2	94.3

Kaynak. Refinitiv.

Not. Ort.: Ortalama. SS.: Standart Sapma. Min.: Minimum değer. Max.: Maksimum değer.

Genel panel veri modeli 1. eşitlikte ve ESG skoru ile finansal performans ve finansal risk arasında ilişki kuran modeller 2. eşitlik ila 7. Eşitlik arasındaki 6 eşitlik ile gösterilmiştir.

$$Y_{it} = \delta Y_{it-1} + \beta X'_{it} + v_{it}, \quad (1. \text{ eşitlik})$$

$$ROA_{it} = \delta ROA_{it-1} + \beta ESG_{it} + v_{it} \quad (2. \text{ eşitlik})$$

$$ROA_{it} = \delta ROA_{it-1} + \beta ESG_{i \ t-1} + v_{it} \quad (3. \text{ eşitlik})$$

$$MVBV_{it} = \delta MVBV_{it-1} + \beta ESG_{it} + v_{it} \quad (4. \text{ eşitlik})$$

$$MVBV_{it} = \delta MVBV_{it-1} + \beta ESG_{i \ t-1} + v_{it} \quad (5. \text{ eşitlik})$$

$$Z-KOR_{it} = \delta Z-SKOR_{it-1} + \beta ESG_{it} + v_{it} \quad (6. \text{ eşitlik})$$

$$Z-SKOR_{it} = \delta Z-SKOR_{it-1} + \beta ESG_{i \ t-1} + v_{it} \quad (7. \text{ eşitlik})$$

Genel panel veri modeli olan 1. eşitlikte X' : bağımsız değişkenler vektörü, v_{it} : $u_i + u_{it}$ 'dir. 2. ve 7. eşitliklerde bağımlı değişkenin bir yıl gecikmeli değeri modellerde bağımsız değişkendir. 2. eşitlik, 4. eşitlik ve 6. eşitlikte ESG'nin cari yıl değeri (ESG_{it}) ile bağımlı değişkenler (ROA_{it} , $MVBV_{it}$, $Z-SKOR_{it}$) arasındaki ilişki tahmin edilmiştir. 3.eşitlik, 5. eşitlik ve 7. eşitlikte ESG'nin cari değeri yerine ESG'nin bir yıl gecikmeli değeri ($ESG_{i \ t-1}$) regresyonların bağımsız değişkeni olmuştur. Örneğin 2. eşitlik ROA (ROA_{it}) ile ROA 'nın bir gecikmeli değeri (ROA_{it-1}) ve ESG'nin cari yıl değeri (ESG_{it}) arasında ilişki kurmuştur. 2. eşitliğin ESG yerine ESG'nin bir yıl gecikmeli değeri ($ESG_{i \ t-1}$) ile ROA arasında ilişki kuran versiyonu 3. eşitliktir.

Dinamik ekonomik ilişkilere sahip olan modellerde bağımlı değişkenin gecikmeli değeri bağımsız değişken olarak modellerde yer almıştır. Dinamik yapıda olan modeller, dinamik panel veri yöntemi olan GMM tahmincilerinden zaman periyodunun kesit sayısından küçük olduğu ($T < N$, $T = 3$, $N = 60$) durumda

daha güçlü olan sistem GMM (Baltagi, 2005; Tataoğlu, 2012) ile tahmin edilmiştir. Tahminlerde bir aşamalı sistem GMM ve iki aşamalı sistem GMM versiyonları birlikte kullanılmıştır.

2. eşitlik ile 7. eşitlik arasında oluşturulan altı modelin tahmin parametreleri Tablo 2, Tablo 3 ve Tablo 4 ile sunulmuştur. Tablo 2’de verilen parametrelere göre cari ESG ile ROA arasında sadece iki aşamalı sistem GMM versiyonunda %10 önem düzeyinde pozitif ilişki bulunmaktadır. Bu bulgu ESG skoru ile ROA arasında zayıf bir pozitif ilişki olduğunu göstermektedir. ESG uygulamalarının varlık karlılığı açısından finansal performansı artırma gücünün bulunduğu ancak zayıf olduğunu söyleyebiliriz.

Tablo 2. ROA ile ESG İlişisini İçeren Tahmin İstatistikleri

Bağımlı Değişken: ROA (Varlık Karlılığı)				
Bağımsız Değişkenler	Bir Aşamalı Sistem GMM		İki Aşamalı Sistem GMM	
L_ROA	0.47 [0.90]	0.32 [0.54]	0.39 [1.30]	0.39 [0.66]
ESG	0.07 [0.94]		0.89* [1.88]	
L_ESG		0.1 [1.12]		0.09 [1.06]
Gözlem Sayısı	60	60	60	60
Prob_F istatistiği	[0.000]	[0.000]	[0.000]	[0.000]
Prob_Hansen Testi	0.201	0.376	0.201	0.376

Not. Tablo 2, ROA ile ESG ilişkisini modelleyen 2 eşitliğin, 2 sistem GMM tahminci versiyonu ile tahmin edilmesi sonucunda elde edilen 4 tahminin istatistiklerini sunmaktadır. Bağımlı değişken ROA iken ROA’nın bir dönem gecikmeli değeri (L_ROA) her modelde kontrol değişkenidir. ESG ve bir yıl önceki ESG’nin (L_ESG) dahil olması ile model sayısı 2’ye çıkmış, her 2 modelin bir-aşamalı sistem GMM ve iki aşamalı sistem GMM tahmincileri ile tahmin edilmesi sonucunda tahmin sayısı 4 olmuştur. 30 firmanın 3 yıllık 90 gözlemi (30*3=90) içerdiği halde tahminlerde gecikmeli değerlerin bulunması

nedeniyle gözlem sayısı 60'dır. Son iki satırda F istatistiği (modelin geçerliliği) ve Hansen test istatistiği (araç değişkenlerin geçerliliği) olasılık değerleri (prob) verilmiştir. Ho hipotezi: araç değişkenler dışsaldır veya aşırı belirlenim kısıtları geçerlidir. Dirençli standart hatalarla düzeltilen t- istatistikleri katsayıların altında bulunan parantezlerin içinde verilmiştir. *, ** ve *** sırası ile 10%, 5% ve 1% güven seviyesini gösterir.

Tablo 3. MVBV ile ESG İlişisini İçeren Tahmin İstatistikleri

Bağımlı Değişken: MVBV (Piyasa Değeri/Defter Değeri)				
Bağımsız Değişkenler	Bir Aşamalı Sistem GMM		İki Aşamalı Sistem GMM	
L_MVBV	0.33*** [8.72]	0.33*** [7.16]	0.32*** [4.60]	0.29*** [3.79]
ESG	0.01*** [5.46]		0.01*** [4.91]	
L_ESG		0.01*** [5.24]		0.01*** [4.64]
Gözlem Sayısı	60	60	60	60
Prob_F istatistiği	[0.000]	[0.000]	[0.000]	[0.000]
Prob_Hansen Testi	0.224	0.203	0.224	0.203

Not. Tablo 3, ESG ile MVBV ilişkisinin sistem GMM tahminci istatistiklerini içermektedir. Bağımlı değişken MVBV iken MVBV'nın bir dönem gecikmeli değeri (L_ MVBV) her modelde kontrol değişkenidir. ESG ve bir yıl önceki ESG'nin (L_ESG) dahil olması ile model sayısı 2'ye çıkmış, her 2 modelin bir-aşamalı sistem GMM ve iki aşamalı sistem GMM tahmincileri ile tahmin edilmesi sonucunda tahmin sayısı 4 olmuştur. Gecikmeli değerlerin bulunması gözlem sayısını 90'dan 60'a düşürmüştür. Son iki satırda sunulan F istatistiği modelin geçerli olduğunu ve Hansen test istatistiği araç değişkenlerin geçerli olduğunu göstermektedir. Prob: olasılık değeri. Değişken katsayıların altında bulunan parantezlerde dirençli standart hatalarla düzeltilen t- istatistikleri verilmiştir. *, ** ve *** sırası ile 10%, 5% ve 1% güven seviyesini gösterir.

Tablo 4. Z-SKOR ile ESG İlişkisini İçeren Tahmin İstatistikleri

Bağımlı Değişken: Z-SKOR (Altman Z-Skor)				
Bağımsız Değişkenler	Bir Aşamalı Sistem GMM		İki Aşamalı Sistem GMM	
L_Z SKOR	0.53*** [8.71]	0.50*** [6.68]	0.54*** [5.44]	0.48*** [3.46]
ESG	0.02*** [4.68]		0.02*** [3.55]	
L_ESG		0.02*** [4.27]		0.02*** [3.06]
Gözlem Sayısı	59	59	59	59
Prob_F istatistiği	[0.000]	[0.000]	[0.000]	[0.000]
Prob_Hansen Testi	0.273	0.219	0.273	0.219

Not. Tablo 4, Z-SKOR ile ESG ilişkisini modelleyen eşitliklerin sistem GMM yöntemi ile tahmin edilen parametrelerini içermektedir. Bağımlı değişken Z-SKOR iken Z-SKOR'un bir dönem gecikmeli değeri (L_Z-SKOR) her modelde kontrol değişkenidir. ESG ve bir yıl önceki ESG'nin (L_ESG) dahil olması ile model sayısı 2'ye çıkmış, her 2 modelin bir-aşamalı sistem GMM ve iki aşamalı sistem GMM tahmincileri ile tahmin edilmesi sonucunda tahmin sayısı 4 olmuştur. Gecikmeli değerlerin bulunması gözlem sayısını 90'dan 59'a düşürmüştür. Son iki satırda sunulan F istatistiği modelin geçerli olduğunu ve Hansen test istatistiği araç değişkenlerin dışsal olduğunu göstermektedir. Prob: olasılık değeri. Dirençli standart hatalar kullanılmıştır. *, ** ve *** sırası ile 10%, 5% ve 1% anlamlılık düzeylerini gösterir.

Tablo 3'te sunulan dört regresyon eşitliğinde ESG'nin cari yıl değeri ve bir önceki yıl değeri ile MVBV arasında güçlü (%1 anlamlılık düzeyinde) pozitif ilişki bulunmaktadır. MVBV'nin bir önceki yıl değerinin de MVBV'yi açıklama gücü yüksektir. Bu sonuçlar ESG skorlarının piyasa değeri/defter değeri oranına güçlü oranda olumlu yansıdığını göstermektedir. Diğer bir ifade ile ESG uygulama düzeyinin piyasa değeri bakımından finansal performansı artıran önemli bir faktör olduğu söylenebilir.

ESG skoru ile Z-SKOR ilişkisinin tahminlerine ait istatistikleri içeren Tablo 4, ESG düzeyinin (cari ve bir dönem gecikmeli) Z-SKOR'u açıklayan önemli bir faktör olduğunu göstermiştir. ESG skoru yüksek olan firmalar daha yüksek Z-SKOR'a sahip olma eğilimindedir. Yüksek Z-SKOR'u finansal başarısızlık riskinin azalması veya finansal gücün artması olarak yorumlanmaktadır. Dolayısı ile kurumsal sürdürülebilirlik uygulama düzeyi (ESG skoru) artışı finansal riski düşüren bir faktördür. Ayrıca Z-SKOR'un bir dönem önceki değeri ile güçlü pozitif ilişkisi, ZSKOR bağımlı değişkeninin firmanın geçmiş dönem finansal riskinden etkilendiğini göstermektedir.

4. Sonuç

Bu çalışmada kurumsal sürdürülebilirlik faaliyetlerinin firmaların finansal performansına ve finansal riskine etkisi Türkiye örneği üzerinden araştırılmıştır. BİST'te işlem gören 30 finansal olmayan firmanın 2018-2020 dönemi panel verilerine sistem GMM metodu uygulanmıştır. Kurumsal sürdürülebilirlik ölçütü olarak son yıllarda yaygınlaşan çevresel, sosyal ve yönetim (ESG) uygulamaları skoru kullanılmıştır. Varlık karlılığı (ROA), piyasa değeri/defter değeri (MVBV) oranları finansal performansı temsil ederken Altman Z-Skor finansal risk ölçütü olarak analizde yer almıştır.

Analiz bulguları yüksek ESG skorunun piyasa değeri/defter değerini arttırdığı ve finansal riski düşürdüğü yönündedir. Bir başka ifade ile bulgular kurumsal sürdürülebilirlik uygulamaları daha iyi olan firmaların finansal performansının daha yüksek ve finansal riskinin daha düşük olma eğiliminde olduğunu göstermiştir.

Kaynakça

1. Alam, A. W., Banna, H., & Hassan, M. K. (2022). ESG Activities and Bank Efficiency: Are Islamic Banks Better?. *Journal of Islamic Monetary Economics and Finance*, 8 (1), 65-88. <https://doi.org/10.21098/jimf.v8i1.1428>.
2. Altman, Edward I. (1968). Financial Ratios, Discriminant Analysis and the Prediction of Corporate Bankruptcy. *Journal of Finance* 23 (4), 589-609. doi: 10.1111/j.1540-6261.1968.tb00843.x
3. Aras, G., Tezcan, N., Kutlu Furtuna, Ö., Hacıoğlu Kazak, E. (2020). *Sürdürülebilirlik Değerlemesinde Yeni Yaklaşım: Çok Boyutlu Kurumsal Sürdürülebilirlik Modeli – Bankacılık Sektörü Değerlemesi*. İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi Finans Kurumsal Yönetim ve Sürdürülebilirlik Merkezi (CFGs) Yayınları.
4. Azmi, W., Kabir Hassan, M., Houston, R. & Sydul Karim, M. (2021). ESG Activities And Banking Performance: International Evidence From Emerging Economies. *Journal of International Financial Markets, Institutions and Money*, 70, 1-18. <https://doi.org/10.1016/j.intfin.2020.101277>.
5. Baltagi, B. H. (2005). *Econometric Analysis of Panel Data* (3rd edition). Chichester: Wiley. ISBN: 13-978-0-470-01456-1.
6. Chodnicka-Jaworska, P. (2021). ESG as a Measure of Credit Ratings, *Risks* 9 (226), 2-26. <https://doi.org/10.3390/risks9120226>
7. Danışman, G.O. & Tarazi, A. (2022). ESG Activity and Bank Lending During Financial Crises. *Working Papers HAL-ffhal 03547104*.
8. Devalle, A., Fiandrino, S. & Cantino, V. (2017). The Linkage between ESG Performance and Credit Ratings: A Firm-Level Perspective Analysis. *International Journal of Business and Management*, 12 (9), 53-65.
9. Gök & Gökşen, 2020. Gök, İ. Y. & Gökşen, H. (2020). Bankaların Sürdürülebilirlik Endeksine Dahil Edilmelerinin Hisse Senedi Getirileri Üzerindeki Etkisi. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 11 (26), 89-106. doi: 10.21076/vizyoner.655406
10. Gürünlü, M. (2019). Sürdürülebilirlik ve Finansal Performans Arasındaki İlişki: BİST Şirketleri Üzerine Bir Araştırma. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (84), 177-190. doi: 10.25095/mufad.625803
11. Keçeli, B. & Çankaya, S. (2020). ESG Ve Finansal Verilerin Pay Değerine Etkisi: Kuzey ve Latin Avrupa Ülkeleri Üzerine Bir Çalışma. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Girişimcilik Dergisi*, 4 (7), 31-49.
12. Kulalı, İ. (2016). Altman Z-Score Modelinin BİST Şirketlerinin Finansal Başarısızlık Riskinin Tahmin Edilmesinde Uygulanması. *Uluslararası*

- Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 12 (27), 283-292. doi: 10.17130/10.17130/ijmeb.2016.12.27.1076
- 13.Simsek, O., ve Cankaya, S., (2021). Examining the relationship between ESG scores and financial performance in banks: evidence from G8 Countries. *PressAcademia Procedia (PAP)*, 14, 169-170.
- 14.Sevim, U. (2021). İşletmelerin Çevresel Yatırım Harcamalarının Finansal Performans Üzerine Etkisi: BİST Sürdürülebilirlik Endeksi Üzerine Bir Araştırma. *Gazi İktisat ve İşletme Dergisi*, 7 (1), 55-67. doi: 10.30855/gjeb.2021.7.1.004
- 15.Sisman, M. E., Cankaya, S. (2020). Effect of ESG data on the Financial Performance Of Companies: A Study on the Airline Sector. *PressAcademia Procedia (PAP)*, 12, 98. doi.org/10.17261/Pressacademia.2020.136
- 16.Şeker, Y. (2020). *Finansal Raporlama Kalitesi ile Çevresel Sosyal ve Kurumsal Yönetim (ESG) Performansı Arasındaki İlişkinin İncelenmesine Yönelik Uluslararası Bir Araştırma*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- 17.Şeker, Y., Şengür, E. D. (2022). Çevresel, Sosyal Ve Kurumsal Yönetim (ESG) Performansı: Uluslararası Bir Araştırma. *Muhasebe ve Vergi Uygulamaları Dergisi*, 15 (2), 349-387.
- 18.Tatoğlu, F. Y. (2012). *İleri Panel Veri Analizi (1. basım)*. İstanbul: Beta Basım A.Ş. ISBN: 978-605-377-721-2.
- 19.Temiz, H., & Acar, M. (2018). Sürdürülebilirlik Endeksinde İşlem Gören Firmaların Finansal Performansı: Olay Çalışması Örneği. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11(3), 1971- 1987. doi: 10.17218/hititsosbil.441200.

**ÇİN'DE CAMİ MİMARİSİNE BAKIŞ:
ŞİAN ULU CAMİ**

Doç. Dr. Ayşe ERSAY YÜKSEL

Ankara Üniversitesi, ORCID: 0000-0002-0314-6182

GİRİŞ

İslam kültüründe Hz. Muhammed döneminden itibaren öncelikle cemaatin topluca namaz kılması ve cemaatin diğer meselelerinin görüşülmesi için ayrılan özel ibadet mekânları (mescid, ev, açık alan ve musalla gibi) camilerin temeli olmuştur. Kendine özgü bir mimari tipolojiye ve belirli teknik bölümlere sahip ayrı ve tekilleşmiş bir yapı olarak camilerin ortaya çıkışı ise yaklaşık İslam'ın birinci yüzyılına tekabül eder. Bunda özellikle fethedilen topraklarda Müslümanların ortaya çıkan ihtiyaçlarının ve yeni şehirler kurulmasının büyük bir etkisi olmuştur. Irak'ta Kufe, Basra, Bağdat, Mısır'da Fustat, Kahire, Tunus Kayrevan Müslümanların kurdukları en önemli şehirlerdi ve buralarda Müslümanların diğer dinlerin mabetleri ile karşılaşmaları zamanla cami mimarisinin ortaya çıkmasına, belirginleşmesine ve ayrıntıları ile belirlenmesine yol açtı. İslam'ın ortaya çıkışından sadece iki ya da üç kuşak sonra cuma camisinin (mescidü'l-cuma) temel işlevleri ve biçimsel tipolojisi yerli yerine oturdu. Cami sadece genişliği ile değil kibleyi gösteren mihrabı, hutbe için kullanılan minberi, abdest için kullanılan şadırvanı, Müslüman cemaatin varlığını gösteren minaresi gibi kendine özgü tarihi olan sembolik ya da işlevsel unsurları da barındırırdı. Caminin evrim tarihi, genel mimari biçimi, barındırdığı kısımlar, yansıttığı bezemeler, karşıladığı ihtiyaçlar, benimsetmeye çalıştığı tutum ve davranışlar üzerinden yorumlanabilir. Bu evrim günümüzde hala sürmektedir. (Grabar, 2005: 40, 41).

Tarih boyunca İslam ülkelerinde ve Müslümanların yaşadıkları yerlerde yapılan camiler mimari bakımdan birbirinden farklı özellikler gösterir. İslam'ın doğuşundan itibaren farklı coğrafyalarda inşa edilen camiler için mescid, meşhed, musalla, namazgâh gibi terimler kullanılmıştır. Mısır, Suriye, Filistin, İran, Horasan, Azerbaycan, Orta Asya, Hindistan, Pakistan, Endonezya, Anadolu, Balkanlar ve Çin başta olmak üzere dünyanın neredeyse her bölgesinde çok sayıda özgün cami inşa edilmiştir. (Eyice, 1993: 56-90).

ÇİN'DE İSLAM, MÜSLÜMANLAR VE CAMİ İNŞASI

Çin'in İslam dünyasıyla temasları, İslamiyet'in Arabistan dışına yayılma döneminden itibaren 7. yüzyılda başlamıştır. Bugün Çin'deki farklı etnik gruplar arasında benimsenmiş olan İslam bu kavimlerin siyasi, iktisadî, kültürel hayatları üzerinde büyük bir etki gösterir. İslam'ın Çin'de yayılma sürecini üç temel evrede değerlendirmek mümkündür. Bunlardan ilki İslamiyet'in Arap ve İranlı tüccarlar vasıtasıyla Çin'e girmesi ve T'ang, Beş Hânedan, Sung dönemlerinde güney ve doğu kıyı bölgelerine yerleşmesidir. İkincisi Moğol istilâsından sonra Yüan ve Ming hânedanları zamanında Türkler başta olmak üzere çeşitli Orta Asya kavimlerinin Müslüman olması ve İslam'ın Çin'in iç bölgelerine kadar

yayılmasıdır ki Çinli Müslüman halkının, Hui Hui¹ halkının oluşumu, esas olarak bu dönemde var olmuştur. Üçüncü evre ise Türkistan'ın tamamına Müslüman Türkler'in hâkim olmasının ardından Ch'ing devrinde Müslümanlara yapılan baskılar sonucu İslam'ın yayılmasının karanlık bir döneme girmesidir (Lee, 1993:323).

Kaynaklarda İslamiyet'in Çin'e girişi hakkında farklı tarihler verilse de yaygın görüşe göre Çin, İslamiyet ile ilk defa Tang Hanedanlığı döneminde 618-626 yılları arasında hem İpek Yolu (karayolu) hem de deniz yolu vasıtasıyla tanışmış ve İslamiyet'in Mekke dışına çıktığı yıllarda alternatif bir toprak olarak görülmüştür. Bununla birlikte Müslümanlar ile Çin arasındaki asıl kalıcı temaslar 651 yılında halife Hz. Osman'ın döneminde Çin'e elçi göndermesiyle diplomatik düzeyde gerçekleştirilmiş, birçok kaynakta İslamiyet'in Çin'e giriş tarihi olarak bu yıllar belirtilmiştir.² Bu açıdan Tang Hanedanlığı İslamiyet'in hem Çin'e hem de Uzak Doğu'ya yayılmasında önemli bir dönemdir.

Tang döneminde Çin'e gelen Araplar ve Persler daha sonraki dönemlerde Huizu olarak isimlendirilecek yeni bir etnik yapının temelini oluşturmuşlardır. Özellikle Tang döneminde Guangzhou şehri, Müslümanların yoğun olarak yaşadığı yerleşim birimi olmuştur. Guangzhou'da bulunan Huaisheng Cami Çin'de inşa edilen ilk camiidir. Bu caminin inşası Tang döneminde Guangzhou şehrinde yaşayan Müslüman nüfusunun yoğunluğunu göstermektedir.

Tang döneminde 751 yılında Çinliler ve Araplar arasında Batı Türkistan'daki hâkimiyet mücadelesi sonrası çıkan “Talas Savaşı”, Çinlilerin İslamiyet ile karşılaşmasında tarihi bir öneme sahiptir. (Lee, 1991: 41). Talas Savaşı'nın ardından Çin'in İslam'la temasında 755-763 yılları arasındaki An Lushan İsyanı kritik bir yere sahiptir. İsyanın bastırılmasında Çinlerin Araplardan talep ettiği Müslüman asker Çin topraklarına yerleşme izni almıştır. Bu sayede Çinliler ve Müslüman Araplar birlikte yaşamaya başlamıştır (Lee, 1991: 44).

Song Hanedanlığı döneminde (960-1279) Çin'de Müslüman nüfus belirgin düzeyde artmış, Çin ve Araplar arasındaki deniz ticareti yoğunlaşmıştır. Guangzhou ve Yangzhou başta olmak üzere Quanzhou, Hangzhou, Ningbo ve Hainan gibi liman şehirleri de deniz ticaretinde önemli yer edinmişlerdir. Yine bu dönemde Song İmparatoru 5.300 kişiden oluşan Arap heyetinin yardımı ile savaşta galip gelmiş, bu yardımın karşılığında Song İmparatoru, heyeti onurlandırarak onların Kaifeng ve Yanjing arasında kalan bölgeye yerleşmesini sağlamıştır. Tüm bu ilişkilerin doğal bir sonucu olarak Song Hanedanlığı

¹ Bu isim Batıda “Tungan/Dungan/Döngen” olarak da kullanılmaktadır.

² Arabistan'dan gelen ilk elçinin (Dashiguo 大食国) 651'de İmparator Gaozong'a 高宗 (r. 649–683) saygılarını sunmak için geldiği genel olarak kabul edilir.

döneminde İslamiyet Çin topraklarına birden fazla coğrafi noktadan giriş yaparak hızla artan Müslüman nüfus Çin topraklarında Tang dönemine göre daha fazla sayıda camii inşa edilmesine neden olmuştur (Ceylan, 2016: 32).

Moğol Hanı Kubilay Han tarafından kurulan Yuan Hanedanlığı'nın (1271-1368) hâkimiyetinde Moğollar sadece Çin'de değil dünyanın dört bir yanında rol oynadığından Çin'in diğer toplum ve kültürlerle iletişimi ve etkileşimi en üst noktalara ulaşmıştır. Bundan dolayı 14. yüzyılda hem Çin tarihinde hem de dünya tarihinde Moğol izi vardır. 14. yüzyılda Yuan Hanedanlığının sonunda Müslümanlar dört milyondan daha fazla sayıya ulaşmıştır (Israeli, 2012: 255). Bu dönemde Çin'in batısı ile sağlanan etkileşimin sonucunda Çin'deki Müslümanların etnik yapısı Araplar ve Perslerin dışındaki farklı uluslardan oluşmuştur. Yuan Hanedanlığının en büyük özelliği Çin'deki Müslümanlar için kullanılan Huihui kavramının ortaya çıkmasıdır. Çin topraklarına gelen Müslümanlara ister Arap olsun ister Pers olsun ister Türk olsun ayırım yapılmaksızın "Huihui" denilmiştir. Diğer bir deyişle Tang ve Song döneminde belli bir coğrafyada ve belli bir zümrenin dini olan İslamiyet, Yuan Hanedanlığındaki Huihui kavramı ile birlikte Çin'in inanç sisteminin önemli bir parçası olmuştur (Ceylan, 2016: 32).

Yuan Hanedanlığının ardından Çin ulusu, Ming Hanedanlığı (1368-1644) ile tekrar yönetime gelince Müslümanların giyim, yeme içme, evlilik törenleri, cenaze törenleri, kişi isimleri vb. konularda Çinlileşme olmuştur. Bu dönemde artık Müslümanlar, Çin'in çok uluslu sosyal yapısının bir parçası olmuşlar ve "Huihui" kelimesi Ming döneminde resmi olarak kullanılmaya başlanmıştır (Karluk, 2009:65, Ceylan, 2016: 32).

Çin tarihinin son hanedanlığı olan Qing Hanedanlığı (1636-1912) döneminde Müslümanlar Çin'in batı bölgesine sıkışarak önceki dönemlere göre daha baskı altında kalmışlardır.

Günümüzde Çin'in farklı on azınlık ulusunun inancı İslam'dır. 2010'da Pew Research Center'in yaptığı araştırmaya göre; Çin nüfusu vardır. 2030 yılında bu rakamın 30 milyona³ ulaşacağı tahmin edilmektedir (Ceylan, 2016: 34).

ÇİN CAMİLERİ

Erken dönemden itibaren İslam'ı benimseyenlerin olduğu Çin'de doğal olarak cami inşası da Müslüman nüfusun ihtiyaçları bağlamında bir gereklilik olarak ortaya çıkmıştır. Genellikle Çin mimarisinin bir parçası veya bir alt tipi olarak ele

³ Bkz. <https://www.pewresearch.org/religion/2011/01/27/future-of-the-global-muslim-population-regional-asia/>

alınan camiler inşa gelenekleri bağlamında ayrıntılı olarak değerlendirilmemiştir. Esasen Çin camileri hakkında en temel soru, tek tanrılı, bir anlamda anikonik bir dinin mimarisinin Çin'de nasıl ortaya çıktığı ve yaklaşık 1400 yıl boyunca şehirlerde ve kırsalda Budist, Taoist, Konfüçyüsçü ve emperyal anıtlar arasında varlığını nasıl sürdürdüğüdür (Steinhardt, 2015:19). Bu perspektiften Çin'deki camilerin tarihini biçimsel bir analizin ötesine geçmek için mimarlık dışındaki faktörlerin de değerlendirilerek daha geniş ve kapsayıcı yapmak gereklidir.

Çin coğrafyasında inşa edilen camilerden bir kısmı Orta ve Batı Asya'daki İslam'ın hâkim olduğu coğrafyadaki örnekleri hatırlatırken, bir kısmı ise dikkat çekici bir şekilde geleneksel Çin avlu-salon düzenine, kule mimarisine tamamen uygun yapılardır. Bunlar belirgin bir şekilde "Çin tarzı" İslam mimarisini temsil eden İslami inanç ve ibadetlere uyarlanmış geleneksel Çin mimarisine dayalı camiler olarak görülmüştür. Bunun nedenleri tartışmaya açık olmakla birlikte İslam'ın cami inşası için belirli bir bina biçimini gerektirmemesinin ve yerel hakimlerin bölgesel tarzlarına ve inşaat geleneklerine uygun camiler yapılmasının etkileri vardır. Bu yüzden tarih boyunca tek düze evrensel bir cami tarzı ortaya çıkmamıştır.

Çin'deki cami mimarisinin tarzına genellikle yerel uygulamalar ve siyasi otoritelerin etkisi olmuştur. Yani Çin tarihi boyunca, en azından Song döneminden bu yana camiler inşa edilmiştir ve bu uzun dönem boyunca örneğin Çin'deki Budist mimarisinin aksine, tek tip bir İslam mimarisi geleneği olmamıştır.

Çin tarihindeki günümüze ulaşan en eski camiler, Müslüman toplulukların Çin'deki mevcudiyetlerinden en az üç yüz yıl sonraki döneme, Song Hanedanına (960-1279) aittir. Sonraki yüzyıllarda, artan yerli Müslüman nüfus, Yuan Hanedanlığının (1271-1368) pan-Asya yönetim anlayışına bağlı olarak Orta Asya'dan gelen eşi görülmemiş sayıda göçmen, Çin camilerinin inşasını büyük ölçüde yaygınlaştırmıştır. Bu dönemde ve daha sonraki Ming Hanedanlığı döneminde (1368-1644) birçok cami inşa edildi. Qing Hanedanı tarafından (1644-1911), 18. ve 19. yüzyıllarda Qing'in kontrolü altındaki yeni bölge olan Sincan'dakiler de dâhil olmak üzere Çin'de on İslami milliyet vardı. Bu nedenle camilerin sayısı artmaya devam etti. Ancak 20. yüzyılda bu sayılarda keskin bir düşüş görüldü, çünkü camilerin çoğu önce Çin-Japon Savaşı (1937-1945) ve daha sonra Kültür Devrimi (1966-1976) sırasında harap oldu.

Çin'de günümüze ulaşan en eski dört cami sırasıyla Çin'in güneydoğu kıyısındaki liman şehirleri olan Quanzhou, Guangzhou, Yangzhou ve Hangzhou'dadır. Bu camilerin tarihleri 1200-1400'lere kadar uzanır ve belirli konumları, bunların deniz aşırı ticaretinde ilk Müslümanlarla olan ilişkilerini gösterir. Daha da önemlisi, dört caminin tümü Çin mimari anlayışlarına göre inşa

edilmiştir. Guangzhou'daki Huaishengsi Huaisheng Tapınağı benzer şekilde caminin geri kalanını düzenleyen kuzey-güney eksenine dik batı yönlü bir ibadet salonuna sahiptir. Huaishengsi'deki en göze çarpan yapı, alçıyla kaplı uzun, yukarı doğru incelen bir silindir olarak inşa edilen minaredir (Guangta Işık Kulesi). Çin'in batı bölgelerindeki minarelerle karşılaştırıldığında alışılmadık bir durum olsa da Çin kuleleri ve pagodalarına benzeyen pek çok yöne sahiptir. Aslında, Çin'deki en eski dört camiden her biri bu yabancı dinin ibadet alanını yerel geleneklerine uydurmak için benzersiz, yaratıcı çözümler bulmuş, ihtiyaçlara veya tasarımcıların yeteneklerine dayalı olarak inşa etme özgürlüğü sunmuştur.

Çin gibi büyük bir ülkede cami mimarisinde farklı tarzların oluşmasına sebep olan geniş coğrafya ve yerel yönetimleridir. Yedi vilayetten her birinin merkezin mimari stilini paylaşması ve dolayısıyla Çin bina özelliklerinin zaman içinde sürekli olarak uygulanması, bölgede desteklenen bir Çinlileştirme sürecini akla getirir (Steinhardt, 2015:194). Buna karşılık, Ning-Gan-Qing bölgesinin Orta Asya'ya yakınlığı ise son derece farklı bir kültürel bağlam yaratmıştır.

Coğrafi konumun bina stili üzerindeki etkisi günümüz Çin'inin en batıdaki eyaleti olan Sincan'da açıkça görülmektedir. Sincan tarihsel olarak, 14. yüzyıldan 19. yüzyıla kadar Batı Asya'daki İslam sanatını ve mimarisini yakından takip eden Uygur (Türki) Müslümanların yaşadığı bir şehir olduğundan, buradaki camiler, öncelikle Orta Asya'nın Fars ve Türk bölgelerindeki mimari tarzlarını ikincil olarak Çin'in inşaat geleneklerini yansıtır. Bölgedeki pek çok camide karma üsluplar hâkimken Çin etkisi genellikle küçük veya dekoratif işlevlerle sınırlı kalır. Sincan camilerinin benzersiz yapı tarzları, büyük ölçüde “Hui himayesine karşı Uygur Müslüman himayesinden” kaynaklanmaktadır (Steinhardt, 2015: 293).

ŞİAN ULU (Xİ'AN) CAMİ

Şian, Çin'in kuzeybatısındaki Wei Nehri havzasında yer alan bir Çin şehri olup (Resim 1) bugünkü adını Ming Hanedanlığı döneminde (1368-1644) almış ve birleşik Çin'in ikinci başkenti olmuştur (Tellier, 2009.) Ortaçağda İpek Yolu'nun başlangıç şehri olan Şian, İslam'la tanışan ilk Çin şehriydi. Şian Ulu Camii, Çin'in erken dönem camilerinin en büyüğü ve en iyi korunmuş olanıdır. Hangzhou, Quanzhou ve Guangzhou'daki büyük camiler gibi, Şian Ulu Camii'nin de yedinci yüzyılın başlarında var olduğu düşünülüyor. Ancak bugün ayakta kalan cami, Ming Hanedanlığının yirmi beşinci yılında 1392'deki (Ming'in başlarında) ve 1522'deki tamir ve inşa döneminin özelliklerini yansıtır. Daha sona 1606 ve 1764-8'de Ming ve Qing Hanedanları döneminde tamir gören camiye ilaveler yapılmıştır.

Resim 1. Çin haritasında Şian

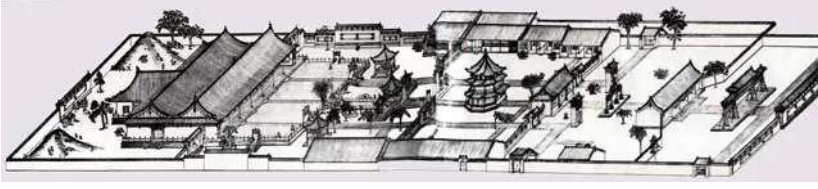
(http://www.worldguides.com/asia/china/shaanxi/Şian/Şian_maps.html)

Cami, Ming Hanedanlığı tarafından inşa edilen şehir surlarının hemen dışında, bir zamanlar şehrin kuzeybatısındaki Müslümanlar için inşa edilen mahallede, Davul Kulesi yakınında Hua Jue Jiang'da bulunmaktadır (Resim 2). Cami bu bölgede dini yapı olarak değil, aynı zamanda siyasi, kültürel, eğitsel ve sosyal faaliyetleri için de bir merkez olarak hizmet eder. Çin mimari unsurlarının cami mimarisinde sentezlendiği Ming Hanedanlığı döneminde inşa edilen cami, avlular ve köşkler ile kaplı tek eksenli ve 15. yüzyıl Budist tapınağını andırır (Resim 3).

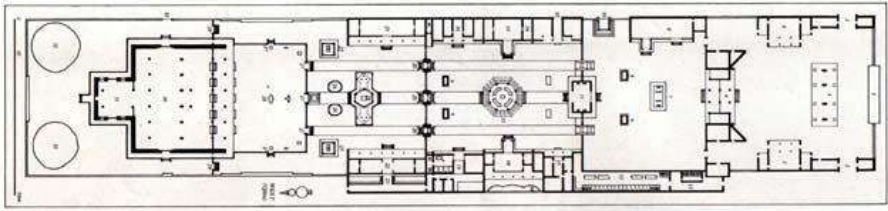
Resim 2. Shaanxi haritasında caminin konumu Sheng Cheng Tu (1893)

(<https://www.loc.gov/item/gm71005147/>)

Resim 3. Batıdan doğuya Şiyan Ulu Camii'nin havadan görünümü
(<https://www.archnet.org>)

Cami beş ana avlu etrafında planlanan bir yapılar bütününün içindedir ve toplamda yaklaşık 12.000 metrekarelik bir alanı kaplamaktadır. Her birinde kendine özgü bir köşk, paravan veya müstakil geçitler bulunan birbirini takip eden beş avludan sonra eksenin batı ucunda yer alan camiye ulaşılır. Cami, İslami işleve uyacak şekilde uyarlanmış pavyonlar ve pagodalarla tek bir eksen üzerinde birbirini izleyen avlularla Çin tapınaklarını andıran bir külliyein içindedir (Resim 4).

Resim 4. Caminin planı (<https://www.archnet.org>)

Birinci avlu, kuzey duvarındaki ana girişi, anıt kemeri ve birkaç ziyaretçinin konaklayabileceği misafir odalarından oluşur. Bu avlu bir kabul odası (şimdi bir dükkân olarak) ve abdest odası olarak kullanılmıştır.

Birinci avluya kuzey ve güney duvarları boyunca uzanan iki mütevazı yan kapıdan girilir (Resim 5). Doğu duvarı, ince topraktan yapılmış tuğladan inşa edilmiştir ve buranın merkezinde, üç baklava şeklinde düzenlenerek çiçek desenleriyle oyulmuş geniş bir paravan duvarı vardır (Resim 6). Ahşap bindirmelikleri andıran dekoratif çıkıntılar, çatılı perde duvarının yükseltilmiş saçaklarının altında tuğlaya oyulmuştur. Avlunun ortasında heybetli bir ahşap kapı (pailou⁴) dikkati çeker (Resim 7). Dokuz metre yüksekliğindeki bu müstakil kapılar dört sütunlu, çatılı bir yapı olup, her tarafı taş kaidelere sabitlenmiş ahşap payandalarla desteklenmiştir. Titizlikle oyulmuş çok sayıda birbirine kenetlenen ahşap bindirmelikler Orta Asya mimarisini andıran mavi sırlı kiremit çatısını desteklemektedir (Fu, 2017: 254).

⁴Geleneksel Çin mimarisinde kemerli bir kapı

Resim 5. Caminin kuzey kapısı ve duvarları (<https://www.archnet.org>)

Resim 6. Caminin dış duvarları (<https://www.archnet.org>)

Resim 7. Birinci Avlu'nun ortasındaki ahşap kapı (pailou) (<https://www.archnet.org>)

Birinci Avlu'da kuzey duvarı boyunca uzanan odalar ve merkezdeki "Eşsiz Köşk" (Yizhen Köşkü) kademeli cephelere sahiptir (Resim 8). Konferans salonu olarak kullanılan pavyon, üç bölüm genişliğindedir ve bir kuleyi anımsatan geniş, yükseltilmiş saçaklı merkezi bir çıkıntının önünde kırma çatıya sahiptir. Ayrıntılı ve ince oymalı bir kapı ve kafes pencerelere sahip Eşsiz Köşk'teki sundurmanın arkasındaki girintili duvarı tamamlar. Daha önce buradaki dersliklere çıkan basamakların bile oyma bitkisel motiflerle süslendiği söylenmektedir. Budist mimarinin aksine camide süslemedeki figürler ve heykeller çok göz önünde olmayan çatılarının üzerinde yer almakta, yontma ejderhalar ve çiçekler çatı mahyalarını ve sırtlarını süslemektedir.

Resim 8. Birinci Avlu'daki Eşsiz Köşk” (Yizhen Köşkü)
(<https://www.archnet.org>)

Birinci Avlu'dan sığ çatılı bir pavyonla ayrılan İkinci Avlu'da, ahşap bir yapıya benzeyecek şekilde inşa edilmiş düz çizgili bir taş kapı bulunmaktadır (Resim 9). Ortası iki kanattan daha yüksek ve geniş olan üç kapının her birinde birer kitabe vardır. Süslü çiçek motifleriyle oyulmuş ve yukarı eğimli saçakları olan kiremitli çatılarla taçlandırılmış iki bağımsız dikey tuğla ayak, taş kapıları takip eder. Bu ayaklar yapının tarihiyle bağlantılı stelleri sert hava koşullarından korumakta aynı zamanda figürlü ve bitkisel süslemeleri ile caminin itibarını vurgulamaktır. Bunlardan birinde kırma çatıyı taçlandıran tuğla ve taş ejderha başlarına oyulmuş bitkisel motifler dikkat çekicidir (Resim 10). Günümüzde dükkân ve konut alanı olarak kullanılan kabul mekânları, ikinci avluyu çevreler.

Resim 9. İkinci Avlu'daki taş kapı (<https://www.archnet.org>)

Resim 10. İkinci Avlu'da bağımsız tuğla ayak ve duvarına yerleştirilen stel
(<https://www.archnet.org>)

İkinci Avlu'daki başka bir çatılı köşkten Üçüncü Avlu'daki Qing Xiu Dian denilen Meditasyon/İnziva Yeri'ne geçilir. Buradaki merkez yapı, "Ziyaretçi (Misafir) Kalbin Kulesi" (Xing Xin Ting veya Sheng Xin Lou) olarak da bilinen sekizgen "İçgözlem (Murakabe) Köşkü" dür. Bu tuğla kule, saçaklarla ayrılmış ve ahşap balkonlarla sarılmış üç katlıdır ve on metreden uzundur. Geleneksel Çin tarzında sağlam bir pagoda olarak inşa edilen ve ejderha başlarıyla süslenmiş bu yapı hem minare hem de ayı seyretmek için köşk işlevi görmüştür (Resim 11). Saçakları mavi sırlı çinilerle süslenmiş ve mahyalara ejderha başları oyulmuştur. İçeride ise tavan lotus çiçekleriyle oyulmuş ve parlak bir şekilde boyanmıştır (Resim 12).

Resim 11. Üçüncü Avlu'da İçgözlem Kulesi
(Banke)(<https://www.archnet.org>)

Resim 12. İçgözlem (Bangke) Kulesi'nin tavan süslemesi
(<https://www.archnet.org>)

Üçüncü Avlu'nun kuzey ve güney duvarları boyunca bir dizi oda vardır. Bu odalar içten bölünmüştür ve bir zamanlar kütüphaneye ve abdest almak için dar bir avluya sahip imam odalarına ev sahipliği yapmıştır. Kütüphanenin kuzeydeki ek binada Çin'de yazılmış Arapça el yazmaları bulunmaktadır. Burada Qing hanedanından kalma en az 30 kitap ve ayrıca Arap ve Fars kökenli çok sayıda taş tablet bulunmaktadır. Bu odaların panelli ahşap bölmeleri boyalı krizantem, nilüfer çiçeği ve şakayık oymalarıyla kaplıdır (Resim 13). Avlunun güney ek binasında, muhteşem geleneksel Çin paravanları, vazoları ve mobilyaları ile döşenmiş bir dizi ziyaretçi odası vardır. Ayrıca, belirgin Budist karakterine sahip, 5 metre genişliğinde, dar peyzajlı bir avlu vardır.

Resim 13. Üçüncü Avlu'nun güney tarafındaki odalar
(<https://www.archnet.org>)

Dördüncü Avlu'ya ahşap kapılı üç mermer geçitten girilmektedir (Resim 14). Önünde büyük bir platformun bulunduğu cami, avlunun batı ucundadır. Bu platformun önünde Phoenix (Anka Kuşu) Köşkü yer alır (Resim 15). Qing Hanedanlığı döneminde inşa edilen köşkün, uzanmış kanatlarıyla bir Anka kuşunu andırdığı ve ibadet salonuna doğrudan bakışı kesintiye uğrattığı söylenir. Çatı çizgisi, merkezi altıgen yapıdan iki piramidal çatılı çardağa doğru uzanan üç farklı pavyonu birbirine bağlar.

Resim 14. Dördüncü Avlu'daki Cami ile Ay Platformu arasındaki üç Bulut Kapısı'ndan ikisi (<https://www.archnet.org>)

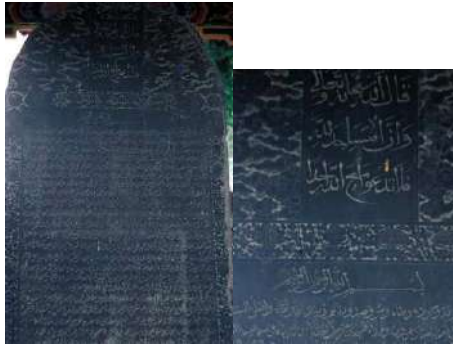

Resim 15. Dördüncü Avlu'daki Phoenix Köşkü (<https://www.archnet.org>)

Bu avluda güneyde yer alan salon, caminin tarihini kaydeden yazılı tabletler için yapılmış bir galeri gibidir (Resim 16, 17). Phoenix Köşkü'nün ilerisinde çeşmeler ile iki küçük havuzun da bulunduğu bir bahçe vardır (Resim 18).

Resim 16. Dördüncü Avlu'nun güney tarafındaki yazıtları içeren galeri (<https://www.archnet.org>)

Resim 17. Dördüncü Avlu'daki kitabelerden biri ve detayı (<https://www.archnet.org>)

Resim 18. Dördüncü Avlu'daki Phoenix Köşkü'nün batısındaki çeşmeler ve bahçe (<https://www.archnet.org>)

Cami doğudan batıya uzanan yaklaşık 246 metre uzunluğunda ve kuzey-güney yönünde 48 metre genişliğinde ana merkez aks üzerine inşa edilmiştir (Jill, 1985: 34). Bu Çin camileri arasında kaydedilen en büyük merkez akstır. Caminin ana eksenini doğal olarak doğudan batıya, Mekke'ye bakacak şekilde hizalanmıştır. Harim, bir revak ve çıkıntılı bir kible bölmesi olan büyük bir salondan oluşmaktadır. Bu üç bölüm yaklaşık 1.270 metrekarelik bir alanı kaplamaktadır. Yedi bölmeli ön cephe 33 metre uzunluğunda ve 27,6 metre derinliğindedir. Salon, ibadet için binden fazla kişinin sığabileceği genişliktedir. Çift bağlantılı çatı, azalan kiriş sistemi tarafından desteklenir ve stilistik olarak Hui ibadet salonlarına bağlanır. Çatının yüksekliği binanın derinliği ile orantılı şekilde inşa edilmiştir (Zhang, 1982:63) (Resim 19).

Harim Ming dönemi camilerinin ortak bir özelliği olan üç ayrı bölümden oluşan tek bir çatı ile örtülmüştür. Sundurmanın birleştirilmiş kırma çatıları ile ana holün çatısı kuzey-güney doğrultusunda paralel mahyalara sahiptir. Çıkıntılı kible eyvanının kırma çatısı, ana salonunkine diktir. Çatıların yükseklikleri, Hui geleneğine uygun olarak, ala Dördüncü Avlu'daki ince oyulmuş yürüyüş yollarının derinliği ile orantılı tutulmuştur (Ma, 2021: 47) (Resim 20).

Revak, salon ve eyvan, erken dönem Hui camilerinin ortak bir özelliği olan ayrı çatılarla belirginleştirilmiştir.

Resim 19. Caminin güneydoğudan görünümü (<https://www.archnet.org>)

Resim 20. Caminin kuzeybatıdan görünümü (<https://www.archnet.org>)

Altı sütun üzerinde taşınan açık revak, harimin çatısıyla birleşecek şekilde alçalarak sundurma çatıyla birleşir. Revakla eşit genişlikte olan bu büyük salon, altışar sütunlu iki sıra üzerinde diğerlerinin üzerine yükseltilmiş eğimli bir çatıya sahiptir. Saçakları on iki dış sütunla desteklenen kible eyvanının kırma çatısı ile arkada sınırlandırılmıştır. Bu çatıları destekleyen yuvarlak ahşap sütunlar, alçak kabartmalı ahşap işçiliğiyle harika bir şekilde dekore edilmiştir. Buradaki lambrequins ve ahşap bindirmeliklerde yoğun plastik ahşap işçiliği dikkati çeker (Resim 21).

Resim 21. Kırmızı lake ahşap işleri ve ahşap bindirmelikleri ile cami revakları (<https://www.archnet.org>)

Harimde duvarlar gibi koyu kırmızıya boyanmış ağır silindirik sütunlar, ilk iki alanı yedi bölmeye ayırır. Harimin batı ucundaki kible yeri, iki çatı penceresiyle loş bir ışık almaktadır. Burada bitkisel motifler ve oymalı parantezler içeren altı yüz çok renkli panel tavanı süsler (Resim 22).

Resim 22. Caminin içten görünümü (<https://www.archnet.org>)

Mihrabın iki metre yüksekliğindeki sivri kemeri, oyma arabeskler ve hatlarla süslenmiş ve orta mekândan daha koyu kırmızı, kahverengi tonlarında boyanmıştır (Resim 23). Mihrabın etrafını saran dört şeritli Kur'an-ı Kerim ayetleri Çin kaligrafisinin etkisini gösterir biçimde adeta nilüfer havuzuna gömülü izlenimi verir. Böylece caminin en merkezi birimlerinden mihrap Çin zevkine uygun bir şekilde tasarlanmıştır. Bir anlamda mihrap, bir bütün olarak Şian Ulu Camii'nin bir görüntüsünü yansıtır. Cami, kültürlerin gerçek bir kaynaşmasını sağlayamasa da biri İslami, diğeri Çin olmak üzere iki büyük sanat geleneğinin zenginliğini yansıtan bir karma üsluptadır (Jill, 1985:35).

Resim 23. Mihrap (<https://www.archnet.org>)

Camide harimin arkasında ve revak duvarının her iki yanında bulunan iki dairesel "ay kapısı" ile yeni ayın törensel olarak izlenmesi için kullanılan inşa edilmiş iki küçük tepenin bulunduğu Beşinci Avlu'ya geçilir (Resim 24). Külliye bu avlu ile son bulur.

Resim 24. Beşinci Avlu'ya Ay Kapısı (<https://www.archnet.org>)

SONUÇ

Şian Ulu Cami'nin en dikkat çekici yönü Çin'in mevcut "ilk" camilerinin çoğundaki gibi temelden çatıya kadar Çin malzemeleriyle inşa edilmiş ve süslenmiş olmasıdır. Bir cami için gerekli olan tüm bölümleri içeren yapının bağımsız bir paravan duvarın arkasından girilen beş avlulu düzenlemesi geleneksel eski camilerden çok bir Budist veya Taoist manastırı ya da imparatorluk saray yapılarını andırır. Özellikle harim klasik Budist/Taoist manastırın salonuna benzer. Yapı külliyesinde bilhassa ahşap çerçevelerde, köşebentlerde, sırlı kiremitler ve çatı mahyası süslemelerinde Ming dönemi Çin yapı stiline kusursuz özelliklerini görmek mümkündür. Yine külliye'deki duvar paravanları, steller, ayaklar ve avluları ayıran kapılar Çin mimarisinin etkisinde inşa edilmiş birimlerdir. Camide İslam geleneği ve Çin geleneğinin süsleme ilkelerine rastlanır. Özellikle süslemede hat sanatı önemli bir yer tutar. Kuran'ın tamamının duvarlara yazıldığı bu camide Arapça yanında Çince yazıtlar vardır. Bunlar tuğla üzerine oyulmuş veya ahşap paneller veya binaların girişleri üzerine boyanmıştır. Boyalı veya oymalı bitkisel ve geometrik desenlerle süslemeler de her iki kültürde de yaygındır. Çin yapılarında bolca kullanılan figürler camide ejderhalar, su canavarları gibi geleneksel hayvanlar veya doğaüstü figürler olarak sadece çatılarda kullanılmıştır. Son olarak, bahçe pek çok Çin cami dekorasyonunun ayrılmaz bir parçası olduğu gibi bu camide de çok önemli bir öğedir. Çin'de kendisinden önce inşa edilen daha önceki camilerle karşılaştırıldığında, Xi'an Ulu Camii böylesine geniş bir avlu düzenine sahip mevcut en eski camidir. İslam geleneğinde olduğu kadar Çin geleneğinde de önemli olan cennet bahçesi anlayışı ile bitkilerin, suyun ve seramik vazolar gibi diğer bahçe öğelerinin uyumlu, simetrik kullanıldığı görülür. Caminin inşaat teknikleri temel, ahşap çerçeveli bir yapı bloğu ve bir çatı şeklinde ağırlıklı olarak Çin'e özgüdür. Bununla birlikte camide kullanılan malzemeler ahşap, tuğla,

seramik ve taş malzemeler hem Çin hem de İslam mimari geleneklerinde mevcuttur.

KAYNAKLAR

1. CEYLAN, E. Çin Kaynaklarına Göre İslamiyet'in Çin'e Girişi, *Curr Res Soc Sci* (2016), 2(2), 27-36.
2. EYİCE, S. (1993). Camii, İslam Ansiklopedisi, C. 7. İstanbul: TDV Yay. 56-90.
3. FU, X. (2017). *Traditional Chinese Architecture*, Princeton: Princeton University Press.
4. GRABAR, O. (2005). Cami, *İslam Sanatı ve Mimarisi*, Ed. Markus Hattstein-Peter Delius, Çev.Nurettin Elhüseyni, İstanbul: Literatür Yayınları, 44-54.
5. ISRAELİ, R. (2012). Islam in China, *Politics and Religion Journal (PRJ)*, 6 (2), 251-268.
6. JİLL, C. (1985) Muslims in China: The Mosques, *Saudi Aramco World Magazine* 36, no. 4, 30, 34-35.
7. JİNG-QUİ, Z. (1982). Mosques of Northern China, *Mimar 3: Architecture in Development*, edited by Hasan-Uddin Khan, 58, Singapore: Concept Media Ltd, 5-73.
8. KARLUK, A. J. (2009). Çin Halk Cumhuriyeti'ndeki Milliyetlerin Dağılımı ve Etno-Demografik Özellikleri, *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 11 (Güz): 63-90.
9. LEE, H. (1991). *İslam ve Türk Kültürünün Doğu'ya Yayılması*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayın Matbaacılık
10. LEE, H. (1993). Çin: Ülkede İslamiyet, *İslam Ansiklopedisi*, C. 8. İstanbul: TDV Yay, 323-329.
11. MA, Y. (2021). Mosque Architecture and Identity: A Study of The Autochthonous Mosque in China, *Graduate School of Architecture & Urban Design Theses & Dissertations*, Washington.
12. TELLİER, L. (2009). *Urban world history: An economic and geographical perspective*, Presses de l'Université du Québec, Canada.
- STEINHARDT, N. S. (2015). *China's Early Mosques*, Edinburgh: Edinburgh University Press Ltd.
- Zhang, J. (1981). Art and Architecture of the Xi'an Mosque at Huajuexiang, *Jianzhu xuebao*, [Architecture Journal], no.10.

**COVID 19 PANDEMİSİNİN MUHASEBE MESLEK
MENSUPLARI ÜZERİNE
ETKİLERİ**

Öğr. Gör. Ayşe Gül ŞAHİN KOÇAK

**Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi/Akseki MYO, ORCID: 0000-0003-4235-4627*

GİRİŞ

İnsanoğlu, var oluşundan bu yana birçok teknolojik gelişmeye ve yeniliğe tanık olmuştur. Özellikle sanayi devriminden sonra yaşanan teknolojik gelişmeler insanlığın gelişimini hızlandırmış ve insan hayatını kolaylaştıran cihazların artmasına katkı sağlamıştır. Bu gelişmeler olumlu etkiler olabileceği gibi olumsuz gelişmelerin de yaşanmasına neden olabilmektedir. Olumsuz gelişmelere yakın zamanda yaşanan ve binlerce insanın yaşamını yitirdiği Çin'in Wuhan kentinde 2019 yılı sonunda ortaya çıkan Koronavirüs salgını gösterilebilir. Dünya'da hızlı bir şekilde yayılan bu virüs tüm faaliyet alanlarını etkilemiş ve insanları faaliyetleri gerçekleştirmenin farklı yollarını aramaya yöneltmiştir. Özellikle insani ilişkilerin daha yoğun yaşandığı meslekler bu virüsün yarattığı olumsuz durumdan daha fazla etkilenmiştir. Muhasebe mesleği de insani ilişkilerin yoğun olarak yaşandığı meslekler arasındadır. Yapılan arayışlar yüz yüze yapılamayan işlemlerin dijital ortamda yapılması ile çözüm bulacağı düşüncesinden hareketle dijital platformları geliştirmeye başlamışlardır. Muhasebe de işlemlerin belirli sürelerde sonuçlanması zorunluluğundan dolayı dijitalleşmeye çabuk adapte olan meslekler arasındadır. Muhasebe mesleğinde ilk gelişme ihtiyari de olsa vergi beyannamelerinin bildirimi ve eklerinin dijital ortamda 01 Ekim 2004 tarihi itibari ile düzenlenmesi olarak ele alınmaktadır. Bu durum pandemi döneminde zorunlu hale gelmiş ve gerçek usulde vergiye tabi tutulan hem gelir hem de kurumlar vergisi mükelleflerine herhangi bir hadle sınırlı olmaksızın elektronik ortamda gönderilme zorunluluğu getirilmiştir (VUK Genel Tebliğ, Seri No: 340). Bu yaklaşım ile başlayan dijitalleşme süreci sonrasında birçok dijital muhasebe uygulamasının ortaya çıkmasına katkı sağlamıştır. Bu uygulamalara örnek olarak “e-Fatura, e-Arşiv Fatura, e-Serbest Meslek Makbuzu, e-Müstahsil Makbuzu e-İrsaliye, e-Gider Pusulası, e-Bilet, e-Dekont, e-Sigorta Poliçesi gibi dijital ortamda düzenlenen belgeler ve e-Defter” uygulamaları gösterilebilir. Bu belge ve dökümanların ne zaman ve hangi şartlarda hazırlanması gerektiği ve hangi uygulamaları zorunlu olarak kullanacağı 509 Sıra No.lu VUK Genel Tebliği'nde açıklanmaktadır. Pandemi sürecinde dijitalleşme sadece evrakların düzenlenmesi ve bildirimi konularında değil aynı zamanda yapılacak toplantı, alınacak veya verilecek eğitimler, iş görüşmeleri, sözleşme oluşturma ve imzalanması konularında da etkisini göstermiştir. Bu bağlamda da dijital iletişim uygulamaların kullanımı artış göstermiş ve Teams, Zoom, Skype gibi uygulamalar ile iletişim sorunlarını sanal toplantılar düzenleyerek çözüme kavuşturmuştur. Bu durum zaman ve mekan sorununa çözüm olsa da internet altyapısının yetersiz olması ve elektrik kesintilerinin sık yaşanması süreci olumsuz yönde etkilemektedir.

Bu çalışmada ise COVID-19 pandemisinin tüm sektörleri bir belirsizlik altına aldığı gerçeğinden yola çıkarak muhasebe meslek mensuplarının bu durumdan nasıl etkilendiği, meslek odaları tarafından ne gibi önlemlerin alındığı kısacası Covid 19 pandemisinin muhasebe meslek mensupları açısından pozitif ve negatif yönlerinin neler olduğunun açıklanması amaçlanmaktadır.

1. Covid 19 Pandemisi

Çin'in Wuhan kentinde 2019 yılının son ayında ortaya çıkan Covid-19 Virüsü, kısa bir süre içinde Dünya geneline yayılmıştır. Bu nedenle Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) tarafından 2020 yılının Mart ayında pandemi ilan edilmiştir. Pandemi Dünya üzerinde var olan tüm canlıları tehdit etmiş ve bir kaos oluşmasına neden olmuştur. Bu durum karşısında yetkililer acil toplanma kararı almış ve birçok alanda kapanma kararı alınmıştır. Alınan kararlardan biriside okulların kapanması kararıdır. Her ülke kendi koşullarını dikkate alarak okulları farklı tarihlerde kapatma kararı vermiştir. Türkiye açısından bu tarih 23 Mart 2020'dir. Okulların kapanması kararı yetkili kurumlar tarafından incelenmiş ve eğitime dijital platformlar üzerinden devam edilebileceği fikri benimsenmiştir. Bu fikir doğrultusunda Yüksek Öğretim Kurulu (YÖK) tarafından 13 Mart 2020 tarihinde alınan kararla üniversitelerin uzaktan eğitim modeli ile öğrencilere eğitim verebileceği açıklanmıştır.

2. Muhasebe Mesleği ve Muhasebe Meslek Mensupları

Uzun (2019a) çalışmasında işletmelerin kar elde etmek, işletmenin sürekliliği sağlamak ve sosyal fayda yaratmak gibi amaçları olduğunu ve bu amaçlar doğrultusunda insan ihtiyaçlarını karşıladığını ifade etmiştir. Bu ifadeye ek olarak işletmelerin ulusal ve küresel çevre değişimlerinden etkilenen, çıkar gruplarına finansal ve finansal olmayan verileri finansal tablolar aracılığıyla sunan ve her faaliyet dönemi sonucunda elde ettiği kar üzerinden devlete vergi ödeyen ekonomik birimler olarak ifade etmektedir. Bu süreci verimli bir şekilde gerçekleştirebilmek için işletmeler muhasebe meslek mensuplarına ihtiyaç duymaktadırlar. Türkiye'de muhasebe mesleği hem profesyonel hem de profesyonel olmayan yollarla gerçekleştirilmektedir. Profesyonellikten kasıt belli aşamaları sınavlar aracılığıyla geçmiş ve mesleği yapmaya hak kazanmış ve yasal geçerliliği olan belgeye sahip olmaktır (Uzun, 2019b: 2938). Muhasebe mesleği, işletmelerin ticari ilişkilerinin uluslararası boyut kazanması ile faaliyetlerini küresel piyasalarda sürdürmekte ve sürekli gelişim göstermektedir. Muhasebe mesleğinin kanunen yasal bir zemine oturması 1989 yılındaki 3568 sayılı Serbest Muhasebecilik, Mali Müşavirlik ve Yeminli Mali Müşavirlik Kanunu ile gerçekleşmiştir. Bu ilk düzenlemede muhasebe meslek mensubu Serbest

Muhasebeci (SM), Serbest Muhasebeci Mali Müşavir (SMMM) ve Yeminli Mali Müşavir (YMM) olmak üzere üç unvan üzerinden yürütülmekteydi. Muhasebe mesleği 10/07/2008 tarihinde kabul edilen “5786 sayılı Serbest Muhasebecilik, Serbest Muhasebeci Mali Müşavirlik ve Yeminli Mali Müşavirlik Kanununda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun”la bu üç ünvanı kaldırılmış ve muhasebe meslek mensubu bu kanuna göre iki ünvanlı duruma getirilmiştir. 5768 Sayılı Kanun ile 1/6/1989 tarihli ve 3568 sayılı Serbest Muhasebecilik, Serbest Muhasebeci Mali Müşavirlik ve Yeminli Mali Müşavirlik Kanunu’nun adı "Serbest Muhasebeci Mali Müşavirlik ve Yeminli Mali Müşavirlik Kanunu" olarak değiştirilmiştir.

Türkiye Serbest Muhasebeci Mali Müşavirler ve Yeminli Mali Müşavirler Odaları Birliği (TÜRMOB)’un kayıtlarına göre, muhasebe mesleğini kanunen yürütme yetkisine sahip Serbest Muhasebeci (SM), Serbest Muhasebeci Mali Müşavir (SMMM) ve Yeminli Mali Müşavir (YMM) sayıları ve meslek mensuplarına ilişkin eğitim düzeyleri aşağıda Tablo 1’de yaş aralığına ilişkin veriler ise Tablo 2’de verilmektedir.

Tablo 1: SM, SMMM ve YMM Sayıları ve Eğitim Düzeyleri

Unvan	SM	%	SMMM	%	YMM	%	Toplam	%
Sayı	6.827	5,5	113.196	90,6	4.927	3,9	124.950	100
Mezuniyet	SM	%	SMMM	%	YMM	%	Toplam	
İlköğretim	695	10,2	343	0,3	0		1.038	
Lise	3.125	45,8	7.084	6,3	0		10.209	
Önlisans	989	14,5	2.394	2,1	0		3.383	
Lisans	1.984	29,1	91.490	80,8	3.807	77,3	97.281	
Yüksek Lisans	34	0,4	11.681	10,3	807	16,4	12.522	
Doktora		0	204	0,2	313	6,3	517	
Toplam	6.827	100	113.196	100	4.927	100	124.950	

Kaynak: <https://www.turmob.org.tr/istatistikler/b074a3e0-6282-41ef-8dd6-526e9f2ed59e/meslek-mensubu-egitim-tablosu>, (Erişim Tarihi: 12.08.2022).

Tablo 2 verilerine göre muhasebe meslek mensuplarının %90,6'sı diğer bir ifadeyle 113.196 kişi Serbest Muhasebeci Mali Müşavir olarak görev yapmaktadır. Bu unvana sahip meslek mensuplarının %80,8'i yani 91.490 kişisi lisans mezuniyetine sahiptir. Aynı unvana sahip meslek mensuplarının %10,5'i lisansüstü eğitim almıştır.

Tablo 2: SM, SMMM ve YMM Yaş Aralığına Göre Muhasebe Meslek Mensubu Sayıları

YAŞ ARALIĞI	SM SAYISI	SMMM SAYISI	YMM SAYISI	TOPLAM SAYI
0-25 Arası	0	13	0	13
26-30 Arası	0	2.758	0	2.758
31-35 Arası	1	12.501	39	12.541
36-40 Arası	21	21.856	216	22.093
41-45 Arası	200	23.605	594	24.399
46-50 Arası	536	18.675	677	19.888
51-55 Arası	763	12.232	550	13.545
56-60 Arası	1.555	8.919	637	11.111
61-65 Arası	1.529	5.369	587	7.485
66-70 Arası	1.157	4.210	531	5.898
71 ve Üstü	1.053	3.311	1.108	5.472
TOPLAM	6.815	113.449	4.939	125.203

Tablo 2 verilerine göre muhasebe meslek mensuplarından %90,6'lık paya sahip olan serbest muhasebeci mali müşavirlerin yaşları açısından bir inceleme yapıldığında 36 ile 45 yaş aralığında faaliyet göstermekte oldukları tespit edilmiştir. Muhasebe meslek mensuplarının yaşı ve eğitimi ne olursa olsun meslek etiği eğitimi almak zorundadır. Bu eğitim sayesinde finansal verilerin doğru elde edilmesinin mükellef, muhasebe meslek mensubu ve devlet açısından önemi ortaya konmuş olacaktır.

Bilen ve Yılmaz (2014) çalışmasında doğru ile yanlış arasındaki farkı ortaya koyan ve uyulmasının gerekli olduğu ilkeler ve kuralların bir bütünü olarak etik kavramını tanımlamıştır. Başpınar ve Çakıroğlu (2012) ise çalışmasında etik kavramını bireyin davranışlarına yansıyan ahlaki ilkeler olarak tanımlamıştır. Muhasebe mesleğinde etik ise, muhasebe işlemlerinin gerçekleşmesi ve muhasebeleştirilmesi sürecinde dikkate alınan mevzuatlara uygun hareket etme, doğru, karşılaştırılabilir, açık, anlaşılır, ihtiyaca ve gerçeğe uygun bilgilerin sosyal sorumluluk kavramı gereğince tüm çıkar gruplarını gözetenerek sunulması için uyulması gereken kurallar bütünü şeklinde ifade edilebilir.

Muhasebe mesleğinde etik kurallara uyulması, mükellefleri, çıkar gruplarını ve devletin ekonomik çıkarlarını korumada kamusal ve özel alana hizmet ederek,

muhasabe uygulamalarının sağlıklı yürütülmesine yardımcı olmaktadır (Ergün ve Gül, 2013: 145). Aynı zamanda muhasabe meslek mensubunun ahlak yapısı da işlemlerin doğru sonuçlandırılmasında etkindir. Çünkü her bireyin ahlak yapısı meslek ahlakı yapılarını da etkilemektedir (Sarı ve Sarıtaş, 2019: 78). Bu etik kuralları benimseyen muhasabe meslek mensuplarının hem devletin hem de mükellefin çıkarları gözetilmediği tartışılmaz bir husustur.

3.Türkiye’de Covid 19 Pandemisi Kapsamında Alınan Önlemler

11 Mart tarihi ilk Covid-19 vakasının açıklandığı tarih olarak kabul edilmektedir. Bu tarihten sonra, Türkiye’de dahil pandemiden etkilenen pek çok ülke bu süreci en az hasarla atlatabilmek adına art arda bazı vergisel önlemler açıklamıştır. Açıklanan önlemlerin esasa yönelik vergisel politika değişikliklerini yansıtan önlemlerden ziyade, vergi mükellefleri ve çalışanlarının nakit sıkıntısı yaşamaması için beyanname düzenleme ve ödeme sürelerinin uzatılmasına yönelik idari ve usuli önlemler olduğu görülmektedir.

- Vergi mükellefleri için beyanname düzenleme ve ödeme süresi ertelenmiştir.
- Çalışanlara yönelik sosyal güvenlik kesintileri yapılması ileri bir tarihe ertelenmiştir.
- Özellikle salgının doğrudan etkilediği işletmeler için öncelik belirlenmiş ve vergi yükümlülüğü ile ilgili ödemeler ileri bir tarihe ertelenmiştir.
- Tüm sektörlerle yönelik olarak yalnızca bir aylık KDV ertelenmesi yapılmıştır.

2019 Yıllık Gelir Vergisi Beyan Süresinin Uzatılması: 31 Mart 2020 günü sonuna kadar verilmesi gereken 2019 takvim yılına ait yıllık gelir vergisi beyannamelerinin verilme süresi 30 Nisan 2020’ye uzatıldı.

Muhtasar ve KDV Ödemelerinin 6 Ay Ertelenmesine Yönelik Açıklama: COVID-19 salgınından doğrudan etkilenen mükelleflerin muhtasar ve KDV ödemelerinin 6 ay erteleneceğine ilişkin Gelir İdaresi Başkanlığı tarafından açıklama yapıldı.

KDV, BA-BS Formları ve E-Defter/Beratlarla Ertelene: Mart ayında verilmesi gereken KDV beyan ve ödemesi bütün mükellefler için 26 Nisan’a,

- BA-BS Formları verilme süresi 30 Nisan’a ve
- Özel Hesap Dönemi mükellefleri için Edefter/Berat yüklemeleri 30 Nisan’a ertelendi.

Mücbir Sebep Hükümlerinden Faydalandırılmasına İlişkin Tebliğ Yayımlandı: Salgından direkt olarak etkilenen mükelleflerin, Nisan, Mayıs, Haziran aylarına ilişkin KDV, Muhtasar beyanları ve Form BA-BS bildirimleri verilme süreleri ile e-defter/berat yüklemeleri 27 Temmuz’a kadar uzatıldı.

Ayrıca mükellefin KDV ve muhtasar beyannamelerine yönelik yapacağı ödemeler Ekim, Kasım ve Aralık aylarına ertelendi.

Tasdik Raporlarında Erteleme: Yeminli Mali Müşavirlik (YMM) Tasdik Raporlarının İbraz Süresi Uzatıldı.

Sosyal Güvenlik ve İstihdam Alanında Alınan Önlemler:

- Tüm işletmelere asgari ücret destek paketi kapsamında destek sağlandı.
- Kısmi süreli çalışanların sağlık hizmetlerinden yararlanma şartları kolaylaştırıldı.
- İkramiyelerin emeklilere ödeme tarihinden daha öncesinde ödeme yapılması sağlandı.
- Asgari emekli aylığı tutarında iyileştirme yapıldı.
- İşveren sendikalarınca dayanışma ve yardımlaşma fonlarına aktarılacak nakit limit artırıldı.
- Telafi çalışması süresi uzatıldı.
- İhtiyaç duyan herkesin yararlanabilmesi amacıyla kısa çalışma ödeneği şartları iyileştirildi.

Bu alınan önlemler tamamen mükellefleri korumaya ve işletmelerinin sürekliliğini sağlamaya yönelik önlemlerdir. Alınan bu önlemleri gelişmiş ülkelerin aldığı önlemlerle karşılaştırmak Türkiye'nin aldığı önlemlerin yeterliliği konusunda fikir sahibi olmamızı sağlayacaktır. Bu karşılaştırma gelir üzerinden vergi ve sosyal güvenlik kesintileri, kurumlar vergisi ve KDV konularında yapılmış ve Tablo 3'te açıklanmaktadır.

Tablo 3: COVID 19 Sürecinde Ülkelerin Vergisel Önlemlerinin Karşılaştırılması

Ülkeler	Gelir üzerinden vergi ve sosyal güvenlik kesintileri	Kurumlar Vergisi	KDV
ABD	➤ Belirlenen matrah tutarının altında kalanlar için gelir vergisi beyan süresi ileri bir tarihe ertelenmiştir. ➤ Belirlenen bir ücret gelirinin altında kalanlara ilişkin stopaj sorumluluğu ertelendi	➤ Tüm sektörler için geçerli olmak koşulu ile belirlenen matrah tutarının altında kalanlar için beyan bir süre ertelendi	➤ Satış vergisinde eyalet bazında farklı uygulamalar getirildi
Almanya	➤ Doğrudan ve önemli derecede etkilenen sektörlerde yıllık gelir vergisi beyanı ertelendi ➤ Ücret gelirlerine ilişkin özel bir önlem alınmadı ➤ Sosyal güvenlik primine ilişkin özel bir önlem alınmadı	➤ Doğrudan ve önemli derecede etkilenen sektörlerde beyan bir süre ertelendi	➤ Doğrudan ve önemli derecede etkilenen sektörlerde beyan bir süre ertelendi
Çin	➤ Sağlık personeli ikramiyelerine istisna getirildi ➤ Sosyal güvenlik primi ödemeleri belirli bölgelerde bir süre ertelendi	➤ Salgınla mücadele kuruluşlarına yapılan bağışların matrahtan indirilebilmesi sağlandı	➤ Bölge ayrımı yapılarak, belli ürün ve belli hizmetlerde istisna ve indirimler sağladı
İngiltere	➤ Yıllık gelir vergisi beyanı belirli bir süre ertelendi ➤ Ücret gelirlerine ilişkin stopaj sorumluluğunu erteleme hakkı tanındı ➤ Sosyal güvenlik primine ilişkin özel bir önlem alınmadı	➤ Doğrudan ve önemli derecede etkilenen sektörlerde beyan bir süre ertelendi	➤ Sektörden bağımsız olarak beyan bir süre ertelendi
İtalya	➤ Yıllık gelir vergisi beyanı bir süre ertelendi ➤ Ücret gelirine ilişkin stopaj sorumluluğu belirli bir süre ertelendi ➤ Salgınla mücadele kuruluşlarına yapılan bağışlar matrahtan indirilebilir hale geldi ➤ Belli sektörler için sosyal güvenlik prim ödemeleri belli bir süre ertelendi	➤ Sektörden bağımsız olarak beyan bir süre ertelendi ➤ Salgınla mücadele kuruluşlarına yapılan bağışların matrahtan indirilebilmesi sağlandı	➤ Sektörden bağımsız olarak beyan bir süre ertelendi ➤ COVID-19 kapsamındaki sağlık malzemeleri ithalatında KDV muafiyeti getirildi
Fransa	➤ Serbest meslek mensuplarının gelir vergisi ödemeleri belli bir süre ertelenebilir kılındı ➤ Ücret gelirlerine ilişkin özel bir önlem alınmadı ➤ Sosyal güvenlik prim ödemeleri belli bir süre ertelendi.	➤ Doğrudan ve önemli derecede etkilenen sektörlerde beyan bir süre ertelendi	➤ İade süreçleri hızlandırıldı
Türkiye	➤ Yıllık gelir vergisi beyanı bir süre ertelendi ➤ Doğrudan ve önemli derecede etkilenen sektörlerde ücretlere ilişkin beyan bir süre ertelendi	➤ -	➤ Tüm sektörlerde düşük beyanda kısa süreli erteleme yapıldı ➤ Doğrudan ve önemli derecede etkilenen sektörlerde

			beyan uzun sürelili ertelendi
--	--	--	----------------------------------

Kaynak: PwC, 31.03.2020, <https://www.pwc.com/gx/en/services/tax/navigate-the-tax-measures-in-response-to-Covid-19.html>, Erişim Tarihi: 11.10.2022.

4. Muhasebe Meslek Odaları Tarafından Alınan Önlemler

TÜRMOB tarafından pandemi sürecinde alınan önlemler (<https://kovid19.turmobil.org.tr>);

- Alınan Ekonomik Önlemler,
- Vergi Mevzuatında Yapılan Düzenlemeler,
- Çalışma Mevzuatında Yapılan Düzenlemeler,
- Finansal Raporlama Standartlarına İlişkin Hususlar,
- Denetim Standartlarına İlişkin Hususlar,
- Düzenleyici Kurumların Finansal Raporlama ve Denetim ile İlgili Aldığı Kararlar,
- Stajyerlerimiz için Alınan Tedbirler,
- E-Eğitim ve
- Muhasebe-Vergi-SGK-Denetim Uygulamalarına İlişkin Dinamik Takvim başlıklarından oluşmaktadır. Daha açıklayıcı olmak amacıyla bu başlıklar tek tek açıklanacaktır.

Alınan Ekonomik Önlemler: Pandemi kaynaklı oluşan ekonomik krizin etkisinin azaltılması amacıyla Türkiye'nin de dahil olduğu bazı ülkeler ekonomik paketler açıklamaktadır. Açıklanan bu paketler ve milli gelir içindeki payı aşağıdaki Tablo 4'te açıklanmaktadır.

Ülkeler/Kurumlar	Tutar	Cins	GSMH'ya Oranı
IMF	1,0	Trilyon \$	
ABD	2,2	Trilyon \$	10%
FED	700,0	Milyar \$	
JAPONYA	988,0	Milyar \$	20%
AMB	750,0	Milyar EUR	
AB	540,0	Milyar EUR	
ALMANYA	750,0	Milyar EUR	18%
İTALYA	400,0	Milyar EUR	20%
İNGİLTERE	300,0	Milyar Sterlin	15%
FRANSA	250,0	Milyar EUR	10%
İSPANYA	220,0	Milyar EUR	15%

TÜRKİYE	100,0	Milyar TL	2%
TCMB	100,0	Milyar TL	2%

Kaynak: <https://kovid19.turmob.org.tr/alinan-ekonomik-onlemler>

Vergi Mevzuatında Yapılan Düzenlemeler: Bu kapsamda beyan bildirim ve ödeme sürelerinin uzatılması, e-defterlerin oluşturulma ve imzalanma sürelerinin uzatılması, Katma değer vergisi oranının indirilmesi, vergi borçlarının yeniden yapılandırılması ve beyanname verme sürelerinin uzatılması gibi konularda düzenlemeler yapılmıştır.

Çalışma Mevzuatında Yapılan Düzenlemeler: Bu kapsamda sigorta primleri ve borçlarının ertelenmesi, muhtasar ve prim hizmet beyanname sürelerinin uzatılması, nakdi ücret desteği yapılması, kısa çalışma ödeneği sunulması ve raporlu sigortalının SGK'ya bildirimini kolaylaştırılması gibi konularda düzenlemeler yapılmıştır.

Finansal Raporlama Standartlarına İlişkin Hususlar: COVID-19 Salgınının TFRS 9 Uyarınca Beklenen Kredi Zararlarının Hesaplanmasına Etkisi ve COVID-19'la İlgili Olarak Kira Ödemelerinde Tanınan İmtiyazların TFRS 16 Kiralamalar Kapsamında Muhasebeleştirilmesi konularında KGG tarafından duyuru yapıldığını açıklamaktadır.

Denetim Standartlarına İlişkin Hususlar: COVID-19 salgınının yürütülen bağımsız denetimlere etkisi ve kuruma yapılacak bildirimlere ilişkin sürelerin ertelenmesi hakkında bilgilendirme yapılmıştır.

Düzenleyici Kurumların Finansal Raporlama ve Denetim ile İlgili Aldığı Kararlar: SPK Covid 19 düzenlemeleri kapsamında vadede TL alım ve satım yönünde gerçekleştirecekleri para swapı işlemleri için özkaynak oranlarına ilişkin duyuru yayınlanmıştır. BDDK ise, bankalarda yeterli sayıda çağrı merkezi personeli istihdam edilmesi gerektiğini ve banka müşterilerine sunacağı çağrı merkezi hizmetinin verimliliği yüksek ve yönetmeliklere uygun bir şekilde sağlanması gerektiğini açıklamıştır.

Stajyerlerimiz için Alınan Tedbirler: Staj başlama son tarihi ve eğitim katkı payı ödeme süresi uzatılmış ve başvuruların online yapılabileceği açıklanmıştır. Ayrıca, “Kısa Çalışma Ödeneği” kapsamında aday meslek mensuplarının olası mağduriyetlerini önlemek üzere kısa çalışma ödeneği kapsamında SGK Aylık Prim ve Hizmet Belgesi ile eksik gün gerekçesi “18-Kısa Çalışma Ödeneği” olarak bildirilen kısa çalışma süresinden geçen günler staj süresinden sayılacağı açıklanmıştır.

E-Eğitim: Güncel SGK ve vergi uygulamaları ve E-Dönüşüm hakkında youtube uygulaması aracılığıyla açıklamalar yapıldı. Özellikle e-dönüşüm kapsamında e-muhasebe fişi, e-fatura, e-arşiv fatura, e-defter, e-Smm ve e-diğer belgeler hakkında geniş açıklamalar yapılmıştır.

Muhasebe-Vergi-SGK-Denetim Uygulamalarına İlişkin Dinamik Takvim: Bu başlık altında beyanname/bildirim süreleri ve ödeme tarihlerinin uzatılması hakkında açıklamalar yer almaktadır.

5. Covid 19 Pandemisinin Muhasebe Meslek Mensupları Üzerine Etkileri

Dünya genelinde yaşanan ve bir benzeri olmayan pandemiye hazırlıksız yakalanılmış, alınan önlemler yetersiz kalmış ve uygulamalarda sorunlar yaşanmıştır (Özçelik, 2021:283). Bu süreç ile birlikte tüm meslek gruplarında yüz yüze iletişim yerini dijital platformlar üzerinden gerçekleştirilen iletişime bırakmıştır. Muhasebe meslek mensupları da bu süreçten oldukça fazla etkilenen meslek grupları arasındadır. Muhasebe meslek mensuplarının temel işlevi mükellefler ve gerçekleştirdikleri işlemleri belgeleri ile kayıt altına almak ve çıkar gruplarına sunmak amacıyla raporlamaktır. Bu sürecin verimli ve şeffaf gerçekleşebilmesi doğru iletişim ile mümkün olmaktadır.

Vergi mükellefi ile devlet arasında önemli bir görev üstlenen muhasebe meslek mensupları pandemi öncesinde evrak ve belge düzenleme, kaydetme, raporlama ve denetim süreçlerinde dijital muhasebe uygulamalarını zorunlu olarak kullanmaktaydı. Fakat pandemi sonrasında bu zorunlu uygulamalara ilaveten toplantı, eğitimler, vergi mükellefi görüşmeleri, imza gibi birçok süreçte dijital dönüşümün kolaylığından faydalanmaya başlamışlardır. Bu açıdan bakıldığında muhasebe meslek mensupları için temassız ve kâğıtla çalışma dönemi yerini teknoloji ile çalışma dönemine bırakmıştır (Köse v.d., 2022: 142).

Muhasebe meslek mensupları pandemi ile birlikte rutin uygulamalarından dijital uygulamalara yönelmiş ve bazı sorunlarla karşılaşmıştır. Bu sorunlar aşağıda açıklanmaktadır (Selimoğlu v.d., 2021:6, Topçu ve Demirkol, 2021: 352, Ceylan ve Hacıhasanoğlu, 2022: 786, Köse v.d., 2022: 142);

- Büro içerisine kendi personeli dışında ziyaretçi girişine yasak getirmiştir.
- Sosyal mesafe, maske ve hijyen kurallarına öncelik verilmesini sağlamıştır.
- Büro içerisinde içecek ve yiyecek ikramını yasaklamıştır.
- Büro içerisinde yapılacak iş görüşmelerinin telefon ile bilgi verilmesi ve randevu saati içerisinde gerçekleştirilmesi sağlanmıştır.
- Vergi mükellefinin gelmesini gerektirmeyen durumların online olarak halledilmesi kararı alınmıştır.
- Vergi mükellefinden elde edeceği gelirin zamanında tahsil edilmesi sorunu ortaya çıkmıştır.
- Mükelleflerin esnek çalışmaya geçmesi ile birlikte muhasebe meslek mensuplarının iş yükü artış göstermiştir.
- Dijital muhasebe uygulamalarının kullanımında yaşanan muhasebe meslek mensuplarından kaynaklı sorunlar.
- Dijital muhasebe uygulamalarının önemini daha çok anlamıştır.

6.Sonuç ve Öneriler

Covid-19 pandemisi işletmeleri yeni süreçleri benimsemeye yönlendirmiştir. Bu süreç işletmeleri tamamen online iletişim üzerine odaklanmasını ve faaliyetlerini bu şekilde gerçekleştirmesini gerekli kılmıştır. İşletmeler bu olumsuzluğu kabul etmiş ve yeni süreci benimseyip işlerini gerçekleştirmeye devam etmişlerdir. Pandemi öncesi gibi verimli olmasa da devletin işletme sahipleri ve çalışanlara sunduğu bazı olanaklar sayesinde başabaş noktasında faaliyetlerini gerçekleştirmişlerdir. Birçok iş kolu bu pandemiden etkilenmiştir. Muhasebe mesleği ve çalışanları da etkilenenler arasında yerini almaktadır. Muhasebe meslek mensupları mesleğin gereği olarak mükelleflerle sürekli yüz yüze görüşmeler yapmakta ve işlemlerini yürütmektedirler. Pandemi etkisiyle, yüz yüze yaptıkları görüşmeler yerini online olarak gerçekleştirilen toplantılara bırakmıştır. Muhasebe meslek mensubu bunun yanı sıra işlemleri elektronik ortamda gerçekleştirmekte ve evrak yoğunluğundan kurtulmaktadır.

Çalışmada muhasebe meslek mensupları üzerinde Covid-19 pandemisinin etkileri araştırılmıştır. Bu etkiler uygulamaların dijitalleşmesini sağlarken zaman ve yer olgusunu ortadan kaldırmaktadır. Diğer bir ifadeyle işlemlerin dijital platformlar kullanılarak gerçekleştirilmesini sağlamaktadır. Beyannamelerin düzenlenmesi ve ödeme işlemlerinin bu platformlar tarafından yapılması muhasebe meslek mensubuna kolaylık sağlamaktadır. Bu durumun aksine bazı olumsuz etkileri de ortaya çıkmıştır. Mükellef ile iletişimin online olarak gerçekleştirilmesi iletişim sorunlarını doğurmaktadır. Ek olarak esnek çalışma saatleri ortaya çıkmış ve muhasebe meslek mensuplarının iş yükü artmıştır. Sonuç olarak pandeminin yarattığı sorunlar işletmeleri ve devlet ile işletmeler arasında aracılık rolü üstlenen muhasebe meslek mensuplarını dijital uygulamaları kullanmaya ve bu uygulamalar üzerinde yetkinlik kazandırmaya yöneltmiştir. Böylelikle dijital uygulamalar önem kazanmış ve meslek mensupları da kendilerini bu yönde geliştirmek zorunda kalmışlardır.

Kaynakça

1. Arslan, Ö. (2022). Covid 19 Pandemisinin Muhasebe Meslek Mensupları Üzerindeki Etkileri: Sivas İli Örneği. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 11(4), 1574-1586.
2. Başpınar, N. Ö. ve Çakıroğlu, D. (2012). Meslek Etiği, İstanbul: Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık Ltd. Şti., 2. Basım.
3. Bilen, A. ve Yılmaz, Y., Muhasebe Mesleğinde Etik ve Etiklerle İlgili Çalışmalar. *Dicle Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2(6), 57-72. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/duiibfd/issue/32252/357907>, 2013.
4. Ceylan, R. ve Hacıhasanoğlu, T. (2022). Covid-19 Döneminde Muhasebe Meslek Mensuplarının Problemleri Üzerine Yozgat İlinde Nitel Bir Araştırma. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 23(3), 774-789. DOI: 10.37880/cumuiibf.1109191
5. Ergün, H. ve Gül, K., Muhasebe Mesleği Etik Kuralları ve Bu Kuralların Meslek Mensuplarının Algılanışı. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (25), 144-154. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/mufad/issue/35594/395244>, 2015.
6. Köse, E., Altunay, M. A., Bekci, İ. (Mayıs 2022). Covid-19 Salgınının Muhasebe Meslek Mensuplarına Etkisi, Vergi Raporu, 272, (138-155).
7. Özçelik, M.K. (2021). Covid-19 Salgınının Muhasebe Mesleğine Etkisi Üzerine Bir Olgu Bilim Çalışması. Ankara: Gazi Kitabevi.
8. Sarı Ö. H. ve Sarıtaş, H., Muhasebe mesleğinde etik dışı davranışlara neden olan durumlar: Denizli ilinde bir uygulama. *Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6(1), 77-93. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/775123>, 2019.
9. Selimoğlu, S., Cengiz, A.A., Özdemir, A. ve Yalı, B. (2021). Covid-19 Birlikte Muhasebe Mesleğindeki Stresin Yeni Halleri. *Muhasebe Denetime Bakış*, (63): 6-7.
10. Topcu, N. ve Demirkol, V. (2021). Covid-19 Pandemi Sürecinin Muhasebe Meslek Elemanları Üzerindeki Etkisi: Yalova Örneği. *Journal of Academic Value Studies (JAVStudies)*, DOI: 10.29228/javs.52026.
11. TÜRMOB, <https://kovid19.turmobil.org.tr/alinan-ekonomik-onlemler>, Erişim Tarihi: 05.10.2022.
12. Uzun, E. (2019a). “İşletme Büyüklüklerinin Muhasebe Kalitesi Üzerine Etkisi”. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 6(2), 101-111. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/asead/issue/43544/521418>
13. Uzun, E. (2019b). Vergi Kayıp ve Kaçaklarının Önlenmesinde Türkiye’de Görev Yapan Muhasebe Meslek Mensuplarının Görev ve Sorumlulukları. *Journal of Social and Humanities Sciences Research*, 6(43): 2934-2942.
14. PwC, 31.03.2020, <https://www.pwc.com/gx/en/services/tax/navigate-the-tax-measures-in-response-to-Covid-19.html>, Erişim Tarihi: 11.10.2022.

**PARTİ SİSTEMLERİ VE TEK PARTİ REJİMİ
BAĞLAMINDA 1925-1945 YILLARI ARASINDA
TÜRKİYE'DE ÇOĞUNLUKÇU PARLAMENTER TEK
PARTİ YÖNETİMİ**

Ayşe SERTDEMİR

** Doktora Adayı (Ph.D. Candidate), Bartın Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi ABD,
e-posta: ayseserttdemir@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-5597-7463*

Giriş

Çalışmada “Parti Sistemleri ve Tek Parti Rejimi” başlığında konuya bir giriş yapıldıktan sonra parti sistemlerinden biri olan tek parti rejimi ele alınmıştır. Tek parti rejimleri, seçimlerin gerçek anlamda bir işlevinin olmadığı toplumlarda iktidarı elinde bulunduran bir partinin otoriter yönetimine meşru bir zemin kazandırdığı sistemlerdir.

Tek parti sistemlerinin görüldüğü ülkelerde yönetimdeki partinin otoriterliği son buluncaya kadar demokratik rekabet seçimler vasıtasıyla devam ettirilir. Bu anlamda tek parti rejimlerinin arka planını daha net görmek amacıyla çalışmanın “Tek Parti’nin İç Yüzü” isimli ikinci başlığında tek parti rejimlerinin bilinmeyen yönleri detaylarıyla irdelenmiştir.

Çalışmanın son başlığında ise Prof. Dr. Ersin Kalaycıoğlu’nun tanımlaması olan “Çoğunlukçu Parlamenter Tek Parti Yönetimi” ismi altında 1925 ile 1945 yılları arasında Türkiye’de deneyimlenen tek parti rejimi hakkında bilgi verilmiştir.

1. Parti Sistemleri ve Tek Parti Rejimi

Siyasi partiler, siyasal sistemlerde iktidar mücadelesine girerek en çok oyu almak için yarışan seçmenlerin oy verdiği ve desteklediği siyasi oluşumlardır. Bu özelliğinden dolayı seçmenlerle parti temsilcileri arasında bir tür vekâlet ilişkisi söz konusudur. Seçimde oy çoğunluğunu sağlayan parti iktidarın da sahibi olmaktadır.

Siyasi rejimler ise bir ülkenin politik kulvarında iktidarı ele geçirmek amacıyla yarışan parti sayısına göre değişiklik gösteren sistemlerdir. Bu sistemler tek partili, iki partili ve çok partili olarak üçe ayrılmaktadır. Ancak bu aynı zamanda salt parti sayısına göre karar verilecek bir durum da değildir. Bazen tek parti sistemlerinin görüldüğü ülkelerde siyasal hayatta birden çok partinin olduğu ortamlar da söz konusu olabilmektedir. Buna ilaveten tek parti sistemlerinde parti içi demokrasiden de bahsetmek pek mümkün değildir. Partinin üyeleri seçimle değil bürokratik usullerle belirlenmekte ve bu kişiler üzerinde parti içi denetim tam teşekküllü olarak sağlanmaktadır.

Parti sistemlerinde dikkat edilmesi gereken önemli konulardan biri tek parti rejimi ile “partisiz rejim” adı verilen kavramın birbirine karıştırılmaması gerektiğidir. Partisiz rejim adı verilen durumlarda bir ülkenin yönetiminde somut olarak bir parti yönetiyormuş izlenimi hâkimdir. Ancak durum bundan farklıdır. Çünkü yönetim gerçekte sosyal, etnik veya bürokratik bir azınlığın iradesi altındadır (Karatepe, 2018: 10-11).

Siyasi partilerin çeşitli ortaya çıkma nedenleri vardır. Toplumda hâlihazırda var olan siyasal çatışmaları yansıtırıyor olması bu nedenlerden biridir. Arendt

Lijphart'ın modern demokrasi ile yönetilen sistemlerde yapmış olduğu bir araştırmaya göre her toplumun belirli çatışma noktaları diğer bir deyişle “sorun boyutları” vardır. Bunlar en temel şekliyle “dinsel, kültürel-etnik, şehirsal-kırsal, sosyo-ekonomik, rejime ilişkin, dış politikaya ilişkin ve post materyalist” olarak yedi başlık altında ele alınabilir. Toplumdaki bu sorun boyutlarının sayısı arttıkça siyasal sistemdeki bölünmede artmaktadır (Özbudun, 2011: 3). Bu konuda tek partilerin otoriter rejimlerde devlet karşısındaki durumunu inceleyen Huntington, tek parti yönetimlerinin sınıf ayrımı olmayan türdeş toplumlarda “doğal”, bölünmüş toplumsal yapılarda ise “gerekli” olabileceğini ileri sürmüştür. Bu anlamda tek parti sistemleri, bir toplumda bölünme ile çözilemeyen etnik, dinsel veya ekonomik çatallanmaların bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır denilebilir. Buna göre dünyada örneği görülen birçok tek parti sisteminin ortaya çıkması çağdaşlaşma sürecinin başlangıç dönemlerine denk düşmektedir. Başlangıç dönemlerinde yönetimi elinde bulunduran tek partinin yapması gerekenler ise, sırasıyla ortadan kaldırılacak eskiden kalma bir seçkinler grubu ile çağdaşlaştırılacak ve boyunduruk altında tutulacak geleneksel bir kitledir. Bu nedenle dikkat edilecek olursa hiç gelişmemiş veya çok gelişmiş toplumlarda tek parti yönetimi görülmez (Tunçay, 2010: 7).

Huntington tek parti sistemlerini tutumlarına göre “Dışlayıcı ve Devrimci Tek Parti Sistemleri” olarak ikiye ayırmaktadır. Dışlayıcı olan toplumdaki mevcut bölünmeleri kabul edip partiyi kendi tabanlarını seferber etmek için kullanarak siyaset yapma tekeli elinde tutarken siyasi hayatta karşılarına çıkacak grupların siyasal etkinlik alanlarını yasaklama veya sınırlama yöntemleriyle daraltmaktadır. Bu bağlamda Tunçay’a göre (2010: 8-9) Cumhuriyet döneminden başlayarak 1945’e kadar devam eden Türkiye’deki tek parti sistemi onun tanımını yaptığı Dışlayıcı Tek Parti sisteminin içine girmektedir.

Tek parti sistemlerine Huntington’un kuramsal ve çözümleyici bakış açısından ziyade betimsel olarak bakan Dankwart A. Rustow ise kaleme almış olduğu “*Türkiye’deki Siyasal Partilerin Gelişimi*” adlı eserinde tarihsel süreç içerisinde Türk partiliğinin gelişiminin iki önemli özelliği bünyesinde barındırdığını ileri sürmektedir. Bunlar sırasıyla, oluşan süreklilik veya süregeliş ve buna bağlı olarak siyasal hayatta meydana gelen uyumlu bir genişleme veya kasılma hareketidir. Bu anlamda Rustow Türk siyasal hayatında siyasal partilerinin gelişiminin Osmanlı’dan 1960’a kadar önce genişleme ardından kasılma evresinden geçtiğini belirtmektedir (Tunçay, 2010: 13).

Parti sistemleri dâhilinde ele alınması gereken bir kavram da “hâkim parti” adı verilen kavramdır. Duverger’in anlayışına göre hâkim parti, halkın kendisine inandığı ve bütün rakiplerini sandıkta gerisinde bıraktığı partidir. Sartori’ye göre ise bir ülkede hâkim bir parti bulunuyor olması sistemi tamamen hâkim parti

sistemine dönüştürmeye yetmez. Bunun gerçekleşebilmesi için birtakım şartların bir arada bulunuyor olması gerekmektedir (Özbudun, 2011: 84). Bununla beraber Duverger'in parti sistemi tanımına göre tek parti sistemi diye bir parti sistemi de yoktur. Ancak bunu böyle söylemek gerçekte vücut bulmayacağı anlamına gelmez. Bu nedenle bu tür sistemlere parti sistemi yerine devlet sistemi/rejimi demek daha doğrudur. Çünkü daha önce de ifade edildiği gibi tek partili devlet sistemleri siyasal hayatta gerçekte birden çok parti bulunduğu halde birinin diğerlerine ağır basması, onlara yaşama alanı bırakmaması sonucu veya komünist ve faşist partilerde olduğu gibi muhalefete izin vermemesi nedeniyle ortaya çıkabilmektedir. Bu gibi durumlar geçirilen tarihsel süreçlerde otoriterlikten totaliterliğe hatta diktatörlüğe bile dönebilmektedir. Türkiye'deki durum ise Duverger'e göre totaliter değil, çağdaşlaşmanın önündeki toplumsal engellere karşı batılılaşmayı amaçlayan "*özünde pragmatik*" bir durum arz etmektedir (Tunçay, 2010: 2-3).

2. Tek Parti Rejiminin İç Yüzü

Tek parti rejimi, ülke yönetiminde kendinden başka partilere söz hakkı tanımayan 20. yüzyılda ortaya çıkmış siyasi rejimdir. Sanılanın aksine tek partili rejim denildiğinde seçimler askıya alınmaz. Seçimler yapılır ve seçmenler sandık başına giderler ancak iktidar sahibi ya rakip başka bir partinin olmaması nedeniyle ya da baskı ve zorbalıkla baştan bellidir (Karatepe, 2018: 9). Tek parti yönetiminde parti içinde görev alacak kişilere üst düzey bürokratlar tarafından karar verilir. Seçim zamanı gelince halkın hangi adayları oylayacağı yine bu üst bürokratlar eliyle belirlenir. Halkın başka bir aday tercih etme veya yapılan seçimlerin hakkaniyetini sorgulama gibi bir olanağı yoktur. Bu nedenle tek parti rejimlerinin manipüle etmiş olduğu seçimlerin bir tür referandum niteliği taşıdığı söylenebilir (Tunçay, 1995: 67).

Tek parti rejimini çok partili sistemlerden ayıran birtakım parametreler vardır. Bunlar sayıca başka partilerin yokluğu, parti tüzüğü-programı-ideolojisi, örgüt yapısının niteliği, kadrolaşma ve diğer partilerin siyasal hayata katılımının engellenmesi gibi parametrelerdir. Bu ölçütlere göre tek parti yönetimlerinin demokratik olmadığı sonucu rahatlıkla söylenebilir. Dünyada bu durumun örnekleri kendi aralarında komünist ve faşist tek parti rejimleri olarak ikiye ayrılmaktadır. Doğu Avrupa, Çin ve Sovyetler Birliği Komünist tek partilere örnek teşkil ederken; Alman Nasyonal Sosyalist Partisi, İtalyan Faşist Partisi ve Meksika Devrimci Kurumlar Partisi kavramın faşist örneklerini oluşturmaktadır (Karatepe, 2018: 13).

Tek parti rejimleri insanları muayyen görüşler etrafında toplayan, inhisarcı, fikirden ziyade disiplinin öne çıktığı otoriter sistemler olduğundan isminde

“parti” kelimesinin geçmesi oldukça düşündürücüdür. Zira partilerin oluşum amacı fikir üretmek ve ürettikleri fikirler vasıtasıyla ülkenin politikalarını belirlemektir. Bu nedenle Tarık Zafer Tunaya (1995: 72) siyasal bir sistemde mevcut şartlar altında tek partili bir yönetime geçilmesi için üç yoldan bahsetmektedir. Bunlar; toplumda en bilindik yol olan şiddet yolu, tedrici istihaleler yolu ve hükümet partisinin kurulması yoludur. Bu yollarla iktidara gelen tek parti rejimlerinin siyasal hayatta işlevleri ise siyaseti yönlendirmek, idareci kadrolar yetiştirmek ve devlet organlarını kendi ideolojileri ölçüsünde kullanmaktır. Dünya literatüründe bu görüşe sahip Alman Nasyonal Sosyalist İşçi Partisi çıkardığı bir kanunla tüm siyasal rakiplerinin karşısına çıkmasını resmen yasak etmiştir.¹

Giovanni Sartori’ye göre tek parti sistemleri siyasal hayatta gördüğü işlev ve muhalefete yaşam alanı bırakıp bırakmaması itibarıyla “Hegemonyacı-ideolojik”, “Hegemonyacı-pragmatik”, “Değişmeci-ideolojik” ve “Değişmeci-pragmatik” olmak üzere dörde ayrılmaktadır (Özbudun, 2011: 81). Bu bağlamda 192’ten 1945’e kadar olan süreçte Türkiye’de görülen tek parti rejiminin hegemonyacı bir anlayışa yakın olduğu söylenebilir. Bunun yanında tek parti rejimleri ülkenin geleceği için uygun gördükleri toplumsal ve ekonomik dönüşüm politikaları bakımından “Köktenci ve Kısmi Değişmeci” olarak da iki gruba ayrılmaktadırlar. Köktenciler devlet ve toplum hayatında bütüncül bir değişim öngörürken; Türkiye örneğinin de içinde bulunduğu Kısmi Değişmeciler, yönetimi elinde bulunduran bir grup seçkin bürokrat tarafından pozitivist usullerle gerçekleştirilecek olan modernleşme yolunu tercih ederler. Bu ikinci gruba “Vesayetçi Rejimler” de denilmektedir (Karatepe: 2018: 19).

Vesayet konusunda, tek partili sistemlerin görüldüğü ülkelerle bu ülkelerin gelişmişlik düzeyleri arasında bir ilişki olduğunu düşünen Tarık Zafer Tunaya’ya göre (1995: 14) özellikle geri kalmış ülkelerde toplum çağdaş bir düzene kavuşturuluncaya değin geçici bir vesayetle görevde kalan tek parti rejimleri ortaya çıkmaktadır. Bu partiler toplumun demokratik sisteme geçişinde bir nevi köprü görevi gördüğünü düşünerek adeta önce devleşmekte sonra devletleşmektedirler. Bu gibi durumların görüldüğü ülkelerde tek parti dışında başka partiler görülemez, hak ve hürriyetler kullanılamazlar. Daha anlaşılır bir ifadeyle denilebilir ki iktidardaki tek parti rejimi tarafından kullandırılmaz ve buna müsaade edilmezler.

¹ Almanya’da diğer partilerin kurulmasını yasaklayan Kanun: “*Madde 1: Almanya’da mevcut tek parti Alman Nasyonal Sosyalist İşçi Partisi’dir. Madde 2: Gerek eski bir partinin kadrolarını muhafaza gerekse yeni bir parti kurmaya kalkan kimse fiilleri daha ağır müeyyideleri icap ettirmedeği haller müstesna üç sene hapse kadar çıkarılabilen cezalara çarptırılacaktır*” (Tunaya, 1995: 67).

Tek parti rejimleri prensip olarak çok partili hayatın gereklerine uymamakta hatta tam tersi bir durum arz etmektedir. Bu durum tek parti iktidarının demokrasiye, özgürlüklere, seçim ve temsil gibi konulara bakış açısından kaynaklanmaktadır. Bu nedenle bu rejimi ifade eden en kısa tanımlama rejim eşittir devlettir cümlesinde gizlidir. Tek parti rejimleri giderek devleşen bir tür “kütle adamı” temeline dayandırılmaktadır. Söz konusu kütle adamı tek tek bireyleri dikkate almadığından partiyi ayakta tutan dev kütle adamdır.

“Tek partinin insanı parti tarafından yaratılmıştır. O iktisadi ve içtimai determinizmle varlığını izah eder ve kurtuluşunu bizzat bu şartlara tabiiyette arar. Modern harplerin doğurdukları iklim içinde tek parti adamı gıdasını kolaylıkla bulabilmektedir. Kütle adamı, kendisini kolektif bir nizamla terk eder zira hürriyetin faziletlerine inanmamakta hürriyete bel bağlamamaktadır. Buna şaşmamak yerinde olur çünkü o başka bir âlemin yaratmış olduğu insandır. Müşterek bir disiplin içinde bulunmak onu hürriyetten fazla memnun etmektedir” (Tunaya, 1995: 65).

Devleşen bir devlet rejimi olarak tasvir edilen tek parti rejimi bunun dışında “tek parti devleti” veya “devlet partisi” şeklinde de isimlendirilebilmektedir. Zikredilen isimlerden de anlaşılacağı üzere tek parti rejimleri çok partili hayatla ve dolayısıyla da “partiler devleti” ile zıt zeminde yer almaktadır.

3. Türkiye’de Çoğunlukçu Parlamenter Tek Parti Yönetimi

Tek parti rejimi, 1925 yılından 1945’e kadar uzanan dönemde tüm gücü inhisarına almayı başaran Cumhuriyet Halk Partisi döneminde Türkiye’de görülmüş bir rejimdir. Bu dönemde çeşitli muhalefet deneyimleri olmuşsa da iktidar partisinin ezici gücü ve muhalefet partilerine karşı girişilen muhtelif yıldırma politikaları nedeniyle kurulan partiler siyasal hayata tutunmayı başaramamışlardır.

1923’ten itibaren Cumhuriyet Halk Fırkasının merkezde olduğu Türk siyasal hayatında önce 1925’te Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ardından 1930’da Serbest Cumhuriyet Fırkası olmak üzere iki kez çok partili hayata geçiş denemesi yaşanmıştır. İkincisi bizzat devlet eliyle gerçekleştirilmek istenmişse de altta yatan siyasal tahammülsüzlük nedeniyle türlü bahaneler üretilerek kapatılmıştır.

Bu dönemde çok partili hayat geçişi elzem kılan birtakım sebepler olmuştur. Bunlardan birisi dış etken sayılabilecek olan 1929 Ekonomik Buhranı diğeri halkın üzerinde baskı yaratmak istemeyen iktidar partisinin güdümlü de olsa artık muhalefet meselesine bir son vermek istemesi durumudur. Söz konusu durum haliyle bu şekilde bir açıklamayla ifade edilemeyeceği için iç etkenler şeklinde tarif edilmiştir. Ancak İsmet İnönü’nün dönemin genel bir değerlendirilmesi

bâbında yaptığı bir açıklamasında: “*Amerikalılar değil memleket istiyor. Dışarının arzusuna karşı koyarsak bize bir şey etmezler ancak isteyen memlekettir*’ diyerek Türkiye’de çok partili hayata geçişte dış etkenlerden ziyade iç etkenlerin daha fazla etkili olduğunu vurgulamıştır” (Akıncı ve Usta: 2015: 47).

Yine, halkın çok partili hayata olan özleminin farkında olan İnönü’nün İstanbul Üniversitesi’nde yaptığı bir konuşmasında şu sözleri söylediği iddia edilmektedir: “*Etrafımızdaki memleketlerin serbest seçimler yaptıklarını görür ve utancımдан odamın duvarlarına bakamazdım*” (Toker, 1970: 19).

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ve Serbest Cumhuriyet Fırkasının kapatılmasının ardından Türkiye’de fiilen 1925 ile 1945 yılları arasında tek parti rejimi görülmüştür. Sahip olduğu özellikler itibariyle Türk tek parti rejiminin temelde güç aldığı iki kaynak söz konusudur. Şükrü Karatepe’ye göre (2018: 9) bunlar ordu ve bürokrasidir. Rejimin bürokrasi ayağı Demokrat Parti iktidarının ardından güç kaybederek sağ muhafazakâr partiler karşısında ordudan güç alma eğiliminde olmuştur. Ordu ise rejiminin belli prensipleri dâhilinde 1960 ve 1980 darbelerini gerçekleştirmiştir.

Tarık Zafer Tunaya’ya göre (1995) ise Türkiye tek parti rejiminin uygulayıcısı olan Cumhuriyet Halk Partisi ideolojik olarak vesayetçi bir partidir ve bu vesayetçi ideolojisini Kemalizm adı altında somutlaştırmıştır. Bu ideolojiye sahip bürokratlara göre Türk toplumu rüştünü ispat edememiştir ve bundan dolayı güdülmesi lazımdır. Zira toplum tek başına muasırlaşmak konusunda yeterli kapasiteye haiz değildir. Ona kılavuzluk edecek, gideceği yolu gösterecek ve deyim yerindeyse onu “güdecek” bir zümreye muhtaçtır. Cumhuriyet Halk Fırkası bürokratlarından oluşan ve Kemalist Kadro adını alan sınıf ise bu görevi yerine getirmekle görevlendirilmiştir.

Mete Tunçay’a göre (2010: 217) bu kadrolar toplumu istedikleri yetkinlikte göremediklerinden siyasal sistem üzerinden kurmuş oldukları vesayetçi yapılar vasıtasıyla siyasal hayatı yönlendirme yoluna gitmişlerdir. Bunu yaparken de özellikle halkla arasına dini argümanları sokarak kendi partilerinin ilkesi olan Halkçılık ilkesine de aykırı hareket etmişlerdir. Tunçay bu durumu şöyle yorumlamaktadır:

“Kemalist aydınlar, bana ‘Osmanlı münevverânından müdevver’ bir özellik olarak görünen, kendilerini halk yığınlarından ayrı ve üstün tutma isteklerini dinle ilgili tavırlarında da ortaya koymuşlardır. Jakobence bir görünüş altında, gerçekleri ve doğruları yalnız kendileri bilen ve içlerinde bunları yığınlara zorlamayla da olsa kabul ettirme görev duygusunu taşıyan aydınlar için laiklik, halktan ayırılmanın bir yolu ya da aracı olmuştur. Bence bu tutum Altıok’taki

halkçılık ilkesini de çağdaş demokratik anlayışı yansıtmak bakımından o denli yetersiz kılan tepeden inme ci dünya görüşünün kaçınılmaz bir sonucudur.”

Demokrasiyi halkın kendi kendine kazanabileceği bir anlayış olarak göremeyen bürokratlar 1946’ya kadar partiyi kademe kademe devletleştirmişlerdir. Bu doğrultuda devlet-millet bütünleştirilmesi gerçekleştirilmek üzere CHP’nin 4.Kongresi’nde Genel Sekreter Recep Peker resmen Türkiye Cumhuriyeti’nin bir “Parti Devleti” olduğunu ilan etmiştir. Ulu Önder Atatürk’ün ölümünün ardından 11 Kasım 1938’de İsmet İnönü’nün oybirliğiyle Cumhurbaşkanı seçilmesiyle birlikte Milli Şef dönemi resmen başlatılmış ve İnönü partinin değişmez genel başkanı olarak ilan edilerek CHP’nin tek parti rejimini daha da pekiştirmiştir (Tunaya, 1995).

1946’da Demokrat Parti’nin tek parti iktidarına yönelik olarak girişmiş olduğu üçüncü muhalefet partisi deneyimi merkezi temsil eden elitist anlayıştaki iktidar partisi üyeleri tarafından taşrayı-çevreyi temsil etmek anlayışıyla tabir olunmuştur. Buna karşın Demokrat parti taşrayı ve köylüyü temsil ettiğini kabul ederek toplumun alt tabakalarının sesi olma yolunda çevrenin desteğini tümünden kazanmış ve 1950 seçimlerinde Cumhuriyet Halk Partisi’nin çoğunlukçu tek parti iktidarına son vermiştir.

Devam eden süreçte Demokrat Parti iktidarını karşısında gören İnönü ve Tek parti rejimi 1950’de beklemediği bir yenilgi almıştır. Bu yenilgi CHP kanadında bir müddet ne yapacağını bilemez kısa bir şok halinin yaşanmasına neden olmuştur. Bu durum, yani, yaşanan şok hali önemsenmeyecek bir durum değildir. Aksine Özbudun’a göre (2011: 78) durum bir hazımsızlık halidir:

“Bu duygu, gerçekten de 1950 seçimleri ertesinde devlet elitlerinin ve onların temsilcisi olan CHP’nin yaşadığı şoku andırmaktadır. Her iki durumda da devletin kurucusu ve asli sahibi oldukları inancıyla yetişmiş olan bu elitler, iktidarın çevreden ya da ‘dışarı’dan gelen bir partinin eline geçmesini içlerine sindirememişlerdir. Bu ‘dışarıdan gelenler’ ya 1950 ertesinde olduğu gibi ‘Hasolar, Memolar’, ‘cahil köylü kitleleri’, ya 2002’den sonra olduğu gibi ilk fırsatta şeriatı getirmeye azimli mürteci radikal İslamcılar olarak algılanmışlardır. Bütün bunlar günümüzdeki laikçi-muhafazakâr bölünmesinin ideolojik olmaktan çok kültürel-psikolojik kaynaklı olduğu izlenimini güçlendirmektedir.”

Aslında tek parti dönemi ve öncesindeki sınıfların halkın demokrasiyle olan ilişkisinde gelişmesi gerektiği düşüncesinin altında yatan gerçek neden halkın alt kültüre mensup çevre unsuru olarak görülmesine karşın yönetimdeki kişilerin kendilerini üst kültür taşıyıcısı olarak merkezde görmesinden kaynaklanmaktadır. Bu durum Türk siyasetinde Şerif Mardin’in ortaya atmış olduğu merkez ve çevre kavramlarıyla ilintilidir. Burada merkez ve çevreden

kasıt coğrafi bir durumdan ziyade kültürel bir muhtevaya göre siyasal hayatta konumlanmadır. Buna göre devlet yönetiminin birinci dereceden etkileyen üst kültüre mensup yöneticiler merkez konumunda yer alırken yönetilenler konumundaki alt kültür üyesi halk çevrede yer almaktadır.

Birinci Dünya Savaşı'nın ardından başlayan ulusal Kurtuluş Savaşı'nda etkin bir rol üstlenen Mustafa Kemal ve arkadaşları Jön Türklerin devamı gibi algılsa ve çevreyi temsil ettikleri düşünülse de Sultan Abdülhamit'in merkezde olduğu imparatorluktan yana olmaktan ziyade merkezi Ankara olan yeni bir devletin kurucuları mahiyetini taşımaktadırlar. Kurtuluş Savaşı sırasında birlikte hareket eden grup Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasının ardından ikiye ayrılmıştır. Buna göre Kemalist İdeolojiye sahip 1. Grup'takiler Halk Fırkası adını alırken 1. Gruba dâhil edilmeyenler tarafından kurulan 2. Grup Halk Fırkasının dışında kalanlardan tarafından oluşturulmuştur. Bu iki gruptan 1. Grup adını alan Halk Fırkası 1950'de Demokrat Parti'nin iktidarı ele geçirmesine değin tek parti iktidarı olarak merkezi temsil etmiştir (Mardin, 1997: 51).

Tek parti dönemindeki bürokratlar merkez çevre ilişkilerinde iktidar ve dolayısıyla da merkezden taraf olduklarından yönetimde bulundukları süre zarfında toplum tepeden inmeci uygulamalar etrafında şekillendirilmiştir. Bu bağlamda Kemalist ideolojinin yapısının Mete Tunçay'ın daha önce de belirttiği gibi *“jakoben-yukardan buyurmacı”* olduğu açıktır. Buna göre devletin üst kademeleri (merkez) inkılâpları yapmakla; halk ise (çevre) buna uymakla mükelleftir. Demokrat Parti bu duruma son vermek amacıyla kendine oy veren kırsaldaki halkın ihtiyaçlarını da gözeten politikalar hayata geçirerek çevreyi alt tabakadan üst konuma taşımak gayesinde olmuştur. Şerif Mardin'e göre (1997: 65) bu anlayış Osmanlı tarzı bir yönetimdir. Bu yönetim anlayışına göre *“koruyucu devlet düşüncesi”* hakimdir. Bu düşüncede devletin halkına adaletli yönetim sağlaması kadar koruyucu devlet olma niteliği de esastır. Tek parti rejiminde örneği görülen bu durum Osmanlı devlet yapılanmasındaki merkez çevre anlayışı ile de benzer bir niteliktedir. Buna göre Osmanlı'da merkez Padişah etrafından çevre denilen diğer gruplara doğru yayılım gösteren bir görünüm arz etmektedir. Merkez ve çevrenin Osmanlı'daki tarihsel arka planına eğilen Metin Heper'e göre (2011: 17) Osmanlı'nın kuruluşundan itibaren merkezi bir devlet yapılanmasına gidildiği söylenebilir. Keza devlet kurulduktan sonra etkili olmaya başlayan *“kul bürokrasisi”* aracılığıyla merkezileşme daha da güçlendirilmek istenmiştir. Devleti merkeze alan bu düşünce yapısı yeni kurulan devlet bünyesinde ve özellikle erken cumhuriyet döneminde geçerliliğini korumuştur.

Çevreyi temsil eden Demokrat Parti'nin ilk kurulduğu 1946 yılında Serbest Cumhuriyet Fırkası gibi onun da bir “muvazaa partisi”² olduğunu ileri sürenler olmuştur. Ancak durumun gerçekte böyle olmadığı Demokrat Parti'nin iktidara geleceği dört buçuk yıl içinde anlaşılmıştır (Timur, 1991: 16). Parti kuruluşundan iktidara gelinceye kadar geçen sürede muhalefet partisi işlevi görmüştür (Tunaya, 1995: 654). Bu süre zarfında Cumhuriyet Halk Partisi ile arasında daima soğuk rüzgârlar esmiş fakat iktidar partisinin gerilimli tavrına karşılık Demokrat Partililerin uzlaşmacı tavrı gerilimin artmasını engellemiştir (Erdoğan, 2009: 97). Hatta Demokrat Partinin Cumhuriyet Halk Partisi karşısında zayıf kaldığı ve sert muhalefet yapamadığı düşünülererek Hürriyet Partisi, Millet Partisi ve Türkiye Köylü Partisi (Teziç, 1976: 274) gibi partiler kurulmuştur.

Demokrat parti esasında Cumhuriyet Halk Partisinin kendi içinden çıkan üyeler tarafından kurulan bir kitle partisidir. İki parti arasında yaşanan siyasi görüş ayrılıkları süreç içerisinde siyasi gerilimlere siyasi gerilimler de 27 Mayıs 1960 Darbesi'ne neden olmuştur. Darbe sonrası Demokrat Parti kapatılarak siyasal hayat büyük ölçüde askıya alınmış Türk demokrasisinin siyasi tarihinde en ağır süreçlerinden biri bu dönemde yaşanmıştır.

Sonuç

Demokrasinin olmazsa olmaz unsurları olan siyasi partiler siyasal hayata katılımlarını tek partili, iki partili veya çok partili rejimler olarak gerçekleştirirler. Bir ülke içerisinde dominant bir partinin tüm siyasal hayata etki edecek ölçüde hâkim olması sonucu ortaya çıkan duruma tek partili rejim yönetimi denir. Muhalefete söz hakkı tanınmayan tek parti rejimlerinde görünürde seçimden seçime halkın oyuna talip olunsu da tek partinin rekabetçi otoriter yapısı sistemin demokratik usullere uygun olarak ilerlemesini sekteye uğratır.

Türkiye tek parti rejimi deneyimini 1925 ile 1945 yılları arasında yaşamıştır. Bu dönemde çeşitli muhalefet girişimleri olmuşsa da bunlar muhtelif bahanelerle siyaset alanından uzaklaştırılmıştır. Ersin Kalaycıoğlu'na göre (2022) Türkiye'nin erken cumhuriyet döneminden çok partili hayata geçinceye değin deneyimlemiş olduğu tek parti rejimi “çoğunlukçu parlamenter tek parti yönetimi” şeklinde tanımlanabilir. Zira görünürde serbest seçimlerin devam ediyor olması ve cılız da olsa muhalefet girişimlerinin gerçekleşmiş olması çoğunlukçu parlamenter demokrasinin göstergeleri arasındadır.

² “Muvazaa” kelimesi hukuk literatüründe “danışıklı” anlamına gelmektedir. Buna göre Demokrat Parti'ye yöneltilen “Muvazaa Partisi” olma ithamı önceki muhalefet deneyimlerinde bulunan partilere de yöneltilmiştir. Ancak gerçekte bu durum CHP içerisinde yeni bir muhalefet partisi kurulmasını istemeyen bir kesim tarafından ortaya atılmıştır. Ancak İsmet İnönü yeni kurulması planlanan partinin öncülerinden Celal Bayar'la yaptığı görüşme sonrası partinin bir muvazaa partisi niteliği taşıdığına dair iddiaların gerçek olmadığını belirtmiştir (Akandere, 2020: 63).

Kaynakça

1. Akandere, Osman (2020), Kuruluş Sürecinde Demokrat Parti'ye Yöneltilen Muvazaa İthamı ve Konunun Siyasi Çevrelerde ve Gazetelerde Ele Alınışı, BELLEK Uluslararası Tarih ve Kültür Araştırmaları Dergisi, Cilt/Volume:2 Sayı/Number:1 Sayfa/Page: 63-76
2. Akıncı, Abdulvahap ve Sefa Usta (2015), Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçişte Etkili Olan İç Faktörlerin Analizi, KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi, 17 (29):4 1-52.
3. Erdoğan, Mustafa (2009), Türkiye'de Anayasalar ve Siyaset, Liberte Yayınları, Ankara.
4. Heper, Metin (2011), Türkiye'nin Siyasal Hayatı, İngilizceden Çeviren: Kadriye Göksel, Doğan Kitap, İstanbul.
5. Kalaycıoğlu, Ersin (2022), "Türkiye'de Seçimler ve Seçmen Davranışı", Bilim Akademisi Konferansı, Sabancı Üniversitesi, <https://youtu.be/hEm-RO9gx1k>
6. Karatepe, Şükrü (2018), Tek Parti Dönemi, A kitap Binyıl Yayınevi, Ankara.
7. Mardin, Şerif (1997), Türkiye'de Toplum ve Siyaset, Makaleler 1, İletişim Yayınları, İstanbul.
8. Özbudun, Ergun (2011), Türkiye'de Parti ve Seçim Sistemi, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
9. Teziç, Erdoğan (1976), 100 Soruda Siyasi Partiler, (Partilerin Hukuki Rejimi ve Türkiye'de Partiler), Gerçek Yayınevi, İstanbul.
10. Timur, Taner (1991), Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş, İletişim Yayınları, İstanbul.
11. Toker, Metin (1970), Tek Partiden Çok Partiyeye, Milliyet Yayınları, İstanbul.
12. Tunaya, Tarık Zafer (1995), Türkiye'de Siyasi Partiler (1859-1952), Arba Yayınları, İstanbul.
13. Tunçay, Mete (2010), Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.

OKUN YASASI HANGİ GELİR GRUBUNDA GEÇERLİ?

Gizem AKBULUT YILDIZ

**Doç.Dr., Gümüşhane Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü,
gizem-akbulut@hotmail.com, ORCID: 0000-0001-7492-2428*

Barış YILDIZ

**Doç.Dr., Gümüşhane Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Maliye Bölümü,
barisyildiz61@gmail.com, ORCID: 0000-0001-6186-4038*

Giriş

Pek çok ülkenin en önemli makroekonomik hedefi, istikrarlı bir ekonomik büyüme seviyesini yakalamaktır. Bilindiği üzere, ekonomik büyümenin genişleme evresinde işsizlik oranı azalır, ekonomik büyümenin daralma evresinde ise işsizlik oranında artış meydana gelir. Ancak son yıllarda kritik bir sorun haline işsizlik oranındaki artış, yüksek bir ekonomik büyüme performansı sergileyen ülkeler açısından dahi, önlenememektedir. “İstihdam Yaratmayan Büyüme” olarak ta ifade edilen bu durum esasında, işsizlik-ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin halen daha sorgulanabilir olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte, ekonomik büyümenin işsizlik üzerinde yarattığı etkinin büyüklüğü ve yönü konusu, sadece az gelişmiş veya gelişmekte olan ülkeler için değil, aynı zamanda gelişmiş ülkeler açısından da oldukça önemlidir.

“Okun Yasası (Okun’s Law)” olarak da bilinen işsizlik-ekonomik büyüme arasındaki ters yönlü ilişki, istatistiksel olarak ilk kez Arthur Okun tarafından 1962 yılında araştırılmıştır. Zamanla bu ilişki, pek çok araştırmacı tarafından yeniden yorumlanmasına rağmen, Altig vd. (1997) tarafından da ifade edildiği üzere, makroekonomideki en tutarlı ilişkilerden biri olarak görülmüştür. Tahmin edilen Okun katsayısı, çıktının işsizlik üzerinde yarattığı maliyeti göstermesi açısından da oldukça önemlidir (Moosa, 2008:8).

İşsizlik kavramı, işgücünün bir parçası olarak sınıflandırılan (16 yaş ve üzeri) bir kişinin, aktif olarak iş aradığı ancak işgücü piyasasında iş bulamadığı ekonomik bir olgudur. İşsizlik farklı şekillerde de gerçekleşebilir. Örneğin bu, ekonominin yapısındaki bir değişiklikten kaynaklanabilir. Bir ekonominin teknolojik değişime bağlı olarak ilerlemesi, bireyleri işsiz bırakabilir. İşsizlik, iktisat yazınında friksiyonel işsizlik olarak tanımlanan, bir işten diğerine geçen bireylerden de kaynaklanabilir. Göreceli olarak daha düşük istihdam düzeyi ve/veya daha yüksek işsizlik oranı, Gayri Safi Yurtiçi Hasıla'yı (GSYH) sürekli olarak düşürmekte, dolayısıyla ekonomik büyümeyi azaltmakta ve bireylerin yaşam standardında önemli bir düşüşe neden olmaktadır (Appiah vd., 2020: 2). Burada da ifade edildiği üzere, işsizliğin ekonomik büyüme için negatif etkisi net olarak bilinmektedir. Ancak ekonomik büyümenin işsizlik üzerindeki etkisinin nasıl olduğu sorusu halen daha tartışılmaktadır. Dolayısıyla çalışmada, işsizlik-ekonomik büyüme arasındaki ters yönlü ilişkiyi ele alan Okun yasası, farklı gelir grupları için sınanmıştır.

Çalışmanın amacı, farklı gelir gruplarında Okun Yasasının geçerli olup olmadığını sınınamaktır. Çalışma 19 düşük gelirli, 46 alt-orta gelirli, 41 üst-orta gelirli ve 40 yüksek gelirli ülkeyi kapsamaktadır. 1991-2020 dönemine ilişkin işsizlik-ekonomik büyüme verileri kullanılarak analiz edilmiştir. Modele ilişkin

uzun dönem katsayıları Ortak İlişkili tahminci (CCE) ve Ağırlıklandırılmış Ortalama Grup (AMG) yöntemleri ile tahmin edilmeye çalışılmıştır.

1. Literatür

Okun (1962) tarafından Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ekonomisi üzerine yapılan çalışmada ekonomik büyümenin işsizliğe negatif etkisi olduğu tespit edilmiştir. İlgili çalışmaya göre 2. Dünya Savaşından sonra ABD ekonomisi %3 oranında büyüdüğünde işsizlik %1 oranında düşmektedir. Ardından pek çok çalışmada Okun Yasası çeşitli ülkeler için sınanmıştır.

Lee (2000) tarafından 16 OECD ülkesi üzerine yapılan çalışmanın analiz sonucunda, savaş sonrası dönem için pek çok ülkede Okun Yasası ile paralel sonuçlar tespit edilmiştir. Aynı örneklem ülke grubu Moazzami & Dadgostar (2009) tarafından da çalışılmıştır. 1988:1-2007:4 dönemine ilişkin çeyreklik verilerin kullanıldığı çalışmada Hata Düzeltme Modeli çerçevesinde kısa-uzun dönem parametreler tahmin edilmiştir. Analiz sonucunda ülkelerin tamamı için Okun Yasasının kabul edilebilir olduğu görülmüştür.

Kreishan (2011) çalışmasında Ürdün ekonomisindeki işsizlik-ekonomik büyüme arasındaki ilişki araştırılmıştır. 1970-2008 dönemine ilişkin zaman serisi verileri kullanılarak basit regresyon analizi yapılmıştır. Buna göre Okun Yasasının geçerli olmadığı görülmüştür.

Yerdelen Tatoğlu (2011) tarafından 19 Avrupa ülkesi üzerine yapılan çalışmada, işsizlik ve iktisadi büyüme ilişkisi kısa-uzun dönemli olarak araştırılmıştır. PMGE tahmincisi kullanılarak yapılan analiz sonucuna göre Okun Yasasının sadece 12 ülke için geçerli olduğu görülmüştür.

Huang & Yeh (2013) çalışmalarında 53 ülke ve 50 Eyalet için Okun Yasasının geçerli olup olmadığı araştırılmıştır. PMG tahmincisi kullanılarak yapılan analiz sonucunda yasanın geçerli olduğu kabul edilmiştir.

Abdul-Khaliq vd. (2014) çalışması 9 Arap ülkesini ve 1994-2010 dönemini kapsamaktadır. Havuzlanmış EGLS yöntemi uygulanarak yapılan analize göre ekonomik büyüme işsizliği istatistiksel olarak anlamlı olmasına rağmen negatif şekilde etkilemektedir.

Akeju & Olanipekun (2014) Nijerya ekonomisi üzerine yaptıkları çalışmalarında Okun Yasası sınanmıştır. Hata Düzeltme Modeli ve Johansen eşbütünleşme testine göre Okun Yasasının Nijerya için geçerli olmadığı görülmüştür. Nijerya ekonomisini inceleyen Seth vd. (2018) tarafından yapılan çalışmada da paralel bulgular elde edilmiştir.

Abraham & Osaru (2017) çalışması Sahra Altı Afrika bölgesindeki 23 düşük gelirli ülkeyi ve 1991-2013 dönemini kapsamaktadır. Panel EKK tahmin sonuçlarına göre Okun Yasasının varlığı kabul edilmiştir. Aynı bölgedeki 6 üst

orta gelirli ülke için diğerk bir alışma Abraham & Nosa (2018) tarafından yapılmıştır. 1991-2017 dönemine ait panel veriler kullanılarak yapılan analiz sonucunda işsizlik-ekonomik büyüme arasındaki negatif yönlü ilişkinin varlığı kabul edilmiştir.

Eğri (2018), Mısır ekonomisi üzerine yaptığı çalışmada Okun Yasasını analiz etmiştir. 1970-2016 dönemine ilişkin veriler kullanılarak regresyon analizi yapılmış olup Granger nedensellik testi kullanılmıştır. Analizde negatif bir katsayı değeri bulunmuş olmasına rağmen değerin oldukça düşük olması ve değişkenlerin birbirleri ile nedensellik ilişkisinin bulunamamış olması yasanın geçerli olamayacağını göstermiştir.

Makaringe & Khobai (2018) alışmasında Güney Afrika için işsizliğin ekonomik büyüme üzerindeki etkisi araştırılmıştır. 1994:1-2016:4 dönemine dair veriler ARDL sınır testi yaklaşımı ile analiz edilmiştir. Analiz sonucunda, işsizlik ekonomik büyüme üzerindeki negatif etki yaratmaktadır ve bu kısa ve uzun dönemde kabul edilmiştir.

Furceri, Jalles & Loungani (2020) tarafından yapılan çalışma 33 gelişmiş ve 52 gelişmekte olan ülkeyi kapsamaktadır. 1978-2014 dönemine ilişkin veriler kullanılmıştır. EKK ve Ağırlıklı EKK yöntemleri uygulanarak yapılan analiz sonucuna göre Okun Yasasının geçerli olduğu kabul edilmiştir.

Lee vd. (2020) alışması 52 yüksek gelirli, 49 st orta gelirli, 49 alt orta gelirli, 30 düşük gelirli ülkeyi ve 1991-2017 dönemini kapsamaktadır. EKK tahmin sonuçlarına göre düşük gelirli ülkeler dışındaki diğerk tüm ülke gruplarında Okun Yasasının geçerli olduğu görüşü kabul edilmiştir. Bu lke grupları içerisinde de yüksek gelirli gruplara ilişkin tahmin edilen Okun katsayısı oldukça yüksektir.

Rasul, Ashgar & Rehman (2021) alışmasında işsizlik-ekonomik büyüme ilişkisi Okun Yasası çerçevesinde araştırılmıştır. Asya bölgesindeki düşük, orta ve yüksek gelirli üzerine yapılan çalışma 1980-2018 dönemini kapsamaktadır. Sabit Etkiler modeli tahminlerine göre tüm gelir gruplarında Okun Yasasının geçerli olduğu grlmştir.

Kolcu & Yamak (2022) tarafından Türkiye ekonomisine dair yapılan çalışmada, farklı filtreleme teknikleri kullanılarak Okun Yasası sınanmıştır. 2005:01-2020:03 dönemi verileri kullanılarak yapılan analize göre Okun yasası Türkiye için geçerlidir.

Tablo 1. Literatür Özeti

Yazar(lar)	Dönem	Ülke	Yöntem	Bulgu
Lee (2000)	1955-1996	16 OECD Ülkesi	Hata Düzeltme Modeli	15 ülke için Okun yasası geçerlidir.
Moazzami & Dadgostar (2009)	1988:1-2007:4	13 OECD Ülkesi	Hata Düzeltme Modeli	Okun yasası geçerlidir.
Kreishan (2011)	1970-2008	Ürdün	Basit Regresyon Analizi	Okun yasası geçerli değildir.
Yerdelen Tatoğlu (2011)	1977-2008	19 Avrupa Ülkesi	PMG, MG, FE, FMOLS, DOLS	13 ülke için Okun yasası geçerlidir.
Huang & Yeh (2013)	1980-2005	53 Ülke ve 50 Eyalet	PMG	Okun yasası geçerlidir.
Abdul-Khaliq vd. (2014)	1994-2010	9 Arap Ülkesi	Havuzlanmış EGLS	Okun yasası geçerlidir.
Akeju & Olanipekun (2014)	1980-2010	Nijerya	Hata Düzeltme Modeli	Okun yasası geçerlidir.
Abraham & Osaru (2017)	1991-2013	23 Düşük Gelirli Sahra-Altı Afrika Ülkesi	Panel OLS	Okun yasası geçerlidir.
Abraham & Nosa (2018)	1991-2017	6 Üst Orta Gelirli Sahra-Altı Afrika Ülkesi	Panel OLS	Okun yasası geçerlidir.
Eğri (2018)	1970-2016	Mısır	Basit Regresyon Analizi	Okun yasası geçerli değildir.
Makaringe & Khobai (2018)	1994:1-2016:4	Güney Afrika	ARDL Sınır Testi	Okun yasası geçerlidir.
Furceri, Jalles & Loungani (2020)	1978-2014	33 Gelişmiş ve 52 Gelişmekte Olan Ülke	Panel OLS	Okun yasası geçerlidir.
Lee vd. (2020)	1991-2017	52 Yüksek Gelirli, 49 Üst Orta Gelirli, 49 Alt Orta Gelirli, 30 Düşük Gelirli Ülke	Panel OLS	Düşük gelirli ülkeler hariç diğer ülke grupları için Okun yasası geçerlidir.
Rasul, Ashgar & Rehman (2021)	1980-2018	Asya Bölgesi	FE	Okun yasası geçerlidir.
Kolcu & Yamak (2022)	2005:01-2020:03	Türkiye	OLS	Okun yasası geçerlidir.
Not: OLS: Ordinary Least Square, FE: Fixed Effects, PMG: Pooled Mean Group, MG: Mean Group, FMOLS: Full Modified OLS, DOLS: Dynamic OLS, ARDL: Auto Regressive Distributed Lag EGLS: Feasible Generalized Least Squares.				

Tablo 1 incelendiğinde, pek çok çalışmada Okun yasasının geçerli olduğu az sayıdaki çalışmada ise aksi sonuç elde edildiği görülmektedir. Basit regresyon analiz yöntemlerini kullanan çalışmaların yanı sıra FMOLS, DOLS gibi uzun dönem katsayılarını tahmin etmeye yönelik tahmincileri kullanan çalışmalar da bulunmaktadır. Anlaşıldığı üzere, işsizlik- ekonomik büyüme arasındaki ilişki hala araştırılmaya, sorgulanmaya ve tartışılmaya devam etmektedir.

2. Veri Seti ve Model

Çalışmada farklı gelir gruplarına ilişkin Okun Yasasının geçerli olup olmadığı araştırılmıştır. Ampirik analiz 19 düşük gelirli, 46 alt-orta gelirli, 41 üst-orta gelirli ve 40 yüksek gelirli ülkeyi kapsamaktadır. 1991-2020 dönemine ait işsizlik ve kişi başı GSYH verileri Dünya Bankası'nın veri tabanından derlenmiştir.

Farklı gelir gruplarına yönelik yasanın geçerliliğini kontrol etmek için Okun Yasasının “Açık (Gap) Modeli” kullanılmıştır. Okun (1962) çalışması takip edilerek oluşturulan denklem aşağıdaki gibidir:

$$u_t - u^* = \beta_0 + \beta_1(g_t - g^*) + \varepsilon_t \quad (1)$$

Denklem (1)'de u_t , t dönemindeki işsizlik oranını, g_t t dönemindeki ekonomik büyüme oranını, u^* , “doğal” işsizlik oranını, g^* ilgili dönemdeki “potansiyel” ekonomik büyüme oranını ve $(g_t - g^*)$ ise potansiyel büyüme oranından sapmayı (aşağı veya yukarı) ifade etmektedir. Burada β_1 , Okun Katsayısı olarak adlandırılmaktadır. Eğer $\beta_1 < 0$ ve istatistiksel olarak anlamlı çıkarsa Okun Yasasının geçerli olduğu kabul edilir. Aksi takdirde ise istihdam yaratmayan büyüme varsayımı geçerlidir.

Okun (1962)'un ABD üzerine yaptığı çalışmasında hesaplanan “Açık Modeli” sonucu aşağıdaki gibidir:

$$u_t - u^* = 3.72 - 0.36(\text{açık}) \quad (2)$$

Denklem (2)'de görüldüğü üzere Okun katsayısı 0.36 olarak hesaplanmıştır. Diğer bir ifadeyle, işsizlikteki her %1'lik artış karşısında, reel GSYH potansiyel GSYH'den %2.8 kadar düşük olacaktır. Modelin bir diğer varsayımı ise, reel ile potansiyel GSYH birbirine eşit olduğu yani aradaki fark sıfır olduğu takdirde, mevcut işsizlik %3.72 olacaktır. Dolayısıyla bu rakam 4'e oldukça yakındır. İşsizlik ile milli gelirin potansiyel değerlerinin bulunabilmesi için literatürde farklı yöntemler geliştirilmiştir. Trendden arındırma için farklı yöntemler kullanılmakla birlikte bu çalışmada, Durech vd.'nin kullandığı yöntem takip edilerek Hodrick-Prescott (HP) filtreleme yöntemi uygulanmıştır. Bu filtrelemenin esas amacı, uzun dönem eğilim etrafında serinin varyansını en düşük yapacak uzun dönem trendini yakalamaktır.

3. Metodoloji

Birim kök testleri yatay kesit bağımlılığının olup olmamasına göre farklılaşmaktadır. Birinci nesil birim kök testleri yatay kesit birimler arasında korelasyon olmadığını varsaymaktadır. Aksine, ikinci nesil birim kök testleri yatay kesit birimler arasında korelasyon olduğu varsayımına dayanmaktadır. Analizin birinci aşamasında yatay kesit bağımlılığı olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu yüzden yatay kesit bağımlılığına vurgu yapan ve Pesaran (2007) tarafından geliştirilen Panel CIPS (Cross Sectionally Augmented IPS) birim kök testi uygulanmıştır. IPS testinin yatay kesit olarak ağırlıklandırılmış versiyonu aşağıdaki gibidir:

$$CIPS(N, T) = t - bar = N^{-1} \sum_{i=1}^N t_i(N, T) \quad (3)$$

CIPS test istatistik değerleri, Pesaran (2007)'ın Monte Carlo simülasyonu ile hesaplanan kritik değerler ile karşılaştırılmaktadır. Mutlak değer olarak test istatistik değeri, kritik tablo değerlerinden büyük ise boş hipotez reddedilir. Bu durumda alternatif hipotez, yani serilerin durağan olduğu kabul edilir.

Çalışmada Pesaran & Yagamata (2008) tarafından geliştirilen Delta Testi ile değişkenlerin homojenliği sınanmıştır. Büyük örneklem için geliştirilen Delta test istatistiği aşağıdaki gibidir:

$$\hat{\Delta} = \sqrt{N} \left(\frac{N^{-1}\hat{S} - k}{\sqrt{2k}} \right) \quad (4)$$

Küçük örneklem varsayımı altında delta test istatistiğinin sapması düzeltilmiş versiyonu aşağıdaki gibidir:

$$\hat{\Delta}_{adj} = \sqrt{N} \left(\frac{N^{-1}\hat{S} - E(\hat{z}_{iT})}{\sqrt{var(\hat{z}_{iT})}} \right) \quad (5)$$

Yukarıdaki denklemde yer alan $E(\hat{z}_{iT}) = k$ ve $\sqrt{var(\hat{z}_{iT})} = 2k(T - k - 1)/T + 1$ olarak tanımlanmaktadır.

Birim kök testleri ile değişkenlerin I(1) olduğu tespit edildikten sonra aralarında eşbütünleşme ilişkisinin olup olmadığı araştırılmalıdır. Bu amaçla, hem yatay kesit bağımlılığını hem eğim parametrelerinin heterojen olmasını dikkate alan hata düzeltme modeline (ECM) dayalı panel eşbütünleşme testi Westerlund (2007) tarafından geliştirilmiştir. Westerlund (2007) çalışmasında 4 panel eşbütünleşme test (G_a , G_t , P_a , P_t) istatistiği geliştirilmiştir. Bu 4 test istatistiği normal dağılıma sahiptir. Grup ortalaması için G_a ve G_t , panel için P_a ve P_t hesaplanmaktadır (Westerlund, 2007:717-718):

$$G_a = \frac{1}{N} \sum_{i=1}^N \frac{\hat{\alpha}_i}{\hat{\alpha}_i(1)} \text{ ve } G_t = \frac{1}{N} \sum_{i=1}^N \frac{\hat{\alpha}_i}{SE(\hat{\alpha}_i)} \quad (6)$$

$$P_{\alpha} = T\hat{\alpha} \text{ ve } P_t = \frac{\hat{\alpha}}{SE(\hat{\alpha})}$$

$$(7)$$

Seriler arasında uzun dönemli eşbütünleşik ilişki tespit edildikten sonra serilere ait uzun dönem katsayıları tahmin edilmelidir. Bu aşamada yatay kesit bağımlılığını dikkate alan bir tahmincinin kullanılmasına dikkat edilmelidir. Bu kapsamda, Pesaran (2006) tarafından geliştirilmiş olan CCE ve Eberhardt & Bond (2009) tarafından geliştirilmiş olan Panel AMG tahmincisi kullanılmaktadır. CCE modeli tahmin yönteminde eğim katsayıları aşağıdaki gibi hesaplanmaktadır (Pesaran, 2006: 977):

$$\hat{b}_i = (X_i' \bar{M}_{\omega} X_i)^{-1} X_i' \bar{M}_{\omega} y_i$$

$$(8)$$

Yukarıdaki denklemde X_i ($T \times k$) olarak gözlenen matrisi, $y_i = (y_{i1}, y_{i2}, \dots, y_{iT})'$, $\bar{M}_{\omega} = I_T - \bar{H}_{\omega}(\bar{H}_{\omega}'\bar{H}_{\omega})^{-1}\bar{H}_{\omega}'$ olarak tanımlanmaktadır.

AMG yöntemi $i=1, \dots, N$ ve $t=1, \dots, T$ için aşağıdaki modeli takip etmektedir:

$$y_{it} = \beta_i' x_{it} + u_{it}, u_{it} = \alpha_i \lambda_i' f_t + \varepsilon_{it}$$

$$(9)$$

$$x_{mit} = \pi_{mi} + \delta_{mi}' g_{mt} + \rho_{1mi} f_{1mt} + \dots + \rho_{nmi} f_{nmt} + v_{mit}$$

$$(10)$$

Yukarıdaki denklemde $m=1, \dots, k$ ve $f_{.mt} \subset f_t$

$$f_t = \rho' f_{t-1} + \varepsilon_t \text{ ve } g_t = \kappa' g_{t-1} + \varepsilon_t$$

$$(11)$$

Denklem (9)'da yer alan x_{it} , gözlenebilen vektör kovaryanslarını, α_i grup-spesifik sabit etkilerin kombinasyonunu, f_t ortak faktörleri ve λ_i ise ülke-spesifik etkilerini göstermektedir. AMG tahmincisi 2 aşamalı bir prosedüre sahiptir. Bu prosedürler aşağıdaki gibidir:

$$(i) \Delta y_{it} = b' \Delta x_{it} + \sum_{t=2}^T c_t \Delta D_t + e_{it} \Rightarrow \hat{c}_{it} \equiv \hat{\mu}_t$$

$$(12)$$

$$(ii) y_{it} = \alpha_{it} + b' x_{it} + c_i t + d_i \hat{\mu}_t + e_{it} \quad \hat{b}_{AMG} = N^{-1} \sum_i \hat{b}_i$$

$$(13)$$

4. Bulgular

Ekonometrik analizlerin güvenilirliği için ilk olarak serilerin durağanlık düzeylerinin belirlenmesi gerekmektedir. Bundan dolayı analizin ilk aşamasında Pesaran (2007) tarafından geliştirilmiş olan CIPS (Cross Sectionally Augmented IPS) panel birim kök testi uygulanmıştır. Sonuçlar Tablo 2'de görülmektedir.

Tablo 2. Birim Kök Testi Sonuçları

Değişkenler	Düşük Gelirli	Alt-Orta Gelirli	Üst-Orta Gelirli	Yüksek Gelirli
LNUNP	-1.653	-1.634	-2.167	-1.833
Δ LNUNP	-2.973***	-4.081***	-4.254***	-3.829***
LNPCGDP	-2.291	-1.811	-2.285	-1.777
Δ LNPCGDP	-5.347***	-3.902***	-3.905***	-3.692***
Kritik Değerler				
%10	-2.63	-2.54	-2.54	-2.54
%5	-2.72	-2.61	-2.61	-2.61
%1	-2.88	-2.73	-2.73	-2.73
Not: ***, %1 anlamlılık düzeyini göstermektedir.				

Tablo 2'ye göre tüm gelir düzeylerinde hem işsizlik hem de ekonomik büyüme serileri birim kök içermektedir. Seriler farkları alındığında durağan hale gelmektedir. İkinci aşamada değişkenlerin homojen olup olmadıkları Pesaran & Yamagata (2008) tarafından geliştirilmiş olan Delta testleri ile sınanmıştır. Tablo 3'de Delta testleri sonuçları yer almaktadır.

Tablo 3. Delta Testleri Sonuçları

Testler	Düşük Gelirli		Alt-Orta Gelirli		Üst-Orta Gelirli		Yüksek Gelirli	
	İstatistik	Olasılık Değeri	İstatistik	Olasılık Değeri	İstatistik	Olasılık Değeri	İstatistik	Olasılık Değeri
Delta	2.324***	0.000	8.973***	0.000	10.144***	0.000	4.286***	0.000
Delta_adj	2.449***	0.000	9.458***	0.000	10.693***	0.000	4.518***	0.000
Not: ***, %1 anlamlılık düzeyini göstermektedir.								

Tablo 3'de yer alan sonuçlara göre tüm gelir gruplarında Delta test istatistikleri %1 anlamlılık düzeyinde anlamlı olup boş hipotez reddedilmiştir. Dolayısıyla değişkenlere heterojendir. Buna göre değişkenlere ilişkin tahmin edilen katsayılar, her bir yatay kesit birimine göre değişebilmektedir. Paneli oluşturan serilerin durağanlığı ve homojenliği tespit edildikten sonra, uygulanacak olan eşbütünleşme testine karar verilmesi gerekmektedir. Seriler heterojen ve yatay kesit bağımlılığı içerdiği için Westerlund (2007) tarafından önerilen ECM panel eşbütünleşme testi uygulanmıştır. Ulaşılan sonuçlar Tablo 4'te görülmektedir.

Tablo 4. Eşbütünleşme Testleri Sonuçları

Testler	Düşük Gelirli		Alt-Orta Gelirli		Üst-Orta Gelirli		Yüksek Gelirli	
	İstatistik	Olasılık Değeri	İstatistik	Olasılık Değeri	İstatistik	Olasılık Değeri	İstatistik	Olasılık Değeri
Gt	-2.116***	0.000	-1.988	0.530	-7.087	0.019	-0.077	0.838
Ga	-23.567***	0.000	-5.749	0.920	-1.036	0.685	3.520*	0.077
Pt	-12.162***	0.000	-12.865***	0.000	-6.260*	0.070	1.803***	0.011
Pa	-11.563	0.720	-6.105**	0.020	-6.260**	0.052	1.803**	0.045
Not: Olasılık değerleri “Robust” değerleri yansıtmaktadır. ***, ** ve * sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeylerini göstermektedir.								

Tablo 4’te görüldüğü üzere tüm gelir gruplarında yatay kesit birimleri arasında eşbütünleşik ilişki bulunmaktadır. Seriler arasında eşbütünleşik ilişki tespit edildikten sonra modeldeki katsayılar Pesaran (2006) tarafından önerilen CCE ve Eberhard ve Teal (2011) tarafından geliştirilen AMG yöntemleri ile tahmin edilmiştir. CCE ve AMG testlerine ait tahminlerin sonuçları Tablo 5’te görülmektedir.

Tablo 5. Uzun Dönem Katsayı Tahmin Sonuçları

Ülkeler	AMG				CCE			
	Sabit		LNPCGDP		Sabit		LNPCGDP	
	İstatistik	Olasılık Değeri	İstatistik	Olasılık Değeri	İstatistik	Olasılık Değeri	İstatistik	Olasılık Değeri
Düşük Gelirli	-1.6941	0.380	0.4547	0.147	-1.8353	0.340	0.4218	0.215
Alt-Orta Gelirli	6.7643***	0.003	-0.7076**	0.029	1.3623	0.861	-0.7136***	0.014
Üst-Orta Gelirli	12.2039***	0.000	-1.2218***	0.000	7.7987*	0.081	-1.3697***	0.000
Yüksek Gelirli	24.0389***	0.000	-2.1791***	0.000	2.7546	0.591	-4.2225***	0.000
Not: ***, ** ve * sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeylerini göstermektedir.								

Tablo 5’te yer alan AMG ve CCE tahmin sonuçlarına göre uzun dönemde alt-orta, üst-orta ve yüksek gelirli ülkeler için Okun Yasası geçerlidir. Buna göre ekonomik büyümedeki artış, işsizliğin azalmasına neden olacaktır. Ancak düşük gelirli ülkelere ilişkin istatistiksel olarak anlamlı bir bulgu bulunamamıştır.

5.Sonuç

Bu çalışmada, farklı gelir gruplarına ilişkin 1991-2020 dönemine ait veriler kullanılarak işsizlik-ekonomik büyüme arasındaki ilişki araştırılmıştır. Ampirik analizde CCE ve AMG tahmincileri kullanılarak uzun dönem katsayı değerleri tahmin edilmiştir. Elde edilen bulgular değerlendirilerek Okun Yasasının geçerli olup olmadığı tespit edilmiştir.

Çalışmada Okun' un "Açık Model" kullanılmış olup, gerçekleşen ile potansiyel büyüme oranı arasındaki açığın hesaplanabilmesi için HP filtresi uygulanmıştır. Ampirik analiz sonucuna göre, alt-orta, üst-orta ve yüksek gelirli ülkeler için Okun Yasasının geçerlidir. *Alt-orta gelirli* ülkelerde, reel GSYH açığı %1 arttığında işsizlik açığı her iki tahminciye göre %0.71 azalacaktır. Bir başka ifadeyle, doğal işsizlik oranı üzerindeki her %1'lik işsizlik oranına karşılık, reel GSYH potansiyel GSYH' den %1.41 kadar düşük olacaktır. *Üst-orta gelirli* ülkelerde, reel GSYH açığı %1 arttığında işsizlik açığı AMG tahmincisine göre %1.22, CCE tahmincisine göre %1.37 azalacaktır. Daha geniş bir şekilde ifade edilecek olursa, doğal işsizlik oranı üzerindeki her %1'lik işsizlik oranına karşılık, reel GSYH potansiyel GSYH' den AMG tahmincisine göre %0.82 ve CCE tahmincisine göre %0.73 kadar düşük olacaktır. *Yüksek gelirli* ülkelerde ise reel GSYH açığı %1 arttığında işsizlik açığı AMG tahmincisine göre %2.18, CCE tahmincisine göre ise %4.22 azalacaktır. Buna göre de, doğal işsizlik oranı üzerindeki her %1'lik işsizlik oranı karşısında, reel GSYH potansiyel GSYH' den AMG tahmincisine göre %0.46 ve CCE tahmincisine göre %0.24 kadar düşük olacaktır. Ancak *düşük gelirli* ülkeler için istatistiksel olarak anlamlı bir bulgu elde edilememiştir.

Ampirik analizle elde edilen bulgular değerlendirildiğinde en dikkat çekici sonuçlardan biri, yüksek gelirli ülkelerle kıyaslandığında orta gelirli ülkelerde Okun katsayısının değeri daha düşüktür. Bu bulgu, Bartolucci vd. (2018) ve Lee vd. (2020) çalışmasının bulgularını desteklemektedir. Gelişmekte olan ülkeler olarak da adlandırılan orta gelirli ülkelerde Okun katsayısının daha düşük olması, bu ülkelerdeki işsizlik sorununun yapısal ve kronik bir hale dönüştüğünü göstermektedir. Bu ülkeler kayda değer bir ekonomik büyüme performansı sergileseler dahi istihdam yaratma noktasında yüksek gelirli ülkelerin gerisinde kalmaya devam etmektedir. Dolayısıyla orta gelirli ülkelerde, işgücü piyasasına yönelik politikaların daha etkin ve aktif bir şekilde, sabırla uygulanması gerekmektedir.

Kaynakça

1. Abdul-Khaliq, S., Soufan, T., & Shihab, R. A. (2014). The relationship between unemployment and economic growth rate in Arab Country. *Journal of Economics and Sustainable Development*, 5(9), 56-59.
2. Abraham, I. O., & Osaru, O. O. F. (2017). Unemployment and Economic Growth: Evidence from Low-Income Countries in Sub-Saharan Africa. *Journal of Finance, Banking and Investment*, 4(2), 29-42.
3. Abraham, I. O., & Nosa, A. L. (2018). Unemployment and output growth: Evidence from upper-middle-income countries in Sub-Saharan Africa. *American Economic & Social Review*, 3(1), 32-43.
4. Akeju, K. F., & Olanipekun, D. B. (2014). Unemployment and economic growth in Nigeria. *Journal of Economics and Sustainable Development*, 5(4), 138-144.
5. Altig, D., Fitzgerald, T., & Rupert, P. (1997). *Okun's law revisited: should we worry about low unemployment?* (pp. 1-4). Ohio: Federal Reserve Bank of Cleveland.
6. Appiah, G. K., Prempeh, K., Benn, S., & Oduro, E. (2020). Panel data analysis of employment and unemployment in Sub-Saharan Africa and its impact on annual percentage change in GDP growth. *Open Science Journal*, 5(2).
7. Bartolucci, F., Choudhry, M. T., Marelli, E., & Signorelli, M. (2018). GDP dynamics and unemployment changes in developed and developing countries. *Applied Economics*, 50(31), 3338-3356.
8. Eğri, T. (2018). İşsizlik ve Ekonomik Çıktı İlişkisi: Mısır için Okun Yasası Analizi. *Yaşar Üniversitesi E-Dergisi*, 13(49), 68-78.
9. Furceri, D., Jalles, J. T., & Loungani, P. (2020). On the determinants of the Okun's Law: New evidence from time-varying estimates. *Comparative Economic Studies*, 62(4), 661-700.
10. Kolcu, F., & Yamak, N. (2022). Türkiye'de İşsizlik ve Ekonomik Büyüme İlişkisi. *Yaşar Üniversitesi E-Dergisi*, 17(65), 134-148.
11. Huang, H. C., & Yeh, C. C. (2013). Okun's law in panels of countries and states. *Applied Economics*, 45(2), 191-199.
12. Kreishan, F. M. (2011). Economic growth and unemployment: An empirical analysis. *Journal of social sciences*, 7(2), 228-231.
13. Lee, J. (2000). The robustness of Okun's law: Evidence from OECD countries. *Journal of macroeconomics*, 22(2), 331-356.
14. Lee, S., Schmidt-Klau, D., Weiss, J., & Chacaltana, J. (2020). Revisiting Okun's Law. *ILO*.

15. Makaringe, S. C., & Khobai, H. (2018). The effect of unemployment on economic growth in South Africa (1994-2016).
16. Moazzami, B., & Dadgostar, B. (2009). Okuns law revisited: Evidence from OECD countries. *International Business & Economics Research Journal (IBER)*, 8(8).
17. Moosa, I. (2008). Economic growth and unemployment in Arab countries: Is Okun's law Valid. *Journal of Development and Economic Policies*, 10(2), 7-24.
18. Pesaran, M. H. (2006). Estimation and inference in large heterogeneous panels with a multifactor error structure. *Econometrica*, 74(4), 967-1012.
19. Pesaran, M. H. (2007). A simple panel unit root test in the presence of cross-section dependence. *Journal of applied econometrics*, 22(2), 265-312.
20. Rasul, F., Asghar, N., & ur Rehman, H. (2021). Validity and Asymmetry of Okun's Law: Evidence from Asian Economies. *iRASD Journal of Economics*, 3(2), 143-156.
21. Seth, A., John, M. A., & Dalhatu, A. Y. (2018). The impact of unemployment on economic growth in Nigeria: An application of autoregressive distributed lag (ARDL) bound testing. *Sumerianz Journal of Business Management and Marketing*, 1(2), 37-46.
22. Westerlund, J. (2007). Testing for error correction in panel data. *Oxford Bulletin of Economics and statistics*, 69(6), 709-748.
23. Yerdelen Tatoğlu, F. (2011). The long and short run effects between unemployment and economic growth in Europe, *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 12(1), 99-113.

ÇEVRESEL VE ÜRETİM ODAKLI BİR YAKLAŞIM: MALZEME AKIŞ MALİYET MUHASEBESİ

Doç. Dr. Begüm ÖKTEM

Marmara Üniversitesi, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6175-0452>

Dr. Buse ÖKTEM

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4541-0313>

GİRİŞ

İşletmelerin üretim süreçlerinde katlandığı maliyetlerin önemli bir kısmını malzeme maliyetleri oluşturmaktadır. Geleneksel maliyet ve yönetim muhasebesinde, maliyet çeşitleri, maliyet merkezleri ve maliyet taşıyıcıları ile maliyet analizleri yapılmakta olup, malzeme ve enerji kayıpları dikkate alınmamaktadır. Malzeme ve enerji maliyetlerinin şeffaf bir şekilde izlenebilmesi için malzeme akışına yönelik çalışmalar sonucunda malzeme akış maliyet muhasebesi yaklaşımı gündeme gelmiştir.

Yapılan çok sayıda pilot projede, aşağıdaki aşamaların sürekli iyileştirme süreci bağlamında gerçekçi olduğu kanıtlanmıştır: (Federal Environmental Agency, 2003: 30)

- Malzeme kayıplarını % 10 ila % 25 oranında azaltmak,
- Ambalajdaki malzemeyi % 3 ila % 10 oranında azaltmak,
- Üründeki malzemeyi % 1 ila % 5 oranında azaltmak.

Sürekli iyileştirme kapsamında çevresel ve üretim odaklı bir yaklaşım olan malzeme akış maliyet muhasebesi yönteminin uygulanmasıyla maliyet tasarrufu sağlanarak, işletmelerin rekabet gücünü ve çevresel performansını arttırması mümkün hale gelmektedir.

1. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Malzeme akış maliyet muhasebesi yaklaşımında öncelikle temel kavramlar olarak malzeme akış analizi ve akış maliyetleri kavramları tanımlanmıştır.

Malzeme akış analizi (MFA), malzemelerin ekstraksiyonu (özütünü çıkarma), kimyasal dönüşüm, üretim, tüketim, geri dönüşüm ve bertarafı içeren süreç zincirlerinin analizini ifade eder. Bu işlemlerin girdi ve çıktılarını ölçen fiziksel birimlerdeki hesaplara dayanır. (Bringe, 2000: 13) Fiziksel birimler ağırlık birimleri, enerji birimleri veya hacim birimleri olabilir. Malzeme akış analizi maddenin korunumu yasasına dayalıdır, ağırlık birimleri (yani tonlar), kimyasal ve fiziksel dönüşümlerle değişmeyen malzemelerin kütlesi için kullanılır. (The OECD Guide, 2008: 128) Tıpkı işletmelerin bilançosunun temel denkliğinde varlık ve kaynakların birbirine eşit olduğu gibi, üretim işletmelerinin de fiziksel malzeme akış dengesi birbirine eşit olmalıdır. (Jash, 2009: 37)

Akış maliyetleri ise, şirket içinden malzeme ve enerji akışlarının bir sonucu olarak ortaya çıkan tüm maliyetler olarak tanımlanabilir. (Federal Environmental Agency, 2003: 24) Bir şirkette ürün haricinde oluşan herşey verimsiz bir üretimin işaretidir, bunlar; tanımından da anlaşıldığı üzere, atık ve emisyonlardır. Bu nedenle, hammadde ve yardımcı malzemeler için malzeme akışlarının

belirlenmesi, hem çevresel hem de üretim odaklı bir maliyet değerlendirmesi için zorunludur. (Jash, 2009: 37)

Malzeme akışı yönetimi bağlamında fiziksel mallar sadece hammaddeleri, yarı mamul ve bitmiş ürünleri değil, aynı zamanda özellikle atık, enerji, mal vb. geleneksel yönetim ve bilgi sistemlerinde ele alınmayan tüm malzemeleri içerir. (Jürgens, 2004: 113) Atık malzemelerin malzeme satın alma maliyeti, hammadde ve işletme malzemelerinin değerine ve sektörün emek yoğunluğuna bağlı olarak toplam çevre maliyetlerinin % 40-70'ini oluşturan en önemli çevresel maliyet kategorisini oluşturmaktadır. (Jash, 2009: 37) Bu nedenle malzeme akışı yönetimi yaklaşımının daha iyi kabul görmesi ve malzeme akışı yönetiminin şirket süreçlerine daha kapsamlı bir şekilde entegre edilmesi gerekir. (Wagner ve Enzler, 2006: 198)

2. MALZEME AKIŞ MALİYET MUHASEBESİ

Geleneksel muhasebe yaklaşımları, malzemelerin maliyetleri hakkında yeterince kesin veri sağlayamamaktadır. Bu nedenle, malzeme akışları boyunca malzemelerin kullanımını ve depolanmasını izlemek son derece zor olabilir. (Strobel ve Redmann, 2004: 69) Malzeme akış maliyet muhasebesi (MFCA) ise, malzeme akışları ve ilgili maliyetlere odaklanır ve genişletilmiş nicel verileri malzeme akışlarına bağlayarak dikkate değer bir fark yaratır. (Hyršlovás vd, 2011: 6; Strobel ve Redmann, 2004: 69) Yani, sistem yalnızca fiziksel birimlerde veri sağlamakla kalmaz, aynı zamanda bireysel malzeme akışlarının değerini de gösterir. (Hyršlovás vd, 2011: 6)

2.1. Malzeme Akış Maliyet Muhasebesi Tarihçesi

Malzeme akış maliyet muhasebesinin temel konsepti, Almanya'da 1920'ler ve 30'larda girdi/çıktı-kütle-dengeleri kavramına veya üretimdeki akışların fiziksel terimlerinin tartışılmasına kadar uzanmaktadır. Ardından Kunert 1991 yılında, 1989/90 verilerini bildiren, kurumsal girdi/çıktı-kütle dengesine dayalı ilk kurumsal çevre raporlarından birini yayınlamıştır. Buradaki "denge" kavramı, üründe oluşan kayıpları veya süreç sonunda oluşan (atık, emisyon, atık su) çıktı malzemesine karşı dengelenen girdi malzemesinin fiziksel miktarlarını göstermektedir. Bu çalışma, Augsburg Üniversitesi'ne bağlı ve Bernd Wagner başkanlığındaki bir araştırma projesi olarak yürütülmüştür. Kurumsal kütle dengesi, termo-dinamik yasalarına dayanmaktadır ve bir şirketteki malzeme veya enerjinin yaratılamayacağını veya yok edilemeyeceğini, sadece dönüştürülebileceğini öne sürmektedir. Kunert projesinde, malzemelerin dönüştürüldüğü veya depolandığı yerleri gösteren "miktar merkezleri", finansal yönetimde maliyet merkezleri gibi işlev görmüştür, ancak nakit akışlarını izlemek

yerine, dengeleme için fiziksel girdiler ve çıktılar ile stok değişimlerini kullanmıştır. 1990'ların Kunert projelerindeki sonuçlar yalnızca verimsizliklerin ve kayıpların nerede meydana geldiğini değil, aynı zamanda ortaya çıkan maliyetleri ve maliyet tasarruflarının da belirlenmesini sağlamıştır. 1993 yılında Kunert'in deneyimleri, Kunert Mindelheim (1994-96) üretim tesisinde, malzeme akışlarının maliyetini ve çevresel yönlerini kapsayan muhasebe yaklaşımı olan “Akış Maliyet Muhasebesi” yaklaşımını daha da geliştirmek için bir projeye sponsor olan Deutsche Bundesstiftung Umwelt DBU'nun (Alman Federal Çevre Vakfı) dikkatini çekmiştir. Malzeme akışı maliyet muhasebesi kavramı, malzeme akışlarının fiziksel özelliklerinin yanı sıra maliyetini de yalnızca üretim süreci sonunda değil, tüm şirket genelinde değerlendirme fikriyle doğmuştur. (Wagner, 2015: 1255-1259)

ISO 14051 standardında ortaya çıktığı şekliyle malzeme akışı maliyet muhasebesi (MFCA) kavramı ise, 1980'lerin sonlarında ve 1990'ların başında Güney Almanya'daki tekstil şirketi Kunert'in çevre yönetimi projelerinin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. (Wagner, 2015: 1255) Ve yirmi yıldan fazla bir sürenin ardından, ISO 14051: 2011 standartları olarak yayınlanmıştır.

2.2. Malzeme Akış Maliyet Muhasebesi Tanımı ve Kapsamı

Malzeme akış maliyeti muhasebesi (MFCA), malzeme akış analizinde de belirtildiği gibi maddenin korunumu yasasına dayalı olarak geliştirilmiş bir yöntemdir. MFCA'nın temel konsepti, her türlü girdi (malzeme, enerji, su ve diğer girdiler) ve çıktılar (birincil ürünler/yan ürünler, atıklar, atık sular, emisyonlar) bir miktar merkezi içinde belirlenir, ürünler ve malzeme kayıpları için katlanılan malzeme, enerji ve sistem maliyetleri için bir hesaplama yapılır. (Hyrslóväs vd, 2011: 6) ISO tarafından 2011 yılında yayınlanan ISO 14051 Malzeme Akış Maliyet Muhasebesi yöntemi, hem fiziksel hem de parasal birimlerde süreçlerdeki veya üretim hatlarındaki malzeme akışlarını ve stoklarını ölçmek için araç olarak tanımlanmıştır. (ISO 14051:2011)

Malzeme akış maliyeti muhasebesinin çeşitli tanımlarına aşağıda yer verilmiştir:

- Malzeme akış maliyeti muhasebesi, işletmelerin malzeme ve enerji kullanım uygulamalarının çevresel ve finansal sonuçlarını daha iyi anlamalarına ve bu uygulamalardaki değişiklikler yoluyla çevresel ve finansal iyileştirmeler elde etmek için fırsatlar aramalarına yardımcı olabilecek bir yönetim aracıdır. (ISO 14051:2011)
- Malzeme kullanımının eksiksiz ve entegre bir resmi için, malzeme tedariki, teslimat, stok, dağıtım, kullanım ve ürün nakliyesinin yanı sıra atık toplama, geri dönüşüm, işleme ve bertaraf gibi tüm farklı organizasyonel

malzeme yönetimi adımlarında malzeme akışlarının ayrıntıları izlendiği muhasebe türü malzeme akış muhasebesi olarak tanımlanmaktadır. (IFAC, 2005: 31)

- Malzeme Akışı Maliyet Muhasebesi (MFCA), üretim süreçlerinin akışını yönetilmesinde kullanılan (istenmeyen malzeme artıkları dahil olmak üzere) bir araç veya tekniktir. Temel olarak, malzeme akış maliyeti muhasebesi, işletme verimliliğinin iyileştirilmesine yol açabilecek atık azaltma yoluyla maliyetleri düşüren bir araçtır. (Ulupui vd, 2020: 745)
- Malzeme akış maliyeti muhasebesi, malzeme kullanımındaki verimsizliklerin tanımlanmasını ve parasal değerlemesini amaçlayan özel bir muhasebe yöntemidir. (Sygulla vd, 2014: 106)
- Malzeme akış maliyeti muhasebesi, şirketle ilgili tüm malzeme ve bilgi akışlarının verimli bir şekilde tasarlanmasını amaçlayan kapsamlı bir yönetim yaklaşımının (akış yönetimi) bir parçasıdır. (Federal Environmental Agency, 2003: 21)
- Malzeme akış maliyeti muhasebesi, hem çevrenin hem de ekonominin bir arada var olduğu bir tekniktir ve esas olarak üretim verimliliğini arttırmanın bir yolu olarak şirketler aracılığıyla yayılabilir. (Kokubu ve Kitada, 2015: 1283)

Bu tanımlamalardan hareketle, malzeme akışı maliyet muhasebesi (MFCA), üretim sürecinde malzeme ve enerji kayıplarına odaklanan, malzeme ve enerji akışlarının şeffaf bir şekilde izlenmesine olanak sağlayan maliyet muhasebesi yaklaşımı olarak tanımlanabilir.

Malzeme akışlarının değerleri ve maliyetleri çeşitli şekillerde sınıflandırılmaktadır, genel kapsamda dört sınıfta incelenebilir: (Strobel ve Redmann, 2004: 69; Onishi vd, 2008:397; ISO 14051:2011; Hyrslovás vd, 2011:6; Federal Environmental Agency, 2003: 24)

1. Malzeme maliyetleri: Malzeme akış maliyetlerinin önemli bir parçasıdır; bu maliyetler, üretim şirketlerinde önemli bir maliyet kalemini temsil etmektedir. Malzeme maliyeti, hammaddelerin satın alma maliyetleridir. Diğer bir deyişle, miktar merkezine giren ve/veya çıkan bir maddenin maliyetidir. Malzemelerin kullanımı fiziksel birimlerle izlenir ve ayrıca MFCA içinde parasal birimlerle (malzeme maliyetleri) gösterilir. Malzeme akışları bir miktar merkezi içinde yeniden yapılandırılır ve malzemelerin hangi bölümünün ürünlere aktığını ve malzemelerin hangi bölümünün malzeme kaybı olarak ayrıldığını belirlemek için veriler belirlenir. MFCA açısından, malzeme kaybı terimi, ürüne dönüştürülmeyen ve atık olarak kullanılamayan her türlü malzeme, enerji ve diğer ekonomik kaynakları ifade eder.

2. Sistem maliyetleri: Malzeme maliyeti, enerji maliyeti ve atık yönetimi maliyeti hariç, malzeme akışlarının işletme içi taşınması sırasında yani malzeme akışlarını işlerken ortaya çıkan maliyettir. Ayrıca sistem maliyetleri ürünlere ve malzeme kayıplarına tahsis edilir. İşçilik maliyetlerini, makinelerin amortismanını, bakım maliyetini ve ulaşım maliyetini içerir. Bir şirketin her bir malzeme akışı, ister hammaddeler, ister devam eden işler, ürünler veya malzeme kayıpları olsun, sistem maliyetlerinin taşıyıcısı olarak değerlendirilebilir. Sistem maliyetleri her zaman çıktı akışlarına tahsis edilir ve sonraki akışlara ve malzeme stokuna yeniden aktarılır.

3. Atık ve teslimat maliyetleri: Ürünlerin müşterilere, kalanların (atıklar) ise atık yönetimi firmalarına teslim edilmesinden kaynaklanmaktadır. Şirket dışı nakliye maliyetlerini ifade eder ve paketleme maliyetlerini, araçların yakıt maliyetlerini ve atık bertaraf ücretlerini içerir. Bu maliyetler, satış için bitmiş ürünlerin fiziksel malzeme akışlarına ve ürün dışı çıktılara (yani atıklar ve emisyonlar) dayalı olarak veri ve akış maliyet matrisi içeren bir akış şeması oluşturmak için toplanır. Bir miktar merkezinden ayrılan/çıkan malzeme kayıplarına da atık bertaraf maliyetleri tahsis edilmelidir. Atık yönetim maliyeti; bir miktar merkezinde oluşan malzeme kayıplarını işleme maliyetidir. Atık yönetimi, hava emisyonları, atık su ve katı atık yönetimini içerir. Atık yönetimi maliyeti aşağıdakileri içerir: yerinde faaliyetler için maliyetler, ör. reddedilen ürünlerin yeniden işlenmesi, geri dönüşüm, atık izleme, depolama, işleme ve imha etme; dış kaynaklı faaliyetlerin maliyetleri, ör. atık depolama, nakliye, geri dönüşüm, arıtma ve imha.

4. Enerji maliyetleri: İlgili miktar merkezinde kullanılan tüm enerji kaynaklarının maliyetleridir. Elektrik, yakıt, buhar, ısı, basınçlı hava ve diğer benzeri ortamların maliyetini kapsar. Enerji maliyeti, işletmenin takdirine bağlı olarak malzeme maliyetine dahil edilebilir veya ayrı olarak ölçülebilir.

Malzeme akış maliyet muhasebesinin amaçları şunlardır: (Federal Environmental Agency, 2003: 21)

- Giren malzeme, ürün oluşumu, ambalajlama ve malzeme kaybı dahil tüm malzeme akışları için akış yapılarının şeffaflığını sağlamak,
- Sürece ilişkin miktarları, değerleri ve maliyetleri tüm dahili malzeme akışlarına ve stoklarına dağıtılması,
- Satın alma, üretim, geliştirme, satış, sevkiyat ve lojistik alanlarında karar vericilere faaliyetleri için ihtiyaç duydukları akış miktarları ve maliyetler hakkında bilgi sağlamak,
- Malzeme kayıplarını azaltarak ve ürünler ve ambalajlar geliştirerek malzeme akışlarını azaltmak için uygun maliyetli önlemler başlatmak,
- Bu tür önlemleri uygulayarak ürünle ilgili ve sahayla ilgili çevresel yüklerin azaltılmasına yardımcı olmak.

Şirketler, günümüzde çalışanların sayısını ve maliyetlerini azaltarak tasarruf potansiyellerini keşfetmek için çaba sarf etmektedir, bunun yerine, satın alınan malzemelerin kayıplarını izlemek için daha fazla zaman harcamaları tavsiye edilmektedir. (Jash, 2009: 37)

2.3. Malzeme Akış Maliyet Muhasebesi Hesaplama Yöntemleri

Malzeme akış maliyet muhasebesinin iki yöntem ile hesaplanması mümkündür. Aşağıda bu yöntemler açıklanmıştır:

2.3.1. Malzeme Akış Maliyet Muhasebesi Aşamaları

Malzeme akış maliyet muhasebesi uygulaması genel kapsamda altı adımdan oluşmaktadır: (Kokubu ve Tachikawa, 2013: 356-361; Loen, 2018: 4; Ulupui vd, 2020: 745-746)

Adım 1: Yönetim ve Gereken Kurum İçi Personelin Katılımı

Şirket yönetimi, bir kuruluşun çevresel ve finansal hedeflerine ulaşmada MFCA'nın değerini ve uygulanabilirliğini anlamalıdır. Etkili bir şekilde uygulanabilmesi için, yönetimin MFCA uygulamasında öncülük etmesi tavsiye edilir.

Adım 2: MFCA Uygulaması için Genel Bileşenlerin Anlaşılması

MFCA Uygulaması için Genel Bileşenlerin Anlaşılması gerekmektedir. Bu bileşenler aşağıda açıklanmaktadır:

Bileşen 1: Miktar Merkezi: Merkez, malzemelerin fiziksel ve parasal birimlerde ölçülmesi için kullanılır. Miktar merkezlerinin tipik örnekleri, depolama, üretim birimleri, atık yönetimi ve nakliye gibi malzemelerin stoklandığı ve/veya dönüştürüldüğü noktaları içerir.

Bileşen 2: Malzeme Dengesi: MFCA'da miktar merkezine giren ve miktar merkezinden çıkan malzeme dengelenir. Her bir miktar merkezi için girdi ve çıktı miktarları fiziksel birimlerde ölçülmelidir. Tüm fiziksel birimler tek bir standart birime (örneğin kütle) dönüştürülebilir olmalıdır, böylece her miktar merkezi için malzeme denklikleri yapılabilir. Bir malzeme dengesi, miktar merkezindeki herhangi bir envanter değişikliğini hesaba katarak, toplam çıktı miktarının (yani, ürünler ve malzeme kayıpları), toplam girdi miktarına eşit olmasını gerektirir.

Adım 3: Sınır Tanımlama ve Malzeme Akış Modeli Oluşturma

Toplanan malzeme akışı verilerine dayanarak, MFCA faaliyetinin ölçeğini açıkça anlamak için MFCA sınırının belirtilmesi gerekir. Sınır, organizasyonun takdirine bağlı olarak tek bir süreç, birden fazla süreç, tüm bir tesis veya bir tedarik zinciri olabilir. Sınırı belirledikten sonra, MFCA veri toplama için bir zaman periyodu belirlenmelidir. Yapılan MFCA projeleri, uygun veri toplama

süresinin analize bağlı olarak bir ay, yarım yıl veya bir yıl olabileceğini göstermektedir.

Adım 4: Maliyetin Tahsis Edilmesi

Malzeme maliyetleri, enerji maliyetleri ve sistem maliyetleri, ürüne akan malzeme girdisinin oranına ve malzeme kaybına bağlı olarak her bir miktar merkezinde malzeme çıktılarına (yani ürünler ve malzeme kayıpları) atanır veya tahsis edilir. Bu yaklaşımda, ürünler pozitif ürün maliyeti olarak değerlendirilirken, malzeme kayıpları negatif ürün maliyeti olarak değerlendirilir. Pozitif ürün maliyeti, bir sonraki işleme bırakılan işlenmiş ürüne konulan maliyettir, negatif ürün maliyeti ise geri dönüştürülen veya atık olan ürünlere konulan maliyettir.

Her girdi ve çıktı akışı için malzeme maliyetleri, malzeme akışının fiziksel miktarının, analiz için seçilen süre boyunca malzemenin birim maliyetiyle çarpılmasıyla nicelenir. Çıktılar için malzeme maliyetlerini (yani, ürünler ve malzeme kayıpları) nicelleştirirken, miktar merkezi içindeki malzeme envanterindeki herhangi bir değişiklik ile ilişkili malzeme maliyetleri de nicelendirilmelidir.

Adım 5: MFCA Sonuçlarının Yorumlanması ve İletilmesi

MFCA, ürün haline gelmeyen malzeme miktarlarının yanı sıra malzeme kaybıyla ilişkili enerji ve sistem maliyetleri de dahil olmak üzere toplam maliyetleri kullanarak süreç boyunca malzeme kaybının şeffaflığını artırarak birden fazla etki yaratır. Fiziksel ve parasal nicelemenin ardından, MFCA analizi sırasında elde edilen veriler, örneğin bir malzeme akışı maliyet matrisinde, daha fazla yorum için uygun bir biçimde özetlenir. Veriler öncelikle her bir miktar merkezi için ayrı ayrı özetlenmelidir.

Adım 6: MFCA Sonuçlarıyla Üretim Uygulamasını İyileştirme

Bu iyileştirmeleri gerçekleştirmek için alınan önlemler, malzemelerin ikamesini, süreçlerin, üretim hatlarının veya ürünlerin değiştirilmesini ve malzeme ve enerji verimliliği ile ilgili yoğun araştırma ve geliştirme faaliyetlerini içerebilir. MFCA verileri, hem ek yatırım gerektirenler hem de çok az veya hiç başlangıç yatırımı gerektirmeyen (örneğin, süreç standardizasyonu, süreç iyileştirme) önerilen önlemlerin maliyet-fayda analizini destekleyebilir.

2.3.2. PUKO (Planla-Uygula-Kontrol Et-Önlem Al) Döngüsü

İkinci yöntemde ise, çevresel yönetim yaklaşımı olarak ISO 14001 tarafından yayınlanan Planla-Uygula-Kontrol Et-Önlem Al (PUKO) olarak bilinen yönetim metodudur. Bu metod, ISO 14001'i uygulamak için en çok kullanılan yöntem olup, sürekli iyileştirme ve çevresel hedeflere odaklanmaktadır. PUKO döngüsüne göre, ISO 14001, her organizasyonun sürekli iyileştirme taahhüdü ile çevre politikaları geliştirmek, çevresel etkileri ve performansları kontrol etmek

ve ölçmek için prosedürler geliştirmek, iç denetimler yapmak gibi amaçları yerine getirmesini gerekli kılar. (Sartor vd, 2019: 207)

ISO 14001, 2004 yılında PUKO'ya göre yapılandırılmıştır. PUKO döngüsünün aşamaları şunlardır; Planla, uygula, kontrol et, önlem al. Bu aşamalar aşağıda açıklanmıştır: (Sartor vd, 2019: 207-208)

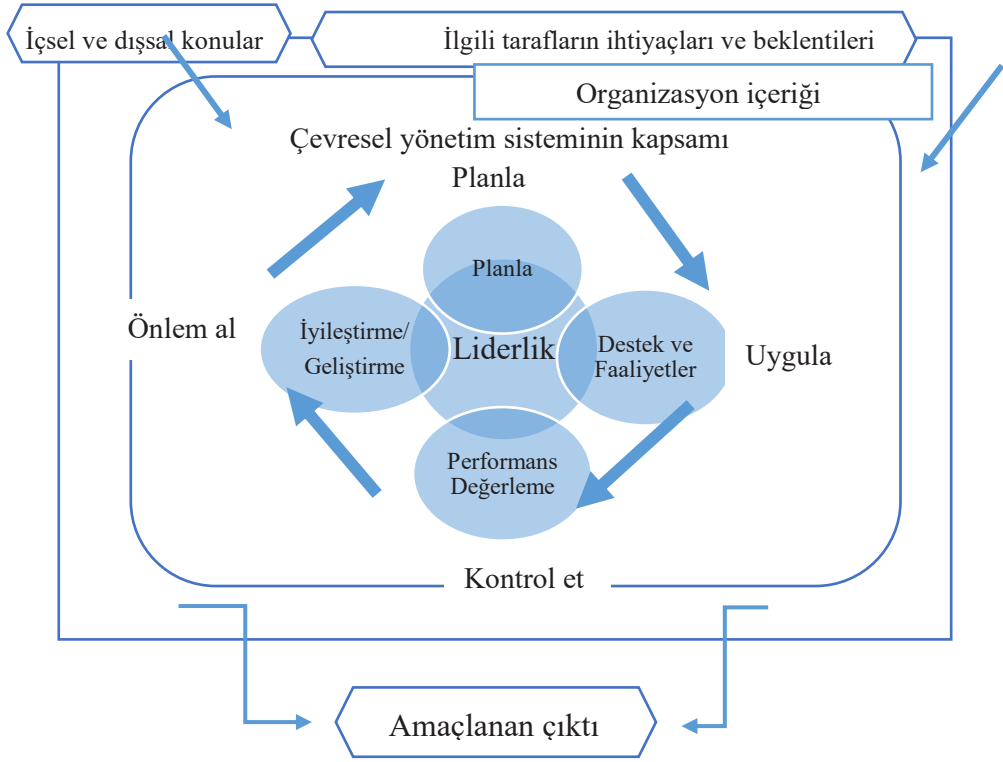
1-Planla aşaması: İşletme önce çevresel durumunu belirlemelidir. Çevre için tehlikeli süreçleri ve işletmenin dikkatini nereye odaklaması gerektiğini anlamak için duruma net bir bakış çok önemlidir. Mevcut durumun incelenmesinden sonra, üst yönetimin bir çevre politikasını iyileştirmesi gerekir. Bu adım, işletmenin çevresel performanslarla ilgili sorumluluklarının hangileri olduğunu belirleyerek izlenecek yolun tanımına odaklanır. Politikayı oluşturduktan sonra, üst yönetim, çevre yönetim sistemini uygulama planını tanımlayabilir: İşletme, hedefler belirlemeli, bunların başarılması için stratejiler planlamalı ve çevre yasalarını ve düzenlemelerini dikkate alan bir performans ölçüm sistemi getirmelidir.

2-Uygula aşaması: İşletme belirli yetenekler geliştirmeli ve planı uygulamak için işletme yapısını oluşturmalıdır. Çevre yönetim sisteminin uygulanmasından sorumlu olacak üyeleri ve gerekli kaynakları belirlemek önemlidir. İşletme ayrıca çevreye bağılı tüm süreçleri kontrol etmek için prosedürler tanımlamalıdır. Böylelikle tüm kritik süreçler kontrol altına alınır ve olumsuz çevresel etkiler önlenir. Ek olarak, olası kazaların etkilerini çözmek veya en aza indirmek için acil durum prosedürleri oluşturmak da gereklidir. Güçlü iç ve dış iletişime sahip olmak da önemlidir; işletmenin çevre yönetim sistemi ile ilgili belgeleri, kayıtları ve verileri paylaşmak için bir sistem geliştirmesi gerekir.

3-Kontrol aşaması: Prosedürler uygulandıktan sonra performans izlenmeli ve ölçülmelidir. İşletme, oluşturulan planın etkili olup olmadığını ve hedeflere uyulup uyulmadığını kontrol etmelidir. Bu aşamada hedeflere uyulmasını sağlamak için iç denetimler yapılır.

4-Önlem al aşaması: PUKO döngüsü, üst yönetim tarafından yürütölen bir yeniden inceleme (önlem al) ile sona erer. Üst yönetim, çevre yönetim sistemini analiz eder ve plan aşamasında belirlenen hedeflere ulaşmak için yeterince etkili olup olmadığını değerlendirir. Bu son aşama, yeni hedefler belirlemek ve döngüyü yeniden başlatmak için önemlidir.

Şekil 1: Planla-Uygula-Kontrol Et-Önlem Al (PUKO) Döngüsü

Kaynak: ISO 14001:2015 Plan-Do-Check-Act Model,
<https://committee.iso.org/tc207/sc1>

Şekil 1’de ISO 14001’in 2015 yılında güncellenmiş hali yer almaktadır. Şekil 1 incelendiğinde, ISO 14001: 2015 modeli, organizasyon içeriği/ kuruluşun bağlamı, liderlik, planlama, destek, operasyon/ faaliyetler, performans değerlendirme ve gelişmeden meydana gelmektedir. (Sartor vd, 2019: 201) 2015 yılında yapılan revizyonun başlıca alanları; çevresel yönetim sistemleri kapsamında genişleme, liderlik katılımı için gereksinimler, risk bazlı planlama ve kontrol ihtiyacı, yeni belge gereksinimleri, genişletilmiş yasal uyumluluk ve operasyonel kontrol gereksinimleri, yetkinlik ve farkındalık gereksinimlerindeki değişiklikler, iç denetim olarak özetlenebilir. (Sartor vd, 2019: 202)

3. ÖRNEK UYGULAMA

ABC tekstil şirketi gömlek üretmekte olup, maliyet verileri aşağıda yer almaktadır;

Kumaş birim fiyatı 40 TL olup, birim metraj 150 cm'dir. Dikiş işleminde gömlek dikiş ipi 0,4 rulo kullanılmış olup, rulo birim maliyeti 6 TL'dir. Düğme ipi için 0,1 rulo kullanılmış olup, rulo birim maliyeti 40 TL'dir. Gömlek düğmesi için 5 adet düğme kullanılmış olup, düğme birim maliyeti 0,30 TL'dir. Paketleme işleminde 1 adet gömlek şeffaf ambalaj kullanılmış olup, ambalaj birim maliyeti 0.30 TL'dir. Paketleme işleminde 1 adet etiket kullanılmış olup, etiket birim maliyeti 1 TL'dir. Ayrıca, sistem ve enerji maliyetlerinde atıl kısmına ilişkin maliyet hesaplanması zor olduğundan ilgili kalemlerde sistem ve enerji maliyetinin %3'ü negatif ürün maliyeti olarak değerlendirilmiştir.

NOT: Gömlek üretim aşamaları; modelleme ve kalıp hazırlama, kesim, dikim, kalite-kontrol ve paketleme aşamalarından oluşmaktadır. İlk aşama olan modelleme ve kalıp hazırlama, bilgisayar destekli programlar aracılığıyla yapıldığından hesaplamaya dahil edilmemiştir. Kesim aşaması kumaş kesimini ifade etmektedir. Dikim aşaması, gömlek dikimi, düğme ipi ve düğme dikiminden oluşmaktadır. Paketleme aşaması ise, gömlek ambalajı ve etiketten oluşmaktadır.

Hesaplama:

Kumaş birim maliyeti = Kumaş fiyatı x Birim metraj

Kumaş birim fiyatı = 40 TL

Birim metraj = 150 cm = 1,5 m

Kumaş birim maliyeti = 40 TL x 1,5 = 60 TL

Kumaş kesiminde 1,5 metre kumaş kullanılmış olup, bu kumaşın 0,2 metresi negatif üründür.

Dikiş işleminde gömlek dikiş ipi 0,4 rulo kullanılmış olup, bu rulonun 0,04 rulosu negatif üründür.

Düğme ipi için 0,1 rulo kullanılmış olup, bu rulonun 0,01 rulosu negatif üründür.

Gömlek düğmesi için 5 adet düğme kullanılmış olup, bu düğmelerin 0,05 adeti negatif üründür.

Paketleme işleminde 1 adet gömlek şeffaf ambalaj kullanılmış olup, bu işlemde negatif ürün yoktur.

Paketleme işleminde 1 adet etiket kullanılmış olup, bu işlemde negatif ürün yoktur.

Not: Uygulamada gömleğe ilişkin birim maliyet üzerinden hesaplama yapılmış ve sonuç birim maliyet üzerinden değerlendirilmiştir.

Tablo 1: İşletmenin Üretim Aşamasındaki Malzeme Maliyetleri

İşlemler	Alt işlemler	Birim fiyatı (TL)	Negatif ürün	Ürün maliyeti (TL)	Pozitif ürün	Ürün maliyeti (TL)	Toplam Maliyet (TL)	İşlemlerin Toplam Maliyeti (TL)
Kesme İşlemi	Kumaş kesimi	40	0,2 metre	8	1,3 metre	52	60	60
Dikme işlemi	Gömlek dikiş ipi	6	0,04 rulo	0,24	0,36 rulo	2,16	2,4	7,9
	Düğme dikiş ipi	40	0,01 rulo	0,4	0,09 rulo	3,6	4	
	Düğme	0,30	0,05 adet	0,015	4,95 adet	1,485	1,5	
Paketleme işlemi	Gömlek ambalaj	0,30	0 adet	0	1 adet	0,30 TL	0,30 TL	1,3
	Etiket	1	0 adet	0	1 adet	1 TL	1 TL	

Tablo 2: İşletmenin Üretim Aşamalarına İlişkin Malzeme, Sistem Ve Enerji Maliyetleri

	KESİM	DİKİM	DÜĞME	KALİTE-KONTROL	PAKETLEME
Üretimine başlanan hammadde maliyeti					
Malzeme	60	2,4	5,5	0	1,3
Sistem	4	10	3	30	4
Enerji	1	2	0,5	10	0,2
TOPLAM	65	14,4	9	40	5,5
Eldeki veriler					
Malzeme	0	52	54,16	59,245	59,245
Sistem	0	2,8	9,8	12,71	41,81
Enerji	0	0,97	2,91	3,395	13,095
TOPLAM	0	55,77	66,87	75,35	114,15
Ürünün Dahil Edilen Birim Maliyeti					
Malzeme	60	54,4	59,66	59,245	60,545
Sistem	4	12,8	12,8	42,71	45,81
Enerji	1	2,97	3,41	13,395	13,295
TOPLAM	65	70,17	75,87	115,35	119,65
Pozitif Maliyet Toplamı (Birikimli maliyet)					
Malzeme maliyeti	52	54,16	59,245	59,245	60,545
Sistem	2,8	9,8	12,71	41,81	45,81
Enerji	0,97	2,91	3,395	13,095	13,295
TOPLAM	55,77	66,87	75,35	114,15	119,65
Negatif maliyet					
Malzeme	8	0,24	0,415	0	0
Sistem	1,2	3	0,09	0,9	0
Enerji	0,03	0,06	0,015	0,3	0
TOPLAM	9,23	3,3	0,52	1,2	9

Tablo 2’de maliyet kalemlerine, sistem ve enerji maliyetleri dahil edilmiştir. Sistem maliyetleri işçi ücretleri, makineye ilişkin süreç maliyetleri bakım-onarım ve arıza maliyetlerinden oluşmaktadır. Enerji maliyetlerini ise, makinelerde kullanılan elektrik maliyetleri oluşturmaktadır.

Tablo 2 incelendiğinde önceki döneme ilişkin maliyet verilerinin olmadığı, yeni bir üretime başlandığı görülmektedir. Kesim işleminde malzeme maliyeti olarak 60 TL’lık kumaş kullanılmış olup, bu sürece 4 TL sistem maliyeti ve 1 TL enerji maliyeti ilave edilmiş ve toplam maliyet 65 TL olarak hesaplanmıştır. Kesim işleminin pozitif ve negatif maliyetleri ayrılmıştır. Negatif maliyet yalnızca işleme ilişkin negatif maliyeti ifade ederken, pozitif maliyet ise birikimli (kendinden önceki işlemle toplanarak) olarak ifade edilmiştir. Kesim işleminde 55,77 TL pozitif maliyet ve 9,23 TL negatif maliyet gerçekleşmiştir.

İkinci aşama olan dikim aşamasında, öncelikle kesim aşamasındaki pozitif ürün maliyeti dikim işlemindeki eldeki veriler kısmına yazılır, ardından dikim aşamasında yeni gelen malzeme maliyetleri eklenir ve toplanarak devam edilir. Dikim işleminde ürünün dahil edilen birim maliyeti 70,17 TL olarak hesaplanmıştır. Bu maliyetin 66,87 TL’si pozitif maliyet toplamı iken (birikimli maliyet), 3,3 TL’si negatif maliyet olarak gerçekleşmiştir.

Üçüncü aşama olan düğme aşamasında ürüne edilen birim maliyet toplamı 75,87 TL olarak hesaplanmıştır. Bu maliyetin 75,37 TL’si pozitif maliyet toplamı iken, negatif maliyet 0,52 TL olarak gerçekleşmiştir.

Dördüncü aşama olan kalite kontrol aşamasında malzeme ilave edilmemesi nedeniyle malzeme maliyeti 0’dır. Önceki aşama olan düğme aşamasındaki birikimli maliyet 115,35 TL ‘dir. Bu maliyetin 114,15 TL’si pozitif maliyet toplamı iken, 1,2 TL’si ise negatif maliyettir.

Son aşama olan paketleme aşamasında 1,3 TL’si malzeme olmak üzere, toplam 5,5 TL’lik hammadde eklenmiştir. Yeni gelen bu malzemelerde herhangi bir kayıp söz konusu değildir, bu nedenle ürünün dahil edilen birim maliyeti toplamı üzerine eklenmiştir ve 119,65 TL olarak hesaplanmıştır.

Tablo 3: İşlemlerin Birim Maliyetlerinin Karşılaştırılması

	Dahil edilen birim malzeme maliyeti toplamı (1)	Negatif ürün (2)	Pozitif ürün (3)	Negatif ürün / Birim Malzeme Maliyet Toplamı (2/1)	Negatif işlem maliyeti % si
Kesme	60	8	52	%13,33	%55,86
Dikme	2,4	0,24	2,16	%10	%32,71
Düğme	5,5	0,415	5,085	%7,54	%24,66
Paketleme	1,3	0	1,3	0	0
			TOPLAM	%30,87	%100

Tablo 3’te üretim aşamaları incelendiğinde en fazla negatif ürünün %13,33 ile kesim aşamasında meydana geldiği, ardından sırasıyla %10 ile dikim aşaması ve %7,54 ile düğme aşamasında olduğu gözlenmektedir. Eğer işletme malzeme akış maliyet muhasebesi yöntemini uygularsa negatif ürün maliyetlerini şeffaf bir şekilde hesaplayabilecek ve bu maliyetlerden kaçınması mümkün hale gelecektir.

SONUÇ

Malzeme akışı maliyet muhasebesi (MFCA), malzeme ve enerji akışlarının şeffaf bir şekilde izlenmesine olanak sağlayan bir yöntemdir. Günümüzde işletmelerdeki yönetimin yaptıkları tasarruflar kapsamında çalışan sayısını azaltmayı tercih ettikleri görülmektedir, bunun yerine işletmeler malzeme akış maliyet muhasebesi yöntemini uygulayarak malzeme kayıplarını izlemeli ve gerekli önlemleri alarak maliyet tasarrufu sağlamayı tercih etmelidir.

Çalışmanın uygulama aşamasında gömlek üretimine ilişkin üretim aşamaları incelendiğinde en fazla negatif ürünün kesim aşamasında ve ardından dikim aşamasında olduğu gözlenmiştir. Malzeme akış maliyet muhasebesi yöntemini uygulayan işletmelerin, malzeme kayıplarını azaltmaya yönelik önlemler ve prosedürlerin iyileştirilmesi ile (parça/parti boyutlarının artırılması, makinelerin daha iyi ayarlanması, fazla teslimatlarda ve aşırı üretim ödeneklerinde azalma, satış ve üretim planlaması arasındaki koordinasyon, malzeme tedarikinde değişiklikler, tedarikçilerle koordinasyon, iade edilebilir paketlere geçiş vb.) maliyetlerdeki kayıpları azaltarak, kaynak tasarrufu sağlaması mümkün hale gelecektir. Böylece kaynak verimliliği sağlanarak, işletmenin rekabet gücünü arttıracaktır.

KAYNAKÇA

2. Bringeze, S. (2000). OECD Working Group on Environmental Information and Outlooks (WGEIO), *Special Session On Material Flow Accounting* Paris, 24 Ekim.
3. Federal Environmental Agency (UBA), (2003). Guide To Corporate Environmental Cost Management, Federal Ministry For The Environment, Nature Conservation And Nuclear Safety (Bmu) Berlin.
4. Hyrslovás, J., Vágner, M., Palásek, J. (2011). Material Flow Cost Accounting (MFCA) - Tool For The Optimization Of Corporate Production Processes, *Business, Management And Education*, 9(1): 5–18.
5. IFAC (International Federation of Accountants) (2005). International Guidance Document on Environmental Management Accounting, IFAC, New York.
6. ISO 14001:2015 Plan-Do-Check-Act Model, Erişim adresi: <https://committee.iso.org/tc207sc1>, Erişim tarihi: 20.02.2022.
7. ISO 14051:2011, Environmental management — Material flow cost accounting — General framework, Erişim adresi: <https://www.iso.org/obp/ui#iso:std:iso:14051:ed-1:v1:en>, Erişim tarihi: 10.03.2022.
8. Jash, C. (2009). *Environmental And Material Flow Cost Accounting*, Springer Science + Business Media B.V.: Vijana.
9. Jürgens, G. (2004). *Materials Flow Management Based On Production Data From ERP Systems* Edit: Martin Bennett, Jan Jaap Bouma, Teun Wolters , Environmental Management Accounting: Informational And Institutional Developments Kluwer Academic Publishers: New York.
10. Kokubu, K. ve Kitada, H. (2015). Material flow cost accounting and existing management perspectives, *Journal of Cleaner Production* 108, 1279-1288.
11. Kokubu, K. ve Tachikawa, H. (2013), *Material Flow Cost Accounting: Significance and Practical Approach*, Edit: Joanne Kauffman ve Kun Molee, *Handbook of Sustainable Engineering*, Springer Science+Business Media Dordrecht.
12. Loen, M. (2018). Penerapan green accounting dan material flow cost accounting (MFCA) terhadap sustainable development. *Jurnal Akuntansi & Bisnis Krisnadwipayana*, 5(1), 1–13.

13. Onishi, Y., Katsuhiko, K., Nakajima, M. (2008). *Implementing Material Flow Cost Accounting in a Pharmaceutical Company*, Edit: Stefan Schaltegger, Martin Bennett, Roger L. Burritt, Christine Jasch, Environmental Management Accounting for Cleaner Production, Springer Science + Business Media B.V.: Delft.
14. Sartor, M., Orzes, G., Moras, E.(2019). *Quality Management: Tools, Methods and Standards*, Edit: Marco Sartor ve Guido Orzes, Emerald Group Publishing Ltd.: İngiltere.
15. Strobel, M. ve Redmann, C. (2004). *Flow Cost Accounting, an Accounting Approach Based on the Actual Flows of Materials*, Edit: Martin Bennett, Jan Jaap Bouma, Teun Wolters Environmental Management Accounting: Informational and Institutional Developments, Kluwer Academic Publishers New York.
16. Sygulla, R., Götze, U., Bierer, A. (2014). *Material Flow Cost Accounting: A Tool for Designing Economically and Ecologically Sustainable Production Processes*, Edit: Elsa Henriques, Paulo Pecas, Arlindo Silva Technology and Manufacturing Process Selection: The Product Life Cycle Perspective (Springer Series in Advanced Manufacturing) Springer-Verlag Londra.
17. The OECD Guide, (2008). *Measuring Material Flows And Resource Productivity*. OECD Publishing: USA.
18. Ulupui, G. K. A., Murdayantia, Y., Marini, A.C., Purwohedi ,U., Mardi ve Yanto, H. (2020). Green accounting, material flow cost accounting and environmental performance, *Accounting* 6, 743–752.
19. Wagner, B. (2015), A report on the origins of Material Flow Cost Accounting (MFCA) research activities, *Journal of Cleaner Production* 108, 1255-1261.
20. Wagner, B. ve Enzler, S. (2006). *Developments in Material Flow Management: Outlook and Perspectives, Material Flow Management*, Edit: Bernd Wagner, Stefan Enzler, Physica-Verlag A Springer Company, Heidelberg: Germany.

**İKLİM DEĞİŞİKLİĞİ,
ÇOKLU AFETLER VE TÜRKİYE**

Dr. Öğretim Üyesi Bekir TAŞTAN

Kastamonu Üniversitesi, ORCID: 0000-0002-3957-7371

GİRİŞ

Afetler doğal ya da insan kökenli tehlikeli bir olayın gerçekleşmesi sonucu toplumun bundan zarar görmesi ve bu zararın kısa sürede toplumun kendi dinamikleri ile giderilememesi sonucu ortaya çıkar. Afetlerin gerçekleşmesi iki farklı unsurun varlığına bağlıdır. Bu niteliklerden birincisi tehlikeli bir olayın oluşumudur. Tehlikeli olaylar farklı kökenden kaynağını alabilir. Bir kısım afet tehlikelerinin oluşumu atmosfer, okyanus ve yerin içyapısındaki değişimlere bağlıdır. Farklı nedenlere bağlı oluşan kuvvetli rüzgârlar, fırtınalar, şiddetli yağış, uzun süren sıcak ve soğuk hava dalgaları, sel/taşkın olayları, orman yangınları, çığ ve yıldırım gibi birçok olay atmosfer kökenli tehlikeli olaylardır (Şahin ve Sipahioğlu, 2009). Kazalar, patlamalar, yangınlar, radyoaktif sızıntı, bina çökmesi ve kent yangınları insan eliyle ortaya çıkan afet tehlikelerine örnek olarak verilebilir. Bu tür afet tehlikelerinin çoğu meydana gelen kazaların sonucu ortaya çıkar. Teknolojinin gelişmesi bu tür tehlikelerin oluşumunu artırmıştır (Smith, 2013). Afetleri ortaya çıkaran ikinci unsur zarar görebilirliktir. Zarar görebilirlik; bir toplumun, sistemin ya da mal varlığının afet tehlikesinin zararlı etkisine maruz kalmasına sebep olan koşulları ve özellikleridir (UNISDR, 2009). Zarar görebilirlik çok yönlü bir kavramdır. Farklı şartlarda farklı zarar görebilirlik durumları ortaya çıktığından dolayı onu tanımlayabilmek için genel geçer bir kavram bulunmamaktadır. Ancak genel olarak düşünüldüğünde zarar görebilirliği; insanların ve sahip olduğu mal varlıklarının afet tehlikesinin zararlı etkisine maruz kaldığı nitelikleri olarak tanımlamak mümkündür (Cannon vd., 2003).

Afetler taşıdığı çeşitli özelliklerle toplum veya sistemler için oldukça zararlı sonuçlar ortaya çıkarmaktayken, afet tehlikelerinin aynı zamanda ve mekânda etkileşime geçmesi bu zararın daha da büyümesine neden olmaktadır. Bu tür etkileşimlerde ortaya çıkan tehlikelere çoklu tehlikeler adı verilir. Çoklu tehlikelerin etkileşimi iki türlü gerçekleşir. Birinci etkileşim türünde afet tehlikeleri birbirinden bağımsız olarak bir arada görülebilir. Deprem ve fırtınanın aynı yerde ortaya çıkması birbiri ile ilgisiz iki afet tehlikesinin bir arada görülmesine örnektir. İkinci etkileşim türünde ise ikiden fazla afet tehlikesi birbirini tetiklemekte veya biri diğerlerinin oluşumuna öncü olabilmektedir. Depremle beraber heyelanların ortaya çıkması, heyelanların barajları taşımasıyla sellenmelerin gerçekleşmesi, binaların yıkılması ve bunların sonucunda büyük çaplı zararların ortaya çıkması bu tür tehlike etkileşimlerine örnek olarak gösterilebilir. Bu tür etkileşimlerle beraber afetler arasındaki ilişkiler daha da karmaşıklaşmakta, zarar görebilirlik yön ve boyut değiştirmektedir. Dolayısıyla bu şekilde gelişen afetlerin bilimsel olarak değerlendirilmesi zorlaşmakta, karmaşık tehlike ilişkilerinin ortaya çıkarılması için daha fazla uzmanın katkısına

ihtiyaç duyulmaktadır. Afetleri tetikleyen tehlikeler kapsamında değerlendirmek karmaşık ilişkilerin açığa çıkmasına yardımcı olurken; aniden veya çok yavaş şekilde gelişen ve başlatıcı afet tehlikelerinin tespit edilmesini sağlamakta; nükleer tehlikeler ve terörizm gibi daha kapsamlı afet tehlikelerinin incelenmesine de yardım etmektedir (McEntire, 2001).

İnsanların yapmış olduğu çeşitli faaliyetlere bağlı olarak kullanmış olduğu fosil yakıtların yakılması ile açığa çıkan sera gazlarının atmosferde birikimi sonucunda küresel düzeydeki sıcaklıklarda artış gözlenmektedir. Bunun sonucunda ise iklimlerde değişimler meydana gelmektedir (Akay, 2019). Hükümetler Arası İklim Değişikliği Panelinin (IPCC) 2022 yılında yayımladığı “İklim değişikliğinin etkileri, adaptasyon ve zarar görebilirlik” isimli rapora göre (IPCC, 2022); iklimsel tehlikeler aynı zaman ve mekânda bir araya gelmekte veya tekrarlanmakta böylelikle sağlık, ekosistem, altyapı, canlılar ve gıda üzerindeki etkisini artırmaktadır. İklim değişikliği canlıları ve çevresel unsurları etkilemekte ve çok kaynaklı tehlikeleri yaratmaktadır. Tehlikelerin artmasıyla beraber risk unsurları da fazlaşılarak zarar görebilirlik için yeni kaynaklar ortaya çıkmaktadır. Sıcaklık ve kuraklık olaylarının artan etkileşimi ürün kayıplarına ve ağaçların kurumasına neden olmaktadır. Küresel düzeyde sıcaklık artışının 1.5 °C üzerinde gerçekleşmesi, deniz seviyesindeki yükselmelerle beraber dalga istilaları ve aşırı yağışların bileşimi kıyı ve akarsu sel risklerini artırmaktadır. Sıcaklık ve kuraklığın artması gıda fiyatlarının artmasına, hane halkı gelirlerinin düşmesine, yetersiz beslenmenin ortaya çıkardığı sağlık risklerine ve tropikal bölgelerde daha çok olmak üzere iklim değişikliği ile bağlantılı adaptasyon sorunlarının artmasına sebep olacaktır (Pörtner vd., 2022).

İklim değişikliği sessiz sedasız gelişmeye devam ederken onun hangi tür değişikliklere neden olacağı ile ilgili çeşitli belirsizlikler bulunmaktadır. İklim elemanlarındaki gözlemlenecek değişiklikler atmosferdeki sera gazı seviyelerindeki ve küresel sıcaklıklardaki artışa bağlıdır (Akay, 2019). İklim değişikliği nedeniyle yeryüzünün değişik kesimlerinde farklı afetler etkili olmaya devam etmektedir. Türkiye gelecekte iklim değişikliğinin etkilerinin en fazla hissedileceği bölgeler içinde yer almaktadır. Dolayısıyla iklim değişikliğinin aşırı hava olaylarına etkisinin incelendiği çalışmalara ihtiyaç duyulmaktadır. Bu amaçla çalışmada çoklu afetler ve riskleri; iklim değişikliğinin nedenleri, etkileri; iklim değişikliği ile çoklu afetlerin ilişkisi, Türkiye’de iklim değişikliği ve çoklu afetler ilişkisi gibi konular incelenmiştir.

ÇOKLU AFET RİSKLERİ

Afetlerin ortaya çıkmasında iki türlü etken vardır. Bunlardan birincisi tehlikeli bir olayın varlığı, ikincisi ise insanlarda ve mal varlıklarında tehlikeli olayın

gerçekleşmesi sonucunda zarar görme durumunun ortaya çıkmasıdır. Afet tehlikeleri; belirli bir zamanda ve mekânda ortaya çıkıp insanların yaşamını tehdit eden, sosyal ve ekonomik düzen ve etkinliklerine, doğal çevreye, tarihi ve kültürel kaynaklara zarar verme potansiyeline sahip doğal, teknolojik veya insan kökenli fiziksel olay veya olgulara denir (AFAD, 2022). Afetleri gelişim hızlarına, kökenlerine ve türlerine göre sınıflamak mümkündür. Afetler türlerine göre; jeofiziksel, hidro-meteorolojik, biyolojik ve insan kaynaklı olmak üzere 4 kısımda incelenebilir. Depremler, seller, volkan patlamaları, fırtınalar ve tayfunlar aniden gelişen afet tehlikeleridir. Kuraklık, küresel iklim değişikliği gibi tehlikeler ise yavaş gelişen afet tehlikelerine örnek verilebilir. Deprem, fırtına, sel gibi bazı afet tehlikeleri doğa kaynaklıdır. Kazalar, kent yangınları, patlamalar, kimyevi sızıntılar ise insan kökenli afet tehlikeleridir. (Dickson vd., 2012). Çoklu afet tehlikeleri ise birden fazla tehlikenin ya tesadüfi ya da birbirini tetikleyecek şekilde bir araya gelmesiyle oluşur. Bu durumda tehlikeler birbirinin magnitüt ve frekansına etki etmez. Örneğin herhangi bir yerde depremle beraber fırtına aynı zamanda ortaya çıkabilir. Bu tür tehlikeler arasında herhangi bir etkileşim ortaya çıkmaz. Ancak tehlikelerin birbirini tetiklemesi durumunda süreç değişir. Birçok tehlike birbirini tetikleyebilir ya da birbirinin oluşumuna öncü olabilir. Tetikleyen tehlikelere çağlayan, domino, yılan, takip eden tehlikeler de denmektedir (Hewitt & Burton, 1971). Kappes vd. (2012)’ne göre tetikleyen tehlikelerde iki tip tehlike ilişkisi bulunur. Birinci olarak bir süreç diğerini takip eder (takip eden veya domino etkisi oluşturan). İkinci türde ise tehlike eğilimi diğeri tarafından değiştirilir. Böylece frekans ve magnitüt değişir. Ormanlık alanda gerçekleşen tahribat sonucu takip eden dönemde o alanda daha büyük frekanslı ve magnitütlü kaya düşmesi olayı görülebilir.

Afet zarar görebilirliği; toplumların, sistemlerin, insanların veya mal varlıklarının afet tehlikelerinin zararlı sonuçlarına maruz kalmasına neden olan nitelikleridir. Zarar görebilirlik baş edebilme, sosyal hassasiyet kırılmalık ve savunmasızlık olarak isimlendirilir (Kadıoğlu, 2008). Afet zarar görebilirliğinin açıklanabilmesi için maruziyet ve savunmasızlık gibi kavramların ayrıntılı olarak açıklanmasına ihtiyaç bulunur. Maruziyet çoğu durumda fiziksel çevrelerde ortaya çıkar. Dayanıklılık finansal ve sağlık sistemlerinde kendini gösterir. Maruziyet, dayanıklı olma ve esneklik, haklara kaynaklara ve mal varlıklarına erişim biçimleri ile şekillenir (Pelling, 2012).

Afet tehlikeleri birbirinden farklı yapıya sahiptir. Bu farklı yapı nedeniyle afetler gerçekleştiğinde risk elemanları üzerindeki etki de farklılaşır. Dolayısıyla zarar görebilirlik düzeyi de değişir. Böylece zarar görebilirliğin farklılaşmasına bağlı olarak zarar görebilirliği ölçmek için gereken parametrelerde değişmektedir (potansiyel ölüm sayıları, potansiyel yıkım). Örneğin; sel olayının

gerçekleşmesinde ortaya çıkan zarar görebilirlik durumunu potansiyel zarar derecesi olarak açıklamak mümkün olurken, toksit madde sızıntısında zarar görebilirlik onu temizlemek için gereken zaman olarak açıklanabilir (Carpignano vd., 2009). Çoklu zarar görebilirlik ise birden fazla tehlikenin etkisinde kalan risk elemanlarının zarar görebilirlik durumunu ifade eder. Çoklu zarar görebilirlik analizinin gerçekleştirilmesi için fiziksel yapıların, alt yapının, canlıların ve çevresel sistemlerin ayrıntılı olarak incelenmesi gerekir. Tehlikelerin birbirini tetiklemesi durumunda zarar görebilirlik bileşen etkiyle ortaya çıkar. Bu durumdaki zarar görebilirlik iki farklı zarar görebilirliğin basit toplamından daha büyük olur. Örneğin, volkanik püskürme sonucunda binanın çatısında kül birikirse sonrasında ortaya çıkan depremin aynı risk elemanını etkileme durumunda oluşan zarar görebilirlik normal koşullardaki zarar görebilirlikten daha fazla olabilir. Bu durumda ilk ortaya çıkan tehlikenin zarar verme düzeyi az iken sonraki tehlikelerin zarar verme durumu fazlalaşmaktadır (Marzocchi vd., 2012).

Afet riski belirli zaman diliminde toplulukların ve toplumların geçiminde, mal varlıklarında, hizmetlerde, sağlık durumlarında ve yaşam düzeylerinde oluşabilecek potansiyel afet kayıplarına denir (UNISDR, 2009). Afet riskinin ortaya çıkması için belirli büyüklüğe sahip afet tehlikesi ve bu tehlikeden etkilenebilecek mal varlığı ve insanların olması, bu unsurların tehlikeli olaydan etkilenme şeklinin ve zarar görebilirliğinin tahmin edilebilmesi gereklidir (Kadioğlu, 2008). Tehlikelerin çoklu olma durumunda riskler çoğul hale gelir. Çoklu tehlike riski ise tekli tehlike risk belirleme sürecinden farklı şekilde yapılır. Tekli risk belirleme sürecinde tek kaynaktan gelen afet tehlikesinin ortaya çıkardığı zarar ve tehlike tespit edilip risk durumu ortaya konmaktadır. Ancak tekli risk belirleme sürecinden farklı olarak çoklu risk belirleme sürecinde; tehlike kaynaklarının belirlenmesi, tetikleme durumunda değişen şiddetin fonksiyonunun ve zarar görebilirliğinin belirlenmesi gibi farklı aşamalar bulunmaktadır. Çoklu risk değerlendirmenin son aşamasında ise risk değerlendirmesi yapılır. Farklı senaryolara göre fiziksel, ekonomik, sosyal ve çevresel kayıplar için risk analizi gerçekleştirilir (Marzocchi, vd., 2009).

KÜRESEL İKLİM DEĞİŞİKLİĞİ

Sıcaklık, güneşlenme, basınç, rüzgârlar, nemlilik ve yağış gibi atmosferik olayların tamamı iklim veya hava durumu ile ifade edilmektedir. İklim hava olaylarının uzun yıllar değişmeyen ortalama durumudur (Dönmez, 1979). İklim elemanları gözlemlenip ölçülebilir. Karayla deniz, denizle buzullar, deniz ve hava etkileşimleri, insan faaliyetleri, arazi kullanımı güneş radyasyonu gibi unsurlar tek başına veya birbirleri ile etkileşerek atmosferi etkiler. Bu elemanlar kısa süreli

hava olaylarını ortaya çıkarırken, uzun süreli olarak da iklim tiplerinin ortaya çıkmasını sağlar (Eken vd., 2005). İklim değişimi tarihsel süreç içerisinde devam eden doğal bir olgu olmasına rağmen, bu dönemdeki kadar hızlı bir değişiklik gerçekleşmemiştir. İnsanın etkisi de hiç bu kadar çok olmamıştır. Son zamanlarda dünyadaki birçok bölgede şiddeti, etkisi, süresi ve olduğu yeri bakımından benzerlik göstermeyen birçok hava olayı oluşmaktadır. Bu değişimler birçok canlının yaşamını ve toplumların sosyal ve ekonomik gelişimini olumsuz olarak etkilemektedir (Kadıoğlu, 2012). İklim değişikliği resmi olarak 100 yılı aşkın bir süredir bilinmektedir. Ancak onun temel bilim olarak ortaya çıkması soğuk savaş döneminde olmuş, 1980'lerin sonuna kadar da ciddiye alınmamıştır. İklim değişikliği ilk keşfedildiğinden beri insanoğlunun yüz yüze kaldığı en büyük bilimsel ve politik problemlerden birisi olmuştur (Maslin, 2014).

Birçok insan küresel ısınma ile iklim değişikliğinin eş anlamlı olduğunu düşünür. Küresel ısınma; sıcaklıklardaki artışları ifade ederken, iklim değişimi gezegenimizin hava ve iklim sistemlerini etkileyen karışık değişimleri, vahşi yaşam popülasyonları ve habitatlarındaki farklılaşmaları ve okyanuslarda su seviyesinin yükselmesi gibi bir dizi sonuçları içermektedir. Bütün bu değişimler insanların atmosfere sera gazı salınımını devam ettirdiği sürece gerçekleşmeye devam etmektedir (Url-1). İklim değişikliği sıcaklıklardaki ve hava şartlarındaki uzun süreli değişimleri ifade eder. Bu değişimler güneş döngüsündeki farklılaşmalar gibi doğal yollarla da olabilmektedir. Ancak 1800'lerden itibaren insan faaliyetleri-özellikle kömür, petrol ve doğal gaz gibi fosil yakıtların yakılması-iklim değişiminin en temel etkenini oluşturmuştur (UN, 2022). Bu tür etkenler sonucu atmosferdeki sera gazı emisyonlarının artmasına bağlı olarak gelecekte olumsuz sonuçlar görülecektir. Bunlar arasında küresel ortalama sıcaklıkların artışına bağlı olarak kuraklıkların artması ve buna bağlı olarak çok ciddi kıtlıkların ortaya çıkması, buzulların erimesi ve deniz seviyelerindeki yükseliş gibi toplum üzerinde psikolojik baskı yaratan belirsiz durumlar vardır (Smerdon, 2018).

İklim değişikliğinin ortaya çıkardığı kötü sonuçlardan birisi de aşırı iklimsel olayların tüm yerleşim birimlerinde özellikle aynı zaman ve mekânda çoklu tehlikeleri oluşturacak biçimde gelişmesidir. Sıcaklıkların artması yiyecek kalitesine ve hasat miktarına, biyolojik olayların zamanlamasında ve bitkilerin yetiştirme alanlarındaki değişimlere etki etmektedir (Pörtner vd., 2022). Yağış trendlerinde değişimlerle beraber aşırı yağışlar ortaya çıkmakta ve bunun sonucunda seller ve heyelanlar ortaya çıkmaktadır. Bu tür tehlike etkileşimleri ile beraber çoklu tehlikeler ve çoklu zarar görülebilirlik ortaya çıkmaktadır. Afetlerle mücadele edebilmek oldukça zor iken böylesi durumlarda afetlerle başa çıkabilmek neredeyse imkânsız hale gelmektedir. Dolayısıyla iklim

değişikliği ile çoklu afetlerin arasındaki ilişkilerin daha iyi belirlenmesine yönelik ayrıntılı çalışmalara ihtiyaç duyulmaktadır.

KÜRESEL İKLİM DEĞİŞİKLİĞİ VE ÇOKLU AFETLERİN İLİŞKİSİ

Afetlerin sonucunda meydana gelen olumsuz şartlarla kişisel olarak mücadele etmek mümkün değildir. Bu yüzden etkili iş birliği ve hazırlık faaliyetlerinin gerçekleştirilmesi gereklidir. Gelişmekte olan ülkelerde afet öncesindeki zarar azaltma çalışmaları oldukça zayıftır. Buna ilaveten afet sonrasındaki koordinasyon eksiklikleri can ve mal kayıplarını daha da artırmaktadır. Son zamanlarda afetler sonucunda meydana gelen bazı olaylar bu durumu kanıtlar niteliktedir. Etiyopya'daki 1983-85 yılları arasında oluşan kıtlık, 2004'te Hint Okyanusu'ndaki gerçekleşen deprem ve tsunami, 2008'de Nargis siklonu ve 2010'daki Haiti depremiyle beraber 200.000 kişi yaşamını yitirmiştir (Ritchie ve Hoser, 2020). 2015 yılında yayımlanan Afet risk azaltımı için Sendai çerçevesine göre 10 yıldan daha fazla bir zamanda afetler ağır kayıplar verdimeye devam etmiştir. Afetlerden dolayı 700 binin üzerinde insan yaşamını kaybetmiştir. 1.4 milyondan daha fazla insan yaralanmış ve 23 milyon kişi evsiz kalmıştır. Bunların sonucunda toplamda 1.5 milyon insandan daha fazla kişi değişik yollarla afetlerden etkilenmiştir. Bu afetlerden dolayı oluşan toplam ekonomik kayıp ise 1.3 trilyon dolar civarında olmuştur. Buna ilaveten 144 milyon kişi afetlerden dolayı yer değiştirmiştir. İklim değişikliği tarafından şiddetlenen; frekans, şiddet ve yoğunluğu artan afetler sürdürülebilir gelişim sürecine önemli ölçüde engel oluşturmaktadır (UNISDR, 2015).

Doğal afetlerin kronikleşmiş ve çözülemeyen sorunlarına iklim değişimi yeni bir takım sorunları eklemektedir (Thomas, 2017). Bu sorunlardan birincisi doğal afetlerin karakterinin iklim değişikliği tarafından değiştirilmesidir. Deniz seviyesindeki yükselme, ortalama sıcaklıklarda ve okyanus sularının asitlilik düzeylerinde artış, buzullardaki kalıcı erimeler, toprakların tuzlanması ve ormanların yok olması, biyolojik çeşitliliğin kaybedilmesi, çölleşme ve aşırı hava olayları gibi afetlere neden olan olaylar iklim değişikliği tarafından yönlendirilmektedir (Akay, 2019). İkinci olarak iklim değişikliği nedeniyle biyolojik afetlerin sayısında artışlar görülmektedir. İklim değişimiyle beraber hastalık yapan patojenlerin yaşadığı yerler değişmekte, bunun sonucunda vahşi ortamda ve insanlarda görülen hastalıklar yayılmaktadır (IPCC, 2018). Üçüncü olarak iklim değişikliği sonucunda son yıllarda meteorolojik, iklimsel ve hidrolojik kaynaklı afetlerin oluşum sayılarında önemli artışlar yaşanmıştır (Kadıoğlu, 2012). Son olarak iklim değişikliği afet tehlike örgülerinde ve afetlere karşı kırılganlık düzeylerinde değişiklikler yaparak afetlerden dolayı ortaya çıkan can ve mal kayıplarını artırmaktadır (Akay, 2019).

Afet tehlikelerinin tesadüfi veya birbirini tetikleyecek biçimde bir araya gelmesiyle yeni bir takım tehlike zincirleri ortaya çıkabilir. Böylelikle tehlikeler bütünleşmekte ve onların bileşen etkileri artmaktadır. Tekli hava ve iklim olayları

kendi risklerine sahiptir. Her bir tehlike kendine özel etkileri ve sonuçları ile karakterize edilir. Örnek olarak afetlerin ortaya çıkardığı insani kayıplarda kuraklık/aşırı sıcaklıklar ve tropikal fırtınalar en ön sırada gelmektedir. Ancak tropik fırtınaların ortaya çıkardığı ekonomik kayıplar kuraklıktan ve sıcak hava dalgalarından dolayı ortaya çıkan ekonomik kayıplardan daha fazla olmaktadır. Aşırı hava olaylarına ilaveten iklimin ortalama durumundaki değişimler risk durumuna etki etmektedir. Örnek olarak ekosistemler sıcaklık ve yağıştaki belirli değişim oranına uyum sağlamıştır. Uzun süreli sıcaklıklardaki ve yağışlardaki meydana gelecek küçük bir değişim ekosistem alanlarındaki ekolojik etkinin kuvvetli olmasına neden olabilecektir (KC vd., 2021).

Çoklu iklim etkenleri ve/veya tehlikeler arasındaki etkileşim kararlarda olduğu gibi kıyılarda da afetlere neden olan aşırı olayların oluşumunda önemli bir rol üstlenir. 2010 yılında Amerika Birleşik Devletleri'nde ortaya çıkan Sandy kasırgasında bu tür tehlike etkileşimleri ortaya çıkmıştır. Deniz kabarmasıyla yüksek dalgalar ortaya çıkmıştır. Bu dalgalar kıyılarda birçok yerleşim bölgesini sular altında bırakmıştır. Fırtına etkisiyle aşırı yağışlar görülmüş ve sellenmeler ortaya çıkmıştır. Bu tehlikelerin aynı zaman ve mekanda bir araya gelmesiyle afetin negatif etkisi fazlalaşmıştır (Zscheischler vd., 2018). Çoklu iklim etkenlerinin etkileşiminin negatif sonuçları ormanlar üzerinde de görülmektedir. Yangınların ve diğer zarar veren unsurların (kuraklık, böcek istilaları vb.) etkileşimleri ısınan bir iklimde ekosistem değişikliklerini artıracaktır. Artan ağaç stresiyle kuraklığın etkileşimli etkileri, orman yangını şiddetinin (bitki örtüsüne ve toprağa verilen zarar) ve yanan alanların da büyümesine neden olabilir. İklim değişimi ve buna bağlı stres unsurları değişen bitki durumları (tarihsel yönetim pratiklerinden kaynaklanan) ile etkileşime girebilir ve gelecekteki orman durumları yanında yangın frekansı, yayılım alanı, şiddetine de etki edebilir (Halofsky vd., 2020).

KÜRESEL İKLİM DEĞİŞİKLİĞİ VE TÜRKİYE'DEKİ ÇOKLU AFETLER

Türkiye'nin gerek topografik yapısı gerekse meteorolojik ve hidrolojik niteliklerinden dolayı geçmişten günümüze Türkiye'de farklı afetler etkili olmuştur. Bu afetlerde birçok insan hayatını kaybederken çok büyük ekonomik zararlar ortaya çıkmıştır. Türkiye'de 1923-2016 yılları arasında meydana gelen afetlerin yüzde 24,3'ünü deprem, yüzde 30,4'ünü kaza, yüzde 5,8'ini patlamalar oluşturmaktadır. Bu yıllar arasında gerçekleşen afetlerin yüzde 27,5'ini ise kütle hareketleri, fırtına ve salgınlar oluşturmaktadır (Bahadır ve Uçku, 2018). Türkiye'de meydana gelen doğal afetlerden biri olan heyelanlara ait veriler incelendiğinde başta Karadeniz Bölgesi olmak üzere Doğu Anadolu ve Orta

Anadolu bölgeleri heyelanların çokça görüldüğü alanlar içerisinde yer almaktadır. Türkiye’de 1950 yılından itibaren sel/su baskını olayları ile ilgili veriler incelendiğinde Erzurum, Sivas Van ve Bitlis gibi illerde sel/su baskının en çok gerçekleştiği tespit edilmiştir. Genel olarak değerlendirildiğinde batıdan doğuya ve güneyden kuzeye doğru gidildikçe sel ve su baskını olaylarında artış yaşandığı söylenebilir. Çığ olayında ise yükseltinin artmasıyla ve mevsimsel değişimle beraber çığ olaylarında artışlar yaşandığı görülmektedir. Karadeniz Bölgesi’nde ise çığ olaylarına daha sık rastlanmaktadır (AFAD, 2020).

Türkiye’de gerçekleşen afetlerden birisi olan sel afetinin alansal ve zamansal değişimleri dikkate alındığında 1940-2020 yılları arasında sel afetinin en çok gerçekleştiği yılların 2018 ve 2020 yılları arasında olduğu görülür. 2020 yılında gerçekleşen sel sayısı 297’dir. Son 10 yılda her yıl yaklaşık 100 ve daha fazla sel olayı meydana gelmiştir. 2020 yılı 1940 yılından bu güne kadar sel afetinin en çok görüldüğü yıl olmuştur. En fazla sel olayı ise yaz mevsiminde yaşanmıştır. Uzun yıllar fırtına afeti istatistiklerine bakıldığında, son 10 yıl içerisinde daha önceki yıllara göre fırtına afetinde artışların yaşandığı gözlenmektedir. Benzer şekilde son 10 yılda dolu olaylarının sayısında da artışların yaşandığı gözlenmektedir. Dolu afeti en çok yaz mevsiminde ortaya çıkmaktadır (MGM, 2021).

Gerçekleşen bu afetlerin yıkıcı etkileri çok büyüktür. Bu afetlerle beraber birçok kayıplar ortaya çıkmaktadır. Bunun yanı sıra bu afetlerin tetikleyici olarak rol oynadığı afetler zincirinde ise meydana gelen kayıplar daha da artmakta ve afetlere karşı koyabilme gücü daha da azalmaktadır. Afet ve acil durum yönetimi için uyulması gereken altın kurallardan birisi de kapsamlı afet yönetimine dikkat etmektir. Bu kapsamda afetleri unutmamalı onların tüm etkileri düşünülmeli, onlara karşı toplumun tüm fertleri olarak hazırlıklı olunmalıdır. Özellikle depremlerde, heyelanlarda, sellerde tek bir tehlikeye odaklı olunmamalı, tüm tehlike ve riskleri gerektiği kadar dikkate alınıp hazırlanılmalıdır (Kadioğlu, 2012).

Türkiye’de iklim değişiminden kaynaklanan kuraklık, sel gibi su döngüsüne karşı hassas doğal kaynakların mekânsal dağılışı, şiddetinde, frekansında artma bulunmaktadır. Kış aylarında artan su akışına bağlı olarak altyapının yenilenmesi gerekmektedir. Aynı şekilde yağışların artışının gerçekleştiği yerler de bulunmaktadır. Bu yüzden kırsal ve kentsel alanlarda var olan sel riskinin arttığı alanlar bulunmaktadır. Küresel İklim Değişimi Paneli’ne göre (IPCC) iklim değişimi ile orman yangınlarının süresinde, sıcak günlerin şiddetinde ve kurak zamanlardaki artışlar arasında ilişki bulunmaktadır (Akay, 2019). Türkiye’de ve yakın bölgelerinde gözlemlenen iklim değişkenliğine ilişkin çalışmaların yanı sıra küresel ve bölgesel olarak yapılan iklim model

benzeştirmeleri ve kestirimleri, Türkiye’de önemli iklimsel değişimlerin meydana geldiğini ve Akdeniz havzasındaki birçok ülkenin yanısıra gelecekte Türkiye’nin de iklim değişiminden olumsuz olarak etkileneceğini göstermektedir (Türkeş, 2012). Küresel iklim değişikliğinin sonucunda ekosistemlerdeki, toprak yapısındaki değişim ve bazı canlı türlerindeki yok oluşlar Türkiye için çok önemli kayıplar ortaya çıkaracaktır. Yapılan çalışmalara göre küresel ısınma aynı şekilde devam ederse yaz aylarında Türkiye’nin batısındaki sıcaklıklar 5 veya 6 derece, Orta Anadolu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde ise 3 veya 4 derece artışlar yaşanacaktır. Kış ayındaki sıcaklıklarda ise 2 veya 3 derece artışlar görülecektir. Karadeniz Bölgesindeki yağışların yüzde 10 veya 20 civarında artış göstermesi beklenirken güneydeki alanlarda ise yüzde 30’a kadar azalma görülmesi beklenmektedir (Url-1).

İklim değişikliği ve değişkenliğinin etkisi ile yağışlardaki değişikliklere bağlı olarak Türkiye’de taşkınların sıklıklarında değişikliklerin ortaya çıkması daha şimdiden öngörülmektedir. Şiddetli yağışların ardından meydana gelen yüzey akışının hacminde artmalar ortaya çıkmaktadır. Bu durum özellikle Akdeniz ve Karadeniz (Batı ve Orta) bölümlerinde son günlerde daha fazla yaşanmaktadır. Yağışların şiddetindeki artışlar taşkınların sıklık ve miktarlarındaki artışları tetiklemektedir. Buna karşın bazı bölgelerimizde yağışların ve kuraklıkların artması beklenmektedir. Bazı akarsu havzalarında ise taşkın ve kuraklığın peşi sıra artması da mümkündür (Şen, 2022). Günümüzde iklim şartları içerisinde Türkiye arazisinin yaklaşık olarak % 70’lik bir bölümü farklı derecelerde yıllık olarak su azlığı bulunan yarı kurak, kurak çayır, nemli ve yarı nemli nitelikte olan arazilerden oluşmaktadır. Türkiye arazisinin yaklaşık yarısına yakın bir bölümünde yıllar itibariyle değişkenlik çok fazla olup; kuraklık, şiddetli yağış, dolu, taşkın ve sel gibi hava ve iklimle alakalı ekstrem olaylar görülmektedir. Gerçekleştirilen bir çok iklim araştırması ve modellemesine göre yakın gelecekte Türkiye’de önemli iklimsel değişikliklerin olacağı ve buna bağlı olarak meteorolojik afetlerle karşi karşiya kalınabileceği tahmin edilmektedir (Akay, 2019).

Türkiye’de yaşanan meteorolojik karakterli afetlerin uzun yıllar boyunca istatistikleri değerlendirildiğinde (MGM, 2021); son yıllarda aşırı yağışların, sellenmelerin ve taşkınların sayılarında artışların gerçekleştiği gözlenmektedir. Üstelik bu afetler birbirlerini tetikleyebilmektedir. Aşırı yağışlar sonucunda sellenmeler ortaya çıkmakta, sellenmeler heyelanları tetikleyebilmektedir. İnsanlar ve sahip olduğu mal varlıkları bu afetlerden dolayı zarar görmektedir. 2021 yılında Kastamonu’nun Bozkurt, İnebolu; Sinop’un Ayancık ilçelerinde meydana gelen aşırı yağışlar sellenmeleri ve taşkınları ortaya çıkararak onlarca insanın hayatını kaybetmesine ve bir çok evin ve işyerlerinin hasar almasına yol

açarak büyük çaplı ekonomik zararın ortaya çıkmasına neden olmuştur. 11 Ağustos 2021 tarihinde meydana gelen selden üç gün öncesinde yoğun yağış felaketin başlamasına neden olmuştur. 10 Ağustos'tan itibaren metre kareye 161 kilogram yağış düşmüştür. Yüksek yerlerde ise metre kareye 453 kilograma kadar yağış görüldüğü için buralardan akışa geçen aşırı yağışlar sele neden olmuş ve daha sonrasında birçok insan yaşamını yitirmiştir (Url-2). Benzer şekilde 26-29 Haziran 2022 tarihleri arasında da Bartın, Bolu, Düzce, Karabük, Kastamonu ve Sinop illerinde oluşan sel, heyelan, kaya düşmesi gibi gerçekleşen afetler aşırı yağışlara bağlı olarak gerçekleşmiştir (Url-3).

İklim değişimi orman yangınlarında da etkiye sahiptir. Yangının tutuşması, genişlemesi, ve söndürülmesine kadar tüm aşamalarda iklim değişimi etkili olmaktadır. Orman yangınlarının oluşmasında doğrudan iklim değişiminin etkisi yoktur. Ancak iklim değişimi yangına maruz kalma riskini artırmaktadır. Sıcaklıkların artması kuraklığı artırmakta, bağıl nem düşmektedir. Orman gelişimi, ölü örtü varlığı, yakıtın sürekliliği ve nemliliği iklimsel değişimlerle açıklanabilmektedir (Dabanlı, 2021). Ülkemizde özellikle son on yıl içerisinde meteorolojik etkenlerde negatif yönde bir eğilim gözlemlenmektedir. Son 50 yılın en sıcak 10 yılından 9'u 2011-20'li yıllar arasında bulunmaktadır. Yıllık ortalama sıcaklıktaki bu artışlara bağlı olarak orman yangın sayısında artış gerçekleşmektedir. 1991 ve 2020 yılları arasındaki dönemde sıcaklıklardaki artışlara ilaveten yağış miktarında da azalma gözlemlenmektedir. 2020 yılı yağış miktarının en az olduğu yıl olarak tespit edilmiştir. Bu dönem orman yangınlarının en çok olduğu ikinci yıl olmuştur (Mısır ve Mısır, 2021).

SONUÇ VE ÖNERİLER

İklim değişimi son yıllarda üzerinde en fazla durulan konulardan birisidir. Gezegenimizin geleceği atmosfer, okyanus ve karalar üzerindeki fiziksel ve beşeri kaynaklı değişimlere bağlıdır. Bu değişimlere bir çok olay kaynaklık etmekte ve sonuçta tüm gezegeni etkileyen kötü olaylar serisi ortaya çıkmaktadır. İklim değişimi doğal bir olgu olmasına rağmen insanın etkisi ile bu değişim son iki asırdır hızlanmış ve negatif etkileri tüm ortamlarda gözlenmeye başlamıştır. Atmosferdeki karbon oranlarında küresel düzeyde artışların yaşanması iklim değişimini en çok etkileyen etmenler arasında yer almaktadır. Sera gazlarından birisi olan karbon, fosil yakıtların yakılması ile atmosfere karışmakta ve atmosferdeki enerji bilançosunun değişmesine neden olmaktadır. Bunun sonucunda aşırı meteorolojik olayların sayılarında artışlar meydana gelmektedir. Sıcaklıklardaki değişimlere bağlı olarak buharlaşma ve yağışlarda meydana gelen artışlara bağlı olarak sellenmelerde artışların yaşanması beklenmektedir. Benzer şekilde atmosferdeki sıcaklıkların ve nemliliğin artması; fırtınaların, kasırgaların

ve tornadoların sayılarında artışlara sebep olabileceği varsayılmaktadır (Ceylan ve Kömüşçü, 2007).

İklim değişimi sessiz sedasız gelişmeye devam etmektedir. İklim değişiminin kendisi başlı başına bir sorun olurken; başka afet tehlikelerini tetiklemesi, onların oluşumunu hızlandırması, tehlikeler arasındaki etkileşimi artırması başka önemli sorunları da ortaya çıkarmaktadır. Zaten birçok afete maruz durumda bulunan insanlar bu tür etkileşimlerle daha fazla risk kaynağına karşı savunmasız duruma gelmektedir. Karbon salınımlarının bu şekilde devam etmesi durumunda gelecekte dünya daha fazla afete maruz kalabilecektir.

Türkiye bulunduğu coğrafi konuma bağlı olarak iklim değişikliğinin en çok hissedileceği bir bölge içinde yer almaktadır. Türkiye arazisinin çoğu yarı kurak iklim şartlarının egemen olduğu bir alandır. Arazinin engebeli olması, yükseltinin fazla olması gibi etkenlerle iklim değişiminin de etkisiyle aşırı yağışlarda son yıllarda artmaların gerçekleşmesiyle akışa geçen sular sellenmelere, taşkınlara ve heyelanlara sebep olmaktadır. Bazı bölgelerimizde aşırı yağışlar etkili olurken bazı yerlerde ise kuraklıklar daha fazla görülmeye başlamıştır. İklim değişikliği Türkiye’de birçok afetin etkili olarak görülmesine neden olurken afetler arasındaki etkileşimi de artırmaktadır. Böylelikle insanlar ve doğal çevre birbirinden farklı afet tehlikelerine daha fazla maruz kalmaktadır. Afet tehlikelerinin negatif etkilerini azaltmak ve küresel iklim değişikliğine adapte olabilmek veya olası etkilerini en aza indirebilmek için bu tür tehlike etkileşimlerinin ayrıntılı olarak incelenmesi ve gelecekte bu tehlikelerin nerelerde daha fazla ortaya çıkabileceği ile ilgili çalışmaların yapılması gereklidir.

KAYNAKLAR

1. AFAD. (2022). Açıklamalı Afet Yönetimi Terimleri Sözlüğü. <https://www.afad.gov.tr/aciklamali-afet-yonetimi-terimleri-sozlugu> Erişim tarihi 18.08.2022
2. AFAD. (2020). Afet yönetimi kapsamında 2019 yılına bakış ve doğa kaynaklı olay istatistikleri. [https://www.afad.gov.tr/kurumlar/afad.gov.tr/e_Kutuphane/Kurumsal-Raporlar / Afet _ Istatistikleri _ 2020 _ web.pdf](https://www.afad.gov.tr/kurumlar/afad.gov.tr/e_Kutuphane/Kurumsal-Raporlar/Afet_Istatistikleri_2020_web.pdf). Son erişim tarihi 11.10.2022.
3. Akay, A. (2019). The effects of natural disasters caused by climate change. Climate Change Training Module Series 15. İklimİN project. Co-funded by the European Union and the Republic of Turkey. https://www.iklimin.org/wp-content/uploads/2020/02/modul_15_en.pdf Erişim tarihi 18.08.2022
4. Cannon, T., Davis, I., & Wisner, B. (2003). At Risk: Natural Hazards, People's Vulnerability and Disasters. Taylor & Francis.
5. Carpignano, A., Golia, E., Di Mauro, C., Bouchon, S., & Nordvik, J. P. (2009). A methodological approach for the definition of multi-risk maps at regional level: First application. Journal of Risk Research, 12(3–4), 513–534. <https://doi.org/10.1080/13669870903050269>
6. Ceylan, A., & Kömüşçü, A. Ü. (2007). Meteorolojik karakterli doğal afetlerin uzun yıllar ve mevsimsel dağılımları. İklim Değişikliği ve Çevre, 1(1), 1-10.
7. Dabanlı, İ. (2021). İklim değişikliği ve artan orman yangınları ilişkisi. Kavzoğlu, T. (Editör). Orman yangınları sebepleri, etkileri, izlenmesi, alınması gereken önlemler ve rehabilitasyon faaliyetleri. TUBA yayınları. ISBN: 978-605-2249-79-6. DOI: 10.53478/TUBA.2021.038
8. Dickson, E., Baker, J. L., Hoornweg, D., & Asmita, T. (2012). Urban Risk Assessments. The World Bank. <https://doi.org/10.1596/978-0-8213-8962-1>
9. Dönmez, Y. (1979). Umumi klimatoloji ve iklim çalışmaları. İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Matbaası.
10. Eken, M., Ceylan, A., Taştekin, A. T., Şahin, H., & Şensoy, S. (2005). Klimatoloji II. DMİ Yayınları. Ankara.
11. Halofsky, J. E., Peterson, D. L., & Harvey, B. J. (2020). Changing wildfire, changing forests: the effects of climate change on fire regimes and vegetation in the Pacific Northwest, USA. Fire Ecology, 16(1), 1–26.
12. Hewitt, K., & Burton, I. (1971). The hazardousness of a place: a regional ecology of damaging events. Toronto Press.

- 13.The Intergovernmental Panel on Climate Change, IPCC (2018). Climate change 2014 impacts, adaptation and vulnerability. https://www.ipcc.ch/site/assets/uploads/2018/03/WGIIAR5_SPM_Top_Level_Findings-1.pdf
- 14.The Intergovernmental Panel on Climate Change, IPCC (2022). IPCC sixth assessment report. Impacts adaptation and vulnerability. <https://www.ipcc.ch/report/ar6/wg2/> Son erişim tarihi: 16.10.2022
- 15.Kadioğlu, M. (n.d.). Kadioğlu, M., 2008: Kuraklık Kıranı Risk Yönetimi; Kadioğlu, M. ve Özdamar, E.,(editörler),“Afet Zararlarını Azaltmanın Temel İlkeleri”; s. 277-300, JICA Türkiye Ofisi Yayınları No: 2, Ankara. Kuraklık kıranı risk yönetimi.
- 16.Kadioğlu, M. (2011). Afet yönetimi beklenilmeyeni beklemek, en kötüsünü yönetmek. TC Marmara belediyeler birliği yayını, 65, 47-54.
- 17.Kadioğlu, M. (2012). Türkiye’de İklim Değişikliği Risk Yönetimi. Türkiye’nin İklim Değişikliği II. Ulusal Bildiriminin Hazırlanması Projesi Yayını. Ankara.
- 18.Kappes, M. S., Keiler, M., von Elverfeldt, K., & Glade, T. (2012). Challenges of analyzing multi-hazard risk: A review. In *Natural Hazards* (Vol. 64, Issue 2, pp. 1925–1958). <https://doi.org/10.1007/s11069-012-0294-2>
- 19.KC, B., Shepherd, J.M., King, A.W. et al. Multi-hazard climate risk projections for the United States. *Nat Hazards* 105, 1963–1976 (2021). <https://doi.org/10.1007/s11069-020-04385-y>
- 20.Marzocchi, W., Mastellone, M.L., Ruocco, A.D., Novelli, P., Romeo, E., Gasparini, P. (2009). Principles of multi risk assessment. Interaction amongst natural and man-induced risks. http://publications.europa.eu/resource/ellar/22eb788f-5d0a-496a-92d4-4759b0b57fde.0001.03/DOC_2
- 21.Marzocchi, W., Garcia-Aristizabal, A., Gasparini, P., Mastellone, M. L., & Ruocco, A. Di. (2012). Basic principles of multi-risk assessment: A case study in Italy. *Natural Hazards*, 62(2), 551–573. <https://doi.org/10.1007/s11069-012-0092-x>
- 22.Maslin, M. (2014). *Climate change: a very short introduction*. OUP Oxford.
- 23.Meteoroloji Genel Müdürlüğü (MGM), (2021). 2020 yılı meteorolojik afetler değerlendirmesi. Araştırma Dairesi Başkanlığı, Meteorolojik Afetler Şube Müdürlüğü. Ankara. <https://mgm.gov.tr/FILES/genel/raporlar/2020MeteorolojikAfetlerDegerlendirmesi.pdf>. Son erişim tarihi: 11.10.2022.

24. McEntire, D. A. (2001). Triggering agents, vulnerabilities and disaster reduction: towards a holistic paradigm. *Disaster Prevention and Management*, 10(3), 189–196. <http://www.emerald-library.com/ft>
25. Mısır, M. ve Mısır, N. (2021). Orman yangınlarının iklim değişikliği açısından değerlendirilmesi. Kavzoğlu, T. (Editör). Orman yangınları sebepleri, etkileri, izlenmesi, alınması gereken önlemler ve rehabilitasyon faaliyetleri. TUBA yayınları. ISBN: 978-605-2249-79-6. DOI: 10.53478/TUBA.2021.038
26. Pelling, M. (2012). *The vulnerability of cities: natural disasters and social resilience*. Routledge.
27. Pörtner, H.-O., Roberts, D. C., Adams, H., Adler, C., Aldunce, P., Ali, E., Begum, R. A., Betts, R., Kerr, R. B., & Biesbroek, R. (2022). *Climate change 2022: Impacts, adaptation and vulnerability. IPCC Sixth Assessment Report*.
28. Ritchie, H. ve Hoser, M. (2020). *Natural Disasters*. <https://ourworldindata.org/natural-disasters>. Son erişim tarihi 03.01.2021
29. Şahin, C.; Sipahioğlu, Ş. (2009). *Doğal afetler ve Türkiye* (4th ed.). Gündüz Eğitim Yayıncılık, Ankara.
30. Smerdon, J. (2018). *Climate change: the science of global warming and our energy future*. Columbia University Press.
31. Smith, K. (2013). *Environmental hazards: assessing risk and reducing disaster*. Routledge.
32. Şen, Z. (2022). İklim değişikliği ve Türkiye. *Çevre Şehir ve İklim Dergisi*, 1 (1) , 1-19. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/en/pub/csid/issue/69388/1102202>
33. Thomas, V. (2017). *Climate change and natural disasters: Transforming economies and policies for a sustainable future*. Taylor & Francis.
34. Türkeş, M. (2012). Türkiye’de gözlenen ve öngörülen iklim değişikliği, kuraklık ve çölleşme. *Ankara Üniversitesi Çevrebilimleri Dergisi*, 4(2), 1-32.
35. UN. (2022). What Is Climate Change? <https://www.un.org/en/climatechange/what-is-climate-change>. Erişim tarihi 18.08.2022
36. UNISDR. (2009). *2009 UNISDR Terminology on Disaster Risk Reduction. International Strategy for Disaster Reduction (ISDR)*. <https://doi.org/978-600-6937-11-3>
37. UNISDR. (2015). *Sendai Framework for Disaster Risk Reduction 2015-2030*. United Nations Office for Disaster Risk Reduction, Geneva, Switzerland.

https://www.unisdr.org/files/43291_sendaiframeworkfordrren.pdf. Son erişim tarihi 23.08.2022

- 38.Url-1: İklim değişikliğinin Türkiye'ye etkileri. <http://climatechange.boun.edu.tr/iklim-degisikliginin-turkiyeye-etkileri/> Son erişim tarihi: 08/10/2022
- 39.Url-2: [https : / / www.hurriyet.com.tr/gundem/kastamonu-bozkurtta-meydana-gelen-turkiyenin-en-buyuk-sel-felaketinde - onlarca - kisi - yasamini - yitirmisti - iste - emniyetin-raporu - 42059700](https://www.hurriyet.com.tr/gundem/kastamonu-bozkurtta-meydana-gelen-turkiyenin-en-buyuk-sel-felaketinde-onlarca-kisi-yasamini-yitirmisti-iste-emniyetin-raporu-42059700). Son erişim tarihi: 15.10.2022
- 40.Url-3: <https://www.sozcu.com.tr/2022/gundem/7-il-afet-bolgesi-ilan-edildi-7226078/> Son erişim tarihi: 15.10.2022
- 41.Zscheischler, J., Westra, S., Van Den Hurk, B. J. J. M., Seneviratne, S. I., Ward, P. J., Pitman, A., AghaKouchak, A., Bresch, D. N., Leonard, M., & Wahl, T. (2018). Future climate risk from compound events. *Nature Climate Change*, 8(6), 469–477.

BAUMOL MALİYET HASTALIĞI VE SAĞLIK SEKTÖRÜ

*Bu çalışmaya “Sağlık Sektöründe Baumol Maliyet Hastalığı Hipotezinin Geçerliliği” adlı
yüksek lisans tez çalışması temel oluşturmuştur.*

Biritan Güneş KARAKOÇ

**Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi, SBE, ORCID: 0000-0003-4970-3113*

Prof. Dr. Gökhan DÖKMEN

** Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi, İİBF*

Giriş

Küreselleşmenin hız kazandığı son zamanlarda, devletin kamu refahına yönelik faaliyetlerinde ve harcamalarında hızlı bir artış görülmüştür. Artan sağlık harcamaları bu harcamaların önemli bir bölümünü oluşturmakta ve toplam devlet harcamaları içindeki payı hızla yükselmektedir. Toplam sağlık harcamalarının dünya gayri safi yurtiçi hasılası içindeki payı 1948'de %3 iken günümüzde bu oran %8'in üzerine çıkmıştır (WHO, 2004). Diğer taraftan, 2018 yılında küresel sağlık harcamaları 8,3 trilyon ABD Dolarına ve küresel GSYİH'nın %10'una ulaşmış durumdadır. Ayrıca, kişi başına düşen devlet sağlık harcamaları, 2008-2009 ekonomik krizlerinden sonra belli bir miktar azalma olsa da, 2000-2018 döneminde hızlı bir biçimde artmıştır (WHO, 2020).

Artan sağlık harcamalarının belirleyicilerini analiz eden sağlık ekonomistleri, genellikle sağlık harcaması büyüme oranları ile GSYİH düzeyi arasındaki bağlantı kurmayı amaçlamıştır. Genel olarak bakıldığında bu iki değişken arasında bir korelasyon olduğu oldukça açıktır. Bir ülkenin ekonomideki diğer tüm mal ve hizmetlere kıyasla sağlık hizmetlerine ne kadar harcadığı ve bunun zaman içinde nasıl değiştiği ekonominin büyüklüğüne bağlıdır. Ekonomik gelişme düzeyi arttıkça ve refah yükseldikçe, sağlık hizmetlerine yönelme eğilimi de artmaktadır. Bu nedenle, refah düzeyi daha yüksek ülkelerin sağlığa nispeten daha fazla para harcaması oldukça doğaldır. Bu duruma sağlık hizmetlerinin devlet tarafından finanse edilmesi eklendiğinde, sağlık harcamalarındaki artışın kaçınılmaz olması beklenmektedir (Erixon ve Marel, 2011).

Sağlık ekonomisine yönelik literatür uzun yıllar boyunca, GSYİH ve refah artışı ile sağlık harcamaları arasındaki ilişkiye odaklanmış olmakla birlikte son zamanlarda sağlık sektörüne özel koşullar önem kazanmaya başlamıştır. Bu noktada sağlık sektöründe arz ve talep cephesinden maliyet artırıcı faktörler, son dönemdeki gözlemler ile yeniden şekillenmeye başlamıştır. Sağlık harcamalarının talep yönlü etkileri; toplam nüfus sayısı ve nüfusun yaş yapısı gibi demografik değişkenlerin yanı sıra toplumun genel sağlık durumu ile alkol (15+ yaş kişi başına litre) ve tütün tüketimi (yılda kişi başına gram veya sigara) gibi sağlığı etkileyen davranışlara da bağlıdır. Sağlık hizmetlerine doğrudan talebi etkileyen bir diğer önemli faktör ise bireylerin bilinçli davranma eğilimlerini etkileyen eğitim durumudur (Schulz, 2005).

Sağlık sektörünün arz tarafından maliyet artırıcı faktörleri ise girdi fiyatları, teknolojik gelişme, örgütsel biçim ile sağlık hizmeti sağlayıcısının tutum ve davranışları şeklinde gösterilebilir (Santerre, 2009). Sağlık hizmeti maliyetlerini etkileyen arz yönlü etkilere ilişkin tartışmalar ağırlıklı olarak, teknolojik bilgi birikime dayalı inovasyon temelli yeni tedavi unsurlarına odaklanmıştır.

Örneğin, yeni tıbbi teknolojiler, yeni tedavi yöntemleri ile ilaçlar, ek sağlık harcamaları yaratabilir. Ancak, bu ek harcamaların sağlık harcamalarındaki genel artışın büyük bölümünü açıklaması gerçekçi bir önerme değildir. Bu nedenle sağlık hizmetlerinin maliyetini belirlemede önemli olan başka faktörlere de odaklanılması gerekmektedir (Erixon ve Marel, 2011, s. 3).

Bir ülkenin ekonomideki diğer tüm mal ve hizmetlere kıyasla sağlık hizmetlerine ne kadar harcadığı ve bunun zaman içinde nasıl değiştiği, sağlık hizmetlerinin içsel bazı özelliklerinin incelenmesini gerektirmektedir (Breyer ve Felder, 2006). Sağlık sektörünün emek-yoğun doğası nedeniyle ortaya çıkan verimlilik tartışmaları, sağlık harcamalarındaki artışları açıklamaya yönelik analizlerde önem kazanmıştır. William Baumol'un çalışmalarında incelenen bu tartışmalar, literatürde “Baumol Maliyet Hastalığı” olarak adlandırılan bir duruma işaret etmektedir.

Baumol modelinde, sağlık gibi durgun sektörlerin ekonomideki genel ortalamanın üzerinde maliyet artışları yaşama eğiliminde olduğu varsayılmaktadır. Maliyet hastalığı olarak adlandırılan bu durumda, durgun sektörlerde ortalamanın üzerinde fiyat artışları yaşanacağı ve bunun sektörlerde kalitenin azalmasını ve finansal baskıların ortaya çıkmasını tetikleyeceği ifade edilmektedir. Bununla birlikte, durgun sektörlerden kaynaklanan sorunların ekonominin genel verimlilik oranında ve reel çıktı büyümesinde bir azalmaya neden olacağı da varsayılmaktadır (Nordhaus, 2006, s. 12).

Bu çalışmada Baumol'un öne sürmüştüğü Maliyet hastalığı teorisinin geçerliliğini sorgulamak için 36 OECD ülkesinin sağlık harcamaları verileri ile Baumol değişkeni başta olmak üzere, gelir, yaşam, işsizlik ve şehirleşme değişkenleri arasındaki ilişki incelenmiştir. Bu kapsamda panel veri analizi ile Baumol Maliyet hastalığı teorisinin geçerliliği test edilmiştir.

Kavramsal Çerçeve

Son yıllarda OECD ülkelerindeki sağlık harcamalarında ve maliyetlerinde ciddi artışlar ortaya çıkmıştır. Söz konusu maliyetler, devlet bütçesi üzerinde giderek daha fazla baskı oluşturmakta ve politika yapıcılarını endişelendirmektedir. OECD ülkelerinin ortalama sağlık harcamaları, son 50 yılda gayri safi yurtiçi hasılanın (GSYİH) %3,8'inden %10,5'ine yükselmiştir.

Sağlık harcamalarındaki bu artış literatürde, bir ekonomideki sektörlerin verimliliklerine dayalı tartışmalar cephesinden ele alınmaktadır. Bu noktada öne çıkan ekonomistlerin başında ise William Jack Baumol gelmektedir. Baumol (1967), mamul malların üretiminde verimlilik artışları olması; hizmet üretiminde ise çok düşük verimlilik artışı olmaması durumunda, toplumların nasıl gelişeceği konusunu gündeme getirmiştir. Eğer her iki sektörde de ücret

artışları aynı seviyede ise üretilen mallara göre hizmetlerin maliyetlerinin ya da fiyatların arttığı sonucuna ulaşılmaktadır. Bu sonuç literatürde, Baumol maliyet hastalığı olarak bilinen bir mekanizma ile ifade edilmektedir. Söz konusu mekanizmada, imalat sektöründe sürekli azalan bir istihdam seviyesi; hizmet sektöründe ise artan istihdam ve nihayetinde durgun bir ekonomi öngörülmüştür. Baumol maliyet hastalığının özel sektör veya kamu sektörü tarafından sağlanıp sağlanmadığına bakılmaksızın genel olarak verimlilik seviyesi düşük hizmetler sektörü (vergiyle finanse edilen hizmet sunumu) için geçerli olduğu ifade edilmektedir (Andersen ve Kreiner, 2015, s. 419).

Baumol (1967) hipotezine göre, bir ekonomi genel olarak yüksek verimliliğe sahip “ilerici sektör” ile düşük verimliliği olan “ilerici olmayan sektör” olarak ikiye ayrılmaktadır. Ekonomide emek yoğun ve teknolojik gelişmelerden daha az etkilenen bölümü, ilerici olmayan sektör şeklinde nitelenmektedir.

Teknolojik gelişmelerin verimlilik kazanımları üzerindeki etkisi sektörler göre farklılaşmaktadır. Verimlilik artışı ilerici sektörde ücretlerin artmasına neden olmaktadır. Endüstrilerin güçlü bir şekilde birbirine bağlı olduğu bir ekonomide, ilerici olmayan sektördeki ücretler, ilerici sektördeki verimliliğe benzer şekilde artmaktadır. Bu durum, esas olarak işgücü hareketliliği ve endüstriler arasındaki işgücü rekabetinden kaynaklanmaktadır. Artan ücretler ve sınırlı verimlilik kazanımları, ilerici olmayan endüstrilerde çıktı başına maliyetlerin artmasına neden olmaktadır. Bu noktada ilerici sektörde verimlilik kazanımları artan ücretleri telafi etmekte ve çıktı başına maliyet sabit kalmakta iken; ilerici olmayan sektörde ilerici sektöre göre çıktı başına maliyetlerin sürekli artmaktadır. Diğer taraftan, her iki sektörde de çıktı başına maliyetler artabilir, ancak ilerici olmayan sektördeki çıktı başına maliyet daha yüksek oranda artacak ve bu da iki sektördeki çıktı başına maliyetler arasında büyüyen bir boşluğa yol açacaktır. Bunun en az iki nedeni bulunmaktadır. İlk olarak, üretim süreci nadiren standartlaştırılabilir. Örneğin otomobil üretimi, her bir otomobil için aynı çalışma adımları nedeniyle bir montaj hattında robotlar tarafından yapılabilir. Ancak ekonominin her sektöründe böyle olmayabilir. İkincisi, ekonomideki birçok (emek yoğun) hizmet odaklı sektör için çıktı ve kalite arasındaki güçlü korelasyon da yukarıda bahsedilen boşluğa yol açabilir. Örneğin bir öğretmen, öğretmeye harcadığı zamanı zar zor azaltabilir (Evangelinos, 2012, s. 84).

Baumol yaklaşımı, kamu kesimindeki hizmet sunum maliyetlerindeki artış anlamada verimlilik temelli bir açıklama getirmektedir. Ancak bu noktada kamusal hizmetlerinin sunumunda verimlilik artışının sıfır veya ihmal edilebilir düzeyde olmadığı vurgulanmalıdır. Kamu sektöründe verimlilik kazanımları olabilir. Baumol maliyet hastalığı yaklaşımında önemli olan nokta, o sektördeki

verimlilik artışının sıfır olması değil, aksine diğer sektörlerdeki verimlilik artışı oranından daha az olmasıdır (Turyna, Kucsera ve Neck, 2017, s. 3).

Baumol maliyet hastalığı, verimlilik farklılıkları ile ücret artışları arasındaki ilişkiyi modellemekte olup; durağan endüstrilerdeki ücret oranlarının, durağan olmayan sektördeki yüksek ücret oranlarıyla birlikte artma eğiliminde olduğuna işaret etmektedir. Baumol (1996) çalışmasında, otomobil üretimi (durağan olmayan) ile Mozart dörtlülerinin performansını (durağan) karşılaştırmalı olarak ele almaktadır. Otomobil üretiminde, toplam maliyet ve çıktı aynı yüzde oranında artmakta; birim başına işgücü maliyeti değişmeden kalmaktadır. Diğer durumda ise üretkenlik değişmeden kalmakta ancak oyuncuların kazançları artarak birim başına maliyet yükselmektedir. Bu noktada, hizmet endüstrilerinin zaman içinde daha fazla işçi çekmesi için daha yüksek ücret oranları gerekmektedir. Bu ise fiyat enflasyonuna işaret etmekte ve fiyatlar genel seviyesinin yükselmesine neden olmaktadır (Russo, 2016).

Teorik Çerçeve

Baumol maliyet hastalığı, hizmetler sektörünün imalat sektöründen daha düşük verimlilik artışlarına sahip olduğu argümanına dayalı olarak ortaya çıkan bir yaklaşımdır. Hizmet sektöründeki maliyet artışları kamu sektörü için önemli bir bütçe kısıtı oluşturmaktadır. Sağlık, eğitim ve sosyal hizmetler gibi vergiyle finanse edilen sektörlerdeki maliyet artışları, hizmet sağlayıcısı olarak kamu sektörü için önemli bir sorun olma eğilimindedir. Çünkü söz konusu sektörlerdeki artan maliyetlerin karşılanması için vergi oranlarının sürekli olarak artması kaçınılmaz görünmektedir.

1960'lı yıllardan itibaren sağlık harcamalarının artması finansman sorunları açısından tüm dünyada büyük endişelere neden olmuştur. Bu süreçte, Baumol'un maliyet hastalığı teorisinin ve teorisinin küresel olarak büyüyen sağlık harcamaları üzerindeki gerçek etkisi hakkında yoğun bir literatür ortaya çıkmıştır. Yaygın olarak Baumol maliyet hastalığı olarak bilinen yaklaşım, diğer sektörlerin maliyetleri sabit kalsa bile, ekonominin bazı sektörlerinin neden artan maliyetlerle karşı karşıya olduğunu gösteren teorik bir çerçeve sunmaktadır. Temel öncül, kişi-saat başına çıktının ekonominin her sektöründe farklı oranlarda büyümesidir. Bazı sektörler, teknolojik değişiklikleri ve yenilikleri diğerlerinden daha kolay bir şekilde uygulayabilir ve bu durum, zaman içinde çeşitli sektörler arasındaki verimlilik farkını kaçınılmaz olarak genişletecektir. İkinci önerme, ücretlerdeki büyümenin tüm sektörlerde oldukça yaygın olduğuna ilişkindir. Verimlilik düzeylerindeki farklılıklardan bağımsız olarak, ücretler tüm ekonomide aynı oranda artma eğilimindedir. Verimlilikteki büyüme, aynı çıktı hacminin daha az emekle üretilebileceği anlamına

gelmektedir ve bu nedenle, yavaş büyüyen sektörlerde de ortalama maliyetlerin (girdi birimi başına) artması beklenmektedir (Gästgifvars, 2020, s. 137).

Baumol (1967) tarafından geliştirilen modelde, emek verimliliğine dayalı olarak durağan ve durağan olmayan iki sektör ele alınmış ve çeşitli önermeler geliştirilmiştir. Modelde, verimlilikteki büyüme açısından durağan sektör 1. Sektör (verimli olmayan); durağan olmayan sektör (verimli olan) ise 2. Sektör şeklinde betimlenmiştir. İlk olarak, her iki sektördeki çıktının (Y) ile gösterildiği varsayılmıştır. Şöyle ki;

$$Y_{1t} = aL_{1t} \quad (1.1)$$

$$Y_{2t} = bL_{2t}e^{rt} \quad (1.2)$$

Burada L_{1t} ve L_{2t} , her iki sektörde kullanılan emek miktarlarıdır ve a ile b sabit katsayısını göstermektedir. 1. Sektördeki verimlilik zaman içinde değişmez iken; 2. Sektördeki verimlilik r katsayısı oranında sürekli artmaktadır.

İkinci olarak, Baumol (1967), ücretlerin iki sektörde eşit olduğunu ifade etmektedir. Şöyle ki; ücretlerin, verimliliği yüksek olan 2. Sektördeki ile uyumlu bir biçimde büyümekte olduğu ve emek birimi başına W_t dolar olarak sabitlendiği varsayılmaktadır. Denklem şu şekilde gösterilir:

$$W_t = We^{rt} \quad (1.3)$$

(1.1), (1.2) ve (1.3) denklemlerine dayalı olarak, her iki sektördeki birim maliyetler şu şekilde türetilmektedir:

$$C_1 = W_t L_{1t} / Y_{1t} = We^{rt} L_{1t} / a L_{1t} = We^{rt} / a \quad (1.4)$$

$$C_2 = W_t L_{2t} / Y_{2t} = We^{rt} L_{2t} / b L_{2t} = We^{rt} / b \quad (1.5)$$

Denklem (1.4) ve (1.5) kullanılarak, her iki sektörün nispi birim maliyetini şu şekilde gösterilebilir:

$$C_1 / C_2 = (L_{1t} / Y_{1t}) / (L_{2t} / Y_{2t}) = be^{rt} / a \quad (1.6)$$

Yukarıdaki denklemlere dayalı olarak şu çıkarım yapılabilir. Verimli olmayan 1. Sektördeki birim maliyetler zaman içinde artmakta; verimli olan 2. Sektördeki maliyetler ise sabit kalmaktadır (*1. Önerme*). Bu noktada iş talebi ile işgücü piyasası arasındaki dengeye dayalı olarak, her iki sektörde de ücretlerde aynı oranda büyümenin gerçekleşmesi beklenmektedir. Her iki sektördeki ücretlerin verimli olan 2. Sektördeki verimlilikle aynı oranda arttığı varsayıldığında, işgücü maliyetlerinin sürdürülebilirliği verimli olmayan sektör açısından giderek daha zor olacaktır. Bu noktada, sektörler arasındaki nispi maliyetlerin artması beklenen bir sonuçtur. Her sektördeki fiyatların maliyetleriyle orantılı olduğu dikkate alındığında verimli olmayan sektördeki fiyatların artması beklenmektedir.

Uygulamada bu koşullar altında, verimli olmayan 1. Sektörün çıktısına yönelik piyasa talebinin düşmesi beklenmektedir. Bu noktada, iki çıktıya olan talebin esnekliğinin, maliyetlerle orantılı fiyatlar açısından birbirleriyle uyumlu olduğu varsayıldığı zaman her iki sektörde üretilen mallara yönelik harcamalar sabit kalmaktadır. Şöyle ki:

$$C_1Y_1/C_2Y_2 = We^{\pi}L_{1t} / We^{\pi}L_{2t} = L_{1t} / L_{2t} = A \text{ (Sabit)} \quad (1.7)$$

Bu noktada, iki sektörün çıktı oranı şu şekilde gösterilecektir:

$$Y_1 / Y_2 = a L_{1t} / b L_{2t}e^{\pi} = aA / be^{\pi} \quad (1.8)$$

Verimli olmayan sektördeki emeğin büyüme oranı, verimli sektördeki emek ve verimlilik büyüme oranlarının toplamından az ise bu varsayım makuldür. Başka bir ifadeyle, verimli olmayan sektördeki mal talebi zamanla sıfıra yaklaşacaktır.

Baumol (1967), tarafından geliştirilen modelin *ikinci önermesi*, talep esnekliği oldukça düşük (hatta olmayan) verimli olmayan sektörün çıktılarının düşme ve belki de nihayetinde yok olma eğilimidir. Şöyle ki; dengesiz büyüme sorunu yaşayan bir ekonomide, verimli olmayan bir sektör gitgide daha az mal üretecek ve talep sonunda ortadan kalkacaktır. Bu süreçte sadece talebin fiyat esnekliği inelastik olan piyasaların artan maliyetlerden kurtulacağı ifade edilmektedir. Bu noktada ancak devletin yüksek transfer harcamaları ile sektörler arasındaki üretim oranını sabit tutabilir. Bu noktada, verimli ve verimli olmayan sektörler arasındaki büyüme oranındaki fark, daha yüksek transfer maliyetlerine yol açacaktır.

Üçüncü önerme, tüm sektörlerde üretilen mal miktarı sabit tutulursa, verimli sektördeki işgücü, verimli olmayan sektöre kayma eğilimi gösterecektir. Teknolojik değişiklikler, verimli sektördeki firmalarının daha az istihdamla çalışmasına olanak sağlamakta olup; bu süreç sektördeki istihdamın azalmasına (hatta sıfıra yaklaşmasına) yönelik bir eğilimi ortaya çıkarmaktadır. Baumol (1967) modelin *dördüncü önermesi* ise dengesiz verimlilik durumunda dengeli bir büyüme elde etme girişimi, işgücünün büyüme hızına uyum sağlayan bir büyüme oranına yol açmalıdır. Bu noktada özellikle, bir sektördeki verimlilik ve toplam işgücü sabit kalırsa, ekonominin büyüme hızı asimptotik olarak sıfıra yaklaşma eğiliminde olacaktır.

Literatür

1960'lı yıllardan itibaren Baumol'un maliyet hastalığı teorisinin test edilmesine yönelik yoğun bir literatür ortaya çıkmıştır. Ampirik çalışmalarda baskın yöntem, maliyet hastalığının özelliklerini ortaya çıkaracak ve belli bir mekândaki toplam sağlık harcamalarını nasıl etkileyeceğini test edecek bir değişken oluşturmaktır. Baumol değişkeni olarak adlandırılan bu değişken

ağırlıklı olarak, kişi başı nominal ücret artışı ile kişi başı verimlilik artışı arasındaki fark şeklinde hesaplanmaktadır.

Baumol'un dengesiz büyüme modeli, sağlık hizmetleri harcamalarının verimlilik artışının üzerindeki ücret artışları tarafından yönlendirildiğini ima etmektedir. Literatürde hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerdeki sağlık harcamalarında Baumol modelinin geçerliliği olup olmadığına yönelik çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Sağlık harcamalarındaki artış ile Baumol'un maliyet hastalığı üzerine yapılan çalışmalar, farklı metodolojilere ve verilere dayanmakta olup sonuçlar ağırlıklı olarak maliyet hastalığı hipotezinin geçerliliğine yöneliktir.

Hartwig (2008) tarafından yapılan çalışma, sağlık hizmetlerinde Baumol'un maliyet hastalığını test etmeye yönelik ilk sistematik çalışmadır. Çalışmada, 1960'dan 2004'e kadar olan zaman diliminde, 19 OECD ülkesinde dengesiz büyümenin sağlık harcamalarını nasıl etkilediği test edilmiştir. Baumol'un (1967) teorik yapısının izlendiği çalışmada, Baumol'un maliyet hastalığının artan sağlık harcamalarının önemli bir açıklayıcı faktörü olduğuna ilişkin ampirik kanıtlara ulaşılmıştır.

Bates ve Santerre (2013), Amerika Birleşik Devletleri'ndeki özel eğitim endüstrisini yüksek ve artan maliyetler ile betimleyerek Baumol'un hizmet sektöründeki maliyet hastalığının özel eğitim harcamalarındaki artışın bir kısmını açıklayıp açıklayamayacağını test etmiştir. Ampirik analizde Hartwig (2008) ve Colombier (2010) tarafından geliştirilen strateji uygulanmış ve 1980'den 2009'a kadar tüm ABD eyaletlerini kapsayan bir panel veri seti kullanılmıştır. Sonuçlar, Baumol'un maliyet hastalığının Amerika Birleşik Devletleri'ndeki özel eğitim sektörünü etkilediğini göstermiştir.

Baumol maliyet hastalığının etkilediği sektörler, yüksek iş gücü katsayısına rağmen düşük verimlilik artışı ile karakterize edilmektedir. Baumol'a (1993) göre sağlık hizmeti, maliyet hastalığı sorunsalının öne çıktığı temel sektördür. Colombier (2012) tarafından yapılan çalışmada, Baumol'un (1967) dengesiz büyüme modelinden yararlanılarak *uyarlanmış Baumol değişkeni* şeklinde adlandırılan yeni bir değişken kullanılmış ve Baumol maliyet hastalığını argümanının sağlık hizmetleri üzerindeki etkileri test edilmiştir. Çalışmada, sağlık hizmetlerinde Baumol'un maliyet hastalığının geçerli olduğu, ancak etkinin sadece küçük bir ölçüde olduğu ifade edilmiştir. Analiz sonuçlarına göre, sağlık hizmetlerinde verimliliği aşan ölçüde, ücretlerde bir puanlık bir artış, kişi başına sağlık harcamalarının büyüme oranını yaklaşık 0,2 puan artırmaktadır.

Sağlık harcamalarındaki artış, Jeetoo (2020) tarafından gelişmekte olan ülkeler açısından test edilmiştir. Çalışmada, Baumol'un (1967) dengesiz

büyüme modelinin, gelişmiş ülkelerdeki sağlık harcamalarında gözlenen artış için potansiyel bir açıklama sağladığı ifade edilmiş; söz konusu hipotezin gelişmekte olan ülkelerde test edileceği vurgulanmıştır. Bu kapsamda çalışma, Sahra Altı Afrika'daki (SSA) sağlık maliyetlerinin Baumol maliyet hastalığından etkilenip etkilenmediğini incelemiştir. Çalışma, Hartwig (2008) tarafından önerilen ve Colombier (2012) tarafından genişletilen ampirik bir teste dayanmakta olup; 2004–2016 dönemini kapsayan 44 ülkeden oluşan bir panel veri seti kullanılmıştır. Analiz sonuçları, SSA'daki sağlık sektörünün kısmen Baumol maliyet hastalığı tarafından belirlendiğini göstermiştir.

Atanda ve Reed (2008) tarafından yapılan bir diğer çalışmada, Hartwig (2008) tarafından önerilen değişkenler dikkate alınarak, Baumol'un Maliyet Hastalığı teorisi OECD ülkeleri açısından test edilmiştir. 1971-2003 yılları arasında 19 OECD ülkesinden elde edilen yıllık verilere dayalı olarak yapılan çalışmada, işgücü verimlilik artışından daha yüksek seviyedeki ücret artışı şeklinde tanımlanan Baumol değişkeninin katsayısının pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı olduğunu bulmuştur. Analiz sonuçları Baumol'un Maliyet Hastalığı teorisinin OECD sağlık harcamalarındaki artışların ana itici gücü olduğu sonucuna varmıştır. Atanda, Menclova ve Reed (2018) tarafından yapılan bir diğer çalışmada ise farklı sonuçlara ulaşılmıştır. Çalışmada, Baumol'un aksiyomlarına sıkıca dayanan 2 sektörlü bir model oluşturulmuştur. Söz konusu modelde, sağlık sektöründe istihdam edilen toplam işgücünün payının ve sağlık ile sağlık dışı sektörlerin nispi fiyat endeksinin ekonomi genelindeki üretkenlik ile pozitif yönde ilişkili olması gerektiği öngörülmüştür. 1995–2016 yılları arasında 28 OECD ülkesinden ve 1947-2015 yıllarında ise 14 ABD endüstri grubundan alınan yıllık veriler kullanarak yapılan çalışmada, Baumol'un Maliyet Hastalığı teorisini destekleyecek çok az kanıt bulunmuştur.

Nose (2015) tarafından yapılan bir çalışmada, Baumol'un maliyet hastalığı etkisi de dahil olmak üzere, öğrenci başına kamu eğitim harcamalarındaki artış analiz edilmektedir. 1995-2009 yılları arasında 61 gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeyi kapsayan çalışmada, öğretmenlere ödenen yüksek ücretlerin son yıllarda öğrenci başına harcamalardaki artışa önemli ölçüde katkıda bulunduğu tespit edilerek ekonometrik bir analiz yapılmıştır. Analiz sonuçlarına göre, Baumol etkisi, maliyet hastalığı teorisi tarafından öngörülenden çok daha düşük düzeydedir. Evangelinos, Wieland ve Kühnhausen (2012), tarafından yapılan bir çalışmada ise yerel toplu taşıma sektöründe Baumol maliyet hastalığının varlığı ve olası politika sonuçları incelenmiştir. Yerel toplu taşıma sektörünün emek yoğun ve durağan bir yapıda ele alındığı ve Baumol maliyet hastalığına dayalı hipotezin test edildiği çalışmada, etkinlik ve verimlilik analizleri

yapılmıştır. Analiz sonuçları, söz konusu sektör için Baumol maliyet hastalığının varlığını doğrulamaktadır.

Ho, Li ve Zhou (2014) tarafından Çin'deki eyaletlere yönelik olarak yapılan bir panel veri analizinde, Baumol'un dengesiz büyüme hipotezi test edilmiştir. Rassal etkiler modelinin kullanıldığı çalışmada, Baumol değişkeninin yanı sıra araç değişken olarak konut fiyatları; kontrol değişkenleri olarak ise reel GSYİH büyümesi, demografik yapı, bütçe açığı, kirlilik emisyonları ve sağlık sektörü kalitesi kullanılmıştır. Çalışmada, Çin ekonomisi ölçeğinde ücret artışı verimlilik artışını aşması durumunda sağlık harcamalarının daha hızlı arttığı sonucuna ulaşılmıştır. Analiz sonuçları ayrıca, Baumol'un maliyet hastalığının, kırsaldan kente göçün daha az yoğunlukta olduğu az gelişmiş batı bölgelerinde diğer bölgelere kıyasla daha önemli bir rol oynadığını göstermiştir. Söz konusu bulgu, Baumol'un maliyet hastalığının, gelir, demografik yapı ve bütçe kısıtı gibi önceki çalışmalarda incelenen değişkenlere ek olarak, bölgesel farklılıklar açısından da dikkate alınmasının gerekliliğini ortaya koymuştur.

Rossen ve Faroque (2016) tarafından Kanada'ya ilişkin olarak yapılan çalışmada, 1982–2011 dönemine ilişkin olarak, kişi başı sağlık hizmeti harcamalarının artış oranının Baumol maliyet hastalığı bağlamında ele alınıp alınamayacağı incelenmiştir. Çalışmanın temel amacı, Baumol hipotezinin sağlık harcamaları üzerindeki etkisini analiz etmektir. Çalışmadaki en önemli bulgu, Baumol değişkeninin, Kanada eyaletlerinin çoğunda, kişi başına sağlık harcamalarının artış hızı ile pozitif ve anlamlı bir şekilde ilişkili olmasıdır. Ancak çalışmada, Baumol katsayısının nicel tahminlerinin tüm eyaletler için oldukça küçük değerler aldığı da (sıfıra yakın) vurgulanmış olup; bu durumun maliyet hastalığının önemini azalttığı da ifade edilmiştir.

Ampirik Uygulama

Sağlık harcamalarındaki artışın kamu bütçesi üzerindeki etkisi, harcamalarındaki artışı açıklamaya çalışan ve maliyetleri azaltmak için hangi değişkenlerin öne çıktığını analiz eden çalışmaların temel motivasyon kaynağıdır. Bu çalışmada da emek yoğun bir hizmet olan sağlık hizmetlerinin ücret seviyesi ile olan bağlantısı, Baumol maliyet hastalığı bağlamında ekonometrik olarak analiz edilmektedir.

Araştırmanın Veri Seti ve Değişkenler

Bu çalışmada, OECD üyesi ülkelerde Baumol maliyet hastalığı hipotezinin geçerli olup olmadığı panel veri analizi ile test edilmiştir. Örneklemedeki ülkeler; Avusturya, Avustralya, Belçika, Kanada, Şili, Çek Cumhuriyeti, Danimarka, Estonya, Finlandiya, Fransa, Almanya, Yunanistan, Macaristan, İzlanda,

İrlanda, İsrail, İtalya, Japonya, Kore, Letonya, Lüksemburg, Meksika, Hollanda, Yeni Zelanda, Norveç, Polonya, Portekiz, Slovak Cumhuriyeti, Slovenya, İspanya, İsveç, İsviçre, Türkiye, Birleşik Krallık ve Amerika Birleşik Devletleri'nden oluşmaktadır.

Sağlık harcamalarındaki artış ile Baumol maliyet hastalığı arasındaki ilişkiyi ampirik olarak ölçmeden önce analizde kullanılan verileri tanıtmakta fayda görülmektedir. Analizde kullanılan veriler aşağıda gösterilmiştir:

Baumol Değişkeni (Baumol): Kişi başı nominal ücret artışı ile kişi başı verimlilik artışı arasındaki fark. Söz konusu değişken logaritmali olarak ifade edilmiştir.

Sağlık (HEALT1): Kişi başına sağlık harcamaları

Gelir (GDP1): Kişi başına düşen gelir (Yıllık %)

Yaşam (LIFE): Doğumda beklenen yaşam süresi, toplam (yıl)

İşsizlik (UN1): İşsizlik, Toplam (Toplam İşgücünün Yüzdesi (Modellenen ILO Tahmini)

Şehirleşme (URB1): Kentsel Nüfus (Toplam Nüfusun Yüzdesi)

Baumol değişkeni, her bir ülkedeki toplam ücretlerdeki artış ile toplam emek verimliliğindeki artışın farkı alınarak hesaplanmaktadır. Söz konusu değişkenin pozitif değeri, verimlilik artışından daha büyük bir ücret artışına işaret eder. Yöntem, sağlık harcamalarının ölçümünün bağımlı değişken olduğu ve Baumol değişkeninin içsel bir bağımsız değişken olarak hareket ettiği çok sayıda regresyon modeli ile ekonometrik olarak test edilmiştir.

Baumol değişkeni iki bileşenden oluşur. Bunlar; işçi başına ücretin büyüme oranı ve işçi başına üretimin büyüme oranıdır. Baumol değişkenin katsayısı 1 ise sağlık harcamalarının baumol maliyet hastalığına yakalandığı kabul edilir. Ancak katsayı değeri 0 ise sağlık harcamalarının baumol maliyet hastalığından etkilenmediği kabul edilmektedir. Baumol, işgücü verimliliğinin hem sağlık hizmetlerinde hem de ekonominin geri kalanında pozitif bir oranda arttığını, ancak oranın sağlık hizmetlerinde ekonominin geri kalanına göre önemli ölçüde daha yavaş olduğunu belirtir.

Her bir değişken doğal logaritmali olarak kullanılmış; serilerin logaritması alınmadan önce seriler pozitif hale getirilmiştir. Değişkenlere ilişkin veriler, OECD istatistik veri tabanından alınmıştır.

Model ve Metodoloji

Çalışmada panel regresyon analizi yapılmıştır. İlk olarak, modelde kullanılan değişkenler için yatay kesit bağımlılık sınaması yapılarak panel birim kök testleri ile değişkenler durağanlaştırılmış; sonrasında ise statik panel veri modelleri arasında yer alan sabit etkiler ve rassal etkiler modelleri arasında

seçim yapılarak en uygun model tespit edilmiştir. İzleyen aşamada ise sabit etkiler modelinin etkinliğinin sınanması için değişen varyans, otokorelasyon ve yatay kesit bağımlılık testleri yapılarak model tahmin edilmiştir.

Panel Veri Modelleri

Panel veriler, bireyler, haneler, firmalar, şehirler ve devletler gibi gözlemlenen birimler üzerinde belirli bir sayıda değişkenin belirli bir süre boyunca tekrarlanan ölçümlerini sağlayan, kesitsel bir zaman serisi veri kümesidir.

Bulgular ve Tartışma

Çalışmada öncelikle serilerin durağan olup olmadıkları incelenmiştir. Bir serinin zaman içerisinde ortalaması, varyansı ve otokovaryansının sabit olması biçiminde ifade edilebilecek durağanlık kavramı, serinin değerinin uzun dönemde bir değere yaklaşması ya da beklenen değer etrafında dalgalanması anlamına gelmektedir. Durağan olmayan panel veri modelleri ile çalışıldığında tıpkı zaman serilerinde olduğu gibi sahte regresyon problemi meydana gelmektedir. Bu nedenle panel verilerde her bir birim için zaman boyutu arttığında, tahmine geçilmeden önce durağanlığın sınanması; başka bir ifadeyle serinin birim köklü olup olmadığının belirlenmesi önemlidir (Tatoğlu, 2017, s. 3-4).

Literatürde panel veri analizlerinde kullanılan birim kök testleri, örnek çekim sürecinin sonucuna bağlı olarak birinci nesil ve ikinci nesil olmak üzere ikili ayırmda ele alınmaktadır. Birinci nesil testler, birimler arasında korelasyon olmadığı varsayımına dayanmakta iken; ikinci nesil testler, birimlere ait seriler arasında korelasyonun varlığına izin vermektedir.

Çalışmada öncelikle birinci nesil panel birim kök sınaması yapılmıştır. Bu amaçla Maddala ve Wu (1999) ve Choi (2001) tarafından geliştirilen testler kullanılmıştır. Söz konusu testlerde “hiçbir birim durağan değildir” şeklindeki temel hipotez, “birimlerden en az biri durağandır” şeklinde kurulan alternatif hipoteze karşı test edilmektedir. Sonuçlar, Tablo 1’de gösterilmiştir.

Tablo 1: Birim Kök Testleri

Değişkenler	Maddala ve Wu (Fisher ADF)			Choi (Fisher PP)		
	Sabitsiz	B.Sabitli	B.Sabitli Trendli	Sabitsiz	B.Sabitli	B.Sabitli Trendli
Baumol	-5.388 (0.000)*	-5.327 (0.000)*	-5.181 (0.003)*	-5.460 (0.000)*	-5.417 (0.000)*	-5.248 (0.000)*
Sağlık	-5.455 -1.000	-2.529 (0.126)	-2.635 (0.271)	10.762 -1.000	-2.055 (0.263)	-2.553 (0.302)
Gelir	-1.518 (0.117)	-3.751 (0.012)**	-4.037 (0.026)**	-1.349 -157	-3.751 (0.012)**	-4.032 (0.027)**
Yaşam	2.094 (0.987)	-6.065 (0.000)*	-2.940 (0.173)	5.613 -1.000	-8.830 (0.000)*	-3.815 (0.040)**
İşsizlik	-0.568 (0.456)	-1.777 (0.378)	-1.668 (0.722)	-0.560 (0.460)	-1.777 (0.378)	-1.708 (0.704)
Şehirleşme	23.157 (0.999)	-6.101 (0.000)*	-0.487 (0.972)	7.039 -1.000	0.752 (0.989)	-5.609 (0.001)*

Not: Parantez içindeki değerler olasılık değerlerini göstermektedir. *, % 1 seviyedeki; ** ise % 5 seviyesindeki anlamlılık düzeyini göstermektedir.

Serilerin durağanlık sınaması; sabit terimin bulunduğu “sabitli” model, sabit terim ve trendin her ikisinin de bulunmadığı “sabitsiz” model ile hem sabit hem de trendin bulunduğu “trendli ve sabitli” model çerçevesinde incelenmiştir. Fisher ADF ve Fisher PP test sonuçlarına göre Baumol değişkeni dışında tüm değişkenler, düzey değerlerinde durağan değildir. Bu nedenle tüm serilerin birinci farklarının alınması gerekmektedir. Ancak panel veri uygulamalarında, yatay kesit bağımlılığı problemi olması durumunda birinci nesil birim kök test sonuçlarına şüpheyle yaklaşılmalıdır. Birimler arasında korelasyon, birinci nesil birim kök testlerinin asimptotik özelliklerini etkilemektedir. Çalışmada, birimler arasında korelasyon olup olmadığını test etmek amacıyla, Pesaran (2004) tarafından geliştirilen CD testi yapılmıştır. Pesaran (2004), birimler arası korelasyonu test etmek amacıyla önerdiği testte, ADF regresyonunun tahmininden elde edilen kalıntıları kullanmaktadır (Tatoğlu, 2017, s.105). Test sonucu Tablo 2’de gösterilmiştir.

Tablo 2: Birimler Arası Korelasyon Test Sonuçları

Değişkenler	İstatistik	Olasılık Değeri
Sağlık	99.730	0.000
Baumol	18.965	0.000
Gelir	62.698	0.000
Yaşam	98.665	0.000
İşsizlik	20.675	0.000
Şehirleşme	51.184	0.000

Birimler arasında korelasyon olup olmadığı panel veri analizinde kullanılan değişkenler bazında ayrı ayrı incelenmiştir. Tablo 2’deki test sonuçları incelendiğinde, tüm değişkenlerin olasılık değerinin 0.05’ten küçük olduğu görülmüştür. Dolayısıyla “kesitler arasında bağımlılık yoktur” temel hipotezi tüm değişkenler bağlamında reddedilmektedir. Paneli oluşturan kesitler arasında birimler arasında korelasyonun olmasından dolayı ikinci nesil birim kök testi yapılmıştır. Çalışmada, ikinci nesil birim kök testlerinden Pesaran’ın (2007) geliştirdiği CADF testi kullanılmıştır. Test sonuçları, Tablo 3’de gösterilmiştir.

Tablo 3: İkinci Nesil Birim Kök Test Sonuçları

CIPS Tests				
	Seviyesinde		Birinci Farkında	
	Trendsiz	Trendli	Trendsiz	Trendli
	Zt-bar (p-value)	Zt-bar (p-value)	Zt-bar (p-value)	Zt-bar (p-value)
Baumol	-10.913 (0.000)*	-8.192 (0.000)*		
Sağlık	-0.287 (0.387)	0.181 (0.572)	-10.482 (0.000)	-7.992 (0.000)
Gelir	-6.551 (0.000)*	-4.405 (0.000)*		
Yaşam	-5.122 (0.000)*	-2.292 (0.011)**		
İşsizlik	2.955 (0.998)	3.179 (0.999)	-6.852 (0.000)	-4.835 (0.000)
Şehirleşme	0.035 (0.514)	-0.284 (0.388)	-9.398 (0.000)	-5.600 (0.000)

Notlar: *, **, *** simgeleri sırasıyla % 1, % 5 ve % 10 anlamlılık düzeylerini ifade etmektedir. Pesaran (2007) birim kök testi (CIPS), “multipurt” STATA komutu ile uygulanmıştır. Gecikme uzunlukları (p) AIC ve SIC kriterlerine göre belirlenmiştir. Kritik değerler sabitli modelde -2.070 (%10), -2.150 (%5) ve -2.300 (%1); sabitli ve trendli modelde ise -2.580 (%10), -2.660 (%5) ve -2.810 (%1) şeklindedir.

Pesaran CADF testine göre, sağlık, işsizlik ve şehirleşme değişkenleri dışındaki tüm değişkenler durağandır. Söz konusu değişkenler, birinci farkları alındığında ise durağan hale gelmektedir. Bu nedenle bu üç değişken modelde birinci farkları alınarak kullanılmıştır. Durağanlık seviyeleri belirlendikten sonra panelin tahmin yöntemine geçilmiştir. Bu noktada sabit etkiler ve tesadüfi etkiler tahmincileri arasında karar vermek için Hausman testi uygulanmıştır. İzleyen kısımda ise panel verilerde kullanılan model yapılarında değişen varyans, otokorelasyon ve yatay kesit bağımlılık problemlerinin olup olmadığı incelenmiştir. Sonuçlar, Tablo 4’de verilmiştir.

Tablo 4: Statik Panel Tahmin Sonuçları

Değişkenler	Sabit Etkiler	Tesadüfi Etkiler
Baumol	0.173 (0.000)	0.172 (0.000)
Gelir	0.007 (0.000)	0.010 (0.000)
Yaşam	-0.792 (0.000)	-0.287 (0.000)
İşsizlik	0.001 (0.903)	-0.288 (0.075)
Şehirleşme	0.758 (0.345)	0.564 (0.505)
Chi ² F-ist	F(5, 590) = 31.46 Prob > F = 0.0000	Wald chi2(5) Prob > chi2 = 0.0000
Hausman Testi	Chi2 (5) = 77.50 Prob > chi2 = 0.000	
Değiştirilmiş Wald Testi	Chi2 (35) = 1397.28 Prob > chi2 = 0.0000	
Otokorelasyon Testleri	F(34,555) = 2.00 Prob > F = 0.0008 Modified Bhargava et al. Durbin-Watson = 1.7469471 Baltagi-Wu LBI = 1.8376253	
Yatay Kesit Bağımlılığı Testi	Pesaran Yatay Kesit Bağımlılığı = 12.951, Prob = 0.0000	

Tablo 4’de görüldüğü üzere, Hausman test istatistiğine ilişkin bulgular, H₀ hipotezinin reddedildiği ve rassal etkiler modelinin varsayımlarının karşılanmadığını göstermektedir. Test sonuçları, tahmin sürecine sabit etkiler modeli ile devam edilmesini gerektiğini ortaya koymaktadır.

Ekonometrik analizlerde heteroskedasite problemi, yatay kesit birimler içinde hata süreci homoskedastik iken varyansının birimlere göre değişebildiği durumlarda karşılaşılmaktadır. Sabit etkiler modelinde birimlere göre heteroskedasitenin varlığı, Değiştirilmiş Wald testi ile sınanmıştır. Sabit etkiler modelinde, kalıntılardaki birimlere göre heteroskedasitenin varlığı Değiştirilmiş Wald testi ile sınanmak istendiğinde öncelikle model tahmin edilmekte; sonrasında Wald testi uygulanmaktadır. Tablo 4’de test sonuçları gösterilmiştir. Test sonuçlarına göre H₀ hipotezi reddedilmekte, varyansın birimlere göre

değiştii anlaşılmakta ve dolayısıyla birimlere göre heteroskedasite olduğu sonucuna varılmıştır.

Sabit etkiler modelinde otokorelasyonun varlığı Bhargava, Franzini ve Narendranathan'ın DW testi ile Baltagi-Wu'nun LBI testleri ile sınanmıştır. Otokorelasyonun varlığını sınamak için önerilen test istatistiklerinin elde edilebilmesi için, öncelikle modeller AR(1) kalıntıları kullanılarak sabit etkiler varsayımı ile tahmin edilmektedir. Testlerin her ikisi de, otokorelasyon katsayısının sıfıra eşit olduğu H_0 hipotezi ile sınanmaktadır. Tablo 4'de test sonuçları gösterilmiştir. DW testi ile LBI testlerinin sonuçlarının 2'den küçük olması, sabit etkiler modeli için otokorelasyon sorunu olduğuna işaret etmektedir. Bu nedenle modelde otokorelasyon problemi bulunmaktadır.

Panel veri modellerinin genel varsayımlarından bir diğeri, hata terimlerinin birimlere göre bağımsız olmasıdır. Bu nedenle çalışmada, birimler arasında korelasyon olup olmadığı test edilmelidir. Sabit etkiler modelinde birimler arası korelasyonun varlığını sınamak amacıyla Pesaran'ın testi ile sınanmıştır. Tablo 4'de test istatistiği ve olasılık değeri görülmektedir. Sonuçlara göre, H_0 hipotezi reddedilmekte ve dolayısıyla, birimler arasında korelasyon olduğuna anlaşılmıştır.

Tahmin edilen sabit etkiler modelinde heteroskedasite, otokorelasyon ve birimler arası korelasyon varsayımlarından sapmaların olması durumunda hata terimlerinin varyans-kovaryans matrisi birim matris olma özelliğini kaybetmektedir. Bu durumda varsayımdan sapmaya uygun bir düzeltme yöntemi seçilmelidir. Bu çalışmada, kurulan model için değişen varyans, otokorelasyon ve yatay kesit bağımlılığı sorunlarının olduğuna varsayımları altında uygun düzeltmeler, Driscoll-Kraay tahmincisiyle yapılmıştır.

Tablo 5: Driscoll-Kraay Dirençli Tahminci Sonuçları

Değişken	Katsayı	Standart Hata	t-istatistiği	Olasılık Değeri
Baumol	0.173	0.040	4.34	0.000
Gelir	0.007	0.003	1.96	0.066
Yaşam	-0.792	0.145	-5.46	0.000
İşsizlik	0.001	0.023	0.07	0.946
Şehirleşme	0.758	0.488	1.55	0.139

Not: * ve ** simgeleri sırasıyla % 1 ve % 5 anlamlılık düzeylerini ifade etmektedir.

OECD örnekleminde Tablo 5'te yer alan tahmin sonuçlarına göre f istatistiğinin 1'den büyük olması modelin istatistiki olarak anlamlı olduğunu ifade etmektedir. Modeldeki değişkenlerin olasılık değerlerine bakıldığında Baumol, gelir ve yaşam değişkenlerinin %5' ten küçük olması istatistiksel açıdan sağlık harcamaları ile anlamlı bir ilişkisi olduğuna tespit edilmiştir. Bu değişkenler

arasında en anlamlı değişkenler Baumol ve gelir değişkenidir. Ancak işsizlik değişkeni ve şehirleşme değişkeninin anlamlılığı %5'ten büyüktür bu nedenle istatistiksel olarak anlamlı bir sonuç tespit edilmemiştir.

Baumol değişkeni 0.173 katsayı değeri ile sağlık harcamalarını anlamlı ve pozitif olarak etkilemektedir. Ancak Baumol Maliyet Hastalığı'nın teoride kat sayısının 1'e yakın olduğu iddia edilmektedir. Bu nedenle 0.173 katsayısı ile sağlık harcamalarında Baumol Maliyet hastalığının görüldüğünü ancak bu hastalık düzeyinin yüksek olmadığını söyleyebiliriz. Bilindiği gibi, hastanelerde giderek daha fazla tıbbi cihaz kurulmaktadır ve bu alanda teknik ilerleme oldukça önemlidir. Bu nedenle, sağlık hizmetlerinin üretimi, üretim faaliyetleri kadar, hatta daha fazla sermaye-yoğun olabilir. Devletleştirilmiş bir sağlık sistemine sahip ülkelerde, fiyatlar doğrudan hükümet tarafından belirlenir. Tıbbi hizmetlerin en azından bir kısmının özel sektör tarafından sağlandığı diğer ülkelerde, fiyatlar genellikle sağlayıcıların dernekleri ile finansman organı veya organları, örneğin sağlık sigortaları dernekleri arasında kararlaştırılır. Hükümet fiyat oluşumu üzerinde yeniden etki yapabilir. Sağlık hizmetlerinde ulusal fiyat eğilimlerinin bu nedenle ulusal sağlık sistemleri kadar çeşitli olması beklenmelidir. En önemlisi, bazı hükümetler tıbbi bakım fiyatlarının maliyetlere paralel olarak yükselmesini önlemek için kasıtlı olarak belirli sağlık hizmetlerini sübvans ettiğinden, fiyat eğilimlerinin her ülkedeki sağlık hizmeti maliyetlerinin gerçek gelişimini yansıtmaması beklenemez. Baumol değişkeninde, 'ilerlemeyen' sektörler arasında belirttiği sağlık sektörü toplam harcamalardan gittikçe artan bir pay almaktadır çünkü genel ekonomideki ücretler, genel işgücü verimliliğinden daha hızlı büyür. Baumol'un modeli, işgücü verimliliği artışının üzerindeki ücret artışlarının - her iki sektörde ortalama olarak - sağlık harcamalarındaki artışı yönlendirdiğini belirtir. Analiz, sağlık sektörünün Baumol maliyet hastalığına yakalandığını yani sağlık harcamalarında maliyet hastalığı etkisini doğrulamıştır.

Gelir, sağlık harcamalarında artışı anlamlı ve pozitif olarak etkilemektedir. Sağlığa yapılan harcamalar doğal olarak sağlık hizmetine muhtaç insan sayısına bağlıdır. Ancak bu durum bireylerin gelir düzeyleri ve yaşam şekilleriyle doğrudan bağlantılıdır. Sanayileşme sonucu artan kent nüfusları beraberinde barınma, çevre temizliği, beslenme problemleri ve çeşitli hastalıklara sebep olurken, aynı zaman insanlara istihdam alanları yaratmaktadır. Gelir seviyeleri artan insanlarda kaliteli bir yaşam isteği doğmaktadır. Bu isteği düzenli sağlık kontrolleri takip etmektedir. Bu nedenle sağlık hizmetlerine olan talep artmakta ve sağlık harcamaları artış göstermektedir.

Analizde kullanılan bir diğer değişken ise yaşam değişkenidir. Yaşam değişkeni ile sağlık harcamaları arasında anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir.

Bireylerin yaşam sürelerinin uzaması ve yaşlı nüfusun artması ile sağlık harcamalarına olan talep artmaktadır. Başka bir ifadeyle sağlık harcamalarının artması ile yaşam süreleri de artış gösterebilmektedir. İşsizlik değişkeni ise sağlık harcamaları arasında anlamlı bir ilişki tespit edilmemiştir.

Tahmin sonuçlarına bakıldığında şehirleşme değişkeni ile sağlık harcamaları arasında anlamlı bir ilişki bulunamamıştır. Şehirleşmenin artması ile yaşanan problemler, yaşam beklentisindeki gelişmeler, sağlık durumundaki gelişmelerin eşlik etmediği durumlarda sağlık harcamalarında artışlara yol açabilmektedir. Ancak örneklemede ele aldığımız OECD ülkelerinin sağlık verileri ile şehirleşme arasında anlamlı bir ilişki bulunamamıştır.

Sonuç

Bu çalışmada OECD ülkelerindeki sağlık harcamalarındaki artış eğilimin nedenleri ele alınmıştır. OECD genelinde sağlık harcamalarının artış oranı, ekonomik büyüme oranlarını geride bırakmıştır. Herkes için daha kaliteli ve daha erişilebilir hizmetlere olan talep, son yıllarda sağlık harcamalarında gözlenen artışların temel nedenleri arasında yer almaktadır. Özellikle artan gelirler, sağlık sistemlerinin neler sunması gerektiğine dair beklentileri yükseltmiştir.

Baumol, emek üretkenliği ile ilgili olarak bazı ekonomik faaliyetlerin doğası gereği ilerici ve diğerlerinin doğası gereği durgun olduğunu varsayar. Durgun olmayan sektörde üretkenlikteki artışlar ücretlerde artışlara yol açar. Durgun sektörde ise ücretler, diğer alanlardaki ücret artışlarına paralel kalmak için artacaktır. Sağlık hizmetleri sektörünü durağan sektör olarak tanımlar. Sağlık hizmetleri sektöründeki verimlilik artışı ortalamadan daha yavaş olduğu, ancak ücretler ekonominin geri kalanıyla paralel olarak arttığı için artmaktadır. Görüldüğü üzere Baumol modelindeki iki sektör arasında farklılaşmanın temel kaynağı emeğin rol aldığı faaliyet düzeyine bağlıdır.

Sağlık hizmetlerinin Baumol'un maliyet hastalığından etkilenip etkilenmediğinin incelendiği bu çalışmada, sağlık harcamalarında artışı tetikleyen değişkenler olarak başta Baumol değişkeni, yaşam değişkeni ve gelir değişkeni gelmektedir. Baumol değişkeninin sağlık harcamalarının büyümesi üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkisi olduğu test sonucu ile doğrulanmıştır. Yaşam değişkeni de diğer anlamlı değişkenlerden biriyken gelir değişkeni de anlamlı değişkenler arasındadır. Ancak şehirleşme ve işsizlik değişkenleri için istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki tespit edilememiştir.

Baumol'un düşük verimlilik artışından kaynaklanan bir maliyet fiyat hastalığı hipotezi, verilerle doğrulanmaktadır. Baumol'un analizi, sağlık harcamalarının arkasındaki ana itici güç olan arz yönlü temel bir faktörü; başka

bir ifadeyle, işgücü verimliliğindeki düzenli büyümenin yalnızca sermaye malları (makinelere) kullanan sektörlerde gerçekleşebileceği gerçeğini ortaya koymaktadır. Teknolojik ilerleme, ölçek ekonomilerinin de kaynağı olan sermaye mallarında kendini göstermektedir. Hizmet endüstrilerinin çoğunda ve özellikle sağlık hizmetlerinde, insan emeğinin yerine sermaye mallarını ikame ederek üretkenliği artırmak için çok az alan bulunmaktadır.

KAYNAKÇA

1. Andersen, Torben; Kreiner, Claus Thustrup (2015) : Baumol's cost disease and the sustainability of the welfare state, EPRU Working Paper Series, No. 2015-02, University of Copenhagen, Economic Policy Research Unit (EPRU), Copenhagen.
2. Atanda, A., Menclova, A. K., & Reed, W. R. (2018). Is health care infected by Baumol's cost disease? Test of a new model. *Health Economics*, 27(5), 832-849.
3. Baltagi, B. H., Lagravinese, R., Moscone, F., & Tosetti, E. (2017). Health care expenditure and income: A global perspective. *Health economics*, 26(7), 863-874.
4. Bates, L. J., & Santerre, R. E. (2013). Does the US health care sector suffer from Baumol's cost disease? Evidence from the 50 states. *Journal of Health Economics*, 32(2), 386-391.
5. Baumol, W. J. (1967). Macroeconomics of unbalanced growth: the anatomy of urban crisis. *The American economic review*, 57(3), 415-426.
6. Colombier, C. (2012). Drivers of health care expenditure: Does Baumol's cost disease loom large?, *Fifo Discussion Papers*, 12(5).
7. Erixon, F., & Van der Marel, E. (2011). What is Driving the Rise in Health Care Expenditures? An Inquiry into the Nature and Causes of the Cost Disease. *ECIPE Working Paper*, No. 05/2011, European Centre for International Political Economy (ECIPE), Brussels.
8. Evangelinos, C., Wieland, B., & Kühnhausen, T. (2012). Baumol's Cost Disease in The Local Transit Sector: A Comparative Analysis for Germany and the USA. *International Journal of Transport Economics/Rivista internazionale di economia dei trasporti*, 83-104.
9. Gästgifvars, K. (2020). Does the Finnish healthcare sector show signs of Baumol's cost disease? *Abo Akademi University*.
10. Godfrey, R., & Julien, M. (2005). Urbanisation and Health. *Clinical Medicine*, 5(2), 137-141.
11. Godfrey, R., & Julien, M. (2005). Urbanisation and Health. *Clinical Medicine*, 5(2), 137-141.
12. Hartwig, J. (2008). What drives health care expenditure? Baumol's model of 'unbalanced growth' revisited. *Journal of Health Economics*, 27(3), 603-623.
13. Köppl-Turyna, M., Kucsera, D., & Neck, R. (2017). *Growth of public consumption in Austria: Testing Wagner's law and Baumol's cost disease* (No. 10). Agenda Austria Working Paper.

14. Murthy, V. N., & Okunade, A. A. (2009). The core determinants of health expenditure in the African context: Some econometric evidence for policy. *Health policy*, 91(1), 57-62.
15. Nordhaus, W. D. (2006). Baumol's Diseases: A Macroeconomic Perspective. *The BE Journal of Macroeconomics*, 8(1).
16. Nose, M. (2017). Estimation of Drivers of Public Education Expenditure: Baumol's Effect Revisited. *International Tax and Public Finance*, 24(3), 512-535.
17. Rossen, B., & Faroque, A. (2016). Diagnosing the Causes of Rising Health-Care Expenditure in Canada: Does Baumol's Cost Disease Loom Large?. *American Journal of Health Economics*, 2(2), 184-212.
18. Russo, L. X. (2016). Cost Disease of Health Care and no Growth. *Economic and Environmental Studies*, 16(4 (40)), 717-728.
19. Santerre, R. E. (2009). costs of health care throughout the world. *Economics interactions with other disciplines—Volume I*, 30.
20. Schulz, E. (2005). The Influence of Supply and Demand Factors on Aggregate Health Care Expenditure with a specific focus on age composition. *ENEPRI Research Reports*, (16).
21. WHO (World Health Organization) (2020), Global Spending on Health 2020: Weathering The Storm. Geneva: World Health Organization.
22. WHO World Health Organization. (2004). *The Impact of Health Expenditure on Households and Options for alternative financing*. Regional Committee for the Eastern Mediterranean, No. EM/RC51/4).
23. World Health Organization, Urbanization and Health. (2010). Bulletin of the World Health Organization. 88(4), 241-320.

BANKA BİLANÇO ANALİZİNDE KULLANILAN YÖNTEMLER

Dr. Öğr. Üyesi Bülent Günceler

*İstanbul Okan Üniversitesi ; İşletme ve Yönetim Bilimleri Fakültesi,
ORCID: 0000-0002-3332-0751*

GİRİŞ

Dünyada para ve ticaretin olduğu her yerde çeşitli kurallara bağlanmış finansal sistemler mevcuttur. Finansal sistemlerde yer alan bir çok finansal oyuncular, geleneksel alışkanlıklar ve konulmuş kurallar çerçevesinde faaliyetlerini icra etmektedirler. Bu kuruluşlar içerisinde en büyük pay sektörü meydana getiren bankalara aittir. Bu kurumların faaliyetleri başta bankacılık kanunları olmak üzere bir çok mevzuat, yönetmelik ve koruyucu otoritelerin gözetimiyle çeşitli düzenlemelere tabi tutulmuştur. Son yüzyılda globalleşmenin artması nedeniyle, bankaların faaliyetleri sadece mevduat toplayıp kredi vermek dışında, bir çok yeni finansal aracın banka bilançoları içerisinde yer almaya başladığı görülmektedir.

Bankacılık Kanunları, bunlarla bağlantılı çeşitli yasal düzenlemeler; BASEL Komitesi, Uluslararası Denetim ve Muhasebe Komiteleri gibi uluslararası kuruluşların getirdiği çeşitli uygulamalar, bankaların muhasebe yapılarını ve finansal sonuçlarının gösterimini belli standartlara oturtarak finansal tabloların anlaşılabilir ve güvenilir olmasını sağlamıştır.

Bu çalışmada önce konulmuş olan tüm standartlar yoluyla meydana gelen ve birbirine çok benzeyen finansal tabloların nelerden meydana geldiğini, nasıl incelenmesi gerektiği, bilanço kalemleri içerisinde yer alan verilerin değerlendirme yöntemleri ve genel standartların haricinde ayrıntılarda gizli olan bilgilerin nasıl incelenmesi gerektiği konularında ipuçları verilmekte, çeşitli önerilerde bulunmaktadır.

1.MUHASEBENİN TEMEL DÜZENİ ve BANKALARIN FİNANSAL TABLOLARI

1.1 Muhasebenin Temel Prensipleri ⁽¹⁾

Muhasebe işlemleri için yayınlanan 1 Nolu Genel Uygulama tebliği ile muhasebenin işleyişine 12 adet temel kavram getirilmiştir. Bunlar :

1. Sosyal Sorumluluk Kavramı,
2. Kişilik Kavramı,
3. İşletmenin Sürekliliği Kavramı,
4. Dönemsellik Kavramı,
5. Parayla Ölçülme Kavramı,
6. Maliyet Esası Kavramı,
7. Tarafsızlık ve Belgelendirme Kavramı,
8. Tutarlılık Kavramı,
9. Tam Açıklama Kavramı,
- 10.İhtiyatlılık Kavramı,
- 11.Önemlilik Kavramı,

12.Özün Önceliği Kavramı.

Muhasebe sistemlerinde kayıtların bu kavramlar çerçevesinde finansal tablolara yansıtılması gerekmektedir. Bu şekilde dünyada neredeyse bütün ülkelerde finansal tablolar kolayca anlaşılabilir bir hale gelmektedir.

1.2 Türkiye Muhasebe Standartları(TMS) ⁽²⁾

Bu Standart, işletmenin genel amaçlı finansal tablolarının, işletmenin önceki döneme ait finansal tablolarıyla ve/veya diğer işletmelerin finansal tablolarıyla karşılaştırılabilirliğini sağlamak amacıyla, genel amaçlı finansal tabloların sunumuna yönelik esasları belirler. Bu Standart, finansal tabloların sunumuyla ilgili genel kuralları, yapısıyla ilgili hususları ve finansal tabloların içeriğine ilişkin asgari şartları düzenler.

TMS standartlarının 10. Maddesinde bir işletmenin yayınlaması gereken tam bir finansal tablolar seti aşağıdakilerden oluşur:

- (a) Dönem sonuna ait finansal durum tablosu,
- (b) Döneme ait kâr veya zarar ve diğer kapsamlı gelir tablosu,
- (c) Döneme ait özkaynak değişim tablosu,
- (d) Döneme ait nakit akış tablosu,
- (e) Önemli muhasebe politikası bilgilerini ve diğer açıklayıcı bilgileri içeren dipnotlar ve bir önceki döneme ait karşılaştırmalı bilgiler

1.3 Türkiye Finansal Raporlama Standartları(TFRS)

Bu TFRS'nin amacı, TFRS'lerin ilk kez uygulandığı finansal tabloların ve söz konusu finansal tabloların kapsadığı ara dönem finansal raporlarının:

- (a) Şeffaf ve sunulan tüm dönemler açısından karşılaştırılabilir nitelikte olan,
- (b) Türkiye Finansal Raporlama Standartlarına (TFRS'lere) göre gerçekleştirilecek muhasebe uygulamaları açısından uygun bir başlangıç sağlayan ve
- (c) Faydasını aşmayan bir maliyetle elde edilebilecek yüksek kalitede bilgiler içermesini sağlamaktır.

TFRS 1 Türkiye Finansal Raporlama Standartlarının İlk Uygulaması” 01/07/2009 tarihinden sonra başlayan hesap dönemlerinde uygulanmak üzere Kurul Kararı olarak 15/01/2019 tarihli ve 30656 sayılı Resmi Gazete’de (Mükerrer) yeniden yayımlanmıştır. (KGK, 2022)

TFRS Standartlarının 21. Maddesi bilgilerin açıklanmasında şu kuralları getirmiştir : **“TFRS’lerin ilk kez uygulandığı finansal tablolar, sunulan tüm tablolar için karşılaştırmalı bilgiye yer verecek şekilde, en az üç finansal durum tablosunu, iki kapsamlı gelir tablosunu, iki bireysel gelir tablosunu**

(sunulması durumunda), iki nakit akış tablosunu, iki özkaynaklar değişim tablosunu ve ilgili dipnotları yer içerir”

Bütün bu kurallar finansal tabloların analizlerinin kolayca yapılabilmesi ve işlemlerin finansal durumunun (güçlü, zayıf, riskli duruma geliyor) gibi değerlendirme yapılabilmesini mümkün kılmaktadır.

Bu kuralların hepsi banka bilançolarını ilgilendirmekte olup bunlar içerisinde en önemli 3 kural olarak şunları saymak mümkündür :

1. Dönemsellik ilkesinin yerinde ve doğru olarak uygulanması
2. Finansal varlık ve borçların sınıflandırılması
3. Gerçeğe uygun değerlendirme farkının bilanço hesaplarına yansıtılması

Söz konusu kurallar için yayınlanmış açıklama ve standart maddeleri olmasına rağmen bankalar için yasa koyucu rolünde olan Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu (BDDK) sektöre 3 ayrı tebliğ ve yönetmelik ile Tekdüzen Hesap Planı (THP) mevzuatlarını yayınlarak TMS ve TFRS standartlarının bankacılık sektörüne yönelik olarak doğru uygulanmasını sağlamıştır. Söz konusu 3 adet mevzuat aşağıdaki gibidir :

- Bankaların Muhasebe Uygulamalarına ve Belgelerin Saklanması İlişkin Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmelik 01.11.2006 RG 26333
- Bankalarca Kamuya Açıklanacak Finansal Tablolar ile Bunlara İlişkin Açıklamalar ve Dipnotlar Hakkında Tebliğ 28.06.2012 RG 28337
- Bankaların Konsolide Finansal Tablolarının Düzenlenmesine İlişkin Tebliğ 08.11.2006 RG 26340

1.4 Bankalarda Tekdüzen Hesap Planı (THP)

THP ilk olarak Türkiye Bankalar Birliği tarafından hazırlanarak 01.01.1986 dan itibaren tüm bankalarda uygulanmaya başlanmıştır. Daha sonra BDDK’nın kurulmasıyla bu sorumluluk BDDK’ya verilmiştir. BDDK sektörün ihtiyaçlarına göre ara ara değişiklik ve düzenlemeler yaparak bu günlere getirmiştir. Güncel THP 01.08.2019 RG 30849 da yayınlanmış daha sonra da çeşitli değişikliklere uğramıştır. Mevzuatların getirdiği bütün bu kurallar çerçevesinde bankacılık sisteminde finansal tabloların yapısı aşağıdaki şekilde oluşmuştur :

- Genel Muhasebe kavramlarının uygulanmasıyla bilançoda **Aktif Hesaplar** : tablonun sol tarafında yer alan, varlıkları ve alacakları izlemek ve kayıtlara yansıtmak için açılan hesaplar olarak tanımlayabiliriz. Bu hesaplar, bankanın tüm varlık ve alacakların işlendiği ve tüm hareketlerin sonucunda (istisnalar hariç) borç kalanı veren hesaplardır.

- ❑ **Pasif hesaplar** ise : Bilançonun sağ tarafında, bankanın yarattığı aktiflerin hangi kaynakları toplayarak meydana getirdiğini (sermayesini ve borçlarını) gösteren kısımdır.

Bu işlemlerin takip edildiği hesapların muhasebe düzeni Bankacılık sisteminin kendine özgü olan **Tek Düzen Hesabı (THP)** çerçevesinde oluşturulmuştur. Tek Düzen Hesap Planı sektöre göre çeşitli formatlarda mevcuttur ama (Katılım Bankaları hariç) Türkiye'deki tüm bankalar aynı hesap planına tabidir. Katılım bankaları islami fıkıh felsefesi içerisinde faizli işlemlere karşı hassasiyet taşıdıklarından dolayı, hesap planları diğer bankalarla benzer formatta olmasına rağmen hesap planında isimleri değişik hesap grupları bulunmaktadır. Ancak kavramsal olarak aktif ve pasif hesapların niteliği hangi banka olmasına göre değişmez. Bilanço analizi yapılırken farklı isimlerde olsalar bile benzer Finansal araçların karşılaştırmalı analizlerini yapabilmek mümkündür.

Banka bilançosundaki bilgiler tüm bankalarda aynı mantık çerçevesinde kayıtlara geçtiği için bu karşılaştırmaları yapmak zor değildir.

Bankaların muhasebe işlemlerinde uluslararası muhasebe standartları uygulanmaktadır.

Tekdüzen Hesap Planı olarak isimlendirilen THP'de banka faaliyetlerinin niteliği göz önünde bulundurularak ayrıştırılmış hesap grupları vardır. Buna göre hesapların GRUPLAR'ının dağılımı aşağıdaki gibidir :

0. DÖNEN DEĞERLER

1. KREDİLER

2. YATIRIM AMAÇLI DEĞERLER ve DİĞER AKTİFLER

3. MEVDUAT VE DİĞER YABANCI KAYNAKLAR

4. ÖZKAYNAKLAR

5. FAİZ GELİRLERİ

6. FAİZ GİDERLERİ

7. FAİZ DIŞI GELİRLER

8. FAİZ DIŞI GİDERLER

9. NAZIM HESAPLAR

1.5 Finansal Tabloların standart formatta hazırlanıp yayınlanması

Bankalar diğer tüm kuruluşlar gibi finansal raporlarını standart bir formatta hazırlayıp yayınlamak zorundadır. BDDK'ın 28.06.2022 tarih 28337 sayılı Resmi Gazetede yayınlamış olduğu **BANKALARCA KAMUYA AÇIKLANACAK FİNANSAL TABLOLAR İLE BUNLARA İLİŞKİN AÇIKLAMA VE DİPNOTLAR HAKKINDA TEBLİĞ** yayınlanacak tabloların örnekleri standart hale getirilerek bütün sistemin aynı formatta tablo hazırlaması ortamı yaratılmıştır.

1.6 Bağımsız Denetim Raporlarının Yayınlanması

Bankalar 02.04.2015 tarih ve 29314 nolu Resmi Gazetede yayınlanan **BANKALARIN BAĞIMSIZ DENETİMİ HAKKINDA YÖNETMELİK**’ in 4. Maddesi gereğince dönemsel performanslarının denetimlerinin KGK tarafından akredite edilmiş bağımsız denetim kuruluşlarına denettirmeleri gerekmektedir. Denetimler her çeyrek dönemi kapsayacak şekilde BDDK tarafından belirlenmiş kriterler çerçevesinde yapılır. Sökonusu madde şunları bahsetmektedir :

“**MADDE 4** – (1) Bankaların bağımsız denetimi, bankaların hesap ve kayıt düzeni ile finansal tablolarının doğruluğu, güvenilirliği, Kanun uyarınca yürürlüğe konulan düzenlemelere ve TMS’ye uygunluğu hakkında makul güvence sağlayacak şekilde görüş oluşturulması amacıyla yürütülür.

(2) Bağımsız denetim faaliyetleri, bankaların iç sistemlerinin, hesap ve kayıt düzeniyle ilgili birimlerinin ve muhasebe sistemlerinin Kanun ve ilgili düzenlemelere uyumu, yeterliliği ve etkinliğinin değerlendirilmesini kapsayacak şekilde yürütülür ve bu amaçla TDS kapsamında gereken denetim prosedürleri uygulanır. (5, BDDK)”

1.7 Bankalarca Kamuya Açıklanacak Tablolara İlişkin Bilgiler

BDDK tarafından yayınlanan tebliğ hükümlerine göre bankalar hem sadece kendi finansal bilgilerinin yer aldığı “Konsolide Olmayan” tabloları hem de bağlı ortaklıklarının finansallarıyla birleştirilmiş “Konsolide” tabloları yayınlamak zorundadır.

Buna göre bankalar Türkiye Muhasebe Standartlarını uygulayarak düzenleyecekleri konsolide ve konsolide olmayan finansal tabloların biçim ve içerikleri ile bunların açıklama ve dipnotlarıyla birlikte kamuya açıklarlar.

Türkiye’de faaliyette bulunan bankalar bu konuda yayınlanan mevzuat hükümlerine tabidir.

1.8 Konsolide Tabloların Hazırlanması - TFRS 10

TFRS 10’un amacı, bir işletme bir veya daha fazla işletmeyi kontrol ettiğinde düzenlenecek olan konsolide finansal tabloların hazırlanmasına ve sunumuna ilişkin finansal raporlama ilkelerini belirlemektir.

Ana ortaklık niteliğindeki bir işletme hem kendininkini hem de konsolide finansal tablolar sunmak zorundadır Konsolidasyon işlemlerinde Konsolide finansal tabloları hazırlama sırasında söz konusu standart gereğince;

a. Ana ortaklığın ve bağlı ortaklıklarının varlık, yükümlülük, özkaynak, gelir, gider ve nakit akışlarına ait benzer kalemleri birleştirir.

b. Ana ortaklığın her bir bağlı ortaklıktaki yatırımının defter değeri ile her bir bağlı ortaklığın özkaynaklarından ana ortaklığın payına isabet eden tutarları netleştirir (elimine eder).

c. Grup işletmeleri arasındaki işlemlerle ilgili özkaynak, gelir, gider ve nakit akışları ile grup içi varlık ve borçların tümünü elimine eder (stoklar ve duran varlıklar gibi varlıklarda muhasebeleştirilen grup içi işlemler sebebiyle oluşan kâr veya zararlar tamamen netleştirilir). Grup içi zararlar, konsolide finansal tablolara yansıtılması gereken bir değer düşüklüğünü gösterebilir. (Grup içi işlemlerden kaynaklanan kâr veya zararların elimine edilmesi sırasında ortaya çıkan geçici farklar için TMS 12 Gelir Vergileri Standardı hükümleri uygulanır).

Bu çalışmaların sonucunda Konsolide ve konsolide olmayan bilançolar arasında doğal olarak farklılıklar olmaktadır. Buna örnek vermek gerekirse :

Orta Ölçekli Bir Bankanın Konsolide Olmayan ve Konsolide Bilançolarının Karşılaştırılması Örneği			
Bilanço Kalemi	Kons. Olm.	Konsolide	Fark
Top. Aktifler	121.048	160.423	39.375
Top. Krediler	76.105	114.829	38.724
Müş. Mevduatı	69.163	107.429	38.266
Alınan Krediler	13.884	14.680	796
Özkaynaklar	12.813	12.853	40
Faiz Gelirleri	10.592	12.824	2.232
Faiz Giderleri (-)	5.733	6.543	810
Faiz Dışı Gelirler	1.646	1.885	239
Faiz Dışı Giderler (-)	3.343	3.730	387

Bu örnekte görüleceği bankanın kendisine ait bilançosunda Toplam Aktifler 121.048 iken Konsolide Bilançoda bağlı ortaklıkların bilançolarında gerekli düzeltmeler yapıldıktan sonra ana ortak bankanın bilançosuyla birleştirme yapılmış ve Aktif Toplamı % 32,53 artarak 160.423 olmuştur.

Bu standardın amacı şirketlerin finansal tablolarının birleştirilerek tek bir kuruluşmuş gibi mali durumun ortaya konulması ve gücü elinde tutan ana ortağın diğerlerinde bulunan olumlu ve olumsuz tüm verilerin birleştirilmesiyle, grubun net durumunun anlaşılmasının sağlanmasıdır.

2.BİLANÇO ANALİZİ ÇALIŞMALARI

2.1 Bilanço Analistinin Analizde Kullandığı Kaynak Malzemeler

Analistler incelemelerini yaparken bir çok materyali kullanarak değerlendirmelerini yapmaktadırlar. Bu şekilde hem eldeki resmi verileri

değerlendirirken aynı zamanda değerlendirme sonucuna etki yapabilecek bazı subjektif bilgileri de kullanma şansı doğmaktadır.

Aşağıdaki tabloda bu tür kaynakların nasıl değerlendirildiği gösterilmiştir :

Kullanılacak Materyal	İçerik / Amaç	Açıklama
Yıllık Raporlar	Bilanço, Kar Zarar Tablosu ve diğer ek tablolar	En az 3 yıllık verilerin olması tavsiye edilir
Hizmet İçi Yayınlanan Raporlar	Bunlar Genellikle Özet Finanseller ve Detaylı Verilerdir	Denetlenmemiş oldukları için güvenilir değildir.Sadece bilgi verir
Banka Personelinden anket/mülakat yoluyla alınan bilgiler	Personele yönetilen bir dizi sorulara alınan cevaplardır	İstedikleri gibi cevaplayabilecekleri için sadece ek bilgi verecektir
Ürün ve Hizmetlere Ait Broşür, Ürün Karlılık Analizleri ve Tanıtım Raporları	Yıllık raporlara göre daha detaylı bilgi taşırlar. Gerçekçi bilgiler vardır	Bir çok bankada bunları elde etmek zordur. Gizli tutulurlar
Medya Haberleri	Birleşmeler, sermaye arttırımı, yönetim değişikliği gibi konularda medya haberleri yararlı bilgiler verir	Bunlar faydalıdır ama çok zaman alır. Belli bir aityapı hazır olmalıdır. Devamlı olması gereken bir süreçtir
Diğer Denetim ve Araştırma Kurumlarının Raporu	Yasal otorite, rating vs kurumların denetim bilgilerindeki değerlendirmeler	En faydalı ikinci görüş kaynağıdır. İncelemede bu tür raporlar çok önemlidir

Bu materyaller kullanılırken verilerin önem durumuna göre kategorize edilmesi daha sağlıklı olacaktır çünkü bazı veriler objektif kriterlere dayanmayan ve resmi olmayan bilgiler taşımaktadır. Bunun yanı sıra ne kadar güvenilir oldukları da tartışmaya açıktır.

Bu malzemelerin önem ve güvenilirlik durumuna göre değerlendirilmesi aşağıdaki gibi yapılabilir :

□ Birincil Derecede Önemli ve Güvenilir Olanlar

- Bilanço, Kar Zarar Tablosu ve Dipnotlar
- Nakit Akım Tablosu, Özkaynak Değişim ve Kar Dağıtım Tablosu
- Yıllık Faaliyet Raporu
- Bağımsız Denetim Kuruluşu Denetim Raporu
- Kurum web sitesinde ilan edilen resmi bilgiler
- Borsa ve KAP da Yayınlanan Bilgiler
- Rating Kuruluşlarının Raporları
- Türkiye Bankalar Birliği sitesinde (Bankalarımız) ilan edilen bilgiler
- Resmi Gazete’de ve Diğer Medyada Tarafından Yayınlanan Bilgiler

□ İkincil Derecede Olanlar (Destekleyici Niteliktedir)

- Basın, İNTERNET ve Diğer Medya Haberleri
- Çeşitli Broşür ve Tanıtım Belgeleri
- Resmi Olmayan Kaynaklardan Edinilenler

Bu bilgilerin değerlendirilmesi sırasında Aktif ve Pasifler yapısal bir incelemeye tabi tutulmaktadır. İncelemenin tamamında sözkonusu bilanço başlıklarının ne derece nakit ihtiyacı yaratabileceği ya da ne kadar çabuk nakde dönebileceği mantığı hakimdir. Bu nedenle analizin temelinde Aktif (Varlıklar) ve Pasif (Yükümlülükler) başlıkları bir tasnif klasmanına tabi tutulur.

Aktif Hesaplar (Varlıklar)

Tamamen Likit Olan Değerler	☐ Kasa ☐ TCMB Hesapları ☐ Bankalar ☐ Hazine Men.Kıym. ☐ Altın ve Diğ. ☐ Kıy.Mad	Normalde Hiç Riski Olmayanlar
Yüksek Oranda Likit Sayılabilecek Değerler	☐ Alım Satım Amaçlı Menkul Kıymetler port. ☐ Kamu Kurumlarından alacaklar ☐ Banka dışı kurumlardaki mevduat	Az Risk Taşıyanlar
Likidite Durumu Daha Az Olan Değerler	☐ Krediler ☐ Diğer Kurumlar Tahvil ve Bonoları ☐ Yatırım Fonları Katılma Belgeleri ☐ İştirakler, Bağ. Ort.	Risk Düzeyi Orta-Yüksek Arası Olanlar
Likit Olmayan Bağlı Değerler	☐ Sabit Kıtmetler ☐ Maddi Olmayan Duran Varlıklar ☐ Diğer Aktifler	Faiz Getirisi Olmayanlar

Aktif Hesaplara yapılan yukarıdaki tablodaki klasman gibi Pasif Hesapların da benzeri bir tasnife tabi tutulması gerekir :

Pasif Hesaplar (Yükümlülükler)

Mevduat Nitelikli Kaynakların Yapısı	☐ Vadesiz Tasarruf ☐ Vadesiz Ticari ☐ Vadeli Mevduat ☐ Repo Kaynakları ☐ Bankalar	Krizli Zamanda Ne Kadar Sadık Müşteriler ?
Mevduat Harici Kaynakların Yapısı	☐ Çıkarılan Banka Bono ve Tahvilleri ☐ Menkul Kıymetleştirme ☐ Kamu Kesiminden Aktarılan Kaynaklar ☐ Banka Kredileri ☐ Sendikasyonlar	Limit ve vade durumları. Kaynak yapısındaki payları
Maliyetsiz Pasifler	☐ Havale Emirleri ☐ Blokeler ☐ Ödenecek Vergi Fon vs ☐ Aracı Hesap Bakiyeleri	Ortalama Hacimlerinin Yatay analizi
Özkaynaklar	☐ Ödenmiş Sermaye ve Yedekler ☐ Sermaye Benzeri Krediler	En güvenilir Kaynak Yapısı

3. Finansal Tabloların Analizinde Kullanılan Yöntemler

Finansal Tabloların analizinde dünyada kullanılan 3 temel yöntem bulunmaktadır. Bunlar :

1. Dikey Analiz
2. Yatay Analiz
3. Rasyolar Yoluyla Analiz

Dikey Analizde sözkonusu kalemlerin bilanço içerisinde tek başına veya bulunduğu gruptaki yüzdesel payı incelenirken (en az 3 dönem) **Yatay Analizde** ise aynı yöntemle dönemsel gelişimi incelenir. Bu şekilde analizi yapılan konunun dönemler arasındaki gelişmeleri inceleyerek olumlu / olumsuz değerlendirme imkanı ortaya çıkmaktadır. Ayrıca bu yöntemler kullanılarak karşılaştırmalı bankalararası analizi yapılabilir.

Tablo 01 Çeşitli Banka Bilançoları Dikey Analiz Örneği (1999 yılı Seçilmiş Kalemler)

1999 EYLÜL SONUÇLARI																	
(Milyar TL)	SEKTÖR KONSOLİDE		BANKA 1		BANKA 2		BANKA 3		BANKA 4		BANKA 5		BANKA 6		BANKA 7		
	MIKTAR	PAYI	MIKTAR	PAYI	MIKTAR	PAYI	MIKTAR	PAYI	MIKTAR	PAYI	MIKTAR	PAYI	MIKTAR	PAYI	MIKTAR	PAYI	
2	Likit Aktifler	21.259.001	35%	1.329.156	36%	1.723.380	44%	718.041	63%	394.828	45%	282.232	32%	194.132	23%	57.264	28%
3	Krediler	18.930.390	31%	1.488.760	41%	1.224.542	31%	251.439	22%	325.216	37%	236.283	27%	525.965	62%	82.084	40%
5	Donuk Aktifler	4.986.323	8%	432.232	12%	446.811	11%	28.973	3%	33.078	4%	63.325	7%	16.953	2%	40.543	20%
6	a.Takipteki Alıc(Net)	967.187	2%	0	0%	0	0%	5.956	1%	5.379	1%	819	0%	0	0%	9.534	5%
7	b.İştirak+Bağ.Değerli	2.191.124	4%	285.871	8%	274.938	7%	7.440	1%	13.705	2%	30.607	4%	4.880	1%	26.687	13%
8	c.Sabit Kıymetler	1.828.012	3%	146.361	4%	171.873	4%	15.577	1%	13.994	2%	31.899	4%	12.073	1%	4.322	2%
9	Diğer Aktifler	15.632.645	26%	408.736	11%	554.472	14%	142.772	13%	119.959	14%	287.213	33%	106.946	13%	25.586	12%
10	TOPLAM AKTİFLER	60.808.359	100%	3.658.884	100%	3.949.205		1.141.225		873.081		869.053		843.996		205.477	
1																	
2	PASİF HESAPLAR	MIKTAR	PAYI	MIKTAR	PAYI	MIKTAR	PAYI	MIKTAR	PAYI	MIKTAR	PAYI	MIKTAR	PAYI	MIKTAR	PAYI	MIKTAR	PAYI
3	Mevduat	40.252.194	66%	2.374.692	65%	1.896.332	48%	812.258	71%	481.199	55%	722.416	83%	694.422	82%	276.752	135%
4	Mevduat Dışı Kaynak	9.477.189	16%	163.962	4%	1.200.045	30%	193.092	17%	170.254	20%	32.654	4%	25.403	3%	21.027	10%
5	Diğ.Pasifler	6.067.064	10%	468.323	13%	370.258	9%	64.854	6%	111.690	13%	45.914	5%	75.299	9%	27.671	13%
6	Özkaynaklar	3.443.099	6%	450.695	12%	338.724	9%	41.579	4%	75.360	9%	65.013	7%	41.720	5%	-119.973	-58%
7	Kar	1.568.813	3%	201.212	5%	143.846	4%	29.442	3%	34.578	4%	3.056	0%	7.152	1%	0	0%
8	TOPLAM PASİFLER	60.808.359	100%	3.658.884	100%	3.949.205	100%	1.141.225	100%	873.081	100%	869.053	100%	843.996	100%	205.477	100%
9	KAR ZARAR HESAPLARI																
10	Faiz Gelirleri	15.096.106		693.875		785.822		190.215		141.691		296.831		307.225		55.009	
11	Faiz Giderleri	11.184.894		285.542		401.667		122.362		57.068		175.267		162.396		52.139	
12	Karş.Son. Fa. Gel	3.911.212		325.558		374.197		66.597		83.420		121.112		143.776		-2.684	
13	Faiz Dışı Gelirler	298.229		128.166		-33.089		9.109		16.775		-70.295		-100.585		-507	
14	Faiz Dışı Giderler	2.052.445		164.859		126.412		40.674		46.362		44.908		25.268		17.615	
15	Ver Ön. Kar(Zar.)	2.156.996		288.865		214.696		35.032		53.833		5.909		17.923		-20.806	
16	Vergi Karşılığı	701.810		87.653		70.850		5.590		19.255		2.853		10.771		0	
17	Ver.Son.Net K/Z	1.455.186		201.212		143.846		29.442		34.578		3.056		7.152		-20.806	
18																	

(Boyalı zeminli 3 banka halen faaliyetlerini sürdürürken, Banka 3,5,6,7 olanlar 2001 kriz dönemi içerisinde faaliyetleri durdurulmuştur).

Kaynak :TBB Örneklerle Banka Bilançosu İnceleme Eğitim Notları, (Günceler, 2021)

Tablo 02 ABC Bankası Bilançosu Yatay Analiz Örneği (Seçilmiş Kalemler - Simüle Edilmiş Tablo)

AKTİF HESAPLAR	CARİ YIL	GEÇMİŞ YIL	FARK	% AR/AZL
BANKALAR	57.611	46.490	11.121	24%
KREDİLER	263.318	203.834	59.484	29%
MENKUL DEĞERLER	62.082	71.800	-9.718	-14%
TOPLAM AKTİFLER	446.100	360.501	85.599	24%
PASİF HESAPLAR				
MEVDUAT	268.570	224.054	44.516	20%
ALINAN KREDİLER	36.264	31.371	4.893	16%
İHR. YAPILAN MEN.KİY	19.158	13.518	5.640	42%
SER. BENZERİ KREDİLER	6.718	6.381	337	5%
ÖZKAYNAKLAR (*)	62.900	54.300	8.600	16%
TOPLAM PASİFLER	446.100	360.501	85.599	24%

Rasyolar Yoluyla Analiz dünya bankacılığında en çok önem verilen inceleme şeklidir. Oran analizi bilanço ve gelir tablosundaki kalemlerin birbirleriyle oranlanması ve elde edilen bulgulardan sonuçlar çıkarılması sürecidir. Oran analizinde bütün kalemler birbiriyle oranlanmaz, birbirleriyle oranlandığında anlam teşkil edecek kalemler birbiriyle oranlanır.(Gümüş,Bolel 6)

Rasyo Analizinde bütün dünyada kullanılan en etkili yöntem CAMELS sistemi yoluyla yapılan analizlerdir. 1980 – 90 yılları arasında CAMEL olarak bilinen bu yöntemde dünya bankalarında yaşanan çeşitli Risk Yönetimi facialarından sonra sonuna (S) kelimesi eklenerek kapsamı genişletilmiştir. Bu genişlemeyle bilançoların analizlerine (S) başlığı ile “ Piyasa Riskine Duyarlılık – Sensitivity) kriterleri de eklenmiştir. CAMELS Sistemine göre her harf, uygulanmakta olan rasyo gruplarının isimlerinin baş harflerinden oluşmaktadır. 6 bileşenden oluşan bu gruplar aşağıdaki gibidir :

- C** apital - Sermaye Yeterliliği
- A** sset Quality - Aktif Kalitesi
- M** anagement - Yönetim Yeterliliği
- E** arnings Ratio – Karlılık Durumu
- L** iquidity - Likidite Durumu
- S** ensitivity – Piyasa Riskine Duyarlılık

CAMELS Sisteminde tüm rasyolar birbirlerine kıyasla hepsi çok önemli olmakla birlikte dünya bankacılık sisteminde BASEL Direktiflerinin kabul edilerek hayatiyete geçirilmesinden sonra Sermaye Yeterlilik Rasyosu en önemli bileşen olarak kabul edilmektedir.

2.3 Sermaye Yeterlilik Rasyosu

1988 yılında “Sermaye Uzlaşısı” adıyla ve “Kredi Riski” nin hesaplandığı bir rasyo olarak yola çıkan ve o dönemlerde yaşanan felaketler nedeniyle finansal çevrelerce hızla kabul gören bu rasyo, bugünlerde BASEL III ismiyle çok geliştirilerek sürdürülmektedir.

Özellikle BASEL II de Kredi Riskine ek olarak “Piyasa Riski” ve 1990 yılların sonlarına doğru “Operasyonel Risklerin” de dahil edildiği bu formüle, Basel III ile “Likidite Riski” de hesaplamalara dahil edilmiş ve finansal sistemin güvenli şekilde yoluna devam etme hedeflemesi yapılmıştır. Dünyada Sermaye Yeterlilik Rasyosu % 8 olarak uygulanmaktadır. Türkiye’de ise 5411 Sayılı Bankacılık Kanunu Md. 45 de % 8 olarak tanımlanmış olduğu halde BDDK Kasım 2006’da muhtemelen yaklaşmakta olan Global Krizi farkederek, Basel Komitesinin ülkelerin yasal otoritelerine tanıdığı farklı oran belirleme yetkisini kullanarak Sermaye Yeterlilik Rasyosunu :

$$8 + 4 (\text{Rezerv Rasyo}) = \% 12$$

olarak belirlemiştir. Söz konusu rasyo an itibarıyla da % 12 olarak devam etmektedir.

Sermaye Yeterlilik Rasyosu formülü aşağıdaki gibidir :

Özkaynaklar Kredi Riskine Esas Tutar + Piyasa Riskine Esas Tut. + Operasyonel Riske Esas Tut.

Formülde yer alan tüm kavramların Basel Direktiflerine göre normal muhasebe kurallarından farklı bir hesaplama şekli vardır. BDDK, hesaplama yöntemleri için bir yönetmelik yayınlarak bankaların Sermaye Yeterlilik Rasyolarının hesaplamalarını kolayca yapmasına yardımcı olmuştur. (BDDK, 2015 - 7)

3. Türk Bankacılık Sisteminde Uygulanan Belli Başlı Rasyolar

Bankacılık Sistemi içerisinde gerek bankaların birbirlerini analiz ederken, gerek yasal otoriteler bankaların mali bünyelerinin sağlam olup olmadığını kontrol ederken gerekse de rating şirketlerinin kullandığı çok sayıda rasyo mevcuttur. Bunlar yapısal olarak CAMELS sisteminin mantığından kaynaklanmakta olmakla birlikte her bir kurum o bankanın bulunduğu ülkenin dinamiklerine göre değerlendirmeler yapmaktadır.

Örneğin Kanada Merkez Bankası yayınladıkları bir makalede bankaları risk yönetimi açısından değerlendirirken aşağıdaki formatta bir analiz yaptığını anlatmıştır. Kanadanın Bankacılık Sektörünü izleyip denetleyen bu kurum belirledikleri çeşitli rasyoları tablodaki formata uyarlayarak bankaların gözetimini yapmaktadır. Örnek olarak Kanadanın ele alınmasının sebebi ülkedeki

bankacılık sisteminde faaliyet gösteren banka ve finansal kurumların sayısı
Türkiyedeki sektör yapısı ile çok benzerlik göstermesidir

Tablo 04 Bank of Canada - Bilanço Riski Analiz Tablosu Formatı

An Analysis of Indicators of Balance-Sheet Risks at Canadian Financial Institutions

David Xiao Chen, Data and Statistics Office; H. Evren Damar, Financial Stability Department; Hani Soubra, Financial Stability Department; and Yaz Terajima, Canadian Economic Analysis Department (2019)

Table 1: Summary statistics of the Canadian financial institutions in our sample

	Big Six banks	Non-Big Six banks					
		Large	Medium	Small	Foreign subsidiary	Other domestic bank	Trust and loan company ^a
		Assets (in \$ billions), August 2011					
Total	3,076.1	284.2	16.3	1.5	165.8	73.6	62.6
Share in Sector %							
Number of banks, January 1983–August 2011							
Average	6.0	20.0	20.0	21.0	41.0	7.0	23.0
Geographical concentration, January 1983–August 2011							
Number of provinces in which assets are located	10.0	6.0	4.4	2.7	3.8	6.7	6.2
Percentage of assets in Ontario	20.0	33.8	41.5	38.4	41.6	24.7	32.9

(Kaynak, tarih ve yazarlar Tablonun içinde yazılmıştır)

Türkiye Bankalar Birliğinin resmi web sitesinde İstatistiki Bilgiler bölümünde yayınlanan rasyo bilgilerinde ise 64 adet rasyo yayınlanmaktadır. Yasal otorite BDDK ise bankaları CAMELS felsefesine yakın çeşitli rasyolarla incelemektedir.

TBB sitesinde yayınlanan rasyoların ayrıldığı kategoriler ve rasyoların sayısı şöyledir :

I.	SERMAYE YETERLİLİĞİ	7 Adet
II.	BİLANÇO YAPISI	9 Adet
III.	AKTİF KALİTESİ	6 Adet
IV.	LİKİDİTE	5 Adet
V.	KARLILIK	4 Adet
VI.	GELİR GİDER YAPISI	12 Adet
VII.	SEKTÖR PAYLARI	3 Adet
VIII.	GRUP PAYLARI	3 Adet
IX.	ŞUBE RASYOLARI	7 Adet
X.	FAALİYET RASYOLARI	8 Adet

Sektör analizleri içerisinde kullanılan rasyolar içerisinde, bir bankanın finansal tablolarının analizinde kullanılan en önemli rasyolar şunlardır :

- AKTİF KARLILIK RASYOSU (ROAA)
Net Kar / Ortalama Toplam Aktifler
- ÖZKAYNAK KARLILIK RASYOSU (ROAE)
Net Kar / Ortalama Özkaynaklar
- MEVDUATIN KREDİYE DÖNÜŞME ORANI
(LOAN TO DEPOST RATIO) Krediler / Mevduat
- NET FAİZ MARJİ (NIM)
Ort. Faiz Gelirleri Oranı – Ort. Faiz Giderleri Oranı
- FAİZ DIŞI GELİRLERİN FAİZ DIŞI GİDERLERİ KARŞILAMA ORANI
- BİLANÇO BÜYÜKLÜĞÜ ARTIŞ ORANI
Cari Dönem Top. Aktifler / Önceki Dönem Top. Aktifler
- ŞUBE BAŞI KARLILIK ORANI Net Kar / Şube Sayısı

4. Bankaların Bilançolarının Analizinde Akılda Olması Gereken Temel Soru ve Yaklaşımlar

Bir bankanın finansal tabloları incelenirken belli bir yaklaşım ile değerlendirme yapılmalıdır. Analiz yapılırken Yatay Analiz ve Dikey Analiz en etkili yöntemlerdir. İnceleme yapılırken analistin yaklaşımına göre bir önceki dönem veya geçen yılki aynı dönem gerçekleştirmeleri ile kıyaslanmalıdır.

Bu yaklaşımlarda temel olarak aşağıdaki sorular analiz sonuçlarını belirleyici olacaktır :

AKTİF ANALİZİ

1. Aktif gelişimini (%) kullanarak inceleyiniz – Yatay Analiz Yoluyla
2. Aktifte ARTIŞ kalemleri hangiler (%) - Dikey ve Yatay Analiz
3. Azalanlar (%) Gelir - gidere ne etkisi var ?
4. Artan kalemler gelir getirici mi ?
5. Getirisiz aktiflerde artış durumu nasıl ? Tüm artışların Gelir Tablosuna etkisi olumsuzdur

PASİF ANALİZİ

1. Özkaynaklar hariç tutulursa Pasif artışı nasıl ? (Yatay ve Dikey Analiz çalışması)
2. Hangi kaynaklar artmış, hangileri azalmış ? (Yatay ve Dikey Analiz)
3. Mevduat-Bankalar-Diğer Kaynaklar artış azalış incelemesi
4. Özkaynak artış durumu nasıl ? Nelerde artış var ?

KAR ZARAR TABLOSU

1. Faiz Gelir artışına (%) olarak bakalım

2. Faiz Gider artışına (%) olarak bakalım

3. Net Faiz Gelirinde artış varmı ? (Yatay Analiz)

4. Faiz Marjı artmış mı ? Faiz Marjını anlamak için ürün bazında :

Ortalama İşlem Hacmi / O üründen elde edilen Faizler hesaplanarak daha sonra tüm ürün havuzunun ortalama getiri ve maliyetleri arasındaki farkın değerlendirme yapılır.

5. Faiz Giderlerdeki düşüş/artış neden olabilir ?

Ülke ekonomisinde faizlerdeki düşüş/artış trendi ya da bankanın faiz uygulamalarındaki değişiklik olabilir

Faizler düşüyorsa, faiz ödenen Mevduat ve diğer kısa vadeli faizli borçlanma kaynaklarının maliyetinde **olumlu** katkısı olacaktır. Ancak bu etki sabit faizli ve uzun vadeli borçlanmalarda olmaz. Çünkü bunların vadeleri daha uzun olacağı için maliyetlerde herhangi bir değişiklik olmayacaktır. Aslında bunu hesaplamak için vade dilimlerine göre ayrıştırılmış vade uyumsuzluğu tablosu çıkartılmalı ve bu tablonun içerisindeki kısa vadeli dilimlerin net sonucuna göre etkinin olumlu mu yoksa olumsuz olacağı anlaşılmalıdır. Bu faiz düşüşlerindeki etki kısa vadeli borçlanmaların maliyetini azaltırken, Aktiflerde kazançların azalması nedeniyle kısa vadeli varlıkların getirisinde **olumsuz** etkisi olacaktır. Bunun analizini yapabilecek en iyi yöntem vade dilimlerine göre ne tarafın daha fazla olduğuna bakmak en doğrusu olur.

Faizlerin yükselmesi durumunda etki yukarıda bahsedilene kıyasla tam tersi olur.

Bunu aşağıdaki örnek tabloda incelemek mümkündür:

Tablo 05 Türk Bankacılık Sistemi 30.09.2021 Aktif Pasif Kalemlerin Vadesine Göre Dağılımı

	Vadesiz	1 Aya Kadar	1-3- Ay	3-12 Ay	1-5 Yıl	5 Yıl ve Üzeri	Dağıtılamayan	Toplam
Varlıklar								
Nakit Değerler (Kasa, Eftelik Deposu, Yoldaki Paralar, Satın Alınan Çekler) ve TCMB	91.520	78.436	5.364	2.862	51	0	0	178.234
Bankalar	11.064	17.624	3.265	2.056	1.893	2.207	0	38.109
Gerçeğe Uygun Değer Farkı Kır veya Zarara Yansıtılan MD	114	2.964	2.344	5.437	5.811	1.755	168	18.593
Para Piyasalarından Alacaklar	0	16.430	38	0	0	0	0	16.467
GLD Farkı Dış. Kapsamı Gel. Yansıtılan Men. Değ	622	7.469	5.443	44.682	78.178	72.844	518	209.756
Verilen Krediler	20.380	125.838	88.883	227.248	337.899	154.200	4.975	959.423
İtfa Edilmiş Maliyetli Üzerinden Değ. MD	0	1.971	7.236	20.416	22.802	23.291	0	75.518
Diğer Varlıklar	6.479	8.628	523	429	1.475	89	44.105	61.726
Toplam Varlıklar	130.178	259.359	113.096	303.130	447.910	254.387	49.766	1.557.827
Yükümlülükler								
Bankalar Mevduatı	8.619	30.203	9.551	3.167	294	0	0	51.834
Diğer Mevduat	157.151	473.283	162.154	54.162	1.531	20	0	848.301
Diğer Mali Kuruluşlardan Sağlanan Fonlar	37	21.464	26.415	72.997	41.167	26.834	9	188.924
Para Piyasalarından Borçlar	0	84.286	14.611	9.301	4.558	4.320	0	117.076
İhraç Edilen Menkul Değerler	0	3.927	11.938	8.701	19.867	11.062	0	55.495
Muhafif Borçlar	5.296	26.720	1.593	381	575	1	973	35.539
Diğer Yükümlülükler	9.944	12.339	4.767	6.797	14.325	7.061	205.426	260.658
Toplam Yükümlülükler	181.046	652.223	231.030	155.506	82.317	49.297	206.406	1.557.827
Net Likidite Açığı	-50.868	-392.863	-117.934	-147.624	-365.593	-205.090	-156.642	0
KÜMÜLATİF LİKİDİTE İHTİYACI	-50.868	-443.731	-561.665	-414.041	-48.449	156.642	0	0

Örnek tabloda net sonucu (-) olan dilimlerde borçlanılan kaynaklar varlıklardan daha fazladır. Bu nedenle sözkonusu dilimin vadesinde Net Açık miktarı kadar yeniden borçlanma yapacaktır ve bu durumda faizler aşağıya inmiş olduğundan fark kadar yeni faizlerle borçlanma imkanı bulacaktır. Bu da eskiye kıyasla daha hesaplı olacaktır. Ancak faizler yükselmekte olsaydı bu defa her (-) sonucu olan dilim için daha yüksek faiz ödeyecektir.

6. Hacim – Faiz ilişkisi Kontrolü yapılır. Marjların artışı veya azalması yol gösterir

7. Kredi Provizyonları artmış/ azalmış mı. Sebepleri nedir ? Yeni batık krediler olabilir mi? Varsa Bağımsız Denetim Raporu dipnotların içerisinde görmek mümkündür. Diğer deyişle Tahsilat mı ? Yeni batık krediler mi? sorusunun cevabıdır.

8. Bunun yanı sıra Kredi Provizyonlarını Krediler Portföyünde yer alan tahsili gecikmiş alacaklar miktarı üzerinden yüzdesel karşılaştırma yapabiliriz. Oransal kontrolde bazen yanıltıcı yükselme olabilir. Eğer canlı kredi hacimlerinde azalma varsa provizyon miktarı aynı bile olsa oranda yükeliş görülecektir. Bu nedenle analiz yapılırken hem oransal hem de mutlak değer olarak karşılaştırmak lazımdır.

Bir başka analiz yöntemi ise karşılaştırmının yapıldığı dönemlerde ayrılan provizyon miktarının o döneme ait ortalama kredi hacminin yüzde kaçına tekabül ettiğini diğer döneminkiyile karşılaştırmasını yaparak olur.

9. Net Komisyon Getirileri .. Düşmüş ise sorulacak sorular....

- a. Oranları mı düşürdük
- b. İşler mi azaldı ?
- c. Komisyon Giderimiz mi arttı ?

Bunlara ilave olarak gözden kaçabilecek bir başka konu daha vardır. Eğer bankada bir önceki dönemde alışılmış rutin işlemlerin haricinde bir kerelik özel bir ürün olmuş ve bu üründen önemli komisyon gelirleri elde edilmişse rakamlarda sapma gösterir. Bu özellikle küçük ve orta ölçekli banka bilançolarında daha çok etkili olabilir.

10. Kambiyo işlemlerindeki olumlu/olumsuz sonuçlar neden olabilir ? Kambiyo Zararı varsa zararın nedenleri. (Pozisyondan olabilir mi ???)

Bankaların Ticari İşlemler olarak isimlendirdikleri Kambiyo İşlemlerinden alım satım yaptıkları kurları çok iyi ayarlamaları nedeniyle zarar yapmaları düşünülemez. Eğer bilançolarda Kambiyo Zararı varsa bunların sebebi taşıdıkları döviz pozisyonundaki kur değişiminin yarattığı olumsuz sonuçtan olma ihtimali yüksektir.

Kambiyo Zararı yazmış bir bilançoda kötü yönetim olduğunu düşünmemek gerekir. Bankalar açık pozisyondan elde ettikleri kaynakları kur farkı giderine

katlanarak TL.sı varlıklarda daha yüksek faiz oranlarıyla değerlendirip kendilerine fayda sağlarlar. Bu sırada beklenmedik olası kur yükselmelerine karşı da pozisyonlarını Türev Ürünlerle koruma altına alırlar.

Bu nedenle bankaların bilançolarında yer alan Kambiyo Zararları ve Türev İşlemlerden yapılan zararları bankanın döviz pozisyonlarıyla ilişkilendirerek değerlendirmek gerekir.

11. Diğer Gelirler

Geçmiş döneme göre çok artış/azalış varsa bunun neden olabileceğine bakmak gerekir. Bina, gayrimenkul gibi aslında finansal ürün olmayan bazı işlemlerden dolayı, satıştan tek kerelik faaliyet dışı büyük bir getiri olabilir. Bunların nedenlerini Bağımsız Denetim Raporunda ilgili bölümde görmek mümkündür.

12. Personel Giderleri Analizi

İnsan Kaynaklarına yapılan harcamalar bir bankanın başarısında en önemli harcama kalemlerindendir. Bu giderler hem başarıyı yaratır hem de israfı. Bu nedenle bankalar Personel Giderlerinin toplam giderler içerisindeki payını çok yakından takip etmelidir. Bilanço analisti İnsan Kaynakları giderlerinin toplam giderlerdeki oranını eşdeğer benzer bankalarınkiyle hatta sektör ortalaması ile kıyaslayarak bir değerlendirme yapmalıdır.

13. Genel İşletme Giderleri Analizi

Personel Giderleri gibi Genel İşletme Giderleri de bankaların önemle takip etmesi gereken harcamalardır. Eğer bankanın karşılaştırma yapılan 2 dönem içerisinde önemli bir faaliyet genişlemesi (Şube açma, ek birimler oluşturma, sabit kıymet harici işletme harcamaları şeklinde) yapılmamışsa kıyaslanması gereken en önemli referans dönemsel enflasyon oranı olmalıdır. Bu orana karşı yapılacak tasarruf Genel İşletme Giderlerinin yönetim başarısını gösterir

14. Amortisman Giderlerinin Analizi

Bir sınai tesise göre bankaların Maddi Duran Varlıklar portföyü önemli değilmiş gibi görünse de bankaların da önemli miktarda sabit yatırımları vardır. Bunlar (bina, mobilya, mefruşat, araçlar, bilgi işlem sistemleri, patent ve ruhsatlar gibi hem pahalı ve hemde çoğu ekonomik ömrü çabuk dolan kıymetlerdir. Muhasebede Maddi Duran Varlıklar olarak tanımlanan bu sabit kıymetler yürürlükteki Amortisman Mevzuatına göre sistemde amortisman tabi tutulurlar. Bilanço kalemleri içerisinde yer alan Birikmiş Amortismanlar ve Gelir Tablosundaki Amortisman Giderleri incelenerek bu konuda dönem içerisinde bankada ne gelişmeler olduğu analiz edilir.

15. Kar artış oranı ne kadar ??? ... Sektörün ve grubumuzdaki bankaların (eşdeğer bankalar grubu) bu konudaki performansı karşılaştırıldığında bankanın yeri neresidir ?

Her bilanço kaleminde olduğu gibi bankanın karlılık artışı en önemli inceleme kalemidir. Uluslararası Literatürde kısa (ROAE Return on Average Equity) olarak ifade edilen Ortalama Özkaynak Karlılığının artan karla birlikte hem oransal hem de mutlak değer olarak incelenmesi analizin en önemli kısmıdır.

Formülü : $\text{Net Kar} / \text{Ortalama Özkaynaklar}$ olan bu incelemede en önemli referans karlılığın enflasyona göre ne kadar arttığının incelenmesidir. Enflasyon oranının altında bir karlılık oranı -eğer başka faktörler yoksa – çok başarılı sayılmaz.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Bankalar, finansal piyasalarda fon arzeden tasarruf sahiplerinden topladıkları kaynakları çeşitli finansal araçlar yoluyla yatırım araçları haline getirerek bunları kullanan ve bu araçlar yoluyla yatırımlar yapan kurumlardır. Bu kurumları sektör içerisinde aracılık yapan kuruluşlar olması nedeniyle bir güven müessesesi olarak değerlendirmek lazımdır. Ancak bankaların faaliyetlerini sadece güvene dayalı bir kurum olarak görmeyip mali bünyelerinin ne kadar güçlü olduğu; faaliyetlerinin sürdürülebilirliğinin analizi konusunda çeşitli çalışmalar yapılması gerekir.

Bankaların Finansal tablolarını meydana getiren bilanço ve gelir tabloları, uluslararası standartlara uygun ve sözkonusu kuralların gerektirdiği şeffaflıkta olmalarına rağmen, rakamların içeriğinde bir çok görünmeyen ve analiz gerektiren ayrıntılar gizlidir.

Sözkonusu ayrıntılar içerisinde yer alan değerlerin neler ifade ettiğini, bilanço içerisindeki yerlerini ve taşıdığı riskleri çözebilmek için çeşitli güvenilir analiz metotlarına ihtiyaç vardır. Bunun için dünyada genel olarak kullanılmakta olan Dikey, Yatay ve Rasyolar Yoluyla Analiz teknikleri ile birlikte Uluslararası sistemde en yaygın değerlendirme yöntemi olan CAMELS Analiz Sistemi olduğu görülmektedir.

Bu sistemlerin yanısıra tüm objektif kriterlerin yanısıra bazı subjektif ve tecrübeler dayalı değerlendirmelerin de birlikte yapılması analizin daha sağlıklı yapılmasını güçlendirecektir.

Sözkonusu yöntemler kullanılarak, banka bilanço rakamlarının içerisinde yer alan bir çok verinin daha sağlıklı yorumlanabilmesi, bunlara dayalı olarak banka performansının değerlendirilmesi ve taşıdığı risklerin tespit edilebilmesi sağlanmaktadır.

ALINTILAR

- (1) İSMMMO, <https://www.ismmmo.org.tr/Mevzuat/I-Muhasebenin-Temel-Kavramlari---4003> Erişim : 01.06.2022
- (2) KGK, https://www.kgk.gov.tr/Portalv2Uploads/files/Duyurular/v2/TMS_TFRS_Setleri/2022/Kirmizi_Kitap/tms/TMS%201.pdf Erişim : 01.06.2022
- (3) KGK, https://www.kgk.gov.tr/Portalv2Uploads/files/Duyurular/v2/TMS_TFRS_Setleri/2022/Kirmizi_Kitap/TFRS/TFRS%201.pdf Erişim : 01.06.2022
- (4) Günceler, Bülent , Bankalarda Aktif Pasif Yönetimi, Eğitim Notu 2019 (s.15)
- (5) BDDK, Bankaların Bağımsız Denetimi Hakkında Yönetmelik <https://www.bddk.org.tr/Mevzuat/Liste/50> Erişim : 25.11.2022
- (6) Gümüş, Umut Tolga, Bolel Neslihan, Rasyo Analizleri İle Finansal Performansın Ölçülmesi, Adnan Menderes Üniversitesi, SBE Dergisi, Cilt 4, Sayı 2 (s.87-96)
- (7) BDDK, Bankaların Sermaye Yeterliliğinin Ölçülmesine ve Değerlendirilmesine İlişkin Yönetmelik, Resmi Gazete, 23.10.2015 Sayı 29511 <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=21192&MevzuatTur=7&MevzuatTertip=5> Erişim : 25.11.22
- (8) Günceler, Bülent , Türkiye Bankalar Birliği Örneklerle Banka Bilançosunun Değerlendirilmesi Eğitim Notları, Şubat 2021 (s.9)

HİSSE SENEDİ FİYATLARI, TÜKETİCİ GÜVEN ENDEKSİ VE DÖVİZ KURU İLİŞKİSİ: TÜRKİYE ÖRNEĞİ

Dr. Öğr. Üyesi Cemil SÜSLÜ

İskenderun Teknik Üniversitesi Turizm Fakültesi Turizm Rehberliği Bölümü

ORCID: 0000-0003-4164-1552

Giriş

Fon ihtiyacı olan bireyler ve şirketler ile fon fazlası olan bireyler ve şirketler finansal piyasalarda bir araya gelerek fon takasını gerçekleştirirler. Finansal piyasalar, fon arz ve talebinin sağlıklı ve etkin olarak yapılmasını sağlayarak ekonominin sağlıklı bir biçimde çalışmasına önemli katkıda bulunmaktadır (Brigham & Houston, 2014, s. 30). Bu nedenle finansal piyasalardan biri olan hisse senedi piyasaları ülke ekonomileri için önemli piyasalardır. Çünkü piyasada yerel fon arz ve talebinin yanında yabancı fon arz ve talebi de bulunmaktadır. Yabancı fonlar misafir ülkede üretim amacıyla yatırım yapmanın yanı sıra finansal varlıklara yatırım yaparak misafir ülkenin ekonomik büyümesine ve refah düzeyini arttırmaya yardımcı olmaktadır.

Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) ve Türkiye Merkez Bankası tarafından hesaplanan Tüketici Güven Endeksi (TGE), tüketicilerin genel ekonomik durumla ilgili olarak değerlendirme, beklenti ve eğilimlerini özetlemektedir (TÜİK, 2022). TCMB' na göre, TGE, tüketicilerin kendi bireysel mali pozisyonlarını ve ekonomiye yönelik değerlendirmeleri, harcama ve tasarruf eğilimlerini izlemek için yapılan Tüketici Eğilim Ankette verilen yanıtların özetlenmiş olduğu bir gösterge olarak ifade edilmiştir (TCMB, 2022). Görmüş ve Güneş (2010) yapmış oldukları çalışmalarında, finansal krizlerin arkasındaki temel nedenlerden birinin tüketici güvenindeki eksikliğin olabileceği ifade etmişlerdir. Buna göre tüketici güven endeksindeki artış o ekonomideki makroekonomik göstergeleri pozitif etkileyebilmektedir. Bundan dolayı tüketici güvenindeki artış (azalış) talebi ve yatırımları artırmakta (azaltmakta) böylece istihdamı arttırmaktadır (azatırmaktadır) (Görmüş & Güneş, 2010, s. 103). Tüketici güveni ve makroekonomik değişkenler arasındaki bu ilişki yatırımcıların, kanun yapıcıların ve araştırmacıların ülke ekonomileri için tüketici güven endeksinin ekonomik büyüme, sanayi üretimi, ekonomik aktive, işsizlik ve benzeri daha birçok makroekonomik değişken üzerindeki etkilerinin araştırılmasını sağlamıştır (Asgary & Gu, 2005, s. 205). Kandır (2006)' a göre tüketici güven endeksinin genellikle ekonomik gelişmelerin ve ekonomik göstergelerin tahmininde kullanılabilmektedir. Ekonomik göstergelerin tahmin edilebilmesindeki rolünden dolayı TGE, hisse senedi endeksleri ile ilgili tahminlerde kullanılabileceği görülmüştür. Literatürde TGE ile hisse senedi fiyatları arasındaki ilişki merak uyandıran ve araştırma konusu yapılmış çalışmalar mevcuttur (Kandır, 2006, s. 218). Ekonomik bir gösterge olarak hisse senedi fiyatları, borsada doğrudan payları olup olmadığına bakılmaksızın tüm tüketicilerin davranışını etkileyebilen bir kanal sağlayabilmektedir (Jansen & Nahuis, 2003, s. 90; Otoo, 1999, s. 11). Hisse senedi fiyatlarında meydana gelen

artışın, tüketicilerin gelecekle ilgili olarak kendilerini daha iyi hissetmelerini sağlayarak, onları daha çok harcama yapmaya teşvik ettiği saptanmış olup bu ilişki ampirik çalışmalarla ortaya konmuştur (Jansen & Nahuis, 2003, s. 90). Buna göre daha yüksek hisse senedi fiyatları tüketici güveni mekanizması sayesinde tüketimi arttırabilmektedir. Jansen ve Nahuis (2003)' e göre bu mekanizmanın iki nedeni vardır. Bunlardan ilki daha yüksek hisse senedi fiyatları daha yüksek refah veya servet anlamına gelmektedir. Bu durum toplumda optimizmi arttırabilecektir. İkinci nedeni daha yüksek hisse senedi fiyatlarının ekonomik birimler tarafından gelecekteki ekonomik koşulların elverişli olacağına dair bir sinyal olarak yorumlanabilmektedir (Chen, 2015, s. 55).

Döviz kuru ile hisse senedi fiyatları arasındaki ilişki merak uyandıran konulardan biri olarak literatürde yerini almıştır. Döviz kurunda meydana gelen bir değişim şirketlerin kar elde etmelerine veya zarar etmelerine neden olabilmektedir. Şirketlerin karlılıklarının artması veya zarar etmeleri hisse senedi fiyatlarını da etkileyebilmektedir. Döviz kurundaki değişim, firmaların nakit giriş ve çıkışlarını etkilemek suretiyle halka açık şirketlerin hisse senedi fiyatlarını etkilemektedir. Benzer şekilde Romer (1990), Jansen ve Nahuis (2003), Kandır (2006), Wang vd. (2021), Otoo (1999), Fisher & Statman (2003), Köse & Akkaya (2016), Lemmon & Portniaguina (2006), Sum (2014), Fisher & Statman (2000) ve Bremmer (2008) hisse senedi fiyatları ve döviz kuru gibi makroekonomik göstergeler ile tüketici güven endeksi arasındaki ilişkiyi araştırılmıştır.

Bu çalışmanın amacı hisse senedi fiyatları ile tüketici güven endeksi ve döviz kuru arasındaki eş bütünleşme ilişkisinin ARDL Sınır Testi yöntemi ile incelenmesidir. Çalışmanın ikinci bölümünde literatür taramasına, üçüncü bölümde veri ve yöntem, dördüncü bölümde ampirik uygulamaya yer verilmiş olup son bölümde sonuç yer almıştır.

Literatür Taraması

Literatüre bakıldığında tüketici güven endeksi ile hisse senedi fiyatları ve döviz kuru arasındaki ilişkiyi incelemiş çalışmaların olduğu görülmüş olup bu bölümde söz konusu çalışmalara yer verilmiştir. Örneğin, Wang vd. (2021) 50 ülkenin hisse senedi fiyatları ile tüketici güven endeksi arasındaki ilişki panel veri analizi ile incelenmiş olup hisse senedi fiyatları ile tüketici güven endeksi arasında negatif yönlü bir ilişki saptanmıştır.

Jansen & Nahuis (2003) 11 Avrupa ülkesinin hisse senedi fiyatları ile tüketici güven endeksi arasındaki nedensellik ilişkisini 1986-2001 dönemi için incelemiş olduğu çalışmada hisse senedi fiyatları ile tüketici güveni arasında pozitif yönlü bir ilişki görülmüştür. Buna göre, hisse senedi fiyatları tüketici güven

endeksinin nedeni iken tüketici güven endeksi hisse senedi fiyatlarının nedeni olmadığı görülmüştür.

Signal (2012) yapmış olduğu çalışmada Amerika Birleşik Devletleri (ABD) için 1980-2009 dönemi verilerini kullanarak tüketici güveninde meydana gelen değişimin hisse senedi fiyatlarını etkileyip etkilemediğini araştırmıştır. Çalışma sonucunda tüketici güveninde meydana gelen değişlerin hisse senedi getirileri ile ilişkili olduğu görülmüştür.

Chen (2015) yapmış olduğu çalışmada Tayvan için 2001-2012 döneminde tüketici güveninde meydana gelen değişimin hisse senedi fiyatlarına etkisini incelemiştir. Çalışma sonucunda tüketici güven endeksinde meydana gelen değişimin hisse senedi fiyatlarını pozitif yönlü etkilediği görülmüştür.

Otoo (1999) ABD için yapmış olduğu çalışmada tüketici güven endeksi ve hisse senedi fiyatları arasındaki ilişkinin 1980 -1999 dönemi için incelenmesi amaçlanmıştır. Çalışma sonucunda hisse senedi fiyatlarındaki artışın tüketici güvenini arttırdığı saptanmıştır.

Bremmer (2008) ABD için yapmış olduğu çalışmada tüketici güven endeksi ile hisse senedi fiyatları arasındaki mekanizmanın çalışmasını anlatmakta olup, tüketici güven endeksi ile hisse senedi fiyatları arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Buna göre, ilk olarak yapılan eş bütünleşme testi sonucunda hisse senedi fiyatları ile tüketici güven endeksi arasında uzun dönemli bir ilişkiye rastlanamamıştır. İkinci olarak, yapılan Granger nedensellik testi sonucunda hisse senedi fiyatları tüketici güven endeksinin nedeni iken tüketici güven endeksi hisse senedinin nedeni olmadığı görülmüştür. Sonuncu olarak, tüketici güven endeksinde beklenen değişimler hisse senedi fiyatlarını etkilemez iken beklenmeyen değişimler direkt olarak hisse senedi fiyatındaki değişim ile ilgili olduğu görülmüştür.

Çelik & Özerkek (2009) yapmış oldukları çalışmada dokuz Avrupa Birliği ülkesi için tüketici güven endeksi ile hisse senedi fiyatları ve döviz kuru arasındaki eş bütünleşme ilişkisi incelenmiştir. Analiz sonucunda tüketici güven endeksi ile hisse senetleri ve döviz kuru arasında eşbütünleşme ilişkisi saptanmıştır.

Önem (2022) Türkiye için yapmış olduğu çalışmada tüketici güven endeksi bazı BİST sektör endekslerinin hisse senedi fiyatları arasındaki ilişkiyi eş bütünleşme ve nedensellik testleri incelemiştir. 2012 – 2021 dönemi verilerinin kullanılmış olduğu çalışmada tüketici güven endeksi ve hisse senedi fiyatları arasında uzun dönemli herhangi bir eş bütünleşme ilişkisine rastlanamamıştır. Ancak yapılan nedensellik testi sonuçlarına göre, tüketici güven endeksinden

BİST bankacılık sektörü hisse senedi fiyatlarına doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi saptanmıştır.

Sum (2014) otuz bir ülkenin hisse senedi fiyatları ile tüketici güven endeksi arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Sonuç olarak tüketici güven endeksinin hisse senedi fiyatlarını pozitif yönlü etkilediği saptanmıştır.

Ayuningtyas & Koesrindartoto (2014) yapmış oldukları çalışmada tüketici güven endeksi ile Endonezya' nın Jakarta Borsası bileşik endeksi ve sektör endeksleri arasındaki ilişkiyi 2000 -2013 dönemi için incelemiş olduğu çalışmada tüketici güven endeksinde meydana gelen değişim ile hisse senedi fiyatları arasında bir ilişki saptanamamıştır. Ancak, ilişkinin yönünün negatif olduğu görülmüştür

Görmüş & Güneş (2010) Türkiye için 2002-2008 dönemine ait verilerini istihdam ederek tüketici güven endeksinin hisse senedi fiyatlarına ve döviz kuruna etkisi incelenmiştir. Çalışma sonucunda, hisse senedi fiyatlarının ve döviz kurunun tüketici güven endeksinin nedeni olduğu saptanmıştır. Ayrıca, tüketici güven endeksinin döviz kurunu ve tüketici güven endeksini etkilediği görülmüştür.

Asgary & Gu (2005) yapmış olduğu çalışmada dört ülke için tüketici güven endeksi ve hisse senedi fiyatları arasındaki ilişki incelenmiştir. Çalışmada 1986-2001 dönemi verileri kullanılmış olup hisse senedi fiyatlarındaki değişimin tüketici güven endeksini pozitif yönde etkilediği görülmüştür. Benzer şekilde tüketici güven endeksinin de hisse senedi fiyatlarını pozitif yönde etkilediği görülmüştür.

İbicioğlu vd. (2013) yapmış oldukları çalışmada Türkiye için tüketici güven endeksi ile döviz kuru arasındaki ilişki 2003-2011 dönemi için incelenmiştir. Çalışma sonucunda tüketici güven endeksi ile döviz kuru arasında kısa ve uzun dönemli bir ilişkinin olduğu görülmüştür.

Besel & Yardımcıoğlu (2016) yapmış oldukları çalışmada tüketici güven endeksi ile döviz kuru arasındaki nedensellik ilişkisi Türkiye için 2005-2014 dönemi verileri kullanılarak incelenmiştir. Çalışma sonucunda, döviz kurundan tüketici güven endeksine doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir.

Eyüboğlu & Eyüboğlu (2018) yapmış olduğu çalışmada Türkiye için tüketici güven endeksi ile on sekiz BİST sektör endeksleri hisse senedi fiyatları arasındaki uzun dönemli ve kısa dönemli ilişki incelenmiştir. Çalışma sonucunda tüketici güven endeksi ile hisse senedi fiyatları arasında uzun dönemli ilişki saptanmıştır. Yapılan nedensellik analizi sonucunda hisse senedi fiyatlarının tüketici güven endeksinin nedeni olduğu görülmüştür.

Beşiktaşlı & Cihangir (2020) yapmış olduğu çalışmada Türkiye için tüketici güven endeksi ile hisse senedi fiyatları ve döviz kuru arasındaki eş bütünleşme ve nedensellik ilişkileri 2005-2019 dönemi verileri kullanılarak incelenmiştir. Çalışma sonucunda tüketici güven endeksi ve döviz kuru arasında uzun dönemli ilişki saptanmıştır. Nedensellik testi sonucunda ise döviz kurunun tüketici güven endeksinin nedeni olduğu görülmüştür. Ancak, hisse senedi fiyatları ile tüketici güven endeksi arasında uzun dönemli bir ilişki saptanamamıştır. Buna karşın hisse senedi fiyatlarından tüketici güven endeksine doğru nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir.

Çilingir (2021) Türkiye için 2011-2019 dönemi verilerini kullanarak hisse senedi fiyatları ile perakende, inşaat ve hizmet sektörü güven endeksi arasındaki nedensellik ilişkisi incelenmiştir. Çalışma sonucunda hisse senedi fiyatlarından perakende, inşaat ve hizmet sektörü güven endeksine doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir.

Veri ve Yöntem

Çalışmada 2012 M1-2022 M4 dönemi aylık verileri kullanılmıştır. Çalışmada kullanılan değişkenlere ait aylık veriler TCMB EVDS' den elde edilmiştir. Çalışmada tüketici güven endeksi ile hisse senedi fiyatları ve döviz kuru arasındaki eş bütünleşme ilişkisi ARDL Sınır Testi yöntemi ile incelenmiştir. Çalışmada hisse senedi fiyatlarını temsilen BİST 100 (XTUMY) endeksi, TÜİK ve TCMB işbirliği ile hesaplanan tüketici güven endeksi ve döviz kurunu temsilen ABD doları satış kuru kullanılmıştır. Çalışmada Eviews paket programı kullanılmıştır.

Çalışmada ilk olarak serilerin durağanlık seviyelerinin tespit edilmesi için ADF birim kök testi kullanılmıştır. İkinci olarak hisse senedi fiyatları, tüketici güven endeksi ve döviz kuru arasındaki eş bütünleşme ilişkisi Pesaran vd. (2001)' in ARDL Sınır Testi yöntemi ile incelenmiştir. Bu yöntemle göre çalışmada kullanılan serilerin düzeyde veya birinci farkları alındığında durağan olması bir engel teşkil etmemektedir (Eyüboğlu & Eyüboğlu, 2018, s. 245).

Ampirik Uygulama

Durağanlık Analizi

Bu çalışmada, çalışmaya dahil edilmiş olan serilerin arasındaki eş bütünleşme ilişkisi öne durağanlıkları incelenmiştir. ARDL sınır testi yönteminin önemli avantajlarından biri değişkenlerin I (0) seviyede veya I (1) birinci farkta durağan olma şartı aranmadan kullanılabilmesidir (Altın, 2022, s. 7). ADF birim kök testi

aşağıda verilmiş olan model kullanılmıştır (Acaravcı vd. 2019, s. 1; Karaca, 2003, s. 249):

$$\Delta K_t = \beta_1 + \beta_2 t + \gamma K_{t-1} + \sum_{i=1}^n \alpha_i \Delta K_{t-i} + e_i \quad (1)$$

Bu denklemde ΔK_t , durağanlığı araştırılan değişkenin birinci farkını, t eğilim değişkeni veya doğrusal zaman trendini, ΔK_{t-i} gecikmesi alınmış fark terimini göstermektedir. n gecikme uzunluğunu göstermektedir. ADF birim kök testi sonuçları aşağıdaki tablo 1’ de verilmiştir.

Tablo 1. ADF Birim Kök Testi Sonucu

Değişkenler	ADF Birim Kök Testi	
	Düzy	Birinci Fark
Hisse Senedi Fiyatları (LSP)	1.356639 (0.9988)	-10.01197 (0.0000)
Tüketici Güven Endeksi (LCC)	-1.161148 (0.6896)	-9.302825 (0.0000)
Döviz Kuru (LEXC)	1.611971 (0.9995)	-7.911899 (0.0000)

Tablo 1’ e göre çalışmaya dahil edilmiş olan üç değişkenin birinci farkları alındığında % 1 önem düzeyinde durağan oldukları görülmüştür. Bir sonraki aşama olan ARDL sınır testi yönteminin uygulanmasına geçilmiştir.

ARDL Sınır Testi Yönteminin Uygulaması

Çalışmaya dahil edilmiş olan değişkenler arasında eş bütünleşme ilişkisi olup olmadığını incelemek amacıyla Pesaran & Shin (1999) ve Pesaran vd. (2001) tarafından ortaya atılan ARDL sınır testi kullanılmıştır. ARDL sınır testi yöntemi iki aşamadan oluşmuştur. Birinci aşamada, modelde yer alan değişkenler arasındaki eşbütünleşme ilişkisi kısıtsız ECM ile araştırılmaktadır. Eğer Değişkenler arasında eş bütünleşme ilişkisi tespit edilirse bir sonraki aşamaya geçilmekte ve bu aşamada modelin uzun ve kısa dönem katsayıları tahmin edilmektedir. Bu çalışmada kullanılan kısıtsız ECM aşağıda verilmiştir (Acaravcı vd., 2019, s. 9).

$$\Delta SP_i = \beta_i + \sum_{i=1}^l \beta_{2i} \Delta SP_{t-i} + \sum_{i=0}^l \beta_{3i} \Delta CC_{t-i} + \sum_{i=0}^m \beta_{4i} \Delta EXC_{t-i} + \delta_1 SP_{t-1} + \delta_2 CC_{t-1} + \delta_3 EXC_{t-1} + e_{4t}$$

Yukarıda verilen denklemde, e_{4t} , hata terimini Δ işareti değişkenlerin birinci farkını göstermektedir. ARDL sınır testi yokluk hipotezinin alternative hipoteze karşı, F-testi ile kullanılarak sınanmasına dayanmaktadır. Buna göre, hesaplanan F-istatistiği, kritik üst değerden büyükse, Değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisi var Kabul edilir. Yani, Değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisi yoktur

şeklinde ifade edilen yokluk hipotezi red edilmiş olur. Hesaplanan F-istatistiği, kritik alt değerden küçükse, değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisi olmadığını ifade eden yokluk hipotezi red edilemez (Acaravcı vd., 2019, s. 9). Çalışmada daha güvenilir bulgular elde edilmesi amacıyla kullanılan modele bir kukla değişken (D) dahil edilmiştir. Çalışmada kullanılacak modelin tahmin edilebilmesi için uygun gecikme tespit edilmiştir (Erdoğan & Bozkurt, 2008, s. 31). Uygun gecikme sayısı saptanmış ve söz konusu gecikmede otokorelasyon sorununun olup olmadığının test edilmesi amacıyla Breusch-Godfrey Otokorelasyon LM testi uygulanmış olup tablo 2’ te sonuçlarına yer verilmiştir.

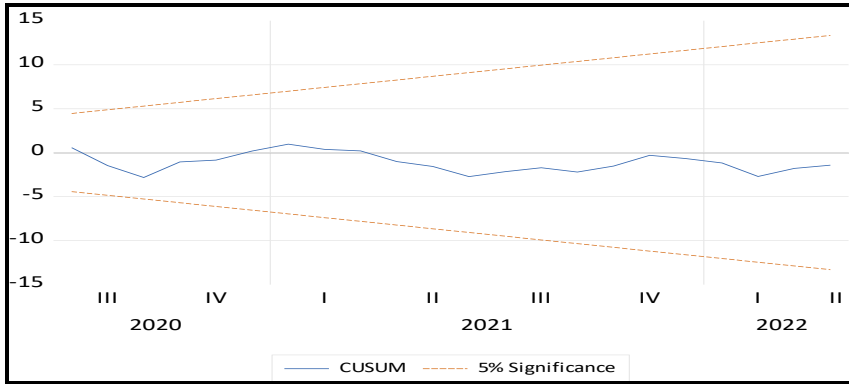
Tablo 2. Breusch-Godfrey LM Testi Sonucu

F-statistic	0.895348	Prob. F(5,104)	0.4872
Obs*R-squared	4.956719	Prob. Chi-Square(5)	0.4212

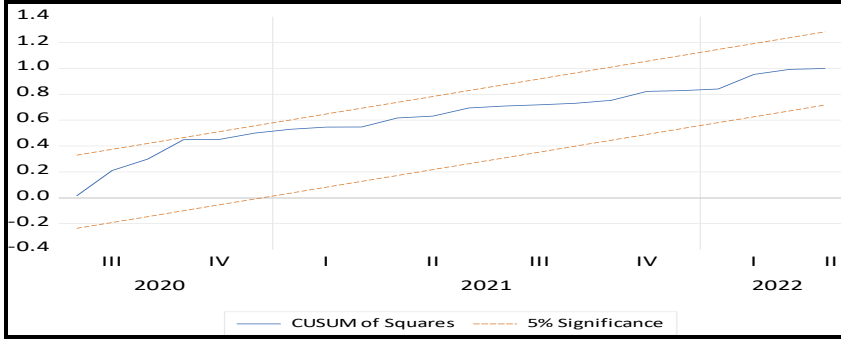
Tablo 2’ten görüldüğü gibi Breusch-Godfrey Otokorelasyon LM testi sonucunda serilerde otokorelasyon sorunu olmadığı saptanmıştır. Çalışmaya dahil edilmiş olan serilerin kalıntılarının normal dağılıp dağılmadığını gösteren Jarque-Bera testi sonucuna göre kalıntılar normal dağılım göstermektedir. Bunlara ek olarak değişen varyans sorunu olup olmadığı incelenmiş ve değişen varyans sorunu olmadığı da görülmüştür.

Aşağıda verilmiş olan tablo 4 ve tablo 5’ te tahmin edilmiş olan katsayıların ilgili dönemde istikrarlı olup olmadıklarını gösteren CUSUM ve CUSUMSQ testleri verilmiştir.

Tablo 4. CUSUM Test Sonucu

Tablo 5. CUSUMSQ Test Sonucu

Tablo 4 ve tablo 5’ te yer alan CUSUM ve CUSUMSQ testlerine göre serilerin dönemler itibari ile istikrarlı yapıda oldukları saptanmıştır. CUSUM ve CUSUMQ sonuçları değişkenler arasındaki uzun dönem katsayılarının tutarlı olduğunu göstermiştir. Çalışmaya dahil edilmiş olan değişkenler arasında uzun dönem ilişkinin varlığı F testi ile incelenmiştir.

Tablo 6. F Testi Sonucu

K (Açıklayıcı Değişken Sayısı)	F İstatistiği	Gecikme Sayısı	Kritik Değerler	
			Alt Sınır	Üst Sınır
3	6.79	5	3.65	4.66

*Kritik değerler % 1 düzeyinde anlamlılığı ifade etmektedir.

Hesaplanan F istatistiği 6.79 olup üst kritik değerinden büyük olduğundan değişkenler arasında eş bütünleşme ilişkisi saptanmıştır. Çalışmaya dahil edilmiş olan değişkenler arasında eş bütünleşme ilişkisi tespit edildikten sonra ARDL (1,1,0,5) modeline ait uzun dönemli ve kısa dönem katsayıları aşağıda sırasıyla tablo 7 ve tablo 8’ de verilmiştir.

Tablo 7. Uzun Dönem Katsayıları

Değişkenler	Katsayılar	t-Statistic	Prob.*
LCC	-31.13644	-0.373404	0.7096
LEXC	-1.310084	-0.198081	0.8434
D1	11.45575	0.392537	0.6954
C	150.0172	0.388740	0.6982

Tablo 7’de verilmiş olan uzun dönem katsayılarına göre, tüketici güven endeksinin ve döviz kurunun hisse senedi fiyatları üzerindeki etkisi negatif, ancak söz konusu katsayıların istatistiksel olarak anlamlı olmadıkları görülmüştür.

Tablo 8. Kısa Dönem Katsayıları

Değişkenler	Katsayılar	t-Statistic	Prob.*
D(LCC)	0.236259	1.570086	0.1193
D(D1)	0.050670	1.371566	0.1730
D(D1(-1))	-0.102652	-2.754676	0.0069
D(D1(-2))	-0.226539	-6.086792	0.0000
D(D1(-3))	0.060552	1.619893	0.1082
D(D1(-4))	-0.060127	-1.592253	0.1143
CointEq(-1)*	-0.007648	-5.936630	0.0000

Tablo 8’ den kısa dönem katsayıları incelendiğinde, kısa dönem katsayısının (CointEq(-1)) istatistiksel olarak anlamlı ve işaretinin de negatif olması beklenmektedir. Kısa dönem katsayısının anlamlı olması, kısa dönemdeki dengesizliğin ne kadarlık kısmının uzun dönemde düzeltileceğini göstermektedir (Erdoğan & Bozkurt, 2008, s. 31). Tablo 8’ de verilmiş olan sonuçlar kısa dönem katsayısı istatistiksel olarak anlamlı ve işaretinin negatif olduğu görülmüştür.

Sonuç

Bu çalışmada, hisse senedi fiyatları, tüketici güven endeksi ve döviz kuru arasındaki uzun ve kısa dönemli ilişki 2012 M1 -2022 M4 dönemi için ARDL sınır testi yöntemi kullanılarak incelenmiştir. Yapılan analizler sonucunda çalışmaya dahil edilmiş olan değişkenler arasında uzun dönemli ilişki ARDL Sınır Testi ile tespit edilmiştir.

Buna göre, çalışma dönemi için Türkiye’ de BİST 100 endeksi hisse senedi fiyatları ile tüketici güven endeksi ve döviz kuru arasında uzun dönemli bir ilişki saptanmıştır. Ancak, uzun dönem katsayıları incelendiğinde, söz konusu katsayıların istatistiksel olarak anlamlı olmadıkları görülmüştür. Katsayıların işaretlerine bakıldığında tüketici güven endeksinin ve döviz kurunun hisse senedi fiyatları üzerindeki etkisinin negatif olduğu görülmüştür.

Tüketici güven endeksinin hisse senedi fiyatları üzerindeki etkisinin negatif olması genel beklentiler ve daha önce yapılmış olan çalışmalardan (Otoo (1999), Jansen ve Nahuis (2003), Asgary ve Gu (2005), Signal (2012) ve Sum (2014)) elde edilen sonuçlarla uyumlu olmamakla birlikte bu durumun 10 yıllık çalışma dönemi içinde tüketici güven endeksinin hesaplanış biçiminde değişikliğin yapılmış olmasından kaynaklı olabileceği düşünülmüştür. Ancak, elde edilen sonuç Wang vd. (2021) ile Ayuningtyas ve Koesrindartoto (2014)’ ün yapmış olduğu çalışmalarda elde edilen sonuçlarla uyumlu olduğu görülmüştür. Bu sonuçlara göre, Türkiye’ de, tüketici güven endeksinde meydana gelen değişimin hisse senedi fiyatlarına etkisinin kayda değer olmadığını düşündürmektedir. Bu

sonucun yatırımcılara ve karar vericilere konu ile ilgili fikir verebileceği düşünülmektedir.

Türkiye’ de döviz kuru ile hisse senedi fiyatları arasındaki ilişkinin yönünün negatif çıkması genel beklentiler ve literatür ile uyumludur (Belen & Karamelikli (2016); Eyüboğlu & Eyüboğlu (2018)). Bu durum, döviz kurunda meydana gelen artışın maliyet artışına neden olabildiğine ve böylece karlılığın azalmasına neden olduğundan dolayı hisse senedi fiyatlarında düşmeye neden olabileceği konusunda fikir vermektedir. Diğer yandan, döviz kurunda azalış ihracat odaklı çalışan şirketlerin satışlarında azalışa sebep olabileceğinden söz konusu şirketlerin hisse senedi fiyatlarında azalışa sebep olabileceğini göstermesi bakımından önemlidir. İthalat odaklı çalışan şirketlerde de tersi durum oluşabilir.

Kaynaklar

1. Acaravcı, A., Akalin, G., & Erdoğan, S. (2019). *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 37(1), s. 1-16.
2. Altın, H. (2022). An Analysis of Global Stock Markets With the Autoregressive Distributed Lag Method. *International Journal of Risk and Contingency Management*, 11(1), s. 1-21. doi:10.4018/IJRCM.304900
3. Asgary, N., & Gu, A. (2005). The Stock Market And Consumer Confidence: An International Comparison. *Journal of Accounting and Finance Research*, 13(3), s. 205-213.
4. Asgary, N., & Gu, A. (2005, August). The Stock Market And Consumer Confidence: An International Comparison. *Journal of Accounting and Finance Research*, 13(3), s. 205-2013.
5. Ayuningtyas, R., & Koesrindartoto, D. (2014). The Relationship between Business Confidence, Consumer Confidence, and Indexes Return: Empirical Evidence in Indonesia Stock Exchange. *International Conference on Trends in Economics, Humanities and Management (ICTEHM'14)*, (s. 21-25). Pattaya.
6. Belen, M., & Karamelikli, H. (2016). Türkiye’de Hisse Senedi Getirileri ile Döviz Kuru Arasındaki İlişkinin İncelenmesi: ARDL Yaklaşımı. *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, 45(1), s. 34-42.
7. Besel, F., & Yardımcıoğlu, F. (2016). Tüketici Güven Endeksi ile Makro Değişkenler Arasındaki İlişki. *International Congress on Political, Economic and Social Studies 2016 Proceedings Book*, (s. 475). İstanbul.
8. Beşiktaşlı, D., & Cihangir, Ç. (2020). Tüketici Güven Endeksinin Finansal Piyasalara Ve Makroekonomik Yapıya Etkisi. *Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5(1), s. 54-67. doi:10.29106/fesa.658565
9. Bremmer, D. (2008). Consumer Confidence and Stock Prices. *the 72nd Annual Meeting of the Midwest Economics Association*. Hyatt Regency, Chicago, Illinois.
10. Brigham, E., & Houston, J. (2014). *Finansal Yönetimin Temelleri*. (N. Aypek, Çev.) Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık Tic. Ltd. Şti.
11. Chen, M.-H. (2015). Understanding The Impact Of Changes in Consumer Confidence On Hotel Stock Performance in Taiwan. *International Journal of Hospitality Management*, 50, s. 55-65. doi:http://dx.doi.org/10.1016/j.ijhm.2015.07.010
12. Çelik, S., & Özerkek, Y. (2009). Panel Cointegration Analysis Of Consumer Confidence And Personal Consumption In The European

- Union. *Journal of Business Economics and Management*, 10(2), s. 161-168.
- 13.Çilingir , C. (2021). Hisse Senedi Endeksi İle Tüketici Güven Endeksi Arasındaki İlişkinin Granger Nedensellik Testi İle İncelenmesi. *Sakarya Üniversitesi İşletme Enstitüsü Dergisi*, 3(1), s. 131-138. doi:10.47542/sauied.836367
- 14.Erdoğan, S., & Bozkurt, H. (2008). Türkiye’de Yaşam Beklentisi - Ekonomik Büyüme İlişkisi: Ardl Modeli İle Bir Analiz. *The Journal of Knowledge Economy & Knowledge Management*, 3, s. 25-38.
- 15.Eyüboğlu, S., & Eyüboğlu, K. (2018). Borsa İstanbul Sektör Endeksleri İle Döviz Kurları Arasındaki İlişkilerin İncelenmesi: ARDL Modeli. *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 11(1), s. 8-28. doi:10.25287/ohuiibf.332352
- 16.Eyüboğlu, S., & Eyüboğlu, K. (2018). Tüketici Güven Endeksi İle Borsa İstanbul Sektör Endeksleri Arasındaki İlişkinin Araştırılması. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 33(1), s. 235-259.
- 17.Fisher, K., & Statman, M. (2000). Investor Sentiment and Stock Returns. *Financial Analysis Journal*, 56(2), s. 16-23. doi:10.2469/faj.v56.n2.2340
- 18.Fisher, K., & Statman, M. (2003). Consumer Confidence and Stock Returns. *The Journal of Portfolio Management*, 30(1), s. 115-127. doi:https://doi.org/10.3905/jpm.2003.319925
- 19.Görmüş, Ş., & Güneş, S. (2010). Consumer Confidence, Stock Prices And Exchange Rates: The Case Of Turkey. *Applied Econometrics and International Development*, 10(2), s. 103-114.
- 20.İbicioğlu, M., Kapusuzoğlu, A., & Karan, M. (2013). Türkiye’deki Tüketici Güven Endeksi ile Döviz Kuru Arasındaki İlişkinin Ampirik Analizi. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 5(1), s. 5-16.
- 21.Jansen, W., & Nahuis, N. (2003). The Stock Market And Consumer Confidence: European Evidence. *Economics Letters*, 79, s. 89-98. doi:10.1016/S0165-1765(02)00292-6
- 22.Kandır, S. (2006). Tüketici Güveni Ve Hisse Senedi Getirileri İlişkisi: İMKB Mali Sektör Şirketleri Üzerinde Bir Uygulama. *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 15(2), s. 217-230.
- 23.Karaca, O. (2003). *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 4(2), s. 247-255.
- 24.Köse, A., & Akkaya, M. (2016). Beklenti ve Güven Anketlerinin Finansal Piyasalara Etkisi: BIST 100 Üzerine Bir Uygulama. *Bankacılar Dergisi*(99), s. 3-15.

25. Lemmon, M., & Portniaguina, E. (2006). Consumer Confidence and Asset Prices: Some Empirical Evidence. *The Review of Financial Studies*, 19(4), s. 1499-1529. <https://www.jstor.org/stable/4123480> adresinden alındı
26. Otoo, M. (1999). Consumer Sentiment And The Stock Market. *FEDS Working Paper*, s. 1-19. doi: <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.205028>
27. Önem, H. (2022). Tüketici Güven Endeksi Ve Bazı Bıst Endeksleri Arasındaki Eşbütünleşme Ve Nedensellik İlişkisi. *Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7(1), s. 12-22. doi:10.29106/fesa.1019153
28. Pesaran, H., & Shin, Y. (1999). Autoregressive Distributed Lag Modelling Approach to Cointegration Analysis. S. Storm içinde, *Econometrics and Economic Theory in the 20th Century: The Ragnar Frisch Centennial Symposium*. Cambridge University Press.
29. Pesaran, M., Shin, Y., & Smith, R. (2001). Bounds Testing Approaches To The Analysis Of Level Relationships. *Journal of Applied Econometrics*, 16, s. 289-326. doi:<https://doi.org/10.1002/jae.616>
30. Romer, C. (1990). The Great Crash and the Onset of the Great Depression. *The Quarterly Journal of Economics*, 105(3), s. 597-624. doi:<https://doi.org/10.2307/2937892>
31. Signal, M. (2012). Effect Of Consumer Sentiment On Hospitality Expenditures And Stock Returns. *International Journal of Hospitality Management*, 31, s. 511-521.
32. Sum, V. (2014). Effects Of Business And Consumer Confidence On Stock Market Returns: Cross-Sectional Evidence. *Economics, Management, and Financial Markets*, 9(1), s. 21-25.
33. TCMB. (2022). *Tüketici Güven endeksi*. Ankara: TCMB İstatistik Genel Müdürlüğü, Reel Sektör Verileri Müdürlüğü. Haziran 01, 2022 tarihinde <https://evds2.tcmb.gov.tr/index.php?/evds/portlet/G9wLxYSfosI%3D/tr> adresinden alındı
34. TÜİK. (2022, 05 01). <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Ekonmik-Guven-Endeksi-Mayis-2022-45558>. 06 01, 2022 tarihinde <https://data.tuik.gov.tr/>: <https://data.tuik.gov.tr/> adresinden alındı
35. Wang, W., Su, C., & Duxbury, D. (2021). Investor Sentiment and Stock Returns: Global evidence. *Journal of Empirical Finance*, 63, s. 365-391.

**SOSYOLOJİ BÖLÜMÜ ÖĞRENCİLERİNİN SİYASET
KAVRAMINA İLİŞKİN ALGILARI ÜZERİNE
METAFORİK BİR İNCELEME**

Dr. Öğretim Üyesi, Coşkun Dikbıyık

*Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü,
ORCID:0000-0002-2006-4787.*

GİRİŞ

Sosyoloji temel toplumsal kurumlardan biri olan siyasetle de ilgilenmektedir. Bu yönüyle siyasetle sosyoloji arasında yakın bir ilişki bulunmaktadır. Sosyolojik veriler önemli ölçüde siyasetin yönünü tayin etmektedir. Hatta siyaset sosyolojinin bir uygulama alanı olarak da görülmektedir.

Siyaset kapsam ve uygulama olarak geniş bir alanı işgal ettiğinden tanımlanmasında bazı güçlükler yaşanmakta, öne çıkarılan özelliklerine göre farklı biçimlerde tanımlanabilmektedir. Ancak kapsayıcı tanımlamalar da yapılmaya çalışılmaktadır. Bunlardan biri şöyledir: “Siyaset kamuyu veya belirli bir grubu ilgilendiren meselelerde, karar verme, kararları etkileme veya uygulamaya yönelik; mücadele etme veya mensup olma, iş birliği ve dayanışma içerisinde olabildiği gibi çatışma şeklinde beliren değişen bir sosyal münasebetler bütünüdür” (Tatar, 1997: 26). Bu tanımlamada siyasetin karar alma süreçlerinden kararları etkilemeye, katılımdan aidiyete, uyumdan çatışmaya ve mücadeleye kadar geniş bir yelpazede ele alındığı görülmektedir. Daha somut biçimiyle siyaset devlet yönetimi, iktidar mücadelesi ve otorite kavramları etrafında şekillenmektedir (Dursun, 2018: 4-5). Sosyoloji ise bu kavramlar çerçevesinde siyaset-toplum arasındaki etkileşim ve ilişkilerin incelenmesini kendisine hedef almaktadır. Dolayısıyla siyaset bilimi ile sosyoloji arasında bir kesişme alanı olarak sosyolojinin bir alt dalı olan siyaset sosyolojisi yer almaktadır (Torun, 2022: 34).

Toplumsal hayatın hemen her alanına müdahil olması ve yapıldığı zeminin oldukça geniş olmasına rağmen siyasete ilişkin olarak ilk akla gelen kuruluşlar siyasal partiler olmaktadır. Bunun yanında siyasetle ilgili ideolojiler ve bunların uygulama alanı olan çeşitli adlar altındaki *sivil toplum kuruluşları* yer almaktadır. Bunların faaliyetleri etrafında şekillenen siyaset toplum kesimleri üzerinde farklı algılar bırakmakta ve kendisine karşı çeşitli tutumlar sergilenmesine yol açmaktadır.

Konumuz bağlamında siyasetin ne olduğundan çok toplum kesimleri tarafından nasıl algılandığı önem taşımaktadır. Bu yönüyle siyaset algısı kişilerin bireysel gelişim sürecine, yaşam tarzlarına, beklentilerine, içinde yaşadıkları toplumsal koşullara ve döneme göre farklılık arz edebilmektedir. Bu algıda siyasetin toplum içindeki tarihsel arka planı önemli olduğu kadar günlük siyaset uygulamaları da etkili olmaktadır. Sözelimi yakın tarihimiz olan Osmanlı’da halk nazarında siyaset devletin kimi yöneticilere karşı mallarının müsaderesinden öldürülmeye kadar gidebilen uygulamaları (Mumcu, 2017) nedeniyle olumsuz bir etki bırakmış, kendisinden korkulan ürkütücü bir sistem olarak algılanmıştır (Mardin, 1990: 37). Yine 1980 öncesi siyasal ayrışmaların terör ve cinayetlere varan boyutları da toplum kesimlerinde siyasete karşı en azından mesafeli

yaklaşımlara neden olmuştur. Günümüzde siyasete ilişkin çekinceli tutumlarda bu algının da etkisi görülebilmektedir. O dönemleri yaşayanlar çocuklarına ya da torunlarına “siyasetten uzak durun”, “siyasete bulaşmayın” ya da “renk vermeyin” şeklindeki öğütleriyle bu algıyı bir biçimde yansıtmaktadırlar. Burada günümüz siyasetçilerin toplumla ilişkilerinde görülen bir kısım olumsuzluklar, sosyo-ekonomik ve kültürel anlamda uyguladıkları siyasete ilişkin ortaya çıkan sorunlar ve bunlara kısa vadede yeterli çözümler üretilemeyişi de toplum kesimlerinde siyasete güven konusunda olumsuz algılara yol açmaktadır.

Günümüzde özellikle gençliğin siyasetle ilişkilerinin giderek azaldığı ve apolitik bir gençlik olduğu şeklinde yaygın bir kanaat bulunmaktadır. Konu üniversite gençliği bağlamında daha da önemli hale gelmektedir. Bu nedenle üniversite gençliğinin siyaset algısında etkili olan unsurlar, siyasete bakış tarzları ve bu kapsamdaki tutum ve davranışları hakkında çeşitli araştırma ve incelemeler yapılmaktadır. Hızlı değişim ve dönüşümlerin yaşandığı ve gençliğin gelişen koşullara göre farklı kuşak adları altında yeniden biçimlendiği günümüzde bu tür çalışmaların ülke geneli yanında yerel ölçeklerde de yaygınlaşmasında yarar bulunmaktadır.

Siyaset algısının sosyoloji bölümü öğrencileri üzerinden incelenmesi ayrıcalıklı bir önemi haizdir. Burada sosyoloji ile siyaset arasındaki yakın ilişki bulunmasının yanında sosyolojinin siyasete ilişkin tutumunun değerlendirilmesine imkân tanıyan bir durum da söz konusu olmaktadır. Temel konularından birisi siyaset olan sosyolojinin siyaset biliminden farklı olarak siyasete kendi ölçeğinde belli bir nesnellik içinde bakması gerekir. Bu tür çalışmalar, henüz eğitimlerini tamamlamasalar bile sosyoloji bölümü öğrencilerinin bu konudaki sosyolojik yaklaşımlarını ölçmek bakımından yararlı olacaktır.

Bu çalışma Tekir Namık Kemal Üniversitesinde okuyan Sosyoloji Bölümü öğrencilerinin siyasete ilişkin algılarını metafor yoluyla ölçmeyi amaçlamaktadır. Bu seçimde öğrencilerin ülkenin çeşitli yörelerinden gelmiş olmaları dolayısıyla elde edilecek bulguların genellenebilir ve uygulama alanının kolay erişebilir olması etkili olmuştur. Böylelikle öğrencilerin metaforik düş gücü değerlendirilecek ve siyasete ilişkin algıları belirlenip ve konuya ilişkin sorunların saptanmasına da katkı sağlanmış olacaktır.

YÖNTEM

Bu çalışmada öğrencilerin siyaset kavramına ilişkin algılarını ölçmek üzere nitel araştırma yöntemi ve metafor tekniği uygulanmıştır. Burada bireylerin bir olguya ilişkin algıları ve yüklenilen anlamlar veri analizleriyle ortaya çıkarılır. Elde edilen veriler çözümlenerek kategorize edilir. Böylelikle nitel veriler nicel verilere dönüştürülerek analiz edilirler (Yıldırım ve Şimşek, 2013; Çepni, 2010).

Metaforlar birbirinden farklı anlamsal ve bilişsel kümeler arasında bağlantı kuran sözel anlatımlar ve bilişsel yapılardır (Angus ve Rennie, 1989). Bu bakımdan anlaşılacak istenen kavram veya olgunun farklı yönlerinin anlaşılmasına imkân veren süreçler olarak kendisini göstermektedir (Taylor, 1984: 103). Diğer yandan metaforlar hem bilgi hem de zihinsel imgelem olarak ölçülebilir bir nitelik taşımakta (Kovecses, 2010) ve bireylerin zihinsel dünyalarındaki etiketleri dış dünyaya aktardıkları birer “sondaj aracı” olmaktadır. Zira metaforlar, bir şeyi başka kelimeler ile anlatmaya ve bu yolla kıyaslamalar yapmaya yarar. Bu yönüyle pek çok alanda olduğu gibi sosyolojik araştırmalarda da kullanılmaya elverişlidirler (Eraslan 2011:3).

Çalışmada sadece metaforlarla yetinilmemiş, ayrıca konuyla ilgili olarak alanda gözlemler ve öğrencilerle sohbet tarzı görüşmeler yapılmıştır. Böylelikle verilerden elde edilen bilgilerin belli ölçüde test edilmesine çalışılmıştır.

Araştırma 2021-2022 Eğitim ve Öğretim yılında öğrenim gören Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü Lisans öğrencilerini kapsamaktadır. Eğitim- Öğretim yılının sonunda devam eden 230 öğrenci içerisinde sınıf mevcutları dikkate alınarak 1.sınıftan 31, 2.sınıftan 26, 3. sınıftan 24 ve 4. sınıftan 21 olmak üzere her sınıf seviyesinden toplam 102 örneklem seçilerek araştırma grubu oluşturulmuştur.

Uygulama her sınıf ortamında ayrı ayrı yapılmıştır. Uygulama için sınıflara girilmiş, öğrencilere sözlü olarak gerekli bilgilendirmeler ve açıklamalar yapılmış ve hazırlanan formlar verilmiştir. Öğrencilerden önce metafor kullanarak bir veya birkaç kelime ile “siyaset...gibidir” cümlesindeki boşluğu doldurmaları, akabinde de bunun hemen altında yer alan “Çünkü...” ile devam eden kısmı tamamlamaları istenmiştir. Böylelikle oluşturulan metaforların gerekçelendirilerek temellendirilmesi sağlanmıştır. Bu uygulamada öğrencilere 10 dakikayı aşmayacak şekilde sınırlı bir süre verilmiştir. Burada amaç öncelikle algıyı ölçmek olduğu için bu süre yeterli görülmüştür. Öğrencilerin oluşturdukları metaforlar ve açıklamaları çalışmada veri kaynağı olarak kullanılmıştır.

Verilerin analizinde içerik analizi tekniği uygulanmıştır. İçerik analizi konuya ilişkin verilerin düzenlenmesi ve kategorize edilmesi şeklinde kendisini gösterir (Tavşancıl, Aslan, 2001; Moser, 2000). Bu araştırmada öğrencilerin ürettikleri içerikler incelenmiş, boş bırakılan, konuyla ilişkili olmayan ya da metaforik özelliği bulunmayan 13 form listeden çıkarılmış, toplam 102 formdan kabul edilebilir 89 form çalışmaya dahil edilmiştir. Bunların sınıflar bazındaki dağılımı şu şekildedir. 1.sınıf 25, 2.sınıf 23, 3.sınıf 21, 4.sınıf 20’dir. Öğrenciler tarafından üretilen metaforların değerlendirilmesi ve kategorize edilmesi için iki akademisyenden görüş alınmış ve buna göre gerekli düzenlemeler yapılmıştır. Çalışmada Excel programından yararlanılmıştır.

BULGULAR

Araştırmada önce öğrencilerin ürettiği tüm geçerli metaforlar alfabetik sıraya göre tablo halinde frekans ve yüzdeleriyle verilmiş, sonra da kategoriler oluşturularak analiz edilmiştir.

Tablo 1: Öğrencilerin siyaset kavramına ilişkin ürettikleri geçerli sayılan tüm metaforlar

Sıra No	Metafor adı	Frekans (f)	Yüzde (%)
1.	Aile reisi	2	2,24
2.	Anne	1	1,12
3.	Arena	2	2,24
4.	Baba	1	1,12
5.	Bataklık	1	1,12
6.	Belediye çukuru	2	2,24
7.	Besin zinciri	1	1,12
8.	Beyin	1	1,12
9.	Boş teneke	1	1,12
10.	Bukalemun	1	1,12
11.	Çamur	1	1,12
12.	Çatışma	3	3,37
13.	Çıkar alanı	1	1,12
14.	Çıkar ilişkisi	1	1,12
15.	Çoban	1	1,12
16.	Çoğulculuk	1	1,12
17.	Çöp tenekesi	2	2,24
18.	Dikta rejimi	1	1,12
19.	Din	1	1,12
20.	Dolandırıcı	2	2,24
21.	Ekonomi	1	1,12
22.	Elbise kırı	1	1,12
23.	Gök kuşağı	1	1,12
24.	Hırs	1	1,12
25.	Hurafe	1	1,12
26.	Gıda	1	1,12
27.	Güç	1	1,12
28.	İmece	1	1,12
29.	İp yumağı	1	1,12
30.	Kalp	1	1,12
31.	Kaos	4	4,49
32.	Kara delik	1	1,12
33.	Karışık pide	1	1,12

34.	Karmaşa	2	2,24
35.	Kavşak	1	1,12
36.	Kurtlar sofrası	1	1,12
37.	Komutan	1	1,12
38.	Labirent	1	1,12
39.	Manipülasyon	1	1,12
40.	Mecburi istikamet tabelası	1	1,12
41.	Münazara yapmak	1	1,12
42.	Neşter	1	1,12
43.	Oda düzenleme	1	1,12
44.	Organ	2	2,24
45.	Otorite	1	1,12
46.	Oyun	2	2,24
47.	Oyun alanı	1	1,12
48.	Oyuncak	2	2,24
49.	Para	1	1,12
50.	Partizanlık	1	1,12
51.	Poker masası	1	1,12
52.	Politika	1	1,12
53.	Pusula	1	1,12
54.	Rekabet	1	1,12
55.	Sanat eseri	1	1,12
56.	Sarmaşık otu	1	1,12
57.	Satranç	1	1,12
58.	Savaş	2	2,24
59.	Su	1	1,12
60.	Şiddet	1	1,12
61.	Tahterevalli	1	1,12
62.	Tartışma	2	2,24
63.	Terazi	2	2,24
64.	Turşu	1	1,12
65.	Vahşi hayvan belgeseli	1	1,12
66.	Yalan	3	3,37
67.	Yalan söyleme sanatı	1	1,12
68.	Yanıltmaca	1	1,12
69.	Yapboz	1	1,12
70.	Zehirli sarmaşık	1	1,12
70.	Toplam	89	100

Tabloya bakıldığında siyaset kavramıyla ilgili olarak 89 öğrencinin 70 farklı metafor ürettiği görülmektedir. Bunlar arasında *kaos* 4, *çatışma* 3, *yalan* 3, *aile reisi*, *arena*, *belediye çukuru*, *çöp tenekesi*, *dolandırıcı*, *karmaşa*, *organ*, *oyun*,

oyuncak, savaş, tartışma, terazi 2, diğer metaforlar da 1'er kere üretilmiştir. Burada öğrencilerin ürettikleri metaforların önemli ölçüde zengin bir içeriğe sahip olduğu söylenebilir. Bunlar kategoriler altında aşağıdaki tablolarda gösterilmiş ve akabinde analizi yapılmıştır.

Kategoriler

Siyaset kavramıyla ilgili metaforlar *zararlı -değersiz, çatışma-rekabet, yönetme biçimi, gerekli-faydalı egemenlik-otorite* başlıkları altında kategorilendirilmiştir. Kategoriler sayısal olarak en büyükten en küçüğe doğru olacak şekilde metafor adı, açıklama ve yüzdeleriyle birlikte tablolar halinde ayrı ayrı gösterilmiştir.

Tablo 2: Zararlı –değersiz

Sıra No	Metafor adı	Açıklama	Yüzde %
1.	Bataklık	Seni kendi içine çeker, çektikçe kirlendir.	37,07
2.	Belediye çukuru	Ayağın kayarsa içine düşersin.	
3.	Belediye çukuru	İçine düşersen kirlenirsin.	
4.	Boş teneke	İçinden çokça anlamsız boş laftan başka bir şey çıkmaz.	
5.	Çamur	Üstüne basarsan elbisen kirlenir.	
6.	Çöp tenekesi	İçinde işe yaramayan her şey vardır.	
7.	Dolandırıcı	Parlak sözlerle herkesi kandırır.	
8.	Dolandırıcı	Kandırmak için her türlü hileye başvurur.	
9.	Elbise kirlisi	Sürekli temizlemeniz gerekir.	
10.	Hurafe	Boş bir inançtır. İnanırsan umutların boşa çıkar	
11.	İp yumağı	Her şey iç içe ve çözülmesi zordur.	
12.	Kaos	Fikir ayrılıkları, parti çatışmaları, belirsizlik durumu her zaman vardır.	
13.	Kaos	Birbiri ardınca gelen, ardı arkası kesilmeyen karmaşık bir yapıyı oluşturur.	
14.	Kaos	Kimin ne dediği anlaşılmayan başı sonu belli olmayan bir ortamdır.	
15.	Kaos	Fanatizm içerir, kavgalar, tartışmalar sürekli.	
16.	Kara delik	İçine girdin mi bir daha çıkamazsın.	
17.	Karmaşa	Her kafadan bir ses çıkmaktadır. Kimin ne yaptığı belli değil.	
18.	Karmaşa	İçinden çıkılmaz, insanları birbirine düşürür.	
19.	Labirent	İçine girdin mi nereye gideceğini şaşırırsın.	
20.	Manipülasyon	İnsanların taleplerini cazip söylemleriyle manipüle eder.	
21.	Münazara yapmak	Hiçbir doğru sonucu olmayan sadece laf ebeliği yapmaktan ibaret olan bir tartışmadır	
22.	Oyuncak	Çocukları onunla avutursun. Sen işine bakarsın.	
23.	Oyuncak	Bir süre oynayıp sıkılınca kenara atarsın.	

24.	Partizanlık	Kendi taraftarlarına çıkar sağlama işidir.
25.	Sarmaşık otu	Etrafında dolaştıkça ayağına dolanır seni engeller.
26.	Tartışma	Başladığı zaman kolay kolay bitmez, bitmez. Başı sonu belli değildir.
27.	Tartışma	Devamlı polemik yapar bağırırsan haklı çıkarsın.
28.	Yalan	Hayali vaatlerde bulunarak insanları kandırma işidir
29.	Yalan	Bugüne kadar hiç doğru olanı göremedik.
30.	Yalan	İnsanları kandırmaktan başka bir işe yaramaz.
31.	Yalan söyleme sanatı	İyi hazırlanmış, parlak sözlerle insanları kandırırsın.
32.	Yanıltmaca	Başı doğru gibidir, sonu ise yalan.
33.	Zehirli sarmaşık	Seni sararak boğmaya çalışır.

Öğrencilerin %37,07'si siyaseti yadsımakta değersiz ve zararlı bulmaktadır. Burada *kaos, karmaşa yalan, tartışma, oyuncak, çöp tenekesi* gibi metaforlar öne çıkmaktadır. Bu tutum gençliğin siyaset algısı bakımından anlamlı bir yekûn teşkil etmektedir.

Konuya ilişkin yapılan bazı çalışmalarda da benzer sonuçlar görülmektedir. Altınöz tarafından Balıkesir'in Karesi ilçesi örneği üzerinden yapılan çalışmada gençlerin %44,22'si siyaseti aldatma ve yalan olarak algılamaktadır (2022: 46). Yine Lüküslü (2009) tarafından Ağustos-Kasım 2008 tarihleri arasında İstanbul'da farklı grup gençlerle yapılan 26 odak grup çalışmasında gençlerin siyasetle aralarına mesafe koymalarında kirli siyaset algısına vurgu yapılmaktadır. Benzer şekilde yapılan bir araştırmada (TEAM, 2021:34) “gençler siyasete mesafeliler ve siyaseti kirli bir alan olarak görüyorlar. Siyaset denilince akıllarına kavga, çatışma, yalan, karmaşa, rant ve yolsuzluk gibi olumsuz kavramlar geliyor. Gençlerin sadece %13'ü Türkiye siyasetinden memnun olduğunu belirtiyor. Türkiye'deki gençlerin siyaset algısı siyasete mesafeli durma bağlamında dünyadaki trendle benzerlik taşıyor” denilmektedir. Nitekim Marketing Türkiye (3 Ağustos 2020) için yapılan Siyaset ve Z Kuşağı başlıklı araştırmada gençlerin %60'nın siyasi liderleri kendilerine yakın bulmadığı görülmüştür. Bu araştırmaların bizim bulgularımızla önemli ölçüde örtüştüğü görülmektedir.

Siyasete karşı bu olumsuz bakışın nedenlerinden biri de dünyada ve ülkemizde son zamanlarda ortaya çıkan ekonomik krizin yol açtığı sorunlarla ilgilidir. Kendileriyle görüşülen öğrenciler bu durumdan önemli ölçüde etkilendiklerini ve siyasetçilerin bu sorunları kısa vadede çözebileceklerine dair inançlarını kaybettiklerini beyan etmişlerdir.

Tablo 3: Çatışma ve rekabet

Sıra No	Metafor adı	Açıklama	Yüzde %
1.	Arena	Herkesin fikirlerini savunduğu ve tartıştığı bir alandır yenersen alkış alırsın, prestij kazanırsın.	22,47
2.	Arena	Siyasal mücadele ve çekişmeler orada yapılır.	
3.	Çatışma	İktidar ve muhalefetin çatıştığı bir alandır.	
4.	Çatışma	Kişiler yöneten tarafta olmak için çatışır. Güç mücadelesi yapar.	
5.	Çatışma	Pastadan büyük pay almak için mücadele etmek ve diğerini ezmek gerekir.	
6.	Çıkar alanı	Alanın içine giren herkes kendi bireysel çıkarlarını gözetir.	
7.	Çıkar ilişkisi	Kimin işine ne yarıyorsa onu talep eder.	
8.	Hırs	Herkes kazanmak ister ve kazanmaktan zevk alır	
9.	Kurtlar sofrası	Ayakta kalabilersen sofradan yersin.	
10.	Oyun	Herkesin istediği gibi kendi çıkarları için oynadığı oyundur.	
11.	Oyun	İyi oynayan kazanır.	
12.	Oyun alanı	Toplumdaki insanları istediği alana çekerek oynatabilir.	
13.	Para	Onu elde etmek için sana her şeyi yaptırır.	
14.	Poker masası	Kazanmak iyi konumda oturmalısın.	
15.	Rekabet	Rakibini yenersen öne geçersin.	
16.	Satranç	Doğru hamlelerle oyunu kazanırsınız.	
17.	Savaş	Kazanamazsan kaybedersin	
18.	Savaş	Kazananı da kaybedeni de yara alır.	
19.	Şiddet	Her zaman gerginliğe sebep olur. Kazanmak için bazen uygulamam gerekir.	
20.	Vahşi hayvan belgeseli	Orada güçlülerin zayıfları yok ettiğini seyrederiz.	

Öğrencilerin %22,47'si siyaseti rekabet ve çatışma ekseninde algılamaktadır. Tabloya bakıldığında 5.sıradaki *çatışma*, 9.sıradaki *kurtlar sofrası*, 13.sıradaki *para*, 18.sıradaki *savaş*, 19.sıradaki *şiddet* ve 20.sıradaki *vahşi hayvan belgesi* metaforlarının açıklamalarında siyasetin yadsındığı görülmektedir. Bu kategori %7 civarında kısmi bir yadsıma içermekle birlikte, geneli göz önüne alındığında siyasetin doğasına ilişkin katı bir betimleme olarak da görülebilir. Ancak öğrenciler kendileriyle yapılan görüşmelerde siyasetçilerin çatışmacı üslubundan ve bitmek bilmeyen tartışmalarından oldukça rahatsız olduklarını söylemişlerdir. Yine siyasetçilerin bu tutumlarının siyaseti ve siyasetçileri değersizleştirdiğini, buna karşın siyasi rekabetin medeni ölçüler içerisinde karşılıklı saygı

çerçevesinde yapıldığı takdirde siyasete ve siyasetçilere değer katacağını ifade etmişlerdir. Güllüpunar ve Yıldırım (2020) tarafından yapılan araştırmada ise gençlerin siyasete olumsuz bakışın önemli nedenlerinden birinin de siyasetçilerin çatışmacı üslubu olduğu belirtilmiştir.

Tablo 4: Yönetme biçimi

Sıra No	Metafor adı	Açıklama	Yüzde %
1.	Beyin	Tüm hücrelerine kadar nüfuz ederek bedeni yönetir.	17,97
2.	Bukalemun	Araziye göre renk değiştirir. Doğası böyledir, yoksa hayatta kalamaz.	
3.	Çoğulculuk	Her fikir yönetimde temsil edilme imkânı bulmalıdır. Yoksa devamlı sorunlu alanlar oluşur.	
4.	Din	Birleştirici ve kaynaştırıcı gücü vardır. İyi kullanırsan iyi sonuçlar alırsın.	
5.	Ekonomi	Doğru yönetilirse ülke kalkınır ve herkes refah içinde yaşar.	
6.	Gök kuşağı	Her rengi her deseni kapsar hepsi bir arada bir renk armonisi oluşturur.	
7.	Kalp	İyi çalışırsa bütün organlar sağlıklı kötü çalışırsa vücut zarar görür.	
8.	Kavşak	Ayrım noktalarında hangi yola gireceğini bilmelisin. Yoksa ortada sıkışıp kalırsın.	
9.	Neşter	İyi doktorun elinde hayat kurtarır.	
10.	Oda düzenleme	Her şeyi yerli yerine koyarsan rahat edersin.	
11.	Politika	Çoklu yöntemler kullanarak sorunlara çözüm getirebilirsin.	
12.	Sanat eseri	Yapanın yeteneğine bağlı olarak zevk alırsın ya da nefret edersin.	
13.	Tahterevalli	Bir taraf kalkarken diğer taraf iner.	
14.	Terazi	Aldığı kadar yüklersen doğru tartar. Fazla yüklersen çekmez.	
15.	Terazi	Dengede tutarsan doğru tartarsın	
16.	Yapboz	Doğru parçalar birleştirilirse güzel bir şey ortaya çıkar. Ancak parçalar yerli yerine konmazsa ucube doğurur.	

Öğrencilerin %18'i siyaseti yönetim biçimi olarak algılamakta ve siyasetçilerin yönetim becerilerine vurgu yapmaktadırlar. Burada da *bukalemun*, *neşter*, *tahterevalli* gibi kullanım biçimlerine göre olumsuz olarak da anlamlandırılabilir kavramlar kullanılması dikkat çekicidir. Bu durum yönetim becerisinin güçlüğü yanında siyasetin kaygan zeminine işaret etmektedir.

Yine Altınöz'ün yaptığı çalışmada (2022) siyaset kavramının %24,6 oranında ülkeyi ve devleti idare etmek şeklinde algılandığı görülmektedir.

Tablo 5: Gerekli ve faydalı

Sıra No	Metafor adı	Açıklama	Yüzde %
1.	Anne	Yuvayı dışı kuş yapar. Yokluğunda yuvada düzen ve huzur olmaz.	13,48
2.	Besin zinciri	Canlılar birbirini yiyip tüketir dışarıdan bakıldığında kötü gözükür ama düzenin işlemesi için gereklidir.	
3.	Çöp tenekesi	Görünüşü sevimsiz olsa da yokluğunda etraf pislikten geçilmez.	
4.	Gıda	Yeteri kadar alınmazsa beden zayıflar ve çöker.	
5.	İmece	Herkesin katılımı ile faydalı şeyler yapılabilir.	
6.	Karışık pide	Farklı lezzetleri tadabilirsiniz.	
7.	Mecburi istikamet tabelası	Zorunlu olarak gitmen gerekir. Faklı yöne gidersen kazaya neden olursun.	
8.	Organ	Yetmezliğinde hayati risk vardır.	
9.	Organ	Her bir organın bir görevi vardır. Her organ görevini yaparak mekanizmayı işletir.	
10.	Pusula	Doğru tuttuğumuz sürece doğru istikameti bulmamızı sağlar	
11.	Su	Doğal akışına bırakırsanız istikametini bulur.	
12.	Turşu	Tadı ekşimsi olsa da faydalıdır.	

Öğrenciler burada *besin zinciri*, *çöp tenekesi*, *turşu* gibi kullanım biçimlerine göre olumsuz içerik de taşıyabilen kavramlara olumlu anlamlar yükleyerek ve diğerlerinin de olumlu ve yararlı kullanımlarını öne çıkararak siyaseti %13,48 oranında zorunlu ve gerekli bir ihtiyaç olarak görmektedirler.

Tarhan (2016: 11) tarafından yapılan araştırmada öğretmen adayı son sınıf öğrencilerinin %23 oranında siyasetin gerekliliğine vurgu yaptıkları ifade edilmektedir. Bu sonuç bizim verilerimizle uyuşmamakla birlikte Tablo 6'daki egemenlik ve otorite kategorisi ile birlikte değerlendirildiğinde yakın sonuçlara ulaşıldığı görülebilir.

Tablo 6: Egemenlik ve otorite

Sıra No	Metafor adı	Açıklama	Yüzde %
1.	Aile reisi	Her türlü olay konusunda son kararı verir	8,98
2.	Aile reisi	Olmazsa dirlik ve düzen sağlanamaz.	
3.	Baba	Onunla kendini güçlü hissedersin.	
4.	Çoban	Değneği ile sürüyü hizaya sokar.	
5.	Dikta rejimi	Tek adam vardır o ne derse o olur.	
6.	Güç	Doğru kullanılırsa toplum ayakta kalır yanlış kullanırsa dağılır.	
7.	Komutan	Emirler yağdırır askeri sevk ve idare eder.	
8.	Otorite	Toplum üzerine egemenlik kurmaya yarar.	

Öğrencilerin %9'u ise siyaseti bir egemenlik ve otorite biçimi olarak algılamaktadır. *Çoban* ve *dikta rejimi* benzetmeleriyle eleştirel yaklaşımlar da daha çok bunun yararlı kullanımına vurgu yapmaktadırlar.

Bu kategoride, açıklamaları dikkate alındığında doğru kullanım sağlandığında yararlı sonuçlar elde edilebilecek metaforların kurulduğu görülür. Tablo 5 deki %13'lük ve Tablo 6'daki %9'luk oranlar olumlu yönlerine bakılarak birlikte düşünüldüğünde yukarıda değindiğimiz Tarhan'ın (2016) araştırmasına yakın sonuçlara ulaşılabilir.

Öğrencilerin siyaset algılarının pratik göstergelerinden biri de siyasal katılımı ilgilidir. Bu bağlamında öğrencilerle yapılan görüşmelerde siyasal parti ve örgütlere üyeliğin son derece düşük olduğu saptanmıştır. Öğrencilerin önemli bir kesimi aileleri tarafından siyasete karışmamaları, derslerine odaklanmaları, ya da siyasi görüş ve düşüncelerini belli etmemeleri şeklinde uyarıldıklarını beyan etmişlerdir. Ancak yine bir kısım öğrenciler siyasal tutum ve değerlendirmelerini özellikle sosyal medya üzerinden gerçekleştirdiklerini söylemişlerdir. Böylelikle sosyal medyanın kendilerine sağladığı görece “özgür” ortamda kimi zaman “nickname” de kullanarak daha güvenli ve risksiz bir biçimde görüşlerini ifade edebileceklerini ve siyasal katılımı gerçekleştirebileceklerini düşünmektedirler.

Uğur Oral'ın Z Kuşağı gençleriyle yaptığı araştırmanın sonuçlarına göre; yeni neslin siyasi kanaatlerini, sosyal paylaşım siteleri ve internet medyası belirliyor. Seçimlerde büyük oranla sandık başına giden Z Kuşağı, aktif siyasete katılmak istemese de ülkedeki politik gelişmeleri yakından takip ediyor (Yaşar Üniversitesi Haber Portalı 6 Ocak 2020). Bu sonuçların da bizim bulgularımızla örtüştüğü söylenebilir.

SONUÇ

Bu çalışmada Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü öğrencilerinin siyaset algıları metafor yoluyla ölçülmüştür. Öğrencilerin ülkemizin farklı yörelerinden gelmesi bu çalışmayı üniversite öğrencileri ve önemli ölçüde sosyoloji bölümü öğrencileri açısından genellenebilir kılmaktadır. Yapılan değerlendirmede seçilen 102 öğrenciden 89'unun geçerli ve 70 adet farklı metafor ürettiği görülmüştür. Öğrencilerin metafor üretme ve gerekçelendirmede kendilerine verilen 10 dakikalık sınırlı süre göz önüne alınırsa oldukça başarılı oldukları söylenebilir. Bu metaforlar *zararlı - değersiz, çatışma-rekabet, yönetme biçimi, gerekli-faydalı, egemenlik-otorite* başlıkları altında kategorilendirilerek incelenmiştir.

Çalışmada ağırlıklı olarak sosyoloji bölümü öğrencilerinin siyaseti yadsıdıkları, değersiz ve zararlı gördükleri sonucuna ulaşılmıştır. Burada genel olarak yeni nesil gençliğin siyasete ilgisiz ve apolitik tavırlarının etkisi bulunmakla birlikte ailelerin siyasetle ilgilenmemeleri, derslerine odaklanmalarını engellediği şeklindeki uyarılarının etkili olduğu saptanmıştır. Ayrıca siyasetçilerin ikircikli tavırları, medyaya yansıyan olumsuz örnekleri ve tartışmalardaki sert, kaba, birbirini karalayan üsluplarının da bu sonuca ulaşılmasında önemli bir faktör olduğu görülmüştür. Bunun yanında son dönemlerde dünyada ve ülkemizde yaşanan ekonomik krizden kaynaklanan sorunlar ve bunlara kısa vadede yeterli çözümler getirilemeyişi de öğrencilerin siyasetçilere olan güvenini sarsmıştır. Buna bağlı olarak siyaset algısını olumsuz yönde etkileyen unsurlardan biri olarak tespit edilmiştir.

Öğrencilerde siyaset kavramsallaştırması; %22,47 çatışma ve rekabet, %9 oranında otorite ve güç kavramları üzerinde odaklanmaktadır. Bu durum siyasetin önemli bir unsuru olmakla birlikte, çatışmanın yadsındığı yapılan açıklamalarda görülmektedir. Rekabetin, otorite ve güç kullanımının medeni ölçüler çerçevesinde ve toplum yararına yapıldığı takdirde siyasetin değer kazanacağı da yapılan görüşmelerde öğrenciler tarafından ifade edilmiştir.

Siyaseti bir yönetim biçimi ve yönetme sanatı olarak görenlerin oranı %18'i bulmaktadır. Burada öğrencilerin sosyolojik nosyona uygun olarak daha nesnel bir tutum sergiledikleri görülmektedir. Yine buna bağlı olarak %9'unun bazıları olumsuz içerik de taşıyabilen kavramlarla ifade edilse bile siyaseti egemenlik ve otorite kavramları ekseninde algılamaktadırlar. Bu iki sonucu birleştirdiğimizde %27 oranında nesnel ve betimlemeye yönelik bir tutum göze çarpmaktadır.

Öğrencilerin %13,48'i de bazı çekinceler koymakla birlikte siyaseti gerekli ve faydalı görerek olumlu bir algı geliştirdikleri söylenebilir. Bu oran siyasetin gençler üzerindeki değeri ve prestiji bakımından oldukça düşük görünmektedir.

Bulgularımız yanında gözlem ve görüşmelerimiz sonucu elde ettiğimiz verilerden de hareketle yaklaşık %60 oranında öğrencinin siyaseti olumsuz olarak nitelediği anlaşılmaktadır. Geriye kalan %40'lık dilimin içinde yaklaşık %30 civarında nesnel çerçeve içinde kalıp, betimlemeye yönelik eğilimler bulunmaktadır. Bunların içinde çekince koyanları çıkardığımızda sadece %10'luk kesim siyasete olumlu bakmaktadır.

Siyasete ilişkin algının sonuçlarından biri de öğrencilerin siyasal katılımı biçimini etkilemektedir. Öğrenciler büyük bir çoğunlukla dorudan siyasal örgütlere üye olmak yerine siyaseti kendilerini daha çok özgür hissettikleri sosyal medya üzerinden yapma eğilimi taşımaktadırlar.

Netice olarak öğrencilerin siyasete ilişkin algılarında önemli ölçüde olumsuz değerlendirmeler varsa da sosyolojik anlamda betimleme, açıklama ve nesnellik ölçüsünün anlamlı bir yekûn teşkil ettiği söylenebilir. Konu doğrudan kendileriyle ilişkilendirildiğinden ve doğrudan kendilerinin algısı ölçüldüğünden öğrencilerden tam nesnellik beklemek doğru olmayacaktır. Üstelik siyaset gibi büyüklerin bile çoğu kez agresif ve fanatik davranabildiği bir konuda henüz öğrenci olan ve mesleki formasyonunu tamamlamamış bulunan gençlerden mesleki bir tarafsızlık içinde siyasete ilişkin yeterince nesnel bir tutum sergilemelerini beklemek de gerçekçi gözükmemektedir.

KAYNAKÇA

1. Altınöz, A. (2022). Z Kuşağının siyaset algısı ve katılımı: Karesi İlçesi örneği (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Balıkesir.
2. Angus, L. E -Rennie, D.L. (1988). Therapist Participation in Metaphor Generation: Collaborative and Noncollaborative Styles, *Psychotherapy*, (25), 552-560.
3. Çepni, S. (2010). Araştırma ve proje çalışmalarına giriş. Trabzon: Akademi Kitapevi.
4. Dursun, D. (2018) Siyaset ve siyaset bilimi, Siyaset Bilimi İçinde (2-27). Dursun, D ve Altınoğlu, M. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayını No: 2671.
5. Eraslan, L. (2011). Sosyolojik metaforlar. *Akademik Bakış Dergisi*, (27), 1-21.
6. Güllüpınar H. ve Yıldırım E. (2020). Uzlaşmacı ve çatışmacı siyasal söylemin siyaset hakkındaki algıya etkileri üzerine bir araştırma, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 13(73), 912-924.
7. <https://www.sosyalarastirmalar.com/articles/the-case-of-effects-of-conciliatory-and-confrontational-political-discourse-on-perception-of-politics.pdf>
8. Kovecses, Z. (2010). Metaphor: a practical introduction. Second Edition. Nev York: Oxford University Press.
9. Lüküslü, D. (2009). Gençlerin siyaset algıları ve deneyimleri: Yeni bir siyaset ve örgütlenme modeli üzerine düşünmek. Gençler Tartışıyor: Siyasete Katılım, Sorunlar ve Çözüm Önerileri içinde (189-215). Der. Cemil Poyraz. İstanbul: Türkiye Sosyal Ekonomik Siyasal Araştırmalar Vakfı.
10. Mardin, Ş. (1990). Türkiye’de toplum ve siyaset. İstanbul: İletişim Yayınları
11. Marketing Türkiye (3 Ağustos 2020) Siyaset ve Z Kuşağı. <https://www.marketingturkiye.com.tr/haberler/siyaset-ve-z-kusagi/>
12. Moser, K. S. (2000). Metaphor Analysis in Psychology-Method, Theory, and Fields of Application. Forum: Qualitative Research 1(2) <https://openresearch.lsbu.ac.uk/download/dd441fd9bba1c6a8d99961bebf2498a88d984a105a18b7c3a1d7cfa9495c163e/57688/Moser%202000.pdf>.
13. Mumcu A. (2017). Osmanlı Devleti’nde siyaseten katl. Ankara: Phoenix Yayınevi.
14. Tatar T. (1997). Siyaset sosyolojisi. İstanbul: Turan Yayıncılık.

- 15.Tarhan, Ö. (2016). Sosyal bilgiler öğretmen adaylarının siyaset kavramına ilişkin algılarının metaforlar aracılığıyla incelenmesi, *Turkish Studies* 11(19) 873-890.
- 16.DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.10034>.
- 17.Tavşancıl, E. Aslan, E. (2001). İçerik analizi ve uygulama örnekleri. İstanbul: Epsilon Yayıncılık.
- 18.Taylor, W. (1984). *Metaphors of Education*, London: Heineman Educational Books Ltd.
- 19.TEAM (2021) Gençlerin Siyaset algıları Siyasetten Beklentileri, Toplumsal Etki Araştırmaları Merkezi İstanbul <http://www.teamarastirma.com/wpcontent/uploads/2021/07/%C3%96ZE T.Gen%C3%A7lerin-Siyaset-Alg%C4%B1s%C4%B1-ve-Siyasetten-Beklentileri.TEAM-2021.pdf>.
- 20.Yaşar Üniversitesi Haber Portalı(6 Ocak 2020) Z kuşağının siyaset algısı. <https://haber.yasar.edu.tr/genel/z-kusaginin-siyaset-algisi-arastirildi.html>.
- 21.Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2013). Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

ÇOK ULUSLU ORGANİZASYONLARDA YEŞİL İNSAN KAYNAKLARI YÖNETİMİ UYGULAMALARI

Dr. Çağla DEMİR

ORCID:0000- 0001-8063-1598

İnsan kaynakları departmanı, organizasyonun devamlılığında önemli bir role sahiptir. Organizasyonun, hedeflerine ulaşmasında, işe alım sürecinden başlayan bu önemli rol, çalışanı elde tutmaya kadar devam etmektedir. Organizasyonun stratejik hedeflerine paralel bir şekilde ilerleyen süreçler, insan kaynaklarının kalitesine bağlı olarak değişiklik göstermektedir. Dünya gündeminde önemli bir konu olan iklim krizi, çevrenin korunması için duyarlılığı olan bireylerin sayısını artırmış ve bu düşünce doğrultusunda çalışmayı tercih ettikleri firmalara olan yaklaşımlarını da değiştirmiştir.

Yeni iş gücü olarak ifade edilen, özellikle bilgili ve yüksek nitelikli çalışanlar, işverenlerini seçerken çevre bilincini ön planda tutmaktadır. Yetenekli ve bilgili çalışanlar, çalıştıkları organizasyonlara bağlı kalmak için işlerinde anlam ve kendini gerçekleştirmeyi istemektedirler. Yeşil İK (Green HR), yeşil değerleri ve uygulamaları takip ederek, bu bağlılığın yaratılmasına yardımcı olabilmektedir (Prasad, 2013).

Çok uluslu organizasyonların gerçekleştirdikleri uygulamalar, çalışan sayılarının diğer organizasyonlara göre daha fazla olması nedeniyle daha büyük bir topluluğu etkilemesi ve diğer organizasyonlar açısından örnek teşkil etmesi nedeniyle önemlidir. Bu bölümde, yeşil yönetim yaklaşımı, yeşil insan kaynakları yönetimi ve çok uluslu organizasyon örneklerinden bahsedilmektedir.

Yeşil İnsan Kaynakları Yönetimi

Organizasyonel strateji ve politikaların başarılı bir şekilde uygulanabilmesi için insan kaynakları yönetimi esastır. Bundan dolayı, çevresel düşüncenin bir organizasyonun operasyonları ve vizyonu ile başarılı bir şekilde uyumlaştırılması, çalışanların çevresel uygulamalara ve girişimlere yönelmesini gerektirmektedir (Acquah, vd., 2020). Ulah (2017), İnsan Kaynakları Yönetimi'ndeki 'yeşil' kelimesi organizasyonel anlamda çevre planına göre insan yönetimi politikaları ve uygulamalarının çıkarlarını ortaya koymaktadır. Sanayi, finans, inşaat yapımı, eğitim, ofis bakımı, tarım, ticaret vb. alanlarda uygulamaları bulunan 'yeşil' kavramı bir anlamda, doğayı mümkün olduğu kadar orijinal haliyle korumayı amaçlamaktadır. 21. yy'da, sahip olduğumuz sınırlı kaynakları geri döndürmemiz, doğaya karşı zararlı davranışlarımızı en aza indirmemiz ve böylece çevreyi kirlilikten korumamız gerektiği her zamankinden daha fazla hissedilmektedir (Emmanuel, vd., 2020).

Yeşil insan kaynakları yönetimi, çevreye duyarlı yönetim uygulamaları yoluyla örgütsel performansı güçlendirmek için çevre yönetimini bütünleştiren yeni ve etkili bir yönetim disiplini olarak ifade edilmektedir (Siyambalapitiya, vd., 2018). Yeşil İKY, organizasyonun çevresel sistemleri ile İKY sistemleri arasındaki bağlantı noktasıdır. Böylece, organizasyonların çevresel

sürdürülebilirlik hedeflerini desteklemek ve bunlara ulaşmak için İKY uygulamalarını kapsamaktadır. Ayrıca, organizasyonların çevresel performansının iyileştirilmesi için çalışanlar arasında yeşil tutum ve davranışları teşvik etmeyi sağlamaktadır (Chaudry, 2019; Ren, vd., 2017; Karmoker, vd., 2020). Çalışanların çevreye karşı duyarlı olmasını sağlamak, onlara konu ile ilgili eğitimler vermek, toplantılar yaparak geri bildirimler de bulunmak yeşil organizasyon bilincini artırmaktadır (Konyalılar, 2018). Yeşil insan kaynaklarının geliştirilmesi, yalnızca çevresel endişelerin (atık azaltma gibi), farkındılığını kapsamamaktadır. Aynı zamanda, bireylerin ve organizasyonların ekonomik ve sosyal refahındaki iyileşme derecesi (gelişmiş karlar ve iş-yaşam dengesi gibi) konuları da içermektedir. Daha farklı bir ifadeyle yeşil İKY, sürdürülebilirliğin ekonomik, sosyal ve çevresel temelleri doğrultusunda insan kaynağına ilişkin belirgin uygulama ve politikaları içermektedir (Muster & Shrader, 2011; Obaid, 2015). Yeşil insan kaynakları yönetiminde, dikkate alınması gereken iki temel unsur bulunmaktadır; ‘Çevre Dostu İK Uygulamaları’, ‘Bilgi Sermayesinin Korunması’. Yeşil insan kaynakları, bir organizasyonun genel karbon ayak izi üzerinde etkisi olacak, insan sermayesinin edinilmesi, işe başlatılması, eğitimi, performans yönetimi ve ödül yönetimi gibi farklı İK işlevlerinde çeşitli yeşil süreçleri ve uygulamaları benimsemektedir (Prasad, 2013).

Yeşil İnsan Kaynakları Yönetimi Fonksiyonları

- **Yeşil İşe Alım ve Seçme**

Yeşil işe alım ve seçme (Green Recruitment Selection), çevresel konulara duyarlı ve çevresel performansa bağlı olarak hareket etmeye istekli adayları işe alma ve seçme süreci olarak belirtilmektedir. Etkili bir işe alım süreci, yeşil işe alım ve geliştirme, yeşil çalışan bağlılığı olmak üzere organizasyona girişten sonraki aşamaları kolaylaştırmaktadır (Tang, vd., 2018; Pham & Paille, 2019). İşe alım ve seçme süreci, örgütsel faktörlerin olumlu etkilerini artırmaya yardımcı olmaktadır. Çalışanların çevreye daha duyarlı olmaya teşvik etmektedir. Organizasyonlar, kurumsal stratejilerini ve misyonlarını geliştirmekte olan bir kavram olan yeşil işe alım ve seçme süreçleri ile ilişkilendirmektedir (Kiruthigaa & Viswanathan, 2014; Khattak & Khalid, 2022).

Holtom (2008), yeşil işe alım stratejisi, çalışanın belirtildiği gibi çevresel hedeflere ve sürdürülebilirliğin diğer parametrelerine ulaşmada yeşil uygulamaları takip etmesini sağlamaktadır. Bu nedenle, günümüzde birçok organizasyonda işe alım süreçleri çevre dostu ortamlarda ve kâğıt kullanılmadan gerçekleştirilen görüşmeler aracılığıyla organizasyonların hedeflerine ulaşmak için uyguladığı kurumsal politikalar arasındadır (Aranganathan, 2018). İşe alım

için organizasyonların iş portallarının kullanılması ve telefon, çevrimiçi video görüşmeleri Yeşil İK faaliyetlerinin bazı yaygın örneklerindendir. Bu da evrak işlerinde azalmaya neden olmasının yanı sıra adayların seyahat gereksinimlerini de azaltabilmektedir (Prasad, 2013).

- **Yeşil Eğitim ve Gelişim**

Yeşil eğitim ve gelişim, çalışanların eğitilmiş ve çevre bilincine sahip olmasına, çevre yönetimlerinin önemi ve enerjinin korunmasıyla birlikte atıkların azaltılmasına yardımcı olabilecek faaliyetleri kapsamaktadır. Eğitim ve gelişim programları, çalışanların çevresel sorunları çözmeye yönelik, bilgi, beceri ve yeteneklerini geliştirmeyi ve çalışanları etkin kılmaya amaçlayarak, sorumlu bireyler haline getirmeyi çalışmaktadır (Zoogah, 2011; Zubair & Khan 2019). Eğitim, öğrenme ve gelişim süreci, çalışanların yeşil yönetim becerileri konusunda bilgi edinmelerine yardımcı olan ve onları geliştiren programları, çalıştayları, seminerleri, oturumları ve sunumları içermesi gerekmektedir. Eğitim öğrenme içerikleri, çevre yönetimine ilişkin yeterlilik ve becerileri artıracak şekilde geliştirilmelidir. Kapsamlı çevrimiçi ve web tabanlı eğitim modülleri ve araçları yalnızca yeşil yönetim için değil, diğer işlevler için de kullanılabilir. Güvenlik, enerji verimliliği, atık yönetimi, geri dönüşüm gibi yeşil eğitimin temel içerikleri olarak değerlendirilmektedir. Eğitim gözetmenleri, kâğıt kullanımı azaltmak için basılı broşürler, kitaplar yerine, çevrimiçi eğitim materyalleri kullanması daha uygun olmaktadır (Hosain & Rahman, 2016).

- **Yeşil Performans Yönetimi**

Yeşil performans yönetimi, çevresel davranışı ve sürdürülebilir kalkınmayı teşvik etmek için temel insan kaynakları uygulamalarından biri olarak kabul edilmektedir. Çalışanların iş performanslarını değerlendirirken, yeşil ile ilgili kriterlere göre değerlendirilmesi, performans geri bildirim görüşmelerinde yeşil yaklaşım konusunda ilerleme sağlamaları için ayrı bir bileşenin dâhil edilmesini gerektiğini savunan performans yönetimi sistemidir. Yeşil performans değerlendirme ile bireyi değerlendirmek için ölçülen davranış ile algılanan değer in yükselmesine ve uyum çabasının artmasını sağlamaktadır (Peerzahah, vd., 2018).

İnsan kaynaklarının yeşil yaklaşımı geliştirmek için atacağı en önemli adımlardan biri, yöneticilerin ve çalışanların çevre ile ilgili hedefleri görev tanımlarına ve kariyer planlamalarına dâhil etmektir. Örneğin, Shervin-Williams Corporation, enerji tüketimi, atık üretimi ve geri dönüşüm gibi en önemli yeşil kriterlerin görev tanımlarına dâhil edildiğini ve belirli çalışan hedeflerine ve görevlerine aktarıldığını belirtmektedir (ör. İzleme, raporlama, lisanslama, saha değerlendirmesi, araştırma ve eğitim)(Shahriari, vd., 2019).

• Yeşil Ücret ve Ödül Yönetimi

Yeşil ücret ve ödül yönetimi, çevresel hedeflere ulaşmak için çaba gösterilmesine yardımcı olabilecek, çevresel yönetim faaliyetlerini desteklemek için potansiyel olarak güçlü bir araç olarak belirtilmektedir.

Ramus (2002)'e göre; yeşil ücretlendirme ve ödül çevresel yönetimi(EM) destekleyici birçok biçimde verilebilir;

- Yeşil yetkinliklerin edinilmesini ödüllendirmek için paketleri uyarlama,
- Parasal temelli ödüllerin kullanımı (ikramiyeler, nakit, primler)
- Parasal olmayan ödüllerin kullanımı (kariyer molası, hediyeler)
- Tanıma dayalı ödüllerin kullanımı (ödülleri, yemekler, tanıtım, dış roller)
- Olumsuz pekiştirmeler geliştirme (eleştiri, uyarılar, eksiklikler nedeniyle askıya alma)
- Olumlu ödülleri geliştirme (geri bildirim)
- Yeşil girişimlere katılımı terfi/kariyer kazanımlarıyla ilişkilendirme (Bangwal & Tiwari, 2015).

Yapılan araştırmalara göre; Jackson vd., (2011), övgü ve tanınma gibi maddi olmayan ödülleri, çalışanları motive etmek için önemli olduğunu ortaya koymuştur. Pellegrini vd., (2018) ise ödülün sürdürülebilir davranışı olumlu yönde etkilediğini belirtmiştir. Tang vd., (2018), çalışanlara sunulan finansal teşviklerin yanı sıra yeşil ödül, yeşil vergi teşvikleri ve yeşil seyahat faydaları gibi parasal ödülleri verilmesi gerektiğini teorileştirmiştir (Shah, 2019).

Yeşil Organizasyonlar ve Yeşil Yakalı Çalışanlar

“Yeşil yakalı” iş gücü, benzersiz ve geliştirmekte olan hem ABD hem de dünya çapında yükselen işçi alanı olarak ifade edilmektedir. “Yeşil işler” ise, sürdürülebilirliği artıran, atıkları, enerji kullanımını ve kirliliği azaltmaya yönelik olan işleri kapsayan işler olarak tanımlanmaktadır (Mcclure, vd., 2017). Fujitsu & Simens (2007), yeşil bilgisayar ile organizasyonların, iş yerinde çevreci olmanın öneminin farkını ortaya koymuşlardır. Bu farkındalıktan hareketle çevre üzerindeki olumsuz etkiyi azaltan ek teknolojilere ve yöntemlere olan arayışları büyümüştür.

Bu yaklaşıma göre, yeşil işçilerin özellikleri şu şekildedir;

- Evsel atıkları geri dönüştüren,
- İşe bisikletle gitme imkânı varsa ise bunu tercih eden,
- Çevre sorunları ile ilgili bir kuruluşa üye olan,
- Evinde enerji tasarrufu sağlayan değişiklikler yapan,
- İşyerinde, enerji tasarrufu teknolojisini kullanılmasını teşvik eden,
- İşyerinde kâğıt geri dönüşümünü sağlayan,

- İşyerinde yeşil bilgi teknolojileri kampanyaları yapan,
- Çevreci hayır kurumları için para toplayan,
- Çevreye zararlı olduğunu düşündüğü her türlü üründen uzak duran ve çevresindekilere yukarıdakilerin bir kısmını veya tamamını yapmaya teşvik eden (Harvey, vd., 2010).

Çevre bilinci konusunda bilgili olan çalışanlar ve paydaşlar çevresel performansa yönelik bilinçli yaklaşıma sahiptir. Çevreye karşı yeterli sorumluluk almadığını düşündükleri organizasyonlar için gerekli çalışmaları yapmaya önem verirler. Bu yaklaşım, günümüzde organizasyonlar açısından çevre yönetiminin artan önemini ortaya koymaktadır. Etkili çevre yönetimi, bir organizasyonun tüm yönlerini kapsayan unsurlardan oluşmaktadır. Böylece, yeşil tasarım, yeşil pazarlama, yeşil ürünler ve yeşil üretim gibi çevre yönetimi kavramları, çevreciliğin popüleritesinden kaynaklanan zorluğun üstesinden gelmek için geliştirilmektedir. Bu nedenle, çevre yönetimi organizasyonlar için daha da önemlidir ve iş yönetiminin önemli bir parçası haline gelmektedir (Chen, 2011).

Çok Uluslu Organizasyonlarda Yeşil İnsan Kaynakları Yönetimi Uygulamaları

İşletmeler yeşil işletmecilik uygulamalarına yönelerek, üretim aşamasında çevreye zarar vermeyen üretim yöntemlerinin tercih etmektedir. İşletmelerin çevreci ürünler üretmesi, hem müşterilere karşı hem de bulundukları sosyal çevreye yönelik daha iyi bir marka izlenimi sağlamaktadır. Bu nedenle, işletmeler yeşil stratejiler belirleyerek ilerlemektedir (Şenocak & Bursalı, 2018).

Dünyanın dört bir yanındaki işletmeler artık bu küresel trendi takip etmektedir. Çünkü artık tüketiciler de yeşil olan firmalardan hizmet almaya daha yatkın hale gelmektedir. Futerra tarafından yapılan uluslararası bir araştırma, müşterilerin %88'inin günlük hayatlarında çevre dostu olan markalara değer verdiğini ortaya koymaktadır. Yeşil bir iş modeli hem işletmeler hem de gezegenimiz açısından iyi olarak nitelendirilmektedir. Bu bağlamda, Dünyadaki en iyi 17 yeşil şirket şeklinde sıralanmaktadır (Gemes, 2022).

- ✓ Nike
- ✓ Apple
- ✓ Patagonia
- ✓ Starbucks
- ✓ IKEA
- ✓ Seventh Generation
- ✓ A good company
- ✓ Honda

- ✓ Disney
- ✓ New Belgium Brewing
- ✓ Pela
- ✓ Johnson & Johnson
- ✓ Imperfect Foods
- ✓ Salesforce
- ✓ Native Shoes
- ✓ Numi Organic Tea
- ✓ Who Gives a Crap

Yeşil odaklı yönetim, doğal dünyaya karşı merhameti olan ve faaliyetleri gerçekleştirmek için güçlü bir bireysel sorumluluk duygusuna sahip olan insanlar tarafından gerçekleştirilmektedir. Yeşil insan kaynakları yönetiminin (GHRM) temel bileşenleri arasında çevresel etkiyi en aza indiren işe alma yöntemleri, çalışanlar için fırsatların genişletilmesi ve çalışanlara adil bir şekilde ödeme yapılırken aynı zamanda onları gezegeni korumak için üzerlerine düşeni yapmaya teşvik etmek önemli yer tutmaktadır (Chaudhary, 2019; Adubor, vd., 2022).

Yeşil insan kaynakları uygulamaları, organizasyonların olumsuz çevre etkilerini azaltmak veya organizasyonların olumlu çevresel etkilerini artırmak için fiilen uygulanan süreçler ve teknikler aracılığıyla gerçekleşen yeşil insan kaynakları programlarıdır. Yeşil insan kaynaklarının asıl amacı, organizasyonun sürdürülebilir çevresel performansını iyileştirmektir (Arulrajah, vd., 2015).

Bazı organizasyonlar, İK'yı merkeze alarak, çevre sorunlarını iş yaklaşımlarıyla bütünleştiren bir sistem başlatmıştır.

- Google, çevresel uygulamalarının yanı sıra, aynı zamanda çevresel yöntemlerini tanıtmada da öncülük etmektedir. Gelişmekte olan birçok deneyimsiz organizasyon gibi, Google da kurumsal yaklaşımını şekillendirmek için kurumsal çevre çabalarını koordine eden bir yönetici istihdam ederek çevresel süreçlerini etkin bir şekilde yönetmeyi tercih etmektedir.
- Honda, S.C. Johnson, Goldman Sachs, Starbucks, Patagonia, Timberland ve GE gibi firmalar, ürünlerini satmak ve medyada yer almak için çevre dostu politiklar etkin bir şekilde kullanılmaktadır. Yeşil İK ve yeşil hareketi desteklemektedirler.
- Walmart %100 yenilenebilir enerjiyle sağlayacak stratejik hedefinden, sıfır atık üretmesi, insanları ve çevreyi koruyan ürünleri teşvik etmesi nedeniyle ilgi çeken bir organizasyon konumundadır. Walmart, yeşil satış, gelir ve çevresel iyileştirmeler geliştirmede başarılı olan işbirliğine dayalı bir

yönetim sistemine sahiptir ve çalışanlarını da bu doğrultuda yönetmektedir (Joyce & Vijai, 2021).

- Zincir oteller arasında yer alan Hilton çevreyi korumak için operasyonel hedefler ve politikalar geliştirdiği bilinmektedir. Çalışanlarının da desteği ile çevre dostu programlar oluşturmuş ve sürecin ilerlemesini izlemek için raporlama araçları geliştirmiştir. Sonuç olarak Hilton Worldwide, 2009–2014 dönemine göre toplam su tüketimini %14,1 ve enerji kullanımını %14,5 azaltmıştır. Bir başka büyük otel zinciri olan Marriott International, çevrenin korunmasına yardımcı olmak için koruma girişimlerini desteklediği bilinmektedir (Kim, vd., 2019).
- Deutsche Post (DHL), 200 ülkede yarım milyondan fazla çalışanı olan nakliye ve lojistik alanında en büyük işverenler arasında yer almaktadır. Dünya'nın her yerinde işlerini cazip hale getirerek çalışanları elde tutmak adına gelişim fırsatları sunmayı ön planda tutmaktadır. Aynı zamanda yeşil organizasyon stratejisini benimseyen DHL, bu konuyu iş süreçlerinin birçok alanında aktif olarak uygulamaktadır.
 - DHL grup kapsamında 'Go Green' programı uygulaması bulunmaktadır. Araç filolarında ve binalarda fosil yakıt kullanımını azaltmak, alternatif enerjileri teşvik etmek. Buna ulaşabilmek için çalışanların performans hedefleri arasında yer vermektedirler.
 - Temel odak noktaları arasında filolarında elektromobilité kullanımı artırmak ve hava filolarını modernize ederek, sentetik yakıt kullanımını artırmak bulunmaktadır.
 - Çalışan memnuniyet araştırması, gönüllülük faaliyetlerine katılımın işte motivasyon sağladığını ortaya koymuştur. Çalışanların %80'ini DHL'in onlara sosyal sorumluluk ve çevreye karşı sorumlu olmayı teşvik ettiğini belirtmektedir (dhl.com/sustainabilityreport, 2019).
- Starbucks, 1971 yılında Seattle'da kurulmuş ve dünyanın en iyi bilinen ve en hızlı büyüyen şirketlerinden biri haline gelmiştir. 2000'li yılların başında Starbucks, gelecekteki büyümesini sağlamak için doğru sayıda ve türde çalışanı bulma ve elde tutma zorluğuyla karşı karşıya kalmıştır. Starbucks, motive olmuş ve kendini adanmış insan kaynaklarının bir perakende işinin başarısının anahtarı olduğunu erkenden fark ederek, doğru insanları seçmeye büyük özen göstermiş ve onları elde tutmak için çaba sarf etmiştir.
- Starbucks, işinin tüm yönlerinde çevresel liderlik rolüne kendini adanmıştır.
 - Çevre sorunlarını anlamak ve ortaklar ile bilgi paylaşımında bulunmak,
 - Değişim yaratmak için yenilikçi ve esnek çözümler geliştirmek,
 - Çevre dostu ürünler almaya, satmaya ve kullanmaya çalışmak,

- Mali sorumluluğun çevresel geleceğimiz için gerekli olduğunu kabul ederek, çevresel sorumluluğu kurumsal bir değer olarak aşlamak,
- Her proje için ilerlemeyi ölçmek ve izlemek,
- Tüm ortakları ile misyonu paylaşarak onları teşvik etmek (Tickson & Hamid, 2017).

Organizasyonlarda yeşil insan kaynaklarının faydalarını ele aldığımızda ise;

- ✓ Maaliyet tasarrufu sağlar,
- ✓ Yetkin çalışan edinimi sağlar,
- ✓ Rekabet avantajı sağlar,
- ✓ Çalışanın motivasyonunu artırır,
- ✓ Çalışanın elde tutulmasını sağlar, işgören devir hızını düşürür,
- ✓ Organizasyonun marka imajını olumlu yönde etkiler,
- ✓ İyi bir pazarlama stratejisi olarak kullanılabilir,
- ✓ Organizasyonun paydaşları, tedarikçileri, satıcılar, hissedarlar, devlet ajansları, çalışanlar ve medya arasındaki ilişkileri geliştirir,
- ✓ Organizasyonun büyümesini kolaylaştıran inovasyonu, prosedürlerin ve yöntemlerin kalitesini ve geliştirilmesini teşvik eder (Deshwal, 2015).

Dünya’da önemli bazı çok uluslu organizasyonların, yeşil yönetim yaklaşımları, insan kaynakları uygulamaları, gönüllü çalışmalarla desteklemeleri, operasyonel süreçlerinde çevreye olan duyarlılıklarını bütünleştirdiklerini ve çevresel sürdürülebilirliğe verdikleri önemi ortaya koymaktadır. Çalışan sayılarının fazla olması nedeniyle de çevreye karşı olan bilincin daha çok kişiye etki etmesine, diğer organizasyonlara da örnek olması açısından önemli fayda sağlamaktadır

Kaynakça

1. Acquah, I. S. K., Agyabeng-Mensah, Y., & Afum, E. (2020). Examining the link among green human resource management practices, green supply chain management practices and performance. *Benchmarking: An International Journal*.
2. Adubor, N. V., Adeniji, A. A., Salau, O. P., Olajugba, O. J., & Onibudo, G. O. (2022). Exploring Green Human Resource Adoption and Corporate Sustainability in Nigerian Manufacturing Industry. *Sustainability*, 14(19), 12635.
3. Aranganathan, P. (2018). Green recruitment: A new-fangled approach to attract and retain talent. *International Journal of Business Management & Research*, 8(2), 69-76.
4. Arulrajah, A. A., Opatha, H. H. D. N. P., & Nawaratne, N. N. J. (2015). Green human resource management practices: A review.
5. Bangwal, D., & Tiwari, P. (2015). Green HRM—A way to greening the environment. *IOSR Journal of Business and Management*, 17(12), 45-53.
6. Chen, Y. S. (2011). Green organizational identity: sources and consequence. *Management decision*.
7. Deshwal, P. (2015). Green HRM: An organizational strategy of greening people. *International Journal of applied research*, 1(13), 176-181.
8. <https://www.dhl.com/content/dam/dhl/global/core/documents/pdf/sustainability-report.pdf>
9. Emmanuel, A. A., Dato'Mansor, Z., MohD Rasdi, R. B., & Abdullah, A. R. (2020). Conceptual Viewpoint on the Needs for Creating Green Human Resource Management Practices Awareness of Hotel Industry in Nigeria; Issues and Challenges. *International Journal of Management*, 11(4).
10. Harvey, D. M., Bosco, S. M., & Emanuele, G. (2010). The impact of “green-collar workers” on organizations. *Management Research Review*.
11. Gemes, N. (2022). <https://greencitizen.com/blog/green-companies/>
12. Hosain, S., & Rahman, M. D. (2016). Green human resource management: A theoretical overview. *IOSR Journal of Business and Management (IOSR-JBM) Volume*, 18.
13. Joyce, D., & Vijai, C. (2021). A Study On Green Human Resource Management An Introduction And Practices With Reference Of Selected Companies A Study On Green Human Resource Management An Introduction And Practices With Reference Of Selected Companies, NIU *International Journal of Human Rights*, 8 (3), 1-8.
14. Karmoker, K., Zannat, T., & Roy, B. (2020). Can green HRM practices influence hotel employees' green behavior? Evidence from Khulna city

- hospitality industry, Bangladesh. *International Journal of Human Resource Studies*, 10(4), 149-167.
15. Khattak, A. N., & Khalid, M. M. (2022). Employee Green Behavior And The Role Of A Green Sustainable Recruitment And Selection Plan. A Call For Action. *Webology* (ISSN: 1735-188X), 19(2).
 16. Kim, Y. J., Kim, W.G., Choi, H.M., & Phetvaroon, K. (2019). The effect of green human resource management on hotel employees' eco-friendly behavior and environmental performance. *International Journal of Hospitality Management*, 76, 83-89.
 17. Konyalılar, N. (2018). Sürdürülebilir Otel Paradigmasının, Turizm İşletmelerinde Uygulanabilirliği Üzerine Bir Araştırma. *İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(2), 91-107.
 18. McClure, L. A., LeBlanc, W. G., Fernandez, C. A., Fleming, L. E., Lee, D. J., Moore, K. J., & Caban-Martinez, A. J. (2017). Green collar workers: an emerging workforce in the environmental sector. *Journal of occupational and environmental medicine*, 59(5), 440.
 19. Prasad, R. S. (2013). Green HRM-partner in sustainable competitive growth. *Journal of Management Sciences and Technology*, 1(1), 15-18.
 20. Peerzadah, S. A., Mufti, S., & Nazir, N. A. (2018). Green human resource management: a review. *International Journal of Enhanced Research in Management & Computer Applications*, 7(3), 790-795.
 21. Rooted in traditional recruitment, GRS plays a major role regardless of economic growth or recession (Morin et al., 2011). If done well, the practice facilitates the later stages after organisational entry, including green training and development and green employee involvement.
 22. Shah, M. (2019). Green human resource management: Development of a valid measurement scale. *Business Strategy and the Environment*, 28(5), 771-785.
 23. Shahriari, B., Hassanpoor, A., Navehebrahim, A., & Jafarinia, S. (2019). A systematic review of green human resource management.
 24. Siyambalapitiya, J., Zhang, X., & Liu, X. (2018). Green human resource management: A proposed model in the context of Sri Lanka's tourism industry. *Journal of cleaner production*, 201, 542-555.
 25. Şenocak, B., & BURSALI, Y. (2018). İşletmelerde Çevresel Sürdürülebilirlik Bilinci Ve Yeşil İşletmecilik Uygulamaları İle İşletme Başarısı Arasındaki İlişki. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 23(1), 161-183.

26. Tikson, S.D.S., & Hamid, N. (2017). Human Resource Policies And Work Culture: A Case Of Starbucks. *Jurnal Bisnis, Manajemen dan Informatika*, 14(1), 1-11.
27. Zubair, D. S. S., & Khan, M. (2019). Sustainable development: The role of green HRM. *International Journal of Research in Human Resource Management*, 1(2), 1-6.

**KENTLERDE YAŞAM KALİTESİNDEKİ
FARKLILAŞMALAR (İZMİR/KARŞIYAKA İLÇESİ
AKSOY VE CUMHURİYET MAHALLELERİ)**

Çiğdem ÜNAL

cigdem.unal@ikc.edu.tr ORCID No: 0000-0003-0515-495X

Fatih KENAR

fatih.kenar@ikc.edu.tr ORCID No: 0000-0001-9648-1475

1. Giriş

Küresel düzeyde etkisini sürdüren kentleşme olgusu, günümüzde ülkeler arasında, ülkelerin farklı bölgeleri, hatta bir kentin semtleri arasında, farklı etkiler ve görünümlemlerle ortaya çıkmaktadır. Günümüzde dünya nüfusunun yarısından fazlasının yaşadığı kentler; sadece nüfus yoğunluğunun yüksek olduğu yerler değil aynı zamanda küresel ekonominin de büyük bir bölümüne sahiptirler. Metropolleşme eğiliminin hızla artmakta olduğu şehirlere göç halen önemini korumaktadır. Şüphesiz kentlerin sunduğu fırsatlar ve yaşam kalitesinin kırsal alanlara göre daha yüksek olması, kentlere göçü kaçınılmaz kılmıştır ve bu durum bir müddet daha böyle devam edecek gibi görünmektedir. Nitekim Türkiye de 1950'li yıllardan itibaren çok hızlı kentleşen ülkelerden birisidir, 1950'li yıllarda kentlerde yaşayan nüfus oranı %25 iken, 2021 yılında bu oranın %80'lere yaklaşması bunu açıkça ortaya koymaktadır.

Gelişmiş ülkelerde ise kentleşme oranı yüksek ancak kentleşme hızı düşüktür. Türkiye'yi bu açıdan ele aldığımızda son yıllarda kentlerde artan hızlı nüfusla, gelişmiş ülkelerin kentleşme oranlarına (Almanya %77, Fransa %75, Japonya %92, ABD %83) yaklaştığı görülmektedir. Ancak nüfusu çok hızlı artan kentlerde yaşam kalitesi düşmekte, hizmetlerin sunumu zorlaşmakta ve mekânsal görünümlemler olumsuz etkilenebilmektedir. Ülkemizde bu süreci doğru bir şekilde yürütebilmek için 1950'li yıllardan itibaren; imar ve yapı mevzuatları sürekli geliştirilmiş, kentsel alt yapı yatırımları artırılmış, mekânsal planlamalar öne çıkarılmış, sanayilerin yer seçimleriyle ilgili yeni düzenlemeler yapılmıştır. 2010 yıllar sadece kentleşme ve mekânsal planlamaya yönelik birçok kurumsal ve yönetsel değişiklik yapıldığı yıllar olmamış, bu süreçte kentlerde kişilerin yaşamdan beklentileri ve duydukları memnuniyeti değerlendirecek kavramlar, ölçütler ve endeksler tartışılmaya başlanmıştır.

Kentsel yaşam kalitesi mimarlık, şehir planlamacıları, çevre sorunları ve yerel yönetimler konusunda uzmanlaşan araştırmacılar tarafından yıllardan beri kullanılan bir kavram olup, son dönemlerde sosyal bilimlerde çalışan akademisyenlerin de dikkatini çekmeye başlamıştır. Geniş anlamıyla "kentsel yaşam kalitesi" kavramı, toplumsal, kültürel, siyasal öge ve süreçleri de içerir. Kentin sunduğu olanak ve fırsatlardan örgütler, kümeler, katmanlar içinde yaşayan bireylerin eşit, dengeli, gereksinimleri oranında yararlanması, eğitsel, sanatsal, kültürel, siyasal etkinliklere, süreçlere etkin biçimde katılabilme olanaklarına sahip olabilmesi söz konusudur (Geray, 1998). Kentsel yaşam kalitesi, insan haklarının kentsel yaşama yansıması olarak ifade edilmekte olup kentli haklarının karşılanma düzeyi, kentsel hizmetlerin herkes için eşit ve erişilebilir olması ile ilişkilendirilmektedir. Kentsel yaşam kalitesinin ölçülmesine ilişkin genel yaklaşım kentlerdeki yapı ve doğal çevre koşulları ile

bireylerin bu koşullara ilişkin memnuniyetlerinin birlikte değerlendirilmesidir (İnan & Sönmez, 2019).

Yaşam kalitesiyle ilgili tanımlara bakıldığında; kavramın çok boyutlu bir bakış açısı içerisinde ele alındığı görülmektedir. Wallace 1974 yılında yaşam kalitesini; *tüketim malları ve hizmetlerine ulaşımı kapsamaktadır. Fakat bundan çok daha fazlasını ifade eder. Yaşam kalitesi; fiziksel, zihinsel ve duygusal sağlık durumumuzu, vatandaşlık ve yasal haklarımızı, eğitim sistemimizin başarısını, tüm çevremizdeki hava, su, toprak ve gürültü kirliliğini ifade etmektedir*, diye tanımlamıştır. Campbell'e göre *Yaşam kalitesi, psikolojik ve sosyal amaçları içeren refah duygusu ile ilgilidir. Refah sadece yeterli gıda, konut, giysi ve diğer materyal unsurlar gibi yaşamın temel gerekliliklerini değil, başarıma ve kendini gerçekleştirme gibi daha az maddi değerleri de kapsamaktadır* (Campbell, 1980). *Yaşam kalitesi, fiziksel, materyal, sosyal ve duygusal refahın birlikte objektif ve sübjektif açıdan değerlendirilmesini kapsayan genel refaktır* (Felce & Perry, 1996). Wenhoven 2000 yılında *“refah ve mutluluktur”* diye açıklamıştır (Aktaran Boylu, 2007).

Örneğin, kentleşme ve kalkınmanın üst hedeflerinden biri olan ekonomik açıdan yaşayabilirlik (varlığını bağımsız olarak sürdürebilme) kavramı, kentlerin mevcut ve gelecekteki iş gücü için geniş alanda çalışma imkânları sağlayabilecek çeşitli ekonomik temeller oluşturabilme yetisine sahip olmasıdır. Sosyal değerler çerçevesinde ise başka bir üst hedef olan yaşanabilirlik öne çıkmaktadır. Burada, insanların güvenliklerinin sağlanabilmesi ve sosyal çeşitlilikle uyumun elde edilmesi için sunulan hizmet ve fırsatlara eşit şartlarda erişimin sağlanmasına imkân veren kent mekânları ve hizmetleri belirleyici olmaktadır. Üçüncü olarak, ekonomik gelişme ile yaşam çevresinin sürdürülebilirlik koşulunu sağlaması için kentlerin, gelecek kuşakların kendi ihtiyaçlarını karşılayabilme kapasitesini göz ardı etmeden günümüz ihtiyaçlarına cevap verebilmesi gerekmektedir. Bu bağlamda, ‘yaşam kalitesi’ ölçütleri bu üç temel alanın çoklu kesişim alanında yer almaktadır (On Birinci Kalkınma Planı, 2018).

Yapılan tanımlar incelendiğinde yaşam kalitesinin, kişilerin yaşamdan beklentileri ve duydukları memnuniyet arasındaki pozitif bir ilişkiyi ifade ettiği görülmektedir. Dolayısıyla bu çerçeve içerisinde yaşam kalitesi ölçütleri, kişinin yaşadığı çevredeki ekonomik, sosyal ve çevresel değişkenler ölçüsünde belirlenir. Bu nedenle OECD (Organisation for Economic Cooperation and Development, Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü), refahı daha geniş bir şekilde tanımlayan ve ölçen bir endeks geliştirmiştir. 2011 yılında uygulamaya koyduğu bu endeksi “Daha İyi Yaşam Endeksi / Better Life Index” olarak adlandırmıştır. Bu endeks ülkelerin gayri safi yurt içi hâsıla gibi gelir kalemi dışında çok çeşitli kalemleri de göz önünde bulundurmaktadır. Diğer bir ifadeyle

endeks, toplamda 11 kriterden meydana gelmektedir. Bu 11 kriter ise kısaca şöyledir: konut, gelir, iş, iletişim ve toplum, eğitim, çevre, sivil katılım ve yönetim, sağlık, yaşam memnuniyeti, güvenlik ve iş yaşam dengesidir (Akar, 2014). Yaşam kalitesi göstergeleri kullanılarak yapılan çalışmalar yerel ve ulusal yönetimlere; birey, grup ya da toplumların demografik, sosyal ve ekonomik profilini belirleme, mevcut yaşam kalitesi düzeyini geliştirmek için hedefler saptama ve yaşam kalitesi konusunda mevcut konumlarını ulusal veya uluslararası düzeyde başka birimlerle kıyaslama imkânını vermekte ve araştırmacılara ve yönetimlere çalışmaları için uygun zemin hazırlamaktadır (Kaya vd. 2011).

Hızlı büyüyen kentlerde yaşanan problemlerden birisi de kaynakların bireylere eşit bir şekilde ulaştırılmamasıdır. Türkiye'nin sahip olduğu coğrafi nedenler, kaynakların bölgelere eşit bir şekilde dağılımını zorlaştırmaktadır. Ancak bu kaynakların verimli bir şekilde elde edilmesini ve kentlerde yaşayan insanlara ulaştırılmasını güçleştiren başka sebepler de vardır. Etkenler ne olursa olsun, ortaya çıkan sonuçlar kentlerde yaşam kalitesini olumsuz olarak etkilemekte ve farklı tablolara neden olmaktadır. TÜİK belirlediği 11 alt boyut ve 41 gösterge ile 2015 yılında illerde yaşam endeksini hesaplamıştır. Ancak son yıllara ait yeni bir endeks çalışmasını henüz yayınlanamıştır.

Batılı ülkelerde 1990'lı yıllarda önem kazanan bu çalışmalar, son yıllarda Türkiye'deki araştırmacılar tarafından da ele alınmaya başlanmıştır. Türkiye'de yaşam kalitesine ilişkin yapılan ilk çalışmaların aslında daha çok "sosyoekonomik gelişmeye" odaklı olduğu görülmektedir. Aslında endeksler veya farklı yöntemlerle yapılan sosyoekonomik gelişme araştırmaları ile yaşam kalitesi araştırmalarının amaçları açısından çok büyük farklılıkları yoktur. Özellikle Devlet Planlama Teşkilatı, 1996 ve 2003 yıllarında illerin ve 2004 yılında ilçelerin sosyoekonomik gelişmişliğini araştırmıştır. Kalkınma Bakanlığı 2013 yılında illerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Endeksi (SEGE-2011) adlı bir çalışma yapmıştır. İller veya bölgeler bazında yaşam kalitesiyle ilgili Türkiye'de yapılan

Evcil (2001) doktora tezinde; yaşam kalitesi kavramı içinde kentsel alanda kullanıcı tercihlerine dikkat çekilerek, büyük şehir alanlarında yaşam kalitesinin değerlendirilmesine yönelik bir yöntem denemesi gerçekleştirilmiştir. İstanbul, Ankara, İzmir, Gaziantep, Adana ve Antalya büyükşehir belediye sınırları içinde yaşayanların yaşamdan memnuniyetine etki eden faktörleri araştırmıştır. Araştırmada anketlerden elde edilen verilere ki-kare anlamlılık sınaması, varyans analizi ile lojistik ve çoklu regresyon analizleri uygulanmıştır. Elde edilen sonuçlar yorumlanarak gelecekte yapılacak çalışmalar için önerilerde bulunulmuştur.

Ülengin vd. (2001) İstanbul’da yaşayanların yaşam kalitelerini artırabilmek için İstanbulluların ihtiyaçlarını, önceliklerini ve beklentilerini belirlemişlerdir. Anket tekniğinin kullanıldığı çalışmada; kamu hizmetlerinden duyulan memnuniyet oranı yüksek ancak trafik yoğunluğu, yaşam koşullarının yüksek maliyetli olması konusunda memnuniyet oranları oldukça düşük çıkmıştır.

Savaş ve Torlak (2006) Basit Rasgele Örnekleme anket tekniğini kullanarak yaptıkları araştırmada Belediyelerin kentsel yaşam kalitesine etkileri Denizli Karşıyaka Mahallesi örneğinde analiz etmişlerdir. Belediyenin sunduğu hizmetler ile kişilerin yaşamlarından memnuniyeti arasında anlamlı fark bulunmuş, kentsel yaşam kalitesini geliştirmeye yönelik politikaların izlenmesine ihtiyaç olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Üçer, 2009 yılında tamamlamış olduğu doktora tezinde; kentlerin yaşam kalitesi performansını belirlemek, değişimleri izlemek ve gelişmeleri takip etmek için kentsel yaşam kalitesi gösterge ve ölçütlerinin belirlenerek bir rehber oluşturulmuştur. 22 adet orta ölçekli il merkezi belediyesinde alan çalışması yaparak kentleri yaşam kalitesine göre sıralamıştır.

Koçak’ın 2009 yılında yapmış olduğu “Coğrafi Bilgi Sistemlerinin Kentsel Yaşam Kalitesinin Yükseltilmesine Etkileri Üzerine Bir Değerlendirme” adlı araştırmada CBS ve kentsel yaşam kalitesi konuları kavramsal düzeyde ele alınmış, tarihsel gelişme süreci belirlenmiş, bazı uygulamalardan söz edilerek çeşitli önerilerde bulunulmuştur.

Akar (2014) refahın ölçülmesinde alternatif bir yaklaşım olarak sunulan Daha İyi Yaşam Endeksini OECD ülkeleriyle kıyaslayarak Türkiye açısından değerlendirme ortaya koymuştur. Hesaplanmış olan Daha İyi Yaşam Endeksi verilerini, konut, eğitim, gelir, çevre gibi kriterlere göre betimsel bir analiz yapmıştır. Türkiye’yi Daha İyi Yaşam Endeksi değerleri açısından OECD ortalamasının nispeten çok altında olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Boylu (2016) yaşam kalitesi göstergeleri; “cinsiyet, yaş, medeni durum, sosyal destek, yaşanılan konut ve özellikleri, sağlık, eğitim, gelir, iş yaşamı, boş zaman aktiviteleri” başlıkları altında sınıflandırılmıştır. Betimsel özelliğin hakim olduğu araştırmada; göstergeler teker teker açıklanmış ve yaşam kalitesi üzerinde etkili olan bu göstergelere ilişkin literatür oluşturmuştur.

Karagöz ve diğerleri (2016) gelir düzeyi ile hayat kalitesi ve memnuniyeti arasındaki doğru yönlü ilişkinin varlığı, Sivas ili örneğinde ortaya koymuştur. Anket uygulaması sonucunda gelir

düzeyi artışının hayat kalitesi ve memnuniyetini artırdığı sonucuna ulaşılmıştır.

Bodur ve Yüksel (2017) İstanbul’da gecekondualarda yaşayan ve sosyal konuta taşınanların yaşam kalitesinde ortaya çıkan değişimi inceleyerek yerel

yönetimlere önerilerde bulunmuştur. Araştırmada küme örnekleme temelinde rastlantısal örnekleme tekniği kullanılmış ve elde edilen anket sonuçlarına göre yaşam kalitesinin demografik özelliklere göre nasıl algılandığı ortaya konulmuştur. Katılımcıların genel bilgilerini ve memnuniyet düzeyini tanımlamak için faktör, çapraz ve mean analizleri kullanmıştır.

Alpaykut (2017) yaşam memnuniyetini etkileyen faktörlerin farklı ağırlıklara sahip olması gerektiği düşüncesinden hareketle TÜİK verileriyle illerdeki Yaşam Endeksi'ni TOPSIS yöntemi ile yeniden hesaplamıştır. Analiz sonuçlarına göre İstanbul, Ankara ve İzmir, Türkiye'de en iyi yaşamın olduğu üç il; Mardin, Şanlıurfa ve Siirt düşük yaşam koşullarının olduğu üç il olarak belirlenmiştir.

Salıhoğlu ve Türkoğlu (2017) araştırmalarında; İstanbul kentindeki konut alanlarının çeşitli özellikleriyle ilgili algı ve memnuniyet düzeylerinin kentsel yaşam kalitesi ile ilişkisinin açıklanmasını hedeflemişlerdir. Veri kaynağı olarak hanehalkı anketleri ile seçilen konut alanlarıyla ilgili gözlemsel etütlerden yararlanmışlardır. Elde edilen sonuçlardan birisi; orta düzeyde yoğunluk ve yüksek arazi değerine sahip mahallelerde kentsel yaşam kalitesinden memnuniyetin en yüksek düzeyde, yüksek yoğunluk ve düşük arazi değerine sahip mahallelerde ise kentsel yaşam kalitesinden memnuniyetin en düşük seviyede olduğudur.

Sarı ve Kındap 2018 yılında yayınladıkları makalede, yaşam kalitesini kavramsal boyutunu geniş çapta ele alarak kentsel yaşam kalitesini nesnel göstergeler kullanarak ölçmeye çalışan toplam 30 göstergeyi incelemişlerdir. Frekans analizini kullanarak elde ettikleri sonuçlardan birisi de çevresel, sosyal ve ekonomik göstergelere diğer başlıklardan daha fazla yer verildiğidir.

İnan ve Sönmez (2019) araştırmasında, kentsel yaşam kalitesinin ölçülmesi, izlenmesi ve kentler arasında karşılaştırma yapılmasına yönelik bir yaklaşımın geliştirilmesine katkı sağlamayı amaçlamışlardır. Bunun için kentsel yaşam kalitesinin ölçülmesinde ideal göstergeler üzerinden kentsel yaşam kalitesinin değerlendirilmesi, TBA yöntemi ve bileşik endeks yöntemini avantajlar ve dezavantajlar üzerinden karşılaştırmışlardır. Sonuçta kent bilgi sistemlerindeki gelişmelerin belediyelere hem idari kayıt hem de istatistiki gösterge bakımından önemli veriler sağlayabilecek nitelikte olduğunu ifade etmişlerdir.

Çağlar (2020) İllerin Yaşam Kalitesi: Türkiye İstatistik Kurumu Verileriyle Veri Zarflama Analizi'ne Dayalı Bir Endeks çalışmasında TÜİK'in 2015 Yaşam Endeksi verilerini kullanmıştır. Alt endekslerin bulunmasında Veri Zarflama Analizinin ve diğerlerinin; illerin yaşam kalitesinin belirlenmesinde kullanışlı bir yöntem olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Beritan ve Emecen (2020) Ondokuz Mayıs Üniversitesi Güzel Sanatlar Kampüsünde yaptıkları daha yerel çaplı bir araştırmada görüşme tekniği

kullanmışlardır. Verileri cinsiyet ve fakülte farklılaşmasına dayalı iki boyutlu değişken üzerinden değerlendirilerek karşılaştırmalı olarak yorumlanmışlardır. Analiz edilen veriler, genel olarak değerlendirildiğinde gelir durumu ile kentsel yaşam kalitesi arasında yüksek oranda doğrusal bir bağ olduğu dikkat çeken sonuçlardan birisidir.

Akpolat, Çımrın ve Çalışkan 2021 yılında “Kentsel Yaşam Kalitesi Ölçümlerinde Kavramsal Değerlendirmeler ve Boyut Önerileri” başlıklı bir yayın yapmışlardır. Nedensel karşılaştırmalı nicel araştırma yönteminin kullanıldığı araştırmada 2015 yılında TÜİK tarafından kentlerin yaşam kalitelerinin ölçülmesinde esas alınan göstergeler ikincil veri analizi tekniğiyle yeniden ele alınmış ve istatistiki açıdan faktör analizine tabi tutulmuştur. Toplam değişimin %64’nün açıklandığı araştırma sonuçlarında önem düzeylerine göre elde edilen faktörlerin sırasıyla; toplumsal ihtiyaçlar, mekânsal durum, kamu hizmetlerinden memnuniyet, sosyo-ekonomik kalkınma ve yaşam memnuniyeti faktörleri olduğu anlaşılmıştır.

Nas (2021), çalışmasında Bartın’da yaşayanların memnuniyet düzeylerinin araştırılmayı amaçlamıştır. Farklı yaş, cinsiyet, gelir ve eğitim seviyelerine sahip bireylerle yapılan araştırmanın sonuçlarına göre Bartın’a dair objektif ve sübjektif değişkenlerin değerlendirilmesi sürecinde birbiriyle uyumlu olmayan sonuçların olduğu görülmüştür. Araştırmada anket tekniği kullanılarak elde edilen veriler, yüzdeliklerinin hesaplanmasıyla değerlendirilmiştir.

İlgili literatüre ana hatlarıyla bakıldığında bunların önemli bir kısmının yaşam kalitesi veya memnuniyetleriyle ilgili göstergelerin kavramsal boyutlarını açıklama, yöntem denemeleri, yeni göstergeler veya ölçütler oluşturma ve bunların karşılaştırmasını yapan çalışmalardır. Yine yapılan araştırmaların bir bölümünün ise il bazında veya mahalle bazında anket tekniği kullanılarak, yaşam kalitesi ve yaşam memnuniyetlerini ortaya koymayı amaçladığı görülmektedir. Bu konuda yapılan araştırmaların ise çoğunlukla şehir ve bölge planlamacıları tarafından yapıldığı, coğrafyacı araştırması sayısının çok az olduğu görülmektedir. Oysa “şehir coğrafyası, kent ve bölge planlamaları” dersleri son yıllarda giderek önem kazanmaktadır. Kentleşmenin çok hızlı olduğu ülkemizde, görülen sorunlardan birisi de aynı kentte yaşam kalitesinin birbirinden çok farklı olduğu mahallelerin ortaya çıkmasıdır. Hatta bazen de farklılık gösteren iki mahallenin yerleşim alanı birbirine çok yakın olabilmektedir. Ancak Türkiye’de yerel bazda yapılan bu tip uygulamalı kentsel çalışmalarının sınırlı sayıda olduğu görülmektedir. Zira bu konular kapsamında yapılan saha araştırmaları, bu derslerin teorik boyutu yanında daha önemli hale gelmekte; kent ve bölge planlaması sürecinde yol gösterici bazı bilgileri ortaya koyabilmektedir. Bu

araştırmanın en büyük amaçlarından birisi de, coğrafya literatüründeki bu boşluğu doldurmak ve yeni çalışmalara öncü olmaktadır.

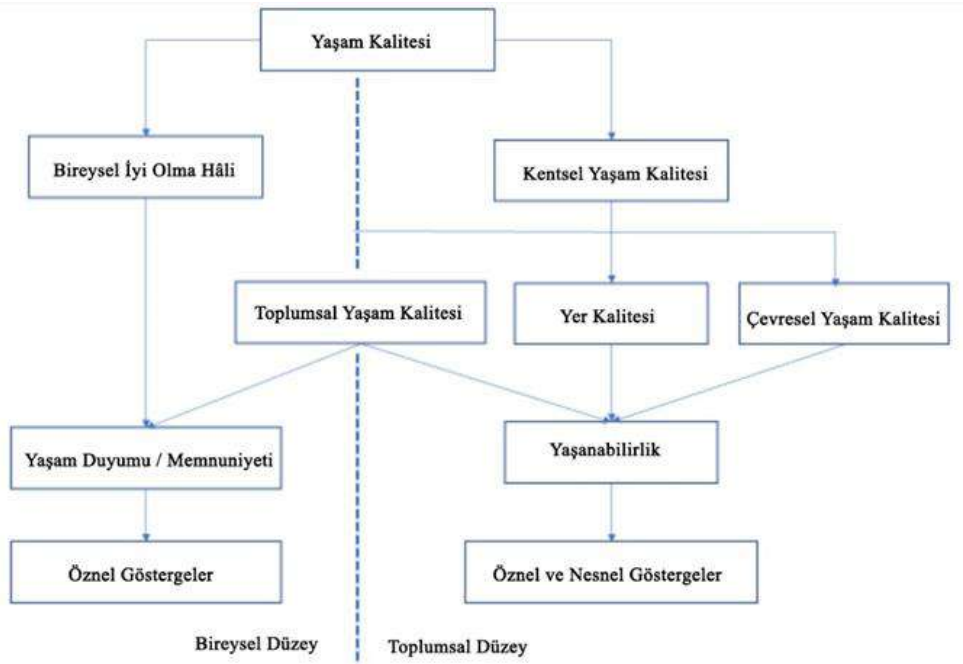
2. Çalışmanın Amacı ve Yöntemi

Çok boyutlu bir kavram olan yaşam kalitesi, farklı bilim alanları tarafından farklı yaklaşımlarda ele alınmaktadır. Bunlar; daha çok psikoloji ve sosyoloji tarafından “*bireysel iyi olma hali, mutluluk, yaşam doyumu*” gibi konuların ele alındığı **bireysel yaşam kalitesi**, ekonomik, sosyal ve çevresel koşulların insan/toplum sağlığına etkilerinin incelendiği **sağlıkla ilişkili yaşam kalitesi** araştırmalarıdır. Üçüncüsü ise insan-çevre etkileşimi ve ilişkilerinin ele alındığı kentsel ve çevresel kalite ile ilişkili yaşam kalitesi araştırmalarıdır. TÜİK belirlediği ve kullandığı yaşam endeksi ile illerin yaşam kalitesini ortaya koymaya çalışmaktadır. Kent bazında yapılan yaşam kalitesi araştırmaları elbette çok önemlidir. Günümüzde kentsel yaşam kalitesi kavramı, plancılar, ekonomistler, idareciler ve hatta uzmanlar tarafından önemsenmeye başlanmıştır. Kent içi hareketlilik aslında birçok karmaşık ilişkiler sonucunda ortaya çıkmıştır. Bununla ilgili çeşitli yaklaşımlar vardır; bunlardan biri, çoğunlukla ekonomistler ve sosyologlar tarafından benimsenen mikro ya da davranışsal olarak adlandırılan yaklaşımdır. Bu yaklaşıma göre, hane halkı konuta ilişkin gereksinimlerini ve beklentilerini karşılamak için uygun konut arama sürecini başlatmakta, uygun konutun bulunması durumundaysa hareket gerçekleşmektedir. Bir diğer yaklaşım olan ekolojik yaklaşım ise, hareket akımlarının (mobility flows) yönünün ve mekânsal izdüşümlerinin üzerinde durulmasının gerekli olduğu kabulünden yola çıkar ve akımlarla ilgili yerleşmelerin sosyo-ekonomik, demografik ve mekânsal yapılarında görülen değişimler arasındaki olası ilişkileri araştırır (Kamacı, 2014). Bütün bu ilişkiler sonucunda yaşanan değişimlerle, bir kentin kendi içerisinde de yaşam kalitesi düzeyleri birbirinden çok farklı olan mahallelerin ortaya çıkması kaçınılmaz olmaktadır.

Bu araştırmanın temel amacı aynı kentte yaşayan insanların, kentsel yaşam kalitesi arasındaki farklılıkları ortaya koymaktır. Bunun için Türkiye’nin en büyük kentlerinden biri olan İzmir’de yaşam kalitesi bakımından birbirinden farklı olduğu varsayımından hareketle Aksoy ve Cumhuriyet Mahalleleri çalışma alanı olarak seçilmiştir.

Kentsel yaşam kalitesini ölçmeye yönelik tasarlanan çalışma nicel araştırma yöntemi kullanılarak yapılmıştır. Bir kentte yaşayan insanların, kentsel yaşam kalitesi arasındaki farklılığı ve nedenlerini tespit etmenin en doğru yolu, bu insanlara yönelik yapılacak gözlem ve anket uygulamalarıdır. Anket tekniği hem nicel, hem de nitel ölçümler ve analizler yapılabilmesine imkân tanıdığı için bu tip çalışmalarda en fazla tercih edilen yöntemlerden birisidir. Araştırma sahasını

İzmir ilindeki Aksoy ve Cumhuriyet Mahalleri oluşturmaktadır. Katılımcılar basit tesadüfi örneklem yoluyla seçilmiş, yüz yüze görüşmelerde anket uygulamaları yapılmıştır. Karşıyaka Belediyesinden temin edilen mahallelerin yerleşim planına göre sokaklar ve hane sayıları tespit edilmiş, her sokaktaki ortalama hane sayısı dikkate alınarak; tüm mahalle yerleşim alanına ulaşılmaya çalışılmıştır..... Katılımcı sayısı toplam 325 olup, bunun 172'si Aksoy Mahallesinden, 153'ü ise Cumhuriyet Mahallesinden elde edilmiştir. Veriler, SPSS Statistic 26 programı kullanılarak analiz edilmiştir. Analizler sonucunda Aksoy ve Cumhuriyet Mahallesinde yaşayan bireylerin kentsel yaşam kalitesine yönelik verdikleri cevaplar karşılaştırmalı olarak; yaşam kaliteleri ve memnuniyetleri değerlendirilmiştir.

Şekil 1. Yaşam Kalitesi Kavramının Bileşenleri (Levent ve Nijkamp, 2006)

Kentsel yaşam kalitesinin ölçülmesine ilişkin olarak literatürde birçok farklı gösterge ve yöntem kullanılmaktadır. Bu çalışmanın anket soruları Baycan ve Nijkamp'ın (2006) belirlediği bileşenler (Şekil 1) dikkate alınarak üç ölçütün genel kurgusuna uygun olarak yeniden düzenlenerek – hazırlanmıştır. Bunlar; bireysel iyi olma, toplumsal yaşam kalitesi ve yer kalitesidir. Bireysel iyi olma halinde barınma, gelir ve harcama, eğitim, sağlık ve iş yaşamı göstergeleri yer almaktadır. Toplumsal yaşam kalitesinde da ise toplumsal ilişkiler, son olarak yer kalitesinde ise kentsel erişilebilirlik, çevresel sorunlar ve güvenlik göstergeleri

dikkate alınmıştır. Yaşam kalitesini ölçmeyi hedeflemek üzere hazırlanan 60 madde aynı zamanda nesnel (kentin bireye sundukları) ve öznel (bireyin sahip olduklarından dolayı görülen kalite) göstergeler olarak ta değerlendirilebilir. İki bölümden oluşan anketin ilk bölümünde katılımcıların demografik özelliklerinin belirlenmesi hedeflenmiştir. Anketin ikinci bölümünde ise yaşam kalitesini tespit etmek amacıyla üç ölçüt bağlamında 60 madde yer almaktadır. Bu maddeler, konut (5), gelir ve harcama (8), eğitim (6), sağlık (4), iş yaşamı (8), toplumsal (9), erişilebilirlik ve katılım (9), çevresel sorunlar ve güvenlik (11) temaları altında toplanmıştır. Kendi içerisinde gruplandırılan ifadeler de (1) hiç katılmıyorum ve (5) çok katılıyorum arasında değişen puanlarla ölçüldüğü sıralı ölçek kullanılmıştır.

3. Çalışma Alanının Coğrafi Özellikleri

Araştırmanın evrenini oluşturan Karşıyaka ilçesi İzmir Körfezinin kuzeyinde yer alır. Doğusunda Bayraklı, kuzeydoğusunda Bornova, kuzeyinde Menemen, batısında Çiğli ilçesi bulunmaktadır. İlçenin yerleşme tarihi 1865 yılında İzmir-Menemen demiryolunun açılmasıyla başlamıştır. Toplam 27 mahalleden oluşan İlçenin nüfusu 2021 yılında yaklaşık 347.023 kişidir. Örneklem olarak seçtiğimiz iki mahallenin belirlenmesi için detaylı saha gözlemleri yapılmış ayrıca Karşıyaka Belediyesi yetkilileriyle yapılan görüşmeler sonucunda; Aksoy ve Cumhuriyet mahallelerinde yaşam kalitesinde farklılıkların olduğu varsayımından hareket edilmiştir. Aksoy Mahallesi ilçenin güneyinde ve deniz kıyısında yer almakta olup 2007 yılında 13 binin üzerinde olan nüfusun 2021 yılında 11 436'ya gerilediği tespit edilmiştir. Aynı tarihte Aksoy Mahallesiinde yaşayanların %56.5'i kadın nüfustan oluşmaktadır. Cumhuriyet mahallesi ise daha iç kesimlerde yer alır, nüfusu 13 952 kişi olup bunun %51'ini kadın nüfus oluşturmaktadır. 2007 yılında Cumhuriyet Mahallesiinde 14 bin üzerinde olan nüfus, Aksoy Mahallesiinde olduğu gibi yıllar itibariyle giderek azalmıştır.

4. Bulgular

4.1. Katılımcıların Demografik Özellikleri

Araştırmaya dâhil olan katılımcı sayısı 325 kişi olup, bunun %53'ü Aksoy, %47'si Cumhuriyet Mahallesiinde oturmaktadır. Aksoy Mahallesiinde anketi cevaplandıran 172 kişinin 103 erkek, 69'u kadın bireylerden oluşmaktadır. Cumhuriyet Mahallesiinde ise 95'i erkek, 58'i kadın olmak üzere toplam 153 haneye ulaşılmıştır (Tablo 1). Her iki mahallede de kadın-erkek sayılarının eşit veya yakın sayıda olmasına dikkat edilmişse de kadınların anketi cevaplama konusunda hevesli olmamaları; erkek katılımcı sayılarının daha yüksek olmasına neden olmuştur.

Şekil 2. Lokasyon Haritası

Tablo 1. Katılımcıların Cinsiyet Dağılımı

Mahalleler	Erkek	Kadın	Toplam	%
Aksoy	103	69	172	53
Cumhuriyet	95	58	153	47
Toplam	198	127	325	100

Tablo 2. Katılımcıların Yaş Gruplarına Dağılımı

Mahalle	Yaş Aralıkları	Sayı	%
Aksoy	18-31	43	25
	32-42	46	26.7
	43-53	44	25.6
	54-64	30	17.4
	65 ve üzeri	9	5.3
Cumhuriyet	18-31	27	17.6
	32-42	41	26.8
	43-53	47	30.7
	54-64	21	13.7
	65 ve üzeri	17	11.1

Aksoy Mahallesinde katılımcılar içerisinde en yüksek payı %26.7 ile 32-42 yaş, Cumhuriyet Mahallesinde ise %30.7 ile 43-53 yaş grubundakiler oluşturmaktadır. Aksoy Mahallesinde katılımcıların %25.6'sı 43-53 yaş, %25'i 18-31 yaş, %17.4'ü 54-64 yaş aralığında yer almaktadır (Tablo 2).

Cumhuriyet Mahallesinde anketi cevaplayanların 47'si 43-53 yaş, 41'i 32-42 yaş, 27'si 18-31 yaş ve 21'i 54-64 yaş aralığındadır. Her iki mahallede de en düşük katılımcı grup 65 yaş ve üzerindedir. Zaten çalışmada yoğunluklu olarak 65 yaş üstündeki gruba, yani iş hayatında ve kentsel yaşamda yoğun olarak aktif olan insanlara ulaşılması hedeflenmiştir.

Tablo 3. Katılımcıların Eğitim Durumlarına Göre Dağılımı

		Okuryazar değil	İlk Okul	Orta Okul	Lise	Üniversite	Toplam
Aksoy	Sayı	0	19	11	56	86	172
	%	0	11	6.4	32.6	50.0	100
Cumhuriyet	Sayı	7	40	34	50	22	153
	%	4.6	26.1	22.2	32.7	14.4	100
Toplam	Sayı	7	59	45	106	108	325
	%	2.2	18.2	13.8	32.6	33.2	100

Ankete katılan 325 kişiden 7'si okuryazar değil, 59'u ilkokul, 45'i ortaokul, 106'sı lise ve 108'i üniversite mezunudur. Aksoy Mahallesinde en yüksek payı %50 ile üniversite mezunları oluştururken; Cumhuriyet Mahallesinde %32.7 ile lise mezunları oluşturmaktadır. Cumhuriyet Mahallesinde katılımcıların %26.1'i ilkokul, %22.2'si ortaokul, %14.4'ü üniversite mezunudur. Okuryazar olmayan katılımcıların tamamı Cumhuriyet Mahallesinde oturmaktadır (Tablo 3). Aksoy Mahallesinde okuryazar olmayan katılımcının hiç olmaması ve üniversite mezunlarının sayısının yüksek olması eğitim düzeyinin de iyi olduğu anlamına gelmektedir. Aksoy Mahallesinde katılımcı üniversite mezunlarından sonra en yüksek payı %32.6 ile lise mezunu, %11 ile ilkokul ve %6.4 ile ortaokul mezunları oluşturmaktadır.

Tablo 4. Katılımcıların Mahallelere Göre Meslek Dağılımı

Mahalle	İşçi	Memur	Serbest Meslek	Özel Sektör	Emekli	Ev Hanımı	Profesyonel Meslekler	Diğer
Aksoy	12	7	14	68	34	8	27	2
Cumhuriyet	44	6	10	26	33	28	3	3

Aksoy Mahallesinde anketi cevaplayanların en yüksek grubunu 68 kişiyle “özel sektörde” çalışanlar oluştururken, Cumhuriyet Mahallesinde 44 kişiyle işçi grubu oluşturmaktadır. Aksoy Mahallesinde sırasıyla diğer yüksek katılımcı grupları profesyonel meslekler, emekliler, serbest meslekte çalışanlar ve işçiler oluşturmaktadır. Cumhuriyet mahallesinde ise sırasıyla emekliler, ev hanımları, özel sektörde çalışanlar ve serbest meslektekiler gelmektedir.

Tablo 5. Katılımcıların Aylık Gelir Dağılımı

Gelir Aralığı (TL)	Aksoy	%	Cumhuriyet	%	Toplam	%
4250 ve altı	39	22.7	78	51	117	36
4251-6000	69	40.1	41	26.8	110	33.8
6001-10000	42	24.4	30	19.6	72	22.1
10001-20000	15	8.7	4	2.6	19	5.8
20001 +	7	4.1	0	0	7	2.1

Katılımcıların aylık gelirlerini ortaya koyarken en düşük gelir düzeyi olan asgari ücret esas alınarak, miktarlar belirlenmiştir. Gelir düzeyi asgari ücret ve altı olan kişi sayısı 117 olup bu da toplam sayıları 325 olan tüm katılımcılar içerisinde %36 gibi bir orana denk gelmektedir. Gelir düzeyinde ikinci yüksek grup %33.8 ile 4251-6000 TL geliri olanlar, %22.1 ile 6001 ve 10 bin arasında olanlardan oluşmaktadır. Geliri 20 binin üzerinde olan sayısı sadece 7 kişi olup, bunlarda Aksoy Mahallesinde ikamet etmektedirler. Aksoy Mahallesinde yer alan katılımcıların en yüksek oranda gelir düzeyleri 69 aile veya %40.1 ile 4250-6000 TL arasında değişirken; Cumhuriyet Mahallesinde ise 78 aile veya %51'i asgari ücret ve altında geliri olan ailelerden oluşmaktadır (Tablo 5).

Tablo 6. Katılımcıların Medeni Durumlarına Göre Dağılımı

	Evli		Bekâr		Diğer		Toplam
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	
Aksoy	94	54.7	52	30.2	26	15.1	172
Cumhuriyet	120	78.5	25	16.3	8	5.2	153
Toplam	214	65.8	77	23.7	34	10.5	325

Medeni durumlarına göre değerlendirildiğinde, Aksoy Mahallesinde katılımcıların %54.7'si evli, 30.2'si bekâr, 15.1 i ise dul veya boşanmışlardır. Cumhuriyet Mahallesinde ise evli oranları %78.5, bekârların oranı 16.3 olup diğer gruptakiler ise %5.2 civarındadır.

Her iki mahallede de katılımcıların sahip oldukları çocuk sayısı açısından en yüksek grubu bir veya iki çocuklu aileler oluşturmaktadır. Aksoy Mahallesinde 64 katılımcı ailenin Cumhuriyet mahallesinde 30 katılımcı ailenin çocukları yoktur. Çocuk sayısı üç-beş arasında olan aile sayısı Aksoy Mahallesinde on iki, Cumhuriyet Mahallesinde 55'tir. Altı çocuktan fazla olan aile Aksoy'da görülmezken; Cumhuriyet Mahallesinde altı aile altıdan fazla çocuğa sahiptir (Tablo7).

Tablo 7. Katılımcı Ailelerde Çocuk Sayısı

	Aksoy		Cumhuriyet	
Çocuk Sayısı	Sayı	%	Sayı	%
0	64	37.2	30	19.6
1-2	96	55.8	62	40.5
3-5	12	7.0	55	35.9
6 +	0		6	

Tablo 8. Katılımcıların Mahallelerinde Oturma Süreleri

		1-5	6-10	11-15	16-20	21 ve üzeri	Toplam
Aksoy	Sayı	62	24	21	11	54	172
	%	36	14	12.2	6.4	31.4	100
Cumhuriyet	Sayı	31	17	19	13	73	153
	%	20.3	11.1	12.4	8.5	47.7	100
Toplam	Sayı	93	41	40	24	127	325
	%	28.6	12.6	12.3	7.4	39.1	100

Aksoy Mahallesi'nde katılımcıların oturma süreleri dikkate alındığında, en yüksek pay (%36) 1-5 yıl ve 21 yıl üzeri (%31.4) olan gruba aittir. Cumhuriyet'te ise oturma süresi 21 yılın üzerinde olanların oranı %47.7 ile oldukça yüksektir. Her iki mahallede oturanlar birlikte değerlendirildiğinde katılımcıların %39'dan fazlasının 21 yıldan fazla, bu mahallelerde oturdukları tespit edilir (Tablo 8).

Ankete katılan 325 kişiden %56.6'sı kendi evlerinde otururken %43.4'ü ise kırıacıdır. Her iki mahallede de kendi evlerinde oturanların oranı daha yüksek olup, ancak Cumhuriyet mahallesinde bu oran %56.6 ile daha fazladır (Tablo 9).

Tablo 9. Katılımcıların Konut Bilgileri

		Kendi evi	Kira	Toplam
Aksoy	Sayı	89	83	172
	%	51.7	48.3	100.0
Cumhuriyet	Sayı	95	58	153
	%	62.1	37.9	100
Toplam	Sayı	184	141	325
	%	56.6	43.4	100

4.2. Aksoy ve Cumhuriyet Mahallelerinde Yaşam Kalitesi Anket Sonuçları

Yaşam kalitesi, bireysel iyi olma ve kentsel yaşam kalitesi çerçevesinde değerlendirilir. Kentsel yaşam kalitesi çevresel yaşam, sosyal yaşam, yer kalitesi gibi maddi olan ve olmayan birçok unsuru içine almaktadır. Bu çalışmada yaşam kalitesini ölçme amacıyla sorular, üç ölçüte bağlı kalınarak sekiz konu başlığı altında, toplam altmış göstergiyi içerecek şekilde hazırlanmıştır. Her gösterge

için ayrı ayrı tablolar oluşturmak, araştırmada şekil itibariyle mümkün olmadığı için, tablolar sekiz konu boyutunda oluşturulmuş ve yorumlanmıştır.

4.2.1. Bireysel iyi olma bileşenleri

Bireysel iyi olma bileşenleri barınma, gelir ve harcama, eğitim, sağlık, iş yaşamı temaları Katılımcıların barınma boyutunda, “Barınma ihtiyaçlarımı zorlanmadan karşılıyorum”, “Yaşadığım konutun kalitesi iyidir (nem, eski, tuvaletim dışarıda, aydınlanma vb.)”, “Evde aile bireyleri için yeterince odaya sahibiz”, “Doğal felaketlere dayanıklı olduğuna inandığım bir binada yaşıyorum”, “Yaşadığım binadan memnunum” gibi sorulara cevap vermeleri istenmiştir. Bu sorulara Aksoy Mahallesinde yaşayanların %8.1’i, Cumhuriyet mahallesinde yaşayanların %37.3’ü katılmıyorum cevabını vermiştir. Bu sorulara katılıyorum cevabını verenlerin oranı Aksoy Mahallesinde %48.3 iken Cumhuriyet mahallesinde %19.6’dır. altında ele alınmıştır.

Tablo 10. Barınma Boyutunda Yaşam Kalitesi Değerlendirme Sonuçları

		Kesinlikle Katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Kesinlikle Katılıyorum
Aksoy	Sayı	6	14	44	83	25
	%	3.5	8.1	25.6	48.3	14.5
Cumhuriyet	Sayı	10	57	43	30	13
	%	6.5	37.3	28.1	19.6	8.5
Toplam	Sayı	16	71	87	113	38
	%	4.9	21.8	26.8	34.8	11.7

Barınma temasına ait sorular, mahallelere göre değerlendirildiğinde Aksoy Mahallesinde yaşayan bireylerin barınma ihtiyaçlarını Cumhuriyet mahallesinde yaşayanlara göre karşılama oranlarının daha yüksek olduğunu söylemek mümkündür. Her iki mahallede de kararsızım diyenlerin oranlarının birbirine yakın olması dikkat çekicidir.

Tablo 11. Gelir ve Harcama Boyutunda Yaşam Kalitesi Değerlendirme Sonuçları

		Kesinlikle Katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Kesinlikle Katılıyorum
Aksoy	Sayı	3	40	72	49	8
	%	1.7	23.3	41.9	28.5	4.7
Cumhuriyet	Sayı	9	61	57	25	1
	%	5.9	39.9	37.3	16.3	0.7
Toplam	Sayı	12	101	129	74	9
	%	3.7	31.1	39.7	22.8	2.8

Gelir ve harcamalar şüphesiz kentsel yaşam kalitesi göstergelerinde en önemlilerinden birisidir. Bu başlık altında; “aldığım geliri tatmin edici buluyorum”, “yeme-içme ihtiyaçlarımı zorlanmadan karşılıyorum”, “elektrik – su faturamı kolaylıkla ödüyorum”, “bir ailenin ihtiyacı olan her türlü beyaz eşyaya sahibim”, “sinema, tiyatro ve konserlere gidebiliyorum”, “sosyal güvenceye sahibim”, “dışarıdan yardım almadan geçinebiliyorum”, “tasarruf yapabiliyorum” gibi değişkenler çerçevesinde yaşam kalitesi değerlendirilmiştir. Gelir seviyesinin daha yüksek olduğu varsayılan Aksoy Mahallesinde katılımcıların %41.9’u kararsız oldukları belirtmişlerdir. Buna karşılık gelir seviyesi daha düşük varsayılan Cumhuriyet Mahallesinde en yüksek oran %39.9 ile katılmıyorum seçeneği olmuştur. Katılıyorum ve kesinlikle katılıyorum görüşü Aksoy Mahallesinde %33.2 iken Cumhuriyet Mahallesinde %17 olarak tespit edilmiştir (Tablo 11).

Tablo 12. Eğitim Boyutunda Yaşam Kalitesi Değerlendirme Sonuçları

		0,00	Kesinlikle Katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Kesinlikle Katılıyorum
Aksoy	Sayı	54	6	18	55	34	5
	%	31.4	3.5	10.5	32.0	19.8	2.9
Cumhuriyet	Sayı	35	4	19	65	29	1
	%	22.9	2.6	12.4	42.5	19.0	0.7
Toplam	Sayı	89	10	37	120	63	6
	%	27.4	3.1	11.4	36.9	19.4	1.8

“Çocuklarımın eğitim masraflarında zorlanmıyorum”, “çocuklarım okullarına kolaylıkla ulaşabiliyor”, “çocuklarımın iyi eğitim aldıklarına inanıyorum”, “okul ve çevresinin güvenli olduğuna inanıyorum”, “dersliklerde öğrenci sayıları çok fazla”, “çocuklarımı okula gönderemiyorum”, sorularıyla kentsel yaşam kalitesinde, eğitim kalitesi tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu grupta yer alan sorulara eğitim yapan çocukları olmayan; Aksoy Mahallesinde 54 aile, Cumhuriyet Mahallesinde 89 aile cevap vermemiştir. Diğer aileler, her iki mahallede de çoğunlukla bu hizmet açısından “kararsız” olduklarını belirtmişlerdir. Aksoy’da kararsızların oranı 32, Cumhuriyet Mahallesinde 42.5’tir. Yine her iki mahallede “katılıyorum” diyenlerin oranı (%19) birbirine çok yakındır (Tablo 12). Her iki yerleşim alanında, katılımcıların birbirine yakın oranlarda görüş bildirmeleri; bu iki mahallede, eğitim boyutunda yaşam kalitesi açısından çok büyük bir farklılık olmadığını ortaya koymuştur.

Tablo 13. Sağlık Boyutunda Yaşam Kalitesi Değerlendirme Sonuçları

		Kesinlikle Katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Kesinlikle Katılıyorum
Aksoy	Sayı	19	39	63	40	11
	%	11	22.7	36.6	23.3	6.4
Cumhuriyet	Sayı	13	55	64	16	5
	%	8.5	35.9	41.8	10.5	3.3
Toplam	Sayı	32	94	127	56	16
	%	9.8	28.9	39.1	17.2	4.9

Barınma, güvenlik kadar sağlık ihtiyaçlarının karşılanması, yaşam kalitesi açısından önemli göstergelerden birisidir. “Sağlık merkezlerine çok kolay erişiyorum”, “sağlık sorunlarımın çözülmesinde bir sorun yaşamıyorum”, “sağlık hizmetleri için ödediğim para beni zorluyor”, “doktor randevusu için çok bekliyorum” gibi sorularla sağlık boyutunda yaşam kalitesi ölçülmüştür. Sağlık hizmetlerine erişim ve koşulların iyi olduğu yönünde görüş belirtenlerin oranı Aksoy Mahallesinde % 29.7 iken Cumhuriyet Mahallesinde %13.8 civarındadır. Aksoy Mahallesinde katılımcıların %33.7’si, Cumhuriyet mahallesinde ise 44.4’ü koşulların iyi olmadığı yönünde ise görüş belirtmişlerdir. Her iki Mahallede yine ne iyi ne kötü diyenlerin yani kararsızların oranı birbirine yakın olup; Aksoy’da 36.6, Cumhuriyet’te 41.8’dir (Tablo 13).

Tablo 14. İş Yaşamı Boyutunda Yaşam Kalitesi Değerlendirme Sonuçları

		0,00	Kesinlikle Katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Kesinlikle Katılıyorum
Aksoy	Sayı	13	1	28	74	46	10
	%	7.6	0.6	16.3	43.0	26.7	5.8
Cumhuriyet	Sayı	41	2	50	39	20	1
	%	26.8	1.3	32.7	25.5	13.1	0.7
Toplam	Sayı	54	3	78	113	66	11
	%	16.6	0.9	24.0	34.8	20.3	3.4

Yaşam kalitesi çok boyutludur, yaşam kalitesini ölçen boyutlardan birisi de bireylerin iş hayatında iyi olma halleridir. Dolayısıyla iş yaşamı boyutunda yaşam kalitesi değerlendirmesi yapabilmek için, Katılımcılara; “sevdiğim işi yapıyorum”, “iyi ücret alıyorum”, “çalıştığım işten memnun değilim (ayrımcılık, şartları iyi değil vb.)”, “maddi sorunlarımdan dolayı işime odaklanamıyorum”, “işim yorucu ve stresli”, “sağlıksız ve tehlikeli koşullarda çalışıyorum”, “ek iş yapıyorum”, “işten geldikten sonra enerjimin tükendiğine inanıyorum” gibi sorular sorulmuştur. Bireysel iyi olma ölçütünde son gösterge grubunda olan iş yaşamı kalitesi sorularına, Aksoy Mahallesindeki katılımcıların %43’ü, Cumhuriyet Mahallesindeki katılımcıların %25.5’i iş yaşamı kalitelerinin ne iyi ne kötü olduğunu, yani kararsız olduklarını belirtmişlerdir. İş yaşamı kalitesinin iyi olduğuna inanan katılımcıların cevapları değerlendirildiğinde, katılıyorum ve kesinlikle katılıyorum diyenlerin oranı Aksoy’da 32.5, Cumhuriyet Mahallesinde ise 13.8’dir.

4.2.2. Toplumsal yaşam kalitesi bileşenleri

Toplumsal ilişkiler, erişilebilirlik ve katılım bu bileşenin temaları olarak ele alınmıştır.

Katılımcı sayısı 172 olan Aksoy ve katılımcı sayısı 152 olan Cumhuriyet Mahallesinde toplumsal ilişkiler boyutunda yaşam kalitesini değerlendirme sorularına iki katılımcı cevap vermemişlerdir. Bu bölümde katılımcılardan cevaplamaları istenen göstergeler şunlardır. “Zor durumda kaldığımda (hastalık, güvenlik, işsizlik) bana yardım edecek kişi veya kişilere ulaşabilirim”, “bana yardım edecek kurumlara ulaşabilirim”, “toplumsal duyarlılık yüksektir”, “ailelerin gelir seviyeleri birbirine yakındır”, “kendimi güvenli hissediyorum”, “kendimi dışlanmış hissetmiyorum”, “işsiz sayısı düşüktür”, “suç oranı azdır”, “evsiz insanlar yoktur”. Yine ne iyi ne de kötü olarak değerlendirebileceğimiz kararsızların oranı dikkate alınmadığında; Aksoy Mahallesindeki katılımcıların %32.5, Cumhuriyet Mahallesindeki katılımcıların %28.7’si toplumsal yaşam kalitesinin iyi olmadığını yönünde görüş belirtmişlerdir.

Tablo 15. Toplumsal İlişkiler Boyutunda Yaşam Kalitesi Değerlendirme Sonuçları

		0,00	Kesinlikle Katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Kesinlikle Katılıyorum
Aksoy	Sayı	2	9	47	59	45	10
	%	1.2	5.2	27.3	34.3	26.2	5.8
Cumhuriyet	Sayı	0	4	40	89	19	1
	%	0.0	2.6	26.1	58.2	12.4	0.7
Toplam	Sayı	2	13	87	148	64	11
	%	0.6	4.0	26.8	45.5	19.7	3.4

Toplumsal yaşam kalitesinin iyi olduğunu ifade edenlerin oranı, Aksoy’da %32 iken Cumhuriyet’te bu oran daha düşük olup %13.1 olarak tespit edilmiştir. Kararsızların oranının özellikle Cumhuriyet Mahallesinde daha yüksek olması (%58.2) ve toplamdaki katılımcıların %50’den fazlasının, toplumsal ilişkilerin kalitesi konusunda kararsız oldukları yönünde görüş belirtmeleri dikkat çekicidir (Tablo 15).

4.2.3. Yer kalitesi bileşenleri

Bu başlık altında çevresel sorunlar ve güvenlik temalı değişkenler yer almıştır.

Tablo 16. Erişilebilirlik ve Katılım Boyutunda Yaşam Kalitesi Değerlendirme Sonuçları

		0,00	Kesinlikle Katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Kesinlikle Katılıyorum
Aksoy	Sayı	1	21	75	55	17	3
	%	0.6	12.2	43.6	32.0	9.9	1.7
Cumhuriyet	Sayı	0	42	71	34	5	1
	%	0.0	27.5	46.4	22.2	3.3	0.7
Toplam	Sayı	1	63	146	89	22	4
	%	0.3	19.4	44.9	27.4	6.8	1.2

Yaşam kalitesinin önemli ölçütlerinden birisi de erişilebilirlik ve katılım boyutudur. Bunu belirlemek amacıyla katılımcılara şu sorular yöneltilmiştir. “Aile bireyleriyle hafta sonunda vakit geçirebileceğim eğlenme/dinlenme alanlarına kolaylıkla ulaşıyorum”, “kaliteli ve ucuz alışveriş imkânına sahibim”,

“Belediye hizmetlerinin yeterli olduğunu düşünüyorum”, “çevremde mekânsal düzenlemelerin doğru yapıldığına inanıyorum”, “kent yaşamı konusunda sorumluluklarımın ne olduğu konusunda bilgilendiriliyorum”, “çevre ile ilgili gelişmelerde yetkililer tarafından bilgilendiriliyorum”, “engellilerin yaşamını kolaylaştıracak önlemlerin alındığını düşünüyorum”, “kentsel hizmetlere ve imkânlarına kolaylıkla erişiyorum”, “işe gidiş gelişlerde çok zaman harcıyorum”. Erişilebilirlik ve katılım boyutundaki cevaplar değerlendirildiğinde, her iki mahalledeki katılımcıların bu boyuttaki yaşam kalitesinde, negatif yönlü düşünceleri ön plandadır. Aksoy Mahallesinde %55.8’i, Cumhuriyet Mahallesinde %73.9’u katılmıyorum/kesinlikle katılmıyorum yönünde görüş belirtmişlerdir. Katılıyorum/kesinlikle katılıyorum diyenlerin oranı Aksoy’da 11.6, Cumhuriyet’te %4.0’dür.

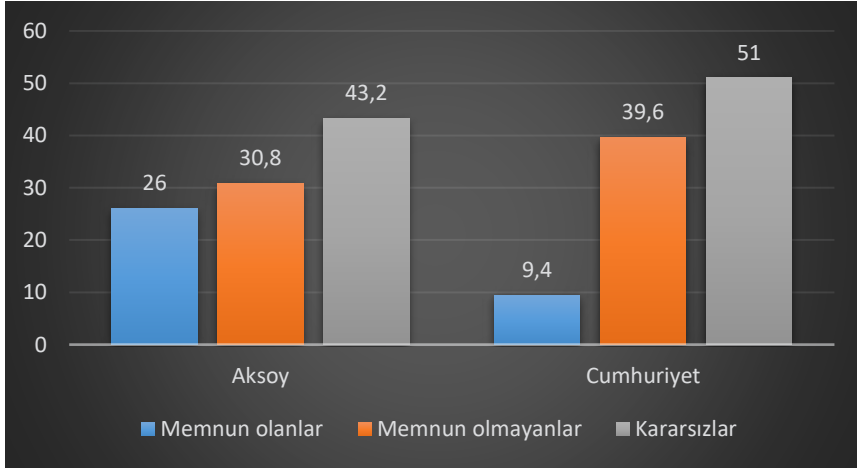
Tablo 17. Çevresel Sorunlar ve Güvenlik Boyutunda Yaşam Kalitesi Değerlendirme Sonuçları

		0,00	Kesinlikle Katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Kesinlikle Katılıyorum
Aksoy	Sayı	1	6	46	81	36	2
	%	0.6	3.5	26.7	47.1	20.9	1.2
Cumhuriyet	Sayı	0	5	46	68	33	1
	%	0.0	3.3	30.1	44.4	21.6	0.7
Toplam	Sayı	1	11	92	149	69	3
	%	0.3	3.4	28.3	45.8	21.2	0.9

Çevresel sorunlar ve güvenlik boyutunda yaşam kalitesini değerlendirebilmek amacıyla katılımcılara; trafik, yeşil alan varlığı, belediye hizmetleri, güvenlik, çevre sorunları gibi başlıklar çerçevesinde 12 maddelik soru sorulmuştur. Bu grupta yer alan sorulara verilen cevaplar değerlendirildiğinde, her iki mahallede de kararsızların oranı en yüksek ve birbirine yakındır. Çevresel sorunlar ve güvenlik boyutundaki yaşam kalitesini yetersiz bulanların oranı yani katılmıyorum/kesinlikle katılmıyorum diyenlerin oranı Aksoy Mahallesinde 30.2 Cumhuriyet Mahallesinde 33.4’tür. Bu ölçütteki yaşam kalitesini yeterli bulanların oranı ise her iki mahallede birbirine yakın olup, Aksoy’da 22.1, Cumhuriyet Mahallesinde 22.3 olarak hesaplanmıştır. Çevresel sorunlar ve güvenlik boyutunda yaşam kalitesi sorularına verilen cevapların, gelir seviyesi daha yüksek ve gelir seviyesi daha düşük olan iki mahallede, cevapların ve memnuniyet düzeylerinin birbirine yakın olması dikkat çekicidir (Tablo 17).

4.3. Kentsel Yaşam Kalitesi Ölçütlerinin Ortalama Değerleri

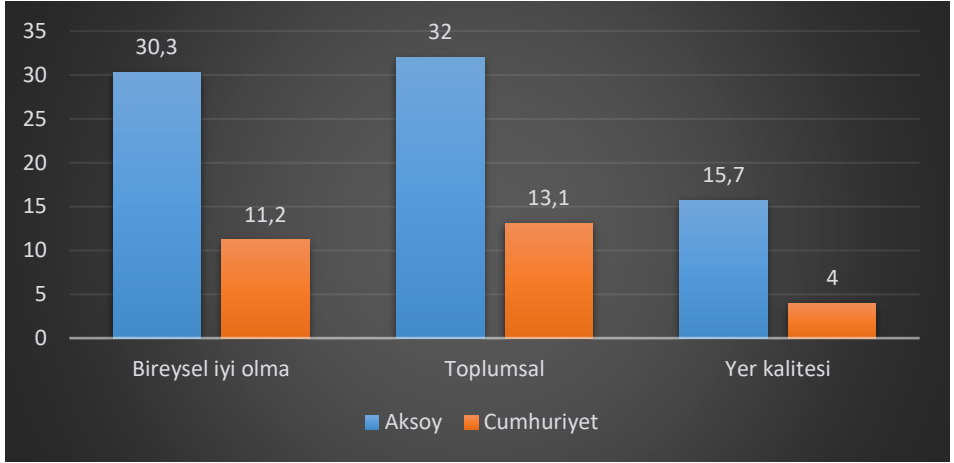
Yukarıdaki tablolarda kentteki yaşam kalitesi göstergeleri üç ölçüt başlığı altında ele alınmış ve ana göstergeler bazında detaylandırılmıştır. Bu bölümde ise kentsel yaşam kalitesi boyutlarını oluşturan üç ölçüt birbirleriyle karşılaştırılmış ve memnuniyet dereceleri ortaya konulmuştur. Öncelikle genel olarak her iki mahalledeki katılımcıların, kentsel yaşam kalitesinden memnun olma veya olmama durumları değerlendirilmiştir. Aksoy Mahallesinde kentsel yaşam kalitesinden memnun olduklarını ifade edenlerin payı %26 iken Cumhuriyet Mahallesindeki katılımcıların ancak %9.4'ü memnun olduklarını belirtmişlerdir. Her iki mahallede de kararsızlar yani yaşadıkları yerleşmedeki yaşam kalitesinin iyi veya kötü olduğuna karar veremeyenler, en yüksek paya sahiptir. Memnun olmayanların oranı ise Aksoy'da %30.8, Cumhuriyet'te %39.6'dır (Tablo 18, Şekil 3).

Şekil 3. Aksoy ve Cumhuriyet Mahallelerinde Yaşam Kalitesi Ortalama Değerleri

Tablo 18. Kentsel Yaşam Kalitesinin Ölçütler Bağlamında Ortalama Değerleri

		Bireysel İyi Olma	Toplumsal	Yer kalitesi	ORTALAMA
Aksoy	Kararsızlar %	54.1	34.3	41.3	43.2
	Memnun Olanlar %	30.3	32.0	15.7	26
	Memnun olmayanlar %	15.6	33.7	43.2	30.8
Cumhuriyet	Kararsızlar %	52.3	58.2	42.5	51
	Memnun Olanlar %	11.2	13.1	4.0	9.4
	Memnun olmayanlar %	36.5	28.7	53.5	39.6

Şekil 4. Yaşam Kalitesi Ölçütlerinde Memnuniyet Değerleri

Araştırmadaki anket sorularının kapsamını oluşturan ölçütlerin ortalama değerleri, “bireysel iyi olma, toplumsal ve yer kalitesi” bağlamında, bu mahallelerdeki yaşam kalitesi farklılıklarını göstermesi açısından önemlidir. Nitekim yaptığımız analiz ve değerlendirmeler sonucunda Aksoy Mahallesinde katılımcıların %30,3’ü, Cumhuriyet Mahallesinde ise %11,2’si **“bireysel iyi olma”** bileşenlerinin oluşturduğu yaşam kalitesinden memnun olduklarını ifade etmişlerdir. **Toplumsal yaşam kalitesinde** memnuniyet oranı, Aksoy’da %32, Cumhuriyet’te %13,1’dir. **Yer kalitesinde** ise Aksoy mahallesinde memnuniyet oranı %15,7, Cumhuriyet mahallesinde %4 olup, iki mahalle arasındaki fark en fazla bu ölçütte ortaya çıkmıştır. Gerçi her iki mahallede bireysel iyi olma ve yer

kalitesinde ortaya çıkan yaşam kalitesi farkları da hiç azımsanmayacak boyutlardadır (Şekil 4). Kısacası ölçütler bazında değerlendirildiğinde Aksoy ve Cumhuriyet Mahalleri arasında yaşam kalitesi farkı yüksektir.

Bu çalışmada kentin yaşam kalitesini belirlemek amacıyla hazırladığımız anket sorularının dışında; son olarak katılımcılara **“kentte yaşamaktan memnun musunuz”** sorusu sorulmuştu. Bu soruya her iki mahalledeki katılımcıların birbirlerine oldukça yakın cevap verdikleri tespit edilmiştir. Yaşam kalitesi göstergelerinde memnuniyet oranı her ne kadar düşük çıksa da; Aksoy Mahallesindeki katılımcıların %50’si, Cumhuriyet Mahallesinde ise %56’si evet diyerek, yine de kentte yaşamaktan memnun olduklarını belirtmişlerdir.

5. Tartışma ve Sonuç

Kentsel yaşam kalitesi, kentin bireylere sunduğu kaliteli altyapı, ulaşım ve güvenlik hizmetleri, iş yaşamı, eğitim ve sağlık hizmetleri ile katılım gibi olanak ve fırsatlardan oluşur. Bunu geniş bir bakış açısıyla; kentte yaşayanların bireysel olarak kendilerini iyi hissetmeleri, toplumsal ilişkilerde sorun yaşamamaları, erişilebilirlik imkânı ve çevresel sorunların az olması gibi ölçütlerle değerlendirebiliriz. Çağdaş kentlerin planlamaları da genellikle bu yaklaşımla ele alınarak, hem kentteki yaşam kalitesini artırılmaya hem de kentleri çekim gücü yüksek olan cazip yerleşim merkezlerine dönüştürülmeye çalışılır. Ancak özellikle ülkemizdeki kentlerin birçoğu, aldığı yüksek göçlerle, kentlerde bir nüfus yoğunlaşmasına ve bu alanların toplumsal yaşamın merkezi haline dönüşmesine neden olmuştur. Nüfusu milyonları bulan bu toplumsal yaşam merkezleri; gelir seviyeleri çok farklı olan, toplumsal ilişkilerin zayıfladığı, bireylerin kentin sunduğu imkânlardan eşit biçimde faydalanamadığı birbirinden farklı yaşam mekânlarının olduğu bir görünüm sergilemektedirler.

Çalışmada İzmir- Karşıyaka ilçesinde yer alan nüfusları birbirine yakın ancak yaşam kalitesi bakımından farklılık gösteren Aksoy ve Cumhuriyet Mahalleleri ele alınmıştır. Veriler, anket yöntemiyle elde edilmiş, karşılaştırmalı olarak analiz ve değerlendirilmesi yapılmıştır. Yaşam kalitesini belirlemeyi hedefleyen anket soruları Baycan & Nijkamp’ın (2006) belirlediği bileşenler dikkate alınarak üç ölçüt çerçevesinde hazırlanmıştır. Bu ölçütler bireysel iyi olma, toplumsal ilişkiler ve yer kalitesidir.

Barınma, gelir ve harcama, eğitim ve sağlık hizmetleri ile iş yaşamı verileri; “bireysel iyi olma” ölçütü altında değerlendirilmiştir. Bu ölçüt genel olarak değerlendirildiğinde, Aksoy mahallesinde memnun olanların oranı, memnun olmayanlardan daha yüksektir. Cumhuriyet mahallesinde ise memnun olmadıklarını belirtenlerin oranı memnun olanlara göre daha yüksektir. Ancak bireysel iyi olma hali, göstergeler bazında ele alındığında; en yüksek farkın

barınma konforu ve koşullarında ortaya çıktığı görülür. Oysa bireylerin yaşadıkları konutların konforlu ve güvenli olması yaşam kalitesi açısından önemlidir. Aksoy mahallesinde barınma koşullarında memnuniyet oranı, Cumhuriyet mahallesinde ise memnuniyetsizlik oranı daha yüksektir. Gelir seviyesi düşük olan insanların, gelir seviyesi yüksek olanlara kıyasla her zaman daha düşük kaliteli bir yaşama sahip oldukları şüphesiz bir gerçektir. Aksoy Mahallesinde katılımcı bireylerin memnuniyet oranı, Cumhuriyet Mahallesinde ise memnun olmayanların oranı daha yüksektir. Nitekim Karagöz (2016) Sivas kenti çalışmasında “gelir düzeyi ile yaşam kalitesi ve memnuniyeti arasında doğru yönlü bir ilişki olduğunu saptamıştır. Gelir seviyesi daha yüksek olan Aksoy mahallesinde her ne kadar katılımcıların çoğunluğu kararsız olduklarını ifade etseler de memnun olanların Cumhuriyet mahallesine göre daha yüksek olması bu sonucu destekler niteliktedir. Yine Savaş ve Torlak’ın 2006 yılında Denizli ili Karşıyaka mahallesinde yaptıkları araştırmada; mahalleli gelirlerinin düşük olmasının yaşam kalitesinin düşük olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Eğitim göstergesinde her iki mahalledeki katılımcıların memnuniyet oranı daha yüksektir. Sağlıkla ilgili yaşam kalitesi yine birçok hizmeti içine alır ve bireyin aktif yaşam kalitesini artırır. Ancak sağlıkla ilgili yaşam kalitesi verilerinde memnuniyet, diğerlerinde olduğu gibi çok yüksek değildir. Her iki mahallede de memnuniyetsizlik oranı daha yüksektir. İş yaşamı koşulları verileri değerlendirildiğinde, Aksoy mahalleli katılımcıları memnun olduklarını, Cumhuriyet mahalleli katılımcıları ise memnun olmadıklarını ifade etmişlerdir..

Yardımlaşma, dışlanmama, güvende hissetme, işsizlik ve suç oranları gibi verileri kapsayan, toplumsal ölçüt değerlendirilmesinde; Aksoy Mahallesinde memnuniyet oranı, Cumhuriyet Mahallesine göre daha yüksektir. Aslında mahalle kültürünün daha gelişmiş olduğunu gözlemlediğimiz Cumhuriyet Mahallesinde, memnuniyet oranının daha yüksek çıkacağını düşünmüştük. Ancak veriler değerlendirildiğinde özellikle işsiz - evsiz sayısının ve güvenlik kaygısının yüksek olması, memnuniyet oranlarını düşürmüştür.

Erişilebilirlik ve katılım ile çevresel sorunlar ve güvenlik verilerini kapsayan “yer kalitesi” ölçütü genel olarak değerlendirildiğinde, Aksoy Mahallesinde yaşayan bireylerin yer kalitesi konusundaki memnuniyet oranları, Cumhuriyet mahallesine göre daha yüksektir. Erişilebilirlik ve katılım teması tek olarak değerlendirildiğinde; her iki mahallede de memnuniyetsizlik oranı oldukça yüksektir. Ailelerin hafta sonunda eğlenme/dinlenme alanlarına kolaylıkla ulaşmaları, kaliteli ve ucuz alışveriş imkânına sahip olmaları, Belediye hizmetlerinin yeterliliği, çevresiyle ilgili her türlü gelişmelerde yetkililer tarafından bilgilendirildiği, engellilerin yaşamını kolaylaştıracak önlemlerin alınması gibi hizmetleri kapsayan bu veriler, yaşam kalitesi açısından oldukça

önemlidir. Çevresel sorunlar ve güvenlik açısından değerlendirildiğinde her iki mahallede yaşayan katılımcıların bu gösterge grubuna verdikleri cevaplar birbirine oldukça yakın olup, göstergeler arasında belirgin bir farklılık görülmemiştir. Ayrıca, değerleri birbirine en yakın olan bir diğer gösterge grubu eğitim hizmetleridir. Her iki mahallede, özellikle memnuniyet oranları yüksek olup birbirine çok yakındır. Katılımcıların kararsızlık oranları yüksek olsa da; gelir seviyesi yüksek veya düşük yerleşim alanları ayrımı yapılmadan, yöneticiler tarafından eğitim ve çevresel yaşam kalitesini yükseltmek anlayışının ön plana çıktığı söylenebilir. Nitekim Nas (2021) araştırmasında Bartın’da yaptığı araştırmasında da katılımcıların eğitim ve çevresel hizmetlerde memnuniyet oranlarını daha yüksek hesaplamışlardır. Yine Ulengin 2001 İstanbul araştırmasında kamu hizmetlerinde memnuniyet oranını daha yüksek olarak belirlemiştir.

Sonuç olarak fiziki ve beşeri yaşam koşullarının daha yüksek seviyede olduğunu varsaydığımız Aksoy Mahallesinde; kentsel yaşam kalitesi araştırmasında memnuniyet oranı %26 olarak tespit edilmiştir. Cumhuriyet Mahallesinde oturan bireylerin ise ancak %9.4’ü kentsel yaşam kalitesinden memnundurlar. Her iki katılımcı grubunda yer alan bireylerin birçok maddeye verdikleri cevapta yüksek oranlarda kararsız oldukları görülür. Oranlar dikkate alındığında katılımcıların neredeyse yarıya yakınının, yaşam kalitelerini, ne iyi ne de kötü olarak değerlendirdikleri düşüncesini ortaya çıkarmıştır. Bütün bu sonuçlara rağmen anketimizin son sorusu olan “kentte yaşamaktan memnun musunuz?” sorusuna, her iki mahalle katılımcılarının yarıdan fazlası “evet” diyerek memnun olduklarını ifade etmişlerdir.

Kaynakça

1. Akar, S. (2014). Türkiye’de daha iyi yaşam endeksi: OECD ülkeleri ile karşılaştırma. *Journal of Life Economics*, 1(1), 1-12. DOI : [10.15637/jlecon.201416987](https://doi.org/10.15637/jlecon.201416987)
2. Akpolat, Y., Çımrın, F. K., & ÇALIŞKAN, A. (2021). Kentsel Yaşam Kalitesi Ölçümlerinde Kavramsal Değerlendirmeler ve Boyut Önerileri. *Journal of Economy Culture and Society*.
3. Alpaykut, S. (2017). Türkiye’de illerin yaşam memnuniyetinin temel bileşkenler analizi ve TOPSIS yöntemiyle ölçümü üzerine bir inceleme. *Journal of Suleyman Demirel University Institute of Social Sciences*, 29(4).
4. Beritan, s. c., & Emecen, y. (2020). Kentsel yaşam kalitesi üzerine karşılaştırmalı bir inceleme: Samsun Ondokuz Mayıs Üniversitesi Güzel Sanatlar Kampüsü örneği. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 19(75), 1495-1506.
5. Bodur, A., Yuksel, Y.D. (2017). Social housing production in terms of constructive demolition and quality of life: the example of Istanbul, *Aksaray University Journal of Science and Engineering*, 1(1), 62–78. <https://doi.org/10.29002/asujse.297650>.
6. Boylu A., A., (2007). *Ailelerin yaşam kalitelerini etkileyen bazı objektif ve subjektif göstergelerin incelenmesi*. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Aile ve Tüketici Bilimleri Anabilim Dalı (Doktora tezi) <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezDetay.jsp?id>
7. Campbell, A. (1980). The sense of well-being in america: recent patterns and trends. New York: Russell Sage Foundation. (Lazer, W. (1987). Marketing and the Quality of Life Interface. Income and the Quality of Life Interface. (Ed: Samli, C.A.). New York: Quorum Books. P:176’dan alınmıştır)
8. Çağlar, A. (2020). İllerin yaşam kalitesi: Türkiye istatistik kurumu verileriyle veri zarflama analizine dayalı bir endeks. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 15(3), 875-902. DOI: [10.17153/oguiibf.506704](https://doi.org/10.17153/oguiibf.506704)
9. Dülger Türkoğlu, H., Bölen, F., Baran, Perver K., Marans, Robert W. (2008). İstanbul’da Yaşam Kalitesinin Ölçülmesi, *İTÜ Dergisi/a Mimarlık, Planlama, Tasarım*, 7(2), 103–113. Retrieved from http://itudergi.itu.edu.tr/index.php/itudergisi_a/article/view
10. Evcil Türksever, A. N., (2001). *Türkiye’de Büyükşehir Alanlarında Yaşam Kalitesinin Değerlendirilmesine Yönelik Bir Yöntem Denemesi*,

- Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul. <https://polen.itu.edu.tr/xmlui/handle/11527/12063>
11. Geray, C., (1998). Kentsel yaşam kalitesi ve belediyeler, *Türk İdare Dergisi*, (Yıl 70, Aralık, Sayı 421), 326-341. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/sbe/issue/23207/247877>
 12. İnan, Ö.Y., Sönmez, N.Ö. (2019). Kentsel yaşam kalitesi ölçüm yöntemlerinin geliştirilmesi. *Uluslararası Ekonomi Siyaset İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, 2(3), 184-198. <https://dergipark.org.tr/en/pub/ijephss/issue/45108/542519>
 13. Kamacı, E. (2014). Kent-içi Hareketlilik ve Sosyo-Mekânsal Değişim: 2000 Yılı İstanbul'una Bir Bakış. *Artium*, 2(1), 1-15.
 14. Karagöz, Y., Doğan, A., & Koçyiğit, S. (2016). Gelir düzeyinin hayat kalitesi ve memnuniyetine etkisi: Sivas İlinde ampirik bir uygulama. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 17(1), 169-186.
 15. Kaya, P., İpekçi Ç., E., Kuruüzüm, A., (2011). Çok kriterli karar verme ile Avrupa birliği ve aday ülkelerin yaşam kalitesinin analizi, *Ekonometri ve İstatistik E-Dergisi*, 13, 80-94. <http://dergipark.gov.tr/iuekois/issue/8980/112038>
 16. Koçak, H. (2009). Coğrafi bilgi sistemlerinin kentsel yaşam kalitesinin yükseltilmesine etkileri üzerine bir değerlendirme. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 25, 141-148.
 17. Levent, T. B., & Nijkamp, P. (2006). Quality of urban life: A taxonomic perspective. *Studies in Regional Science*, 36(2), 269-281. https://www.jstage.jst.go.jp/article/srs/36/2/36_2_269/pdf/-char/en
 18. Nas, F. (2021). Bartın'da yaşayanların bir kent olarak Bartın'dan memnuniyet düzeylerinin araştırılması. *Karadeniz Arastirmalari*, (72), 963-977.
 19. Salihoğlu, T., & Türkoğlu, H. (2019). Konut Çevresi ve Kentsel Yaşam Kalitesi. *Megaron*, 14.
 20. Sarı, V. İ., & Kındap, A. (2018). Türkiye'de kentsel yaşam kalitesi göstergelerinin analizi. *Sayıştay Dergisi*, (108), 39-72.
 21. Savaş Y., P. & Torlak, S. E. (2006). Kentsel yaşam kalitesi ve belediyeler: Denizli Karşıyaka örneği. Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, (4), 184-207. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/sbe/issue/23207/247877>
 22. Ulengin B., Ulengin, F., Güvenç, Ü., (2001). A Multidimensional Approach to Urban Quality of Life: The Case of Istanbul, *European Journal of Operational Research*, 130(2), 361-374. <https://ideas.repec.org/a/eee/ejores/v130y2001i2p361-374.html>

23. Wallace, S. (1974). Quality of life. *Journal of Home Economics*. 66(7), 6-9.
24. Kalkınma Bakanlığı (2018). On Birinci Kalkınma Planı (2019-2023). *Kentsel yaşam kalitesi*.
25. Özel İhtisas Komisyonu Raporu. <https://www.sbb.gov.tr/ozel-ih-tisas-komisyonu-raporlari>

DÖRDÜNCÜ SANAYİ DEVRİMİ VE SOSYAL GÜVENLİK SİSTEMLERİ

Doç. Dr. Davuthan GÜNAYDIN

Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, ORCID: 0000-0003-4573-860X

GİRİŞ

Çalışma hayatında yaşanan gelişmeler, sosyal güvenlik sistemlerinde de değişimlerin yaşanmasını kaçınılmaz kılmaktadır. Tipik çalışma modelleri çerçevesinde kurgulanan sosyal güvenlik sistemleri, ortaya çıkan yeni çalışma biçimlerinden etkilenmekte, hem finansman hem de hizmet sunum şekillerinin yeniden kurgulanmasını kaçınılmaz kılmaktadır. Bu kapsamda geçmiş sanayi devrimlerinin ihtiyaçları göz önüne alınarak organize edilen klasik sosyal güvenlik sistemlerinin, dördüncü sanayi devriminde yeniden organize edilmesi gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Bu durumu gerekli kılan yalnızca teknolojilerin çalışma biçimlerinde neden olduğu değişimler değil, aynı zamanda teknolojilerin istihdamın yapısında meydana getirdiği yeniliklerdir. Artık daha az emek kullanılarak üretim yapmak mümkün kılınırken, aynı zamanda vasıfsız emeğe olan ihtiyaç azalmakta, vasıflı emek talebi ise artmaktadır. Bu durum, toplumsal uzlaşının bozulmasına yol açan gelir dağılımı adaletsizliğini derinleştirmekte, sosyal güvenceden yoksun kitlelerin artmasına neden olmaktadır.

Dördüncü sanayi devriminin neden olduğu teknolojik gelişmeler çalışanlar üzerinde doğrudan bir etkiye sahiptir. Diğer sanayi devrimlerinde olduğu gibi bu yeni devrimde de yalnızca üretim sistemleri değil, aynı zamanda işyerindeki tüm aktörlerin rollerinde değişimler yaşanmaktadır. Şüphesiz bu süreçten en çok etkilenen emek olmuştur. İşçiler, ortaya çıkan değişimlere yeni beceriler kazanarak ayak uydurmak zorunda kalmaktadır. Ancak dördüncü sanayi devriminde değişimin hızı, aynı zamanda onu diğer sanayi devrimlerinden farklı kılmakta, vasıf ve becerinin güncellenmesi için daha kısa süre gerektirirken, düşük ve orta beceri gerektiren işlerin otomasyon sistemlerince ikamesi daha da kolaylaşmaktadır. Bu nedenle dördüncü sanayi devriminde işgücünün yalnızca belirli bir alanda uzmanlık sahibi olması yeterli olmamaktadır. Artık işgücünün değişen ihtiyaçlara uyarlanabilen becerilere ve değişime ayak uydurma kabiliyetine sahip olması beklenmektedir. Teknoloji ve emeğin birlikte kullanımının sınırlarının zorlandığı üretim yeni süreçlerinde, geleneksel çalışma kalıpları terk edilirken emeğin, dijital ağlar vasıtasıyla esnek çalışmaya ayak uydurması beklenmektedir. (BerMúDez, 2021: 12). Bu kapsamda dördüncü sanayi devrimini daha önceki sanayi devrimlerinden farklı kılan, bilgi ve iletişim teknolojilerinde yaşanan gelişmelerdir. Siber fiziksel sistemler olarak bilinen bu teknolojiler, üretim maliyetlerinin düşmesinde de önemli bir rol oynamaktadır. Diğer yandan bu gelişmeler geçmiş sanayi devrimlerinde emek ve teknoloji arasında sağlanan dengenin teknoloji lehine değişmesine, daha az emek gücü ile üretimin yapılmasına olanak tanımaktadır. Bu durumun büyük bir işsizlik dalgasının yaşanmasına neden olacağı değerlendirilmektedir. ABD 702 mesleği kapsayan bir araştırmada işlerin %47'sinin otomasyon riski altında olduğu tespit

edilmiştir (Frey ve Osborn, 2013). McKinsey Global tarafından yapılan başka bir araştırmada ise tüm mesleklerin %60'ının otomatikleşebilecek görevler içerdiği tespit edilmiştir (McKinsey Global Institute, 2017). OECD'nin 21 ülkeyi kapsayan araştırmasında ise işlerin %9 oranında otomatikleşme riski taşıdığı tespit edilmiştir (Arntz, Gregory ve Zierahn, 2016).

Dördüncü sanayi devriminin yalnızca işgücünün niceliğinde değil aynı zamanda niteliğinde de değişimlerin yaşanmasına neden olacağı değerlendirilmektedir. Bu kapsamda, yeni teknolojileri kullanabilen işgücüne ihtiyaç artarken, pek çok mesleğin güncelliğini yitireceği ve bu nedenle de ortaya çıkacak işgücü açığının karşılanması için hem mevcut işgücünün vasıf becerilerinin güncellenmesi hem de yeni dönemin ihtiyaçlarına uygun işgücü yetiştirilmesine olanak sağlayan bir eğitim sisteminin kurgulanması gerekmektedir. Bu noktada diğer sanayi devrimlerinden farklı olarak, beceri uyumsuzluğu büyük oranda yüksek vasıflı işgücü arasında olması beklenmektedir. OECD ülkelerinde yapılan bir araştırmada dört yetişkinden birinin gerekli becerileri taşımadığı tespit edilirken, yüksek vasıflı işgücünün beceri uyumsuzluğunun, düşük becerili işgücü ile karşılaştırıldığında 2,5 kat daha fazla olduğu tespit edilmiştir (McGowan ve Andrews, 2015: 9). Bütün bu gelişmelerin sosyal güvenlik sistemleri üzerindeki etkisi ise, daha az sayıda emeğin sosyal güvence kapsamında olmasının yol açacağı bir toplumsal koruma yetersizliğidir. Bu durumun yalnızca bireysel sorunlarla açıklanamayacak ölçüde toplumu etkileyeceği değerlendirilmektedir.

SOSYAL GÜVENLİK KAVRAMI

Sosyal güvenlik kavramı 20. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren kullanılmaya başlanmıştır. Genel bir tanımlamayla toplumu oluşturan bireylerin uğrayacakları tehlikelerin zararlarından kurtarılması ve bir yönüyle de bu garantinin sağladığı güven duygusudur (Yazgan, 1992). Bu yaklaşım, sosyal güvenliğin dar ve geniş anlamda tanımlanması gerekliliğini ortaya koymaktadır. Dar anlamda sosyal güvenlik, çalışanlar için oluşabilecek sosyal risklere karşı koruma sağlayan, olası gelir kayıplarını telafi etmeyi amaçlayan yaklaşımdır (Alper, 2014). Bu hali ile yalnızca çalışanlar için oluşturulmuş, işgücü piyasası dışında kalanlar için herhangi bir düzenleme içermeyen bir kavramdır. Ancak toplumsal hayat, yalnızca çalışanların karşı karşıya olduğu risklerden ibaret değildir. Aynı zamanda çalışamayanlar ya da çalışma olanağı bulamayan işsizler için de sosyal güvenlik sistemlerinin uygulanması gerekmektedir. Bu yaklaşım sosyal güvenliğin daha geniş bir tanımlamasının yapılmasını zorunlu kılmaktadır. Geniş anlamda sosyal güvenlik, her ne sebeple olursa olsun bireylerin gelirlerinin kesilmesi ya da yetersizliği nedeniyle ortaya çıkması muhtemel yoksullukla

mücadele anlamına gelmektedir (Alper, 2014). Bu kapsamda sosyal güvenlik, tüm bireylerin hastalık, analık, işsizlik, yaşlılık ve ölüm gibi elinde olmayan nedenlerle gerçekleşen risklere karşı güvence içerisinde olmasını sağlarken, aynı zamanda temel insani gereksinimler olan barınma ve beslenme ihtiyaçlarının giderilmesi amacını taşımaktadır. Böylelikle bireylerin yalnızca hâlihazırdaki yaşam güvencelerini değil aynı zamanda hayatının geri kalanında da yeterli korumaya sahip olması sağlanır (Ayhan, 2012).

Sosyal güvenlik kavramının ortaya çıkışında en önemli unsur şüphesiz sanayi devrimidir. Çalışma biçimlerinde, özellikle bağımlı çalışmanın artmasında önemli bir etken olan sanayi devrimi, beraberinde tehlikeli ve kötü çalışma biçimleri getirirken aynı zamanda ücreti dışında geliri olmayan bir sınıfın da ortaya çıkmasına neden olmuştur. Tek gelir kaynakları çalışarak elde ettikleri ücretler olan işçiler, işlerini kaybetmeleri ya da çalışamaz duruma gelmeleri nedeniyle yoksulluk içine düşerken bu durum, toplumsal sorunlarla beraber kapitalist üretim sisteminin ihtiyaç duyduğu yeni işgücünün üretiminin de sekteye uğramasına neden olmaktaydı. Diğer yandan artan şehirleşme ve bireyselleşme, geleneksel toplumsal dayanışmayı yok etmekteydi. Bütün bu gelişmeler, çalışanları işyerlerinde ya da toplumsal hayatta karşılaştıkları risklere karşı koruyacak bir sisteme olan ihtiyacın artmasına neden olmuştu. Bu kapsamda ilk sosyal güvenlik uygulamaları 19. Yüzyılın son çeyreğinde Almanya’da Bismarck tarafından uygulamaya konulmuştur. İlk olarak 1883 yılında hastalık sigortasının kurulması ile başlayan bu uygulama, sonrasında diğer riskleri de kapsayacak şekilde genişletildi. Bismarck modeli olarak da adlandırılan bu sistem zorunluluk ilkesi içerisinde, sanayi devrimi sonrası ortaya çıkan ağır çalışma koşullarının işçi sınıfı üzerinde oluşturduğu ağır baskıları hafifletmek ve işçilerin güvenliğini sağlamak amacı taşıyordu.

Modern anlamda sosyal güvenlik sistemlerinin ortaya çıkması ise ikinci Dünya savaşı sonrası dönemde gerçekleşmeye başlamıştır. Bu dönem aynı zamanda hak ve sorumluluklar kapsamında sunulan sosyal sigorta uygulamalarından, sosyal devlet anlayışına geçişin yaşandığı dönemdir. Bu süreçte sosyal güvenlik, toplumun bugün ve geleceğini güvence altına almayı amaçlayan bir yaklaşımla daha geniş bir anlama bürünmüştür (Gökbayrak, 2010). Bu kapsamda 1941 yılında İngiltere’de Beveridge tarafından hazırlanan rapor, sosyal güvenliğin hak temelli sunumu çerçevesinde en önemli adımlardan biri olarak kabul edilmektedir. Yoksulluğu çağdaş toplumun yüz karası olarak gören rapor, yoksullukla mücadele için geniş kapsamlı bir sosyal güvenlik sisteminin uygulanması gerektiğini belirtmektedir. Aynı yıl Amerika Birleşik Devletleri ve İngiltere tarafından yayınlanan Atlantik Şartı ile de bütün ülkelerin yurttaşları için daha iyi çalışma koşulları sağlaması, refah düzeyini artırması ve sosyal güvenlik

hizmeti sunmaları gerektiği vurgulanmıştır. İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi ve ILO sözleşmeleri de sosyal güvenliğin kapsam ve uygulamalarının genişletilmesini içeren önemli düzenlemeler önermektedir (Yenihan, 2017).

TEKNOLOJİK GELİŞMELER VE SOSYAL GÜVENLİK

Sosyal güvenlik sistemleri, sanayi devrimi sonrasında ortaya çıkan ekonomik ve sosyal yapıdaki değişimlerin bir sonucu olarak toplumsal hayatta yaşanan sorunların azaltılması amacıyla ortaya çıkmış bir sosyal politika uygulamasıdır. Toplumsal uzlaşının sağlanması ve kapitalist üretim sisteminin başarılı bir şekilde sürdürülebilmesini amaçlayan en önemli kurumsal düzenlemeler arasındadır. 19 yüzyılın sonlarından itibaren sosyal güvenlik uygulamalarının hayata geçirilmeye başladığı görülmektedir. 20 yüzyılın sonlarından itibaren ise üretim sistemlerinin değişmesi ve buna bağlı olarak çalışma biçimlerde yaşanan gelişmelerin bir sonucu olarak, sosyal güvenlik sistemlerinin kapsam ve finansmanında sorunlar yaşanmaya başlamıştır (ISSA, 2016: 29). Bu durumun temel nedeni ise, yeni teknolojiler ile birlikte ortaya çıkan ve geçmiş dönemlerden farklı olarak, atipik çalışma modellerinin yaygınlaşmaya başlamasıdır. Bu kapsamda sosyal güvenlik sistemleri için dört farklı sorun alanının ortaya çıktığı değerlendirilmektedir. Bunlardan ilki, çalışanların statülerinin belirlenmesini zorlaştıran platform benzeri çalışma biçimleridir. Bu durum prim ödeme sorumlulukları açısından belirsizliğe yol açabilmektedir. İkincisi, yeni teknolojilerin daha az işgücü ile esnek çalışma modellerine olanak tanıyan yapısının, çalışanların sosyal güvenlik haklarını elde edebilmek için gerekli prim ödeme sürelerinin tamamlanmasını zorlaştırmasıdır. Üçüncü olarak, kayıt dışılığı arttıran ve düzensiz sosyal güvenlik kapsamı ile ilişkilendirilen serbest meslek oranlarının artmasıdır. Son olarak, esnek çalışma ve kariyer değişimini zorunlu kılan teknolojik gelişmeler, yaşam boyu eğitimi vazgeçilmez hale getirmekte bu durum da sosyal güvenlik kazançlarının elde edilmesinin zorlaşmasına neden olmaktadır (Konkolewsky, 2017: 24).

Diğer yandan, sosyal güvenlik sisteminin işleyişinin temel belirleyicisi emek piyasalarıdır. Emek piyasaları ise teknolojik gelişmeler doğrultusunda şekillenmektedir. Teknolojik gelişmelerin, yapısal değişimi tetikleyen ana güç olması ve esnek çalışma biçimlerini mümkün kılması, emek piyasası ve dolayısıyla sosyal güvenlik sistemi üzerindeki en önemli etkisidir (Buhr, 2017: 17). Yeni istihdam biçimlerinin ortaya çıkması, çalışanların sosyal koruma sistemlerine erişimlerini zorlaştırmakla birlikte, eşitsizliklerin ve yoksulluğun artmasına neden olabilmektedir. Bu hali ile de modern sosyal güvenlik sistemlerinin hedeflediği sosyal dayanışma ve sosyal sözleşme tehlikeye girmektedir (Behrendt, Nguyen, ve Rani, 2019: 18). Robot teknolojileri ile

birlikte otomasyonun artması, vasıfsız işgücünün işsiz kalma riskini arttırmakta böylelikle pek çok çalışan sosyal güvenlik sistemin sağladığı koruma kapsamı dışında kalmaktadır. Dahası yaşlı işgücünün emekli aylığı için gerekli koşulları sağlayamama riski ile karşı karşıya kalmalarına neden olmaktadır. Diğer yandan, sosyal güvenlik işveren katkılarının azalması ve dolayısıyla da devlet katkısının da düşmesi nedeniyle sosyal güvenlik sistemlerinin finansman yapısı da bozulmaktadır (WEF, 2017).

Bütün bu gelişmeler bize, teknolojik gelişmelerin bir sonucu olarak ortaya çıkan sanayi devrimlerinin, sosyal güvenlik sistemlerinin işleyişi açısından önemli etkilere neden olduğunu göstermektedir. Şüphesiz bu işleyişi belirleyen esas unsur da teknolojik gelişmelerin çalışma yaşamında neden olduğu değişimlerdir. Özellikle verimlilik artışı yaratan teknolojik gelişmeler, istihdamın niteliği ve niceliği üzerinde önemli etkiler yaratmaktadır. Birinci sanayi devrimi ile başlayan süreçte, artan verimlilik daha az işgücü ile üretimi mümkün kılarken, beraberinde getirdiği fiyat düşüşleri karşısında artan talebe bağlı olarak daha fazla işletmenin açılmasına ve büyüyen işletmelerde iş koordinasyonu ve teknolojileri kullanabilen vasıf düzeyi yüksek işgücüne talebi artmıştır (Bessen, 2015, s. 16). Ancak 1970'lerle birlikte başlayan üçüncü sanayi devrimi döneminde geliştirilen otomasyon sistemleri ve robot teknolojileri, emeğin daha fazla oranda ikame edilmesini mümkün kılarak, başta düşük vasıflı işgücü olmak üzere, işsizliğin artmasına neden olmuştur. İşsizlik artışı da sosyal güvenlik sistemlerinin kapsam ve finansman sorunları yaşamasına neden olmaya başlamıştır. 1980 sonrası yaşanan ekonomik sosyal değişimlerin bir sonucu olarak da gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin pek çoğunda atipik çalışma modeli olarak adlandırılan, geçici sözleşmeler, yarı zamanlı çalışanlar, kendi hesabına çalışanların payının artmaya başladığı görülmektedir. Bu nitelikteki işler, özellikle sosyal güvenlik koruması açısından kıdem tazminatı, analık, hastalık ve yaşlılık gibi risklere karşı koruma sağlamayan ya da sınırlı koruma sağlayan istihdam biçimleridir. Bu durum aynı zamanda geleneksel çalışma biçimlerinde kısmen işveren tarafından finanse edilen sosyal koruma modelinden uzaklaşılmasına, sosyal koruma sorumluluğunun işçilere devredilmesine neden olurken, işçilere sağlanan hukuksal koruma sorumluluğunun da karmaşıklaşmasına neden olmaktadır (Campbell, 2020: 9).

DÖRDÜNCÜ SANAYİ DEVRİMİ VE SOSYAL GÜVENLİK

Dördüncü sanayi devrimini diğer sanayi devrimlerinden farklı kılan, teknolojilerin üretim sistemlerinde bugüne kadar olmadığı kadar çok yer almasıdır. Siber fiziksel sistemler olarak adlandırılan bu yeni üretim sisteminde, emek ve teknoloji arasında bugüne kadar süren makul ikame ilişkisinin,

teknolojiler lehine değişeceği değerlendirilmektedir. Bu durum bazı yazarlar tarafından büyük bir işsizliğe neden olacağı tahmin edilirken (ADB ve WEF, 2017; Autor, 2015; Frey ve Osborne, 2013), kimi yazarlarca da yeni teknolojilerin emeğin yerini alma kapasitesi ile birlikte, ortaya çıkması muhtemel yeni emek ve teknoloji ilişkisinin, özellikle yüksek vasıflı işgücüne ihtiya ı arttıracaağı, verimlilik artışına bağlı olarak da yatırımların artacağı değerlendirilmektedir (Arntz, Gregory ve Zierahn, 2016; Henning, 2017).

Diğer yandan dördüncü sanayi devriminin sosyal güvenlik sistemleri üzerinde yaratması muhtemel etkilerinin, ortaya çıkan yeni çalışma biçimleri yolu ile gerçekleşmesi beklenmektedir. Çevrimiçi platformlar aracılığı ile gerçekleştirilen yeni çalışma biçimleri işçi ve işveren kavramlarının bulanıklaşmasına, dolayısıyla da prim ödeme yükümlülüklerinin değişmesine ya da kayıt dışı çalışma biçimlerinin artmasına neden olmaktadır. Gig ekonomileri olarak adlandırılan bu yeni çalışma modelinde internet tabanlı akıllı telefon ya da bilgisayarlar vasıtasıyla hizmetlerin talep edilmesi ve hizmet sağlayıcı şirketlerin çalışanları yönlendirmesi yoluyla işlerin görülmesi amaçlanmaktadır (Kalleberg ve Dunn, 2016: 11; Behrendt, Nguyen, ve Rani, 2019: 21). Platform  alışanlarının klasik iş kanunu ve sosyal güvenlik düzenlemeleri kapsamı dışında kalmaları bu çalışma biçiminin en önemli sorun alanlarından biridir. Bu nedenle serbest meslek ya da bağımlı çalışma biçimleri dışında, bağımlı yükleniciler, bağımsız işçiler ya da platform çalışanlarının da serbest meslek için belirlenen kurallara dâhil edilmesi biçiminde yeni bir çalışma biçiminin oluşturulması gerektiği tartışılmaktadır (Eichhorst, Hinte, Rinne, ve Tobsch, 2016: 10; Aloisi 2016; Maselli 2016). Bu noktada geleneksel sosyal güvenlik sistemleri açısından önemli sorunların ortaya çıkması kaçınılmaz görünmektedir. Geleneksel sistemlerin çalışanların, işverenin ve devletin katkı payları ile finanse edilen yapısının, özellikle işlerin makineler tarafından gerçekleşmesi durumunda nasıl sürdürüleceği tartışma konusudur. Cevap bulunması gereken soru; sosyal güvenlik sisteminin sağladığı başta yaşlılık aylığı olmak üzere, koruma mekanizmalarının sürdürülebilirliği nasıl garanti edileceğidir. Klasik sosyal güvenlik sisteminde emekli aylığı tutarı yalnızca aktif çalışma yaşamı sırasında yapılan katkılarla değil farklı şekillerde hesaplanan bir yöntemle gerçekleştirilmektedir. Aktif  alışanların yaptığı katkılar, pasif durumda olan çalışmayanların emekli aylığı gibi  demeler için kullanılırken, aktif çalışanların emekli aylıkları ve diğer sosyal koruma harcamaları ise gelecek nesiller tarafından finanse edilecek bir çapraz sübvansiyon sistemi ile nesiller arası dayanışma ile karşılanmaktadır.

Bu kapsamda dördüncü sanayi devrimi sosyal güvenlik sistemine pek çok avantaj ve dezavantaj getirmektedir (BerM Dez, 2021: 11). Sağladığı avantajlar

arasında en önemlisi otomasyon teknolojileri ve robotlar yardımıyla mesleklerin icra edilmesinin insan hatasından kaynaklanan riskleri azaltarak, iş kazalarının azalmasına neden olabilmektedir. Diğer yandan yeni teknolojiler ile işlerin esnekleştirilmesi çalışma sürelerini düşürerek, çalışanların fiziksel ve ruhsal sağlıklarının daha iyi durumda olmalarına, iş ve sosyal yaşam dengesinin kurulmasına neden olabilmektedir. Ayrıca üretkenlik artışları, ekonomik kaynakların artmasına neden olabilecektir. Bir diğer olumlu etkisinin, dördüncü sanayi devriminin ile gerçekleşen teknolojik gelişmelerin sağlık hizmetleri alanında sağladığı faydalar ile gerçekleşmesi beklenmektedir. Bu faydalar Telecerrahi, teletıp ve dijital tıbbi dosyalar vasıtasıyla gerçekleşmektedir. Bu gelişmeler iş kazaları, meslek hastalıkları ve diğer rahatsızlıkların tedavisinde daha hızlı ve maliyet-etkin çözüm önerileri getirebilmektedir (BerMúDez, 2021: 20).

Dezavantajlarının başında ise artan işsizlik oranları gelmektedir. Yeni teknolojilerin emeğin yerini alması, insan emeği ile gerçekleştirilen pek işin ortadan kalkma riskini ortaya çıkaracaktır. Bu durumun sosyal güvenlik sistemleri üzerindeki doğrudan etkisi, işsizlik sigortası ödemelerinin artması yoluyla gerçekleşecektir. Aynı zamanda çalışma sürelerinde azalmaya bağlı olarak düşen ücretlerle birlikte sosyal güvenlik katkı paylarının azalmasına, dolayısıyla sunduğu hizmetlerin kapsamının daralmasına sebep olacaktır. Bütün bu süreç, sosyal yardımlara muhtaç grupların genişlemesine ve sosyal yardım sistemleri üzerindeki baskının artmasına neden olabilecektir. Diğer yandan dördüncü sanayi devrimi ile birlikte ortaya çıkaracağı tahmin edilen ve henüz mevcut olmayan yeni işlerin sebep olacağı muhtemel riskler ve hastalıkların da göz önünde bulundurulması gerekmektedir. Hastalık ve analık gibi prim ödeme esasına dayalı sigorta kollarının sağlıklı bir şekilde uygulanması da önemli sorun alanlarından biridir. Emeğin makinelerle ikame edilme olasılığının arttığı süreçte bu sigorta kolları için katkı paylarının düşmesi ve hatta sigortalı birey sayısında yaşanacak düşüşler, sosyal güvenliğin toplumsal alanda sağladığı önemli koruma mekanizmalarının zayıflamasına sebep olurken gerçekte, sosyal sigortanın sağladığı tüm olanaklardan yararlanma hakkının da ortadan kalkmasına neden olabilecektir (BerMúDez, 2021. 19). Başka bir sorun alanı da emekli aylıklarıdır. İnsan emeğinin makinelerle ikame edilmesi ile gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde hızla artan yaşlı nüfus bu sorunun da temel kaynağıdır. İkamenin neden olduğu işsizlik sebebiyle bireyler sosyal güvenlik sistemine katkıda bulunamayacaklardır. Bu durum, emekli aylığı başta olmak üzere diğer sosyal güvenlik korumalarından da mahrum kalma anlamına gelmektedir (BerMúDez, 2021: 22).

Bu çerçevede dördüncü sanayi devriminin sosyal güvenlik sigorta dalları üzerindeki etkileri hassasiyetle değerlendirilmesi gereken hususların başında gelmektedir. Bu çerçevede iş kazası ve meslek hastalıkları açısından değerlendirildiğinde, dördüncü sanayi devriminin çalışma koşullarının işçiler açısından daha güvenli bir çalışma ortamı yarattığı kabul edilmektedir. Robotların programlanması ile beraber çalıştıkları işçiler için oluşabilecek risklerin tespit edilmesi, çalışma hızı, güç gereksinimleri ve hareket alanları gibi konularda daha güvenli çalışma gerçekleştirilebilmektedir. Ancak makinelerin sahip olduğu bu yüksek teknolojilere rağmen programlamada yapılan kusur ya da birbirlerine bağlı robotik sistemlere yönelik bir siber saldırının çalışanların güvenliğini riske atabileceği de değerlendirilmektedir. Bu nedenle bilgisayar güvenlik sistemleri hayati bir öneme sahiptir. Meslek hastalıkları açısından değerlendirildiğinde ise psiko-sosyal riskler ön plana çıkmaktadır. Bu kapsamda özellikle çalışanlar arasında etkileşimin olmaması insani boyutuyla bir sorun olarak değerlendirilmektedir. Diğer yandan insanlar tarafından gerçekleştirilen işlerin robotlar tarafından yapılabilir olması, çalışanlar açısından bir stres kaynağı olabilmektedir. Çalışanlar, işlerini koruyabilmek için daha fazla vasıf kazanma ve daha fazla performans gösterme baskısı altında kalabileceklerdir. Bu psiko-sosyal risklerdeki artışın da iş kazalarına sebep olabilecek tehlikeli çalışma koşulları içerdiği değerlendirilmektedir (BerMüDez, 2021. 18).

SOSYAL GÜVENLİK SİSTEMLERİ İÇİN ÖNERİLER

Dördüncü sanayi devriminin varsayıldığı üzere işsizlik oranlarının artmasına neden olması, nesiller arası dayanışma zincirini üstlenecek aktif çalışanların azalmasına yol açacaktır. Bu durum geleneksel sosyal güvenlik sistemlerinin işleyişini güçleşmesine hatta imkânsız hale gelmesine neden olabilecektir. Öncelikle çözülmesi gereken sorun, sosyal güvenlik sistemlerinin esas gelir kaynağını oluşturan primlerin ne şekilde ödeneceğidir. Bu kapsamda önerilen yöntemlerin başında emek yerine kullanılacak olan robotlardan, belirlenecek esaslar doğrultusunda prim alınmasıdır. AB Parlamentosu, işverenlerin kullanacakları robotlar vasıtasıyla gerçekte ödemeleri gereken prim ve vergilerden tasarruf ettikleri oranda belirlenen bir vergi sistemi önermektedir (ISSA, 2016; Shekhtman, 2016). İspanya’da sendikalar da benzer şekilde emek yerine robot kullanan işletmelere sosyal güvenlik katkı payı ödemesi zorunluluğu getirilmesini istemektedirler (Oberson, 2017). Böylelikle robotlar üzerinden alınan vergi ve primlerin, artan işsizlik nedeniyle düşeceği varsayılan vergi ve primlerin artmasına ve elde edilecek kaynakların kamu sosyal güvenlik sistemi ile işsiz kalan işgücünün yeniden eğitimi için kullanılabileceği değerlendirilmektedir (Schiller, 2017). Ancak robotlardan alınacak vergilerin,

ileri teknoloji ile üretim gerçekleştiren işletmeleri bir anlamda cezalandırmış olacağı ve yeni teknolojilerin geliştirilmesi yönünde çabaları zayıflatacağı yönünde eleştirilmektedir. Diğer yandan vergilendirilecek robotların belirlenmesi süreci de karmaşık üretim sistemleri nedeniyle zor olacağı değerlendirilmektedir (Bendel, 2019: 3).

Önerilen bir diğer yöntem ise evrensel gelir desteğidir. Temel gelir olarak da adlandırılan bu yöntemde bireylerin istihdam durumlarına bakılmaksızın tüm vatandaşların insani ekonomik koşullarda yaşamasına yetecek düzeyde düzenli nakit desteği sağlanmaktadır. Bu sistem temel vatandaşlık hakkı çerçevesinde primsiz ve koşulsuz bir şekilde gerçekleştirilmektedir (Lehto, 2018:1; Campbell, 2020: 12). Bir başka öneri ise bireysel emeklilik sistemidir. Bu sistemin esası ise işçilerin katkılarının bireysel hesaplarda birikmesidir. Bireysel gelirin sabit bir yüzdesi olarak yapılan ödemeler, emeklilik durumunda çalışanlar için yapılan ödemeler için kullanılır. Bu, her ne kadar dördüncü sanayi devrimi gereksinimlerini karşılayacak önemli bir sistem olarak görülse de öncelikli olarak çalışanların yeni teknolojilere uyum sağlayacak beceri ve yetenek kazanması için sürekli eğitim imkânlarının sunulması, aksi takdirde artan işsizlik nedeniyle beklenen birikimin sağlanmasının mümkün olmayacağı iddia edilmektedir (BerMúDez, 2021).

Bir başka öneri ise işsizlik sigortası kapsamında yapılmaktadır. İşsizlik sigortası; çalışma isteğinde olmakla birlikte, kendi iradesi dışında işsiz kalan bireylerin yaşadıkları gelir kayıplarını kısmen gidermeyi amaçlayan bir tazminat yöntemidir. Böylelikle bireyin yeni bir iş bulana kadar kendisi ve ailesinin yaşam standartları korunmaktadır (Başterzi, 1996). Ancak gelişmiş ülkelerin işsizlik sigortası sistemleri bile geniş kapsamlı bir işsizlik durumu için yeterli fona sahip değildir. Aynı zamanda prim ödeme esasına dayalı işsizlik sigortaları, geçici çalışma ve kendi adına çalışmanın yaygın olduğu emek piyasalarında yeterli fon birikimi sağlayamamaktadır. Bu durum özellikle dördüncü sanayi devriminin atipik çalışma modelleri karşısında sistemin yeterliliğinin sorgulanmasına neden olabilecektir. Gelişmekte olan ülkelerde ise ya işsizlik sigortası uygulamasının olmaması ya da kayıt dışılığın yaygınlığı nedeniyle yeterli kapsam sağlanamamaktadır (Campbell, 2020: 11).

SONUÇ

Dördüncü sanayi devrimi ile birlikte çalışma hayatında pek çok değişikliklerin yaşanması kaçınılmazdır. Bu değişiklikler içerisinde emeğin yeni teknolojilerle ikame edilmesinin mümkün kılınması en önemli sorun alanını oluşturmaktadır. Özellikle yeni teknolojik olanaklarla artan platform ekonomileri gibi yeni çalışma modelleri, çalışanlar için pek çok sorunu da beraberinde getirmektedir. Bu

sorunlar arasında sosyal güvenlik sistemlerini ilgilendiren en önemli konu, bu çalışma biçimlerinin işçi ve işveren ayrımı yapmayı zorlaştırmasına bağlı olarak, prim ödemelerinde yaşanacak sorunlardır. İşçi, işveren ve devlet katkıları ile işleyen klasik sosyal güvenlik sisteminde, işveren primlerini kimin ödeyeceği ya da ödenip ödenmeyeceği konusu muğlaklaşmaktadır. Bu durum hem ekonomik hem de toplumsal sonuçları itibariyle yıkıcı etkilere neden olabilecek potansiyele sahiptir. Bu çerçevede sosyal güvenlik sistemlerinin yeni süreçte kapsam ve finansman sorunları ile karşı karşıya kalması kaçınılmazdır. Tipik çalışma modelleri çerçevesinde kurgulanan sosyal güvenlik sistemleri, ortaya çıkması muhtemel işsizlik ve atipik çalışma modelleri nedeniyle aktüeryal dengeyi sağlamakta zorlanacaktır. Diğer yandan sosyal güvenlik sistemlerinin bireylerin yaşamları boyunca uğramaları muhtemel pek çok sorunun giderilmesinde oynadığı önemli rol, hükümetlerin yeni arayışlar içerisine girmelerine neden olmaktadır. Bu durum özellikle gelişmiş ülkelerde on yıllardır sağlanan toplumsal uzlaşının korunması için önemli olurken, yeterli düzeyde gelişmiş bir emek piyasası düzenlemesi olmayan dolayısı ile de yeterli düzeyde kapsayıcılığa ve yardımlara sahip olmayan gelişmekte olan ülkelerin sosyal güvenlik sistemleri için daha büyük sorunların yaşanmasını kaçınılmaz kılmaktadır.

Bu sorunlarla baş edilmesi için yapılması gerekenlerin başında hükümetlerin ortaya çıkması muhtemel yeni çalışma biçimlerine uygun yasal düzenlemeleri gerçekleştirmesi gerekmektedir. Bu kapsamda, sosyal güvenlik sistemlerinin gelir-gider dengesini sağlayacak yeni uygulamaların hayata geçirilmesi öncelikli sorun alanını teşkil etmelidir. Devletin ödediği primlerin artırılması ya da yeni ortaya çıkacak platform çalışanları gibi prim ödeme sorumluluklarının kime ait olduğunun sınırlarının belirlenmesi gerekmektedir. Diğer yandan vergilerle finanse edilen evrensel kapsayıcı sosyal güvenlik sistemlerinin hayata geçirilmesi de değerlendirilmesi gereken yöntemlerden biri olmalıdır. Ayrıca teknolojik gelişmeler nedeniyle kısa dönemde ortaya çıkması muhtemel yüksek işsizliğin neden olacağı ekonomik ve sosyal sorunların giderilmesine yönelik olarak da işsizlik sigortası fonlarının güçlendirilmesi de gerekmektedir. Bu noktada evrensel gelir desteği uygulamalarının hayata geçirilmesi de önem arz etmektedir. Evrensel gelir desteği vasıtasıyla çalışanların ve ailelerinin temel ihtiyaçlarını karşılamaları mümkün kılınırken aynı zamanda yetersiz talep nedeniyle ortaya çıkması muhtemel yüksek işsizliğe karşı tedbir alınabilmektedir. Ortaya çıkacak kaynak sorunu için de robotların vergilendirilmesi ya da sosyal güvenlik primi ödeme unsuru haline getirilmesi değerlendirilmelidir.

KAYNAKÇA

1. ADB ve WEF (2017). ASEAN 4.0: What does the Fourth Industrial Revolution Mean for Regional Economic Integration? World Economic Forum and Asian Development Bank.
2. Alper Y. (2014). Sosyal Güvenlik. Tokol, A., Alper, Y. (Edt), Sosyal Politika içinde, Bursa: Dora Yayıncılık, 5. Baskı
3. Arntz, M., Gregory, T. ve Zierahn, U. (2016). The Risk of Automation for Jobs in OECD Countries: A Comparative Analysis. OECD Publishing, Paris: OECD Social, Employment and Migration Working Papers NO. 189.
4. Autor, D. H. (2015). Why are there Still so Many Jobs? The History and Future of Workplace Automation. *Journal of Economic Perspectives*, 29(3), s. 3-30.
5. Ayhan, A. (2012). Sosyal Güvenlik Kavramı ve Sosyal Güvenlik İlkeleri, *Sosyal Güvenlik Dergisi*, Cilt 1, Sayı 1, 41-45.
6. Başterzi, S. (1996). İşsizlik Sigortası. Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları No. 509.
7. Behrendt, C., Nguyen, Q. A. ve Rani, U. (2019). Social Protection Systems and the Future of Work: Ensuring Social Security for Digital Platform Workers. *International Social Security Review*, Vol. 72, 3, s. 17-40.
8. Bendel, O. (2019). Are Robot Tax, Basic Income or Basic Property Solutions to the Social Problems of Automation? AAAI Spring Symposium: Interpretable AI for Well-being.
9. BerMúDez, G. M. (2021). Social Security and Industry 4.0. BerMúDez, G. M., CaStaÑeDa A. S.ve Villalobos P. K. (edt.), *Industry 4.0 Labor and Social Security* içinde. México: Universidad Nacional Autónoma de México .
10. Bessen, J. (2015). Toil and Technology. *Finance and Development*, 52(1).
11. Buhr, D. (2017). What About Welfare 4.0? *CESifo Forum Volume* 18, s. 15-22.
12. Campbell, D. (2020). Work and Social Protection in Asia and the Pacific During the Fourth Industrial Revolution. ADB Sustainable Development Working Paper Series No. 65.
13. Gökbayrak, Ş. (2010). Türkiye'de Sosyal Güvenliğin Dönüşümü. *çalışma ve Toplum*, 2010/2, s. 141-162.
14. Fery, C. B. ve Osborne, M. A. (2013). The Future of Employment: How Susceptible are Jobs to Computerisation? http://www.oxfordmartin.ox.ac.uk/downloads/academic/The_Future_of_Employment.pdf (Erişim Tarihi: 10.12.2017).

- 15.Henniing M. (2017). Understanding the Digital Revolution. <https://www.socialeurope.eu/wpcontent/uploads/2017/07/Will-Robots-Take-Your-Job.pdf> (Erişim Tarihi: 22.2.2018).
- 16.ISSA. (2016). Global Challenges for Social Security. Geneva: International Social Security Association
- 17.Kalleberg, A. L. ve Dunn, M. (2016). Good Jobs, Bad Jobs in the Gig Economy. Perspectives on Work .
- 18.Konkolewsky, H.H. (2017). Digital Economy and the Future of Social Security. *Administration*, vol. 65, no. 4, s. 21-30.
- 19.Lehto, O. (2018). Basic Income Around the World: The Unexpected Benefits of Unconditional Cash Transfers. Adam Smith Research Trust.
- 20.McGowan, M. A. ve Andrews, D. (2015). Skill Mismatchand Public Policy in OECD Countries. OECD.
- 21.Mckinsey Global Institute. (2017). A Future that Works: Automation, Employment, and Productivity. Mckinsley Global Institute.
- 22.Oberson, X. (2017). Taxing Robots? From the Emergence of an Electronic Ability to Pay to a Tax on Robots or the Use of Robots. *World Tax Journal*, May 2017. 247-261.
- 23.Shekhtman, L. (2016). After Robots Take our Jobs, who will Pay for Social Security? The Christian Science Monitor, <https://www.csmonitor.com/Business/new-economy/2016/0627/After-robots-take-our-jobs-who-will-pay-for-social-security>. (Erişim Tarihi: 12.04.2021).
- 24.Schiller, R. J. (2017). Why Robots Should be Taxed if they Take People's Jobs. *The Guardian*, <https://www.theguardian.com/business/2017/mar/22/robots-tax-bill-gates-income-inequality>. (Erişim Tarihi: 22.04.2021).
- 25.WEF. (2017). The Global Risks Report 2017.
- 26.Yazgan T. (1992). İktisatçılar İçin Sosyal Güvenlik Ders Notları. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.
- 27.Yenihan, Bora (2017). Bir Sosyal Politika Aracı Olarak Sosyal Güvenlik: Dünya'da ve Türkiye'de Gelişimi Üzerine Bir İnceleme. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, Cilt 15, Sayı 30. 177-196.
- 28.<https://www.csmonitor.com/Business/new-economy/2016/0627/After-robots-take-our-jobs-who-will-pay-for-social-security>. (Erişim Tarihi: 12.04.2021).

TÜRK KAMU YÖNETİMİ ve HUKUK SİSTEMİNDE İYİ YÖNETİŞİM YANSIMALARI

Arif CANSARAN

** İl Nüfus Müdürü, Karaman İl Nüfus ve Vatandaşlık İşleri Müdürlüğü,
a.cansaran05@gmail.com*

Doç. Dr. Demet CANSARAN

**Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu,
d.cansaran71@gmail.com*

GİRİŞ

İnsanlığın tarihsel sürecinin günümüzde ilkel dönem olarak nitelendirilen ilk dönemlerinde, insanlar barınma, beslenme, güvenlik ve benzeri ana ihtiyaçlarını karşılayabilmek, tabiatın zorlu koşullarına karşı kendilerini koruyabilmek ve yaşamlarını sürdürebilmek amacıyla bir arada olma ve birlikte yaşama zorunluluğu hissetmişlerdir. Bir arada yaşayanların sayısal olarak fazlalığı önemli bir güç unsuru olmuş, bu güce sahip olma ihtiyaçların karşılanmasını çok daha kolay hale getirmiştir.

Sadece ana ihtiyaçların karşılanması zamanla yeterli olmamaya başlamış, bununla birlikte bir arada yaşamının getirdiği ve gerektirdiği bazı kurallar ortaya çıkmış, insanlar bu kuralları düzenleyecek ve uygulayacak yönetim biçimlerini ve bunlara hâkim olacak ilkeleri de düşünmeye başlamışlardır. Başka bir deyişle, insanlar için birlikte yaşama ve çalışmanın olduğu, bir örgüt olarak toplumun amaçları doğrultusunda, etkin bir biçimde sınırlı kaynaklardan en çok şekilde faydalanarak, değişen çevre koşullarının da dikkate alındığı, iş birliği içerisinde bir hedefe yönelme gereğinin, yani, “yönetim” zorunluluğunun doğduğu, yöneten ve yönetilen arasındaki ilişkileri düzenleyen maddi bir yaptırım olan “hukukun” da toplumsal hayatı düzenleyen bu kuralların bir sonucu olarak ortaya çıktığı söylenilebilir.

Kurallar çerçevesinde birlikte yaşama olgusunun gelişmesi ile insan ilişkileri çeşitlenmiş, ihtiyaçları farklılaşmış, bu doğrultuda bazı kurumsal yapılar ortaya çıkmış ve bireyler ile bu kurumlar arasındaki etkileşim artmıştır. İnsanların bu ihtiyaçları ilerlemeyi, ilerleme de beraberinde değişimi ve yenilenmeyi getirmiştir. Teknolojik ilerleme iletişimi geliştirmiş, iletişim de bilgi akışını kolaylaştırmış, her alanda görülen bu değişim ve yenilenme yönetim alanı için de kaçınılmaz bir olgu haline gelmiştir.

İlerlemeyi getirdiği değişim ve yenilenmeden oldukça etkilenen yönetim anlayışının bu duruma ayak uydurabilme çabaları ve yeni arayışlar “yönetişim” kavramını sahneye çıkarmış, devamında da, etkileşim ve birliktelik içerisinde yönetime katılımın olduğu, düşünce ve isteklerin özgürce söylenebildiği, bilgi alınabilen, açık, şeffaf ve katılımcı bir yönetim anlayışı görülmeye başlamıştır. Yönetilenler, pasif, sadece yönetimden etkilenen bir konumdan çıkarılarak, yönetime aktif katılım sağlayabildiği, yönetimde söz sahibi olabildiği, belirli konularda da görev ve sorumluluk alabildiği aktif bir konuma getirilmeye çalışılmıştır.

Yönetişim/iyi yönetim, yönetime devlet dışında özel sektör, sivil toplum kuruluşları gibi diğer paydaşların da katılımını sağlamakta, bu haliyle kamu yönetimi ile vatandaşlarımızı yakınlaştırırken demokrasiyi de desteklemekte, alınan kararların etkinliğini ve verimliliğini de artırmaktadır. Ekonomik ve

toplumsal sorunların çözümünde ve kamu hizmetlerinin sunumunda iyi yönetim gereği olarak çeşitli aktörlerin kaynakları ve gücü ile iş birliği yoluna gidilmesi kamu kurumların önemini, değerini ve takdir edilmesini artırmakta, kamunun iyi hizmet vermesini de kolaylaştırmaktadır. Bu bağlamda iyi idare kavramı, iyi yönetişimin kamu kurumlarındaki görünümü, bireyin kamu gücü karşısında ezilmemesi ve bu güce karşı korunması olarak da ele alınabilmektedir.

Kamu yönetimi ile kurduğu ilişkilerde hak ve menfaat ihlaline uğrayabilen bireylerin bu olumsuz durumu, bireylerin kamu karşısında güçsüz olmaları ile açıklanmaktadır. Bireyin devlete karşı güveninin sağlanması ve bu güvenin devamı, devlet ile birey arasındaki mesafenin azaltılması, bireyin yönetime karşı korunması, bireye bazı hakların sunulması ve var olan bazı hakların genişletilmesi ile mümkün olabilecektir. Bunu sağlamak için de; hukukun bağımsızlığı ve devletin iş ve işlemlerinin hukuka uygunluğu, gerekçeli idari işlem tesisi, eşit davranma ve ayrımcılık yapmama, şeffaf, katılımcı, hesap verebilir olma, bilgi edinme hakkı tanıma, yönetsel işlemlere karşı başvuru yolları sunma ve bunların tümünün anayasa, yasa, yönetmelik ve genelgeler ile güvence altına alınması, diğer bir anlatımla iyi iyi yönetim kavramının uygulanabilirliği büyük önem arz etmektedir.

Bu çalışmanın birinci bölümünde yönetim ve yönetim ile ilişkilendirilen diğer bazı kavramların literatür incelemesi yapılarak kavramsal çerçeve oluşturulmuş, ikinci bölümünde iyi yönetim kavramının Türk Kamu Yönetimine, üçüncü bölümünde de Türk Hukuk Sistemine yansımaları değerlendirilmiştir. Türk Kamu Yönetimi ve Türk Hukuk Sisteminde iyi yönetim/iyi idare uygulamalarının olup olmadığı konusuna cevap aranmış, güvenilir ve kabul görmüş kaynaklar referans alınarak konu tartışılmıştır.

1. YÖNETİŞİMİN KAVRAMSAL ÇERÇEVESİ

1.1 Hukuk

Hukuk kavramı hayatımızda çok yoğun bir şekilde yer aldığından onun ne olduğunu çok iyi biliriz ama tanımı konusunda kararsız kalabiliriz. Dolayısıyla onu gerçekten tanımlamak için onu ifade eden kelimenin doğasına bakacak olursak daha net bir fikrimiz olur. Hukuk kelimesi dilimizde “hak” kelimesinin çoğuludur ve başka bir dilden, Arapça kökenlidir. Yani “haklar” kelimesinin bir diğer ifadesidir (Hart, vd., 2012, 15).

Hukuka ilişkin çeşitli tanımlar mevcuttur. Fakat neredeyse tüm tanımlardan ortak olarak yapılabilecek bir çıkarıma göre hukuk, maddi bir yaptırımdır ve toplumsal hayatı düzenleyen kuralların bir sonucu olarak ortaya çıkar. Yine de hukuk kuralları toplumsal hayatı düzenleyen yegâne kurallar bütünü değildir.

Ahlak kuralları, görgü kuralları, gelenekler ve dini kurallar da toplumsal hayatı düzenleyen diğer kurallardır (Okan, N. 2002, 4). Bir görüşe göre hukuk bireysel savunma hakkının kolektif örgütlenmesidir ve bu bakımdan tüm bireylerin kendi kişiliğini, özgürlüğünü ve mülkünü savunmak için doğuştan gelen temel bir hakkı vardır. Bunlar yaşamın temel gereksinimleridir ve bunlardan herhangi birinin korunması diğer ikisinin de muhafaza edilebilmesine bağlıdır. Çünkü bireysel özgürlüğümüz kişiliğimizin bir uzantısıdır ve mülkiyetimizde olan şeyler de özgürlüğümüzün bir uzantısıdır. Eğer herkes kendi kişiliğini, özgürlüğünü ve mülkiyetini savunma hakkına sahipse, o zaman bir grup insanın bu hakları sürekli korumak için ortak bir gücü örgütlenme ve destekleme hakkına sahip olduğu sonucu çıkar. Buradan hareketle, insanların bu üç temel hakkı muhafaza etmek için ortaklaşa hareket ettiği bir kurallar bütünü oluşturması beklenebilir. Bu sebeple, bireylerin haklarının korunması için kolektif olarak hakların korunması hukuk kuralları ile güvence altına alınabilir. Sonuçta herkes için ortak olan temel hakların korunması adına kişilerin bu haklarına toplumsal bir sınır çerçeve çizilebilir ve bu sınırların aşıldığı noktalarda yaptırımlar ortaya çıkar. Bu bakımdan hukuk bir çerçevedir (Bastiat, 1987, 2).

1.2 İdare Hukuku

İdare hukukunun konusu, kamu kurumlarının devlet idaresi kapsamında yürüttüğü faaliyetleri ele alır. Bu bakımdan özel sektör kurumlarının idaresi idare hukukunun konu alanına girmez. Kamunun idaresi bakımından iki ana unsur söz konusudur ve bunlardan biri kamu kurumlarını, diğeri de kamu kurumlarının faaliyetlerini ifade eder. Burada birinci durumda yapısal idareden, ikincisinde ise işlevsel idareden söz edilmektedir. Devletler devlet olmaktan kaynaklanan faaliyetlerini yasama, yürütme ve yargı işlevleri ile yerine getirirken yine yasama, yürütme ve yargı yapılarını devreye sokarlar (Yıldırım, 2003, 3). Liberal demokratik toplumlarda, idari düzenlemenin kendisi idare hukuku tarafından düzenlenir. Bu yasa, idari kurumların hükümet sistemi içindeki yapısal konumunu tanımlar, bu kurumların izlemesi gereken karar alma prosedürlerini belirler ve eylemlerinin bağımsız yargı tarafından gözden geçirilmesinin kullanılabilirliğini ve kapsamını belirler. Birçok farklı önemli yönetim ve düzenleme alanında yatay olarak kesilmiş ortak ilke ve prosedürleri sağlar.

İdare hukukunun geleneksel çekirdeği, kurumların adil ve tarafsız karar alma prosedürlerini takip etmelerini, yasama organı tarafından devredilen yasal otoritenin sınırları içinde hareket etmelerini ve özel haklara saygı göstermelerini sağlayarak hukukun üstünlüğünü güvence altına almaya ve özgürlüğü korumaya odaklanmıştır (Stewart, 2003, 438).

1.3 Yönetim

İnsanları istenen hedefler doğrultusunda yönlendirme çabası, gücü veya kapasitesi olarak kabul edilen yönetim kavramı farklı şekillerde tanımlanabilmektedir. Ancak iyi yönetişimin temelinde etkili ve verimli bir yönetimin olması gerektiği kabul gördüğü düşünüldüğünde yönetimin tanımı bu iki kavramı da içerisine alabilmelidir.

Bu noktada yönetim “ Değişen çevrede sınırlı kaynakları etkili bir şekilde kullanarak örgüt amaçlarına etken bir şekilde ulaşmak için başkalarıyla ve birlikte çalışmaktır” (Şahin, 2011, 7). Bu tanım yönetimin, başkalarıyla birlikte çalışma, örgüt amaçlarının geliştirilmesi, etkinlik ve verimlilik arasında denge kurma, sınırlı kaynaklardan en üst düzeyde fayda bulma ve değişen çevre koşullarını dikkate alma olmak üzere beş önemli boyutu olduğunu göstermektedir (Şahin, 2011, 8).

1.4 Kamu Yönetimi

Yapı, şekil bakımından zamanla gelişen, değişen, şekillenen bir sistem olarak karşımıza çıkan kamu yönetimi, yasal, kültürel, sosyal, siyasal, ekonomik unsurların da etkisiyle ülkeden ülkeye farklılıkları içerir (Aydın, 2009, 28). Dolayısıyla içerdiği farklılıklar nedeniyle kamu yönetimi kavramının farklı farklı tanımlamalarına rastlanabilmektedir. Gözübüyük (2001) ‘de kamu yönetiminin dar ve geniş anlamda tanımına yer vermiştir. Dar anlamda kamu yönetimi yürütme organının çalışma ve kurumlarını içerirken, geniş anlamda kamu yönetimi, yasama, yürütme ve yargı alanındaki yönetsel faaliyetleri içerir.

Eryılmaz (2006)’ da kamu yönetiminin fonksiyonel, yapısal ve bilim dalı olarak tanımını yapmıştır. Buna göre kamu yönetimi fonksiyonel anlamda kuralların, yasaların ve politikaların uygulama sürecini, yapısal anlamda devletin örgütsel yapısını, bilim dalı olarak ise kamunun sunduğu mal ve hizmetlerin halkla olan ilişkilerini anlamaya ve geliştirmeye yönelik pratik ve teorik yönü olan bir disiplin olarak tanımlanabilmektedir.

Bu noktada kamu yönetimi için, kamu politikalarının uygulanması, devletin ve kar gütmeyen aracı kuruluşların yönetimi uygulamasıdır. Kamu yönetimi kelimesi aslında iki kelimenin birleşimidir: kamu ve yönetim. Toplumsal, ekonomik ve siyasal yaşamın her alanında yönetim vardır, yani örgütün ya da kurumun düzgün işlemesi için doğru bir şekilde yönetilmesi ya da yönetilmesi gerekir ve bu kavramdan yönetim fikri doğar (Hildreth, 2021, 1). Kamu yönetiminin yönetim anlayışı çok kapsamlı elemanlardan oluşur. Bunlar; halk, örgüt, kamu politikası, norm düzeni, mali kaynak ve kamu görevlileridir (Aydın, 2009, 28). Bu önemli parçalar kamu yönetiminin etkin ve verimli yönetimi sağlayabilmesinin önemli birer parçalarıdır.

1.5 Yönetişim/İyi Yönetim

"Yönetişim" kavramı yeni bir kavram değildir, insan uygarlığı kadar eskidir. Karar verme süreci ve kararların uygulandığı (veya uygulanmadığı) süreç olan yönetim, kurumsal yönetim, uluslararası yönetim, ulusal yönetim ve yerel yönetim gibi çeşitli bağlamlarda kullanılabilir. Bu noktada, yönetim kavramını 'güç ve sorumlulukların nasıl uygulandığını, kararların nasıl alındığını ve vatandaşların veya diğer paydaşların nasıl söz sahibi olduğunu belirleyen yapılar, süreçler ve gelenekler arasındaki etkileşimler' olarak tanımlayabiliriz (Graham, vd., 2003, 6).

1990'lardan beri yoğun tartışma konusu olan ve Dünya Bankası'nın liderliğinde moda olan bir terim olan "İyi yönetim", bağışçı kurumların yanı sıra bağışçı ülkeler için alıcı hükümetin performansı üzerine şartlandırma yardımı için bir mantra statüsünü üstlenmiştir. Bu, kalkınma yardımının etkin bir şekilde kullanılmasını sağlamayı amaçlamaktadır. 7-8 Temmuz 2005 tarihlerinde İskoçya'nın Gleneagle kentinde bir araya gelen G-8 liderleri, zirvenin Afrika'daki yoksullukla mücadele konusundaki ana odağı ile birlikte, nihai Tebliğlerinde bu gerekliliği yinelemişlerdir (Summit, 2005, 27). Yardımın "büyüme ve yoksulluğun azaltılmasına, demokratik, hesap verebilir ve şeffaf hükümete ve sağlam kamu mali yönetimine kendini adanmış düşük gelirli ülkelere" odaklanması gerektiğini belirtmişlerdir (White and Mahtani, 2005, 30).

Banka'nın 1991 Yıllık Kalkınma Ekonomik Konferansı'nın temalarından biri "İyi Yönetişim" (Dünya Bankası, 1992b) idi; böylece Dünya Bankası'nın gündeminde iyi yönetim belirdi. Kalkınma ve yönetim arasındaki ilişki üzerine Banka, "bir ülkenin ekonomik ve sosyal kaynaklarının yönetiminde" kalkınma için güç ve otoritenin nasıl kullanıldığını belirtmek için yönetimi kavramsallaştırmıştır (Dünya Bankası 1992a, 1). Ayrıca, Banka'nın eski baş ekonomisti Joseph Stiglitz'in 1999'da kabul ettiği gibi, Dünya Bankası'nda ve kalkınma topluluğunda kalkınma hakkındaki görüşlerin değişmesiyle "daha önce olduğundan daha fazla enstrüman içeren daha geniş hedeflere" doğru bir kayma meydana geldi (Nanda, 2006, 270).

Bugün geldiğimiz noktada özellikle son zamanlarda ise "yönetişim" ve "iyi yönetim" terimleri kalkınma literatüründe giderek daha fazla kullanılmaktadır. Kötü yönetim, toplumlarımızdaki tüm kötülüklerin temel nedenlerinden biri olarak giderek daha fazla kabul edilmektedir. Büyük bağışçılar ve uluslararası finans kuruluşları, yardımlarını ve kredilerini giderek artan bir şekilde, "iyi yönetim" sağlayan reformların yapılması koşuluna dayandırmaktadır (Escap, 2009, 2). Bu noktada, bir toplumun genel olarak kamu enstrümanları olarak anlaşılabilir politikaları yürürlüğe koymayı ve uygulamayı mümkün kılan

siyasi, yasal ve idari kurumlara sahip olması durumunda iyi yönetişimin söz konusu olduğunu belirtmek gerekir. Birçok durumda, iyi yönetişimin sadece devlet kurumlarının belirli niteliklerine değil, aynı zamanda hükümetlerin özel sektörün çeşitli kesimleriyle etkileşimine de atıfta bulunduğunu ve yalnızca hükümet tarafından üretilebileceğini, ancak çoğu durumda iş dünyası ve / veya gönüllü kuruluşlarla işbirliğine ihtiyaç duyulduğunu göstermektedir. İyi yönetişimi aslında, neyin iyi olarak kabul edilmesi gerektiğine dair bir yönelim sağlayan normatif bir teori olarak kabul etmek gerekir (Rothstein, 2012, 12). Geleneksel yönetim anlayışından farklı olan iyi yönetim yeni yönetim anlayışının daha etkin ve verimli bir şekilde yürütülmesine katkı sağlamaktadır.

1.5.1 Özellikleri

Yönetişim, devlet ve toplumun nasıl etkileşime girdiğini gözler önüne serer. Bu nedenle, yönetimle ilgili sorular, devletin büyümeyi sürdürmedeki ekonomik rolü hakkındaki daha geniş sorulardan ayrılmaz. Gelişmekte olan ülkeler için yönetim reformu öncelikleri konusundaki baskın görüşlerin çoğu, dolaylı olarak, piyasaların kaynakları tahsis etmek ve ekonomik kalkınmayı sürdürmek için gerekli olan girişimci yetenekleri ortaya çıkarmak için büyük ölçüde kendi başlarına yetenekli oldukları görüşüne dayanan devletin rolüne ilişkin belirli bir görüşe dayanmaktadır. Bu görüş, büyüme ve gelişmeyi sağlamak için uygun yönetim yeteneklerinin, hukukun üstünlüğünü, istikrarlı mülkiyet haklarını, yolsuzluğu kontrol etmeyi ve demokratik süreçlerle hesap verebilirliği sağlayan siyasi kurumları işletmeyi sürdürmek için piyasayı destekleyen yönetim yetenekleri olması gerektiğini savunmaktadır (Khan, 2012, 53).

Liberal 'iyi yönetim' veya 'piyasayı geliştirici' yaklaşım olarak tanımladığımız bu görüş, gelişmekte olan ülkelerin elde etmeye çalışması gereken yönetim yetenekleri türleri için model olarak çağdaş gelişmiş kapitalist ülkelere büyük ölçüde dayanmaktadır. Altta yatan teorik modellerin zayıflığının yanı sıra, bu görüşe verilen ampirik destek, kısmi ve birçok açıdan ciddi şekilde yanıltıcı olan ampirik ve tarihsel kanıtların belirli bir okumasından kaynaklanmaktadır. Liberal piyasa güçlendirici kurumların ortaya çıkışı ile refah arasındaki uzun vadeli korelasyon söz konusu değildir. Söz konusu olan, bu kurumların yoksul ülkelerde kalkınmanın erken aşamalarında büyüme ve gelişmeyi desteklemek için yeterli ve hatta gerekli koşullar olarak önemidir. Burada, değişim süreçlerine ilişkin tarihsel kanıtlar, yönetim önceliklerinin iyi yönetişimi veya piyasayı güçlendirici görüşü için güçlü bir destek sağlamamaktadır. Tek başına bunun bile, ondan kaynaklanan reform gündeminin akla yatkınlığı üzerinde önemli etkileri vardır. İyi yönetim veya piyasa geliştirici yönetim yaklaşımı, modern liberal ekonomide, asgari bir dizi 'makul' ilk ilkedan ekonomik modeller geliştiren ve daha sonra belirli hipotezlerin

reddedilip reddedilmediğini veya desteklenip desteklenmediğini görmek için nispeten büyük veri kümeleri üzerinde regresyon analizini kullanarak ülkeler arası veya tarihsel kanıtlara bakan çok daha geniş bir geleneğin parçasıdır. Kanıt ve kanıtla yönelik bu yaklaşım, ekonominin herhangi bir dalında çok iyi çalışmaz, çünkü verilerin her ülke için mevcut olması gerekiyorsa, her ülkede bir değer vermek için 'kabaca' tanımlanması gereken değişkenlerle çalışmakla sınırlıyız. Bu, özellikle uzun tarihsel süreçlerin bir değerlendirmesi söz konusuysa sorunludur. Tarihin belirli bir şekilde işlediğine dair önceden bir varsayımımız varsa ve bu tür kaba verilere bakmaya devam edersek, sonunda veriler veya uygun görünen bazı tarih parçaları üzerinde çalışmanın bir yolunu bulacağız. Yeterli sayıda ekonomist bu modellerle ve mevcut verilerle aynı şekilde çalışmaya başlarsa, yakında hipotezler gerçeğin ortaya çıkmasına neden olur (Khan, 2012, 70).

Sosyal anlayışa alternatif yaklaşımlar, farklı ülkelerdeki değişim ve dönüşüm süreçlerinin tarihsel okumalarından başlar ve daha sonra tarihsel değişimin makul teorik modellerini oluşturmaya çalışır. Alternatif yaklaşımın acil bir avantajı, sosyal değişim süreçleri ülkeler arasında geniş ölçüde benzer olsa da, çok farklı kombinasyonların ve hatta değişken türlerinin farklı ülkelerdeki benzer sorunlara çözümler sunmuş olabileceğidir. Ancak bu, tarihsel, politik, sosyal ve ekonomik bilginin zorlu bir kombinasyonunu gerektirir. Ayrıca, vaka çalışmaları ve vaka çalışmalarını kullanarak ülke gruplarının karşılaştırılması üzerine daha fazla yararlanmaktadır. Bu teorilerin akla yatkınlığı, giderek artan sayıda vaka çalışmasının tarihsel analizinin ve karşılaştırmalarının akla yatkınlığına dayanmaktadır, ancak bu teorilerdeki verilerin doğası genellikle ülkeler arası regresyon analizi kullanan testleri engellemektedir. Ekonomi veya diğer sosyal bilimlerde farklı metodolojilerin göreceli yararları hakkında bir fikir birliği olmadığını belirtmek önemlidir. Bununla birlikte, herhangi bir metodolojik yaklaşımın kullanılmasının, özellikle de her birinin farklı cevaplar vermesi muhtemelse, avantajları ve dezavantajları olduğunun farkında olmamız önemlidir. Sonunda, hangi yaklaşımın daha makul olduğuna ve her ülkedeki daha geniş reform süreci için uygulanabilir politikalar ve yaklaşımlar sağlama olasılığının daha yüksek olduğuna karar vermek her birimizin sorumluluğundadır (Khan, 2012, 62).

Bu noktada anlayışlara göre farklılıklar olsa da iyi yönetişimin herkes tarafından kabul edilen temel özellikleri vardır. Yönetişim; katılımcı, fikir birliği odaklı, hesap verebilir, şeffaf, duyarlı, etkin ve verimli, adil ve kapsayıcı ve hukukun üstünlüğünü üzerinde barındırmaktadır. Bu özellikleriyle yönetim yolsuzluğun en aza indirilmesini, azınlıkların görüşlerinin dikkate alınmasını ve karar alma süreçlerinde toplumdaki en savunmasız kişilerin seslerinin

duyulmasına katkı sağladığı gibi aynı zamanda toplumun şimdiki ve gelecekteki ihtiyaçlarına da cevap verir (Escap, 2009, 1).

1.5.2 İlkeleri

Yönetişim kavramı, farklı bağlamlarda - küresel, ulusal, kurumsal ve topluluklarda faydalı bir şekilde uygulanabilir. Ulusal düzeyde yönetişimi anlamak, sosyal ve ekonomik manzarayı işgal eden farklı varlıkları göz önünde bulundurursa, daha kolay hale getirilir (Graham vd., 2003, 5). İyi yönetim ilkelerini tanımlamak zor ve tartışmalıdır. Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP “Governance and Sustainable Human Development”, 1997), literatürde küçük farklılıklar içerek bir dizi prensip ortaya koymuştur. Bu prensipler; “katılımcılık, yönelim, performans, hesap verebilirlik ve adalet” olacak şekilde beş geniş temada gruplandırılmıştır. Bu gruplandırmaya göre; Katılım: Tüm erkekler ve kadınlar, doğrudan veya niyetlerini temsil eden meşru orta kurumlar aracılığıyla karar vermede bir ses geçirmelidir. Bu kadar geniş bir katılım, dernek ve konuşma özgürlüğü ve yapıcı bir şekilde katılmak için kapasiteler üzerine kuruludur. Katılımda, iyi yönetim, grubun yararına olanları ve mümkün olduğunda, politikalar ve prosedürler hakkında ne olduğuna dair geniş bir fikir birliğine ulaşmak için farklı çıkarlara aracılık eder. Yönelim: Liderler ve halkın, bu gelişme için ihtiyaç duyulan şeyin bir anlamıyla iyi yönetim ve insani gelişme üzerine geniş ve uzun vadeli bir perspektife sahiptir. Ayrıca, bu perspektifin topraklandığı tarihi, kültürel ve sosyal karmaşıklıkların anlaşılması da vardır. Performans: Refleks gösterebilme kabiliyeti - Kurumlar ve süreçler Tüm paydaşlara hizmet etmeye çalışır. Etkinlik ve verimlilik - süreçler ve kurumlar, kaynakların en iyi şekilde kullanılmasını sağlayan ihtiyaçları karşılayan sonuçlar üretir. Hesap Verebilirlik: Hükümetteki karar vericiler, özel sektör ve sivil toplum kuruluşları, kamuoyuna ve ayrıca kurumsal paydaşlara karşı sorumludur. Bu hesap verebilirlik, kuruluşlara ve kararın iç veya dış olup olmadığına bağlı olarak farklılık gösterir. Şeffaflık: Şeffaflık, serbest bilgi akışı üzerine inşa edilir. Süreçler, kurumlar ve bilgiler onlarla ilgili olanlar için doğrudan erişilebilir ve bunları anlamak ve izlemek için yeterli bilgi verilir. Adalet: Eşitlik - Tüm erkekler ve kadınların refahlarını iyileştirme veya sürdürme fırsatları vardır. Hukukun üstünlüğü: Yasal çerçeveler adil olmalı ve özellikle insan hakları ile ilgili yasalar tarafsız bir şekilde uygulanmalıdır (<https://digitallibrary.un.org/record/492551>).

Literatürde kabul gören bir diğer sınıflandırmada iyi yönetişimin ilkeleri; Şeffaflık, hesap verebilirlik, katılımcılık, cevap verebilirlik, hukukun üstünlüğü, etkinlik, eşitlik, stratejik vizyon olarak sekiz geniş temada ele alınmıştır (Özder, 2006, 80). Bu ilkelere göre tüm vatandaşlar doğrudan veya dolaylı bir şekilde yönetimin karar alma süreçlerinde yer almalı, vatandaş fikirleri uygulanması

planlanan politikalarda dikkate alınmalı ve ortak çıkarlar korunmalıdır. Yönetimin tüm kurumları vatandaşlara hizmet etme amacı içerisinde hareket ederken vatandaşlara cevap verebilme bilinciyle vatandaşların istek ve ihtiyaçlarını anlayabilen bir yapıda olmaları gerekmektedir. Yine yönetsel kurumlar yasal çerçeveler içinde hareket ettikleri inancını vatandaşlarına verebilmelidir. Ayrıca iyi yönetim için yönetim; sürdürülebilirliğin gerektirdiği değişime uyum sağlayan, bu süreçte özel sektör de dâhil tüm kurum ve kuruluşların dâhil edildiği, kaynakların etkin kullanıldığı bir rol üstlenmelidir. Yönetişim olmazsa olmaz bir diğer ilkesi de; tüm vatandaşların eşit fırsatlara sahip olmaları, tarafsız ve eşit muamele görmelerinin sağlanmış olmasıdır. Yine belirlenen ulaşılabilir amaçlar yönetici ve çalışanlar tarafından belirlenmeli çalışanlarda bu amaçlara inanması iyi yönetim için bir diğer önemli zorunluluktur (Özder, 2006, 81).

1.5.3 Aktörleri

İyi yönetişimin aktörleri; merkezi yönetim, yerel yönetim, sivil toplum kuruluşları, özel sektör, kar amacı gütmeyen kuruluşlar ve vatandaşlardır (Yalçın, 2010, 18). Yönetişim, karar verme süreci ve kararların uygulandığı süreç olduğundan, yönetişimin analizi, karar alma ve alınan kararların uygulanmasında yer alan resmi ve gayri resmi aktörlere ve karara varmak ve uygulamak için kurulmuş olan resmi ve gayri resmi yapılara odaklanır. Hükümet, yönetimdeki aktörlerden biridir. Yönetişimde yer alan diğer aktörler, tartışılan hükümetin seviyesine bağlı olarak değişir. Örneğin, kırsal alanlarda, diğer aktörler arasında etkili toprak ağaları, köylü çiftçilerin dernekleri, kooperatifler, sivil toplum kuruluşları, araştırma enstitüleri, dini liderler, finans kurumları siyasi partiler, ordu vb. yer alabilir. Kentsel alanlardaki durum çok daha karmaşıktır. Ulusal düzeyde, yukarıdaki aktörlere ek olarak, medya, lobiciler, uluslararası bağışçılar, çok uluslu şirketler vb. karar vermede veya karar alma sürecini etkilemede rol oynayabilir. Hükümet ve ordu dışındaki tüm aktörler "sivil toplumun" bir parçası olarak bir araya getirilmiştir (Escap, 2009, 2). Yönetişimin önemli aktörlerinden biri de vatandaşlardır. Vatandaşların merkezi ve yerel düzeyde karar alma süreçlerine katılımının sağlanması ve özendirilmesi iyi yönetişimin bir zorunluluğudur (Yıldırım, 2019, 822).

2. İYİ YÖNETİM KAVRAMININ TÜRK KAMU YÖNETİMİNE YANSIMALARI

Globalleşmeyle birlikte birçok alanda kendisini gösteren değişim hareketleri beraberinde toplumların sosyo-ekonomik, kültürel vb. yaşamında da dönüşümlere neden olmaktadır. Bu dönüşümden Kamu Yönetimine ait değerler ve kamu örgütlenmeleri de etkilenmektedir. Hızlı nüfus artışı ve kente yapılan

göçler kamu hizmetlerine ilişkin talepleri ve bu talepleri karşılamak için yerine getirilmesi gereken kamu hizmetlerinin niteliğini büyük ölçüde değiştirmiştir. Daha hızlı ve kaliteli hizmet alma isteği, kamu kurum ve kuruluşlarının bu isteklere tam olarak karşılık verememesi, kamu yönetiminin de bu değişim ve dönüşüm sürecine acilen katılımını, daha etkin ve verimli bir hizmet sunumunu zorunlu kılmaktadır. Uzmanlaşmayı benimseyen bir kamu yönetimi anlayışıyla birlikte, saydamlık, açıklık, katılımcılık, hesap verilebilirlik, esneklik, gibi yükselen değerler de hizmet sunumunda yerini almalıdır. Yönetişim yaklaşımının uygulandığı bir sistemde, toplumdaki çeşitli aktörlerin güç ve kaynakları toplanır ve kamu hizmetlerinin daha etkin ve verimli sunumuna fırsat sağlanır. Yönetişim işbirliğini önelemekle birlikte, merkezine de katılımcılığı koymaktadır.

Ayrıca yeni kamu yönetimi anlayışı merkeziyetçi şeklini ademi merkeziyetçi anlayışa bırakacak, sivil toplum güçlendirilecek ve yönetimde halk-sivil toplum kuruluşlarının aktif olduğu yönetim kavramı etkin olacak, devlet yeniden canlandırılacak ve verimli hale gelecektir (Ekinci ve Yılmaz, 2019: 72).

2.1 Türk Kamu Yönetiminde İyi Yönetişim İlkeleri

Yeni bir kavram olarak nitelendirilebilecek ama birçok ülkede de kabul gören yönetim; hiyerarşik yönetim uygulamaları yerine toplumsal yapıyı oluşturan ve bu yapıda katkısı bulunanların oluşturdukları çalışma ortaklığına ve uzlaşısına dayanan, katılımcılığı ve sivil toplum örgütlenmelerini önceleyen bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Yönetişim ve Türk Kamu Yönetimi ilişkisi aşağıda belirtilen ilkeler üzerinden incelenmeye çalışılmıştır (Boz, 2019; Zeyrek, 2021; Özder, 2006):

2.1.1 Hukuka Uygunluk

Yönetiminin kendi gücüne karşı bireyi koruması, kendi eliyle hukukun üstünlüğünü sağlaması ve bunun tüm toplumsal yaşama uygulanması ile iyi yönetimden söz edilebilir. Herhangi bir kişi ya da sınıfa üstünlük tanımak yerine hukukun üstün kılınması ile ilgili yönetilir hale gelir toplum. Bununla birlikte bir yönetimin iyi olup olmadığını konulan kurallara bireylerin ne kadar uyduğu değil yöneticilerin ne kadar saygı duyduğu önemle ölçüde etkiler (Boz, vd., 2019, 519).

2.1.2 Gerekçeli İdari İşlem

Yönetim kamu gücünü kullanarak görevlerini ifa ederken birçok hususta takdir yetkisini kullanmakta ama bu yetki keyfilik sınırlarına taşmamaktadır. Başka bir anlatımla kullanılan bu takdir yetkisi asla yönetsel işlemin bir gerekçeye dayanmasına engel olamaz, olmamalıdır. Yönetsel işlemin gerekçeli

olması zorunluğu, kamu gücüne sahip yönetimin denetlenmesinde önemli bir fonksiyona sahiptir.

Türk hukuk sisteminde, yönetsel işlemin gerekçeli olmasını zorunlu tutan genel bir düzenleme bulunmamaktadır. Bazı özel düzenlemelerde gerekçe belirtilmesi şekil şartı olarak belirlenmiştir. Bir hukuk devleti olmanın gereği olarak gerekçeli karar kabul görmektedir. Bu sayede hizmet alınan hak ve menfaatleri korunmaktadır (Zeyrek, 2021, 323).

2.1.3 Eşit Davranma ve Ayrımcılık Yapmama

İdare hukuku alanında eşitlik, kamu hizmetlerinin genel ilkelerinden biridir. Kamu gücünü kullanan idarenin kamu hizmeti sunumunda kişi ya da sınıf belirleme gibi bir özgürlüğü olmadığı gibi idare benzer özelliklere aynı, farklı olanlara da gerektirdiği şekilde farklı olarak hizmet sunma gayreti içinde olmalıdır. İyi yönetim, tüm eylem ve işlemlerinde ayrımcılık yapmamalı ve eşit muamele de bulunmalıdır. Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının 70' inci maddesi “ Her Türk, Kamu hizmetlerine girme hakkına sahiptir...” bu ilkeyi koruyan bir örnek olarak verilebilir. Danıştay’da yine aynı maddenin hizmete alınmada görevin gerektirdiği niteliklerden başka bir ayrım gözetilmeyeceği hükmüne ve eşitlik ilkelerine aykırı uygulamaların iptaline karar vermiştir. Örneğın üniversite mezunu bir adayın lise mezunu düzeyindeki kadroya başvurunun engellenmesi (Boz, vd., 2019, 520).

2.1.4 Önceden Belirlenen Yöntem ve Kurallara Uyuma

Hemen hemen tüm yönetsel iş ve işlemlerin önceden belirlenmiş başvuru şartları, koşulları, süresi vb. kaideleri bulunmaktadır. Özellikle bireyleri etkileyecek bu tür iş ve işlemlerde idarenin bu kurallara uygun hareket etmesi, iyi yönetişimin öncül gerekliliklerindendir, bunun sağlanması da zorunluluktur Şekil şartının önceden belirlenmesi bireyi güvence altına alır. İyi idarede yönetişimin gereği olarak şekli güvenceler kapsamında bireylerin hak kaybına uğramalarını önlemek için gerekli tedbirleri almalıdır. Kamu görevlilerine uygulanacak disiplin hukukunda “savunma hakkı tanınması, savunma için süre verilmesi, ceza verilebilecek amir ve kurulların belirtilmesi” gibi güvencelere uygun davranan idarede iyi yönetim uygulandığının göstergelerinden biridir (Boz, vd., 2019, 521).

2.1.5 Yönetime Katılma İzni Verme (Dinlenilme)

Bireye ilişkin yapılacak olan işlemlerde, özellikle hukuki durumun sınırlandırılacağı veya yükümlölük getirecek durumlarda, bireyin görüşlerini ortaya koyabilme hakkı olarak da değeriendirilebilir. Görüşlerin ortaya konulması iyi yönetim hakkının kullanılması anlamına gelse de tek başına yeterli değildir. Aynı zamanda yönetsel işlemin hukuka uygunluğu da zaruridir. Dinlenilme hakkı sadece bireysel anlamda değil toplumun geneli içinde

düşünülmelidir. Bu doğrultuda düzenleyici işlemlerde vatandaşların görüşlerinin alınması demokratik ve iyi yönetimin gereğidir. Buradaki hak, isteğin mutlak olarak yerine getirilme zorunluluğu olarak değil, bireylerin kanaatlerinin dikkate alınması durumu olarak ele alınmasıdır. Bireyin görüşü alınarak yönetsel işlemin bir parçası haline getirilmesidir (Zeyrek, 2021, 320).

2.1.6 Şeffaf Katılımcı, Hesap Verebilen, Etkin ve Tutarlı Olma

Devletin, idari, siyasi, sosyal ve iktisadi hususlarda yürüttüğü siyasalar ve ifa ettiği uygulamalara güvenilir ve zamanında erişebilmesi olan şeffaflık, hak arama hürriyeti ve adil yargılanma hakkını da doğrudan etkilemektedir. İyi yönetim kavramı “Kent Konseyi Yönetmeliğinde” kullanılmış, yönetim ise “saydamlık hesap verebilirlik, katılım, çalışma uyumu, yerindelik ve etkinlik gibi kriterlere dayanan, çok aktörlü ve toplumsal ortaklıklara dayalı yönetim anlayışını” ifade etmektedir (M.4/d).

İyi yönetim, hiyerarşik yapıya dayalı siyasa oluşturma ve uygulama temelli eski yönetim düzeni yerine vatandaşlarının isteklerine dayalı yeni yönetim anlayışına ayak uyduramayan yönetici kadrolarının değişikliği, Danıştay tarafından hak ihlali olarak görülmekte, bu kararları ile iyi yönetişimin hesap verebilen ve etkin olma öğelerini öncelemektedir denilir. İdarenin etkinliği kapsamında yönetici değişikliğini taktir yetkisi olarak değerlendirmektedir. Son olarak, iyi yönetişim gereği idare, kamu yararını gerektiren her konuda optimum zaman ve yöntemi kullanmalı ve tutarlı olmalıdır (Boz, vd., 2019, 522).

2.1.7 Bilgi Edinme ve Hakkı Tanıma

Kamu kurumlarının görevleri gereği sahip oldukları bilgi ve belgelere erişebilme, iş ve işlemlerin niteliği ve hangi sonuçları doğurabileceği hakkında istenilen ve uygun bilgileri alabilmesi, iyi yönetişimin belirlediği ve içerdiği bilgi edinme hakkı olarak nitelendirilebilir. Bu uygulama bireye değer katar, yükseltir ve yönetimde açıklığı getirir (Zeyrek, 2021, 321).

Türkiye’deki Bilgi Edinme Hakkı Kanunu ve Uygulama Yönetmeliği bu hakkı düzenlemektedir. Teknolojik gelişmeler sonrasında, kurumların web sitelerinde konulan “Bilgi Edinme” sayfaları vatandaşlarımız tarafından sıklıkla kullanılmaktadır.

2.1.8 Yönetsel İşleme Karşı Başvuru Yollarının Belirtilmesi

Muhatap olduğu yönetsel işleme karşı, başvurulacak hukuki yolların, mercilerin, başvuru süresinin ve sürecinin ilgili kişiye bildirilmesi ilkesi olarak açıklanabilir. Anayasanın 40/2 maddesi ile güvence altına alınmıştır.

Bireye yükümlülük değil de yeni haklar getiren düzenleyici idare işlemlerde böyle bir bilgilendirmenin idareye yüklenilen gereksiz bir iş yükü olduğu belirtilse de bir idari işlemin herkesi olumlu ya da olumsuz etkilemesinin mümkün olmaması nedeniyle bu tür ön bilgilendirme yapılmasının uygun olacağı

değerlendirilmektedir. Bireyin yönetsel işleme karşı hukuksal başvuru haklarının güvencesidir (Boz, 2019, 524).

2.1.9 Etik İlkelerine Uyma (Nazik, Saygın ve Güvenilir Olma)

5176 sayılı Kamu Görevlileri Etik Kurulu kurulması ve bazı kanunlarda değişiklik yapılması hakkındaki kanun kabul edilmiş, bu kanunu dayanılarak da yönetmelik (13.04.2005) çıkartılarak kamu görevlilerinin etik başvuru ilkeleri ile başvuru usul ve esasları belirlemiştir. Dürüstlük, saygınlık, nezaket, güven, hediye almama, saydamlık vb. kamu görevlileri etik davranış ilkeleri olarak sayılabilir. Bu ilkeler iyi yönetişimin ilkeleri ile benzerlik göstermekte, dolaylı olarak da olsa iyi yönetişime yer verilmektedir. Asli ve sürekli görevlerini kamu görevlileri eliyle yürüten kamu yönetimi, kamu görevlilerinin bu ilkelere uymaları ile iyi yönetişim ilkelerini de uygulamış olmaktadır (Boz, vd., 2019, 526).

2.1.10 Hukuki Yardım ve Temsil Hakkı

Hukuki anlamda bilgi eksikliği nedeniyle bireyin hak kaybına uğraması hukuk devleti ilkesini yaralar. Bu anlamda gerekli hukuki yardım hizmetinin sunulması, ihtiyacı olan bireylere temsilci sağlanarak haklarının korunması önemlidir. Türkiye’de yargı alanında ihtiyacı olan bireylere avukat sağlanmakta, adli işlemler bu temsilci tarafından ücretsiz olarak yürütülmektedir. Yine bireyler bazı idari işlemlerini temsilcileri aracılığıyla yürütebilmekte, bilgi edinme, katılma, dinlenilme haklarını kullanabilmektedir. Bu uygulamalarda iyi yönetişimin kamu yönetimine yansımaları denilebilir.

3. TÜRK HUKUK SİSTEMİNDE İYİ YÖNETİŞİM İLKESİ

İdarenin tüm faaliyetlerinin iyi yönetişim ilkeleri doğrultusunda gerçekleşmesinin, hukuk devleti kapsamında da önemli kazanımlar sağlayacağı söylenebilir. Ulusal ve uluslararası hukuksal metinlerde yer alan iyi yönetişim kavramı, bireylerin “yönetilen” durumundan “hizmet alan” durumuna erişmesinde önemli bir etmen olarak karşımıza çıkmaktadır. İyi yönetişim ilkelerinin Türk hukuk sistemindeki mevcut durumunun incelenmesi, belki var olan ihtiyaçların tespitini sağlayabilecek, önümüzdeki süreçte iyi yönetişimin ilkelerinin daha çok hukuki mevzuatta geçmesine sebep olabilecektir. İyi yönetişim özünde bireyin kamu gücüne karşı korunmasını içermektedir. Bu temelden yola çıkılarak kısa olarak uluslararası durumdan bahsedilerek yönetişimin Türk hukuk sistemindeki durumu incelenmeye çalışılacaktır.

İlk metin Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesinin 28 Eylül 1977 tarihli, 77 sayılı “Bireyin Yönetsel İşlemler Konusunda Korunması” başlıklı tavsiye kararıdır. Bu kararda bireye dinlenilme, bilgi kaynaklarına giriş, hukuki yardım ve temsil hakkı tanımakta, gerekçeli idari işlem ve işlemlere karşı müracaat

yollarının belirtilmesi konularından bahsedilmektedir. 13 Eylül 2000 tarihinde Avrupa Komisyonu «İyi Yönetişim Yasasını» kabul etmiş, bu yasada meşruluk, ayrımcılık yapmama, eşit muamele, ölçülü olma ilkeleri yer almıştır. 2001 yılı «Avrupa Doğru İdari Davranış Yasası» da şeffaf, verimli, bağımsız ve standartları belirlenmiş bir yönetimden bahsetmektedir. En önemli düzenlemelerden biri «AB Temel Haklar Şartı'dır.» Kamu gücü için “iyi yönetim/yönetişim” birey içinde “ iyi yönetim hakkı” kavramlarını ortaya koymuştur.

3.1 T.C. Anayasası ve İyi Yönetişim

Anayasanın 8’ inci maddesi “yürütme yetkisi ve görevinin anayasa ve kanunlara uygun olarak kullanılacağını ve yerine getirileceği” hükmüne amirdir. Bir başka deyişle, idarenin tüm etkinliklerinde “Kanunilik” ilkesine uyması gerekmektedir. Yine “Dilekçe, Bilgi Edinme ve Kamu Denetçisine Başvurma Hakkını” düzenleyen 74’ üncü maddesi ile de “Şeffaf, hesap verebilen ve yönetime katılımı (dinlenilme)” sağlayan bir yönetim oluşturulması ve bireylerin bu haklardan faydalanması amaçlanmaktadır.108’ inci madde de düzenlenen ve Cumhurbaşkanlığına bağlı olarak kurulan, başkan ve üyelerinin Cumhurbaşkanı tarafından atanan ve Cumhurbaşkanının isteği üzerine tüm kamu kurum ve kuruluşlarından inceleme, araştırma ve denetleme yapabilen Devlet Denetleme Kurulu ile tarafsız, şeffaf ve eşit davranabilen, ayrımcılık yapmayan ve yeri geldiğinde hesap verebilen bir yönetim oluşturulması çabası görülmektedir.

“İdare, kuruluş ve yönleriyle bir bütündür ve kanunla düzenlenir.” şeklindeki 123’ üncü maddesi ile “kamu hizmetlerinin sürekliliği, tutarlılığı, kanunilik” “İdarenin her türlü eylem ve işlemlerine karşı yargı yolu açıktır.” şeklindeki 125 ‘ inci maddesi ile de “hukuka uygunluk, gerekçeli işlem yapma, hesap verebilme, tutarlı olma” atıfta bulunulmuş denilebilir. 129’ uncu maddesi ile kamu personeline tanınan “savunma hakkı” ve 137’ inci maddesi ile tanımlanan “ kanunsuz emir” ile kamu personeline tanıdığı “hareket alanı olması” hakkı, hizmet alan bireyler açısından olması da, hizmet sunumunu gerçekleştiren kamu personeli açısından iyi yönetim ilkesine uygun düzenlemeler olarak okunabilmektedir.

3.2 Kanunlar/Kararnameler, Yönetmelikler ve İyi Yönetişim

3.2.1 İdari Yargılanma Usulü Kanunu (RG 20.01.1992, S.17580)

İdarenin eylem ve işlemlerine karşı yargıya başvuru yolunu ve bu başvuru sonrasında yargılama şekillerini belirleyen kanundur. Anayasanın 125’ inci maddesini belirginleştiren bir düzenlemedir.

3.2.2 Kamu Denetçiliği Kurumu Kanunu (RG 29.06.2012, S.28338) ve Kamu Denetçiliği Kurumu Kanununun Uygulanmasına İlişkin Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmelik (RG 23.03.2013, S.28601-Mükerrer)

Görevi yönetime karşı yapılacak şikâyetleri incelemektir. Özerk bir yapısı bulunmamaktadır. İdarenin eylemleri, işlemleri, tutum ve davranışlarını hakkaniyet ve hukuka uygunluğu açısından inceler ve araştırır sonucunda yönetime öneride bulunur. Hiçbir makam ve merci kurumu etkileyemez. Görevlileri “ tarafsızlık” ilkesine uygun davranmak zorundadır.

3.2.3 Kamu Görevlileri Etik Kurulu Kurulması ve Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun (RG 08.06.2004, S.25486)

Saydamlık, hesap verebilirlik, tarafsızlık gibi ilkeleri gözetmek amacıyla kabul edilmiştir. Cumhurbaşkanı, Cumhurbaşkanı Yardımcıları ve Bakanlar hariç tüm personeli kapsar. Kamu da etik kültürün benimsenmesi, bu konuda yapılabilecek çalışmaların desteklenmesi görev ve yetkisindedir.

3.2.4 Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu Kanunu (RG 20.04.2016, S.29690) ve Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu Kanununun Uygulanmasına İlişkin Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmelik (RG 24.11.2017 S.30250)

İnsan onuru, insan hakları temelinde eşit davranış görme, hak ve hürriyetler konusunda ötekileştirme yapılmaması ve önlenmesi, kötü davranma (işkence) ile mücadele amacıyla “Türkiye İnsan Hakları Eşitlik Kurumu “ kurulmuş ve bu kanun yürürlüğe konulmuştur. “Eşitlik” ve “Ayrımcılık Yapmama” ilkeleri ile doğrudan ilişkilidir. Bireylerin kamu hizmetlerine ulaşması ve bu hizmet sunumu sırasında ayrımcılığa uğramamaları esas alınır bu durumda da iyi yönetişimin bakımında önem arz etmektedir.

3.2.5 Bilgi Edinme Kanunu (RG 24.10.2003, S.25269) ve Bilgi Edinme Hakkı Kanunun Uygulanmasına İlişkin Esas ve Usuller Hakkında Yönetmelik (RG 27.04.2004, S.25445)

Demokratik ve şeffaf yönetim bağlamında “eşitlik, tarafsızlık, açıklık” ilkeleri doğrultusunda bireylerin bilgi edinme haklarını kullanmaları amacıyla yapılan bin düzenlemedir. Mevzuat hükümleri çerçevesinde “şeffaflık”, “katılımcılık”, “dinlenilme” ilkelerinin uygulanması gerçekleştirilmeye çalışılmaktadır.

3.2.6 Dilekçe Hakkının Kullanılmasına Dair Kanun (RG 10.11.1984, S.18571)

Bu kanun, “ Türk vatandaşları veya Türkiye’ de ikamet eden yabancıların (karşılıklılık esası) kendileri veya konumuyla ilgili dilek ve şikâyetlerini ve TBMMM ve yetkili makamlara başvuru yollarını düzenler. Şeffaflık, hesap verebilirlik, cevap verebilirlik gibi iyi yönetim ilkeleri bu düzenlemede kendilerine yer bulmaktadır.

3.2.7 5 Sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi (R.G 15.07.2008, S.30479)

Devlet Denetleme Kurulu’ nu düzenler. DDK kamu yönetimi ve hizmet sunumu anlamında “şeffaflık”, “verimlilik”, “etkinlik” dolayısıyla “iyi yönetim” konularında görevlendirilmiştir. Bu yönetmelikte iyi yönetim ilkeleri sayılmaktadır.

3.3 Genelgeler ve İyi Yönetişim

3.3.1 2004/12 sayılı Başbakanlık Genelgesi

Dilekçe ve bilgi edime hakkının kullanılmasına yönelik bir genelgedir. Bu tür başvuruların, “eşitlik”, “tarafsızlık” ve “açıklık” ilkeleri doğrultusunda şeffaf yönetimin gereği olduğu, bireyin hak ve özgürlüklerine karşı hassas davranılmasının hukuk devleti olmanın vazgeçilmez hata temel unsurunu oluşturduğu belirtilmektedir. Vatandaş odaklı hizmet sunumu ve taleplere cevap verebilmeyi esas alan bir strateji belirlemesi gerektiği ifade edilmiştir.

3.3.2 2006/3 sayılı Başbakanlık Genelgesi

Birey-yönetim ilişkisi açısından bir anlayış değişikliğini vurgular. Yönetişim ve yönetime katılma terimleri öncelenmiştir. Tüm bireylerin talep, öneri ve şikâyetlerini iletebileceği hızlı ve etkin işleyen bir yapı oluşturulmasının önemi anlatılır.

3.3.3 2018/3 sayılı Cumhurbaşkanlığı Genelgesi (RG 12.10.2018, S.30563)

İyi yönetim bakımından bireylere, bilgi edinme, kabul edilebilir sürede cevap alma ve dinlenilme hakkı bakımından önemli katkı sunmaktadır. Kamu hizmetlerinin sunumunda, sorun çözen, çözüm üreten, sonuç ve vatandaş odaklı bir anlayış kurulması, hantal yapının kaldırılması hususlarından bahsedilmektedir.

3.4 Yargısal İçtihatlar ve İyi Yönetişim

3.4.1 Anayasa Mahkemesi Kararları

“Herkes Anayasa’da güvence altına alınmış temel hak ve özgürlüklerinin kamu gücü tarafından ihlal edildiği savıyla Anayasa Mahkemesine başvurabilir.” İyi yönetim hakkı doğrudan Anayasa’da düzenlenmese de mahkeme doğrudan ele alan kararlar vermese de iyi yönetimi oluşturan ilkelere ilişkin bazı değerlendirmeleri bulunmaktadır. Örneğin Anayasa Mahkemesi diğer mahkeme kararlarının gerekçelerinin ifadesinde “açıklık” ilkesine uygunluk aramaktadır. Örneğin devlet memurluğundan çıkarma, fiilin ne olduğu belirtildiği ama fiilin kamu düzenini nasıl bozduğunun açıklanmadığı nedeniyle hak ve özgürlük ihlali kararı vermiştir.

Yine “dinlenilme” hakkına dolaylıda olsa değinilmiştir. Örneğin Bimer’e başvuran TSK görevlisinin bu başvurusu, kendisinin dinlenilmediği için Bimer’e başvurduğu şeklinde değerlendirilmiştir.

Bu anlatılanlar ışığında konuya bakılacak olursa; AYM kararları ile iyi yönetim bakımından yargısal koruma olduğu değerlendirilebilir.

3.4.2 Danıştay Kararları

Danıştay kararları iyi yönetim açısından incelendiğinde, yönetimin etkinliklerinde “açıklık, şeffaflık, yönetsel işlemin nesnel ölçülere dayanması, yönetsel işlemlere karşı yargıya başvuru yollarının belirtilmesi şeklinde ilkelere yer verildiği gözlenmektedir.

SONUÇ

Tarihsel süreç içerisinde yönetim biçimleri ve bunlara hâkim olacak ilkelere değişimler yaşanmış, yönetim anlayışı kimi zaman yönetenler, kimi zaman sunulan hizmetler, kimi zaman da yönetilenler bağlamında kendini yenilemiştir. Geçmişte hiçbir söz hakkı tanınmayan yönetilenlerin, -bugün en yaygın rejim olarak kullanılan demokrasi rejiminin gereği olarak- en azından kendilerini yönetecek kişileri seçme hakkına sahip olması ve halen de bu hakkını kullanması bu durumun belirgin bir örneği olarak gösterilebilir.

Her alanda yaşanan, doğal olarak yöneten ve yönetilenler üzerinde de görülen değişimin devamlılığı, yönetilenlerin istek ve beklentilerini farklılaştırmış, yönetilenler, seçme hakkını kullanma ile birlikte idarenin iş ve işlemlerine katılmaya ve söz sahibi olmaya, gerektiğinde de hesap sormaya başlamışlar, yönetenler de bu taleplere karşılık verebilmek amacıyla yeni yönetim biçimleri üzerinde durmuşlardır. Bu süreçte ortaya çıkan “yönetişim” kavramı ile taleplerin karşılanması yoluna gidilmiş, güç ve sorumlulukların nasıl uygulandığını, kararların nasıl alındığını ve vatandaşların veya diğer paydaşların nasıl söz sahibi olduğunu belirleyen ilkeler ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Toplumun taleplerine karşı duyarlı, katılımcı, şeffaf, hesap verebilir, tarafsız, dürüst ve objektif olma ilkeleri çerçevesinde bir kamu yönetimi anlayışı geliştirilmeli ve kamu hizmetlerinin sunumu ve kamu görevlilerinin bu ilkelere uyumu sağlanmalıdır. Ancak yönetişimin bu ilkelere uygun davranan bir idare iyi idare olarak değerlendirilebilir.

İyi yönetişim ve iyi idare kavramları, Türk Kamu Yönetiminde ve Türk hukukunda kullanılmaya başlayan, kullanımı da çeşitli kanun, yönetmelik ve genelge ile desteklenen kavramlar olmaya başlamıştır. Bu tür düzenlemelerde yönetişim kavramına açıkça yer verilmemiş olsa bile, iyi yönetişim için gerekli etik ilkelere dolaylı olarak değinilmiştir. İdarenin hukuka uygun davranması hukuk devletin gereğidir. Bu davranışın yanında şeffaf, katılımcı, hesap

verebilir ve etkin bir idare aynı zamanda hukuk devletine de hizmet edecektir, bu nedenle de iyi yönetim ilkelerinin Türk Hukukunda ön plana çıkarılarak, daha fazla yasal mevzuat değişiklikleri ile desteklenmesi gerekmektedir. Bu ilkelerin hukuk kuralları ile düzenlenmesi, hem idarenin tek yanlı işlemleri karşısında bireyin hak ve menfaatlerini koruyacak, hem de idareyi varlık sebebi yönünden meşrulaştıracaktır.

KAYNAKÇA

1. Aydın, A. H. (2009). Türk Kamu Yönetimi, Seçkin Yayıncılık, Ankara.
2. Bastiat, F. (1987). *The Law*. Laissez Faire Books.
3. Boz, S. S., Yurdaer, C., Eraslan, Y. (2019). İdare Hukuku Boyutuyla İyi Yönetişim İlkesi: İyi İdare, Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt: 27, Sayı:3, 497-532.
4. Eryılmaz, B. (2006). Kamu Yönetimi, Erkam Yayıncılık, İstanbul.
5. Ekinci, E., Yılmaz, F. (2019). Kamu Yönetiminin Yeniden Yapılandırılmasında Özel Sektörün Etkisi Üzerine Bir Değerlendirme, Uluslararası Yönetim ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, Cilt: 6, Sayı: 11, 65-74.
6. Escap, U. (2009). What is good governance?.
7. Graham, J., Plumptre, T. W., & Amos, B. (2003). Principles For Good Governance İn The 21st century.
8. Gözübüyük, A. Ş. (2001). Türkiye'nin Yönetim Yapısı, Turhan Kitabevi, Ankara.
9. Hart, H. L. A. et al. (2012).The Concept of Law, Oxford University Press.
- 10.Hildreth, W. B. (2021). *Handbook of Public Administration* (Vol. 1). W. B. Hildreth, G. Miller, & J. Rabin (Eds.). Routledge.
- 11.Khan, M. (2012). Governance and growth: History, İdeology And Methods Of Proof. *Good Growth and Governance İn Africa: Rethinking Development Strategies*, 51-79.
- 12.Nanda, V. P. (2006). The “Good Governance” Concept Revisited. *The ANNALS of the American Academy Of political And Social Science*, 603(1), 269-283.
- 13.Okan, N. (2002). *Hukuka Giriş* (Vol. 1359). Anadolu Üniversitesi.
- 14.Özder, A. (2006). Yönetişim Üzerine Notlar, Sayıştay Dergisi, Sayı: 63, 59-89.
- 15.Resmi Gazete (20.01.1992). İdari Yargılanma Usulü Kanunu, S.17580.
- 16.Resmi Gazete (29.06.2012). Kamu Denetçiliği Kurumu Kanunu, S.28338.
- 17.Resmi Gazete (08.06.2004).Kamu Görevlileri Etik Kurulu Kurulması ve Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun.
- 18.Resmi Gazete (20.04.2016). Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu Kanunu S.29690.
- 19.Resmi Gazete (24.10.2003). Bilgi Edinme Kanunu, S.25269.
- 20.Resmi Gazete (10.11.1984). Dilekçe Hakkının Kullanılmasına Dair Kanun, S.18571.
- 21.Resmi Gazete (15.07.2008).Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi, S.30479.

- 22.Resmi Gazete (23.03.2013). Kamu Denetçiliği Kurumu Kanununun Uygulanmasına İlişkin Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmelik, S.28601-Mükerrer.
- 23.Resmi Gazete (27.04.2004). Bilgi Edinme Hakkı Kanunun Uygulanmasına İlişkin Esas ve Usuller Hakkında Yönetmelik, S.25445.
- 24.Resmi Gazete (24.11.2017). Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu Kanununun Uygulanmasına İlişkin Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmelik, S.30250.
- 25.Resmi Gazete (24.11.2017) 2018/3 sayılı Cumhurbaşkanlığı Genelgesi, 12.10.2018, S.30563.
- 26.Rothstein, B. (2012). Good Governance. In *The Oxford Handbook of Governance*.
- 27.Stewart, R. B. (2003). Administrative Law İn The Twenty-first Century. *NYuL Rev.*, 78, 437.
- 28.Summit, G. (2005). The Gleeneagles Communigue On Africa: Climate Change, Energy and Sustainable Development, G-8, (g-8.org).
- 29.Şahin, Y. (2011). Yönetim Bilimi Ve Türk Kamu Yönetimi, Murathan Yayınevi, Trabzon.
- 30.UNDP (1997). “Governance and Sustainable Human Development.
- 31.Yalçın, A.(2010). İyi Yönetişim İlkeleri Türk Kamu Yönetimine Yansımaları, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi.
- 32.Yıldırım, A. (2019). İyi Yönetişim ve Türkiye Performansı, *Journal of Academic Value Studies*, Vol:5, Issue 5 pp. 819-835, ISSN:21498598.
- 33.Zeyrek, İ. (2021). Birey-İdare İyi İdare İlişkisi Bağlamında İyi İdare Hakkı ve Türk Pozitif Hukukundaki Görünümü, *TBB Dergisi*(155), 296-329.
- 34.White, D., Mahtani, D. (2005). Nigeria Vows to Track Use of Debt Relief Funds, *Financial Times*, July 9- 10.
- 35.<https://digitallibrary.un.org/record/492551> (Erişim Tarihi: 28.04.2022).

BİLİMSEL BİR MAKALE NASIL YAZILMALI?

Doç. Dr. Demet CANSARAN

**Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu, demet.cansaran@amasya.edu.tr*

GİRİŞ

Akademik metinler, daha çok lise sonrası derslerde kullanılan yazı türüdür. Akademik metinler oluşturma, hikâye yazarken yaptığınız yazma türü olan yaratıcı yazarlıktan farklıdır. Ayrıca arkadaşlarınıza ve ailenize mektup veya e-posta yazarken yaptığınız yazı türü olan kişisel yazıdan da farklıdır. Yaratıcı yazma ve kişisel yazma gayri resmidir, bu nedenle argo, kısaltmalar ve eksik cümleler kullanabilirsiniz. Ancak akademik yazı resmidir, bu nedenle argo veya kısaltma kullanmamalısınız. Ayrıca tam cümleler yazmaya ve bunları belirli bir şekilde düzenlemeye özen göstermelisiniz. Akademik metinler oluştururken, sözcükler ve dilbilgisi ve ayrıca fikirleri organize etme şekli muhtemelen alışık olduğunuzdan farklıdır (Oshima ve Hogue, 2007).

İyi bir bilimsel metin yazmak için birincil ölçüt doğruluk ve netliktir. Makaleniz ilginç olabilir veya belli bir üslupla yazılmış olabilir. Ama bunlar ikincil ölçüttür. Öncelikle doğruluk ve netlik için çaba göstermek gerekir. Netliğe doğru ilk adım, iyi bir organizasyondur ve akademik bir makalenin standartlaştırılmış formatı, işin çoğunu sizin için yapar. Bu format, okuyucuların herhangi bir tutarlı anlatı gibi raporu baştan sona okumasına izin vermekle kalmaz, aynı zamanda çalışmaya hızlı bir genel bakış için tarama yapmasına veya doğrudan ilgili bölüme dönerek belirli bilgileri kolayca bulmasına izin verir. Bununla birlikte, bu format içinde, yine de kendi taslağınızdan yola çıkarak çalışmak faydalı olacaktır. Bu, dizinin mantığını incelemenize, atlanmış veya yanlış yerleştirilmiş önemli noktaları tespit etmenize ve sunum emeğini giriş ve son tartışma arasında en iyi şekilde nasıl böleceğinize karar vermenize olanak tanır. İkinci adım, basit ve doğrudan yazmaktır. Bir makale, çözüm arayışı içinde olan sınırlı bir problemin basit bir hikayesini anlatır. Alt konuları, geçmişe dönüşleri ve edebi göndermeleri olan bir roman değil, tek bir çizgisel anlatı çizgisine sahip kısa bir hikayedir. Sözel yeteneğiniz iyi olabilir, ancak bu durum, yazdığınız konunun ilgili alanda diğer yazılar içinde anlaşılamadan kaybolup gitmesine sebep olmamalıdır. Basit ve doğrudan yazmak gerekir. Bir makale yazılırken kum saati şeklinde bir yazı yazılması uygundur. Bu durumu kısaca açıklamak gerekirse, geniş genel ifadelerle başlanır, aşamalı olarak çalışmanın özel hususlarına doğru konu daralır ve daha sonra tekrar daha genel hususlara genişler (Bem, 1987:4).

‘Duygular karmaşıklığımızı gizleyerek bizi hapsedebiliyorsa, en azından ifadeler özgünlüğümüzü göstererek bizi özgürleştirebilir’ (Bem, 1987:5).

Bir makale yazma işine girişene kadar araştırma, doğrudan Google ve Wikipedia'ya gitmek anlamına gelmiş olabilir, ancak bilimsel makale, daha derinlemesine bilgi aramanızı ve bulmanızı gerektirecektir. Kütüphanede, özellikle bilimsel makaleler içeren çevrimiçi veri tabanlarında bulunan bilgileri

nasıl bulacağınızı bilmeniz gerekir. Araştırma aynı zamanda bir süreçtir, bu nedenle bir araştırma projesine nasıl odaklanılacağını, projenin nasıl yönlendirileceğini ve tüm kaynak bilgilerinizi nasıl takip edeceğinizi öğrenmeniz gerekir. Araştırmanın, çoğu bilimsel makalenin çok önemli bir bileşenini temsil ettiğini ve bu araştırmaya çok fazla önem vermeniz gerektiğini anlamalısınız. Akademik metinler oluşturma genellikle bilmediğiniz konularda yazmayı gerektirir. İster ders kitabı ister kısa bir hikâye veya bilimsel makale okunsun, iyi yazma okumanın kalitesine bağlı olacaktır. Yakın okuma emeğine ek olarak, okurken eleştirel düşünmeniz gerekir. Bu, gerçeği görüşten ayırmak, önyargıları ve varsayımları tanımak ve çıkarımlarda bulunmak anlamına gelir. Çıkarım, okuyucular olarak noktaları nasıl birleştirdiğimiz anlamına gelir: Bir çıkarım, bilinmeyen bir şey hakkında bilinen bir şeye dayanarak yapılan bir inançtır (veya ifadedir). Duman kokusu alırsınız; yangın çıktığına karar verirsiniz. Bunlar, okumamızdan keşfettiğimiz, bilinen faktörlere dayanarak vardığımız sonuçlar veya yorumlardır. O halde bu yorumları tartışmak için yazdığımızda, işimiz okuyucularımızın bizim yaptığımız çıkarımları yapmasını sağlamak olur (Irvin, 2010).

Okuyucuların istediğimiz çıkarımları yapabilmesi için iyi bir paragraf organizasyonu önemlidir. Paragraf organizasyonunda tipik bir paragrafın bir konu cümlesi, destekleyici cümlesi ve bir sonuç cümlesi vardır.

- Konu cümlesi konuyu tanıtır ve yazarın konu hakkında ne söyleyeceğini söyler.
- Takip eden cümleler konu cümlesini daha fazla açıklar ve destekler. Bunlara destekleyici cümleler denir.
- Sonuç cümlesi genellikle konu cümlesindeki bilgileri farklı bir şekilde tekrar eder (Savage ve vd, 2007).

GİRİŞ BÖLÜMÜ

Giriş bölümünün ilk işi, okuyucuya konunuzun ne olduğunu ve neden ilginç veya önemli olduğunu anlatmaktır. Bu genellikle konunuzun alaka düzeyini açıkça ifade eden çarpıcı ve güçlü bir açılış cümlesidir. Okuyucuyu konunuz hakkında meraklandıracak ilginç bir gerçek veya istatistik, güçlü bir ifade, bir soru veya kısa bir anlatı kullanılabilir. Dudley-Evans (1989) akademik metinlerin girişlerini yazarken altı-noktalı bir yapı ortaya koymuştur. Bunlar:

1. Alanın tanıtılması
2. Genel konuyu tanııtma (alan içinde)
3. Belirli bir konuyu tanııtma (genel konu içinde)
4. Belirli bir konunun kapsamını şu şekilde tanımlama:
 - 4.1. Araştırma parametrelerinin tanıtılması

- 4.2.Önceki araştırmaları özetleme
5. Mevcut araştırma için hazırlanma:
 - 5.1.Önceki araştırmalarda bir boşluk olduğunu gösterme
 - 5.2.Önceki araştırmaların olası bir uzantısını gösterme
6. Mevcut araştırmayı şu şekilde tanıtmak:
 - 6.1.Araştırmanın amacının belirtilmesi veya
 - 6.2.Yapılan çalışmaları kısaca anlatma
 - 6.3.Araştırmayı haklı çıkarma

YÖNTEM BÖLÜMÜ

Deneyssel bir çalışmadan elde edilen yöntemlerin ve sonuçların nasıl düzgün bir şekilde sunulacağını ve tartışılacağını anlamak, herhangi bir çalışma alanındaki araştırmacılar için temel bir beceridir. Yöntem ve sonuç bölümleri genellikle bir yazının en önemli bölümleri olarak kabul edilir, çünkü bu bölümlerdeki bilgiler okuyucuların çalışmanın kalitesini, geçerliliğini ve tekrarlanabilirliğini değerlendirmek için kullandıkları bilgilerdir. Ne yazık ki, bu unsurlar genellikle atlanır ve bir makalenin yöntem ve sonucu, karmaşık ve tekrarlayıcı olabilir ve yetersiz kalabilir. Bu nedenle, okuyucuların araştırmayı doğru bir şekilde değerlendirip tekrarlayabilmeleri için bu bölümlerin içeriğinin açık ve kesin bir şekilde sunulması çok önemlidir (Fox ve Jennings, 2014).

Araştırmaların yöntem bölümleri araştırmanın türüne göre şekillenir. Bu açıdan araştırma yöntemi temelinde bir araştırma beş farklı kategoriye ayrılabilir (Pandey ve Pandey, 2021). Bunlar:

1. Felsefi Araştırma: Doğası gereği tamamen niteldir ve araştırma içeriğiyle ilgili başkalarının vizyonuna odaklanılır.
2. Tarihsel Araştırma: Hem nitel hem de nicel niteliktedir ve geçmiş olaylarla ilgilenir.
3. Tarama Araştırması: Mevcut olaylarla ilgilenir ve nitelik olarak niceldir. Ayrıca isteğe bağlı, ilişkisel ve keşfedici araştırma olarak alt bölümlere ayrılabilir.
4. Deneyssel Araştırma: Doğası gereği tamamen niceldir ve gelecekteki olaylarla ilgilidir.
5. Vaka Çalışması Araştırması: Olağandışı olaylarla ilgilenir. İçeriğe bağlı olarak niteliksel olabileceği gibi niceliksel de olabilir.

DEĞERLENDİRME/TARTIŞMA BÖLÜMÜ

Son yıllarda hakemli makaleler yayınlamak hem daha arzu edilir hem de rekabetçi hale gelmiştir. Etkili bir makale oluşturmak, iyi yazılmış bir tartışma bölümü olmak üzere birçok önemli faktöre sahiptir. Bir araştırma çalışması çok

önemli ya da çok dikkat çekici bir soru sorabilir, titiz bir yöntemle sahip olabilir ve zorlayıcı sonuçlar bildirebilir; ancak, çalışmanın bulgularının anlamı ve bunların saha üzerindeki potansiyel etkileri hakkında dikkatli ve bilinçli bir analiz yapılmadan, makale ilgi çekmeyecek ve zayıf kalacaktır. Bu nedenle, etkili bir tartışma bölümü oluşturmak, çalışmanın yayınlanma olasılığını ve etkisini artırmak için çok önemlidir. Tartışmanın başlıca amacı, çalışmanın sonuçlarını anlamlı bir şekilde yorumlamaktır. Etkili bir tartışma, çalışma bulgularını mevcut ampirik literatür bağlamında yorumlayarak, mevcut ve önceki kanıtların tutarlı bir entegrasyonunu sağlamalı, okuyucuya, araştırma konusunun ve çalışma sonuçlarının alanı geliştirmede nasıl önemli bir rol oynadığını net bir şekilde anlatmalıdır (Makar vd, 2018).

SONUÇ BÖLÜMÜ

Sonuç bölümü, verilerin gösterdiğini özetler. İlişkilere dikkat eder ve eğilimleri tanımlar. Tablo ve şekillerde zaten mevcut olan sayıları tekrar etmekten kaçınmak gerekir. Veriler mümkün olduğunca tablolarla sınırlandırılmalıdır. Uygun ve sade bir şekilde anlatılarak tablolar özetlenir; verileri tekrar metne yazmamak gerekir. Örneğin, bir sıra yaş içeren bir demografik tablonuz varsa ve yaş grupları arasında önemli ölçüde farklı değilse, metniniz şöyle ifade edilebilir: ‘Tüm deneklerin medyan yaşı 47 olmuştur. Gruplar arasında anlamlı fark bulunamamıştır (Tablo).’ Bu şekildeki bir ifade, ‘Grup 1’in yaş ortalamasının 48,6 (7,5) yıl ve grup 2’ninkinin 46,3 (5,8) yıl olduğu, anlamlı olmayan bir fark’ şeklindeki bir ifadeye göre daha tercih edilir bir seçim olur. Sonuçlar bölümü gerekirse başlıklarla alt bölümlere ayrılır. Tablo ve şekillerdeki bilgilere değinilmelidir. Ayrıca metinde yalnızca en önemli sayısal verileri tekrarlanmalı ve vurgulanmalıdır. Edilgenden ziyade etken dil kullanılarak bu bölüm canlı hale getirilebilir. Yapılan şeyle ilgili bilgiler buraya değil, yöntemler bölümüne aittir. (Cooper, 2015).

İyi bir araştırma makalesinin gözden kaçan ama önemli bir parçası da sonuçtur. Son paragraftan, okuyucu, ana bulguları ve bunların daha geniş klinik veya gerçek dünyadaki önemini hızlı bir şekilde çıkarabilir. Sonuç, çalışmanın yöntemlerinin, sonuçlarının ve öneminin gerçekten kısa, 3-5 cümlelik bir özeti olmalıdır. Sonuç, çalışmanın temel bulgularını ve alanı nasıl genişlettiklerini açık ve özlü bir şekilde aktarmalıdır (Makar vd, 2018).

BİLİMSEL ARAŞTIRMANIN BASAMAKLARI

R.Y. Kıncal (2015) bilimsel araştırmanın basamaklarını on üç başlık altında incelemiştir.

1.Fikir Üretme Aşaması

Her araştırmaya fiktisel bir başlangıç yapılır. Merak edilen, ilgi duyulan bir konu veya karşılaşılan çeşitli problemler bir fikrin doğmasına neden olabilir.

2.Araştırma Konusunu Saptama

Fikirlerin araştırma konusu haline gelmesi için de üretilen fikirlerin net olması, sınırlarının belirlenmesi ve anlaşılır olması gerekmektedir.

3.Problemin Saptanması

Rahatsız eden her sorun bir problemdir. İncelenmek ve çözüm bulunmak istenen sorun araştırmacının problemi haline gelir.

4.Hipotezlerin (Denence) Oluşturulması

Kesin yargıdır. Bilimsel anlamda sınanabilir olmalıdır. Kuramsal bir temele dayalı olmalı ve çelişki içinde olmamalıdır. Değişkenler arası ilişkiyi iyi tanımlamalı, açık, basit ve anlaşılır olmalıdır.

5.Önem

Okuyucuya seslenilir. Toplanan verilerin nasıl kullanılacağı açıklanır. Araştırma için önem olan, araştırmacı için amaçtır.

6.Varsayımlar

Doğru olarak kabul edilen başlangıç noktaları, denenmeyen ifadelerdir. ‘Bu nedenle varsayımla ilgili veri elde etme yoluna gidilmez.’

7.Sınırlılıklar

Araştırmacının yapmak istediği ancak bazı sebeplerden dolayı yapamadığı ya da yapmaktan vazgeçtiği şeyler araştırmanın sınırlılıklarını belirler.

8.Tanımlar

Anahtar kelimelerin tanımlandığı ve neyi ifade ettikleri belirtilir.

9.Yöntemin Belirlenmesi

İzlenilecek yol ve kullanılacak teknikler anlatılır. Hangi veriler toplanacak? Hangi yöntem kullanılacak? Araştırmanın modeli ne olacak? Veriler nasıl analiz edilecek? gibi soruların yanıtları verilir.

10.Veri Toplama

Gelişigüzel veri toplanmaz. Hipotez veri toplamada kılavuzluk eder. Toplanan veriler hipotezi destekleyebilir ya da çürütebilir. Her iki sonuçta değerlidir ve not edilmesi gerekir. Her türlü görüşü içeren veriler toplanmalıdır. Tek yönlü bir veri toplama yanlılığına neden olabilir.

11.Verilerin Analizi

Verilerin anlaşılabilir ve yorumlanabilir olması amacıyla yapılan işlemdir. Çeşitli istatistiksel yöntemler kullanılır.

12.Yorumlama

‘Elde edilen bulgulara araştırma amaçları doğrultusunda verilen anlamdır.’

13.Kaynakça

Konuyla ilgili doğrudan faydalanılan belgelerdir. Kullanılan kaynak çalışmaya gerçekten katkı sağlamalı ve güvenilir olmalıdır.

KAYNAKÇA

1. Bem, D. J. (1987). Writing The Empirical Journal Article. *The Compleat Academic: A Practical Guide For the Beginning Social Scientist*, 2, 185-219.
2. Cooper, I. D. (2015). How to write an original research paper (and get it published). *Journal of the Medical Library Association: JMLA*, 103(2), 67.
3. Dudley-Evans, T. (1989). An Outline Of The Value of Genre Analysis in LSP Work. *Special Language: From Humans Thinking To Thinking Machines*, 72-79.
4. Hahn Fox, B., & Jennings, W. G. (2014). How To Write A Methodology And Results Section For Empirical Research. *Journal of Criminal Justice Education*, 25(2), 137-156.
5. Irvin, L. L. (2010). What Is “Academic” Writing?. *Writing Spaces: Readings On Writing*, 1, 3-17.
6. Kıncal, R.Y., Bilimsel Araştırma Yöntemleri, Nobel Akademik Yayınları, Ekim 2015, Isbn:978-605-133-512-4.
7. Makar, G., Foltz, C., Lendner, M., & Vaccaro, A. R. (2018). How To Write Effective Discussion And Conclusion Sections. *Clinical Spine Surgery*, 31(8), 345-346.
8. Oshima, A., & Hogue, A. (2007). *Introduction To Academic Writing* (p. 3). Pearson/Longman
9. Pandey, P., & Pandey, M. M. (2021). Research Methodology Tools and Techniques.
10. Savage, A., Davis, J., Liss, R., Mayer, P., & Shafiei, M. (2007). *Effective Academic Writing*. Oxford University Press.

**TÜKETİCİ SADAKATİNİN TUTUNDURMA
KARMASINA YÖNELİK FAALİYETLER
PERSPEKTİFİNDEN DEĞERLENDİRİLMESİ:
BİR HAVAYOLU ŞİRKETİNDE UYGULAMA**

İbrahim ÖZKAN

**THY, ORCID: 0000-0002-3631-5448*

Doç. Dr. Dilaysu ÇINAR

Beykent Üniversitesi İİBF İşletme Bölümü, ORCID: 0000-0002-5306-9031

1. GİRİŞ

Bir firmanın pazarlama faaliyetlerinin merkezi itiş gücü genellikle müşterilerin ürün veya hizmetlerine olan bağlılığının geliştirilmesi, korunması veya güçlendirilmesi olarak görülmektedir. Tüketici sadakati pazarlama çabalarıyla gerçekleştirilebilecek bir avantaj olan sürdürülebilir bir rekabet üstünlüğünü geliştirmek için önemli bir temeli temsil eder (Kotler ve Armstrong, 2008). Bir yandan, yenilikçi ürünlerin hızla piyasaya girişi ile günümüzde artan küresel rekabet ortamı, diğer yandan ise olgunluk aşamasında olan birtakım ürün pazarlarına ait koşullar, tüketici sadakatini yönetme görevinin odaksal bir yönetim görevi olarak ele alınmasını zorunlu kılmıştır (Dick ve Basu, 1994:102). Dolayısıyla, bir işletmenin yoğun rekabet ortamında rekabet üstünlüğü sağlaması ya da en azından sürdürülebilirliğini gerçekleştirebilmesi için tüketicileri cezbetmesi ve onları elde tutması oldukça önemlidir.

Tüketici sadakati, tüketicinin ihtiyacını tatmin eden birden fazla ürün arasında tek bir ürüne karşı güçlü bir satın alma isteğine sahip olmasıdır (Otim ve Grover,2006:533). Tüketici sadakati genellikle tüketicinin satın alma konusundaki olumlu tecrübesi ile şekillenmektedir. Uygunluk, ürünün bulunabilirliği, teslimat, fiyat, kalite ve iade politikası gibi bir takım faktörler bu deneyime katkıda bulunmaktadır (Ramanathan, 2011:257). Söz konusu faktörler arasında; tüketicide olumlu deneyimler oluşturarak; tüketicinin markayı tercih etmesini, söz konusu markayı rakip markalardan daha çok katma değere sahip olarak algılamasını ve aynı markayı tekrar tekrar tüketmesini sağlayan bir diğer faktör ise tutundurma karmasıdır.

Tutundurma karması, firmaların hem yerel hem de dış pazarlarda müşterileriyle ilişki kurmak ve onlarla iletişim halinde olmak amacıyla faydalandığı bir başlangıç noktası olarak kabul edilir ve tutundurma yoluyla diğer pazarlama çabalarına giden yol çizilmiş olur (Nour vd. 2014:145). Tutundurma karması, bir firmanın tutundurma işlemini gerçekleştirmek ve doğrudan hedef pazarlarla iletişim kurmak için kullandığı iletişim araçlarının karışımıdır. Tutundurma karması; ürün hakkında bilgi vermek, tüketici ikna etmek ve onu cezbetmek konusunda yapılan faaliyetlerin bütünüdür.

Yukarıda ele alınan açıklamalar doğrultusunda, tutundurma karmasına yönelik faaliyetler ile tüketici memnuniyeti ve satın alım niyeti arasında anlamlı bir ilişki olduğu ve bu durumun da tüketici sadakati üzerine etki edeceği ileri sürülebilir. Ancak, bu etkinin ne yönde olacağı ve tutundurma karması elemanlarından hangisinin tüketici sadakatine daha çok etki edeceği hususlarında yeterli çalışmaya rastlanılmamıştır. Çalışmanın temel amacı da bu boşluğu gidermeye yöneliktir. Bu amaçla, çalışmada öncelikle, tüketici sadakati ile tutundurma karması faaliyetleri üzerine literatür çalışması yapılmış, ardından,

tutundurma karması içerisinde yer alan unsurların tüketici sadakati üzerinde nasıl bir etkiye sahip olduğunu irdelemek üzere anket uygulaması yapılmıştır. Pazarlama karması elemanları ile tüketici sadakati arasındaki ilişkiyi ölçmeye çalışan ya da pazarlama karması içerisinde yer alan her bir tutundurma karması faaliyetinin ayrı ayrı irdelenerek, tüketici sadakati ile arasındaki ilişkiyi ölçmeye çalışan çalışmalar olmasına karşın, tutundurma karmasına yönelik faaliyetlerin bir bütün olarak ele alınıp, sadakat ile ilişkisini ölçmeye çalışan bir çalışmanın daha önce var olmaması sebebiyle, çalışmanın literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

2. LİTERATÜR TARAMASI VE HİPOTEZLER

2.1. Tüketici Sadakati

Sadakat, psikolojik süreçlere ve bireyin marka bağlılığına olan yatkınlığına bağlı olarak zaman içerisinde gelişen ve rastgele olmayan bir davranış şekli olarak kabul edilmekte ve tutum ve davranış olarak iki farklı bakış açısıyla analiz edilmektedir (Hallowell, 1996:28). Bu gerçek, sadakat kavramının, bir kuruluşun ürünlerine veya hizmetlerine genel bir bağlılığı güdüleyen müşteri duygularına dayanan tutumsal bir bağlantıyı ve bir mağazaya gitme sıklığı veya harcama yüzdesi gibi özelliklere dayanan davranışsal bir bileşeni içerdiğini göstermektedir (Flavián vd.,2006:2). Dick ve Basu'da (1994:106) sadakati hem tutum hem de davranıştan oluşan birleşik bir yapı olarak kavramsallaştırmıştır. Buna göre sadakat, mevcut alternatiflere göre hedefe yönelik tutum ve patronaj davranışı arasındaki ilişkinin gücü olarak tanımlanmaktadır. Bu durum, yazarların hem göreceli tutum hem de tekrarlanan patronajın her birinin “yüksek” veya “düşük” olabileceğini kabul ederek bir takım sadakat koşulları önermelerine yol açmıştır. Buna göre; 'gerçek sadakat' sadece güçlü, pozitif ve göreceli tutumların yüksek seviyelerde tekrarlanan patronaj ile ilişkili olması durumunda ortaya çıkarken, “sahte sadakat”, müşterinin alternatifler arasında çok az fark algıladığı, ancak bir markayı diğerlerinden daha tutarlı bir şekilde satın aldığı zaman ortaya çıkmaktadır (Dick ve Basu, 1994:106).

Geniş anlamda ele alındığında, tüketici sadakati, “durumsal etkilere ve potansiyel davranış değişikliğini sağlayabilecek pazarlama çabalarına rağmen, gelecekte de aynı ürünü veya hizmeti sürekli olarak yeniden satın alma ya da firmanın yeniden müşterisi olma konusunda gösterilen derin bir bağlılık” olarak tanımlanmaktadır (Oliver, 1997). Oliver (1997), sadık müşterilerin dört aşamadan geçtiğini ileri sürmektedir. Bunlardan ilki, bilişsel sadakattir. Tüketicinin bir ürünü ilk kez alırken firma tarafından yapılan bir satış promosyonunun ya da yüksek kaliteli bir ürünün dikkatini çekmesi bu duruma

örnek gösterebilir. Tüketicinin sadık hale gelebilmesi için, söz konusu mal ya da hizmete ilişkin beklentilerinin tüketim sonucunda gerçekleşmesi gerekmektedir. Tüketici satın alma kararıyla ilgili olarak memnun kalırsa, bu durumda duygusal inanç gelişir. Üçüncüsü, tüketicinin satın alma konusunda derin kararlılığını gösterdiği eğilimsel aşamadır. Söz konusu aşamada gösterilen kararlılık, tüketiciyi sadakatin dördüncü aşamasına götürür. Bu aşamada tüketiciler, fiili satın alma davranışını elde etmek için, örneğin rakiplerin çekiciliği veya firma tarafından yapılan fiyat artışı gibi durumlara rağmen aynı markaya yönelirler. Bu aşamaya da eylemsel sadakat aşaması adı verilir.

Sadık tüketiciler; daha sık satın almaya, firmanın yeni ürünlerini veya hizmetlerini denemeye başkalarına söz konusu ürün ve hizmetleri önermeye ve şirketlere önerilerde bulunmaya karşı isteklidirler (Reichheld ve Sasser, 1990:107). Dahası, diğer tüketici türlerine nazaran, sadık tüketiciler; yüksek satın alma niyetine, daha az fiyat duyarlılığına ve firmaya daha çok geri bildirimde bulunmaya eğilimlidirler (Zeithaml vd., 1996:34). Yukarıda sayılan sebepler dolayısıyla firmaların sadık müşterileri ile karlarını en üst düzeye çıkarabileceği ifade edilebilir.

Tüketicilerin bilişsel sadakatten eylemsel sadakate geçmesi sürecinde, sadakatini yöneten üç tür temel prensip bulunmaktadır (Weiwei,2007:59). Öncelikle işletmenin etik ve ödünsüz bütünlük, karşılıklı güven, açıklık ve bilgiye erişim konularına önem vermesi gerekmektedir. Ardından, müşteriye yakınlık sağlaması, müşterinin işletmeye “koçluk etmesine” izin vermesi ve satış işlemi bittikten sonra da müşteriye ilgisini göstermeye devam etmesi gerekmektedir. En son noktada ise işletmenin katma değeri yüksek bir ürün üretmesi ve müşterilerinin gelecekteki ihtiyaçlarını önceden tahmin ederek planlama yapması gerekmektedir. Ek olarak, firmalar, hedeflenen segmentler için nasıl farklılaştırılmış bir değer yaratacağı ve bu segmentlerde hangi pozisyonda yer almak istediğine ilişkin bir değer teklifi konusunda karar vermelidir (Kotler ve Armstrong, 2008). Bu nedenle, sadakat stratejileri, hedef segmentleri desteklemek ve hedef kitlelerin rakiplerine kıyasla hedeflenen tüketicilerin kafasında uygun pozisyonlara sahip olmak için uygun pazarlama karması stratejilerine sahip olmalıdır (Kotler ve Armstrong, 2008). Pazarlama karması stratejilerinin tüketici sadakati oluşturmaktaki öneminden dolayı söz konusu karmanın içerisinde yer alan tutundurma karması faaliyetlerinin de sadakat üzerinde etkili olacağı düşüncesinden hareketle aşağıdaki hipotez oluşturulmuştur:

H1: İşletmece uygulanan tutundurma karması stratejileri ile tüketici sadakati arasında istatistiki anlamda anlamlı bir ilişki bulunmaktadır.

2.2. *Tutundurma Karması*

Pazarlama karması unsurlarından biri olarak, tutundurma; firma tarafından ortaya konulan mal ya da hizmet konusunda tüketicileri bilgilendirmek, hedef kitleye rakip ürünlere kıyasla isteklerinin ve ihtiyaçlarının daha iyi derecede tatmininin sağlanacağı algısını uyandırmak, söz konusu kitleyle iletişim sürecini kolaylaştırmak ve bu doğrultuda tüketiciciyi ikna etmek amacıyla yapılan bütün faaliyetleri içerir. Tutundurma karması ise tüketiciciye amaçlanan mesajı iletmek için kullanılan farklı tutundurma kanallarının birleşimidir. Herhangi bir tutundurma karması stratejisinin tutundurma ile gerçekleştirilmesi planlanan hedeflere ulaşacak biçimde oluşturulması gerekmektedir. Dolayısıyla, tutundurma karmasının bir parçası olarak kullanılabilecek çeşitli araçlar arasında firma tarafından belirlenen hedeflere uygun olanların seçilmesi doğru olacaktır.

Temel olarak reklam, doğrudan pazarlama, satış geliştirme, halkla ilişkiler ve kişisel satış faaliyetleri tutundurma karması elemanları olarak ele alınmaktadır. Söz konusu elemanlar içerisinde yer alan kişisel satış, satış yapmak amacıyla alıcı ve satıcının yüz yüze iletişim halinde olmasını gerektirmektedir. Bu çalışmada ele alınan havayolu şirketinin kişisel satış faaliyetinin olmaması sebebiyle, uygulamada buna ilişkin bir ölçüm yapılmamıştır.

Tutundurma karması stratejileri içerisinde oldukça büyük öneme sahip olan reklam ise; mal, hizmet ya da fikrin tanıtılması, tüketicilerin alım yönünde ikna edilmesi ve hatırlatılması gibi amaçlar doğrultusunda kitle iletişim araçları yoluyla mesajın iletilmesi anlamına gelmektedir. Reklam ve tüketici sadakati ile ilgili çalışmalar irdelendiğinde, reklam sıklığının ve şirket tarafından reklama ayrılan bütçeye karşı tüketici algısı ile tüketici sadakati arasında doğrudan ve pozitif yönlü bir ilişki bulunduğu ileri sürülmektedir (Moorthy ve Zhao, 2000:224; Chioveanu, 2008:75). Buna göre, bir marka için yapılan reklam harcamaları algılanan kalite üzerinde etkiye sahip olmakta (Aaker ve Jacobson, 1994s.196) ve yüksek düzeyde algılanan kalite de tüketici sadakatini arttırmaktadır (Yoo vd., 2000:207). Yukarıdaki açıklamalar doğrultusunda çalışmada oluşturulan hipotez:

H2: İşletmece uygulanan reklam çabaları ile tüketici sadakati arasında istatistiki anlamda anlamlı bir ilişki bulunmaktadır.

Tutundurma karmasının içerisinde yer alan üçüncü araç ise doğrudan pazarlamadır. Doğrudan pazarlama, araya herhangi bir aracı girmeden, mal, hizmet ya da bilginin üreticiden çıkıp doğrudan tüketiciciye ulaştırılmasıdır. Günümüzde üretici firmaların web siteleri aracılığı ile tüketicilere satış yapması doğrudan pazarlama faaliyetlerinden biri olarak örnek gösterilebilir. Bu çalışmada ele alınan havayolu şirketine ait doğrudan pazarlama faaliyeti de

yukarıdaki biçimde ele alınmaktadır. Firmanın çevrimiçi ortamda yapmış olduğu satış ile tüketici sadakatine ilişkin yapılan çalışmalar irdelendiğinde, e-perakendecilerin sürekli olarak çevrimiçi ortamda tüketici deneyimini (akışı) sağlamaları durumunda, tüketici sadakatinin arttığı gözlemlenmektedir (Chang, 2013:316; Bilgihan,2016:109). Online ortamda tüketici sadakatini arttıran bir diğer unsur ise güvendir. Bu noktada, tüketicilerin firmanın güvenilirliğine dair algısı olumlu yönde arttıkça, firmaya olan sadakatte artmaktadır (Cyr, 2008:67; Bilgihan, 2016:109). E-ticarete tüketici sadakatini etkileyen bir diğer unsur olan, operasyonel faktörler, alım öncesi ve alım sonrası faktörler olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Buna göre; web sitesi tarama deneyimi, web sitesinin anlaşılır ve kolay kullanılabilir olması, site haritası, iletişim bilgileri için bağlantılar, sipariş takibi, müşteri hizmetleri temsilcisiyle çevrimiçi sohbet, farklı dil seçeneklerinin mevcudiyeti, fiyatı farklı para birimlerinde ifade etme yeteneği, satın alma işleminin tamamlanmasından sonra oluşabilecek talepler, iadeler ve sipariş takibi gibi durumlar konusunda bilgi verme faktörleri tüketicinin alım öncesi sadakatine etki edecek unsurları içermektedir (Odom vd.,2002:244). Tüketicinin ödeme yaptıktan sonra deneyimlediği faktörler olarak ele alınan satış sonrası faktörler ise; ürünün vaat edilen zaman aralığında teslim edilmesi, ürünün kusurlu olarak gönderilmemesi (Rabinovich ve Bailey,2004:657), bakım ve onarım hizmetlerinin varlığı ve hatalı ürünün iade edilebilmesidir. Tıpkı alım öncesi faktörler de olduğu gibi, alım sonrası faktörler de tüketici sadakatine etki etmektedir. Nitekim konu ile ilgili yapılan çalışmalar da (Thirumalai ve Sinha, 2005:294; Otim ve Grover, 2006:538; Heim ve Field, 2007) söz konusu faktörlerin tüketici sadakatine etki ettiği hususunu desteklemektedir. Yukarıdaki bilgilerden yola çıkarak oluşturulan hipotez aşağıdaki gibidir:

H3: İşletmece uygulanan doğrudan pazarlama çabaları ile tüketici sadakati arasında istatistiki anlamda anlamlı bir ilişki bulunmaktadır.

Tutundurma karmasının içerisinde yer alan bir diğer unsur ise halkla ilişkilerdir. Halkla ilişkiler, bir firmanın hem kendi imajını hem de sunmuş olduğu ürünlerin imajını korumak ya da geliştirmek adına tasarlamış olduğu programları ifade etmektedir. Tüketicinin bir ürünü bir markayla özdeşleştirmesi açısından, halkla ilişkiler stratejisi hatırlama ve tanıma yoluyla marka bilgisini geliştirebilir ve marka bilincini oluşturabilir (Keller, 1993:3). Halka ilişkiler aracılığıyla; marka imajı ile oluşturulan marka çağrışımları daha da gelişebilir, marka duygularına yön verilebilir ve marka tutumu ile marka deneyimi yaratılabilir. Tüketici sadakatinin genellikle marka bilgisinden kaynaklandığı (Keller, 1993:3) baz alındığında halkla ilişkiler faaliyetlerinin yukarıdaki stratejilerle tüketici sadakatini arttırabileceği ileri sürülebilir. Ek olarak, benlik imajı uyumu teorisi, tüketicilerin ürünleri değerlendirme biçimlerinin kendi

imajları ile eşleştiğini belirtmektedir (Hsieh ve Li, 2007:29). Bu doğrultuda, kendi imajı ve ürün imajı arasındaki uyum düzeyi tüketicilerin marka tercihi, marka tutumu, ürün satın alma kararları, müşteri memnuniyeti ve satın alma niyetleri konusundaki tutumlarını veya davranışlarını etkileyecektir (Ekinci ve Riley, 2003:209). Bir kişinin öz kavramı, her biri bir uçtaki kişisel kimliğinden diğer taraftaki sosyal kimliğe kadar uzanan bir süreç boyunca değişen bir dizi öz kimlikten oluşmaktadır (Hsieh ve Li, 2007:29). Halkla ilişkiler aracılığıyla sosyal kategorizasyon öne çıkarıldığında, tüketicilerin sosyal kimlik talepleri daha yüksek tüketici benlik imajı uyumunu ortaya koymaktadır (Mardigal,2001:158). Tüketiciler, markanın arkasındaki insanları, özenli ve orijinal olarak algırlar. Buna karşılık, tüketicilerin halkla ilişkiler konusundaki tepkisi, kendi benlik imajı uyumu seviyelerine ve beklentilerinin, şirketin halkla ilişkiler faaliyetleri aracılığıyla sunduğu araçlarla nasıl eşleştiğine bağlıdır (Sen ve Bhattacharya, 2001:227). Tüketicilerin benlik kavramı ve özellikler, çağrışımlar ve değerler algısı, şirketle bağlantılı olarak gerçekleştirilen halkla ilişkiler faaliyetleriyle aynıysa, tüketiciler şirketi daha fazla benimsemektedir. Yüksek düzeyde benlik imajı uyumu olgusu tüketicilerin değerlerinin ve inançlarının şirketin değerleri ile iç içe geçtiğini ifade etmektedir (Dutton vd., 1994:252). Benlik imajı uyumu arttıkça, kuruluş ile bağlılığın ve anlamlı ilişkilerin kurulması gelişmekte ve tüketici sadakati artmaktadır. Buradan yola çıkarak çalışmada oluşturulan hipotez aşağıdaki gibidir:

H4: İşletmece uygulanan halkla ilişkiler çabaları ile tüketici sadakati arasında istatistiki anlamda anlamlı bir ilişki bulunmaktadır.

Tutundurma karmasında kullanılan elemanlardan sonuncusu olan satış geliştirme, bir ürünün kısa süre zarfı içerisinde satışını arttırmaya yönelik yapılan faaliyetlerin bütünüdür. Bu doğrultuda; belirli süre içerisinde geçerli olan fiyat indirimleri, ürünün yanında ek ürünü ücretsiz sunma, örnek ürün verme ve çekiliş kuponları gibi uygulamalar satış geliştirme stratejisi içerisinde ele alınabilir.

Ayrıntılı olarak ele alındığında satış geliştirme uygulamaları parasal ve parasal olmayanlar şeklinde ikiye ayrılmaktadır. Bunlar tüketicilere hem faydacı hem de hedonik yararlar sağlamaktadır. Faydacı yararlar kalite, alışverişte rahatlık, zamandan tasarruf ve maliyetten tasarruf gibi yararları ifade etmektedir (Luk ve Yip, 2008:454). Öte yandan, hedonik yararlar ise; değer ifadesi, keşif, eğlence, içsel uyarma ve özsaygıdan oluşur (Chandon vd., 2000:69). Luk ve Yip 'e (2008:459) göre parasal satış geliştirme uygulamaları tüketiciye faydacı yarar sağlarken, parasal olmayan satış geliştirme uygulamaları tüketiciye hedonik yarar sağlamaktadır. Konu ile ilgili çalışmalar irdelendiğinde, tüm tüketim mallarında parasal olan satış geliştirme uygulamalarının, parasal olmayan satış geliştirme

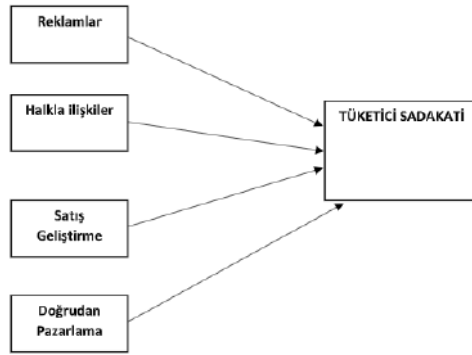
uygulamalarına göre satın alım üzerinde daha çok etkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Kwok ve Uncles, 2005:174). Öte yandan, parasal satış geliştirme uygulamaları, marka tercihinde ve markaya karşı güvende olumsuz etkiye neden olabilir. Bunun nedeni, parasal satış geliştirme faaliyetlerinin, marka değiştirme davranışını teşvik edebilecek, fiyat hassasiyetini artırabilecek ve kalite kriterlerini daha az önemli hale getirebilecek finansal teşviklere dikkat çekebilmesidir. (Manaled vd., 2007:326). Nitekim, Gedenk ve Neslin’de (1999:451) konuyu daha ileriye taşıyarak, satış geliştirmeye yönelik bütün faaliyetlerin marka sadakatinde önemli bir düşüşe yol açabileceğini ileri sürmüşlerdir. Öte yandan, satış geliştirme faaliyetlerinin, tüketici sadakat düzeyine bağlı olarak tüketici davranışları üzerinde çift yönlü bir etkisi olduğu da ileri sürülmektedir. Buna göre; sadık bir tüketici satış geliştirme çabalarına daha az etkilenirken, daha az sadık bir tüketici satış geliştirme çabalarından büyük ölçüde etkilenmektedir (Mariote ve Elina, 2005:195; Omotayo,2011:71). Yukarıdaki tartışmalardan yola çıkarak, satış geliştirme uygulamalarının tüketici sadakatinin geliştirilmesi ve/ya sadakat düzeyini etkilemesi üzerinde etkili olduğu ileri sürülebilir. Bu paralelde çalışmada aşağıdaki hipotez oluşturulmuştur:

H5: İşletmece uygulanan satış geliştirme çabaları ile tüketici sadakati arasında istatistiki anlamda anlamlı bir ilişki bulunmaktadır.

3. ARAŞTIRMANIN AMACI, MODELİ VE BULGULARI

Bu araştırmanın temel amacı havayolu firmalarınca uygulanan tutundurma karması stratejilerinin tüketici sadakati üzerine olan tesirini ele almak ve çalışmada ele alınan tutundurma karması unsurlarından hangisinin sadakat üzerinde daha yüksek tesire sahip olduğunu ortaya çıkarmaktır. Ek olarak, katılımcıların demografik parametrelerine göre sadakat düzeyinde anlamlı bir farklılık olup olmadığını ortaya koymaktır. Bu amaç doğrultusunda, aşağıda yer alan model oluşturulmuştur.

Şekil 1: Araştırma Modeli

Bahsi geçen amaç ve buna paralel olarak geliştirilen model ile literatür taraması kısmında ele alınan hipotezler doğrultusunda anket formu oluşturulmuştur. Ankette yer alan ilk 5 soru anketin birinci kısmını oluşturmakta olup; bu bölümde katılımcılara ait demografik özellikler analiz edilmiştir. Çalışmada tüketici sadakatini ölçmek için 26 soru sorulmuş olup, Kılıç'ın (2010) çalışmasından faydalanılmıştır. Son olarak, tutundurma faaliyetlerine karşı tüketici tutumunu ölçmek amacıyla 10 soru sorulmuş olup, bu sorular için de Yorgancılar'ın (2014) çalışmasından faydalanılmıştır. Çalışmada 404 katılımcıdan faydalanılmış olup, söz konusu katılımcılar havayolu ulaşımından faydalanan kişilerdir.

Araştırmada, SPSS 23 programı aracılığıyla; frekans analizi, güvenilirlik analizi, keşfedici (açıklayıcı) faktör analizi, tek yönlü varyans analizi, çoklu doğrusal regresyon analizi ile kolerasyon analizi yapılmıştır.

Tablo 1: Katılımcılara Ait Demografik Verilere İlişkin Bulgular

Cinsiyet	Frekans(n)	Yüzde (%)	Yaş	Frekans (n)	Yüzde (%)
Erkek	211	52,2	<20	43	10,64
Kadın	193	47,8	20-29	174	43,06
			30-39	132	32,67
			40-49	42	10,39
			50-59	6	1,48
			60 ve üzeri	7	1,73
Medeni durum			Eğitim durumu		
	Frekans(n)	Yüzde (%)		Frekans(n)	Yüzde(%)
Bekar	216	53,46	İlköğretim	15	3,71
Boşanmış	9	2,22	Lise	77	19,05
Evli	179	44,3	Önlisans	82	20,29
			Lisans	169	41,83

		Yüksek lisans/ doktora	61	15,09
Aylık Gelir (TL)			Frekans(n)	Yüzde(%)
1500 TL ve altı			108	26,73
1501-3000			79	19,55
3001-4500			111	27,47
4501-6000			68	16,83
6001-7500			17	4,2
7501-9000			3	0,74
9001 ve üzeri			18	4,45

Demografik veriler irdelendiğinde, katılımcıların cinsiyet yönünden dağılımının neredeyse eşit olduğu gözlemlenmektedir. Yaş parametreleri incelendiğinde ise, 20-29 yaş arası katılımcıların verilerin çoğunluğunu oluşturduğu gözlemlenmektedir. Katılımcıların medeni durum irdelendiğinde, bekar ve evli sayısının nispeten birbirine yakın olduğu ifade edilebilir. Eğitim düzeyi açısından, katılımcıların çoğunlukla lisans mezunu olduğu gözlemlenmektedir. Son olarak, aylık gelir düzeyi incelendiğinde 3001 TL- 4500 TL arası gelire sahip kişiler ile 1500 TL ve altı gelire sahip katılımcıların çoğunluğu oluşturduğu görülmektedir.

Çalışmanın amacı doğrultusunda, tutundurma karmasına karşı tüketici tutumunu ölçmek için, Yorgancılar'ın (2014) çalışmasından faydalanılmıştır. Ele alınan çalışmada; reklam boyutu (2 ifade), halkla ilişkiler boyutu (2 ifade), doğrudan pazarlama boyutu (1 ifade) ve satış geliştirme boyutundan (5 ifade) oluşmaktadır. Doğrudan pazarlama boyutunu ölçen tek bir soru olması sebebiyle, söz konusu sorunun güvenilirliğine bakılamamıştır. Ek olarak, tüketici sadakatini ölçmek amacıyla Kılıç'ın (2010) çalışmasından faydalanılmış olup, toplam 26 ifade bulunmaktadır. Söz konusu boyutlara ait güvenilirlik analizi sonuçları aşağıdaki gibidir:

Tablo 2: Güvenirlik Analizi Test Sonuçları

Faktörler	Cronbach's Alpha Değeri	N
Reklam	0.667	2
Halkla İlişkiler	0.740	2
Satış Geliştirme	0.872	5
Tüketici Sadakati	0.921	26

Güvenilirlik analizinden elde edilen sonuçlara göre, tutundurma karmasını oluşturan faktörler ile ve tüketici sadakati faktörlerinin güvenilir olduğu ifade

edilebilir. Güvenilirlik analizinden sonra, gerçekleştirilen keşfedici faktör analizi sonucunda elde edilen KMO ve Barlett Küresellik Testi değerleri aşağıdaki tabloda yer almaktadır:

Tablo 3: Keşfedici Faktör Analizi Testi Sonuçları

Kaiser-Meyer-Olkin Measure of Sampling Adequacy.		,949
Bartlett's Test of Sphericity	Approx. Chi-Square	10861,519
	Df	528
	Sig.	,000

KMO değeri ve Bartlett Küresellik Testi'nden çıkan sonuçlar incelendiğinde, söz konusu ankette yer alan her bir ifadenin birbirleriyle ilişkili olduğu ifade edilebilir. Keşfedici faktör analizi sonuçlarına göre, tutundurma karması elemanlarına ait dört boyut bulunmaktadır. Buna göre tutundurma karması elemanları; satış geliştirme, halkla ilişkiler, reklam ve doğrudan pazarlama boyutlarından oluşmakta ve toplam varyansın %66,164'ünü açıklamaktadır. Ek olarak, tüketici sadakati 26 ifadeden oluşmakta olup, toplam varyansın %76,027'sini açıklamaktadır.

Araştırmada kurulan ilk hipotez ve söz konusu hipotez paralelinde oluşturulan alt hipotezler ile tüketici sadakati arasında anlamlı bir fark olup olmadığını ortaya koymak amacıyla ANOVA testi yapılmıştır.

Tablo 4: ANOVA Testi Sonuçları

Hipotezler	Hipotezler	Bağımlı Değişken	F	P	Hipotez Sonucu
H1	Intercept	Tüketici Sadakati	842.638	0.000	Kabul
H1-A	Medeni Durum	Tüketici Sadakati	0.901	0.407	Ret
H1-B	Yaş	Tüketici Sadakati	6.741	0.000	Kabul
H1-C	Cinsiyet	Tüketici Sadakati	1.068	0.302	Ret
H1-D	Eğitim Durumu	Tüketici Sadakati	2.108	0.080	Ret

ANOVA testi sonuçlarına göre, anlamlılık değeri $p < 0,05$ 'den küçük çıkan H1 kabul edilmiştir. Buna göre, işletmece uygulanan tutundurma karması stratejileri ile tüketici sadakati arasında istatistiki anlamda anlamlı bir ilişki bulunduğu ifade edilebilir. Diğer hipotezleri test etmek amacıyla, çoklu doğrusal regresyon analizi yapılmış olup, analiz sonucu elde edilen bulgular aşağıdaki tabloda yer almaktadır.

Tablo 5: Çoklu Doğrusal Regresyon Analizi Test Sonuçları

Hipotez	Bağımsız Değişkenler	Bağımlı Değişken	F	Sig.	Hipotez
H2	Reklam	Tüketici Sadakati	843,815	0.000	Kabul
H3	Doğrudan Pazarlama	Tüketici Sadakati	450,916	0.000	Kabul
H4	Halkla İlişkiler	Tüketici Sadakati	1414,385	0.000	Kabul
H5	Satış Geliştirme	Tüketici Sadakati	5387,583	0.000	Kabul

Yukarıdaki tabloya göre, firma tarafından yapılan tutundurma karması faaliyetleri ile tüketici sadakati arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark olduğu ($p(\text{sig})=0,000$; $p<0,05$) ifade edilebilir. Dolayısıyla; çalışmada ele alınan tutundurma karmasının her biri ile tüketici sadakati arasında istatistiki anlamda anlamlı bir ilişki olduğu ifade edilebilir. Çalışmada ek olarak, söz konusu ilişkinin gücünü ve yönünü incelemek amacıyla, korelasyon analizi yapılmış olup, analiz sonucu aşağıdaki tabloda yer almaktadır.

Tablo 6: Korelasyon Analizi Test Sonuçları

		Tüketici sadakati
Reklam	Pearson Correlation	,823**
	Sig. (2-tailed)	,000
	N	404
		Tüketici sadakati
Doğrudan Pazarlama	Pearson Correlation	,727**
	Sig. (2-tailed)	,000
	N	404
		Tüketici sadakati
Halkla ilişkiler	Pearson Correlation	,882**
	Sig. (2-tailed)	,000
	N	404
		Tüketici sadakati
Satış geliştirme	Pearson Correlation	,965**
	Sig. (2-tailed)	,000
	N	404

Yukarıdaki tabloda ele alınan korelasyon analizi sonucuna göre, çalışmada ele alınan tutundurma karması elemanları ile sadakat arasındaki ilişkilerin her birinin pozitif yönde ve güçlü bir ilişki olduğu ileri sürülebilir. Buna göre; işletmece uygulanan tutundurma karması faaliyetleri arttıkça, tüketici sadakatının de arttığı ifade edilebilir. Ek olarak, satış geliştirme faaliyetlerinin diğer tutundurma karmasında yer alan elemanlara göre tüketici sadakatını sağlamada daha etkin olduğu ifade edilebilir.

4. SONUÇ

Sadık tüketiciler, işletme tarafından sunulan ürünleri sürekli ve yüksek oranda almaya, fiyat değişimlerine karşı daha az direnç göstermeye ve çevresine söz konusu ürünü almaları doğrultusunda öneride bulunmaya daha çok eğilimlidirler. Bu doğrultuda, yoğun rekabet ortamı içerisinde işletmenin sürekliliğini sağlaması ve hatta rekabet avantajı elde edebilmesi için sadık tüketicilere sahip olması oldukça elzemdir. Sadık müşterileri elde etmek için müşteri memnuniyetinin oldukça önemli olduğu gerçeği, tutundurma karması ve unsurlarının, müşterilerin bir mal ya da hizmet satın alırken aradıkları faktörleri bilmelerine yardımcı olmaları bakımından işletmeler açısından oldukça gereklidir. Bu noktada, hangi tutundurma karması unsurunun tüketiciyi daha sadık hale getireceği hususunda yapılacak çalışmalar ve bu çalışmalar neticesinde belirlenecek stratejiler, işletmede uzun vadede kar artışını da beraberinde getirecektir.

Bu araştırmanın temel amacı, havayolu şirketleri tarafından gerçekleştirilen reklam, halkla ilişkiler, satış geliştirme ve doğrudan pazarlama faaliyetlerinin tüketici sadakati üzerindeki tesirini belirlemek ve ele alınan stratejilerden hangisinin tesirinin daha yüksek olduğunu ortaya koymaktır. Ek olarak, çalışmanın bir diğer amacı, katılımcıların demografik parametrelerine göre firmaya olan sadakat düzeyinde anlamlı bir farklılık olup olmadığını ortaya çıkarmaktır.

Çalışma sonucunda; havayolu şirketleri tarafından gerçekleştirilen tutundurma karması stratejileri ile tüketici sadakati arasında anlamlı ve pozitif bir ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Diğer sonuç ise, satış geliştirmeye yönelik faaliyetlerin tüketici sadakatini gerçekleştirmede, diğer tutundurma karmasına yönelik faaliyetlere göre daha etkin olduğudur. Sadakat düzeyi, demografik parametreler temelinde irdelendiğinde yaş parametresi ile sadakat düzeyi arasında anlamlı bir ilişkinin olduğu ifade edilebilir.

Çıkan sonuca göre, işletmelerin tüketici sadakatini arttırabilmesi adına; fiyat indirimleri, ürünün yanında ek ürünü ücretsiz sunma, örnek ürün verme ve çekiliş kuponları gibi uygulamalarda bulunması; hem geleneksel hem de dijital iletişim araçları aracılığıyla akılda kalıcı, dikkat çekici ve satın almaya yönlendirici reklamlara ağırlık vermesi; kurumsal imajını arttırmaya yönelik olarak hareket etmesi ve sadakat arttırıcı programlara daha fazla yönelmesi gerektiği ileri sürülebilir.

Çalışmanın birinci kısıtı, bütçe ve zaman yönünden kısıtta sahip olmasıdır. Yalnızca bir sektör üzerinden uygulamaya gidilmesi ve söz konusu sektörde kişisel satış yapılmaması sebebiyle çalışmaya kişisel satış unsurunun eklenememesi diğer kısıtları oluşturmaktadır. İleriki çalışmalarda sektörler arası karşılaştırmaya gitmek daha güvenilir sonuçları ortaya koyabilir.

KAYNAKÇA

1. Aaker, D.A. ve Jacobson, R. (1994). The Financial Information Content of Perceived Quality. *Journal of Marketing Research*, 31(2), 191-201.
2. Bilgihan, A. (2016). Gen Y Customer Loyalty in Online Shopping: An Integrated Model of Trust, User Experience and Branding. *Computers in Human Behavior*, 61 (2016), 103-113.
3. Chandon, P., Wansink, B. ve Laurent, G. (2000). A Benefit Congruency Framework of Sales Promotion Effectiveness. *Journal of Marketing*, 64 (4),65-81.
4. Chang, C. C. (2013). Examining Users' Intention to Continue Using Social Network Games: A Flow Experience Perspective. *Telematics and Informatics*, 30(4), 311-321.
5. Chioveanu, I. (2008). Advertising, Brand Loyalty and Pricing. *Game Economy Behavior*, 64, 68-80.
6. Cyr, D. (2008). Modeling Website Design Across Cultures: Relationships to Trust, Satisfaction, and E-Loyalty. *Journal of Management Information Systems*, 24(4), 47-72.
7. Dick, A.S. ve Basu, K. (1994). Customer Loyalty: Toward an Integrated Conceptual Framework. *Journal of the Academy of Marketing Science*, 22, 99-113.
8. Dutton, J.E., Dukerich, H.M. ve Harquailn, C.V. (1994). Organizational Images and Member Identification. *Administrative Science Quarterly*, 39(2), 239-263.
9. Ekinçi, Y. ve Riley, M. (2003). An Investigation of Self-Concept: Actual and Ideal Self-Congruence Compared in The Contest of Service Evaluation. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 10(4), 201-214
- 10.Flavián C, Guinalíu M. ve Gurrea R. (2006). The Role Played by Perceived Usability, Satisfaction and Consumer Trust on Website Loyalty. *Information & Management* 43, 1-14.
- 11.Gedenk, K.ve Neslin, S. (1999). The Role of Retail Promotion in Determining Future Brand Loyalty: Its Effect on Purchase Event Feedback. *Journal of Retailing*, 75 (94), 433-459.
- 12.Hallowell R. (1996). The Relationships of Customer Satisfaction, Customer Loyalty and Profitability: An Empirical Study. *International journal of Service Industry Management*, 7, 27-42.
- 13.Heim, G.R. ve Field, J.M. (2007). Process Drivers of E-Service Quality: Analysis of Data from An Online Rating Site. *Journal of Operations Management*, 25(5),962–984.

- 14.Hofacker, C.F. (2000). *Internet Marketing*, New York.:John Wiley & Sons.
- 15.Hsieh, A. T. ve Li, C. K. (2007). The Moderating Effect of Brand Image on Public Relations Perception and Customer Loyalty. *Marketing Intelligence & Planning*, 26(1), 26-42
- 16.Keller, K.L. (1993). Conceptualizing, Measuring, And Managing Customer-Based Brand Equity. *Journal of Marketing*, 57(1), 1-22.
- 17.Kılıç, N. (2010). *İlişkisel Pazarlamanın Müşteri Sadakati Yaratmadaki Etkisi: Bir Havayolu Taşıma İşletmesindeki Uygulamanın İncelenmesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- 18.Kotler, P. ve Armstrong, G. (2008). *Principles of Marketing*, 12. Baskı, Upper Saddle River, NJ: Prentice Hall.
- 19.Kwok, S. ve Unncles, M. (2005). Sales Promotion Effectiveness: The Impact of Consumer Differences at an Ethnic-Group Level. *Journal of Product and Brand Management*, 14(3), 170-186.
- 20.Luk, S. T. K. ve Yip, L. S. C. (2008). The Moderator Effect of Monetary Sales Promotion on Relationship Between Brand Trust and Purchase Behavior. *Brand Management*, 15 (6),452-464.
- 21.Manaled, J. Jose, M. C. ve Zacharias, S. (2007). Sales Promotions Good or Bad. *International Marketing Conference on Marketing and Society Bildiriler Kitabı içinde* (s.325-329), IJM-Khozikhode.
- 22.Mardigal, R. (2001). Social Identity Effects in A Belief-Attitude-Intentions Hierarchy: Implications for Corporate Sponsorship. *Psychology & Marketing*, 18(2), 145-165.
- 23.Mariole, V. P. ve Elina, B. D. (2005). Sales Promotion Effects on Consumer Based Brand Equity. *International Journal of Market Research*, 47 (2), 172-204.
- 24.Moorthy, S. ve Zhao, H. (2000). Advertising Spending and Perceived Quality. *Marketing Letters*, 11(3), 221-233.
- 25.Nour, M.I., Almahirah, M.S., Sultan, M. S. ve Sultan F. (2014). The Impact of Promotional Mix Elements on Consumers Purchasing Decisions. *International Business and Management*, 8(2),143-151.
- 26.Odom, M.D., Kumar, A. ve Saunders, L. (2002). Web Assurance Seals: How and Why They Influence Consumers' Decisions. *Journal of Information Systems*, 16 (2), 231-250.
- 27.Oliver, R.L. (1997). *Satisfaction: A Behavioral Perspective on the Consumer*, New York: McGraw Hill.

28. Omotayo, O. (2011). Sales Promotion and Consumer Loyalty: A Study of Nigerian Telecommunication Industry. *Journal of Competitiveness*, 4, 66-77.
29. Otim, S. ve Grover, V. (2006). An Empirical Study on Web-Based Services and Customer Loyalty. *European Journal of Information Systems*, 15, 527-541.
30. Rabinovich, E. ve Bailey, J.P. (2004). Physical Distribution Service Quality in Internet Retailing: Service Pricing, Transaction Attributes and Firm Attributes. *Journal of Operations Management*, 21, 651-672.
31. Ramanathan, R. (2011). An Empirical Analysis on The Influence of Risk on Relationships Between Handling of Product Returns and Customer Loyalty in E-Commerce. *International Journal of Production Economics*, 130(2011), 255-261.
32. Reichheld, F.F. ve Sasser, Jr. W.E. (1990). Zero Defections. Quality Comes to Services. *Harvard Business Review*, 68(5), 105-111.
33. Sen, S. ve Bhattacharya, C.B. (2001). Does Doing Good Always Lead to Doing Better? Consumer Reactions to Corporate Social Responsibility. *Journal of Marketing Research*, 38(2), 225-244.
34. Thirumalai, S. ve Sinha, K.K. (2005). Customer Satisfaction with Order Fulfillment in Retail Supply Chains: Implications Of Product Type In Electronic B2C Transactions. *Journal of Operations Management*, 23 (3-4), 291-303.
35. Weiwei, T. (2007). Impact of Corporate Image and Corporate Reputation on Customer Loyalty: A Review. *Management Science and Engineering*, 1(2), 57-62
36. Yoo, B., Donthu, N. ve Lee, S. (2000). An Examination of Selected Marketing Mix Elements and Brand Equity. *Journal of the Academy of Marketing Science*, 28(2), 195-211.
37. Yorgancılar Ç. (2014). *Özel Markalı Süt ve Süt Ürünlerinin Pazarlanmasında Tutundurma Stratejilerinin Önemi: Kocaeli İli Örneği*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Namık Kemal Üniversitesi Fen Bilimleri Fakültesi, Tekirdağ.
38. Zeithaml, V.A., Berry, L.L. ve Parasuraman, A. (1996). The Behavioral Consequences of Service Quality. *Journal of Marketing*, 60(2), 31-46.

**NAKIŞLI BİR KÖY ODASI: UŞAK SELVİOĞLU
KÖYÜ KONAĞI**

Doç. Dr. Elif GÜRSOY

**Uşak Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü,*

ORCID: 0000-0003-0147-8682

Giriş

Köy odaları köye gelen yolcuların ihtiyaçlarının karşılanması ve ağırlanması amacıyla inşa edilmiştir. Bununla birlikte sosyalleşme görevini de üstlenerek, iletişim kurma ve bir araya gelme faaliyetlerini barındırmıştır. Bu işlevleri ile milli kültürümüzün önemli unsurlarından olan köy odaları halk mimarisinin önemli verilerini oluşturmıştır.

Halk mimarisi, toplumun değer yargılarını ve dünya görüşleri ile gelenek, görenek ve inanç sistemlerini anlayanın yanında, aile ve akrabalık bağlarını, komşuluk ilişkilerini güçlendirerek anlatmaya kaynaklık etmektedir (Baran, 2006: 142-143). Köy yerleşmelerindeki ev, cami, mescit, köy kahvesi, fırın, samanlık, ambar, depo, değirmen, köprü, çeşme, çamaşırhane, kuyu, tuvalet, mısır çiti, su bendi, kümes, ağıl gibi halk mimarisi içerisinde bulunan köy odaları, mimarisinde sadeliği ile birlikte, yöreye özgü kolay temin edilebilen malzemelerin kullanımı kendine has özelliklere sahiptir (Uysal-Arat, 2014: 155). Konaklama ve toplanma işlevi yanında bünyesinde kendine özgü usul ve gelenekleri de barındırmaktadır (Çınar, 1987: 79; Büyükçanga, 1999: 720; Bulut, 2017: 14).

Köye gelen yabancıların misafir edildiği, her türlü ihtiyaçlarının karşılandığı köy odaları, köy halkının sosyal ve kültürel amaçlarla bir araya geldiği sosyal alanlardır (Ataman, 1978: 2467; Karpuz, 2014: 455; Karpuz, 2013: 145; Karaosmanoğlu-Demirci, 2016: 363). Esnaf, çiftçi, çoban, satıcı ve zanaatçılar bu mekanlarda ağırlanır, karşılıksız kendilerinin ve hayvanlarının ihtiyaçları karşılanırdı (Bozkurt, 2016: 209). Misafirperverliği ile öne çıkan köy odalarında ayrıca erkekler toplanır, anılar paylaşılır, yaşça büyükler dinlenir ve bir halk mektebi olarak da kullanılırdı (Karakaya, 2014: 93-100). Eğlencelerin düzenlendiği, düğün, bayram ve asker uğurlamaları gibi toplu etkinliklerin yapıldığı bu mekanlarda çeşitli oyunlar oynandığı da bilinmekte olup sözlü edebiyatın gelişimine de katkı sağlanırdı (Ersoy, 2017: 93; Karpuz, 2002: 227). Radyo ve televizyonun olmadığı dönemde sadece köy erkeklerinin bir araya geldiği köy odaları, özellikle kış aylarında kullanılırdı (Tay, 2016: 119).

Sosyal işlevi ile önemli köy odasının, konuk odası, misafir odası, barana odası, delikanlı odası, delikanlı teşkilatı, akran odası, yâren odası, adam odası, erkek odası, hanedan odası gibi adlarla anıldığı, ayrıca köy konağı şeklinde de isimlendirildiği görülmektedir (Yakıcı, 2010: 97; Kaderli, 2010: 108; Erarslan, 2014: 15).

Çoğu kullanım dışı olan, kaderine terk edilmiş bu yapılar çoğunlukla tescil altına alınmamıştır. Kullanılmadığından, bakımı ve onarımı sağlanamadığından yok olma tehlikesine açık bu yapılardan Uşak İli Merkez İlçesi Selvioğlu Köyü'ndeki oda, çalışmamızın konusunu oluşturmuştur. Tanıtımının yapılarak

bilim dünyasına kazandırılmasında, halk mimarisinin önemli örneklerinden birini teşkil etmesinin yanında yoğun süsleme programı önemli görülmüştür. Süslemesi ile bölgedeki diğer örneklerden ayrılan oda, ayrıca tarihlendirmeye çalışılmıştır. Uşak İlinde köy odası geleneğinin ilk örneklerinden biri olabileceği düşünülen Selvioğlu Köyü Konağı, Batı Anadolu duvar resmi örnekleri ile de benzerlikler sunmuştur.

Selvioğlu Köyü Konağı

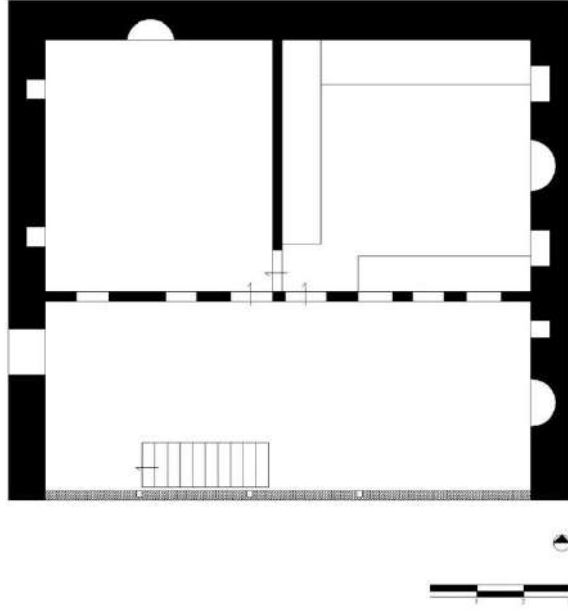
Uşak İli, Merkez İlçesi, Selvioğlu Köyü'nde yer alan konak iki katlıdır. Yığma duvar sistemiyle inşa edilen konak, kiremit kaplı kırma çatıyla örtülüdür. Alt katta ahır, üst katta dış sofaya açılan iki odadan oluşmaktadır (Fotoğraf 1-2, Çizim 1). Kullanılmayan yapı, ne yazık ki kaderine terk edilmiştir. Günümüze özellikle giriş cephesindeki çeşitli ekleme ve onarımlarla gelen konağın tescil kaydı yoktur.

Fotoğraf 1. Selvioğlu Köyü Konağı. Güney Cephe.

Fotoğraf 2. Selvioğlu Köyü Konağı. Kuzey ve Batı Cephe.

Çizim 1. Selvioğlu Köyü Konağı. Üst Kat Planı.

Alt kattaki ahır bölümü dikdörtgen planlı tek mekandan oluşmuştur. Tek girişi bulunan, yer yer ahşap ayaklarla desteklenmiş ahır bölümü ahşap kirişleme tavanlıdır. Bu bölümde kapı dışında yalnızca doğu cephede küçük bir pencere açıklığına yer verilmiştir (Fotoğraf 3).

Fotoğraf 3. Alt Kat. Ahır Bölümü.

Alt kattaki ahşap basamaklarla üst kata çıkış sağlanmakta olup sofaya ulaşılmaktadır. Ahşap merdivenin ilk basamağı olarak daire içerisine yerleştirilmiş papatya motifli devşirme bir taş kullanılmıştır. Yapının güney cephesini oluşturan sofa, üç adet ahşap ayak ile desteklenmiştir. Sofanın doğu cephesinin merkezinde ocağa yer verilmiş olup, ocağın kuzeyinde bir adet dolap nişi yer almıştır (Fotoğraf 4). Niş içerisinde iki ahşap raf ile üç bölüm oluşturulmuş dolap tek kanatlı bir kapağa sahiptir. Sofanın batı cephesinde yer alan bir açıklık, abdest alma yeri olarak kullanılmak üzere sonradan tasarlanmıştır.

Fotoğraf 4. Üst Kat. Sofa.

Üst katta, sofaya açılan iki oda aynı ölçülerde olup, yan yana konumlanmaktadır. Odalardan batıdaki oldukça sade görünümlü iken, doğudaki süslemeleri ile farklılık göstermektedir. Çalışma kapsamında bu nedenle süslemeli ve süslemesiz oda olarak anlatımı sağlanmaktadır.

Süslemesiz odada, sofadan ve süslemeli odadan geçişin sağlandığı iki kapı bulunmaktadır. Odanın kuzey cephesinin merkezinde ocak yer almaktadır (Fotoğraf 5). Odanın batı cephesinde ahşap raf ile iki bölmenin oluşturulduğu iki adet niş vardır. Odanın doğu cephesinin güney kesiminde süslemeli oda ile bağlantıyı sağlayan tek kanatlı ahşap kapı bulunur. Odanın sofaya bakan güney cephesinde iki pencere ve bir kapıya yer verilmiştir (Fotoğraf 6). Diğer kapıya benzer şekilde tek kanatlı olan ahşap kapı odanın güney cephesinin doğu kesiminde yer almıştır. Odaya ait pencereler, dikey dikdörtgen formludur. Ahşap söveli pencerelerde, içte ikili cam kanat, dört sıra küresel formulu ahşap korkuluk ve dışta iki kanatlı ahşap kepenk kullanılmıştır. Pencerelere ait çoğu bölüm yok olmuştur.

Süslemesiz oda çıtalı ahşap tavan ile örtülüdür. Sedir, dirseklik, yataklık ya da yüklük gibi bölümlerin bulunmadığı odanın, ağırlanan misafir için hazırlık yapılan servis alanı şeklinde kullanılabileceği gibi, gerektiğinde daha genç yaştaki toplulukların ağırlandığı bölüm şeklinde kullanılması muhtemeldir.

Fotoğraf 5. Üst Kat. Süslemesiz Oda. Kuzey Cephe.

Fotoğraf 6. Üst Kat. Süslemesiz Oda. Güney Cephe.

Süslemesiz odanın doğusunda yer alan ikinci oda, yoğun süslemesi ile farklılık göstermiştir (Fotoğraf 7). Kareye yakın mekanın kuzey cephesinde dört adet boyama teknikli bölüm ile iki adet tek kanatlı dolap nişine yer verilmiştir. Boyama teknikli panolar kartuşlar ile sınırlandırılmış olup, her bir kartuş içerisinde farklı düzenlemeye yer verilmiştir. Kök boyanın kullanıldığı resimler alçı sıva üzerine çok renkli olarak yapılmıştır. Ayrıca tavanaltı bölümünde de tüm cepheyi boydan boya kat eden bordür yine boyama tekniklidir. Odanın kuzey cephesindeki duvar resimlerini numaralandırmak suretiyle tanıttığımız olursak; 1 nolu süslemeli panoda, beyaz renkte zemin üzerinde üst üste yerleştirilmiş dört adet ağaç tasvir edilmiştir. Meyvesi ve yaprağı belirgin olmamakla birlikte ağaçların iki yanından çıkan ince dallar üzerinde mavi renkli çiçekler oluşturulmuştur. Dikey dikdörtgen forma sahip pano içte siyah renkli ince konturla çerçevelenmiştir. En alttaki ağacın gövdesi zemine oturur şekilde verilmesine rağmen diğerlerinin gövde formu çok belirgin değildir.

Fotoğraf 7. Üst Kat. Süslemeli Oda.

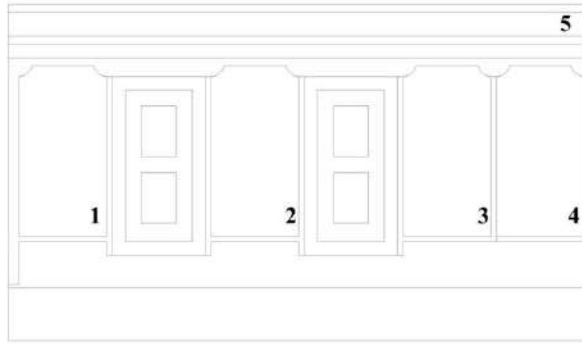
2 ve 3 nolu süslemeli panoda zeminde sarı renk kullanılmıştır. Panoda mavi renkli kulplu bir kap ve içerisinden çıkan bitkisel süslemeye yer verilmiştir. Yeşil renkte sık dallar üzerinde kırmızı ve mavi olmak üzere iki farklı çiçeğin kullanıldığı düzenlemede, kap içerisinde bitkiye ait kök bölümünü andıran bir bölüm de yer almıştır. Kap formu kaidesinde çeşitli farklar bulunmakla birlikte aynı düzenleme ve sarı zemini çerçeveleyen ince siyah kontur iki panoda da tekrar edilmiştir.

4 nolu süslemeli pano, 1 nolu panoya benzer şekildedir. Ancak zemine yerleştirilmiş ağaç gövdesi yukarıya doğru dal formuna dönüştürülerek dal boyunca çiçekler yerleştirilmiştir. İki yana uzayan çiçekler ile düzenleme farklılaştırılmakla birlikte küçük çiçekli mavi renkte dallar ile renk çeşitlemesi de sağlanmıştır. 1, 2 ve 3 nolu panolardakine benzer şekilde pano ince siyah kontur ile sınırlandırılmıştır. 1 nolu panoya benzer şekilde zemin beyaz renklidir.

5 nolu süsleme bordür şeklinde olup, odanın kuzey, doğu ve güney cephesini dolanmaktadır. Yalnızca mavi renkli çerçeveye sahip bordürde zemin 2 ve 3 nolu panodakine benzer şekilde sarı renktedir. Merkezinde basit çiçek motifinin yer aldığı çelenkler yine bir çiçek formu ile birbirine bağlanmıştır. Çelenklerde yeşil renge, çiçeklerde kırmızı renge yer verilmiştir. Düzenlemede girland motifine benzerlik söz konusudur (Fotoğraf 8, Çizim 2).

Fotoğraf 8. Üst Kat. Süslemeli Oda. Kuzey Cephe.

Çizim 2. Üst Kat. Süslemeli Oda. Kuzey Cephe.

Süslemeli odanın doğu cephenin merkezinde ocak kullanılmıştır. Ocağın iki yanında cephenin simetrik kuruluşunu vurgulayan ahşap kapaklı dolap nişleri yer almıştır (Fotoğraf 9). Ocağın üzerinde tavan seviyesine kadar, ajur teknikli ahşap süslemeye yer verilmiş olup, yapraklı kıvrımdal düzenlemesi kullanılmıştır. Ocağın hemen üzerinde 7 adet dikey dikdörtgen form içerisinde kemer oluşturulmuş, kemer ile dikdörtgen form arası yapraklı kıvrımdal ile dolgulanmıştır. Bu bölüm üzerinde, tavan seviyesine oluşturulmuş beşik kemer iki yanda dikey dikdörtgen iki süslemeli pano ile sınırlandırılmıştır. Kemer içerisinde ve diğer bölümlerde ajur teknikli yapraklı kıvrımdal düzenlemesi yer almıştır (Çizim 3). Ocağın iki yanında ve dolap nişlerinin iki yanında sıva üzerine kök boya uygulaması ile yapılmış duvar resimli süslemeli panolar kullanılmıştır. Panolardaki renklere uygun olarak, ocak kemerine ait köşeliklerde sarı,

kahverengi ve yeşil renk, süsleme oluşturulmadan yalnızca fırça darbeleri ile renklendirilmek suretiyle uygulanmıştır.

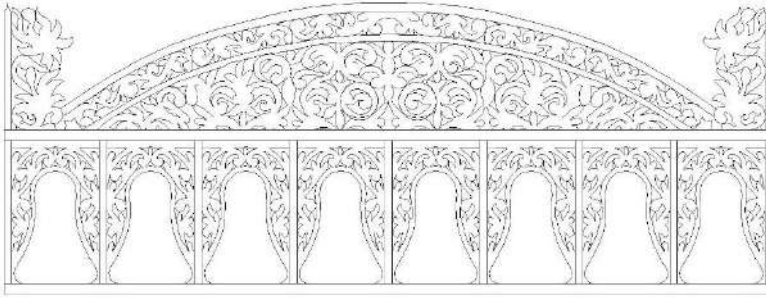
Doğu cephede 6 ve 7 nolu süslemeli panoda selvi ağacı tekli olarak görülmektedir. Selvi ağacının gövdesi zemine oturur şekilde verilmesinin yanında 7 nolu panoda üstteki kısa kenardan, 6 nolu panoda ise yandaki uzun kenardan taşıntı yapmaktadır. Bu durum konturlerin öncesinde oluşturularak içinin süsleme ile doldurulduğunu göstermektedir. 6 nolu panoda zemini sarı renk, 7 nolu panoda ise zemini beyaz renk oluşturmaktadır. İki pano da ince siyah kontur ile sınırlandırılmıştır.

8 nolu süslemeli panoda, kuzey cephedeki 1 nolu panodaki düzenleme biraz daha dar bir alanda tekrar edilmiştir. Yan dalların yer almadığı süslemede üst üste beş ağaç formu kullanılmıştır. Zeminde sarı rengin kullanıldığı panoda gövde için kahverengi, dairesel formlu ağaç için sarı tonları uygulanmıştır.

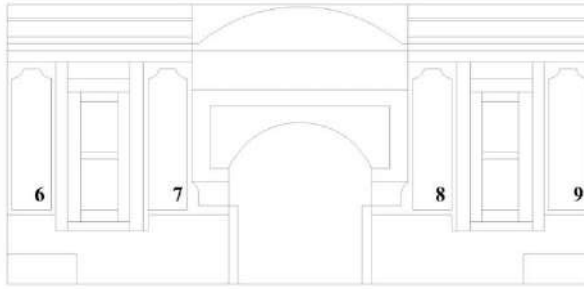
9 nolu süslemeli panoda zeminden doğan kıvrım dal süslemesi, iki yana açılan çiçeklerle birlikte kullanılmıştır. Yaprakların yeşil, çiçeklerin kırmızı düzenlendiği panoda, zemin beyaz renktedir. İnce siyah kontur ile sınırlandırılmış panoda üst bölümde süsleme çerçeveden taşmıştır (Çizim 4).

Fotoğraf 9. Üst Kat. Süslemeli Oda. Doğu Cephe.

Çizim 3. Üst Kat. Süslemeli Oda. Ocak Süslemesi.

Çizim 4. Üst Kat. Süslemeli Oda. Doğu Cephe.

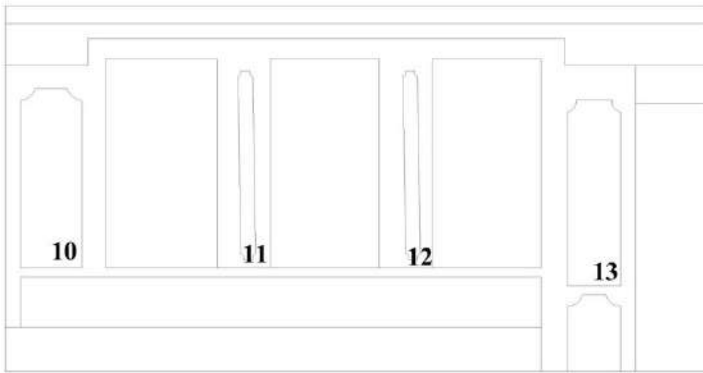
Süslemeli odanın güney cephesinde, üç adet pencere ve odaya sofadan girişi sağlayan kapı bulunmaktadır. Bu cephede de açıklık ile duvar arasında ve açıklıklar arasında süslemeli panolar yer almaktadır.

10 ve 13 nolu süslemeli pano bulundukları alana göre diğer iki panodan daha geniş tutulmuştur. 9 nolu süslemeli panonun büyük benzerlik ile tekrarlandığı panolarda hemen hemen zeminin merkezinden doğan çiçekli ve yapraklı kıvrımdal motifi işlenmiştir. 10 nolu panoda sümbüle benzer çiçek mor renkte iken 13 nolu panoda kırmızı renkte gonca görünümü ile motif çeşitlendirilmiştir. İki panoda da zemin sarı renkte olup siyah ince kartuş ile sınırlandırılmıştır.

11 ve 12 nolu süslemeli pano, aynı cephedeki 10 ve 13 nolu pano ile doğu cephedeki 9 nolu pano ile benzerlik göstermiştir. 11 ve 12 nolu pano, pencere açıklıkları arasına yerleştirildiğinden, bu bölüme uydurularak oldukça dar tutulmuştur. Zeminden çıkan yapraklı kıvrımdalın iki yönünde tekli çiçek motifine yer verilmiştir. İki panoda da zeminde beyaz renk, süslemede kırmızı ve yeşil kullanılmıştır. Süslemenin uygulandığı alanın darlığı nedeniyle ayrıca bir siyah kontura rastlanmamıştır (Fotoğraf 10, Çizim 5).

Fotoğraf 10. Üst Kat. Süslemeli Oda. Güney Cephe.

Çizim 5. Üst Kat. Süslemeli Oda. Güney Cephe.

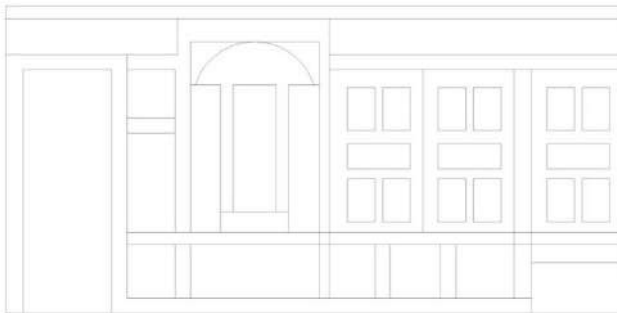
Kuzey, doğu ve güney cephede yer alan panolar tek renkli geniş bir bordür ile çerçevelenmiştir. Mavi rengin kullanıldığı bordür ince siyah konturlarla sınırlandırılmakla birlikte, panoların sütunlar arasına yerleştirilmesi hissini çağrıştırmıştır. Üstte çeyrek daire formu oluşturularak verilmeye çalışılan taşıyıcı sistem özellikle kuzey cephede dolap üzerinde de devam ettirilmiş, çapraz olarak bölümlere ayrılarak baklava formu ile ayaklar arası bağlantı yansıtılmıştır. Mavi renkte kalın bordürler içerisinde ince siyah korturlar kullanılarak panolar düzenlenmiştir. Tavan seviyesindeki bordür (5 nolu), güney cephedeki pencere

aralarında oluşturulan dar panolar (11 ve 12 nolu) dışında tüm panolarda ince kontur ile kalın bordür arasında beyaz bölüm süslemesiz bırakılmıştır.

Ocağın bulunduğu cephenin karşısındaki batı cephede, süslemesiz odaya bağlantıyı sağlayan kapı ve tavan yüksekliğinde yüklük kullanılmıştır. Beş dikey bölümden oluşan yüklük bölümünün kuzeyindeki birim gusülhane olarak tasarlanmıştır. Bunun dışında iki kanatlı geniş yüklüğün ve güneyinde, ahşap niş ile süslemeli raflar oluşturulmuştur (Fotoğraf 11, Çizim 6). Misafir ağırlama ve toplantı düzenleme işlevi doğrultusunda, çeşitli ikramların bulundurulduğu şerbet ya da suyun servis edildiği raf düzenlemesinde ocak süslemesine benzer ajur teknikli S-C ve kıvrımdal süslemesi uygulanmıştır (Çizim 7). Niş dışında kalan bölümde tavan seviyesinde 5 nolu süslemeli bordür devam ettirilmiştir.

Fotoğraf 11. Üst Kat. Süslemeli Oda. Batı Cephe.

Çizim 6. Üst Kat. Süslemeli Oda. Batı Cephe.

Çizim 7. Üst Kat. Süslemeli Oda. Batı Cephe. Raf Süslemesi.

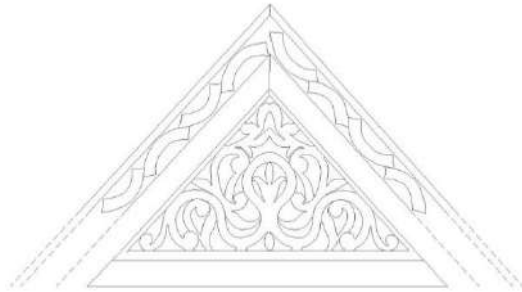
Çıtalı ahşap tavan ile örtülü süslemeli odada, tavanın merkezinde ikinci bir kare alan oluşturulmuştur. Bu alan köşelerde üçgenler oluşturularak sekizgene dönüştürülmüştür. Sekizgen ayrıca bir çökertme halinde vurgulandığı gibi çıtalarla iç içe 4 adet sekizgen meydana getirilmiştir. En içteki sekizgen süsleme ile dolgulandırılmıştır (Fotoğraf 12). Ajur yapıştırma teknikli S kıvrımı süslemeli tavan göbeğinin merkezinde yüzeyden sarkan kolazak motifi kullanılmıştır (Çizim 8). Sekizgen ile içteki kare arasındaki üçgen alanlarda yapraklı kıvrımdal motifi yer almıştır (Çizim 9). Kare formu ayrıca S kıvrımı bordür çevrelemiştir. Tavanın duvar ile bağlantılı kenarları boyunca da çift sıra zikzak düzenleme ile ikinci bir çerçeve söz konusu olmuştur. Ahşap yüzey ile mavi renk atlamalı olarak kullanılarak hareketli bir tavan meydana getirilmiştir. Boyarmaddenin duvar resmi dışında tavanda da kullanılmış olması hem sıva üzerinde hem ahşap yüzeyinde renklendirmede yoğunluğu sağlamış ve odanın nakışlı vurgusunu arttırmıştır.

Fotoğraf 12. Üst Kat. Süslemeli Oda. Tavan.

Çizim 8. Üst Kat. Süslemeli Oda. Tavan Göbeği.

Çizim 9. Üst Kat. Süslemeli Oda. Tavan Süslemesi.

Odanın zemini ahşap çıtalıdır. Ocak bölümünde alçak bir sekiye yer verilmiştir. Odanın kuzey ve güney cephesi boyunca toplantılarda oturma ve yatılı misafirin konaklaması işlevi için kullanılan ahşap sedire yer verildiği görülmüştür.

Değerlendirme

Günümüzde kullanılmayan Selvioğlu Köyü Konağı Uşak'taki diğer köy odalarına tasarımı ile benzerlikler sunmuştur. Uşak İli merkez ilçe ve diğer ilçelerde yer alan köy odaları tek katlı, iki katlı ve üç katlı düzenlenmiş, iki katlı örnekler en fazla örneği teşkil etmiştir (Gürsoy, 2018). Çalışmanın konusunu oluşturan Selvioğlu Köyü Konağı da iki katlı örnekler içerisinde yer almıştır. Benzer şekilde Konya Gökyurt (Kilistra), Antalya Akseki, Çankırı, Sinop Boyabat, Konya Ilgın Beykonak (Tekke Köyü) gibi yerleşimlerde yer alan örnekler de Uşak ili geneli örnekleri gibi iki katlı tasarlanmıştır (Numan, 1981: 591-634; Çal, 1998: 46-54; Karpuz-Bozkurt, 2013: 345-360; Bozkurt, 2016: 201-216; Tay, 2016: 118-141).

Uşak ili örnekleri ile benzerlik gösteren bölümlerden biri de ahırdır. Selvioğlu Köyü Konağı'nda sadece ahır olarak kullanılmış alt kat, tek bir mekan halinde düşünülmüştür. Kirişleme ahşap tavanlı ahır, aydınlatmanın yer almadığı son derece sade görünümü ile Uşak köy odalarındaki ahır bölümünün plan özelliklerini tekrar etmiştir.

Köy odalarında asıl toplanma ve konaklama işlevini barındıran odanın yer aldığı üst kat alt kata göre daha özenlidir. İşleve yönelik mekan kurgusuna sahip üst kat Selvioğlu Köyü Konağı'nda dış sofalıdır ve dış sofaya açılan iki oda bulunmaktadır. Bu plan şeması Uşak'taki diğer köy odaları ve konut örnekleri ile de benzerlik göstermektedir.

Ağırlama mekanı olarak kullanılan oda, oda içerisinde yer alan öğeleri ile toplanma, ısınma ve konaklama amacını yansıtmaktadır. Bu nedenle de mekanda en önemli öge ocaktır. Ocak dışında yine amaca yönelik tasarlanan ahşap sedir, oturak ve yatak görevi görmektedir. Sade planlı köy odalarında süsleme bu nedenle esas toplanma alanı olan oda içerisinde karşımıza çıkmaktadır. Uşak İli köy odalarında nadiren süsleme görülmekle birlikte, süsleme ocakta, kapı kanatlarında ve dolaplarda yer almaktadır. Ayrıca ahşap süslemeye tavan göbeklerinde yer verilmekte ve genel olarak S-C kıvrımı süslemeyi meydana getirmektedir (Gürsoy 2018). Selvioğlu Köyü Konağı yoğun ahşap süslemesi ile Uşak örneklerinden farklılaşmaktadır.

Selvioğlu Köyü Konağı'nda esas oda mekanında ahşap süslemeye bolca yer verilmiştir. Ajur tekniğinin kullanıldığı süsleme ocakta, raflarda ve tavanda karşımıza çıkmıştır. S-C kıvrımı ve kıvrımdal bezemesinin göze çarptığı yoğun süsleme programı, Uşak'ta Sivash İlçesi Selçikler Kasabası Hacıların Odası örneğine benzerlik göstermiştir. Süslemedeki benzerlik, aynı ustanın elinden çıkmış olabileceği düşüncesini muhtemel kılmıştır. İl genelinde 1900 ile 1940 yılları içerisinde yapıldığı tespit edilmiş ve 1960 senesine kadar kullanımı sürdürülmüş köy odalarının aksine süslemesi ile farklılaşan Hacıların Odası

1029/1619-20 tarihini içermesi ile en erken tarihli örnek durumundadır (Gürsoy, 2022: 176). Benzer ahşap süsleme programına sahip oluşu ile, Selvioğlu Köyü Konağı'nın tarihlendirilmesine de katkı sağlamıştır, konağın tarihlendirmesinde 17. yüzyıl işaret edilebilir olmuştur.

Selvioğlu Köyü Konağı'nda ahşap süsleme dışında duvar resmine de yer verilmiştir. Duvar resimleri kalemişi tekniğinde yapılmıştır. Kalemişi süslemesinde sarı, kırmızı, yeşil, mavi, mor, siyah ile kahverengi kullanılmıştır. Resimlerde yapraklı kıvrımdal kompozisyonu, ağaç ve kap formu içerisinden çıkan bitki düzenlemesi işlenmiştir. Siyah ince bir kontur ile pano içerisine yerleştirilmiş kompozisyonlarda, zemin sarı ya da beyazdır. Siyah kontur dışında mavi renkte ikinci bir çerçeve oluşturularak ayrıca cephe tasarımı tamamlanmıştır. Resimlerde yüzeysel ve şematik tasvirlerle minyatür geleneğinin devam ettiği görülmüştür. Gölge ve perspektifin olmadığı resimlerde sarının ve kahverenginin farklı tonları kullanılarak ışık ve gölge oluşturulmuş, perspektif verilmeye çalışılmıştır.

18. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'na giren barok, rokoko gibi üsluplar özellikle duvar süslemesinde kullanılan kalemişi tekniği ile renk, konu ve figür repertuarı düşünüldüğünde yapıların vazgeçilmezi olmuştur (Hatipoğlu, 2007: 10-26; Akar- Keskiner, 1978: 21; Taşel, 2011: 16-25; Yalçın, 2007: 133-141; Bağcı-Çağman-Renda-Tanırdı, 2006: 296; Nemlioğlu, 1986: 6-8; Tura, 1973: 7; Renda, 1985: 1530-1533; Ödekan, 1997: 933-934; Gülümser, 1998: 24-32). Panolar içerisinde yer alan bitkisel kompozisyonların en erken örneği Topkapı Sarayı III. Ahmed Yemiş Odası'nın duvar yüzeylerinde uygulanmıştır. İzmir Ödemiş Bademli'de Kılıczade Mehmet Ağa Camii (1881), Birgi'de Çakırağa Konağı (19. yüzyıl ilk yarısı), Denizli Acıpayam'da Yazırköyü Camii (19. Yüzyıl), Denizli Akköy'de Yukarı Camii (1878-1909), Muğla'da Şeyh Camii (16. Yüzyıl) ile Kurşunlu Camii (14. yüzyıl), Denizli Boğaziçi Kasabası'nda Eski Camii (1774/75), İzmir Mordoğan'da Eski Mordoğan Köyü Camii (18. yüzyıl), Manisa Kula'da Emre Köyü Camii (1808-1822) ile Kurşunlu Camii (1496), Beyşehir'de Köşk Köyü Mescidi, Kırşehir Mucur'da Hüseyin Ağa ve Emine Hanım Camileri (19. yy sonu), Giresun Yağlıdere Köyü'nde Tekke Camii, Yozgat Cevahir Ali Efendi Camii (1788), Manisa Soma'da Hızır Bey Camii (1791) ile Damgacı Camii (19. yy ilk yarısı), Yozgat'ta Başçavuşoğlu Camii (1801) gibi yapılar bu tür resimlerin bulunduğu örnekler arasında yer almıştır (Kuyulu, 1994: 154-156; İnce, 2001: 74-77; Arık, 1976: 52; Çağlıtütüncügil, 2012: 140-160; Bozer, 1987: 15-22; Önge, 1970: 291-296; Tali, 2013: 504-528; Tali, 2014: 494; Arık, 1973: 10-26; Kuyulu, 1988: 67-68).

Sade mimari tasarımı ile birlikte, 18. ve 19. yüzyıl süsleme programında önemli bir yere sahip kalemişi tekniği ile yapılan duvar süslemeleri ile ünik bir

örnek durumundaki Selvioğlu Köyü Konağı'nda, resimlerin kim tarafından ne zaman oluşturulduğu tespit edilememekle birlikte, Batı Anadolu ustalarına dikkati çekmektedir. Bir köy yerleşiminde bu denli süslemenin kullanılması ile birlikte, dönemin süsleme yaklaşımının yapı türü ayırt etmeksizin uygulanmış olduğu ön plana çıkmıştır.

Misafirperverliğin ve sosyal yaşamın önemini zamanımıza aktarmaya devam eden ancak aynı zamanda zorlukla ayakta duran Selvioğlu Köyü Konağı, mimarisi ve süslemesi ile Uşak'ta köy odaları içerisinde önemli bir yere sahiptir. Bu önemi ile birlikte tanıtımının yapılması, korunması, yaşatılmasının amaçlanması zaruri görülmüştür. Bakımsız ancak nakışları ile sıcacık görünen konak, zamana direnişini dördüren önemli bir halk mimarisi ürünüdür.

Kaynakça

1. AKAR, A-KESKİNER, C. (1978), *Türk Süsleme Sanatlarında Desen ve Motif*, İstanbul: Tercüman Sanat ve Kültür Yayınları.
2. ARIK, R. (1973), *Batılılaşma Dönemi Türk Mimarisi Örneklerinden Anadolu'da Üç Ahşap Cami*, Ankara.
3. ARIK R. (1976), Yozgat'da Resimli Bir Cami ve Bir Ev: *Sanat Dünyamız*, 3/7, 24-32.
4. ATAMAN, M. (1978), Konya Köylerinde Misafir Odaları: *Türk Folklor Araştırmaları Dergisi*, 51, 67-2468.
5. BAGCI, S.-ÇAĞMAN, F.-RENDİ, G.-TANINDI, Z. (2006), *Osmanlı Resim Sanatı*, İstanbul.
6. BARAN, M. (2006), Halk Mimarisinin Halkbilimi Bağlamında Değerlendirilmesine Harran Evleri Örneği: *Milli Folklor*, 72, 142-156.
7. BOZER, R. (1987), Kula-Emre Köyünde Resimli Bir Cami: *Türkiyemiz*, 53, 15-22.
8. BOZKURT, T. (2016), Konya-Gökyurt (Kilistra) Köy Odaları: *Milli Folklor*, 109, 201-216.
9. BULUT, M. (2017), Sivas İlbeyli Köy Odaları: *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 4/1, 13-31.
10. BÜYÜKÇANGA, M. (1999), Osmanlı Döneminden Günümüze Devam Eden Konya İli Kadınhanı İlçesi Meydanlı Köyünde Bulunan Köy Odaları: *Uluslar Arası Kuruluşunun 700. Yıl Dönümünde Bütün Yönleriyle Osmanlı Devleti Kongresi 07-09 Nisan 1999*, 719-724.
11. ÇAGLITÜTÜNCÜGİL, E. (2012), Eski Mordogan (İzmir) Köyü Camii Süslemeleri: *SDÜ. Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 25, 139-162.
12. ÇAL, H. (1998), The Architecture of Boyabat Village Houses: *The Ottoman House Papers from the Amasya Symposium 24-27 September*, 46-54.
13. ÇINAR, K. (1987), Köy Odası (Misafirhane): *Selçuk Üniversitesi Mühendislik-Mimarlık Fakültesi Dergisi*, 2/2, 79-87.
14. ERSOY, G.A. (2017), Yozgat Büyükcincirli Köyü Köy Odaları: *Kalemişi*, 5/10, 91-117.
15. GÜLÜMSER, S. (1998), *Osmanlı Dönemi Öncesi Anadolu'da Boyalı Nakışlar*, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
16. GÜRİSOY, E. (2018), *Uşak Köy Odaları (Yaren Odaları)*, İzmir: Ege Üniversitesi Basımevi.

- 17.GÜRSOY, E. (2022), Süslemeli Bir Köy Odası: Selçuklular Kasabası Hacıların Odası: *Milli Folklor*, 34/17/134, 172-181.
- 18.HATİPOĞLU, O. (2007), *XIX. Yüzyıl Osmanlı Camilerinde Kalem işi Tezyinatı*, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- 19.İNCE, K. (2001), Yukarı Camii/Akköy-Denizli: *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2, 65-77.
- 20.KADERLİ, Z. (2010), Deliorman Türk Sözel Kültüründe Adam Odaları ve Oda Geleneği: *Türkbilig*, 20, 107-126.
- 21.KARAKAYA, Y. (2014), *Köy Odaları ve Oda Yarenlikleri Ayakta Kalan Kalan Köy Odaları*, Ankara: Gökçe Ofset.
- 22.KARAOSMANOĞLU, H.-DEMİRCİ, H.S. (2016), Sorgun Cihanşarlı Köyünde Yok Olmaya Başlamış Ahşap Oymadan Yapılan Köy Odaları: *I. Uluslararası Bozok Sempozyumu 05-07 Mayıs 2016 Bildiri Kitabı 4*, 361-368.
- 23.KARPUZ, H. (2014), İç Anadolu Bölgesi Köy Odaları: *XVI. Ortaçağ-Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri 18-20 Ekim 2013*, 1, 455-462.
- 24.KARPUZ, H. (2013), Kadınhanı'nda Halk Mimarisi: *Prof. Dr. Hakkı Önkol'a Armağan*, 131-147.
- 25.KARPUZ, H. (2002), Konya'da Halk Mimarisi: *Erdem*, 13/38, 223-258.
- 26.KARPUZ, H.-BOZKURT, T. (2013), Ilgın-Beykonak (Tekke) Köyü'nde Halk Mimarisi: *K. Levent Zoroğlu'na Armağan*, 345-360.
- 27.KUYULU, İ. (1994), Bademli Kılıczade Mehmet Ağa Camii (Ödemiş/İzmir): *Vakıflar Dergisi*, XXIV, 147-158.
- 28.KUYULU, İ. (1988), Geç Dönem Anadolu Tasvir Sanatından Yeni Bir Örnek: Soma Damgacı Camii: *Arkeoloji-Sanat Tarihi Dergisi*, 4, 67-78.
- 29.NEMLİOĞLU, C. (1986), Kalem işi Teknikleri: *Antika, The Turkish Journal of Collectable Art*, 2/17, 6-8.
- 30.NUMAN, İ. (1981), Çankırı'da Yârân Sohbetleri ve Sohbet Odaları: *Vakıflar Dergisi*, 13, 591-634.
- 31.ÖDEKAN, A. (1997), Kalemkârî: *Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi*, 2, 933-934.
- 32.ÖNGE, Y. (1970), Anadolu'da XIII-XIV. Yüzyılın Nakışlı Ahşap Camilerinden Bir Örnek: Beyşehir Köşk Köyü Mescidi: *Vakıflar Dergisi*, IX, 291-296.
- 33.RENDA, G. (1985), 19. yy' da Kalem işi Nakış-Duvar Resmi: *Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, 6, 1530-1535.

- 34.TALİ, Ş. (2013), Kırşehir/Mucur'daki Hüseyin Ağa Camii ile Emine Hanım Camii'nin Kalemışleri: *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6/25, 504-528.
- 35.TALİ, Ş. (2014), Giresun Yağlıdere Tekke Köyü Cami Kalem İşi Bezemeleri: *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7/31, 489-497.
- 36.TAŞEL, Z. (2011), *Konya İlinde Bulunan Mevlana Celâleddin-i Rumi Müzesine Ait Tavan ve Duvar Resimlerinin İncelenmesi*, Ankara: Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- 37.TAY, L. (2016), Türk Halk Mimarisinin Kamusal Yansıması Olarak Akseki Köy Odaları: *Cappadocia Journal of History and Social Sciences*, 7, 118-141.
- 38.TURA, G. (1973), Türk Süsleme Sanatlarından Kalemışleri: *Arkitekt*, 1973-02/350, 7.

ALAŞEHİR YILDIRIM BEYAZIT CAMİİ ÜZERİNE GÖZLEMLER

Doç. Dr. Elif GÜRSOY

Uşak Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü,

ORCID: 0000-0003-0147-8682

Alaşehir / Philadelphia

Ege Bölgesi'nde Manisa'ya bağlı ilçe merkezi olan Alaşehir / Philadelphia, Lidya Bölgesi'nin doğu ucunda bulunmaktadır. Sardis'in (Salihli) yaklaşık 45 km. güneydoğusunda yer almakta olup, Sardis ve Laodikya arasındaki bulunan eski ana güzergahı üzerindedir (Ceylan, 2004: 1; Emecen, 1989: 342). Günümüzde batısında Zeytin (Kuru) Deresi, doğusunda Sarıkız Deresi ile kuzeyinde Salihli-Denizli karayoluna kadar ulaşır. İlçede 7 belediye, 66 köy ve köye bağlı 99 mahalle bulunmaktadır (Manisa İl ..., 2008: 35).

Alaşehir / Philadelphia ve çevresinde Neolitik Çağ, Kalkolitik Çağ ve Tunç Çağına tarihlendirilen yerleşimler ortaya çıkarılmıştır (Akdeniz, 2010: 1-26). Gavurtepe Höyüğü'nde Erken Tunç Çağı'na ve M.Ö. 2000'li yıllara tarihlenen buluntular, yoğun bir iskânın varlığına işaret etmiştir. Höyükte ayrıca Troia evreleriyle benzerlikler gösteren malzemeler ele geçmiştir, Geç Helenistik-Erken Roma dönemi buluntuları elde edilmiştir (Meriç, 1990: 179).

Bölge, yaklaşık M.Ö. 150-138 yılları arasında Bergama Kralı II. Attalos Philadelphos tarafından kurulmuştur. Gavurtepe Höyüğü'nün yanında kurulduğu bilinmektedir. II. Attalos Philadelphos bu bölgeye Makedonyalı Kogamostal göçmenleri yerleştirmiş, nüfusun artması sağlanmıştır. Kent, Gediz Vadisi'nin doğusunda, Ege kıyılarını İç Anadolu bölgesine bağlayan yollara hakim bir kale-şehir olarak gelişim göstermiştir. Bölge "Lidya Bölgesi'nin Anahtarı" olarak isimlendirilmiştir. Kentin Bergama Krallığı'na ait dönemi çok uzun sürmemiş, kısa bir süre sonra kent, M.Ö. 133'de, Roma egemenliğine girmiştir (Ceylan, 2004: 33; Emecen, 1989: 342). Roma İmparatorluğu'nun 395'te ikiye bölünmesinden sonra, Doğu Roma İmparatorluğu toprakları içerisinde kalan Alaşehir / Philadelphia, Lydia eyaleti sınırları içinde yer almıştır. 6. yüzyılda Roma İmparatorluğu toprakları içinde, önemli şehirlerden olduğu bilinmektedir (Erdoğan, 2013: 6).

11. yüzyılın ikinci yarısında Selçukluların Anadolu topraklarına yayılmaları esnasında Alaşehir / Philadelphia, Süleyman Şah tarafından, 1075-1076'da ele geçirilmiştir (Yınanç, 2001: 291). I. Kılıçarslan'ın ölümünden sonra bölge 1107'den itibaren Bizans'ın eline geçmiştir. 1335'de Aydınoğulları himayesine girmiştir. Osmanlı Devleti padişahlarından Yıldırım Bayezid (1389-1403), 1390/91'de Anadolu Seferi sırasında Alaşehir / Philadelphia'yı topraklarına katmıştır (Ceylan, 2004: 37-46). Osmanlı idaresine dahil olana kadar pek çok savaş geçirmiş olan bölge, bir kaza olarak kalmıştır (Yınanç, 2001: 292). 16. yüzyıl başına tarihlenen bir tahrir defterinde, şehrin 15 mahalleden meydana geldiği ve 4000 nüfuslu olduğu kayıtlıdır. 17. yüzyılda ise daha da gelişerek 24 mahalleye sahip olduğu ve canlı bir ticaret merkezi olarak görüldüğü bilinmektedir (Emecen, 1989: 343). Bölgeyi ziyaret eden Evliya Çelebi, dört

haftada bir kurulan büyük bir pazardan, 70 boyahanesi bulunduğundan, boyaları ve tabakhaneleri ile tanındığından bahsetmektedir (Çelebi, 1971: 64). 18. ve 19. yüzyılda özellikle İzmir-Kasaba demiryolunun 1 Mart 1875'te yerleşime ulaşması nedeniyle bölgenin önemi artmıştır. 18. yüzyıl ortalarında 7000-8000 olan nüfusu, 1890'da 22.000'e kadar çıkmıştır. 26 Haziran 1920'de Yunan işgali sonucu, bölge harap halde iken Cumhuriyet döneminde yeniden imar edilmiştir (Emecen, 1989: 343; Erdoğan, 2013: 11).

Yıldırım Beyazıt Camii

Alaşehir'in en büyük camisi olan Yıldırım Bayezid Camii, Beşeylül Mahallesi'nde, İsmet Paşa-Kuyucak ve Kışla caddelerinin kesişiminde, halk tarafından Üçayak ya da St. John adıyla bilinen Aziz İoannes Kilisesi kalıntılarının karşısında bulunmaktadır (Ftg. 1.). Yıldırım Bayezid'in Alaşehir'i 1391'de ele geçirdiğinde, bölgenin en büyük kilisesi olan Aziz İoannes Kilisesi'nin tam karşısına Yıldırım Beyazıt Camii'ni yaptırdığı bilinmektedir (Ayverdi, 1966: 366-367; Modjtehed, 1988: 20; Akıncı, 1949: 102-103).

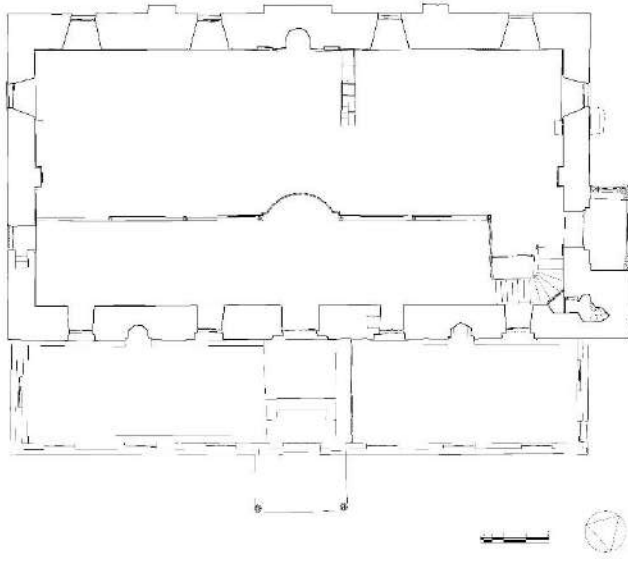

Ftg. 1. Yıldırım Beyazıt Camii. Genel Görünüş.

Geniş bir avlu içerisinde yer alan cami, dikdörtgen planlı ahşap tavanlı harim, harimin kuzeyindeki son cemaat yeri ve harimin kuzeybatı köşesine bitişik minareden oluşmaktadır. Avlu içerisinde ayrıca şadırvan ve abdest alma yeri bulunmaktadır. Yapı Marsilya tipi kiremit kaplı kırma çatı ile örtülmüştür (Ftg. 2., Çizim. 1.).

Ftg. 2. Yıldırım Beyazıt Camii. Kuzey Cephe.

Çizim. 1. Yıldırım Beyazıt Camii Planı (M.T. Dönmez, 2021).

Caminin yatay dikdörtgen planlı hariminde zemin ahşap kaplamalıdır. Ahşap tavan ile örtülü harimin kuzeyinde kadınlar mahfili bulunmaktadır. Kadınlar mahfili 6 adet ahşap paye ile taşınmaktadır (Ftg. 3.).

Ftg. 3. Yıldırım Beyazıt Camii. Kadınlar Mahfili.

Harimin güney cephesi simetrik olup, cephenin merkezinde mihrap yer alır. Basık kemerli kavsaraya sahip mihrap iki yandan yivli plasterlerle sınırlandırılmıştır. Plasterlerin başlık bölümünde akantus motifine ve basık kemerli kvasara köşeliklerinde tekli çiçek motiflerine yer verilmiştir. Mihrap cephesinde zeminden belli bir seviyeye kadar ahşap kaplama kullanılmıştır. Diğer bölümler sıvalı ve boyalıdır. Mihrabın batısında yer alan minber basit ahşap kuruluşudur (Ftg. 4.).

Ftg. 4. Yıldırım Beyazıt Camii. Harim Güney Cephe.

Mihrabın iki yanında yuvarlak kemerli ikişer pencere kullanılmıştır. Her bir pencerenin üst seviyesinde dikey dikdörtgen formlu, plastik malzemeli üst seviye pencereleri yer almıştır. Cephede ayrıca, pencerelerin kemer formuna uygun tasarlanmış alçı süslemeye yer verilmiştir. Kıvrımdal ve çiçek motifinin kullanıldığı alçı süslemeye benzer, pencere aralarında oval kartuşlu madalyon süslemesi de kullanılmıştır.

Harimin batı cephesinde, güney cephedeki kemerli pencere ve kemer formuna uygun alçı süslemenin tekrarlandığı bir pencere bulunmaktadır. Harimin güzey duvarına yakın kesimde yer alan pencere açıklığı dışında, bir de kapı açıklığı ver almaktadır. Ayrıca cephenin kuzey köşesinde minareye çıkışı sağlayan bir kapı açıklığı daha bulunmaktadır. Cephede, zeminden belirli yüksekliğe kadar ahşap kaplama, üstte ise sıva ve boya görülmektedir (Ftg. 5.).

Ftg. 5. Yıldırım Beyazıt Camii. Harim Batı Cephe.

Harimin doğu cephesinde iki pencere açıklığı kullanılmıştır. Pencerelerden biri daha küçük boyutta olup daha alçak kottadır. Ayrıca güney ve batı cephedeki açıklıklardan alçı süslemenin bulunmayışı nedeniyle farklılık göstermiştir. Cephede yine zeminden belirli yüksekliğe kadar ahşap kaplamaya, üstte ise sıva ve boyaya yer verilmiştir (Ftg. 6.). Harimin doğu cephesinde kuzeye yakın kesimde yer alan pencere açıklığından girişi sağlanan ve duvar içerisine yerleştirilmiş taş basamaklar kullanılmıştır. Bu düzenleme ile hünkar mahfili kullanımının söz konusu olabileceği düşüncesi ortaya çıkmıştır (Ftg. 7.).

Ftg. 6. Yıldırım Beyazıt Camii. Harim Doğu Cephe.

Ftg. 7. Yıldırım Beyazıt Camii. Harim Doğu Cephe. Mahfile Çıkış.

Harimin kuzeyinde, ahşap ayaklarla taşınan, çıkışı harimin kuzeybatı köşesinden sağlanan kadınlar mahfili yer almaktadır. Ahşap basamaklarla çıkışı

sağlanan kadınlar mahfili, kuzey cepheyi boydan boya kaplamaktadır. Mahfil merkezde, yarım daire formu çıkma ile belirtilmektedir. Mahfilde ahşap korkuluk ve ahşap kafes bulunmaktadır. Harimin kuzey cephesinin merkezinde, giriş açıklığı; açıklığın iki yanında simetrik olarak ikişer pencereye yer verilmiştir. Duvar yüzeyinin sıvalı ve boyalı olduğu kuzey cephede, kadınlar mahfilinin batısında ahşap kuruluşlu kapalı bir alan oluşturulmuştur. Harimin kuzey cephesinde, girişin batısındaki pencere açıklığından girişi sağlanan ve duvar içerisine yerleştirilmiş taş basamaklar kullanılmıştır. Benzer uygulama ile doğu cephede de karşılaşılmış olup düzenlemenin hünkar mahfili kullanımına işaret ettiği düşüncesi ortaya çıkmıştır (Ftg. 8-9.).

Ftg. 8. Yıldırım Beyazıt Camii. Harim Kuzey Cephe. Mahfile Çıkış.

Ftg. 9. Yıldırım Beyazıt Camii. Harim Kuzey Cephe. Mahfile Çıkış Basamakları.

Harimin kuzeyinde yer alan son cemaat yeri ahşap tavanlıdır. Son cemaat yerine giriş açıklığını içeren bölümün zemini daha düşük kotta olup, zemin mozaik kaplamalıdır. Bu bölümün iki yanındaki daha yüksek kottaki bölümler ahşap zeminlidir. Son cemaat yerinin kuzey cephesi, simetriktir. Girişin iki yanında üçer pencereye yer verilmiştir. Bu birimin doğu cephesinde, cephenin merkezinde bir pencere açıklığı yer almaktayken, batı cephesinde bir pencere ile bir kapı açıklığı kullanılmıştır. Son cemaat yerinin duvarları, harim duvarlarına göre ince olup, tuğla örgülüdür (Ftg. 10.).

Ftg. 10. Yıldırım Beyazıt Camii. Son Cemaat Yeri. Kuzey Cephe.

Son cemaat yerinin güney cephesi, harimin diğer cephelerine benzer şekilde simetriktir. Cephenin merkezinde harime girişi sağlayan iki kanatlı ahşap kapı yer almıştır. Basık kemerli girişin üzerinde “Allah” ve “Muhammed” yazılarını içeren daire formlu alçı panolar kullanılmıştır. Basık kemerin üzerine ayrıca sonradan mermer bir kitabe levhası yerleştirilmiştir. Girişin iki yanında ikişer pencere ve pencerelerin arasında birer dış mihrap yer almaktadır. Dış mihrapların bulunması, özellikle son cemaat yerinin ilk inşaat aşamasında düşünüldüğünü göstermektedir. Dış mihraplardan batıdaki iri dişli mukarnaslı kavsaralı iken diğer dış mihrapta kademeli daralan bir kavsara ve köşeliklerinde yıldız düzenlemesi görülmektedir. Bu cephede ayrıca ahşap mükebbire de yer almaktadır.

Caminin pencereleri, dışta “S” kıvrımlı demir korkuluklu, içte ise pvc malzemedir. Pencere doğramaları ve korkulukların tümüyle yenilendiği görülmektedir.

Harimin kuzeybatı köşesinde yer alan minare, dörtgen kaidelidir. Kaide bölümü cephe duvarından yüksek tutulmuş olup, taş malzemedendir. Kaide ile gövde arasında 4 sıra silmeden oluşan geçiş kullanılmıştır. Silindirik gövde tuğla ile örülmüştür. Tek şerefeli minarede şerefe altında 4 sıra kirpi saçığa yer verilmiştir. Minare, konik külâh ile örtülmüştür (Ftg. 11.).

Ftg. 11. Yıldırım Beyazıt Camii. Minare.

Yapıya Ait Gözlemler

Alaşehir Yıldırım Beyazıt Camii ile ilgili yapılan araştırmalar, harim örtüsü, son cemaat yeri ve minaresi hakkında birtakım bilgiler sağlamaktadır. Bu bilgiler ışığında ve bölgede yer alan, aynı yüzyıla ait bazı örnekler de incelenerek bir değerlendirme yapılması mümkün olmaktadır.

Ftg. 12. Yıldırım Beyazıt Camii Genel Görünüş (Alaşehir Cami Yaptırma ve Yaşatma Derneği, 19.04.2007)

Caminin karşısındaki Aziz İoannes Kilisesi'ne ait üç paye ayakta, dördüncü paye ise toprak seviyesinde günümüze gelmiştir. Bu kalıntıların ışığında, kuzeydoğu ayağının güney ve batı yüzleri ile kuzeybatı ayağının batı, doğu ve güney yüzlerindeki kemerlerle, apsis ekseninde birbirine kemerler ile bağlanmış en az altı paye bulunduğu tespit edilmiştir. Ayrıca payeler arasındaki oranlara bakılarak kilisenin ana mekanının pandantifli en az iki kubbeli olduğu düşünülmüştür. Taş ve tuğla almalı duvarlı kilise, Erken Hristiyanlık dönemine, Justinianus Dönemine tarihlendirilmiştir. Kilisenin 14. yüzyılın başlarında kullanımda olduğu da kaynaklarda belirtilmiştir (Erdoğan, 2013: 52-53).

Yıldırım Beyazıt Camii'nin özellikle kilisenin karşısında yer alması, kilisenin kubbeli tasarımı ve almalı örgü sistemi ile benzerlik göstermesi muhtemel görülmektedir.

Yıldırım Beyazıt Camii'nin ilk inşasında kubbeli olarak tasarlandığı, Ankara Savaşı sebebiyle bu durumun gerçekleşmediği, yapının üzerinin kubbe ile örtülemediği görüşü savunulmaktadır. Caminin dış cephesinde, güney duvarında bulunan iki payandanın, kemer ve kubbe ağırlığını taşımak üzere kullanılması muhtemel görülmektedir. Böylece harimin ortada büyük bir kubbe, yanlarda iki adet küçük kubbeli iki sahından oluşabileceği tahmin edilmektedir. Caminin ölçüleri bu duruma uygundur. Ancak ana kubbeyi taşıyan sütun ya da paye konusunda belirleyici bir iz ya da bilgiye rastlanmamaktadır (Ayverdi, 1966: 366; Modjtchedi, 1988: 21).

Harim örtüsü dışında, caminin üst seviye pencerelerinin de, duvar seviyesinin yükseltilmesi sırasında oluşturulduğu düşünülmektedir.

15. yüzyıl mimarisinde kubbe büyük bir önem arzemiş ve merkezi plan çalışmaları öncelikle mihrapönü mekanı kubbeli örneklerle geliştirilmeye çalışılmıştır. Ayverdi tarafından öne sürülmüş örtü çalışması, merkezi plan anlayışının denemelerinden Edirne Üç Şerefeli Camii'nin planını akla getirmektedir.

Osmanlı döneminde cami harimlerini tek bir çatı altında toplamak arzusu ortaya çıkmış, bu istek ile Silvan Ulu Camii, Manisa Ulu Camii'nde mihrapönü kubbesi uygulamaları denenmiştir. Bu denemelerden sonra 1437-1447 tarihleri arasında Edirne'de yaptırılan Üç Şerefeli Cami, Klasik Osmanlı Mimarisinin başlangıcı kabul edilmiştir. Caminin harimi altı ayak üzerine oturtulmuş bir kubbe ile örtülmüştür. Merkezi kubbenin doğu ve batısında iki kubbeli birimleri ile arasında kalan üçgen bölümler daha sonraki örneklerde çözüme kavuşturulmaya çalışılan başka bir bölüm olarak ele alınmıştır.

Merkezde büyük kubbe ile iki yanında ikişer küçük kubbeli plan şeması, Manisa'da Çeşnigir Camii, İvaz Paşa Camii, Hatuniye Camii ve Sultan Camii'nde de uygulanmıştır. Bu plan şemasındaki yapılar, hem zaviyelerin

bozulmuş şekli, hem de Edirne Üç Şerefeli Camii'ndeki gibi kubbesi altıgen şema üzerine oturan yapıların öncüsü olarak görülmüştür (Acun, 1999, 101). Ana kubbe, yan duvarlardan kurtararak orta mekana alınmış, yan mekanla orta mekan bağlantısı sağlanmaya çalışılmıştır.

Manisa'da 1474 tarihinde Sinan Bey tarafından yaptırılan Çeşnigir Camii, enine dikdörtgen planlı ve üç bölümlüdür. Bölümlerin üzerini ortada büyük bir mihrapönü kubbesi ve yanlarda daha küçük boyutta iki oval kubbe örtmektedir (Acun, 1999: 99-100).

Manisa'da benzer plan şemasına sahip bir diğer cami, İvaz Paşa Camii'dir. Kitabesine göre, 1484 tarihinde Abdülmümün'in oğlu İvaz Paşa tarafından yaptırılmış camide harim enine dikdörtgen planlıdır. Harim, ortada büyük mihrapönü kubbesi ile iki yanda daha küçük boyutta ikişer kubbeden meydana gelmektedir. Kubbeler sekizgen kasnaklıdır (Acun, 1999, 108).

1490-1491 tarihinde külliye şeklinde yaptırılmış Hatuniye Camii, Çeşnigir ve İvaz Paşa Camii'ne benzemektedir. Ortada büyük mihrapönü kubbesi ile dört köşede küçük kubbeli harimi yer alır. Caminin kuzeyinde beş birimli bir son cemaat yeri ile kuzeybatı köşesinde minare yer alır. Merkezdeki kubbe, sekizgen kasnağa oturmakta, kasnağa geçiş üçgenlerle sağlanmaktadır. Harimdeki küçük kubbeler ise pandantiflerle geçilmektedir (Acun, 1999: 122-123).

Hünkâr mahfili ya da Sultan mahfili, halifelere yapılan suikastler nedeniyle bir zorunluluk olarak doğmuştur. Emevilerden itibaren, camilerde mihrap önünde büyük kubbeli alanda hünkâr mahfili yapılması, Selçuklu mimarisinde maksure kubbeli alanlarla devam ettirilmiştir. Selçuklu dönemi camilerindeki maksure kubbelerinin altında hünkâr mahfillerinin bulunduğu dair kesin bilgi sahibi olunmamakla birlikte bu kubbelerin sultanı temsil ettiği düşüncesi yaygınlaşmıştır (Çetinaslan, 2013: 65).

11. ve 12. yüzyıllarda yaygınlaştığı bilinen hünkâr mahfilleri, Osmanlı öncesinde Anadolu topraklarında çeşitli şekillerde yapılmıştır. Divriği Kale Camii'nde (1180-1181) görülen ilk örnekten sonra birçok yapıda tasarlandığı bilinir. Mahfil ayrı bir galeri, asma kat şeklinde tasarlanmıştır. Mahfile ve mahfil elemanlarına gösterilen önem bazı örneklerde mahfile açılan özel kapı ile belirlenmiştir. Divriği Kale Camii (1180-1181) ile başlayan hünkâr mahfili geleneği; Konya Alaaddin Camii (1220), Divriği Ulu Camii (1228-1229), Niğde Alaaddin Camii (1223), Beyşehir Eşrefoğlu Camii (1297-1299), Niğde Sungur Bey Camii (1335-1336), Hasankeyf Ulu Cami (11. yy. ortası) ve Aksaray Ulu Cami'de (1408-1409) de devam ettirilmiştir (Çetinaslan, 2013: 65).

Osmanlı'da, padişahların Cuma namazını ve bayram namazını, kandil gecelerinde ise yatsı namazlarını, bulundukları bölgedeki camilerden birinde kılabilmeleri amacıyla, genellikle Bursa, Edirne ve İstanbul gibi önemli

başkentlerindeki camilerde hünkar mahfilleri yapıldığı görülmektedir. Başkent dışında Amasya, Konya ve Manisa'da da bazı camilerde de hünkar mahfilleri inşa edildiği bilinmektedir (Çetinaslan, 2013: 65).

Osmanlı mimarisinde, günümüze gelen en erken hünkar mahfili uygulaması, Yıldırım Bayezid tarafından yaptırılan Bursa Yıldırım Külliyesi (1385) içerisindeki camide bulunmaktadır. Bir diğer hünkar mahfili örneği de Bursa Yeşil Camisinde (1419-1420) karşımıza çıkmaktadır (Çetinaslan, 2013: 65).

Bursa'daki iki örneğe benzer şekilde Alaşehir Yıldırım Beyazıt Camii'nde, duvar içerisine yerleştirilen taş basamaklarla ulaşılan hünkar mahfili uygulaması söz konusu olmalıdır. Benzer uygulama bölgedeki diğer yapılarda araştırıldığında, 1583-1586 tarihinde inşa edilen Muradiye Camii'nde de harimin güneydoğu köşesinde hünkar mahfili görülmektedir. Camideki hünkar mahfilini, duvardaki üzengilerle, iki serbest sütun üzerine oturan üç sivri kemer taşımaktadır. Mahfile, Yıldırım Beyazıt Camii'ndekine benzer şekilde duvar içindeki taş merdivenlerle çıkılmaktadır (Acun, 1999: 217).

Yıldırım Beyazıt Camii'nde, yalnızca pencere açıklıkları vasıtası ile ulaşılan ve duvar içerisindeki taş basamakları mevcut düzenlemenin, hünkar mahfiline işaret etmesinin yanında, hem doğu hem de kuzey cephede yer alan iki farklı hünkar mahfilinin de düşünüldüğü fikri öne sürülebilir. Ancak basamakları dışında, mahfile dair taşıyıcısı, mahfilin formu, taşıyıcı ve korkuluklara ait malzeme ve süslemesi ya da mahfilin ebatları hakkında iz ya da bilgi bulunmamaktadır. Bununla birlikte örtü unsuru gibi inşasının gerçekleşmediği de olasıdır.

Yıldırım Beyazıt Camii'nde son cemaat yerinin güney cephesinde yer alan dış mihraplar, tasarımı son cemaat yerinin de düşünüldüğünü göstermektedir.

Yıldırım Beyazıt Camii'nin son cemaat yerinin örtüsünün de kubbe olması muhtemel görülmekle birlikte aynı yüzyıla ait Manisa'dan örnekler incelenmiştir.

Çeşnigir Camii'nde, harimin kuzeyinde, beş sütuna oturan sivri kemerli dört bölümlü bir son cemaat yeri yer almaktadır. Son cemaat yerinin birimleri eşit olmamakla birlikte, doğu ve batısındaki birimler aynalı tonozla, diğerleri pandantif geçişli kubbe ile örtülüdür. İvaz Paşa Camii'nin kuzeyinde dört bölümlü son cemaat yeri yer almaktadır. Caminin kuzeyindeki dört bölümlü son cemaat yerinde, doğuda ve batıda oval, ortada yuvarlak kubbelerle örtülüdür. Hatuniye Camii'nde harimin kuzeyinde beş bölümlü bir son cemaat yeri yer alır. Bölümlerin üzerini, ortada aynalı tonoz, yanlarda kubbe örtmektedir. Kubbelere pandantiflerle geçilmektedir (Acun, 1999: 100-124).

Caminin Yunan İşgali sırasında yanması sonucu, harap durumda iken 1950 yılında onarıldığı, bu sırada son cemaat yerinin kapatıldığı kaynaklarda yer bulmuştur (Ayverdi, 1966: 367). Harimde merkezi kubbeli tasarımın planlandığı

ancak uygulanamadığı Yıldırım Beyazıt Camii'ne ait bir görsel, 7 birimli son cemaat yerini göstermektedir. Bu uygulamanın 1950 onarımı öncesine ait olduğu, hatta Yunan İşgali öncesine ait olduğu muhtemel görülmektedir. Bu görsele göre, 7 birimli son cemaat yeri, 8 adet ahşap paye ile taşınmaktadır. Üç yönde şebeke ile çevrili son cemaat yerinde, ayrıca örtü seviyesinde ahşap konsollar dikkati çekmektedir.

1950 yılında yapılan onarım sonrasında kapatılan son cemaat yeri, günümüze kadar görünümünü muhafaza etmiştir.

Yıldırım Beyazıt Camii'nin minaresinin şerefe altından yukarısının 1917 senesinden sonra yapıldığı kaynaklarda yer bulmuştur (Modjtchedi, 1988: 21-22).

Yapıya ait, Yunan İşgali öncesine ait olduğu düşünülen görselde, minare iki şerefelidir. Birinci şerefeden sonrası mevcudiyetini yitirdiğinden, günümüzde hantal gövdesi ile dikkati çeken minarede, ikinci şerefeye kadar gövdede incelme söz konusudur. Aynı şekilde, ikinci şerefeden külaha kadar daha da incelen gövde, günümüzdeki gibi konik külahlıdır. Minaredeki iki şerefede de, şerefe altında 4 sıra mukarnas kullanılmıştır. Şerefe korkuluğu görülmekle birlikte, süsleme içerip içermediği hakkında bilgi sahibi olunamamıştır. Minarede şerefe sayısında meydana gelen değişikliğin 1950 onarımında söz konusu olduğu düşünülmüştür.

Ayrıca kaynaklardan elde edilen görseller, kaide ile gövde arasında üçgen geçiş olduğunu göstermiştir (Ayverdi, 1966: 376). Günümüzdeki durumunu ne zaman aldığı ise bilinmemekle birlikte 1950 yılından sonra, 1966 yılı sonrasında tekrar onarım geçirdiği ve günümüze bu hali ile geldiği gözlenmiştir.

Manisa'da benzer harim planına sahip örneklerden İvaz Paşa Camii minaresinde günümüzde kaybolan üçgen geçişi görmek mümkündür. İvaz Paşa Camii'nde harimin kuzeydoğusundaki minare, merkezdeki kubbe kasnağına yaslanarak yükselir. Sekizgen kaideli, yivli yuvarlak gövdeli minarede kaide ile gövde arasında üçgenler yer alır (Acun, 1999: 109). İvaz Paşa Camii dışında, Hatuniye Camii'nde de minarede üçgen bölüm dikkati çekmektedir.

İvaz Paşa Camii ve Hatuniye Camii'nde, minarelerin yivli tuğla gövdesi başka bir benzerliğe dikkat çekmektedir. Yıldırım Beyazıt Camii'nde de kaide bölümünün orijinalini koruduğu, diğer bölümlerin sonradan değiştirildiği düşüncesi hasıl olmakla birlikte, minarenin gövdesinin tuğla malzemeden oluştuğu fikri dışında kesin yargıya varılamamaktadır.

Sonuç

Kısıtlı sayıda kaynak ve bu kaynaklardan sağlanan bilgiler ile yapıda, Yunan İşgali öncesine kadar 7 birimli ve ahşap payeli son cemaat yerinin, 1950 yılı onarımı sonrasında günümüzdeki görünümüne kavuştuğu, minarede iki şerefeli uygulamanın işgal sonrasında değişikliğe uğrayarak tek şerefeli hale dönüştüğü, 1960'lerden sonra minare kaidesi ve gövde arasındaki üçgen geçişin ortadan kalktığı öğrenilebilmektedir.

Harimde merkezi kubbeli plan tasarımının düşünüldüğü ancak uygulanmadığı cami, Manisa bölgesindeki, 15. yüzyıl örneklerinin plan, örtü sistemi, malzemesi, minaresi ve mahfil uygulamaları bakımından incelenmiştir. Yıldırım Beyazıt Camii'nde o günün şartlarında uygulanamamış olan harim planı ve örtü sisteminin ancak yaklaşık 70 yıl sonrasında uygulanabilir olduğu görülmüştür. Merkezde büyük kubbe, büyük kubbenin iki yanındaki ikişer küçük kubbe uygulanamasa da örtüye geçiş unsurları ve sekizgen kasnak kullanımı konusunda da yine Manisa'daki uygulamalara benzerliğin söz konusu olacağı fikri ön plana çıkmış, bölgesel bir üslup birliği tespit edilebilmiştir.

Kaynakça

1. ACUN, H. (1999), *Manisa'da Türk Devri Yapıları*, Ankara: Türk Tarih Kurumu.
2. AKDENİZ, E. (2010), Manisa Yöresindeki Prehistorik Protohistorik Buluntu Merkezlerinin Dönemsel ve Coğrafi Dağılımları: *Akdeniz- Sanat Dergisi*, 6, 1-26.
3. AKINCI, R. (1949), *Eski Philadelphia Bugünkü Alaşehir*, Ticaret Basımevi.
4. ASLANAPA, O. (1997), *Türk Sanatı*, İstanbul: Remzi Kitabevi.
5. AYVERDİ, E.H. (1966), *İstanbul Mimari Çağının Menşei: Osmanlı Mimarisinin İlk Devri*, İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti.
6. CEYLAN M. A. (2004), *Şehir Coğrafyası Açısından Bir Araştırma: Alaşehir*, İstanbul.
7. Evliya Çelebi *Seyahatname* (1971), C. 13, İstanbul.
8. ÇETİNASLAN, M. (2013), Hünkar Mahfillerinin Ortaya Çıkışı, Gelişimi ve Osmanlı Dönemi Örnekleri: *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 29, 61-74.
9. EMECEN, F. (1989), Alaşehir: *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 2, 342.
10. ERDOĞAN, O. (2013), *Ortaçağ'da Philadelphia / Alaşehir*, Antalya: Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi.
11. *Manisa İl Çevre Durum Raporu* (2008).
12. MERİÇ, R. (1990), 1988 Yılı Alaşehir Kazısı: *Kazı Sonuçları Toplantısı*, C. 1, Ankara, 179.
13. MODJTEHEDİ, R. (1988), *Alaşehir'de Mimari Mirasın Durumu*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi.
14. YINANÇ, M. H. (2001), Alaşehir: *İslam Ansiklopedisi*, C. 1, Eskişehir, 291.

BİYOÇEŞİTLİLİK VE TURİZM

Elif ŞENEL

**Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Turizm Fakültesi, Eskişehir,*

e-mail: eozelmas@hotmail.com ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0374-6962>

1. GİRİŞ

Biyoçeşitlilik (biyolojik çeşitlilik), genetik düzeyden ekosistem düzeyine kadar uzanan biyotik varyasyon toplamını ifade etmektedir. Bu nedenle kavram, türler arasındaki çeşitliliğin yanı sıra ekosistemlerin çeşitliliğini de göstermektedir. Çeşitliliğin kapsamı veya miktarı, bir popülasyonun büyüklüğü, farklı türlerin bolluğu, ekosistemin (alan) büyüklüğü ve belirli bir alandaki ekosistemlerin sayısı cinsinden ifade edilebilir. Biyoçeşitliliğin bütünlüğü veya kalitesi, genetik düzeydeki çeşitliliğin kapsamı ve türler ile ekosistem düzeyindeki dayanıklılık açısından belirlenmektedir. Biyoçeşitlilik kaybı önemli bir politika konusu olmakla birlikte hem çevresel hem de yönetim açısından uluslararası bir sözleşmenin konusunu oluşturmaktadır (Hall, 2010).

Destinasyonların biyoçeşitlilik profili ve çevresel olanakları önemli bir arz tarafı bileşeni olarak kabul edilmektedir. Bu bağlamda, biyoçeşitlilik belirli bir alan içerisinde ki en önemli çekim unsurlarından biri olarak anlaşılabilir. Leiper'e (1979) göre turizm için cazibe merkezleri, tesislerin deneysel fırsatlara yönelik manzaraları ve etkinliklerinden oluşmaktadır. Her ne kadar turizmin olumlu etkilerinden bahsedilse de değerli türlerin ve habitatların korunması genellikle doğayı sürdürülebilir kılmanın ilk adımlarını oluşturmaktadır. Ancak turist sayısındaki yoğun artış, doğanın temelini oluşturan biyolojik çeşitlilik dengesinin bozulması riskini arttırmaktadır. Negatif özellikleri göz önünde bulundurulduğunda biyolojik çeşitlilik ile ilgili olarak belirsizlikler içeren turizm sektörü hem yerilen hem de çok saygı duyulan bir faaliyet olması bakımından sosyal-çevresel hareketlilik için iki ucu kesin bir kılıcı temsil etmektedir (Balmford vd., 2009; Eagles, 2007). Hassas çevredeki yüksek turist baskısı, turizmi sürdürülebilir bir düzeyde yönetmek ve turizmin etkilerini değerlendirmek için özel bir ihtiyaç yaratmaktadır. Turizmin birçok yönü biyolojik çeşitlilikle etkileşime girmektedir. Dolayısıyla ziyaretçilerin yalnızca bir kısmı öncelikli olarak yaban hayatını görmek için gelse de, zengin biyolojik çeşitlilik bu yerlere gelen ziyaretçilerin tercihinde önemli bir faktördür. Ziyaretçiler bu destinasyonlara girdikten sonra, kültürel miras alanları veya eğlence merkezleri gibi diğer turistik cazibe merkezlerini deneyimlemek için kalış sürelerini uzatmayı da seçebilirler. Bu destinasyonların biyoçeşitliliğinin yarattığı imaj, çoğunlukla biyolojik çeşitliliğe dayalı olsun ya da olmasın, sundukları tüm turizm türlerinin pazarlanması için önemlidir.

Dahası turizm sektörü, biyolojik çeşitliliğin korunmasında önemli bir rol oynamak için hem teşviğe hem de kapasiteye sahiptir. Turizm sektörünün biyoçeşitliliğin korunmasına yardımcı olan ve sürdürülebilir turizm yoluyla biyoçeşitliliğin korunmasından ekonomik faydalar sağlayan birçok eylem örneği bulunmaktadır. Bu eylemler her tür ve ölçekteki turizm için geçerlidir. Kentsel

alanlarda bile, turizm sektörünün biyoçeşitlilik üzerinde çok daha geniş bir alanda çabası bulunmaktadır (Unwto, 2010). Gıda kaynaklarının sürdürülebilir kaynaklardan sağlanması veya otellerin konuklarına biyolojik çeşitliliğin korunmasına fayda sağlayan turlar düzenlemesi gibi basit eylemlerin tümü, biyoçeşitliliği ve ekosistem hizmetlerini korumak adına gerçekleştirilen küçük çaplı ancak büyük etki yaratan faaliyetleri oluşturmaktadır. Bu bağlamda bu çalışma ile biyoçeşitlilik kavramı, biyoçeşitlilik kavramının turizm sektöründeki yeri ve önemi incelemiş olup bu kavramların birbirleri ile olan ilişkisi açıklanmaya çalışılmıştır.

¹ Elif ŞENEL, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Turizm Fakültesi, Eskişehir, e-mail: ezelmas@hotmail.com ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0374-6962>

2. Biyoçeşitlilik (Biyolojik Çeşitlilik) Nedir?

Belirli bir ekosistemdeki, biyomdaki veya dünya üzerinde yer alan yaşam çeşitliliğine biyoçeşitlilik denmektedir. Biyoçeşitlilik, farklı ekosistemlerden (yağmur ormanları, mercan resifleri veya çöller vb.), buralarda yaşanan türlerden ve genlerinden meydana gelmektedir. Genel olarak bakıldığında biyolojik çeşitliliğin eşit olarak dağılım göstermediği söylenebilir. Tropik bölgelerde veya yüksek kaynak mevcudiyetinin bulunduğu yerel bölgelerde biyoçeşitlilik dağılımı iklim, rakım, enlem, toprak ve etkileşim halinde bulunan diğer türlerin varlığına bağlıdır. Bu nedenle, bir türün hayatta kalma yeteneği de iklimlerde yer alan değişimler olduğu kadar yerel koşullarda ve kaynaklarda meydana gelen değişikliklere bağlıdır. Biyoçeşitlilik, dünya üzerinde yer alan canlı organizmalar ile onların bulunduğu ekolojik ortamlar arasındaki çeşitliliği ve değişkenliği yansıtmaktadır. Çeşitlilik kavramı, göreceli sıklık ve farklı bileşenleri ifade etmek için kullanılmaktadır (Gray, 1997; Pidwirny, 2006; Ray ve Grassle, 1991; Walker, 1991).

Rio De Janeiro’ da 1992 yılında gerçekleştirilen Yeryüzü Zirvesi’nde çok sayıda ülke tarafından imzalanan “Biyolojik Çeşitlilik Konvansiyonu”, biyolojik çeşitliliğin mevcut ve gelecek nesillerin yararı için korunması ve sürdürülebilir bir şekilde devamının sağlanmasını hedefleyen sözleşmedir. Yürürlüğe 1993 yılında giren sözleşmeye Türkiye 1996 yılında taraf olmuş olup sözleşme de 196 ülke ve AB taraf olarak geçmektedir. Biyolojik çeşitlilik teriminin ilk kez kullanıldığı sözleşmede, sürdürülebilirlik ilkeleri kapsamında biyoçeşitliliğin sürdürülebilirliği, genetik kaynakların değerlendirilmesinden dolayı oluşacak olan faydaların adil bir şekilde pay edilmesi adına ulusal stratejilerin belirlenmesi buna ek olarak eylem programları ve planlarının

geliştirilmesi yer almaktadır. Konvansiyonda biyoçeşitlilik; deniz, kara ve su ekosistemleri ile sayılan bu ekosistemlerin bir parçası olduğu ekolojik komplekslerde dahil olmak üzere tüm kaynaklara ait canlı organizmalar arasındaki farklılaşma olarak ifade edilmiştir (Dışişleri Bakanlığı, 2022; Keating, 1993). Bu tanım üç türe atıfta bulunmaktadır: ekosistemlerin çeşitliliği, her ekosistem için türlerin çeşitliliği ve her tür için genetik varyasyon. Biyolojik çeşitlilik sözleşmesi, doğanın bozulmasına, daha spesifik bir ifade ile türlerin yok olmasına ve azalmasına yönelik artan endişeden dolayı ortaya çıkmıştır. Biyolojik çeşitliliğin korunmasını teşvik etmeyi amaçlayan bu bildiri doğanın içsel “kullanılmayan” değerine hem de onun faydacı “kullanılabilen” değerine atıfta bulunmaktadır. Biyoçeşitlilik kavramı Rio konferansından sonra tanımlanan sürdürülebilir kalkınma hedefleri ile uyumlu olup sözleşme ekolojik sürdürülebilirliğin yanında aynı zamanda sosyal ve ekonomik sürdürülebilirliği de içermektedir.

Bir bölgede konumlanan canlılar hem kendi içlerinde hem de içinde bulundukları doğal çevre ile bir enerji akışı oluşturmaktadırlar. Bu akış sayesinde sistem içerisinde biyotik yapı oluşmakta olup canlı ve cansız organizmaları içine alan bu birime ekosistem denilmektedir. Ekosistem çeşitliliği olası tahrip edici durumların oluşması olasılığına karşılık sistemin tekrar kendisini yenileyebilmesi açısından önem arz etmektedir. Akdeniz havzasında yer alan Türkiye, birçok endemik türe ev sahipliği yapmakta olup biyolojik çeşitliliğin en yoğun olduğu bölgelerdendir. Ilıman dünyanın endemik bitki türleri açısından en zengin ülkeleri arasında yer almaktadır. Yaklaşık 11000 bitki taksonuna sahiptir (karşılaştırıldığında, Avrupa'nın tamamında yaklaşık 12500 bitki türü vardır), bunların üçte birinden fazlası ülkeye endemiktir. Bu yüksek biyoçeşitlilik ve yüksek endemizm oranı nedeniyle, mevcut öngörülen iklim değişiklikleri sonucunda çok sayıda türü kaybetme potansiyeline sahip bir ülkedir (Odum ve Barrett, 2008; Vural, 2003).

Biyoçeşitliliğin önemi ile ilgili ilk değerlendirmeyi Antoine ve Runk (1996) yapmış olup tıbbi ve ekonomik tabanlı nedenler ile yaşam çeşitliliğinde biyoçeşitliliğin oldukça önemli olduğunu dahası korunması ve dikkat edilmesi gereken bir sistemi oluşturduğunu belirtmişlerdir. Orman Genel Müdürlükleri resmi web sitelerinde de, biyoçeşitliliğin bir ülke için ne kadar büyük bir güç olabileceği ifade edilmiş durumdadır. Dahası ekonomik anlamda zengin biyoçeşitlilik, hükümetler için güçlü bir ekonomi anlamına gelmekte olup tıbbi açıdan çok büyük bir önem arz etmektedir. İlaçların çoğunun kaynağı botanik kökenlerden gelmektedir. Biyoçeşitlilik ayrıca yeryüzündeki yaşamı desteklemek için kilit rol oynayan oksijen üretimi, taşkın kontrolü ve tozlaşma gibi ekolojik fonksiyonları sürdürmede büyük bir rol oynamaktadır. Dünyanın dört bir

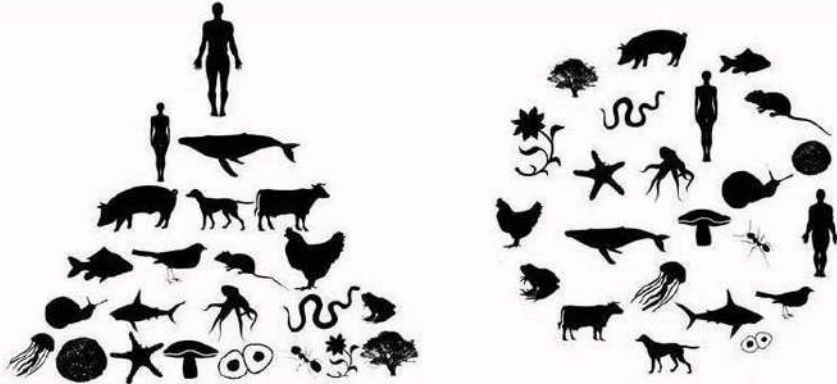
yanındaki türlere ait popülasyon eğilimlerine dayanan, küresel biyolojik çeşitlilik durumunun bir göstergesi olan Yaşayan Gezegen İndeksi (LPI), küresel biyoçeşitlilik ve gezegen sağlığındaki eğilimlerin kapsamlı bir çalışmasıdır. Bu öncü World Wide Fund for Nature (WWF) yayını, 1970'ten 2022 yılına kadar tür popülasyonlarında ortalama %69'luk bir düşüş meydana geldiğini ortaya koymuştur. Koruma çabaları yardımcı bir takım durumlar oluştursa da küresel çapta bu düşüşü tersine çevirmenin en birincil kuralı acil eylem planından geçmektedir. Rapor içerisinde habitat kaybı, avcılık ve balıkçılık gibi eylemler düşüşün en önemli nedenleri olarak belirtilmiş olup ikinci sırada iklim değişiklikleri gelmektedir (Yaşayan Gezegen Raporu 2022).

Mevcut çevre koşullarında, doğal sistemlerin durumu ve değişim süreçlerine bakılarak biyoçeşitlilik kaybı sonucunda oluşacak etkinin gelecekte gerçekleşmesini beklemek irrasyonel bir hareket olarak görülebilir ancak bunun yerine sorulması gereken soru şudur: insanlar gerçekte neyin zarar gördüğünü veya neyin azaldığının farkında mı? veya biyoçeşitliliğin zarar görmesi onlar için bir sorun teşkil ediyor mu ? dahası bu insanlık için ne kadar önemli?. Biyoçeşitlilik ile ilgili bireylerin destek verme oranlarının veya neden desteklemek konusunda umursamaz bir hal aldıklarını anlamak ve analiz etmek bu nokta da çok önemli bir adımı oluşturmaktadır. Makro ölçek içerisinde bunun cevabı çoğunlukla ekonomik olarak verilebilir ancak bireysel ölçeklerde bunun asıl nedeni çoğunlukla insanların biyoçeşitliliğin ne olduğu, biyoçeşitlilik kaybı ve bunun onları nasıl etkilediği ve etkileyeceği konusunda bilgi sahibi olmamalarından kaynaklanmaktadır. İnsanların bu gerçekleri bilmediklerinde, onları çöplerini metal, kağıt ve plastik olarak ayırmaya ikna etmek oldukça zor bir hale gelebilir (Balmford ve Cowling, 2006). Her geçen gün daha fazla insanın şehirlerde yaşamaya başlaması ile birlikte ise bireyler biyoçeşitlilik ile kendi aralarında bir bağ kurmakta zorlanmaya başlamaktadır. İnsanların doğal çevre ile daha az zaman geçirmeye başlaması onların ekolojik yaşam ile ilgili sıkıntılar konusunda duyarsızlaşmaya itmektedir. Doğayı deneyimleyememek insanı bu konuda duyarsızlaştırırken halkın umursamazlık seviyesinin artması ile birlikte koruma eylemleri başarılı sonuçlanamaz bir hale gelmektedir.

Ekosistem hizmetleri hakkında insanları aydınlatmak, biyoçeşitlilik kaybının gerçek boyutlarını ve olası ve mevcut etkilerini göstermenin en iyi yollarından biridir. İnsanlar organizmaların değerini, güzelliklerine, kullanışlıklarına veya nadirliklerini göre yargılamaktadır ve bu bir türün görsel çekiciliği korunması gerekip gerekmediği konusundaki düşüncelerini güçlü bir şekilde etkileyebilir. Bu yargılama açısı ekosistemler içinde aynıdır. Ekosistem hizmetleri ile birlikte rekreasyon fırsatları, erozyonun önlenmesi, yenilebilir gıda elde edimi ve sellerin önüne geçilmesi gibi etkilerin yanında bu sistemlere bağlı olarak ilaç sanayi,

yakıt, bir takım materyaller, iklimsel düzenlenmeler, iş fırsatları ve turizm gibi oldukça önemli ekonomik kaynakların da etkilendiği konusunda ile ilgili insanlar bilgilendirilmelidir. Böylece biyoçeşitlilik kavramının günlük yaşantılarını nasıl etkilediğini ve biyoçeşitlilik kaybının hayatları boyunca adlarını dahi duymadıkları bazı türlerin yok olmasından çok daha fazlası olduğunu daha iyi anlayabilirler. Ayrıca insanların biyoçeşitlilik kaybı konusunu önemsemelerinin nedeni insanın doğanın neresinde yer aldığı ile ilgili bakış açılarıyla bağlantılı olduğu düşünülebilir. Antroposentrik (insan merkezli) bakış açısıyla, insanın doğa üzerinde her türlü hakka sahip olduğu ve ihtiyaçlarını gidermeye yönelik olduğu sürece her şeyi sömürebileceği düşüncesi hakimdir. Evrenin merkezinde insan olgusu yer almaktadır ve diğer organizmalar insana değer katabildikleri süre boyunca önem taşıma özelliğindedirler. Antroposentrik çevre düşüncesinde, doğa insanoğluna katmış olduğu faydalar nedeni ile değerli olarak düşünülürken, ekosentrik (çevre merkezli) düşüncede doğa sadece var olması nedeni ile bile oldukça değerlidir (Aymankuy vd., 2016).

Bu düşüncelerde bireylerin yürütülen veya planlanan koruma eylemlerini umursamasına veya dikkat etmemesine neden olabilmektedir. Antroposentrik düşünce yapısının simgeleştirilmiş hali şekil 1’de gösterilmiştir.

Şekil 1. Antroposentrik ve Ekosentrik düşüncede insanın yeri (Hajiyeva, 2021).

Biyolojik çeşitlilik kavramı genetik çeşitlilik, tür çeşitliliği ve ekosistem çeşitliliği olmak üzere üç ana parçadan oluşmaktadır.

Genetik Çeşitlilik: Bir tür içerisindeki çeşitliliği belirten genetik çeşitlilik, kalıtsal olarak geçiş yapan ve varoluşun biyokimyasal ve fiziksel karakterlerini belirleyen biyokimya paketleri olarak ifade edilebilir. Çeşitlilik belirli bir tür veya popülasyon içerisindeki gen farklılıkları ile ölçülmekte olup bir türe aidiyet ile birlikte her canlı kendisine özgü belirli özelliklerin kaynağı olarak geçen gen dizilimine sahiptir.

Tür Çeşitliliği: Doğal koşullar altında üreme yeteneğine sahip ve yavru yetiştirme potansiyeline sahip olan canlıların ait olduğu taksonomik bir birimdir. Bu çeşitlilik bir bölge, alan ya da tüm dünya da yer alan türler ve bu türlere ait alt türlerin sayısı ve yoğunluğunu belirtmektedir. Bölgelerin tür zenginliği veya tür sayısı coğrafi sınırlar içindeki türlerin toplam sayısı kapsamında ölçülmekte olup en sık kullanılan ölçütlerden biridir.

Ekosistem Çeşitliliği: Sınırları belirli bir alan içerisinde yer alan ve sürekli olarak etkileşim halinde olan canlı ve cansız varlıkların oluşturmuş olduğu bütündür. Ekosistem, organizma topluluğu olarak bunların çevreleri ile ilişkilerinden meydana gelmektedir. Canlıların yaşantılarını devam ettirmek için gerekli yaşamsal döngüleri gerçekleştirdikleri cansız bir ortam niteliğinde olan ekosistem, canlılar için gerekli olan barınma, beslenme ve iklim koşulları gibi fonksiyonları gerçekleştirirken diğer yandan hep bir etkileşim döngüsü söz konusudur (Darçın ve Güçlü, 2009; Köklükaya vd., 2014).

İnsanoğlu fizyolojik ihtiyaçlarının bir kısmını biyoçeşitlilik olgusu üzerinden karşılamaktadır. Bu gereksinimler genel olarak bitkiler ve bu bitkileri tüketen hayvanlar kategorisinden karşılanmaktadır. Dolayısıyla bireylerin varlıklarını devam ettirebilmelerinde ihtiyaç duydukları ve duymaya devam edecekleri biyoçeşitliliğin şimdiki ve gelecek nesilleri de kapsayacak şekilde akıllı ve sürdürülebilir kullanımının sağlanması gerekmektedir. Bunun en önemli sebebi ancak sürdürülebilirlik mantığı içerisinde bir kullanım ile insan ve ekosistemler, besin zinciri, hayvanlar ve bitkiler gibi birçok biyoçeşitlilik elemanının uyum ve dengeye dayalı ilişkisi devam ettirilebilir. Uyumun oluşturulamadığı veya korunamadığı durumlarda ise insanların şu an sahip oldukları ancak önemini kavrayamadıkları doğal ve çok değerli olan biyoçeşitlilik yok olma tehlikesi ile karşı karşıya kalacaktır. Bu yok olma süreci ile insanlar için oldukça zor bir süreç ve yoksullaşma gibi bir takım olumsuz durumlar baş gösterecektir. Dolayısıyla biyolojik çeşitliliğin dünya mirasının istisnai öneme sahip olan bir parçası olduğunu söylemek yanlış olmaz (Darçın ve Güçlü; Emerton vd., 2009; Erten, 2004).

Dahası biyoçeşitliliğin tarihsel ve güncel kaybı, insan popülasyonundaki ve tüketimindeki artışla ilişkilidir. Doğal kaynaklar üzerindeki baskı, yalnızca gelişmiş ülkelerdeki mevcut tüketim nedeniyle değil, aynı zamanda az gelişmiş ülkelerde artan tüketim seviyeleri nedeniyle de ortaya çıkmaktadır. Her insanın, yaşamını sürdürebilmesi için yiyecek, su, barınak, lif, para birimi, yakıt, ilaç ihtiyaçlarını sağlarken bunun yanında ihtiyaçlarını karşılayıp çöpünü atabileceği yaklaşık iki hektarlık bir toprağa ihtiyacı vardır. Dolayısıyla insanlar ne kadar çok toprak alırsa veya kullanırsa, kalan alanlar tüm memeliler, kuşlar, sürüngenler ve amfibiler için o kadar az kullanılabilir. İnsanlar ve hayvanları artık

gezegenin birincil üretiminin büyük bir kısmını kullanırken, gezegenin diğer milyonlarca türü geri kalanı için mücadele etmek zorundadır. Gezegendeki başka hiçbir tür muhtemelen bazı termitler ve Antarktika krili dışında insan sayısı ile eşleşemez. İnsanlar öyle bir etki yaratmaya başlamıştır ki diğer şeylerin sayısını keskin bir şekilde azalmaya başlamış ve çok hızlı bir şekilde büyük sayılardan sıfıra gidecek duruma gelmiştir (Radford, 2004).

3. Turizm ve Biyoçeşitlilik

Biyoçeşitlilik mutlak bir şekilde turizm için hayati bir öneme sahiptir. Dağlar, kıyılar, ormanlar ve nehirler dünyanın dört bir yanındaki turistler için önemli cazibe merkezlerini oluşturmaktadır. Karayipler’ de, Akdeniz’de ve Güneydoğu Asya’da turizm, büyük ölçüde kıyı ortamlarında yer alan rekreasyonel fırsatlara bağlı olarak gelişim göstermektedir. Ya da Güney ve Doğu Afrika’ da vahşi yaşam safarilerine dayalı olan turizm, turizm sektörü için baskın bir cazibe ve gelir kaynağını oluşturmaktadır. Biyoçeşitlilik, farklı turizm türlerinde farklı roller oynamaktadır. Tüm turizm şehir merkezleri de dahil olmak üzere nihai olarak biyoçeşitliliğe bağlı olan gıda, temiz su ve diğer "ekosistem hizmetleri" için doğal kaynaklara dayanmaktadır. Diğer birçok turizm türü için biyolojik çeşitlilik, destinasyonların çekiciliğine ve kalitesine dolayısıyla rekabet edebilirliklerine önemli ölçüde katkıda bulunur: örneğin, kıyı suyu kalitesi ve doğal bitki örtüsü, destinasyonun çekiciliğine katkıda bulunan ekosistem hizmetlerini oluşturmaktadır. Ek olarak biyoçeşitlilik, vahşi yaşamı izleme, tüplü dalış veya korunan alanlarda gerçekleştirilen aktiviteler doğaya dayalı turizm ürünlerinin kalbinde yer alan doğrudan bir cazibe merkezidir (Unwto, 2010).

Bununla birlikte, biyoçeşitlilik dünya çapında baskı altındadır ve daha fazla arazi doğal durumundan insan kullanımına dönüştürüldükçe ve bu insan kullanımları daha yoğun hale geldikçe ciddi kayıplara maruz kalmaktadır. Turizm hareketliliği adına gerçekleştirilen arazi değişimleri, özellikle kıyı ve dağlık alanlarda tahribat oluşumuna neden olmaktadır. Uygun olmayan şekillerde gerçekleştirilen yapılanmalar, kıyı bölgelerine, dağ bitki örtüsüne ve toprağa zarar vererek erozyonların artmasına ve sel riskine karşı savunmaz hale getirmektedir. Zengin biyolojik çeşitliliğe sahip ancak kırılgan bir yapıda olan turistik merkezlere birçok ziyaretçi gelmekte olup ziyaretçi sayısı günden güne artış göstermektedir. Buna örnek olarak tüplü dalış merkezlerinde mercan resiflerinin kolayca zarar görmesi veya ziyaretçiler tarafından çiğnemesi sonucunda dağlık alanlarda bitki örtüsünün zarar görmesi veya yok olması verilebilir. Mevcut tahminlere göre dünya kara yüzeyinin büyük bir bölümü insan kullanımına ayrılmış durumdadır (Martens vd., 2003). Ancak bu şekilde yoğun kullanım biyoçeşitlilik kaybına, ormanların, sulak alanların veya temel ekosistem

organizmalarının kaybıyla dahası nesli tükenmek üzere olan türlerin yok olma tehlikesini de beraberinde getirmektedir. Günümüz koşullarında ise türlerin yok olma oranının doğal oranlardan bin kat daha fazla olduğu bilinmekte ve bundan dolayı ekosistemlerin daha az etkinlik içerisinde çalıştığı bilinmektedir.

Turizmin potansiyel olumsuz etkileri çevresel ve sosyoekonomik olarak ikiye ayrılabilir, ikincisi genellikle yerel topluluklara empoze edilmektedir. Turistik tesislerin sağlanmasında hem yenilenebilir hem de yenilenemez doğal kaynakların doğrudan kullanımı, belirli bir alanda turizmin en önemli doğrudan etkilerinden biridir. Barınma ve altyapı sağlanması için arazi dönüşümü, yer seçimi ve yapı malzemelerinin kullanımı, ekosistemlerin değiştirilebileceği mekanizmalardır. Tür kompozisyonu ve yaban hayatı üzerindeki olumsuz etkiler, kuş gözlemciliği gibi iyi niyet içeren davranışlardan bile kaynaklanabilir. Buna ek olarak uygunsuz davranışlar ve düzensiz turizm faaliyetleri (arazide araba kullanma, bitki toplama, avlanma, atıcılık, balık tutma ve tüplü dalış gibi) de biyoçeşitliliğe zarar veren diğer faaliyetleri oluşturmaktadır (Buckley 2001).

Biyoçeşitlilik kaybı artık uluslararası düzeyde büyük bir sorun olarak kabul edilmektedir. Sağlıklı ekosistemler, "ekosistem hizmetleri" olarak adlandırılan ve dünya üzerindeki yaşamı destekleyen hayati işlevleri yerine getirmektedir. Bu ekosistemlerin ve içerdikleri türlerin kaybı, destek fonksiyonlarını yok edebilmektedir. Doğanın değerlerini görünür kılmaya odaklanan küresel bir girişim olan Ekosistemlerin ve Biyoçeşitliliğin Ekonomisi (TEEB), ekosistem hizmetlerini "ekosistemlerin insan refahına doğrudan ve dolaylı katkıları" olarak tanımlamakta olup bunları dört ana kategoriye ayırmaktadır:

- *Tedarik hizmetleri*: gıda, tatlı su ve malzemeleri, elyaf, kereste ve yakacak odun gibi ham malzemelerin tedarikini içermektedir.
- *Düzenleyici hizmetler*: toprak verimliliğinin korunmasını, tozlaşmayı, su akışının düzenlenmesini, erozyonun önlenmesini ve iklim kontrolünü içermektedir.
- *Habitat hizmetleri*: türler arasındaki genetik çeşitliliği korumaktadır ve türlerin yaşam döngülerini desteklemektedir.
- *Kültürel hizmetler*: dinlenme, turizm, eğitim ve manevi deneyimleri içeren maddi olmayan faydalardan oluşmaktadır (TEEB, 2010).

Bu hizmetlerin tümü, ekosistemin işleyişi ve dünya üzerindeki yaşam için temel olan küresel su ve besin döngüleri destekleyici hizmetlere bağlıdır. Bu hizmetler turizm için hayati öneme sahiptir; ancak aynı zamanda, turizm gelişimi ve faaliyetleri ekosistemleri ve bu hizmetleri sağlama yeteneklerini olumsuz etkileyebilmektedir. Biyolojik çeşitlilik kaybının, ortaya çıkan hasar maliyeti nedeniyle ciddi ekonomik sonuçları bulunmaktadır. Destinasyonlarda yer alan ve önemli bir çekicilik kaynağı olan herhangi bir bitki veya canlı türünün azalması

veya yok olması orada turistik faaliyetin azalmasına ya da yok olmasına neden olabilmektedir. Bu hasarı onarmanın teknolojik yolları olsa bile, bunlar genellikle biyolojik çeşitliliği koruma maliyetlerinden çok daha pahalı ve daha az etkilidir buna ek olarak çoğu durumda, teknolojik çözümler ya mevcut değildir ya da gerekli müdahale için pratik değildir (Unwto, 2010).

Turizmin, biyoçeşitliliği etkileyen tüketim pratiklerinin önemli bir bölümünü temsil etmektedir. Ancak turizmin sistematik bir şekilde gelişmesi her zaman olumsuz etkiler yaratmaz. Birçok yerde turizm, ağaç kesme, tarım için açıklık, madencilik veya kentleşme gibi diğer arazi kullanımlarına alternatif olarak milli parklar ve özel rezervler gibi koruma alanları oluşturmak için ekonomik bir gerekçe sağlamaktadır. Genellikle bu tür turizm, ekoturizm, safari, vahşi yaşam, doğaya dayalı turizm ve sürdürülebilir turizm olarak tanımlanmaktadır. Megafauna (fil, zürafa, goril, aslan kaplan ve balina gibi) dünyanın birçok yerinde turizm için önemli canlıları oluştururken milli parklar ve rezervlerde kendi başlarına önemli turistik cazibe merkezleri olarak sayılabilir (Cater ve Lowman 1994; Hall ve Lew 1998; Fennell 1999; Newsome *vd.*, 2002; Hall ve Boyd 2005). Dolayısıyla turizm her ne kadar olumsuz etkileri olan bir sektör olarak değerlendirilse de, biyolojik çeşitliliğe ve doğal sermayenin sürdürülmesine çeşitli yollarla doğrudan fayda sağlayan bir mekanizma olarak görülmektedir. Bu faydalar şu şekilde özetlenebilir (Brandon 1996; Christ *vd.*, 2003; Hall ve Boyd 2005);

- Milli parkların ve rezervlerin (kamu ve özel) oluşturulması da dahil olmak üzere biyolojik çeşitliliğin korunması uygulamaları adına ekonomik bir gerekçe,
- Biyoçeşitliliğin sürdürülmesi ve korunması için mali destek kaynağı,
- Biyoçeşitliliği olumsuz etkileyebilecek diğer kalkınma biçimlerine ve kaçak avlanma gibi vahşi yaşamın uygunsuz şekilde kullanılması gibi faaliyetlere karşı ekonomik bir alternatif,
- İnsanları biyolojik çeşitliliğin yararları hakkında eğitmek için bir mekanizma,
- Biyoçeşitliliğin sürdürülmesi adına gerçekleştirilen hareketliliğe yerel halkın dahil edilmesi ve yerel ekolojik bilginin biyolojik çeşitlilik yönetimi uygulamalarına eklenmesi.

Turizm olgusunun birçok bileşiminin olması etkilerinin ölçülmesini zorlaştırmaktadır. Bileşenler arasında ulaşım, yiyecek içecek, konaklama ve rekreasyon gibi işletmeler yer almaktadır. Dolayısıyla turizm sektörünün biyoçeşitlilik ile ilişkisini ölçmeye çalışırken, hem turizm altyapı inşası ve bakımının hem de bu tesislerin turistler tarafından kullanımının etkileri dikkate alınmalıdır. Genel olarak bu unsurların çoğu için etki, aktivite modellerine ve

genel davranışa bağlı olarak bir turistten diğerine (ve bir üreticiden diğerine) değişiklik gösterecektir. Biyoçeşitlilik üzerindeki etkiler olumlu veya olumsuz, doğrudan veya dolaylı, geçici veya kalıcı olabilir ve ölçeği küreselden yerele değişebilir. Biyoçeşitlilik kavramını çözümlerin zorluğu, bunun ekosistemleri, türleri ve genleri içeren bileşik bir kavram olduğu gerçeğiyle ilgilidir. Tüm bunların eş zamanlı maksimizasyonu veya optimizasyonu mümkün değildir. Hangi çeşitliliğin nerede ve nasıl korunacağına dair seçimler yapılmalıdır (Dietvorst ve Ashworth 1995; Lash ve Urry 1994; Tremblay, 1998).

4. SONUÇ

Turizm, biyoçeşitliliğe ve doğal sermayenin korunmasına fayda sağlamak için bir mekanizma olarak değerlendirilse de, yapılaşma için arazi temizliği, kirlilik ve iklim değişikliği gibi biyolojik çeşitlilik kaybıyla bağlantılı negatif faktörlerin çoğu aynı zamanda turizmin gelişmesiyle doğru orantılı olarak ilerlemektedir. Dolayısıyla turizm, biyolojik çeşitliliğin korunmasına hem olumlu hem de olumsuz katkılar sağlayan bir sektör özelliğindedir. Ancak ne yazık ki, bu katkılarının temsil ettiği dengeleme eylemi, özellikle sürdürülebilir kalkınma ve bir ekonomi aracı olması turizmin maliyet ve faydalarının değerlendirilmesi aşamasında genellikle asla tam olarak hesaba katılmamaktadır. Doğal alanlarda turizm üzerine araştırma ve yayınların artmasına rağmen turizmin rolü ve etkileri konusundaki anlayışımız da şaşırtıcı derecede sınırlıdır. Tartışmalı olarak, çalışmaların çoğu, turizm ve rekreasyonun çeşitli ortamlardan ziyade belirli bir çevre veya çevre bileşeni üzerindeki etkilerini incelemektedir.

Örneğin, yağmur ormanları, resifler, yunuslar ve balinalar ile ilgili olarak turizm üzerine yapılan önemli araştırmalar vardır ancak sulak alanlar veya mega-fauna hayvan türlerinin bulunmadığı daha az çekici olan ortamlar hakkında yapılan sınırlı sayıda araştırma bulunmaktadır. Yaban hayatı izleme turizminin önemli bir bileşenidir ancak ekosistemin de bir o kadar önemli bir parçasıdır. Ancak, turizm ve biyoçeşitlilik arasındaki etkileşimlerin incelendiği ölçekler yetersiz kalmaktadır. Acı gerçek şudur ki, türlerin bolluk, boyut ve sınırlar açısından coğrafi dağılımının yapısı, dinamikleri ve buna ek olarak turizm dahil insan etkisinin menzil ve bolluk üzerindeki etkileri hakkında bilgi son derece sınırlıdır (Hall, 2010; Hall ve Boyd, 2005; Holden 2000; Weaver, 2001).

Dahası biyoçeşitlilik kavramı, çoğu girişimci arasında genellikle dikkate alınan bir konu olma özelliği taşımamaktadır. Bu konunun önemini artırmak için, günlük uygulamalar vasıtası ile girişimcilere biyoçeşitlilik ile ilgili bilgilendirilmelerin yapılması gerekmektedir. Bu, hâlihazırda uluslararası ve ulusal düzeylerde üstlenilen faaliyetleri yerel düzeyle ilişkilendirme ihtiyacını akla getirecektir. Bu boşluğun doldurulmasında bir takım araçların belirlenmesi

ve bu araçların ise biyoçeşitlilik ile ilgili girişimcilere etkinlikler, seminerler veya tanıtımlar düzenleyerek yardımcı olması gerekmektedir. Dahası verilecek olan eğitimler, koruma faaliyetlerinin çoğu için birincil hedefini oluşturmakla birlikte iş dünyasını daha yapıcı bir biçimde yönlendirebilecek kapasitede düzenlenmeli ve genişletilmelidir. Buradaki zorluk, biyoçeşitliliğin ayrı bir konu olarak turizm kuruluşları tarafından pazarlama ve tatil memnuniyetini artırmak için yaratıcı bir şekilde kullanılabilmesi konusunda ikna etmek ve bunu yapmaları için adım atmalarını sağlamaktır. Bu tür bir diyalog ancak doğrudan temaslar yoluyla etkili bir şekilde gerçekleştirilebilir (Vaughan, 2000).

Bioçeşitlilik, genetik, tür ve ekosistem seviyelerinde azalmaya devam ederken, insanlığın ekolojik ayak izi, dünyanın biyolojik kapasitesini aşan bir seviyeye gelmiş bulunmaktadır. Ancak turizm, biyolojik çeşitliliğin kaybında etkili olduğu gibi korunmasında da etkili bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır. Turizm, etkileri en aza indirilebildiği sürece, koruma hedefleriyle uyum içinde çalışması en muhtemel ticari girişimlerden biridir. Bu noktada gerçekleştirilecek olan koruma faaliyetlerinin ve turizmin mevcut hedeflerinin daha net anlaşılması gerekmektedir. Bioçeşitliliğin korunmasının kendi öncelikleri arasında: maksimum doğal çeşitliliğin devam ettirilmesi ile koruma faaliyetlerinin daha uzun vadeli sürdürülebilirliğinin sağlanması arasında bir denge kurulması yer almaktadır. Bu daha uzun vadeli sürdürülebilirlik, hem finansal hem de sosyal olarak yönlendirilmektedir. Bu durum da iyi finansal getiriler sağlanması ile toplum temelli bir odaklanma hedefinin entegre bir şekilde yürütülmesini gerekli kılmaktadır.

Turizmin sektörü ve gelişimi doğa rezervlerini ekonomik olarak uygun hale getirmenin ve yerel nüfus için istihdam ve gelir sağlamanın bir yolu olabilir. Ancak burada biyoçeşitliliğin turizm için değerini belirlerken, ekosistem hizmetlerinin çok sayıda ekonomik ve geçim faaliyetini desteklediğini ve bu nedenle turizm gelirinin biyolojik çeşitliliğin toplam ekonomik değerinin yalnızca bir parçası olduğunu kabul etmek önemlidir. Örneğin, mercan resifleri balıkçılığın yanı sıra turizmi de destekler ve kıyı şeridini aşırı kullanımın neden olduğu hasarlardan korur. Mercan resiflerinin turizm değeri, resiflerin toplam ekonomik değerinin sadece bir parçasıdır. Turizm, diğer ekonomik ve geçim faaliyetleri için resiflerin değerini etkileyebileceği gibi, bu faaliyetler de turizmi etkileyebilir. Bu noktada resiflerin farklı ekonomik kullanımları ile diğer ekosistem hizmetleri kaynakları arasında, bu hizmetlerden yapılan genel kullanımların sürdürülebilir olmasını sağlayan bir denge sağlamak önemlidir.

Bioçeşitlilik ve yüksek kaliteli çevre deneyimi, turistler arasında biyolojik çeşitliliğin korunması anlayışını ve desteğini artırabilir. Turizmin olumlu etkilerinin başarılabilmesi, dikkatli planlama, turizm gelişmelerinin ve

faaliyetlerinin organize edilip özenli yönetimi ve işletilmesi sırasında yerel paydaşlarla düzenli iletişimi gerektirmektedir. Özellikle turizm, yalnızca yarattığı gelir ve istihdamın yerel sakinler ve topluluklar arasında adil bir şekilde dağıtılması durumunda bile biyolojik çeşitliliğin korunması için bir teşvik sağlayacaktır. Dahası planlama ve geliştirme kontrolü aşamaları da, turizmin sürdürülebilirliği ve biyoçeşitliliğin korunması için kritik öneme sahiptir bu kontrol yalnızca turizm gelişimini etkilemekle kalmaz, aynı zamanda kısa veya uzun vadede turizmin ekonomik sürdürülebilirliğine zarar verebilecek diğer gelişme biçimlerini de kontrol eder bir özelliğe sahiptir. Biyoçeşitliliğin turizmle ilgili olarak korunması, turizmin biyolojik çeşitlilik hususlarını tam olarak dikkate alan ve hassas alanları gelişmeden uzak tutan şekillerde planlanmasını ve geliştirilmesini gerektirmektedir (Unwto, 2010). Bu planlama biyolojik çeşitliliğin korunması için turizmin getirebileceği faydaları en üst düzeye çıkarırken, biyoçeşitliliğe verilen zararı önlemek veya en aza indirmek için turizm işletme ve yönetimlerinin akıllıca ilerlemesi gerekliliğini vurgulamaktadır. Bu, turizmin kümülatif etkilerinin herhangi bir bölgedeki doğal kaynakların aşırı kullanımına yol açmamasını sağlayacak önlemleri de içermektedir.

KAYNAKÇA

1. Antoine, S. ve Runk, J. V. (1996). Biodiversity-from sea to shining sea. *Science Scope*, 20(3), 34-37.
2. Aymankuy, Y., Polat, E., Buzlukçu, C. ve Aymankuy, Ş. (2016). Çevresel Tutumların Satın Alma Davranışları Üzerindeki Etkisi: Potansiyel Yerli Turistler Üzerinde Bir Araştırma. *Akademik Bakış Dergisi*, 58: 310-326.
3. Balmford, A. ve Cowling, R. M. (2006). Fusion or failure? The future of conservation biology, *Conservation Biology*, 20(3), 692–695.
4. Balmford, A., Beresford, J., Green, J., Naidoo, R., Walpole, M. ve Manica, A. (2009). A global perspective on trends in nature-based tourism. *PLoS Biol.* 7.
5. Brandon, K. (1996). *Ecotourism and Conservation: A Review of Key Issues*. Environment Department Paper no.33. Washington, DC: World Bank.
6. Buckley, R. (2001). Environmental Impacts. In: *The Encyclopedia of Ecotourism*, D.B. Weaver (ed.), CABI Publishing, Oxon, 193–204.
7. Cater, E. ve Lowman, G. (1994). *Ecotourism: A Sustainable Option?* Chichester: John Wiley.
8. Christ, C., Hilel, O., Matus, S. ve Sweeting, J. (2003). *Tourism and Biodiversity: Mapping Tourism's Global Footprint*. Washington, DC: Conservation International.
9. Darçın, E. S. ve Güçlü, Y. (2009). Biyoçeşitlilik ve Türkiye'deki durumu. M. Aydoğdu ve K. Gezer (Ed.), *Çevre Bilimi* içinde (s.145-165). Ankara: Anı Yayıncılık.
10. Dışişleri Bakanlığı, (2022). Biyolojik Çeşitlilik, <https://www.mfa.gov.tr/biyolojik-cesitlilik.tr.mfa>, Erişim Tarihi: 26.11.2022.
11. Dietvorst, A. ve Ashworth, G. (1995). Tourism and Spatial Transformations: An Introduction. In *Tourism and Spatial Transformations. Implications for Policy and Planning*, G. Ashworth and A. Dietvorst, eds., pp. 1–16. Oxon: CAB International.
12. Eagles, P. F. J. (2007). Global trends affecting tourism in protected areas. In: Bushell, R., *Tourism and Protected Areas: Benefits beyond Boundaries*. CABI Publishing, pp. 27-43.

- 13.Emerton, L., Bishop, J. ve Thomas, L. (2006). *Korunan alanların sürdürülebilir finansmanı: Güçlükler ve seçenekler üzerine kapsamlı bir değerlendirme*. IUCN, Gland, İsviçre ve Cambridge.
- 14.Erten, S. (2004). Uluslararası düzeyde yükselen bir değer olarak biyolojik çeşitlilik. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 27 (2004), 98-105.
- 15.Fennell, D. (1999). *Ecotourism: An Introduction*. London: Routledge.
- 16.Gray, J. S. (1997). Marine Biodiversity: Patterns, Threats And Conservation Needs. *Biodiversity and Conservation*, 6; 153-175.
- 17.Hajiyeva, N. (2021). What is Anthropocentrism?, <https://typelish.com/b/what-is-anthropocentrism-100609>, Erişim Tarihi: 27.11.2022.
- 18.Hall, C. M. ve Boyd, S. (2005). 'Nature-based tourism and regional development in peripheral areas: Introduction', in C.M. Hall and S. Boyd (eds) *Tourism and Nature-based Tourism in Peripheral Areas: Development or Disaster*, Clevedon: Channelview Publications, pp.3–17.
- 19.Hall, C. M. ve Lew, A. (1998). 'The geography of sustainable tourism development: an introduction', In C.M. Hall and A. Lew (eds) *Sustainable Tourism: A Geographical Perspective*. London: Addison-Wesley Longman, pp.1–12.
- 20.Hall, M. (2010). Tourism and biodiversity: more significant than climate change?, *Journal of Heritage Tourism* Vol. 5, No. 4, November 2010, 253–266.
- 21.Holden, A. (2000). *Environment and Tourism*. London: Routledge.
- 22.Keating, M. (1993). The Earth Summit Agendafor Change A Plain Language Version of Agenda 21 and Other Rio Agreements Genova: Center for Our Commun Future.
- 23.Köklükaya, N. A., Demirhan E. ve Beşoluk Ş. (2014). The prospective science teachers' perceptions of biodiversity. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 116 (2014), 1562 – 1567.
- 24.Lash, S. ve Urry, J. (1994). *Economies of Signs and Space*. London: Sage.
- 25.Leiper, N. (1979). The framework of tourism: towards a definition of tourism, tourist, and tourist industry. *Annals of tourism research*, 6 (4), 390–407.
- 26.Martens, P., Rotmans, J. ve Groot, D. de (2003) 'Biodiversity: luxury or necessity?', *Global Environmental Change*, 13: 75–81.
- 27.Newsme, D., Moore, S. A. ve Dowling, R. K. (2002). *Natural Area Tourism: Ecology, Impacts and Management*. Clevedon: Channelview Publications.

- 28.Odum, E. P. ve Barrett, G.W. (2008). Ekolojinin Temel İlkeleri, Palme Yayıncılık, Çeviri Editörü; Kani Işık, ISBN:0-534-42066-4, Ankara.
- 29.Pidwirny, M. (2006). Abiotic Factors and the Distribution of Species. *Fundamentals of Physical Geography, 2nd Edition*.
- 30.Radford, T. (2004). ‘Life On The Brink’, *The Age*, 11 August.
- 31.Ray, G. C ve Grassle, J. F. (1991). Marine Biological Diversity. *Bioscience* 41:453-457.
- 32.The Economics of Ecosystems and Biodiversity (TEEB), (2010). The Economics of Ecosystems and Biodiversity: Mainstreaming the Economics of Nature—A Synthesis of the Approach, Conclusions and Recommendations of TEEB, Bonn, Germany, TEEB.
- 33.Tremblay, P. (1998). The Economic Organization of Tourism. *Annals of Tourism Research*, 25:837–859.
- 34.Walker, B. H. (1992). Biodiversity And Ecological Redundancy. *Conservation Biology*. 6(1), 18-23.
- 35.Weaver, D. (2001). *The Encyclopedia of Ecotourism*. Oxford: CABI Publishing.
- 36.Vaughan, D. (2000). Tourism and biodiversity: a convergence of interests?, *International Affairs* 76, 2, 283-297.
- 37.Vural, M. (2003). Türkiye’nin Tehdit Altındaki Bitkileri. Türkiye’de Biyolojik Çeşitlilik ve Organik Tarım Çalıştay Raporu. FAO / BM Tematik Grubu. DİE Konferans Salonu, 15-16 Nisan, Ankara, pp. 168-183.
- 38.**Yaşayan Gezegen Raporu (2022)**, Living Planet Report, <https://livingplanet.panda.org/>, Erişim Tarihi: 26.11.2022.

ZENGİZUR KORİDORUNUN BÖLGE ÜLKELERİNE GÖRE STRATEJİK ÖNEMİ

ELŞAN İZZETGİL

*Kastamonu Üniversitesi, İ.İ. B.F., Uluslararası İlişkiler Bölümü,
mail: eizzetgil@kastamonu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-8121-8348*

GİRİŞ

Sovyetler Birliği dağıldıktan sonra Türkiye bağımsızlıklarına yeni kavuşan Türk Cumhuriyetleri ile hızlı bir şekilde diplomatik, ekonomik, askeri, kültürel ilişkiler kurarak uzun yıllar ayrı düşmenin getirmiş olduğu sorunları çözmeye koyulmuştur. Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri arasında yüzlerce anlaşma imzalanmış, birçok yapı kurularak birliktelik ilerletilmeye çalışılmıştır. Türkiye'nin Türk Dünyası ile kara bağlantısının sağlanamamış olması birçok projenin zamanında ve arzu edildiği şekilde hayata geçmesini geciktirmiştir. Türkiye ile Türk Dünyasını bağlayan kavşak ülke Azerbaycan olmasına rağmen Azerbaycan ile Türkiye arasında (Nahçıvan hariç) kara bağlantısı mevcut değildir. Bağımsızlığın ilk yıllarından itibaren Ermenistan ile Azerbaycan arasında savaş devam ettiği için Türkiye ile Azerbaycan arasında bağlantıyı daha uzun ve maliyetli hatlar olan Gürcistan ve İran üzerinden sağlanmaya çalışılmıştır.

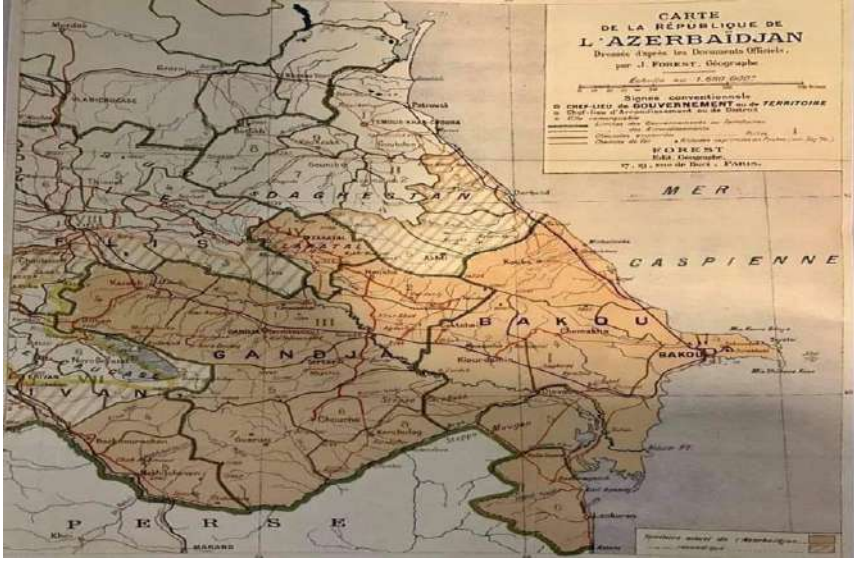
İkinci Karabağ Savaşı bu sorunun çözümü konusunda yeni fırsatlar sunmuştur. İkinci Karabağ Savaşı 44 gün sürmüş ve 10 Kasım 2020 tarihinde Rusya'nın öncülüğünde Azerbaycan ile Ermenistan arasında ateşkesi ve sonrası düzenlemeleri de içeren üçlü bildiri olarak isimlendirilen bir anlaşmanın imzalanmasıyla son bulmuştur. Bu anlaşmanın 9. maddesine göre Azerbaycan Cumhuriyeti'nin batı bölgeleri ile Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti arasındaki ulaşım bağlantıları yeniden tesis edilecektir. Azerbaycan Cumhuriyeti ile Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti arasındaki Ermenistan coğrafyası tarihi Azerbaycan toprağı olarak görülmekte ve Zengezur bölgesi olarak adlandırılmaktadır. “Zengezur Koridoru” ifadesi bu anlaşmada yer almasa da, 9. maddenin hükümlerinin yerine getirilmesiyle bu koridorun hayata geçmesi sağlanmış olacaktır. Azerbaycan tarafının bahsi geçen bildiriye 9. maddeyi özellikle koydurduğu anlaşılmaktadır. Ermenistan, ateşkes sağlanırken Dağlık Karabağ'daki Ermenilerle bağlantı kurabilmeyi sağlayacak bir koridorun oluşturulmasını istemiştir. Üçlü bildirinin 6. maddesinde Laçın Koridoru tanımlanmış ve bölgenin güvenliğinin sağlanması Rusya Barış Güçlerine bırakılmıştır. Azerbaycan özellikle bu hat karşılığında Zengezur Koridoru'nun açılmasını talep etmiş ve aynı statüde çalıştırılmasında ısrar etmektedir. Zengezur Koridoru eğer hayata geçerse Türkiye Nahçıvan üzerinden Azerbaycan'a bağlanmış olacaktır. Hem kara, hem demir yolu ulaşımı hem de ekonomik hatlarla (enerji hatları dahil) bağlantı sağlanmış olacaktır. Zengezur Koridoru stratejik açıdan Türkiye ile Türk Dünyasını doğrudan kara bağlantısı ile birbirine bağlamış olacağı için değerli bulunmaktadır. Hazar geçişli boru hatları olmak üzere birçok projeyi cazip hale getirecek olup, Rusya'nın ve diğer bölgesel ve küresel güçlerin Türk cumhuriyetleri üzerindeki baskısını kıracaktır.

1.BÖLGE OLARAK ZENGİZUR

Zengezur bölgesi, bir kısmı Ermenistan'ın sınırları içerisinde (Gafani Gorus, Karakilise) diğer bir kısmı ise Azerbaycan'da bulunan (Zengilan, Gubadlı, Laçın) tarihi Türk toprağıdır. Zengezur'un aidiyeti ile ilgili tartışmalar, Azerbaycan ile Ermenistan arasındaki anlaşmazlıkların tarihi kadar eskidir. Aslında meselenin tarihi Rus Çarlığı'nın Azerbaycan hanlıklarını işgal etmesiyle başlatılabilir. Rus Çarlığı 1803 yılından itibaren Azerbaycan hanlıklarını işgale başlamıştır. Rusya, İran'daki Kacar Hanedanlığı ile girdiğı mücadele sonucu Azerbaycan hanlıklarının büyük çoğunluğunu ele geçirmiş ve 1813 yılında Gülistan anlaşması yapılmıştır. İran, 1826 yılında gücünü toparlayarak Rusya'ya karşı savaş açmış olsa da kısa zaman içerisinde daha fazla toprak kaybederek 1828 yılında Türkmençay anlaşmasını yapmak zorunda kalmıştır. Rusya bu anlaşmayla Aras nehrinin kuzeyindeki Azerbaycan hanlıklarına hâkimiyet kurmuştur (Yeşilot, 2008, 188-189). Çarlık işgal etmiş olduğı Güney Kafkasya topraklarını elde tutabilmek için bölgede kendilerine sadık halklardan müteşekkil tampon bölgeler oluşturma politikası gütmüştür. Bu noktada İran ve Osmanlı topraklarında yaşayan Hristiyan Ermenilerden istifade etmeye çalışmıştır. Çarlık, İran'la daha savaş devam ederken 1826-1828 yılları arasında İran'dan 10 bin Ermeni aileyi göç ettirip Azerbaycan'ın Revan ve Gence hanlıklarına yerleştirmiştir. Ruslar İran'la yaptığı Türkmençay, Osmanlı ile yapılmış Edirne anlaşmalarına koydurduğı hükümlerle Ermenilerin göçünün önünü açmış ve bu tarihten itibaren toplu göçlerle Ermenileri işgal etmiş oldukları topraklara yerleştirmeye devam etmiştir. Erivan, Nahçıvan, Karabağ, Gence, Bakü, Gürcistan'daki Ahıska, Ahılkelek bu göçlerden nasibini almıştır. 1828-1830 yıllarında İran'dan 40 bin Ermeni aile, Osmanlı Devleti'nden ise yaklaşık 84 bin Ermeni Gence ve Revan başta olmak üzere bölgenin en verimli ve stratejik bölgelerine yerleştirilmiştir (Yeşilot, 2008: 192). Ermeni göçleri ilerleyen dönemde de devam etmiştir. Özellikle de Birinci Dünya Savaşı esnasında batılı ülkelerden aldıkları cesaretle Anadolu'da katliam başlatmaları üzerine Osmanlı devleti tarafından tehcir edilmelerine karar verilen Ermenilerin önemli bir kısmı Anadolu'dan kaçıp Rus Çarlığına sığınmış ve Ruslar da demografisini değiştirmek istedikleri bölgelere Ermenileri yerleştirmeyi sürdürmüştür.

Çar I. Nikolay 21 Mart 1828 tarihinde, Karabağ ve Nahçıvan'ı da içine alan Azerbaycan'ın batı bölgesinde 'Ermeni Vilayeti' kurulması emrini vermiştir (Şopen, 1852). 1829 yılında Ermeni Vilayetinde nüfus sayımı yaptırılmış ve bu sayıma göre vilayetteki Müslümanların miktarı 81.749, Hristiyan nüfus ise 25.131 olduğı kaydedilmiştir (Arzumanlı, 1998, 18-24). Çarlık Rusya, işgal sırasında Türk hanlarının yönetiminde olan idari birimleri pasifize edebilmek için

bölgede yeni idari birimler oluşturmuştur. 1849 yılında Revan, Aleksandropol, Nahçıvan, Ordudad, Yeni Beyazid, Sürmeli, Şerur-Dereleyaz, Ecmiyadzin'den oluşan bölgede Erevan Guberniyası kurulmuş ve Ermeni Vilayeti daha geniş bir idari bölgeye dönüştürülmüştür. Dikkat edildiği gibi Çarlığın kurduğu Ermeni Guberniyası sorumluluğuna Nahçıvan'da dâhil edilmiş ve bu şekilde Osmanlı ile Azerbaycan arasına tampon bölge kurulabilmiştir. Bu dönemde Zengezur bölgesi, Erevan Guberniyasına dahil edilmeyip Gence, Karabağ, Şeki hanlıklarının içerisinde yer aldığı Yelizavetpol Guberniyasına dahil edilmiştir (Masalskiy,1890-1916). Zengezur diğer yerleşim alanlarına göre nispeten daha az Ermeni göçüne maruz kalmıştır. Azerbaycan Halk Cumhuriyeti kurulurken de Zengezur bölgesi devlet sınırları içerisinde yer almıştır (Harita:1). Türkiye'nin 1921 yılında imzalanan Moskova ve Kars Antlaşmaları ile Nahçıvan'ın statüsünün garantör ülkesi olmasıyla birlikte Nahçıvan'ı Ermenistan'a katamayacaklarını anladıkları için Zengezur bölgesinin bir kısmını Ermenistan'a vererek Türkiye ile Azerbaycan'ın arasındaki kara bağlantısı ortadan kaldırılmışlardır. Ermeni Çetelerinin 1905-1907 ve 1914-1920 yıllarında tütetikleri katliamlara rağmen Zengezur'un Ermenistan'a bırakılan Gafan, Gorus, Karakilise bölgelerinde Sovyetler Birliği'nin son yıllarına kadar Azerbaycan toplumu yoğun olarak yaşamaya devam etmiştir. Sovyetler Birliği döneminde Azerbaycan'ın Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti ile bağlantısı Zengezur üzerinden yapılmış hatta Bakü-Erevan demir yolu Zengezur geçişli (Megri) Nahçıvan üzerinden Erivan'a uzanmıştır (Can, 2022, 43). Birlik ülkeleri arasında gümrük uygulaması olmadığı için Sovyetler Birliği döneminde Azerbaycan-Nahçıvan arasında bağlantı sorununun olduğu anlaşılmamıştır. Sovyetler Birliği dağılırken Ermenilerin Dağlık Karabağ'da ayrılıkçı hareketleri ile birlikte sorun görünür hale gelmiştir. Batı Zengezur bölgesindeki Türk toplumu Birinci Karabağ Savaşı ile birlikte göçe zorlanmış ve ülkelerin bağımsızlıklarıyla birlikte bu hat kapatılmıştır. Bugün Ermenistan'ın Syunik olarak isimlendirdiği bölge, tarihi Zengezur'un batı kısmını oluşturmakta ve Azerbaycan'ın batı bölgeleri ile Nahçıvan Özerk Cumhuriyetinin arasında kalan toprakları ihtiva etmektedir.

Harita:1 Fransızlar tarafından hazırlanmış Azerbaycan Halk Cumhuriyeti Haritası (<https://en.axar.az/news/history/378447.html>).

2. KAVRAM OLARAK ‘KORİDOR’ VE ZENGELUR KORİDORU

Zengezur koridoru tartışmalarını anlayabilmek için ilk önce bu kavram ve yakın kavramların anlamlarının iyi tespit edilmesi gerekmektedir. Saygın sözlükler incelendiğinde ‘koridor’ kelimesinin ticari ve siyasi olmak üzere iki anlamının olduğu anlaşılmaktadır. Ticari anlamı incelendiğinde daha çok ticari malların aktığı, kuzey-güney, doğu-batı hatlarını ifade etmek için ulaşım koridoru gibi anlamlar kapsamında kullanıldığını görmekteyiz. Günümüzde tekrar canlandırılmaya çalışılan tarihi ipek yolunun bir ticaret koridoru olduğu söylenebilir. Kara hava, demir yolları ve deniz ulaşımı için yapılan anlaşmalar, bir takım gümrük tarifeleri ve transit geçiş gibi uygulamalarla idare edilen ulaşım ve ticaret hatların olduğu söylenebilir (Kunaka, 2014).

Kavramın siyasi anlamı ise, “bir ülkenin iki toprak parçasını bir birine bağlayan veya aynı toplumun yaşadığı iki bölgeyi birleştiren hat, bir ülkenin arazisinin başka bir ülkeden geçen uzun parçası” (dictionary.cambridge.org; Bolshaya Sovetskaya Entsiklopediya, 1969-1978) olarak karşımıza çıkmaktadır. Burada koridor, hattı kullanan ülkenin tasarrufunda bulunmaktadır. Bazı durumlarda sadece kullanım hakkını içerirken bazı durumlarda da mülkiyeti de kapsamaktadır. Bunların yanında koridorla karıştırılan fakat ondan farklı anlama gelen ‘geçiş hakkı’ kavramı da vardır. Geçiş hakkı, sözlük anlamıyla “başka birinin arazisine girmek veya araziden geçmek için yasal izin” (www.oxfordlearnersdictionaries.com) olarak tanımlanmış, belli rejim

çerçevesinde kullanan ülke/ülkelere bu hattan emniyetli geçiş rızasını içermektedir.

Yukarıdaki tanımlardan da anlaşılabilceği gibi koridor kavramı siyasi ve ticari açılardan bir birinden oldukça farklı anlamlar ihtiva etmektedir. Bu durumda Zengezur Koridoru kavramının hangi anlamda kullanıldığı sorgusu akıllara gelmektedir. Bunu anlayabilmek için Zengezur Koridoru tartışmalarının başlamasına sebep olan 9 Kasım 2020 tarihinde imzalanan üçlü bildiri, tarafların ve uzmanların konuyla ilgili değerlendirmeleri ele alınarak incelenmelidir. Üçlü bildiride “koridor” kavramı Laçın koridoru tanımlanırken hükme bağlanmıştır. Üçlü bildirinin 3. maddesinde Rus güçlerinin kontrol edeceği bölge ve Rus güçlerinin muhteviyatı tanımlanırken Laçın Koridoru şeklinde belirtilmiş; 6. maddenin ikinci cümlesinde ise “Dağlık Karabağ’ın Ermenistan ile bağlantısını sağlayacak ve aynı zamanda Şuşa şehrini etkilemeyecek olan Laçın koridoru (5 km genişliğinde), Rusya Federasyonu’nun barışı koruma birliğinin kontrolünde kalmaya devam ediyor.” (kremlin.ru, 2020; president.az, 2020) ifadesi yer almıştır. Bu iki maddedeki Laçın Koridoru hükmünün Ermenistan’ın talebiyle konulduğu anlaşılmaktadır. Ermeniler bununla hem Dağlık Karabağ olarak belirtilmiş bölgede hak iddiasını devam ettirmek hem de Ermeni toplumuna yaşam koridoru sağlamayı amaçlamışlardır. Bu durumda bu koridor insanı gerekçeyle kurgulanmış siyasi koridor tanımı çerçevesinde değerlendirilebilir. Diğer taraftan Zengezur Koridoru tartışmalarına kaynaklık teşkil eden 9. madde ise şu şekildedir:

“Bölgedeki tüm ekonomik ve ulaşım bağlantıları üzerindeki engel kaldırılacaktır. Ermenistan Cumhuriyeti, vatandaşların, araçların ve eşyaların her iki yönde engelsiz hareketinin düzenlenmesi amacıyla Azerbaycan Cumhuriyeti’nin batı bölgeleri ile Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti arasındaki ulaşım bağlantısının güvenliğini garanti eder. Ulaşım bağlantısı üzerindeki kontrol, Rusya FSB’sinin Sınır Muhafız Servisi tarafından gerçekleştirilir.

Tarafların mutabakatı ile Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti’ni Azerbaycan’ın batı bölgelerine bağlayan yeni ulaşım hatlarının inşası sağlanacaktır” (kremlin.ru, 2020; president.az, 2020).

Tartışmalara katılan bazı uzmanlar koridor kavramının “Polonya Koridoru ile (Danzig/Gdansk Koridoru) özdeşleşmiş ifade olarak olumsuz anlamlar çağrıştıran ilkel bir fikir” şeklinde ifade etmeye çalışmışlardır. Polonya Koridoru (Danzig Koridoru) Birinci Dünya Savaşı’nda yenilen Almanya ile yapılmış Versay Antlaşması’yla oluşturulan bir düzenlemedir. Doğu Prusya ile Almanya arasındaki bir arazi şeridi Polonya topraklarına katılmıştır. Danzig (Gdansk) liman kentini de içine alan bu arazi şeridi, Polonya’nın Baltık Denizi’ne bağlantısını sağlamıştır (wikipedia.org). Fransa’nın Ermenistan Büyükelçisi

Jonathan Lacote, Ermenistan'da yayın yapan Azatutyun TV'ye verdiği bir röportajda koridorların, Polonya Koridoru gibi hem diplomasi tarihinde hem de uluslararası hukukta kötü hatıralar bıraktığını ifade etmiş ve artık yabancı topraklar pahasına koridorlar yarattığımız bir dünyada yaşamadığımızı anlatmaya çalışmıştır (Arutyunyan, 24 Temmuz 2021). Lacote, Zengezur Koridoruyla ilgili görüşlerini ifade ederken üçlü bildiride geçen Laçın koridoruyla ilgili ise tek kelime etmemiştir. Nitekim yukarıda da belirtilmiş olduğu gibi koridor kelimesi aynı ateşkes antlaşmasının 3. ve 6. maddesinde geçmekte olup, 9. madde de bunun karşılığında hükme bağlanmıştır. Birinin varlığı diğerine bağlıdır. Her ne kadar antlaşmada “Zengezur Koridoru” kavramı kullanılmamış olsa da benzer şekilde tarif edilmiştir. 11 Ocak 2021 tarihinde üç ülke lideri bir görüşme daha yapmış ve 9 Kasım 2020 tarihinde imzalanan üçlü bildirinin 9.maddesinin uygulanmasıyla ilgili yeni bir beyanname imzalamışlardır. İmzalanan belgeye göre 9. maddenin hayata geçirilmesi için çalışma grupları oluşturularak 1 Mart 2021 tarihine kadar ulaşım hatlarının restorasyonu, inşası ve güvenliğinin sağlanması için gerekli bir liste ve takvimin hazırlanmasına karar verilmiştir (president.az, 2021). İlerleyen süreçte bu konuda görüşmelerin başladığı ve devam ettirilmiş ve demir yolu ve kara yollarının geçeceği haritalarda servis edilmiştir (Şekil:1).

Şekil:1 Zengezur Koridoru (<https://www.aa.com.tr/tr/info/infografik/23375>)

Zengezur Koridoru ile ilgili değerlendirmelere baktığımızda İlham Aliyev'in Zengezur bölgesinin Azerbaycan'ın tarihi toprağıdır hatırlatmalarını bir kenara koyarsak daha çok ekonomik anlamlar yüklenildiğini söyleyebiliriz. Fakat taraflar arasında 10 Kasım 2020'de imzalanan bildiriye göre bu geçişin engelsiz olması, yani Ermenistan gümrüğünün olmaması gerekiyor. Azerbaycan, Ermenistan'ın 10 Kasım bildirisindeki yükümlülüğünden kaçınması halinde karşılıklılık ilkesini uygulayacağını, Laçın koridoruna da gümrük koyacağını beyan etmektedir. Dolayısıyla Azerbaycan tarafından kullanılan Zengezur Koridoru kavramı üçlü bildirilere dayanan, Azerbaycan'ın talebi ile 9. madde de düzenlenmiş, 3 ve 6. maddelerde geçen Laçın koridoru ifadesinin karşılığında konuşmuş hüküm dolayısıyla hukuki bir dayanağı sahiptir. Koridorun hayata geçirilmesi için 11 Ocak 2021 tarihinde yeni bir anlaşma imzalanmış ve süreç devam etmektedir. Koridorun statüsü ise Laçın koridoruna bağlı olarak müzakereler ve uygulamalarla netleşecektir.

3. ZENGEZUR KORİDORU'NUN ÜLKELERE GÖRE STRATEJİK ÖNEMİ

Zengezur koridorunun jeopolitik, ekonomik ve jeo-stratejik birkaç özelliğı vardır. Zengezur Koridoru bu özellikler çerçevesinde Azerbaycan, Ermenistan, Rusya, Türkiye ve İran başta olmak üzere bölge ve uluslararası toplum için farklı anlamlar içermektedir. İlk başta Azerbaycan ve Nahçıvan için öneminden bahsetmek gerekmektedir. Azerbaycan'ın özerk cumhuriyeti olmasına rağmen Nahçıvan ile kara sınırı mevcut değildir. Zengezur Koridoru açılabilirse Nahçıvan'ın abluka durumu ortadan kalkacak ve Azerbaycan'a kara bağlantısı ile bağlanmış olacaktır. Azerbaycan, Nahçıvan'a hava yolu ve İran üzerinden sağlanan kara yoluyla bağlanabilmektedir. Azerbaycan Hava Yolları ihtiyacı karşılayabilmek için gün içinde ihtiyaca göre seferler koymakta fakat hava yolu ile ulaşım oldukça maliyetli sayılmaktadır. Azerbaycan-Nahçıvan arası taşımacılık hem kara hem de demir yoluyla sağlanacağından bu anlamda birçok sorun çözülmüş olacaktır. Zengezur Koridoru ile birlikte yıllık hava yolu maliyetinde en az 10 milyon Amerikan dolar gibi bir tasarruf sağlanacağı hesap edilmektedir (Turgunov, 2022). Azerbaycan, eski demir yolunun yenilenmesi ve işgal döneminde kullanılamaz hale gelmiş eski istasyonların yeniden yapımına başlamış durumdadır. Azerbaycan-Nahçıvan arasında mesafenin kısılacağıının yanında gümrük işlemleri (kesin olmamakla birlikte) gibi maliyetlerin de olmayacağı düşünüldüğünde oldukça kazançlı bir ulaşım sağlanmış olacaktır. Bununla birlikte Azerbaycan tamamen Zengezur Koridoruna bağımlı kalmamak için her ihtimale karşı alternatif hat olarak İran üzerinden transit geçiş hakkı elde etmek için anlaşma sağlamaya da çalışmaktadır (irna.ir). Bu hat hem alternatif

olarak düşünölmekte hem de Zengezur Koridoru müzakereleri sürerken Azerbaycan'ın elini kuvvetlendirmektedir.

Zengezur Koridoru Azerbaycan'la Nahçıvan arasında ölkö altyapısının birleştirilmesini de sağlayacaktır. Azerbaycan, Nahçıvan'a doğal gaz sağlayabilmek için İran ile anlaşmış durumdadır. İran üzerinden taşınan gazdan %15 kesinti yapılmaktadır (iz.ru). Üçlü bildiride tarafların anlaşması ile yeni ulaşım hatlarının sağlanması mümkün olacağından bahsedilmektedir. Bu ifadeye dayanarak, telefon, internet, doğalgaz, elektrik gibi hayatı doğrudan etkileyecek altyapı bağlantılarının gerçekleştirilebileceği anlaşılmaktadır. Bütün ekonomik hatların blokajının kaldırılması söz konusu olduğunda Azerbaycan Nahçıvan'a doğal gaz da verebileceği için bu kesinti maliyetinden de kurtulmuş olacaktır.

Ermeniler, Rus Çarlığı tarafından Kafkasya'ya göç ettirilip onlara yurt indirilerek Azerbaycan'la Türkiye arasına hançer gibi sokulmasından itibaren Azerbaycan'ın Türkiye ile kara bağlantısı kopmuştur. Sovyetler Birliği dağılıp Azerbaycan bağımsızlığına kavuştuktan sonra, Türkiye ile daha sıkı ilişkiler içinde olmak istediğinde kara bağlantısı olmamasının önemli sorunlarını yaşamıştır. Birinci Karabağ Savaşı'nda Türkiye'den desteğin istenilen seviyede olmaması savaşın gidişatında etkili olmuştur. Destek daha çok hava yolu, Gürcistan ve İran üzerinden sağlanmaya çalışılmış, bu da silah sevkiyatının sınırlı tutulmasına sebep olmuştur. Azerbaycan enerji kaynaklarını uluslararası pazara çıkarmak için yollar aradığında da bu sorunla karşılaşmıştır. Azerbaycan, Rusya ile anlaşma yaparak erken ihraç petrolünü mevcut hatlar üzerinden yapmak zorunda kalmıştır. Ana ihraç boru hattı inşası söz konusu olduğunda maliyeti dolayısıyla Gürcistan üzerinden Türkiye'ye uzanacak Bakü-Tiflis-Ceyhan boru hattı projesi çok tartışılmıştır. Bu hattın inşası Aliyev yönetimlerinin ısrarı ile söz konusu olabilmektedir. Ermenistan'la savaş söz konusu olduğu için petrol ve doğal gaz boru hatları, Bakü-Tiflis-Kars demir yolu hattı maliyeti fazla ve uzun hat olmasına rağmen Gürcistan üzerinden gerçekleşmiştir. Gürcistan'da 2005 yılına kadar Rusya'nın 4 askeri üssü mevcut olmuştur. Bunlardan Ahılkelek üssü boru hatlarının geçtiği bölgeye oldukça yakın bölgede yer almaktaydı. Ahılkelek'de Ermeniler yoğun olarak yaşadığı için Rusya Ermenileri kışkırtarak boru hattının geçeceği bölgede gösteriler düzenlenmesini sağlayarak Gürcistan yönetimine baskı kurmaya çalışmıştır(İzzetgil, 2016, 65). Bu durum hattın geleceğini tartışmaya açtığı için Azerbaycan'ı sürekli düşündürmüştür. Gürcistan yönetiminin Rus üslerinin boşaltılmasını sağlamasıyla bu tehdit yönetilebilir seviyeye çekilebilmiştir. Zengezur Koridoru bu açıdan Azerbaycan'ın elini kuvvetlendirecektir. Gerekli görüldüğü zaman döşenecek boru hatlarıyla daha kısa yoldan Türkiye'ye enerji fazlasını ulaştırabilecektir. Nitekim Trans Anadolu

doğal gaz boru hattı (TANAP) projesinin kapasitesinin iki katı olan 32 milyar m3 seviyesine çıkarılması konusunda anlaşma sağlanmıştır (bloomberght.com). İlham Aliyev'in ifadesi ile Azerbaycan 2027 yılına kadar Avrupa'ya 20 milyar m3 gaz ihraç etmeyi planlamaktadır (haber7a). Avrupa'da enerji krizi yaşandığı günümüzde Azerbaycan'ın aranan ortak olarak ön plana çıkması Zengezur Koridoru'nu biraz daha önemli hale getirmektedir. Azerbaycan ile Türkiye'nin Zengezur Koridoru geçişli demir yolu projesi de planlamaktadırlar. Bu Azerbaycan'ı demir yolu ulaşımında merkez ülke haline getirecektir.

Ermenistan'ın Zengezur Koridoru'na yaklaşımı ele alındığında ilk önce bu kavrama karşı itirazların mahiyeti irdelenmelidir. İkinci Dağlık Karabağ Savaşı bitiren üçlü bildirinin ilanıyla birlikte Zengezur Koridoru tartışmaları başlayınca Ermenistan tarafı bu kavrama karşı çıkmıştır. Ermenistan Başbakanı Nikol Paşinyan üçlü bildiriye atıfta bulunarak Ermenistan topraklarından geçen herhangi bir koridor açılmasının söz konusu olmadığını ifade etmiştir. Hem üçlü bildirinin 9. maddesi hem de bu maddenin uygulanmasını içeren 11 Ocak 2021 tarihli bildiride Nahçıvan-Azerbaycan arasındaki hatların blokajının kaldırılması ve yeni hatların inşası üzerinde durulmuş olmasına rağmen Ermenistan yine de Zengezur Koridoru diye bir şeyin söz konusu olmadığını yinelemiştir. Bu söylem aslında “Zengezur Koridoru” kavramına yüklenen anlamdan kaynaklanmaktadır. Ermenistan anlaşmada “Zengezur Koridoru” kavramının geçmediğini ileri sürerek buna karşı çıkmaktadır. Ermenistan iç toplumunun ve diasporanın hassasiyetinin burada etkili olduğu ifade edilebilir. Bununla birlikte Azerbaycan ile Nahçıvan arasında bağlantı kurulması konusunda da farklı görüşler söz konusudur. Bu konuda Ermenistan'daki siyasi fraksiyonların olaya bakışı bir birinin tam zıttı mahiyetindedir. Ermenistan açısından, coğrafi bir “intihtar” diyenler olduğu gibi “Ermenistan'ı sosyo-ekonomik, jeopolitik ve jeo-stratejik bir güç haline getirecektir” diyenler de vardır. Ermeni uzmanlar, Zengezur koridorunun açılmasının “Ermenistan'ın toprak bütünlüğünün doğrudan ihlali” anlamına geldiği, Türkiye'ye ülke üzerinde tam hâkimiyet kurma yetisi vereceği için tehlikeli bulmaktadırlar. Onlara göre eğer bu proje hayata geçerse, ilk önce Ermenistan'ın İran'la doğrudan ticaret yapması engellenecek daha sonra ise Rus sınır muhafızları ve ana yatırımcılar olarak Türkiye-Azerbaycan koridor üzerinde kontrol kuracaklardır (Ananyev, 2021).

Ermenistan'da Azerbaycan ile Nahçıvan arasındaki ulaşım ve ekonomik hatların blokajının kaldırılması konusunda olumlu yaklaşım içinde olanlar azımsanmayacak orandadır. Bunu Paşinyan'a ülkede verilen siyasi destekten de anlamak mümkündür. Nikol Paşinyan, İkinci Karabağ Savaşı mağlubiyetinden sonra muhalefetin talebi üzerine yeniden seçime gitmiş ve savaş sonrası ortama rağmen seçimleri kazanmıştır. Paşinyan'ın seçim başarısında önceki

yönetimlerin politikalarından halkın bıkmış olmasının büyük etkisi olduğu görülmektedir. Ermenistan 30 yıl boyunca Karabağ klanları tarafından yönetilmiştir. Bu grup ülkeyi savaş ekonomisi ile yönetmeye çalışmış, halka ekonomi değil, “Büyük Ermenistan” hayalini satmışlardır. Bu hayalin gerçekleşmesi için de Rusya’ya olan bağımlılık her geçen gün artmıştır. Covid-19 pandemisiyle birlikte ülkedeki açlık, sefalet milli duyguların önüne geçmiş ve bu durumun sürdürülebilir olmadığı anlaşılmıştır. Paşinyan’ın ülkeyi Rusya’nın esaretinden kurtarma, batıya yakınlaştırma politikaları vatandaş nezdinde kabul görmüştür. Ermeni toplumu, İkinci Karabağ Savaşı’nda Rusya’dan istenilen desteğin de alamaması üzerine savaş mağlubiyetine rağmen Paşinyan’a inanmak istemiştir. Ermeniler ülkenin abluka durumundan kurtarılmasını istemektedirler. Bu noktada Azerbaycan ile sorunların çözümü ve Türkiye ile sınırların açılması arzu edilmektedir. Bundan dolayı Azerbaycan ile Nahçıvan’ı bağlayan ulaşım hatlarının önündeki engellerin kaldırılması hâkimiyet taraftarları tarafından jeo-stratejik, jeopolitik bir kazanım olarak görülmektedir. İkinci Karabağ Savaşından sonra iki ülke sınırlarında zaman zaman çatışmalar yaşanmaktadır. Bu çatışmalardan biri 12-13 Eylül 2022 tarihlerinde vuku bulmuştur. Bu çatışma sonrası Paşinyan’ın yaptığı açıklamalar incelendiğinde Azerbaycan ile barış anlaşması yapılmasının gerekliliğini toplumuna anlatmaya çalıştığı anlaşılmaktadır (newsarmenia.am). Azerbaycan’dan farklı olarak Ermenistan bu hat üzerinde kontrolü elden bırakmak istememekte ve Laçın Koridoru ile aynı çerçevede değerlendirmemektedir. Ermenistan, Azerbaycan ve Nahçıvan’ı bağlayacak ulaşım hatları üzerinde gümrük uygulayarak kontrolün kendi elinde olacağını düşünmektedir. Bu hattın nasıl şekil alacağı tabii ki müzakerelerle mümkün olacaktır. Ermenistan için önemi açısından bu olay ele alındığında hem ekonomik hem de siyasi getirilerinden bahsedildiği görülmektedir.

Türkiye için Zengezur Koridoru, Türkiye-Azerbaycan, Türkiye-Ermenistan ilişkileri bağlamında ikili ilişkiler açısından, Kafkasya, Orta Asya ülkeleri, İran, Rusya’nın içinde olduğu bölgesel açıdan ve Çin’den-Londra’ya kadar uzanan ulaşım yollarını kesintisiz bağlayacağı için küresel olmak üzere üç bağlamda anlam kazanmaktadır. Türkiye, Azerbaycan ilişkileri “iki devlet ve tek millet” söylemi ile açıklanmaktadır. Bunun sadece liderlerin söylemiyle kısıtlı bir söylem olmadığı her iki ülke toplumunda da karşılığının baki olduğuna hiçbir şüphe yoktur. Fakat kardeş toplumlar bir birlerini başka ülkeler üzerinden gümrüklerden geçerek ziyaret etmek zorunda kalmaktadırlar. Zengezur Koridoru mesafeleri kısaltma ve engelleri kaldırma fırsatı verecektir. Nüfusu yoğun, sanayisi ve tüketimi yüksek olan Türkiye ile enerji kaynakları açısından zengin Azerbaycan’ın güçlerini birleştirme imkânı sağlayacağı için de önem kesp etmektedir. Herhangi bir ülkenin onayına gerek kalmadan projelerini hayata

geçirme zemini yaratması açısından da değerli olup her iki ülkenin gücüne güç katacağı için arzu edilen bir proje olarak değerlendirilmektedir. Bu iki ülkenin bir birine yaklaşması uluslararası politikadaki pozisyonlarına da olumlu katkı sunabilir. Türkiye ve Azerbaycan Zengezur Koridoru'nun hayata geçirilmesini güvence altına almak için 15 Haziran 2021 tarihinde Azerbaycan'ın işgalden kurtarılan kentlerinden biri olan Şuşa'da imzaladıkları beyannameye de dahil etmişlerdir. Beyannameye Zengezur Koridoru'na şu şekilde atıfta bulunulmuştur: "Taraflar, Türkiye ve Azerbaycan'ı birleştiren Azerbaycan Cumhuriyeti Batı rayonları ile Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti arasındaki koridorun (Zengezur Koridoru) açılmasının ve söz konusu koridorun devamı olarak Nahçıvan-Kars demiryolunun inşaatının iki ülke arasındaki ulaştırma-iletişim ilişkilerinin yoğunlaştırılmasına önemli katkı sağlayacağını belirtirler."(Resmi Gazete 23 Mart 2022).

Zengezur Koridoru, Azerbaycan-Ermenistan ilişkilerinde barış söz konusu olduğunda mümkün olacağı için bu durum Türkiye-Ermenistan ilişkilerini de yakından ilgilendirmektedir. Türkiye-Ermenistan sınırı Birinci Karabağ Savaşı'ndan dolayı kapatılmış ve 30 yıldır Türkiye-Ermenistan ilişkileri Karabağ sorununa endeksli olarak sürdürülmektedir. Ermenistan güneyden İran, kuzeyden Gürcistan dışında ablukada altındadır. En büyük destekçisi olan Rusya ile doğrudan ulaşımı da mevcut değildir. Ermenistan'ın bu sıkışmışlık durumu hem ekonomik hem de siyasi olarak ülkeyi zora sokmaktadır. İkinci Karabağ Savaşı sonrası Ermenistan-İran sınırı daha da sınırlanmıştır. İkinci Dağlık Karabağ Savaşı'nda Gürcistan'ın sınırlarını Ermenistan'ın silah sevkiyatına kapatmış olması, İran'da yaşayan Azerbaycan Türklerinin tepkisiyle İran'ın da silah sevkiyatı yapamamış olmasını göz önünde bulundurduğumuzda bu abluka durumunun sürdürülebilir olmadığı anlaşılmıştır. Zengezur Koridoru'nun açılmasıyla birlikte Rusya-Erivan demir yolu ve kara ulaşımı sağlanmış olacaktır. Aynı şekilde Ermenistan-Türkiye sınırı açılacak, hem kara üzerinden hem de Nahçıvan üzerinden demiryoluyla ulaşım işler hale gelecektir. Şuanda Ermenistan Türkiye'ye Gürcistan üzerinden ulaşabilmektedir. Türkgözü sınır kapısı üzerinden Kars-Erivan şehirleri arası mesafe 606 km olup, sınır açılmasıyla Alicaan sınır kapısı üzerinden bu mesafe 194,4 km olacağı için 411km kısalarak % 67 oranında tasarrufa tekabül edecektir. Bu durum Iğdır-Erivan arasındaki mesafenin kısılmasına 680,8 km etki yapacaktır (Bocutoğlu ve Bulut, 2012, 235). Türkiye-Ermenistan sınırı 1993 yılında kapanmadan önce 40 bin ton yük, 140 bin insan sınırdan geçiş yapmıştır. Sınırın açılması halinde bu rakamın en az 10 katına çıkacağı tahmin edilmektedir (haber7b). Bu durum iki ülke ekonomisini doğrudan etkileyecektir. Türkiye, Azerbaycan-Ermenistan görüşmelerine paralel olarak temsilci atayarak Ermenistan'la görüşmelere

başlamış ve ilk iyi niyet göstergesi olarak İstanbul-Erivan uçak seferlerine başlanmıştır. Erdoğan, Paşinyan'ın talebi üzerine Çekya'nın başkenti Prag'da 6 Ekim 2022 tarihinde yapılan Avrupa Siyasi Topluluğu (AST) toplantısında kısa süreli görüşme yapmıştır. Bu görüşme ikili ilişkilerin geliştirilmesi için önemli bir adım olarak görülmektedir. Erdoğan, Prag'da yaptığı basın toplantısında Ermenistanlı gazetecinin sorusu üzerine Ermenistan'la sınırların açılması için herhangi bir şartlarının olmadığı, Azerbaycan'la yapacakları barış anlaşması ile birlikte bunun sağlanacağını söylemiştir (youtube.com).

Paşinyan'ın ülkeyi Batıya yakınlaştırma politikasının başarılı olması Türkiye ile ilişkileri yeniden sağlamaktan geçtiği anlaşılmaktadır. Ermenistan'la ilişkilerin yeniden tesis edilmesi Türkiye için de istenen bir durum olarak kabul edilmektedir. Ermenistan'la ikili ilişkilerin geliştirilmesi hem ekonomik hem de siyasi yönü bulunmaktadır. Ermenistan'la ilişkilerin yeniden kurulması resmi ilişkilerin yanında iki toplumunun birbirine yaklaşmasını da sağlayacaktır. Bu durum Ermenistan devleti ve toplumu üzerinde diasporanın baskısını da kıracağı için uzun yıllar soykırım iddiaları üzerinden uluslararası arenada Türkiye'yi rahatsız eden girişimlerin sönümlendirilmesine imkan yaratacak ve “ermenî soykırımı” meselesi gibi kronik problemlerin tartışılması söz konusu olabilecektir.

Zengezur Koridoru, Türkiye için bölgesel istikrar ve çıkarlar açısından önemlidir. Kafkasya'da istikrarın sağlanması Türkiye'nin dış politik öncelikleri arasında bulunmaktadır. Türkiye hem komşu Gürcistan'ın etnik temelli sorunları bağlamında hem de kardeş ülke Azerbaycan'ın 30 yıldır kanayan yarası olan Karabağ sorununda yapıcı girişimlerde bulunmuş, bu ülkelerin toprak bütünlüğünden yana tavır almış, konuya Kafkas istikrarı çerçevesinde bakmıştır. Türkiye Kafkasya İstikrar ve İşbirliği Platformu, 3+3 gibi girişimlerde (İzzetgil ve Murshudlu, 2021, 289) bulunarak Kafkasya ülkeleri ve bölgenin üç büyük ülkesi olan Türkiye, Rusya ve İran'ı bir platform etrafında bir araya getirerek kalıcı çözüme ulaşmayı yeğlemiştir. Kafkasya, Türkiye için Orta Asya'ya açılan kapıdır. Türkiye, Zengezur Koridoruyla Azerbaycan ve diğer Türk Cumhuriyetleri arasındaki kara ve demiryolu ulaşım hatlarını doğrudan sağlayabileceğini düşünmektedir. Bu anlamda Zengezur Koridoru, daha kısa ve engelsin bir ulaşım sağlayacaktır.

Zengezur Koridoru, yeniden canlandırılmaya çalışılan tarihi İpek Yolu açısından da önem kesp etmektedir. Bu projeyle Çin'den başlayarak Londra'ya kadar kesintisiz bir ulaşım sağlanması planlanmaktadır. Bakü-Tiflis-Kars demir yolu projesi bu projeyle daha da anlam kazanmıştır. Zengezur Koridoru geçişli demir yolu bu hattı mesafe olarak kısaltacağı gibi Gürcistan'dan geçmeyeceği için daha az gümrük anlamına da gelmektedir. Bu demir yolu Nahçıvan-

Zengezur-Azerbaycan-Hazar geçişli-Orta Asya ve Çin’e kadar uzanacaktır. Çin’in Tek Kuşak, Tek Yol projesi olarak bilinen bu hattın gelişmesi hem Türkiye hem Azerbaycan hem de Kafkasya’nın diğerk ülkeleri Ermenistan ve Gürcistan’ı merkez ülke haline getirecektir (İkiz, 2019). Ukrayna Savaşı dolayısıyla kuzey hattının sıkıntıya girdiğı düşünöldüğünde Orta hattın daha fazla ön plana çıktığı ileri sürölebilir. Bundan dolayı Zengezur Koridoru küresel güçler olan Çin ve Avrupa ölkelerinin de çıkarına olacağı düşünölmektedir.

Zengezur Koridoruna Rusya’nın yaklaşımı ise kendine özgü bir tutum içermektedir. Üçlü bildiri yapılmış ve bir yıl sonra bunun uygulanması müzakere edilerek ayrı bir anlaşmaya imzalanmış, medyaya haritalar paylaşılmış olsa da anlamlandırma açısından Azerbaycan’la tamamen ayrışmaktadırlar. Dışışleri Bakanı S. Lavrov Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev’in Zengezur konusundaki sert tutumunu ele alarak “İletişimin engellenmesinin kaldırma mekanizması, herhangi bir zorlama, zorlayıcı karar anlamına gelmez” diyerek eleştiride bulunmuştur. Rusya Federasyonu Başbakan Yardımcısı A. Overchuk da Erivan’daki Rus-Ermeni iş diyalogu toplantısında gazetecilere verdiği bilgilendirmede, üçlü komisyonun “Transkafkasya’daki ekonomik ve ulaşım bağlarının kaldırılması” konusunu tartıştığını, ancak Zengezur Koridoru konusunda herhangi bir görüşmede bulunmadığını ifade etmiştir (ru.armeniasputnik.am).

Rusya üçlü bildiriyle Azerbaycan topraklarına barış gücü adı altında girmeyi başarmıştır. Laçın koridorunu ve Karabağ’da Ermenilerin yaşadığı bölgeyi kontrol altına almıştır. Diğerk taraftan Nahçıvan ve Azerbaycan arasında sağlanacak hatların korumasını da Rus Sınır Birliğı koruyacaktır. Yani Zengezur Koridoru’nu da Rusya koruyacaktır. Rusya burada önemli kazanım elde etmiştir. Bu şekilde Kafkasya’daki varlığını garanti etmiştir. Diğerk taraftan demir yolu ve kara yolu gibi ulaşım hatlarının açılmasıyla Rusların oldukça ilgili oldukları görölmektedir. Rusya, Sovyetler Birliğı döneminde Ermenistan’la bağlantısını Azerbaycan ve Gürcistan üzerinden sağlamıştır. Gürcistan’la ilişkilerinin sorunlu olduğunu ve Azerbaycan’la da iletişimi kopuk olduğunu dikkate alındığında Rusya’nın Ermenistan’la kara ulaşımının kapalı olduğu görölebilir. Zengezur üzerinden bağlantı kurulduğunda Rusya hem demir yolu hem de kara yolu ile Erivan’a kadar ulaşım sağlayabilecektir. Ermenistan’daki birçok altyapı gibi demiryollarını da Rusya işletmektedir. Ermenistan’daki demiryollarının ekonomik değeri ve kullanımı da artmış olacaktır. Ermenistan’daki varlığını daha fazla güvenceye alabilecektir. Ekonomik olarak da daha uygun fiyatlara ulaşım sağlayacaktır. Ermenistan’daki ekonomik yatırımlarını destekleyebilecektir. Diğerk taraftan Azerbaycan üzerinden Türkiye ve İran’la bağlantı kurabilecektir. Bunun yanında Batı-Doğu ulaşım hatlarına hem kendisini hem de Ermenistan’ı

bağlayabilecektir. Kafkasya'daki politikaları eleştirilen Rusya, İkinci Dağlık Karabağ savaşıyla birlikte Kafkasya'da kendi lehine yeni bir denge durumu oluşturmuştur. Zengezur bağlantısı Rusya'nın çıkarlarıyla örtüşmektedir. Rusya için bu bağlantı kendi kontrolünde bir geçiş olup, Azerbaycan gibi koridor anlamlandırması mevcut değildir.

İran'ın, Karabağ Savaşı ve Zengezur Koridoru konusundaki tutumu tarihsel kodları ile uyumludur. Tarihsel olarak İran'da kurulmuş devletler Kafkasya'ya yönelik yayılmacı politikalar içerisinde olmuşlardır. Özellikle de Azerbaycan topraklarını kendi kontrolünde tutmak istemişlerdir. İran İslam Devleti de Azerbaycan üzerinde kontrol kurmayı önemli görmektedir. Azerbaycan'ın sorunlarını çözmesi ve güçlenmesini kendi çıkarları açısından sorunlu gördüğü gibi yükselen Azerbaycan'ın Güney Azerbaycan toplumu üzerinde baskı oluşturacağı düşüncesiyle asla istememektedir. İran, Sovyetler Birliği yıkılırken yaşanan Birinci Karabağ Savaşı'nda Ermenistan'a destek vermiştir. İkinci Karabağ Savaşı'nda da tarafını Ermenistan'dan yana belli etmiştir. Rusya'nın askeri yardımları İran üzerinden Ermenistan'a taşınırken ifşa edilmiş ve Güney Azerbaycan toplumu mitinglerle tepki koyuncaya kadar bundan geri durmamıştır. İran, Ermenistan'ı bu anlamda stratejik ortağı görmektedir. İkinci Karabağ Savaşı'nda Aliyev yönetiminin Türkiye'nin desteği ile zafer kazanması İran tarafından olumsuz bir gelişme olarak değerlendirilmiştir. Zengezur Koridoru'nun ise tamamen İran'ın çıkarlarına ters olduğunu açık şekilde ifade edilmektedir. İranlı uzmanlar, Zengezur Koridoru'nu "İran'ın etkisini ortadan kaldırmayı hedefleyen Turan Koridoru" projesi olarak nitelendirmektedirler (gdh.digital). Türkiye'nin koridor açılmadan bile Hazar'dan İran'dan daha fazla pay almakta olduğunu, bununla birlikte Türkiye'nin bölgedeki etkisinin katlanarak artacağı ifadeleri söz konusudur. Türkiye ve Azerbaycan'ın yaklaşık 30 km'lik bir eksen yapmaya çalıştığı, dolayısıyla İran'ın jeopolitik boyutta zemin kaybedeceği ifade edilmektedir. Ermenistan, Türkiye ve Azerbaycan arasındaki farklılıklar nedeniyle İran'ın bir ölçüde sahip olduğu stratejik avantajını kaybedileceği düşünülmektedir (gdh.digital). İran'lı resmlerin Ermenistan-Azerbaycan ilişkileri, özel olarak da Zengezur Koridoru konusundaki düşüncelerine baktığımızda sınır değişikliği olmadan çıkan sonuca İran'ın itiraz etmeyeceği fakat sınır değişikliğiyle İran'ın Ermenistan bağlantısını engelleyici bir girişime asla müsamaha göstermeyecekleri yönünde olduğu anlaşılmaktadır. Kendisini Kafkasya uzmanı olarak da gören İran eski Ankara Büyükelçisi Ali Rıza Bıkdeli, konuyla ilgili değerlendirmesinde daha önce Azerbaycan Cumhuriyeti'nden Ermenistan'a yönelik bir askeri saldırganlığa tanık olmadıkları için 'Sünik' (Ermenilerin Zengezur için kullandığı isim) iline saldırı yapılacağından şüphe edemeyeceklerini, Bakü yönetiminin Nahçıvan ile

ana vatan arasında engelsiz geçiş istediği sürece, Azerbaycan'ı destekleyeceklerini, fakat 'Sünik' ilinin bir kısmı özel bir hukuki rejimle Ermeni hükümetinin kontrolünden ayrılırsa durumun farklı olacağını ifade etmiştir. Bu açıklama İran İşlam Cumhurbaşkanı İbrahim Reisi'nin Ekonomik İşbirliği Teşkilatının Aşkabat'ta yapılmış 15. Zirvesi'nde İran'ın Kafkasya politikasını açıklarken "bölgenin jeopolitik durumunda herhangi bir değişimin kabul edilemez olduğu" ifadesine denk düşmediğini ifade edebiliriz (tasnimnews, 3 Aralık 2021). Burada sarf ettiği "bölgenin jeopolitik durumunda herhangi bir değişim" ifadesiyle İkinci Karabağ Savaşı öncesini mi yoksa sonrasını mı kastetmiş olduğu belirsizdir. Nitekim İkinci Karabağ Savaşı bölgenin jeopolitiğinde değişikliğe sebep olmuştur. Bu durumda İran'ın İkinci Karabağ Savaşı'nın sonuçlarını hiçbir şekilde kabul etmediği anlamına gelmektedir. İran'ın Zengezur Koridoru'nun öngörülen gzerghi yakınlarında yer alan Ermenistan'ın Kapan kentinde Başkonsolosluk aması da İkinci Karabağ Savaşı'nın sonuçları konusundaki tutumunun yapıcı olmadığını ortaya koymaktadır (Dursun, 2022).

İran, Azerbaycan'ın tarihi zafer elde ettikten sonra Ermenistan'ı ağır şartlarda barış anlaşmasına zorlamak için bölgede yeni bir savaşı krkleyebileceği, bununda İkinci Karabağ Savaşı'ndan farklı yeni bir kriz alanına dönüşebileceği konusunda endişeleri olduğunu da belirtmekte fayda vardır. Böyle bir durumda İsrail ve NATO'nun İran sınırına geleceği, hegemonik glerin nüfuzuna zemin hazırlanacağı iddia edilmektedir (tasnimnews, 3 Aralık 2021).

İran yönetiminden koridor açılmasıyla iliği olumlu sayılabilecek açıklamalar da geldiğini söyleyebiliriz. Ali Rıza Bıkdeli'nin aılaması bu anlamda önemlidir. O, 1990 yılında patlak veren Birinci Karabağ Savaşı'nın, İran'ın eski Sovyet Birliği demiryolu ağına erişimini kesip ekonomisine ciddi zararlar vurmuş olduğunu ifade etmiş ve İran'ın demiryolu hatlarının Nahçıvan, Kafkasya ve Avrasya demiryolu ağına bağlanması için bu engellerin bir an önce kaldırmasının kendilerinin çıkarına olacağını açıklamıştır (tasnimnews, 3 Aralık 2021).

SONUÇ

Zengezur Koridoru tartışmaları esasen arlık Rusya'nın Güney Kafkasya'yı ele geçirdikten sonra oluşturulmuş yapay sınırlar, Sovyetler Birliği'nin yukardan inme kararlarıyla Nahçıvan zerk Cumhuriyeti ile Azerbaycan arasındaki kara bağlantısının koparılmasıyla ilgilidir. Sovyetler Birliği tarihi Türk toprağı olan Zengezur'un bir kısmını Azerbaycan'dan koparıp Ermenistan'a katmasıyla yeni bir sorunun tohumlarını atmıştır. Bu sorun sadece Azerbaycan ile Nahçıvan'ın kara bağlantısını koparmamış aynı zamanda Türkiye'nin Türk Dünyasıyla bağlantısına da ket vurmuştur. Sovyetler Birliği dağılırken patlak veren Birinci

Karabağ Savaşıyla birlikte Ermenistan'ın kendi toprakları üzerinden geçerek Nahçıvan'a uzanan ulaşım hatlarını bloke etmesi bu sorunu görünür hala getirmiştir. Bu meselenin çözümü de Karabağ probleminin halline kalmıştır. İkinci Karabağ Savaşı bu konunun çözümü için bir şans doğurmuştur. Azerbaycan işgal altındaki topraklarını kurtarmak için başlatmış olduğu İkinci Karabağ Savaşı, Rusya Devlet Başkanı Putin'in arabuluculuğunda sağlanan ateşkes anlaşması ile son bulmuştur. Azerbaycan, Ermenistan ve Rusya liderlerince 10 Kasım 2020 ve 11 Ocak 2021 tarihlerinde imzalanmış üçlü bildiriler ateşkesi sağladığı gibi savaş sonrası düzenlemeler için de hukuksal bir altyapı oluşturmuştur. Bu üçlü bildiriler Zengezur Koridoru konusunda da hukuksal bir zemin ortaya koymaktadır. Bu hukuksal altyapıya rağmen koridorun statüsü müzakerelerle şekil alacaktır. Hal hazırda yürütülen müzakere süreci ikili, bölgesel ve küresel anlamda yeni bir statüko doğuracaktır. Bundan dolayı Azerbaycan, 44 günlük savaşla elde etmiş olduğu zaferini masaya yansıtabilmesi için en doğru stratejiyi belirleyip ona göre hareket etmesi gerekmektedir.

Azerbaycan'ın Zengezur Koridoru'nu Laçın Koridoru ile aynı statü ve çerçevede değerlendiriyor olması doğru bir politika olarak görülmektedir. Savaş son bulmuş ve ateşkes sağlanmıştır. Yeni süreç kalıcı barışın tesis edilmesidir. Zengezur'a dönük muhtemel bir askerî operasyon, sonuçları belirsiz olması dolayısıyla her şeyi altüst edebilir. Yeni bir savaş batılı güçleri bölgeye çekebileceği için Rusya ve İran gibi bölgesel güçlerin tehdit algılarını pekiştirebilir. Dolayısıyla yeni askeri müdahale Suriye, Ukrayna krizlerine benzer bir kaos doğurabilir.

Ermenistan sahada kaybettiği savaşın olumsuz etkisini masada yumuşatmak istemektedir. Diplomasinin doğası gereği en az zayıyla barış anlaşması arzusundadır. Ermenistan üçlü görüşmelerin yanında sürece Avrupa Birliği, AGİT mekanizmalarını da dâhil etmeye çalışmaktadır. Azerbaycan'ın Avrupalı, genel olarak da batılı barış gücü, gözlemci gibi mekanizmaları sürece dâhil edilmesinin faydasını iyi analiz etmesi gerekmektedir.

Azerbaycan'la barışı isteyen, Ermenistan'ı Batı'ya yakınlaştırmaya çalışan Nikol Paşinyan yönetiminin iktidarda kalması Azerbaycan'ın çıkarına gözükmemektedir. Türkiye ile Azerbaycan Paşinyan'ın iktidarda kalmasına zarar verecek girişimlerden uzak durması gerekmektedir.

Ermenistan'la geliştirilecek iyi ilişkiler ve Ermenistan'ın Türkiye üzerinden Batıya açılımı Ermenistan'ın üzerindeki Rusya baskısını kırabilir. Ermenistan'ın komşularıyla ilişkilerini düzeltmesi ve kendini güvende hissetmesiyle Rusya'yı topraklarından çıkarabilir. Aksi takdirde Rusya'nın kontrol ettiği koridorların fazla anlamı olmayacaktır.

Eğer Azerbaycan ile Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti arasında doğrudan ulaşım anlamına gelen Zengezur Koridoru sağlanabilirse bu sadece Azerbaycan için değil, Kafkasya, Türk Dünyası ve küresel anlamda her geçen gün değeri artan stratejik bir değere dönüşecektir. Bu kazanım diplomatik bir başarı ile mümkün olabilir.

KAYNAKÇA

1. Ananyev, A. (29 Eylül 2021). Tupik v naçale “Zengezurskogo koridora”. <https://interaffairs.ru/news/show/31882>. Erişim tarihi: 07.10.2022.
2. Arutyunyan, S. (24 Temmuz 2021). Frantsiya gotova passmotret zayavky Armenii v sfere oboronı- posol Lakot. *Radio Azatutyun*, <https://rus.azatutyun.am/a/31373375.html>, Erişim Tarihi: 08.10.2022.
3. Arzumanlı, V. N. M. (1998). *Tarihin Kara Sayfaları*. Bakü.
4. Bloomberght.com. Dönmez: TANAP'ın kapasitesini iki katına çıkaracağız. <https://www.bloomberght.com/donmez-tanap-in-kapasitesini-iki-katina-cikaracagiz-2316653>. Erişim tarihi: 07.10.2022.
5. Bocutoğlu, E. ve Bulut E. (2012). Türkiye-Ermenistan Sınırının Açılmasının Olası Ekonomik Etkilerinin Ulaştırma Maliyetleri Açısından Değerlendirilmesi. *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 25. s.231-240.
6. Can, R. R. (2022). “Güney Kafkasya Jeopolitiğinde Demiryollarının Rolü”. *F.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi* 2022-32(1). S.37-54.
7. Dictionary.cambridge.org. The Polish corridor, <https://dictionary.cambridge.org/tr/s%C3%B6zl%C3%BCk/ingilizce/corridor>, Erişim tarihi: 07.11.2022.
8. Dursun, A. İran, Azerbaycan'ı Nahçıvan'a bağlayacak stratejik Zengezur Koridoru yakınlarında konsolosluk açtı. <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/iran-azerbaycani-nahcivana-baglayacak-stratejik-zengezur-koridoru-yakinlarinda-konsolosluk-acti/2717923>, Erişim tarihi: 01.11.2022.
9. Gdh.digital. İranlı uzmandan Hazar yorumu: Tahran kaybetti Ankara kazandı. <https://gdh.digital/iranli-uzmandan-karabag-yorumu-tahran-kaybetti-ankara-kazandi-40615>. Erişim tarihi: 08.10.2022
10. Great Soviet Encyclopedia. (1969–1978). Польский коридор» in the Great Soviet Encyclopedia. Üçüncü Baskı, *Sovetskaya entsiklopediya*. Moskova.
11. Haber7a. Azerbaycan Cumhurbaşkanı Aliyev: Artık zamanı geldi. <https://www.haber7.com/dunya/haber/3271256-azerbaycan-cumhurbaskani-aliyev-artik-zamani-geldi>, Erişim tarihi: 25.10.2022.
12. Haber7b. Türkiye'den Ermenistan'a Azerbaycan şartı, <https://www.haber7.com/dunya/haber/3271348-turkiyeden-ermenistana-azerbaycan-sarti>, Erişim tarihi: 25.10.2022.
13. İkiz, A. (2019). Tek Kuşak Tek Yol Projesi ve Türkiye'ye Etkileri. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*. 18 (72). s.1688-1700.

- 14.İrna.ir. Təhran-Bakü arasında transit anlaşması imzalandı, <https://tr.irna.ir/news/84678046/> *Təhran-Bak%C3%BC-
aras%C4%B1nda-transit-anla%C5%9Fmas%C4%B1-
imzaland%C4%B1*. Erişim tarihi: 07.11.2022.
- 15.İzzetgil, E. (2016). Kafkasya'nın Jeopolitiği ve Rusya'nın Bölgeye Yönelik Stratejisi. *Bölgesel Çalışmalar*. 1(1). s.51-85.
- 16.İzzetgil, E ve Murshudlu R. (2021). Suriye Krizi Bağlamında Rusya'nın Ortadoğu Politikasının Türkiye-Rusya İlişkilerine Etkisi. *Bölgesel Araştırmalar Dergisi*, 5(1), s. 269-311.
- 17.İz.ru. Vyshli v koridor: Azerbaydzhan gotovitsya prolozhit' dorogu cherez Armeniyu. <https://iz.ru/1163024/igor-karmazin/vyshli-v-koridor-azerbaidzhan-gotovitsia-prolozhit-dorogu-cherez-armeniiu>, Erişim tarihi: 07.11.2022.
- 18.Kremlin.ru. (10 Kasım 2022). Zayavleniye Prizidenta Azarbaydjanskoy Respubliki, Premyer-ministra Respubliki Armeniya i Prizidenta Rossiyskoy Federastsii. <http://www.kremlin.ru/events/president/news/64384>, Erişim Tarihi: 08.10.2022.
- 19.Kunaka, C. ve Carruthers R. (2014).*Trade and Transport Corridor Management Toolkit*. The World Bank.Washington DC.
- 20.Masalskiy, V. (1890 - 1916). Yelizavetpol'skaya guberniya. *Entsiklopedicheskiy slovar Brokgauza i Yefrona*. <http://www.brokgaus.ru/text/039/010.htm>. Erişim Tarihi: 19.11.2022.
- 21.Newsarmenia.am. Pashinyan: mirnym dogovorom mezhdu Armeniyey i Azerbaydzhanom dolzhny byt'vzaimno priznany granitsy po soglasheniyu ot 8 dekabrya 1991 goda. <https://newsarmenia.am/news/armenia/pashinyan-mirnym-dogovorom-mezhdu-armeniy-i-azerbaydzhanom-dolzhny-byt-vzaimno-priznany-granitsy-po/>, Erişim tarihi: 01.11.2022.
- 22.Oxfordlearnersdictionaries.com. “Right of way”. <https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/english/right-of-way?q=right+of+way>. Erişim tarihi: 03.10.2022.
- 23.President.az. (10 Kasım 2022). Azərbaycan Respublikasının Prezidenti, Ermənistan Respublikasının baş naziri və Rusiya Federasiyasının Prezidentinin Bəyanatı. <https://president.az/az/articles/view/45923>, Erişim Tarihi: 08.10.2022.
- 24.President.az. (11 Ocak 2021). Azərbaycan Respublikası Prezidentinin, Ermənistan Respublikası baş nazirinin və Rusiya Federasiyası

- Prezidentinin bəyanatı, <https://president.az/az/articles/view/50070>, Erişim Tarihi: 08.10.2022.
25. Remigazete. “Türkiye ile Azerbaycan Arasında Müttefiklik İlişkileri Hakkında Şuşa Beyannamesi”, <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2022/03/20220323-1.pdf>, Erişim tarihi, 01.11.2022.
26. Şopen, İ. İ. (1852). *İstoricheskiy pamyatnik sostoyaniya Armyanskoy oblasti v epokhu yeye prisoyedineniya k Rossiyskoy imperii (1798-1870)*. İmp. Akademiya Nauk. St. Peterburg.
27. Tasnimnews. İran Sınırların Değişmezliği İlkeleri Hakkında Asla Tereddüt Etmemiştir. <https://www.tasnimnews.com/tr/news/2021/12/03/2619171/iran-sinirlarin-degismezligi-ilkeleri-hakkinda-asla-teredduz-etmemistir>. Erişim tarihi: 08.10.2022.
28. Turgunov, E. Zengezur Koridorunun Azerbaycan ve Bölge için Önemi. <https://www.eurasian-research.org/publication/zengezur-koridorunun-azerbaycan-ve-bolge-icin-onemi/?lang=tr#:~:text=Zengezur%20Koridoru%2C%20Ermenistan%20topraklar%C4%B1%20%C3%BCzerinden,%C3%BCzerinden%20Orta%20Asya'ya%20ba%C4%9Flanacak%C4%B1r>. Erişim tarihi: 07.11.2022.
29. Yeşilot, O. (2008). Türkmençay Antlaşması ve Sonuçları. *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* (36), 187-199.
30. Youtube. Avrupa Siyasi Topluluğu Prag Zirvesi Sonrası Basın Toplantısı, https://www.youtube.com/watch?v=8f2sdyDP_hg, Erişim tarihi: 08.10.2022.
31. Wikipedia.org. “Polish Corridor”. https://en.wikipedia.org/wiki/Polish_Corridor. Erişim tarihi: 03.10.2022.

**TOPLAM KALİTE YÖNETİMİNİN TARİHSEL
GELİŞİMİ VE KATKI SAĞLAYAN DÜŞÜNÜRLERİN
ÇALIŞMALARI**

Öğr. Gör. Ergun SELÇUK

Tokat Gazi Osman Paşa Üniversitesi, Turhal Meslek Yüksekokulu Muhasebe ve

Vergi Uygulamaları Bölümü, Tokat, Türkiye

Orkid Kodu:0000-0001-8568-6205

1. Denetim

Eski vakitte bu metot, bir emtia ya da iş amacıyla belli bir nitelik seviyesi oluşturulabilen yegâne metottu. Kontrol eylemi, bir mahsulün belli olan ölçülerinin ne miktarını tedarik ettiğini ve uygun düştüğünü anlayabileceğimiz ve sonuçta mahsulün onaylanması ya da onaylanmayacağı neticesini oluşturan, prosesin tamamlanmasının devamında işe başlayan bir yöntemdi(Rajpatty, 2011). Bunun gibi bir yöntemle bir mahsulün bir ya da bunun dışındaki çoğu niteliği, özgülleme ya da başarı ölçülerine muvaffaklığını yargılamak amacıyla tetkik edilir, hesaplanır ya da sınama yapılır ve belli koşullarla mukayese edilir. Bu yöntem, istihsal prosesinde input, output ve kurguları kıymetlendirmek amacıyla çalıştırılır. Bu iş temelde bilhassa bu hedef amacıyla görev yapan bireyler doğrultusunda yüklenir. Koşullara bağlı görevler incelenir ya da doğruluk isteğinde bulma işlerine neden görülebilir. Kimi vaziyetlerde, hazır mahsullerin niteliğini kıymetlendirmek amacıyla da kontrol değerlendirilir(Al-Tayeb, 2008).

2. Kalite Kontrol

Nitelik konseptinin firmalar bakımından kabullenebilmesi amacıyla, varılabilir bir hedef gibi düşünülmesi icap etmektedir. Firmanın, nitelik yüzeyinde konsantre olabilmesi ve mükemmel bir nitelik denetim yöntemi meydana getirmesi icap etmektedir. Yalnızca mahsul neticesinde hatalı bulunan mahsullerin delilleriyle gösterilmesi haricinde, nitelik denetimi firmanın tamamına ulaşmalı ve nitelik spesiyalitesi en baştan en son basamağa doğru amaçlandığı biçimde neticelendirilmelidir(Kovancı, 2007). Nitelik denetimi müşahade etme, denetim yapma, eksikliklerin bulunması ve menşeinin keşfedilerek ıslah edilmesi ve sayım biliminin işlemesi biçiminde çalışan bir yöntemdir. Var olan datalar düşüncesinde mahsulün mutabakat niteliği meydana gelecektir (Çetinli, 2018).

3. Kalite güvencesi

Emtianın ve işlerin nitelik ihtiyaçlarını tamamen gideren düzenli ve sistemli eylemlerin, nitelik yöntemi yolunda bulunması, nitelik garantiyi tarif etmektedir.(ASQ, 2015). Bir diğer değerlendirmeye nitelik teminatı, mahsullerin gereksinimi olan nitelik icaplarının her şeyiyle tedarik edilmesi amacıyla nitelik yöntemi dâhilinde oluşturulması icap eden düzenli ve sistemli eylemler şeklinde tarif edilmektedir.(Ersoy ve Ersoy, 2011). Nitelik teminatı, niteliğin sınırlı ve istihsal esaslı bir sıkı düzenden uzaklaştığı, bunun dışında yaygın bir idare tatbiki şeklinde incelendiği bir devir şeklinde vasıflandırılmaktadır(Garvin, 1998).

4. Toplam Kalite Yönetimi

Topyekûn nitelik idaresi, alıcının memnun olmasını temel olarak kabul eden bir idare bakış biçimidir. Organizasyon yapısında proseslerle devamlılaştırma ve ilerlemeyi gaye edinir.(Dale ve Cooper, 1994) 2.Evren Harbi'ni izleyen senelerde bir istihkam hizmeti bakış biçimi şeklinde meydana gelmiş,1980'li senelerden sonra ise yalnızca istihsal yönlü olmayan tüm firma fonksiyonlarına ait rehabilite etme ve ilerletmeyi kapsayan bir idare bakış biçimi olarak tutulma ivmesi yakalamıştır Gelecek devirde alıcı doyumunu, muvaffakiyeti, personelini ve cemiyet amacıyla üstünlükler kazanmayı hedefleyen bu bakış biçimi, nitelik üstüne konsantre olur ve bütün personelin iştirakine yaslanan bir firma idare prototipi meydana getirir(Hill, 1991).

Japonya'nın 1980'li yıllarda piyasa hissesini yükseltmesiyle beraber ABD, nitelik bakış biçiminin kazançları yardımıyla düşük fiyatlı ve nitelikli emtialar yaratan hasımlarından bazı özellikler bilmesi icap ettiğini anlamıştır. Bu yakın devirde niteliğe daha çok yarışmanın vasıtası şeklinde rastlanmaktadır. Çalışma çevresi kısmından aktarılan nitelik mükafatları, nitelik bakış biçiminin ehemmiyetini teşvik etmektedir. Nitelik bundan böyle geniş çapta bir prosestir. Topyekûn Nitelik İdaresidir(Reid ve Sanders, 2009).Bundan sonra nitelik, sadece istihsalin neticesiyle bulunmayan, istihsal prosesinin bütünüyle alakalıdır. Yükselen istihsal vasıtaları ve toplumsal bünye, artık strüktürel bir nitelik bakış biçimini zorunlu kılmaktadır. Bu strüktürel bakış biçimi, dikkatlice ayrıntılanmış bir nitelik tasarımının hareketli izlemlerde ayrıca da kesin sonuç proseslerinde etkili olmasını mecbur tutmaktadır.(Madu, 1998).

Uygulayım bilimi, çalışma proseslerine uygulamak niteliği oluşturmak manasına varmaz. Fakat gerçek görülen bireyin çalışma prosesine ilave ettiği kıymettir ve bu ilave meziyet temel ayrımı oluşturur. Bu yönden personelin ve idarecilerin iştiraki ile başarımın devamlı yükseltilmesi topyekûn nitelik idaresinin amacıdır(Hoque, 2003).

TOPLAM KALİTE YÖNETİMİNİNE KATKI SAĞLAYAN DÜŞÜNÜRLERİN ÇALIŞMALARI

1. Frederick Taylor

1.Dünya muhaberesinden evvelki senelerde Taylor, ABD'de tatbik edilen istihsal yöntemlerinin bilimle ilgili bulunmadığını muhakeme ederek bu mevzusa tetkikte bulunmuştur. Taylor, Bethlehem Steel Company'deki işlemleriyle çalışmaların tasarımı ve uygulama biçiminin istihkâm hizmeti yönünden ve ilmi bakımdan tetkik ile tekrar neticesinde prodüktivite yükselişinin oluşturulacağı, ayrıca firma ve personelin var olandan çok hisse kazanacaklarını muhakeme

etmiştir. 1911’de piyasaya sürülen Bilimsel Yönetimin İlkeleri isimli eseriyle idare ve örgüt konseptinin temellerini anlatmıştır(Koçel, 2001). İlmî idare, bir çalışmayı veya hadiseleri sistemli müşahede veya işlem vasıtasıyla oluşturulan malumatlara dair belirli ölçülerle idare etmektir(Kreitner, 2004).

Taylor’un çalışma dünyasında rastladığı aksak olma durumları ve noksanlıkları şu şekilde belirtmek imkan dahilindedir(Yeniçeri, 2002):

- Firmalarda randımanlı bir iş metodu bulunmaktadır. Görevlerin icrası esnasında randımanlı metotlar işletilmektedir. Çalışanlar eksik çalışma yapmalarına rağmen var olanı fazla yorgun duruma gelmektedirler.
- Firmalarda emek harcayanla harcamayanı farklılaştıran adaletli karşılık rejimi bulunmadığından, çalışanlar şevksiz ve normal durumdan ek görev tapma temayülündedirler.
- Görevlerin inşa şekli belli ölçüler içermediğinden çalışanlar görevlerini rastgele yöntemlerle gerçekleştirmektedirler.
- Çalışanların göreve alınma biçimi yanlıştır. Göreve almada kifayet, ustalık ve kavrama yeteneği şart koşulmamaktadır.

Taylor’un temel ilkeleri şöyle açıklanabilir (Ataman, 2009):

- Görevleri gerçekleştirmede belli ölçüler olan vasıta, malzeme, metod ve zaman aralığı oluşturulmalı ve bu ölçüler oluşturulmada aksiyon ve vakit araştırmalarından faydalanılmalıdır.
- Göreve mütenasip bireyler bulunmalı, seçme işi ilmi metodlara göre gerçekleştirilmelidir.
- Görevi gerçekleştiren bireyler, devamlı eğitime işine bağımlı olmalı, bu yöntemle görevlerini var olanı çok uygun ortaya koymaları gerçekleştirilmelidir..
- Tüm çalışan bütün becerilerini sergileyecek biçimde iş yapmaları sağlanarak maksimal istihsal temel olmalı, çalışanlar istihsaline uygun mükafatlandırılmalıdır.
- Görevi gerçekleştirenle, tasarlayan farklılaştırılmalı, idare ile alakalı mesuliyetler çalışanlar üstünden ayrılmalıdır.
- Herkese belirli bir işi vermeye ve belirli bir alanda yoğunlaşmaya büyük miktarda önem gösterilmeli, işlevsel çalışanları denetleyen kimse olmaları sağlanmalıdır,

2. Walter Shewhart

1924 senesinde matematikçi Walter Shewhart, aracılığıyla hızlı istihsal platformunda niteliğin iktisadi manada denetimi amacıyla bir metod olarak kabul edilen Sayım Bilimsel Nitelik Kontrolü terimini ortaya atıp en önce nitelik çizelgelerini tatbit eden şahıs bulunmuştur(Birgören, 2017).

Topyekûn Nitelik İdaresinin orijininin Shewhart'ın 1939'daki sayım biliminde mesai kapsayan eserine yaslandığı uygun bulunmaktadır(Chiarini, 2012). Shewhart'ın mahsul izomorfizm ve proses denetiminde sayım bilim metotlarının icra edilmesine yönelik ön çalışma mesaileri nitelik denetimine ait modern bakış biçiminin meydana gelmesine mühim yardımları olmuştur. Şimdilere gelinceye dek proste Shewhart'ın sayım bilim deneyimleri nitelik denetiminin kökleşik vasıtaları vaziyetine uğramış, Sayım Bilimsel Proses Denetimi veya Sayım Bilimsel Nitelik Denetim imişcesine adlandırılarak kullanma imkânı bulmuştur. Bu bakış biçimi nitelik idaresinin prosesin ayrı ayrı seksiyonun yerini almaküzere prosesin bütünü üstüne fokuslanma basamağına dek de aktüalitesini muhafaza etmiştir(Tapiero, 1996).

Shewhart'ın Bell özel donanımlı yerlerinde ilerlettiği Sayım Bilimi Nitelik Denetim İdaresinin mükemmel tatbiki 2. Harp Muhaberesinde Amerikan silahlı kuvvetlerinin gereksinim hissettiği harp gereçlerinin tedariki esnasında meydana gelmiştir. Fiyatı yüksek olan ayrıca istihsal ve tevzi basamaklarında özenle tetkik olması icap eden, nitelikli harp gereçlerine yönelik güçlü istek mevzusunda Shewhart, sayım bilimsel örnek metodunu tatbik etmenin bir tarzını oluşturmıştır(Kemp, 2006).

Shewhart, bilhassa rastlantısallık mevzusuna yönelmiş, istihsal proseslerinin bütününde belirlenmiş ölçülerden uzaklaşıldığını tespit ederek ,ölçülerdeki uzaklaşma sorunu çözüldüğünde niteliğin rehabilite edilebileceğini farz etmiştir. Nitelik idaresine oldukça mühim desteklerde olan Shewhart, kalite konusunun yaratıcılarından herhangi biri şeklinde onaylanmaktadır(Öztaş, 2013).

3. Dr. William Edwards Deming.

Shewhart sayım bilimsel denetimin büyük babası varsayılırken, Deming ise pederi farz edilmektedir(Reid ve Sanders, 2009).1946 yılında PUKO çevrimini tanınan duruma gelmesini sağlamıştır. Bazı belgelerde PUKO çevriminin Shewhart ile ilgili bulunduğu kabul edilmektedir. Deming'in Amerika Birleşik Devletlerinde tatbik ettiği sayım bilimsel proses denetimi, 1940'lı senelerde firmalar bakımından niteliğin ilerlemesine mühim destekleri olmuştur. Tüm işler başlangıçta tasarlanır, arkadan tatbiki ortaya konur. Denetim basamağında şayet bir farklılık gözükürse, revizyon edilecek bir mevzu gözüküyorsa, önlem

gerçekleştirilir ve yeniden tasarım oluşturulur. Bu çevrim devamlılık ihtiva eder(Sarp, 2014).

Deming'in nitelik bakış açısının mühim katkılarından biri nitelik idaresinin ilkeleridir. Bahsedilen 14 prensip şöyle belirtilmiştir (Madu, 1998).

- Mahsul ve işlerin devamlı ilerletilmesinin ve işletmenin yaşamını devam ettirmesi amacıyla gayelerde devamlılık.
- Yarışmayı gerçekleştirecek, varyasyona hassas orijinal idare dünya görüşünün sindirilmesi.
- Niteliğinin istihsal idare yerine oturtulduğu, kontrole tabiiyeti düşürülmüş, nitelik odaklı istihsal prosesi.
- Eksiltme veya artırımların bedel mihraklı olmayan, nitelik mihraklı olması.
- İstihsal ve iş yöntemini devamlı ilerleterek nitelik ve prodüktiviteyi yükseltme.
- Görev esnasında öğretme düzeni oluşturma.
- Nitelikli iş ve grup mesaisini yardım eden önderlik biçimini kabullenme.
- İşte nitelik ve aktivitenin gerçekleştirilmesi amacıyla sert kademeli bünyenin meydana getirdiği kaygıların tedarik edilmesi.
- Departmanlar içindeki bariyerlerin feshedilip grup mesaisinin
- Personelin prodüktivitesini düşüren çarpıcı söz idaresinden cayılması.
- Rakamsal gayelerden temizlenmiş görevin belirli ölçülerinin meydana getirilmesi.
- Belli bir saat süresince çalışan personeli, idaredaki ve mühendislik mesleğinde olan kişi konumundaki personeli istismar eden tatbiklere veda edilmesi.
- Şahsi gelişme işi ve öğretim planlarının devamlılığı.
- Varyasyonu takviye edecek tasarımlar ilerletme.

Deming, üstte belirtilen 14 idare prensibinin şirketler ve idareciler hakkında yaşamsal ehemmiyet içerdiğini ifade etmektedir. Mahsul ve iş niteliğinin yükselmesi ve devamlılığı, üzerinde konuşulan prensiplere özgü idare ve istihsal prosesinin meydana getirilmesine muhtaçtır. Fakat, işletmede idarecilerin kesinlikle önlenmesi icap eden 7 tane idaresel rahatsızlık mevzubahistir. Deming'e ifadeleriyle idarecilerin tutulmaması gereken ölümle sona eren idaresel rahatsızlık şu şekilde belirtilebilir(Gomes, 2011):

- Hedeflerde mantıksızlık.
- Uzak olmayan devre kazançlarına odaklanmak.
- Başarım kıymetlendirmesine fazla itimat.

- İdare basamaklarında görülen devamlı varyasyon çevrimi.
- Rahatça ulaşılan sayısal dokümanlara fazlaca ehemmiyet gösterme.
- Personel sıhhati mevzusunda fazlaca masraf gerçekleştirilmesi.
- Güvenceler ve kanuni mesailere ait giderler.

4. Joseph M. Juran

New York Darülfünun ‘da akademisyen, Western Electricity Company’de denetçi işleriyle uğraşmış bulunan Joseph W. Juran (1994-2008) 2.Harp Muhabere ’sinin devamında serbest bir eğitim işiyle uğraşan kişi, akıl hocası ve müellif şeklinde mesaide bulunmuş Juran Eğitim Kurumunun düzenleyiciliğini gerçekleştirmiştir. Juran, nitelik idare ideolojisinin universal bir prosten meydana geldiğini ve bu durumunda nitelik tasarımı, denetim ve rehabilite etme şeklinde üç basamaktan meydana geldiğini ifade etmiştir. (Barrie ve diğ., 2007).

Juran’ın nitelik idaresi ile alakalı ifadeleri şöyle belirtilebilir(Şimşek, 2000):

- Nitelik, idare kısmından ilk olarak meydana getirilen bir tasarı şeklinde oluşturulmalıdır.
- Dip kademedен zirvede bulunanlara doğru, firmanın tüm basamaklarında nitelik öğretimi gerçekleştirilmelidir.
- Nitelik firmanın bütün işlevleriyle alakalıdır.
- Nitelik planlaması, firmadaki insanların bütününün iştiraki ve desteğiyle gerçekleştirilmelidir.
- Senelik nitelik ilerletme tasarıları oluşturulmalı ve bu tasarılar aşama aşama tatbik edilmelidir.
- Nitelik planlarının gerçekleştirilmesinde, belirleme ve çare ilerletme şeklinde iki basamak mevcut olmalıdır.

Juran’a ciddi tasarıların muvaffakiyet sağlaması şunlar gerekmektedir(Çetin ve Akın, 1998).

- Gereksinimlerin tespit edilmesi.
- Yukarı idarenin gerçekleştirilecek görevi benimsemesi ve iştirakin gerçekleştirilmesi.
- Gerçek tasarımın seçme işine mevzu olması,
- İdare ve belirleme imkânlarının belli olması ve organizasyonu.
- Neticelerin yanlışsız şekilde tespit edilmesi.
- Farklılığa muhalif oluşan mukavemet için engelsiz bir vaziyet göstermeli.
- Düzeyi artırabilmek amacıyla denetimin ehemmiyetinin anlaşılması icap etmektedir.

5. Dr. Armand V. Feigenbaum

Feigenbaum, önce General Electric’de görev yapmış, arkasından şahsen General System Firmasını tesis etmiştir. Nitelik idaresine topyekûn nitelik denetimi ve nitelik giderleri terimlerini getirmiştir. Topyekûn Nitelik Yönetimi eseriyle teklif ettiği tatbiklerle evrende oldukça fazla memlekette değerlendirilmiştir(Sarp, 2017). Feigenbaum gereğince mahsullerin niteliği, istihsalle sınırlı şekilde üç basamakta işlemektedir. Dizayn basamağı niteliği, istihsal basamağı niteliği, yararlanma basamağı kalitesi. Feigenbaum gereğince nitelik, örgütü idare etmenin bir şeklidir. Bir firmada nitelik sahasında rehabilite gerçekleştirebilmek amacıyla bütün personelin iştirakiyle alıcı mihraklı bir nitelik idare konseptini oluşturmak mecburiyetini kabul etmiştir(Tikici, 2004).

6. Genichi Taguchi

Mahsul ve proses dizaynında niteliğin ilerletilmesi mevzusunda tamı tamına ehemmiyetli desteği gerçekleştiren Genichi Taguchi Japonya’nın sınai mahsul ve proses ihyasında 1940’ların bitiminden itibaren faal şekilde bulunan bir Japon teknisyenidir. Çoğunlukla sayım bilimsel tanım ve vasıtalarla, bilhassa sayım bilimsel deneme dizaynına dayanan nitelik ilerletme amacıyla bilhassa dünya görüşü ayrıca da metot açıklamıştır(Saat, 2000).

Taguchi, niteliği dizayn meziyetlerine uyarlama biçiminde tarif etmiş ve amaç kıymete varmak amacıyla mahsul da istihsal prosesinin ehemmiyeti üzerinde kalmıştır(Tuna ve Güler, 2012).

7. Philip B. Crosby

Crosby ile beraber kaynaklarda bulunmayan kusur terimi ortaya çıkmıştır. Olmayan kusur terimi görevin birinci seferde yanlışsız gerçekleştirilmesini izah eder. Crosby, kayıtsız şartsız gerçekler şeklinde isimlendirildiği dört orijinal nitelik idare ana ögesine dikkat çekmiştir. Bunlar, nitelik alıcının beklentilerine karşılık oluşturacak şekilde olmalıdır, engel olmak için bir bakış biçimi tatbik edilmelidir, idarenin mesaisinde bulunmayan kusur gaye olmalı ve bu gayeye varılmalıdır, niteliğin değeri alıcı aradıklarına münasebetsizliğin meydana getirdiği maliyettir(Tuna ve Güler, 2012).

Crosby’nin nitelik rehabilite prosesi on dört basamaktan meydana gelir. Bu basamaklar şöyledir(Bedük, 2005):

- İdarenin niyetlenmesi
- Nitelik rehabilite grubunun meydana getirilmesi
- Niteliğinin kriterlerinin ilerletilmesi ve değerlendirilmesi gerçekleştirilmesi

- Nitelik masraflarının belli olması
- Nitelik mevzusunda şuurulanma
- İyileştirici tedbirlerin oluşturulması
- Olmayan kusur tasarımının tatbik edilebilmesi amacıyla bir alt kurul teşekkül ettirilmesi
- İdarecilerin yetiştirilmesi
- Bulunmaya kusur zamanı
- Amaç tespiti
- Mesele-gerekçe-çare tasarımı
- Mükâfatlandırma
- Nitelik kurulu meydana getirilmesi
- Tekrar başlatma ve tasarımın ebediliği

8. Prof. Dr. Kaoru Ishikawa

Deming ve Juran'ın talebesi olan Ishikawa, nitelik halkalarının bulunmasını sağlayan kişidir. Topyekûn nitelik ve bir bölümü şeklinde tesis edilen nitelik halkalarını bir oluşum şeklinde meydana getiren Ishikawa bakış biçiminin oldukça ehemmiyetli hususiyeti, esas gayelerin alıcıların bütün gereksinimlerine yanıt bildirmeye mahsus bulunmasıdır(Şimşek, 2000).

Kaoru Ishikawa'nın nitelik idaresine çok ehemmiyetli desteği nitelik halkaları ve Ishikawa şemaları şeklinde de belirtilen Balık sicimi şemaları diye açıklanmıştır. Bu şemalar nitelik problemlerinin incelenmesinde uygulanan ehemmiyetli vasıtalar durumuna ulaşmıştır. Bundan başka Ishikawa organizasyonda dâhili alıcı tanımına ve mahsuller ve işler adına topyekûn nitelik denetimine en önce bahseden nitelik büyüğüdür. Ishikawa için organizasyonda görevde bulunan bütün bireyler, iştirak edilen bir geniş görüş açısı ve müşterek bir gaye çevresinde buluşmalıdır. Nitelik teşebbüsü organizasyonun bütün düzeylerinde dâhili olmalıdır. Bütün görevliler prosese iştirak olmalıdır(Reid ve Sanders, 2009). Nitelik çemberlerinin hedeflerinin belirtmek mümkündür (Şimşek v Çelik, 2012).

- Kusurları temizleyerek giderleri azaltmak ve niteliği artırmak
- Görevle alakalı problemlerin giderilmesinde çalışanın doküman ve deneyiminden faydalanmak
- Problem giderme becerisini artırmak
- İtiraz ve devam etmemem vaziyetlerini düşürme
- Görev tatminini yükseltmek
- Var olana ek olarak randımanlı grup etkinliğini gerçekleştirmek
- Kusurları engelleyip alıcı gereksinimini doygunluk sağlamak

9. Masaaki Imai

Masaaki Imai, odağı Tokya’da yer alan ve 1962’de tesis ettiği Cambridge Corp firmasının baş yöneticisidir. Firması, Milletlerarası İdare Müşavirlik ve İdareci Eğitim firmasıdır ve Japonlar’ la paydaşlık yapan firmalara, Japon konseptini prezantasyon ve örgütlerini tekrar inceleme mevzusunda destekte bulunmuştur. Niteliğe kattığı çok ehemmiyetli terim devamlı ilerlemedir. Nitelik kaynaklarda bu terim kaizen şeklinde tanınır(Özveren, 1997). Bu terim bir dünya görüşü ya da bir hayat stilini belirtir. Japonlar bakımından bu terim bütün sona zamanın bir evvelinden oldukça üstün olmasının zorunluluk olması gerektiğini ifade etmektedir(Imai, 1997).

Kaynakça

1. **Al-Tayeb, M.** (2008). Critical Success Factors of TQM Implementation on Construction Projects in Gaza Strip. The Islamic University, gaza_palestine.
2. **Ataman, Göksel** (2009). İşletme Yönetimi, İstanbul. Türkmen Yayınevi, Makaleler, Tebliğler ve Diğerleri.
3. **ASQ**, “Quality Assurance and Quality Control”, <http://asq.org/learn-about-quality/quality-assurance-quality-control/overview/overview.html>, (30.06.2015).
4. **Barrie, Dale, G., T. Vander Wiele ve J.V.Iwaarden** (2007), Managing Quality. John Wiley ve Sons.
5. **Bedük, A.** (2005). Modern Yönetim Teknikleri, Gazi Kitapevi, Ankara.
6. **Birgören, Burak** (2017), İstatistiksel Kalite Kontrol, Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
7. **Chiarini, Andrea v**(2012). From Total Quality Control to Lean Six Sigma: Evolution of the Most Important Management Systems for the Excellence, Springer, New York.
8. **Çetinli, Ahmet** (2018). Çeyrek Mühendis. 3 Eylül 2018. <https://www.ceyrekmuhendis.com/kalite-kontrol-sistemleri/> (erişildi: Kasım 5, 2019).
9. **Çetin, C., ve Akın, B.**(1998). Kalite Yönetiminde ISO 9000 Uygulamaları, Beta Yayınları, İstanbul.
10. **Dale, B.G. ve C.L.Cooper** (1994).”Introducing TQM:The Role of Senior Management”,Managemet Decision ,32(1),18-27.
11. **Ersoy Saat Mesiha, Abdullah Ersoy**, (2011). Kalite Yönetimi, Toplam Kalite Yönetimi ve Kalite Denetimi, Ankara: İmaj Yayınevi, s. 6-7.
12. **Garvin, David A.**(1998). Managing Quality: The Strategic and Competitive Edge, U.S.A.: The Free Pres.
13. **Gomes, Shyamal** (2011). Quality Management Philosophies <http://xisppm.files.wordpress.com/07/chap-2-quality-managemant-philosophy.pdf>(erişim tarihi:05.01.2014).
14. **Hill, S.**(1991).”How Do You Manage a Flexible Firm? The Total Quality Model”,Work, Employment,and Society,5:397-415.
15. **Hogue Z.,**(2003)”Total Quality Management and the Balanced Scorecard Approach:A Critical Analyses of Their Potential Relationships and Directions for Research”,Critical Perspectivas on Accountig,14(5),ss.553-566.
16. **İmai, M.** (1997), Kaizen, Japonya’nın Rekabetçi Başarısının Anahtarı, Brissa Yayınları, İstanbul

17. **Kemp, Sid** (2006). Quality Management Demystified, McGraw-Hill, New York.
18. **Koçel, Tamer** (2001). İşletme Yöneticiliği: Yönetim ve Organizasyon, Organizasyonlarda Davranış, Klasik-Modern-Çağdaş Yaklaşımlar, Beta Basım Yayın Dağıtım A.Ş., İstanbul ,6.Baskı.
19. **Kovancı, Ahmet** (2007). Toplam Kalite Yönetimi Fakat Nasıl? İstanbul: Sistem Yayıncılık.
20. **Kreitner, Robert.** (2004). Management, Houghton Mifflin Company,U.S.A., 9.Baskı
21. **Madu, Christian.** (1998), Introduction to Quality, Handbook of Total Quality Management(Editör: Christian Madu) içinde, Springer Science+Business Media, New York, ss.1-20.
22. **Özevren, M.**(1997). Toplam Kalite Yönetimi Temel Kavramlar ve Uygulamaları, İstanbul.
23. **Öztaş, Nail** (2013).Toplam Kalite Yönetimi, Yönetim Bilimi II.(Editör: Süleyman Sözen)içinde Anadolu Üniversitesi, Eskişehir.
24. **Rajpatty, S.** (2011). Integrating TQM Methods with Corporate Strategy: A Source of Sustainable Competitive Advantage. sheffield hallam university.
25. **Reid, R. Dan ve Sanders Nada R.** (2009). Operations Management:An Integrated Approach(Dördüncü Baskı),John Wiley ve Sons Inc.,New York.
26. **Saat, M.** (2000).''Kalite Yönetiminde Taguchi Yaklaşımı'', Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Cilt:2,Sayı:3,Sayfa 97-108.
27. **Sarp, Nilgün** (2017),Toplam Kalite Yönetimi Uygulamaları, Lefke KKTC: Siyasal Kitabevi.
28. **Şimşek Muhittin** (2000). Sorularla Toplam Kalite Yönetimi ve Kalite Güvence Sistemleri, İstanbul: Alfa Basım Yayın Dağıtım Ltd. Şti.
29. **Şimşek, M. Şerif ve Çelik, Adnan** (2012). Yönetim ve Organizasyon, Genişletilmiş 14.Baskı, Eğitim Yayınevi, Konya.
30. **Tapiero, Charles S.**(1996). The Management of Quality and its Control, Springer Science+Business Media, New York.
31. **Tikici, M., Kaya , E. Ü., Kırgın, S.** (2004), -Toplam Kalite Yönetimi Tekniği Olarak Kıyaslama, Nobel Yayın Dağıtım, İstanbul.
32. **Tuna, Muharrem, İlkey Güler** (2012), Kalite Yönetim Sistemleri, Ankara: Detay Yayıncılık.
33. **Yeniçeri, Özcan** (2002). İşletme Yönetimi. Ankara. Tutibay Yayın.

KORONAVİRÜS (COVID-19) PANDEMİSİNİN RESTORAN İŞLETMELERİNE ETKİSİ

Dr. Öğr. Üyesi Begüm İLBAY

Kahramanmaraş İstiklal Üniversitesi, ORCID: 0000-0003-1270-6660

GİRİŞ

İnsanlığın en temel ihtiyacı olan beslenme ihtiyacını gideren yiyecek ve içecekler, eski çağlardan beri çeşitli duyguların aktarımında önemli bir rol oynamıştır. İsa peygamberin yeniden dirilişinin, onun etini ve kanını sembolize eden ekmek ve şarap tüketilmesinden oluşan bir ritüel ile kutlanması (Freke ve Gandy, 2005: 13); eski Türklerde mezarın üzerinde duran taşlara konyak ve etlerin sıralanması ve orada bulunanların beraberlerinde getirdikleri erzakı yemesi (Tryjarski, 2012: 359); Anadolu’da başta keşkek olmak üzere düğünlerde en az birkaç çeşit etli yemeğin davetlilere ikram edilmesi (Özer, 2020: 3685) yemeğin insanlık için farklı anlamlar taşıdığını kanıtlayan birkaç örnektir.

Endüstri Devrimi sonrası artan modern turizm faaliyetleri, yiyecek içecek sektöründeki restoran işletmelerinin gelişmesini ve beraberinde mutfağın endüstrileşmesini sağlamıştır. İnsanlar artık evlerinin dışında daha sık yemek yemeye başlamış, turizm amaçlı seyahat edenler beslenme ihtiyaçlarını restoran işletmeleri aracılığı ile karşılar hale gelmiştir. Hatta zaman içerisinde dışarıda yemek yeme bir statü göstergesi olmuştur. Ayrıca, yiyecek içecek sektörü pek çok ülkenin ekonomik kalkınmasında başlıca rol oynamaya başlamıştır.

İnsanlık tarihi boyunca yaşanan savaşlar, terör olayları, doğal afetler, ekonomik kriz gibi olumsuz olaylar, toplumları derinden etkileyerek radikal değişimlere yol açmıştır. Günümüzde de yaşanabilen bu olumsuz olaylar başta turizm sektörü olmak üzere ekonominin temel taşı olan tüm sektörleri sekteye uğratabilmektedir. Son yüzyılın unutulmayacak olumsuzluklarından en yakın zamandaki örnek, 2019 yılından itibaren tüm dünyayı etkisi altına alan ve küresel çapta tüm sektörleri ağır darbe vuran koronavirüs (Covid-19) pandemisidir.

Pandeminin etkileri eskisi kadar hissedilmiyorsa da, pandeminin toplumların yapısını nasıl değiştirdiği ve paralelinde işletmelerin bu değişime nasıl ayak uydurduğu konuyla ilgili yapılan bilimsel çalışmalarda halen tartışılmaktadır. İlgili tartışmalar ışığında, bu çalışmada öncelikle koronavirüs pandemisinin ne olduğu ve nasıl bir süreçten geçildiği ele alınmış, sonrasında koronavirüs pandemisi sürecinde zorunlu olarak kapatılan restoran işletmelerine etkisi açıklanmaya çalışılmıştır.

KORONAVİRÜS (COVID-19) PANDEMİSİ

Enfeksiyon hastalıkları yayıldığı bölgenin büyüklüğüne göre farklı terimler ile tanımlanmaktadır. Herhangi bir virüse bağlı olarak belirli bir bölgede ve tahmin edilebilir düzeyde istikrarlı vaka sayısı artışı “endemi”; beklenmeyen bir bölgede endemi olması veya bir endemi bölgesinde beklenenden daha fazla vaka olması durumu “salgın” olarak nitelendirilmektedir. Eğer salgın çok geniş bir coğrafi alana yayılmışsa “epidemi” ve epideminin küresel hale gelmesine ise

“pandemi” denmektedir (Morens vd., 2009). Pandemiler hızlı bir şekilde yayılarak çok sayıda insanı olumsuz yönde etkilemektedir. Ülkelerin ekonomilerinin bağlı olduğu sektörleri ise sekteye uğratarak büyük kayıplara neden olmaktadır.

Çin Halk Cumhuriyeti’nin Vuhan Şehrinde, 31 Aralık 2019’da ateş, nefes darlığı ve radyolojik olarak bilateral akciğer pnömonik infiltrasyonu ile uyumlu bulguların tespit edildiği vakalar bildirilmiştir. Dünya Sağlık Örgütü’nün (DSÖ) Çin Halk Cumhuriyetine ait COVID-19 raporuna göre, bu vakalar arasında genellikle ileri yaştaki ya da sistemik hastalığı olan bireylerde ölümler görülmüştür. 2020 yılının Şubat ayı sonlarında yerli bulaşın yaşandığı ülkeler ortaya çıkmaya başlamış, Mart 2020 başı itibariyle COVID-19 vakaları ve bu enfeksiyona bağlı ölümler artmıştır. Türkiye’de ilk COVID-19 vakası 11 Mart 2020’de saptanmış ve tüm dünyada olduğu gibi Türkiye’de de vaka sayıları gün geçtikçe artış göstermiştir (URL-1). Ayrıca bu tarihte DSÖ, küresel çapta insanları etkisi altına alan Covid-19 nedeniyle pandemi ilan etmiştir.

Koronavirüs pandemisi ilan edildikten sonra eğitim, turizm, sanayi gibi pek çok sektör durma noktasına gelmiştir. Virüse bağlı ölümlerin artması olağanüstü hal uygulamalarına neden olmuştur. Pandeminin ilan edildiği tarihten itibaren getirilen seyahat kısıtlamaları, ulaştırma ve turizm sektörüne ağır darbe vurmuştur. Uluslararası uçuşların yapılamaması, ülkelere girişlerin ve çıkışların yasaklanması ve karantina uygulamaları gibi önlemler insanların seyahat planlarından vazgeçmesine ve turizm sektörünün son 20 yıldaki en büyük daralmayı yaşamasına neden olmuştur (Yorulmaz ve Kaptan, 2020). Birleşmiş Milletler Dünya Turizm Örgütü’nün (UNWTO) raporuna göre, 2020 yılında uluslararası turist hareketleri bir önceki yıla göre % 74 oranında azalmıştır (URL-2).

Pandemi ile gelen “evde kal” uygulaması ve restoran işletmelerinin faaliyetlerinin durdurulması, bu işletmelerin gelirlerini düşürmüştür. Ayrıca tedarikçi işletmelerin üretimlerini zorunlu olarak azaltması, restoran işletmelerinin ürün tedarikinde aksama yaşamalarına neden olmuştur (Demirdöğen ve Yorulmaz, 2020). Öte yandan hijyen ürünlerine talep artmış ve bu pazar olumlu yönde etkilenmiş olsa da, insanların hijyen ve temizlikle ilgili kaygıları restoran işletmelerine olan talebe olumsuz yansımıştır.

Günümüzde pandeminin etkileri azalsa da insanların devam eden kaygıları, değişen tüketim alışkanlıkları ve ekonomik koşullar tüm sektörleri radikal biçimde dönüşüme uğratmıştır. Pandemi sürecinde edinilen tecrübelerin restoran işletmelerine yansımaları ile ilgili alanyazında pek çok çalışma yapılmıştır. Bu çalışmalar ışığında restoran işletmelerinde yaşanan dönüşümler başlıklar halinde incelenmiştir.

KORONAVİRÜS PANDEMİSİNİN RESTORAN İŞLETMELERİNE ETKİSİ

Küresel çapta olumsuz sonuçlara yol açan koronavirüs pandemisinin restoran işletmelerine etkilerini belirlemeye yönelik yürütülen bilimsel çalışmalar incelendiğinde, aşağıda başlıklar altında ele alınan konulara vurgu yapıldığı görülmektedir.

Tüketim Alışkanlıklarının Değişimi

Pandemi ile birlikte tüm dünya ülkelerinin başta “evde kal” uygulaması olmak üzere sosyal yaşama dair getirdiği çeşitli kısıtlamalar, bireylerin tüketim alışkanlıklarını değiştirmiş ve gıda alımına yeni bir bakış açısı getirmiştir. Ayrıca, pandemi sürecinde bireylerin gelirlerinin nispeten azalması ve fiyatlarda yaşanan aşırı artış tüketicilerin gıda talebini olumsuz yönde etkilemiştir (Cranfield, 2020). Bu dönemde evlere daha bağımlı hale gelinmesi, hastalıklara ve iş kaybına karşı ne kadar savunmasız olunduğunun farkına varılması bireylerin yeme alışkanlıklarını değiştirmiştir. Bireyler artık günde üç öğün evde yemek yemeye başlamıştır (Goddard, 2020). Dolayısıyla pandeminin en olumsuz etkilediği işletmeler restoran işletmeleri olmuştur. Çünkü restoran işletmelerinin hizmetini almak isteyen müşteriler o işletmeye gitmek zorundadır. Getirilen kısıtlamalar ve müşterilerin duyduğu kaygı ise restoran hizmetlerine olan talebin önüne geçmiştir.

Pandemi sonrası önem kazanan kişiselleştirilmiş sanal gerçeklik uygulamaları, turizm talebinin yapısını değiştirmiştir. Birçok kişi evinden çıkmadan herhangi bir destinasyonu, müzeyi, ören yerini rehber eşliğinde sanal turlarla gezebilme imkanı bulmuş, 360 derece kayıt ve görüntü alabilen gözlükler, kameralar ve dronelar yardımıyla gerçeğe yakın seyahat deneyimlerine katılabilmektedir (Öztürk ve Tankuş, 2020). Dijitalleşme pandeminin olumsuz etkilerini azaltma konusunda başarılı olsa da, tüketim alışkanlıklarındaki bu değişimin restoran işletmelerine yansması hizmet yapısı gereği çok olumlu değildir. Bunun temel sebebi, bireylerin evlerinden çıkmadan dijital uygulamalar ile turizm faaliyetlerine katılabilesinin, restoran işletmelerinin hizmeti yerinde sunma zorunluluğu ile örtüşmemesidir.

Kılıç vd. (2020), turistlerin salgın öncesinde dışarıda daha sık yemek yediğini, ancak pandemi ile bu tutumlarının değiştiğini ve pandemi koşullarının devam ettiği bir dönemde tatilde olsalar dahi yemeklerini kendilerinin hazırlamak istediğini belirtmektedir. Dolayısıyla restoran işletmeleri bu süreçte ya daha düşük kapasite ile hizmet vermeye başlamış ya da tamamen kapanmıştır. Ayakta kalmaya çalışan restoran işletmeleri yeni çözümler geliştirmek zorunda kalmıştır. Bu çözümlerin en başında fiziki düzenlemeler gelmektedir.

Restoran İşletmelerindeki Fiziki Düzenlemeler

Pandemi sürecinde diğer sektörlerdeki işletmelerde olduğu gibi restoran işletmelerine de kısıtlamalar getirilmiş ve işletmelerin bu sürece uygun işletme tasarımına geçmeleri zorunlu tutulmuştur (Goddard, 2020). Yeni kurallar başlangıçta zorlayıcı olsa da restoran işletmelerinin yeni düzene uyum göstermesi, müşterilerine kendilerini güvende olduklarını hissettirerek onların dışarıda yemek yemeye daha sıcak bakmalarını sağlamıştır (Kılıç vd., 2020; Okat vd., 2020; İflazoğlu ve Aksoy, 2020).

Restoran işletmelerinin pandemi sürecinde ilk gerçekleştirdiği düzenleme, fiziksel mesafe kuralları doğrultusunda daha düşük kapasitede hizmet vermeye başlamalarıdır (Demir vd., 2020; Özaltın Türker, 2020; Dündar vd., 2020). Bununla birlikte hijyen kurallarına daha fazla dikkat edilmesi ve bu kurallara daha sıkı riayet edilmesi, restoran işletmelerinde önemli uygulamaları beraberinde getirmiştir (Madeira vd., 2021). Bu uygulamaların başında her bir personelin hizmet süreci boyunca maske ve eldiven kullanması gelmektedir (İflazoğlu ve Aksoy, 2020; Dündar vd., 2020).

Fotoselli dezenfektan stantlarının kolay ulaşılabilir yerlere kurulması, dezenfeksiyon işleminin düzenli gerçekleştirilmesi, içeceklerin kapalı ve pipetlerin jelatin içerisinde servis edilmesi, servis takımlarının müşteriler masaya oturduktan sonra ambalajlı bir şekilde bırakılması ve uygun yöntemlerle düzenli olarak mekanların havalandırılması (Dündar vd., 2020) restoran işletmelerinin yeni fiziki düzenlemeleridir. Ayrıca, yeme içme ve temizlik malzemelerinin çoğunlukla tek kullanımlık olması, otellerin restoranlarında her şey dahil sistemden oda kahvaltısı veya yarım pansiyon sistemine geçerek alakart hizmet sunmaya başlaması diğer önemli düzenlemelerdir (Akduru, 2020; Demir vd., 2020; Dündar vd., 2020; Özaltın Türker, 2020).

Restoran işletmeleri zorlu geçen pandemi sürecini hijyen ve fiziksel mesafe kurallarına uyma, açık büfe uygulamasını kaldırma ve imkan dahilinde dış mekan kullanımını artırma gibi önlemler sayesinde aşabilmiştir (Özaltın Türker, 2020). Artık müşteriler günümüzde alınan önlemler sayesinde herhangi bir restoran işletmesinde oturarak hizmet alma konusunda eskisine göre daha az endişelidir (İflazoğlu ve Aksoy, 2020).

Restoran İşletmelerinin Üretim Sürecindeki Değişimler

Belirsizlik içeren Covid-19 süreci arzı, talebi ve üretimi yerel ve küresel ölçekte olumsuz etkilemiştir. Bu süreç içerisinde restoran işletmelerinin tedarik zincirinde ve üretim süreçlerinde kesintiler meydana gelmiştir (Chowdhury vd., 2020). Cömert ve Kanoğlu (2022), yaşanan bu kesintiler nedeniyle restoran işletmelerinin üretimlerinde yerli ürünleri tercih etmeye başladıklarını ve

ekonomik nedenler ile tedarikçilere yapılacak ödeme yöntemlerinde değişikliğe gittiklerini belirtmektedirler.

Pandemi sürecinin başında restoran işletmelerinin hizmetlerinin durdurulması, sonrasında ise düşük müşteri kapasitesiyle hizmet verebilmeleri, ürün stoklarını eritmede sorun yaşamalarına ve depolama maliyetlerinde artışa neden olmuştur. Restoran işletmelerinin üretimde kullandığı dayanaksız hammaddelerde (taze sebze ve meyve gibi ürünler...) önemli kayıplar yaşanmıştır. Ayrıca getirilen kısıtlamalar paket servise yönelik üretimde artışa yol açmış ve bu durum dağıtım maliyetlerini önemli bir gider kalemi haline getirmiştir (Üstündağ ve Ugan, 2021).

Pandemi gibi kriz dönemlerinde hammadde tedarik edilememesi ve bunun sonucunda stokta ürün kalmaması gibi sorunlar, restoran işletmelerini menü fiyatlarını artırmak zorunda bırakmaktadır. Ayrıca, işletmelerin daha az personel ile faaliyetlerini devam ettirme zorunluluğu hizmet kalitesini düşürmektedir. Öte yandan finansal koşulların bozulması işletmenin sürdürülebilirliğini tehlikeye sokmaktadır (Israeli, 2007; Yılmaz ve Şahin, 2021). Restoran işletmeleri sıralanan bu sorunlarla mücadele ederken, doğrudan maliyetleri kısmak yerine yeni düzene uyum sağlayacak uygulamalar geliştirmelidir. Geliştirilen uygulamalar sürekli denetlenerek kısa sürede fayda elde edilmelidir. Örneğin, Kanada’da gastronomi deneyimi sunan işletmelerin çeşitlendirilmiş yerel lezzetleri menülerine ekleyerek yeniden menü planlaması yapmaları, bu işletmelerin pandemi krizini aşmalarında yararlı bir uygulama olmuştur (Kamal ve Chung, 2021).

Dijitalleşme

Küresel çapta yaşanan krizlerde restoran işletmelerinin en büyük kaygısı kendi sürdürülebilirlikleridir. Bu kaygının temelinde genel olarak işletmelerin olası krizlere yeterince hazırlıklı olmamaları yatmaktadır. Özellikle küçük ve kurumsallaşmamış işletmelerde kaygının daha fazla olduğu, kurumsallaşmış işletmelerde ise kriz senaryoları üzerinde çalışıldığı bilinmektedir (Okat vd., 2020). Dijitalleşmenin hız kazandığı bu çağda, restoran işletmelerinin pandemi sürecinde ayakta kalabilmesi, stratejik ve operasyonel değişikliklerin ötesinde teknolojik yeniliklerin işletmeye uyarlanması ve bu yenilikler aracılığı ile kriz senaryolarının oluşturulması ile mümkündür. Kamal ve Chung (2021)’in Kanada’da gastronomi deneyimi sunan işletmeler üzerine yaptıkları araştırma da bunu kanıtlar niteliktedir. Araştırmaya göre, ürün çeşitliliğini artırarak teknolojik uygulamalar aracılığı ile ürünlerinin tanıtımını yapan işletmeler pandemide ayakta kalabilmiştir.

Fiziksel mesafe kuralının uygulandığı pandemi sürecinde restoran işletmeleri, müşterilerini kaybetme ve satışların azalması tehlikesi ile karşı karşıya kalmıştır. İşletmeler yaşanabilecek olumsuzlukların önüne geçmek, eski müşterilerini kaybetmeden yeni müşteriler yaratmak ve sürdürülebilirliklerini sağlamak amacıyla paket servis (takeaway) uygulamasına, çevrim içi satışlara ve sosyal medyada pazarlama iletişimini geliştirmeye ağırlık vermişlerdir (Goddard, 2020; Madeira vd., 2021; Dalahmetoğlu ve Avcı, 2021). Öte yandan bazı restoran işletmelerinin dijital ortamda “kendin yap (do-it-yourself)” uygulaması ile müşterilerine siparişlerini kişiselleştirerek verebilme imkânı sunması, yiyecek içecek sektöründe artan dijitalleşmeye dair önemli örneklerdir (Fusté-Forné ve Hussain, 2021). Ancak Türkiye’de gerçekleştirilen bir araştırmada, müşterilerin restoran işletmelerinde yalnızca karekod ile taranan dijital menüler veya kiosklar ile sınırlı olmak üzere düşük düzeyde dijitalleşmeyi kabul ettiklerini belirtmeleri dikkat çekicidir (İflazoğlu ve Aksoy, 2020).

Pandemi ile tüm sektörlerde olduğu gibi turizm sektöründe de dijitalleşmenin arttığı bir gerçektir. İnsanların fiziksel temastan kaçınmasının, bir izolasyon dönemini ve robot çağını başlattığı ileri sürülmektedir. Turizm sektöründe temassız işlemlerin ve işletmelerin her biriminde yeni teknolojik sistemlerin talep görmesi, sektörü temelden değiştirmektedir. Tüm bu yenilikler işletmelere ek maliyet getirirse de, dijitalleşmenin pazarlamadan üretime kadar her alanda sağladığı yüksek fayda, işletmeleri bu yeniliklere ayak uydurmak zorunda bırakmaktadır (Kıvılcım, 2020).

Devlet Desteği

Restoran işletmeleri salgın nedeniyle artan üretim maliyetlerini telafi etmek amacıyla menü fiyatlarını artırmıştır. Bu durumun olumsuz yansıdığı müşteriler, fiyatları artan işletmelerde yemek yemeyi tercih etmeme eğilimi göstermişlerdir (İflazoğlu ve Aksoy, 2020). Bu nedenle, restoran işletmeleri pandemi sürecinde ve sonrasında artan personel ve diğer üretim maliyetleri ile baş etmek için devletten destek beklemektedir (Okat vd., 2020). Madeira vd. (2021)’in konuyla ilgili yaptıkları araştırmada, restoran işletmelerinin devletin özellikle bürokrasiyi azaltarak onları desteklemesini istediklerini belirlemişlerdir.

Türkiye’de gerçekleştirilen bir araştırmada (Karadeniz vd., 2020), pandemi sürecinde turizm sektörü yöneticilerinin devletten ve yerel yönetimden beklentileri belirlenmiştir. Araştırma sonuçlarına göre, yöneticilerin en büyük beklentisi vergi indirimi ve muafiyetinin getirilmesidir. İkinci beklentileri ise personel için verilen kısa çalışma ödeneği desteğinin devam etmesidir. Ayrıca, sektöre özel teşviklerin verilmesi, çalışan haklarını korumak için politikalar oluşturulması, salgın için uygulanan önlemlerin sık denetlenmesi, seyahat

kısıtlamalarının kaldırılması, sertifikasyon aşamasında destek verilmesi, kiracı ve mülk sahipleri arasında arabuluculuk hizmetinin sunulması ve kredi ödemelerinin ertelenmesi gibi uygulamaların gerekliliği de turizm sektörü yöneticileri tarafından vurgulanmıştır (Karadeniz vd., 2020).

Restoran işletmeleri pandemi sonrası kaygılı ve karamsar olsalar da özellikle iç pazar müşterilerine güven duyduklarından yeniden harekete geçmek için çaba göstereceklerdir. Bu çaba, devletin ve sektörün işbirliği içerisinde hareket etmesi ile olumlu sonuçlanabilir. Müşterilerde güvenlik algısı oluşturarak onları yeniden dışarıda yemek yemeye teşvik etmek ve sektörün toparlanmasını sağlamak ancak devlet desteği ile mümkündür (Okat vd., 2020; Madeira vd., 2021; Yılmaz ve Şahin, 2021). Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından başlatılan “Güvenli Turizm (Safe Tourism)” uygulaması, turistlerin güvenle konaklama, yiyecek içecek ve eğlence işletmelerinin hizmetlerinden faydalanabileceklerini gösteren, Türkiye adına önemli bir devlet desteği örneğidir. Buna benzer uygulamalar, turizm sektöründe yaşanan daralmanın yarattığı olumsuz etkileri en aza indirmede elzemdir (Akduru, 2020).

SONUÇ

Turizm sektörü, sunduğu istihdam olanakları ve ekonomiye kazandırdığı gelirler ile ödemeler dengesine sağladığı katkı sayesinde Türkiye gibi pek çok Akdeniz ülkesi için kritik öneme sahiptir. Sektör içerisinde yer alan restoran işletmeleri, turistlerin beslenme ihtiyaçlarını karşılamının ötesinde destinasyonların temel cazibe unsuru olabilmektedir. Günümüzde herhangi bir destinasyonda, özgün restoran işletmelerinin olup olmaması turist tercihlerini etkileyen en önemli unsurlardan biridir. Ancak, bölgesel veya küresel çapta oluşan ve öngörülemeyen krizler bireylerin ilk olarak seyahat planlarından vazgeçmesine neden olduğundan, restoranlar krizlerden en fazla zarar gören işletmelerin başında gelmektedir. 2019 yılı sonunda Çin’de ortaya çıktığı ileri sürülen ve çok kısa sürede tüm dünyayı etkisi altına alan koronavirüs salgını, restoran işletmelerini derinden etkileyen krizlerin en yakın örneğidir.

Koronavirüs pandemisi ulusal ve uluslararası turizm hareketlerine çok ağır bir darbe vurmuştur. Getirilen kısıtlamalar restoran işletmelerinin ya düşük kapasite ile faaliyet göstermesine ya da tamamen faaliyetlerini durdurmasına neden olmuştur. Hammadde tedarikinde ve stokların eritilmesinde yaşanan sorunlar, tüketim alışkanlıklarının değişmesi, restoranların üretim süreçlerinde ve fiziki özelliklerindeki düzenlemeler, işletmelerde dijitalleşmenin ivme kazanması pandeminin getirdiği sonuçlardır. Bu sonuçlar doğrultusunda, kriz dönemlerinde restoran işletmelerinde ne gibi değişimler yapılabileceği aşağıdaki maddelerde özetlenmiştir:

- Krizlerle birlikte tüketim alışkanlıklarının değişmesi ve stokların eritilmesinde yaşanan sorunlar, restoran işletmelerinin menülerini yeniden planlamaları gerekliliğini ortaya koymaktadır. Örneğin, geleneksel yerel lezzetleri müşterilere sunmak veya onlara kendi yemeklerini kişiselleştirebilme imkanı vermek yaşanan sorunları azaltmada yardımcı olabilir.
- Restoran işletmelerinde hijyen ve fiziksel mesafe kurallarına uyulması eskisinden çok daha önemli hale gelmiştir. İşletmelerin, bu kurallar esnese dahi müşterilerin güvenini kazanmak adına ilgili uygulamaları devam ettirmesi işletmeye olan talebi artırabilir.
- Restoran işletmeleri kriz senaryoları geliştirerek ileride yaşanabilecek krizlere karşı hazırlıklı olmalıdır. Yaşanabilecek kayıp ve zararların giderilmesine yönelik bir bütçe ayarlanması fayda sağlayabilir.
- Pandemi ile dijitalleşme hız kazanmıştır. Restoran işletmelerinin hizmet yapısı belli oranda dijitalleşmeye izin verse de işletmeler dijital menü kullanımına, sosyal medya pazarlamasına, çevrimiçi sipariş uygulamalarına ağırlık vererek yeni dünya düzenine ayak uydurabilir.
- Pandeminin devam eden olumsuz etkilerini azaltmada devletlerin işletmelere vereceği teşvikler, düşük faizli krediler, personel kısa çalışma ödeneği gibi uygulamalar restoran işletmelerini rahatlatılabilir.

Koronavirüs pandemisinin etkisi her geçen gün azalsa da olumsuz yansımaları tüm sektörlerde devam etmektedir. Dünya ekonomisini derinden sarsan pandeminin turizm sektörüne vurduğu darbe halen hissedilmektedir. Turizm faaliyetlerinin pandemi öncesi dönemdeki canlılığını yavaş yavaş yakalaması mümkün görünse de, potansiyel turistlerin kaygılarının tam anlamıyla giderilebilmesi amacıyla daha çok bilimsel çalışmaya ihtiyaç duyulmaktadır. Bu çalışmalar ışığında pandemi sonrası tüketici davranışları daha iyi anlaşılabilir.

KAYNAKÇA

1. Akduru, H. E. (2020). Covid-19 Pandemisinin Konaklama Sektörü Üzerine Etkisi: Bodrum/Türkiye’den Bir Araştırma. *Turkish Studies*, 15 (8), 3359-3371.
2. Chowdhury, T., Sarkar, A., Paul, S. K. ve Moktadir, A. (2020). A Case Study on Strategies to Deal With The Impacts of COVID-19 Pandemic in The Food and Beverage Industry. *Operations Management Research*, 15, 166-178.
3. Cömert, M. ve Kanoğlu, E. (2022). Covid-19 Dönemi Zincir Yiyecek İçecek İşletmelerinde Tedarik Sıkıntıları ve Çözüm Önerileri. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 10 (3), 2069-2088.
4. Cranfield, J. A. L. (2020). Framing Consumer Food Demand Responses in A Viral Pandemic. *Canadian Journal of Agricultural Economics*, 68 (1), 151-156.
5. Dalahmetoğlu, K. B. ve Avcı, M. (2021). Covid-19 Salgınının Gastronomi Turizm Üzerine Etkisi: Kastamonu örneği. *Journal of Humanities and Tourism Research*, 11 (4), 645-668.
6. Demir, M., Günaydın, Y. ve Şen Demir, Ş. (2020). Koronavirüs (Covid-19) Salgınının Türkiye’de Turizm Üzerindeki Öncülleri, Etkileri ve Sonuçlarının Değerlendirilmesi. *International Journal of Social Sciences and Education Research*, 6 (1), 80-107.
7. Demirdöğen, O. ve Yorulmaz, R. (2020). *Kovid-19 Salgınının Dünya Ekonomilerine Etkileri*. Ankara: Türkiye Orsam.
8. Dündar, Y., Silik, C. E.ve Ilgaz, B. (2020). Antalya’da Yer Alan Konaklama Tesisleri Yöneticilerinin COVID-19 Kapsamında Alınabilecek Tedbirler Üzerine Görüşleri. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 12 (4), 3776-3794.
9. Israeli, A. A. (2007). Crisis-Management Practices in The Restaurant Industry. *International Journal of Hospitality Management*, 26 (4), 807-823.
10. Freke, T. ve Gandy, P. (2005). *İsa’nın Gizemleri*. (Çev. A. Bengisu) İstanbul: Ayna Yayıncılık.
11. Fusté-Forné, F. ve Hussain, A. (2021). We Are Open: Understanding Crisis Management of Restaurants As Pandemic Hits Tourism. *Journal of Hospitality*, 3 (1), 41-48.
12. Goddard, E. (2020). The Impact of COVID-19 on Food Retail and Food service in Canada: Preliminary Assessment. *Canadian Journal of Agricultural Economics*, 68 (2), 157-161.

- 13.İflazoğlu, N. ve Aksoy, M. (2020). Tüketicilerin COVID-19 Salgını Sürecinde Yiyecek-İçecek İşletmelerinden Bekledikleri Hizmetin Niteliğine İlişkin Bir Araştırma. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 8 (4), 3362-3377.
- 14.Kamal, N. ve Chung, M. (2021). Beating The Pandemic, One Bite At A Time: How The Gastronomy Sector in British Columbia is Forging Its Own Path Forward. *Journal of Gastronomy and Tourism*, 6, 25–44.
- 15.Karadeniz, E., Beyaz, F. S., Ünlübulduk, S. N. ve Kayhan, E. (2020). Covid-19 Salgınının Turizm Sektörüne Etkilerinin ve Uygulanan Stratejilerin Değerlendirilmesi: Otel Yöneticileri Üzerinde Bir Araştırma. *Türk Turizm Araştırmaları Dergisi*, 4 (4), 3116-3136.
- 16.Kılıç, B., Aslan, H. ve Gövce M. (2020). Covid 19 Sonrası Turistik Tüketim Tutumu. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 2020 Special Issue, 554-570.
- 17.Kıvılcım, B. (2020). Covid-19 (Yeni Koronavirüs) Salgınının Turizm Sektörüne Muhtemel Etkileri. *Uluslararası Batı Karadeniz Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi* , 4 (1), 17-27.
- 18.Madeira, A., Palrão, T. ve Mendes, A.S. (2021). The Impact of Pandemic Crisis on the Restaurant Business. *Sustainability*, 13 (40), 1-13.
- 19.Morens, D.M., Folkers, G.K. ve Fauci, A.S. (2009). What Is A Pandemic? *Journal of Infectious Diseases*, 200 (7), 1018–1021.
- 20.Okat, Ç., Bahçeci, V. ve Ocak, E. (2020). Covid-19 (Yeni Koronavirüs) Salgınının Neden Olduğu Krizin Yiyecek İçecek İşletmeleri Üzerindeki Etkisinin Değerlendirilmesi. *International Journal of Contemporary Tourism Research*, 4 (2), 201-218.
- 21.Özaltın Türker, G. (2020). Covid-19 Salgını Turizm Sektörünü Nasıl Etkiler? Turizm Akademisyenleri Perspektifinden Bir Değerlendirme. *International Journal of Social Sciences and Education Research*, 6 (2), 207-224.
- 22.Özer, Ç. (2020). Sosyal Bir Seremoni: Anadolu’da Düğün Yemekleri ve Ritüelleri. *Turkish Studies-Social*, 15 (8), 3677-3690.
- 23.Öztürk, İ. ve Tankuş, E. (2020). Covid-19’un Potansiyel Turist Profili Oluşturan Tüketici Davranışı Üzerindeki Etkilerinin Çözüm Önerileri Perspektifinde Değerlendirilmesi. *Sivas Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 21 (2), 103-121.
- 24.Tryjarski, E. (2012). *Türkler ve Ölüm*. (Çev. H. Er) İstanbul: Pinhan Yayıncılık.
- 25.URL-1: <https://covid19.saglik.gov.tr/Eklenti/39551/0/covid-19rehberigenelbilgilerapidemiolojivetanipdf.pdf> (E.T.: 28.11.2022).

- 26.URL-2: <https://www.unwto.org/news/2020-worst-year-in-tourism-history-with-1-billion-fewer-internationalarrivals> (E.T.: 27.11.2020)
- 27.Üstündağ, A. ve Ugan, M. C. (2021). Covid-19 Sürecinde Tedarik Zinciri Risk Yönetimi. İçinde M. Akbolat ve Ö. Ünal, *Covid-19 Pandemisinde İşletme Yönetiminin Dönüşümü* (s. 107-125). Ankara: Gazi Kitabevi.
- 28.Yılmaz, G. ve Şahin, A. (2021). How Does The COVID-19 Outbreak Affect The Food and Beverage Industry in Turkey? Proposal of A Holistic Model. *Journal of Foodservice Business Research*, 24 (6), 629-664.
- 29.Yorulmaz, R. ve Kaptan, S. (2020). Kovid-19 İle Mücadele Sürecinde Maliye Politikalarının Rolü. *Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Ve Stratejik Araştırmalar (Ulisa)*, 1, 24-30.

SOSYAL BİLİMLERDE FİNANSAL TEKNOLOJİ ÜZERİNE YAPILAN ÇALIŞMALAR: SİSTEMATİK DERLEME

Ahmet Kamil KABAKUŞ¹

Uğur DAĞTEKİN²

*¹Dr. Öğr. Üyesi Atatürk Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi,
Yönetim Bilişim Sistemleri, ORCID: 0000-0003-3209-0672*

*²Öğr. Gör., Yozgat Bozok Üniversitesi, Akdağmadeni Meslek Yüksekokulu,
Bankacılık ve Sigortacılık Programı, ORCID: 0000-0002-7298-2723*

1. Giriş

Dijitalleşen Dünya ve artan mobilite nedeniyle finansal hizmet alan müşterilerin, almış oldukları veya alacakları hizmetleri dijital platformlardan alma beklentisi giderek artmaktadır. Finans sektörü bu beklentiyi karşılamak adına teknolojik yatırımlara yönelmiş ve fintekler ile değişime ayak uydurmuşlardır. Son dönemlerde finans sisteminde sıklıkla anılan fintek kavramı finans ve finans teknolojileri unsurlarının, inovatif düşünce penceresinde başarılı bir ahenk gösterdikleri yaklaşımını ifade etmektedir (Deloitte, 2017).

Müşterilerin beklentileri doğrultusunda, teknolojiyi araç olarak kullanan geleneksel finansal hizmetleri sadeleştiren fintek, iki farklı merkezden gelen unsurları içermektedir. Teknoloji ve finans ise bu iki farklı merkezi oluşturmaktadır(Xavier, 2017). Teknoloji tarafında bulut bilişim, sanallaştırma, nesnelerin interneti, kripto para, blockchain, yapay sinir ağları gibi konular kapsanırken, finans kavramı geleneksel finansal iş süreçlerini kapsamaktadır.

Fintek sektörü Dünya'nın genelinde olduğu gibi Türkiye'de de hızlı bir şekilde gelişmekte ve ekosistemini artırmaktadır. Çevresi itibari ile en geniş ekosisteme sahip olduğu, sistem bileşenlerinin verilerinden görülmektedir (Finans Ofisi, 2021). Fintek sektörünün gelişim sürecinin kronolojik sürecine baktığımız 1866-1967 arasını kapsayan dönem mevcut finans sistemi ile teknolojiyi birleştiren "Fintek 1.0" olarak ifade edilmektedir. Sonrasında 2008 yılına kadar geçen sürede ise bir endüstriye dönüşmüş ve finansal süreçlerin yoğun teknoloji ivmesiyle yoğrulduğu dönem "Fintek 2.0" olarak literatürde yer almıştır. 2008 yılından günümüze kadar gelen dönem ise "Fintek 3.0" olarak ifade edilmektedir (Thakor, 2020). Özellikle gelişmiş ülkelerin finansal yapılarında kendine yer bulan "Fintek 3.5" yeni girişim modelleri (startup), teknoloji şirketlerini finansal sistem unsurlarına sunmaktadır (Arner, 2016).

Akıllı telefonların yaygınlaşması sonucu internet kullanımı ve mobil uygulamaların artması, birçok alan için tercih edilebilir yöntem olmuştur. Finans sistemi içerisinde yer alan bankacılık hizmetleri de bu eğilime kayıtsız kalmayarak teknolojik yatırımlar yapmış, mobil ve internet bankacılığı uygulamalarının yaygınlaşmasını sağlamıştır. Nitekim 2019 yılı ile tüm Dünya'ya yayılan Covid-19 pandemisi tüm insanlığı izole bir yaşama sürüklemiştir. Gündelik hayatın izole olmasına karşılık finansal sistemin devam etme gerekliliği, mobil ve internet bankacılığı uygulamalarına ilişkin hızlı ve yeni yatırımların yapılması gerekliliğini doğurmuştur. Bu durum, gelişen sisteme ilişkin yeni regülasyonların yapılması şartını da beraberinde getirmiştir.

Gözlemlenen bu veriler ışığında, bu çalışmanın amacı, Covid-19 sürecinde giderek gelişen fintek işlemlerine ilişkin Covid-19 sonrası süreçte Türkiye'de

yapılan akademik çalışmaların sistematik bir şekilde derlemesinin yapılarak ilgili alanda çalışacak araştırmacılara durum analizini yapmaktır. Çalışmada sırasıyla fintek kavramının gelişim süreci ve önemli hakkında bilgi verilerek, ilgili alanda daha önce yapılmış benzer çalışmaların yer aldığı literatür taramasına, amaç ve kapsam, evren ve örneklem, veri seti ve analizi ve bulguları içeren metodoloji kısmına yer verilmiştir. Son olarak sonuç bölümü ile çalışma tamamlanmıştır.

2. Literatür

Finansal teknoloji alanı ile ilgili yapılan çalışmalara bakıldığında çalışmaların çerçevesini, alana ilişkin tanımlamaların oluşturduğu, hukuki alt yapıya dair derlemelerin yapıldığı ve önerilerin ortaya konulduğu, teknoloji tarafında ise daha çok mühendislik alanını ilgilendiren çalışmaların sıklıkla yer aldığı gözlemlenmiştir.

Teknoloji tarafında yer alan unsurlardan yapay zeka ile ilgili sistematik derleme yapan Yıldız (Yıldız, 2022) teorik ve ampirik çalışmaları incelemiş, derin öğrenme ile finansal sistemde tahminleme üzerine bir çok çalışmanın varlığından söz etmiştir.

Çağlar (Çağlar, vd., 2020) yapay sinir ağları tekniği ile kripto paraların tahmini fiyatlandırmasına ilişkin analiz tekniği kullanmamışlardır.

Güleç (Güleç, 2020) ise fintek önemli teknolojik unsurlarından kripto paranın yıkıcı yenilik etkisini sistematik derleme sonucu elde ettiği bulguları regresyon analizi ile yorumlamıştır. Çalışması sonucu kripto para piyasasının gelişmiş algoritma yapılarının kullanımıyla dahi, net olarak tahmin edilmesinin mümkün olmadığını ortaya koymuştur.

Fintek sektörü İslami hassasiyetler netince gelişen katılım bankacılığı alanında kendine yer bulmaya başlamıştır. Demirdöğen (Demirdöğen, 2020) İslami finansal sistem içerisinde finansal teknolojiye ilişkin literatür taraması yaptığı çalışmasında finteklerin Avrupa İslami bankacılığında geliştiğini, Türkiye'nin ise henüz yolun başında olduğunu ortaya koymuştur. Canbaz ve Erbaş ise (Canbaz ve Erbaş, 2021) fintek teknolojilerinin katkılarını İslami bankacılık üzerinden incelemişler ve de ilgili teknolojilerin sektöre yaptığı karlılık ve müşteri potansiyelinin genişletilmesi gibi birçok konu başlığında etkisi olduğunu saptamışlardır.

Ioannis 2008 (Anagnostopoulos, 2018) yılında yaptığı çalışmasında fintek ve regtek alanlarını konu edinmiş çalışmaların, sistematik derlemesini yapmıştır. Fintek alanında çok yeni ve oldukça güncel araştırmalardan yararlanarak, özellikle teknolojinin küresel bankacılık ve düzenleyici sistem için bir meydan okuma oluşturduğu durumlarda finansal kurumlar ve düzenleme

üzerindeki etkilerini incelemiştir. Fintech'in gelişimine, mevcut durumuna ve olası geleceğine ilişkin geniş kapsamlı bir genel bakış açısı çalışma paralelinde ortaya konulmuştur. Finansal teknolojiyi ve ilgili alanı düzenleyici konuları davranışsal bir bakış açısıyla yorumlamaya çalışılmıştır.

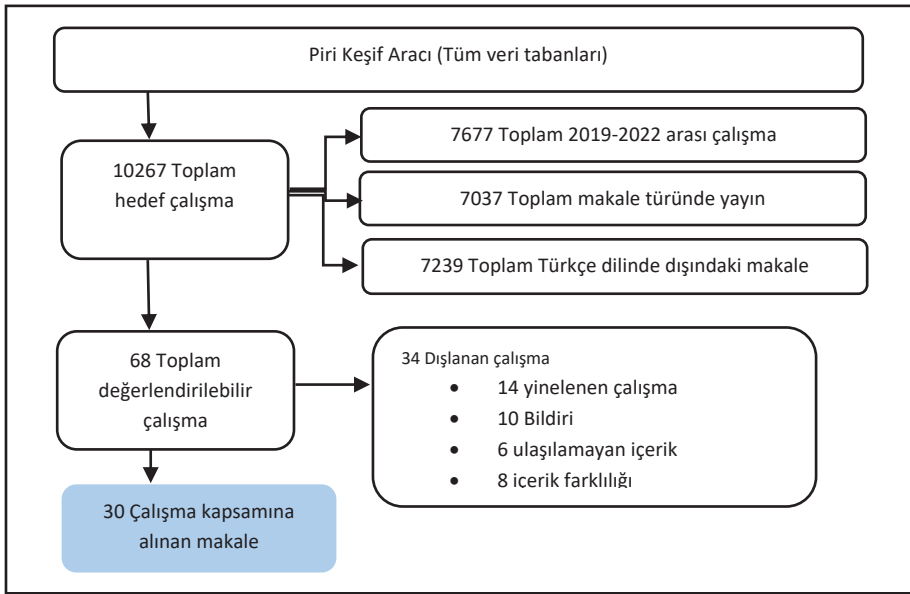
3. Metodoloji

3.1. Amaç ve Kapsam

Çalışma alanı içerisinde araştırma yapan araştırmacıların, ilgili alana ilişkin daha önce yapılmış çalışmalardan bilgi sahibi olması kendi çalışmasında yetkinliğe ulaşması için önem arz etmektedir. Sistematik derlemeler bu eksikliği kapatmaya yönelik önemli çalışmalar içerisinde yer almaktadır(Aslan, 2018). Bu çalışmada sosyal bilimler disiplini içerisinde finansal teknoloji alanında Covid-19 pandemisi sonrası yapılmış çalışmalar üzerinden sistematik bir derleme yapılmıştır. Yapılan derleme sonunda mevcut çalışmaların içerisinde nelerin yapıldığı ve bundan sonra nereye doğru evirileceği üzerine kestirimlerde bulunmak amaçlanmıştır. Alanyazında yapılan çalışmaların güvenilirliğinin ve geçerliliğinin belirlenmesi, aynı zamanda çalışma kapsamında ortaya konulan sorulara ne kadar cevap verildiğinin tespiti adına aşağıda belirtilen iş süreçleri takip edilmiştir(Page ve diğerleri, 2021).

- Çalışma kapsamında araştırma sorusunun sorulması,
- Evren ve örneklemin belirlenmesi,
- Çalışmaların seçilmesi ve ulaşılması,
- Çalışma niteliğinin değerlendirilmesi,
- Elde edilen bulguların yorumlanması

İş süreçleri çerçevesinde sosyal bilimler disiplini içerisinde Covid-19 pandemisi ile giderek artan finansal teknolojiler alanında yapılan çalışmaların sistematik derlemesi amaçlanmıştır. Bu kapsamda Piri Keşif Aracı ("Piri Keşif Aracı", 2022)yapay zeka makale tarama aracı ile finansal teknoloji alanında yapılmış çalışmalar taranmış ve hedef makalelerin okunması ile veriler elde edilmiştir(Page ve diğerleri, 2021).

Şekil 1. PreferredReportingItems for SystematicReviews and Meta-Analyses (PRISMA) Akış Şeması

3.2. Evren ve Örneklem

Araştırmanın evreni Piri Keşif Aracı ile taranan çalışmalar olmaktadır. Örneklem olarak yayın taraması keşif aracı ile Covid-19 pandemisi sonrası sosyal bilimler alanında finansal teknoloji içeriğinde üretilen 10267 çalışmayı kapsamıştır. Bu bağlamda pandemi sonrası 2020-2022 arası Türkçe dilinde yazılmış makaleler taranmıştır. Taramada finansal teknolojiyi ifade eden “fintech” ve “fintek” anahtar terimlerini içeren 7037 makale tespit edilmiştir. 68 Türkçe yayınların seçilmesi ile Türkiye’de bulunan mevcut duruma ışık tutması hedeflenmiştir. 21.11.2022 tarihinde son kez kontrol edilerek dışlanan yayınlar çıkarıldıktan sonra araştırmanın örnekleme 30 makale olmuştur.

3.3. Veri Toplama ve Analiz Tekniği

Araştırmada ankete dayalı çalışmalar, çeşitli sayısal teknikler, alanyazın taramaları ve teorik çıkarımlar incelenmiştir. Makale dışında kalan yayınlar dışlanmıştır. Hedef yayınlar okunarak veriler toplanılmış ve sentezlenmiştir. Piri Keşif Akademik yayın tarama aracı ile tüm veri tabanları “fintek” ve “fintech” anahtar kelimeleri üzerinden taranmıştır. Belirlenen örneklem üzerinden çalışmalar ampirik ve kavramsal olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Ampirik çalışmalar araştırma deseni, örneklem, araştırma grubu,

değişkenler, yapılan analizler, çalışılan birim ve alt alan olarak incelenmiştir. Kavramsal/teorik çalışmalar ise, araştırma deseni, yapılan analizler, içerik, çalışılan birim ve alt alan olarak incelenmiştir.

4. Bulgular

Araştırma kapsamında incelenen yayınların yıllara göre dağılımı ve oransal değerleri Tablo 1’de verilmiştir.

Yayın Yılı	f	Yüzde %
2020	15	50
2021	12	40
2022	3	10
Toplam	30	100

Tablo 1 Araştırma kapsamında taranan çalışmaların yıllara göre dağılımı

Tablodan hareketle Covid-19 sonrası süreçte yapılan Türkçe dilindeki yayınların ağırlıklı olarak 2020 ve 2021 yıllarında olduğu, 2022 yılında ise oldukça düşük bir araştırma sayısının olduğu görülmüştür. Covid-19 süreci ve sonrasında finansal işlemlerin giderek dijitalleşmesi ve finans müşterilerinin hizmet isteklerini dijital olanaklar çerçevesinde beklemesine aynı zamanda fintek ekosisteminde artan startup’lara rağmen (Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Finans Ofisi, 2021) akademik çalışmaların düşmesi tespit edilmiştir.

Araştırma kapsamında incelenen yayınların araştırma desenlerine ait bilgiler ve oransal dağılımı Tablo 2’de verilmiştir.

Yöntem	f	Yüzde %
Nicel Araştırma Yöntemi	6	20
Nitel Araştırma Yöntemi	17	57
Karma Araştırma Yöntemi (Nicelden Nitele; Nitelden Nicele)	7	23
Toplam	30	100

Tablo 2 Araştırma kapsamında incelenen yayınların araştırma desenlerine ait bulgular.

Tablo 2 incelendiğinde araştırma desenine ait bulgularda nitel analizlerin (17;%57) göze çarpmaktadır. Türkçe dilince yazılmış sosyal bilim disiplini içerisinde yer alan yayınların ağırlıklı olarak fintek ekosistemini anlamaya ve regülasyonlar ile ekosistemin çerçevesini belirlemeye yönelik olduğu, bu

nedenle çalışmaların çoğunlukla nitel araştırmalar üzerinde yoğunlaştığı gözlemlenmiştir.

Kavramsal çalışmaların analizinde Cronin (Cronin vd., 2008) belirttiği meta-sentez yöntemi ile sistematik bir derleme yapılmıştır. Bu çerçevede hedef çalışmaların ortaya koyduğu bulguların ortak noktaları neticesinde tekrar yorumlanmaya çalışılmıştır. Nesnelerin interneti, kripto para, Blockchain, yapay zeka, bulut bilişim gibi yeni nesil teknolojik unsurlar Fintek ekosisteminde yer alan finansal sistem oyuncularının önemli birer parçası olmuşlardır. İlgili teknolojiler finansal sistem içerisinde yeni çalışma alanları oluşturmuştur (Bulut, 2022; Güngör Karyağdı, 2022; Karahan ve Tüfekçi, 2019; Kömürcüoğlu ve Akyazı, 2020; Körpe, 2021; Yılmaz Türkmen ve Erözel Durbilmez, 2019). Çalışmalarda Fintek çerçevesinde yapay zekayı içeren çalışmaların olduğu görülmektedir (AğLAR ve YAVUZ, 2021). Yapay zeka çalışmalarının yanı sıra, finans alanında yer alan açık bankacılık ve bankacılıkta dijitalleşme kavramlarını konu edinen akademik çalışmaların da gerçekleştirildiği görülmektedir (Aksoy ve Bilgel, 2019; Demirdöğen, 2019; Genç ve Kkolak, 2020; şahin ve Cantürk, 2020; Yurduseven ve Müngen, 2022).

Fintek evrenin gelişimi ile birlikte ortaya çıkan yeni ve benzersiz durumların devlet tarafından kontrol edilmesi. Bu bağlamda dijitalleşen finansal süreçlerin regüle edilmesi gerekmektedir. Kanun koyucular tarafından yapılacak düzenlemelerde çalışmaların kapsam alanına giren başlıklar olarak görülmektedir (Aksoy ve Bilgel, 2019; Danacı ve etintaş, 2020; Demirdöğen, 2019; Sari, 2021; Sezal, 2020, 2021). Bu çalışmaların yer aldığı Tablo 3’de verilmiştir.

Yazarlar	Yayın Yılı	İçerik	Alan	Birim
Esra BULUT	2022	Fintek evreninde Ponzi Girişimcilik yöntemleri	Dijital Ponzi Girişimcilik	Fintek Evreni
Serap ERÖZEL DURBİLMEZ, Sibel YILMAZ TÜRKMEN	2021	Blokszincir teknolojisi ve emeklilik yatırım fonu piyasası için Blokszincir önerisi	Blokszincir	Fintek Evreni
Çetin Karahan, Aslıhan TÜFEKÇİ	2021	Blokszincir teknolojisinin dijital kimlik alanında kullanılması.	Blokszincir	Fintek Evreni
Ercan KÖRPE	2021	Dijitalleşme odaklı finans ve bankacılık sektörünü ele alarak sektörel etkileri nelerdir.	Dijitalleşme	Fintek Evreni
Uğur YAVUZ, Berat ÇAĞLAR	2021	Yapay sinir ağları ile finans gazetelerinde yer alan haberlerin kripto para değeri üzerine etkisinin incelenmesi.	Kripto Para, YSA	Fintek Evreni
Levent SEZAL	2021	Fintek teknolojilerine yapılan yatırımlar için devlet teşviklerini içermektedir.	Devlet Teşvikleri	Fintek Evreni
Levent SEZAL	2021	Açık bankacılık kavramı ve nasıl işlediği, hukuki alt yapısına örnekler taranmıştır.	Açık Bankacılık	Fintek Evreni
Mustafa DEMİRHAN	2021	Türkiye’de bankacılık sektöründe ulaşılan mevcut dijitalleşme düzeyi ile dijital dağıtım kanallarının gelişiminin Şube kanalı üzerindeki etkilerinin belirlenmiştir.	Şube Etkisi	Geleneksel Bankacılık
Bahattin ERDEN Bora TOPAL	2021	Türkiye ve dünyadaki fintek ve İslami fintek üzerine literatür incelemeleri yapılmıştır.	İslami Bankacılık	Fintek Evreni
Nazan GÜNGÖR KARYAĞDI	2020	Hakkâri, Muş ve Van illerinde hem kamu hem özel bankalarda çalışan personellerden toplanan uzaman görüşleri ile bankacılık dijital dönüşümün etkileri analiz edilmiştir.	Dijital Dönüşüm	Geleneksel Bankacılık
Mehmet Cem DANACI Özlem ÇETİNTAŞ	2020	Finansal teknolojilerin finansal sisteme yeni meslekler, yeni iş alanları, daha efektif müşteri deneyimi ve yeni yatırım alanları aranması üzerinde değerlendirme yapılmıştır.	Dijital dönüşüm	Fintek Evreni
Doğuş BİLGEL, Besim AKSOY	2020	Türkiye’de faaliyet gösteren bankacılık hizmetleri altyapı faaliyetlerinin kaldırabilir, dijital bankacılık hizmetlerinin	Açık Bankacılık	Fintek Evreni

		analizi ele alınmıştır. Çalışmanın merkezine açık bankacılık uygulamalarını konumlandırmıştır.		
Ömer Faruk KÖMÜRCÜOĞLU Haydar AKYAZI	2020	Fintek evranın Türkiye'de yer alan finansal sistem üzerine etkileri ve bu etkilerin oluşturacağı riskler izerine analizi içermektedir.	Etki	Fintek evreni
Nuh YURDUSEVEN, Ahmet Anıl MÜNGEN	2020	Finansal zaman serisi verilerini tahminleme adına daha önceki akademik çalışmaları derlenmiş, zaman serilerinin tahmin etmek için kullanılan yapay zekâ algoritmaları açıklamamaya çalışılmış ve de tahmin edilen bazı finansal veri tiplerinin bağımlılıklarını irdelenmiştir.	Yapay zekâ, veri madenciliği	Fintek Evreni
Yavuz DEMİRDÖĞEN	2020	Fintek ekosisteminde yer alan yeni gelişmelerin hukuki dayanağını oluşturmak adına finansal regülasyonlar, teknik – teknolojik regülasyonlar ve kum havuzları başlığı altında düzenlemelere yön verilmesi amaçlanmıştır.	Regülasyon	Fintek Evreni
Muhammet Fatih CANBAZ, Salih ERBAŞ	2020	Katılım bankacılığında sektörde Ödemelere İlişkin Finansal Teknolojiler, Sanal Pos Hizmetine İlişkin Finansal Teknolojiler, Para Transferlerine İlişkin Finansal Teknolojiler, Hesapların Takibine İlişkin Finansal Teknolojiler ve diğer yenilikçi teknolojiler olarak fintek ekosisteminde yer alan teknolojiler sınıflandırılmış ve incelenmiştir.	Katılım Bankacılığı	Fintek Evreni
Cihan SARI	2020	Bankacılığın teknoloji karşısındaki durumunu "Ekonomik Dalga Teorisi" ile açıklanmakta aynı zamanda bankaların dijitalleşme ihtiyacını ve müşterilerin bankalardan beklentilerini alanyazın incelemeleri ortaya konulmaya çalışılmıştır.	Regülasyon	Fintek Evreni
Bertaç Şakir ŞAHİN, Barış Cihan CANTÜRK	2020	Fintek evreninde açık bankacılık ve örnekleri	Açık Bankacılık	Dijital Bankacılık
Yavuz	2020	Fintek ekosistemi, İslami	Katılım Bankacılığı	Fintek Evreni

DEMİRDÖĞEN		finansal sektör açısından Avrupa'da var olan örnek kuruluş çerçevesinde incelenmiş ve İslami finteklerin gelişim süreçleri açıklanmaya çalışılmıştır.		
Yavuz DEMİRDÖĞEN	2020	Fintek ekosistemini ortaya çıkaran sebepler olarak sosyal, ekonomik, regülasyon ve teknolojik gelişmelerin finansal piyasalara etkileri açıklanmaya çalışılmıştır.	Bankacılık Hizmetleri	Fintek Evreni
Sait Genç, Recep Ali Küçükçolak	2020	Fintek sektörünün gelişiminde rol oynayan etkenleri Türkiye perspektifinden kapsayıcı bir şekilde ele alınması ile birlikte, Fintek sektörünün gelişim dinamiklerinin neler olduğu araştırılmıştır.	Dijital Dönüşüm	Fintek Evreni

Tablo 3. Kavramsal Çalışmalar Taraması

Ampirik çalışmalar incelendiğinde çalışmaların fintek evreni içerisinde yer alan unsurlardan müşteri odaklılık alanında (Bulazar ve Küçükçolak, 2021; Can Samırkaş ve Yıldırım, 2021; Keskin, 2021; Korkmazgöz ve Ege, y.y.) olduğu gözlemlenmiştir. Diğer çalışmaların geleneksel bankacılık ürün ve hizmetlerini dijital dönüşümleri üzerine olduğu (Çağıl ve Candemir, 2020; Karaçayır ve Afşar, 2021; Keskin, 2021) aynı zamanda dijital bankacılık üzerine (Çılgın, vd., 2020; Daver, 2021) çalışmaların olduğu tespit edilmiştir. Hedef çalışmalar Tablo 4'de listelenmiştir.

Yazarlar	Yayın Yılı	Alan	Birim	Yöntem	Araştırma Deseni
Aslı Afşar, Emine Karaçayır	2022	Yatırım	Geleneksel Bankacılık	İstatistik	Nicel Analiz
İbrahim Al, Haydar Akyazı	2022	Kripto Para	Fintek Evreni	İstatistik	Nicel Analiz
Çağrı Korkmazgöz, İlhan Ege	2021	Mobil Bankacılık	Dijital Bankacılık	İstatistik	Nicel Analiz
Ali Rıza Bulazar, Recep Ali Küçükçolak	2021	Müşteri Odaklılık	Fintek Evreni	İstatistik	Nicel Analiz
Mustafa Can Samırkaş, Uğur Yıldırım	2021	Müşteri Odaklılık	Fintek Evreni	İstatistik	Nicel Analiz
Serhan KESKİN	2021	Müşteri Odaklılık (Z Kuşağı)	Fintek Evreni	İstatistik	Nicel Analiz
Gizay Daver	2020	Bankacılık Hizmetleri	Dijital Bankacılık	İstatistik	Nicel Analiz
Cihan Çılgın, Ceyda Ünal, Serkan Alıcı, Ekin Akkol, Yılmaz Gökşen	2020	Yapay Sinir Ağları, Makine Öğrenmesi	Fintek Evreni	İstatistik	Nitel Analiz, Nicel Analiz
Gözde Candemir, Gülcan Çağıl	2020	Bankacılık Hizmetleri	Geleneksel Bankacılık	İstatistik	Nitel Analiz, Nicel Analiz

Tablo 4 Ampirik Çalışma Listesi

Çalışmalarda incelenen değişkenlere bakıldığında “algılanan kullanışlılık, sosyal etkileşim, algılanan risk, gerekli altyapı ve test edebilme, atm sayısı, hesap sahibi sayısı, ticari banka şube sayısı, mobil bankacılık kullanıcı sayısı, bireysel internet kullanımı, kişi başına düşen GSYİH, enflasyon ve işsizlik oranı, aktif kârlılık (ako) ve özsermaye kârlılığı (öko), bağımsız değişkenler; aktif müşteri sayısı, kredi kartı işlem hacmi, yatırım işlem hacmi, ödemeler işlem hacmi, para transferleri işlem hacmi, finansal teknolojilere karşı tutum, sosyal yenilikçilik, tüketici yenilikçilik, hedonik, bilişsel ve fonksiyonel yenilikçilik, kayıtlı dijital bankacılık kullanıcı sayısı, aktif dijital bankacılık kullanıcı sayısı ve ortalama şube sayısı, müşteri ve kullanıcıların davranışları” tespit edilmiştir. Tablo 5’de ampirik çalışmalarda faydalanan analizler listelenmiştir.

Yöntem	f	Yüzde %
Korelasyon Analizi	3	15
Hausmann Model	1	5
Belirleme Testi	1	5
Çoklu Normal Dağılım analizi	1	5
Regresyon Analizi	1	5
KMO Testi	1	5
Granger nedensellik testi	1	5
Johansen Eş-bütünleşme test	1	5
Sosyal medya analizi	1	5
A'WOT	1	5
Ki kare Testi	1	5
ARDL Sınır Testi	1	5
Demografik analiz	1	5
Sapan Analiz	1	5
Faktör analizi	1	5
Phillips Perron durağanlık testi	1	5
İçerik Analizi	1	5
SWOT Analiz	1	5
Toplam	20	100

Tablo 5 Ampirik Çalışmada Kullanılan Analizler

Teorik ve ampirik çalışmalar birlikte incelendiğinde çalışma alanı açısından en çok “fintek evreni” içeriğinin içerisinde yer aldığı görülmekte, diğer alanlar ise dijital bankacılık ve geleneksel bankacılık olarak sıralanmaktadır. Fintek ekosisteminin giderek artması çalışma alanının fintek evreni üzerine yoğunlaşması beklenen bir durumdur.

Çalışma Alanı	f	Yüzde %
Fintek Evreni	23	77
Geleneksel Bankacılık	4	13
Dijital Bankacılık	3	10
Toplam	30	100

Tablo 6 Hedef Çalışmaların İçerik Alanlarının

5. Sonuç

Covid-19 pandemisi, küreselleşen Dünya'nın sınırları ortadan kaldıran anlayışı sonucu herhangi bir toplumun diğer toplumlardan kendini izole edemeyeceğini göstermiştir. Bir virüs çok kısa zaman diliminde sınırları aşarak Dünya'nın dört bir tarafında kendini göstermiş ve insanlığa nüfuz etmiştir. Sosyal bir varlık olan insanın izole bir yaşam sürmesi ve sürdürdüğü bu yaşamda dünyanın geri kalanı ile mesafeli de olsa iletişim halinde olması gerekliliği tüm sistem unsurları tarafından anlaşılmıştır. 21. Yüzyıl'da insani yaşam sisteminin kilo metre taşı olan finansal sistemde hem mesafeli hem de iç içe bir yaklaşımı benimsemesi ve buna hazırlık yapması gerektiğini anlamıştır. Bu bağlamda zaten gelişim sürecini sürdüren finansal teknoloji ve finansal teknolojiyi oluşturan unsurlar pandemi içerisinde ve sonrasında gelişimine inanılmaz bir ivme kazandırmıştır. Bu çalışma kapsamında Türkiye'de Covid-19 sonrası Fintek ekosistemi içerisinde yer alan unsurları konu edinen çalışmalar sistematik bir derleme ile ele alınmış bu alanda çalışma yapacak olan araştırmacılara bilgi sunumu sağlanmıştır.

Araştırmaya konu olan çalışmalar göstermiştir ki Türkiye'de Fintek Ekosisteminin henüz çerçevesi çizilmekte ve çalışmalar daha yapıyı anlamak ve anlamlandırmak üzerine kurulmuştur. Çalışma içeriklerinde uygulamaların azlığı göze çarparken; daha çok sistematik haritalama üzerine çalışmalar mevcuttur. Aynı zamanda tüm Dünya için yeni olan Fintek Ekosisteminin regüle edilmesinin gerektiğininayak izlerini, bu çalışmalarda görmek mümkündür. Uluslararası çalışmalarda kendine sıkça yer bulan Fintek'in, Türkiye'de yapılan çalışmalarda henüz emekleme döneminde olduğu değerlendirilmektedir.

Hem teorik temelli hem de istatistiksel yöntemler ışığında yapılacak çalışmaların artacağı değerlendirilmekle birlikte, bu çalışmanın Fintek alanında yapılacak çalışmalara literatür değerlendirmesi adına yardımcı olacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

1. Aksoy, B. ve Bilgel, D. (2019). Finansal Teknoloji Şirketleri ve Geleceğin Bankacılığı: Açık Bankacılık. *European Journal of Science and Technology*, 1097–1105. doi:10.31590/ejosat.646196
2. Anagnostopoulos, I. (2018). Fintech and regtech: Impact on regulators and banks. *Journal of Economics and Business*, 100, 7–25. doi:10.1016/j.jeconbus.2018.07.003
3. Arner, D. W. (2016). *FinTech: Evolution and Regulation Overview Background*.
4. Aslan, A. (2018). Systematic Reviews and Meta-Analyses. *Acta Medica Alanya*, 2(2), 62–63. doi:10.30565/medalanya.439541
5. Bulazar, A. R. ve Küçükçolak, R. A. (2021). Finans Sektöründe Fintek Etkisi. *Working Paper Series*, 2, 53–63. <https://kesifaraci.com/index.jsp?modul=page&w=L012ioQBoZACvZiPHooJ&hash=3912c58360cf89935e0da4a06f7b939c9f1640c5&db=ideal.academic2022> adresinden erişildi.
6. Bulut, E. (2022). Klasik Ponzi Girişimcilikten Dijital Ponzi Girişimciliğe: Benzer Taktikler, Farklı Platformlar. *Finansal Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, 18–54. doi:10.14784/MARUFACD.1055180
7. Çağıl, G. ve Candemir, G. (2020). Türk Bankacılık Sektörünün FinTek'ler Karşısında A'WOT Analizi. *Maliye Finans Yazıları*, (113), 207–238. doi:10.33203/mfy.614130
8. ÇAĞLAR, B. ve YAVUZ, U. (2021). Finansal Haberlerin Bitcoin Fiyatlarına Etkisinin Yapay Sinir Ağları İle Analizi. *Bilişim Teknolojileri Dergisi*, 65–78. doi:10.17671/gazibtd.703688
9. ÇAĞLAR, B., YAVUZ, U., ÖZEN, Ü. ve TAŞ, K. (2020). Yapay Sinir Ağları ile Blockchain Verilerine Dayalı Bitcoin Fiyat Tahmini B, 2(1). <https://dergipark.org.tr/en/pub/jismar/issue/55710/656814> adresinden erişildi.
10. Can Samırkaş, M. ve Yıldırım, U. (2021). Tüketici Yenilikçiliği Kapsamında Finansal Teknolojilere Uyum. *Turkish Studies-Economics, Finance, Politics, Volume 16* (Volume 16 Issue 2), 959–985. doi:10.47644/turkishstudies.49332
11. Canbaz, M. F. ve Erbaş, S. (2021). Katılım Bankacılığında FinTek Eğilimleri Ve Sektöre Katkıları. *Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6(3), 477–489. doi:10.29106/fesa.977015
12. Çılgin, C., Ünal, C., Alıcı, S., Akkol, E. ve Gökşen, Y. (2020). Metin Sınıflandırmada Yapay Sinir Ağları ile Bitcoin Fiyatları ve Sosyal Medyadaki Beklentilerin Analizi. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi*

- Uygulamalı Bilimler Dergisi*, 4(1), 106–126.
doi:10.31200/makuubd.651904
13. Connecting Global FinTech: Interim Hub Review 2017. (2017). *Deloitte*.
file:///C:/Users/ugurd/Downloads/connecting-global-fintech-hub-federation-innotribe-innovate-finance.pdf adresinden erişildi.
14. Cronin, P., Ryan, F. ve Coughlan, M. (2008, 27 Eylül). Undertaking a literature review: a step-by-step approach. *British journal of nursing (Mark Allen Publishing)*. MA Healthcare London.
doi:10.12968/bjon.2008.17.1.28059
15. Danacı, C. ve Çetintaş, Ö. (2020). Bankalarda finansal teknoloji ve yenilikler. *Turkish Business Journal*, 1(2), 52–79.
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/tbj/issue/59142/826301> adresinden erişildi.
16. Daver, G. (2021). Finans Piyasasında Dönüşümün Kavgaları: Dijital Bankacılık Geleneksel Bankacılığa Karşı. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 23(4).
<https://www.idealonline.com.tr/IdealOnline/pdfViewer/index.xhtml?uId=148528&ioM=Paper&preview=true> adresinden erişildi.
17. Demirdöğen, Y. (2019). Fintek Ekosistemi İçin Gerekli Düzenlemeler (Regtek). *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 311–321.
doi:10.21076/VIZYONER.574621
18. Demirdöğen, Y. (2020). Avrupa'daki İslami Fintek Ekosisteminin Analizi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*.
<https://kesifaraci.com/index.jsp?modul=page&w=ccgc7YMB4346L3j3VJqj&hash=bbd1de1328de2d2a66a3e6b5e88a26a169353ab4&db=sobiad2022new> adresinden erişildi.
19. Genç, S. ve Küçükçolak, R. A. (2020). Türkiye'de fintek sektörü. *Working Paper Series*.
<https://kesifaraci.com/index.jsp?modul=page&w=XE1yioQBoZACvZiPH2z0&hash=25b36976cbe38da26cda5ecaaaba7517094f25cf&db=ideal.academic2022> adresinden erişildi.
20. Güleç, T. C. (2020). The Disruptive Innovation Potential of Decentralized Cryptocurrencies. *Yönetim ve Ekonomi: Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 27(2), 369–379.
doi:10.18657/yonveek.605395
21. Güngör Karyağdı, N. (2022). Effects Of Digital Transformation On Efficiency In The Banking Sector: A Qualitative Study In The Trb2 Region. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 852–870. doi:10.33437/ksusbd.990218

- 22.Karaçayır, E. ve Afşar, A. (2021). FİNTEK YATIRIMLARININ BELİRLEYİCİLERİ: AB ÜLKELERİ VE TÜRKİYE ÖRNEĞİ. *Bingöl Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. doi:10.33399/biibfad.873252
- 23.Karahan, Ç. ve Tüfekçi, A. (2019). Blokzincir Teknolojisinin Dijital Kimlik Yönetiminde Kullanımı: Bir Sistematik Haritalama Çalışması. *Journal of Polytechnic*. doi:10.2339/politeknik.654503
- 24.Keskin, S. (2021). Z Kuşağını Fintekleri Kullanmaya Motive Eden Faktörlerin Tespitine Yönelik Ampirik Bir Çalışma. *Ahi Evran Akademi (AEA)*, 2(2), 153–161. doi:10.12.2021
- 25.Kömürcüoğlu, Ö. F. ve Akyazı, H. (2020). Finansal Teknolojilerdeki Gelişmeler: Fırsatlar ve Riskler. *Karadeniz Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 35–48. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/kared/issue/56761/755473> adresinden erişildi.
- 26.Korkmazgöz, Ç. ve Ege, İ. (y.y.). FİNANSAL TEKNOLOJİLERİN TÜRK BANKACILIK SEKTÖRÜNÜN FİNANSAL PERFORMANSINA ETKİSİ: MOBİL BANKACILIK ÜZERİNE UYGULAMA.
- 27.Körpe, E. (2021). Dijital Dönüşüm İle Yeni Finans Çağı Ve Gelecek Yaklaşımları. *Uluslararası Bankacılık Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 4(2), 108–131. doi:10.52736/UBEYAD.985438
- 28.Page, M. J., McKenzie, J. E., Bossuyt, P. M., Boutron, I., Hoffmann, T. C., Mulrow, C. D., ... Moher, D. (2021). The PRISMA 2020 statement: An updated guideline for reporting systematic reviews. *The BMJ*. doi:10.1136/bmj.n71
- 29.Piri Keşif Aracı. (y.y.). 29 Kasım 2022 tarihinde <https://kesifaraci.com/index.jsp> adresinden erişildi.
- 30.Şahin, B. Ş. ve Cantürk, B. C. (2020). Türkiye'deki Hukuki Altyapı ve Ödeme Hizmetleri Yönergesi 2 Bağlamında API Teknolojisi ve Açık Bankacılık. *Journal of Finance Letters*, (114), 149–148. <https://kesifaraci.com/index.jsp?modul=page&w=S011ioQBoZACvZiPy4fk&hash=287122f6be4b81041917a162e682c71684ed4e83&db=ideal.academic2022> adresinden erişildi.
- 31.Sari, C. (2021). Analysis of the effects of technology and digitalization on banking in terms of audit and surveillance. *Pressacademia*, 14(1), 75–79. doi:10.17261/pressacademia.2021.1490
- 32.Sezal, L. (2020). Fintek Hizmetlerinin Finans Sektörüne Etkileri ve Sağlanan Devlet Teşvikleri. *Journal of Economics Business and Finance*

- Research*, 2(3), 233–248. doi:10.38009/EKIMAD.779084
- 33.Sezal, L. (2021). Dünyada Ve Türkiye’de Açık Bankacılık Uygulamaları Ve Yasal Düzenlemeler. *International Journal of Social Humanities Sciences Research (JSHSR)*, 8(71), 1512–1525. doi:10.26450/jshsr.2327
- 34.Thakor, A. V. (2020). Fintech and banking: What do we know? *Journal of Financial Intermediation*, 41, 100833. doi:10.1016/j.jfi.2019.100833
- 35.Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Finans Ofisi. (2021). 2021 Türkiye Fintek Ekosistemi Durum Raporu. <https://www.cbfo.gov.tr/sites/default/files/2021-12/turkiye-fintek-ekosistemi-durum-raporu-2021.pdf> adresinden erişildi.
- 36.Xavier, V. (2017). The Impact of Fintech on Banking. *European Economy, Banks, Regulation and the real sector*, (2), 97–105. https://blog.iese.edu/xvives/files/2018/02/EE_2.2017.pdf#page=99 adresinden erişildi.
- 37.YILDIZ, A. (2022). USE OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE TECHNOLOGY IN FINANCE: SYSTEMATIC LITERATURE REVIEW. *Pamukkale University Journal of Social Sciences Institute*, (52), 47–66. doi:10.30794/pausbed.1089134
- 38.Yılmaz Türkmen, S. ve Erözel Durbilmez, S. (2019). Blockchain Teknolojisi ve Türkiye Finans Sektöründeki Durumu. *Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4(1), 30–45. doi:10.29106/fesa.509254
- 39.Yurduseven, N. ve Müngen, A. A. (2022). A General Review of the Methods Used Financial Time Series Forecasting. *Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Fen Bilimleri Dergisi*. doi:10.35193/bseufbd.1087654

ÇALIŞMA METAVERSE İŞ VE EĞİTİM DÜNYASI

**Metin ÇENGEL¹,
Ezgi Pelin YILDIZ²**

*¹Sakarya Üniversitesi, Hendek Teknik Bilimler Meslek Yüksek Okulu
Bilgisayar Programcılığı Bölümü, Sakarya, Türkiye.*

ORCID ID: 0000-0003-0054-3120

*²Kafkas Üniversitesi, Kazım Karabekir Teknik Bilimler Meslek Yüksek Okulu
Bilgisayar Programcılığı Bölümü, Kars, Türkiye.*

ORCID ID: 0000-0002-9987-9857

1. Metaverse Nedir?

Kelime manası Meta (üst, ileriki, öteki) ve Universe (Evren, alem) META+VERSE “Öteki Evren”, “İleriki Evren”, “Kurgusal Evren”, “Sanal Evren” olarak isimlendirilmiştir. Metaverse kavramı “Meta” ve “Universe” kavramlarının birleşiminden oluşmaktadır. Türkçe karşılığı konusunda netlik bulunmayan bu kavram için “öte evren” kelimesi önerilebilir (Çelik, 2022). Metaverse, ilk olarak 1992 yılında Snow Crash (Parazit) adlı bir bilim kurgu romanında kullanılmıştır (Stephenson, 1992).

Metaverse, kişinin sanal evrende avatarlarla etkileşime girebileceği etkileşimli ve dinamik bir dijital ortamı ifade eder (Suh ve Ahn, 2022). Metaverse, gerçek dünyadakine benzer sosyo-ekonomik faaliyetlere imkan tanıyan sanal bir evrendir (Lee vd., 2022). Uzmanlar metaverse’ü internetin bir sonraki aşaması olarak tanımlanmaktadır. Facebook’un ismini Meta şeklinde değiştirmesi bunun bir kanıtı olarak kabul edilmektedir (Doko, 2021 & Duan vd., 2021). Bu değişim, her ne kadar bir halka ilişkiler (PR) iletişimi olarak adlandırılrsa da (Medyalab, 2022) toplumun konuya dikkat kesilmesinde önemli bir dönüm noktası haline gelmiştir.

İnternetle birlikte hayatımızda birçok değişimler söz konusu olmuştur; geleceğin interneti olarak da isimlendirilen Metaverse, tüm yaşam alanlarında büyük paradigma değişikliği meydana gelecektir. Metaverse iki boyuttan (2D) üç boyuta (3D) geçilmiş hali olacaktır. Sanal gerçeklik (VR), arttırılmış gerçeklik (AR), karma gerçeklik (MR) ve genişletilmiş gerçeklik (XR) uygulamalarını ve yaşamamızın her adımında kullanılır durumda olacağız. Günümüzde henüz emekleme devrinde (taş devrinde) olan Metaverse, gelecekte yapa zeka, makine öğrenmesi ve derin öğrenme alanlarını da eklediğin de hızlı bir değişime girmiş olacaktır.

Blockchain sayesinde metaverse uygulamaları daha güvenli hale gelecektir. Ayrıca şu anda hatalar üzerinden taşınması gerçekleştirilen ses, görüntü, koku, tat, dokunma ve his frekansları donanımlara alt yapı ilavesi ile Realverse’e (gerçek aleme) daha da yaklaşmış olacaktır.

Metaverse’le birlikte ülkelerin gerçek alemden sınırlarının kalkması, gündeme gelmesi vatandaşlık açısından bakıldığında dünya vatandaşlığına hızlı bir kayışın yaşanılacağı öngörülmektedir.

2021 yılında Jon Radoff, Metaverse katmanların aşağıdaki şekilde sıralamıştır;

Deneyim, keşif, yaratıcı, mekanik saplama, mükemmeliyetçilik, insan ara yüzü, altyapı olmak üzere.

Metaverse katmanlarının ne işe yaradıklarını iyi anlamada önemli bir nokta projelerini geliştirme süreçleri detaylı şekilde incelenmesidir.

2. Metaverse alt yapısı

Metaverse gelişim trendlerinin stabil durumdan dikey hale gelmesinde en önemli kısıt alt yapıdır. Metaverse teknolojilerinin geliştirilmesinde adımlara bakıldığında sırasıyla;

2 boyutlu tasarım (Photoshop, Illustrator, Indesign)

3 boyutlu tasarım (Blender, 3dmax, Maya, Solidworks)

Oyun motorları (Unity, Unreal Engine)

Yazılım programları (C#, C++, Python, Blockchain)

Siber güvenlik

Nesnelerin interneti (IoT, IoMT)

Gerçeklikler (VR, AR, MR, XR)

Yapay zekâ, makine öğrenme, derin öğrenme

Kriptoloji

Kripto paraları

İnternet altyapısı

o 6G Tera Hertz hız

o 5G Giga Hertz hız

o Star link uyduları

Avatarlar

Realtime uygulamaları

Giyilebilir teknolojileri

o Akıllı saatler

o Gözlükler

o Yüzük, zincirler ve küpeleri

o Akıllı giysiler

o E-dövmeler

o Akıllı implantlar

o BioChipler

o NeroLink

o Akıllı kulaklıklar

o 5 duyu frekans yayıcılar

3. Metaverse Bariyerleri

Metaverse yeni nesil etkileşimin adıdır. Fiziksel ve dijital varlığımızı harmanlayıcı bir konsepttir. 2D ortamlardan 3D ortamlara geçiştir. Kullanıcıların herhangi bir cihazların birleşik varoluşuyla bağlanmasına izin veren, merkezi olmayan, ölçeklenebilir ve otonom bir gelişmişliktir. Metaveres'in sanal dünyasını inşa edebilen, yönlendirebilen ve hızlandırabilen yeni nesil uzmanlar gerektiren sınırsız bir pazar yeri olarak düşünecek olursak, tamamını yeni bir

ekonomi olarak hayal edebiliriz. Metaverse ekonomisi 2030’lu yıllarında 8 ile 13 trilyon dolara ulaşacaktır. Metaverse hızla hayatımıza girerken birtakım bariyerlerle karşılaşmamız kaçınılmazdır olacaktır. Bu bariyerlerden bazıları şu şekilde sıralanabilir;

3.1 Metaverse İtibar ve Kimlik

Gerçek evrende kimlikler ifade edilmesinden dijital kimliklere ilave olarak biyolojik kimliklerde kullanılmaktadır. Metaverse evrenlerinde ise kişilerin bilgilerinin gerçekliği konusunun nasıl aşılabacağı önemli bir açmaz teşkil etmektedir. Kişileri taklit etmeye çalışan bir bot yerine kim olduğunu nasıl kanıtlayacağız?

3.2 Metaverse ve Güvenlik

Günümüzde şirket ve kuruluşların verileri en değerli varlık haline gelmiştir. Bunların korunması ve güvenliği konusu şirketlerin en çok yatırım yapacakları alanlar olarak görülmektedir. Metaverse ortamlarında verilerin güvenli hale getirme konusunda açmazlar oluşturulmaktadır.

3.3 Metaverse Para Birimi ve Ödeme Sistemleri

Ödemeler hangi para biriminden olacak, paraların güvenliği nasıl sağlanacak? Bu konuda Kripto para piyasasında önemli gelişmeler olmaktadır. Meta Evrenlerin kendi kripto para birimleri oluşmaktadır.

Bazı meta kripto paraları sıralayacak olursak Mana, Ovr, Sand , Raca, Alice, Axs sayılabilir.

3.4 Metaverse ve Hukuku

Metaverse merkezî bir sistem olacağı için hukuki sorunlar nasıl çözülecek, daha internet hukuku tam bir çözüme kavuşamamışken gelecekte internetin yerine geçecek olan Metaverse’nin hukukunun oluşması uzun yıllar sürececeği öngörülmektedir.

3.5 Metaverse ve Mülkiyet

Gerçek dünyada olduğu gibi sanal evrenlerde de çeşitli öğeleri ve varlıkları satın alma, bunlara sahip olma durumu söz konusu olacaktır. NFT’ler sanat, müzik, video birçok sahiplik hakları ve kanıtlayarak şu an da gerçek dünyada nesneler temsil etme biçiminin benzeri şeklinde sanal varlıkların sahiplerini doğrulamak için çok çalışılması gereken bir alan olarak görülmektedir..

3.6 Metaverse Zaman ve Mekan

Gerçek dünyayı sanal ortamla karşılaştıracak olursak zaman algısı farklı olabilir. Kullanıcılarda daha fazla farkında olma eğilimleri oluşacaktır. Metaverse sonsuz bir alanı kapsadığından, bu kadar geniş evrene dalmak, bilginin miktarını ve çeşitliliğini bir an da kavramaya çalışmak kullanıcılar için ilk başta çok zor olabilir. Metaverse evrenin eşiğinde olsak da bu evreni kurmak hem zor hem de fırsatlarla dolu bir alan olabilir.

3.7 Metaverse Donanımları

Metaverse iletişim donanımlarının hızları şu anda dünyanın her yerinde aynı olmadığı için en büyük açmazlardan biri olarak görülmektedir. ABD Starlink Uyduları dünyayı çepeçevre (32.000 uydu olacak) sardığında ve 5G-6G teknoloji alt yapısı dünyanın her yerinde kullanılmayı başladığında bu açmazı hızla ortalıktan kalkacağı öngörülmektedir. İnternet hızı Tera Hertz seviyelerinin ulaşması ile birlikte Metaverse trendleri hızla dikeyleşecektir.

İnternet hızları ile birlikte giyilebilir donanım teknolojileri gelişimi de artığında (özellikle gözlük teknolojileri)metaverse kullanım alanlarında çok hızlı bir şekilde artış gözlenecektir.

3.8 Yetişmiş İnsan Gücü

Metaverse konusu dünya ve ülkemizde yeni bir alan olduğundan Metaverse mutfağında çalıştırılacak yetişmiş insan gücü en önemli kısıtlardan olacaktır. Özellikle ülkemizde lise ve üniversite seviyelerinde kullanılarak hızlı şekilde müfredat yenilemeleri gerçekleştirilerek bu açığı kapatma yoluna gidilmelidir. Ayrıca Metaverse alanına giren “Startup” şirketlerine devlet desteği sağlanmaktadır. Startupların insan yetiştirme alanında teşvik edilmelidir.

4. Metaverse Kullanım Alanları

Günümüzde Metaverse emekleme devrini (Taş Devri) yaşadığından bu alanda çalışma başlatmış şirketler yöneleceği alanlarından bazılarını sıralayacak olursak;

- Eğitim
- Sağlık
- İş güvenliği
- Kültür
- Tarihi ve dini varlıkların tanıtımı
- Turizm
- Pazarlama
- Ticaret

- Sanatsal faaliyetler
- Eğlence ve oyun
- Sosyal alanlar
- Ve diğerleri.

4.1 Metaverse ve Eğitim

Eğitim, Metaverse evreninin en önemli alanlarından biri haline gelecektir. Aynı zamanda çok büyük bir potansiyele sahip bir alan olacaktır. Öğrencilerin giyilebilir cihazlarla eğitim ortamlarına zaman ve mekan sınırlaması olmadan girmeleri, dijital kimliklerini kullanarak avatarları ile akıllı NPC (Non-Player Character, kişi olmayan karakter, yapay zeka karakteri) olarak sanal öğrenme kaynaklarına gerçek zamanlı olarak etkileşim kurma imkanlarına sahip olacaklardır. Gerçek hayattaki bir eğitim ortamı gibi hissedecekler. Bu durum öğrenmelerin daha kalıcı hale gelmesini sağlamış olacaktır.

Metaverse eğitimin gerçekleşmesi için gerekli olan alt yapıları sıralayacak olursak;

- Yüksek hızlı iletişim ağları (Kablolu ve kablosuz)
- Bilgi işlem teknolojileri (Bulut teknolojisi, veri ambarları)
- Analitik teknolojiler (Yapay zeka, bigdata, veri madenciliği)
- Modelleme ve render teknolojileri (3B tasarım teknolojileri)
- Etkileşim teknolojileri (Oyun materyalleri)
- Kimlik doğrulama teknolojileri (Blok zincir)
- Akıllı giyilebilir cihazlar
- Avatarlar
- Oyuncu olmayan karakterler (NPC)
- Öğrenme sahnesi
- Öğrenme kaynağı
- Günlük tutma teknolojileri
- Öğrenme analizi
- Öğrenme kimlik doğrulama araçları
- Ölçme, değerlendirme teknolojileri

4.1.1. Metaverse'nin öğrenmeye katkısı

- Harmanlanmış öğrenmeye yardımcı olur
- Ters yüz edilmiş öğrenmeyi destekler
- Sanal deneylerle öğrenmeye yardımcı olur
- Kapsayıcı öğrenmeye yardımcı olur
- Yapararak öğrenmeyi destekler

Eğitim ortamlarına Metaverse kavramının sokulmasıyla yöneticiler, öğretmenler, öğrenciler ve veliler yeni bilinçlendirme çalışmalarına ihtiyaç duyacaklardır. Metaverse eğitim için büyük fırsatlar ve yenilikler getirecektir. Mevcut eğitim metotlarındaki engellemelere ve sınırlamalar Metaverse sayesinde aşılabilecektir. Eğitim tasarımcıları ve yöneticileri hızlı bir şekilde bu alanda radikal kararlar oluşturmaları önem arz etmektedir. Yoksa birçok alanda ülke olarak (Endüstri 1.0, 2.0, 3.0, 4.0) treni kaçırdığımız gibi bu gelişen yeni alanda fırsatları aynı duruma düşmemek için ayağımıza gelen bu fırsatı tepmememiz gerekir.

Günümüzde Metaverse ana kullanıcıları genel olarak 1995'ten sonra doğan Z Kuşağı üyeleridir (Park ve Kim, 2022). Her yeni neslin bir öncekine göre dijital ortamda daha fazla yer edineceği aşikârdır (Somyürek, 2017). Nitekim sanal oyun deneyimi sunan ve günlük 43,2 milyon aktif kullanıcısı olan Roblox kullanıcılarının %67'si 16 yaş altındadır, platformu kullananların yalnızca %14'ü 25 yaş üzerindedir (Dean, 2022).

5. Metaverse ve Sağlık

Teknolojik ve dijital dönüşümün başka alanlarda oluşu gibi sağlık alanlarında da çok hızlı dönüşümlere neden olacaktır. Metaverse teknolojileri ve projeleri sağlık alanında bir takım radikal değişimlerin olmasının neden olacaktır. Başta tıp eğitiminde olmak üzere hastalıkların teşhisinde ve tedavisinde yararlanılması hızlı bir şekilde artacaktır. Bazı öngörülere göre Metaverse platformlarında hastalıklardan bile kurtulabileceği tartışılmaktadır. Özellikle zihinsel rahatsızlıkları ortadan kaldırılmasında Metaverse uygulamaları çok işe yarar hale gelecektir. Yapay zeka, makine öğrenimi ve robotlar ve NPC kullanımı girmesi ile zihinsel hastalıkların tedavisi kolaylaşacaktır. Hologram teknikleri kullanılması ile birlikte doktor hataları (ameliyatlarda ki) minimize edilecektir. Dünya sağlık örgütü anayasasında “Sağlık sadece sakatlığın olmayışı değil, bedence, ruhça ve sosyal yönden tam iyilik halidir”. Bu kapsamda hastalığın oluşmadan önlenmesi ve koruyucu hekimlik alanlarının teknolojilerin büyük destekleri söz konusu olacak ve insan ömrü uzaması sağlanmış olacaktır.

6. Metaverse ve İş güvenliği

Metaverse hayatımıza girmesi ile birlikte makinelerin ve araçların insan sağlığı açısından tehlike arz eden durumların azaltılması sağlanacaktır. Sanal ve artırılmış gerçeklik uygulamaları ile çalışanların avatarları aracılığıyla gerçekçi (tehlikesiz) eğitimleri sayesinde iş güvenliği konusunda çok önemli zararlara yol açan durumlar ortadan kaldırılmış olacaktır.

Gerçek hayatta iş kazalarının oluşumu çalışanlara gerçekçi bir şekilde anlatılmaması nedeni ile günümüzde insanlar iş kazalarından dolayı hayatlarını kaybetmeleri ve uzuvlarını kaybederek sakat kalma durumlarının arttığını gözlenmektedir.

Metaverse teknolojisi ile gerçekçi bir şekilde gösterip yaşatarak zararsız bir şekilde yanlış yapıldığında nelere mal olacağını gösterme imkanına sahip olunacağı için iş yeri kazalarında önemli ölçüde azalmalar meydana gelecektir.

7. Metaverse Kültürel, Tarihi ve Dini Varlıklar Tanıtımı Ülke ve Şehirlerin Kültürel, Tarihsiz Dini Varlıkların Tanıtımı

Ülke ve şehirlerin kültürü, tarihi ve dini varlıkların tanıtımı o ülke ve şehirlerin tanınabilirlikleri arttırmaktadır. Ülke ve şehirlerin tanınabilirlikleri artmasından dolayıyla ülke ve şehirlerin arması önemli katkı sağlamaktadır. Metaverse sayesinde dünyanın diğer ülke ve şehirlerinde bulunan insanlara yer ve mekanlar bağımsız bir şekilde yukarıda sözü edilen varlıkların tanıtım çok ucuz bir yolla sağlanmış olacaktır. Az sayıda o şehir ve ülkelere gelen turist sayısında hatırı sayılır artışlar meydana gelecektir. Bu durum o şehir ve ülkelerin refah düzeyinin artmasına önemli katkı sağlayacaktır.

8. Metaverse Pazarlama-Ticaret

Dijitalleşmenin birçok meslek dalında olduğu gibi pazarlama alanında da önemli değişiklere yol açacağı kaçınılmazdır. Pazarlama alanında çalışan firmaların Metaverse evrenlerinin potansiyellerini anlamaları ve sektörde ileriki süreçlerde gelişlerin gerisinde kalmamaları için firmaların kendilerini bu tür alanlara yönlendirmeleri önem arz etmektedir

Metaverse evrenlerinde pazarlama yapmak isteyen işletmelerinin atması gereken ilk adım hedef kitle belirleme olmalıdır. Hedef kitleleri özellikle Z kuşağı olan firmaları bu alana hızlı bir şekilde yönelmeleri onlara gelecekte önemli kazanımlar sağlayacaktır. Özellikle Z kuşağı dijital yerli sayıldıklarından Metaverse ilk girecek grup olacağı öngörülmektedir. Ülkemizdeki Metaverse örneklerini incelediğimizde birçok markanın Metaverse yöneldiğini gözlenmektedir. Sanal pano reklamlarına yönelmeleri ve ürünlerinin NFT yaptırdıkları gözlenmektedir.

E-ticaret ve reklamcılık alanında Metaverse teknolojisi kullanımı hızlı bir şekilde arttığı gözlemlenmektedir. Adidas, Nike gibi firmalara e-ticaret satışlarına 3D ürün görselleri kullanmalı ileriki süreçlerde müşterilerinin ürünlerini avatarlar deneyimleme sağlamak için adımlar attıkları izlenmektedir Pazarlama ve reklam için kullanılan evrenler;

Decentraland
The Sandbox
Gala
Enjin
Axie Infinity
Bloktopia

Metaverse ile birlikte müşteri davranışlarında ve satın alma alışkanlıklarında çok büyük değişiklikler söz konusu olacak ve bu durum firmalara yeni fırsatlar ortaya çıkaracaktır. Tüketici odaklılıktan, tüketici iş görüleri alanına doğru kayış başlayacak firmaların pazarlama stratejilerinde radikal paradigma değişiklikleri yapmaları gerektiği ortaya çıkacak.

9. Metaverse ve Sanatsal Faaliyeti

Metaverse sanatsal faaliyetleri geliştirmede ve pazarlamada sanatçılara çok büyük reklam ve pazarlama imkânları sunulacaktır. Sanatçıların evrenlerini sergileyebilecekleri Metaverse sanat galerileri aracılığı ile çok büyük ekonomik getiriler kazanmaları imkânı oluşacaktır. Ayrıca sanatçıların 2D eserlerden 3D dijital eserlere geçişlerinde Metaverse sayesinde yeni bir ufuk açılacaktır. Sanatçılar eserlerini NFT haline dönüştürerek NFT (Opensea) mağazalarında pazarlama imkanları bulacaklardır. Böylece mezatlardan kurtulmuş olacaklar. Ürünlerini daha değerli bir şekilde pazarlayabileceklerdir.

10. Metaverse Eğlence ve Oyun

Metaverse başlangıçta en fazla eğlence ve oyun sektöründe kullanılmaya başlayacaktır. Günümüzde Metaverse en hazır sektörlerin başında oyun sektörü bulunmaktadır. Oyun geliştirmeciler 3 boyutlu tasarım ve oyunlaştırma motorlarını kullandıkları için Metaverse alanında çalışmaya başlayan firmalar oyun sektöründe çalışan şirketlerin deneyimlerinden ve alt yapılarında yararlanmaktadır. Eğlence alanında bazı Metaverse evrenleri öncelik olmaktadır. (The Sandbox vb.)

İnsanları Metaverse evrenlerine ısındırmanın yollarını başında oyun ve eğlence alanları bulunmaktadır. Metaverse alanına yatırım yapan büyük firmalar öncelik oyun ve eğlence sektörlerinde uygulama geliştirecekleri ön görülmektedir.

11. Metaverse ve Sosyal Medya

Günümüzde 2 boyutlu sosyal medya uygulamalarından artık insanlar mutlu olmadığı yapılan araştırmalarda gözlemlenmeye başlanmıştır. Sosyal medyaların

yaymış olduğu mutluluk hormonlarına insanlar doyuma ulaştıklarından 2 boyutlu sosyal medya ortamlarını kullanıcıların yavaş yavaş terk ettikleri gözlenmektedir. Bu sebepten dolayı bu alanda söz sahibi olan firmalar büyük riskler alarak Metaverse alanına yönelmelerinin en önemli sebepleri insanların uygulamalarını terk etmeleri olduğu söylenebilir.

Metaverse 2 boyuttan 3 boyuta geçme araçları olduğu için insanların Metaverse ortamlarında 3 boyutlu sosyal medyalardan daha mutlu olacakları varsayılarak bu alana yöneldikleri ön görülmektedir.

12. Metaverse Faydaları

- 1) Fiziksel üretim ve tüketim azalacağı için çöp ve atık üretimi azalacaktır. Dünyamız pandemi döneminde olduğu gibi temizlenecektir.
- 2) Ulaşım ve transfer hareketliliği azalacağından karbon salınımı da azalacaktır. Tabiata verilen zararlar aynı oranda azalacaktır.
- 3) Fiyatlar düşecek, hayat ucuzlayacaktır.
- 4) Birçok alanda gelişmeler hat safhaya ulaşacak, bu durumda insan yaşam ve sağlığını önemli ölçüde pozitif yönde etkileyecektir.
- 5) Can sıkıntısı, tarihe karışacaktır.
- 6) Gerçekliği hissettirecek çevrim içi sınıfların oluşması ile uzaktan eğitim daha resimli hale gelecektir.
- 7) Metaverse sayesinde disiplinler arası çalışmalar artacaktır ve daha kapsayıcı araştırmalar yapılmış olacaktır.
- 8) Kişiselleştirilmiş öğrenme fırsatları artacaktır.
- 9) Öğrenme ortamları daha eğlenceli ve ilgi çekici olacaktır.
- 10) Büyüklük ve küçüklük sanal sınıf ortamlarında daha anlaşılır eğitim materyalleri tarafında anlatılabilir.

13. Metaverse Zararları

- 1) Siber zorbalık ve taciz olayları artacak.
- 2) Zihinsel sorunlar artacak.
- 3) Fobiler daha çabuk tetiklenecek.
- 4) Kimlik hırsızlıkları artacak.
- 5) Yetkisiz şekilde veri depolama artacak.
- 6) Algı yönetimine maruz kalma durumlar artacak.
- 7) Deep Fake videolarında artış olacak.
- 8) Siber güvensizlik olayları artacak.
- 9) İnsanlardan Metaverse farkındalık kayıpları oluşacak.
- 10) Mide bulantısı ve baş dönme hastalıkları artacak.
- 11) Göz yorgunlukları ve odaklanma sorunları artacak.

- 12) Kaygılanma ve yönetim bozuklukları artacak.
- 13) Aşırı radyasyona maruz kalma artacak.
- 14) Fiziksel yorgunluklar artacak.
- 15) Dijital yorgunluk insanları aşırı rahatsız etmeye başlayacaktır.

Sonuç ve Öneriler

Metaverse kavramı “Meta” ve “Universe” kavramlarının birleşiminden oluşmaktadır. Türkçe karşılığı konusunda netlik bulunmayan bu kavram için “öte evren” olarak da nitelendirilmektedir. Metaverse, ilk olarak 1992 yılında Snow Crash (Parazit) adlı bir bilim kurgu romanında kullanılmıştır (Stephenson, 1992). Metaverse, kişinin sanal evrende avatarlarla etkileşime girebileceği etkileşimli ve dinamik bir dijital ortamı ifade eder.

İnternetle birlikte hayatımızda birçok değişimler söz konusu olmuştur; geleceğin interneti olarak da isimlendirilen Metaverse, tüm yaşam alanlarında büyük paradigma değişikliği meydana gelecektir. Metaverse iki boyuttan (2D) üç boyuta (3D) geçilmiş hali olacaktır. Sanal gerçeklik (VR), artırılmış gerçeklik (AR), karma gerçeklik (MR) ve genişletilmiş gerçeklik (XR) uygulamalarını ve yaşamamızın her adımında kullanılır durumda olacağız.

2021 yılında Jon Radoff, Metaverse katmanların aşağıdaki şekilde sıralamıştır; deneyim, keşif, yaratıcı, mekanik saplama, mükemmeliyetçilik, insan ara yüzü, altyapı olmak üzere. Metaverse gelişim trendleri; 2 boyutlu tasarım (Photoshop, Illustrator, 3 boyutlu tasarım (Indesign), Oyun motorları (Blender, 3dmax, Maya, Solidworks), Yazılım programları (C#, C++, Python, Blockchain), Siber güvenlik, Nesnelerin interneti, gerçeklikler, yapay zeka, makine öğrenmesi, derin öğrenme, kriptoloji, kripto paraları, internet altyapısı alanlarında ivme göstermektedir.

Eğitim disiplin alanı açısından değerlendirildiğinde ise; eğitim, Metaverse evreninin en önemli alanlarından biri haline gelecektir. Aynı zamanda büyük bir potansiyele sahiptir. Metaverse eğitim ortamlarını sıralayacak olursak; akıllı giyilebilir cihazlar, avatarlar, oyuncu olmayan karakterler, öğrenme sahnesi, öğrenme analizleri gibi örnek vermek mümkündür. Metaverse eğitim için büyük fırsatlar ve yenilikler getirecektir. Mevcut eğitim metotlarındaki engellemelere ve sınırlamalar Metaverse sayesinde aşılabilecektir.

Eğitim alanı dışında sağlık, iş güvenliği, kültürel, tarihi ve dini varlıklar tanıtımı ülke ve şehirlerin kültürel, tarihsiz dini varlıkların tanıtımı, pazarlama, sanatsal faaliyetler, eğlence, oyun, e-ticaret, sosyal medya gibi alanlar da metaverse ‘un diğer trend kullanım alanlarına dahil edilmektedir. Metaverse teknolojilerinin bu alanlarda kullanımı ile maliyetler düşecek ve hayat

ucuzlayacaktır. Bütünüyle birçok alanda gelişmeler hat safhaya ulaşacak, bu durumda insan yaşam ve sağlığını önemli ölçüde pozitif yönde etkileyecektir.

Araştırma için sunulacak öneriler ise; alan yazından yola çıkarak ilgili araştırmalar Metaverse’e eğitim ve diğer alanlarda yatırım yapan ülkelerin ğretim ve teknolojileri aynı anda kullanarak özellikle yeni neslin donanımlı bir şekilde yetişmesine katkı sağladığı ve bu durumun ilgili ülkeleri gelişmişlik seviyesine ulaştıracağı öngörülmektedir. Bu bağlamda Metaverse evreninin çıkış alanı eğitim olarak düşünüldüğünde eğitim paydaşlarının bu kavram ve uygulamaları hakkında bilinçlendirilmeleri etkin olacaktır.

Kaynakça

1. Çelik, R. (2022) Metaverse Nedir? Kavramsal Değerlendirme ve Genel Bakış, *Balkan ve Yakın Doğu Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(1), 67-74.
2. Dean, B. (2022, 5 Ocak). Roblox User and Growth Stats 2022. <https://backlinko.com/robloxusers#geographic-distribution-of-roblox-use>
3. Doko, E. (2021). Alternatif bir dünya arayışı: *Metaverse*, *Lacivert*, 85, 79-81.
4. Duan, H., Li, J., Fan, S., Lin, Z., Wu, X., & Cai, W. (2021, Ekim). Metaverse for social good: A university campus prototype. 29th ACM International Conference on Multimedia (ss. 153-161).
5. Lee, H., Woo, D., & Yu, S. (2022). Virtual Reality Metaverse System Supplementing Remote Education Methods: Based on Aircraft Maintenance Simulation. *Applied Sciences*, 12(5). <https://doi.org/10.3390/app12052667>
6. Park, S., & Kim, S. (2022). Identifying World Types to Deliver Gameful Experiences for Sustainable Learning in the Metaverse. *Sustainability*, 14(3). <https://doi.org/10.3390/su14031361>
7. Suh, W., & Ahn, S. (2022). Utilizing the Metaverse for Learner-Centered Constructivist Education in the Post-Pandemic Era: An Analysis of Elementary School Students. *Journal of Intelligence*, 10(1). <https://doi.org/10.3390/jintelligence10010017>
8. Somyürek, S. (2017). Öğrenme Sürecinde Z Kuşağının Dikkatini Çekme: Artırılmış Gerçeklik. *Eğitim Teknolojisi Kuram ve Uygulama*, 4(1), 63-79.
9. Stephenson, N. (1992). *Snow Crash*. Bantam Books.

TOPLUMSALLAŞMA SÜRECİNDE ROL KAVRAMI, ROL TEORİLERİ VE MESLEKİ ROL

Meerim ARTIŞEVA¹

Uğur ÜNAL²

*¹Öğr. Gör. Dr. , Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi / İletişim Fakültesi
ORCID: 0000-0002-5400-2410*

*²Doç. Dr., Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi / İletişim Fakültesi
ORCID: 0000-0003-0294-0082*

Giriş

İnsanoğlu toplumsallaşma sürecinde bir çok rolü üstlenmekte ve bu rollere göre davranış biçimlerini sergilemektedir. Bireyler rolleri yaşı, cinsiyeti, ailedeki ve toplumdaki statüsü ve başkalarının beklentilerine göre yerine getirmektedir. Rol kavramı, rol kategorileri, çatışmaları ve rol teorileri psikoloji, sosyal psikoloji, iletişim bilimleri, siyaset bilimi, pazarlama, reklamcılık, halkla ilişkiler gibi sosyal bilimlerde hedef kitleye göre stratejik çalışmaları yürütmek açısından önemlidir. Bu bölümde ise toplumsallaşma sürecinde rol, rol algılama ve üstlenme, rol çatışması ve mesleki roller gibi temel kavramlar ele alınmıştır. Rol teorisi ise sosyal teorinin önemli bir unsurudur. Rol, statü, rol üstlenme ve öğrenme, rol kabulü gibi kavramlar bireyin toplumsallaşmasında büyük bir önem taşımaktadır. Rol teorisi farklı sosyologlar tarafından farklı kavramsal çerçevede yapılandırılmıştır. Bu bölümde ayrıca George Herbert Mead, Talcott Parsons, Ralf Dahrendorf, Jacob Moreno, Ralph Linton'un çalışmalarında rol kavramı sosyal teori kapsamında irdelenmiştir.

Rol Kavramı

Rol kavramı insanın sosyal hayatında aldığı konum ve statüsünden dolayı başkaların beklentilerinden ortaya çıkan hareketler bütününe yansıtmaktadır. Rol kavramı insanın bireysel faaliyetlerinin sosyal şartlandırmasını açıklamak üzere oldukça önemli anlam taşımaktadır. İnsanlar sosyal hayatlarında rolleri kabul ederler ve yerine getirirler. Rol insana herhangi bir durumda nasıl davranılması gerektiğini gösteren bir modeldir. Bazı roller çok net tespit edilmişken, bazıları gayri resmi ve daha belirsizdir. Ancak tüm roller eğitimsel karaktere sahip olup insan için bir hareket modelini sunmaktadır (Kazarinova vd., 2000: 178-180).

Oxford Sosyoloji Sözlüğünde rol kavramı belli sosyal konumlara bağlı sosyal beklentiler ve beklentilerin yerine getirilmesi olarak tanımlanmaktadır. Rol kavramı sosyal teorinin anahtar kavramlarından biridir (Scott ve Marshal, 2009:654). Roller kabul etmek için bireyler rolleri öğrenmeleri gerekmektedir. Roller öğrenme süreci statü ve rol tanımlamalarını kavrama ile her bireyin çocukluk hayatında başlar. Roller kavrama ve öğrenme süreci genelde bilinçsiz geçer. Çocukken bireyler büyüklerin davranış modellerini takip ederler, başka çocuklar ile oyunlar oynarlar ve böylece de rol modellerini benimserler. Rol kavramı bireylerin hem başkalardan hem de kendisinden belirli bir durumda nasıl hareket etmesi gerektiğine dair beklentilerini kapsar. Bireyin statüsü değiştiğinde bu beklentiler de değişir. Bireyin kişiliğinin özellikleri belirli bir rolleri üstlenmeye yatkın olabildiği gibi, bazı rolleri üstlenmeye uygun olmayabilir. Ancak bazı rolleri üstlenmeye kalkışan bireyin kişilik özellikleri o rollerin talep ettiklerinden dolayı gelişebilir ya da değişir (Frolov, 2008:80-82).

Roller “kültürel nesneler” olarak da tanımlanmaktadır. Kültür belirli bir grubun hayat tarzını belirleyen ortak değer, fikir ve davranışlardır. Kültürel nesneler ise sosyal dünyayı meşrulaştıran ve sosyal normları belirleyen toplumsal yapılardır (S.Stolley, 2005). Bireyler sosyal hareketleri yerine getirmek için kültürel nesneleri kullanırlar ve kabul ederler. Kültürel nesneler bazı fiziki özelliklere bağlı kalabilirler, ancak genel kültürel kategori olarak kültürel nesnelerin varoluşu belirli bir durum ya da özelliklerle şartlanmaz. Böylece de roller sadece bireyin aldığı pozisyon, bulunduğu durum ya da sahip olduğu statü ile belirlenmez. Kültürel nesneler olarak roller de durum ve statüden bağımsız var olabilirler. Aynı zamanda roller kültürün bir parçasıdır ve kültür üyeleri tarafından kabul edilir, anlaşılır ve benimsenir. Roller sosyal hareketleri yerine getirmek için kullanıldığından dolayı bireyler tarafından bilişsel düzeyde algılanır ve aynı zamanda bireyin düşünme kaynağı olabilir. Roller bireylerin kendisini ve kendi kimliğini tanımlamada önemli kategorilerdir (Collier ve Callero, 2010:47) .

Rol ve statü

Sosyal hayatta bireyin herhangi bir rolü üstlenmesini belirleyen unsur, bireyin sahip olduğu statüdür. Statü bir bireyin ya da sosyal grubun toplumdaki mevkileri ya da yerleridir. Statüler doğuştan verilen (erkek, kadın gibi) ve kazanılan (meslek) olarak ayrılmaktadır. Statüler sosyal yapıyı yapılandıran unsurlardır ve sosyal ilişkilerde grup ve bireyler arasında bağlar kurmaktadır. Toplumsal yapı sosyal statüleri yaratmakta ve toplum bireylerini sahip olduğu sosyal statüye göre ayırma mekanizmalarını da oluşturmaktadır. Sosyal statü bireyin hiyerarşik mekanizmada aldığı konumu gösterir. Sahip olduğu statüye göre birey ayrıcalıklara ve imkanlara sahip olabilir. Başkaları bireyden sahip olduğu statüsüne göre bir sosyal rol üstlenmesini beklerler. Sosyal rol toplumsal ya da kişilerarası ilişkilerde bireyin sosyal konumuna göre davranış modelini belirleyen bir sosyal işlevdir (Şkaratan, 2009:44-45). Sosyal rol ile birey statüsünün talep ettiği davranışları sergilemektedir. Bir birey sosyal hayatta birkaç statü ve konuma sahip olabilmektedir, bu statü ve konumlara göre de roller farklı olabilmektedir. Ancak roller birbiriyle örtüşür ve iç içedir. Roller sadece statülerle değil, aynı zamanda kültürel kodlarla da belirlenir. Aynı kültür sahibi olan bireyler benzer olaylar karşısında aynı rolleri sergileyebilirler (Bahar, 2009:58). Kültürel unsurlar sosyal rolleri kavramlaştırmada en önemli araçlardır. Roller bireyler tarafından kabul edilir, ancak rolleri benimsemede bireylerin karşısında birtakım engeller ortaya çıkabilir. Roller, insanların amaçlarını gerçekleştirmelerine yardımcı olan ve toplumsal yapının oluşturulmasında kullanılan araçlardır(Gleave, 2009:2).

Rol üstlenme ve rol algısı

Her birey hayatında farklı rolleri üstlenmeyi ve sergilemeyi öğrenir. Rollerini öğrenmede üstlenilecek role göre işlevleri benimseme ve hakları yerine getirme önemlidir. Bundan başka rolleri öğrenmede rollerin talep ettiği normlar, beklentiler ve duyguları kavramak gerekmektedir. Çocukluk döneminde bireyler cinsiyetine göre rol üstlenmeye başlar. Ebeveynler çocuklarının eğitirken erkeklere ve kızlara ayrı rol düzenlerini sergilerler. Bu süreci *cinsiyet-rol-sosyalleşme* (gender-rol-socialization) olarak tanımlamak mümkündür (S. Stolley, 2005:66). Ergenlik çağında cinsel ayrımlar ve roller daha da netleşir ve rol öğrenme süreci zorlaşır. Erkekler ve kadınlar birbiriyle örtüşen farklı karmaşık rolleri üstlenmek zorunda kalırlar. Kadın ve erkek rollerini belirleme kültürel değerler, gelenekler ve normlara göre toplumdan topluma değişebilir. Çoğu toplumlarda bireylerin üstlendiği roller yaşlarına göre ayrılır. Her yaş kategorisinin belirli rolleri bulunmaktadır. Bazen bireyler bir yaş kategorisinden başka yaş kategorisine geçme sürecinde rollerini değiştirmede zorluklar çekebilirler. Herhangi bir rolü öğrenen birey rol davranışını sergilemeye başlar. Her ne kadar toplumun bireyden davranışına dair kalıplaşmış beklentileri olsa da bireyler aynı role yönelik farklı rol davranışlarını sergileyebilirler. Çünkü her bireyin farklı kişilik özellikleri vardır (Frolov, 2008:83-88).

Rol algısı belirli bir rolün ne içerdiği ile ilgili bir kanaattir. Bireyin herhangi bir rolü başarılı bir şekilde üstlenmesi için rolü doğru algılaması önemlidir. Rol algılaması gerçekleşmediği takdirde rol belirsizliği ortaya çıkmaktadır. Rol belirsizliği rolün net tanımlanmasının yok olması, rol beklentilerinin ve rol özelliklerinin kesin olmaması ile şartlanmaktadır. Rol belirsizliği rol netliğinin tam tersidir. Dolayısıyla rol belirsizliğini yaşayan birey rolü algılamada ve kabul etmede zorluk çeker. Özellikle takım çalışmalarındaki rol belirsizliği gruptaki bireylerin verimli çalışmasını ciddi bir şekilde etkilemektedir. Bu yüzden rol algısı bireylerin etkileşim sürecinde önem kazanmaktadır (Srikanth, 2014:533-534).

‘Algı’ kelimesi duyarlar aracılığıyla nesnel dünyayı öznel bilince aktarma olarak tanımlanmaktadır. İnsanlar dünyayı algıları aracılığıyla tanımlarlar. Algılar insanların neye inanacağını, nasıl yorumlayacağını ve davranacağını belirler. Bireyin çevresinde olup bitenleri algılaması iki düzeyde: deneysel ve zihinsel olarak gerçekleşir. Deneysel düzeyde algılama görme, işitme, tatma, dokunma ve koklama gibi duyu işlemlerle gerçekleşir. Zihinsel algılama ise bireyin her hangi bir konu üzerindeki fikir ve düşünceleri aracılığıyla ortaya çıkar. Bireyde bir olguya karşı algılama oluştuktan sonra davranışa geçmeyi sağlayan dürtü, gereksinim ve güdüler oluşmaktadır (Özer, 2012:148-151). Dolayısıyla insanlar rol üstlenmeden önce role yönelik bilgi ve fikir

edinmektedir. İnsanların zihinlerinde belirli bir role yönelik inanç ve yorumlar oluşuktan sonra rol üstlenme gerçekleşir. Birey herhangi bir rolü yerine getiriyorsa, demek role ilişkin algılamaları da bulunmaktadır.

Toplumsallaşma ve Toplumsal Rol

İnsanoğlu hayatı boyunca farklı alanlarda kendi faaliyetlerini yürütür ve farklı roller üstlenir. Bu alanlar aile, eğitim, iş hayatı, arkadaşlık, özel ilişkiler, hobi olabilir. Bu alanlarda birey başkalarıyla etkileşim halinde olur ve kendi ihtiyaçlarını giderir. Diğer yandan toplumsal hayatın normlarına uymak için birey belirli rolleri üstlenir. Bu rolleri sosyal, ailevi, yaş-cinsiyet rolleri, mesleki roller ve kişisel roller olarak kategorize etmek mümkündür (Odintsova, 2012). Birey bu rollere yönelik davranış kalıplarını toplumsallaşma sürecinde öğrenir. *Toplumsallaşma* bireyin toplumsal davranış kalıplarını öğrenme sürecidir. İnsan doğduktan sonra toplumsal gelişim sürecine girer ve ilerledikçe hem kendi yaşamsal gereksinimlerini hem de toplumun gereksinimlerini gidermek için çabalar. Bu süreçte bir taraftan birey toplumsal varlık olarak gelişir, diğer taraftan toplum hayatını devam ettirir. Toplumsallaşma sürecinde birey başka bireyler ile etkileşim içerisine girerek *toplumsal ilişkiler* kurar *toplumsal davranışlar* sergiler. Toplumsal davranış, toplumsal etkileşim içerisinde bireyin bilgi, tecrübe kazanarak toplumsal ilişkiler kurma becerisine sahip olup, bu doğrultuda eylem sergilemesidir. Talcott Parsons toplumsallaşma sürecini, bireylerin toplumun değer ve normlarını benimseyip kendi değerleri olarak kabul ettikleri zaman gerçekleştğini vurgulamıştır. Toplumun değerlerinekültürel gelenekler, değerler, toplumsal normlar ve simgesel sistemler oluşturur (Wallace ve Wolf, 2013:55).

Toplumsallaşma sürecinde insanlar toplumun kültürünü benimsemelerinin yanı sıra başka insanların kendisi ile ilgili beklentilerini de öğrenir. Toplumsal normlara uyum sağlamayı becerir ve böylece toplumsal düzenin korunmasına katkıda bulunur. Toplumsallaşma insanın hayatı boyunca devam eden bir süreçtir. İnsanın toplumsallaşmasında toplumsal kurum ve araçların önemi büyüktür. Toplumsal kurum ve araçlar insana toplumsal değerleri ve davranış kalıplarını öğretir. Başta aile olmak üzere, okul, komşuluk ilişkileri, toplumsal gruplar ve medya araçları bireyin toplumsallaşmasında büyük rol oynayan toplumsallaşma kurumlarıdır. Bu kurumlar bireye toplumsal değerler, normlar, davranış kalıpları ile ilgili bilgiler sunar ve herhangi bir durumda bireyin nasıl tepkiler göstermesi gerektiğine yönelik beklentilerini aktarır (Bahar, 2009:71-72).

Toplumsallaşma sürecinde birey başka bireyler ve farklı sosyal gruplarla ilişkiler kurup etkileşim içerisinde olur. Bu etkileşim sürecinde bireyler farklı

konumlara sahip olur ve farklı toplumsal rolleri üstlenirler. Birey aynı konumda yer alan ve aynı rolleri sergileyen başka bireylerle etkileşim yaşadığında sosyal çevre oluşur. Sosyal çevrede bireylerin ortak değerleri, rolleri, işlevleri vardır. Bu ortak değerler ve roller bireyin hayatı durumu ya da mesleki faaliyetlerinden kaynaklanabilir. Her sosyal çevrenin kendine özgü ideolojisi, dünya görüşü ve benzer yaklaşımları bulunmaktadır. Sosyal çevrenin üyeleri bu değerleri hayata geçirmek için çabalarlar. Bireyler başka sosyal çevrelerin üyeleri ile de etkileşim içerisinde bulunabilirler. Hem kendi sosyal çevresi hem de başka sosyal çevreler ile ilişkiler kurarken bireyler başkalarının konumlarına göre rol beklentilerini sergilerler. Sosyal çevreler ile etkileşimin temelinde karşılıklı davranış beklentileri yatmaktadır. Bireylerin aldığı konumlara göre başkaları onlardan davranış beklentilerinde bulunur ve bireyler bu beklentilere göre eylemler sergilerler (Ştompka, 2005:115-118).

Rol Çatışması

Rol çatışması bir bireyin ya da grubun birkaç sosyal grup ile etkileşimi sonucunda bireyden beklenen rol davranışlarını yerine getirememesi durumunda ortaya çıkar. Bireyler başkaların taleplerini ve beklentilerine uyamama korkusunu yaşarlar, bunun sonucunda rol çatışması ortaya çıkar (Gullahorn, 1956: 299). Rol çatışmasında bireyler iki ya da ikiden fazla rolü aynı zamanda üstlenmeye kalkıştıklarında rollerin birbiriyle uyumsuzluklar oluşur.

Bireylerin aldığı konum ya da statüye göre görev ve hakları vardır. Bu konum ya da statülere göre bireyler belirli rolleri sergilerler. Ancak bir birey birkaç konuma ya da statüye sahip olabilir, bu nedenle bir rolü yerine getirirken, başka bir rolü yerine getiremeyebilir. Bunun sonucunda rol çatışması doğar. Rol çatışmasının en yaygın örneği olarak insanın iş ve ailevi rolleri yerine getirmede düzenin bozulmasını belirtmek mümkündür (Ştompka, 2010:122).

Ayrıca rol çatışması kurum çalışanlarında sıkça ortaya çıkan bir olgudur. Kurumlarda çalışanlar arasında kimin neyi yapacağıyla ilgili belirsizliklerden dolayı rol çatışmaları doğabilir. Kurumlarda çalışanlara aynı anda aynı kişiden farklı beklentileri kapsayan görevler verilebilir. Bu durumda birey 'arada kalabilir' ve rol çatışmasına girer. Rol çatışmasının birkaç kategorisi vardır: rol göndericinin kendi içinde çatışması, göndericiler arası rol çatışması, roller arası çatışma, birey-rol çatışması ve rol fazlalığı (Basım vd., 2010:149-150).

Rol çatışmasını yaşayan birey üstlendiği birkaç rolün sadece birisini yerine getirebilir ya da başkalarından gelen rol beklentilerden rolün birisine diğerinden daha fazla uyabilir. Birey kaldıracabileceğinden fazla rol yüklendiğinde ve ya farklı amaç ve görüşe sahip olan birkaç gruba üye olduğunda rol çatışması yaşar. Rol çatışmasına neden olabilecek unsurlar arasında; geleneksel roller

yerine çağdaş dünyanın talep ettiği rollerin ortaya çıkması, rol üstlenen bireyin subjektif görüşlerine göre rolün karmaşık gereksinimleri içermesi, toplumsal ya da örgütsel hareketlerin bireyleri bir biriyle uyuşmayan rolleri üstlenmeye zorlaması, rollerin bir birini izleyici tutarlıkta olmaması ya da farklı rollerin kendi aralarında uyuşmazlığını belirtmek mümkündür(Kılınç, 1991:21-23).

Rol Teorileri

George Herbert Mead, benlik ve rol alma

Çikago Sosyoloji Okulu'nun temsilcisi Amerikan sosyologu George Herbert Mead simgesel etkileşimciliğin esasında 'benlik' kavramı ile ilgili görüşlerini geliştirmiştir. Simgesel etkileşimcilik sosyal etkileşimde dil, jest, vücut hareketlerinin ve diğer kültürel hareketlerin yardımıyla iletişim ve etkileşimin gerçekleşmesini inceleyen akımdır. Mead'e göre 'benlik' dürtülere maruz kalan ve tepki veren alıcı değil, bir aktör olarak hareket eden toplumsal süreçtir. 'Benlik' kendi içerisinde etkileşimde olan, hareket etmekte olduğu durumları kendisi tespit eden ve hangi eylemleri yapması gerektiğine dair kendisi karar veren bir aktördür.Mead'e göre birey eylemlere geçmeden önce farklı toplumsal, psikolojik ve kültürel etkenlere maruz kalmaz, kendi 'beni' ile etkileşim haline gelip, kendi hareketlerini yönlendirir (Wallace ve Wolf, 2013:275-278).

Mead'e göre benlik insan doğduğu an oluşmamakta, benlik bireyin toplumsal hayatında etkileşim ve toplumsal ilişkilerin aracılığıyla ortaya çıkmaktadır. Toplumsal deneyim olmadan benliğin var oluşu zordur. Benlik zihinsiz oluşmuyor, zihin geliştiği zaman bir benlik gelişir ve aksine benliğin varoluşu ve gelişmesi zihni ileri sürmektedir. Benliğin gelişmesi için düşünümSELLİK ya da bireyin kendisini ötekileştirmesidir, başkalarının davrandığı gibi davranmaktır. Bireyler kendilerin dışındakileri inceleyip kavradıktan sonra benlik ortaya çıkar. Bu yüzden birey başkalarının da katıldığı 'deneyimsel alana' girer. Birey kendi benliğini toplumsal grubun bakış açısı aracılığıyla görür. Mead bunu şöyle açıklar "Sadece ötekilerin rollerini alarak kendimize geri dönebilmekteyiz" (Ritzer ve Stepnisky, 2014:346-347).

Mead sosyal rolleri tecrübeli etkileşim süreci sonucunda ortaya çıkan olgular olarak görmektedir. Mead'e göre her rol başka roller ile etkileşim içerisinde. Etkileşim sürecinde bireyler rol üstlendiklerinde başkalarının rolleri hakkında kendi görüşlerini tespit ederler. Başkalarının kendi rollerine verdiği tepkiler bireyin rol algılamalarını etkileyebilir ve birey rol üstlenmede davranışlarını ya sabit tutar ya da değiştirir (Filatova, 2002:178-179). Sosyal hayatın devam etmesi için toplum üyelerinin simgesel anlamları kabul etmesi ve paylaşımları gerekmektedir. Sosyal hayata katılan her bireyibaskalarının değer ve niyetlerini

algılaması gerekmektedir. Bunu birey rol alma (role -taking) süreci ile yerine getirebilir. Rol alma sürecinde birey kendisini etkileşimde olan başka birisinin yerine koyar. Bireyler bir birilerinin rollerinin alarak sosyaletkileşim sürecini gerçekleştirirler. Tarihsel açıdan daha gelişmiş toplumlarda başkalardan rol alma süreci daha evrensel olduğu vurgulanmaktadır. Rol alma kavramı Mead (1922) tarafından ortaya atılmıştır. Rol alma başka bir değişle diğerinin perspektifinden bakma, tutumunu alma, empati kurma, bakış açısını benimsemedir. Rol alma rol alacak bireyin başka bir bireyi ya da grubun gizli ve özel duygularını, biliş ve niyetlerini tahmin etme, anlama, yorumlamaya yönelik, birey ya da grupların davranış ve eylemlerini koordine etmek için yapılan algısal, bilişsel, duygusal ve yaratıcı bir süreçtir. Başkalarının yanıt ve tepkilerini kontrol ederek birey kendisini kontrol edebilmektedir. Kendi davranışlarını başkalarının davranışlarıyla içselleştirerek kendisine daha karmaşık bir benlik oluşturur. Rol alma en azından ortak bir diyalektik iletişim sistemini varsayar. Rol alma bireyin kendisini bilgilendirmenin düzeyini ve derecesini değiştirir (Forte, 2008:29-30).

Mead'e göre bireyin başkasının yerine kendisini koyması rol – alma sürecini betimler. Başka birisinin rolünü alma kolay geçen bir süreç değildir. Birey her zaman kendi kendisiyle etkileşimde olur. Birinin rolünü almadan önce birey 'kendi kendisi ile konuşuyor' ve gelecek eylemin provasını yapar. Mead rol alma sürecini benliğin gelişmesinin üç aşaması yardımıyla açıklamaktadır. Bu aşamalar: "oyun öncesi", "oyun" ve "genelleştirilmiş başkalı" aşamalarıdır. *Oyun öncesi* aşaması birey küçükken büyükleri taklit etmek ile başlar. Bu aşamada çocuklar diğerlerinin tavırlarını alıyorlar ve onların benlikleri yavaş yavaş oluşmaya başlar. *Oyun* aşamasının başlangıcında çocuklar başkalarının yerine kendilerinin koyabiliyorlar, ancak onların rollerini daha alma kabiliyetleri yoktur. Oyun aşaması ilerledikçe çocuklar bir ya da iki rol katılımcısı olan oyunları oynarlar ve basit rol alama süreçlerini gerçekleştirerek başkaların rollerini oynamaya başlarlar. Bu süreçte çocuklar kendi benliklerini geliştirirler. *Genelleştirilmiş başkalı* aşamasında yaşadığı toplumun yapılandırılmış davranış tarzlarına yönelik tecrübeye sahip olur. Bu aşamada bireyin olgun benliği oluşur (Wallace ve Wolf, 2013:282-284). Mead'e göre insanın benliğinin birliği ve bütünlüğü ait olduğu sosyal topluluğun birliği ve bütünlüğü ile garanti edilmektedir. Ancak günümüzde bir birey birkaç topluluklara ait olabilir. Eskiden bu yana herhangi bir topluluğa üye olan bireyin sosyal bilinci daha genişlemiştir. Benliklerin konfigürasyonlarının çok olduğu toplumun karmaşık olması birey için kendi kimliğini tanımlamada bir sürü seçenek sunmaktadır (Kravçenko, 2006:138-139).

Talcott Parsons'un sosyal sistem ve eylem kuramı

Yapısal İşlevselciliğin babası olan Amerikan sosyologu Talcott Parsons rol kavramına 'Sosyal Sistem' çalışmasında ve 'Sosyal Eylem Kuramında' yer vermektedir. Parsons'a göre sistem "aynı tip aksiyon içinde birleşmiş karşılıklı ilişki birimlerinin kümesidir" (Kızılcılık, 1992:98). Sosyal sistem bireylerin etkileşiminin özünü oluşturur ve her bir birey belirli amaç, fikir ve tutumları olan bir aktör halinde ya da başka aktör eylemlerinin odaklandığı hedefhalinde olabilmektedir. Bireyler kendi kişiliğine sahip, belirli bir kültürel sisteme ait olan organizmalardır. Sosyal sistem sosyal etkileşimi betimlemek ve analiz etmek için uygun olan bir kavramdır. İnsanın sosyal etkileşimi 'sembolik' ve kültürel düzeylerde gerçekleşmektedir. Bu süreçte *eylem sistemi* oluşmaktadır. Eylem sisteminin alt düzey sistemleri bulunmaktadır, bunlar: *davranışsal organizma*, *toplumsal sistem*, *kültürel sistem* ve *kişilik sistemi*dir. Parsons'a göre alt düzey sistemler şöyle açıklanmaktadır:

- *Davranışsal organizma* temel anlamında biyolojik bir organizma olan insandır, genel anlamda ise kültürel olarak düzenlenen eylem sisteminde daha soyut bileşenlerin bütünüdür.
- *Toplumsal sistem* bireylerin etkileşim süreci sonucunda ortaya çıkan bir sistemdir. Toplumsal sistemin temelini rol etkileşimi oluşturmaktadır. Parsons'a göre toplumsal sistem belirli bir durum içinde birbiriyle etkileşen aktörlerden oluşur. Aktörler bulundukları ortamda ve durumda tatmin olma duygusu ile güdülenmiş olup kültürel değerler ve sembolik sistemler aracılığıyla etkileşime girerler (Wallace ve Wolf, 2013:56). Bir toplumsal sistem başka bir toplumsal sistemden aktörler tarafından belirlenmiş çeşitli etkileşim yöntemlerinin şartları ve sonuçları ile ayrılır.
- *Kültürel sistem* düzenlenmiş ve örüntüleşmiş semboller sistemini oluşturmaktadır. Kültürel sistemde semboller genelleştirilmiş ve oluşturulmuş niteliği taşımaktadır ve eylem sistemini 'yönlendirici' olarak kullanılmaktadırlar. Kültürel sistem sosyal etkileşimin herhangi bir özel sistemine bağlı değildir. Bir sosyal sistemden ikinciye nüfuz etmede kültürel sistemler değişmeden sabit kalırlar (Parsons, 1951). Parsons'a göre kültür sosyal etkileşimde aktörlere acılık eder. Kültürel sistem diğer sistemleri biri birine birleştir ve kişilik sisteminde sosyal aktörler tarafından benimsenir. Kültür değerler, normlar, bilgi, semboller ve fikirleri içererek sosyal sistemde ayrı bir varoluşa sahiptir (Ritzer ve Stepnisky, 2014:249).
- *Kişilik sistemi* başlangıçta bir organizma olan birey kendi eylemlerini kültürel ve sosyal düzeyde kontrol edebilir hale geldiğinde kişiliğe sahip olur. Kişilik bir bireyin sosyal ve kültürel düzeyde eylem sistemini

belirler (Parsons, 1951). Parsons'a göre kişilik eylem sisteminde her bireyin güdüsel ve değer verdiği eğilimleri belirler. Kişilik bireyin sosyal aktör olarak her hangi bir eyleme olan motivasyonunu ve yönelimini organize eden bir sistemdir (Kızılçelik, 1992:103).

Böylece eylem düzeyine kadar gelişmiş durumunda olan *sosyal sistem* dört tane alt düzey sistemini oluşturmaktadır. Sosyal sistem insan eylem sisteminin çekirdeğini oluşturmakta ve birey ile kültürü biri birine bağlayan unsur olarak ortaya çıkmaktadır.

Parsons'un sosyal sisteminde kişilik sistemi sosyal sistem ile iki mekanizma aracılığıyla bütünleşir: *toplumsallaşma* ve *toplumsal denetim*. *Toplumsallaşma* süreci bireyin toplumsal değer, fikir ve sembolleri benimsemesiyle gerçekleşir. Toplumsallaşma sürecinde birey toplumdaki davranış kalıp ve normları özümser ve sosyal etkileşimin katılımcısı haline gelir. *Toplumsal denetim* mekanizması sosyal sistem içerisinde yer alan *statü-rol* kalıplarına göre gerçekleştirilir. Statü-rol kalıplarına göre birey davranış norm ve kurallarına uymak için standart durumlarda standart eylemleri sergiler. Toplumsal denetim de statü-rol kalıpları kalıplaşmış beklenti, tabu, yasa, norm, kural, değerler, etik ve yaşam tarzı gibi unsurları kapsamaktadır. Birey sosyal etkileşimde bu unsurlara göre roller üstlenmeli ve davranışlar sergilemelidir (Batıgin, 2003: 19).

Parsons'a göre *statü-rol* bileşeni sadece toplumsal denetimin bir mekanizması değil aynı zamanda etkileşim sisteminin temel birimidir. *Statü* toplumsal sistem içinde sosyal etkileşim aktörünün konumunu belirler, *rol* ise aktörlerin eylemlerini belirler. Genelde toplumsal sistemde aktörler kişisel özellikleri ve ya düşünceleri aracılığıyla değil, sahip olduğu statü ve üstlendiği rollere göre algılanırlar. Parsons toplumsal sistemde aktörlere sistemde yer alan norm ve değerler nasıl aktarıldığı ile ilgilenmiştir. Toplumsallaşma sürecinde toplumsal sisteme ait olan norm, değer, kural ve düşünceler aktörler tarafından benimsenir ve aktörlerin eylem biçimlerini belirler. Bireyler kendi güdülerini doğrultusunda eylemleri sergilerken, aslında tüm toplumsal sistemin güdülerini doğrultusunda hareket ederler. Sonuçta sosyal aktörler olarak bireyler toplumsal sistemin değer ve norm mekanizmasını, temel rol yapısını kabul ederek bu mekanizmalara doğrultusunda hareketlerde bulunurlar (Ritzer ve Stepnisky, 2014:246-247).

Ralf Dahrendorf ve çatışma kuramı

Ralf Dahrendorf, Marks ve Weber'in klasik teorilerine dayanarak çatışma kuramını geliştirmiştir. İşlevselciler toplumsal sistemleri durağan olarak

görürken, Dahrendorf toplumların değişebileceğini ve çatışmalara uğrayabileceğini öne sürmüştür. Sosyal çatışma kavramını Dahrendorf “*Sanayi Toplumunda Sınıf ve Sınıf Çatışması*” (1959) ve “*Modern Sosyal Çatışma*” (1988) eserlerinde diğer kuramcılar ile polemiklere girerek sosyal çatışma olgusunu açıklamaktadır. Dahrendorf’a göre çatışma toplumsal gelişmenin temelini oluşturur. Çatışmaların ortaya çıkmalarının nedeni iktidar ve yönetimde yatmaktadır. Farklı bireyler ve gruplar iktidara ulaşmada farklı imkanlara sahiptir, bu durum sosyal gruplar arasında eşitsizliğe neden olur. Sosyal çatışmalar sosyal konum ve rollerin yapılarıyla şartlanmaktadır. Her hangi bir sosyal toplumda iktidarı elinde tutanlar (yönetenler)ve kendi sosyal konumundan memnun olamayan ve konumunu değiştirmeyi isteyenler (yöneltilen)bulunmaktadır. Bu durum sosyal çatışmalara neden olabilmektedir. Dahrendorf Karl Marks’ın klasik sınıf çatışmasını eleştirmiştir ve toplumda Marks’ın dediği gibi sadece iki sınıfın (işçi ve burjuvazi) olmadığını, farklı ilgi ve çıkarlara sahip olan grupların olduğunu vurgulamıştır. Gruplar kendi çıkarlarına ulaşmak için diğer gruplarla çatışmaya girer, böylece gruplar etkileşim içerisinde bulunurlar ve sosyal sistemin gelişmesini gerçekleştirirler (Yemşina, 2004:79). Dahrendorf’a göre ‘sınıf’ iktidar yapılandırmasında aynı konuma sahip olan insan kategorileridir. Birilerinin iktidar sahibi olması, diğerlerinin aksine yöneltmesi çatışmaları ortaya çıkarmaktadır. Ancak iktidarın kendisi çatışmayı kurumsallaştırarak çatışmaları çözmek için yöntemleri geliştirebilir. Toplumda her zaman çıkarların çatışması olacaktır ve iktidar bu çatışmalara çözüm üretebilir(Baturenko, 2013:115).

“Sosyal Çatışma Teorisi” (*Toward a Theory of Social Conflict*) çalışmasında Dahrendorf sosyal çatışma kuramının modelini açıklamaktadır. O’na göre sosyal yapının gerçeğini sosyal yapıda yer alan grupların olumlu ve olumsuz hakimiyet rollerini üstlenmesi oluşturur. Bu rolleri üstlenen gruplar birbirine karşı gelen ilgi ve çıkarlara sahip olan yarı gruplardan oluşur. İlgilerin zıtlığı (karşıtlığı) olumlu rolleri üstlenen egemen grupların statükonun korumasına, diğer grupların da konumunu değiştirmek istedikleri için olumsuz rolleri üstlenmesine yol açmaktadır. Statükoyu korumaya ya da değiştirmeye çalışan çıkar grupları sürekli çatışmaya girerler. Bu çatışma sosyal yapının değişmesine ve gelişmesine de yol açabilmektedir (Dahrendorf, 1958:177-178).

Dahrendorf rol kavramını rol çatışması üzerinden açıklamaktadır. Ona göre rol bir sosyal bileşendir ve rol çatışması iki veya fazla kişi arasında ve gruplar arasında gerçekleşebilir. Dahrendorf rol çatışmasını aynı konuma sahip olan bireyin farklı rollerinin çatışması, farklı konumlara sahip olan bireylerin rollerinin çatışması olarak açıklar. Gruplar düzeyinde rol çatışması da aynı şekilde aynı konuma sahip olan farklı gruplar arasında ve farklı konumlara

sahip olan gruplar arasında rol çatışmalarını ele alır. Sosyal sistemde grupların rol çatışmaları sosyal çatışmaya neden olur (Stavskiy, 2013:412).

Jacob Moreno, rol kategorileri ve psikodrama

Sosyometri, psikodrama ve grup psikoterapisi alanlarında çalışmalarını yürüten Amerikan psikolog ve sosyologu Jacob Moreno rol kavramını tanımlayarak rol kategorilerini belirlemiştir. Moreno'ya göre rol: sosyal gerçekte yer alan genelleştirilmiş herhangi bir sosyal işlev ya da karakter, benliğin kabul ettiği somut bir yapı, insanın benimsediği ve özendiği faaliyet alanlarının ve yaşam durumlarının nihai tespit edilmesi, kalıplaşmış davranışın bir birimidir, özel, sosyal ve kültürel unsurların dahil olduğu bireyin tecrübesinin bir birimidir, başkalarının da katıldığı herhangi bir duruma tepki göstererek bireyin belirli bir görevi üstlenmesidir. Bu tanımlara göre birey kişilik yapılandırma sürecinde bir takım rolleri üstlenir. Moreno her hangi bir bireyin üstlenebileceği rolleri kategorize etmiştir. Rol kategorileri olarak: *Somatik roller* – bireyin fizyolojik gereksinim ve duyguları ile belirlenir. *Psikolojik roller* –sosyal çevrenin beklentilerine göre belirlenen roller. *Sosyal roller* - bireyin etkileşimde üstlendiği roller. *Transandantal roller* – bireyin transandantal sürecinden geçip üstlendiği roller (Bagadirova ve Yurina, 2014:61). Genel olarak yaşamı boyunca her birey her kategorideki rolleri üstlenir. Roller birbiriyle örtüşür ve tanımlar.

Moreno psikodrama çalışmalarında rol oyunlarına yer vermektedir. Psikodrama – deneklerin psikolojik durumlarına yönelik kendi tecrübelerini sahnede belirli rolleri oynama ile yansıtmasıdır (Poçebut, 2017:105). Psikodrama psikoterapinin bir türüdür. Psikodramada beş temel unsurun bir araya gelmesi ile gerçekleşir. Bunlar: sahne, protagonist (oyuncu), yönetici, yardımcı egolar ve seyircilerdir. Psikodramda katılımcılar rol oyunlarını oynarlar, bu doğrultuda farklı tecrübelerini sahneye geçirir, geçmişteki yaşadıklarını yansıtırlar, mevcut problemlerini gösterirler ya da geleceğe yönelik durumları yaşarlar. Psikodramın amacı katılımcıyı bir aktör haline getirmek değil, kendi kendisini yaşattırmak (Poçebut ve Meyjis, 2016:81). Bundan başka psikodrama yöntemi bireye yeni rolü öğrenmesi ve üstlenebilmesine yardım eder. Psikodrama sürecinde bireyin davranışları düzeltilerek yeni role girmesi sağlanır. Sosyal yaşamda bir birey ne kadar çok rol üstlenip sergileyebiliyorsa, o kadar da yaşama uyum sağlayabilmektedir. Bundan dolayı bireyin gelişme süreci sosyal rolleri öğrenme dinamiği olarak kabul edilir. Bundan dolayı psikodramada rol oynama ile bireyin yeni şeyleri öğrenebilir ya da davranışını değiştirebilir. Farklı rol oyunlarını oynayarak birey gerçek hayattaki sosyal süreçlere hazır olur. Bunun yanı sıra farklı insanların

rollerini üstlenerek başkaları anlama ve empati kurabilme yeteneğine sahip olurlar (Borgatta vd., 1975:150). Böylece Jacob Moreno rol teorisinden yola çıkarak, grup terapisi, rol oyunları, rol değiştirme gibi teorik-metodolojik araç ve yöntemleri kullanarak farklı kültürleri, sosyal grupları ve insanları anlamaya çalışmıştır (Marineau, 2007:322).

Ralph Linton, birey ve kişilik

Amerikan antropologu Ralph Linton “İnsanın İncelenmesi” (*A Study of Man*) eserinde rol ve statü kavramlarını açıklamaktadır. Bu eserde Linton Amerikan antropolojisinin bir birinden farklı olan tarihsel, işlevsel ve psikolojik yaklaşımları birleştirmeye çalışmıştır ve statü ve rol kavramlarına verimli tanımlamalar yapmıştır (Murdock, 1954:309). Linton toplumu, uzun süre birlikte yaşayan ve etkileşim içerisinde olduğundan kendilerini net bir şekilde belirlenmiş ilkelere sahip olan sosyal mekanizma olarak gören örgütlenmiş insan grubu olarak tanımlar. Toplumun işlev görebilmesi ve hayatını devam ettirebilmesi için bireylerin bir birilerine hareket etmeleri için davranış kalıplarının olması gerekmektedir. Davranış kalıpları bireylerin herhangi bir durumdaki hareketlerini düzenler. Ancak bu davranış kalıpları olması gereken ‘ideal’ davranış kalıplarıdır. Bireyler davranış kalıpları dışında durumun taleplerine ve ilgilere göre hareket ederler (Volkov, 1999:389). Linton davranış kalıplarındaki konumlara *statü* adını verir. Statüler belirli bir normları ve işlevleri kapsar. Bireyin statüsü her davranış kalıbındaki her konumun toplamını yansıtır ve bireyi tüm toplum ile ilişkisini belirler. *Rol* ise statünün dinamik yönlerini belirler. Birey herhangi bir statünün hak ve görevlerini yerine getirdiği zaman, bir rol sergiler. Rol ve statü bir birinden ayrılmaz kavramlardır. Her birey farklı davranış kalıplarından kaynaklanan bir sürü rolleri sergiler ve aynı zamanda *roller* bireyin yaşadığı toplumu için neler yapması gerektiğini ve neler beklemesi gerektiğini belirler. Statü ve rol sosyal hayatın ideal kalıplarını bireysel şartlara kadar indirgemek için hizmet ederler. Rol ve statü bireyin davranış ve ilişkilerini organize etme modelleri haline gelir ve böylece bireyin davranışları sosyal yaşamın diğer katılımcıların beklentilerine uyar (Linton, 1936:113-114).

Linton “Kişiliğin Kültürel Temelleri” (*The Cultural Background of Personality*) (1945) çalışmasında bireyin bir toplum içerisinde yaşaması için belirli bir davranış klişelerini (kültürel kalıpları) benimsemesi gerektiğini vurgulamıştır. Bu klişelerin çoğu bireysel ihtiyaçları gidermek için değil, toplumsal dengeyi desteklemek ve korumak için odaklanmıştır. Kültürel kalıplar ve davranış modelleri kuşaktan kuşağa aktarılmaktadır. Her birey yaşadığı toplumdan dışlanmamak için bu davranış modellerine göre hareket

etmelidir. Böylece birey sadece kendi ihtiyaçları doğrultusunda değil, tüm toplumun ihtiyaçları doğrultusunda davranışlar sergilemektedir. Büyüklerden aldığı talimat ve taklit aracılığıyla birey toplumda rolleri oynamayı etkili bir şekilde becerir. Bunu bilinçsiz yapar. Gelecek kuşağa aynı şekilde rol kalıpları aktarılır ve böylece toplum hayatını devam ettirir. Linton’a göre birey davranış kalıplarına yönelik talimatları aldıktan sonra toplumda belirli bir konuma sahip olur ve bu konumlara göre rol sergilemek için kendini hazırlar. Hayatındaki belirli durumlara tepki verdiğinde de birey kendi kişisel özelliklerine göre tepki vermeyip rol kalıplarına göre tepki vermektedir. Demek ki, toplumsal hayatta insan öğrenmeyi çok iyi beceren bir varlıktır, toplumdaki kültürel normlara göre davranış modellerini öğrenir ve roller sergiler (Linton.,2007:68-86).

Mesleki Roller

Mesleki roller bireyin toplumsallaşmasında büyük önem taşıyan rol kategorileridir. Mesleki roller bireyin sosyal hayatını devam ettirebilmek için maddi ve manevi değerlere kazanmada üstlendiği işlevlerdir. Birey ergenlik çağında meslek sahibi olabilmek için meslek seçimini yapar, mesleki eğitim görür ve herhangi bir kurumda çalışır. İş hayatında birey diğer bireylerle bir araya gelerek ortak amaca ulaşmak için belirli işlevleri yerine getirir. Bu süreçte birey mesleki rolü üstlenir. Mesleki rol bireyin iş hayatında sahip olduğu konuma bağlıdır.

Meslek kavramı

Meslek, belirli faaliyet alanı etrafında insani ilişkilerin yoğunlaşması ve bütünleşmesidir. Bu doğrultuda meslek kendi değer, norm, düşünce, inanç, tutum ve etik ilkelerini belirler. Meslek sadece ekonomik açıdan değerlendirilemez, çünkü meslek toplumsal yapının bir parçasıdır. İnsanların meslekler edinmesi sadece ekonomik amaçla gerçekleştirilen bir iş ya da faaliyet değil, toplumsal rol ve statülere göndermede bulunan bir olgudur. Meslek sahibi olduklarında insanlar sadece kendi kişisel ihtiyaçlarını gidermemekte, aynı zamanda toplum tarafından onaylandıklarını hissetmektedirler (İlhan, 2008:315). Diğer bir tanıma göre meslek, toplumsal iş bölümü sonucunda ortaya çıkmış, sosyal sistem düzeninin korunmasını teşvik eden ve özel eğitimi talep eden iş faaliyetinin türüdür. Sosyolog, Max Weber’e göre meslek, belirli bir bireyin faaliyet alanıdır, bireyin mesleki ihtiyaçlarını hayata geçirmesidir (Startseva, 2017:29).

Bir faaliyet alanının profesyonel anlamda ‘meslek’ haline dönüşmesi için üç temel özelliğe sahip olması gerekmektedir:

Profesyonel uzmanlaşma ve bilgi. Her hangi bir profesyonel mesleğe sahip

olabilmeden önce o alanla ilgili teorik altyapısı oluşturulmuş uzun süreli eğitim görmek gerekmektedir ve bunu belirli bir belgelerle ispatlamak lazımdır. Meslek sahibi biteylerin uygulamada iş tecrübesinin temelinde bu teorik bilgilerin yer alması şarttır.

Profesyonel etik. Profesyonel meslek sahibi uzmanların faaliyetleri sosyal açıdan önemli amaçlar doğrultusunda yürütülmelidir. Başta gelen amaçlar arasında topluma hizmet olmalıdır. Bu yönde meslek sahibi uzmanların faaliyetlerini düzenlemek içi etiksel kurallara ihtiyaç vardır. Profesyonel etiğin mevcut olması halkın uzmanlara olan güvenini arttırır.

Profesyonel özerklik. Mesleğin içeriğini, eğitimini belirlemede, mesleğe giriş ve çıkışı düzenlemede profesyonel özerklik gerekmektedir. Profesyonel özerklik her bir mesleğin kendi içerisinde öz denetimini sağlamak için lazımdır. Bu süreç meslektaşlar, uzmanlar, müşteri dernekleri ve devlet tarafından gerçekleştirilmektedir (Mansurov ve Yurçenko, 2009:39).

Amerikan sosyologu Everett Hughes “Meslekler” (Professions) çalışmasında (1965) mesleği geniş kitlelere, insan gruplarına, sınıflara, bireylere, örgütlere ve hükümetlere sunulan hizmet, öğüt veya eylem olarak tanımlar. Hughes’e göre en eski eslekler hukuk ve tıptır. Öğüt, hizmet ve eylemler belirli bir teorik bilgilere dayanmalıdır. Meslek sahibi olan insanlar bu bilgileri uzun süreli eğitim sonucunda elde etmektedirler. Hughes Kısa Oxford Sözlüğü’ne göre ‘profesyonel’ kelimesinin çok eski anlamı ‘dinsel düzen adına yemin etme’ olduğunu belirtmiştir. Sonradan ‘profesyonel’ kavramı ‘yeterince nitelikli olmak için söz veren’ olarak algılanmaya başlamıştır. Demek profesyonel mesleğe sahip olan kişi, kendi alanlarında nitelikli olmalı, kendi alanını başkalardan daha iyi bilmeli ve kendi bilgilerine dayanarak başkalara öğütler ve hizmetler sunmalıdır.

Diğer bir Amerikan sosyologu William Goode’a (1957:194-195) göre mesleklerin amacı bir topluluk haline gelmektir. Meslekler fiziksel bir varlığı olan topluluklar olmasa bile bir topluluk olmak için gereken özellikleri taşımaktadır. Bu özellikler meslek üyelerinin birbirine bağlı olması, sürekli devam eden bir süreç olması, meslek üyeleri ve meslek dışında kalan bireyler için belirlenmiş rol tanımlamalarının olması, sadece meslek üyelerinin anlayabileceği mesleki bir dilin olması olarak sıralanabilir. Topluluk olarak mesleklerin somut coğrafi ya da fiziksel sınırlarının olmamasına rağmen, uzmanlık alanı olarak belirli sınırları vardır. Her hangi bir toplulukta üyeler biyolojik olarak çoğalmakta ve toplumsal değerler kuşaktan kuşağa aktarılmaktadır. Mesleki topluluğun üyeleri biyolojik olarak çoğalmasa bile, yeni üyelerin mesleğe girmesi ile varlığını devam ettirmektedir.

Meslek seçimi, mesleki davranış ve mesleki rol

Her birey okulda zorunlu eğitimini tamamladıktan sonra ya da üst sınıflarda okurken meslek seçiminde kararlar verir. Meslek seçimi her birey için hayatındaki en önemlikararlardan biridir. Bireyin meslek seçim kararı tüm hayatını etkileyebilir. Toplumsal yaşamda bireyler mesleği sadece para kazanmak ya da geçim sağlamak için seçmemektedirler. Aynı zamanda meslek ekonomik gereksinimlerin ötesinde yer alan bir kavramdır. Meslek bireye kişisel yeteneklerini geliştirmek için olanaklar sağlar, belirli bir sosyal ortam ve sosyal konum sunar. Meslek seçimi sürecinde birey mesleklerle ilgili hayal etme, araştırma ve netleştirme aşamalarından geçer. Bazen birey kararsız kalabilir. Meslek seçiminde bireyler birkaç ilkelere göre seçim yaparlar: mesleğin statüsü, saygınlık oranı, gelir düzeyi, iş bulma fırsatları gibi özellikler bunların arasındadır. Diğer taraftan bireyin meslek seçiminde onun yakın çevresi: okul, ailesi, arkadaşları etkili olabilmektedir (Deniz, 2001:3-4).

Meslek bireyden belirli bir eğitim ve beceri talep eder. Bundan dolayı bireyler seçtiği mesleklerine yönelik eğitim alırlar. Mesleki eğitimini tamamladıktan sonra bireyler sahip olduğu mesleğine göre davranış sergiler. Bunun sonucunda birey başka mesleklerin temsilcilerinden kendi konumunu farklı görmeye başlar ve kendi mesleği ile özdeşleşir. Birey toplumun mesleğine koyduğu taleplere uygun olmalıdır. Meslek de üyelerinin mesleki görevlerini yerine getirmesi sayesinde bir sosyal varlık olarak varlığını sürdürmektedir. Her meslek kendine özgü değerler sistemine sahiptir. Bu değerler sistemi mesleğin amacını, işlevini ve yönlerini belirler. Mesleki değerler sistemi uzmanları yönlendirir ve anlamlar sağlar(Angelovski, 2001:308).

Meslek bireyi yaşadığı topluma bağlayan faktörlerden en güçlüsüdür. Birey kamusal alanda en çok sahip olduğu mesleği aracılığıyla kendisini ifade edebilir. Toplumun başka üyeleri de bireyi mesleği aracılığıyla algılar, böylece meslek bireye toplumsal hayatta belirli bir yer, konum sunar. Sahiplendiği mesleğe göre bireyin toplumdaki saygınlığı belirlenir, bireyin kimliği ortaya çıkar. Mesleği sayesinde birey sosyal farklılaştırma, onaylanmış bulunma ve tatmin olma duygularını yaşar (İlhan, 2008:316).

Hughes'a göre (1965) profesyonel mesleğe sahip olan birey yerine getirdiği görevlerden dolayı belirli bir davranış çizgisine ve düşünme tarzına uyar. Her bir meslek başka tür mesleklerden ayrılarak kurumsallaşır ve mesleğe özgü durum ve rolleri net bir şekilde tanımlar (Meslekler Antropolojisi, 2012:33). Bu roller hem meslek üyeleri tarafından hem de meslek dışında olan başkalar tarafından belirlenir. Meslek üyeleri mesleğin norm ve değerlerine göre roller sergiler. Meslek dışında olan başkalar ise mesleğe yönelik kendi algılamalarından kaynaklanan beklentilerine göre uzmanlardan rol

sergilemelerini beklerler.

Parsons ise mesleği bir rol kategorisi olarak tanımlar. O'na göre meslek, toplumsal yapının gelişmesi ve sürdürülebilmesi için, toplumun kültürel geleneklerine sahip olma sorumluluğunu üstlenen faaliyet ya da rol kategorisidir (Angelovski, 2001:307). Bu tanıma göre meslek bireyin toplumsal yaşamda üstlendiği sosyal rol kategorilerinden birisidir ve birey meslek sahibi olunca toplumsal düzenin korunmasına ve geliştirilmesine yönelik bir rol üstlenir.

Sonuç

Bireyin toplumsallaşma sürecinde yaşamının her aşamasında belli bir rol ve ya rol kategorilerini üstlenmek gerekmektedir. Çocukluğundan itibaren bir birey rol modellerini izleyerek, sonradan da sahip olduğu konum ve beklentilere göre rolleri algılamakta ve yerine getirmektedir. Dolayısıyla da rol kavramı ve rol araştırmaları sosyal bilimlerde farklı açılardan ele alınmıştır. Özellikle sosyoloji ve sosyal psikolojide birey ve grupların davranış biçimlerini algılayabilmek için rol, rol çatışması, rol kategorileri ve rol teorilerinin incelenmesi gerekmektedir. Dolayısıyla, odak kitlesi birey ve ya gruplar olan sosyal bilim ve alanlar yürüttükleri çalışmaları daha etkili hale getirebilecektir.

KAYNAKÇA

1. **A.Wallace, R., Wolf, A.** (2013). Çağdaş Sosyoloji Kuramları. Doğu Batı Yayınları, Ankara.
2. **Angelovski, A.** (2010). Meslek Kavramının Analizi, Mesleki Bilinç, Mesleki Faaliyet, Profesyonellik. Rusya Bilimler Akademisi Samara Bilim Merkezi Tutanakları, 12 Sayı 5 (2): 306-314.
3. **Bagadirova, S. ve Yurina, A.** (2014). Kişilik Psikolojisi. Direct Medya, Moskova.
4. **Bahar, H.İ.** (2009). Sosyoloji. Usak Yayınları. Ankara
5. **Basım, H. N., Erkenekli, M. ve Şeşen, H.** (2010). Birey Davranışındaki Kontrol Odağının Rol Çatışması ve Rol Belirsizliği Algısı ile İlişkisi: Kamu Sektöründe Bir Araştırma. Amme İdaresi Dergisi, 43 (1):145-165.
6. **Baturenko, S.** (2013). Çatışma Teorisi ve Sosyal Düzen Sorunu. Moskova Üniversitesi Bülteni, Sayı 3:111-120.
7. **Borgatta, E., Boguslaw, R. ve Haskell, M. R.** (1975). On the Work of Jacob L. Moreno. American Sociological Association, Sociometry, 38 (1):148-161
8. **Collier, P. ve Callero, P.** (2010). Role Theory and Social Cognition: Learning to Think like a Recycler. Self and Identity, 4 (1): 45-58.
9. **Dahrendorf, R.** (1958). Toward a Theory of Social Conflict. The Journal of Conflict Resolution, 2(2): 170-180.
10. **Deniz, S.** (2001). Bireyin Meslek Seçimini Etkileyen Kaynaklar: Yeni Teknolojilerden İnternet. Muğla Üniversitesi SBE Dergisi, 6: 1-9
11. **Filatova, O.** (2002). Sosyoloji. Ders Kitabı. Mihaylov Yayınevi, Moskova.
12. **Forte, J. A.** (2008). Power and Role-Taking. Journal of Human Behavior in the Social Environment, 1 (4):27-56.
13. **Frolov, S.** (2008). Genel Sosyoloji. Prospekt, Moskova
14. **Gleave, E., Welser, H.T., Lento, T. M. ve Smith, M. A.** (2009). A Conceptual and Operational Definition of ‘Social Role’ in Online Community. Proceedings of the 42nd Hawaii International Conference on System Sciences. Hawaii, pp.1-11.
15. **Gullahorn, J. T.** (1956). Measuring Role Conflict. American Journal of Sociology, 61 (4): 299-303.
16. **İlhan, S.** (2008). Yeni Kapitalizm ve Meslek Olgusunun Değişen Anlamları Üzerine. Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 21:313-328.
17. **Kazarinova, N., Filatova, O. Ve Hrenov, A.** (2000). Sosyoloji. Yüksek Öğretim Kurumları için ders kitabı. Nota Bene, Öoskova, ss. 178-180

- 18.**Kılınc, T.** (1991). Rol Çatışmasını Berlileyen Örgütsel Faktörler ve Satış Elemanlarına Yönelik Sektörel Bir Araştırma. İşletme Fakültesi Dergisi, 20 (1-2):19-34.
- 19.**Kızılçelik, S.** (1992). Sosyoloji Teorileri. Yunus Emre Garfık Tasarım Yayıncılık, İstanbul.
- 20.**Kravchenko, V. (2001).** Sosyoloji. Ders Kitabı. Bilgisayar Yayıncılık Teknolojileri Laboratuvarı, St. Petersburg
- 21.**Linton, R.** (1936). A Study of Man. D. Appleton-Century Company.
- 22.**Linton, R.** (2007). Kişilik, Kültür ve Toplum. Mostova, L. (Çev.), Sosyal Teoride Sorunlar, 1(1):175-190.
- 23.**Mansurov, V. & Yurchenko, O.** (2009). Meslekler Sosyolojisi. Tarih, Metodoloji ve Araştırma Pratiği. Sosyolojik Araştırma, 8:36-46.
- 24.**Marineau, R. F.** (2007). The Birth and Development of Sociometry: The Work and Legacy of Jacob Moreno (1889-1974). American Sociological Association, Social Psychology Quarterly, 70 (4):322-325.
- 25.**Meslekler Antropolojisi.** İstikrarsızlık Çağında İstihdam Sınırları. (2012). Sosyal Politika ve Cinsiyet Çalışmaları Merkezi. Variant, Moskova.
- 26.**Murdock, G.** (1954). Ralph Linton 1893-1953. The Journal of American Folklore, 67 (265):309-311.
- 27.**Odintsova, A.** (2012). Features Perception Of Themselves and Others, In Terms Of The Role Structure Of Personality. European Applied Sciences: modern approaches in scientific research. Papers of the 1st International Scientific Conference (1):319–322.
- 28.**Özer, M.A.** (2012). Bir Modern Yönetim Tekniği Olarak Algılama Yönetimi ve İç Güvenlik Hizmetleri. Karadeniz Araştırmaları, 33:147-180.
- 29.**Poçebut, L.** (2017). Sosyal Psikoloji. Üniversiteler için ders kitabı. Piter, St.Petersburg.
- 30.**Poçebut, L. ve Meyjis, İ.** (2016). Sosyal Psikoloji. “Piter Yayınevi”, St. Petersburg
- 31.**Ritzer, G. ve Stepninsky, J.** (2014). Sosyoloji Kuramları. De Ki Basım Yayım Ltd. Ankara.
- 32.**S. Stolley,K.** (2005). The Basics of Sociology. Greenwood Publishing Inc., Westport.
- 33.**Scott, J ve Marshall, G.** (2009). Oxford Dictionary of Sociology. Oxford University Press.
- 34.**Srikanth, P.B.** (2014). Role Perception and Role Performance: Moderating Effect of Competence Mobilization. Global Business

- Review,15(3) 531–544.
- 35.**Startseva, N.** (2017). Meslekler ve Meslek Grupları Sosyolojisi. UrGUPS, Yekaterinburg.
- 36.**Şkaratan, O.** (2009). Sosyal Tabakalaşmanın Özü ve İşlevleri. Sosyoloji: Meslek ve Uzmanlık "Sosyal Yapı ve Sosyal Tabakalaşma" Kursu.
- 37.**Ştompka, P.** (2005).Sosyoloji. Modern Toplumun Analizi. Logos, Moskova.
- 38.**Volkov, Y. (1999).** Sosyoloji. Ders Kitabı. Phoenix, Rostov-On-Don.

**SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA ve DÖNGÜSEL
EKONOMİ İLİŞKİSİ:
SEÇİLMİŞ OECD ÜLKELERİNDEN AMPİRİK
KANITLAR**

Reyhan CAFRI¹

Yunus AÇCI²

*¹Doç. Dr., İskenderun Teknik Üniversitesi,
İşletme ve Yönetim Bilimleri Fakültesi, Uluslararası Ticaret ve İşletmecilik
Bölümü, reyhan.cafri@iste.edu.tr, ORCID: 0000-0002- 6271-5330*

*²Doç. Dr., İskenderun Teknik Üniversitesi,
İşletme ve Yönetim Bilimleri Fakültesi, Ekonomi Bölümü,
yunus.acci@iste.edu.tr ORCID: 0000-0002-3385-9087*

GİRİŞ

Doğrusal ekonomi modelinde öncelikli amacın maliyetlerin minimize edilmesi ve yüksek satış ile yüksek kar oranlarının elde edilmesi olduğunu söylemek mümkündür (Önder, 2018: 196). Ancak doğrusal ekonomi modelinin gölgesi altında gerçekleştirilen sürdürülebilir ekonomik büyüme, üretim neticesinde ortaya çıkan atıkları ve ilgili çıktıyı absorbe etme kapasitesinin sınırlı olması nedeniyle çevresel tahribatların gerçekleşmesine neden olmaktadır (Jermsttiparsert vd. 2020:414). Bu sebeple döngüsel ekonomi, literatürde daha fazla yer edinmeye başlamıştır (Suárez-Eiroa vd., (2019) , Rodriguez-Anton vd. (2019), Schroeder vd. (2019), Türkmen ve Kılıç (2020), Yıldız (2019), Yılmaz (2019), Önder (2018). Doğrusal ekonomiden döngüsel ekonomi modeline geçiş sürecinde farklı stratejiler uygulanmaktadır. Bu stratejileri; ekotasarım, enerji ve malzeme verimliliği önlemleri, 3R Kuralı olarak bilinen (azalt, tekrar kullan ve geri kazandır) stratejileri ve iş modeli inovasyonu şeklinde sıralamak mümkündür (Corona v. 2019)

Döngüsel ekonomi; sürdürülebilir kalkınma hedeflerinin gerçekleşmesine çevre, ekonomi ve toplum üçgenini dikkate alarak katkı sağlamaktadır. Bununla beraber; üretim ve tüketim kalıplarını değiştirmek yoluyla, atık üretimini ve kaynak kullanımını azaltarak değer yaratmaktadır (Camacho-Otero vd. 2018).

BM Çevre ve Kalkınma komisyonu tarafından 1987 yılında hazırlanan Ortak Geleceğimiz başlıklı raporda ilk kez ele alınan sürdürülebilir kalkınma kavramı günümüzdeki ihtiyaçların gelecek nesillerin ihtiyaçlarını karşılayabilme olanağından ödün vermeden karşılanabilmesi olarak tanımlanmaktadır (Can, 2017:139). BM 2030 sürdürülebilir kalkınma hedefleri arasında yoksulluğun sonlandırılması, sağlıklı yaşamın gerçekleştirilmesi, eğitimin niteliğinin artırılması, erişilebilir ve temiz enerjiye ulaşımın mümkün kılınması gibi hususları sıralamak mümkündür. Sürdürülebilir kalkınmanın gerçekleştirilmesindedöngüsel ekonomi, yeşil ekonomi ve mavi ekonomi modelleri uygulanan yaklaşımlar arasında yer almaktadır.

Sürdürülebilir kalkınmayı ölçmek amacıyla çeşitli yöntemler gerçekleştirilmektedir. Bunlardan biri de sürdürülebilir kalkınma endeksidir. Bu endeks ekolojik sürdürülebilirliği dikkate almadığından dolayı insani gelişme endeksinin bir eleştirisi olarak ortaya çıkmaktadır. İnsani gelişme endeksi yaşam beklentisi, eğitim ve gelir endekslerinin bir geometrik ortalaması olarak ele alınmaktadır. Sürdürülebilir kalkınma endeksi ise insani gelişme endeksine kişi başına karbon emiyonlarını ve maddi (material) ayak-izini (veya kaynak kullanımı) dahil etmektedir (Jason, 2020).

Bu çalışmada sürdürülebilir kalkınma ve döngüsel ekonomi ilişkisinin ampirik olarak test edilmesi amaçlanmaktadır. Çalışmanın ilk bölümünde

sürdürülebilir kalkınma ve döngüsel ekonomi ilişkisine dair literatüre yer verilirken, ikinci bölümde veri ve yöntem kısmına değinilmiştir. Üçüncü bölümde; uygulanan ampirik analizler neticesinde elde edilen bulgular açıklanmıştır. Son bölümde ise sonuç kısmına yer verilmiştir.

I. LİTERATÜR

Sürdürülebilir kalkınma ve döngüsel ekonomi ilişkisi, gerek döngüsel ekonominin sürdürülebilir kalkınmanın gerçekleşmesine katkı sağlaması gerekse döngüsel ekonominin atıkların yeniden kullanılması ve doğal kaynakların tahribatının azaltılmasına katkıda bulunması gibi nedenlerle literatürde ele alınan önemli konular arasında yer almaktadır. Literatür incelendiğinde, sürdürülebilir kalkınma ile döngüsel ekonomi arasında pozitif yönlü bir ilişkinin var olduğu sonuçlarına ulaşılmıştır. (Alonso-Almeida vd. (2020), Türkmen ve Kılıç (2020), Yıldız (2019), Yılmaz (2019), Önder (2018)). Buna karşın; sürdürülebilir kalkınmayı çok boyutlu olarak ele alan Jermstipparsert vd. (2020), kalkınmanın fonksiyel boyutu çerçevesinde ele alınan göstergelerin döngüsel ekonomi üzerinde negatif etkiye neden olduğunu ortaya koymaktadır.

Alonso-Almeida vd. (2020), sürdürülebilir kalkınma ve döngüsel ekonomi ilişkisini yapısal eşitlik modellemesi yardımıyla analiz etmişlerdir. Çalışmada, döngüsel ekonominin döngüsel tüketim ve pazarın rekabet gücünü olumlu etkilediği ve uzun vadeli sürdürülebilirliğin sağlanabilmesi için doğrusal ekonomiden döngüsel ekonomiye geçişin zorunluluk haline geldiği bulgularına ulaşılmıştır. Jermstipparsert vd. (2020), Malezya, Endonezya, Tayland, Singapur ve Filipinler’de 1995-2013 dönemi verilerini kullanarak sürdürülebilir kalkınma ve döngüsel ekonomi ilişkisini analiz etmişlerdir. Sürdürülebilir kalkınmanın fonksiyonel ve ekonomik boyutları kapsamında ele alındığı çalışmada, sürdürülebilir kalkınmanın fonksiyonel boyutu kapsamında ele alınan değişkenlerden sağlığa göre ayarlanmış yaşam beklentisi ile kaliteli su varlığı değişkenlerinin döngüsel ekonomi üzerinde olumsuz etkiye sahip olduğu bulgularına ulaşılmıştır. Ekonomik boyutta ise sürdürülebilir kalkınma ile döngüsel ekonomi arasında pozitif yönlü bir ilişkinin var olduğu görülmektedir. Türkmen ve Kılıç (2020), sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşabilmek için döngüsel ekonomi modelinin etkinliğine ilişkin literatür araştırması şeklinde gerçekleştirdikleri çalışmalarında; döngüsel ekonominin, ürünleri ve hammaddeleri maksimum fayda ve değerde tutmayı amaçlayarak sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşmayı mümkün kıldığına işaret etmektedirler. Ayrıca, çalışmada doğal kaynak verimliliğini dikkate alan yenilikçi iş modellerinin gerekliliği ortaya konulmaktadır.

Yıldız (2019), döngüsel ekonominin, sürdürülebilir kalkınmanın gerçekleşmesi için temel koşul olduğunu vurguladığı çalışmada; döngüsel ekonomi yaklaşımının geliştirilmesi için entegre atık yönetim hiyerarşisinin benimsenmesi gerektiğine ilişkin önerilerde bulunmuştur. Bunun yanı sıra; döngüsel ekonomiye ilişkin kamuoyu farkındalık düzeyinin artırılması gerekliliği ve geri dönüşümün yaşam tarzı haline getirilmesi için ödül-ceza sisteminin işlevsel hale gelmesi gerekliliği gibi bir takım önerilere yer verilmiştir. Yılmaz (2019), sürdürülebilir kalkınma ve döngüsel ekonomiyi ele alan çalışmaları bibliyometrik analiz yöntemiyle incelemiştir. İncelemeler neticesinde; döngüsel ekonominin sürdürülebilir kalkınmanın gerçekleşmesinde önemli bir yere sahip olduğu bulgularına ulaşılmıştır. Önder (2018), döngüsel ekonomi modelinin, mevcut ekonomik yapı içerisinde gerçekleştirilemeyen sürdürülebilir kalkınma yaklaşımına ilişkin arayışların bir sonucu olduğunu ortaya koymaktadır. Ancak bu modelin işlerlik kazanabilmesi için üretici ile beraber tüketicilerin, kamu sektörü ile beraber ise özel sektörün de modele ilişkin duyarlılığının artırılması gerektiği öne sürülmüştür.

Döngüsel ekonominin doğrusal ekonomiye kıyasla doğal kaynakların tahribatının azaltılması, atıkların yeniden kullanılabilmesine olanak sağlaması gibi katkıları, olumsuz çevresel etkilerin minimize edilmesine olanak tanımaktadır. Bu durum döngüsel ekonominin literatürde sıkça araştırılan konu haline gelmesini beraberinde getirmektedir. Yong (2007), Camacho-Otero vd. (2018), Geisendorf, & Pietrulla, F. (2018), İlhan (2021), Özsoy (2018).

Camacho-Otero vd. (2018) ve Geisendorf, & Pietrulla, (2018) çalışmalarında döngüsel ekonomiye ilişkin literatür analizine yer vermişlerdir. Camacho-Otero vd. (2018), inceledikleri çalışmalarda; döngüsel ekonominin tüketim ile olan ilişkisine olan ilginin arttığını tespit etmişlerdir. Döngüsel ekonomi modelinin etkin olarak uygulanabilmesi için üretimin yanı sıra tüketim kararlarında da modelin gerekliliklerinin yerine getirilmesi gerektiğine vurgu yapılmaktadır. Geisendorf, & Pietrulla ise döngüsel ekonomiye ilişkin daha net yönergeler geliştirilmesi konusunda önerilerde bulunmuşlardır. Özsoy(2018), çalışmada döngüsel ekonomiye ilişkin durumu Almanya özelinde ele almıştır. Almanya'nın döngüsel ekonomiye ilişkin uygulamalarda öncü ülke olması nedeniyle özellikle gelişmekte olan ülkelere döngüsel ekonomi yol haritalarını belirlemede rol model olması gerekliliği vurgulanmıştır. Almanya'da döngüsel ekonomi uygulamalarında dikkat çeken hususlar arasında ürün sorumluluğu yaklaşımının belirlenmesi, atığın önlenmesi, iyileştirilmesi ve yeniden kullanımındaki uygulamalar yer almaktadır.

İlhan (2021), çalışmada; döngüsel ekonominin çevresel sürdürülebilirliğinin sağlanması açısından doğal kaynakların korunması,

atıkların yeniden kullanılabilir hale getirilmesi, yenilenebilir enerjinin kullanılması gibi katkılar sağladığını ortaya koymaktadır. Yong (2007), Çin'in neden döngüsel ekonomi modelini teşvik etmeye çalıştığı ve döngüsel ekonomi modelinin nasıl uygulanması gerektiği sorularına cevap aradığı çalışmasında; doğal kaynaklar ve çevresel sorunları etkin şekilde çözebilmenin yolunun döngüsel ekonomiden geçtiğine işaret edilmektedir. Ayrıca, döngüsel ekonominin gelişebilmesi için enerji tasarrufu ve kirliliğin azaltılmasına ilişkin bir takım yönetmeliklerin ve döngüsel ekonomi yasasının hayata geçirilmesi gerektiği vurgulanmaktadır.

II. VERİ VE YÖNTEM

1995-2020 yılları arasında verilerine ulaşılabilen 28 OECD ülkesi için sürdürülebilir kalkınma ve döngüsel ekonomi arasındaki ilişki araştırılmaktadır. Döngüsel ekonomiyi temsilen üretilen ve işlenen belediye atıklarından geri dönüşüme tabi tutulanların yüzdesi, sürdürülebilir kalkınmayı temsilen ise sürdürülebilir kalkınma endeksi kullanılmaktadır. Tablo 1'de değişkenlere ilişkin detaylar bulunmaktadır.

Tablo 1. Değişkenlere ilişkin bilgiler

Değişken	Tanım	Kaynak
SK	Sürdürülebilir Kalkınma Endeksi	Jason(2020)
DE	Döngüsel Ekonomi- Üretilen ve işlenen belediye atıklarından geri dönüşüme tabi tutulanların yüzdesi	OECD

Panel nedensellik testi öncesinde değişkenlerin entegrasyon derecesinin belirlenmesi gerekmektedir. Bu bağlamda değişkenlere ilişkin yatay kesit bağımlılığı ve birim kök testi yapılmaktadır.

Yatay kesit bağımlılığı bir ülkede meydana gelen bir şokun diğer ülkeyi etkilemesi olarak tanımlanabilmektedir. Boş hipotez yatay kesit bağımlılığı yoktur şeklindedir. Pesaran tarafından önerilen yatay kesit bağımlılığı CD testi eşitlik 1'deki gibi hesaplanmaktadır.

$$CD = \sqrt{\frac{2T}{N(N-1)}} \left(\sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N \hat{\rho}_{ij} \right) \Rightarrow N(0, 1) \quad (1)$$

Burada T zaman boyutunu N ise yatay kesit(birey, hanehalkı, ülke...) sayısını göstermektedir. pise korelasyon katsayısını tanımlamaktadır(Pesaran, 2004).

Yatay kesit bağımlılığının olmadığı durumlarda birinci nesil testlere başvurulurken; olduğu durumlarda ise ikinci nesil testlere başvurulmaktadır.

İkinci nesil birim kök testlerinden yatay kesiti dikkate alan CADF testi ise ikinci eşitlik yardımı ile hesaplanmaktadır.

$$\Delta y_{it} = a_i + b_i y_{i,t-1} + c_i \bar{y}_{t-1} + d_i \Delta \bar{y}_t + e_{it} \quad (2)$$

Burada, boş hipotez serinin birim köklü olduğunu ifade ederken alternatif hipotez serinin seviyede durağan olduğunu göstermektedir(Pesaran, 2007).

Serilerin birinci farkta durağan olması durumunda serilerin uzun dönemde birlikte hareket edip etmediğinin değerlendirilmesi gerekmektedir. Yani bir başka ifade ile serilerde eşbütünleşmenin varlığı test edilmektedir. İkinci nesil eşbütünleşme testi olan Westerlund(2007) eşbütünleşme testinde boş hipotöz eşbütünleşme yoktur şeklinde iken alternatif hipotez eşbütünleşmenin var olduğunu göstermektedir. Bu testte G_a istatistiği zaman serisi boyutunun ($T < 32$) olduğu durumlarda gecikme uzunluklarına benzer parametrelere karşı daha duyarlı olduğundan boş hipotezi reddetmeme eğilimi taşımaktadır.

Canning ve Pedroni (2008) nedensellik analizi uzun dönemli bir nedensellik analizi olmakla birlikte bu testin avantajı ülkelere özgü sonuçları vermesinin yanı sıra ilişkinin yönü hakkında da bilgi vermesidir. $-\lambda_2/\lambda_1$ katsayısının işareti uzun vadeli etkiyi göstermektedir. λ ise dinamik hata düzeltme katsayısını göstermektedir. Burada boş hipotez nedenselliğin olmadığını, alternatif hipotez ise uzun dönemli bir nedensellik ilişkisinin varlığını göstermektedir.

III. AMPİRİK BULGULAR

Panel nedensellik analizi öncesinde yapılan önsel testlerden yatay kesit bağımlılığı ve birim kök testi sonuçları Tablo 2’de yer almaktadır.

Tablo 2. Değişkenlere İlişkin Önsel Testler

Değişken	Yatay Kesit	CADF Birim Kök Testi		
	Pesaran CD ist.	$Z[t\text{-bar}]$ (Seviye)	$Z[t\text{-bar}]$ (1. Farkı)	Sonuç
SK	73.896 (0.000)	-1.523 (0.064)*	-7.490 (0.000)	I(1)
DE	61.632 (0.000)	0.811 (0.791)	-4.819 (0.000)	I(1)

*, ** ve *** değerleri sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık seviyeleri göstermektedir.

Yatay kesit bağımlılığı testinde boş hipotez yatay kesit bağımlılığı yoktur şeklinde iken her iki değişken için de boş hipotezin reddedildiği yani yatay kesit bağımlılığının var olduğu görülmektedir. Bundan dolayı ikinci nesil birim kök

testlerinden CADF' ye başvurulmaktadır. Her iki değişkenin %5 önem seviyesinde bir birim kök içerdiği sonucuna varılmaktadır.

Tablo 3. Westerlund Eşbütünleşme Testi

İstatistik	Değer	Z değeri	P değeri
Gt	-4.473	-13.951	0.000
Ga	-10.841	0.841	0.800
Pt	-15.065	-4.525	0.000
Pa	-12.316	-2.978	0.001

Seriler ikinci nesil birim kök testlerinden CADF'ye göre birinci farkları alındıktan sonra durağan hale gelmektedir. Bu durumda seriler arasındaki eşbütünleşmenin varlığı ikinci nesil testlerden Westerlund(2007) eşbütünleşme testi ile test edilmektedir. Eşbütünleşme yoktur hipotezi güçlü bir şekilde Gt, Pt ve Pa istatistikleri tarafından reddedilmektedir. Bu çalışmada zaman serisi boyutu 32'den az olduğundan Ga istatistiğinin hipotezi reddetmeme eğilimi taşıdığı yöntem kısmında açıklanmaktadır. Bu durumda 3 istatistiğe göre de eşbütünleşmenin varlığının kabul edildiği sonucuna varılmaktadır.

Canning ve Pedroni nedensellik analizi sonuçları Tablo 4'de verilmektedir. Uzun dönemli nedensellik analizi sonuçlarına göre lambdaların oranı nedenselliğin işareti hakkında bilgi vermektedir. Döngüsel ekonomiden (DE) sürdürülebilir kalkınma endeksine (SK) doğru nedenselliğin bulunduğu ülkeler Belçika, Finlandiya, Macaristan, İrlanda, İtalya, Japonya, Kore, Letonya, Hollanda, Norveç, Portekiz, Slovenya, İspanya, İsviçre ve Birleşik Krallık şeklindedir. Döngüsel ekonomiden sürdürülebilir kalkınmaya doğru pozitif nedensellik Finlandiya, Macaristan, Japonya, Kore, Norveç, Slovenya ve İsviçre şeklindedir. Buna göre bu ülkelerde döngüsel ekonomideki olumlu gelişmeler sürdürülebilir kalkınmayı olumlu yönde etkilemektedir. Negatif nedenselliğin bulunduğu ülkeler ise Belçika, İrlanda, İtalya, Letonya, Hollanda, Portekiz, İspanya ve Birleşik Krallık şeklindedir. Bu ülkelerde ise döngüsel ekonomideki artışların sürdürülebilir kalkınma endeksini olumsuz yönde etkilediği sonucuna varılabilmektedir. Panelin geneli için ise Lambda- Pearson istatistiğine göre tüm panelde uzun dönemli nedenselliğin istatistiki açıdan anlamlı olduğu görülebilmektedir.

Sürdürülebilir kalkınma endeksinden döngüsel ekonomiye doğru yine Lambda-Pearson istatistiğine göre panelin geneli için istatistiki açıdan anlamlı uzun dönemli nedenselliğin varlığı belirlenmektedir. Sürdürülebilir kalkınmadan döngüsel ekonomiye pozitif nedenselliğin bulunduğu ülkeler Çek

Cumhuriyeti, Kore, Polonya, İsveç ve İsviçre'dir. Negatif nedensellik ise Danimarka ve Litvanya ülkelerinde bulunmaktadır.

Bu durumda çift yönlü pozitif nedenselliğin bulunduğu ülkeler Kore ve İsviçre'dir. Bu ülkelerde döngüsel ekonominin artışının sürdürülebilir kalkınmaya, sürdürülebilir kalkınmadaki pozitifliğin ise döngüsel ekonomiyi olumlu yönde etkilediği sonucuna varılabilmektedir. Negatif çift yönlü nedenselliğin bulunduğu ülkenin ise bulunmadığı dikkat çekmektedir.

Tablo 4. Panel Nedensellik Analizi Sonuçları

Ülke	DE=>SK	t-istat	p-değeri	SK=>DE	t-istat	p-değeri	(Y/X)	(X/Y)
	Lamd1			Lamd2			Lamd2/Lamd1/Lamd1 1 a2	
Avusturya	-0.074868	-0.850819	0.407423	-0.081135	-1.086270	0.111142	-1.083718	-0.922750
Belçika	-0.381669	-2.175621	0.048624**	-0.067117	-0.934561	0.365855	-0.175852	-5.686602
Çek C.	0.035632	0.269735	0.790272	-0.243775	-2.275326	0.034041**	6.841512	0.146167
Danimarka	-0.033693	-0.176416	0.862181	-0.265878	-2.130033	0.048075**	-7.891221	-0.126723
Estonya	-0.114954	-1.032114	0.314979	-0.249514	-1.720238	0.100826	-2.170548	-0.460713
Finlandiya	-0.297242	-3.001281	0.010214**	0.115653	0.489691	0.631936	0.389089	2.570107
Fransa	-0.235536	-1.402358	0.184234	-0.043117	-0.748633	0.466470	-0.183059	-5.462733
Almanya	-0.098143	-1.627519	0.127609	-0.022681	-0.248833	0.807103	-0.231101	-4.327121
Yunanistan	-0.016777	-0.150045	0.882869	-0.122585	-0.892629	0.387142	-7.306919	-0.136857
Macaristan	-0.332307	-2.203014	0.040136**	0.177408	0.649009	0.523716	0.533869	1.873118
İzlanda	0.270673	1.034564	0.335285	-0.505126	-1.071059	0.333097	1.866185	0.535853
İrlanda	-0.454142	-2.740073	0.016854**	-0.113581	-0.656178	0.523155	-0.250099	-3.998416
İtalya	-0.190153	-2.030078	0.063328*	-0.089007	-1.496479	0.158408	-0.468083	-2.136372
Japonya	-0.372471	-1.786825	0.089932*	0.048667	1.087598	0.290378	0.130661	7.653408
Kore	-0.421410	-3.011754	0.016769**	0.461594	2.010304	0.084328*	1.095355	0.912946
Letonya	-0.459900	-2.376951	0.030275**	-0.503152	-1.575889	0.133477	-1.094046	-0.914038
Litvanya	-0.280345	-0.969277	0.350096	-0.442515	-5.007414	0.000192***	-1.578466	-0.633527
Hollanda	-0.193662	-2.608860	0.017256**	-0.026486	-0.642782	0.527666	-0.136762	-7.311965
Norveç	-0.176394	-2.815170	0.014599**	0.001199	0.011986	0.990606	0.006799	147.0703
Polonya	0.066568	0.293041	0.773258	-0.498061	-3.460452	0.002990***	7.481977	0.133655
Portekiz	-0.273918	-2.546299	0.019713*	-0.043933	-0.640357	0.529210	-0.160389	-6.234851
Slovakya	-0.050958	-0.980476	0.339172	-0.052836	-1.384398	0.181490	-1.036848	-0.964461

Slovenya	-0.427424	-2.516204	0.025788**	0.031708	0.108591	0.915068	0.074183	13.48016
İspanya	-0.212900	-2.394910	0.029214**	-0.012051	-0.215232	0.832147	-0.056605	-17.66628
İsveç	-0.229845	-1.540008	0.140048	0.151082	2.048224	0.053894*	0.657322	1.521324
İsviçre	-0.114380	-2.184828	0.041634*	0.029090	1.743945	0.096520*	0.254324	3.931999
B.Krallık	-0.383458	-3.021650	0.007017***	-0.076202	-0.673807	0.508147	-0.198722	-5.032149
ABD	-0.200426	-1.053449	0.311322	-0.020262	-0.618836	0.547593	-0.101094	-9.891793

Panel sonucu	İstatistik	t-istat.	p-değeri
DE=>SK			
Lamda			
Pearson	136.2546		1.23E-08***
SK=>DE			
Lamda			
Pearson	96.86056		0.000577***

Not: *, ** ve *** değerleri sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık seviyelerinde değişkenler arasında nedensellik ilişkisinin varlığını göstermektedir

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Sürdürülebilir kalkınma hedeflerinin gerçekleşmesinde ekolojik dengeyi sağlamak için döngüsel ekonomi büyük önem arz etmektedir. Ülkeler bu bağlamda doğrusal ekonomi modelinden döngüsel ekonomi modeline geçmeyi tercih etmektedirler. Bu bağlamda döngüsel ekonomi ve sürdürülebilir kalkınma arasındaki ilişki merak uyandırmaktadır. Çalışmada 1995-2020 yılları arasında verilerine ulaşılabilen 28 OECD ülkesi için sürdürülebilir kalkınma ve döngüsel ekonomi arasındaki ilişki araştırılmaktadır. Döngüsel ekonomiyi temsilen üretilen ve işlenen belediye atıklarından geri dönüşüme tabi tutulanların yüzdesi, sürdürülebilir kalkınmayı temsilen ise sürdürülebilir kalkınma endeksi kullanılmaktadır. Çalışmada uzun dönemli nedensellik analizi gerçekleştirilmeden önce çeşitli önsel testler yapılmıştır. Uygulanan uzun dönemli nedensellik analizinin en büyük avantajlarından biri ilişkinin yönünü vermesi şeklindedir.

Panelin geneline göre hem sürdürülebilir kalkınmadan döngüsel ekonomiye hem de döngüsel ekonomiden sürdürülebilir ekonomiye doğru bir nedensellik ilişkisi söz konusu olmaktadır.

Döngüsel ekonomideki olumlu gelişmelerin sürdürülebilir kalkınmayı olumlu yönde etkilediği ülkeler Finlandiya, Macaristan, Japonya, Kore, Norveç, Slovenya ve İsviçre şeklinde sıralanmaktadır. Negatif nedenselliğin bulunduğu ülkeler ise Belçika, İrlanda, İtalya, Letonya, Hollanda, Portekiz, İspanya ve Birleşik Krallık şeklindedir. Bu ülkelerde, döngüsel ekonomideki artışların sürdürülebilir kalkınma endeksini olumsuz yönde etkilediği sonucuna varılabilmektedir.

Sürdürülebilir kalkınmadan döngüsel ekonomiye pozitif nedenselliğin bulunduğu ülkeler Çek Cumhuriyeti, Kore, Polonya, İsveç ve İsviçre'dir. Negatif nedensellik ise Danimarka ve Litvanya ülkelerinde bulunmaktadır.

Döngüsel ekonomi artışının sürdürülebilir kalkınmaya, sürdürülebilir kalkınmadaki pozitifliğin ise döngüsel ekonomiyi olumlu yönde etkilediği ülkelerin Kore ve İsviçre olduğu belirlenmektedir. Negatif çift yönlü nedenselliğin bulunduğu ülkenin ise bulunmadığı dikkat çekmektedir

KAYNAKÇA

1. Alonso-Almeida, M. D. M., Rodríguez-Antón, J. M., Bagur-Femenías, L., & Perramon, J. (2020). Sustainable Development and Circular Economy: The Role of Institutional Promotion on Circular Consumption and Market Competitiveness from a Multistakeholder Engagement Approach. *Business Strategy and the Environment*, 29(6), 2803-2814.
2. Camacho-Otero, J., Boks, C., & Pettersen, I. N. (2018). Consumption in the Circular Economy: A Literature Review. *Sustainability*, 10(8), 2758.
3. Can, F. (2017). Sürdürülebilir Kalkınmanın Yeni Boyutları. *International Journal Of Academic Value Studies*, 3(10), 138-146.
4. Canning, D., & Pedroni, P. (2008). Infrastructure, Long-Run Economic Growth and Causality Tests for Cointegrated Panels. *The Manchester School*, 76(5), 504-527.
5. Corona, B., Shen, L., Reike, D., Carreón, J. R., & Worrell, E. (2019). Towards Sustainable Development Through the Circular Economy—A Review and Critical Assessment on Current Circularity Metrics. *Resources, Conservation and Recycling*, 151, 104498.
6. Geisendorf, S., & Pietrulla, F. (2018). The Circular Economy and Circular Economic Concepts—a Literature Analysis and Redefinition. *Thunderbird International Business Review*, 60(5), 771-782.
7. Hickel, Jason. 2020. The Sustainable Development Index: Measuring the Ecological Efficiency of Human Development in the Anthropocene. *Ecological Economics*, 167.
8. İlhan A. (2021). Çevresel Sürdürülebilirlik Kapsamında Döngüsel Ekonomi Üzerine Bir İnceleme. Aslan, B. (Ed.), Uluslararası İktisadi ve İdari Bilimler Kongresi: Krizler, Belirsizlikler ve Arayışlar, Bingöl, 142-151.
9. Jermstipparsert, K., Pamornmast, C., & Sriyakul, T. (2020). Sustainable Development and Circular Economy: Functional vs. Economic Wellbeing in ASEAN. *Journal of Security & Sustainability Issues*, 10.
10. Türkmen, M. A., & Kiliç, F. (2020). Sürdürülebilir Kalkınma Anlayışına Yönelik Döngüsel Ekonomi Modeli. *Third Sector Social Economic Review*, 55(4), 2538-2556.
11. Önder, H. (2018). Sürdürülebilir Kalkınma Anlayışında Yeni Bir Kavram: Döngüsel Ekonomi. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (57), 196-204.

- 12.Özsoy, T. (2018). Döngüsel Ekonomi: Almanya'daki Durumun Bir Özeti. *Global Journal of Economics and Business Studies*, 7(14), 129-143.
- 13.Pesaran, M. H. (2004). General Diagnostic Tests for Cross Section Dependence in Panels. *CESifo Working Paper Series No. 1229; IZA Discussion Paper No. 1240*.
- 14.Pesaran, H.M. (2007). A Simple Panel Unit Root Test in the Presence of Cross Section Dependence, *Journal of Applied Econometrics*, 22(2): 265-312.
- 15.Rodriguez-Anton, J. M., Rubio-Andrada, L., Celemín-Pedroche, M. S., & Alonso-Almeida, M. D. M. (2019). Analysis of the Relations Between Circular Economy and Sustainable Development Goals. *International Journal of Sustainable Development & World Ecology*, 26(8), 708-720.
- 16.Schroeder, P., Anggraeni, K., & Weber, U. (2019). The Relevance of Circular Economy Practices to the Sustainable Development Goals. *Journal of Industrial Ecology*, 23(1), 77-95.
- 17.Suárez-Eiroa, B., Fernández, E., Méndez-Martínez, G., & Soto-Oñate, D. (2019). Operational Principles of Circular Economy for Sustainable Development: Linking Theory and Practice. *Journal of cleaner production*, 214, 952-961.
- 18.Westerlund, J. 2007. Testing for Error Correction in Panel Data. *Oxford Bulletin of Economics and Statistics* 69: 709–748.
- 19.Yıldız, Ş. (2019) Sürdürülebilir Kalkınma Anlayışı Kapsamında Döngüsel Ekonomi Yaklaşımı: Atık Yönetimi ve Sıfır Atık. *Sürdürülebilirlik: Ekonomik ve Sosyal Eğilimler*, Ed: Başar, E.E., Ağ, A. & Gülhan Ü., İmaj Yayınevi. 83.
- 20.Yılmaz, V. (2019). Sürdürülebilir Kalkınma Ve Döngüsel Ekonominin Bibliyometriği. *Enderun*, 3(2), 60-72
- 21.Yong, R. (2007). The Circular Economy in China. *Journal of material cycles and waste management*, 9(2), 121-129.

COVID-19 PANDEMİSİNİN ÖRGÜTSEL TASARIMA ETKİSİ

Zekeriya ŞAHİN

*Dr. Öğr. Üys. Milli Savunma Üniversitesi, Kara Harp Okulu,
İşletme ve Yönetim Bilimleri Bölümü, zshin2@msu.edu.tr
Orcid No: 0000-0002-2811-3264*

1. Giriş

Teknolojik yenilikler, değişen müşteri talepleri ve acımasız piyasa rekabeti günümüz iş çevresinin belirgin özelliğidir. 2000’li yıllarda teknolojiye hızlı gelişmeler, politik çalkantılar ve ekonomik belirsizlikler, şirket iflasları, yöneticileri yeni fırsatlar keşfederek, piyasa dalgalanmalarına karşı uyum sağlamaya ve piyasa değişikliklerine karşı hazırlıklı olmaya yönelik stratejiler geliştirmeye zorunlu kılmıştır. Tek bir stratejiye bağımlı kalarak piyasada konumunu güçlendirmek, türbülanslı çevrelerde firmalara gelecek garantisi vermemektedir. Firmaların sahip oldukları temel yetkinlikleri bugünkü önemli güçleri olsa da yarının güçsüzlüğü haline gelebilmektedir. Firmaların sürdürülebilir rekabet avantajı elde etmeleri, çevresel değişikliklere karşı uyum sağlayabilmesi ile dinamik yetenekler geliştirmelerine, çevik olmalarına bağlıdır.

Dünya genelinde bu zamana kadar yaşanmış olan tüm pandemiler, kaoslar ve ekonomik krizlerde olduğu gibi örgütsel tasarım yapılarını normal işleyiş düzeninin dışına itmektedir. Bu dönemlerde örgütler pandeminin yıkıcı etkilerinden olumsuz etkilenmemek adına örgütsel tasarımlarını dayanıklı bir şekilde kurmalıdırlar.

2020 yılı mart ayında Dünya Sağlık Örgütü (WHO) tarafından pandemi olarak nitelendirilen Covid-19 birçok örgütün iş yapış şekillerini değiştirmiştir. Pandemi sonucunda büyük ölçekli örgütlerin oluşturmuş oldukları tedarik zincirleri ve paydaşları ile kurdukları iletişim önemli ölçü de olumsuz etkilenmiştir. Covid-19 pandemisi ve benzeri durumlarda yaşanabilecek olumsuzluklarda örgütlerin ne kadar kırılgan tasarımlara sahip oldukları anlayışı ortaya çıkmıştır. Ancak her ne kadar işletmelerin kırılgan örgütsel tasarımlara sahip olduklarının belirtilmesinin yanı sıra bazı örgütlerde bu durumu kendi lehlerine çevirerek daha olumlu atlatmışlardır. Tüm örgütlerin aynı pandemi etkilerine maruz kalmış olmalarına rağmen örgütsel tasarımlarını en iyi şekilde yönetebilen işletmelerin daha çevik bir organizasyon oluşturabildikleri sonucuna ulaşılmıştır.

Ancak başarılı firmalara bakıldığında sadece çevik olmak yeterli değildir. Dinamik yeteneklerinin örgütsel bağlam çerçevesinde örgütün tamamında hakim olması, örgüt kültürünün birer parçası olması gerekmektedir. Başarılı firmalar, kendilerine güç sağlayan ve pazarda konumlarını belirleyen temel yetkinliklerini, mevcut bilgilerini, süreçlerini, kaynaklarını kullanarak verimlilik ve karlılık sağlarken, diğer taraftan geleceklerini düşünerek yeni fırsatlar arayan, bilgisini sürekli yenileyen ve geliştiren, yeni kaynaklar ve yetkinlikler oluşturan firmalardır. Her iki yeteneği birbirini tamamlayan ve her ikisi arasında

denge sağlayan, çift yönlü firmalardır. Bu iki yetenek arasındaki denge kurarak firmalar çevresel değişikliklere hazırlıklı olurlar (Birkinshaw ve Gupta, 2013).

Bu çift yönlülük sayesinde kısa vadede mevcut iş rutinlerinin sağladığı karlılık avantajına sahip olurken, geleceğe yatırım yapmak üzere esneklik ve risk alma kapasiteleriyle uzun vadede varlıklarını güvence altına almaktadırlar. Ancak, uzun vadede dinamik yeteneğe sahip olmak tek başına yeterli değildir.

Pandemi koşullarında örgütsel çift yönlülük kavramını örgüt kültürü olarak benimsemiş olan işletmelerin pandemiden çok daha az etkilendikleri görüşü ortaya çıkmıştır. Örgütsel çift yönlülük bu zamana kadar hep inovasyon kavramı ile bağdaştırılmıştır. Ancak pandemi ile örgütsel çift yönlülük kavramının örgütsel tasarım kavramı ile bağdaştırılması gerektiği ve örgütlerin tasarımı açısından oldukça önemli olduğu anlaşılmıştır.

Yönetim alanında örgütsel çift yönlülük genel olarak, mevcut kaynaklardan yararlanmak, iş süreçlerini ve modelini sürdürmek, mevcut pazarda mevcut müşteri portföyü ile varlığını sürdürmeyi içeren yararlanma yeteneği ile yeni yetkinlikler, fırsatlar, kaynaklar, iş modelleri aramayı içeren keşfetme yeteneğinin eş zamanlı olarak kullanılmasıdır. Çift yönlülüğün en çok kabul edilen tanımı **yararlanma ile keşif** arasında bir denge olmasıdır.

Belirtilen nedeler sonucunda tasarlanan çalışmanın ana problemini aynı sorunları yaşıyan farklı işletmelerin örgütsel tasarımlarına olan etkileri nelerdir şeklindedir. Ana problem çerçevesinde bu çalışmada Covid-19 pandemisinin örgütler üzerindeki potansiyel etkileri ve bu kapsamda örgütsel tasarım süreçlerine olan etkileri incelenmiştir.

2. Pandemi Tehdidi

Dünya Sağlık Örgütü (WHO), Çin’de yer alan Wuhan şehrinde 2019 yılının Aralık döneminde kendini gösteren pandemiden dolayı meydana gelen hastalığı Covid şeklinde adlandırmaktadır. Bunun yanında pandeminin yayılma sürecinin önemi ve öngörülen tedbirlerin uygulanmaması nedeniyle 12 Mart 2020 tarihinde Covid-19 pandemi kapsamına giren bir hastalık olarak kabul görmektedir. Pandemi basite indirgenecek bir konu olarak görülmemektedir. Doğru anlamda ifade edilmemesinden dolayı fazlası ile kaygı uyandırabilmenin yanında, gerçekleştirilen direncin bir yararının bulunmadığı algısından dolayı geniş kapsamlı yaşam kaybına neden olabilmektedir. Salgının gidişatını olumlu yöne çevirmek ait olunan ülkenin sağlık yaklaşımları ile yakından ilgilidir.

Bireylerin sosyal mesafe adı altında karşılıklı temasa girmemeleri konusu ile birlikte hayat standartlarının yanında iş dünyasının, eğitim ve öğretim metotlarının farklılaştığı, erişim, turizm ve hizmet alanı ile birlikte Gayri Safi Milli Hasıla ile işgücü oluşumunda iktisadi anlamda önemli ölçüde negatif

durumun yaşanacağı ifade edilerek, uluslararası boyutlarda bireylerin sağlıkları adına önemli bir risk oluşturacağı belirtilerek, tüm dünya insanlığı adına bir tehdit şeklinde ifade edilen pandeminin sonraki süreçlerde kişi devlet ve küresel seviyede farklılaşmanın nedeni olacağı da ifade edilmektedir.

Covid-19 pandemisi, diğer örneklerde de yaşandığı üzere, kişilerin küresel bağlamda kamu alanında sağlık açısından risk içeren bir durumu meydana getirdiği görülmektedir. Söz konusu virüsün oluşmasına meydan veren şartların yok edilmesi, bu tür yayılımların yinelenmesine engel olabilirken, sonraki evrelerde farklı bir pandemiye yönelik hassasiyetinin sürebileceği düşünülmektedir. Söz konusu duyarlılığın sonlandırılması, Covid-19'da da görüldüğü gibi, virüsü taşıyıcı işlevi bulunan bireylerin bu evrede gözetim altında tutulmasına bağlı olmaktadır.

Covid-19 gibi salgın durumlarının haricinde seri bir şekilde yayılması ve geniş kapsamlı birey kayıplarının oluşturduğu etkinin düzeyleri ile haberleşmeden erişime, iktisadi yaşamdan politik yaşama, kişisel hak ve hürriyetlerden kamu görevlerine değin bütün sektörlerde neden olduğu hasarın düzeyinin tam olarak saptanabilmesi mümkün olmamaktadır. Meydana gelebilecek hasarın ne ölçüde geliştiği ardından gelen evrede ve her bakımdan gözlemlendiği gibi küresel etkileşim açısından da bırakacağı etkileri ölçümlerde pandemi krizi bağlamında değerlendirilmektedir. Pandeminin neden olduğu krizin risk oluşturduğu kişisel ve milli oluşumlarla, hükümetlerle küresel yapının işlevine değin çok çeşitli etkileri görülmektedir.

3. Pandemi Döneminde Örgütsel Çift Yönlülük

3.1. Örgütsel Çift Yönlülük Kavramı

Yönetim alanında örgütsel çift yönlülük genel olarak, mevcut kaynaklardan yararlanmak, iş süreçlerini ve modelini sürdürmek, mevcut pazarda mevcut müşteri portföyü ile varlığını sürdürmeyi içeren yararlanma yeteneği ile yeni yetkinlikler, fırsatlar, kaynaklar, iş modelleri aramayı içeren keşfetme yeteneğinin eş zamanlı olarak kullanılmasıdır. Çift yönlülüğün en çok kabul edilen tanımı yararlanma ile keşif arasında bir denge olmasıdır. Alanda bu konuda ilk çalışma yapanlardan March'ta çift yönlülüğü bu şekilde tanımlamaktadır. Yararlanma tercih, iyileştirme, üretim, yürütme, verimlilik ve uygulama gibi unsurları içerirken; keşfetme, bilgi yaratımı ve gelecek fırsatların analizi gibi kavramları içermektedir. Bu iki yetenek arasında bir ödünleşme var gözükse de, mevcut kaynaklardan yararlanma pahasına yeni fırsatları arayan örgütler büyük olasılıkla bundan yarar elde etmeksizin tecrübe maliyetlerine katlanmak durumundadır. Bu örgütler sıklıkla getirisi olmayan yetkinlik ve geliştirilmemiş pek çok yeni fikir havuzuna sahip olacaktır. Keşfetme pahasına

mevcutlardan yararlanmaya devam etmek ise, kısa vadede getirisi olmasına ve verimliliği sağlamasına rağmen, uzun vadede belirsiz çevresel koşullarında başarısızlığa yol açacaktır.

Örgütlerin bu iki yeteneği nasıl yöneteceği, hangi faaliyetlere kaynak ayrılacağı, örgütün genel davranış biçimlerinin nasıl olacağı ve yöneticilerin değişen çevre koşullarında nasıl karar alacağı örgütün hayatta kalması ve sürdürülebilir rekabet avantajı sağlamasını belirleyecek olup, tercih edilecek stratejiye bağlıdır.

Örgütsel çift yönlülük kavramını yönetim alanına kazandıran ilk kişi olan Duncan (1976), örgütsel çift yönlülüğü firmanın kapasitesi olarak tanımlamıştır. Bu kapasite firmanın günlük işlemlerine ve hali hazırda birikmiş kaynakların avantajından yararlanmakla birlikte, firmanın giderek artan dinamik ve karmaşık dışsal çevreye uyum sağlaması ve rekabet avantajını geliştirmesine imkan sağlamaktadır.

Duncan bütünsel örgütsel çift yönlülüğe dikkat çekerken, March (1991) mevcut yetkinliklerden yararlanma kapasitesi ve yeni yetkinlikler keşfetme kapasitesi olarak ifade edilen örgütlerin kapasitesini öğrenmeyle ilişkilendirmiştir. March'ın 1991'deki çalışmasında özetlediği gibi, yeni kaynakların keşfedilmesi (exploration) ve mevcutların kullanılması (exploitation) arasındaki ayrım firmanın performansı üzerinde önemli sonuçlara yol açıp, firmanın davranış ve stratejisinde kökten farklılığa yol açmaktadır. Yeni yetkinlikler önemli ürünlerin piyasaya sunulmasını sağlayan tümüyle yeni bilgi, teknolojilerin araştırılması ve elde edilmesi anlamına gelirken, mevcut yetkinlikler, mevcut iş modelinin yürütülmesi, mevcut ürünlerin pazardaki konumunu güçlendirmek ve varolan bilgiyi geliştirmek anlamına gelmektedir.

3.2. Keşfetme ve Yararlanma Kapasitelerinin Dengelenmesi

Keşif ve mevcuttan yararlanmanın tamamlayıcı yararlarının ışığında, araştırmacılar bu faaliyetler arasında bir dengenin sağlanmasının hayatta kalma ve refahın anahtarı olduğunu öne sürmektedir (March, 1991). Keşfetme pahasına mevcuttan yararlanmayı öne çıkaran örgütler, optimal olmayan dengede sıkışıp kalmaktadır (Levinthal ve March, 1993) ve bu çevreye uyumu zorlaştırmaktadır. Benzer biçimde, yararlanma pahasına yeniyi araştırma çabasına giren örgütler mevcut fırsatları değerlendirmekten kaynaklanan faydaları elde etmeksizin tecrübe masraflarına katlanmak zorunda kalmaktadır (March, 1991).

Bir örgüt, mevcut varlığını sağlamak için yeterli bir biçimde mevcut kaynaklardan yararlanmalı ve aynı zamanda örgütün gelecekteki varlığını

sağlamak için de keşfe yeterli dikkati göstermelidir (Levinthal ve March, 1993). Bazı araştırmalar, keşif ve yararlanma arasındaki dengeye atıfta bulunarak, çift yönlülük kavramını kullanmış olsa da, (Rothaermel, 2004; Şimşek, 2009), Lavie, Stettner ve Tushman (2010) çift yönlülüğü eş zamanlı olarak yararlanma ve keşfin sadece bir yaklaşımı olarak önermektedir.

Kilit soru, keşif ve yararlanma arasındaki uyum uygun denge düzeyiyle ilgilidir. Bir bakış açısına göre yararlanma minimum tutulmalı ancak yeterli düzeyde olmalı, kalan kaynaklar keşfe yatırılmalıdır. Alternatif olarak, başka bir görüşe göre keşif, örgütün çoğunlukla yararlanmaya yatırım yaptığı sırada, bazı asgari eşikleri karşılayabilmelidir. Bazı çalışmalar örgütlerin keşif ve yararlanma faaliyetlerini eşit miktarlarda sürdürmeleri gerektiğini ileri sürmektedir. Bu çalışmalar uygun denge düzeyi için alternatif yaklaşımlar sunmasına rağmen, örgütlerin ayakta kalabilmesinin denge gerektirdiği, yararlanma ve keşfin net karışımının optimalini belirtmenin zor olduğu sonucuna varmıştır (Levinthal ve March, 1993).

Keşif ve yararlanma arasında bir dengenin sağlanması zordur. Çünkü bu iki faaliyet türünün sonuçları, değişkenliği, zamanlamaları ve örgüt içindeki ve dışındaki dağılımları farklıdır (March, 1991). Ya keşif ya da yararlanmayı desteklemek için kaynak tahsisinde var olan ödünleşmenin yanında, bu iki faaliyetin birbirini dengeleyen birbiriyle çelişen örgütsel rutinlerini de incelemek gerekir (Lavie ve Rosenkopf, 2006). Bir denge elde etme zorlukları göz önüne alındığında, bazı akademisyenler, denge kavramından denge kurma sürecine dikkat çekmiştir; bir örgütün, herhangi bir anda, keşif ve yararlanmanın fiili oranlarından bağımsız olarak, bir dengenin sağlanmasına yönelik çabalarına atıfta bulunmuştur (Birkinshaw ve Gupta, 2013; Tushman ve O'Reilly, 1996). Çoğu araştırma üstün örgütsel performans ve uzun dönem varlığını sürdürmek için keşif ve yararlanma arasında uygun bir dengenin olmasının önemli olduğunu belirtmesine rağmen, (March, 1991; Siggelkow ve Levinthal, 2003) akademisyenler ayrıca örgütlerin bu faaliyetleri dengelemeye çalıştıklarında ortaya çıkan içsel zorlukları da gözlemlemiştir (Eisenhardt ve Brown, 1998; Lavie ve Rosenkopf, 2006; Levinthal ve March, 1993; Tushman ve O'Reilly, 1996). Bu gözlem, örgütlerin bu hedefe ulaşip ulaşmadığına dair sorulara dikkat çekmektedir. Keşif ve yararlanmanın dengelenmesi ile ilgili literatürde bir gelişme olsa da, örgütlerin keşif ve yararlanmayı dengelemesi gerektiği yönündeki normatif varsayımlar ile diğer taraftan ve eldeki aktiviteyi güçlendiren davranışsal eğilimler arasında hala bir çelişki vardır (Lavie ve Rosenkopf, 2006). Yine de çoğu akademisyen, uygun keşif ve yararlanma düzeylerinin, örgütün misyonu, baskın mantığı ve endüstri koşullarına bağlı olduğunu iddia etmektedir (Lavie ve Rosenkopf, 2006; March, 1991). Örgütün

strateji ve çevresel koşullarındaki değişiklik, yararlanma ve keşfin düzeyi ile ilgili gerekli ayarlamayı gerektirir (Auh ve Mengüç, 2005).

Sonuç olarak, günümüzde mevcutlardan yararlanmaya yönelik güçlü eğilimler sergileyen örgütler, zaman içinde dengeye doğru yönelen önemli keşif çabalarına girebilmektedir. Doğal yol bağımlılıklarına ve atalet basınçlarına karşı koymak, zaman içinde keşif ve yararlanma arasındaki dengeyi korumak için keşif ya da mevcuttan yararlanmaya sürekli yatırım yapılması gerekmektedir.

3.3. Pandemi Döneminde Örgütsel Çift Yönlülük Kültürü

Çift yönlü örgüt kültürü yukarıda açıklandığı üzere, teoride yararlanma ve keşif yeteneklerinin eş zamanlı uygulanmasıdır. Birçok araştırmacı teoriye katkıda bulunmakla beraber çift yönlü örgüt kültürünün fiiliyatta nasıl uygulandığının netleştirmek adına örnek olay çalışmaları daha kalıcı bilgi sunmaktadır.

Uygulayıcı olarak, BNP Paribas Fortis'in Transversal Portföy Yönetimi başkanı Antonio Nieto Rodriquez yararlanma ve keşif kavramlarını anlatmak ve yürütmek için etkin anlamlar geliştirmek zorunda kalmıştır. Örgütsel çift yönlülük kavramını, iki farklı iş modelleri arasında gerginlik olarak tanımlamıştır. İşletmeyi değiştirmeye karşı, işletmeyi yönetmek (Rodriquez vd., 2014).

İşletmeyi Yönetmek: Operasyon, satışlar, müşteri hizmetleri ve finans gibi temel süreçleri içermektedir. Herhangi bir firmada elde edilen cironun büyük kısmı iş yürütme faaliyetlerinden elde edilmektedir. İş yürütme firmayı ayakta tutmakta, işi yürütme bırakılırsa firma varlığını kaybetmektedir. İş yürütmenin odağı kısa zamanlıdır, amaçlar esasen ticari, finansal ve performans kökenlidir. Amaçlar verimlilik, üretkenlik, hızla ilgilidir, işletmeyi yönetmek teoride yararlanma terimine karşılık gelmektedir.

İşletmeyi Değiştirmek: Örgütün geleceğini tasarlamaktır. Tüm inisiyatifleri, projeleri ve stratejik ve taktik programları içermektedir. Örgütler genellikle paralel olarak çalışan yüzlerce ve binlerce inisiyatife sahiptir. İş değiştirmek, örgütler için gelecek değeri yaratmaktadır. Amaçlar genellikle daha stratejik ve vizyona daha yakındır fakat yararları sadece orta ve uzun vadede elde edilebilmektedir. Operasyonel amaçlardan daha az somut ve nicelikseldir. Bu hedefler, işletmenin büyümesini ve kârlılığını önemli ölçüde artıracak şekilde dönüştürmeyi amaçlamaktadır ancak son derece risklidir ve faydaların elde edileceğine dair kesin bir kanıt yoktur. Akademik açıdan bu bir keşiftir.

Üst düzey yöneticilerin uygulamada karşılaştıkları temel sorun, aynı anda her iki boyuta odaklanmanın çok zor olmasıdır. Kısa vadeli hedeflere çok fazla

odaklanıldığında, piyasa koşulları geliştikçe rekabet artacaktır. Diğer taraftan çok fazla iş değiştirmeye odaklanılırsa, daha iyi gelecek umuduyla bugünün feda edebilmesi söz konusu olacaktır.

Tek bir boyutta başarılı olmak aynı zamanda son derece zordur. Manuel Hensmans ve arkadaşları 1984'ten 2003'e kadar 20 yıllık bir süre içinde halka açık en büyük İngiltere şirketlerinin 215'ini araştırmıştır. İlk önce uzun dönem boyunca firmaların işlerini nasıl iyi yürütebildiklerine bakmışlardır. 215 adet firmanın sadece 28'inin sektörlerinin sınırında 20 yıl boyunca tutarlı bir şekilde performans gösterebildiklerini, bu 28'in sadece üç tanesinin, 20 yıl boyunca sürekli olarak performans gösterirken büyük stratejik değişiklikler yapabildiği sonucuna varmışlardır (Rodriquez vd., 2014). Bu durum aslında pandemi dönemlerinde işletmelerin örgütsel tasarımlarını en iyi şekilde yönetebilemeleri için başvurmaları ve kültür olarak edinmeleri gereken yaklaşımlar olarak düşünülmektedir.

Rodriquez'in işletmeyi yönetmek ve işletmeyi değiştirmek olarak nitelendirdiği iki farklı iş modeli aslında akademik literatürde mevcutlardan yararlanma ile keşif olarak adlandırılan örgütün iki farklı yeteneğini ifade etmektedir. Gibson ve Birkinshaw'un adaptability ve allignment olarak kavramsallaştırdığı eşgüdüm-ahenk ve uyuma denk gelmektedir (Rodriquez vd., 2014).

4. Çift Yönlü Örgüt Kültürü Ve Dinamik Örgütsel Kurallar İlişkisi

Çift yönlülük dinamik bir yetenektir. Teece'in (2007) orijinal tanımıyla dinamik yetenek, firmanın hızlı değişen çevrelere karşı içsel ve dışsal yetkinliklerini yeniden yapılandırma, inşa etme ve entegre etme yeteneğidir. Dinamik yetenekler, operasyonel yetenekleri değiştirmeyi ve geliştirmeyi, ilgili taraflar için en azından tatmin edici bir performans altında müşterileri memnun etmek için kullanılan yetenekleri oluşturur (Teece, 2007). Çift yönlülük bu yönüyle dinamik örgütsel kurallardan birisi olan stratejik tatmin ilkesiyle bağlantılıdır. Stratejik tatminde, tek bir hedefin maksimizasyonu yerine her hedef için memnuniyet seviyelerinin en azından olmasıdır. Bu ilke kendiliğinden hedeflenen çıktı arasında dengenin de gözetilmesini sağlar.

Çift yönlü örgüt kültürünün önemli bir unsuru olan paylaşılan vizyon, örgüt üyelerine bir amaç ve yön duygusu sağlar ve gevşek bir şekilde birleştirilmiş bir sistemi bir arada tutmaya ve tüm bir organizasyonun entegrasyonunu teşvik etmeye yardımcı olur (Weick, 1990). Bu nedenle, özellikle, çeşitli fırsatlar ortaya çıktığında, sınırlı örgütsel kaynaklar olduğunda, paylaşılan vizyon, örgütsel kaynak değişimi ve entegrasyonu için bir sınırlayıcı mekanizma olarak görülebilir. Sınırlayıcı mekanizma özelliğiyle paylaşılan vizyon, örgüt içinde ne

yapılması veya yapılmaması gerektiği yönündeki kılavuz görevi gören dinamik örgütsel kuralların işlevselliğini artırmaktadır. Çünkü paylaşılan vizyon olmaksızın, bir firmanın gerçekliği, örgütü farklı yönlerle doğru çeken son derece hevesli ve kararlı kişilerle nitelendirilecektir. Paylaşılan vizyon, girişimci kaynakları yaygın olarak tanınan fırsatlara yönlendirir ve bir firmanın bunları tam olarak yararlanma kapasitesini arttırır. Bu yönüyle dinamik örgütsel kuralların kaynak yarar ilkesinin uygulanmasına zemin yaratır. Paylaşılan vizyon, bireylerin örgütle olan ilişkisini yansıtır ve onlara iyi çalışan olma gerekçelerini sunar ve bu nedenle paylaşılan vizyon, bireysel hedeflerini ve eylemlerini kolektif hedef ve eylemlere indirgeme istekliliğini arttırır (Leana, Harry ve Buren, 1999).

Dinamik yeteneklerin gelişimi için en önemli mekanizma: süreçler, yol bağımlılığı, öğrenme ve tecrübe edinmedir (Zolla,2002). Dinamik yeteneklerin gelişimi, firmaların heterojenliğine katkıda bulunmaktadır. Dinamik yeteneklerin kilit unsurları arasında, bir işletmenin tasarlandığı temel yöntem olan öğrenmeye ve yeniliğe yönelik örgütsel süreçlerin yanı sıra zaman içinde firmaların yatırım tercihlerini bildiren karar çerçeveleri ve sezgisel bilgiler yer almaktadır. Çift yönlülük de dinamik yetenek olup, dinamik yeteneklerin temel yapıtaşları içerisinde bulunan sezgisel bilgiler de dinamik örgütsel kurallara denk gelmektedir.

Çift yönlülük, örgütün yapısında yerleşik kurallar ve uygulamaları tarafından beslenir. Örgütün dayandığı ve tasarımındaki temel ilkeler örgütün kimliğini, karakterisliğini oluşturur. O'Reilly ve Tushman gibi bu çalışmada da dinamik yeteneklerin örgütün kültürüne yansıdığı, üst yönetimin kararlarında tezahür ettiği, mevcut varlıkları yeniden uyarlama ve gelişen tehditler ve fırsatlara karşılık vermek üzere ihtiyaç duyulan yeni beceriler geliştirmek gerektiğinde ekolojik uyumu sağladığı düşünülmektedir. Ancak O'Reilly ve Tushman'ın ürün geliştirmeyi dinamik yetenek olarak değerlendirmesi düşüncesine katılmamaktadır. Zira, ürün geliştirme iyi kurulmuş bir rutindir. Operasyonel bir yetenektir (Zahra vd., 2006). Kaynak miktarını değiştirme ve ürün geliştirme için dinamik yetenek olarak görülebilir.

Bilgi yönetimi ve kültür tek başına bugünün iş çevresinde üstün performansı ve firma yenilikçiliği yaratmaz. Ürün yaşam döngüsünün ömrünün kısılması ve teknolojilerin giderek daha fazla taklit edilmesiyle birlikte, firmanın kalite yeterliliklerinin geliştirilmesiyle bilgiyi yönetmek de bir rekabet avantajı kaynağı olarak ortaya çıkmaktadır. Bilgi yönetiminin tüm avantajları, kaynak kombinasyonlarının ve kalite sonuçlarının süper katkı değerinden gelir.

Çift yönlü örgüt kültürleri, kalite-rekabet kabiliyetini büyük ölçüde etkilemektedir. Yeni ve mevcut ürünler, hizmetler ve pazarlar için entegre

bilgiyi yönetmek, öğrenmeyi, bilgiyi, süreçleri ve çıktıları belirleyen ve şekillendiren kalite boyutuyla ilgilidir. Böylece niteliğe dayanan örgütsel kural ve ilke ile hareket eden firmaların yenilikçilik performansları da gelişir.

Çift yönlü örgüt kültürü, firmanın kıt kaynaklarının yeni ürün ve fırsatların arayışına mı yoksa mevcut yetkinliklerin, işlerin geliştirilmesine mi tahsis edileceğini belirleme ve bunlar arasında denge kurmaya veya her iki faaliyeti tamamlamaya rehberlik eder. Bu yönüyle, dinamik örgütsel kuralların ilkelerinden olan kaynak devamlılığının gerçekleşmesine de yardım eder. Çift yönlülük keşfetme ve yararlanma faaliyetleri arasında görece denge içermek suretiyle firmalara, düşük getiriden, sınırlı kaynaklarını anlamsız ve faydasız yatırımlara ayırmaktan kaçınma imkanı sağlar.

Dinamik örgütsel kuralların ilkelerinden biri olan fayda yığını, bir örgütsel sinerjinin geliştirilmesinin bir yöntemidir, aynı faaliyette çok yönlü, karşılıklı yararlar elde etmektir. Geleneksel ekonomizasyonda sinerjilerin geliştirilmesi yaklaşımı, çıktılarda paralel bir düşüş olmadan girdilerin azaltılmasını içerir. Fayda yığnında ise, bu tek bir faaliyetten çok yönlü faydaları eş zamanlı üretmektir. Bu içeriğiyle, dinamik örgütsel kurallardan birisi olan fayda yığını, çift yönlü örgüt kültürünün çok yönlülüğü ve bağlamsallığı ile ilişkilidir

Dinamik örgütsel kuralların beşinci ilkesi değer katkısıdır. Bu ilke paydaşlara diğer rakiplerden farklı olarak kattığı değerle ilgilidir. Değerlilik hem ihtiyacın hem de katkının bir işlevidir. Bu tasarım ilkesi, firmaya katkı sağlamak için yararlanmanın gerekçesi ve gerekliliği ile ihtiyacı olanlara yardım etme hedefini bütünleştirir. Uygulamada bu, daha fazla ihtiyacı olanlara işletmeye katkıda bulunarak fayda sağlama fırsatı tanımayı içermektedir. Değer katkısı dinamik örgütsel kuralına sahip firmalar örgütsel çeşitliliğe, yeni fıkirlere ve pazardaki gelişmelere daha açık olurlar.

5. Sonuç

Firmalar varlıklarını sürdürebilmek için teknolojik ve diğer dönüşümlere karşı uyum sağlamak zorundadır. Sürdürülebilir odaklı firma olmak sadece çevresel, sosyo etik ve ekonomik çevrelerde rekabet amaçlarını gerçekleştirmekle sağlanmamakta, aynı zamanda tasarlanan örgütlerinde belirgin, başarılı yetenek sergilemeyi gerektirmektedir. Bu durum pandemi ile direkt olarak ilişkilendirilebilmektedir. İş dünyasında mükemmellik elde etmek ve pandemiden en iyi şekilde sorunsuz çıkabilmek için yenilik performansını ve rekabeti artırmak için önkoşul olup örgütler, günümüzün küresel semtinde örgütsel yeniden yapılanma ve dijital dönüşümün bir parçası olarak dinamik rekabetçi yetenekler geliştirmelidir. Bu bağlamda, çevresel değişimin hızının öngörülemediği, pandemi gibi türbölanslı çevrelerde firmalar varlıklarını

sürdürmek ve uzun süreli rekabet avantajı elde etmek için dinamik yeteneklerden biri olan çift yönlü kültüre sahip örgütsel tasarım sürecine ihtiyaç duymaktadır.

Örgüt tasarım sürecine rehberlik edecek tasarım ilkeleri olarak her ne kadar farklı teorisyenler tarafından farklı kavramlar ile ifade edilse de, dinamik bir örgüt tasarım sürecinin ilkeleri olarak **“üretken ve heuristik kurallar”** olarak tanımlanan dinamik örgütsel kurallar alanda gerek tek başına kavramsal düzeyde gerekse çift yönlülük veya çift yönlü örgüt kültürü ile firma performansı ya da firma yenilikçiliği ile ilişkilerini ele alan çalışmalara rastlanılmamıştır.

Pandemi koşullarında örgütsel çift yönlülük kavramını örgüt kültürü olarak benimsemiş olan işletmelerin pandemiden çok daha az etkilendikleri görüşü ortaya çıkmıştır. Örgütsel çift yönlülük bu zamana kadar hep inovasyon kavramı ile bağdaştırılmıştır. Ancak pandemi ile örgütsel çift yönlülük kavramının örgütsel tasarım kavramı ile bağdaştırılması gerektiği ve örgütlerin tasarımı açısından oldukça önemli olduğu anlaşılmıştır.

Yönetim alanında örgütsel çift yönlülük genel olarak, mevcut kaynaklardan yararlanmak, iş süreçlerini ve modelini sürdürmek, mevcut pazarda mevcut müşteri portföyü ile varlığını sürdürmeyi içeren yararlanma yeteneği ile yeni yetkinlikler, fırsatlar, kaynaklar, iş modelleri aramayı içeren keşfetme yeteneğinin eş zamanlı olarak kullanılmasıdır. Çift yönlülüğün en çok kabul edilen tanımı yararlanma ile keşif arasında bir denge olmasıdır.

Belirtilen nedenler sonucunda tasarlanan çalışmanın ana problemini aynı sorunları yaşayan farklı işletmelerin örgütsel tasarımlarına olan etkileri nelerdir şeklindedir. Ana problem çerçevesinde bu çalışmada Covid-19 pandemisinin örgütler üzerindeki potansiyel etkileri ve bu kapsamda örgütsel tasarım süreçlerine olan etkileri incelenmiştir.

Çift yönlü örgüt kültürü iletişimi temel alan, özümseme kapasitesi ile dış çevrede bilgiyi alıp özümseme ve örgüt içinde içselleştirerek, müşteri taleplerini ve değişen çevre koşullara anında cevap verebilme özelliği sayesinde müşteri odaklı yenilikçilik paradoksunu yönetilebilir hale getirip yenilikçiliği mümkün kılmaktadır.

KAYNAKÇA

1. Auh, Sei veMengüç, Bülent, (2005). Balancing Exploration and Exploitation:the moderating role of competitive intensity,*Journal of Business Research*, 58, 1652-1661.
2. Birkinshaw, Christina ve Gupta, Kamini, (2013). Clarifying the distinctive contribution of ambidexterity to the field of organizations studies, *Academy of Management Perspectives*, 27,287-298.
3. Duncan, Robert, (1976).*The Ambidextrous Organization:Designing Dual Structures for Innovation, The Management of Organization Design: Strategies and Implementation*, New York:North Holland.
4. Eisenhardt, Kathleen ve Brown, Shona, (1998).*Competing On the Edge*, Boston, MA:Harvard Business.
5. Lavie, Dovev ve Rosenkopf, Lori, (2006). Balancing exploration and exploitation in alliance formation, *Academy of Management Journal*, 49, 797-818.
6. Lavie, Dovey, Stettner, Uriel ve Tushman, Michael, (2010). Exploration and Exploitation Within and Across Organizations, *The Academy of Management Annals*, 4, 109-155.
7. Leana, Carrie, Harry, Jane ve Buren, Van, (1999). Organizational social capital and employment practices, *Academy of Management Review*, 24, 538-555.
8. Levinthal, Daniel ve March, James, (1993). The Myopia of Learning, *Strategic Management Journal*, 14, 95-112.
9. March, James, (1991). Exploration and Exploitation in Organizational Learning, *Organization Science*, 2, 71-87.
- 10.Rodriquez, Paul, Hechanova, Regina ve Ma, Ma, (2014). A Study OF Culture Dimensions, Organizational Ambidexterity, and Perceived Innovation in Teams, *Journal of Technology Management and Innovation*, 9, 21-34.
- 11.Rothaermel, Deeds, (2004). Exploration and exploitation alliances in biotechnology:A system of new product development, *Strategic Management Journal*, 25, 201-221.
- 12.Siggelkow, Nicolaj ve Levinthal, Daniel, (2003). Temporarily divide to conquer:centralized,decentralized, and reintegrated organizational approaches to exploration and adaptation, *Organization Science*, 14, 650-669.
- 13.Şimşek, Zeki, (2009). Organizational Ambidexterity:Towards a multilevel understanding, *Journal of Management*, 46, 597-624.

14. Teece, David, (2007). Explicating dynamic capabilities: The nature and microfoundations of (sustainable) enterprise performance, *Strategic Management Journal*, 28, 1319-1350.
15. Tushman, Michael ve O'Reilly, Charles, (1996). The Ambidextrous Organization: Managing Evolutionary and Revolutionary Change, *California Management Review*, 38, 23-36.
16. Weick, Orton, (1990). Loosely coupled systems: a reconceptualization, *Academy of Management Review*, 15, 203-223.
17. Zahra, Shaker, Sapienza, Harry ve Davidson, Peter, (2006). Entrepreneurship and dynamic capabilities: A review, model and research agenda, *Journal of Management Studies*, 43(4), 917-955.
18. Zolla, Winter, (2002). Deliberate learning and the evolution of dynamic capabilities, *Organization Science*, 13, 339-361.

THOMAS STEVENS'IN BİSİKLETLERİ İLK DÜNYA TURUNDA MÜHİM BİR DURAK: İSTANBUL

Zeynep İSKEFİYELİ

*Doç. Dr. Sakarya Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi,
Tarih Bölümü, Öğretim Üyesi, Sakarya/TÜRKİYE
ORCID: 0000-0002-3841-815X*

1886 yılında bisikletle dünya turunu tamamlayan ilk kişi Thomas Stevens oldu. Büyük tekerlekli “Penny-Farthing” bisikleti, yazı aletleri, birkaç parça kıyafet, çeşitli edevatlar ve tabancasıyla 13.000 milin yani 20.000 km’in üzerinde pedal çevirmeyi ve Amerika Birleşik Devletleri, Avrupa ve Asya’yı tek başına geçmeyi başardı. Bu gerçekten inanılmaz bir başarıydı. Günümüzde, GPS, aşınmaz lastikler, yağmur geçirmez çantalar, amortisörlü gidon, ergonomik malzemeler, vites ve özellikle internet üzerinden ulaşılabilen tüm güncel bilgilerin varlığına rağmen böyle bir seyahat hala çılgınlık olarak kabul edilirken Thomas Stevens, zamanının tüm zorlukları içinde dünya turunu tamamlamayı başardı (Pinzuti, 2015).

1880’in başlarında Amerikalıların çoğu için bile bisiklet yalnızca maceraperestlerin ilgisini çeken geçici bir heves olarak görülüyordu. Halk arasında *yüksek tekerlekli* veya *kemik kıran* olarak isimlendirilen bu bisikletlerin ön tekerleği çok büyük, arka tekerleği ise çok daha küçüktü ve sürmesi zor hatta son derece tehlikeli idi. Henüz Amerika’da dahi birçok yerde bisiklet kullanmaya uygun yol yoktu. En büyük dezavantajı, minimum taşıma kapasitesiydi. Çanta için yer yoktu ve Stevens çok az eşya taşıyabili. Fazla su ve neredeyse hiç yiyecek taşıyamıyordu. Kaynaklarını yerel halktan temin etmesi gerekiyordu ve bu yüzden yabancıların nezaketine bağımlıydı. Harita olmadan, dil bilmeden bu kadar ülkeden nasıl geçtiğini tahayyül etmek gerçekten çok zor. Bu inanılmaz bir başarıydı ama Stevens’in yolculuğu bir macera hikayesinden daha fazlasıydı (Porter-Taylor, 2013). Seyahatinin Amerika’daki en büyük bisiklet üreticisi tarafından finanse edildiği göz önüne alındığında, Stevens ve bisikleti dünyanın geri kalanı için Batı modernizmini yakından görme fırsatı, adeta dünya çapında büyük bir reklam kampanyasıydı.

Thomas Stevens, 24 Aralık 1854’te Londra yakınlarında Berkhamsted/Hertfordshire’de William ve Ann Stevens’in oğlu olarak dünyaya geldi. Mütevazı bir İngiliz bakkalın çocuğu olan Stevens’in en çok istediği şey okyanusun ötesine geçmek ve Amerika’ya gitmekti. Babası 1868’de Missouri’ye çalışmak için gittiğinde onu aileden ve dükkândan sorumlu olarak bırakmıştı. Ancak bu genç Thomas’ın hayallerinin gerçekleşebilme ümidini arttırdı. Stevens’in annesi ciddi bir şekilde hastalandıktan sonra babası İngiltere’ye dönmek zorunda kalınca hayallerini bir süreliğine ertelemek zorunda kaldı. Stevens daha sonra Amerika’ya kendi başına gitmeyi teklif ettiğinde babası başlangıçta onun bu teklifini reddetmesine rağmen oğlunun yolculuk için gerekli parayı biriktirdiğini görünce gitmesine izin verdi. Böylece, 1871 yılında 17 yaşındaki Stevens üvey kardeşi ile Amerika’ya doğru yola çıktı (Koss, 2010: 12; Outing, 1887: 183-184; Herringshaw, 1888: 424-425). Stevens’in macerası böylece başlamış oldu.

Sonraki 4 yıl boyunca Amerika'nın batısında farklı yerlerde çeşitli işlerde çalıştı. Wyoming eyaletinde demiryolu fabrikasında çalıştıktan sonra ve Laramie'de yarı zamanlı gazetecilik yaptıktan sonra Colorado madeninde bir iş buldu. Amerika'yı bisikletle dolaşma fikrine kapıldığında 30 yaşındaydı (Docevski, 2017). Her şey 1884'te Stevens'in kendine bir Penny-Farthing/yüksek teker bisiklet almasıyla başladı. 1884 yılının Nisan ayında, hiç bisiklete binmemiş olmasına rağmen, San Francisco'dan New York'a tüm ülkeyi dolaşmaya karar verdi ve Pope şirketinin San Francisco acentesinden 50 inç siyah emaye kaplamalı bir Standart Columbia satın aldı. San Francisco'daki Golden Gate Park'ta yeni aldığı yüksek tekerli bisikleti sürmeyi öğrendi. Birkaç hafta pratik yaptıktan sonra Stevens gezisine hazırды (Jamieson, 2015: 34). Thomas Stevens ilk olarak Nisan-Ağustos 1884'te San Francisco'dan Boston'a Amerika kıtasını en batısından en doğusuna kadar bisikletle geçtiği 5 aylık bir yolculuk ile insanların dikkatini çekti. Daha önce hiç bisiklete binmediği gerçeğinin yanı sıra, yolculuğun ne kadar süreceği, hangi rotalarda seyahat edeceği ve yolculuğunun parasını nasıl ödeyeceği hakkında muhtemelen çok fazla bir fikri yoktu. San Francisco'dan ayrıldığında, birikimlerinin çoğunu bisikletine harcamıştı. San Francisco Körfezi'ni geçerken dünyayı dolaşmayı gerçekten planlayıp planlamadığı ya da sadece Amerika kıtasını geçmeyi mi umduğu belli değildi (Porter-Taylor, 2013).

Macara yazarlığı büyüyen bir işti ve Stevens, San Francisco'dan ayrılmadan yaklaşık on yıl önce Jules Verne'in, büyük bir başarı elde eden kitabı *Around the World in 80 Days/Seksen Günde Devriâlem* 1873 yılında yayınlanmıştı. Böylesi bir seyahat fikri pek çok kişinin aklına yer etmişti. Daktilo ile yazı yazan ilk romancı olarak anılan Mark Twain, başarılı seyahat günlüklerini bu yıllarda yazıyordu. Gazeteler ve gelişmekte olan dergiler, keşif ve maceralarda ilkleri yapan kaşiflerin başarılarını ayrıntılarıyla anlatan makaleler yayımlıyorlardı. Thomas Stevens bunun yeni bir kariyer bulmak için en iyi ve belki de son şans olduğunu düşünmüş olabilir. Hiç bisiklete binmemişti ve profesyonel yazı yazmayı hiç denememişti ama her şeyin mümkün görüldüğü bir çağda yaşıyordu.

Tüm hazırlıklarını tamamladıktan sonra çantasına biraz para, yedek kıyafetler, çadır ve yatak örtüsü olarak kullanacağı bir yağmurluk, yazı malzemeleri, biraz ilaç ve İngiliz Bull-dog marka küçük bir cep tabancası ile bisikletine binerek (Tatarsky, 2016: 38; Jamieson, 2015: 34), 22 Nisan 1884'te saat 8'de San Francisco'dan ayrılarak büyük dünya turuna başladı. Yolculuğa başlangıcını Thomas Stevens şu şekilde anlatıyordu: "*Zaman zaman hırslı bisikletçiler tarafından Amerika'yı okyanustan okyanusa geçmek için çeşitli girişimlerde bulunuldu. Peki ya dünyanın etrafını dolaşmak? Bu soruya*

verilebilecek en makul cevap, bir hayalperestin gerçekleştirilemez planı olurdu. Bununla birlikte, başarının ilk temel şartı, şüpheli bir kamuoyunun nüktedanlıklarına hiçbir şey söylememek için eleştirilere göğüs gerecek kadar kendine güvenmektir. Böylece, 22 Nisan 1884 sabahı saat 8’de kendimi ve 50 inçlik bisikletimi San Francisco ile Oakland arasında gidip gelen Alameda isimli feribotun güvertesinde buldum...” (Stevens, 1887: 2).

Stevens bu suretle başladığı yolculuğunda ilk olarak Sacramento’ya ulaştı ve ondan sonra Sierra Nevada Dağları’ndan Nevada, Utah ve Wyoming’e geldi. Haziran ayı ortalarından itibaren Stevens’in bisikletle yolculuk haberi Amerika’nın yerel gazetelerinde yer almaya başladı. Bu ilk haberlere göre Thomas Stevens bisikleti ile San Francisco’dan Cheyyene, Wyoming’e yaklaşık 1,500 mil yol kat etmişti. *The Superior Times* gazetesinin *Chicago Tribune*’den naklettiği habere göre Thomas Stevens bisikletle şöhret arıyordu. Habere göre 22 Nisan’da San Francisco’dan yola çıkan Stevens, New York’a kadar bisiklet sürmeye kararlıydı. Amacı zafer ve muhtemelen kazanç elde etmek olan Stevens aynı şekilde dünyayı da bisikletle dolaşmak ve maceralarını bir kitap haline getirmek istiyordu. 18 Haziran 1884 tarihinde Omaha’da iken yazdığı bir mektubu *Outing*’in Eylül sayısında yayımlandı. “Uzak Batı’da Bisiklet Sürmek” başlığı altında San Francisco’dan California’ya oradan da Osmanlı başkentine doğru bisikletle bir yolculuğa çıkan Thomas Stevens’in günlüğünden bir kesit yer alıyordu. Thomas Stevens, 4 Temmuz sabahı birkaç günlük dinlemeyi hak ettiğine inandığı Chicago’ya ulaşmayı başardı.

22 Nisan 1884’te San Francisco’dan Columbia marka yüksek teker bisikletiyle yola çıkan Thomas Stevens 103 gün sonra 6,000 kilometre yok kat ederek 4 Ağustos’ta Boston’a ulaştı. Kitabında Boston’a varışını şu şekilde anlatıyordu: “4 Ağustos günü öğleden sonra saat 2’de Boston’a geldiğimde Atlantik’in vahşi dalgalarına, Pasifik’in üzgün dalgalarının ne söylediğini fısıldadım. Bu mesajı iletmek için 103 buçuk gün önce çıktığım yolculukta 3,700 mil pedal çevirmem gerekti. 1884-85 kışını New York’ta geçirerek *Outing Magazine* ile tanıştım ve Amerika’daki gezimle ilgili taslak çizimlere yardım ettim. 1885 ilkbaharında derginin özel muhabiri olarak dünya turuna kaldığım yerden devam edeceğim.” (Stevens, 1887: 90). Kendisinden önce başkaları da aynı işi yapmaya teşebbüs etmiş, ancak California ile Missouri Nehri arasındaki kayalık dağlar, çorak çöller ve köprülü dereleri geçerken karşılaşılan zorluklar onları geri döndürmüştü.

Stevens Boston’a ulaştığında hedefideartmıştı; Amerika’yı bir uçtan bir uca geçme başarısı onu dünyayı dolaşmaya devam etmeye ikna etti. Kararında, Pope Bisiklet Şirketi’nin sahibi ve Stevens’inkullandığı bisikletin de üreticisi olan Albay Albert Pope’un desteği de etkili olmuştu. Pope şirketi yedi yıl önce

kurmuştu ve bisikletleri için pazarı genişletmenin yollarını arıyordu. Kısa süre önce, bisikletlerin ve açık hava etkinliklerinin faydalarını tanıtmak için aylık bir dergi olan *Outing*'i yayınlamaya başlamıştı. Stevens'in *Outing* dergisine dünya turu ile ilgili yazacağı özel makaleler masraflarını karşılayacaktı (Porter-Taylor, 2013). Albert Pope için Thomas Stevens hem kendi ürettiği Columbia bisikletinin dünya çapında reklamını yapmak, hem de şirket bünyesindeki *Outing* dergisinde merakla beklenen bu gezi notlarını yayımlamak bir taşla iki kuş vurmak anlamına geliyordu. Pope, Thomas Stevens'in sahip olduğu Standard Columbia modelini daha gelişmiş Columbia Expert ile değiştirdi (Jamieson, 2015: 36). Her ne kadar Stevens bir gazete muhabirine "*Herhangi bir bisiklet reklamı yapmıyorum sadece sahip olduğum bisikleti kullanıyorum*" dese de yaptığı seyahati detayları ile anlattığı ve 1887 yılında yayımladığı "*Around The World on a Bicycle: From San Francisco to Teheran/Bisikletle Dünya Turu: San Francisco'dan Tahran'a*" isimli kitabını¹ Albert Pope'a ithaf etmişti. Kitabın iç kapak sayfasına şöyle yazacaktı: "*Bu kitap, Bisikletle Dünya Turu'nun yapılmasını mümkün kılan finansal desteği sağlayan, girişimci ruhu ve cömertliği ile yazara güvenen Massachusetts, Boston'dan Albay Albert A. Pope'a hürmetle ithaf olunmuştur.*" 1884-1885 kışını New York'ta geçiren Stevens gezisinin geri kalanı için mali desteği de temin ettikten sonra 9 Nisan'da Chicago'dan önce İngiltere'ye, ardından Fransa, Almanya, Avusturya, Macaristan ve İstanbul'a doğru pedal çevirdi. Yolculuğu boyunca yaşadığı maceraları içinde Stevens için en etkileyici olanı Osmanlı coğrafyasında gezip gördükleriydi.

Osmanlı Başkenti'ne Doğru Doğu'da Bisiklet Sürmek

Stevens'in Avrupa'daki yolculuğu ilginç değildi. Yazıları, tamamlanan kilometrelerin, tüketilen yiyeceklerin, ziyaret edilen yerlerin ve ara sıra tanıştığı insanların anlatıldığı standart seyahat günlükleri gibiydi. Çoğu büyük şehirde yeni kurulan bisiklet kulüpleri onu karşılamış ve yolun bir kısmında ona eşlik etmişlerdi. Viyana'dan yaklaşık on gün sonra Tuna Nehri'ni geçerek Macaristan'a gelen Stevens, böylece bir eşiği geçmiş oldu, artık Batı'yı terk ediyordu. Arkasında bıraktığı Batı'yı Doğu'yla karşılaştırmaya olan ilgisi, yolculuğunun geri kalanında da devam etti. Zamanın pek çok Batılısı gibi

¹ Thomas Stevens'in "*Around The World on a Bicycle: From San Francisco to Teheran*" isimli kitabı Ömer Ögünç tarafından 2009 yılında "*San Francisco'dan Tahran'a Bisikletle Dünya Turu*" adıyla tercüme edilmiştir. Thomas Stevens, *San Francisco'dan Tahran'a Bisikletle Dünya Turu*, Çev. Ömer Ögünç, Pozitif Yayınları, İstanbul, 2009.

Stevens da bir bakıma Oryantalistti. Stevens'in gezisinin XIX. yüzyıla özgü Oryantalist klişelerin birçoğunu pekiştirdiği aşikâr olsa dazaman zaman bunları değiştirdiği ve meydan okuduğu örnekler de vardı. Pek çok gezginin Batı'nın üstünlüğü ve Doğu'nun geri kalmışlığı anlatımlarının dışında Stevens, Doğu'nun farklı bölgelerindeki halklar ve kültürler arasında önemli farklılıklar olduğunu vurguluyordu. Stevens sık sık *“Asyalı aklı”* aşağılarken, Doğuluların cömertliği ve konukseverliğini överken de aynı derecede coşkulu olabiliyordu. Doğuluları geri kalmışlıkları nedeniyle kesinlikle eleştirirken, tanıştığı kişilerin Doğu ile Batı arasındaki keskin ayrımlara meydan okuyan birçok olumlu özelliğini de itiraf ediyordu. Birden fazla vesileyle yazdığı gibi, *“Bence insan doğası dünyanın her yerinde hemen hemen aynı”* diyordu (Porter-Taylor, 2013).

Thomas Stevens Osmanlı topraklarına ayak bastığında, daha önce seyahat ettiği yerlerden farklı olarak Müslümanların yoğun olarak yaşadığı bir coğrafyada kendini bulmuş oldu. Bu, onun için oldukça farklı bir deneyim olacaktı. *“Yakın zamana kadar tamamen ‘unspeakable Türk’ (adı ağza alınmaz/konuşmaya değmez Türk)’ün hâkimiyeti altındaki topraklarda ilerliyorum... Henüz ‘gizemli örtülü kadını’ fazla görmedim”* diyordu. Bu sözler onun Batı'daki Türk imajından etkilenmiş olduğunun kanıtıydı. *“Rumeli boyunca Haç'ın yavaş yavaş azalması ve buna bağlı olarak Hilal'in yükselişi her yerde belirgindir. Hristiyan unsurlar şimdi çoğunlukta ve Türk yetkililer içişlerinde önemsiz bir role sahip... Son yıllarda genel bir toplanma ve sessizce geriye dönüş yaşanıyor. Günümüzde bütün bir Müslüman köyün toplanıp Sultan'ın yerleşebilmeleri için toprak verdiği Anadolu'ya göç etmeleri çok nadir bir durum değildir.* (Stevens, 1887: 197)” diyerek Osmanlı'nın Balkanlardan hüznü çekilişine değiniyordu. Yolun büyük kısmının Osmanlı'nın refah dolu günlerinde muhteşem bir anayol olan şose ile kaplanmış olduğunu, ancak şimdi azalan trafik ve Rumeli demiryolunun yakın olması dolayısıyla yabani otlar ve deve dikenleri ile kaplı olduğunu yazıyordu.

Thomas Stevens Osmanlı'nın Başkenti İstanbul'da

Thomas Stevens Rumeli'den Edirne'ye oradan da Osmanlı'nın başkenti İstanbul'a doğru yoluna devam etti. Yol boyunca karşılaştığı meraklı kalabalıkların kendisine sürekli olarak “bin, bin!” ve “sür, sür!” şeklinde tezahüratlar yaptıklarını anlatıyordu. *“Bir saat sonra, sağ tarafta Marmara Denizi'ni ilk kez gördüğüm için mutluyum ve Dieppe'den ayrıldığımdan beri ulaşamadığım bir lüks olan ılık ve berrak dalgaların üzerinde eğleniyorum... Sahil, kum ve minik deniz kabuklarından oluşuyor, ılık dalgaları kristal kadar berrak ve bir kıtayı baştan başa bisikletle geçen iki aylık bir turdan sonra*

Marmara'ya ilk dalışım şimdiye kadar yaptığım en keyifli banyo oldu'' diyordu (Stevens, 1887: 219). Engebeli kayalıklar ve kumlu sahiller boyunca bisikletiyle ilerleyen Stevens küçük sevimli bir liman olan Silivri'den İstanbul'a doğru gidiyordu. Dalgalandan buğday tarlaları, üzüm bağları ve incir bahçeleriyle dolu yemyeşil yamaçlar ile denizin cam gibi pırlıtsı eşliğinde yoluna devam etti. Hava iyice kararmaya başladığında İstanbul'un kubbe ve minarelerinin uzaktan görünmeye başladığını söyleyen Thomas Stevens gece vakti giren bir yabancı için Osmanlı başkentinin şaşırtıcı bir şehir olabileceğini düşündü. Liverpool'dan beri ulaşmak için 2,500 mil pedal çevirdiği büyük hedefi artık gözlerinin önündeydi, yulaf demetini kendine yastık yaparak geceyi geçirdi. Stevens, Osmanlı başkentine geldiğinde Ramazan ayı idi. Minareleri süsleyen, mahyalarla İstanbul en güzel halindeydi. *"Ramazan boyunca her gece İstanbul'daki her minareyi aydınlatan parlak ışıkları büyük bir memnuniyetle inceledikten sonra uykuya dalıyorum ve gökyüzünün tadını çıkarıyorum. Bir haftadır geçirdiğim en güzel gece uykusu bu, Ramazan ışıklarıyla alay eder gibi uzaklarda gökyüzündeki binlerce lamba yanıp sönüyor."* diyordu (Stevens, 1887: 221).

Ertesi sabah Thomas Stevens, Osmanlı başkentinin kıvrımlı sokaklarından Galata ve Beyoğlu'na bağlanan köprüye ulaştı. Liverpool'daki başlangıçtan sadece iki ay sonra, 2 Temmuz 1885 Perşembe sabahında İstanbul'a ulaşmıştı. Sonu gelmeyen "bin, bin!" ısrarları karşısında onları memnun etmek için bisiklete binip Galata Köprüsü'nden karşıya geçti. Bu şehirde kendisine nazik bir şekilde yardımcı olan ve İngilizce bilen arkadaşlar bulmakta gecikmeyecekti. Onu, İngiliz bir hanımın işlettiği Galata'daki Ticaret Odası Otel'i'ne yönlendirdiler. Temmuz ve ağustosun sıcak dönemlerinde İstanbul'da kalmaya karar veren Stevens, böylece rotasını da şekillendirmeyi planlıyordu.

İstanbul'da daha önce Asya'ya seyahat deneyimleri olan İngilizlerle tanışmayı ve Hindistan'a giden en iyi rota konusunda kendisine fikir vermelerini umuyordu. *"Bisikletimi yerleştirip odama bakarken Avrupa ve Amerika'yı geriye doğru gözden geçiriyorum ve neredeyse yolculuğumun yarısına gelmiş gibi hissediyorum. Liverpool ile İstanbul arasındaki mesafe tam olarak 2,500 mil, böylece San Francisco'dan itibaren 6,000 milin üzerinde bir yol yapıyor. Geride kalan ve gidilecek mesafe düşünüldüğünde yolun yarısına az kalmış, ancak yolculuğun asıl zorlukları hala beni bekliyor. Avrupa yolculuğum genel olarak keyifli bir yolculuk oldu ve İngilizce konuşan hiç kimsenin bulunmadığı iç kesimlerde dil eksikliğim yüzünden biraz zor durumda kalsam da her zaman işlerimi halledecek kadar kendimi ifade edebildim. Türkiye'nin iç kesimlerinde, bir gezgin için Fransızca bilmenin gerekli olduğu kabul edilir, ancak bu dili tam olarak bilmek yetkililerle ve diğer insanlarla*

sohbeti mümkün kılarak işleri daha kolay hale getirecek olsa da buraya kadar iyi bir şekilde geldim.” (Stevens, 1887: 222-223). İstanbul hakkındaki ilk izlenimlerini ise şu sözlerle aktarıyordu: “Birisi, İstanbul’u görmenin bütün Doğu’yu görmek olduğu söyledi, sokaklarda ve çarşılarda karşılaştığım farklı kostümlere ve insanlara bakılırsa bu söz kesinlikle çok yanlış değil. İstanbul tarihi kadar coğrafi konumuyla da doğal olarak dünyanın en kozmopolit şehirleri arasında ön sıralarda yerini alıyor ve işlek caddeleri dolduran kalabalıklar, elbiselerinde kırıksıklık olamayan zarif insanlardan, koyun postu kıyafetleri ile dolaşan yarı vahşi insanlara kadar her çeşit insana ev sahipliği yapıyor.” (Stevens, 1887: 223).

İstanbul’da yaşanan Ramazanayı hakkında da bilgi veren Thomas Stevens, *“Ramazan tüm hızıyla devam ediyor ve tüm gerçek Müslümanlar akşam saat 8’de top patlayıp orucun bittiği ilan edilene kadar gün boyunca tek bir lokma yiyip içmiyorlar”* diyordu. Yaz mevsiminin kavurucu sıcak günlerinde sabahın erken saatinden akşam 8’deki top sesine kadar hiçbir şey yiyip içmediklerini, hatta kavrulmuş dillerinin ucunu ıslatacak kadar bile su dudaklarından geçmediğini söylüyor ve *“gerçek Müslümanlar”* diyerek hayretle anlatıyordu. Ramazan ayı boyunca akşam saat 8 ile 9 arasında bazı sokak ve çarşılar en canlı görünümelerini sergilerken, bey ve paşaların müdavimi olduğu en üst sınıf lokantalardan, sokaklardaki yiyecek satıcılarına kadar hepsinin telaşla işlerini yaptıklarını tasvir ediyordu. Ramazan ayının 15. günü Sultan ve imparatorluğun önde gelenlerinin Topkapı sarayında yer alan kutsal emanetleri ziyaret ettiklerini aktarıyordu (Stevens, 1887: 228).

İstanbul’daki kaldırımların darlığından şikâyet eden Stevens, tüccarlar mallarını ve kahvehaneler müşterilerini oturttuğu için yayaların haklarının göz ardı edildiğini söylüyordu. Kaldırımlar bu şekilde işgal edildiği için yayaların kaldırım taşlarına inip çıkarken bolca egzersiz yapmış olmalarından başka bir faydasının olmadığını vurguluyordu. Kahvehanelerde içilen Türk kahvesinden ve ikram edilen Türk lokumlarından bahseden Stevens bir akşam nargile içmenin zevkini araştırma işine giriştiğini fakat daha yarısını içmeden tadının geliştirilmesi gerektiğine karar verdiğini söylüyordu. İstanbul ile ilgili en zahmet veren şeylerden birinin de bozuk para kıtlığı olduğunu anlatıyordu. Ana caddelerin bile yetersiz aydınlatıldığını, dükkân ve kahvehanelerin önündeki gaz lambaları dışında ara sokakların karanlık olduğunu söylüyordu. Misafir olarak gidilen evin kapısı önünde çıkarılan ayakkabılardan her Batılı gibi o da şikâyet ediyordu. Müslüman Türk kadınlarının giyimlerinden, sadece gözlerinin gözüktüğü yaşmaklardan söz eden Stevens, fazla güzel olmayan bir hanımefendinin bu sayede daha gözde olan kız kardeşiyle toplum içinde eşit görünmesini sağladığı için yaşmak takmayı hayırsever bir gelenek olarak

tanımlıyordu. Tramvay, vapur ve tüm toplu taşıma araçlarında tahta veya kanvas ile ayrılmış hanımların kullanıma özel bölmelerde Türk kadınlarının yaşmaklarını çıkarıp sigara içebildiklerini belirtiyordu (Stevens, 1887: 223-226). 12 Temmuz Pazar günü, Türk topçu birliğindeki bir İngiliz eşliğinde Kadıköy'e geçerek Asya topraklarına gerçekleştirdiği ilk ziyaretini uzun uzadıya anlatıyordu. Kayıkla karşıya geçerken gördüklerinden ve Türklerin batıl inançlarından söz eden Stevens, Kadıköy'e ulaştıklarında Türk paşalarının her isteklerinin yerine getirilmesi konusunda amirane hareket ettiklerini yakından görme fırsatı bulduğu bir olayı naklediyordu.

Nihayet İstanbul'da konakladığı süre içinde Ramazan ayı bitip bayram geldiğinde Thomas Stevens İstanbul'da yaşanan Ramazan Bayramı'nı da detaylarıyla şu ifadelerle aktarmaya çalışıyordu. *"Bugün Ramazan'ın son günü ve pazartesi günü otuz günlük oruç ve ibadetin özverisini telafi etmek için üç günlük Bayram başlıyor. Devlet daireleri ve işyerleri kapalı, herkes yeni kıyafetler giyerek bayrama katılıyor. Bir arkadaşım boğazda vapurla Karadeniz'in girişine kadar gezintiye çıkmayı teklif etti... Tarabya'da en göze çarpanları İngiliz ve Fransız olmak üzere farklı büyükelçilerin yazlık evleri var. İngiliz elçisinin geniş arazisi en güzel şekilde teraslanmış ve açıkça kraliyet ailesinin ikametgahı için bile uygun... Yavaş yavaş yaklaştıkça, şehir, sanki binlerce güzel sakinini taklit ederek, güzelliğini yaşmak arkasına saklıyormuş gibi, buğulu bir örtünün arkasına gizlenmiş gibi görünüyor. Minareler ve kuleler, pek çok ulustan gemilerin direkleri sisin üzerinde yükseliyor ve batan güneşin en zengin renklere boyadığı gökyüzüne zarif desenler çiziyordu."* (Stevens, 1887: 231-232).

18 Temmuz 1885 Cumartesi sabahı henüz yeni biten bayramla ilgili olarak camide yapılacak törene katılmaya giden Sultan II. Abdülhamid'i görme fırsatı bulan Thomas Stevens bu kısa anı şöyle anlatıyordu: *"Birkaç dakika içinde Sultan'ın yaklaştığı muhteşem alaca gri atlara binmiş sokaklarda çılgınlar gibi koşan yarım düzine Çerkes süvarisinin ortaya çıkmasıyla duyuldu. Sonra padişahın annesi ve haremın önde gelen kadınlarını taşıyan dört kapalı araba geldi. Bir dakika sonra yavaş yavaş ilerleyen bu esnada etrafındaki herkese ve her şeye büyük bir dikkatle bakan atlı muhafızlar belirdi. Arkalarındanmükemmel bir şekilde parıldayan altın örgüler ve süslemeler içinde muhteşem bir şekilde giyinmiş bir adam geliyordu. Hemen arkasından padişahın arabasını takip eden etrafı bir kovan yakınındaki arılar gibi imparatorluk arabasının etrafını dolaşan küçük bir yaya ve atlı grup vardı. Özellikle yaya olanlar oraya buraya koşturuyor, çitlerin üzerinden çevik bir şekilde atlıyor ve bahçelerden geçiyorlardı. Güzergâh boyunca pusuya yatmış olabilecek tehlikeli her şeyi ortaya çıkarmaya ve yok etmeye kararlı gibiydiler.*

Sadece bir anlık bakış da olsa padişahın yüzünü görme amacıma ulaştım...” (Stevens, 1887: 232-233). Henüz Anadolu’da ayrılıkçı Ermenilerin isyan dalgası başlamadığından olsa gerek Stevens’in Sultan II. Abdülhamid’e dair hiçbir olumsuz ifadesi yoktur. Aksine onu bir anlığına da olsa görebilmenin adeta mutluluğu ile yaşadıklarını aktarmaktadır. Sultanın arabasının etrafında dönüp duran atlıların yanı sıra bir subayın ansızın önünde belirip elinde tuttuğu geniş bir kâğıdı açmasıyla bu bakışının sadece bir an sürdüğünü söylüyordu. Stevens’in ziyaretinden çok değil 5 yıl sonra Ermeni isyanlarının birbiri ardına patlak vermesiyle Sultanın Batı’daki imajı menfi yönde gelişecek, sürekli ve dozu artan bir şekilde yakışsız ve tahkir edici sıfatlara maruz kalacaktı.

Stevens yaşmaklı Türk kadınlarından, Kapalıçarşı ve İstanbul esnafından, kahvehanelerden, balıkçılardan, Ayasofya ve Sultanahmet camilerinden, Anadolu ve Rumeli hisarlarından, Tarabya’daki yazlık evlerden, Galata’nın kalabalığından, sırtlarında 300 kilo kadar yükke sokakta yürüyen hamallardan, su ve karpuz satıcılarından hâsılı İstanbul’a ait pek çok ayrıntıdan bahsediyordu. Osmanlı başkentinde bir hafta bile geçirmeden yangına ve İstanbul itfaiyesinin çalışmalarına nasıl tanık olduğunu anlatıyordu. Büyükkada’ya yaptığı seyahatini de okuyucuları ile paylaşıyordu.

Stevens, İstanbul’u bu suretle gezip dolaşmakla birlikte bir yandan da gezinin geri kalanı için hazırlıklarını tamamlıyordu. Gezi için bir bisiklet çadırı yapmıştı. Galata’daki yerli bir ayakkabıcıya yumuşak deriden bir çift Çerkes ayakkabısı yaptırmıştı. Bu ayakkabının şimdiye kadar giydiği tüm ayakkabılardan daha iyi olduğunu söylüyordu. Üsküdar’dan İzmit, Ankara, Erzurum ve daha ötesinde İran sınırına kadar gideceği güzergâhları belirterek Türk yetkililerden yol için izin tezkeresi almak için başvuruda bulundu. Buraya gelinceye kadar yanında taşıdığı bull-dog tabancayı da İstanbul’da bırakmak zorunda kaldığını anlatıyordu. Zira Avrupalı mermilere uydurmak için Viyana’da götürdüğü bir silah tamircisinin elinden çıktığından beri tabancanın tutukluk yaptığını söylüyordu. Bunun yerine Smith&Wesson marka bir tabanca ile İngiliz konsoloslüğünden tabanca taşımaya dair bir tezkere almıştı. *“Anadolu’daki askeri yetkililerin Smith&Wesson’a el koymak isteyeceklerini duyduğum için İngiliz konsolosundan tabanca taşımama özel izin veren bir tezkere aldım. Yine de sonradan yaşadığım olaylar bu önlemimi gereksiz çıkardı. Çünkü Anadolu’daki hükümet görevlilerinden daha kibar, yardımsever ve efendi insanlarla karşılaşmadım”* diyordu (Stevens, 1887: 247-248). Stevens’in yol için yaptığı hazırlıklarından biri de Türk liralardan bez kaplı düğmeler yaparak bunları normal düğmelerin yerine dikmesi olmuştu. Böylece yol boyunca karşılaşabileceği hırsız ve eşkıyalara karşı önlemini almış oluyordu.

Thomas Stevens'in bu ihtiyatlı tutumlarının sebebi daha sonraki satırlarından anlaşılıyordu: “*İstanbul gazeteleri 10 Ağustos Pazartesi günü Üsküdar'dan yola çıkacağını duyurdu. İstanbullu pek çok beyefendiden Üsküdar'ın dışında faaliyet gösteren bir eşkiya çetesinin bu haberi şehirdeki adamları sayesinde mutlaka öğrendiği konusunda dostça uyarılar aldım. Aslanın ağzına doğrudan yem olmamak için başlangıç yerini İzmit'ten yapmak istiyorum.*” (Stevens, 1887: 249-250). Stevens yolculuğunun geri kalanını Asya'dan başlatmak için Üsküdar yerine İzmit'i seçmiş oluyordu. Stevens hazırladığı küçük bisiklet çadırına ek olarak birkaç tane jant teli, bir parça lastik dolgu ve arka teker için fazladan bir lastik almış, bu lastiği küçük, sağlam bir iple ön dingilin etrafına sarmıştı. Çadır, yedek iç çamaşırları, bir kutu mermi ve küçük bir şişe dikiş makinesi yağı almıştı. Ayrıca yazı malzemeleri, birkaç ilaç ve küçük eşyalar ile bir çift ince ayakkabıyı da deri çantasına yerleştirdikten sonra yola çıkmaya hazırıldı.

Thomas Stevens'in bisikletiyle Osmanlı topraklarında olduğu devrin gazetelerinden *Tarık*'e de haber konusu olmuştu. “*Velosiped ile Devr-i Alem*” başlıklı haberde Thomas Stevens isimli bir Amerikalının tekerlekleri ayakla çevrilen velosiped denilen bir arabaya binmiş olarak San Francisco'dan New York'a gelerek oradan vapur ile İngiltere'ye geçtiği ve Avrupa üzerinden seyahat ederek Dersaadet'e ulaştığı yazıyordu. Stevens'in bundan sonra Üsküdar'dan İzmit'e ve oradan Ankara ve Yozgat veyahut Tokat üzerinden Erzurum'a gideceği belirtiliyordu. Eğer kendisinin seyahatine Rus memurları tarafından bir engel çıkarılmaz veya seyahati ertelenmez ise Tebriz ve Tahran üzerinden Afganistan'a ve Hindistan'a ve mümkün olur ise Çin'e kadar gidecek ve sonra Japon ülkesine geçip orasını da ziyaret ettikten sonra gemi ile başlangıç yeri olan Amerika'ya San Francisco şehrine dönmüş olacaktı. Söz konusu haber kupürünü Stevens kitabında da paylaşmıştı (Stevens, 1887: 249). Gazetede yer alan bir başka haber de ise Thomas Stevens isminde yabancı bir seyyah çelebi Selanik yolu ile İstanbul'a gelmişti. Üstelik yan yana olmayıp, arka arkaya ve bir hizada bulunan iki tekerlek üzerindeki bir oturağa oturmakta ve düşmeden uzun mesafeler kat edebilmekte idi. İki ayağı ile döndürdüğü pedal, dişli ve zincir ile arka tekerleği henüz yazarın anlayamadığı bir şekilde hareket ettirmekte, ön tekerleği ise bir dümen tertibatı ile sağa sola çevirebilmekte idi. “*Bir bisiklet tanıma misyoneri olduğu kesin olan bu yabancıнын önce İzmit'e oradan da beş günlük bir yolculuktan sonra Ankara'ya vardığını biliyoruz.*” deniliyordu (Suman, 1998: 23). Aynı gazetenin 31 Ağustos 1885 tarihli sayısındaki habere göre Amerikalı bisikletçi İzmit'ten Ankara'ya ulaşmıştı (Süme-Özsoy, 2010: 347).

Tahran'da şahın misafiri olarak kışı geçirdikten sonra Thomas Stevens, 10 Mart 1886'da Afganistan üzerinden yola çıktı, ancak yerel makamlar tarafından sınır dışı edilince Hazar'dan bir Rus vapuru ile Bakü'ye, trenle de Batum'a geçti. Buradan yine gemi ile Karadeniz ve boğazlar üzerinden Hindistan Kalküta'ya oradan Hong Kong'a sonra da Çin'e ulaştı. Hong Kong'da Stevens, Batılı diplomatlar tarafından Çin'e bisikletle gitmemesi konusunda uyarılmış olmasına rağmen bütün bu uyarıları görmezden gelerek yoluna devam etti. Ancak yolculuğunun başka hiçbir noktasında Stevens Çin'deki kadar zorluk çekmemişti. 5 hafta sonra taşlanarak ölmekten kaçmak için Şanghay'a buradan da bir gemi ile Japonya'ya geçen Stevens, sonunda 17 Aralık 1886'da dünya turunda kabaca 13,500 mil katederek Yokohama'nın doğu limanına ulaşmayı başardı. Ertesi ay 8 Ocak 1887'de San Francisco körfezine ulaşarak bisikletiyle başladığı dünya turunu tamamladı (Koss, 2010:14-15). Seyahatine dair makaleleri 3 yıl boyunca *Outing* dergisinde yayımlandı. Thomas Stevens bu makalelerini 1887-1888 yılında "*Around the World on a Bicycle/Bisikletle Dünya Turu*" adıyla iki cilt halinde kitaplaştırdı. Kitabı en çok satanlar arasında yer aldığı gibi Thomas Stevens'ı da meşhur etti.

Stevens döndükten sonra çeşitli gazete ve dergiler için düzenli yazılar yazan bir yazar oldu. 1890 yılında Amerikan vatandaşı oldu. Aynı yıl *New York World* Gazetesi'nden ilginç bir teklif aldı ve bu teklifi kabul ederek kâşif Henry Morton Stanley'i aramak için Doğu Afrika'ya seyahat etti. "*Scouting for Stanley in East Africa/Doğu Afrika'da Stanley'in Keşfi*" isimli kitabı "*Around the World on a Bicycle/Bisikletle Dünya Turu*" isimli kitabının satışlarını da arttırdı. Bir yıl sonra Stevens, bisikletini bir atla değiştirdi ve yazar Leo Tolstoy ile unutulmaz bir karşılaşma yaşadığı Çarlık Rusya'sına gitti. Altı hafta boyunca, at üzerinde 1,000 mil yol kat ederken izlenimlerini önce *The World* gazetesinin okuyucuları için kaleme aldı daha sonra bunları "*Through Russia on a Mustang/At Üzerinde Rusya'ya Doğru*" ismiyle kitaplaştırdı.

Rusya'dan sonra denizcilik tecrübesi olmamasına rağmen Julia isimli teknesiyle altı ay boyunca Doğu Avrupa nehirlerini dolaştı. Baltık Denizi'nden Karadeniz'e yolculuk deneyimlerini 1892 yılında *Outing* dergisinde bir dizi gezi makalesi olarak yayımladı. Bayard Taylor tarafından yazılmış olan "*Central Asia: Travels in Cashmere, Little Thibet and Central Asia/Orta Asya: Kaşmir, Küçük Tibet ve Orta Asya Seyahatleri*" ile "*Travels in Arabia/Arabistan Seyahatleri*" isimli kitapları yeniden düzenledi. 1893 yılında Stevens, son ve en gizemli macerası için Hindular tarafından gerçekleştirildiği iddia edilen mucizeleri araştırmak amacıyla Hindistan'a seyahat etti. Yüzyılın sonlarına doğru diğer kâşifler dünyadaki en yüksek dağları, kutupları keşfetmeye koyulurken Stevens, kâşiflik kariyerine son vermeye karar verdi. İngiltere'ye

geri döndü ve Frances Barnes ile evlendi (Kumar, 2022). Uzun yıllar boyunca Londra'nın ünlü Garrick Tiyatrosu'nu işletti. Daha sonra bir çocuk kitabı yazdı ve seyahatleri hakkında ara sıra makaleler kaleme aldı. 1917'de karısının ölümünden sonra da İngiltere'de yaşamaya devam etti. I. Dünya Savaşı sırasında ve sonrasında gönüllü olarak yaralı askerler için yapay uzuvlar yaptı. Thomas Stevens, Londra'da 24 Ocak 1935'te 80 yaşında hayatını kaybetti (Koss, 2010: 18).

Sonuç

22 Nisan 1884'te San Francisco'dan yüksek teker bir bisikletle yola çıkan Thomas Stevens, ilk olarak Amerika'yı en batıdan doğuya kadar geçerek Boston'a ulaşmış, kendisinden önce aynı işi yapmaya teşebbüs etmiş lakın başarılı olamamış pek çok kişinin aksine gezisinin ilk kısmını böylece tamamlayarak büyük bir ilgi toplamıştı. 1884-1885 kışını New York'ta geçiren Stevens gezisinin geri kalanı için mali desteği de temin ettikten sonra 9 Nisan 1885'te Chicago'dan önce İngiltere'ye ardından Fransa, Almanya, Avusturya, Macaristan ve Rumeli üzerinden Osmanlı başkenti İstanbul'a kadar pedal çevirdi.

Hristiyan Batı'nın “Terrible Turk/Korkunç Türk” ve “Unspeakable Turk/adı ağıza alınmaz Türk” şeklindeki önyargılarına rağmen ilk kez girdiği bu Müslüman dünyasını anlamaya çalıştı. Seyahat ettiği günlerin Ramazan ayına ve bitiminde bayram günlerine rastlaması dolayısıyla Müslümanların gerçekte gündelik hayatlarını daha yakından görme imkânı elde etti. Böylece Avrupa ve Amerika'da tanıtıldığı gibi İslam dininin kılıçtan ibaret olmadığını gördü. İngiltere'den yolculuğa başladığı tarihten sadece iki ay sonra geldiği İstanbul'da yaklaşık iki ay vakit geçiren Stevens, “*İstanbul'u görmenin bütün doğuyu görmeye eşdeğer olduğunu*” vurgulayarak burada gezip gördüğü yerleri ayrıntıları ile okuyucularına aktarıyordu. Devrin iletişim imkânları düşünüldüğünde onun bu yazdıklarını önce *Outing* dergisinde, daha sonra hepsini bir araya getirdiği kitap sayfalarında okuma imkânı bulan Amerikalı ve Avrupalıların zihnindeki Osmanlı coğrafyası ve Türkler hakkındaki imaja katkılar yaptığı söylenmelidir. Yine de bir Batılı gözüyle ve önyargılarıyla olsa da Osmanlı başkentinde kaldığı iki ay boyunca görüp yaşadıkları ile ilgili aktardıkları dikkate değerdir.

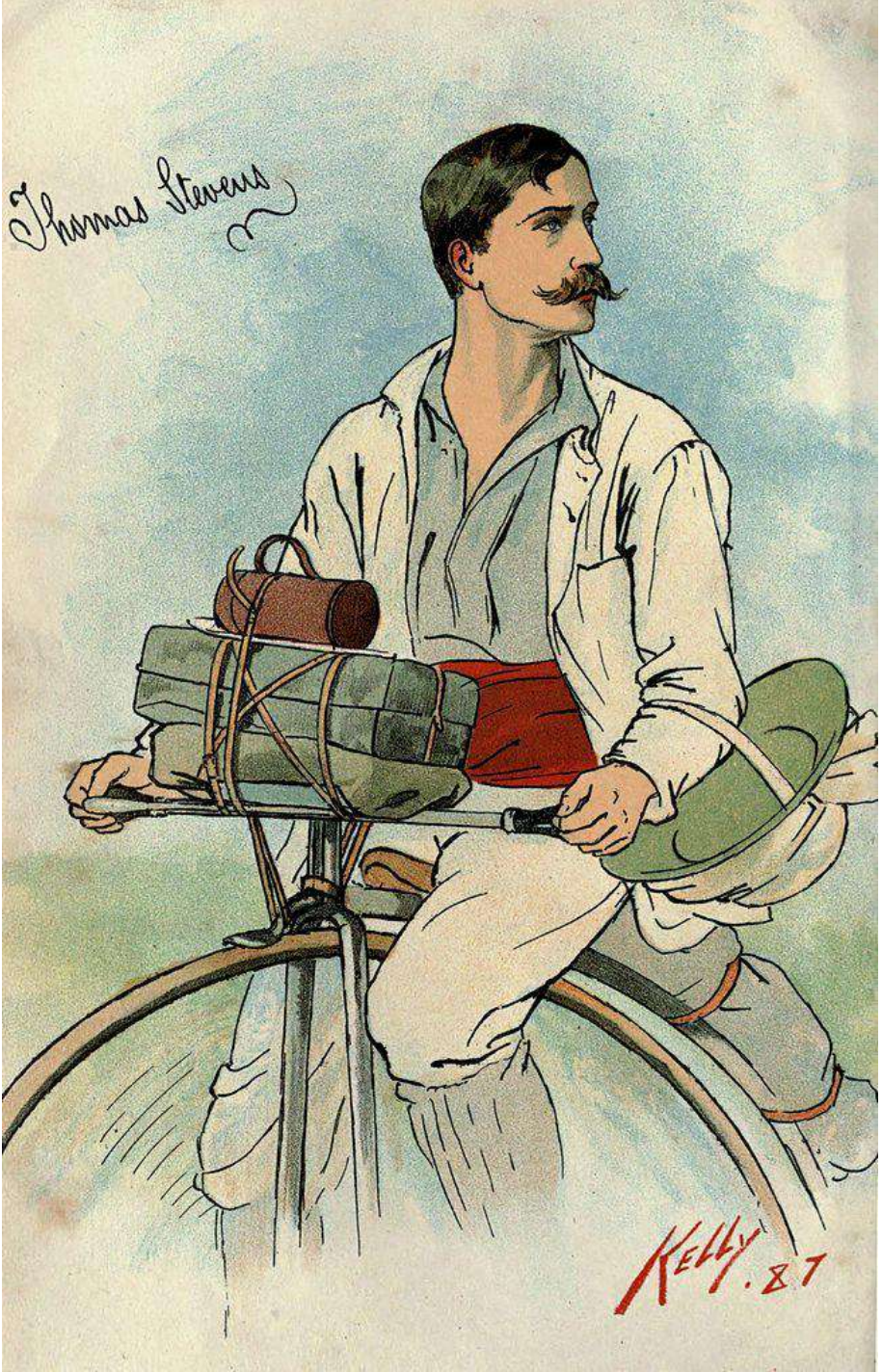
Thomas Stevens bisikletiyle dünya turunu tamamlamayı başaran ilk kişi unvanını kazandı. Onun bu başarısı dünyanın etrafını bisikletle dolaşmak isteyen başka kâşiflere de ilham oldu. Stevens'ın macerası tekrar tekrar anlatılmaya değer bir hikâye oldu. Ardından birçok bisikletli seyyah Osmanlı topraklarına doğru yola koyuldu.

KAYNAKÇA

1. "Bicycling in the Far West", *Outing*, Vol. IV, September 1884, No: 6, s. 463-464.
2. "News Notes", *The Hope Pioneer*, 20 June 1884, s. 4.
3. "Obituary, Mr. Thomas Stevens: Adventurous Journeys", *The Times*, Friday, Feb. 1, 1935, p. 16.
4. "*Outing's Portrait Gallery- No. 1, Thomas Stevens*", *Outing*, Vol. X, May 1887, s. 183-185.
5. "Saturday, June 14", *Morris Tribune*, 18 June 1884, s. 2.
6. "Seeking Fame on a Bicycle", *The Superior Times*, 09 August 1884, s. 4.
7. "The Bicycle Tourist", *Sacramento Daily Record-Union*, 10 July 1884, s. 4.
8. CEYLAN, N., (2020), *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Bisikletin Serüveni*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Danışman: Zeynep İskefiyeli, Sakarya.
9. DOCEVSKI, B., (2017), "Thomas Stevens: The man who cycled the world on a penny-farthing bicycle", <https://www.thevintagenews.com/2017/03/12/thomas-stevens-the-man-who-cycled-the-world-on-a-penny-farthing-bicycle/>, Erişim Tarihi: 01 Aralık 2022.
10. HERRINGSHAW, T. W., (1888), *The Biographical Review of Prominent Men and Women of the Day with Biographical Sketches and Reminiscences*, Gehman, Chicago, IL.
11. İSKEFİYELİ, Z. (2020), "Bisikletle İlk Dünya Turunu Gerçekleştiren Seyyahın Gözüyle Kocaeli ve Çevresi", *Uluslararası Milli Mücadelede Servetiye Cephesi ve Kocaeli Tarihi-Kültürü Sempozyumu VI*, 08-10 Mart 2019.
12. JAMIESON, D. R., (2015), *The Self-Propelled Voyager: How the Cycle Revolutionized Travel*, Rowman & Littlefield, Maryland.
13. KOSS, G. (2010), "The Fearless Traveler: Around the World with Thomas Stevens", *Adventure Cyclist*, May 2010, s. 10-18.
14. KUMAR, A. (2022), "A land of colours: India through the eyes of the first cyclist to circumnavigate the world", *Scroll.in*, May 05, 2022, <https://scroll.in/global/1023115/a-land-of-colours-india-through-the-eyes-of-the-first-cyclist-to-circumnavigate-the-world>, Erişim Tarihi: 01 Aralık 2022.
15. PALMER, A. J., (1956), *Riding High: The Story of the Bicycle*, Dutton, New York.

16. PİNZUTİ, P., (16 Eylül 2015), *Herşey Thomas Stevens ile Başladı, Bisikletizm*, <https://bisikletizm.com/thomas-stevens-bisikletle-dunya-turu/Erişim> Tarihi: 01 Aralık 2022.
17. STEVENS, T., (1892), “Across Europe with a petroleum launch, from the German Ocean to the Black Sea,”, *Outing*, Vol. XX, April 1892, No. 1, s. 3, 153, 224, 253, 302, 464.
18. STEVENS, T., (1887), *Around The World on a Bicycle: From San Francisco to Teheran*, London.
19. STEVENS, T., (1888), *Around The World on a Bicycle: From Teheran to Yokohama*, London.
20. STEVENS, T., (1902), *Babes of the Empire: An Alphabet for Young England*, William Heinemann, London.
21. STEVENS, T., (2009), *San Francisco'dan Tahran'a Bisikletle Dünya Turu*, Çev. Ömer Ögünç, Pozitif Yayınları, İstanbul.
22. STEVENS, T., (1890), *Scouting for Stanley in East Africa*, Cassell Publishing Company, New York.
23. STEVENS, T., (1891), *Through Russia on a Mustang*, Educational Publishing Company, Boston.
24. SUMAN, K. (1998), “Bisikletin Türkiye Serüveni”, *Tombak: Antika Kültürü, Koleksiyon ve Sanat Dergisi*, Sayı: 23, Aralık 1998, s. 23-30.
25. SÜMEN, M. – ÖZSOY, S., (2010), “Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Bisiklet Sporuna”, *Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 24, s. 345-360.
26. PORTER, G.-TAYLOR, T., (2013), “The Impractical Scheme of a Visionary: Thomas Stevens and the Quest to Travel Round the World on a Bicycle”, *Travelers and Traveler's Accounts in World History, Part 2, World History Connected*, Vol. 10, Number 2, June 2013, https://worldhistoryconnected.press.uiillinois.edu/10.2/forum_porter.html, Erişim Tarihi: 01 Aralık 2022.
27. TATARSKY, D., (2016), *The Splendid Book of the Bicycle: From Boneshakers to Bradley Wiggins*, Published by Portico.
28. TAYLOR, B. - STEVENS, T., (1893), *Central Asia Travels in Cashmere, Little Thibet and Central Asia*, New York, Charles Scribner's Son.
29. TAYLOR, B. STEVENS, T., (1893), *Travels in Arabia*, New York, Charles Scribner's Son.

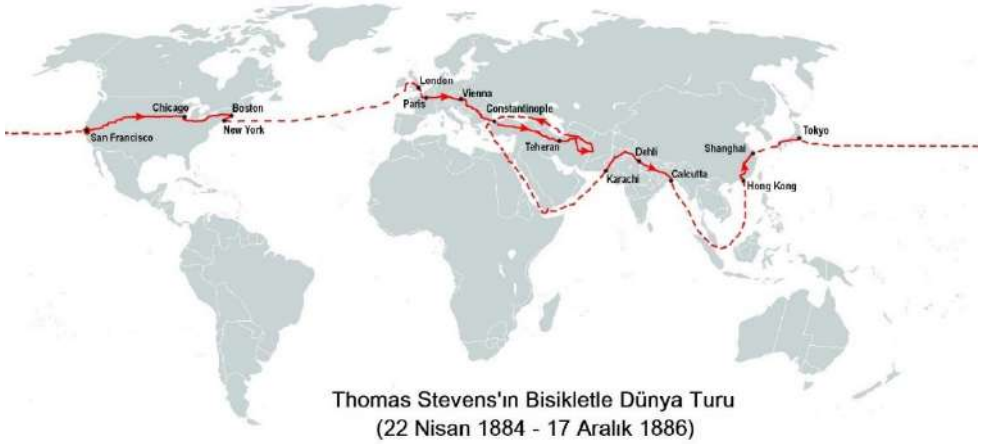
Ekler

Ek 1: Thomas Stevens (Outing, 1887: Kapak sayfası)

*Ek 2: Thomas Stevens yüksek teker bisikletiyle dünya turuna başlarken
(Stevens, 1887: 3)*

Ek 3: Thomas Stevens'in takip ettiği rota (Koss, 2010: 13)

TEKNOLOJİNİN ETKİSİYLE MUHASEBENİN DEĞİŞEN YÖNÜ

Zeynep ŞAHİN

*Dr.Öğr.Üyesi Trabzon Üniversitesi Vakıfkebir MYO,
Muhasebe ve Vergi Bölümü
ORCID: /0000-0002-7416-1021.*

1. GİRİŞ

Dünyada yaşanan teknolojik yenilikler hayatımızı çok hızlı bir şekilde değiştirmektedir. Aslında teknolojik yeniliklerin büyük bir kısmı zaten insan ihtiyaçlarından dolayı ortaya çıkmıştır. Su ve buhar gücüyle çalışan makinalardan sonra hayatımıza elektrikle çalışan makinalar ve bilgisayarlar girmiştir. Devamında internetin de hayatımıza girmesiyle 4. Sanayi Devrimi olan Endüstri 4.0 dönemi başlamış ve dijitalleşme kavramı ortaya çıkmıştır. Dünyada yer alan tüm işletmeler ve insanlar bu teknolojilerden etkilenmiştir. Yaşanan bu gelişmeler meslekleri de etkilemiştir. En çok etkilenen meslekler arasında muhasebe mesleği yer almaktadır.

Muhasebe uygulamalarının geçmişi M.Ö. 3000 yılına dayanmaktadır. 19. yüzyılda 2. Sanayi Devrimi'nin yaşanmasıyla muhasebe de çift girişli defter tutma sistemine geçilmiştir. 20. yüzyılda bilgisayar ortamında kullanılan paket programlarıyla muhasebe uygulamalarında önemli bir gelişme yaşanmıştır. 21. yüzyılda ise 4. Sanayi Devrimi ile birlikte dijitalleşen dünyada muhasebe mesleğinin de değişmesi ve yeni düzene ayak uydurması kaçınılmaz olmuştur.

Teknolojik yenilikler ve Endüstri 4.0 ile beraber hayatımıza giren yapay zekâ, bulut bilişim, nesnelerin interneti gibi yeni kavramlar muhasebe uygulamalarında dijital dönüşüm yaşanmasına sebep olmuştur. Muhasebe uygulamalarında dijital çağda e-fatura, e-arşiv, e-irsaliye, e-defter gibi işlemler elektronik ortamda yapılmıştır. Bu uygulamalar sayesinde ileride ortaya çıkabilecek muhasebe hilelerinin de önüne geçilmiş olunacaktır. Böylece muhasebeciler veriye kolay ulaşım sağlayacak ve maliyetler düşürülecektir.

Son yıllarda teknolojiye yaşanan hızlı değişimler ve dijitalleşmenin de etkisiyle üretim süreçleri de değişmiştir. İnsanlar makinelerle rekabet etmek zorunda kalmıştır. İnsan gücü yerini alan makinalar istihdamı etkilemiştir. Teknolojik yeniliklerden dolayı insanlar artık teknolojiye uyum sağlamak zorunda kalmıştır. Ayrıca teknolojiye bağlı yeni meslekler ortaya çıkmıştır. Var olan meslekler de teknolojiyle birlikte değişmiştir. İnsanların işlerini kaybetmemeleri için teknolojiye uyum sağlayabilmeleri ve bireysel becerilerini geliştirebilmeleri gerekmektedir. Değişen meslek grupları içerisinde muhasebe mesleği de yer almaktadır.

Yeni teknolojiyle beraber muhasebenin fonksiyonlarından belgelendirme, sınıflandırma, kaydetme gibi işlemler daha az maliyetli ve daha hızlı bir şekilde yapılmaktadır. Analiz ve yorumlama aşamasında ise muhasebe mesleği çalışanlarının önemli rolü ortaya çıkmaktadır. Bu aşamada da dijitalleşme ile birlikte yapay zekâ kullanılarak kendi kararlarını kendileri alabilen, programlanabilen otonom robotların yapılması planlanmaktadır.

Çalışmanın amacı 4.Sanayi Devrimi ve dijitalleşmenin etkisi ile yeni dünya düzeninde muhasebe mesleğini bekleyen değişimlerin neler olduğunun araştırılmasıdır. Bu amaçla öncelikle teknolojiye yaşanan gelişmelere yer verilmiştir. 1.Sanayi Devrimi'nden 4.Sanayi Devrimi'ne kadar teknolojiye yaşananlar anlatılmıştır. 4.Sanayi Devrimi'nden sonra ortaya çıkan yeni kavramlar açıklanmıştır. Devamında teknolojiye yaşanan bu gelişmelerin muhasebe mesleğine etkisine yer verilmiştir.

2. TEKNOLOJİDE YAŞANAN GELİŞMELER

İnsanoğlu yıllarca avcı toplayıcı toplum olarak yaşamıştır. Zamanla ürün yetiştirmeyi hayvanları evcilleştirmeyi öğrenmiş ve tarım toplumu olmuştur. 1800'lü yıllara gelindiğinde ise sanayide yaşanan gelişmeler sonucu endüstri toplumuna geçilmiştir.Günümüzde insanoğlu bilgi toplumunda dijital topluma doğru adım atmaktadır.

Teknolojik gelişmelerin endüstrideki gelişmelerden yararlanarak sınıflandırıldığı bilinmektedir. Endüstrinin tarihsel gelişimine bakıldığında 1. Sanayi Devrimi'nin yani Endüstri 1.0'ın 1974'te ilk defa endüstriyel dokuma tezgahlarının, su gücü ve buharlı makinelerin kullanılmasıyla başladığı bilinmektedir.18. yüzyıl tarım toplumundan sanayi toplumuna geçiş yapıldığı dönemdir

1. Sanayi Devrimi 19. yüzyıla kadar devam etmiştir. Elle üretimden makinayla üretime geçilmiştir. 1.Sanayi Devrimi'nin en önemli yanı üretimde buhar makinelerinin kullanılmasıdır (Eş & Atasoy, 2022).
2. Sanayi Devrimi yani Endüstri 2.0 ise 19. yüzyılda 1870'li yıllarda üretimde elektrik enerjisi kullanılması ile başlamıştır. 2. Sanayi Devrimi'nin en önemli yanı ise iş bölümüne dayalı elektrik enerjisi ile kitlesel üretime geçiş yapılmasıdır. 19. yüzyılda elektrik sayesinde seri üretime başlanan dönemdir. Buharlı makinelerle üretimden elektrikli makinelerle üretime geçiş yapılmıştır (Yılmaz Soğuksu, 2020; Akdoğan & Akdoğan, 2018).
3. Sanayi Devrimi yani Endüstri 3.0 ise 1970'li yıllarda bilgisayarın icadı ve bilgi teknolojilerinde yaşanan gelişmelerin etkisi ile üretim süreçlerinde otomasyonun yaygınlaştığı dönemdir. Bu dönemde dijitalleşmenin üretimde etkisi başlamıştır ve üretimde insan emeği azalmıştır. Bilgisayarlar, endüstriyel robotlar, internet 3.Sanayi Devrimi'nin yenilikleri arasındadır (Coşkun Aslan & Demirkan, 2019; Eş & Atasoy, 2022; Akdoğan & Akdoğan, 2018). 20.yüzyılın en belirgin özelliği elektronik bilgi teknolojilerinin gelişmesi ile üretim süreçlerinde

otomasyonun başlamasıdır. Dijitalleşmenin etkisiyle bilgisayar kontrolünde makinelerin çalıştırıldığı dönemdir.

4. Sanayi Devrimi yani Endüstri 4.0 ise internetin yaygın şekilde kullanılmasıyla nesnelerin ve hizmetlerin internetinin, sanayide siber fiziksel sistemlerin kullanılmaya başlandığı dönemdir. Bu dönemde nesnelerin interneti, büyük veri, bulut bilişim teknoloji, yapay zekâ, siber sistemler, otonom robotlar, akıllı makinalar gibi birçok yeni kavram kullanılmaya başlanmıştır. 21. yüzyılda yaşanan internetin yaygınlaşmasıyla insan gücünün önemini yitirdiği siber fiziksel sistemlerin kullanıldığı dönemdir (Okan Gökten, 2018; Akdoğan & Akdoğan, 2018; Yılmaz Soğuksu, 2020).

18. yüzyıldan 21. yüzyıla kadar yaşanan süreçte avcı toplumundan tarım toplumuna, endüstriyel topluma, bilgi toplumuna ve akıllı topluma geçişin yapıldığı ifade edilmektedir. 18. yüzyılda 1. Sanayi Devrimi ile başlayıp 21. yüzyılda 4. Sanayi Devrimi'ne kadar geçen süreçte öncelikle tarım toplumundan mekanik makinaların kullanıldığı döneme geçilmiştir. Devamında 19. yüzyılda elektriğini icadıyla seri üretime geçilmiştir. 20. yüzyılda dijitalleşme ve bilgisayarın kullanılmasıyla üretimde otomasyon dönemi başlamıştır. 21. yüzyılda internetin yaygın bir şekilde kullanılması ile birlikte sanayide siber fiziksel sistemler kullanılmaya başlanmıştır. Yaygın internet kullanımı ile beraber bilişim teknolojilerinin sanayi sektöründe kullanılmaya başlamasıyla 4. Sanayi Devrimi'nde insan gücü önemini kaybetmiş makinalar yoğun şekilde kullanılmaya başlamıştır. Bu süreçte Endüstri 4.0 ile hayatımıza giren yapay zekâ teknolojilerinin de işin içine girmesi ile birlikte akıllı makinalar ortaya çıkmıştır. Bu sürecin sonunda Endüstri 5.0'ın yaşanacağına ifade edilmektedir. Dolayısıyla bilgi toplumundan süper akıllı topluma doğru bir geçiş söz konusudur (Okan Gökten, 2018).

3.4. SANAYİ DEVRİMİYLE İLGİLİ KAVRAMLAR

4. Sanayi Devrimi'yle beraber nesnelerin interneti, büyük veri, bulut bilişim sistemleri, yapay zekâ, blok zincir teknolojisi, siber fiziksel sistemler, üç boyutlu yazıcılar, akıllı robotlar, akıllı kontratlar, artırılmış gerçeklik, simülasyon gibi yeni kavramlar hayatımıza girmiştir. Aşağıda bunlarla ilgili açıklamalar yapılmıştır.

Nesnelerin İnterneti: Nesnelerin interneti, fiziksel cisimlerin internete bağlanarak birbiriyle iletişim kurmasıdır. Nesnel dünya içerisinde yer alan algılayıcılar tarafından bilgisayarlarla iletişim kurularak geliştirilmiştir (Witkowski, 2017). Bilgisayarlar, robotlar, makinalar sensörler aracılığıyla birbiriyle ve insanlarla iletişim kurmaktadır.

Nesnelerin interneti iş dünyasında, kamu kurumlarında, akıllı ev sistemlerinde, bilgisayar yazılımlarında kullanılmaktadır. Dolayısıyla bu kavram günümüzde her şeyin interneti kavramına dönüşmüştür (Karabayır, 2019). Bu kavramla birlikte iş gücüne bağlı hatalar yok olmaktadır. Kaynakların daha etkin ve verimli kullanımı için otomatik kendini yöneten makineler ve kendi hatalarını kendileri yok edebilen sistemler geliştirmek hedeflenmektedir (Yardımcıoğlu vd., 2019).

Nesnelerin interneti sayesinde maliyetler ve giderlerde azalma sağlanırken, gelir ve karlarda artış yaşanmaktadır. Yine insan gücüne duyulan ihtiyaçta azalma olmaktadır. Bu sayede gereksiz enerji kullanımı azalmaktadır. Üretimde nesnelerin interneti sayesinde istenmeyen durumlarda otomatik durma olmakta ve böylece üretim pratikleşmektedir (Yardımcıoğlu vd., 2019).

Büyük Veri: Son zamanlarda nesnelerin interneti kavramı ile birlikte veri miktarı çok hızlı bir şekilde artmaktadır. İnternete bağlı olan cihazların sayısı arttıkça verilerin miktarında da artış yaşanmaktadır. Geleneksel yöntemleri kullanarak analizi yapılamayacak ve kaydedilemeyecek miktardaki veri büyük veridir (Ohlhorst, 2013). Bu verilerin depolanabilmesi için de yeni sistemlere ihtiyaç duyulmaktadır. Bu noktada bulut bilişim kavramı ortaya çıkmıştır. Büyük verilerin depolanması yanında analiz edilmesi de önemlidir. Üretilen büyük verilerin anlamlı bir şekilde sınıflandırılıp analiz edilmesi gerekmektedir. Bu kadar fazla miktarda veriden önemli olanları ayırıp sınıflandırarak analiz edebilecek yöntemler geliştirilmiştir. Yeni teknolojilerle birlikte büyük verilerin analizi yapılırken insan gibi düşünen ve karar verebilen yapay zekâ teknolojilerinden faydalanılmaktadır (Özata Canlı & Serçemeli, 2021). Büyük veri analizleri sayesinde muhasebede yapılan hata ve hilelerin da önüne geçilmiş olacaktır. Aynı zamanda maliyet ve zaman tasarrufu sağlanacaktır.

Bulut Bilişim Sistemleri: Büyük verilerin saklanması ve işlenebilmesi amacıyla kullanılan bir bilişim teknolojisidir. Günlük verilerin bilgisayarımızda değil internet ortamında depolanması ve ihtiyaç duyulduğunda ağ üzerinden ulaşımının sağlanması bulut bilişim sistemleri ile mümkün olmaktadır. E-ticaret şirketlerinde, sosyal medya uygulamalarında, kamu kurumlarında bulut bilişim sistemleri kullanılmaktadır (Karabayır, 2019). Dünyanın herhangi bir yerinden internet erişiminin olduğu her yerde erişim sağlanarak işler daha hızlı bir şekilde yapılabilir (Özata Canlı & Serçemeli, 2021).

Yapay Zekâ: Nesnelerin interneti aracılığıyla elde edilen verilerin izlenmesi, analizi ve anlamlı sonuçların çıkarılmasında kullanılmaktadır (Eş & Atasoy, 2022). Akıl yürütme, anlam çıkarma, genelleme, öğrenme, analiz etme gibi insana özgü davranışların bilgisayarlar tarafından programlanarak yapılmasının sağlanmasıdır.

Bilgisayarların ve internetin yoğun bir şekilde kullanılması, büyük verilerin oluşması ve bu büyüklükteki verilerin saklanması, izlenmesi ve analiz edilmesi günümüz teknolojileri ile mümkün olmaktadır. Bu teknolojilerle işletmelerden önce hayal edilemeyecek büyüklükte ve çeşitte veri toplanmakta ve bu büyük veriler bulut bilişim teknolojileri sayesinde depolanmaktadır. Bu büyüklükteki verilerin sınıflandırılarak analiz edilmesi çok zordur. Bu nedenle insan beyni ile analiz edilemeyecek kadar fazla olan bu bilgilerin yapay zekâ teknolojileri sayesinde analizi mümkün olmaktadır. Dolayısıyla insanlar tarafından analiz edilemeyecek büyüklükteki verilerin bilgisayarlar aracılığıyla insan gibi düşünebilen bir şekilde programlanıp karar alması yapay zekâ teknolojileri ile sağlanmaktadır (Özata Canlı & Serçemeli, 2021).

Günümüzde bankalarda, hastalıkların teşhis edilmesinde, elektronik devrelerin analiz edilmesinde, sınırlı sayıdaki insan konuşmasında, uzay ve havacılık biliminde yapay zekâ teknolojilerinden faydalanılmaktadır (Karabayır, 2019).

Blok Zincir Teknolojisi: Blok zincir teknolojisi ilk olarak 2008 yılında Satoshi Nakamoto tarafından ortaya çıkarılan dijital paralar için kullanılmıştır. Herhangi bir merkezi otoriteye bağlı olmadan dijital paraların transferini sağlayan sistem blok zincir teknolojisidir (Tanyıldızı, 2019). Bu sistemde kriptografi yöntemi ile veri girişi yapılır verilerin doğruluğu onaylanır. Veri girişi yapılan bloklar bir araya getirilerek zincirler oluşturulur. Her blokta yer alan veriler zincirlerle birbirine eklenir, tüm kullanıcıların işlemleri tek bir defterde kaydedilir ve kopyalanır. Her blok zinciri kendinden önceki verileri saklar ve geçmişe dönük bilgilere ulaşılabilir. Bu sistemde kişiler ürün ve hizmet sağlarken güvenlik ve doğrulama için üçüncü kişilere ihtiyaç duymaz. İşlemler şeffaf ve hesap verilebilir bir ortamda gerçekleştirilir (Özata Canlı & Serçemeli, 2021; Büyükarıkan, 2021).

Enerji ünitelerinde meydana gelen arızaların tespit edilmesinde, fatura düzenlenmesinde, maliyet muhasebesi uygulamalarında, para transferlerinde, telif haklarında, tapu kayıtlarında, pasaportlarda özellikle kullanılan bir teknolojidir (Büyükarıkan, 2021; Tanyıldızı, 2019).

Siber Fiziksel Sistemler: Gerçek dünya ile sanal dünya arasında etkileşim sağlayan teknoloji siber fiziksel sistemler olarak ifade edilmektedir (Tutar, 2019). Fiziksel sistemlerin siber teknolojiyle birleşmesi sonucu üretimin akıllı bir şekle dönüşmüş halidir. Üretimde ortaya çıkabilecek sorunların tespit edilebilmesi için üretim öncesinde sistem siber fiziksel sistemlerle yapılandırılır. Üretimde sensörler, veri toplama sistemleri, bilgisayar ağları kullanılarak rekabet üstünlüğü sağlanır (Lee vd., 2015).

Üç Boyutlu (3D) Yazıcılar: Bilgisayar verilerini tasarlanan programlar aracılığıyla üç boyutlu nesnelere dönüştüren teknolojidir. Tasarım aşamasında hatalar düzeltildiği için hatasız üretim yapılmaktadır. İşletmelerin maliyetlerinde düşüş sağlamaktadır. Günümüzde medikal endüstrisinde, havacılıkta, otomotiv de kullanılmaktadır (Coşkun Aslan & Demirkan, 2019).

Akıllı Robotlar: Birbirleriyle ve insanlarla etkileşime girerek işletmelerin üretim süreçlerinde karar alan, eylemi yapan, veri alışverişi sağlayan robotlardır. Bilişim ve yazılım teknolojileri aracılığıyla yapay zekâ kullanarak tasarlanmışlardır. Günümüzde özellikle imalat sanayi, otomotiv sanayide kullanılmaktadır (Şen & Arıcı, 2021; Tutar, 2019). Bu robotlar üretimde hataları azaltarak maliyet avantajı sağlamaktadır.

Akıllı Kontratlar: Akıllı kontratlar bilgisayar temelli işlemler aracılığıyla kişisel olarak belirlenen sözleşme maddelerini kodlara dönüştürür. Bu kodlar kendi kendini kontrol edebilir. Sözleşme şartları sağlandığı anda işlem gerçekleşir. Dolayısıyla araçlara gerek kalmaz (Özata Canlı & Serçemeli, 2021).

Arttırılmış Gerçeklik: Bilgisayarların ürettiği ses, video, grafik gibi verilerin zenginleştirilerek kullanıcıları inandıracak derecede sanal bir ortam yaratılmasıdır. Dolayısıyla bilgisayarlarda oynanan oyunların daha gelişmiş şeklidir. Bu uygulama planlama, tasarım, imalat, servis, bakım, onarım, kontrol gibi birçok aşamada kullanılmaktadır (Tutar, 2019; Yardımcıoğlu vd., 2019).

Simülasyon: Ürünlerin tasarım aşamasında ürün, malzeme ve süreçlerin sanal olarak modellenmesidir. Bu teknolojiye makinalar, ürünler ve insanlarla birlikte fiziksel dünyanın sanal bir şekilde gerçekliği taklit edilir. Böylece ürün üretilmeden önce sanal ortamda test edilir (Tutar, 2019; Yardımcıoğlu vd., 2019).

3. TEKNOLOJİK GELİŞMELERİN MUHASEBEYE ETKİSİ

Muhasebenin gelişimi ticaret, din, devlet, hukuk gibi birçok faktörden etkilenmekle birlikte en çok teknolojik faktörlerden etkilenmektedir. Tarihsel olarak muhasebenin gelişimine bakıldığında yazı ve rakamın muhasebenin ihtiyacından dolayı ortaya çıktığı ifade edilmektedir. Önceleri papirüs ve kil tabletleri kullanılarak yapılan muhasebe işlemleri Sümerlerin hesap makinası olarak abaküsü geliştirmesi ile devam etmiştir. 15. yüzyılda çift taraflı kayıt sistemine geçilmiş, 19. yüzyılda bilgisayarın icadıyla muhasebe işlemleri elektronik tablolar, muhasebe yazılımları yardımı ile yapılmıştır. 21. yüzyılda ise internetin de yoğun bir şekilde kullanılması ile birlikte muhasebe de dijitalleşme çağı başlamıştır. Dolayısıyla teknolojinin muhasebeyi şekillendirdiği yadsınamaz bir gerçektir. Muhasebede elle tutulan defterlerden bilgisayarların kullanılması ile birlikte elektronik ortamda tutulan defterlere

geçilmiş, dijitalleşmenin de etkisiyle artık dijital defterler kullanılmaya başlanmıştır (Tekbaş vd., 2021).

Günümüz teknolojileri ve dijitalleşmeyle beraber bugün geline nokta da yapay zekâ, bulut bilişim, blok zincir teknolojisi gibi gelişmeler neticesinde muhasebe uygulamalarında birçok değişimin olacağı bilinmektedir. Dolayısıyla teknolojik gelişmelerden en çok etkilenen bilim dallarından biri de muhasebedir.

Nesnelerin interneti teknolojisinin muhasebe uygulamalarına etkisi incelendiğinde; işletmelerde sistemler birbirine bağlandığı için eş zamanlı, şeffaf ve daha az maliyetli işlemler gerçekleşir. İşletmelerde denetim için denetçiler işletmeye giderek çalışmalarını yapmaktayken artık yeni teknolojileri ile birlikte denetçilerin işletmeye gitmesine gerek kalmamaktadır. Nesnelerin interneti sayesinde denetim sözleşmeleri dahil birçok faaliyet elektronik ortamda gerçekleşmektedir. Denetçi kayıtlar üzerinde inceleme yaparken işletme ile ilgili bilgileri sistem üzerinden görebilir. Ayrıca finansal tablolar da yer alan dipnotlar nesnelerin interneti sayesinde kendiliğinden oluşturulabilir. Denetçi kameralar, nesnelerin interneti ve robotlarla birlikte dijital ortamda işletmeyi denetleyebilir (Kablan, 2018). Nesnelerin interneti sayesinde tüm sistemler birbiriyle entegre çalıştığı için denetim de yer ve zamanın bir önemi kalmamıştır. Teknolojinin gelişmesiyle yakın bir zamanda sanal asistanlar ve sanal gerçeklik kullanılarak denetçiler işletmelerin sorunlarını, stok sayımlarını, davalarını izleyebilecektir. (Kablan, 2018; Karabayır, 2019). Dolayısıyla bu teknolojiler sayesinde gelecekte işletmelerde envanter işlemleri yapılırken depo sayımları insansız hava araçları ile yapılabilecektir. Üretimde robotların kendilerinin karar vermesi yapay zekâ teknolojileri ile gerçekleştirilecektir (Karabayır, 2019).

Büyük veri teknolojisinin muhasebe uygulamalarına etkisi incelendiğinde; bu teknolojiyle sadece geçmiş verilerin değil eşzamanlı verilerin de denetimi yapılır. İşletmelerin denetiminde denetçilerin zaman ve maliyeti açısından fayda sağladığı ifade edilebilir. (Akdoğan & Akdoğan, 2018).

Bulut bilişim teknolojisinin muhasebe uygulamalarına etkisi incelendiğinde; verilerin depolanması için kapasite sınırı yoktur. Zamandan tasarruf sağlanır. Uzaktan erişim imkânı olduğu için mekân açısından bağımsız çalışma imkânı verir. İşletme açısından donanım ve yazılım maliyetleri düşüktür, veri kaybı yoktur, kullanıcıların ihtiyaçları doğrultusunda yapılandırılabilir. Büyük veriler bulut bilişim teknolojileri ile depolanır. Dolayısıyla bulut bilişim sayesinde muhasebe ofislerine gerek kalmadan muhasebe işlemlerinin internet ortamında istenilen yer ve zamanda yapılabilmesi sağlanmaktadır (Özdemir, 2019).

Yapay zekâ teknolojisinin muhasebe uygulamalarına etkisi incelendiğinde; muhasebede kaydetme işlevi zaten belgelerin tarayıcıdan geçirilmesi ile

otomatik yapılmaktadır. Sınıflandırma, özetleme ve raporlama işlemleri kullanılan muhasebe paket programları ile gerçekleştirilmektedir. Muhasebede oluşturulan finansal tabloların çeşitli analiz yöntemleri kullanılarak yapay zekâ teknolojileri ile analizi yapılabilir ancak henüz analiz edilen verilerin yorumlanması yapay zekâ teknolojileri ile mümkün olmamaktadır (Uçoğlu, 2020; Yardımcıoğlu & Şıtak, 2020). İşletmelerde ileriki yıllarda insanların çözemedikleri veya zorlandıkları sorunları çözme konusunda ve temel muhasebe uygulamalarında yapay zekâ teknolojilerinden faydalanılacağı düşünülmektedir.

Blok zincir teknolojisinin muhasebe uygulamalarına etkisi incelendiğinde; işletmeler arasındaki işlemler sistemde direk muhasebe kaydını dönüşmektedir. Sistem geri dönük bir değişime izin vermemektedir. Blok zincir teknolojisinde akıllı sözleşmeler kullanılmakta, eşzamanlı ve üç taraflı muhasebe kayıtları yapılmaktadır. Dolayısıyla akıllı sözleşmelerle işletmeler arasında kayıtlar eşzamanlı tutulur, blok zincirinde saklanır ve geriye dönük değişiklikler yapılamaz. Böylece işletmeler de hata, hile ve yolsuzluklar da önlenmiş olur (Özdemir, 2019).

4. SONUÇ

Endüstri 4.0 ile hayatımıza giren yeni teknolojilerin birçok mesleği olduğu gibi muhasebe mesleğini de değiştirdiği bilinmektedir. Endüstri 4.0'da nesnelerin interneti teknolojileri ile birbirine bağlanan nesneler sensörler aracılığıyla veri alışverişi yapmaktadır. Nesnelerin interneti sayesinde toplanan veriler çok büyük miktarda veri içerdiği için bunların depolanması da yeni teknolojilerden bulut bilişim teknolojileri ile mümkün olmaktadır. Ayrıca bu verilerin kaydedilmesi, değiştirilememesi yine blok zincir teknolojileri sayesinde mümkün olmaktadır. İnternet ortamında bulut bilişim teknolojileri ile depolanan bu verilerin ayrıştırıp analizinin yapılması ise yapay zekâ teknolojileri ile mümkün olmaktadır. Ancak teknolojik yatırımların maliyetlerinin fazla olması, vergi odaklı muhasebe anlayışı, sürekli değişen mevzuat sistemi, teknolojik gelişmelerin işlere uyarlanmaması gibi nedenlerden dolayı yapay zekanın muhasebe alanında kullanımı sınırlı miktardadır.

Muhasebe uygulamalarının yeni teknolojilere entegre edilmesi ile beraber muhasebe de yaşanan hata ve hilelerinde önüne geçilmiş olunacaktır. Muhasebe kayıtları eşzamanlı olarak daha şeffaf, daha kapsamlı gerçekleştirilecektir. Nesnelerin interneti sayesinde her şey birbirine bağlanarak tüm veriler kaydedilecek ve bunun sonucunda çok büyük miktarda veri sağlanacaktır. Bu veriler bulut bilişim teknolojileri sayesinde güvenli ve daha az maliyetli, eşzamanlı olarak kaydedilecektir. Bu verilerin ayrıştırılarak analiz edilmesi yapay zekâ teknolojileri ile mümkün olacaktır. Ancak analiz edilen verilerin

yorumlanması muhasebe mesleği çalışanları tarafından yapılacaktır. Dolayısıyla muhasebe uygulamalarında belgelendirme, sınıflandırma, kaydetme, özetleme, raporlama gibi fonksiyonlar yeni teknolojiler ile yapılabilirken, yorumlama işi yine muhasebeciler tarafından yapılacaktır. Bu aşamada muhasebe mesleği çalışanları daha çok kendilerini danışmanlık hizmetlerinde yetiştirmeleri gerekmektedir.

Eskiden işletmelerde meydana gelen mali nitelikteki işlemler belgelendirildikten sonra elle muhasebe defterlerine kaydedilir, defteri kebire aktararak sınıflandırması yapılır, mizanlar yardımıyla finansal tablolar hazırlanır ve yorumlanırdı. Bilgisayarın icat edilmesi ile ve yazılım programlarıyla beraber muhasebe defterleri bilgisayar ortamında tutulmaya başlanmıştır. Mizanlar otomatik olarak oluşturulmakta ve yorumlanmaktadır. Dijitalleşmenin neticesinde artık muhasebe defterleri dijital ortamlarda tutulmakta, bulut bilişim sistemlerini aracılığıyla depolanmaktadır. Zamanla blok zincir teknolojisinin ve yapay zekanın da etkisiyle muhasebenin fonksiyonları tamamen dijital ortamda gerçekleşecektir. Çok düşük maliyetlerle zaman ve mekândan sınırsız muhasebe işlemleri yapılacaktır. Bu işlemler eşzamanlı gerçekleştirilecektir. Dolayısıyla muhasebe alanında çalışanlar klasik defter tutma, fatura düzenleme yerine danışmanlık yapacaktır. Dolayısıyla muhasebe alanında çalışanlar teknolojik gelişmeleri yakından takip etmelidir. Yeni sistemleri ve çalışmalarını öğrenmelidir. Aynı zamanda muhasebe alanında eğitim veren kurumlar ve akademisyenler de teknolojik yeniliklere uyumlu ders müfredatı geliştirerek yapay zekâ, Endüstri 4.0 gibi dersleri müfredata ilave etmelidir. Gelecekte muhasebe elemanları değişen dijital ortama hızlı ayak uydurabilecek şekilde bulut bilişim, blok zincir, yapay zekâ teknolojileri kullanımı konusunda kendini geliştirmelidir.

Teknolojinin muhasebe uygulamalarındaki değişimleri incelendiğinde muhasebe bilgi sisteminde daha şeffaf, eş zamanlı ve daha az maliyetli verilerin kayıt edildiği görülmektedir. Denetim sürecinde ise nesnelerin interneti sayesinde elde edilen büyük verilerin saklanması, bulut bilişim sistemleri ile depolanması ve işlemlerin anlık takip edilmesi mümkün olmaktadır. Tarayıcı ile taranan belgeler yapay zekâ teknolojileri ile otomatik kayıt edildiği için hata ve hilelerin de önüne geçilmiş olunur. Denetçiler bilgiye daha hızlı ulaşım sağlar. Yönetim muhasebesi açısından ise kârlılık analizleri, kalite kontrol gibi konuların değerlendirilmesi için verilere eş zamanlı ve kolay ulaşım sağlanacağından faaliyetler daha basit bir şekilde gerçekleştirilir.

Teknolojide yaşanan gelişmelerin muhasebe uygulamalarına etkisinin anlatıldığı bu çalışmada Endüstri 4.0 ve dijitalleşmenin de etkisiyle hayatımıza giren yeni teknolojilerle ilgili bilgiler verilmiştir. Teknolojilerin muhasebe uygulamalarını nasıl etkilediği ve ileriki dönemlerde nasıl etkileyeceği ifade

edilmiştir. Teknolojiye uyum sağlama adına muhasebe alanında yapılması gerekenler anlatılmıştır. Konuyla ilgili az sayıda çalışmanın olduğu görülmüştür. 21. yüzyıl olarak bilinen akıllı teknoloji çağında muhasebe uygulamalarında teknolojiye uyum sağlanması önemli bir konudur. Dolayısıyla çalışmanın literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir. İlerde yapılacak çalışmalarda gelişen teknolojiler ile muhasebe meslek mensuplarının farkındalıkları ölçülebilir, görüşleri alınabilir. Muhasebe uygulamalarında yapay zekâ uygulamalarıyla neler yapılacağını yönelik çalışmalar yapılabilir. Teknolojik gelişmeler ve muhasebe ile ilgili yapılan çalışmaların analizi yapılarak hangi konuların araştırılması gerektiği bulunabilir.

KAYNAKÇA

1. Akdoğan, N., Akdoğan, N. (2018). Büyük Veri- Bilişim Teknolojisindeki Gelişmelerin Muhasebe Uygulamalarına ve Muhasebe Mesleğine Etkisi. Muhasebe ve Denetime Bakış Dergisi, 55, 1-14.
2. Büyükarıkan, U. (2021). Teknolojik Gelişmelerin Muhasebe Mesleği Üzerindeki Etkilerinin İncelenmesi. Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 52, 269-288.
3. Coşkun Aslan, M., Demirkan, S. (2019). Endüstri 4.0 ve Muhasebe Sistemine Etkisi Üzerine Kuramsal Bir İnceleme. Enderun Dergisi, 3(1), 40-56.
4. Eş, A., Atasoy, A. (2022). Dijitalleşmenin Muhasebe Meslek Mensuplarına Etkisi: Ankara İli Örneği. Muhasebe ve Vergi Uygulamaları Dergisi, 15 (2), 247-279.
5. Kablan, A. (2018). Endüstri 4.0, “Nesnelerin İnterneti”- Akıllı İşletmeler ve Muhasebe Denetimi. Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 23, 1561-1579.
6. Karabayır, M.E. (2019). Endüstri 4.0 Uygulamaları ile Muhasebe ve Denetim İlişkisi. Mehmet Emin Karabayır (Ed.), Muhasebe ve Denetimde Güncel Konular İçinde (s.7-32). Siyasal Kitapevi.
7. Lee, J., Behrad B., Hung A. (2015). A Cyber-Physical Systems Architecture For Industry 4.0-Based Manufacturing Systems. Manufacturing Letters, 18-23.
8. Ohlhorst, F.J. (2013). Big Data Analytics: Turning Big Data Into Big Money. John Wiley & Sons, Hoboken, NJ.
9. Okan Gökten, P. (2018). Karanlıkta Üretim: Yeni Çağda Maliyetin Kapsamı. Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi, 20(4), 880-897.
10. Özata Canlı, N., Serçemeli, M. (2021). Finansal Raporlamada Bir Model Önerisi: Bütünleşik Teknolojili Bulut Tabanlı Finansal Raporlama. Muhasebe ve Denetime Bakış Dergisi, 64, 247-266.

- 11.Özdemir, M. (2019). Bulut Teknolojileri: Bulut Muhasebe. Murat Serçemeli (Ed.), Endüstri 4.0'ın Muhasebe, Denetim ve Finans Dünyasına Yansımaları İçinde (s.91-110). Gazi Kitapevi.
- 12.Şen, V., Arıcı, H. (2021). Muhasebe Eğitime Endüstri 4.0'ın Etkileri. Yönetim ve Ekonomi Dergisi, 28(4), 875-889.
- 13.Tanyıldızı, H. (2019). Blokzincir (Blockchain) Teknolojileri ve Muhasebenin Geleceği. Murat Serçemeli (Ed.), Endüstri 4.0'ın Muhasebe, Denetim ve Finans Dünyasına Yansımaları İçinde (s.42-61). Gazi Kitapevi.
- 14.Tekbaş, İ., Yavuzaslan Söylemez, S., Aktaş, A. (2021). Teknolojik Gelişmeler Perspektifinde Yeni Bir Yaklaşım: Muhasebenin Teknolojik Evrimi. 42. Türkiye Muhasebe Eğitimi Sempozyumu.
- 15.Tutar, S. (2019). Endüstri 4.0'ın Muhasebe Mesleğine Etkileri. Uluslararası Ekonomi, İşletme ve Politika Dergisi, 3(2), 323-344.
- 16.Uçoğlu, D. (2020). Yapay Zekâ Teknolojisinin Muhasebe Mesleğine ve Eğitime Etkileri. 6th Global Business Research Congress, 11,16-21.
- 17.Witkowski, K. (2017). Internet of Things, Big Data, Industry 4.0 – Innovative Solutions in Logistics and Supply Chains Management. Procedia Engineering, 182, 763-769.
- 18.Yardımcıoğlu, M., Karahan, M., Yörük, A. (2019). Dijitalleşme Işığında Muhasebe Mesleğinin Geleceği, Muhasebe Enstitüsü Dergisi, 61, 35-46.
- 19.Yardımcıoğlu, M., Şitak, B. (2020). Yapay Zekâ Teknolojisinin Muhasebe Alanına Yansımaları: Literatür İncelemesi. Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 5 (2), 342-353.
- 20.Yılmaz Soğuksu, Z. (2020). Muhasebe Denetiminde Dijital Dönüşüm: Denetim Yazılımları. Muhasebe Vergi Uygulamaları Dergisi, 13(2), 281-308.

KUR RİSKİ DUYARLILIĞI: SEKTÖREL BİR ANALİZ

Önder BÜBERKÖKÜ¹, Ayhan CESUR²

Doç. Dr. Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, ORCID: 0000-0002-7140-557X
Dr. Öğr. Üyesi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, ORCID: 0000-0003-4305-3930

1.GİRİŞ

Türkiye gibi gelişen piyasa ekonomilerinin henüz kendi sermaye birikimini tamamlayamamış ekonomiler oldukları ifade edilebilir. Bu nedenle bu tür ülke ekonomileri özellikle kısa ve orta vadede makroekonomik ve finansal istikrarı sağlayabilmek için önemli oranda yurt dışı kaynaklara / fonlara ihtiyaç duyabilmektedir. Bu durum da bu tür ülke ekonomilerinin döviz piyasalarında yaşanabilecek yüksek volatilitenin önemli iktisadi ve finansal sonuçlarının olmasına yol açabilmektedir.

Nitekim son dönemde gerek küresel finansal piyasalarda gerekse Türkiye ekonomisinde yaşanan bazı önemli gelişmelerin Türk döviz piyasalarındaki volatilitenin oldukça artmasına yol açtığı ifade edilebilir. Bu gelişmelere örnek olarak 2008 yılında ABD merkezli olarak başlayan küresel finansal kriz, bu krizin bir sonucu olarak TCMB'nin belli bir süre için uygulamaya koyduğu geleneksel olmayan para politikası uygulamaları, 2018 yılının Ağustos ayında Türkiye-ABD ilişkilerine de bağlı olarak Dolar-TL'de görülen sert fiyat hareketleri, daha güncel olarak ise 2020 yılının Mart ayında ortaya çıkan Covid-19 salgını, 2022 yılının Şubat ayında başlayan Rusya-Ukrayna savaşı ile Türkiye'de uygulamaya konulan yeni ekonomi programı gösterilebilir.

Bu tür bir ortamda hem daha etkin ekonomi politikalarının uygulanabilmesi hem de yatırımcıların daha etkin yatırım kararları verebilmeleri açısından bir ekonomideki sektörlerin kur riski duyarlılıklarının incelenmesinin önemli bir konu olduğu ifade edilebilir. Bu nedenle bu çalışmada Türkiye ekonomisi için sektörel kur riski analizlerine yer verilmiştir. Çalışmanın hem Dolar-TL ve Euro-TL'nin geldiği seviyeler hem de CDS değerleri ile Eurobond faizlerinin geldiği seviyeler düşünüldüğünde güncel gelişmeler açısından önemli olduğu düşünülmektedir. Ayrıca bu çalışmada Mali, Sınai, Hizmet ve Teknoloji sektörlerinin tamamının kur riski duyarlılıkları hem statik hem dinamik yaklaşımlara dayalı alternatif yöntemlerle analiz edilmiştir.

2. VERİ VE METODOLOJİ

2.1. Veri

Bu çalışma 2002 yılının Ocak ayı ile 2021 Mart ayı arasındaki dönemini kapsamakta ve aylık verilerden oluşmaktadır. Çalışmanın başlangıç tarihi Türkiye ekonomisinde yaşanan Şubat 2001 krizi dikkate alınarak belirlenmiştir. Çalışmada döviz kurlarını temsilen Dolar-TL ve Euro-TL kurları, sektörleri temsilen ise BİST Mali, Hizmet, Sınai ve Teknoloji endeksleri kullanılmıştır. Piyasa getirisini temsilen ise BİST100 endeksinden yararlanılmıştır. Tüm veriler TCMB EVDS sisteminden temin edilmiştir (<https://evds2.tcmb.gov.tr/>)

2.2. Metodoloji

2.2.1. Statik analiz

Bu çalışmada statik analiz kapsamında Choi ve Prasad (1995) tarafından tavsiye edilen ve Denklem (1)'de gösterilen modelden yararlanılmıştır.

$$r_{i,t} = \omega_{0,i} + \beta_{1,i}r_{m,t} + \delta_{1,i}rexc_t + \vartheta_{i,t} \quad (1)$$

Burada $r_{i,t}$, her bir sektörel hisse senedi endeksinin logaritmik getirisini; $r_{m,t}$, kur riskinden arındırılmış BİST100 endeksinin logaritmik getirisini; $rexc_t$ ilgili döviz kurlarının logaritmik getirisini; $\omega_{0,i}$ sabit terimi; $\vartheta_{i,t}$, hata terimini; $\beta_{1,i}$ ilgili sektörün kur riskinden arındırılmış piyasa betasını; $\delta_{1,i}$ ise ilgili sektörün kur riski duyarlılığını göstermektedir.

Denklem (1)'deki model hem geleneksel EKK yöntemi hem de Koenker ve Bassett (1978) tarafından geliştirilen Kantil regresyon yöntemi kullanılarak tahmin edilmiştir. Denklem(1)'in tahmininde kantil regresyon yöntemine de yer verilmesinin temel nedeni bu yöntemin standart normal dağılmama sorununa ve sapan değerlere karşı klasik EKK yöntemine göre daha dirençli bir yöntem olmasıdır.

2.2.2. Dinamik analiz

Zamanla değişen kur riski duyarlılıkları hesaplanırken Denklem (1) kapsamında kayan pencere (rolling window) yaklaşımından yararlanılmıştır. Bu yaklaşımda öncelikle pencere genişliğinin (window size) belirlenmesi gerekmektedir. Bu çalışmada aylık veri için pencere genişliği 36 ay olarak belirlenmiştir. Böylece 2002 yılının Ocak ayı ile 2004 yılının Aralık ayı arasındaki dönemde yer alan 36 gözlem ilk kur riski duyarlılığının hesaplanmasında kullanılmış, ardından pencere genişliği sürekli 36 gözlemden oluşacak şekilde en eski gözlem analizden çıkarılıp en yeni gözlem analize dahil edilerek 2005 yılının Ocak ayı ile 2021 yılının Mart ayı arasındaki dönemi için zamanla değişen kur riski duyarlılıkları hesaplanmıştır.

3. BULGULAR

3.1. EKK analiz sonuçları

Çalışmada kullanılan değişkenlere uygulanan birim kök testi sonuçları Tablo 1'de sunulmuştur. Bulgular incelendiğinde ilgili tüm değişkenlerin %5 anlamlılık düzeyinde düzey değerlerinde durağan oldukları anlaşılmaktadır.

Tablo 1: Birim Kök Testi Sonuçları

	PP	
	C	C&T
HZM	0.0000*	0.0000*
ML	0.0000*	0.0000*
SN	0.0000*	0.0000*
TEKN	0.0000*	0.0000*
BİST 100	0.0000*	0.0000*
USD	0.0000*	0.0000*
EURO	0.0000*	0.0000*

*,** sırasıyla %5 ve %10 anlamlılık düzeyini ifade etmektedir. Verilen değerler olasılık değerleridir.

Denklem (1)'deki model kapsamında her bir sektöre uygulanan otokorelasyon ve değişen varyans testi sonuçları Tablo 2'de sunulmuştur. Öncelikle bulgular Dolar-TL için incelendiğinde Hizmet endeksi için hem otokorelasyon hem de değişen varyans sorununun bulunduğu; Mali endeks ile Sınai endeks için sadece değişen varyans sorunun söz konusu olduğu; Teknoloji endeksi içinse ilgili sorunların söz konusu olmadığı anlaşılmaktadır. Euro-TL için elde edilen bulgular incelendiğinde Hizmet endeksi için yine hem otokorelasyon hem de değişen varyans sorununun bulunduğu; Mali endeks ile Sınai endeks için sadece değişen varyans sorunun söz konusu olduğu; Teknoloji endeksi içinse otokorelasyon sorununun söz konusu olduğu görülmektedir.

Tablo 2: Otokorelasyon Ve Değişen Varyans Testleri

	Breusch –Godfrey LM (1) testi	White (1980) testi
Dolar-TL		
HZM	3.6193**[0.0584]	4.2717*[0.0010]
ML	0.3043[0.5817]	3.8874*[0.0021]
SN	0.5980[0.4402]	7.3796*[0.0000]
TEKN	2.5389[0.1125]	0.5465[0.7409]
Euro-TL		
HZM	4.3732*[0.0376]	6.2947*[0.0000]
ML	0.0753[0.7840]	4.5130*[0.0006]
SN	0.0691[0.7928]	5.2647*[0.0001]
TEKN	3.1545**[0.0771]	0.9570[0.4451]

*,** sırasıyla %5 ve %10 anlamlılık düzeyini ifade etmektedir. Köşeli parantez içerisindeki değerler olasılık değerleridir.

Belirtilen bu hususlar dikkate alınarak Denklem (1)'deki modelin tahmin edilmesi durumunda elde edilen sonuçlar Tablo 3'te sunulmuştur. Bulgular incelendiğinde ilgili tüm sektörlerin kur riskine maruz kaldıkları ve Türk lirasının değer kaybından negatif bir şekilde etkilendikleri anlaşılmaktadır. Ayrıca ilgili tüm sektörlerin Dolar-TL kaynaklı kur riskine olan duyarlılıklarının Euro-TL kaynaklı kur riskine olan duyarlılıklarından daha fazla olduğu anlaşılmaktadır. Bu durumun yanı sıra bulgular en yüksek kur riskine Mali sektörün sahip olduğu, ardından Teknoloji sektörünün geldiği; en düşük kur riskine ise Hizmet sektörünün sahip olduğu ardından ise Sınai sektörün geldiği sonucuna işaret etmektedir. Dolar-TL veya Euro-TL kaynaklı kur riskinden arındırılmış piyasa riskine bakıldığında ise bu değişkenin de teorik beklentilerle uyumlu bir şekilde her durumda pozitif ve istatistiki olarak anlamlı değerler aldığı görülmektedir.

Tablo 3: Kur Riski Duyarlılığı

Sektör	$\omega_{0,i}$	$\beta_{1,i}$	$\delta_{1,i}$	Düz. R ²
Kur riski duyarlılığı				
Dolar-TL				
HZM	1.458*[0.000]	0.732*[0.000]	-0.425*[0.000]	0.7414
ML	1.586*[0.000]	1.132*[0.000]	-0.948*[0.000]	0.9618
SN	1.731*[0.000]	0.854*[0.000]	-0.483*[0.000]	0.8597
TEKN	1.787*[0.000]	0.860*[0.000]	-0.604*[0.000]	0.5504
Euro-TL				
HZM	1.323*[0.000]	0.729*[0.000]	-0.209*[0.008]	0.7436
ML	1.466*[0.000]	1.138*[0.000]	-0.671*[0.000]	0.9621
SN	1.595*[0.000]	0.849*[0.000]	-0.256*[0.000]	0.8605
TEKN	1.862*[0.000]	0.831*[0.000]	-0.547*[0.000]	0.5473

*,** sırasıyla %5 ve %10 anlamlılık düzeyini göstermektedir. Köşeli parantez içerisindeki değerler olasılık değerleridir.

3.2. Kantil Regresyon Sonuçları

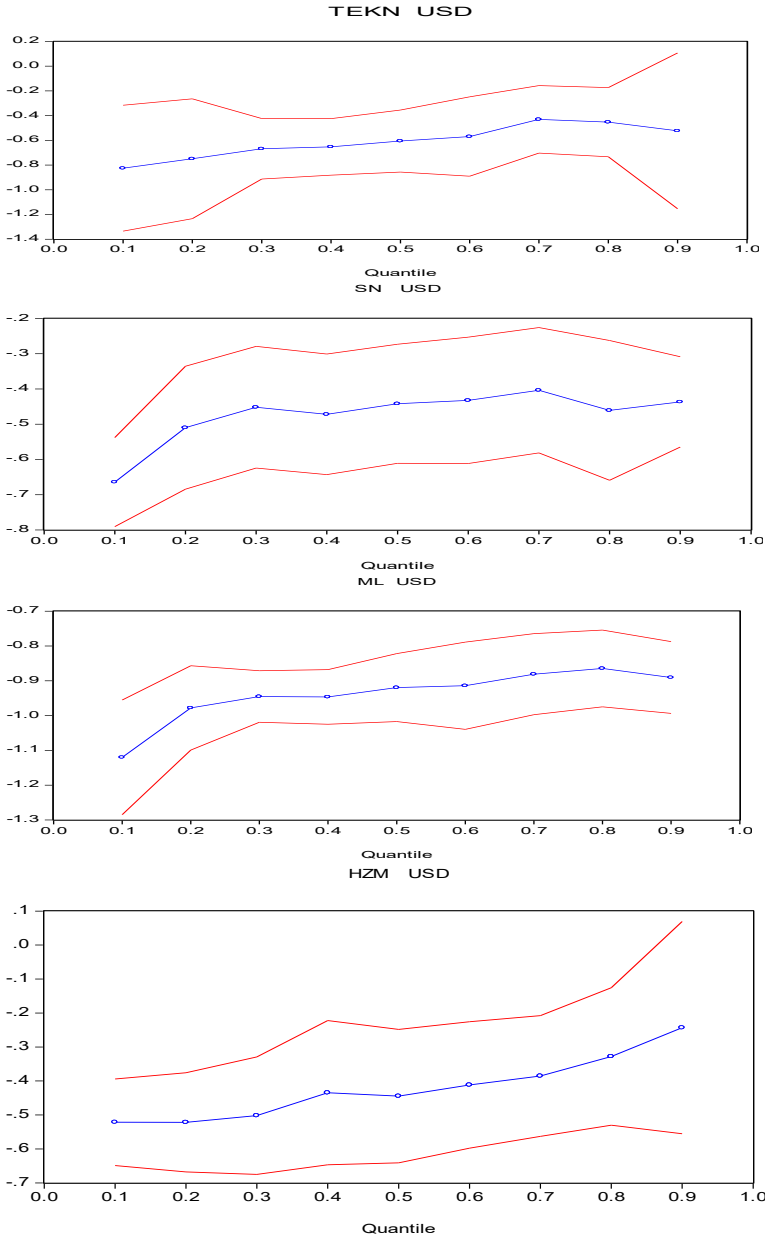
Kantil regresyon yöntemine dayalı olarak elde edilen sonuçlar Tablo 4'te ile Şekil 1 ve 2'de sunulmuştur. Bulgular incelendiğinde tüm sektörler için her durumda kur riski duyarlılığının negatif çıktığı ve neredeye her durumda geleneksel anlamlılık düzeylerinde istatistiki olarak anlamlı oldukları anlaşılmaktadır. Bu bulgu da ilgili sektörlerin tamamının kur riskine istikrarlı bir şekilde maruz kaldıkları ve Türk lirasındaki değer kayıplarının istikrarlı bir şekilde ilgili sektörlerin hisse senetlerinin değer kaybetmesine yol açtığı anlamına gelmektedir.

Tablo 4: Kantil Regresyon Sonuçları

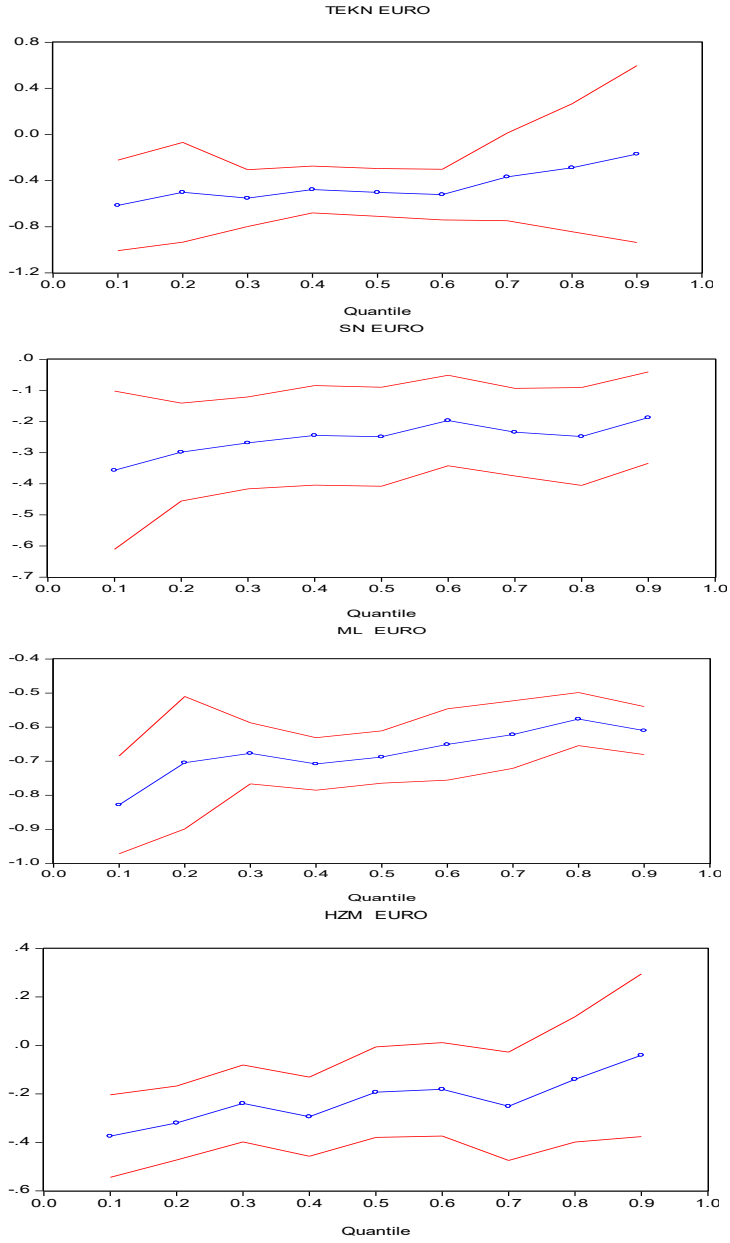
Dolar-TL	HZM		ML	
Kantil	Kur riski katsayısı	Olasılık değeri	Kur riski katsayısı	Olasılık değeri
0.1	-0.5215*	0.0000	-1.1201*	0.0000
0.2	-0.5217*	0.0000	-0.9780*	0.0000
0.3	-0.5021*	0.0000	-0.9453*	0.0000
0.4	-0.4345*	0.0001	-0.9465*	0.0000
0.5	-0.4446*	0.0000	-0.9197*	0.0000
0.6	-0.4119*	0.0000	-0.9143*	0.0000
0.7	-0.3854*	0.0000	-0.8812*	0.0000
0.8	-0.3279*	0.0017	-0.8646*	0.0000
0.9	-0.2432	0.1284	-0.8906*	0.0000
Dolar-TL	SN		TEKN	
Kantil	Kur riski katsayısı	Olasılık değeri	Kur riski katsayısı	Olasılık değeri
0.1	-0.6640*	0.0000	-0.8252*	0.0017
0.2	-0.5100*	0.0000	-0.7490*	0.0027
0.3	-0.4519*	0.0000	-0.6683*	0.0000
0.4	-0.4721*	0.0000	-0.6529*	0.0000
0.5	-0.4419*	0.0000	-0.6055*	0.0000
0.6	-0.4324*	0.0000	-0.5692*	0.0006
0.7	-0.4038*	0.0000	-0.4301*	0.0023
0.8	-0.4608*	0.0000	-0.4529*	0.0017
0.9	-0.4368*	0.0000	-0.5232	0.1053
Euro-TL	HZM		ML	
Kantil	Kur riski katsayısı	Olasılık değeri	Kur riski katsayısı	Olasılık değeri
0.1	-0.3741*	0.0000	-0.8282*	0.0000
0.2	-0.3200*	0.0001	-0.7045*	0.0000
0.3	-0.2393*	0.0035	-0.6768*	0.0000
0.4	-0.2939*	0.0005	-0.7081*	0.0000
0.5	-0.1928*	0.0440	-0.6877*	0.0000
0.6	-0.1811**	0.0668	-0.6508*	0.0000
0.7	-0.2511*	0.0285	-0.6220*	0.0000
0.8	-0.1400	0.2893	-0.5764*	0.0000
0.9	-0.0405	0.8129	-0.6102*	0.0000
Euro-TL	SN		TEKN	
Kantil	Kur riski katsayısı	Olasılık değeri	Kur riski katsayısı	Olasılık değeri
0.1	-0.3564*	0.0065	-0.6148*	0.0024
0.2	-0.2982*	0.0003	-0.5013*	0.0240
0.3	-0.2686*	0.0004	-0.5519*	0.0000
0.4	-0.2444*	0.0030	-0.4771*	0.0000
0.5	-0.2489*	0.0024	-0.5022*	0.0000
0.6	-0.1967*	0.0086	-0.5215*	0.0000
0.7	-0.2342*	0.0013	-0.3678*	0.0591
0.8	-0.2481*	0.0022	-0.2881	0.3098
0.9	-0.1874*	0.0130	-0.1700	0.6642

*,%10 veya daha iyi bir anlamlılık düzeyini ifade etmektedir.

Şekil 1: ABD Doları Kaynaklı Kur Riski İçin Kantil Regresyon Sonuçları

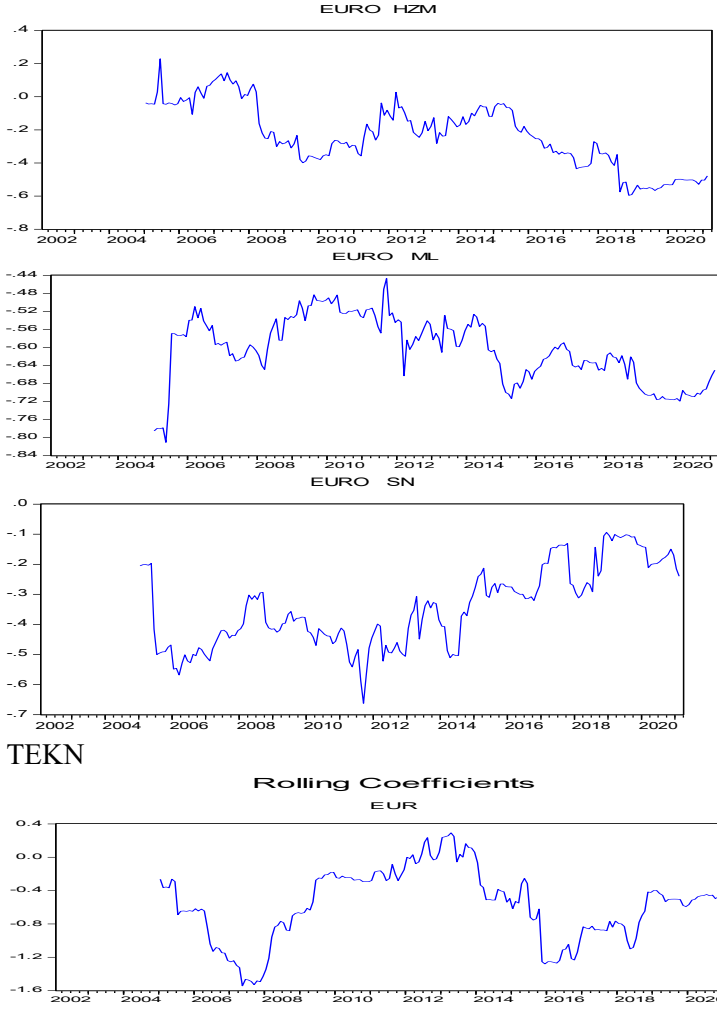
Şekil 2: Euro Kaynaklı Kur Riski İçin Kantil Regresyon Sonuçları

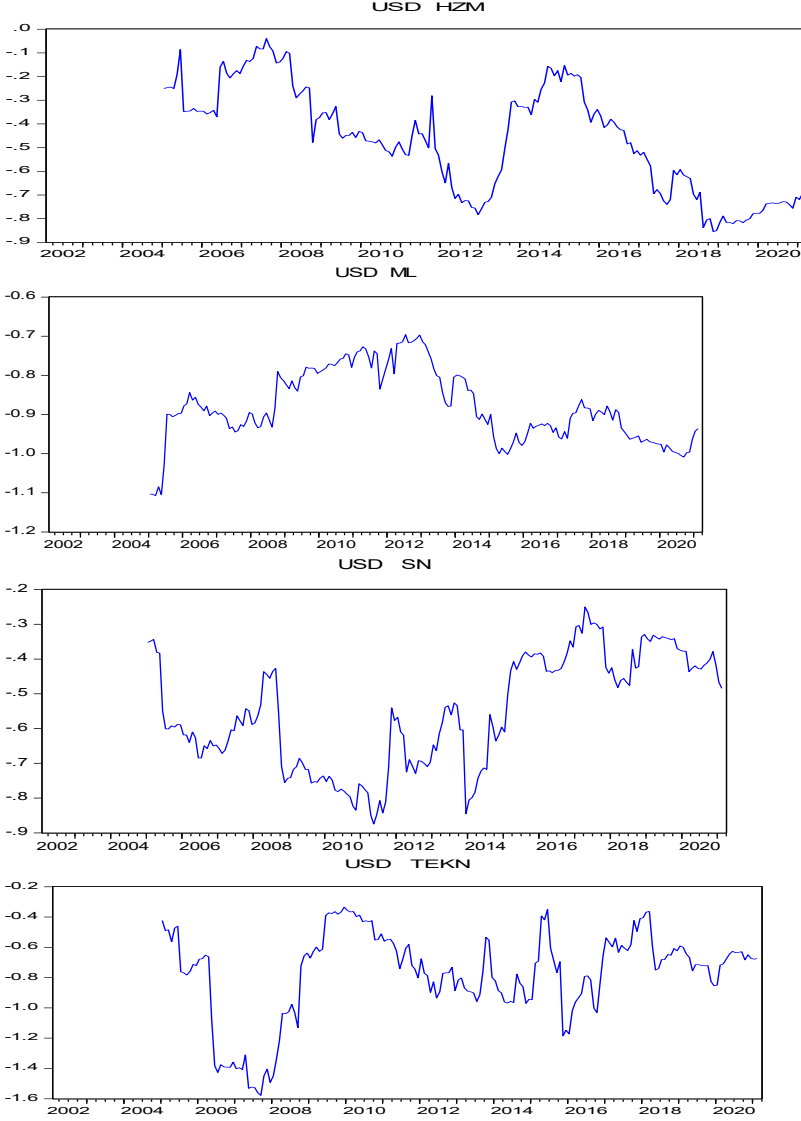
3.3. Zamanla Değişen Kur Riski Duyarlılığı

2005 Ocak ile 2021 Mart dönemi için her bir sektörel endeks kapsamında elde edilen zamanla değişen kur riski duyarlılıkları Şekil 3 ve 4'te sunulmuştur.

Şekil 3: Euro Kaynaklı Kur Riski İçin Sonuçlar

Şekil 4: Dolar Kaynaklı Kur Riski İçin Sonuçlar

Bu değerler dikkate alınarak çalışmanın ana konusunu oluşturması nedeniyle özellikle zamanla değişen kur riski parametrelerine ilişkin olarak yapılan ek analizler ise sırasıyla Tablo 5, 6 ve 7’de gösterilmiştir. Öncelikle zamanla değişen kur riski parametrelerine ait bazı temel bulgular Tablo 5’te sunulmuştur. Bulgular incelendiğinde hem Dolar-TL hem de Euro-TL için en yüksek ortalama kur riskine Mali sektörün sahip olduğu, hemen ardından Teknoloji sektörünün geldiği; en düşük kur riskine ise Hizmet sektörü ile Sınai sektörün sahip oldukları anlaşılmaktadır. Kur riski duyarlılığındaki değişkenliğin bir ölçütü olarak

zamanla değişen kur riski parametrelerinin standart sapma değerlerine bakıldığında en yüksek değişkenliğin Teknoloji sektörü; en düşük değişkenliğin ise Mali sektör için geçerli olduğu anlaşılmaktadır.

Tablo 5: Zamanla Değişen Kur Riskine Ait Bazı Temel Veriler

Sektör	Ortalama	Standart sapma
Kur riski duyarlılığı		
Dolar-TL		
HZM	-0.46387	0.222689
ML	-0.88060	0.091412
SN	-0.55331	0.161190
TEKN	-0.77698	0.295576
Euro-TL		
HZM	-0.23269	0.192265
ML	-0.60487	0.072420
SN	-0.34392	0.132084
TEKN	-0.57828	0.430534

İkinci olarak Şekil 3 ve 4'te sunulan zamanla değişen kur riski duyarlılıkları parametrelerine Phillips-Perron (PP) birim kök testleri uygulanarak ilgili parametrelerin durağanlık özellikleri incelenmiştir. Çünkü ilgili parametrelerin düzey değerlerinde durağan çıkmaları ilgili sektörlerin yaşadığı kur riski kaynaklı şokların belli bir süre sonra kendi kendine sistemin dışına çıktığı anlamına gelmektedir. Durağan çıkmamaları ise kur riski kaynaklı şokların kalıcı etkilerinin olabileceği anlamına gelmektedir. Birim kök testi sonuçları Tablo 6'da sunulmuştur. Bulgular incelendiğinde Euro-TL kuru için %10 veya daha iyi bir anlamlılık düzeyinde Hizmet ve Teknoloji sektörlerinin zamanla değişen kur riski parametrelerinin düzey değerlerinde durağan olmadıkları, Mali endeksin ise durağan olduğu anlaşılmaktadır. Sınai sektör içinse birim kök testleri uygulanırken kullanılan model yapısına göre sonuçlar değişebilmektedir. Bu bulgular da Hizmet ve Teknoloji sektörlerinin kur riski düzeylerine dönük bir şok gelmesi durumunda bu şokun kalıcı etkileri olabileceği, Mali endeks içinse aksine belli bir süre sonra bu şokun kendi kendine sistemin dışına çıkabileceği anlamına gelmektedir.

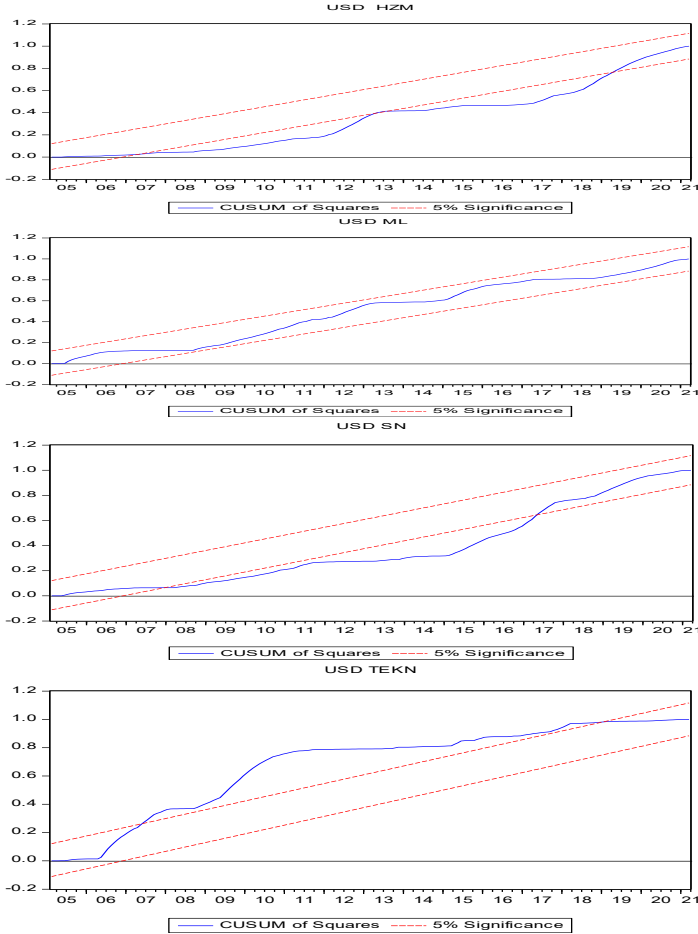
Bulgular Dolar-TL kuru için incelendiğinde %10 veya daha iyi bir anlamlılık düzeyinde Hizmet sektörü ile Mali sektörün zamanla değişen kur riski parametrelerinin düzey değerlerinde durağan olmadıkları, Sınai ve Teknoloji sektörleri içinse birim kök testleri uygulanırken kullanılan model yapısına göre sonuçların değişebileceği anlaşılmaktadır. Bu bulgular da Hizmet sektörü ile Mali sektörün kur riski düzeylerine dönük bir şok gelmesi durumunda bu şokun kalıcı etkileri olabileceği anlamına gelmektedir.

Tablo 6: Birim Kök Testi Sonuçları

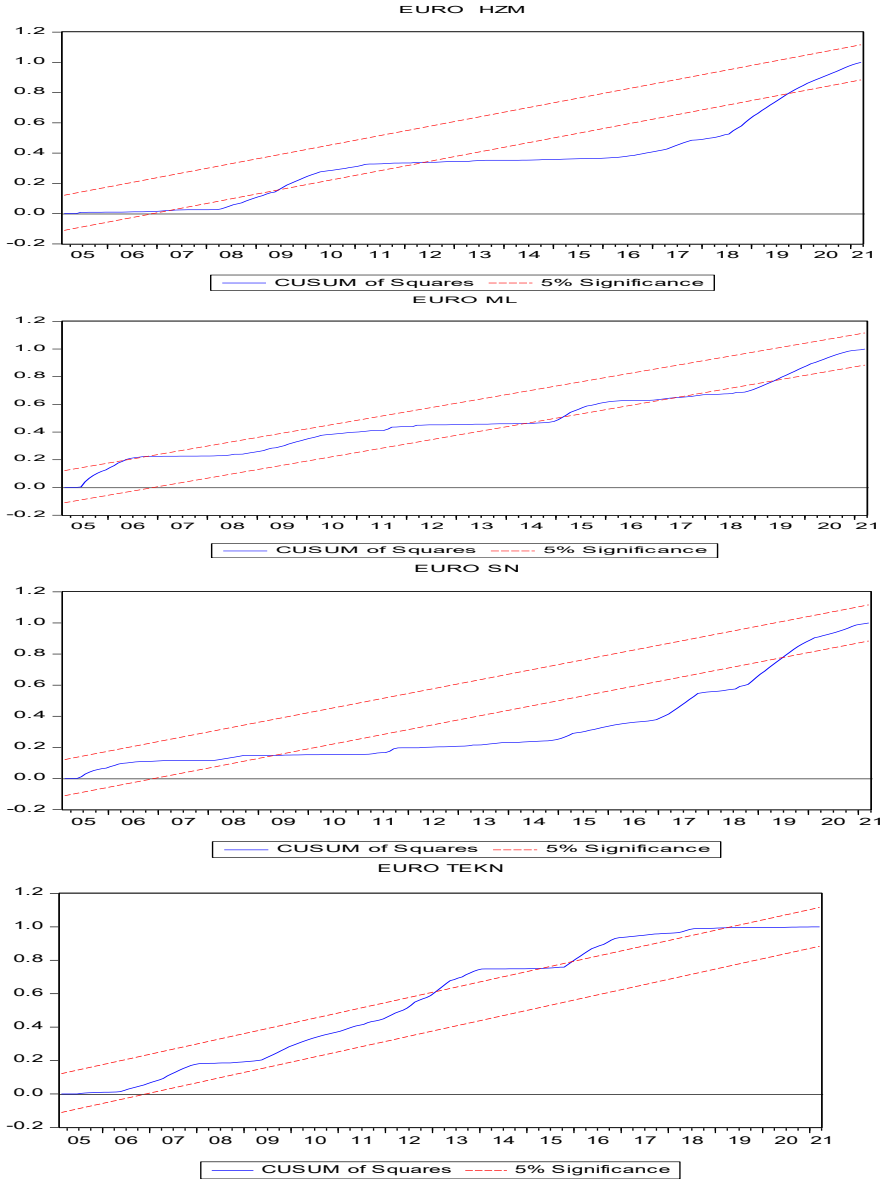
	HZM	ML	SN	TEK
Dolar-TL				
C	0.5010	0.1093	0.1832	0.0811**
C&T	0.4713	0.1108	0.0747**	0.1437
Euro-TL				
C	0.4393	0.0368*	0.1916	0.3363
C&T	0.2155	0.0055*	0.0073*	0.6368

*,** sırasıyla % 5 ve % 10 anlamlılık düzeyini göstermektedir. Verilen değerler olasılık değerleridir.

Üçüncü olarak Şekil 3 ve 4'te sunulan zamanla değişen kur riski parametrelerine CUSUM SQ testi uygulanarak ilgili parametrelerin yapısal kırılmalar içerip içermediği incelenmiş ve bu kapsamda elde edilen bulgular Şekil 5 ve 6'da sunulmuştur.

Şekil 5: CUSUM SQ Test Sonuçları (Dolar-TL)

Şekil 6: CUSUM SQ Test Sonuçları (Euro-TL)

Bulgular incelendiğinde Mali sektör için Dolar-TL kaynaklı kur riski hariç inceleme kapsamındaki tüm sektörlerin zamanla değişen kur riski parametrelerinin yapısal kırılmalar içerdiği anlaşılmaktadır. Bu bulgu da ilgili sektörlerin kur riski duyarlılıklarının sabit veya istikrarlı bir değişken olmadığı ve farklı rejim dönemlerini bünyesinde taşıdığı anlamına gelmektedir.

SONUÇ

Kur riskinin Türkiye gibi gelişen piyasa ekonomilerinin en temel sistematik risk bileşenlerinden birini temsil ettiği ifade edilebilir. Son dönemlerde de döviz piyasalarında oldukça önemli gelişmeler yaşanmaktadır. Bu nedenle bu çalışmada 2002 yılının Ocak ayı ile 2021 yılının Mart ayı arasındaki dönem için aylık veriler kullanılarak sektörel kur riski duyarlılığı analizlerine yer verilmiştir. Çalışmada sektörleri temsilen BİST Mali, Hizmet, Sınai ve Teknoloji endeksleri, döviz kurlarını temsilen ise Dolar-TL ve Euro-TL kurları kullanılmıştır. Çalışmada hem statik hem de dinamik analizlere yer verilmiştir. Çalışma bulguları inceleme kapsamındaki tüm sektörlerin kur riskine duyarlı oldukları ve TL'nin değer kaybından negatif bir şekilde etkilendikleri sonucuna işaret etmektedir. Bulgular ayrıca en yüksek kur riskine Mali sektörün sahip olduğu, ikinci sırada Teknoloji sektörünün yer aldığı; en düşük kur riskine ise Hizmet sektörünün sahip olduğu ardından ise Sınai sektörün geldiği sonucuna işaret etmektedir. Kantil regresyon sonuçları ise ilgili sektörlerin tamamının kur riskine istikrarlı bir şekilde maruz kaldıkları ve Türk lirasındaki değer kayıplarının istikrarlı bir şekilde ilgili sektörlerin hisse senetlerinin değer kaybetmesine yol açtığı sonucuna işaret etmektedir. Bulgular ayrıca özellikle Hizmet sektörünün kur riski düzeyine dönük bir şok gelmesi durumunda bu şokun kalıcı etkileri olabileceği sonucuna işaret etmektedir. Son olarak bulgular Mali sektör için Dolar-TL kaynaklı kur riski hariç inceleme kapsamındaki tüm sektörlerin kur riski duyarlılıklarının sabit veya istikrarlı bir değişken olmadığı ve farklı rejim dönemlerini bünyesinde barındırdığı sonucuna işaret etmektedir. Mevcut bulguların döviz piyasası yatırımcılarının daha etkin yatırım kararları verebilmeleri ve merkez bankasının daha etkin para politikası uygulamalarına yönelebilmesi açısından önemli olduğu ifade edilebilir.

KAYNAKÇA

1. Breusch, T. (1979). Testing for Autocorrelation in Dynamic Linear Models. *Australian Economic Papers*, 17: 334–355.
2. Choi, J. J. & Prasad, A.M. (1995). Exchange Rate Sensitivity and its Determinants: A Firm and industry Analysis of U.S. Multinational. *Financial Management*, 24 (3), 77-88.
3. Godfrey, L. (1979). Testing the Adequacy of a Time Series Model. *Biometrika*, 66:67–72.
4. Koenker, R. & Bassett, G. (1978). Regression Quantiles. *Econometrica*, 46, 33-50
5. Phillips, P.C.B. & Perron, P. (1988). Testing for a Unit Root in Time Series Regression. *Biometrika*, 75 (2), 335–346.
6. TCMB, Döviz kurları ve BİST100 Endeksi, Erişim adresi: <https://evds2.tcmb.gov.tr/>
7. White, H. (1980). A Heteroskedasticity-Consistent Covariance Matrix Estimator and A Direct Test for Heteroskedasticity. *Econometrica*, 48(4): 821-827.

ZAMANLA DEĞİŞEN FAİZ ORANI RİSKİ DUYARLILIĞININ ANALİZİ

Önder BÜBERKÖKÜ¹, Ayhan CESUR

¹Doç. Dr. Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, ORCID: 0000-0002-7140-557X

Dr. Öğr. Üyesi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi

ORCID: 0000-0003-4305-3930

1.GİRİŞ

Faiz oranı riskinin hem reel sektör hem de finans sektörü kuruluşları açısından en temel sistematik risk bileşenlerinden birini temsil ettiği ifade edilebilir. Çünkü faiz oranlarındaki beklenmedik değişimler gerek reel sektör gerekse finans sektörü kuruluşlarının nakit akışları üzerinde önemli negatif etkilere yol açarak bu kuruluşların öz sermaye tutarlarının azalmasına sebep olabilmektedir. Bu beklentinin yatırımcılar tarafından ilgili kuruluşların borsada işlem gören hisse senetlerinin fiyatlarına yansıtılması ise ilgili kuruluşların piyasa değerlerinin de azalması sonucunu doğurabilmektedir.

Son dönemlerde Türk faiz oranı piyasalarında önemli değişimler yaşanmıştır. Örneğin 2001 yılının Şubat ayında yaşanan krizinden sonra TCMB enflasyon hedeflemesine dayalı bir para politikası uygulamasına geçmiş ve bu doğrultuda temel araç olarak politika faizini kullanmıştır. 2007-2008 küresel finans krizinin ortaya çıkmasından sonra ise TCMB geleneksel olmayan para politikası uygulamalarına geçmiş ve bu kapsamda faiz koridoru uygulaması ve piyasanın çeşitli kanallardan fonlanması gibi uygulamalara yönelmiştir. Daha güncel olarak ise yeni bir ekonomi programı uygulamaya konulmuş ve bu kapsamda TCMB politika faizini enflasyon oranlarının altına çekerek çok yüksek bir negatif reel faiz vermeye başlamıştır.

Bu çalışmanın amacı Türkiye ekonomisi için statik ve dinamik analiz yöntemleri kullanılarak mali, sanayi, hizmet ve teknoloji sektörlerinin faiz oranı riski duyarlılıklarının incelenmesidir. Bu çalışmanın literatüre temel katkısının güncel gelişmeler ışığında çeşitli sektörler için hem statik hem de dinamik metodolojik yaklaşımlar çerçevesinde faiz oranı riski duyarlılığının incelenmesi olduğu ifade edilebilir. Dinamik analizlerin temel katkısı incelenen dönem içerisinde ilgili sektörlerin faiz oranı riski duyarlılıklarının hem nasıl bir eğilim sergilediği hem de bazı önemli iktisadi ve finansal gelişmelerin yaşandığı dönemlerde ilgili sektörlerin faiz oranı riski duyarlılıklarının nasıl değiştiği konusunda önemli bilgiler sunabilmesidir.

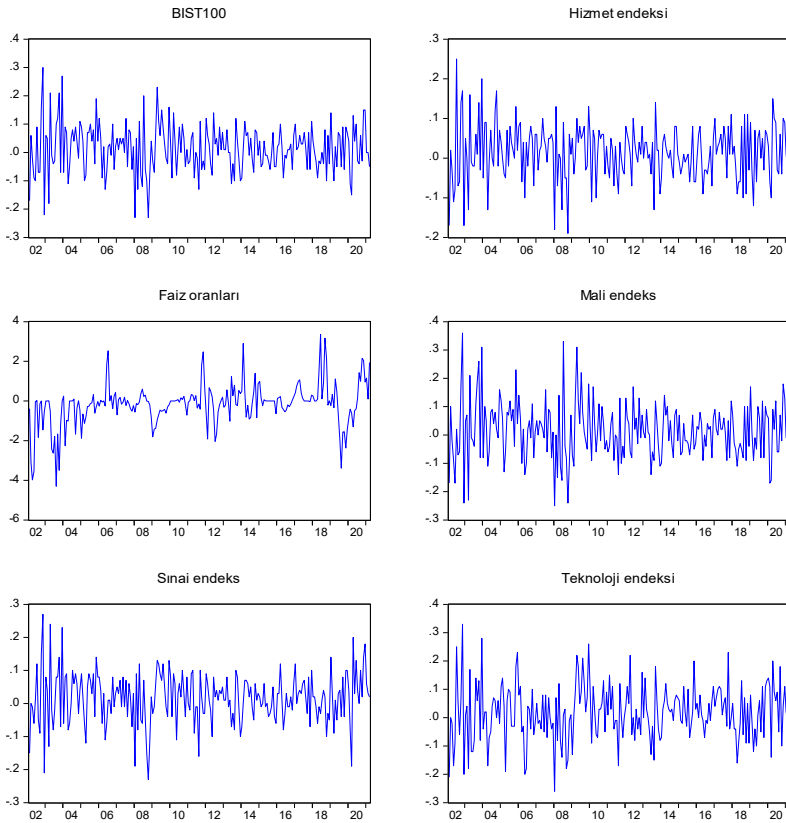
2. VERİ VE METODOLOJİ

2.1. Veri

Bu çalışma 2002 yılının Ocak ayı ile 2021 yılının Mart ayı arasındaki dönemini kapsamakta ve aylık verilerden oluşmaktadır. Çalışmanın başlangıç tarihi Türkiye ekonomisinde yaşanan Şubat 2001 krizi dikkate alınarak belirlenmiştir. Çünkü, bilindiği gibi Şubat 2001 krizinden sonra başta döviz kuru rejimi ve bankacılık sektörü olmak üzere bir çok alanda daha liberal bir ekonomik yapıya geçilmiştir. Çalışmada faiz oranı riskini temsilen O / N bankalar arası para piyasası faiz oranları kullanılmıştır. Bunun temel nedeni bu tür kısa vadeli piyasa

faiz oranlarının merkez bankası para politikası uygulamalarındaki değişimlere daha duyarlı faiz oranları olmalarıdır. Çünkü bilindiği geleneksel bir para politikası aktarım kanalı olan faiz oranı kanalında merkez bankası faiz kararlarının öncelikle bu tür kısa vadeli nominal piyasa faiz oranları üzerinde etkili olacağı ifade edilmektedir. Faiz oranlarına ilişkin veriler Finnet veri tabanından (<https://www.finnet.com.tr/FinnetStore/tr/>) sektörel endeksler ile BİST 100 endeksine ait veriler ise TCMB EVDS sisteminden (<https://evds2.tcmb.gov.tr/>) temin edilmiştir. Değişkenlerin incelenen dönem için genel seyri Şekil 1’de sunulmuştur.

Şekil 1: Çalışmada Kullanılan Değişkenler (Logaritmik Farklar Cinsinden)

2.2. Metodoloji

Statik analiz

Faiz oranı riski duyarlılığının analizinde Stone (1974) tarafından tavsiye edilen iki faktörlü arbitraj fiyatlama modelinden yararlanılmıştır. Bu modelin değişkenlerinin tanımlanmasında ise Choi ve Prasad (1995) tarafından tavsiye edilen ve Denklem (1)'de gösterilen yaklaşım benimsenmiştir.

$$r_{i,t} = \omega_{0,i} + \beta_{1,i}r_{mint,t} + \delta_{2,i}int_t + \vartheta_{i,t} \quad (1)$$

Burada $r_{i,t}$, her bir sektörel hisse senedi endeksinin logaritmik getirisini; $r_{mint,t}$, faiz oranı riskinden arındırılmış BİST100 endeksinin logaritmik getirisini; int_t ilgili faiz oranlarının logaritmik değişimini; $\omega_{0,i}$ sabit terimi; $\vartheta_{i,t}$, hata terimini; $\beta_{1,i}$ ilgili sektörün faiz oranı riskinden arındırılmış piyasa betasını; $\delta_{2,i}$ ise ilgili sektörün faiz oranı riski duyarlılığını göstermektedir.

Dinamik analiz

Zamanla değişen faiz oranı riski duyarlılıkları hesaplanırken Denklem (1) kapsamında kayan pencere (rolling window) yaklaşımından yararlanılmıştır. Bu yaklaşımda öncelikle pencere genişliğinin (window size) belirlenmesi gerekmektedir. Bu çalışmada aylık veri için pencere genişliği 36 ay olarak belirlenmiştir. Böylece 2002 yılının Ocak ayı ile 2004 yılının Aralık ayı arasındaki dönemde yer alan 36 gözlem ilk faiz oranı riski duyarlılığının hesaplanmasında kullanılmış, ardından pencere genişliği sürekli 36 gözlemde oluşacak şekilde en eski gözlem analizden çıkarılıp en yeni gözlem analize dahil edilerek 2005 yılının Ocak ayı ile 2021 yılının Mart ayı arasındaki dönemi için zamanla değişen faiz oranı riski duyarlılıkları hesaplanmıştır.

Çalışmada bu tür bir yaklaşıma da yer verilmesinin temel nedeni ilgili dönemde yaşanan çeşitli gelişmelerin reel sektör ve finans sektörü kuruluşlarının faiz oranı riski duyarlılığını etkileme potansiyelinin bulunmasıdır. Örneğin küresel bazda 2007-2008 küresel finans krizinin ortaya çıkması, emtia piyasalarındaki volatilitenin artması ve Covid-19 salgınının söz konusu olması, ulusal bazda ise merkez bankasının belli dönemlerde geleneksel olmayan para politikası uygulamalarına yönelmesi, Türkiye ekonomisinde incelenen dönemde çeşitli kez önemli faiz oranı şoklarının yaşanması ve yeni ekonomi programı kapsamında uygulanan faiz politikası gösterilebilir.

Çalışmada Hizmet endeksinin, Mali endeksin, Sınai endeksinin, Teknoloji endeksinin, BİST100 endeksinin ve faiz oranlarının logaritmik farkları için bu aşamadan sonra çalışma boyunca sırasıyla HZM, ML, SN, TEKN, BİST100 ve INT kısaltmaları kullanılmıştır.

3. BULGULAR

3.1. Statik Analiz Sonuçları

Değişkenlere uygulanan birim kök testi sonuçları Tablo 1’de sunulmuştur. Bulgular incelendiğinde ilgili tüm değişkenlerin logaritmik farklarının %5 anlamlılık düzeyinde düzey değerlerinde durağan oldukları anlaşılmaktadır.

Tablo 1: Birim Kök Testi Sonuçları

	PP	
	C	C&T
HZM	0.0000*	0.0000*
ML	0.0000*	0.0000*
SN	0.0000*	0.0000*
TEKN	0.0000*	0.0000*
BİST100	0.0000*	0.0000*
INT	0.0000*	0.0000*

*,** sırasıyla %5 ve %10 anlamlılık düzeyini ifade etmektedir. Verilen değerler olasılık değerleridir.

Bu bulgu da Denklem (1)’deki modelin EKK ile tahmin edilebileceği anlamına gelmektedir. Fakat öncesinde her bir sektörel hisse senedi endeksi için Denklem (1)’deki modeller tahmin edilip otokorelasyon ve değişen varyans sorunlarının var olup olmadığının incelenmesi gerekmektedir. Bu kapsamdaki bulgular Tablo 2’de sunulmuştur. Bulgular incelendiğinde Hizmet endeksi için %10 anlamlılık düzeyinde otokorelasyon sorununun; Sınai endeks içinse değişen varyans sorununun söz konusu olduğu anlaşılmaktadır. Bu nedenle Hizmet endeksi için Denklem (1)’deki model AR(1) parametresi ile birlikte; Sınai endeksi içinse White (1980) değişen varyans sorununa karşı dirençli yaklaşım kullanılarak tahmin edilmiştir. Mali endeks ile Teknoloji endeksi içinse otokorelasyon ve değişen varyans sorunları bulunmadığından bu endeksler için Denklem (1)’deki modeller doğrudan klasik EKK tahmincisi ile tahmin edilmiştir. Bu kapsamda faiz oranı riski duyarlılığına ilişkin sonuçlar Tablo 3’te sunulmuştur.

Tablo 2: Otokorelasyon Ve Değişen Varyans Testleri

	Breusch–Godfrey LM (1)	White (1980)
HZM	3.863**[0.0506]	0.1564[0.9779]
ML	0.3553[0.5517]	1.1661[0.3268]
SN	0.6129[0.4345]	1.890**[0.0970]
TEKN	2.5023[0.1151]	0.8258[0.5325]

*,** sırasıyla %5 ve %10 anlamlılık düzeyini ifade etmektedir. Köşeli parantez içerisindeki değerler olasılık değerleridir.

Bulgular incelendiğinde inceleme kapsamındaki tüm sektörlerin faiz oranı riskine maruz kaldıkları anlaşılmaktadır. Çünkü faiz oranı riski katsayısı -0.656 ile -1.655 arasında değişen değerler almakta ve geleneksel anlamlılık düzeylerinde istatistiki olarak anlamlı çıkmaktadırlar. Bulgular ayrıca en yüksek faiz oranı riskine Mali endeksin (-1.655) sahip olduğu, ardından Teknoloji endeksinin (-0.846) geldiği; en düşük faiz oranı riskine ise sırasıyla Sınai endeks (-0.656) ile Hizmet endeksinin (-0.696) sahip oldukları sonucuna işaret etmektedir. Son olarak da bulgular her durumda faiz oranı riskinden arındırılmış piyasa riskinin pozitif olduğu ve istatistiki olarak anlamlı çıktığı sonucuna işaret etmektedir.

Tablo 3 : Faiz Oranı Riski Duyarlılığı

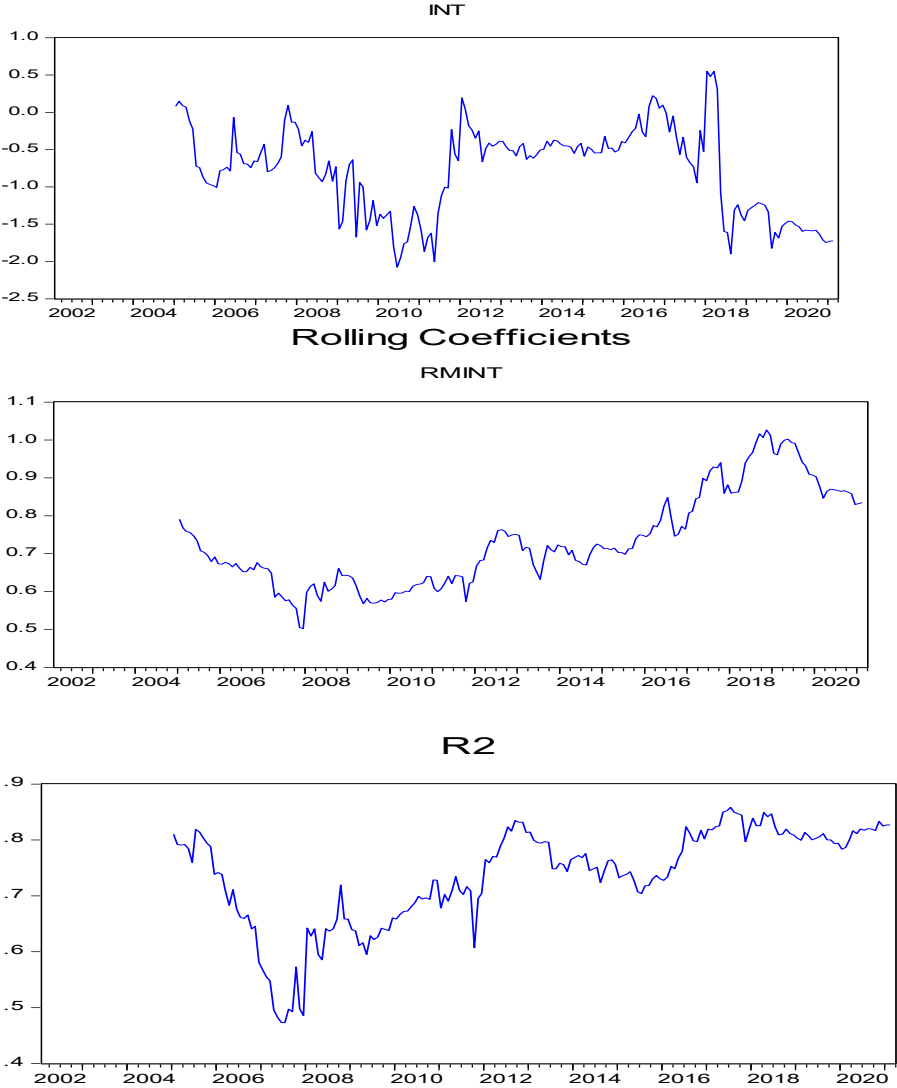
	Sabit terim	Rmint	int	Düz. R ²
HZM	1.076*[0.000]	0.700*[0.000]	-0.696*[0.000]	0.7370
ML	0.669*[0.000]	1.148*[0.000]	-1.655*[0.000]	0.9601
SN	1.288*[0.000]	0.839*[0.000]	-0.656*[0.002]	0.8574
TEKN	1.229*[0.005]	0.860*[0.000]	-0.846*[0.089]	0.5506

*,** sırasıyla %5 ve %10 anlamlılık düzeyini göstermektedir. Köşeli parantez içerisindeki değerler olasılık değerleridir.

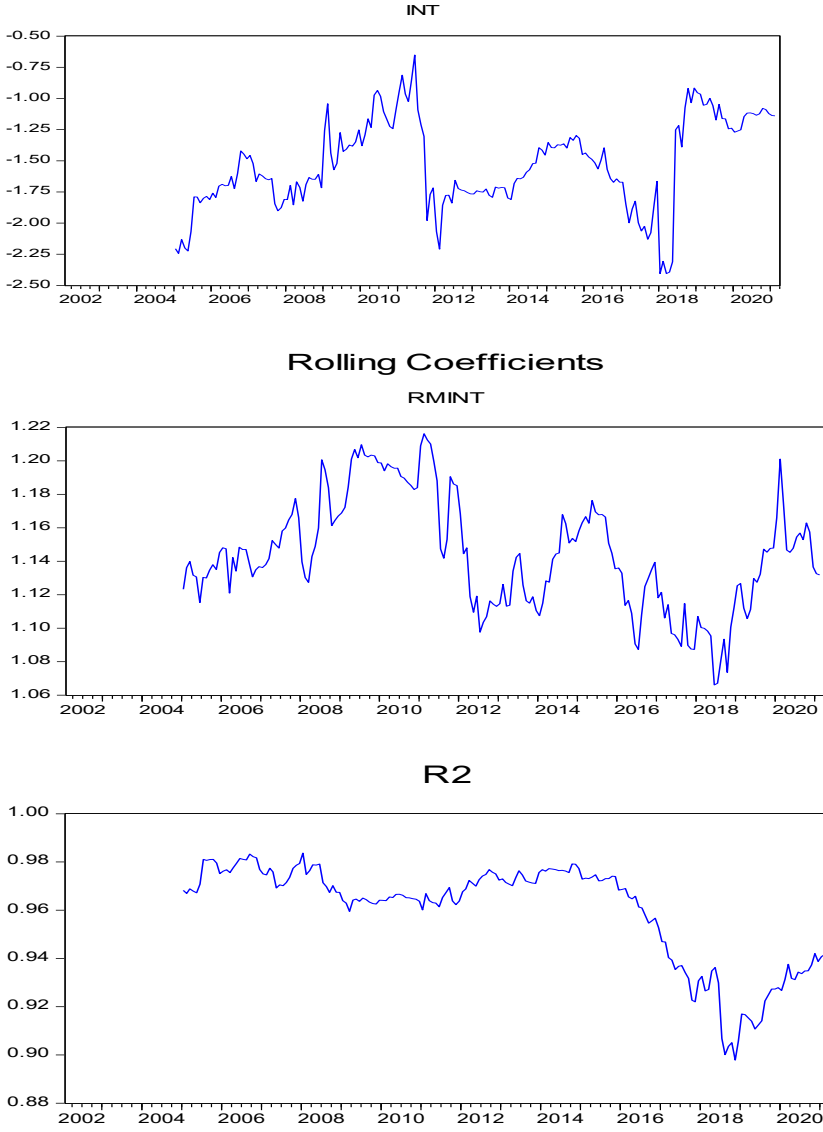
3.2. Dinamik Analiz Sonuçları

2005 yılının Ocak ayı ile 2021 yılının Mart ayı arasındaki dönem için her bir sektörel endeks kapsamında elde edilen zamanla değişen model parametreleri ve zamanla değişen R² değerleri Şekil 2, 3, 4 ve 5'te sunulmuştur. Bu çalışmanın ana konusunu oluşturması nedeniyle özellikle zamanla değişen faiz oranı riski parametrelerine ilişkin olarak yapılan ek analizler ise sırasıyla Tablo 4, 5 ve 6'da yer almaktadır.

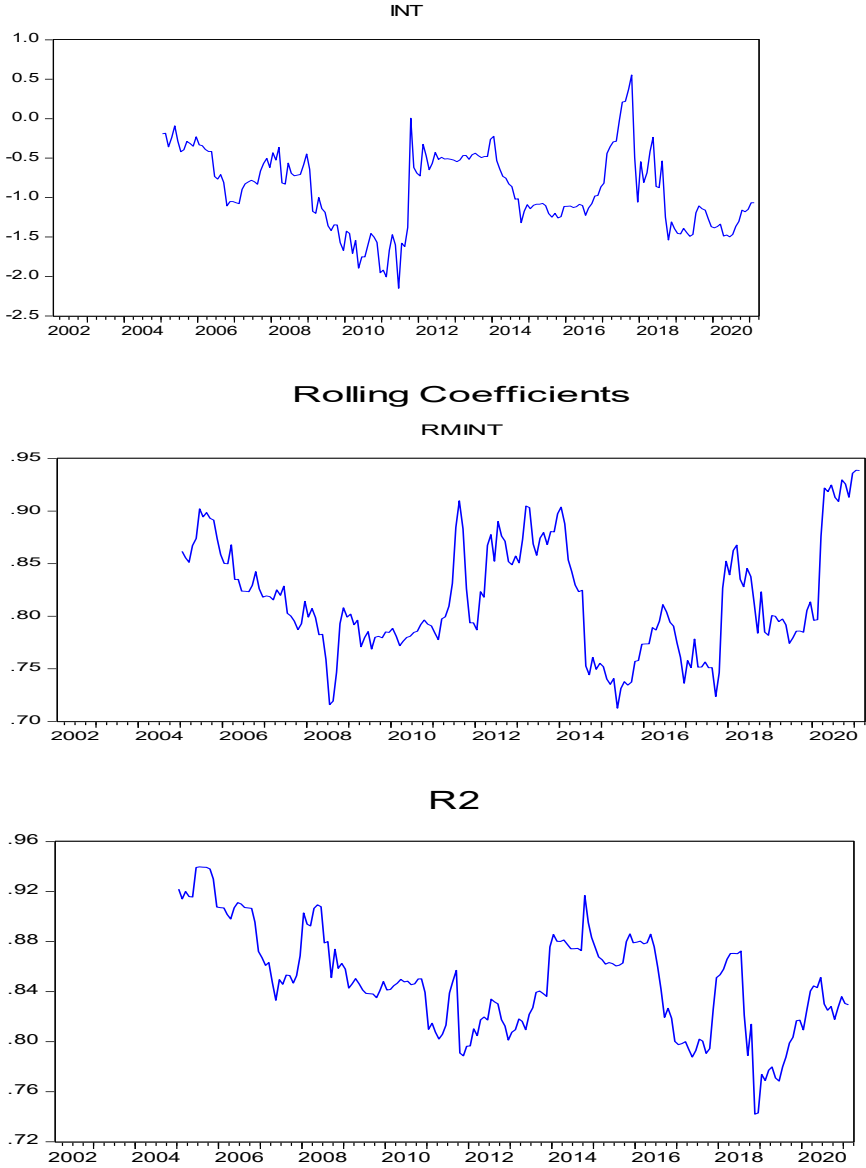
Şekil 2: Hizmet Sektörü İçin Elde Edilen Sonuçlar

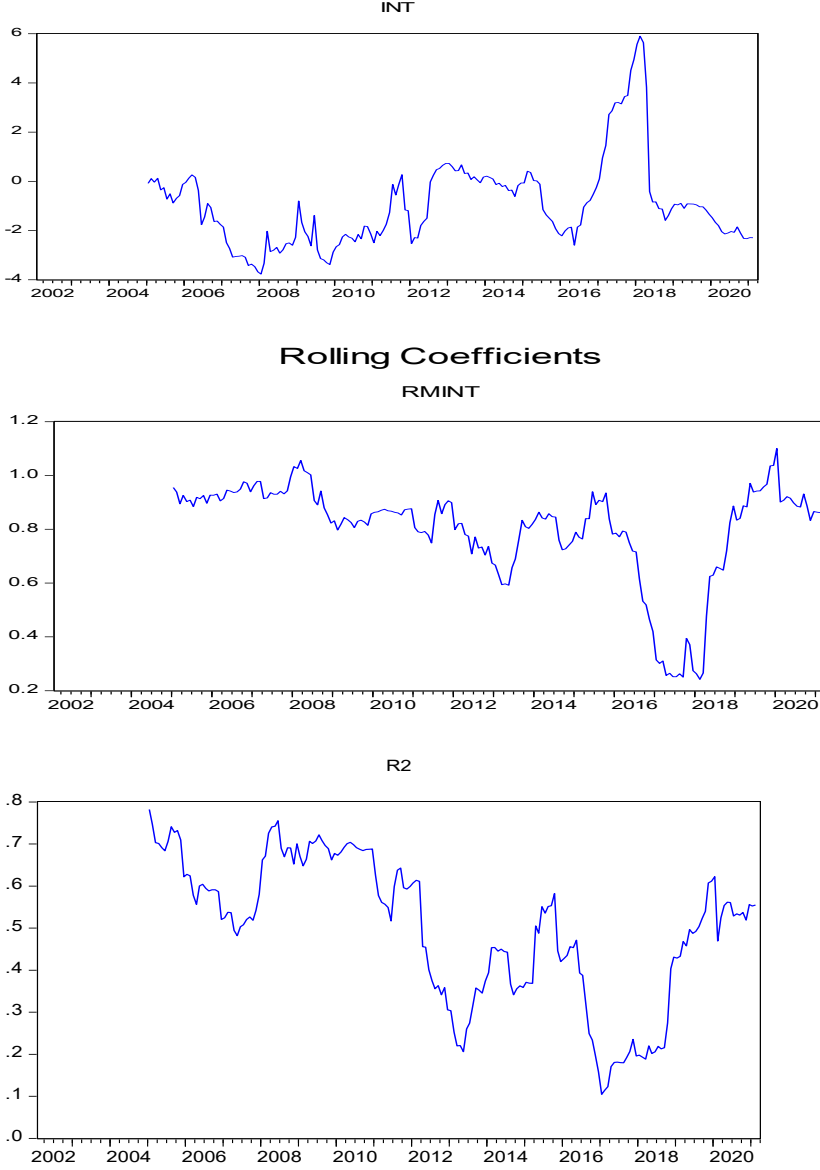
Şekil 3: Mali Sektör İçin Elde Edilen Sonuçlar

Şekil 4: Sınai Sektörü İçin Elde Edilen Sonuçlar

Şekil 5: Teknoloji Sektörü İçin Elde Edilen Sonuçlar

Çalışmada öncelikle zamanla değişen faiz oranı riski parametrelerine ait bazı temel bulgular Tablo 4’te sunulmuştur. Bulgular incelendiğinde yine en yüksek ortalama faiz oranı riskine Mali sektörün sahip olduğu, hemen ardından Teknoloji sektörünün geldiği; en düşük faiz oranı riskine ise Hizmet sektörü ile Sınai sektörün sahip oldukları anlaşılmaktadır. Faiz oranı riskindeki değişkenliğin bir ölçütü olarak zamanla değişen faiz oranı riski parametrelerinin standart sapma

parametrelerine bakıldığında en yüksek değişkenliğin Teknoloji sektörü; en düşük değişkenliğin ise Mali sektör için geçerli olduğu anlaşılmaktadır.

Tablo 4: Zamanla Değişen Faiz Oranı Risklerine Ait Bazı Temel Veriler

Sektör	Ortalama	Standart sapma
HZM	-0.78323	0.587991
ML	-1.53136	0.352601
SN	-0.90479	0.489085
TEKN	-0.95010	1.776371

İkinci olarak ilgili sektörlerin zamanla değişen faiz oranı riskleri arasındaki korelasyon değerlerine bakıldığında (Tablo 5) Hizmet sektörünün, Teknoloji sektörünün ve Sınai sektörünün faiz oranı riski duyarlılıkları arasındaki korelasyonun pozitif olduğu, Mali sektörün faiz oranı riski duyarlılığının ise diğer sektörlerle negatif bir korelasyona sahip olduğu anlaşılmaktadır. Pozitif korelasyon katsayılarının da yaklaşık 0.384 ile 0.575 arasında değişen değerler aldığı görülmektedir. Korelasyon değerlerine dayalı bu analiz ilgili sektörlerin faiz oranı riskine maruz kalmalarında sektörlere özgü dinamiklerin de etkili olduğu şeklinde yorumlanabilir.

Tablo 5: Korelasyon Matrisi

	HZM	ML	SN	TEK
HZM	1	-0.79106	0.57507	0.384177
ML	-0.79106	1	-0.8691	-0.4808
SN	0.57507	-0.8691	1	0.472443
TEKN	0.384177	-0.4808	0.472443	1

Üçüncü olarak Şekil 2, 3, 4 ve 5'te sunulan zamanla değişen faiz oranı riski parametrelerine Phillips-Perron (PP) birim kök testleri uygulanarak ilgili parametrelerin düzey değerlerinde durağan olup olmadıkları incelenmiştir. Çünkü ilgili parametrelerin düzey değerlerinde durağan olmaları onların birim kök içermediği bu nedenle de ortalamaya dönme eğilimi sergiledikleri bir diğer ifadeyle ilgili sektörlerin yaşadığı faiz oranı riski kaynaklı şokların belli bir süre sonra kendi kendine sistemin dışına çıktığı anlamına gelmektedir. Durağan çıkmamaları ise ilgili sektörlerin yaşadıkları faiz oranı riski kaynaklı şokların kalıcı etkileri olabileceği anlamına gelmektedir. Birim kök testi sonuçları Tablo 6'da sunulmuştur. Bulgular incelendiğinde %10 veya daha iyi bir anlamlılık düzeyinde Teknoloji sektörü dışındaki tüm sektörlerin zamanla değişen faiz oranı riski parametrelerinin düzey değerlerinde durağan oldukları anlaşılmaktadır. Bu

bulgu da Hizmet sektörünün, Sınai sektörün ve Mali sektörün faiz oranı riski kaynaklı bir şok yaşaması durumunda bu şokun kalıcı etkileri olmayabileceği aksine belli bir süre sonra bu şokun kendi kendine sistemin dışına çıkabileceği anlamına gelmektedir. Teknoloji endeksinin faiz oranı risk düzeyine dönük bir şok gelmesi durumunda ise bu şokun kalıcı etkilerinin olabileceği anlaşılmaktadır.

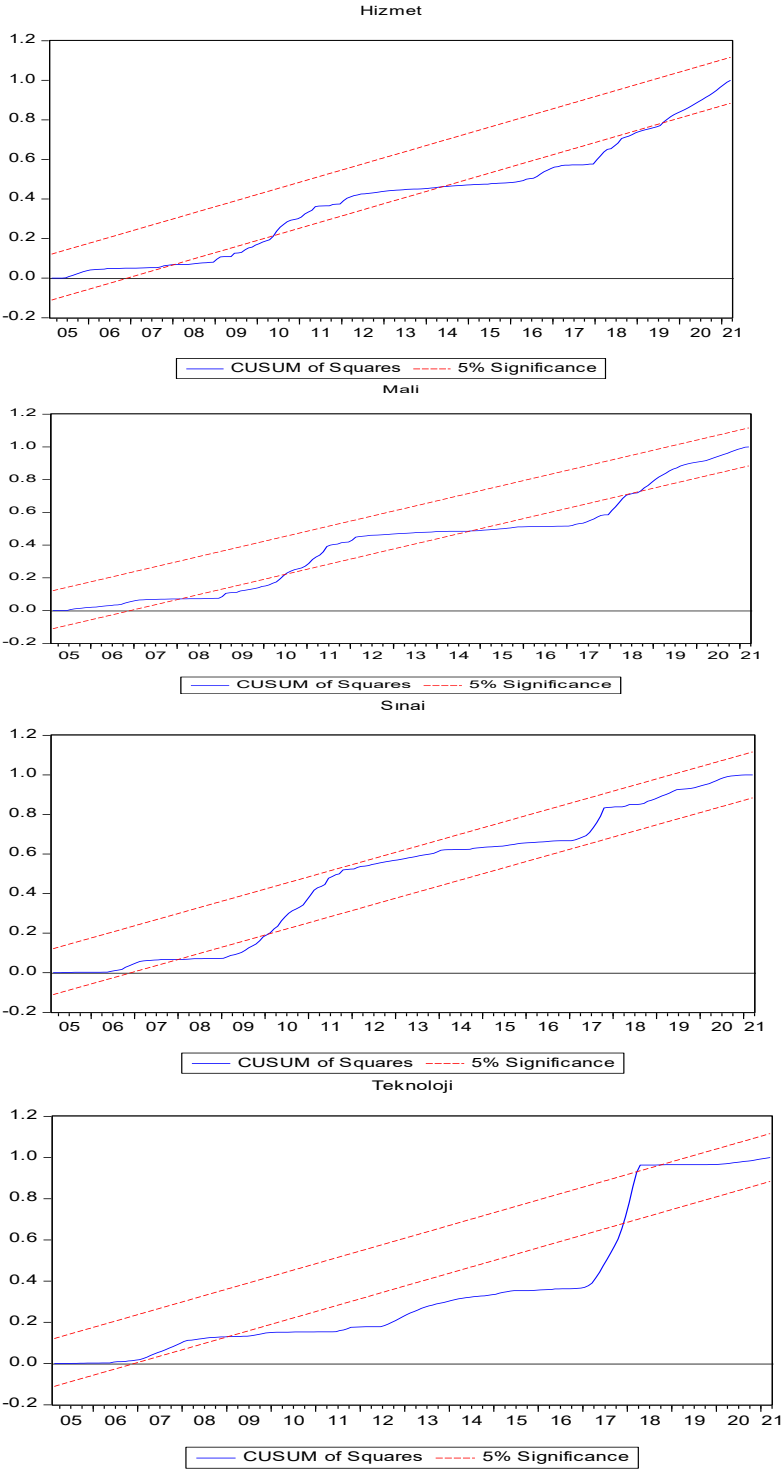
Tablo 6: Birim Kök Testi Sonuçları

	HZM	ML	SN	TEK
PP				
C	0.0179*	0.0114*	0.0225*	0.1037
C&T	0.0653**	0.0431*	0.0939**	0.2542

*,** sırasıyla % 5 ve % 10 anlamlılık düzeyini göstermektedir. Verilen değerler olasılık değerleridir.

Dördüncü olarak Şekil 2, 3, 4 ve 5'te sunulan zamanla değişen faiz oranı riski parametrelerine CUSUM SQ testi uygulanarak ilgili parametrelerin yapısal kırılmalar içerip içermediği incelenmiş ve bu kapsamda elde edilen bulgular Şekil 6'da sunulmuştur.

Şekil 6: CUSUM SQ Test Sonuçları

Bulgular incelendiğinde inceleme kapsamındaki tüm sektörlerin zamanla değişen faiz oranı riski parametrelerinin yapısal kırılmalar içerdiği anlaşılmaktadır. Bu bulgu da ilgili sektörlerin faiz oranı riski duyarlılıklarının sabit veya istikrarlı bir değişken olmadığı ve farklı rejim dönemlerini bünyesinde taşıdığı anlamına gelmektedir.

SONUÇ

Türkiye ekonomisinde özellikle son dönemlerde önemli faiz oranı şokları yaşanmıştır. Bu nedenle bu çalışmada 2002 yılının Ocak ayı ile 2021 yılının Mart ayı arasındaki dönemi için iki faktörlü Arbitraj fiyatlama modeli dikkate alınarak Mali, Sınai, Hizmet ve Teknoloji sektörlerinin faiz oranı riski duyarlılıkları incelenmiştir. Çalışmada faiz oranı riskini temsilen gecelik bankalar arası para piyasası faiz oranları, ilgili sektörleri temsilen ise BİST Mali, Sınai, Hizmet ve Teknoloji endeksleri kullanılmıştır. Çalışmada hem statik hem de dinamik analizlere yer verilmiştir. Bulgular inceleme kapsamındaki tüm sektörlerin faiz oran riskine duyarlı oldukları ve faiz oranlarındaki artışlardan negatif bir şekilde etkilendikleri sonucuna işaret etmektedir. Bulgular ayrıca en yüksek faiz oranı riskine Mali endeksin sahip olduğu, ardından Teknoloji endeksinin geldiği; en düşük faiz oranı riskine ise sırasıyla Sınai endeks ile Hizmet endeksinin sahip oldukları sonucuna işaret etmektedir. Bu hususların yanı sıra bulgular Teknoloji endeksinin faiz oranı risk düzeyine dönük bir şokun gelmesi durumunda bu şokun kalıcı etkilerinin olabileceği diğer sektörler içinse bu tür bir şokun belli bir süre sonra kendi kendine sistemin dışına çıkabileceği sonucuna işaret etmektedir. Son olarak da bulgular ilgili sektörlerin faiz oranı riski duyarlılıklarının sabit veya istikrarlı bir değişken olmadığı ve farklı rejim dönemlerini bünyesinde barındırdığı sonucuna işaret etmektedir. Mevcut bulguların tahvil / bono piyasası yatırımcılarının daha etkin yatırım kararları verebilmeleri ve merkez bankasının daha etkin para politikası uygulamalarına yönelebilmesi açısından önemli sonuçlar içerdiği ifade edilebilir.

KAYNAKÇA

1. Choi, J. J. & Prasad, A.M. (1995). Exchange Rate Sensitivity and its Determinants: A Firm and industry Analysis of U.S. Multinational. *Financial Management*, 24 (3), 77-88.
2. Breusch, T. (1979). Testing for Autocorrelation in Dynamic Linear Models. *Australian Economic Papers*, 17: 334–355.
3. FINNET, BİST O / N faiz oranları, Erişim adresi: <https://www.finnet.com.tr/FinnetStore/tr/>
4. Godfrey, L. (1979). Testing the Adequacy of a Time Series Model. *Biometrika*, 66:67–72.
5. Phillips, P.C.B. & Perron, P. (1988). Testing for a Unit Root in Time Series Regression. *Biometrika*, 75 (2), 335–346.
6. Stone, B.K. (1974). Systematic Interest Rate Risk in a Two Index Model of Return. *Journal of Financial and Quantitative Analysis*, 9 (5), 709-721.
7. TCMB, Sektörel endeksler, Erişim adresi: <https://evds2.tcmb.gov.tr/>
8. White, H. (1980). A Heteroskedasticity-Consistent Covariance Matrix Estimator and A Direct Test for Heteroskedasticity. *Econometrica*, 48(4):821-827.

**PORTFÖY RİSKLERİ ÜZERİNE RİSKE MARUZ
DEĞER KARŞILAŞTIRMASI**

Nuri AVŞARLIGİL

*Doç. Dr. Akdeniz Üniversitesi, Finans ve Bankacılık Bölümü
0000-0002-4401-2236*

1.GİRİŞ

Genel olarak, gerçek hayatta alınacak kararların tamamı, belirsizlik içeren ve yaşanmadan sonucu bilinmeyen bazı unsurları içermektedir. Alınacak bu kararlar finansal alanda ise belirsizlikten ziyade, kazanç ve kayıplar şeklinde karşımıza çıkmaktadır.

Ekonomi açısından bakıldığında risk, “Belirsizliğe karşı korunmasız olma durumu” olarak tanımlanmaktadır. Risk bir varlığın değerinde zamansız ortaya çıkan şokların gerçekleşme ihtimali olarak ifade edilebilmektedir (İltüzer ve Taş, 2008:70).

Başka bir açıdan bakıldığında ise risk “Planların başarısız olma olasılığı, hatalı karar alma tehlikesi, zarar etme veya kâr etmeme durumudur” (Kayahan ve Topal, 2009: 179-198).

Risk kavramıyla ilgili tanımlardan da anlaşılacağı gibi riskin hem pozitif hem de negatif sonuçları olabilmektedir. Bu çalışmada finansal yatırımcıların aldıkları kararlarda ortaya çıkması muhtemel finansal riskler, riske maruz değer hesaplama yöntemleri aracılığıyla tahmin edilmeye çalışılacak ve yatırım seçeneklerinin risklilikleri kıyaslanacaktır.

1.1. Risk Türleri

Risk kavramı birçok şekilde sınıflandırılmakla beraber, ilk ayırım sistematik risk ve sistematik olmayan risk şeklinde yapılmaktadır. Bu açıdan bakıldığında sistematik risk, tüm bir ekonomiyi etkileyen ve çeşitlendirmeler yapılarak azaltılamayan riskler olarak ifade edilebilirken, sistematik olmayan riskler ise, çeşitlendirmeye azaltılabilen ve yatırımcının kararlarından kaynaklanan riskler olarak ifade edilmektedir (Demireli, 2007:124).

Sistematik risk, içerisinde birden fazla ekonomik kavramın etkisini barındırmaktadır. Örneğin, faiz oranı riski, piyasa riski, enflasyon riski, döviz kuru riski, politik risk gibi yatırımcıların kontrolü altında olmayan riskleri kapsamaktadır. Sistematik olmayan riskler ise; finansal risk, yönetim riski, faaliyet riski, endüstri riski gibi risklerden oluşmaktadır.

1.2. Risk Yönetimi

Risk ortaya çıkış ve sebepleri bakımından farklılıklar gösterebilir, yönetilebilir bir kavram olabilmektedir. Yani riskler önce tanımlanarak tespit edilebilir, daha sonra ise ölçülerek kontrol altına alınabilir.

Bu açıdan bakıldığında riski yönetmek, yani risk yönetimi, işletme yöneticileri tarafından gerçekleştirilen önemli bir faaliyet olarak ifade edilebilir (Gökşin, 2004).

Risk yönetimi daha teknik ve detaylı olarak, piyasalarda karşılaşılan her türlü belirsizlikten kaynaklanan ve zararlar sonuçlanabilecek işlemlerden korunmak

için önlemler alınması ve hızlı kararların alınabilmesi için sağlıklı bir sistemin kurulması şeklinde tanımlanabilir (Atan,2002:5).

Risk yönetimi sadece tek bir işlem değil aksine uzunca bir süreçtir. Risk yönetim sürecinin aşamaları, aşağıdaki gibi tanımlanmaktadır;

a) Riskin tanımlanması

Risk yönetiminin ilk ve en önemli aşaması riskin tanımlanması aşamasıdır. Bu aşamada işletmenin karşı karşıya kaldığı riskin özellikleri açıkça tespit edilerek tanımlanmalı ve ilgili departmanlara gereken bilgiler verilmelidir.

b) Riskin ölçülmesi

Karşı karşıya kalınan riskin belirli bilimsel kriterler ve ölçütler kullanılarak, sayısal ve istatistiksel büyüklüklerle ifade edilmesi aşamasıdır. Riskin sayısallaştırılması onun azaltılması veya kontrol edilmesi için oldukça önemlidir.

c) Risk politikaları ve uygulama usullerinin oluşturulması ve uygulanması

Risk politikaları yönetim kurulu tarafından yazılı standartlarla ifade edilip yürürlüğe konulmalıdır. Bu yazılı standartlar, denetleyici kurumun belirlediği kriterlere göre oluşturulmalıdır. Risk politikaları, risk limitlerini belirlenmesi, limit aşımı durumunda izlenecek yolları, riskin ölçülme yöntemleri, denetleyici kuruma bildirme usulleri gibi durumlardan oluşmaktadır.

d) Riskin analizi, izlenmesi ve raporlanması

Risk yönetimi yüklenen riskleri, bu riskin yönetilmesini, kar-zarar hesaplamalarını ve riskin kontrolünü içermektedir. Kontrol edilebilen risklerin etkisini azaltma yöntemlerinin bulunması, kontrol edilemeyen risklerin sona erdirilme çalışmaları ya da etkilediği bankacılık faaliyetlerinin azaltılmasını içerir. Firma maruz kalınan risklerinin düzenli olarak kontrolünü sağlar bunları analiz eder. Böylelikle, risk faktörünün zamanında raporu alınarak gerekli tedbirler alınması sağlanır.

e) Sürecin yönetilmesi ve denetlenmesi

Bu aşama iç ve dış denetim faaliyetlerinin tamamını kapsamaktadır. Düzenli olarak denetim yapılarak, oluşturulan risk modellerinin istatistiksel ve ekonomik yönden tutarlılıklarının teyit edilmesi sağlanmaktadır.

1.3. Risk Yönetiminin Amacı

Risk yönetimi sürecinin temel amacı katlanılan risk seviyesiyle beklenen getiri arasında bir denge kurup, karlılığı arttıracak ve taleplere karşılık verebilecek gerekli sermaye tutarının yaratılmasıdır. Bu sürecin temel hedefi ise, getiri-risk ilişkisinin en iyi şekilde tanımlanması ve bu ilişkiye uygun stratejilerin belirlenerek gerçekleştirilmesini sağlamaktır. Yüksek risk seviyesi aralarındaki doğrusal ilişkiden dolayı yüksek beklenen getiri sağlayacağından dolayı, risklerin

belirlendikten sonra doğru bir şekilde ölçülmesi oldukça önem arz etmektedir (Tezel, 2006:43-44).

Alınacak finansal kararların oluşturduğu risklere ise finansal risk adı verilmektedir. Finansal risk yönetiminde ise alınacak finansal kararların fiyat, kur veya faiz gibi değişkenlerle birlikte ele alınması gerekmektedir. Değişkenler arasındaki ilişkiler kurularak söz konusu riskin tamamından veya bir bölümünden kaçınmak için tekniklerinin belirlenmesi ve doğru zamanda uygulanması oldukça önemlidir (Sayılğan, 1995: 324-333).

Risk yönetimi uygulamalarının daha sağlıklı olabilmesi için elde edilen bilgilerin sayılar yardımıyla ölçülebilir hale getirilmesi gerekmektedir. Riske Maruz Değer (RMD) yöntemleri yardımıyla elde edilen bilgilerin matematiksel ifadelere dönüştürülerek riskin etkisinin ölçülebilmesi mümkündür.

2. RİSKE MARUZ DEĞER

Riske maruz değer kavramı belirli bir zamanda ve belirli bir güve aralığında ortaya çıkabilecek en yüksek kaybı ifade eden bir kavramdır (Yıldırım ve Çolakyan, 2014: 7).

Daha basit bir ifadeyle riske maruz değer, belirli bir sürede ve belirli bir güven aralığında bir finansal varlığın kaybedebileceği maksimum değeri ifade etmektedir (Gürsakal, 2007: 63).

Riske maruz değer yöntemi her hangi bir varlığa uygulanabildiği gibi birden fazla varlığın birleşiminden oluşan portföylere de uygulanabilmektedir. Portföyden veya varlıktan elde edilecek zararın parasal ifadesi riske maruz değer kavramıyla tam olarak örtüşmektedir. Portföy çeşitlendirmesiyle olası kaybın değiştirilebileceğini ölçmeye imkan sağlar ve riske dayalı getiri karşılaştırması yapmaya olanak verir (Uzunoğlu vd., 2005:13).

2.1. Riske Maruz Değer Hesaplamasında Kullanılan Parametreler

Riske maruz değer ölçümü ve hesaplamasında iki tane temel parametre bulunmaktadır. Bunlardan ilki yatırımı elde tutma süresi, ikincisi ise güven seviyesidir. Her iki parametrenin belirlenmesi subjektif unsurlara bağlıdır. Araştırmacı elinde bulundurduğu portföyün özelliklerine ve risk algısına göre bu temel iki parametreyi belirleyecektir (Şahin, 2004:28).

Bu iki parametreyle birlikte belirlenmesi gereken bazı unsurlar aşağıdaki gibidir;

a) Güven Düzeyi

Riske maruz değer hesaplamalarında kullanılan belli başlı güven düzeyleri bulunmaktadır. Portföyde yer alan varlıkların normal dağılıma uyduğu varsayımıyla genellikle % 95 ve % 99 güven aralıkları kullanılmaktadır. Güven

aralığının genişliği arttıkça portföyün riske maruz değeride artmaktadır (Bolgün ve Akçay, 2005: 393).

b) Elde Tutma Süresi

Uluslararası ödemeler bankası'nın (BIS) bir komitesi olan Basel Komitesi ve ülkemiz için düzenleyici bir kurum olan BDDK riske maruz değer hesaplamalarında maksimum elde tutma süresinin 10 gün olarak alınmasını önermektedir. Ayrıca, elde tutma süresiyle piyasa riski arasında doğrusal bir ilişki bulunmaktadır. Bekleme süresi arttıkça beklenen fiyattaki değişiklikde o kadar yüksek olacaktır (Sertler, 2003: 40).

c) Örneklem Periyodu

Riske maruz değer hesaplamalarında Uluslararası ödemeler bankası'nın (BIS) komitesi olan Basel Komitesi 252 gün olacak şekilde asgari örneklem dönemi olması gerektiğini öngörmektedir. Bunun yanı sıra finansal risk ölçümü firması olan J.P. Morgan, Riskmetrics'de 250 günlük asgari işgünü verilerinin örneklemde yer alması gerektiğini belirtmiştir (Ege, 2006: 68).

d) Finansal Varlıkların Getirilerinin Dağılımı

Riske maruz değer hesaplamalarında, varlık getirilerinin normal dağılıma uyduğu varsayılmaktadır. Fakat uygulamada genellikle veriler normal dağılıma uymamaktadır. Bu sebeple serilerin çarpıklık ve basıklık katsayıları hesaplanarak normalliğe ne kadar yakınsadığı belirlenebilmektedir. Ayrıca serideki gözlem değerlerinin doğrusal dönüşümleri yapılarak, seriler normalleştirilmeye çalışılmaktadır.

e) Portföy Çeşitliliği

Markowitz tarafından ortaya atılan modern portföy teorisinde, yatırımcılar portföylerinde çeşitlendirmeye giderek risklerini azaltabilmektedir. Yine Markowitz'in teorisinde "Ortalama Varyans Modeli" yaklaşımıyla, yatırımcılar beklenen getirilerinden vazgeçmeden aralarında negatif korelasyon bulunan finansal araçları portföye dahil ederek portföy riskini azaltabilmektedir. Markowitz'in önerdiği çeşitlendirme, riski sistematik düzeyde de azaltabilmektedir (Başar ve diğerleri, 2013: 102).

2.2. Riske Maruz Değer Hesaplama Yöntemleri

Riske maruz değer hesaplamalarında kullanılan yöntemler ilk olarak iki kısımda incelenmektedir. Yöntemlerden ilki "Parametrik Yöntem" olarak sınıflandırılmaktadır. Parametrik yöntemler, Varyans-Kovaryans yöntemi olarakta adlandırılmaktadır. Bu yöntemde ortaya çıkabilecek fiyat dalgalanmaları belirli bir olasılık değeri üzerinden ele alınır ve bu şekilde portföyde yaşanabilecek maksimum değer kaybı hesaplanmaktadır.

İkinci grup yöntemler ise "Simülasyon Yöntemleri" olarak adlandırılmaktadır. Simülasyon yöntemleri geçmiş fiyat hareketlerinden yola

çıkarak geleceği ilişkin portföyün değerini hesaplayabilmektedir. Simülasyon yöntemleri, “Tarihsel Simülasyon Yöntemi” ve “Monte Carlo Simülasyonu Yöntemi” olarak iki alt grupta incelenmektedir.

Riske Maruz Değer hesaplamaları için en uygun yöntem seçimi, portföyü oluşturacak finansal varlığın özelliklerine ve amacına bağlıdır. Riske maruz değer yöntemlerinden hangisinin uygulanacağına karar vermek için araştırmacının aşağıdaki iki soruyu cevaplandırması gerekmektedir (Akçay ve Bolgün, 2016).

1) Portföy getirilerinin dağılımı, normal dağılıma uymakta mıdır?

2) Portföyün getirisi, doğrusal mı hareket etmektedir?

2.2.1.Parametrik Yöntemler

Bu yöntemler, Analitik yöntemler olarakta adlandırılmaktadır. Daha öncede bahsedildiği gibi Varyans-Kovaryans (Delta-Normal) yönteminde normallik varsayımı şartı bulunmaktadır.

2.2.1.1.Varyans-Kovaryans Yöntemi (Delta- normal)

Varyans-Kovaryans yöntemi, geçmiş fiyat veya oran verilerinden yola çıkarak gelecekte ortaya çıkacak risk faktörlerini hesaplamaya odaklanmaktadır (Akdoğan ve Koldere, 2013: 609).

Yöntem uygulanırken, portföyde yer alan varlıkların portföydeki ağırlıklarından ve yatırım araçlarının aralarındaki korelasyonlardan faydalanılarak hazırlanan matrisler kullanılmaktadır. Elde edilen portföy standart sapması belirlenen güven düzeyi ile çarpılarak riske maruz değer hesaplanabilmektedir (Bostancı,2011:52).

Portföy riski için can alıcı önemde olan portföy standart sapması, geçmiş verilerden elde edilen risk matrisi, yatırım araçları arasındaki korelasyona göre hazırlanan korelasyon matrisi ve yatırım araçlarının portföydeki ağırlıkları kullanılarak hesaplanmaktadır. Bu kolay hesaplanabilirlik özelliği sebebiyle oldukça fazla tercih edilmektedir (Ceylan ve Korkmaz, 2000:562).

Bu yöntemde Portföyün standart sapması aşağıda formülle hesaplanabilmektedir;

$$\sigma_p = \sqrt{\sum_{i=1}^n (w_i^2 \cdot \sigma_i^2) + 2 \left(\sum_{i=1}^n \sum_{j=1}^n (w_i \cdot \sigma_i \cdot w_j \cdot \sigma_j \cdot \rho_{ij}) \right)}$$

Burada;

σ_p = Portföy standart sapması

w_i^2 = i'nci varlığın portföydeki ağırlığının karesi

σ_i^2 = i'nci varlığın varyansı

w_i = i'nci varlığın portföydeki ağırlığı

σ_i = i'nci varlığın standart sapması

w_j = j'nci varlığın portföydeki ağırlığı

σ_j = j'nci varlığın standart sapması

ρ_{ij} = i'nci varlıkla j'nci varlık arasındaki korelasyon katsayısı

ifade etmektedir.

Portföy standart sapması hesaplandıktan sonra, her hangi bir portföyün riske maruz değeri ise aşağıdaki formül yardımıyla hesaplanmaktadır (Artzner, Delbaen, Eber ve Heath, 1999:203-228);

$$RMD = PV * \sigma_p * \sqrt{t} * Z_\alpha$$

PV= Portföyün bugünkü değeri

Z_α = Normal Dağılım Tablosunda Güven Düzeyine karşılık gelen değer

σ_p = Getiri Volatilitesi (Standart Sapma)

t = Elde Tutma Süresi

2.3. Parametrik Olmayan Yöntemler

2.3.1. Tarihsel Simülasyon Yöntemi:

Tarihsel simülasyon yönteminin uygulanması da Varyans-Kovaryans yöntemi gibi oldukça kolaydır. Araştırmacı, oluşturulan portföyün geçmiş serideki kar veya zararlarını referans alarak, belirli bir güven seviyesinde portföyün riske maruz değerini hesaplayabilmektedir (Ceylan ve Korkmaz, 2000:562).

Tarihsel simülasyon yönteminde, gerçekleşen piyasa fiyatlarında ortaya çıkan değişimler kullanılarak portföyün geçmişteki kar veya zarar miktarları ile yeni bir seri oluşturulmakta ve riske maruz değer hesaplanmaktadır (Linsmeier ve Pearson, 1996:7-8).

Tarihsel simülasyon yönteminde parametrik yöntemde olduğu gibi varlık fiyatları arasındaki korelasyonlara veya kovaryans hesaplamalarına ihtiyaç duyulmamaktadır. Yöntem genel olarak geçmişte yaşanan fiyat dalgalanmalarının gelecekte tekrar edeceği düşüncesine dayanmaktadır. Portföyün getirisinin hesaplanabilmesi için ise finansal varlıkların portföy içerisindeki ağırlıklarının bilinmesi gerekmektedir (Gökgöz,2006:17).

Tarihsel simülasyon yönteminin uygulama aşamaları aşağıdaki gibi sıralanmaktadır (Rodoplu ve Ayan, 2008:1-28);

- Portföydeki varlıkların piyasa fiyatları kullanılarak getirilerin hesaplanması
- Getiriler için hesaplama dönemi boyunca gerçekleşmiş tarihsel verilerin elde edilmesi
- Riske maruz tutarların hesaplama dönemi boyunca gerçekleşen tarihsel fiyatlarla belirlenmesi ve elde edilen varsayımsal değerlerin her birinin portföyün bugünkü değeri ile karşılaştırılması sonucu aradaki farkların hesaplanması

- Elde edilen günlük kar veya zarar değerlerinin en kötünden en iyiye doğru sıralanması

- Belirlenen güven aralığına karşılık gelen zararın belirlenmesi

2.3.2. Monte Carlo Simülasyonu Yöntemi

Monte Carlo Simülasyonu yöntemi oluşturulacak portföylerin fiyatlama aşamasında belirli bir modeli takip etmesi varsayıma dayanmaktadır (Bozkuş, 2005:29).

Bu yöntem RMD yöntemlerinden en detaylı ve en güçlü metodolojiye sahip yöntem olarak bilinmektedir. Gücünün temel sebebi, sadece doğrusal ilişkileri değil gelecekte yaşanması muhtemel doğrusal olmayan ilişkileri de içerisinde barındırmaktadır.

Tüm bunların yanı sıra yöntemde herhangi bir dağılım şartıda bulunmamaktadır (Taş ve İltüzer, 2008:73).

Tarihsel simülasyon yöntemiyle, Monte Carlo Simülasyonu yöntemi fiyatlama süreci açısından kurgusal olarak benzeselerde, aralarında oldukça önemli bir farklılık bulunmaktadır. Bu farklılık rassal değişkenlerin gerçek verilerden elde edilip edilmemesi konusundadır. Tarihsel simülasyon yönteminde RMD tutarı geçmiş, gerçek veriler kullanırken, Monte carlo simülasyonu yönteminde bir istatistiksel dağılım tarafından türetilmiş gerçek olmayan rassal değerler kullanılmaktadır (Duman,2000:42-57).

Monte Carlo Simülasyonu yöntemi diğer RMD hesaplama yöntemlerine göre daha etkili olduğu düşünülsede, hesaplama işlemleri oldukça zahmetlidir.

2.4. RMD Yöntemlerinin karşılaştırılması:

RMD hesaplama yöntemlerinin avantaj ve dezavantajları düşünüldüğünde kullanıcılar açısından farklı etkiler yaratmaktadır. Tarihsel simülasyon yöntemi, kavramsal olarak basit bir ifade şekli olması sebebiyle tercih edilmektedir. Fakat varyans- kovaryans yönteminde ihtiyaç duyulan standart sapma hesaplaması ve normal dağılım varsayımları sebebiyle teknik bilgiye sahip olmayan kesimler tarafından pek tercih edilmemektedir. Monte Carlo Simülasyon Yönteminde ise kullanılacak seriyi temsil edecek istatistiksel bir dağılım seçilmesi gerekmektedir. Bu dağılımdan elde edilmiş gerçek olmadığı varsayılan rassal örneklemeler hazırlamak uzmanlık ve bilgi sahibi olmayı zorunlu kıldığından dolayı anlaşılması oldukça zordur (Bingöl, 2016:56).

	Varyans-Kovaryans	Tarihsel Simülasyon	Monte Carlo Simülasyonu
Hesaplama kolaylığı	Yüksek	Yüksek	Düşük
Uygulamanın kolaylığı	Yüksek	Yüksek	Düşük
Türev ürünlerinin Alınış biçimi	Düşük	Yüksek	Yüksek
Üst düzey yöneticilere raporlanabilirlik	Düşük	Yüksek	Düşük
Beklenmedik olayları dikkate alma	Düşük	Düşük	Yüksek
Avantajlar	- Doğrusal getiriye sahip portföylerde yüksek başarı	- Kavramsal olarak anlaşılabilir, - Basit ve tüm pozisyonlara uygulanabilir olması	- Doğrusal olmayan ve karmaşık pozisyonlara uygulamada başarılı olması
Kısıtlar	- Yöntemin sadece normal dağılım varsayımı altında çalışması, - Türev ürünlere uyarlanmasının uygun olmaması, - Olağandışı fiyat hareketlerine karşı kayıtsız kalması	- Tarihsel veri setine ulaşılmasında ortaya çıkan zorluklar, - Veri setinde olağandışı fiyat hareketleri olmadığı durumlarda bu hareketleri hesaba katmaması	Modelleme riskinin yüksek olması, işlemlerin karmaşık olması sebebiyle anlaşılmasının zor olması

Kaynak: Candan ve Özün, 2006: 101

3. ÖRNEK UYGULAMA

3.1. Uygulamanın Amacı ve Kapsamı

Uygulamada 2 farklı portföy oluşturulmuştur. 1. portföy BIST-100 endeksinde yar alan sanayi sektöründeki 5 firmanın hisse senedinden oluşmaktadır. 2. portföy ise sadece bankaların hisse senetlerinden oluşmaktadır.

Çalışmada önce 1. portföy oluşturulmuş ve riske maruz değeri varyans-kovaryans metodu ile hesaplanmış daha sonra aynı işlem 2. portföye uygulanmıştır. Söz konusu hisse senetlerinin kapanış fiyatları yahoo finance internet sitesinden alınmış ve excel 2007 programında hesaplanmaları yapılmıştır. Söz konusu hisse senetleri 01.01.2020 - 27.05.2021 tarihleri arasında olup 351 günlük veriler kullanılmıştır.

3.2. Portföylerin belirlenmesi

Portföyler oluşturulurken gerçekten bir yatırım yapılacaktı gibi düşünülerek seçilmiştir. Birinci portföyümüz 5 adet hisse senedinden oluşmaktadır.Söz konusu bu senetler;

Ford oto, Tüpraş, Oyak, Jants ve Arçelik

İkinci portföy;

İşbank, Garanti, Halkbank, Yapı kredi, Vakıfbank

olarak seçilmiştir.

Oluşturulan portföylerdeki hisse senetleri eşit ağırlıklı olarak (0,20) belirlenmiş ve her bir hisse senedine 20000 tl tutarında pozisyon alınmıştır ve toplamda 100000 tl tutarında iki ayrı portföy oluşturulmuştur.Daha sonrasında 1,10,252 ve 351 günlük elde tutma sürelerine göre RMD hesaplamaları yapılarak iki portföy karşılaştırılmıştır.

Ağırlıklar	1.Portföy	2.Portföy	Pozisyon
0,20	Ford Oto	İşbank	20.000 TL
0,20	Tüpraş	Garanti	20.000 TL
0,20	Jants	Halkbank	20.000 TL
0,20	Oyak	Yapı kredi	20.000 TL
0,20	Arçelik	Vakıfbank	20.000 TL

3.3. Varyans-Kovaryans metodunun uygulanması

Çalışmada önce birinci portföyün getirileri hesaplanmıştır. Sonrasında varyans-kovaryans matrisi yardımı ile portföyün volatilitesi ve RMD değeri hesaplanmıştır.

Birinci portföy:

Hisse Adı	Tutar	Ağırlık
Ford Oto	20.000 TL	0,20
Tüpraş	20.000 TL	0,20
Jants	20.000 TL	0,20
Oyak	20.000 TL	0,20
Arçelik	20.000 TL	0,20

1. Portföyün varyans-kovaryans matrisi:

	Ford oto	Tüpraş	Oyak	Jants	Arçelik
Ford oto	0,003993				
Tüpraş	0,003115	0,003373			
Oyak	0,003208	0,003097	0,005202		
Jants	0,003307	0,003087	0,003290	0,005335	
Arçelik	0,003216	0,003096	0,003093	0,003190	0,003422

Varyans-kovaryans yöntemine göre portföyün standart sapması ve varyansı :

Varyans	0,0001597
Std. Sapma	0,012638

Farklı güven düzeyleri ve elde tutma sürelerine göre hesaplanan RMD tutarları aşağıdaki gibidir.

Güven aralıkları Z değeri karşılıkları ; % 99-2,33 ; % 95-1,65 ; % 90-1.28'e eşit olduğu kabul edilmiştir.

	% 99	% 95	% 90
1 gün	2.944,80	2.085,38	1.617,75
10 gün	9.312,29	6.594,54	5.115,76
252 gün	46.747,31	33.104,32	25.680,92
351 gün	55.170,88	39.069,50	30.308,46

Eğer; % 99 güven aralığı ve 1 günlük elde tutma süresinde yatırım yapmış olsaydık portföyümüzün en kötü koşullarda kaybedeceği zarar miktarı 2.944,80 ₺ olacaktır. Buna karşılık elde tutma süremizi 10 güne çıkardığımızda 9.312,29 ₺, 252 güne çıktığında ise 46.747,31 ₺ olacaktır. Elde tutma süresi arttıkça portföyümüzün kaybedeceği zarar miktarı da artacaktır.

Eğer; % 95 güven aralığı ve 1 günlük elde tutma süresinde yatırım yapmış olsaydık portföyümüzün en kötü koşullarda kaybedeceği zarar miktarı 2.085,38 ₺, olmuş olacaktır. Elde tutma süremiz 10 güne çıktığında 6.594,54 ₺, 252 güne çıktığında 33.104,32 ₺ olmuş olacaktır.

Eğer; % 90 güven aralığı ve 1 günlük elde tutma süresinde yatırım yapılmış olsaydı portföyümüz maksimum 1.617,75 ₺ kaybetmiş oluyordu.Elde tutma süresi 10 gün olduğu zaman 5.115,76 ₺, 252 iş günü olduğu zamanda 25.680,92 ₺ kaybetmiş olacaktır.

Tablodan da görüldüğü üzere elde tutma süresi arttıkça maksimum kaybedilecek olan miktarda artacak, güven aralığı azaldıkça da maksimum kayıp azalmaktadır.

İkinci Portföy :

Hisse Adı	Tutar	Ağırlık
İşbank	20.000 TL	0,20
Garanti	20.000 TL	0,20
Halkbank	20.000 TL	0,20
Yapı kredi	20.000 TL	0,20
Vakıfbank	20.000 TL	0,20

Tablodan görüldüğü üzere sadece bankaların hisse sentlerinden oluşan bir portföy oluşturulmuş,önce getirileri hesaplanmıştır. Sonrasında varyans-kovaryans matrisi yardımı ile RMD değerleri hesaplanmıştır.

2. Portföyün varyans-kovaryans matrisi:

	İşbank	Garanti	Halkbank	Yapı kredi	Vakıfbank
İşbank	0,003352				
Garanti	0,003371	0,003536			
Halkbank	0,003215	0,003265	0,003358		
Yapı kredi	0,003340	0,003416	0,003243	0,003490	
Vakıfbank	0,003310	0,003370	0,003331	0,003357	0,003460

Varyans-kovaryans yöntemine göre portföyün varyans ve standart sapması:

Varyans	0,0001341
Std. Sapma	0,011580

Farklı güven düzeyleri ve elde tutma sürelerine göre hesaplanan RMD tutarları aşağıdaki gibidir.

	% 99	% 95	% 90
1 gün	2.698,33	1.910,83	1.482,34
10 gün	8.532,86	6.042,58	4.687,58
252 gün	42.834,63	30.333,53	23.531,47
351 gün	50.553,16	35.799,45	27.771,69

Eğer; % 99 ihtimalle ve 1 günlük elde tutma süresiye yukarıdaki portföye yatırım yapılmış olsaydı maksimum kaybedeceğimiz tutar 2.698,33 ₺ olacaktır. Elde tutma süresi 10 güne çıktığı zaman maksimum kayıp tutarı 8.532,86 ₺'ye ulaşmış olacaktır. 252 iş gününe çıktığı zaman ise 42.834,63 ₺ kayıp miktarımız olmuş olacaktır.

Eğer; % 95 güven düzeyinde ve 1 günlük elde tutma süresiyle bir yatırım yapılmış olsaydı 1.910,83 ₺ maksimum kaybımız olacaktır. Elde tutma süresi 10 güne çıktığı zaman portföyümüz 6.042,58 ₺ kaybetmiş olacaktır. 252 iş günü elde tuttuğumuz zaman portföyümüz 30.333,53 ₺ kayba uğrayabilirdi.

Eğer; % 90 güven düzeyinde ve 1 günlük elde tutma süresine göre yatırım yapılsaydı portföy en kötü koşullarda 1.482,34 ₺ değer kaybedebilirdi. Elde tutma süremizi 10 güne çıkardığımızda 4.687,58 ₺ bir kayba uğrayabilirdik. 252 günlük bir elde tutma süresinde 23.531,47 ₺ kaybımız olacaktır.

Tablodan anlaşılacağı üzere güven düzeyi azaldıkça kayıp miktarı azalmakta fakat elde tutma süresi arttığında kayıp miktarı artmaktadır.

4. SONUÇ

Yukarıda anlatıldığı üzere 2 farklı portföy üzerinde RMD hesaplamaları yapılmıştır. Her iki portföyde hisse senetlerinden oluşmakta olup birinci portföy sanayi sektöründeki firmalardan oluşmakta; ikinci portföy ise bankaların hisse senetlerinden oluşmaktadır. Portföyler gerçek yatırımcı gözüyle seçilmeye çalışılmış olup tamamen hayali portföylerdir. Her iki portföydeki hisse senetleri eşit ağırlıklı olarak belirlenmiş ve eşit miktarda yatırım yapılmıştır.

Birinci portföy için; tahmini en yüksek kayıp % 99 güven düzeyinde ve 351 günlük elde tutma süresinde gerçekleşmiştir (55.170,88 ₺).

İkinci portföy için; tahmini oluşabilecek en yüksek kayıp % 99 güven düzeyinde ve 351 günlük elde tutma süresinde gerçekleşmiştir(50.553,16 ₺).

Sonuç olarak sadece bankalardan oluşan portföy, sanayi sektöründeki firmalardan oluşan portföye göre daha verimli olmuştur. Eğer ki sadece bankalardan oluşan portföye yatırım yapılmış olsaydı daha az zarara uğramış olacaktık. Ancak piyasan koşulları iyi yönde hareket edeceği varsayılmış olursa kayıp tutarlarının ters yönde kazanç olacağı da göz önünde bulundurulmalıdır.

KAYNAKÇA

1. Akçay B. ve Bolgün B. (2016). Türk Finans Piyasalarında Entegre Risk Ölçüm ve Yönetim Uygulamaları Risk Yönetimi, İstanbul: Scala Yayıncılık.
2. Akduğan, U. ve Koldere Akın, Y. (2013), “Parametrik Riske Maruz Değer Hesaplamasında Volatilitenin Modellemesi: Türkiye De Emeklilik Yatırım Fonları Üzerine Bir Uygulama” International Conference On Eurasian Economies, 608-616
3. Artzner P., F. Delbaen, J.M. Eber, D. Heath, (1999). Coherent Measures of Risk, Mathematical Finance, 9, 3, 203-228
4. Atan M. “Risk Yönetimi ve Türk Bankacılık Sektöründe Bir Uygulama”, (Basılmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2002), s. 5.
5. Başar M., Korkmaz T., Aydın N. ve Sayılğan, G. (2013). Portföy Yönetimi. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayını.
6. Bingöl, N. (2016), “Riskten Korunma Yöntemi Olarak Riske Maruz Değer: Borsa İstanbul Üzerine Bir Araştırma”, Yüksek Lisans Tezi, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya.
7. Bolgün, K.E. ve Akçay, B. (2005). Risk Yönetimi. İstanbul: Scala yayıncılık,
8. Bostancı, A. (2011), “Bankalarda Piyasa Riskinin Öngörülmesi: Sermaye Yeterliliği Oranı Açısından Riske Maruz Değer Hesaplama Yöntemlerinin Karşılaştırılması”, Zonguldak Karaelmas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Zonguldak.
9. Bozkuş, S. (2005). Risk Ölçümünde Alternatif Yaklaşımlar: Riske Maruz Değer (VaR) ve Beklenen Kayıp (ES) Uygulamaları. Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi. 20(2):27-45.
10. Candan, H. ve Özün, A., (2006), Bankalarda Risk Yönetimi ve Basel 2. İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul
11. Ceylan A. ve Korkmaz T. (2000). Sermaye Piyasası ve Menkul Değer Analizi, Bursa, 562
12. Demireli E. (2007). Finansal Yatırım Kararlarında Risk Unsuru Ve Riske Maruz Değer. D.E.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 124.
13. Duman M. (2000). Bankacılık Sektöründe Finansal Riskin Ölçülmesi ve Gözetiminde Yeni Bir Yaklaşım: Value At Risk Metodolojisi. Bankacılar Dergisi. 32: 42-57.
14. Ege İ. (2006), Piyasa Riskinin Tespitinde Kullanılan Riske Maruz Değer (Value At Risk) ve Menkul Kıymet Yatırım Fonlarına Uygulanması.

(Yayınlanmamış Doktora Tezi),Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler.

- 15.Gökgöz E. (2006). Riske Maruz Değer (VaR) ve Portföy Optimizasyonu, Sermaye Piyasası Kurulu, Yayın No: 190, Ankara, 17.
- 16.Gökşin C. (2004). Monte Carlo Simülasyonu ile Riske Maruz Değer Hesaplaması. Monte Carlo Simülasyonu ile Riske Maruz Değer Hesaplaması.
- 17.Gürsakar, S.(2007), “Hisse Senedi ve Döviz Piyasası Risklerinin Riske Maruz Değer Yöntemi İle Karşılaştırılması” Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, XXVI/ 2, 61-76.
- 18.Kayahan C. ve Topal Y. (2009). Tarihsel Riske Maruz Değer (RMD) Finansal Riski Açıklamada Yeterli Midir? Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 14(1): 179-198.
- 19.Linsmeier T. ve Pearson D. (1996) Risk Measurement: An Introduction to Value at Risk, <http://www.exinfm.com/training/pdfiles/valueatrisk.pdf> (03.10.2011).
- 20.Rodoplu G. (2008).Ayan E, BASEL-II Uzlaşısında Piyasa Riski Yönetimi ve Türkiye Açısından Faiz Riskine İlişkin Bir Uygulama, Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler, Fakültesi Dergisi, 13, 2, 1-28,
- 21.Sayılgan G. (1995). Finansal Risk Yönetimi. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi.50(01): 324-333.
- 22.Sertler B. (2003). Risk Yönetiminde Riske Maruz Değer Modeli ve Türk Finans Kesiminde Bir Uygulama.(Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Adana: Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- 23.Şahin H. (2004). Riske Maruz Değer Hesaplama Yöntemleri. Ankara: Turhan Kitabevi.
- 24.Taş O. ve İltüzer Z.(2008), “Monte Carlo Simülasyon Yöntemi ile Riske Maruz Değerin İMKB30 Endeksi ve DİBS Portföyü Üzerinde Bir Uygulaması”, Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 23/1, 67-87.
- 25.Tezel N. (2006) “Bankacılık Risk Alma İşidir. O Zaman Risk Yönetimine Artan Önemle Yaklaşım Nedendir?”, Active Bankacılık ve Finans Dergisi Eki: Active Bankacılık ve Finans Makaleleri IV, ss. 43- 44.
- 26.Uzunoğlu M., Geçer, T., Eren, A. K., Kızıl, A., Onar, Ö. Ç. (2005), Matlab İle Risk Yönetimi, Türkmen Kitabevi, İstanbul.
27. Yıldırım H. ve Çolakyan A.(2014) “Finansal Yatırım Araçlarında Riske Maruz Değer Uygulaması” Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 29/1, 1-24.

ENFLASYONUN İŞLETMELER VE MALİ TABLOLAR ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

Cenk KIRITOĞLU

Tarsus Üniversitesi, MYO Muhasebe ve Vergi Bölümü

E-posta: cenk@Tarsus.edu.tr,

ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-6394-5413>

**Yazarın yüksek lisans tezinden alıntıdır.*

GİRİŞ

Muhasebe, bir işletmenin iktisadi faaliyetlerine ilişkin finansal bilgileri ölçmek ve çeşitli kişilere bu finansal bilgileri raporlamak amacıyla kullanılan bir süreçtir (Hermanson,1983:8). Enflasyon ise fiyatlar genel seviyesindeki veya tüm mal ve hizmetlerin fiyatlarındaki birlikte, sürekli ve önemli artışlardır. Başka bir deyişleparanın satın alma gücünün azalmasıdır. Enflasyon, işletmeler üzerinde bir takım olumsuz etkilere sahiptir. 60'lı yıllarda Enflasyon ve Hiperenflasyon kavramıyla yeni tanışan ülkemizde önceleri enflasyon geçici bir durum olarak algılandığından, kayıtsızkalınmış sonra 70'li yıllarda kısmi düzeltme yöntemleriyle bir dizi hukuki düzenleme yapılarak enflasyonun etkilerinden korunmaya çalışılmıştır. Küreselleşen ekonomi ve yabancı sermayeye duyulan ihtiyaç, ülkemizde kullanılan muhasebe yöntemlerini ve sistemlerini uluslararası standartlara uygun hale getirmeyi zorunlu kılmıştır. Bu durum enflasyonun etkilerinden korunmak için kısmi düzenlemeler yerine uluslararası düzenlemelerle beraber reform düzeyinde yeni yasaları gerektirmektedir. Enflasyonlu ortamlarda finansal raporlamayla ilgili 29 sayılı Uluslararası Muhasebe Standartları (UMS 29) ve Türkiye deki karşılığı olan 2 sayılı Türkiye Muhasebe Standartlarının yayın tarihlerine bakıldığında Türkiye'nin enflasyon düzeltilmesi uygulamasında geç kaldığı görülmektedir.

Kısmi düzeltme yöntemlerinin uygulandığı zamanlarda kazanç üzerinden alınan vergilerin işletmelerin gerçek karından değil fiktif karı üzerinden alındığından işletmenin kazancından alınıyormuş gibi gözükken bu vergiler aslında zamanla işletmenin sermayesinden alınan vergiler şekline dönüşmektedir. Kısmi düzeltme yöntemlerinin kullanıldığı dönemlerde kendi sermayesi ile finanse edilen işletmeler normalin üzerinde, kredi ile finanse edilen işletmeler normalin altında vergi ödemek durumunda kalıyorlardı. Ülkemizdeki uygulanmakta olan muhasebe sistemine bakıldığında, enflasyon etkisi altındaki mali tabloların gerçek durumu yansıtacak şekilde düzenlenmediği görülmektedir. Çünkü ülkemizde uygulanmakta olan klasik muhasebe sisteminde değer ölçüsü olarak para ele alınmakta ve paranın değerinin değişmeyeceği “Lira Liradır” varsayımıyla ortaya konmaktadır.

Maliye Bakanlığı ilk olarak 30-12-2003 tarihinde 5024 sayılı bir kanun çıkararak enflasyon muhasebesini uygulayabilmek için Vergi Usul Kanunu, Gelir Vergisi Kanunu ve Kurumlar Vergisi Kanunu'nda birtakım değişiklikler yapmıştır. Daha bu kanunu birçok tebliğ ve sirküler izlemiştir.

ENFLASYON KAVRAMI, ENFLASYONUN İŞLETMELER VE MALİ TABLOLAR ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

“Enflasyon” sözcüğü etimolojik olarak Latince’deki ‘inflare’ kökünden türetilmiştir. ‘Inflare’ içi boş olan bir şeyin hava ya da başka bir gazla doldurulması anlamına gelir (Uluatam,1982:33). Ekonomik anlamda enflasyon “mal ve üretim faktörleri fiyatlarıyla hizmet bedellerinin, genellikle dengesiz biçimde yükselmesi” olarak tanımlanır (Aren,1972:214). Kapitalist ekonomilerde en yaşamsal kavramlardan biri olarak enflasyon, şirketlerin finansal durumlarını etkilemekle birlikte, yönetim ve yatırım kararlarını da baskı altına almaktadır. Yüksek enflasyonun hüküm sürdüğü ekonomilerde, edinilen mali tablo bilgileri firmaların finansal durumlarını ve faaliyet sonuçlarını gerçekçi bir biçimde ortaya koyamamaktadır.

Enflasyonun Nedenleri

Enflasyon, ekonomideki dengelerin bir şekilde bozulmasıyla beraber hem etken hem de edilgen durumda ekonomi içinde çeşitli roller alır. Enflasyonun belli başlı nedenlerini aşağıdaki gibi sıralayabiliriz (Parasız, 235:1995).

- a) Açık finansman (sürekli artan kamu harcamalarının bütçe açıklarına neden olması vesöz konusu açıkların vergileme dışında para basma ile karşılanması),
- b) Verimliliğin üzerinde sürekli ücret artışları,
- c) İthal malların fiyatlarındaki sürekli artışlar,
- d) İklim şartları dolayısıyla özellikle tarım ürünler arzının talebi karşılayamaması,
- e) Kamu kesimindeki israf ve savurganlıklar,
- f) KİT’lerde yüksek maliyet ile üretim yapılması sonucunda KİT ürünlerine yapılan zamlar,
- g) Genel talebin ve tüketimin artması,
- h) Seçim ekonomisi politikaları vb.

Enflasyon Türleri

Enflasyon, artış oranı ve meydana gelme nedenlerine göre çeşitli sınıflara ayrılabilir.

Artış Oran Kriterine Göre Enflasyon

Enflasyonun artış hızı temel alınarak enflasyon sınıflandırılmaya tabi tutulabilir. (Parasız, 1996:587).

Düşük Enflasyon (Moderate Inflation)

Son yıllarda özellikle gelişmiş Avrupa Birliği ülkelerinde görülen enflasyon türüdür. Yıllık enflasyon oranı %10'un altındadır. Bu tip enflasyonun yaşandığı ülkelerde halkın ulusal paraya güveni tam olduğundan, halk paradan “kaçmaz”, yani parasının değerini yitirmeyeceğini bildiği için gayrimenkul yerine hisse senedi, hazine bonosu, mevduat gibi finansal yatırım araçlarını tercih eder.

Bu küçük oranlı fiyat artışları halkta paraya olan güveni sarsmaz. Özellikle işletmeler bu tip ortamlarda istikrarsız, güvensiz yüksek enflasyonlu piyasa şartlarındaki kısa vadeli yatırım alışkanlıkları yerine daha uzun vadeli sabit maliyetlerin yüksek olduğu yatırımları tercih ederler (Dinler,1998:404).

Hızlı-Artan Enflasyon (Gallopıng Inflation)

Genellikle %10 ile %100 arasındaki enflasyon oranları için kullanılan bir terimdir. Butip enflasyonun yaşandığı ülkelerde, halk ulusal paradan “kaçar”; kontratlar çoğunlukla bir yıl ve daha kısa vadelidir ve bir fiyat endeksine (örneğin TÜFE) ya da ABD doları gibi yabancı bir para birimine endekslenir. Gayrimenkula yatırım artar; ülkedeki dövizin ve yatırımların yurtdışına çıktığı görülür.

Hiperenflasyon (Hyperinflation)

Yüzde 100'ün üzerindeki enflasyon oranları için kullanılan bir terimdir. Para bu tip enflasyonist ortamda tasarruf aracı fonksiyonu kaybettiği gibi değer ölçüsü olma özelliğini de kaybeder. 1922-1924 Weimar Cumhuriyeti döneminde Almanya'da görülen enflasyon oranı (2 yıl için %10 Milyar) ve 1980-2000 sürecinde Brezilya ve Arjantin'de (%1000'den fazla) enflasyon oranları hiperenflasyona örnek gösterilebilir. Hiperenflasyonun en yıkıcı sonucu, gelir dağılımındaki adaletsizliği artırması ve halkın orta kesiminin hızla fakirleşmesine neden olmasıdır (Dinler,1998:405).

Nedenlerine Göre Enflasyon

Enflasyon; ortaya çıkmasında etkili olan talep fazlalığı, maliyet artışları ve ekonomik durgunluk gibi meydana gelme nedenlerine göre de sınıflandırılmaya tabi tutulabilir.

Talep Enflasyonu (Demand-pull inflation)

Bir ekonomide gerek global gerekse sektörel olarak mal ve hizmet talebinin arz tarafından karşılanamama durumundan doğan enflasyona talep

enflasyonu denir (Barre,1966:504). Arzın yetersizliği stok, kapasite ve finans eksikliğinden ortaya çıkabilir. Bu durumda artan talep, enflasyonu artırıcı bir etkindir.

Maliyet Enflasyonu

Enflasyon sürecinin başlangıcı, toplam talep harcamalarından bağımsız olarak üretim maliyetlerindeki artışlara bağlı olarak meydana gelmesidir. Samuelson'a göre, yüksek işsizliğin olduğu ve kaynakların yetersiz kullanıldığı dönemlerde maliyetlerin artmasından doğan enflasyona "maliyet enflasyonu" (cost-push inflation) denilmektedir. Irving S. Friedman, maliyet enflasyonunu, özellikle ücretlerin ve aynı zamanda rant, faiz gibi faktörlerin yükselerek malların satış fiyatını artırması durumu olarak ifade etmiştir. Tam istihdam ortamında, talep artışı ve emek verimliliğinde bir artış olmaksızın üretim girdilerinin herhangi bir ya da birden fazla bileşeninde (işçilik ücretleri, hammadde fiyatları, vb.) meydana gelen artışların sonucunda ortaya çıkan enflasyon türüdür (TCMB, Rapor:2000).

Süredurumsal (Atalet) Enflasyon

Çağımızda gelişmiş ekonomilerde görebileceğimiz genel istikrarın sürüp gittiği, enflasyon oranının kendini zaman içinde koruduğu veya artış ivmesinin süreklilik arz ettiği enflasyon durumudur. Bu sakin statik durum herhangi bir şoka kadar böyle devam edebilir. İnsanlar gelecekle ilgili tahminlerini beklentilerini bu değişmez denen artış ivmesine göre ayarlarlar. Beklenen enflasyon oranı kurumsallaşır ve bütün ekonomik

ticari siyaset anlaşımları bu duruma göre ayarlanır. İşçi ve memur maaşlarındaki artışlar, yeniden değerlendirme oranları, tüketici faizleri, vergi oranları v.s. hepsi beklenen atalet kazanmış enflasyon oranına göre yapılır. Bu beklenen öngörülen enflasyon oranına "çekirdek enflasyon oranı" adı verilir (Parasız,1996:602).

Enflasyonun İşletmeler Üzerindeki Etkileri

İşletme türleri açısından bakıldığında, varoluşları gereği ticari işletmeler ve hizmet işletmeleri enflasyondan en fazla etkilenen örgütlenmeler olmaktadır (Morgil,1993:31). Kuruluşların geleneksel muhasebe bölümleri, salt vergi mevzuatının getirdiği yükümlülükleri yerine getirip işletme yönetimine sağlıklı bilgiler verme amacına da yeterince hizmet edememektedir (Yücel,2002:40).

Enflasyonun işletmeler üzerindeki en uzun erimli zararı işletmelerin aldıkları yatırım kararlarında etkin ve gerçekçi hareket edememelerine yol

açmasıdır. Bununla birlikte reel faizlerin, her ne kadar 2004–2005 sürecinde düşüş eğilimine girse de, küresel ortalamaların oldukça üzerinde seyretmesi, girişimci kişileri yatırım yapmaktansa para piyasalarında kolay kazanç edinmeye yöneltmektedir.

Paranın değerini koruduğu dönemlerde işletme bilançoları işletmelerin mali durumlarını göstermek bakımından kendilerinden beklenen işlevi birebir üstlenebilmekteyken, enflasyon-yoğun dönemlerde klasik muhasebe yöntemleriyle hazırlanan bilançolaristenen performansı sağlayamamaktadır. Enflasyonist ortamlarda, işletme sermayedarları firmalara sermaye koymak yerine dövizle endeksli borç ve alacak ilişkisine girmeyi tercih edebilmektedir.

Bu ise, Türkiye’deki işletmelerin sermaye sığılığı sorununu doğrudan etkileyen bir konudur. Buna ek olarak, birçok işletme Türk Ticaret Yasası’nın 324. maddesi uyarınca özkaynaklarının çoğundan feragat etmek durumunda kalarak, teknik olarak iflas etme sınırına gelmiştir.

Enflasyonun yoğun olduğu dönemlerde işlevini yitiren kavramlardan biri de ‘maliyet esası’ kavramıdır. Klasik muhasebe anlayışı, muhasebe kayıtlarının maliyet bedeli esasına göre muhasebeleştirilmesini öngörmektedir. Maliyet esası, YTL cinsinden para mevcudu alacaklar ve maliyetinin belirlenmesi olanaklı ya da uygun olmayan kalemler dışında, işletmenin edindiği varlık ve hizmetlerin muhasebeleştirilmesinde, bunların edinilme maliyetlerinin esas alınması gereğini ifade eder (1 No’lu Muhasebe Sistemi Uygulama Genel Tebliği, 2004).

Para değerinde değişmelerin olduğu bir ekonomide işletme yöneticileri, işletmeye ilişkin kararlarını, muhasebeden edindikleri reel olmayan bilgilere göre verecekleri için, işletme politikasında hatalar olmakta, sağlıklı analizler mümkün olamamaktadır (Samur, 2000:119).

Yukarıdaki gerekçeler enflasyon döneminde fiyat artışlarını dikkate alan ve bu artışları işletmelerin malî tablolarına yansıtan, gerekli düzeltmeleri yapan bir muhasebe sistemine gereksinimi ortaya koymuştur. Bu sistemin genellenmiş adı ‘enflasyon muhasebesi sistemidir (Doğan,1995:104).

Enflasyonun Muhasebe Üzerindeki Etkisi

Muhasebe vergisel amaçlı kullanılan bir bilimsel disiplin olmanın dışında aslında devletten daha çok diğer mali tablo okuyucularına bilgi veren bir sistemdir. Enflasyon oranı yüksek olan piyasalardaki işletmelerin mali tablolarıda enflasyondan etkilendiği için gerçek durumu yansıtmaktan uzaklaşmaktadır. Muhasebenin temel kavramlarına göre enflasyonun etkilerini irdelenecek olursak; enflasyonun, muhasebenin temel

kavramlarından özellikle Parayla Ölçülme ve Maliyet Esası kavramları üzerindeki olumsuz etkileri muhasebe sisteminde üretilen bilgilerin tamamıyla anlamsız ve kullanılamaz hale gelmesine yol açar. Bu nedenle enflasyonun bu iki kavram üzerindeki etkilerinin bilinmesi gerekir.

Enflasyonist bir ortamda paranın satın alma gücü azalmakta, muhasebe uygulamasında ortak bir ölçü birimi olarak kullanılan “ulusal para”, ölçü biriminde var olması gereken değişmezlik özelliğini kaybetmektedir. Dolayısıyla enflasyonist bir ortamda “ulusal para” sağlıklı bir ölçü birimi olma niteliğini kaybetmektedir.

Muhasebe sisteminin ve vergi kanunlarımızın esas aldığı maliyet esasına dayanan tarihi maliyet yönteminde, işletme tarafından edinilen varlık ve hizmetler elde edilme maliyetleri esas alınarak muhasebeleştirilmektedir. Fakat fiyat artışlarının hızlı olduğu dönemlerde, bu maliyet kısa sürede tarihi maliyet halini alır ve gerçeği yansıtmaz hale gelir. ”Tam Açıklama Kavramı” finansal tabloların, bu tablolardan yararlanacak kişi ve kuruluşların doğru karar vermelerine yardımcı olacak ölçüde yeterli, açık ve anlaşılır olmasını” ifade eder.

Sermaye piyasasının gelişmesiyle gündeme gelen “kamuyu aydınlatma ilkesi” finansal tabloların gerekli, yeterli bilgileri taşıma zorunluluğu getirmiştir. “Sosyal Sorumluluk Kavramı” muhasebenin organizasyonunda, muhasebe uygulamalarının yürütülmesinde ve mali tabloların düzenlenmesi ve sunulmasında; belli kişi veya grupların değil, tüm toplumun çıkarlarının gözetilmesi ve dolayısıyla bilgi üretiminde gerçeğe uygun, tarafsız ve dürüst davranılması gerektiğini ifade eder. Muhasebe meslek elemanlarının esas sorumluluğu, kendilerinden ve hatta müşterilerinden ve iş sahiplerinden önce topluma karşıdır. Toplumsal ve çevresel sorunların çözülmesinde muhasebecinin önemli görevler üstlenmesi toplumsal sorumluluğun bir gereğidir (Sözbilir,1991:23). Muhasebe sisteminde üretilen bilgileri anlamsızlaştıran, finansal tabloları karşılaştırılabilir olmaktan uzak rakamlar yığını haline getiren enflasyonun bu etkileri giderilmeksizin muhasebenin bu sorumluluğun gereğini yerine getirilebilmesi mümkün değildir.

“Süreklilik Kavramı” işletmenin faaliyetlerini bir süreye bağlı olmaksızın sürdüreceğini ifade eder. Bu nedenle işletmenin yaşam süresi, işletme sahiplerinin ya da hissedarlarının yaşam süreleriyle sınırlı değildir. İşletmenin sürekliliği kavramı maliyet esasının temelini oluşturur. Enflasyon, işletmelerin sürekliliğini tehlikeye sokar. Bilindiği gibi, enflasyon dönemlerinde işletmelerin bilanço kârları, gerçek kârlarla birlikte fiktif kârları da içermektedir. Hatta fiktif kârların yüksekliğinden dolayı gerçekte zarar eden işletmelerin bilançolarında kâr gözükebilmektedir. Enflasyonun

gerçekliliği böylesine olumsuz etkilemesi yüzünden, yatırım politikalarının uygulanmasını, aslında olmayan bir kârın dağıtılmasını sonuç olarak sermayenin aşınmasını beraberinde getirecek ve enflasyonun ekonomik hayat üzerindeki etkisi de buna eklendiğinde işletmenin sürekliliğini koruması imkansızlaşacaktır.

“Tutarlılık kavramı” muhasebe uygulamaları için seçilen muhasebe politikalarının birbirini izleyen dönemlerde değiştirilmeden uygulanmaya devam edilmesi gereğini anlatır. İşletmelerin mali durumunun faaliyet sonuçlarının ve bunlara ilişkin yorumların karşılaştırılabilir olması bu kavramın amacını oluşturur. Enflasyon dönemlerinde finansal tablolar birbirleriyle karşılaştırılmaları mümkün olmayan, farklı zamanlardaki farklı satın alma gücü ile ifade edilen tutarları içerdiklerinden, içerik bakımından değişmezlikten söz etmek mümkün değildir.

“İhtiyatlılık kavramı” muhasebe işlemlerinde temkinli davranılması, tarafsız bir muhakeme ile işletmenin karşılaşılabileceği risklerin göz önünde bulundurulması gereğini anlatır. Bu kavramın sonucu olarak işletmeler, muhtemel giderleri ve zararları için karşılık ayırırlar, muhtemel gelir ve kârları için ise gerçekleşme dönemlerine kadar herhangi bir muhasebe işlemi yapmazlar. Ancak bu kavram gizli yedekler veya gereğinden fazla karşılıklar ayrılmasına gerekçe oluşturamaz. Enflasyonun olumsuz etkileri dikkate alınmaksızın, muhtemel gider ve zararlar için karşılık ve yedek ayrılması işletmeyi tam anlamıyla koruyamayacak ve işletmenin sürekliliği tehlikeye düşecektir. Böyle bir durumda ihtiyatlılık kavramının fonksiyonunu yerine getirmesinden söz etmek mümkün olmayacaktır.

Enflasyon dönemlerinde paranın satın alma gücünün değişmediğini varsayan ve parayı ortak bir ölçü birimi olarak kullanan, bilanço ile gelir tablosu kalemlerini maliyet bedeliesasına dayanan tarihi maliyet yöntemi ile değerleyen muhasebe kendisinden beklenenyararı sağlayamamaktadır.

Muhasebeden beklenen görevlerin yerine getirilebilmesi için, ya ölçü biriminin sabit hale getirilmesi ya da bu mümkün olamıyorsa, muhasebedeki verilerin aynı satın alma gücü ile ifade edilmesi gerekir ki bu görüş enflasyon muhasebesinin ana fikrini oluşturmaktadır (Şenel, 2004:23).

Enflasyonun Firmaların Malî Tablolarına Etkileri

Enflasyonun malî tablolar üzerindeki etkileri, söz konusu tablolarda bulunan kalemlerin parasal olup olmamasına göre farklı biçimlerde ortaya çıkabilmektedir. Kasa, banka, alacaklar gibi kalemleri içeren parasal kalemler işletmenin elinde bulundurulduğu sürece, enflasyon ortamında

değer yitiren varlıkları ifade ederler. Diğer yandan stoklar, demirbaşlar gibi parasal olmayan kalemler ise enflasyon ortamında genellikle değer yitirmeyen varlıklardır. Söz gelimi bir işletmenin kasasına enflasyon yaşanan ekonominin ülkesinin para birimi cinsinden aktarılan sermaye, bilanço ya, kasaya giriş tarihinden itibaren kayıt edildiği için dönem sonunda enflasyon sonucu değer kaybeder. Bunun sonucu olarak paranın değerini yitirmesi ile birlikte parasal varlıklar enflasyonun hızıyla orantılı bir biçimde reel değer kaybına uğrayacaklardır.

Bu duruma karşılık, işletme sermayesi ile makine satın alınmışsa bilançonun düzenlendiği tarihte bu varlıklar hala işletme varlıkları olarak işlem görmekteyse, bilanço tarihinde bu varlıkların değeri artmış da olsa bilançoda satın alındıkları maliyet bedeli üzerinden yer alacaklarından düzenlenen mali tablolar gerçeği yansıtmayabilecektir (Kishalı,2002:13).

Enflasyon parasal kalemler üzerinde satınalma gücünü azaltıcı yönlü etkide bulunur. Enflasyon ortamında bir işletme için parasal aktifler satınalma gücünde kayba yol açarken, parasal pasif kalemler satınalma gücünde kazanca yol açarlar. Bunların klasik malî tablolara yansıtılmadığı olgusu, malî tabloların şeffaf bilgi ileten veri kaynağı olma özelliklerinden yoksun olmaları anlamına gelir (Kishalı,2004:17).

Fiyatların görece sabit olduğu dönemlerde malî yöneticinin sunduğu bilgiler tartışma olmaksızın onanırken, yüksek enflasyon döneminde sunulan bilgiler yukarıda aktarılan gerekçelerden ötürü tartışmaya açık olmaktadır. Mali tabloların işletmelerin gerçek durumunu göstermesi konusu muhasebenin temel ilkelerinden ‘tarafsızlık’ ilkesinin bir gereği olmakla birlikte enflasyonist dönemlere ait klasik tablolar bu kapsama sığamamaktadır. Bu durumun temel nedeni parasal olmayan varlıkların bilançolarda olduklarından daha az gösterilmesi ve paranın değer yitirmesi sonucu elde bulundurulanan parasal değerlerde ortaya çıkan satınalma gücü kayıp ve kazançlarının hesaba katılmıyor olmasıdır (Uman,2002:22). Enflasyonun bilanço üzerindeki etkileri bilançoda yer alan kalemlerin parasal olup olmamasına göre farklılık göstermektedir.

Enflasyonun Parasal Aktif Kalemlere Etkileri

Bu kalem kasa, banka, alacak senetleri, alacaklar, tahviller, depozito ve teminat gibi parasal aktif öğelerden oluşur ve tanımı itibarı ile bilançonun varlık yapısına ilişkindir. Parasal aktif kalemler, para değerindeki değişimler karşısında nominal değerlerini muhafaza ederken, enflasyon-yoğun dönemlerde paranın satınalma gücündeki azalmaya koşut olarak değişkenlik gösterirler. Enflasyonun yoğun olduğu dönemlerde parasal aktif kalemlerin

(nakdi değerlerin) elde bulundurulması işletme açısından genelde olumsuz bir durum olarak algılanır (Lazol, 2000:112).

Bilançodaki parasal kalemler enflasyondan olumsuz etkilendiğinden satınalma güçlerinde olumsuz etkiler ortaya çıkmaktadır. Bu kalemlerde ortaya çıkan satınalma gücü kayıplarının dikkate alınarak sonuç hesaplarına aktarılması ve gerçek kârın buna göre yeniden hesaplanması gerekmektedir. Dönem başı ve dönem sonu bilançolarının karşılaştırılmasıyla yapılan analizlerde de dönem başı parasal varlıkların dönem

sonundaki paranın değerine göre satınalma güçlerinin hesaplanarak karşılaştırılmasını yapması gerekir (Hacıüstemoğlu,1997:20).

Parasal Aktif Kalemler ile Parasal Aktif Kalemlere Benzer Şekilde İşleme Tabî Tutulan Parasal Olmayan Aktif Kalemler:
1. Hazır değerler (YTL hesapları)
2. Özel ve kamu kesimi tahvil senet ve bonoları
3. Diğer menkul kıymetler (tahvil vb. özellik taşıyanlar)
4. Menkul kıymetler değer düşüklüğü karşılığı (parasal olanlar için ayrılanlar)
5. Ticari alacaklar
6. Diğer ticari alacaklar
7. Verilen sipariş avansları (sabit fiyattan mal alımını garanti etmeyen türden)
8. Diğer dönen varlıklar (parasal özellikler taşıyan kalemler)
9. Bağlı menkul kıymetler (tahvil vb.)
10. Diğer finansal duran varlıklar
11. Peşin ödenen vergiler ve fonlar

Sermaye Piyasası Kurulu yüksek enflasyon dönemlerinde malî tabloların düzeltilmesine ilişkin usul ve esaslara ilişkin tebliğinde hangi kalemlerin parasal aktif kalemler olduğunu belirtmiştir. Listesi yukarıdaki gibidir (SPK,2005: Bülten).

Diğer yandan Türkiye Muhasebe Standartları Kurulu(TMSK) tarafından yayınlanan 2 nolu Türkiye Muhasebe Standardı'na göre parasal aktif kalemler aşağıdaki listede şöyle belirtilmiştir (Demir,2005:380).

10	Hazır Değerler (TL Hesapları)
111	Özel Kesim Tahvil, senet ve bonoları
112	Kamu kesimi tahvil, senet ve bonoları
118	Diğer menkul kıymetler
119	Menkul kıymetler değer düşüklüğü karşılığı
12	Ticari alacaklar
13	Diğer alacaklar

159	Verilen sipariş avansları
181	Gelir tahakkukları
19	Diğer dönen varlıklar (parasal olmayanlarhariç)
195	İş avansları
197	Sayım ve tesellüm noksanları
22	Ticari alacaklar
23	Diğer alacaklar
240	Bağlı menkul kıymetler içerisinde yer alantahvil ve bonolar
241	Bağlı menkul kıymetler değer düşük karşılığı (tahvil ve bonolara ilişkin olanlar)
259-269-279	Verilen avanslar hesapları (fiyat artışları işletmeye yansıdığı sürece)
281	Gelir tahakkukları
291	Gelecek yıllarda indirilecek katma değervergisi
292	Diğer katma değer vergisi
295	Peşin ödenen vergi ve fonlar
297	Diğer çeşitli duran varlıklar

Enflasyonun Parasal Pasif Kalemlere Etkileri

Enflasyon ortamında fiyatlar yükselirken işletmelerin borçlarının muhasebe kayıtlarında gösterilen tutarlar üzerinden ödeneceği düşünüldüğünde işletmenin gerçek borçlarının satın alma gücüyle koşut bir biçimde azalmasından ötürü öz sermayesinde de gerçek bir artış meydana gelmektedir. İşletmenin yabancı kaynaklarından oluşan parasal pasif kaynaklar, nominal değerleri üzerinden ödeneceklerinden, paranın zaman değeri nedeniyle enflasyon dönemlerinde gerçek değerlerinin altında işlem görürler. Sözelimi 2004 yılı, yılsonu bilançosunda 1.000 YTL alacak vadesinde 31.08.2005 tarihinde gene

1.000 YTL nominal değeriyle tahsil edilecektir. Böyle bir durumda borç alan işletme kârlı çıkarken, borç veren ise zararlı konumda olacaktır (Lazol,2000:115).

SPK tarafından yüksek enflasyon döneminde malî tabloların düzeltilmesine ilişkin usulve esaslar hakkındaki tebliğde ifade edilen parasal pasifler şunlardır:

Parasal Pasif Kalemler:
1) Finansal borçlar
2) Ticari borçlar
3) Diğer borçlar
4) Alınan avanslar (sabit fiyattan mal satımını garanti etmeyen)
5) Borç ve gider karşılıkları

TMSK(2005) ise parasal pasif kalemleri şöyle belirtir (Demir,2005:383).

30	Mali borçlar
32	Ticari borçlar
33	Diğer borçlar
34	Alınan avanslar (fiyat artışları alıcıya yansıtılmaktaysa)
36	Ödenecek vergi ve diğer yükümlülükler
37	Borç ve gider karşılıkları
381	Gider tahakkukları
39	Diğer kısa vadeli yabancı kaynaklar
397	Sayım ve tesellüm fazlaları (Stok, hisse senedi, maddi duran varlıklar benzeri parasal olmayan kalemler hariç)
40	Mali borçlar
42	Ticari borçlar
43	Diğer borçlar
44	Alınan avanslar (fiyat artışları alıcıya yansıtılmaktaysa)
47	Borç ve gider karşılıkları
481	Gider tahakkukları
49	Diğer uzun vadeli kaynaklar

Enflasyonun Parasal Olmayan Aktif Kalemlere Etkileri

Parasal olmayan kalemler, lira değerindeki değişmelere paralel biçimde nominal değerleri değişen fakat satın alma gücü aynı kalan kalemlerdir. Parasal olmayan aktif varlıklar fiyat değişiklikleri karşısında satın alma güçlerini yitirmezler. Örneğin döviz (yabancı cinsten para) kaynaklı ya da tabanlı maddî kaynaklar enflasyon dönemlerinde yabancı paranın değerindeki değişmeye bağlı olarak değerini korumaktadır.

TMSK(2005) tarafından yayınlanan parasal olmayan aktifler listesi ise şöyledir (Demir,2005:380).

10, 12, 13, 22, 23, vb.	Yabancı para cinsinden hesaplar: - Yabancı para kasası - Döviz tevdiat hesapları - Yabancı paralı çekler - Yabancı Para cinsinden alacaklar - -vb.
110	Hisse senetleri
119/...	Hisse senetleri değer düşüklüğü karşılığı
150 - 158	Stoklar
159	Verilen sipariş avansları (fiyat artışları işletmeye yansıtılmadığı sürece)
170 - 178	Yıllara yaygın inşaat ve onarım maliyetleri

179	Taahhütlere verilen avanslar (fiyat artışları işletmeye yansıtılmadığı sürece)
180	Gelecek aylara ilişkin giderler
195	İş avansları (fiyat artışları işletmeye yansıtılmadığı sürece)
197	Sayım ve tesellüm noksanları (stok ve maddi duran varlık kalemleriyle ilgili olmak kaydıyla)
24	Mali duran varlıklar (Bağlı menkul kıymetlerdeki tahviller hariç)
250 - 258	Maddi duran varlıklar
259	Verilen avanslar (fiyat artışları işletmeye yansıtılmadığı sürece)
260 - 268	Maddi olmayan duran varlıklar
269	Verilen avanslar (fiyat artışları işletmeye yansıtılmadığı sürece)
270 – 278	Özel tükenmeye tabi varlıklar
279	Verilen avanslar (fiyat artışları işletmeye yansıtılmadığı sürece)
280	Gelecek yıllara ait giderler
293	Gelecek yıllar ihtiyacı stoklar
294	Elden çıkarılacak stoklar ve maddi duran varlıklar
298	Stok değer düşüklüğü karşılığı
299	Birikmiş amortismanlar

Enflasyonun Parasal Olmayan Pasif Kalemlere Etkileri

Parasal olmayan pasif kalemler özkaynaklar, gelecek dönemlere ait gelirler alınan avanslar ve yabancı para cinsinden borçları ifade eder. Bu kalemlerin hesaplanışında enflasyonun göstereceği, bunların aktifte nasıl kullanıldığına ve aktifteki değerlerinin enflasyondan nasıl etkilendiğine bağlıdır. İşletme özkaynaklarını parasal olmayan aktif değerlere yatırırsa, fiyatların yükselmesi durumunda söz konusu varlıklar değer kazanacağından özkaynaklar da olumlu etkilenecektir.

Diğer yandan, tarihsel değerlere göre hazırlanan bilançolar değer artışları göz önüne alınmadığı sürece, gerek parasal olmayan varlıklar, gerekse özkaynaklar olduğundan az gözükecektir. Diğer yandan özkaynakların parasal varlık unsurları içinde kullanılması¹ ya da alacak olarak bekletilmesi durumunda işletme gerçek değer kaybına uğrayacak, özkaynaklar temelinde erime yaşanacaktır. Bu kayıplar muhasebe işlemlerinde dönem sonuçlarına yansıtılmayacağı için dönem kârında yapay bir fazlalık durumu söz konusu olur (Aydemir,1995:39).

Yabancı para birimi ile ödenecek borçların döviz kurundaki değişimler karşısında yine aynı para birimi ile ödenecek olmasından ötürü ödenecek borçlarda da artış olmaktadır. TMSK a göre TMS-2 no’lu muhasebe standardında parasal olmayan pasif kalemler aşağıdaki gibidir:

¹ Nakit ya da benzeri değerler olarak elde tutulması

3. ve 4. Grup	Yabancı para cinsinden olan hesaplar
34	Alınan avanslar (fiyat artışları alıcıya yansıtılmadığı sürece)
35	Yıllara yaygın inşaat ve onarım hakedişleri
380	Gelecek aylara ait gelirler
480	Gelecek yıllara ait gelirler
5	Özkaynaklar

TMSK(2005) tarafından yayınlanan parasal olmayan pasiflerin listesi (Demir,2005:384).

Enflasyonun Gelir Tablosu Kalemlerine Etkileri

Gelir tablosunun amacı işletmenin belli bir dönemde elde edilen satış hasılatını ve bu hasılatı edinme yolunda karşılaşılan maliyet ve giderleri doğru biçimde göstermektir. Klasik muhasebe ilkelerine göre düzenlenen gelir tablosu fiyatların istikrarlı olduğu dönemlerde söz konusu amacı karşılar. Fakat fiyatlar genel düzeyinin değişkenlik gösterdiği enflasyon-yoğun ortamlarda gelir tablosunda yer alan rakamlar gerçeği göstermeyebilirler. Bundan ötürü enflasyonun gelir tablosu üzerindeki etkilerinin incelenmesi ve gerekli önlemlerin alınması gerekir (Lazol, 2000:116).

Gelir tablosunda satışlar, ücretler ve faizler enflasyonu yansıtırken amortismanlar tarihi maliyet üzerinden ayrıldıkları için enflasyonu yansıtmazlar (Çelik, 2003:17). Bundan ötürü fiyatlar genel seviyesindeki yükselişler karşısında gelir tablosunda değeri düşmeden önceki para birimi ile ifade edilen maliyet ve giderler; değeri düşük para birimi ile ifade edilen satış ve geliriyle karşılaştırılmaktadır (Hacırüstemoğlu,1999:19). Bunun bir sonucu olarak ise maliyet ve giderlerin gelir tablosunda olduklarından az gösterilmesi işletmenin kârının yüksek görünmesine yol açar.

Fiyat hareketlerinin gelir tablosundaki satış ve maliyet kalemlerine etkilerini şu altbaşlıklara ayırmak olanaklıdır:

- Enflasyonun satışlar üzerindeki etkileri
- Enflasyonun satış maliyetleri üzerindeki etkileri
- Enflasyonun faaliyet giderleri üzerindeki etkileri
- Enflasyonun diğer faaliyetlerinden oluşan gelir ve giderleri üzerindeki etkileri

Fiyatların değiştiği dönemlerde işletmenin ürettiği / sattığı mal ya da hizmetlerin piyasa fiyatları da değişiklik göstereceği için, elde edilen satış hasılatı da buna bağlı olarak değişkenlik gösterir. Bu artışların gerçel olup olmadıkları ise paranın satınalma gücündeki değişikliklere göre

belirlenebilir. Klasik muhasebe uygulamalarındaki satışlarda söz konusu değişimlerin sanal (fiktif) ve gerçek (reel) kısımları ayrılmadığı için hatalı sonuçlara varmak olasıdır (Lazol,2000:116).

Gelir tablosunda enflasyonun etkilediği en önemli maliyet topluluğu ‘satışların maliyeti’ kalemidir (Hacırüstemoğlu, 1999: 25). Satışların maliyetini oluşturan unsurlar işletmenin ticaret işletmesi, üretim işletmesi ya da hizmet işletmesi olmasına göre değişir. Faaliyet giderleri de üretimle ilintili olmayan fakat tüm işletmeyi ilgilendiren işletmenin faaliyetlerinin sürdürülmesi için gerçekleşmesi gerekli giderlerdir. Bu giderlerin bir bölümü de fiyat değişimine koşut olduğundan enflasyon bu kalemi de etkiler (Lazol,2000:118).

Enflasyon ve Endeks kavramı

Paranın satın alma gücünün azalması, reel olarak değer kaybettiğini ve paranın üzerinde yazılan nominal değerini gerçekte taşımadığını ifade etmektedir. Bu durum özellikle ilerde sıklıkla değineceğimiz muhasebede parayla ölçülme ve maliyet kavramına ters düşen bir takım sorunların ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Enflasyon, bir piyasada seçilmiş mal ve hizmetlerin ortalama fiyatlarının dönemsel değişimini gösteren fiyat endeksleri ile hesaplanmaktadır. Enflasyon oranı ise fiyatlar genel düzeyinde belirli bir zaman diliminde meydana gelen değişme oranıdır. Söz konusu oran, ülke genelindeki fiyat artışlarının ölçüsü olarak kullanılan fiyat endekslerinden yararlanılarak bulunmaktadır.

Türkiye’de ilk olarak 1914 yılında Osmanlı döneminde İstanbul il merkezinden derlenen 26 maddenin perakende fiyatlarıyla Hayat Pahalılığı Endeksi hesaplandı. 1925-1987 yılları arasında eski Ticaret Bakanlığı, Konjonktür Dairesi veya yeni Hazineve Dış Ticaret Müsteşarlığı toptan eşya fiyatları endeksini (TEFE) yayınladı. Müsteşarlık 1988 Şubat ayından itibaren endeks çalışmalarını durdurdu. Günümüzde, Türkiye genelindeki enflasyon rakamları Devlet İstatistik Enstitüsü (DİE) tarafından hazırlanıp yayınlıyor. Enflasyon oranı yahut fiyatlar genel düzeyindeki değişim oranının ölçüsü olarak Tüketici Fiyatları Endeksi ve Üretici Fiyatları Endeksi değişim oranları kullanılmaktadır (DİE,1998:Bülten).

Endeks bir alanda zaman içinde ortaya çıkan değişimi ölçmeye yarayan ve 100’den başlayan bir sayıdır. Endeks temel dönemde 100’e eşittir ve sonra gelen dönemlerin 100’e göre değişimini göstermektedir. Endeks belirli bir olaya ait sayısal verilerde zaman veya mekân boyutunda meydana gelen oransal değişimin göstergesidir. Endeks, ortalama ve oranların kullanıldığı işlemler dizisi sonunda bulunan ve yüzdelere ifade

edilen sayıdan ibarettir. Endekste biri kıyaslanan, diğeri temel olmak üzere iki değeri vardır. Kıyaslanan değeri paya, temel değeri paydaya yazılır. Oransal kıyaslamayı kolaylaştırmak için bölme işleminin sonucu 100 ile çarpılır. Böylece temel değeri 100 kabul edilerek diğerlerinin buna göre kaç olacağı belirlenmiş olur. Endeks hesabında, endeksin cinsine ve kapsamına uygun çeşitli yöntemler kullanılır. Bu nedenle, endeks hesaplama yöntemlerini endeks çeşitleri ile birlikte incelemek kolaylık sağlar.

Endeks Tipleri

Bu bölümde istatistikte kullanılan endeks tipleri kısaca anlatılacaktır. Türkiye'de Devlet İstatistik Enstitüsü Kurumunun(TÜİK) eski adıyla Devlet İstatistik Enstitüsü(DİE) özellikle enflasyonu belirlemedeki endeksleri irdelenecektir.

Yer ve zaman endeksleri

Nüfus, üretim ve fiyat gibi herhangi bir istatistikî değişkene ait değerlerin bölgeler, iller vb. gibi mekanlar itibarıyla gösterdiği oransal değişimin ölçüsüne yer endeksi denir. Ancak genellikle endeks denince ilk akla gelen, zaman endeksidir. Yine nüfus, üretim ve fiyat gibi istatistikî değişkenlere ait değerlerin zaman itibarıyla gösterdiği oransal değişimlerin ölçüsüne zaman endeksi denir. Bu endeksler bir zaman serisine dayanırlar ve uygulamada yaygın olarak kullanılırlar.

Sabit ve değişken esaslı endeksler

Endekslerin sabit ve değişken olarak ayrımı genellikle zaman serileri için söz konusudur. Belirli bir dönemi veya belirli bazı dönemlerin ortalaması esas kabul edilip, serinin bütün değerlerini bunun yüzdesi olarak gösterilmesi suretiyle elde edilen endekse sabit esaslı endeks denir. Değişik devrelere ait verilerin karşılaştırıldığı sabit dönem değişmez. Esas alınan dönem değişken olduğunda, diğeri bir ifade ile, her değeri bir önceki dönemin değeri ile karşılaştırıldığında buna değişken esaslı endeks denir.

Basit ve bileşik endeksler

Basit endeksler tek maddeyi kapsayan endekslerdir. Bileşik endeksler iki veya daha çok maddeyi kapsamaktadır. Enflasyon düzeltilmesinde kullanılan endeks fiyat endeksi ve özellikle Tüketici ve Üretici Fiyat Endeksi dediğimiz TÜFE'dir. Fiyat endeksi: seçilmiş mal ve hizmetlerin ortalama fiyatlarının belli bir döneme göre değişimini ölçer (IMF, 2004:605). Endeks oluşturmak için ilgilenilen piyasaya göre (tüketici, üretici, ihracat, ithalat

vb.) ve bu piyasayı temsil edecek bir mal ve hizmet sepeti oluşturulur ve seçilmiş maddelerin fiyatları dönemsel olarak izlenir. Fiyat endeksleri, fiyatlarının izlendiği mal ve hizmet piyasasına göre isimlendirilir. Bunlara; tüketici fiyatları endeksi, üretici endeksi, ihracat fiyatları endeksi, ithalat fiyatları endeksi örnek olarak gösterilebilir.

Bir ülkenin ekonomik yapısının belirlenmesinde, ekonomik kararlar alınmasında, kişilerin satın alma gücünün tespitinde, ücret ve maaşların belirlenmesinde, tüketici tarafından satın alınan mal ve hizmetlerdeki perakende fiyatların tespiti ve bu fiyatlarda zaman içerisinde meydana gelen değişimin belirlenmesinde fiyat endekslerine ihtiyaç vardır. Yine sosyo-ekonomik durum ve eğilimin belirlenmesinde, konjonktürün tayini ve geleceğe dönük kararlar alınmasında fiyat endekslerine ihtiyaç duyulmaktadır.

Fiyat endeksi hesaplanırken mal ve hizmet sepeti, temel yıl ağırlıkları, temel yıl fiyatları, cari fiyatlar gibi değişkenler kullanılır (DİE,1998:35). Enflasyonun ölçülebilirliği istatistiki olarak oluşturulan fiyat endeksleri yardımıyla gerçekleşmektedir. Bu endekslerin gerçek enflasyonu ölçme kabiliyetleri ve enflasyonun etkilerini sayısal olarak doğru gösterebilme kabiliyeti konusu ayrı bir tartışma konusudur (DİE,1991:12).

Enflasyon düzeltilmesinin amacı mali tabloların paranın satın alma gücünü ifade edecek şekilde düzeltilmesidir. Bu düzeltme endeksler yardımıyla yapılır. Kullanılabilecek endeksler Genel fiyat endeksleri ve özel fiyat endeksleri olabilir. Genel Fiyat endeksleri genel fiyat değişimlerini içeren endekslerdir (TEFE , TÜFE gibi). Özel fiyat endeksleri ise sektörel mal guruplarındaki fiyat değişimlerini gösterir endekslerdir. Örneğin: Tekstil, mobilya, orman ürünleri v.s. sektöründeki fiyat değişimlerini gösteren bir endeksleridir. Ancak bizim vergi kanunlarımıza getirilen düzenlemelerde kullanılacak endeks Üretici Fiyatları Endeksi (ÜFE)dir.

Enflasyon Düzeltmesinde Kullanılan Endeksler ve Sektörel Endeksin Önemi

Devlet İstatistik Enstitüsü tarafından hesaplanan son endeksler 2005 yılına kadar 1994=100, 2005 yılından itibaren ise 2003 temel yıllık Tüketici Fiyatları ve Üretici Fiyatları Endeksleridir. 1994 yılındaki sektörel fiyat hareketlerinin ve sektörel üretim kompozisyonlarının değişimi nedeniyle Toptan Eşya Fiyatları Endeksi, Üretici Fiyatları Endeksi (ÜFE) olarak güncel yapıya kavuşturulmuştur. 2006 yılına kadar bizim vergi kanunlarımıza getirilen düzenlemelerle kullanılan endeks Toptan Eşya Fiyat Endeksiydi. (TEFE) 5479 Sayılı kanunun 11. maddesi ile 213 sayılı VUK 'nun Mükerrer

298.Maddesinde yapılan değişiklik de bu maddede ve diğer Vergi Kanunlarında yer alan TEFE (Toptan Eşya Fiyatları Genel Endeksi) ÜFE (Üretici Fiyatları Genel Endeksi) olarak değiştirilmiştir.

Üretici Fiyatları Endeksi, belirli bir referans döneminde ülke ekonomisinde üretimi yapılan ve yurtiçine satışa konu olan ürünlerin, üretici fiyatlarını zaman içinde karşılaştırarak fiyat değişikliklerini ölçen fiyat endeksidir.

Üretici Fiyatları Endeksi ile Toptan Eşya Fiyatları Endeksi arasındaki temel fark, fiyatderlenen birimlerde ortaya çıkmaktadır. Toptan Eşya Fiyat Endeksin’de fiyatlar, üreticilerin yanı sıra toptan satış noktalarından da (sebze, meyve ve balık hallerinden) derlenmektedir. Toptan eşya fiyatlarına KDV vb. vergiler dahil edilmektedir. Üretici fiyatları endeksinde, fiyatların özellikle üreticilerden derlenmesi esastır ve ürün fiyatları KDV vb. vergiler hariç, yurtiçi peşin satış fiyatlarıdır (DİE Bülten, 2001:20).

Enflasyon düzeltmesinde Toptan Eşya Fiyat Endeksi kullanılmaktadır. Yalnız bu genelolarak hesaplanan endeks her işletmenin kendi sektöründeki gerçek enflasyonu gösterememektedir. Her işletmenin kendi sektöründeki girdi-çıktı maliyetlerinin enflasyondan etkilenme veya etkilenmeme oranları farklıdır. Bu yüzden enflasyon düzeltmesi yapılan işletmeler, sonuçta enflasyonun kendilerini gerçekte etkileme oranı doğru hesaplanamadığından enflasyondan korunmuş olamayacaktır.

5024 sayılı yasada enflasyon düzeltmesi için kullanılan Üretici Fiyat Endeksi yerine sektörlerle göre yeni bir fiyat endeksi hesaplanmalı ve değişken endeksler kullanılmalıdır. Ancak bu şekilde enflasyon düzeltmesi yasasının amaçlarına ulaşılmış ve işletmelerin mali tabloları gerçeğe uygun hale getirilmiş olur.

KAYNAKÇA:

1. Akçelik, Ali ve Öztürk, Nevzat. (2003). “*Enflasyon Muhasebesi*”, Maliye Bakanlığı Vergi Denetmenleri Eğitim Sunumu. İstanbul.
2. Akdoğan, Nalan ve Tenker, Nejat. (1997). *Finansal Tablolar ve Mali Analiz Teknikleri*, İstanbul: Lebib Yalkın Yayınları.
3. Akdoğan, Nalan v e Tenker, Nejat. (2004). “*Türkiye’de Çeşitli Kurumlarca Düzenlenen Enflasyon Muhasebesi Uygulama Esaslarının Karşılaştırılması ve Düzeltme İşlemlerine İlişkin Örnek Uygulamalar*” Erişim: <http://www.ydk.gov.tr/enflasyonmuhasebesi.htm> , 2004. (20 Mart 2006).
4. Aren, Sadun. (1972). *İstihdam, Para ve İktisadi Politika*, Eskişehir: Bilgi Yayınevi.
5. Ataman, Ümit. (1997). *Tek Düzen Hesap Planı ve Malî Tablolar*, İstanbul: Türkmen Kitabevi.
6. Ataman, Ümit. (2000). *Muhasebede Dönemiçi İşlemleri*, Ankara: Türkmen Kitabevi.
7. Aydemir Kenan. (1995). “*Enflasyonun Bilanço ile Gelir Tablosu Kalemlerine Etkisi*” Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı Muhasebe Finansman Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
8. Barniv, Ran. (1999). “*The Value Relevance of Inflation-Adjusted and Historical –cost Earnings During Hyperinflation*”, Journal of International Accounting, Auditing & Taxation, ss. 269 – 287.
9. Bulow, Jeremy I. ve Shoven, John B. (2006). “*Inflation, Corporate Profits, and the Rate of Return to Capital*” , Stanford Graduate School of Business Publications. Erişim: https://faculty-gsb.stanford.edu/bulow/articles/Inflation%20corporate%20Profits%20and%20the%20rate%20of%20return%20to%20capital_abstract.pdf (21 Mart 2006).
10. Çelik, Aylin. (2003). “*Fiyatlar Seviyesindeki Değişmelerin Mali Tablolara Etkileri ve Enflasyon Muhasebesi*” Uzmanlık Yeterlilik Tezi, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası İstatistik Genel Müdürlüğü. Ankara.
11. Çelik, Celal. (2001). “*Enflasyonun Mali Tablolar Üzerine Etkileri ve Enflasyon Muhasebesi*” Vergi Dünyası, Eylül-2001, 241, ss. 25-27.
12. Demir, Ahmet. (2000). *Enflasyon Muhasebesi ve Uygulaması*. İstanbul: Çağdaş Yayınevi.
13. Doğan, Zeki. (1995). “*Enflasyonun Muhasebe Üzerindeki Etkisi ve Bu Etkiyi Yok Edecek Bir Muhasebe Modeli: İkame Maliyeti (Cari*

- Değer) Muhasebesi*” Vergi Dünyası, Mayıs-1995, ss 101 – 105.
- 14.Eğilmez, Mahfi.(2006). Kişisel Web Sitesi. Erişim: <http://www.mahfiegilmez.com.tr> (Şubat – Mart 2006).
- 15.Fischer, John. (1977) “*Replacement Cost Accounting*” The Accountant. Haziran, ss. 747-750.
- 16.Frishkoff, Paul.(1982). “*Accounting for Inflation: Stating a True Financial Position by Robert W. McGee*” Accounting Review, Ekim, ss. 840-841.
- 17.Hacıüstemoğlu, Rüstem. (1997). *Enflasyon Muhasebesi Uygulamaları, TMS-2: Yüksek Enflasyon Dönemlerinde Finansal Raporlama*. İstanbul: Ders KitaplarıA.Ş.
- 18.Hacıüstemoğlu, Rüstem; Cemal İbiş; Gürbüz Gökçen. (1999). *Beşyüz Büyük Sanayi İşletmesinde Enflasyon Muhasebesi Uygulama Araştırması*. İstanbul: Alfa Yayıncılık.
- 19.International Accounting Standards Board. (2003). “*International Accounting Standard IAS 29 – Financial Reporting in Hyperinflationary Economies*”
- 20.İstanbul Mülkiyeliler Vakfı.(1990). “*Enflasyon Ortamında İşletme PolitikalarıVergilendirme ve Enflasyon Muhasebesi*”. İstanbul: Mü-Ka Matbaacılık.
- 21.Kaşif, Mustafa ve Efendioğlu, Hasan. (1996). “*Gayrimenkul ve İştirak HisseleriSatış Kazançları İstisnası*” Vergi Dünyası, Temmuz, ss. 23 – 27.
- 22.Ketz J. E. (1997) “*The Effect of General Price Level Adjustments on the Predictive Ability of Financial Ratios*”, Journal of Accounting Research, ss. 273285.
- 23.Kılınçvuran, Sinemis.(2004). “*Çokuluslu işletmelerde enflasyon muhasebesine göre mali tabloların hazırlanması ve Türkiye uygulaması ile karşılaştırılması*”, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı Uluslararası İşletmecilik Bilim Dalı. “*Enflasyon Muhasebesi Kalktı Gibi*”,Kızılot, Şükrü.(19 Mayıs 2005). Hürriyet,ss.6.
- 24.Kışal, Yunus; Dilek Yılmazcan; Sadi Işıklılar. (2002). *Enflasyon Muhasebesi,Yöntemler ve Standartlar*. İstanbul: Türkmen Kitabevi.
- 25.Lazol, İbrahim. (2000). *Mali Analiz ve Enflasyon Muhasebesi Uygulamaları*.Bursa: Ekin Kitabevi Yayınları.
- 26.Lee T. A. ve Tweedie D. P. (1990). “*Shareholder Use and Understanding of Financial Information*”. New York: Garland Publishing.

- 27.Maliye Bakanlığı.(2006). “*Danıştay Kararı Yatırım İndirimi'nin Vergi Tevkifatına Tabi Olmadığı Hakkında*”. Erişim: http://www.alomaliye.com/danistay_kararlari_31.htm. (18 Mart 2006).
- 28.Uysal, Mustafa.(2005). “*Enflasyon Düzeltmesi ve Muhasebesi*”. Ankara: Yaklaşım Yayıncılık.
- 29.Muhasebe Sistemi Uygulama Genel Tebliği, Sıra No:12 (05.06.2004 tarih ve 25387 sayılı R.G.).
- 30.Pigou, A.C. (1941). “*Employment and Equilibrium*, London: Macmillan.
- 31.Resmi Gazete. (28 Şubat 2004). N: 25387.
- 32.Samur, Muharrem.(2000). “*İşletmelerin Enflasyon Dönemlerinde Tarihi Maliyete Göre Oluşturulmuş Malî Tablolarının Düzeltilmesi Gereği ve Türkiye Uygulaması*”, Mali Çözüm Dergisi, sayı 52, Temmuz-Ağustos-Eylül , ss. 116 –123.
- 33.Sanlı, Nail. (2002). “*Global Muhasebe Standartları*” İSMMM – Mali ÇözümDergisi, 60, Temmuz-Ağustos-Eylül, ss. 29 – 34.
- 34.Sermaye Piyasası Kurulu. (2004). “*Yüksek Enflasyon Dönemlerinde Malî Tabloların Düzenlenmesine ilişkin Usul ve Esaslar Hakkında Tebliğ*”, KYD-777, Seri:XI, No:20.
- 35.TMUDESK.(1997). *Yüksek Enflasyon Dönemlerinde Finansal Raporlama Türkiye Muhasebe Standardı-2*. Ankara: TÜRMOB.
- 36.Tuncer, Nilgün Sertbaş.(2006). “*Kurumlar Vergisi Yönünden Ar-Ge İndirimi Uygulaması*”, Pharmacy.Erişim: http://www.vergidegundem.com/files/Ar-ge_Subatpharma1.doc (17 Nisan 2006)
- 37.Tuncer, Selahattin. (2002). “*Türk Vergi ve Usul Kanunları İçinde Enflasyon Muhasebesiyle İlgili Uygulama Örnekleri – II* “ Yaklaşım Dergisi, Mayıs , ss. 42 49.
- 38.Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, webi sitesi.Erişim: <http://www.tcmb.gov.tr> (2006).
- 39.Türk Ticaret Kanunu. (1956). Resmi Gazete N: 9353.
- 40.TÜRMOB.(2003): “*Vergi Usul Kanunu, Gelir Vergisi Kanunu ve Kurumlar Vergisi Kanununda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun Tasarısının Enflasyon Düzeltmesi Hükümlerine İlişkin TÜRMOB'un Görüşleri*”.Erişim:<http://www.turmob.org.tr> (14.12.2004).
- 41.Ulutan, Burtan. (1982). “*Enflasyon ve Ekonomik Kalkınma*”. İstanbul: Uğur Ofset .
- 42.Uman, Nuri. (2002). “*Enflasyon Muhasebesi, IAS 29, TMS-2 ve SPK*

- Standartlarına Göre Genel Fiyat Düzeyi Muhasebesi*". İstanbul: Denet Yayıncılık.
43. Vergi Usul Kanunu. (1961). Resmi Gazete N: 10703.
44. Whittington, Geoffrey. (1998) "*Deprival Value and Price Change Accounting in the UK*" *Abacus*, 34 (1), ss. 28 – 30.
45. "*Finansman Gider Kısıtlaması*", (30 Temmuz 2003). Yıldız, İ. Hüseyin. Akşam Gazetesi.
46. Yüce, Mehmet. (2000). "*Enflasyon Muhasebesi ve Bu Bağlamda Türk Vergi Sisteminde Yer Alan Düzenlemeler*" *Mükellefin Dergisi*, Ağustos, ss. 102 – 106.
47. Yücel, Göksel. (2000). "*Enflasyon Muhasebesinde Yeni Bir Girişim Daha: SPK Tebliğ Taslağı*" *MUFAD Muhasebe ve Finansman Dergisi*, Ocak, ss. 39-42.
48. Yüksel, Ahmet. (1997). "*Enflasyon Muhasebesi*". İstanbul: Literatür Yayıncılık.

**KENT YÖNETİMİNDE KAMU KURUMU
NİTELİĞİNDEKİ MESLEK KURULUŞLARININ
ROLÜ VE ÖNEMİ**

Ahmet YAMAN

*Dr. Öğr. Üyesi, Tarsus Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi,
Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü
ORCID: 0000-0002-2359-8653*

Giriş

Yerel siyaset, Türk siyasi tarihinde yerel ölçekte kent ve kent halkına ait sorun ve konularını ilgilendiren, yerel kaynakların ve imkânlarını kullanımına odaklanan belediye seçimlerini, belediyelerdeki iktidar mücadelesini konu almaktadır. Bu anlamda yereldeki aktörlerin karar alma süreçlerindeki etkileri, alınan kararların kamusal anlamda yarattığı etkilere değinilmektedir. Bu yüzden yerel siyaset ile demokrasi, meşruiyet, katılımcılık gibi kavramlar birlikte gündeme gelmektedir. Kenti ilgilendiren sorunların kaynağı ve çözüm yolları yerel iktidarı elde edebilecek aktörler ya da yerel iktidarı etkileyebilme gücüne sahip aktörler üzerinden incelenmektedir. Kısacası, yerel siyaset kenti kimin yöneteceğine odaklanmaktadır. Ancak, kentin alt yapı sorunları, ulaşım, çevre, konut sorunları ile kente sunulacak kamusal hizmetler, kentin sorunları olarak sosyal, ekonomik, politik ve kültürel anlamda ulusal ve yerel düzeyde çok boyutlu ve çok aktörlü bir yapıyı içermektedir (Çukurçayır, 2008: 23; Esen, 2008).

İçinde yaşadığımız dünya kentlerin dünyası olarak anılmaktadır. Bundan 20 yıl öncesinde 371 şehirde 1 milyondan fazla insan yaşarken günümüzde 1 milyondan fazla nüfusun yaşadığı şehir sayısı 700'ün üzerine çıkmıştır (United Nations, 2018: 25). Türkiye'deki şehirleşme sürecini incelediğimizde benzer bir sonuçla karşılaşmaktadır. 1950'li yıllar itibariyle başlayan şehirleşme süreci 1980 sonrası dönemde giderek hızlanmış nüfusun şehirlerde yaşama oranı açısından gelişmiş ülkelerin oranına Türkiye son 60 yılda erişmiştir (Tekeli, 2008).

Dünya'nın ve Türkiye'nin içerisinden geçtiği şehirleşme süreci beraberinde birtakım dışsallıkları da yaratmıştır. Dünyanın kentleşme eğilimi sosyal, ekonomik ve çevresel anlamda çeşitli sonuçlar yaratmıştır. Kent sosyoloji literatürü incelendiğinde kentleşmenin biri pozitif diğeri de negatif olmak üzere iki dışsallığının olduğu görülmektedir. Dünya'nın ekonomik üretim sürecinde gayri safi hasılanın yüzde 80'ini şehirlerde üretilirken kentler ekonomik büyümenin, gelişmenin refahın sembolü konumundadır. Aynı zamanda, adaletsiz bölüşümün, kentsel yoksulluğun ve yoksunluğun yoğun olarak yaşandığı mekânsal alanlar olarak karşımıza çıkmaktadır (UNDP, 2016, 2021; Yaman, 2022a: 14).

Bu çalışmada kentleşme süreci insanlığın gelişim çizgisinin hem sonucu hem de bu sonuca bağlı olarak ortaya çıkan toplumsal sorunların kaynağı olarak görülmektedir. Bu varsayımdan hareketle çalışma öncelikle kentsel yönetim kavramına odaklanmaktadır. Kentsel yönetim kavramı gerek literatür gerekse de mevzuat açısından ele alınmaktadır. Ardından kentin çok boyutlu ve çok aktörü sorunları olduğundan hareketle kentsel yönetim süreçlerine etkisi olduğu bilinen kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşlarının kent yönetimi ile kurduğu ilişkiler analiz edilmektedir. Bütün bu değerlendirme nitel araştırma yöntemi olarak tasarlanmış ve temel nitel araştırma yaklaşımı perspektifi açısından

incelenmiştir. Çalışmanın verileri ikincil veri kaynakları olarak kabul edilen politika metinleri, literatür taraması, araştırma raporları vb. çerçevesinde analiz edilmiştir (Bal, 2021; Creswell, 2021; Yıldırım ve Şimşek, 2005).

KENTSEL YÖNETİM ÜZERİNE DEĞERLENDİRME

Türkiye’deki kentsel politika yazını incelendiğinde kentsel yönetim kavramı genel olarak belediye yönetimleri ifade etmektedir. Özellikle, 1980 sonrasında yerel yönetimlere yönelik siyasal, sosyal ve ekonomik alanlarda gerçekleştirilen düzenlemeler (imar yasası, gecekondu yasası vb.) bir takım yetki ve sorumlulukları da beraberinde getirmiştir. Örneğin, imar yetkilerini kazanarak, merkezi hükümetin güdümünde sadece belli kent hizmetlerini yapan, özerkliği tartışmalı kurumsal doğasından sıyrılarak, gözden gelinemez kaynak ve yetkilerle donanan belediye ve özellikle büyükşehir belediyeleri etrafındaki iktidar ilişki ve çelişkileri yerel siyasete kafa yoranların temel ilgi odağı olmuştur. Yerel siyaset, dar anlamıyla yerel alandaki karar alma süreçlerinin, yerel yönetim ile merkez arasındaki mali- idari ilişkinin ve yerel seçimlerin incelendiği konuları kapsamaktadır. Geniş anlamda ise yerel yönetimlerin tarihi ve gelişme süreci, AB ilişkileri, özerklik, yerel demokrasi, çevre ve enerji sorunları, gecekondulaşma, kentsel dönüşüm, sivil toplum kuruluşları vb. konular yerel siyasetin ilgi alanını oluşturmaktadır (Bayraktar, 2009: 80-83; Erder ve İncioğlu, 2013: 26-30; Keleş, 2006: 107).

Kentsel siyasetin yukarıda belirtilen amaçları doğrultusunda kentsel kamu politikaları oluşturulmaktadır. Oluşan kentsel kamu politikaları; “Hangi kararlar ve hangi nedenlerle alınıyor? Bu kararlar sonucunda kazanan ve kaybeden kimler? Bu kararlarda finans / para nasıl bir rol oynuyor? Kamu politikalarının etkileri nelerdir? Kentsel politikalar nasıl değerlendirilmektedir?” sorularından da görüleceği gibi kentsel siyaset ağırlık olarak karar alma ve bu kararların kamusal anlamda ne anlama geldiği ile ilgilidir (Çukurçayır, 2008: 22-23).

Bu çalışmada, yukarıda sorulan bu soruların tamamını kent siyaseti içerisinde analiz etmemizi sağlayan en önemli değişkenin kent mekânı olduğu savından hareket edilmektedir. Çünkü yerel siyaset, bir tarafta mekânsal ölçekli tanımlamalar ve analizleri içerisinde barındırırken diğer taraftan sosyal-ekonomik- politik süreçlerin şehir ve kent alanları arasındaki ilişkisinin incelenmesini sağlamaktadır (John, 2009: 18).

Kentin sosyal, ekonomik, politik ve kültürel sorunları ve çözüm önerilerine yönelik tartışmalar aynı zamanda kentin stratejik yönetimiyle yakından ilgilidir. Kentin yönetim süreci, yapısı ve aktörler arasındaki ilişkisi aynı zamanda kentsel karar alma süreçlerinin amaç ve faaliyetlerinin planlamadan yönetime ve değerlendirmeye kadar pek çok karar verme eylemini içerisinde barındırmaktadır (Oktay ve Özmen, 2009: 907).

Özellikle kentin stratejik planlarının oluşturulmasında paydaşlar olarak belirlenen katılımcılar arasında hemşeri dernekleri, merkezi idari organları, sendikalar, meslek odaları, spor kulüpleri, basın kuruluşları vd. yer almaktadır. Şehir yönetiminde sivil toplumun rolünü ve etkinliğini arttırmaktadır (Bayülken ve Kütükoğlu, 2012).

Kent yönetimleri ister büyükşehir belediyeleri isterse de alt kademe belediyeleri mahalli müşterek ihtiyaçların karşılanmasında yetkili ve sorumlu kuruluşlar olarak belirlenmiştir. Bu anlamda yerel yönetimler mahalli müşterek olmak kaydıyla ulaşım, altyapı, kanalizasyon, su, konut, eğitim, park ve bahçeler, öğrenci yurtları gibi pek çok alanda yetkili kılınmışlardır (Resmi Gazete, 2004, 2005).

Bütün bu alanlar kentsel gelişmenin ve kalkınmanın nasıl olacağı yönündedir. Çünkü kentler yoksulluk, eşitsizlik, yoksunluk gibi pek çok sorun alanıyla iç içedir. Bu açıdan kentsel yönetimler yaşanabilir bir kent yaratma süreciyle yakından ilgilidir. Yaşanabilir bir kent yaklaşımı kentsel kaynakların sürdürülebilir bir şekilde kullanılmasından kentsel fırsat eşitliğinin sağlanmasında, kentsel yoksunluğun ortadan kaldırılmasından kentsel yaşam çevresinin sürdürülebilir bir anlayışla yönetilebilme kapasitesini ifade etmektedir (T.C. Kalkınma Bakanlığı, 2018: 2-3; Yaman, 2022a).

Yaşanabilir bir kentin oluşturulması, kentsel hizmetlerin planlanması, sunulması ve geliştirilmesinde yerel yönetimlerin görev ve sorumlulukları bulunmaktadır (Esen, 2008; Keleş, 2016). Bu çalışmada yerel yönetim birimlerinden olan belediyelerin kent yönetimi süreçleri ve bu süreç içerisinde kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşları ile olan ilişkisine değinilmiştir.

5393 sayılı Belediye Kanunu'nun 13. Maddesindeki hemşehri hukuku çerçevesinde kentsel yönetim sürecine ilişkin değerlendirmelere yer verilmiştir. İlgili düzenleme, herkesin bulunduğu yerel yönetim biriminin karar ve hizmetlerine katılabilebileceğini, faaliyetleri hakkında bilgi alabileceğini, yerel yönetimlerin yardımlarından yararlanabileceğini vurgulamaktadır. Aynı zamanda hemşehri hukukunu paylaşan bireyler arasında sosyal, kültürel ilişkilerin geliştirilmesinde, değerlerin korunmasında gerekli çalışmaların yapılacağı da ifade edilmiştir. Bu çalışmalara üniversiteler başta olmak üzere, kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşlarının, sendikaların ve sivil toplum kuruluşlarının katılımının sağlanması gerektiği vurgulanmıştır (Esen, 2008; Resmi Gazete, 2004, 2005).

Belediyelerin karar organı olan meclislerinde ihtisas komisyonu kurabilirler. Bu komisyonlarda kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşları görev ve faaliyetlerine alanlarına ilişkin konuların görüşüldüğü ihtisas komisyonlarında

katılabilir, görüş ve önerilerini bildirebilirler (Alıcı ve Özasan, 2020; Resmi Gazete, 2005).

KAMU KURUMU NİTELİĞİNDEKİ MESLEK KURULUŞLARI VE KENTSEL YÖNETİM İLİŞKİSİ

Kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşları yukarıda ifade edildiği şekliyle kentsel politikaların belirlenmesinde, kentsel hizmetlerin planlanmasında, kentsel karar alma süreçlerine katılımı önemli bir rol üstlenmektedir. 5393 sayılı Belediye Kanunu kentsel hizmetleri sürdürürken ve planlarken diğer kuruluşlarla ilişkiler başlığında kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşlarının rollerini somutlaştırmıştır. Yerel yönetim birimi olan belediyelerin meclis kararıyla birlikte meslek kuruluşlarıyla ortak hizmet projeleri gerçekleştirebileceklerini ifade etmiştir. Yine katılımcılığın bir göstergesi olan kent konseylerinin etkin ve verimli çalışmaları yürütebilmesi amacıyla meslek kuruluşlarının yardım ve desteğine özel önem verilmiştir (Resmi Gazete, 2005, 2006).

Kent yönetimi ve meslek kuruluşlarının ilişkisi kamu yönetimi literatüründe yönetim kavramıyla birlikte anılmaktadır. Yönetişim kavramı 1990'lı yıllar itibariyle kamu yönetimi literatürüne giren, akademi ve uygulayıcılar arasında sıkça kullanılan bir kavramdır. Kavramın çok boyutlu ve çok anlamlı bir özelliğe sahip olması nedeniyle pek çok açıdan tartışılmaktadır. Bir yandan klasik yönetim anlayışının yerine çok aktörlü ve çok etkileşimli kamu ve özel ortaklığı ile birlikte yönetimi çağrıştırırken diğer yandan devletin fonksiyonlarının ve kamu hizmetlerinin piyasalaştırılması ve özelleştirilmesi sürecinin yansıması ve altlığı olarak da ifade edilmektedir (Sobacı, 2007: 220-222; Toprak, 2014).

Türkiye'de yerel yönetimlerin uzun yıllardır gündeminde yerel yönetimler reformu tartışması yer almaktadır. Yerel demokrasinin güçlendirilmesi, katılımcılığın artırılması, özerk ve saydam yerel yönetimlerin oluşturulması hedeflenmektedir. Bu çerçevede Habitat II Konferansı'nda sunulan Türkiye Raporu'nda kentsel reform çalışmalarının sürdürülebilirlik, yaşanabilirlik, kentli bağlılığı, yapabilir kılma ve yönetim kavramları ön plana çıkarılmıştır (Göymen, 1999: 76). Türkiye'de yönetim tartışmaları alan yazınında güncelliğini korumaktadır. Çalışmanın amacı kapsamında yönetim tartışmalarına değinilmemiştir. Yönetişim karar alma mekanizmalarında sivil toplum, özel sektör ve kamunun bir arada karar verdiği, bu üçlü ağ içerisinde kamusal kararların alınabilmesini hedefleyen devlet, özel sektör ve sivil toplumun karşılıklı bağımlılık içerisinde birlikte yönetim sürecini vurgulamaktadır (Bayramoğlu, 2005)

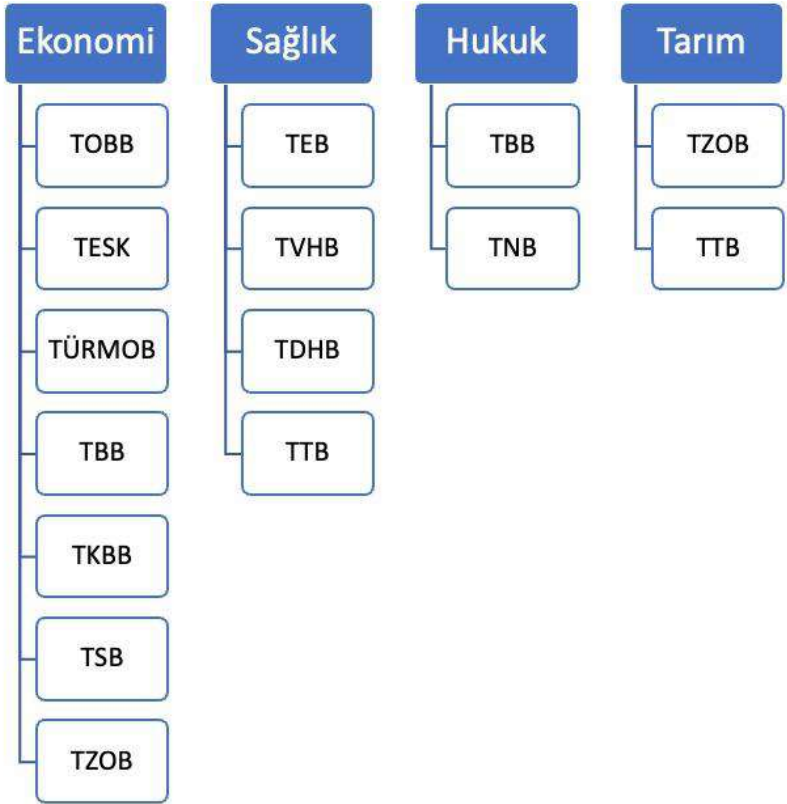
Kamu kurumu niteliğinde meslek kuruluşları da kent yönetiminde yönetim modelinin en önemli parçasını oluşturmaktadır. Türkiye’de kamu kurumu niteliğinde meslek kuruluşları Anayasa’nın 135. Maddesine dayanılarak kurulmaktadır. Bu maddeye göre, kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşları belirli bir mesleğe mensup olanların müşterek ihtiyaçlarını gidermek, mesleki gelişimlerini sağlamak, belirli bir mesleğin gelişimini ve o mesleği icra edenlerin hak ve sorumluluklarının kanunla belirlendiği, kendisine ait organ, üye ve bütçelerinin olduğu, seçimle göreve gelinen kamu tüzel kişiliğine sahip organizasyonlardır (Gözübüyük ve Tan, 2001: 321; Resmi Gazete, 1982).

Kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşları bir yandan sivil toplumun bir parçasını diğer yandan da kamu otoritesinin bir yanını içerisinde barındırmaktadır. Bu anlamıyla meslek kuruluşlarının bir sivil toplum özelliği taşıyıp taşımadıkları tartışılmaktadır. Bu tartışma Türkiye’deki sivil toplum tarihini, gelişimini gibi çok boyutlu bir tartışmayı da içerisinde barındırmaktadır. Yine çalışmanın amacı kapsamında bu tartışmaya değinilmemiştir. Tarihsel olarak incelendiğinde meslek odaları belirli mesleklere ilişkin ve o mesleği icra edenlerin işlerini kolaylaştırmak, geliştirmek amacıyla kurulan yapılardır (Çaha, 2011a, 2011b; Öncü, 1995: 1568).

Türkiye’de anayasal hükme göre belirlenen kamu kurumu niteliğinde meslek kuruluşları “Türk Dış Hekimleri Birliği (TDB), Türk Eczacılar Birliği (TEB), Türkiye Esnaf ve Sanatkarları Konfederasyonu (TESK), Türk Mühendis ve Mimar Odaları Birliği (TMMOB), Türk Tabipleri Birliği (TTB), Türk Veteriner Hekimleri Birliği, Türkiye Barolar Birliği (TBB), Türkiye Noterler Birliği, Türkiye Serbest Muhasebeci Mali Müşavirler ve Yeminli Mali Müşavirler Odaları Birliği (TÜRMOB), Türkiye Sigorta ve Reasürans Şirketleri Birliği, Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği (TZOB), Türkiye Ziraat Odaları Birliği (TZOB), Türkiye Sermaye Piyasası Aracı Kuruluşları Birliği, Türkiye Bankalar Birliği, Türkiye Tarım ve Kredi Kooperatifleri Merkez Birliği, Türkiye Tohumcular Birliği” olarak tanımlanmıştır. Yukarıda farklı alanlarda görevli olan meslek kuruluşlarının bir takım ortak özelliklere sahiptir. Bunlar, sorumlu oldukları meslek alanlarını düzenlemek, coğrafi mekan bağlamında örgütlenebilmek, kendilerine özgü bütçe ve personel rejimine sahip olmak, kamusal yetkileri kullanabilmek olarak özetlenebilir (Deliorman ve Kandemir, 2009: 5; Saatci, 2021: 214; Seriy, 2019).

Şekil 1’de kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşları konu bakımından ekonomi, sağlık, hukuk ve tarım açısından sınıflandırılmıştır. Her bir konu aynı zamanda Türkiye’nin kentsel kamu politikalarının şekillenmesinde önem arz etmektedir. Kentsel kamu politikası belirli bir sektöre ya da topluluğa yönelik

merkezi ya da yerel otoritenin yürüttüğü ya da yürütemediği faaliyetler bütünü olarak tanımlanabilmektedir (Potucek, 2017; Yıldız ve Sobacı, 2013).

Sekil 1. Meslek Kuruluşlarının Konu Bazlı Sınıflandırılması

Yukarıda belirtilen ve farklı alanlarda görev yapan meslek kuruluşlarının üyelerinin faaliyet alanları kentsel mekan üzerinde gerçekleştirilmektedir. Bu nedenle kente yönelik hangi kararların alınacağı, kentin nasıl yönetileceği konusunda meslek kuruluşları aktif rol üstlenmektedir (Bayırbağ, 2017; Yaman, 2022b). Her bir meslek kuruluşunun kente yönelik faaliyet alanlarını sıralamaktan ziyade kentsel kamu politikalarıyla kurdukları ilişki bir dizi örnek üzerinden açıklanmıştır.

Kentsel ekonomik yapının işleyişinde, planlanmasında Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği'ne bağlı ticaret ve sanayi odaları ile Türkiye Esnaf ve Sanatkarlar Odaları Birliği'ne bağlı esnaf-sanatkarlar ve odaları birlikleri kent yönetim süreçlerinde önemli roller oynamaktadır.

Esnaf ve sanatkârlar odaları birliklerinin yerel aktörlerle işbirliği içerisinde çalışmasına en güzel örneklerden birisi Mersin Esnaf ve Sanatkârlar Odaları Birliği ile Mersin Büyükşehir Belediyesi arasında imzalanan protokol çerçevesinde hayata geçirilen Mersin Esnaf ve Sanatkârlar Danışmanlık ve Eğitim Merkezi (MESDEM) olmuştur. Bu kuruluşun işlevi Birlik Başkanı Talat Dinçer tarafından şu şekilde ifade edilir.(Yaman, 2021) “2019 yerel seçimlerinde bütün adaylardan istedikleri, belediye bünyesinde esnaf ve sanatkârlara özel ve onların sorunlarını çözmeye yönelik bir merkezin kurulmasıydı. Örneğin, esnaf ve sanatkârların girişimcilerin ruhsat işleri, işyeri açılış izinleri, sanayi alanları, kaldırım düzenlemeleri gibi konularda meslek kuruluşları ile iş birliği içerisinde çalışılmayı hedeflediklerini söyledi.”(Mersin Büyükşehir Belediyesi, 2020) MESDEM, esnaf ve sanatkârların sadece günlük sorunlarını çözmekle kalmamakta aynı zamanda kent ekonomisine yönelik politika geliştirme araçlarını da devreye sokacak yönetim mekanizmalarını da oluşturmaktadır. Bu anlamda, Mersin Büyükşehir Belediyesi bünyesinde esnaf masası birimi, Mersin Esnaf ve Sanatkârlar Eğitim ve Danışmanlık Merkezi ile Esnaf ve Sanatkârlar Merkezi Üst Kurulu işbirliği çerçevesinde kurulmuştur. Esnaf masası birimi, esnaf ve sanatkârların mevcut ve güncel sorunlarını işletme ve birey bazında çözmek ile yetkilendirilmiştir (Yaman, 2022c: 42).

Mersin Esnaf ve Sanatkârlar Eğitim ve Danışmanlık Merkezi (MESDEM) ise esnaf ve sanatkârların teknoloji ve dijital dönüşüm başta olmak üzere, mesleki eğitim ve kişisel gelişim alanlarında desteklemek amacıyla kapasite geliştirme faaliyetlerine odaklanır. Bu iş birliğinin belki de en önemli birimi ise Üst Kurulun varlığıdır. Üst kurul kentin ekonomi politikasını belirlemek, kentsel ekonomik yatırımlar başta olmak üzere, kent koalisyonlarının kararlarıyla çözülebilecek kronikleşmiş sorunların üstesinden gelmek amacıyla oluşturulmuş, kentsel yönetime örnek bir modeldir (Yaman, 2021). Şekil 2’de Mersin Esnaf ve Sanatkârlar Eğitim ve Danışmanlık Merkezi’nin (MESDEM) organizasyon yapısı ve işleyişi süreci gösterilmiştir. Kent mekânın düzenlenmesi ve planlanmasında en etkin kurumlar olan büyükşehir belediyesi ve ilçe belediyelerinin meslek kuruluşlarının temsilcileriyle bir araya gelmesini MESDEM sağlamaktadır. Bu özelliğiyle MESDEM, kent yönetiminde yönetim mekânizmasının işleyebilmesi adına yenilikçi bir uygulama olarak değerlendirilebilir. (Yaman, 2021) Mersin özelinde işletilen bu özel projede Mersin Büyükşehir Belediyesi, Toroslar Belediyesi, Akdeniz Belediyesi, Mezitli Belediyesi ve Yenışehir Belediyesi Başkan düzeyinde katılım sağlamakta ve yine Mersin Esnaf ve Sanatkârlar Odaları Birliği’ne bağlı meslek odalarının

başkanlarından oluşan sektör temsilcileri de yer almaktadır (Yaman, 2022c: 43)s. Kentsel politika süreçlerinde aktif rol oynayan bir diğer kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşu da TMMOB'tur. TMMOB 7303 sayılı yasa ile kurulmuş mühendis ve mimarları temsil eden üst çatı kuruluş rolüne sahiptir. TMMOB özellikle şehir planlaması, yönetilmesi süreçlerinde üyelerinin ve kurumsal olarak kendisinin de teknik bilgisi nedeniyle aktif rol oynamaktadır. Bu bağlamda sadece mevcut kentsel kamu politikalarına yön vermenin yanı sıra aynı zamanda oda olarak kent sempozyumları vasıtasıyla da kentsel gelişmenin ve kentsel politikaların geliştirilmesine katkı sunmaktadır (TMMOB, 2017, 2022).

TOBB'a bağlı olarak faaliyetlerini yürüten Mersin Ticaret ve Sanayi Odası kent ekonomisinin planlanması, yaşam kalitesinin yükseltilmesi, sosyal ve ekonomik kalkınmanın sağlanması amacıyla çeşitli projeler yürütmektedir. Mersin şehrinin tarım, lojistik, sanayi ve gıda sektörlerinde geliştirilmesi amacıyla çeşitli girişimlerde bulunmaktadır. Örneğin kentsel sanayi alanlarının planlanmasında, yeni yatırım alanlarının oluşturulmasında kent ve merkezi hükümet nezdinde girişimlerini sürdürmektedir. Bütün bu süreçleri sadece kendi gücüyle de aynı zamanda kalkınma ajansları, merkezi hükümetin ilgili müdürlükleri ve diğer paydaşlarla birlikte sürdürmektedir (Mersin Chamber of Commerce and Industry, 2021).

Şekil 2. MESDEM İşleyiş Şeması ve Organizasyon Yapısı

Yukarıdaki örneklerden anlaşılacağı üzere kentsel ekonomik yapının planlanmasında, yönetilmesine ekonomik alanlarda faaliyet gösteren meslek kuruluşları önemli rol oynamaktadır.

DEĞERLENDİRME

Türkiye'nin kentsel politikaları yerel yönetim birimleri eliyle yürütülmektedir. Bu anlamda yereldeki aktörlerin karar alma süreçlerindeki etkileri, alınan kararların kamusal anlamda yarattığı etkiler tartışılmaktadır. Bu yüzden yerel siyaset ile demokrasi, meşruiyet, katılımcılık gibi kavramlar birlikte gündeme gelmektedir.

Bununla birlikte kent yüzyılında yaşayan bireylerin yüzde 80'ininden fazlası kentlerde yaşamakta ve ekonomik değer üretmektedir. Bu nedenle kentsel gelişmenin planlanması ve çok aktörlü bir şekilde yönetilmesi önem arz etmektedir.

Yerel siyaset kenti kimin ve nasıl yöneteceğine odaklanırken kentin alt yapı sorunları, ulaşım, çevre, konut sorunları ile kente sunulacak kamusal hizmetlerin topluma nasıl ulaştırılacağını belirlemektedir. Bir başka ifadeyle kentsel sorunlar sosyal, ekonomik, politik ve kültürel anlamda ulusal ve yerel düzeyde çok boyutlu ve çok aktörlü bir yapıyı içermektedir. Çalışmada kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşları kentsel politika süreçlerini etkileyen ve kentsel politikaları belirleyen organizasyonlar olarak değerlendirilmiştir. Çalışma kapsamında meslek kuruluşlarının Anayasa'nın 135. Maddesi gereğince görev ve sorumlulukları belirlendiği yer almaktadır.

Türkiye'de anayasal hüküm altında faaliyet gösteren mesleki kurumlar kendilerine has kanunlarına dayanarak görev ve sorumluluklarını yerine getirmektedir. Bu görev ve sorumlulukları çalışma kapsamında sağlık, ekonomi, tarım ve hukuk alanında sınıflandırılmıştır. Her bir mesleki kuruluş kendi özel hukuklarına göre başta üyelerinin gelişimi ve hakları için faaliyetlerini yürütmektedir. Üyelerinin hak ve menfaatlerini korumak ve geliştirmek amacını sürdürürken aynı zamanda bulundukları şehirlerin sosyal ve ekonomik yapılarının gelişimine, kentsel planlama süreçlerine katkı sunmaktadır. Bu katkı sürecinde belediye meclislerinin kararlarında, ihtisas komisyonlarında görev alarak kentsel yönetim süreçlerine yönetim mekanizması içerisinde dahil olunmaktadır.

Meslek kuruluşlarının ekonomi teması altında kentin ekonomik gelişimine yönelik çalışmalar yürütülmektedir. Örneğin meslek kuruluşları aynı zamanda şehir ekonomisiyle de yakından ilgilidir. Çünkü kent ekonomisinde faaliyet gösteren firmalar, yanlarında çalışanlar, esnaf ve sanatkarların bağlı oldukları

ticaret ve sanayi odaları ile esnaf ve sanatkârlar odaları kentsel gelişmenin ve kentsel yönetim süreçlerinde önemli rol oynamaktadır.

Ulaşım, altyapı, konut, ticaret gibi konularda kentin planlanması da kentsel gelişmenin ve kent yönetiminin en kritik konularını oluşturmaktadır. Bu süreçlerde de teknik uzmanlık gerektiren mühendis ve mimarların kurduğu meslek kuruluşları kent özelinde faaliyetler yürütmektedir.

Kentsel yönetim süreçlerinin planlanması, politikalarının belirlenmesi ve uygulanmasında yönetim mekanizmasının kurulmasında ve geliştirilmesinde kritik bir öneme sahiptir. Ancak şehirlerin sosyal, ekonomik ve politik gündemlerine göre mesleki kuruluşlar çatışma ve uzlaşılar içerisinde kentsel politika süreçlerine katılım gösterebilmektedir.

KAYNAKÇA

- 1) Alıcı, O. V. ve Özaslan, K. R. (2020). Büyükşehir Belediye Meclislerinde Temsil Sorunu ve Meclis Üyelerinin Üstlenebilecekleri Görevlerdeki Orantısızlık. *Çağdaş Yerel Yönetimler*, 29(1), 95–117.
- 2) Bal, H. (2021). *Nitel araştırma yöntem ve teknikleri*. Bursa: Sentez.
- 3) Bayırbağ, M. K. (2017). Kentsel Politika Planlaması. S. S. Özdemir, B. Ö. Ö. Sarı ve N. Uzun (Ed.), *Kent Planlama* içinde (ss. 427–453). Ankara: İmge Kitabevi.
- 4) Bayraktar, U. (2009). İl Genel Meclisleri ve Kırsal Doğru Genişleyen yerel Siyaset: Mersin’den ilk izlenimler. *Planlama Dergisi*, 83–91.
- 5) Bayramoğlu, S. (2005). *Yönetişim Zihniyeti: Türkiye’de Üst Kurullar ve Siyasal İktidarın Dönüşümü*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- 6) Bayülken, Y. ve Kütükoğlu, C. (2012). *Organize Sanayi Bölgeleri Sanayi Siteleri Teknoparklar*. Ankara.
- 7) Çaha, Ö. (2011a). Türkiye’de Meslek Odaları: Oligarşinin Merkez Üsleri. *Journal*, (63), 213–222.
- 8) Çaha, Ö. (2011b). Türkiye’de Kamu Kurumu Niteliğindeki Meslek Kuruluşları, Sivil Toplum ve Demokrasi. *Türkiye’de Kamu Kurumu Niteliğindeki Meslek Kuruluşları, Sivil Toplum ve Demokrasi* içinde . Ankara: Liberal Düşünce Topluluğu.
- 9) Creswell, J. W. (2021). *Nitel Araştırma Yöntemleri: Beş Yaklaşım Göre Nitel Araştırma ve Araştırma Deseni*. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- 10) Çukurçayır, A. M. (2008). Yerel Demokrasi ve Siyaset. *Yerel Siyaset* içinde (ss. 15–37). İstanbul: Okutan Yayıncılık.
- 11) Deliorman, B. R. ve Kandemir, Ü. A. (2009). *KAMU KURUMU NİTELİĞİNDE MESLEK KURULUŞLARI VE ETİK*. Ankara: T.C. Başbakanlık Kamu Görevlileri Etik Kurulu. <https://etik.gov.tr/wp-content/uploads/2019/02/refikabakoglu-kamukurumuniteligindemeslekkuruluslariveetik.pdf> adresinden erişildi.
- 12) Erder, S. ve İncioğlu, N. (2013). *Türkiye’de Yerel Politikanın Yükselişi İstanbul Büyükşehir Belediyesi Örneği*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- 13) Esen, A. (2008). Kent Yönetimlerinde Katılım. *Yerel Siyaset ve Demokrasi* içinde (ss. 87–91). İstanbul: Okutan Yayıncılık.
- 14) Göymen, K. (1999). Türk Yerel Yönetiminde Katılımcılığın Evrimi: Merkezîyetçi Bir Devlette Yönetişim Dinamikleri. *Amme İdaresi Dergisi*, 32(4), 76.
- 15) Gözübüyük, Ş. ve Tan, T. (2001). *İdare Hukuku*. Turhan Kitabevi.

- 16) John, P. (2009). Why Study Urban Politics? *Theories of Urban Politics* içinde . London: SAGE Publications.
- 17) Keleş, R. (2006). *Yerinden Yönetim ve Siyaset*. İstanbul: Cem Yayınevi.
- 18) Keleş, R. (2016). *Kentleşme Politikası* (15. bs.). Ankara: İmge Kitabevi.
- 19) Mersin Büyükşehir Belediyesi. (2020). Haberler. 25 Ağustos 2020 tarihinde <https://www.mersin.bel.tr/haber/baskan-secer-esnafa-verdigi-sozu-tuttu-mesdem-icin-imzalar-atildi> adresinden erişildi.
- 20) Mersin Chamber of Commerce and Industry. (2021). *MTSO Ekonomik Rapor*. Mersin.
- 21) Oktay, E. ve Özmen, A. (2009). Stratejik Kent Yönetimi Bağlamında Kent Bilgi Sistemlerinin Önemi. *Ulusal Kalkınma ve Yerel Yönetimler Bildiriler Kitabı* içinde (ss. 913–922).
- 22) Öncü, A. (1995). Cumhuriyet Döneminde Odalar. *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi* içinde . İstanbul: İletişim Yayınları.
- 23) Potucek, M. (2017). *Public Policy A Comprehensive Introduction*. Prague: Karolinum Press.
- 24) Resmi Gazete. T.C. Anayasası (1982). Türkiye.
- 25) Resmi Gazete. Büyükşehir Belediye Kanunu (2004).
- 26) Resmi Gazete. Belediye Kanunu (2005). <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.5393.pdf> adresinden erişildi.
- 27) Resmi Gazete. Kent Konseyi Yönetmeliği (2006).
- 28) Saatci, S. (2021). MESLEK ÖRGÜTLENMELERİNDEN KAMU KURUMU NİTELİĞİNDEKİ MESLEK KURULUŞLARINA. *Journal*, 2(2), 213–232.
- 29) Seriyi, S. (2019). *Türk Kamu Yönetimi Dersi Notları*. Ankara: AÜ SBF.
- 30) Sobacı, M. Z. (2007). Yönetişim Kavramı ve Türkiye’de Uygulanabilirliği Üzerine Değerlendirmeler. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 5(1), 195–208.
- 31) Spor Hizmetleri Genel Müdürlüğü. (2020). Kurumsal / Tarihçe. 27 Aralık 2020 tarihinde <https://shgm.gsb.gov.tr/Sayfalar/112/105/Tarihce#:~:text=Spor işlerinin ilk kez bakanlık,adı geçen Bakanlık kapsamına alındı.> adresinden erişildi.
- 32) T.C. Kalkınma Bakanlığı. (2018). *Kentsel Yaşam Kalitesi Özel İhtisas Komisyon Raporu*. Ankara.
- 33) Tekeli, İ. (2008). Kentleşme. *Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi* içinde (Cilt 2., ss. 857–859). İstanbul: Eczacıbaşı.
- 34) TMMOB. (2017). *Organize Sanayi Bölgeleri, Küçük Sanayi Siteleri ve*

- Teknoparklar*. Ankara.
- 35) TMMOB. (2022). Hakkında. <http://www.tmmob.org.tr/sayfa/tmmob-hakkinda> adresinden erişildi.
 - 36) Toprak, Z. (2014). Prof. Dr. Zerrin Toprak'la Yerel Yönetimler, Yönetişim ve Dağlık Alanların Yönetimi Üzerine . *Yerel Politikalar*, 3(6), 7–27. <http://yerelpolitikalar.blogspot.com/> adresinden erişildi.
 - 37) UNDP. (2016). *Sustainable Urbanization Strategy*. New York: UNDP.
 - 38) UNDP. (2021). Yoksulluğa Son. *UNDP/TURKEY*. 11 Ocak 2021 tarihinde <https://www.tr.undp.org/content/turkey/tr/home/sustainable-development-goals/goal-1-no-poverty.html> adresinden erişildi.
 - 39) United Nations. (2018). *The World's Cities in 2018*. https://www.un.org/development/desa/pd/sites/www.un.org.development.desa.pd/files/files/documents/2020/Jan/un_2018_worldcities_databooklet.pdf adresinden erişildi.
 - 40) Yaman, A. (2021). Katılımcı Bir Kent Yönetimi Denemesi: MESDEM Projesi. *Dünya İnsan Bilimleri Dergisi*, 2021(1), 236–251.
 - 41) Yaman, A. (2022a). Kentsel Yoksulluğunun Yönetiminde Kentsel Politika Araçlarının (Repertuvar) Analizi: Mersin Büyükşehir Belediyesi Örneği. *The Journal of Academic Social Sciences*, 129, 1–19.
 - 42) Yaman, A. (2022b). Pandemi Döneminde Kentsel Politikaların ve Uygulama Araçlarının (Repertuvar) Analizi. *Çağdaş Yerel Yönetimler*, 31(1), 35–66.
 - 43) Yaman, A. (2022c). *Kent Ekonomisi ve Esnaf-Sanatkarlar*. Konya: Çizgi Kitabevi.
 - 44) Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2005). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
 - 45) Yıldız, M. ve Sobacı, M. Z. (2013). Kamu Politikası ve Kamu Politikası Analizi. M. Yıldız ve M. Z. Sobacı (Ed.), *Kamu Politikası Kuram ve Uygulama* içinde (ss. 14–44). Ankara: Adres Yayınları.

**İNOVASYONA YENİ BAKIŞ:
İNOVASYONUN ÇEVİKLİĞİNDE İNOVATİF
OKURYAZARLIK**

Asiye YÜKSEL

Dr., Kocaeli Üniversitesi
0000-0003-0749-3576.

Giriş

İşletmelerin endüstriyel ve ekonomik manzaralarının yeniden şekillendirildiği ve radikal değişimlerin yaşandığı bu pazar atmosferinde kuruluşlar, çok geniş ürün yelpazesine sahip olmak, yeni veya yenilenmiş ürünü daha hızlı piyasaya sürmek mecburiyetini yaşamaktadırlar. Bununla birlikte çağdaş rekabetçi iş ortamında hayatta kalmak ve büyümek için kuruluşların uygulamalarını, süreçlerini, ürünlerini ve hizmetlerini sürekli olarak güçlendirmeleri ve yenilemeleri gerekmektedir. Buna yönelik olarak organizasyonların, mevcut tüm fırsatları değerlendirecek ve öngörülemez bir ortamda değişikliklere hızlı tepki verecek yetkinlikleri geliştirmesi kaçınılmazdır. Dijitalleşme, demografik değişim ve bireyselleşmeye yönelik eğilimler gibi dış etkiler karmaşıklığı artırırken, kuruluşların bu yeni zorluklara uyumları ancak örgütlerinin dinamik bir yapıda olmalarıyla mümkündür.

Organizasyonlarda çeviklik bir hedef veya strateji olarak değil, temel bir varoluş gerekliliği olarak görülmez. Kuruluşlar, değişen ortamlarına uyum sağlamak veya varlığını sürdürmek için her zaman yeterince dinamik olmak zorundadır. Bu anlamda çeviklik kavramı teorik temeli olmadan önce değişime ayak uydurmak olarak ele alınmaktaydı. Daha sonra bu değişimin dinamikleri işletme dünyasını “çeviklik teorisine” götürdü. Çevikliğin son yıllarda bu kadar tartışılmasının nedenlerinden birisi, ortamın eskisinden daha hızlı ve çoğu kuruluşun eşleştirebileceğinden daha hızlı değişmesi olarak görülmesidir. Bu durum, yeni ve alışılmamış bir iş durumudur ve kurumsal uyumlanabilirlik için bir tehdit oluşturmıştır.

Sadece üst düzey yöneticilerin değil, her seviyedeki yönetici ve liderin çevikliği kurumsal bir değer olarak kabul etmesi gerektiği fikri akademik ve sektörel alanlarda kabul görmeye başlamıştır. Bir kuruluşun “çevikliği” olarak kavramsallaştırılan bu yetenek, endüstriler, bölgeler ve organizasyon türleri arasında kritik bir başarı faktörü olarak kabul edilir (Carmeli ve Dothan, 2017). Çeviklik arzusunun bir diğer önemli bir unsuru da, müşteri ilişkileri yönetimi anlamında müşteri verilerini toplama, analiz etme, yorumlama ve kullanma konusundaki kurumsal yetenek olarak karşımıza çıkmasıdır. Organizasyonlar bu farkındalığı görerek, tüm iş potansiyellerinden hızlı bir şekilde yararlanmak, pazarların dinamik ihtiyaçlarını uygun şekilde algılayarak ve bunlara yanıt vererek çevik olmak istemektedirler. Bu nedenle; uyulanabilirlik, yenilikçilik ve dayanıklılık, kurumsal çevikliğe ulaşmak için gerekli yetkinlikler olarak algılanmaktadır.

Çeviklik, değişime yanıt verme yeteneğinden daha fazlasıdır ve işi yönetmenin bir yolu olarak değişimi işlere dâhil etme yeteneğidir. Çevik organizasyonlar bilgi yoğun organizasyonlardır ve beşeri sermayenin

kuruluşların önemli faktörü olması ve değişen ortamlara inovasyon ile cevap vermeleri ile karakterize edilirler. Çevik organizasyonların inşası, tüm paydaşları ve onların ihtiyaçlarına daha hızlı verilen cevaplar gibi de düşünülebilir. Aslında, 2000'li yılların başından bu yana, çevik yöntemler, özellikle yazılım geliştirme için tasarlanmış Çevik Manifesto'nun yaygınlaştırılması yoluyla çeviklik kavramını popüler hale getirmiştir. Ancak çevikliğin yazılım geliştirme departmanları dışında organizasyon düzeyinde nasıl görüldüğü tam olarak açık değildir. İnovasyona katkısı ise akademik anlamda tam olarak anlaşılamamıştır. Bu anlamda gelişen çeviklik kavramına örgütsel performans boyutuyla bakmak literatürel bilgilere katkı sağlayacaktır.

İnovasyon doğası gereği küresel ve son derece rekabetçi bir pazarda hayatta kalmak ve gelişmek isteyen kuruluşlar için can damarı olarak görülmektedir. Bitmeyen rekabet, pazar beklentileri ve teknolojinin hızla değişmesi inovasyona olan inancı daha da güçlendirmektedir. Geleneksel olarak, inovasyon süreci araştırma ve geliştirmeye yapılan yatırımın kuruluşlara rekabet avantajı sağlayacağı beklentisiyle doğrusal bir yaklaşım benimsenmiştir. Çevik kuruluşlar da, çevrelerindeki beklenen ve öngörülemeyen değişiklikleri doğru bir şekilde yönetir ve bu nedenle, rekabetçi ve dinamik durumlarda karlı bir şekilde çalışmaya uygundur. Tam bu noktada inovasyonu ve çevikliği birlikte düşünmek gereklidir.

İnovasyon ekiplerinin çevikliğini artırmak için kuruluşlar, çevik ekiplere odaklanmaya başlamışlardır. Çevik yöntemlerin ve uygulamaların benimsenmesine ilişkin olarak, ekiplerin beşeri uyum yeteneğinin nasıl ortaya çıkarılacağı hakkındaki araştırmalara ihtiyaç vardır. Gelecekteki araştırmalara başlangıç noktası olarak bilimsel bir genel bakış oluşturmak için bu araştırma bilimsel makalelere odaklanmıştır. Örgüt düzeyinde inovatif çeviklik bağlamında liderlik ve yönetim yaklaşımları hakkındaki mevcut bilimsel literatürü belirlemek için sistematik bir literatür taraması yapılmıştır. Bu konudaki mevcut çalışmalara genel bir bakış sunulmakla birlikte inovatif okuryazarlık rolünden yola çıkılarak farklı bir çerçevede ilişki ortaya konulacaktır.

Bu çalışma, çevik ekipler ve liderleri arasındaki müşteri ve organizasyonel itici güçlerden etkilenen dinamikleri incelemekte, beşeri sermaye ile ilişkilendirmek yoluyla inovasyonun tetiklenmesine odaklanmaktadır. Çalışma böylece inovasyon yönetimi literatürüne iki ana katkı sağlamaktadır. İlk olarak, inovatif çeviklik sürecini tanıtan ve tasvir eden kavramsal bir çerçeve sunmaktadır. İkinci olarak ise, bu çalışma beşeri sermaye literatüründe yer alan inovatif okuryazarların (Yüksel vd., 2022) çevik ekibin (liderlerin, müşterilerin ve örgütsel ortamın) uyarlanabilirliği geliştirmedeki rolünün daha iyi anlaşılmasına katkıda bulunmaktadır.

Çeviklik ve Manifestosu

Kuruluşların gelişmek ve hatta hayatta kalmak için çevik olmaları gerektiği fikri yeni değildir. "Çevik" terimi, "1991 yılında Lehigh Üniversitesi'ndeki Laccoca Enstitüsü'ndeki bir grup araştırmacı tarafından ortaya atılmıştır (Dove, 1998). Grup, ABD şirketlerinin üst düzey yöneticilerinden birçoğunu içeriyordu ve çalışma, sektör liderliğindeki bir vizyonu aktaran üretim paradigmasında temel bir değişim içeren iki ciltlik bir raporla sonuçlanmıştır.

Çeviklik, yazılım geliştirme ekiplerinin sistematik olarak hem disiplinli uygulama hem de sürekli yenilik elde etmelerini sağlayan, hiyerarşik bürokrasi ile başarılması imkansız olan bir yönetim atılımını temsil eder. Çeviklik; Agile, Scrum, eXtreme Programming (XP), Kanban, Dynamic Systems Development Method (DSDM) ve diğerleri gibi birbiriyle yakından ilişkili bir dizi yazılım geliştirme ve proje yönetimi metodolojisi için kullanılan "şemsiye" kavramdır. Çevik metodolojiler, BT projelerinin başarısızlık oranıyla ilgili artan endişelere yanıt olarak bir grup önde gelen yazılım uygulayıcısı tarafından yayınlanan bir bildiri olan "Çevik manifesto"nun değer ve ilkelerine dayanmaktadır (Standish Group, 1994).

Çeviklik farklı şekillerde ifade edilmiştir. Çevikliğin kökleri zamana dayalı rekabette (Stalk & Hout 1990) ve hızlı döngü inovasyonundadır (Tidd, Bessant & Pavvit,1997) ve yalın düşüncede ortak olan uygulamaların tümü olmasa da bazılarının temeli üzerine inşa edilmiştir. (Womack, Jones & Roos,1990). Bir diğer tanımda da çeviklik; iş bileşenlerinde tam bir entegrasyon olarak tanıtılmıştır "insanlar, teknoloji, diğer organizasyon ve iş unsurları"(Kidd, 1994). Çeviklik, yukarıda belirtilen iş bileşenlerinin ortak bir hedefe doğru çalışan esnekliği olarak temsil edilmiştir (Christopher & Towill 2001). Ayrıca çevikliği tanımlamada, eşzamanlılık, uyarlanabilirlik, bilgi sistemleri ve teknolojilerinin kullanımı ve yukarıda bahsedilen tüm bunların çeşitli kombinasyonları gibi diğer bazı ifadeler de kullanılmıştır (Kidd, 1994).

"Çevik" terimi hızla değişen ortamlarda iyi işlev görebilen ve uyum sağlayabilen kuruluşları tanımlamak için yaygın olarak kullanılmaktadır (Overby vd., 2006). "Esneklik" veya "yalın", benzer yaklaşımları tanımlayan diğer terimlerdir (Sharifi ve Zang, 1999). Çeviklik, firmanın çevresel değişiklikleri önceden algılama ve bunlara hızla yanıt verme yeteneğini ifade eder (Gligor, Holcomb & Stank, 2013 ; Overby vd., 2006).

Henderson-Sellers ve Serour'a (2005) göre çeviklik, farklı değişikliklere uyum sağlama ve geliştirme süreçlerini gerektiği gibi iyileştirme ve uyum yapma becerisini içerir. Bilgi yönetimi, kişilik ve organizasyonel öğrenme ve ilgili bakış açıları, çevik araştırmacılar arasında daha popüler olmuştur.

Denning'e göre (2013) şaşırtıcı bir şekilde, üst düzey yönetim ve işletme okulları, çevikliği (Agile) büyük ölçüde görmezden gelmiştir. Yazılım endüstrisindeki yaygın kabulü göz önüne alındığında, çevikliğin geniş uygulama alanı olan gelecek vaat eden bir inovasyon yönetiminde nadiren anılması normal değildir. Çevikliğin aşağıda yer alan bizce dar, eksik ve olumsuz kapsam ve yorumlarından kurtarılarak inovasyon yönetimi ile ilişkilendirilmelidir:

“çeviklik, yalnızca yazılım için geçerlidir”, “Çeviklik, doğası gereği verimsizdir”, “çeviklik, genç bir grup çalışan yazılım girişimleri için uygundur”, “çeviklik yalnızca yıldızlar içindir”, “çeviklik yalnızca küçük projeler için çalışır”, çeviklik, ortak yerleşim gerektirir ve personelimiz coğrafi olarak dağılmıştır”, “şirketimizin bireysel sorumluluk sistemleri çevikliğe uymuyor”, “çeviklik, proje yönetimi süreçlerinden yoksundur”, “çeviklik yeni değil”, “çeviklik, kontrolü kaybettiğimiz anlamına gelir!”.

Çeviklik karakterizasyonunu belirleyen bileşenler “esneklik”, “hız”, “yalınlık”, “öğrenme” ve “duyarlılık” olarak boyutlandırılmaktadır (Qumer & Henderson-Sellers, 2008). Çeviklik, hassas bir varlığın, beklenen veya beklenmeyen iç ve dış çevre değişikliklerini hızla karşılamak için esneklik sergileyen, en kısa zaman aralığını takip eden, dinamik bir ortamda ekonomik, basit ve kaliteli araçlar kullanan ve öğrenmek için güncellenmiş önceki bilgi ve deneyimleri uygulayan kalıcı bir davranış veya yeteneğidir.

Dove (1999) araştırmasında çevikliğin temel niteliklerini netleştirmek için dört boyutlu bir yapı geliştirilmiştir: *“esneklik, hız, yalınlık, öğrenme ve yanıt verebilirlik”*. Esneklik değişime cevap verme yeteneğidir ve yalınlık daha düşük maliyeti, daha kısa zaman çerçevesini ve kaliteli üretimi vurgular. Bir yöntem insan ve iletişim odaklı, esnek (herhangi bir zamanda beklenen veya beklenmeyen değişikliğe uyum sağlamaya hazır), hızlı (ürünün hızlı ve yinelemeli gelişimini teşvik eder) yalın (zaman çerçevesini ve maliyeti kısaltmaya ve kaliteyi iyileştirmeye odaklanır), duyarlı (beklenen ve beklenmeyen değişikliklere uygun şekilde tepki verir) ve öğrenme (ürün geliştirme sırasında ve sonrasında iyileştirmeye odaklanır).

Manifesto; 2001 yılında Utah, Salt Lake County yakınlarındaki Snowbird'de 17 yazılım uygulayıcısı tarafından yazılmıştır. Manifestoyu oluşturma motivasyonu sorulduğunda Kent Beck, "yazılım geliştirmenin daha iyi yollarını ortaya çıkarmak" istediklerinden bahseder (Beck vd., 2001). 2001'den bu yana, manifestonun orijinal fikirleri giderek daha ticari hale geldi ve farklı eğilimler ortaya çıktı. Scrum of Scrums (SoS) veya Scaled Agile Framework (SAFe) gibi yeni trendler yaygın olarak konuşulmaktadır. Manifesto organizasyonun elektronik sayfasında (agilemanifesto.org) *“Çevik Bildirinin Temelindeki İlkeler”* başlığında beyan edilmektedir.

Kuruluşlar Neden Çevik Olmalıdır?

Literatür, çevik liderlik ve çevik yönetim kavramlarının neden benimsenmesi gerektiğinin üç nedeninden bahsetmektedir. İlk olarak, yeni pazar taleplerini karşılamak için yenilikçi ve çevik liderlik yaklaşımlarına ihtiyaç vardır. İkinci olarak, hızlı karar alma ve yeniliğe izin vermek amacıyla ekipleri güçlendirmek için etkinleştirici liderliğe ihtiyaç vardır. Son olarak, çevik liderler, organizasyonda kültürel değişimi yönlendirmek için değişim araçları olarak işlev görür (Theobald, 2020). Teknolojinin ve rekabetin itici gücü olarak doğan çeviklik kavramı daha sonra akademik ve sektörel etkilerle gelişmiştir.

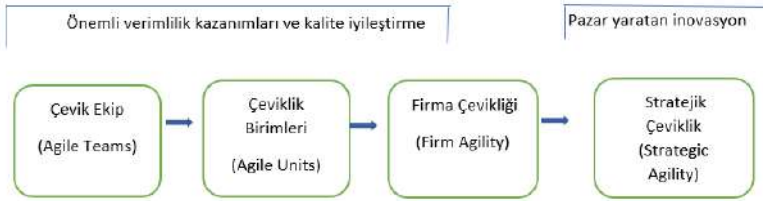
Değişime uyum sağlamadaki kritik faktör, organizasyonların içlerindeki örtülü bilgi tabanını en üst düzeye çıkaracak şekilde nasıl tasarlanacağıdır. Birçok kuruluş, değişikliklere hızla uyum sağlamak için gereken ayarlamaları yapamaz. Aksine, katı liderlik hiyerarşilerine, örgütsel yapılar ve mevcut ihtiyaçlarla uyumlu olmayan bilgi sistemlerine ve yeni fikirlere veya süreçlere direnen kurumsal kültürlerle baş etmek zorunda kalır. Buna ilave olarak, pek çok şirket de, esneklik, müşteri odaklılık, azaltılmış bürokrasi ve yenilik süreçleri açısından değişim uygulamada başarı gösteremeyebilir. Çoğu kuruluşta tipik sorun, hiyerarşinin tepesindeki üst yönetimin karar vermesinin çok uzun sürmesidir. Bu nedenle çeviklik, bilgi paylaşımını mümkün kılan, fikir birliği arayan, çalışanlara daha fazla güvenen ve insanlara içsel kapalı bilgilerini geliştirmeleri için bir ortam sunar. Liderler, bir ekibi başarıya yönlendirmekten sorumludurlar. Ayrıca bu sonuçları daha hızlı sunmaya yardımcı olan kısaltılmış zaman çizelgelerini kullanarak prototip oluşturma ve deneme kültürünü tanıtır. Çevik liderler aynı zamanda bir ortam yaratma yeteneğine ve motive olmuş katkıda bulunanların sürece güvenmeleri ve onları katılmaya motive etmeleri için desteğe sahiptirler (Fowler ve Highsmith, 2001).

Nasıl çevik bir organizasyon olunur ve çevikliğe giden süreçte çalışanlar nasıl yönetilir gibi araştırmalar teorik olarak çalışılmaktadır fakat net değildir. Çeviklik önemli ölçüde iş gücünün yetenek ve yeterliliğine bağlıysa, hem yöneticiler hem de çalışanlar değişimle birlikte inovasyonu da yönetebilmek için nasıl yönlendirilmelidir? O halde kuruluşların çevikliğinde hangi inovatif özellikler vurgulanmalıdır? Çeviklik, bir organizasyonun kendisini teknolojik, ekonomik, toplumsal ve kültürel bir ortamda etkileşime dâhil etme yeteneği olarak tanımlanabilir. İnovasyon açısından bu uygunluk düzeyine ulaşmak için kuruluşların stratejilerini, iş modellerini, projelerini uyarlamaları ve hatta kendi "ekosistemleri" içindeki rollerini yeniden tanımlamaları gerekir (Morris, Ma & Wu, 2014).

Çevik bir organizasyon, rekabetçi tehditlere ve pazar fırsatlarına hızlı bir şekilde yanıt verme yeteneğine sahiptir. Bu nedenle, hünerli bir şekilde hızlı

olmak, çevik olmanın anahtarıdır ve bir kuruluşun, yenilenmiş müşteri hizmetlerini, yenilenmiş ürün özellikleri ve üretim süreçleri ile hızlı bir şekilde sunabilme, yani anlık fırsatları yakalama yeteneği, onun bir ölçüsüdür. 20. yüzyılda yukarıdan aşağıya bürokrasiler, ölçek ekonomileri yoluyla her zamankinden daha fazla verimlilikle “aynısından daha fazlasını” sunmaya odaklanarak inovasyonu kısıtlamışlardır. Google yöneticileri Eric Schmidt ve Jonathan Rosenberg’in Google Nasıl Çalışır adlı kitaplarında yazdığı gibi, “Geleneksel, MBA tarzı düşünce”, “rakiplere karşı sürdürülebilir bir rekabet avantajı oluşturmayı ve ardından kaleyi kapatıp hararetle savunmayı gerektirmiştir (Schmidt & Rosenberg, 2014; Denning, 2017). Bu da inovasyonu ve çevikliği geciktirmiştir.

Denning’e (2017) göre operasyonel ve stratejik çeviklik aşağıdaki Şekil 1’de tarif edilmeye çalışılmıştır. Şekle göre operasyonel çevikliğin tam kazanımları, tipik olarak tüm firma metodolojisini ve zihniyetini benimsediğinde elde edilecektir. Ancak o zaman firma stratejik çevikliği benimseyebilir ve bunu iş modelleri tasarlamak ve mevcutta var olmayan pazarlara açılmada ürünler geliştirmek için kullanabilir. Strateji odaklı bir şirketten yeteneklere öncelik veren bir şirkete geçiş stratejik çevikliği beraberinde getirecektir.

Şekil 1. Operasyonel ve Stratejik Çeviklik

Çeviklik Bir Kurumsal Değer midir?

Çevik kültür, süreç değişikliğinden çok kültürel bir değişikliktir (Küpper vd. 2017). Haneberg (2011) ise çevikliği, kuruluşların sürekli uyum sağlayarak sürekli değişime yanıt verme verimliliği olarak tanımlar. Çevik ilkelerin ve değerlerin oluşturulması, kurumsal zihniyetin bir parçası haline gelmeyi gerektirir. Çevik bir organizasyon, özelleştirilmiş yüksek kaliteli ürün ve hizmetler için nispeten kısa bir zaman çerçevesi içinde müşteri taleplerini karşılamak için organizasyonel süreçleri ve ileri teknolojiye sahip insanları birleştirerek yürütür (Theobald vd., 2020).

Bu ancak çevik bir kurumsal değer ve liderlik tarafından savunulan bir strateji olarak kabul edildiğinde gerçekleşebilir. Çevikliği sistematik bir kurumsal değer olarak uygulamak, örneğin müşteri odaklılık, ürünlerin teslimatında süreklilik ve

pazar değişikliklerine hızlı tepki verme gibi çevikliğin temel değerlerini uygulamak ve bu değerleri üst yönetimden ekipler düzeyine kadar uyumlu hale getirmek anlamına gelir. Güçlendirilmiş ekipler etrafında kurulan çevik organizasyonların, doğru yeteneği, doğru stratejik girişimlerle sürekli ve çevik bir şekilde eşleştirmenin en iyi yolu olduğunu" fark etmesi gerekmektedir.

Kuruluşlar çalışanlarını çevik çalışma yöntemlerinden yararlanmaya zorlayamazlar. Güvene, takım ruhuna ve bağlılığa dayalı bir kurum kültürü oluştururlar ve çalışanlar ürün geliştirmeye sonuçlanan çevik çalışma yöntemlerini benimsemeye başlarlar. Bu nedenle çevikliğin amacı, kuruluşların bir değişim ve işbirliği kültürü geliştirerek operasyonlarını daha esnek hale getirerek değer yaratmasını sağlamaktır.

Organizasyonel Çeviklik ve İnovasyonunun Hızı

Geleneksel yönetimlerde, değişim ve belirsizliklerle başa çıkmak için katı kontrol prosedürleri kullanılır ve düzen oluşturmak için hiyerarşiler ve dikey organizasyon yapıları vardır. Bu katı hiyerarşik yapı istikrar ve planlama için bir gereklilik olarak görülmektedir. Bu yönetimlerde varsayım,; kontroldeki bir artışın aynı zamanda süreçlerin yapısını ve düzenini arttırdığı ve riski azalttığı yönündedir. Çalışanlar bir kaynak olarak kabul edilir ve değiştirilebilir olarak görülür. İş, görevlere ayrılarak yaptırılır ve daha sonra sorumlu bir kişiye tahsis edilir. Yöneticiler, kapsamlı ön planlama yoluyla risklerle ilgilenir. Dolayısıyla bu geleneksellik değişim odaklarıyla ters orantılıdır (Parker, Holesgrove & Pathak, 2015; Theobald vd. 2020). Geleneksel yönetim dönemlerinde uzun bir süre verimlilik birincil hedef iken, modern dönemlerde çalışan motivasyonu gibi insan faktörleri de önemli rol oynamaya başlamıştır.

Giderek daha fazla kuruluş, geleneksel inovasyon metotlarından çevik veya hibrit (yani, geleneksel ve çevik yöntemleri birleştiren) inovasyon modellerine geçiş yapmaktadır (Cooper & Sommer, 2016). Çevik inovasyon, yinelemeli olarak ve zaman içinde tekrar tekrar gerçekleşir (Pirola-Merlo, 2010). Küreselleşme, kuralsızlaştırma ve yeni bilgi teknolojilerine erişim ile pazardaki güç müşteriye geçmiştir. Bu anlamda müşteriye odaklanmak için pazarda çeviklikte önemli ilk adım araştırmadır. Müşterinin gerçek ihtiyaçları, hangi ürün veya süreçlerin gerçekten gerekli olduğunu anlamak için odak grupları, son kullanıcılar ve ajans personeli ile nitel keşif yöntemleri kullanılarak araştırılır. Hangi ürünlere ihtiyaç duyduklarını ve gerçekte hangi süreçleri kullanacaklarını tanımlarlar (Mergel, 2016).

Çevikliğin amacı, bir organizasyonun, iş gücünün çevikliğin temel kaynağı olarak görüldüğü, sürekli ve öngörülemeyen bir değişim ortamında gelişmesine izin vermektir (Spearman & Hopp, 1996). Üst düzey yöneticiler, müşteri odaklı,

dijital olarak gelişmiş ve kârlı inovasyon sağlamak için operasyonlarında çevik yönetimi daha fazla keşfettikçe, insanları yönetme uygulamalarının da dönüşüm gerektirdiğini görmekte-dirler.

Müşterinin entegrasyonu çevikliğin temel ilkelerinden biridir. Müşteri ile yakın çalışma, ekibin ürünleri yinelemeli olarak iyileştirmesine ve inovasyonla ilgili sonuçları destekleyen uyarlanabilirliği geliştirmesine olanak tanıyan düzenli ve zamanında geri bildirim almayı amaçlar. Amazon, Netflix ve Tesla gibi en yenilikçi şirketlerin önemli bir kısmı yeniliği teşvik etme konusunda çevikliğe güvenmektedir (Rigby, Sutherland & Noble, 2018). 2001 yılında Çevik Manifesto'da formüle edilmesiyle başlayarak, çeşitli kurumsal geçmişlere sahip yöneticiler çevik yöntemleri kendi kuruluşlarında tanıtip uyguladıkça, orijinal bağlamı olan yazılım geliştirmenin çok ötesine yayılmıştır (Tessem, 2014). Çevik ekipler, geleneksel yeni ürün geliştirme projelerine benzer şekilde yüksek kaliteli, işlevsel ve yenilikçi ürünler geliştirmeyi amaçlar (Beck vd., 2001).

Çeviklik böylece kuruluşları 3 adet faydalı inovatif değere dönüştürebilir: (i) çevik yöntemlerden yararlanan inovatifliğin uygulanması, (ii) bir başlangıç fikrini yenilikçi bir ürüne dönüştürmeyi, onu iyileştirmeyi, müşterilerin veya pazarların gelişen gereksinimlerine göre şekillendirmeyi mümkün kılacak yaratıcı bir ortamın ve inovasyon hızlandırıcısının oluşturulması, (iii) çevikliğin ve inovasyon sürecinin daha etkili yönetimi ve değerlendirilmesi. İnovasyon süreçleri, fikir oluşturmada pazar kabulüne kadar yeni ürün, hizmet veya süreç geliştirme aşamalarını kapsar, süreç aynı zamanda prototip geliştirme, test etme, üretim ve ticarileştirme faaliyetlerini de gerçekleştirmelidir. Bu nedenle, inovatif kuruluşlar, sorunları bir yandan çözmek için bireysel eylemleri, diğer yandan da sorunun kendisinin örgütsel yansıma-yaya yol açtığını dikkate almalıdır. İnovasyonun bu özellikleri kuruluşların çevikliğine katkı sunar.

Çevik organizasyonlar yalnızca yüksek düzeyde “esnek, dinamik, çoğulcu ve bilinçli” yapılara sahiptirler (Agility Forum, 1995). Çevik bir organizasyon, özelleştirilmiş yüksek kaliteli ürün ve hizmetler için nispeten kısa bir zaman çerçevesi içinde müşteri taleplerini karşılamak için organizasyonel süreçleri ve ileri teknolojiye sahip insanları birleştirir. Bu ancak çeviklik sistemik bir kurumsal değer ve liderlik tarafından savunulan bir strateji olarak kabul edildiğinde gerçekleşebilir (Kidd, 1995).

İnovasyon sürecinin çevik çalışma şekli, sürekli yansıtma, kendi kendini organize eden ekip çalışması, ekip üyelerinin günlük etkileşimleri ve müşteri ile yakın işbirliği ile karakterize edilir. Çevik ekiplerin özünde uyarlanabilirlik vardır ve yenilikçi çabalarını sürekli olarak değişikliklere uyarlama sürecine harcarlar. Bu davranış, ürün geliştirme çabalarını daha esnek hale getirir, döngü sürelerini

azaltır ve onları değişen müşteri gereksinimlerine hızlı bir şekilde yanıt verme yeteneği ile donatır (Cooper & Sommer, 2016).

Organizasyonel çeviklik, ilgili ekiplerin müşterilere ve teslimatlara odaklanmasını gerektirir. Bunun yerine kuruluşlar bazen üretkenliğe ve teknolojiye çok fazla odaklanır, bu nedenle çevik dönüşümler başarısız olur. Odak noktası belirsiz olduğu için ürünler yeterince tanımlanamayabilir. Bu, kullanıcı ihtiyaçlarının, pazar tepkilerinin ve müşteri ruhuna bütüncül bir yaklaşımın anlaşılmamasına yol açar. Farkındalığın olmaması, inovasyonu yapmak için itici gücün olmaması ve deney yapmak veya öğrenmek için inisiyatifin olmaması gibi sorunlar çevikliğe engel olabilir. Bu nedenle inovasyona odaklanmak müşteriye ve teknolojiye odaklanmak kadar önemlidir.

İnovatif Çeviklik ve İnovatif Okuryazarlık

İnovasyon yönetiminin beşeri yönü, organizasyonlarda yenilikçi çabalar yürüten insanlara odaklanır. Organizasyonel yetenekler, bir organizasyonun işleri yapabilme kabiliyetine sahip olduğu özel yolu ifade eder. Örgütsel kaynaklar, bir organizasyonun teknolojik, yapısal ve kültürel sistemleri içindeki tüm kaynaklardır. Bireysel ve teknolojik yetenekleri, organizasyonun hedeflerine ulaşacak şekilde konuşlandırmak için örgütsel yeteneklere ihtiyaç vardır. Beşeri sermaye yönetimi perspektifinde, örgütsel yetkinliklerin yönetimi, bireyin inovatif davranışının takibini de gerektirir. İnovasyonun bireysel olarak uyarlanması, büyük ölçüde kişilik özelliklerine ve yeterliliklere de bağlıdır. Dolayısıyla beşeri yetenekler kuruluşların diğer yetenekleri ile birleştirilerek organizasyonel yeteneklere dönüşür. Bu organizasyonel yetenekleri örgütün inovatif çevikliğine dönüştürmek için aşağıdaki özelliklere sahip olunmalıdır:

1.Esneklik: İnovasyon yöntemleri, beklenen veya beklenmeyen değişiklikleri barındırıyor mu?

2. Hız: İnovasyon yöntemleri hızlı sonuç veriyor mu?

3. Yalınlık: İnovasyon yöntemleri en kısa zaman dilimini takip ediyor mu, süreçler için ekonomik, basit ve kaliteli mi?

4. Öğrenme: İnovatif bir öğrenme ortamı yaratmak için güncellenmiş önceki bilgi ve deneyimleri kullanıyor mu?

5. Duyarlılık: İnovasyon yöntemleri değişen şartlara hassasiyet gösteriyor mu?

Beşeri sermaye, bir organizasyondaki çalışanların tüm bilgileri, geçmişleri ve eğitimleri ile bireysel yeteneklerini ifade eder (Seleim vd., 2004). Örgütlerde üretilen ürün ve hizmetler, bilgi, deneyim ve çalışan uzmanlığının ürünüdür. Lepak (1999) beşeri sermayenin, çalışanların benzersiz ve değerli becerileri göz önüne alındığında, bir kuruluşa çok önemli bir rekabet avantajı sağladığını

belirtir. Çevik inovasyon, değişen pazarlara hızlı tepki vermek, yüksek kaliteli ürünler üretmek, teslim sürelerini kısaltmak ve hünlerli bir şekilde üstün bir müşteri hizmeti sunmak için mekanizmalar sağlar. Bu perspektifte, iş gücü çevikliğinin temel kaynağı olarak kabul edilir. Sonuç olarak çevik üretim, değişimle birlikte öğrenmek ve gelişmek için hem yöneticileri hem de çalışanları olan çalışanlarının yeteneklerine ve yeterliliklerine büyük ölçüde bağlıdır (Spearmann & Hopp, 1996).

Çeviklik ve inovasyon, günümüzün çalkantılı ortamlarında bir firmanın performansı için kilit yetenekler olarak kabul edilir. Bu nedenle, çevik ekiplerin beşeri tarafının önemine rağmen, çevik çalışma biçiminin uyarlanabilirliği ve dolayısıyla inovasyonu nasıl teşvik ettiğini açıklamak için akademik çalışmalara ihtiyaç vardır. Bu anlamda teori geliştirmek özellikle önemlidir, çünkü inovasyonu sağlamada bireyleri ve takımları nasıl motive edileceği konusundaki yetersizlikler bilinmektedir (Brenton & Levin, 2012).

Çeviklik büyük ölçüde iş gücünün yetenek ve yeterliliğine bağlıysa, yöneticiler ve çalışanlar öğrenmeyi ve değişimle birlikte gelişmeyi nasıl başarmalıdır? Hangi bireysel özellikler vurgulanmalıdır? Bu perspektifte, şirketin sürdürülebilir rekabet avantajı için, strateji ve insan kaynakları yönetimi literatüründe, benzersiz ve değerli örgütsel ve bireysel kaynakların, yeterliliklerin, yeteneklerin, bilginin ve kültürün bir işletmenin temel yönleri olarak öne sürüldüğü bir araştırma akışı ortaya çıkmıştır.

İşletmeler arasındaki rekabet, bilgi, teknoloji ve iş dünyasındaki beşeri sermaye kaynaklarının da verimli kullanılmasını zorunlu kılmaktadır. Örgütsel çeviklikte yenilenen stratejik yetkinliklerin rakiplerinden daha hızlı ve daha hünlerli bir şekilde oluşturabilmesi esastır. Bu, inovatif ve esnek bir organizasyonel altyapı gerektirdiğinden, inovatif ve esnek yani çevik organizasyonel altyapılara sahip organizasyonlar, rakiplerini geride bırakacaktır. Beceri, bilgi ve yeterlilikler, özellikle bireysel eylemlerin başarısını ve sonucunu etkileyen ve dolayısıyla bireysel davranışı belirleyen değişkenlerdir. Van Assen'e göre (2000) tüm çalışanların sahip olduğu on temel bireysel yeterlilik özellikleri şunlardır: Bu özellikler çeviklik ve inovatifik için de geçerli olacak niteliklerdir.

(i) temsil, (ii) bilgiye erişim (iii) bilgi aktarımı (iv) işbirliği (v) bağımsız işlevsellik (vi) inisiyatif (vii). değişme ve gelişme isteği, (viii). (ix) problem çözme (x) stres direnci.

Çeviklik, işi yapan insanlara yeteneklerini ve yaratıcılıklarını ortaya koyabilmeleri için daha fazla özgürlük vererek uygulama ile sürekli inovasyonu uzlaştırır. Ancak bunu kısa döngüler ve müşterilerden gelen geri bildirimler içinde yapar, böylece ekibin ilerleme kaydedip kaydetmediği hızla anlaşılır.

İnovasyonun gelişen önemi ve teknolojiye yaratıcı bireyin rolü inovatif okuryazarlık kavramını doğurmuştur. İnovatif okuryazarlık, bireyin çevrede ve toplumda meydana gelen olayları anlamlandırma, teknolojik gelişmelerin düzeylerinin farkında olma ve yenilikle ilgili tüm konuları anlama becerisidir. İnovatif okuryazarlık, yeniliğin doğasını anlamaya yardımcı olan temel becerilere sahip olmak olarak kavramsallaştırılabilir. Entelektüel sermaye bileşenleri dikkate alındığında inovatif okuryazarlık, beşeri sermayesi ile ilişkilidir. (Yüksel vd., 2022). İnovasyon yönetiminde inovatif okuryazarlık ise; örgütlerin herhangi bir kademesindeki çalışanın kurumun hedefleri doğrultusunda bilgisini araştırmacı, geliştirici ve inovatif tutumla bütünleştirerek yönetsel ve/veya teknik inovasyon faaliyetlerinde bulunmasıdır

İnovasyonun amacına bağlı olarak rekabet avantajı elde etmenin bir aracı olarak inovasyonu anlayan, yorumlayan ve geliştiren yaratıcı bireylere daha fazla ihtiyaç duyulmaktadır. Bir organizasyonda insan kaynaklarının bu yaklaşımla yönetilmesi inovatif performansı da artırır. Bireylerin fikirleri ile araştırma ve geliştirme becerileri, inovatif okuryazarlık becerisinin bir derecesi olarak kabul edilebilir. İnovatif okuryazarlık, herhangi bir kuruluşta çalışan, idari veya teknik yenilikçi faaliyetlerde bulunan ve bilgilerini kuruluşun amaçları doğrultusunda gelişme ve yenilik için kullanan bir çalışanın özelliği olarak tanımlanabilir (Yüksel, vd., 2022).

Kuruluşlar çeviklik elde etmek için organizasyonlarına inovatif okuryazar çalışanlar seçebilirler ve örgütsel bilgileriyle birleşen yeni fikirleri, inovasyon performanslarında kullanabilirler. Bununla birlikte, geçici veya inovatif olmayan çalışanlar, inovatif okuryazar çalışanlara göre daha düşük örgütsel bağlılığa sahip oldukları için genellikle inovasyon faaliyetlerinin dışında bırakılırlar; bu çalışanların çeviklik süreçlerindeki rolleri ayrıca tartışılmalıdır. İnovasyon kültürü oluşturmak isteyen kuruluşların aktif olarak inovatif okuryazarlığı yüksek çalışanları elde tutmaya çalışması ve beşeri sermaye planlarını yaparken onlara öncelik vermesi gerekmektedir.

Çalışanların yetenek ve motivasyonunu artıran beşeri sermaye uygulamalarının inovasyon performansı ile doğrudan ve dolaylı olarak ilişkili olduğu bulgusu, çalışanlarından yüksek düzeyde performans elde etmek ve elde tutmak isteyen çevik tabanlı kuruluşların bu unsurlara odaklanması gerektiğini düşündürmektedir. Uygun işe alma, firma içi ve dışı eğitim dahil olmak üzere beceri geliştirme ve hedefe dayalı performans değerlendirme sistemleri dahil olmak üzere yüksek performanslı çalışma uygulamaları inovatif okuryazar çalışanların tespitine de destek olur.

Beşerî sermayeyi oluşturan çalışanların yaratıcılığı, tutumları, becerileri, deneyimleri ve bilgileri, organizasyonun inovasyon yapma yeteneğini önemli

ölçüde etkiler. İnovatif okuryazarlık; temel inovasyon kavramları ile ilgilenmenin yanı sıra bu bilgiyi ve diğer inovatif becerileri bir ömür boyu inovasyon ihtiyacı için kaynakları etkili bir şekilde kullanma yeteneğidir. İnovatif okuryazarlık ile farkındalıktan bilgiye, bilgiden beceriye, beceriden tutuma ve tutumdan davranışa bir bağlantı ve birbirlerinin ilişkilerinden etkilenme söz konusudur..

Kuruluşlar güçlü beşeri sermayeye sahip olduklarında daha inovatif performansa sahip olacaklardır. İnovasyon faaliyetlerine katılımın önündeki engelleri azaltan inovatif okuryazarların var olduğu organizasyon yapıları, diğer inovatif bireylerinde ortaya çıkmasını ve gelişmesini teşvik ettiği için önemlidir. Bu tetikleme çevikliğe de katkı sunacaktır.

Ayrıca inovatif okuryazar çalışanı, yalnızca uygun inovatif davranışta bulunmak için gereken beşeri sermayeyi tanımlamakla kalmayacak organizasyonel çevikliğe de faydalı olacaktır. Bir inovatif okuryazar; pazarda rekabet edebilmek için insanların ihtiyaç duyduğu temel bir inovasyon bilirliliğe sahip çalışandır. Beşeri sermayenin bilgi deposu inovatif bireylerdir. Yöneticiler, inovatif performansını korumak hatta geliştirmek ve bu değişiklikleri uygulamak için inovatif çeviklik becerilerine ihtiyaç duyarlar. Bu nedenle, inovasyonun beşeri tarafının daha iyi anlaşılması, kuruluşlardaki inovatif faaliyetler için çeviklikle olan ilişkisinin daha iyi kullanılmasına yardımcı olacaktır. Bu doğrultuda elde edilen tüm çalışmalar analiz edildiğinde çevik inovatif okuryazarlık;

- inovatif bilirlilik ve çevikliktir, esnekliktir
- merak edilen konularda araştırma yaparak, farklı kaynaklardan gelen bilgileri sentezleyerek gelişime yönelmedir,
- problem çözme becerisine sahip olmaktır,
- yeni fikirlere açıklık ve değişime yatkınlıktır
- temel araştırma yapmayı bilerek sürece yatkınlıktır,
- yalınlık ve müşteri odaklıdır ve
- inovatif okuma, analiz etme, yönetme ve iletişim kurma yeteneğidir.

Sonsöz

Bu araştırma, çevik kuruluşlardaki inovatif okuryazar çalışanların çevik inovasyon için temel bir yetkinlik olan uyum sağlama yeteneğini, nasıl etkilediğini anlama arayışıyla başlamıştır. Çevikliğin yenileme doğası, müşteri faaliyetleri ve organizasyonel faktörler ile çevik ekipler üzerinde uyum sağlamak için daha fazla baskı oluşturmaktadır. Bu değişiklik odaklı yinelemeler sırasında geliştirilen inovatif ürün ve süreçler, alınan geri bildirimlere ve önceki yineleme yoluyla edinilen bilgilere dayalı olarak sürekli olarak uyarlanır ve geliştirilir. Dolayısıyla inovasyon, ekip arasında yinelemeli ve sürekli bir şekilde

gerçekleştikten, çevik inovasyonu güçlendirir. İnovatif okuryazarlardan oluşan bu çevik kültüre sahip çalışanlar arzu edilen uyumlama sürecini dinamik olarak güçlü tutar.

Kuruluşlar tarafından açık inovasyon uygulamalarının başarılı bir şekilde uygulanması için beşeri sermaye boyutunda bireysel tutum ve yetkinlikler bir ön koşul olarak savunulabilir. Ek olarak, açık inovasyon uygulamalarının başarılı olması için gereken yetenekler ve gereksinimler çeviklikle ilişkilendirilebilir. Bu nedenle, bu alanda yapılacak daha fazla araştırma, araştırmacılar ve uygulayıcılar için bir öngörü sağlamada faydalı olacaktır.

Öneriler:

- (i) Geleneksel kavramlar üretkenliği mümkün kılar, ancak esnekliği ve motivasyonu sınırlar. Örgütler çalışanlarına en uygun ortamı yaratmalı ve onların kişisel inisiyatif ve sorumluluğu üstleneceklerine güvenmelidir.
- (ii) Örgütsel çeviklik değeri oluşturulmalı ve çalışanların bu değerleri benimsemeleri için politikalar oluşturulmalıdır.
- (iii) Örgütler, çalışanlarına süreçlerinden sorumlu ve hesap verebilir olmaları için fırsatlar yaratmalıdır.
- (iv) Yenilikçi insan kaynakları politikaları geliştirilmeli ve inovatif okuryazarlar seçilmelidir.
- (v) Çevik yönetim, araştırma ve geliştirme ekibinin yeteneklerine güvenmeli ve ekiplere gereksinimlerini temin ederek önceliklendirmeyi sağlamalıdır.
- (vi) Müşterilerinin hızla değişen ve odaklanmış ihtiyaçlarını yeterince karşılayabilmek için örgüt çalışanlarının inovatif eğitilmiş olması gereklidir.
- (vii) Organizasyonların net bir vizyonun ve tanımlanmış örgüt ilkelerinin ve hedeflerinin çalışanlarınca benimsenmiş ve önemli ölçüde yetkilendirilmiş olması sağlanmalıdır.
- (viii) Örgütlerin kendisi, değişimi hızlı bir şekilde etkileme yeteneğine, esnek yönetim yapılarına ve değişimi tanıtmak ve ondan gelişmek için kapsamlı yöntemlere sahip olmalıdır.

Nitelikli insan kaynakları, teknolojik ilerleme ile hem ekonomik büyüme hem de kalkınma arasında kritik bir bağlantıdır. Bu anlamda şirketler, bilim ve teknolojiye hızlı değişimlere ve yeni rekabet ortamına uyum sağlamak için uzmanlaşmış ve etkin beşeri sermayeye ihtiyaç duymaktadır. İnovatif okuryazarlık, çalışanların yenilikçi bilgileri arama, bu bilgileri değerlendirme ve sorunların çözümüne yardımcı olmak için kullanma becerilerinin belirlenmesinde önemli bir yere sahiptir. İnovasyon yaparak beşeri sermayenin bilgi, beceri ve

deneyim özelliklerine katkıda bulunan çalışanların faaliyetleri, şirketin büyümesi ve kendi gelişimi gibi kurumsal hedefler doğrultusunda çevik olacaktır. Bu durumda firmanın çevikliği artacak ve sürdürülebilir inovasyonu olumlu yönde etkilenecektir.

Kaynaklar

1. Beck, K., Beedle, M., Van Bennekum, A., Cockburn, A., Cunningham, W., Fowler, M., ... & Thomas, D. (2001). Manifesto for agile software development.
2. Brenton, B., & Levin, D. (2012). The Softer Side of Innovation: The People. *Journal of Product Innovation Management*, 29(3): 364– 6.
3. Carmeli, A., & Dothan, A. (2017). Generative work relationships as a source of direct and indirect learning from experiences of failure: Implications for innovation agility and product innovation. *Technological Forecasting and Social Change*, 119, 27-38.
4. CHAOS published December (1994). The Standish Group. <https://www.standishgroup.com>
5. Cooper, R. G., & Sommer, A. F. (2016). The agile–stage-gate hybrid model: a promising new approach and a new research opportunity. *Journal of Product Innovation Management*, 33(5), 513-526.
6. Christopher, M., & Towill, D. (2001). An integrated model for the design of agile supply chains. *International Journal of Physical Distribution & Logistics Management*.
7. Denning, S. (2013). Why Agile can be a game changer for managing continuous innovation in many industries. *Strategy & Leadership*.
8. Denning, S. (2017). The next frontier for Agile: strategic management, *Strategy & Leadership*, 45(2), 12-18. <https://doi.org/10.1108/SL-02-2017-0021>
9. Dove, R. (1994). The meaning of life and the meaning of agile.
10. Dove, R. (1998). Realsearch: a framework for knowledge management and continuing education. IEEE Aerospace Conference, March, www.parshift.com.
11. Dove, R. (1999), Knowledge management, response-ability, and the agile enterprise, *Journal of Knowledge Management*, 3(1). 18-35. <https://doi.org/10.1108/13673279910259367>
12. Fowler, M., & Highsmith, J. (2001). The agile manifesto. *Software 13.Development*, 9(8), 28-35.
13. Gligor, D. M., Holcomb, M. C., & Stank, T. P. (2013). A multidisciplinary approach to supply chain agility: Conceptualization and scale development. *Journal of Business Logistics*, 34(2), 94-108.
14. Haneberg, L.(2011). Training for agility: building the skills employees need to zig and zag. *Human. Resour. Manag. Int. Dig.* 20(2), 50–58.

15. Henderson-Sellers, B., & Serour, M. K. (2005). Creating a dual-agility method: The value of method engineering. *Journal of Database Management (JDM)*, 16(4), 1-24.
16. Kidd, P.T. (1995). *Agile Manufacturing: Forging New Frontiers*. Addison-Wesley Longman Publishing Co., Inc., London.
17. Küpper, S., Kuhrmann, M., Wiatrok, M., Andelfinger, U., & Rausch, A. (2017). Is there a blueprint for building an agile culture? *Projektmanagement und Vorgehensmodelle - Die Spannung zwischen dem Prozess und den Mensch im Projekt*.
18. Lepak, D.P., & Snell, S.A. (1999), "The human resource architecture: toward a theory of human capital allocation and development", *Academy of Management Journal*, 24(1), 31-48. doi: 10.5465/amr.1999.1580439.
19. Morris, L., Ma, M., & Wu, P. C. (2014). *Agile Innovation*. New Jersey: Wiley.
20. Mergel, I. (2016). Agile innovation management in government: A research agenda. *Government Information Quarterly*, 33(3), 516-523.
21. Overby, E., Bharadwaj, A., & Sambamurthy, V. (2006). Enterprise agility and the enabling role of information technology. *European Journal of Information Systems*, 15(2), 120-131.
22. Parker, D., Holesgrove, M., & Pathak, R. (2015). Improving productivity with self-organised teams and agile leadership. *Int. J. Prod. Perform. Manag.* 64, 112–128.
23. Pirola-Merlo, A. (2010). Agile innovation: The role of team climate in rapid research and development. *Journal of Occupational and Organizational Psychology*, 83(4), 1075-1084.
24. Rigby, D. K., Sutherland, J., & Noble, A. (2018). Agile at scale. *Harvard Business Review*, 96(3), 88-96.
25. Schmidt, E., & Rosenberg, J. *How Google Works* (Grand Central Publishing, 2014
26. Seleim, A., Ashour, A. and Bontis, N. (2004). Intellectual capital in Egyptian software firms. *The Learning Organization*, 11(4-5). 332-346, doi: 10.1108/09696470410538233.
27. Sharifi, H., & Zhang, Z. (1999). A methodology for achieving agility in manufacturing organisations: An introduction. *International Journal of Production Economics*, 62(1-2), 7-22.
28. Spearman, M.L., & Hopp, W.J. (1996). *Factory Physics: Foundations of Manufacturing Management*, Irwin, Chicago, IL.
29. Stalk, G Jr., & Hout, TM. (1990). *Competing Against Time: How Time-based Competition is Re- Shaping Global Markets*. Free Press, New York.

30. Tessem, B. (2014). Individual empowerment of agile and non-agile software developers in small teams. *Information and Software Technology*, 56 (8): 873–89.
31. Theobald, S., Prenner, N., Krieg, A., & Schneider, K. (2020). Agile leadership and agile management on organizational level-a systematic literature review. In *International Conference on Product-Focused Software Process Improvement* (pp. 20-36). Springer, Cham.
32. Tidd, J., Bessant, J., & Pavitt, K., (1997) *Managing innovation*. John Wiley & Sons, Chichester.
33. Qumer, A., & Henderson-Sellers, B. (2008). A framework to support the evaluation, adoption and improvement of agile methods in practice. *Journal of Systems and Software*, 81(11), 1899-1919.
34. Van Assen, M. F. (2000). Agile-based competence management: the relation between agile manufacturing and time-based competence management. *International Journal of Agile Management Systems*.
35. Womack, JP., Jones, DT & Roos, D., (1990) *The Machine that change the world*. Rawson Associates, New York.
36. Yüksel, A., Gök, M. Ş., Özer G., & Cığirim, E. (2021). A new theoretical approach to intellectual capital: Meta-synthesis definitions of innovative literacy, *Journal of Intellectual Capital*, 23(6) 1435-1460. <https://doi.org/10.1108/JIC-12-2020-0379>

KIRIM HANLIĞI DIŞ TİCARETİ

Ali BİRVURAL

*Dr. Öğr Üyesi İskenderun Teknik Üniversitesi,
ORCID: 0000-0001-8373-7486*

GİRİŞ

Kırım Hanlığı, ismini bulunduğu yarımadadan almıştır. Kırım Yarımadası Karadeniz'in kuzeyinde bulunmakta olup doğu sınırında Azak Denizi, güney ve batıda ise Karadeniz ile sınırlıdır. Kuzeyindeki ana karaya Osmanlı ve Kırım adlandırmasında Or-Kapı, Rus tarafında Prekop denilen 20 km. uzunluğunda 9 km. sathında dar bir kara ile bağlantılıdır. Kerç Boğazı ile de Kafkasya'dan ayrılan yarımada 26.142 km 'lik bir alana sahiptir. Dest-i Kıpçak yanı İskit Türklerinin çok eski çağlardan beri hakimiyet kurduğu Kırım Yarımadasında ticaretin merkezini Kefe oluşturmaktaydı. Kefe ayrıca buğday dâhil olmak üzere mallarının da kuzeye ulaştırıldığı merkezî bir konumda ver almaktadır. Bu kadar stratejik noktada yer alan Kırım Yarımadasında başta İskitler olmak üzere ilkçağlardan itibaren pek çok millet ve kavim hâkimiyet kurmuştur (Yağcı, 2015, 393). Kırım Hanlığı'na ait 124 özgün defter St. Petersburg Müzesi Türk-Tatar kısmında yer almaktadır.

Kırım, Altın Orda Hanlığı İlhanlı Devleti'ne ilhak edildikten sonra bu devlet içinde önemli bir konum almıştır. Berke Han döneminde(1256-1266) Kırım, sistematik bir yerleştirme politikası sonucunda yoğunluklu bir Tatar nüfusuna sahip olmuştur. Aynı süreçte Berke Han'ın İslam'ı kabul etmesiyle İslam, Özbek Han (1313-1340) döneminde ülkede yayılmaya başlamış ve 1320'den sonra İslam dini tamamen güçlenmiştir. Bu dönemde Kırım hariç, Kara, Bu Dubrovdan, Akkirman, Kili ve çevresindeki birçok köy ve kasaba ile donatılmıştır. Altın Orda Devleti'nin bölge üzerindeki hakimiyeti ticari hayatın gelişmesini sağlamıştır.

Türkistan ve Harezm coğrafyalarından itibaren tüm ticaret rotalarının güvenliğinin sağlanması sonucunda iktisadi hayat gelişmeye başlamıştır. Bu sırada Karadeniz kıyılarında faaliyette bulunan Cenevizliler ve Venedikliler ticaretten kazanç almak için bölgeye gelmiştir. Haçlı Seferleri'nden sonra ticari rollerini arttıran ve büyük bir deniz gücü oluşturan bu iki İtalyan kenti, iktisadi güçleri ile Akdeniz, Karadeniz ve Ege'de önemli bir güç haline gelmiştir. Anadolu kıyılarına ek olarak faaliyetlerini Kırım kıyılarına ve Aşağı Don'a genişletti. 1266 yılında Altınordu Hanı Mengü, Emir Timur'dan ticaret amacıyla Kefe'ye yerleşme hakkı alan Cenevizliler, kıyıda başka koloniler de kurmuşlardır. 1381'de Altın Ordu Devleti'ne karşı egemenliklerini başka bir anlaşma ile teyit ettirdiler. Kefe Şehri'nde han adına Müslümanların işlerini yürüten Başak ve Tamgacı vardır. Kefe'nin dışında en önemli iktisadi yerleşimlerden olan Salgat'ta Altın Orda devletinin genel valileri otururdu.

1502'de Altın Orda Devleti dağılınca Kırım kendi statüsüne kavuşmuştur. Bütün bunlara rağmen bölge çok küçük bazı bölgeler hariç tamamen Tatarların eline geçmiştir. Bundan sonra Kırım'ın tarihsel gelişimi, Kırım Hanlığı'nın kuruluşuna kadar İtil boyları içinde yaşayan Türk hakimiyetlerine bağlı olarak

ilerlemiştir. Ancak büyük bozkırın kuzey tarafında yeni bir siyasi gücün doğmasıyla Kırım'ın tarihi kaderi önce Osmanlı İmparatorluğu'na, sonra kuzeyde Rus İmparatorluğu'na bağlanmıştır.

TİCARİ MERKEZLER

Kırım yarımadasında bulunan Bahçesaray, Kefe, Gözleve ve Karasuazar kentleri, el sanatlarında gelişen iktisadi merkezleridir. Kırım Hanlığı'ndan alınan izinle Kırım kıyılarına yerleşen Venedik ve Cenevizlilerin ileri ticari kabiliyetleri sayesinde Kırım, Batı ve Ortadoğu ticaretine de etkin katılmıştır. Hatta tüm bu coğrafyada ekonominin en yüksek olduğu bölge konumuna yükselmiştir. Kırım'ın bu dönemdeki ticari emtiaları, tuz, deri, meyve, tahıllar, şarap, kürk, keçe, bal ve balmumudur. XV. yüzyılın başında ise Kırım'daki en büyük ticari ve idari merkezler Solhat ve Kefe olarak bilinmektedir.

Solhat, Kefe tüccarı için önemli bir noktadır. Çin ve Orta Asya'dan gelen kervanların takip noktası ve Solhat'tan gelen mallar Kefe deniz yoluyla batıya doğru yola çıkmıştır. Ancak Hacı Girey'in iktidara gelmesinden sonra (1433)-1466), Ceneviz ve Tatarlar arasındaki sorunlar giderek daha keskin hale gelmiş ve Ceneviz kolonileri yavaş yavaş ortaya çıkmıştır. 1475'te Fatih Sultan Mehmet döneminde bu koloniler ortadan kalkmış ve Kırım Hanlığı Osmanlı bağlı beyliği haline gelmiştir. Cenova'nın eski kolonileriyle (Kefe'den Chembalo'ya ve Hersonez'e) bir hat, Azak Denizi'ndeki Theodoro ve Tan prenslikleri, merkezi ile kısıtlı bir sancak kurulmuş ve merkezinde Osmanlı Sancak Beyi olan Kefe olmuştur. Osmanlı Paşası'nın önderliğinde garnizon kurulmuş ve Kırım'ın kuzey bozkır kısmı hanlığa taşınmıştır.

Çeşitli Rus kaynaklarında her ne kadar Osmanlı fethi ile ticarete bir gerileme olduğu iddia edilse de bu konuda somut rakamlar bulunmamaktadır. Ticaret hacimlerindeki düşüş ve Kırım şehirlerinin ekonomik yaşamında durgunluk çok kısa süre devam etmiş, XVI yüzyılda ticaret bir kez daha Kırım'da güçlenmiştir (Fisher, 2009,31). Kefe 17. yüzyılda Ceneviz döneminden çok daha üstün ve 80 bin kişilik nüfusu ile, Türkler, Ermeniler, Yahudiler ve Yunanlılardan oluşan büyük bir şehirdir “Şehir çok endüstriyel hale gelmiş ve İstanbul ile ticaret yapmaktadır. Solhat kenti günümüzde Kırım Tatarcası'nda Eski Qırım adıyla yer alan yaklaşık 10.000 nüfuslu tarihi bir küçük şehirdir.

Şekil 1: 1590 Yılı Kırım Haritası, “Theatrum Orbis Terrarum” Albümü’nden alınmıştır.

TİCARET ÜRÜNLERİ

Ekonomik olarak İstanbul'un, Kuzey Anadolu'nun en büyük destekçilerinden olan Kırım ve Kırım stepleri Karadeniz yoluyla ulaşımın kolay olması nedeniyle üretimin hemen her şartta devam etmesi gereken yerlerin başında gelmektedir. Fatih Sultan Mehmet' Han'ın İstanbul'u fethi ile birlikte özellikle Karadeniz'in kuzeyindeki stepler önemini daha da artırmıştır. Çünkü sadece büyük bir tuz üreticisi olmayan Kırım ve ona bağlı boylar, hayvancılık ve tarım ile de meşguldürler. İstanbul başta olmak üzere birçok yere et ürünleri, buğday, balık ihraç etmekteydiler". Mühimme defterlerine göre Kırım'ın ihraç ettiği ürünler arasında buğday, yağ en başta gelmekteydi". Bu devasa pazarı kaybetmek istemeyen Kırım aristokrasisi ve halkı köle emeğine dayalı şekilde üretim yapmaktadır. (Ortaylı, 1996, 106).

İhracat açısından da Kırım tuzu önemli bir yer tutmaktadır. Bu bölgenin kuzey kıyılarında tuz kaynakları bulunan birçok bol göl vardır; tuz, buz kadar serttir;

Rusya'nın dört bir yanından tuz almak için oraya gitmektedir. Elde edilen tuz Kırım Hanlığı, Türkiye, Abhazya ve Ukrayna'ya da gitmiştir.

16. yüzyılda Zaporozhye Kazakları Kırım hanlığına kürk, inek yağı getirmişler, Polonya kumaşı, tuz ve sudak şarabı götürmüşlerdir. Dinyepre'de, Nikitin yolunda aktarma (şimdi Nikopol şehri), özel bir askeri ve gümrük ofisi kurulmuştur. Nakliyelerde, Kırım'a giden gemilerden özel bir ücret (köprü) talep edilmiştir. Buna ek olarak, Kazaklar yarımada da kendi başlarına da girmeye çalışmışlar Han'ın izni olsun veya olmasın, nehir yollarına köprüler veya feribotlar koymuşlardır. 1764'te Han Kırım-Giray, nehir boyunca bir köprü inşa etmek için izin vermiştir.

Kırım'daki tuz madenciliği ya Han'ın kendisine aitti ya da iltizama benzer bir usulle devredilmiştir. Tatar veya Türk yetkililerinin işlettiği gümrüklerde madenciliğin kolaylaştığı dönemlerde üretim talebi aşmış, fiyatların düşmemesi için de gümrük memuru tüm mallar için tuzla vergisi alma hakkına sahip kılınmıştır. Kırım Hükümdarına (regalia olarak) ve Kerç Gölü'nde tuz madenciliği hakkı verilmiştir. Kerç tuzu, Gözlevskaya ile aynı kalitede kabul edilmiş, ancak buradaki madencilik önemsizdir, çünkü ticaret gemileri Gözlev'e gitmeyi tercih etmiş, burada tuzun yanı sıra diğer mallarda da ticaret yapılmıştır. Kinburn'dan Zboryev'e kadar olan tüm toprakların Osmanlı'ya ait olduğuna inanıldığından sadece orada tuz çıkarmakla kalmayıp aynı zamanda bir "palanka" koyan Zaporozhyalıların mülkü kabul edilmiştir. Kırım'daki tuz satışından elde edilen gelirler doğrudan Han hazinesine gitmiştir.

Kırım Hanlığı İstanbul'un "ana tahıl ambarı" olarak kabul edildiğinden dolayı, mahsulün kıtlığı sırasında, Kırım'ın kendi tahılının sağlanması çok sorunlu hale gelmiştir. Kırım yöneticilerinin Osmanlı İmparatorluğu'na yeterince tahıl tedarik edememesi gibi durumlarda Kuzey Karadeniz'de İstanbul'un tahıl tedarikçisi Besarabya olmuştur (Zaetsev, 2009, 32). Zaporozhye ayrıca Kırım Hanlığı'na tahıl tedarik etmiş ve Hanlığın işgal edildiği 1768-1774 yılları arasında Nogaylar arzı sağlamıştır.

Önemli gelir kalemlerinden biri de şarap ticaretidir. Kırım'ın güneybatı kesiminde (Chembalo)e Kefe ve Sudak'ta Yunan Hristiyanları şarap üretiyordu. Ayrıca buna karşılık rom ithal edilmektedir. Kırım'ı ziyaret eden Evliya Çelebi 17. yüzyılın sonlarındaki "Seyahat Kitabı" nda Karasubazar'ın altında sayısız üzüm bağı iyi bir hasat getiriyor, ancak "Üzümlerin tadı ekşidir ve övgüye layık değildir" ve "Tatar halkı buza'yı çok sever" demiştir. 18. yüzyılın ortalarında Kırım'da ihracat için "inanılmaz miktarda şarap" ve yüzyılın sonuna kadar yarımada 56 üzüm çeşidi vardır. Güney kıyısında 300 bin kovaya kadar şarap üretilmiştir. Hanlar vergi olarak da bağlardan, onlardan varillere on beş dönümlük bir ücret alınmasını emretmiş, her varilden yüz akça tahsil edilecek denilmiştir.

Tahıl ve üzümlere ek olarak, Kırım Hanlığı'nda keten yetiştirilmiştir. Listelerde Kırım limanlarına ithal edilen mallarda Türkiye'den temin edilen keten de görünmektedir. Tütün Kırım Varna, Burgos, ve Ukrayna'dan alınmış, Kırım pazarlarından Türkiye'ye geçiş yapmıştır. Türkiye'nin Kırım'a ihraç edilen sigara makaronları da üretilmiştir. İthal edilen ürünler listesinde pekmez yer almaktadır. Bal, verilen etikette de belirtilmiştir. Kırım'daki en gelişmiş endüstrilerden birisi balıkçılıktır. Bu balıkçılıkla ilişkilidir (havyarın hazırlanması, balık ticareti vb.). Yarımada yakalanan çok sayıda farklı balık kedi balığı, uskumru, mersin balığı, kuzey balığı, beluga, çipura, sazan, yayın balığı, levrek, turna gibi türler ihraç edilmiştir. Yakalanan balıkların önemli bir kısmı tuzlanıyor ve havyarla birlikte Kırım ticaretinin çok önemli bir bölümünü oluşturuyordu. Yüzlerce gemi bu balığı tuzluyor, tüccarlar tarafından tüm dünyaya götürülüyordu. Kırım Hanlığı'nda balık avı Çoğunlukla Kırım Yunanlıları'nın elindeydi. 2. Şahin Giray'ın hazinesine, her yıl 1000 ruble tutarında gelir girmiş ve Türkiye'ye çok sayıda balık ve havyar ihraç edilmeye başlanmıştır (Zaetsev, 2009, 23).

Kırım ticaretinde önemli bir üretim kaynağı hayvancılık ürünleriydi. Deri ticareti oldukça yaygındır. Rusya'dan eyerler, bıçaklar ve silahlar da getirilmiştir. Evliya Çelebi, Bahçesaray'ı 17. yüzyılın sonlarına doğru anlatarak, şehirde pek çok silah dükkanı olduğunu bildirmiştir. 18. yüzyılın ortalarında Kırım Hanlığı'nda barut da üretilmiştir. Kefe'de ürünlerini hem dışarıdan hem de dışarıdan temin eden 10 barut fabrikası bulunmaktadır. Burada ayrıca yaylar da üretilmiştir

Yurt dışında Kırım dokumacılarının ürünleri, özellikle de halılar popülerdi. E.Çelebi, 1667'de Bahçesaray pazarı hakkında "Hiçbir ülkede böyle beyaz kenarlı kumaşlar ve bunun gibi renkli gömlekler olamaz şeklinde yazmıştır. 18. yüzyılın sonunda Karasubazare'ye zanaatkarlardan özel görev ücretleri uygulanmıştır. Her zanaatkar dükkanında ayrı bir ücret de vardır.

Kırım ihracatının ayrı bir önemi olan "toprak sabunu (kil) için İstanbul'da Türk kadınları arasında büyük talep vardır. Kıymetli madenleri, elmasları ve diğer taşları ithal eden tüccarlar ayrıca kurşun ve tompak (bakır, pirinç ve çinko alaşımı) gümrük vergisinden muaf tutulmuştur (Zaetsev, 2009, 41).

Kırım hanlığına ithal edilen malların listesi çeşitliydi. "Türkler pirinç, kahve, kuru incir, kuru üzüm, hurma getiriyorlar, kumaş ve ipek kumaşlar, köleler, tahıllar, özellikle de yüklü olarak geri dönüyorlardı. Arpa ve tuz "malların çoğunu emtia karşılığında satıyorlardı". Türkiye'den Kırım'a ayrıca Avrupa - Fransızlardan (özellikle de) imal edilmiş ürünler de girmiştir, Marsilya), Hollanda ve Polonya kumaşları ve komlatlar, Venedik'ten brokar, ipek ve saten. İpek, Sakız adalarından da teslim edilmiş, "parlak kırmızı kadife kumaşlar İstanbul'dan, halılar İzmir ve Selanik'ten" gelmiştir. (Zaetsev, 2009, 40).

Tuhafiye ürünleri Hollanda'dan nakışlar, zekalar, iğneler için çeşitli iplikler sunulmuştur.

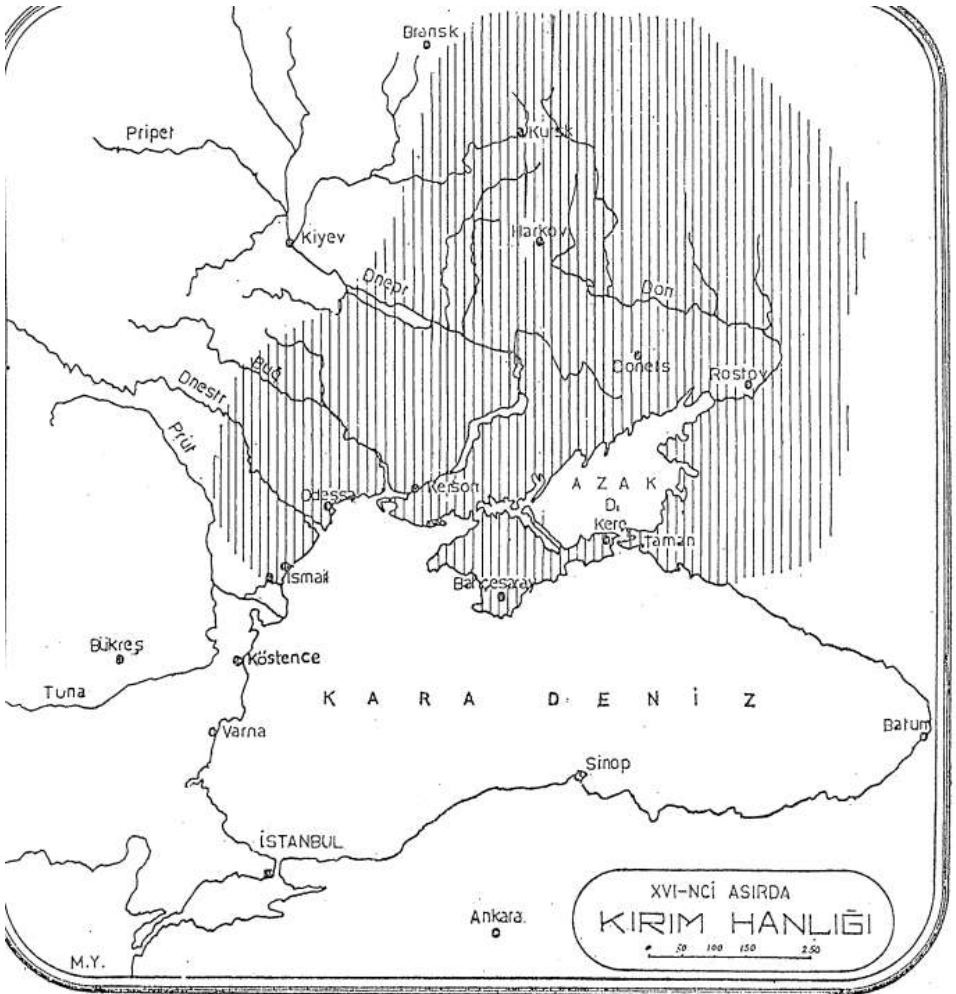
Kristal, cam ve aynalar Polonya, Almanya, Macaristan ve Venedik'ten geliyordu. 18. yüzyılda Han avlusu ve asil beylerin avluları için lüks eşyalar satın alınmıştır. Ayrıca kürk ve diğer kürk ürünleri de - sadece Rusya, Moldova ve Polonya'dan her yıl alınmıştır. Ana kitle arasında yün ve kağıt kumaşlar, fayans, tütün (sigara içimi ve sigara içimi) popülerdir. 16. yüzyıldan itibaren nüfusun orta kesimlerinde Türk modası yaygınlaşmış (kıyafetler ve ev eşyaları için), Tatar kadınları Türkleri taklit etmek için saçlarını ve kaşlarını kına ile boyamışlardır. (20. yüzyılda da korunmuş bir gelenek) (Zaetsev, 2009, 60) . Bunun bir sonucu olarak hanlıkta malların üretimini düzenlemek için poppki yapılmıştır.

Yurt dışından ithal edilen mücevherler, tuhafiye eşyaları, eşyalar vb . Paysonep, Kefe'de boya zanaatının varlığını göstermektedir. Kırım'daki doğu ve Avrupa ithalatının büyük bir yüzdesi, Türkiye'nin 16-17. yüzyıllarda el sanatları üretiminde düşüşle birlikte 18. yüzyılda Avrupa ile karşılaştırıldığında daha yavaş olmasına rağmen, yeniden doğuşu ve gelişimi başlamıştır. (Zaetsev, 2009, 21). Kuzey Karadeniz Bölgesi'ndeki pazarların aktif gelişimi de bundan kaynaklanıyordu, Avrupa ülkelerinin politikalarının el sanatları ürünlerinin ihracatının durdurulmasına yol açtığı Osmanlı İmparatorluğu'ndan Çiftlikler Kırım'a ithal edilmiştir: Filipolistan'dan pirinç, kurutulmuş meyveler Anadolu'dan, Sakız adalarından limon ve portakal, şarap, votka, incir, "baharatlı kökler", zeytinlerden, darı, çay, kahve, zeytin, rafine şeker (ve şekere tabi olmayan şeker), peynirden Rusya ve Rumeli'den gelmiştir. Sorochin yağı İstanbul üzerinden tedarik edilmiştir. İçinde Kırım'ın sürekli olarak metalin içinde bulunduğu, tercihli tarifelerin belirlendiği bağlantılar demir, kalay ve bakırın ithalatı bu mal üzerindeki görev iptal edilmiştir. Demir Almanya, Polonya, Romanya ve Rusya ithal edilmiş, bakır Trabzon'dan, pirinç Polonya'dan, çelik ve civa Venedik'ten tedarik edilmiştir. Çeşitli metal ürünler (kazanlar, kilitler vb.) ve aletlerin ithal edilmesine gümrüksüz izin verilmiştir (Zaetsev, 2009, 11).

Aynı şey silahlarla da ilgilidir. Rusya ve Zaporozhya'dan yarımada inşa kerestesi, reçine, kenevir, halatlar, balık ağları tedarik edilmiş; kumaş, keten ve kağıt Türkiye'den alınmıştır. Ahşap ürünler Anadolu ve Moldova'dan ithal edilmiştir (Zaetsev, 2009, 29).

Bununla birlikte, Kırım hanlığının varlığının tarihindeki en büyük geliri köle ticaretidir. 15. yüzyılda Kırım'daki köle ticareti hakkında değerli bilgiler notlarda yer almaktadır. P.Tafura: Kefe'de 1438'de erkek ve dişi köleler dünyanın herhangi bir yerinden daha fazla satılmaktadır" . Müslüman köle tüccarlarının yanı sıra canlı mallar için Kefe'ye gelen gemileri diğerlerinden daha düşüktür ve

kölelerin ana tedarikçileri Tatarlardır (Zaetsev, 2009, 33). Karadeniz'in kuzeyindeki güç dengeleri içerisinde Ruslar önemli rol oynamıştır. Köle ticareti olmak üzere kendisinden önce var olan ticareti devam ettirmiştir⁸. Bu ticaret Ortadoğu'daki talebe bağlı olarak varlığını Kırım Hanlığı'na kadar indirmiştir. Müslüman Kırım Hanlığı Dar'ül-Harbc karşı yaptığı mücadele kazancı olarak gördüğü köle ticaretini siyasi hadiselerin merkezinde ve Rusya ve Karadeniz'in kuzeyindeki steplerde yaşayan Kazaklar gibi yani aynı dinden olmayanlara karşı savaşın bir parçası olarak görmüştür (Yağcı, 2015, 397).

Şekil 2: Kırım Hanlığı Haritası, “Kavak, N. (1999). Osmanlı Devleti İle Kırım Hanlığı Arasındaki İlişkiler (16. Ve 17. Yüzyıllar Arası), Eskişehir: Anadolu Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi” çalışmasından alınmıştır.

Osmanlı İmparatorluğu ile Ticaret

Osmanlı Devleti Azak, Kefe, Akkirman gibi Kuzey Karadeniz limanlarını fethetmiştir. 15. yüzyılın sonunda Karadeniz Türk gölü haline getirdikten sonra, Akdeniz deniz ulaşımına çok daha uygun bir hale gelmiştir. Anadolu ile bu kuzey kıyı limanları arasında uzun süredir devam eden bir trafik zaten vardır. Kırım ve Kuzey Karadeniz bölgesi, İmparatorluğa katıldıktan sonra, bu ülkelerde gelişen, müreffeh bir devletin önemli bir parçası haline gelmiştir. Bu bölgeler, İstanbul ve Ege Denizi'nin gıda maddelerinin önemli bir bölümünün ana kaynağı olmuştur. Karadeniz'in Türk gölü olmasının ardından yabancı bayraklı gemiler bu denizde seferlerini durdurdu. Ancak Osmanlı bayrağını taşıyan ve Osmanlı tabiiyetine geçen Venedikli ve İtalyan denizciler operasyon sağlayabilmiştir. (Kavak, 1999, 99).

Yine de gemilerin ve tüccarların çoğunluğunu Müslümanlar oluşturmaktadır. Mesela, Tokat basması Kırım'da şalvar, yatak örtüsü ve yastık yüzü olarak çokca kullanılmıştır. Kuzey Karadeniz bölgelerinden, Anadolu'ya ve Karadeniz'in kuzeyindeki bölgelere, buğday , un , süzölmüş tereyağı, peynir, bal gibi gıda maddeleri sevkedilmektedir. (Doğru, 1995, 153).

RUSYA İLE TİCARET

Kırım Hanlığı ile birlikte, Rusya ile de yoğun bir iktisadi ilişki kurulmuştur. Rusya Osmanlı İmparatorluğu'na civa, keten, kürk ve demir eşya satmıştır. İthalat olarak da pamuk ve ipekli dokuma almıştır. 1575 senesinde esir ticaretinden alınan vergi gelirleri haricinde, Kefe'nin sadece gümrük geliri 45.000 altın dükadır. İktisadi açıdan Kırım kıyılarının değeri, İpek yollarının kavşağında yer aldığından çok yüksektir. Tüm iktisadi mallar Ceneviz gemilerine bu yarımadanın limanlarında boşaltılır, yükletilir ve çeşitli ülkelere gönderilmiştir. Bu bağlamda Kırım ticareti, sadece kendi ürettiklerini satmakla yetinmemiş, doğal bir liman olarak dış ticaretten pay elde etmiştir. Kumanların bu ticaret yollarına hakimiyetleri, Moğol dönemiyle Altın Ordu Hanlığı'na oradan Kırım Hanlığı'na, Kırım Hanlığı'nın Osmanlı Devletine bağlanmasıyla Osmanlılara geçmiştir (Yücel, 1976, 60).

Ganimet

Düşmana baskınlar yoluyla bir sürü ganimetle geri dönen Kırım ordusuna avaşa gittiklerinde yanlarına birkaç at alırlar ve bir sürü ganimet getireceklerini düşünürlerdi. Savaşa gidecek atı olmayan Tatarlar bile yüksek borçlarla atları satın alır ve sefere katılırlardı. Amaçları hem borçlarını ödemek hem de büyük miktarda ganimet elde ederek kar elde etmektir.

Cenevizli ve Venediklilerin en kazançlı ticaretleri ilk dönemlerde köle ticaretidir. Bu nedenle Kırım askerleri çok sayıda esir almaya çalışmıştır. Yakalanan esirler dönüşlerinde sınır boylarında dağıtıldı. Han, getirilen kölelerin en iyilerinden %10'unu seçer ve önce onları alırdı. Han'dan sonra birliğin komutanları her kesimden esir alır, diğerleri ise en çok esiri getirene dağıtıldı. Tatarlar daha sonra kalan esirleri kendi aralarında tek tek böldüler. Esirler için başlangıçta akrabalarından yüksek fidye ödemeleri talep edilir, o parayı vermezlerse yurtdışındaki köle tüccarlarına satılacaklardır. (Akdes, 1987,158).

KABİLE GÜÇLERİ

Hanlığın tüm siyasi durumunun ve geleceğinin şekillenmesinde Karaçu Beylerinin rolü belirleyici durumundadır. Görünüş denilen Han Divanındaki toplantılarda, karar mekanizmasının içinde beylerde bulunmaktaydı. Eğer onay verilerse kararların uygulanma süresi ve etkisi artmaktaydı. Kırım Hanlığı'nda önemli bir ekonomik güç olan kabilelerden Şirinlerin 5.000, Argın ve Kıpçakların 3.000 ve Mangıtların gücü ise 2.000 civarındaydı. İstendiğinde sırf Şirin kabilesinin 20.000 civarında bir gücü tek başına çıkardığı da görülmüştür. Bu sayılar büyük bir askeri gücü ve teşkilatı ortaya koymaktadır (Kavak, 1999, 35).

Kabileler, iktisadi alanında da oldukça güçlüdür. Ülkenin geniş alanından mümkün olduğunca yararlanırlar. Bu topraklar sayesinde tarım ve hayvancılık kazançları çok yüksektir. Ganimet almak için savaştılar. Ganimetin büyük bir geçim kaynağı olduğunu düşündüler ve ganimetin az olduğu seferlere katılmaktan bile kaçınmışlardır. Tüm bu ekonomik kazanımlarla birlikte güçlü olmaları doğal hale gelmiştir. Çünkü; Han, zaman zaman sefer masrafları ve devlet masrafları için dahi Beylerden özel vergi toplamak zorunda kalmıştır (Kavak, 1999, 36).

Kırım'da ticaretin gelişmesini sağlayan en önemli faktörün istikrar ve güven tesis etmek olduğu unutulmamalıdır. Böylece Kırım güven kazanmış ve 18. Yüzyılın sonuna kadar varlığını sürdürmüştür. Osmanlı İmparatorluğu, Ruslardan ve Polonya'dan alınan vergileri Kırım Hanlığı'na bırakmıştır. Sık seferlere katılmak adına Kırım'a ödenekler tahsis olunmuştur. Yine Kefe, Gözleve ve Balıkova iskelelerinin gümrük gelirlerinin bir kısmı Kırım Hanı ve Hanlara verilmiştir. Mülk ve arazi tahsislerini de eklediğimizde Osmanlı İmparatorluğu'nun Kırım ekonomisine büyük katkı sağladığını görülmüştür. (Kavak, 1999, 52).

SONUÇ

Genel olarak tarımsal ürün ticareti yapan Kırım Hanlık topraklarında her ne kadar kaynaklarda esir ticareti en önemli kalem olarak gösterilse de hemen hemen tüm ürünlerin ticaretinin yapıldığı günümüzdeki Ukrayna ve Rusya toprakları ile Osmanlı coğrafyası arasında bölgenin geçi ekonomisi haline geldiği görülmüştür.

Başta buğday, balık üretimi, tuz madenciliği, yağlar ve çeşitli meyvelerin üretiminde Osmanlı coğrafyasında tekel haline gelen Kırım Osmanlı ekonomisi için vazgeçilmez bir nokta haline gelmiştir. Daha Kırım Hanlığı Ruslar tarafından ilhakı gerçekleşmeden Lehistan üzerindeki Rus baskısı artmış ve yüzyılın sonuna ulaşılamaadan büyük bir kısmı Rusya tarafından işgal edilmiştir. Aynı zamanda Kırım Hanlığı'nın Rus işgaline uğraması Osmanlı Devleti'nin Karadeniz hakimiyetinin sona ermesine neden olmuştur.

Kırım coğrafyası sebebiyle yalnızca transit kara ticaretinin yapıldığı değil deniz ticaretinin de yoğun olduğu yalnızca köle ticaretinin değil pek çok farklı emtianın alınıp satıldığı bir yer haline gelmiş ve bu varlığını Hanlığın Rus işgaline uğradığı zamanda da sürdürmüştür.

KAYNAKÇA

1. Akdes, N. K. (1987). Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917'ye Kadar, Ankara: 2.Basım.
2. Doğru, H. (1999). XVIII. Yüzyıla Kadar Osmanlı Kentlerinin Sosyal Ve Ekonomik Görüntüsü, Eskişehir.
3. Fisher A. (2009). Kırım Tatarları, İstanbul: Çev: Eşref Özbilen.
4. İbragimova A. (2002). Kırım Hanlığı Sırasında Bahçesaray Ve Mengili Giray'ın Kırım Tahtına Çıkarılması
5. Kavak, N. (1999). Osmanlı Devleti İle Kırım Hanlığı Arasındaki İlişkiler (16. Ve 17. Yüzyıllar Arası), Eskişehir: Anadolu Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi.
6. Ortaylı, İ. (1996). Türkiye İdare Tarihine Giriş, Ankara: Turhan Kitabevi.
7. Tabakoğlu, A. (1997). Türk İktisat Tarihi, İstanbul: 3.Basım.
8. Theatrum Orbis Terrarum” Albümü
9. Yağcı Z.G. (2015). Köle Akınlarının Kırım Hanlığı Üzerindeki Siyasi Ve Ekonomik Tesirleri, İstanbul: Uluslararası Türkiye-Ukrayna İlişkileri Sempozyumu: Kazak Dönemi (1500-1800) Bildiri
10. Yücel, M. (1984). Dış Türkler, İstanbul:Hun Yayınları.
11. Zaetsev, İ.V. (2009). Kristal Konular Gelenek 15. Ve 19. Yüzyıllar-Gelişme Yılları, Moskova:
12. Zillioğlu M. (1984). Evliya Çelebi Seyahatnamesi, İstanbul: c.7.

ALEVİ-BEKTAŞİLİĞİN ABİDE ŞAHSİYETLERİ

Tuğba Semin AKKURT,

*Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü,
Sosyal Bilgiler Eğitimi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Anabilim Dalı,
Yüksek Lisans Öğrencisi (Tezli), e-posta: tugbaseminkurt@gmail.com*

GİRİŞ

Bir toplumun yetiştirdiği şahsiyetler toplumun genel özellikleri hakkında bilgi edinmemizi sağlar. Türk toplumu, Alevilik ve Bektaşilik kültürünün kattığı zenginlikler ile bir bütündür. Toplamlar meydana gelirken sahip oldukları kültürel farklılıklar, dini inanışlar, dini yaşayış şekilleri yapı taşları olarak karşımıza çıkar ve bizim ülkemizde bu yapı taşı görevini Alevilik-Bektaşilik üstlenmiştir (Sarkın,2014). Alevilik ile ilgili tanımlara baktığımızda ortak kabul görmüş bir tanıma ulaşamamakla beraber kelime Anlamı olarak Hz. Ali'ye bağlı olanlar, Hz. Ali'ye sevgi ve bağlılık gösterenler, Hz. Ali'nin izinden gidenler olarak karşımıza çıkmaktadır (Yıldız, 2020). Aleviliğin değindiğimiz kısa tanımının yanında günlük hayatta “Kızılbaş” tabiri de karşımıza çıkmaktadır. Bunun sebebi İran ve Anadolu bölgesindeki Alevilerin başlarına taktıkları kızıl renk börk' tür (Atalay,2022).Bektaşiliğe baktığımızda ise Türkiye’de Alevi denildiği zaman akabinde akla hemen Bektaşilik gelmektedir. Bektaşiliği; Hacı Bektaş-ı Veli'nin ardından giden, Bektaşiliğin öğretilerini benimseyenler olarak tanımlayabiliriz (Yıldız,2021).

Alevilik ve Bektaşiliğin toplum içerisinde kabul görmüş dini boyutunun yanında, zengin bir sosyal ve kültürel yönü de bulunmaktadır. Anadolu'nun Müslümanlaşmasında katkıda bulunan önemli Alevi ve Bektaşî şahsiyetleri vardır. Çalışmamızda geçmişten günümüze Alevilik ve Bektaşiliği ileriye taşımak için uğraşan, katkı sağlayan şahsiyetlerden bahsedilecektir.

Hacı Bektaş-ı Veli:

Hacı Bektaş-ı Veli; tarihi, dinsel ve kültürel geçmişimizde önemli yere sahip olan isimlerimizdendir. Bektaşilik tarikatının kurucusu olan Hacı Bektaş-ı Veli, Horasan'ın Nişabur kentinde dünyaya gelmiştir (Acar,2018). Sonrasında Anadolu'ya gelen Hacı Bektaş-ı Veli'nin hayatı ile ilgili bilgiler oldukça azdır. Anadolu'nun Türkleşme sürecinde büyük etkilere sahip olan mutasavvıf, Alevi ve Bektaşî topluluklar tarafından önder olarak benimsenmiştir (Yıldız,2012). Hacı Bektaş-ı Veli; “Yolumuz, ilim, irfan ve insanlık sevgisi üzerine kurulmuştur.” diyerek gerek o dönemdeki insanlara gerekse günümüz insanına örnek niteliğinde mesajlar bırakmıştır (Gülçiçek,2003). Özellikle insanlık sevgisi üzerinde çokça duran Hacı Bektaş-ı Veli, kavganın, hırsın yerini sevgi ve hoşgörünün alması için çalışmıştır. Eserlerinden ve söylemlerinden anladığımız üzere dini yaşatmasının yanında ilim de Hacı Bektaş-ı Veli için oldukça önemli olmuştur. Hayatını iyi bir Müslüman olmak üzerine şekillendiren Hacı Bektaş-ı Veli hayatı boyunca İslam'ı ve Kur'an'ı kendisine yol gösterici olarak benimsemiştir. Bununla birlikte kendi benimsemekle kalmayıp İslam'ı ve öğretilerini yaymak ve yaşatmak için uğraşmıştır. Kuran ve sünnetten aldığı güç

ile geniş kitleleri etkileyerek insanlığa sevgi, hoşgörü ve kardeşliği yaymak için uğraşmıştır (Yavuzer, 2013).

Hacı Bektaşî Veli'nin eserlerine bakacak olursak; en bilinen eserleri arasında yer alan Makalat, Besmele Şerhi, Fatiha Suresinin Tefsiri, Hacı Bektaşî Veli'nin Nasihatleri, Kitabü'l Fevai'd, Şathiyye, Makalat-ı Gaybiyye ve Kelimat-ı Ayniyye yer almaktadır (Erdoğan ve Acar, 2018). Makalat; Hacı Bektaş-ı Veli'nin en bilinen, günümüz ders kitaplarında yer alan eseridir. Makalat adlı eserinde Hacı Bektaş-ı Veli, İslam dininin hükümlerini Türklerin anlayacağı şekilde anlatmıştır (Türkedebiyatı.org, 2007). Hacı Bektaş-ı Veli'nin en kapsamlı eserlerinden olan Makalat, insan ve onun olgunlaşması anlamına gelen dört kapı ve kırk makamdan oluşur (Erdoğan ve Acar,2018).

PİR SULTAN ABDAL

Pir Sultan Abdal; 16. yüzyılda Anadolu'da yaşadığı varsayılan önemli bir Alevi-Bektaşî temsilcisidir. Pir Sultan hakkında ulaşılabilen bilgiler sınırlıdır. Hakkındaki bilgilere genellikle şiirlerinden ulaşılan Pir Sultan'ın Sivas ilinin Yıldızeli ilçesinde doğduğu bilinmektedir (Özdemir, 2013). Pir Sultan, Alevilikte öğretileri halka mâl olan, yaşadığı dönemde halkı aydınlatan kişiler olarak bilinen 7 ulu Ozan arasında yer almaktadır. Alevi-Bektaşî toplumu arasında ünlenen ve eserleriyle Aleviliğe ışık tutan 7 ozan arasında Nesimi, Şah Hatayi, Fuzuli, Virani, Yemini, Pir Sultan Abdal ve Kul Himmet yer almaktadır (Ersan,2018). Pir Sultan Abdal ile ilgili detaylı bilgiler veren siyasetçi, edebiyatçı Mehmet Fuat Köprülü “Bir Kızılbaş Şairi: Pir Sultan Abdal” isimli makalesinde Pir Sultan Abdal'ın kendisine dair fikirler edinmemizi sağlayan manzumesine yer vermiştir.

“Hızır Paşa bizi berdâr etmeden
Açılın kapılar Şah'a gidelim.
Siyaset günleri gelip yetmeden,
Açılın kapılar Şah'a gidelim.

Gönül çıkmak ister Şah'ın köşküne
Can boyanmak ister Ali müşküne
Pirim Ali On iki imam aşkına
Açılın kapılar Şah'a gidelim.

Her nereye gitsem yolum dumandır,
bizi böyle kılan ahdi ü amandır
Zincir boynum. sıktı halim yamandır,
Açılın kapılar Şah'a gidelim.

Yaz selleri gibi akar çağlarım
Hançer alıp ciğerciğim dağlarım
Garip kaldım şu arada ağlarım
Açılın kapılar Şah'a gidelim.

Pir Sultan'ım eydür mürüvetli Şah'ım
Yaram baş oldu sızlar ciğergâhım
Arşa direk direk olmuştur âhım
Açılın kapılar Şah'a gidelim.

Kul olayım kalem tutan eline
Kâtip ahvâlimi Şah'a böyle yaz
Şekerler ezeyim şirin diline
Kâtip ahvâlimi Şah'a böyle yaz.

Allah'ı seversen kâtip böyle yaz
Dün ü gün ol: Şah'a eylerim niyaz
Umarım yıkılırsın şu karlı Sivas
Kâtip ahvâlimi Şah'a böyle yaz.

Sivas illerinde zilim çalınır
Çamlı Beller bölük bölük bölünür
Ben dosttan ayrıldım bağrım delinir
Kâtip ahvâlimi Şah'a böyle yaz.

Münafıkın her dediği oluyor,
Gül benzimiz sararıp soluyor,
Gidi Mervan şaz oluben gülüyor,
Kâtip ahvâlimi Şah'a böyle yaz.

Pir Sultan Abdalım hey Hıdır Paşa
Gör ki neler gelir sağ olan başa
Hasret koydu bizi kavim kardaşa
Kâtip ahvâlimi Şah'a böyle yaz.'' (Köprülü ve Turan, 1997).

Pir Sultan Abdal kendisi ve yaşadığı dönem hakkında hakkındaki bilgileri yazdığı şiirler ve manzumeler aracılığıyla aktaran önemli Alevi-Bektaşî isimlerindendir.

KAYGUSUZ ABDAL

Alevi-Bektaşî düşüncesinin önemli isimlerinden olan Kaygusuz Abdal bir halk şairidir. Hayatı ile alakalı detaylı bilgi bulunmamaktadır. Doğum tarihi tam olarak bilinmemekle beraber Mehmet Fuat Köprülü ve birçok araştırmacı 14. Yüzyıl sonu ve 15. Yüzyıl başlarında yaşadığını ileri sürmektedir (Akman,2019). Mehmet Fuat Köprülü, Mısır'da Bektaşilik makalesinde manzum ve mensur eserlerden ulaşabildiği kadarıyla Kaygusuz Abdal hakkında bilgiler vermiştir. Köprülü (1936)'ye göre; Kaygusuz Abdal, Teke beyine bağlı olan Alâiye sancağı beyinin oğludur ve adı Gaybi'dir. Kaygusuz Abdal'ın eserlerinde ve hayat felsefesinde üzerinde durduğu en önemli konulardan birisi “bilgili olmak” üzerinedir. Kaygusuz Abdal'a göre bilgili olmayan yani cahil insanlar tehlikelidir (Şahin,2021).

Ünlü halk şairinin eserlerine bakacak olduğumuzda en önemli eseri, Alevi-Bektaşî yaşayış yaşantısı ve inanışlarıyla ilgili geniş bilgiler veren, Allah'a ulaşmak ile ilgili öğütlerde bulunduğu ve Kuran ayetleriyle desteklediği kitabı “Budalaname”dir (Erdem Yıldırım, 2011). Diğer eserlere bakacak olursak; Divan, Gülistan, Mesnevi-i Baba Kaygusuz(3 cilt), Gevher-nâme, Minber-nâme, Salat-nâme, Kitab-ı Miglâte, Vücûd-nâme ve Risale-i Kaygusuz Abdal'dır (Erdem Yıldırım,2011). Kaygusuz Abdal, eserlerinde Türkçe kullanımına önem vermiştir. Türkçe ile alakalı, “Türkçe cennet dili, Türkçe gönül dilidir.” ifadelerini kullanmıştır (Güzel, 2019). Kaygusuz Abdal'a ait olduğu bilinen bir şiir ile bölümümüzü bitiriyoruz.

“Yücelerden yüce tanrı
Gündüzlerden gece tanrı
İsmi vardır cismin yoktur
Sen benzersin hiçe tanrı

Yücelerden yüce gördüm
Erbabsın sen koca tanrı
Bu allahlığı sen nerden
Satın aldın kaç tanrı

Ali ile bir olmuşsun
Bir mektepte okumuşsun
Ali olmuş hafız kalam
Sen okursun hece tanrı

Kıldan bir köprü yapmışsın
Gelsin kullar geçsin deyu
Hele biz şöyle duralım
Yiğit isen sen geç tanrı

Yaratmışsın bağ-u cennet
Kulların etsinler sohbet
Cehennemi ne yarattın
Be akılı koca tanrı

Unuttuk diye namazı
Bizi ateşe atarsın
Kul yanması abes değil
Gel bas kızgın saca tanrı

Senin kulların anılır
Atası anası ile
Senin anan baban yoktur
Benzersin bir tanrı

Seni her yerde görürüm
İçin dışını bilirim
Sırrın halka faş edersem
Halin nice olur tanrı

Kaygusuzum der buradan
Cümle mahluku yaradan
Kaldır perdeyi aradan
Gezelim beraber tanrı” (Sever, 2003).

KUL HİMMET:

Tokat ili, Almus ilçesinin Görümlü köyünden olan Kul himmet Alevi-Bektaşî topluluklarının önem verdiği 7 ulu ozan arasında yer almaktadır. Diğer bölümlerde bahsettiğimiz gibi Kul himmet ile alakalı detaylı bilgileri de Fuat Köprülü’nün makalelerinden ulaşılmaktadır. Kul Himmet adında bir Ozanın varlığından ilk bahseden isim olan Fuat Köprülü, Kul Himmetin 16. Yüzyılda yaşadığını söyleyerek kesin bir tarihten bahsetmenin zor olduğunu belirtmiştir (Banaz, 2020). Yine Kul Himmet hakkında en detaylı çalışmayı “Pir Sultanın Dostları” adlı eseri ile Cahit Öztelli yapmıştır (Özcan, 2011). Hakkında çok fazla

bilgi bulunmayan Kul Himmet, Fuat Köprülü ve Cahit Öztelli gibi isimlerin çalışmaları sayesinde daha tanınır hale gelmiştir. Şiirlerinde dini öğelere sıklıkla yer veren Kul Himmet, şiirlerini Alevi-Bektaşî çizgisi içerisinde sürdürmüş ve şiirlerinde pirlere, ululara sıklıkla değinmiştir (Vural, 2011). Okuma yazma bildiği bilgisine ulaştığımız Kul Himmet şiirlerinde, methiyelerinde, ağıtlarında genellikle hece vezni kullanmıştır (Tek, 2016). Kul Himmet şiirlerinde diğer âşık ve ozanlardan da etkilenmiştir. Etkilendiği isimlerin başında Pir Sultan Abdal gelmektedir. Kul Himmet ile Pir Sultan Abdal'ın bazı şiirleri birbirinden çok küçük farklarla ayrılmaktadır (Çandır, 2013). Kul Himmet'in günümüzde de bestelenen şiirlerinden birine örnek verecek olursak;

Seyyah olup şu alemi gezerim
Bir dost bulamadım gün akşam oldu
Kendi efkarımla (yar yar) okur yazarım
Bir dost bulamadım gün akşam oldu

Bilmem amelimden yoksa özümden
Ah ettikçe kan yaş gelir gözümden
İki elim kalkmaz (yar yar) oldu dizimden
Bir dost bulamadım gün akşam oldu

Kul Himmet Üstadım ummana daldım
Gelenden geçenden haberin aldım
Mecnun olup şallar giyip dolandım
Bir dost bulamadım gün akşam oldu'' (Arslan, 2021).

BALIM SULTAN:

Balım Sultan, hakkında yazılı olarak az bilgi bulunması sebebiyle hak ettiği üne kavuşamamış bir mutasavvıftır. Yazılı kaynaklardaki yetersizlik sebebiyle hakkındaki bilgilere genellikle sözlü edebiyat aracılığıyla ulaşılmaktadır. Alevi-Bektaşîler arasında Hacı Bektaş-ı Veli'den sonra ikinci pir olarak kabul edilen Balım Sultan'ın asıl adının Hızır balı olduğu ileri sürülmektedir (Kemal, t.y.). Yine Balım Sultan ile alakalı bir başka varsayım Hacı Bektaş- Veli'nin evlatlığı Kadıncık ananın neslinden Mursel babanın oğlu olduğu yönündedir (Noyan,2002). Günümüzde Bektaşîlik, Alevi-Bektaşî klasikleri arasında yer alan Balım Sultan Erkânnamesi ile yürütülmektedir (Ercan, 2010). Üzerinde ufak tefek değişiklikler yapılırsa da Balım Sultan Erkânnamesi Alevi-Bektaşî topluluğu için önemini korumaktadır. Balım Sultan Erkânnamesi aracılığıyla Alevi-Bektaşîlere ait gelenekler ve ritüeller, uygulama şekilleri görülmektedir. Pir-i

Sani olarak bilinen Balım Sultan'a ait Erkânname sayesinde Alevi-Bektaşilik içerisinde oluşabilecek öznel yaşayışların önüne geçilmesi ve benzer yaşayış şekilleri oluşması sağlanmaktadır (Noyan, 2006). Balım Sultan'a ait eserlere oldukça nadir rastlanılır. Ulaşabildiğimiz bir eseri aşağıda verilmiştir.

“Biz Urum abdallarıyız
Maksudumuz yardır bizim
Geçtik ziynet kasabasından
Gencinemiz erdir bizim

Daim kılarız biz varı
Harc eyleriz elde varı
Dost yoluna verdik seri
Münkimiz hordur bizim

Aşk bülbülüüz öteriz
Rah-Hakka yüz tutarız
Mana gevherin satarız
Müşterimiz vardır bizim

Haber aldık Muhammed'den
Geçmeyiz zat u sıfattan
Balım nihan söyler zattan
İrşadımız sırdır bizim” (Yener vd.)

ÂŞIK VEYSEL:

Diğer bölümlerde değindiğimiz isimlere göre hakkında daha detaylı bilgilere ulaşabildiğimiz Âşık Veyssel, 1984 yılında Sivas'ın Şarkışla ilçesinin Sivrialan köyünde dünyaya gelmiştir (Günay, 1993). O dönemlerde salgın olarak varlığını gösteren çiçek hastalığı sebebiyle küçük yaşlarda gözlerini kaybetmiştir. Âşık Veyssel şiirlerinde sade bir Türkçe kullanmıştır. Tüm halkın anlayabileceği düzeyde sade dil kullanan Âşık Veyssel insanlar arasında bütünleşmeyi sağlamıştır. Şiirlerinde birçok temayı bir arada işlemiştir. Sadece çeşitli temaları işlemekle kalmayıp doğduğu ve büyüdüğü Sivrialan köyünü de yazdığı şiirlerde konu olarak işlemiştir (Şimşek, 2016). Âşık Veyssel'in şiirlerinde işlediği faklı konular araştırmacılar tarafından ilgi çeken konular arasındadır. Literatüre baktığımızda Âşık Veyssel'in şiirlerinde işlediği toprak sevgisi, eğitim, tasavvuf, vefa, aşk, gurbet gibi konuların incelendiğini ve bu konularla alakalı makalelerin kaleme alındığını görüyoruz. Veyssel şiirlerindeki çeşitli temaların yanında

Alevilik-Bektaşılık konusunda da deyişler kaleme almıştır. Aşık Veysel her zaman için yapıcı bir dille kaleme aldığı eserlerinde sevgi dilini kullanmış ve birleştirici olmuştur. Din konusunda “İnsanlık davası” adlı şiirini kaleme almıştır (Apaydın, 2005).

“Allah bir Peygamber hak/Rabbülalemindir mutlak
Senlik benlik nedir bırak/Söyleyim geldi sırası

Bin bir ismin birinden tut/ Senlik benlik nedir sil at
Tuttuğun yola doğru git/Yoldan çıkıp olma asi

Şu alemi yaratan bir/Odur külli şeye kadir
Alevi Sünnilik nedir/Menfaattir varvarası

Cümle canlı hep topraktan/Var olmuşuz emir Hakk’dan
Rahmet dile sen Allah’tan/Tükenmez rahmet deryası” (Apaydın, 2005).

Âşık Veysel insanlık davası adlı şiirinde dini sebepli tartışmalar ile insanlar arasındaki huzurun bozulmaması gerektiğine dair mesajlar vermiştir.

İnsanlara duyduğu sevginin yanında doğa ve toprak sevgisiyle bildiğimiz Âşık Veysel’in “Benim Sadık Yârim Kara Topraktır” adlı şiiri toprağa verdiği önemi ifade eder. Şiirin ilk iki kıtasına yer verecek olursak;

“Dost dost diye nicesine sarıldım
Benim sadık yârim kara topraktır
Beyhude dolandım, boşa yoruldum
Benim sadık yârim kara topraktır.

Nice güzellere bağlandım kaldım
Ne bir vefa gördüm ne fayda buldum
Her türlü istediğim topraktan aldım
Benim sadık yârim kara topraktır” (Gümüş, 2019).

Âşık Veysel, en bilinen eserlerinden birisi olan Benim sadık yârim kara topraktır adlı eserinde, toprağın insanlara karşılıksız bahsettiği güzelliklerden, fedakârlıklardan bahsetmiş ve insanlardan dahi göremediği güzellikleri topraktan gördüğünü ifade etmiştir.

KAYNAKÇA

1. ACAR, G. E. (2018). Hacı Bektaş-ı Veli'ye göre" İnsan" kavramı/In Hacı Bektaş-i Veli" Human" concept.
2. ACAR, G. E. (2018). Hacı Bektaş-ı Veli'ye göre" İnsan" kavramı/In Hacı Bektaş-i Veli" Human" concept.
3. *ADLI ESERİNİN İNCELENMESİ*.
4. Akman, N. (2019). *Kaygusuz Abdal: hayatı, eserleri ve düşünceleri* (Master's thesis, Sakarya Üniversitesi).
5. ARSLAN, S. SÖZLERİ KUL HİMMET'E AİT BESTELENMİŞ ESERLERİN MAKAM, USÛL VE GÜFTE YÖNÜNDEN İNCELENMESİ Öz.
6. Atalay, B. (2022). Alevi ve Bektaşî İnançlarındaki Mitolojik unsurların tarihi ve dini kökeni (Master's thesis, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi).
7. Baba, W. I. O. TARİHİ BİR ŞAHSİYET OLARAK OTMAN BABA: OTMAN BABA KİMDİR?.
8. Banaz, Ş. (2010). *Alevî-Bektaşî Yolunun Tokatlı Bir Ulu Ozanı: Kul Himmet. Tokat İlmiyat Dergisi*, 8(1), 277-297.
9. ÇANDIR, M. (2013). *Türk Şiirinde Nazire Geleneği ve Kul Himmet'in Şiirlerinde Nazirecilik. Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(2), 478-492.
10. Ercan, H. (2010). Günümüzde Bektaşîliği Yaşamak. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, (55).
11. Erdem Yıldırım, B. (2011). *KAYGUSUZ BABA (ABDAL) 'NİN BUDALANÂME*
12. Ersan, M. Ö. (2018). *7 Ulu Ozanlar. SALON YAYINLARI*.
13. Gülçiçek, A. D. (2003). Hacı Bektaş Veli'nin yaşam felsefesi, inanç ve öğretisi. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, (27).
14. Gümü, İ. (2019). ÂŞIK VEYSEL'İN "KARA TOPRAK" ŞİİRİNE ONTOLOJİK BİR YAKLAŞIM. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12(1), 176-187.
15. Günay, U. (1993). Âşık Veysel ve âşık tarzı şiir geleneği. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 10(1).
16. Güzel, A. (2019). *KAYGUSUZ ABDAL KÜLLİYATI (HAYATI-ESERLERİ-METİN-SÖZLÜK-KAYNAKLAR)*. *Türk Dil Kurumu Yayınları*.
17. Kemal, G. M. BALIM SULTAN.
18. Köprülü, F. (1939). *Mısır'da Bektaşîlik. Türkiye Mecmuası*, 6, 13-39.

- 19.KÖPRÜLÜ, M. F., & TURAN, A. (1997). *Bir kızılbaş şairi: Pir Sultan Abdal. Kalemlerde Pir Sultan.*
- 20.Noyan, B. (2006). Balım Sultan Erkan-namesi Merkezli Geleneksel Bektaşiliğe Ait Bir Ritüel Örneği: İkrar. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, (40).
- 21.NOYAN, B. BALIM SULTAN ERKAN-NAMESİ MERKEZLİ.
- 22.Özcan, S. (2011). *Kul Himmet'in şiir dünyası, şiirlerinde gelenek, etkileşim ve eğitim (Doctoral dissertation, DEÜ Eğitim Bilimleri Enstitüsü).*
- 23.Özdemir, A. (2013). *Pir Sultan Abdal. Sivas Platformu Yayınları, Üçüncü Baskı, İstanbul.*
- 24.Recep, T. E. K. (2016). *Kul Himmet'in Şiirlerinde Alevî-Bektaşî İnanç Sisteminin Temellerine Dair Bazı Yansımalar. Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, (77).
- 25.Sarkin, M. U. (2014). *Türk romanı ve öyküsünde Alevilik-Bektaşilik (1923-1980) (Master's thesis, Sosyal Bilimler Enstitüsü).*
- 26.Sever, M. (2003). *Türk halk şiiri. Kurmay Basım Yayın Dağıtım.*
- 27.Şahin, H. A. R. U. N. (2021). *BİR GELENEĞİN DEVAMI OLARAK KAYGUSUZ ABDAL.*
- 28.ŞİMŞEK, E. ÂŞIK VEYSEL'İN ÂŞIKLIK GELENEĞİ İÇERİSİNDEKİ YERİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME. *AKRA Kültür Sanat ve Edebiyat Dergisi*, 4(9), 117-126.
- 29.Türkedebiyatı.org (2007), *TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI DERSLERİ KAYNAK EĞİTİM SİTESİ*
- 30.Vural, H. (2011). *HALK OZANIMIZ KUL HİMMET'İN ŞİİR DİLİ. Studies of The Ottoman Domain (Osmanlı Hakimiyet Sahası Çalışmaları)*, 1(1), 1-20.
- 31.Yavuzer, H. (2013). Hoşgörü Önderi Hünkâr Hacı Bektaş Veli.
- 32.YENER, F., Paşa, A., Emre, Y., Veli, H. B., Emre, S., & Tırsı, A. ile öğrencilere tavsiye edilmiştir.) Şakir ALTAY Müzik Kılavuzu (MEB Talim ve Terbiye Kurulu'nun 1.7. 1992 gün ve 3995 sayılı yazısı ile öğrencilere tavsiye edilmiştir.).
- 33.Yıldız, H. (2012). Hacı Bektaş Veli ile Ahi Evran İlişkisi. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, (61).
- 34.Yıldız, R. (2020). *Alevilik ve Bektaşilikte nübüvvet-velayet ilişkisi (Master's thesis, Gümüşhane Üniversitesi).*

**BİLGİSAYAR OYUNU MANTIĞI ve SİNEMA İLİŞKİSİ:
YARININ SINIRINDA FİLMİ ÖRNEĞİ**

Yavuz AKYILDIZ

*Dr. Öğr. Üyesi Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
ORCID: 0000-0001-6976-2300*

Giriş

1990'lı yıllarla birlikte küresel ölçekte köklü değişiklikler yaşanmaya başlamıştır. Enformasyon alanındaki hızlı değişimler, bilgisayarların ve teknolojinin gelişmesi, internetin gündelik yaşama girmesi, mal ve hizmetlerin yapım ve dağıtım süreçlerinin globalleşmesi, bilginin bilgisayar verisine dönüşmesi ve her türlü bilgiye erişimde daha önce görülmemiş bir yapılanmanın oluşması, müzik, film, bilgisayar oyunu gibi verilere çevrimiçi erişimin olması gibi birçok değişim ve dönüşüm özellikle insanların öykü anlatma ve algılama mantığını önemli ölçüde etkilemiştir (Akyıldız, 2021: 158). Bilgisayar başında geçirilen vaktin artmasıyla ise bilgisayar oyunlarına olan talep de oldukça artmıştır. Bilgisayar oyunları içerisinde ise *saklı objeler* (hidden object) olarak isimlendirilen bir tür diğer türdeki oyunlardan farklı bir noktada durmaktadır çünkü saklı obje oyunlarında anlatı ve senaryo önemli bir noktadadır. Saklı obje oyunlarında, oyunu oynayan kişiler bir karakteri yönlendirerek bulmacaları çözerler, gizli objeleri bulurlar, diyaloglarda doğru seçimleri yaparlar ve bu şekilde ilerleyerek gizli bilgileri ortaya çıkarırlar. Oyunun son aşamasında ise genellikle bir cinayeti soruşturarak çözmüş olurlar. Dolayısıyla bu oyunların bir senaryosu ve sinematik anlatısı bulunmaktadır. Özellikle 1990'lı yıllarda popülerleşen bu oyun türünün önemli oyunları arasında *Gabriel Knight*, *Broken Sword*, *Tex Murphy: The Pandora Directive*, *Indiana Jones and Fate of Atlantis*, *Syberia*, *Myst* gibi oyunlar gelmektedir. Yine 1990'lı yıllarda popülerleşmeye başlayan ve daha sonra dev bir endüstriye dönüşen FPS (*First Person Shooter*) ve TFPS (*Tactical First Person Shooter*) oyunları oldukça geniş kitleler tarafından bağımlılık seviyesinde oynanmaya başlanmıştır. FPS oyunlarında bir ana karakter binlerce düşmanı, tek başına veya grup olarak öldürür ve oyunun nihai amacına ulaşmaya çalışır. Bu tür oyunlar diğer bilgisayar oyunlarındaki “gizli objeleri bulma” gibi birçok unsuru da içerisinde barındırmaktadır. Genellikle bombaları ve terörist grupları etkisiz hale getirmeye çalışan oyuncular (*gamer*) dünyayı olası bir felaketten korumaya çalışmaktadırlar.¹ *Duke Nukem*, *SWAT*, *Call of Duty*, *Counter Strike*, *Half Life*, *Doom serisi*, *Destiny 2* gibi oyunlar FPS türünün en önemli oyunlarının başında gelirken, bu tür zaman içerisinde yeni alt türlerin ortaya çıkmasına da neden olmuştur. *Granf Theft Auto* gibi oyunlar aksiyon, FPS, macera gibi türleri birleştirerek buna açık dünya oyun modu gibi yeni bir türde eklemiştir.² Bütün bu oyunların ise ortak bazı noktaları bulunmaktadır bu noktaların en önemlilerinden birisi tekrar oynayabilme özelliğidir. Bilgisayar oyunlarının genelinde bulunan önemli özelliklerden biri ise

bir kademenin geçilene kadar birçok kez tekrar edilmesidir. Başka bir ifadeyle bilgisayar oyunları bir anlatı içerisinde aynı olayın farklı şekillerde deneyimlenmesine imkân vermektedir. Bilgisayar oyunlarındaki bu özellikler günümüz sinema ve dizi anlatısını önemli ölçüde etkilemiştir. Bu çalışmada bilgisayar oyunlarındaki mantıkla film ve dizi anlatıları arasındaki ilişki incelenecektir. Bilgisayar oyunlarının sinematik anlatıya etkisi araştırılacaktır.

Bilgisayar Oyunu Mantığı

Bilgisayar oyunları, Lev Manovich'in (2001: 20) tanımıyla yeni medyanın önemli bir unsuru olarak "hesaplanabilir yapıdaki metinlerdir." Manovich, *The Language of New Media* adlı eserinde yeni medyanın yapısını incelemektedir. Bu eserde hesaplanabilirliği oluşturan beş ilke tanımlanmıştır, bunlar: Sayısal olarak temsil edilebilme, modülerlik, otomasyon, değişkenlik ve kültürel kod çevrimidir (27-48). Sayısal temsil anahtar konumdadır çünkü bu kavram yeni medyayı algoritmik olarak manipüle edilebilen bir çatı altına alır. Anthony Wilden (1980: 188) analog ve dijital karşılaştırmasını derinlemesine incelemiş öncü araştırmacılardandır ve ona göre dijital sistem veri organizasyonu olarak analog sistemden çok daha büyük verilerle çalışmaya izin vermektedir. Ancak tam da bu nedenle dijital sistemler analog sistemlerden daha düşük bir mantık yapısındadır. Analog sistemlerde sürekli bir bilgi akışı vardır; sayısal sistem ise modüler, parçalı yapıdadır. Bu nedenle de analog sistem katı ve sıkışmış halde tek parça olarak bulunurken, dijital sistem dağınık, ayrık ve birbirinden bağımsız olarak bilgi sağlamaktadır. Semiyotik açıdan da dijital sistem analog sisteme göre daha geniş bir yelpazede yorumsama alanı oluşturmaktadır. Başka bir ifade ile dijital sistemin sağladığı göstergesel özgürlük alanı analog sistemden daha fazladır. Sayısal temsilin doğrudan sonucu ise modülerliktir. Yeni medya metinleri ayrık ve bağımsız (modüler) parçalardan oluşur ancak bu küçük parçalar da başka küçük parçalardan oluşmaktadır. Bir anlamda yeni medya metinleri sürekli oluşum halindedir ve değişken niteliklere sahiptir. Yeni medya metinlerinin sayısal ve modüler olması insan müdahalesi olmadan metinlerin çoğaltılmasına izin verir, dolayısıyla işlemler otomatiktir. Yeni medya metinleri tekil, sabit nesneler değildir, kolayca manipüle edilebilir, değiştirilebilir ve çoğaltılabilirler.

Yeni medyanın kendine özgü bu yapısı ve özellikle veri organizasyonu mitler, ansiklopediler, görsel metinler gibi parçalardan oluşan bir bilgisayar evreni yaratmaktadır. Manovich, bu bilgisayar evreninin dünyayı matbaa, fotoğraf gibi buluşlardan bile daha çok değiştireceğini düşünmektedir (2001: 46). Artık kültürel farklılıklar, ortak bilgisayar kültürüne dönüşmektedir. Bilgisayar oyunlarındaki mantığın sinematik anlatıya yansımaları da bu dönüşümün tezahürlerinden birisidir. Hikâye anlatıcılığının sayısal mantıkla hareket etmeye

başlaması, sinematik hikâye anlatıcılığını esnek bir semiyotik sisteme dönüştürme olarak okunabilir (Buckland, 2014: 186). Bilgisayar oyunu anlatısının esnek, değişken ve modüler yapısından birçok çağdaş içerikte yararlanılmaktadır. Bu tarz filmlerde olaylar sürekli yeniden kurulur, yeniden yaşanır, ileri sarılır, değiştirilir veya dondurulur. Bu deneyime maruz kalan ana karakterler ise benzer deneyimi küçük farklılıklarla tekrar tekrar yaşarlar (Hasselberth: 2012). Poulaki (2011), popülerliği gittikçe artan çatallanan yol hikayesi filmlerinde film anlatısının, filmin diegetik evrenindeki anlatıya alternatif yollar sunduğunu ve bu nedenle yeni bakış açıları geliştirdiğini savunur. Filmlerde sıklıkla tekrar eden temalar ve sahneler sayesinde film fiziksel olarak katmanlara “çoğaltılır” ve bu sayede felsefi açıdan yeni yorumlar geliştirebilme olanakları sunar.

Modern bilgi ve anlam artık sadece insanların semboller aracılığıyla ürettiği yapının ötesine geçmiştir ve günümüz dünyası insanlar ve bilgisayarların ürettikleri ortak anlamlar üzerinden şekillenmektedir. İnsan kültürünün dünyayı modellediği geleneksel yöntemler ve bilgisayarın bu modellemeleri temsil etme araçlarının bir karışımı olan bir dünya bulunmaktadır. Bilgisayarların getirdiği radikal değişimin çekirdeği tam da bu noktada yatmaktadır. Artık insanlığın ortak veya bölgesel kültürleri üzerinden modellenen bir dünya betimlemesi geri dönülemez biçimde geçmişte kalmıştır (Buckland, 2014: 187).

Çalışmanın örneklemini oluşturan *Yarının Sınırında* (Edge of Tomorrow, Liman, 2014) filmi, bilgisayar oyunu mantığının sinemaya ne şekilde sirayet ettiğinin bir örneğidir. Filmin büyük bütçeli bir Hollywood filmi olması, başrolünde süper star Tom Cruise’nin oynaması ise bu tarz sinemanın sektör içindeki gelişmişlik düzeyini göstermektedir. Başka bir ifadeyle, çağdaş bilgisayar oyunu mantığında kurulan filmler ana akım sinema içerisinde önemli bir yerde durmaktadır. Ancak filmi analiz etmeden önce bilgisayar oyunu kurallarını incelemek faydalı olacaktır. Bu kurallar oyunun ve anlatının özünü oluşturmaktadır (Parlett, 2005).

Video oyunu kuralları sistematik ve açık olmalıdır. Gündelik hayattaki gerçeklik geleneğine oldukça bağlı kalmasına karşın oyunun kuralları içerisinde bu kurallar ihlal edilebilir ancak bilgisayar oyunları her şartta güvenilir kurallara dayanmalıdır. Oyunun başlangıcındaki kurallar kullanıcı bilgilendirilmeden değiştirilmemelidir. Oyunlar, “oyun” mantığına hâkim olmayı içerir. Temelde oyunlar anlatı mantığı açısından önemli olan aşağıdaki kurallara dayanmaktadır:

1.	Oyun içi eğitim seviyesi vardır.
2.	Kritik eylemlerin sürekli tekrarı ve bu sayede puan toplama temel yapıdır (Ateş ederek zombi öldürme).
3.	Macera seviyelerinin değişmesi. Seviye atlama.
4.	Uzay-zaman sapmaları oluşur.
5.	Büyülü dönüşümler ve kılık değiştirmeler gerçekleşir.
6.	Anında ödül ve ceza sistemi vardır (oyun içi geri bildirim döngüsü).
7.	Hız önemlidir.
8.	Etkileşim zorunludur.
9.	Oyunu istediğin zaman kapatabilme, kaydedebilme ve sonra kaldığın yerden oynayabilme özelliği vardır.
10.	Oyunu istediğin zaman kapatabilme, kaydedebilme ve sonra kaldığın yerden oynayabilme özelliği vardır.
11.	Bazı oyunlar çok katmanlı hikayelerden oluşur. Bağımsız farklı hikayeler aynı anda etkileşime geçer.
12.	Oyunların dengeli kalması gerekmektedir. Oyuncular uzmanlaştıkça oyun zorlaşır.
13.	Her oyuncu oyun becerisi kazanmaya, uzmanlaşmaya, strateji ve taktikler oluşturmaya çalışmaktadır. Bu sayede oyuncu bir katılımçıya dönüşür.
14.	Oyunların bir hedefi vardır. Canavarları yok etme, teröristleri yok etme gibi ancak bu hedefler kademe kademe açılır. Oyunun en sonunda, nihai amacı oluşturan en önemli düşman bulunmaktadır.
15.	Birçok oyun bir şeyi kurtarmayla ilgilidir. Bu genelde dünyayı, kötü güçlerden veya dünya dışı yaratıklardan kurtarmak olabilir. Sevgiliyi, bir dostu, bir başbakanı veya bir bilim insanı kurtarmakta olabilir.
16.	Oyunlar sanal alanda geçtiği için, oyuncular tarafından güvenlidir. Oyuncular güvenli alanlarında, maceralı olayları yaşıyormuş hissini deneyimlerler.

Tablo 1. Bilgisayar oyunu kuralları (Buckland, 2021: 144).

Adams ve Rollings (2007: 405–410), bir oyun tasarımcısının benimseyebileceği çeşitli ortamları veya düzenleri, bir oyuncunun oyun içinde sınırsız hareketine izin veren açık düzenlerden kapalı düzenlere (genellikle bir dizi iç alan) kadar inceler. Açık düzen, az doğrusal yapıya sahipken, kapalı alanlar oyuncunun izlemesi gereken tekli veya çoklu yollara sahiptir. Adams ve Rollings

(2007) için oyun tasarımındaki anahtar kavramlardan biri dengedir. Oyun ilerledikçe oyuncu, oyun deneyimi kazandığı için işin kolaylaştığını hisseder. Bu nedenle, oyunu dengede tutmak için görevler giderek daha zor hale gelmelidir.

Kendini yansılayan (*self-reflexive*) hikâye yapısında, "olay örgüsü birkaç kez dallanır ama sonunda tek bir kaçınılmaz olaya geri döner" (Adams ve Rollings, 2007: 200). Başka bir deyişle, aynı kaçınılmaz son noktaya ulaşmanın birkaç yolu vardır. Bu hikâye yapısı genellikle eylemlerin serileştirilmiş tekrarı ile birleştirilir çünkü her tekrarda bir oyuncu aynı son noktaya ulaşmak için farklı bir yol izler. Kendini yansılayan olay örgüsü yapısı (eylemin serileştirilmiş tekrarı ile birlikte), Manovich'in değişkenlik dediği şeyin açık bir örneğidir. Örneğin *Kaynak Code* (Jones, 2011) filminin ana kahramanı Colter, tren (filmin oyun ortamına eşdeğer mekanına) her dönüşünde trenin farklı bir versiyonunu yaratır ancak her seferinde asıl amacı olan bombayı ve bombacının yerini belirlediğinde ya hikâye biter ya da geri katlanır, yani geriye döner ve tekrar başlar.

Oyun tasarımcıları, oyuncuların kendi avatarlarını oluşturmaya veya değiştirmesine olanak tanır ve oyunculara oyunun sayısal nicelikler olarak ele aldığı, oyuncunun taşıyabileceği veya değiştirebileceği nesneler veya malzemeler verirler (Adams ve Rollings 2007, 323). Bu oluşum, daha sonra bir avatarın belirli bir miktarda kaynağa sahip olma durumunu niteler.

Strateji ve taktik arasındaki ayrım, askeri teoriden kaynaklanmaktadır, ancak Michel de Certeau, günlük kontrol biçimlerine karşı direniş de dahil olmak üzere günlük yaşamın rutinlerini ve alışkanlıklarını analiz etmek için bu kuramı geliştirmiştir (1984). Buckland'a göre video oyunları incelenirken, terimler her iki anlam kümesini de kapsayacak şekilde kullanılabilir (2014: 189). Bir strateji, oyundaki rakipler ve kurallar hakkındaki mevcut bilgiler üzerine bir oyun planı oluşturmayı içerir. Bilgi genellikle bir oyunda gizlendiğinden, oyuncu başarılı olmak için olasılığa ve becerisine güvenmek zorundadır (Adams ve Rollings 2007, 298).

Strateji, çeşitli eylemler yoluyla bir stratejinin yürütülmesi olan taktikler yoluyla uygulanır. Hem strateji hem de taktik, açık, ölçülebilir bir sonuca ihtiyaç duyar, ancak taktikler stratejiyi alt üst etmeye ve stratejiye giden kısa yollar bulmaya çalışabilir ve bu durum sonunda çeşitli istismlara neden olabilir. Açıklardan yararlanma, oyuncunun bir oyun içinde avantaj elde etmek için kullandığı beklenmedik bir eylemdir. Oyuncu genellikle oyunun tasarımındaki bir zayıflıktan, aksaklıktan veya hatadan yararlanır. Adams ve Rollings bu noktada *Super Nintendo Entertainment System* örneğini verirler. Bu oyun, eski bir oyun formu olan bir yandan kaydırmalı uzay oyunudur. Oyuncu, silahlarını belirli bir seviyeye yükselttikten sonra, ekranın olabildiğince aşağısına inerek ve parmağını ateş düğmesinin üzerinde tutarak oyunun geri kalanında hiç can

kaybetmeden ilerleyebilir. Ancak bu konum, onu düşman saldırılarına karşı savunmasız kılmaktadır. Son olarak ise, sanal alan modu, serbest oyuna veya oyuncunun oyunu kısıtlama olmaksızın keşfetmesine izin verir. Oyuncu, bir strateji geliştirmeden veya bir hedefe ulaşmadan oyunu kullanmayı deneyebilir.

Çalışmanın örneklemini olan *Yarının Sınırında* filmi, çok büyük oranda bilgisayar oyunlarında sözü edilen bu kavramlar üzerinden yapılandırılmıştır.

***Yarının Sınırında* Filminin Konusu**

Yarının Sınırında filminde dünya bir uzaylı istilasıyla karşı karşıyadır ve *Mimics* (Kopyalar) isimli bu uzaylı birliği insanlarla girdiği bütün savaşları kazanmaktadır. Dünyadaki birleşmiş güçler dahil hiçbir askeri güç *Mimics*'leri durduramamaktadır ve bu uzaylı ırk hızlı bir şekilde dünyayı istila etmektedir. Binbaşı William Cage (Tom Cruise) ise savaş alanında yer almayan, ordunun televizyonlarda görünen yüzüdür. Cage, uzaylı istilasına karşı birleşmiş milletlerin bir anlamda halkla ilişkiler, tanıtım ve reklamcılık faaliyetlerini yürüten kişidir denilebilir. Ancak Cage bir gün komutanlarından General Bringham'ın emrine itaat etmediği için cezalandırılır ve *Mimics*'lerle savaşmaya cepheye gönderilir. Askeri anlamda hiçbir becerisi olmayan William Cage, cepheye ilk gönderildiğinde şans eseri *Mimics*'lerde on altı milyonda bir görülen Alfa türünde bir uzaylıyı öldürür ve bu uzaylı ile ana karakter William Cage'in kanları birbirine karışır. Uzaylı birliğini yöneten ve *Mimics*'lerin bir anlamda beyni olan Omega ise nadir görülen Alfa türünün ölümünü engellemek için zamanı yirmi dört saat önceye alır. Bu nedenle William Cage yirmi dört saatlik zaman dilimi yüzlerce kez tekrar yaşamak zorunda olur; kanı Alfa türüyle karıştığı için, Cage'in ölmesi Alfa'nın da ölmesi anlamına gelmektedir. Başka bir ifade ile Cage bu çatışma sırasında öldüğü sürece aynı gün tekrar tekrar yaşanacaktır. Omega'nın amacı Cage'i canlı ele geçirerek kanını değiştirmektir ancak üst düzey bir asker olan Emily Rita'nın tecrübeleri sayesinde, ölme yöntemini kullanarak Cage, Omega'dan kaçmayı başarır. Bu şekilde Cage kendisini bir zaman döngüsünün içerisinde bulur. Her gün aynı savaş farklı varyasyonlarla tekrar tekrar yaşanmaktadır ve her günün sonunda Cage yeniden ölmekte ve dirilmektedir. Ancak her savaş ve eğitim sonrasında Cage, Özel Kuvvetler askeri Rita'nın yardımıyla acemi bir askerden profesyonel bir askere doğru evrilir. Cage, artan bir beceriyle düşmanlarla savaşabilir duruma gelir. Uzaylılarla tekrarlanan her karşılaşma Cage ve Rita ikilisini uzaylıları yenmeye bir adım daha yaklaştırır. Filmin sonunda da Cage bütün engelleri aşarak Omega'yı öldürür ve uzaylıların ilerleyişi durdurulmuş olur.

Yarının Sınırında Filminin Olay Örgüsü

Film, bir dizi parçalı haber yayını ile başlar ve Mimik adlı uzaylı bir ırkı taşıyan asteroidin Avrupa kıtasına nasıl çarptığını ve bu uzaylıların daha sonra ölümcül savaşlarla kıtanın büyük bölümü nasıl ele geçirdikleri izleyiciye aktarılır. Bu uzaylı ırkı savaş kazanmak üzerine evrim geçirmiştir. Beş yıldan fazla bir süredir sürekli muharebe kaybeden NATO liderliğindeki Birleşik Savunma Kuvvetleri, yeni mekanize “ceket” savaş kıyafetlerini kullanarak Fransa’nın Verdun kentinde sadece bir savaş kazanmışlardır. Birleşik Krallık Özel Kuvvetleri askeri Rita Vrataski, yüzlerce Mimik’i tek başına öldürdükten sonra ünlü olur ve Verdun Meleği olarak anılır. Rita, bu sayede bir savaş sembolü haline gelmiştir ve onun sayesinde binlerce kişi savaşa katılmaktadır. Bu nedenle bütün dünya tüm gücünü kullanarak, Mimikler’e saldırmak ve onları yok etmek için hazırlık yapmaktadır. ABD ordusunda binbaşı olan William Cage ise bir reklamcı gibi orduya güveni sağlamak için haberlerde savaşla ilgili bilgiler veren ama savaş sahasına hiç gitmeyen birisidir.

Cage, Fransa’nın işgalinin başlamasından önceki sabah Londra’ya yaptığı bir helikopter gezisinde uykudan uyanır. Batılı müttefiklerin Komutanı General Brigham ile görüşmek için merkez binaya çağırılır. Cage, General’in, kamuoyundaki imajını güçlendirmesine veya savaş sonrası bir siyasi kariyere hazırlanmasında kendisinden yardım istediği düşünür ve onunla görüşür. Ancak General, Cage’e Fransa’ya çıkan ilk müttefik birliklerine eşlik etmesini ve medya için saha içerisinden ve doğrudan haberler yapmasını emreder. Reklamcılık alanında uzmanlaşmış ve savaş konusunda hiçbir deneyimi olmayan Cage, savaş alanına gitmemek için her yolu dener ve son olarak generale şantaj yapmaya çalışır. Sinirlenen general, Cage’in tutuklanmasını emreder. Cage kaçmaya çalışır, ancak gardiyanlar onu şok ederek bilinçsiz hale getirir.

Filmin ana karakteri Cage, büyük bir askeri üstte uyanır. Bir grup askerle tanışır ve onlar tarafından dışlanır. Ardından savaş alanına götürülen Cage, şans eseri Mimik türünün önemli unsurlarından biri olan Alfa’yı öldürür ve Alfa öldürüldüğü sırada Cage ile kanları karışır. Mimiklerin beyni olan Omega bu durumu engellemek için, Cage’i canlı ele geçirmek ister, çünkü ancak bu yolla ona bulaşan kanı değiştirebilecektir. Bu nedenle de Omega, aynı günü geri alarak olayların farklı şekilde tekrar yaşanmasını sağlar. Ertesi gün aynı noktada uyanan Cage tekrar olan her şeyi garipser ancak yine olan olayları çok fazla değiştiremez ve ölür. Böylelikle Cage her öldüğünde döngü, olaylar farklılaşarak tekrar edilir. Ancak döngüler tekrarlandıkça Cage olan olayların sırasını ezberler ve döngü içerisinde deneyim kazanmaya başlar. Bir döngü sırasında Rita onun döngü yaşadığını fark eder ve uyanınca kendisini bulmasını söyler. Cage’in Rita’ya kendisinin döngü içerisine sıkıştığını anlatabilmesi dahi birkaç döngü gerektirir.

Ancak bir süre sonra Rita, Cage'e inanır ve döngüyle ilgili bilgileri onunla paylaşır.

Rita, Carter'a uzaylıların zamanı geri alma yeteneğine sahip olduğunu, bu nedenle bir Alfa Mimik'ini (Taklitçi) her öldürüldüğünde, zamanı geriye doğru çevirerek işgal güçlerinin bir sonraki eylemlerini tam olarak tahmin etmelerini sağladığını söyler. Rita, tıpkı Cage'in deneyimlediği gibi, büyük mavi bir 'Alfa' Mimik'in kanı üzerine döküldüğünde döngüye girdiğini söyler. Verdun şehrinde bir zaman döngüsünde sıkışıp kalmıştır ve son döngüsü haline gelen bu süreçte tek başına yüzlerce Mimik'i öldürerek halk kahramanı haline gelmiştir. Daha sonra ise yaralandığı için insan kanı aldığını, bununla Alfa kanının etkilerini bozduğunu açıklar. Rita, Cage'e başarılı olmalarına yardımcı olacak bazı bilgiler kendisine gösterilene kadar döngüyü tekrar etmesi gerektiğini, ona her zaman savaş alanında veya eğitimde öldüğünden emin olmasını, yoksa baştan başlamak için onu öldürmesi gerektiğini söyler.

Bir bilim insanı olan Carter karakteri, Alfa Mimik bir uzaylıya saplanması halinde Omega'yı bulabilecek bir alet bulmuştur ve bu fikirleri nedeniyle rütbesi düşürülmüş ve mekanik bir onarım birimine gönderilmiştir. Filmin sonunda bu aletin de yardımıyla Omega bulunacaktır ancak Rita Cage'in eğitilmesi gerektiğini düşünür. Çok sayıda döngü aracılığıyla Cage eğitilir. Ardından da Cage ve Rita döngüsel olarak yaşanan savaşta bilgilerini ve savaş becerilerini geliştirirler, ancak ne kadar çabalarlarsa çabalarınlar Omega'ya yaklaşamazlar. Her bir döngüde bir seviye daha ilerlerler. Bu sırada Cage, Rita'ya ilgi duymaya başlar. Cage sürekli aynı döngüyü tekrarladıkları ve başarısız oldukları için bir süreliğine hedefi tamamlamaktan vazgeçer. Rita ile duygusal zaman yaşamaya çalışır ancak Rita buna izin vermez. Cage daha sonra savaşa döner, Omega'nın Almanya'daki bir barajın altında olduğuna dair bulguları vardır ancak oraya gittiğinde bunun yanlış bir bilgi serisi olduğunu anlar. Bu sırada Cage döngüden çıkmak için kendisini öldüremez, bir hastaneye kaldırılır, ona kan verildiği için Alfa Mimik özelliklerini kaybeder.

Cage Alfa Mimik özelliklerini kaybettikten sonra Rita ve Carter ile birlikte bulmacayı çözerler. Mimik'lerin Verdun da yenilmesi, bütün insanların bir araya gelmesi için Omega tarafından kurulmuş bir tuzaktır. Omega tüm insan ordularını pusuya düşürüp, insanlığı ortadan yok etmek istediği için bu şekilde bir strateji geliştirmiştir. Ordu, Carter'ın yaptığı cihaza el koyduğu için birçok döngü aracılığıyla cihazı alırlar. Ardından bir grup askerle birlikte Paris Louvre müzesinin altında bulunan Omega'yı öldürmek için yola çıkarlar. Yolda, Rita dahil bütün askerler Mimikler tarafından öldürülür ancak Cage, Omega'nın bulunduğu yere girerek onu öldürmeyi başarır. Omega öldürüldüğü için filmin son sahnesinde de Cage ve herkesin yaşadığı bir dünyaya dönülmüş olur. Uzaylı

istilası durdurulmuştur. Bütün bu olaylar yaşanırken tıpkı FRP oyunlarında olduğu gibi binlerce Mimik ve insan ölür.

Görsel 1. Yarının Sınırında filmi, savaş alanı. Ana karakter Cage'in Mimik öldürmesi.

Görsel 2. Duke Nukem FRP oyunu.

Görsel 3. SWAT, FRP oyunu.

***Yarının Sınırında* ve Bilgisayar Oyunu Mantiğı**

Yarının Sınırında filminin konusu ve olay örgüsünü analiz edilecek olursa, filmle bilgisayar oyunları kuralları arasında şaşırtıcı bir yakınlık olduğu görülmektedir. Filmin ana karakteri Cage, adeta bilgisayar oyunlarındaki oyuncuların yönlendirdiği ana karakterin izdüşümü gibidir. *Yarının Sınırında* filminde oyunların en temel özelliklerinden olan “oyun (film) içi eğitim seviyesi” doğrudan yer almaktadır. Ana karakter Cage, yabancı olduğu dünyayı, eğitimler aracılığıyla tanır hatta bu alanda artık en iyi uzman kendisi olur. Filmin ana karakteri, bilgisayar oyunlarını oynayan kişileri mantık sistemi içerisinde tasarlanmıştır. Bilgisayar oyunlarının ikinci kuralı olan “kritik eylemlerin sürekli tekrarı ve bu sayede puan toplama temel yapıdır.” *Yarının Sınırında* filminde Cage karakteri bilgisayar oyunlarındaki bu mantığı da doğrudan kullanmaktadır. Film, ana karakter Cage ve Rita’nın, Omega’yı öldürmek için benzer eylem bloklarının sürekli tekrarlanmasından oluşmaktadır. Oyunlardaki üçüncü kural ise “macera seviyelerinin değişmesi ve seviye atlama” yine filmin çekirdeğinde yer alan unsurların başında gelmektedir. Ana karakter ve yardımcısı her tekrarda, dünyayı işgal eden uzaylıların beyni olan Omega’ya seviye seviye yaklaşırlar.

Bilgisayar oyunlarındaki dördüncü kural “uzay-zaman” sapmalarının oluşması, *Yarının Sınırında* filminin uzay-zaman düzlemini meydana getirmektedir. Zira film, ana karakter Cage’in sürekli uzay ve zamanda sapma oluşturmasıyla şekillendirilmiştir. Cage, zamanda sürekli bir gün geriye giderek aynı günü yaşar, dolayısıyla uzayda da konum değiştirmiş olur. Beşinci kural olan “büyülü dönüşümler ve kılık değiştirmelerin gerçekleşmesi” yine dördüncü kurala bağlı olarak filmde yer almaktadır. Hem Cage hem Rita bir yandan öykü içerisinde değişime uğrarlar diğer taraftan da sürekli aynı günü yaşarlar. Karakterlerdeki değişim, film evrenindeki diğer karakterler tarafından kavranmadığı için, bir anlamıyla büyü bir değişim yaşamış olurlar. Film, genel olarak çok hızlıdır ve film boyunca uzaylı ve insan olmak üzere binlerce ölüm gerçekleşir. Genel olarak savaş ortamında ve ateşler içinde geçen bir atmosfere sahip olan *Yarının Sınırında* bu atmosfere bağlı olarak hızlı bir macera filmidir. Bu yapı FRP oyunlarındaki temel yapıdır.

Oyunların, oyunu oynayanlarla girdiği etkileşime *Yarının Sınırında* filmi izleyicisinin zihnini zorlayarak oluşturmaya çalışır. Zira filmin özellikle ilk bölümünde tam olarak nasıl bir dünyanın içerisinde olduğunu bilemeyen izleyiciler, ana karakterle birlikte ve onunla aynı hızda içinde bulundukları dünyayı tanımaya başlarlar. Bu durum da ana karakter üzerinden izleyicilerin filmle etkileşime girmesini sağlar. Film kendisini yansılayan bir film olur. Bilgisayar oyun kurallarındaki onuncu kural olan “oyunu istediğin zaman kapatabilme, kaydedebilme ve sonra kaldığın yerden oynayabilme özelliği”

filmin ana karakteri Cage üzerinden yapılandırılmıştır. Cage, istediği zaman kendisini öldürerek döngüyü sonlandırır, istediği zaman savaş alanından uzaklaşır ve istediği zaman savaşa devam eder. Bu denli bilgisayar oyununa özgü bir sistem, bir filme ancak bu kadar adapte edilebilir. Ölme ve aynı seviye içerisinde tekrar oynayabilme oyunların kritik özelliklerinden birisidir. *Yarının Sınırında* filminde bu yapı defalarca tekrarlanır. Ana karakter Cage, savaşta ne olduğunu ve uzaylıların nasıl hareket ettiğini her döngüde bir ileri aşamaya geçecek şekilde hafızasına yerleştirir ve bir anlamda kayıt ettiği yerden savaşa devam eder.

Bilgisayar oyunlarındaki on ikinci kural “oyunların dengeli kalması için oyuncular uzmanlaştıkça oyunun zorluğunun artmasıdır”. *Yarının Kıyısında* filminde de Cage ve Rita Omega’yı yakalamaya yaklaştıkça, mücadele etmeleri gereken zorluk sayısı artar. İlk önce sadece uzaylılara karşı mücadele veren ikili film ilerledikçe hem içerisinde bulundukları orduya hem de Mimik’lere karşı mücadele etmek zorunda kalırlar. Ancak iki ana karakter uzun bir süredir döngüler yaşadıkları için, hep bilgilerini ve becerilerini ilerleterek yeni döngüye girerler. Bu durum da sözü edilen bilgisayar kuralıyla ve on üçüncü bilgisayar oyunları kuralıyla örtüşmektedir. On üçüncü kuralda olduğu gibi filmdeki ana karakterler de döngüler ilerledikçe savaş ve bilgi anlamında uzmanlaşırlar, düşmanı yenmek için stratejiler geliştirirler ve taktikler oluştururlar. Tüm bu kuralların olmasındaki temel yapı oyunların bir hedefi olmasıdır. Oyunların on beşinci kuralı, hedef doğrultusunda canavarları, teröristleri yok etmektir. Bu hedefe kademe kademe ulaşılır ve son olarak en önemli düşman yok edilir. *Yarının Sınırında* filminin temel anlatı yapısı tam olarak bu şekildedir. Binlerce Mimik öldürüldükten sonra birçok zorluğun üzerinden gelen ana karakter nihai düşman olan ve Mimik’lerin beyni olan Omega’yı öldürür.

Bilgisayar oyunlarının neredeyse tamamı bir şeyleri özellikle de dünyayı düşmanlardan kurtarmakla ilgilidir. Çalışmanın kuramsal bölümünde kurtarılabilecek olan şeyin “kötü güçler veya dünya dışı yaratıklar, bir sevgili, bir dost, bir başbakan veya bir bilim insanı” olabileceği belirtilmiştir. *Yarının Sınırında* filminde bu kuralda söylenenlerin neredeyse tamamı yer almaktadır. Cage, Rita’ya âşık olduğu için bir süre sonra âşık olduğu kadını kurtarmaya çalışmaktadır. Çalışma içerisinde de sıklıkla bahsedildiği gibi, dünyanın uzaylılardan kurtarılması, asker arkadaşlarını kurtarmak, dünyadaki kurumları, arkadaşı olan bilim insanını kurtarmak Cage için kritik bir motivasyon oluşturur. Bu yapı sinemadaki ana akım sinema kodlarıyla ve klasik anlatı sinemasının özellikleriyle de uyumaktadır. Bilgisayar oyunlarının son kuralı sanal olmalarıdır. Oyuncular güvenli bir alandan maceralı olayları deneyimlerler. Bu

yapı *Yarının Sınırında* filmi ile izleyiciler arasındaki ilişki içinde aynı anlama gelmektedir.

Sonuç

İlk bilgisayar oyunu MIT tarafından geliştirilen 1961 tarihli Spacewar oyunudur ve bu tarihten itibaren bilgisayar oyunları sürekli gelişim göstermektedir. Ancak bilgisayar işlemci kapasitelerinin belirli bir eşiği geçmesi ve kişisel bilgisayar kullanıcılarının artması sonucunda, grafik tabanlı oyunlar yükselişe geçmeye başlamıştır. Özellikle 1990'lı yılların başından itibaren bir bilgisayar oyunu kültürünün popülerleşmeye başladığı söylenebilir.³ Günümüzde ise bilgisayar oyunları eğlence dünyasının bir unsuru olmanın ötesine geçmiş ve yaşamın önemli medya araçlarından biri haline dönüşmüştür.

Bilgisayar oyunlarının önemli bir medya aracı haline dönüşmesinde, oyunların sinematik hikayeler üzerinden ilerliyor olması kuşkusuz önemli bir faktördür. Zira homo-sapiens tarihi boyunca anlatı kavramı üzerinden yaşamı şekillendirmiştir ve bilgisayar oyunları da bundan muaf değildir (Harari, 2015: 36). Özellikle anlatı mantığı açısından bilgisayar oyunlarına en önemli referans noktasını oluşturan yapı klasik sinema anlatısı, zaman içerisinde bilgisayar oyunlarındaki oyun mantığından da ilham almaya başlamıştır. Bu sayede de iki farklı medya arasında metinlerarası ve çok katmanlı bir ilişkilene biçimi ortaya çıkmıştır.

Bu çalışmada bilgisayar oyunlarındaki, oyunu oluşturan kurallarla, sinema arasında ilişkilenemenin boyutları incelenmiştir. Örnek film olarak seçilen *Yarının Sınırında* filmi, bilgisayar oyunları mantığı üzerinden analiz edilmiştir. Ortaya çıkan bulgular incelendiğinde, bilgisayar oyunlarının kuralları ve mantığının özelde *Yarının Kıyısında* filmiyle genelde ise ana akım sinemanın **çatallanan yol anlatısı** olarak isimlendirilen bir kolu ile büyük oranda örtüşen yapılarla inşa edildiği görülmüştür. Bilgisayar oyunlarını belirleyen bütün kurallarla, *Yarının Kıyısında* filminin anlatı yapısını oluşturan unsurlar tamimiyle örtüşmektedir. Bilgisayar oyunlarının 1990'lı yıllarda popülerleştiğini ve çatallan yol hikayelerinin de 2000'li yıllarda ana akım sinema içerisinde yükselişe geçtiğini söylemek yanlış olmayacaktır. *Yarının Sınırında* filmi ise 2014 yılına ait bir filmidir. Bu anlamda sinema anlatısının bilgisayar oyunlarındaki kuralları ve mantığı bir anlatı yapısı olarak kurguladığı çalışma içerisinde yapılan analizler sonucunda bulgulanmıştır. Özellikle FRP, TFRP ve gizli objeler oyunlarının birleşimi olarak, sinemada bulmacalarla örülü, çatallanan yol hikayeleri sıklıkla üretilen bir film formudur. Özellikle ana akım sinema, izleyici talepleri

doğrultusunda yapılan bir sinema olduğu için, bilgisayar oyunları ve günümüz izleme ve algılama alışkanlıkları arasında güçlü bir bağ olduğu söylenebilir.

Kaynakça

1. Adams, E. ve Andrew R. (2007). *Fundamentals of Game Design*. New Jersey: Pearson.
2. Akyıldız, Y. (2021). *Sinemada Karmaşık Öykü Anlatıcılığı: Christopher Nolan Sineması*. İstanbul: Doruk Yayınları.
3. Buckland, W. (2014). *Hollywood Puzzle Films*. New York: Routledge, Taylor&Francis Group.
4. Buckland, W. (2021). *Short Cuts*. New York: Columbia University Press.
5. De Certeau, M. (1984). *The Practices of Everyday Life* (Çeviri. S. Rendall). Berkeley: University of California Press.
6. Harari. Y. N. (2015). *Hayvanlardan Tanrılara: İnsan Türünün Kısa Tarihi*. (Çev. E. Genç). İstanbul. Kolektif Kitap.
7. Manovich, Lev. (2001). *The Language of New Media*. Cambridge, MA: MIT Press.
8. Poulaki. M. (2011). *Before or beyond Narrative? Towards a Complex Systems Theory of Contemporary Films*. Yayınlanmış doktora tezi. Amsterdam: Rozenberg Publisher.
9. Wilden, Anthony. 1980. *System and Structure: Essays in Communication and Exchange*. London: Tavistock.

İnternet Kaynakları

1. Parlett, D. (2022). “Rules OK, or Hoyle on Troubled Waters.” www.davpar.com/gamester/rulesOK.html.
2. https://en.wikipedia.org/wiki/First-person_shooter
3. https://en.wikipedia.org/wiki/Grand_Theft_Auto

KÜRESELLEŞME DÖNEMİNDE DİPLOMASİ VE DEĞİŞİM

Şaban ÖZTÜRK

*Dr. Öğr. Üyesi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi,
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümü.
Orcid: 0000-0002-2095-195X, sabanozturk@yyu.edu.tr.*

Giriş

Küreselleşme sürecinin, ülkelerin karşılıklı bağımlılıklarını artırdığı, özellikle ekonomi alanında bütünleşmenin ülkelerarası ilişkilerin boyutunu değiştirdiği bilinmektedir. Bu süreçte ülkelerin, güvenlik ve istikrarın yanı sıra ekonomik refahı sağlamak üzere uluslararası ilişkilere daha fazla önem vermesi gerekmiştir. Ayrıca güncel sorunlar olarak kabul edilen terörizm, ekoloji, göç ve salgın hastalıkların devletlerarası ilişkilerde bağımlılığı artırdığı söylenebilir. Bu nedenle ülkelerin diplomasi aracılığıyla birçok sorunu ortak bir şekilde ele alması ve çözüme kavuşturması gerekmiştir. Böylece günümüz diplomasisi belirtilen sebeplerle, yeni alanlarda uğraş vermek zorunda kalmaktadır.

İç politika konusu olarak kabul edilen birçok sorunun uluslararası düzeyde ele alınmasının zorunlu hale gelmesi diplomasinin niteliğini değiştirmiştir. Sınır ötesi insani hareketlilik, uluslararası hukuk, ekonominin küreselleşmesi ve bölgesel entegrasyon gibi konular, hükümetlerin politikalarında etkili olduğu gibi diplomatların da yükümlülüklerini artırmıştır.

Uluslararası ilişkilerde giderek önemi artan ekonomik ilişkilerin, gerek gizli gerekse açık diplomatik faaliyetlerle desteklenmesi bir zorunluluk olarak kabul edilmektedir. Ülke ekonomisine katkısı üzerine daha fazla yoğunlaşıldığı bu dönemde diplomasinin, uluslararası konferanslardan, ikili ya da çoklu antlaşmalara kadar çok yönlü çaba harcadığı görülmüştür. Uluslararası ilişkilerde, ulus-devletler ile birlikte uluslararası kuruluşlar, çok uluslu şirketler ve gün geçtikçe etkisi artan sivil toplum kuruluşlarının ağırlığının artması, diplomatik yöntemlerde de değişimi zorunlu kılmıştır. Bu dönemde devletlerin dış politikasında ekonomik beklentilerin artması diplomasiye de yansımıştır.

Bu bağlamda 1980'lerden itibaren uluslararası neo-liberal ekonomik sisteme entegre olma yönünde çaba harcayan Türkiye'nin de, dış politikasındaki değişim yaşanmıştır. Dışa açık ekonomi politikalarının uygulanmaya başladığı bu dönem diplomaside de değişimi beraberinde getirmiştir. Türkiye bu dönemde, başta komşu ülkeler olmak üzere, Orta Asya, Ortadoğu ve Avrupa Birliği (AB) ile ilişkileri geliştirmeye çalışmış, ekonomi başta olmak üzere birçok konuda işbirliğine yönelmiştir. Bu sürecin yürütülmesinde ise diplomasinin katkısı yadsınamaz.

1. Diplomasinin Gelişimi

Diplomasi, Türk Dil Kurumu sözlüğünde diğer tanımlara ilaveten “*Yabancı bir ülkede ve uluslararası toplantılarda ülkesini temsil etme işi ve sanatı*”¹ olarak açıklanmıştır. Bunun yanında devletlerin diğer devletler nezdinde temsil

¹ <https://sozluk.gov.tr/>, Erişim: 01.11.2022.

edilmesi veya bir ülkenin menfaatlerinin korunması olarak da tanımlanabilen diplomasinin tarihi eski dönemlere kadar götürülmektedir. Bununla birlikte diplomasinin, diplomatik araç ve yöntemlerin dönemlere göre değişim gösterdiği söylenebilir. Uluslararası ilişkilerde diplomasi geleneksel anlamda sorunların çözümüne katkı sunmakla birlikte günümüzde yeni ilişkilerin kurulmasında önemli rol oynamaktadır.

Bilindiği üzere diplomasinin ortaya çıkışı devletlerden daha eski dönemlere kadar götürülmektedir (Acar, 2006: 419). Bu kapsamda diplomasi, devletlerin olmadığı dönemlerde de toplulukların (savaş dönemleri dâhil) birbirleriyle ilişkileri, habercilerin kabileler arasında yürütmüş olduğu faaliyetler ve onlara tanınan statü olarak başlamıştır. Tuncer, ilkel kavimlerin aralarındaki savaş durumuna son vermenin yanı sıra, öteki bazı ortak sorunlarını tartışmak ve çözebilmek amacıyla da, birbirlerine günümüzde “elçi” diye nitelendirilebilecek, özel yetkilere sahip kişilerin gönderildiğini belirtmiştir. Bu sorunlar, sınır sözleşmeleri, karşılıklı av alanlarının belirlenmesi, aile ve klan sorunlarının görüşülmesi ve kabileler arası evliliklerin düzenlenmesi gibi konulardan oluşmaktaydı (Tuncer, 2002: 14).

Devletlerin ortaya çıkması ile birlikte diplomasinin gelişmeye başladığı, kurumsallaştığı ve *eski diplomasi* tanımlamasıyla Birinci Dünya Savaşı’na kadar devam ettiği kabul edilmektedir (Tören, 2011)². Eski/tek yönlü (ad hoc) diplomasinin belli başlı özellikleri; hükümdarların yetkili olması, yetenekleri ile öne çıkan kişiler üzerinden yürütülmesi, diplomatların gittikleri ülkelerde kalıcı olmamaları, uzun vadeli hesapların yapılmaması, diplomatların genellikle belli başlı ailelerden seçilmeleri, açık ve gizli (zaman zaman karşı tarafı aldatmaya dönük) amaçların güdülmesi v.s. sayılabilir.

Modern dönemde değişen diplomasi anlayışına Batı (Avrupa) ülkelerinin damga vurduğu görülmektedir. Batılı ülkelerin coğrafi keşiflerle başlayan ve sömürgecilikle devam eden hâkimiyet alanlarını genişletme çabaları diplomasiye de yansımıştır. Değişen diplomasi ve diplomatik yöntemlerde öncelikle İtalyan, sonrasında ise Fransız etkisi kabul edilmektedir. Buna rağmen diplomasinin yirminci yüzyılın başlarına kadar çok fazla gelişmediği, hükümdar ve saray çevresi ile sınırlı kaldığı, kapalı diplomasi anlayışının egemen olduğu görülmektedir. Aynı dönemde Osmanlı diplomasisinde de değişime rastlandığı, fakat asıl değişimin on sekizinci yüzyılın sonlarına doğru gerçekleşmeye başladığı belirtilmiştir. Bu dönemden sonra tek yönlü (ad hoc) diplomasinin yerini kurumsallaşmaya bıraktığı yani diplomasinin dış politikanın önemli bir

² <https://www.tuicakademi.org/diplomasi-ve-tarih-boyunca-gecirdigi-evrim/>, Erişim: 05.12.2022.

aracı olarak sürekli hale geldiği görülür. Osmanlı Devleti'nin sürekli diplomasiye geçişinin gerekli olduğunu kabul eden ve Avrupa başkentlerinde sürekli elçilikler kurma kararı alan ilk padişah Sultan III. Selim (1789-1809) olmuştur (Tuncer, 2002: 50).

Birinci Dünya Savaşı ile birlikte değişen diplomaside, dönemin Amerika Birleşik Devletleri (ABD) başkanı Wodrow Wilson tarafından ortaya atılan ve “açık diplomasi” kavramı ile nitelenen yeni anlayışın etkisi büyük olmuştur. Kissinger (2000: 903) yirminci yüzyıl diplomasisinde en güzel hareketlerin bazılarının kökünün, Woodrow Wilson'ın idealizminde yattığını belirtmiştir. Bu dönemden itibaren diplomatik görüşmelerin, ikili ya da çok taraflı anlaşmaların büyük ölçüde kamuoyuna açık olduğu belirtilmiştir. Ayrıca bu dönemden itibaren gerek konferanslar aracılığıyla gerekse ülkelerarası görüşme veya anlaşmalarda sadece diplomatların değil aynı zamanda en yetkili kişiler olarak hükümet temsilcilerinin, bakan, başbakan ya da devlet başkanlarının yürütmüş olduğu “doruk diplomasisi” bu alanda önemli gelişmeler olarak kaydedilmiştir.

2. Genel Hatlarıyla Küreselleşme Dönemi Diplomasisi

Uluslararası ilişkilerin seyrinin değişiminde, yakın dönemde meydana gelen neo-liberal anlayışın yaygınlaşması, Soğuk Savaşın sona ermesi ve küreselleşme sürecinin hızlanması gibi faktörler daha etkili olmuştur. Bu dönemde diplomasiinin de küreselleşmesi, küreselleşen diplomaside ekonominin etkinliğinin artması dikkati çekmektedir. Ulus-devletler ile birlikte uluslar arası ilişkilerde etkili olan kuruluşlar diplomasiye de yön vermiştir.

Sosyal bilimlerin birçok alanında küreselleşmeye ilişkin tartışmalar yer almaktadır. Bu alanlar içinde uluslararası ilişkiler ve siyaset biliminin küreselleşmeye dair tartışmalara daha fazla yer verdiği söylenebilir. Bunun en temel nedenlerinden birinin dünya siyasetinde yaşanan değişim ve gelişmelerdir. Heywood, dünya siyasetinin ana hatlarına ilişkin değişimleri şu başlıklar altında toplamıştır (2019: 21):

- Yeni küresel aktörlerin ortaya çıkması,
- Karşılıklı bağımlılık ve bağlanmışlığın artması,
- Ülke-içi ve uluslararası ayırımının zayıflaması,
- Küresel yönetişimin yükselmesi.

Benzer şekilde Hay (2021: 381-382), küreselleşmenin yaygın olarak sınır-ötesi akışlarla ilişkilendirildiğini kaydetmiştir. Bu akışlar içinde tipik olarak malların, yatırımların ve bilgi akışlarının yanında tatilciler, göçmen işçiler, mülteciler, çevreyi kirleten maddeler, bulaşıcı etkenler, finansal bulaşmalar da bulunmaktadır.

Bu durum dikkate alındığında diplomasinin, küreselleşme döneminde, devlet dışında farklı aktörlerin (uluslararası kuruluşlar, sivil toplum örgütleri, parlamentolar v.s.) devreye girmesiyle, nispeten daha güç yürütüldüğü kabul edilebilir. Bu dönemde klasik diplomatik yöntemlerden ziyade uluslararası kuruluşlar ve şirketler ile yapılan görüşmeler ile büyükelçiler ve konsoloslarla beraber çok yönlü yetiştirilmiş yeni diplomatların belirleyici olduğu görülmüştür.

Ayrıca klasik diplomatik faaliyetlere ek olarak ikili ya da çok taraflı görüşmeler, ülkelerin dış işleri bakanları veya devlet/hükümet başkanları tarafından büyükelçilerin aracılığı olmadan yürütülebilmektedir. “Zirve diplomasisi” olarak da tanımlanan bu yeni tarz diplomasi, siyasi ve ekonomik temelli birçok sorunun çözümünde önemli rol oynamıştır. Soğuk Savaş sonrasında, ikili ve perde arkası yürütülen diplomatik faaliyetlerin yerini, çok taraflı ve liderler diplomasisi almıştır. Böylece uluslararası (çevre, teör, enerji ve güvenlik gibi) sorunların birlikte ele alınması mümkün olabilmıştır.

Küreselleşme döneminde internet ve bilgisayar kullanımının yaygınlaşması, diplomatik faaliyetlerin hızlanmasına yardımcı olmuş, bilgiyi elde etme yöntemlerini kolaylaştırmıştır. Ancak bu defa da iletişim ağları üzerinden gizli bilgilere ulaşmak için yeni teknikleri öğrenme ve bunlara karşı önlem alma zorunlu hale gelmiştir. Yeni iletişim kanalları olarak bilişim ağları ülkelerarasında yeni çekişme alanı olmuştur. Çatal (2015: 46) tarafından da aktarıldığı üzere; küreselleşme çağında teknolojik gelişmeler hem diplomasi temsilciliklerinin eski dönemlere oranla çok daha etkin çalışabilmelerini mümkün kılmış, hem de klasik bilgi sağlama yollarına yeni seçenekler yaratarak onların nispi önemlerinin azalmasına neden olmuştur. Böylece eski diplomasinin uygulandığı dönemde, diplomatların edindikleri istihbaratlar önemli iken; küreselleşmenin getirdiği yeni teknoloji sayesinde dünyada meydana gelen olaylar internet aracılığıyla hızlı bir şekilde öğrenilmektedir. Ayrıca diplomatlar için son derece gerekli görülen, bulundukları ülkelerde meydana gelen olayları öğrenme, bilgilere ulaşma ve yorumlama işi, internet üzerinden yayımlanan günlük gazeteler ve haber siteleri sayesinde daha kolay hale gelmiştir.

Buna ilaveten yeni teknolojilerin kullanılması ile “*Kamu Diplomasî*”si önem kazanmıştır. Kamu diplomasisi Bostancı (2013: 7) tarafından temelde ülkelerin “yumuşak güçlerini” kullanmaları olarak açıklanmıştır. Buna göre medya, kültür, sanat, bilim, spor, eğitim gibi konular yumuşak gücün araçlarıdır. Bostancı konu ile ilgili olarak devamla şunları kaydetmiştir: “*Gelişen iletişim teknolojilerine paralel olarak kamu diplomasisi araçları arasında özellikle medya öne çıkmaktadır. Çünkü ancak televizyon, radyo, internet, gazete/dergi yayıncılığı ile yüz milyonlarca insana ulaşmak, onları bilgilendirmek, yönlendirmek, etkilemek mümkün olabilmektedir. Aynı zamanda medya yayınları ile toplumlar arasında*

ortak amaç birliği oluşturmak da mümkündür. Medya aracılığıyla toplumların birbirini daha yakından tanımalarının, etkileşim içinde bulunmalarının aynı zamanda ekonomik, siyasi, sosyal alanlarda işbirliği yapmalarının da n açılmaktadır.”

3. Değişen Diplomaside Ekonominin Etkisi

Tuncer (2009: 138), yirminci yüzyıldan itibaren, devletlerin birbirleriyle ilişkilerinde ekonomik sorunların siyasi sorunlar kadar önem kazandığını bu nedenle günümüz diplomatlarından siyasi sorunlar kadar, ekonomik sorunlar hakkında da bilgi sahibi olmasının beklendiğine belirtmiştir. Tuncer, ülkelerin büyükelçilikleri bünyesinde mutlaka ticaret ataşeliği veya ticaret müşavirliği bulunmasının, diplomasinin artan ekonomi yönüne işaret ettiğini vurgulamıştır.

Gökmen (2011: 154) de diplomasinin, Birinci Dünya Savaşı’ndan hemen sonra başlayan ve İkinci Dünya Savaşı sonrasında yoğunlaşarak devam eden uluslararası ekonomik ilişkilerdeki rolüne dikkat çekmiştir. Uluslararası barışın korunması ve sağlamlaştırılmasının da diplomasinin başarısı olduğunu belirten Gökmen, İkinci Dünya Savaşı sonrasında kurulan Avrupa Ekonomik Topluluğu/Avrupa Topluluğu (AT), Ekonomik Kalkınma ve işbirliği rgt (OECD), Avrupa Serbest Ticaret Birliği (EFTA), Dünya Bankası, Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması (GATT) gibi kuruluşların, ekonomik formasyonlu, ileriye gören diplomatların, sabır ve itinalı çalışmaları sonucu oluştuğunu dile getirmiştir.

Buna ilaveten neo-liberal anlayışın yaygınlaşması ve ulus-devletler üzerinde çok uluslu şirketler veya uluslararası kuruluşların baskısının artması diplomasiye yansımaktadır. Yeni dönemde diplomatların uğraş alanları içerisinde ekonominin ön planda yer alması bu aktörlerle ilişkilendirilebilir. Uluslararası ilişkilerde ekonomi, siyasete de yn vermekte, ekonomik kaynaklara sahip ülkelere önemli avantajlar sağlamaktadır. Devletlerin yapmış oldukları anlaşmalarda da ekonomik kaygılar belirleyici olmaktadır. Dolayısıyla lke çıkarlarının maksimum düzeyde savunulmasında, yapılacak anlaşmalarda taraf ülkelerin siyasi ve sosyal durumlarından daha fazla ekonomik gücüne dikkat çekilmektedir. Bu durum bir yönüyle ülkelerin zengin-fakir, gelişmiş - gelişmemiş olarak kategorize edilmesinin yanı sıra dünya barışına da tehdit olarak kabul edilmektedir.

Sonuç

Geçmişten günümüze uluslararası ilişkilerin gelişimine bağlı olarak diplomasinin anlayış ve yöntem bakımından değişime uğradığı görülmektedir. Yeni dönem diplomasisi aynı zamanda parlamenter diplomasi olarak

adlandırılmakta ve devletlerin sürekli temsilciliği vasfını taşımaktadır. Neo-liberal küreselleşme sürecinde ekonomik kaygıların uluslararası ilişkilere yön vermesiyle diplomatik çabaların bu yönde dönüşümü dikkat çekmiştir. Ülkelerarası görüşmeler, ikili ya da çoklu anlaşmaların yapılmasında ekonomik çıkarların gözetilmesi diplomatlar için kritik önem taşımaktadır. Ayrıca uluslararası örgütler nezdinde atanan temsilcilerin, insanlığın ortak sorunları olarak kabul edilen çevre sorunları, güvenlik, silahsızlanma, açlık, salgın hastalıklar v.b. konularda çaba harcamaları diplomasinin yeni boyutları olarak kabul edilmektedir. Bununla birlikte ülkelerin diplomasi alanındaki başarılarının dış politikalarına bağlı olduğu bilinmektedir. Dolayısıyla günümüzde diplomatik faaliyetlerin iyi bir şekilde yürütülebilmesi için, diplomaside değişen araç ve yöntemler kadar, dış politikaya etki eden ülke içi istikrar ve güçlü bir ekonominin de göz önünde bulundurulması gerekmektedir.

Kaynakça

1. Acar, D.Ş. (2006), Küreselleşen Dünyada Diplomasi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi, <http://sbmyod.selcuk.edu.tr/sumbtd/article/view/155>, Erişim: 04.12.2022.
2. Bostancı, N. (2013), Yeni Medya ve Kamu Diplomasisi Aktörü BYEGM, İletişim ve Diplomasi Dergisi (Ed.) N. Bostancı içinde, 1(1), ss. 5-30. <https://www.iletisim.gov.tr/images/uploads/dosyalar/ID1.pdf>, Erişim: 11.10.2021.
3. Çatal, B. (2015), Diplomaside Değişim ve Dönüşüm: Siber Diplomasi, Medeniyet Araştırmaları Dergisi, C. 2, Sayı: 3, ss.43-54. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/506645>.
4. Gökmen, O. (2011). Diplomasi ve Ekonomi, İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, <https://www.acarindex.com/i-istanbul-universitesi-siyasal-bilgiler-fakultesi-dergisi/diplomasi-ve-ekonomi-43989>, Erişim: 15.11.2022.
5. Hay, C. (2021), Uluslar arası İlişkiler Teorisi ve Küreselleşme, Uluslar arası İlişkiler Teorileri içinde, Ed. T. Dunne, M. Kurki ve s. Smith, Çev. M. Ceylan, Felix Kitap, Ankara.
6. Heywood, A. (2019), Küresel Siyaset, Çev. N. Uslu ve H. Özdemir, Felix Kitap, Ankara.
7. Kissinger, H. (2000), Diplomasi, Çev. İ.H. Kurt, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
8. Tören, D. (2011), <https://www.tuicakademi.org/diplomasi-ve-tarih-boyunca-gecirdigi-evrim/>, Erişim: 05.12.2022.
9. Tuncer, H. (2002), Eski ve Yeni Diplomasi, Ümit Yayıncılık, Ankara.
10. Tuncer, H. (2009), Diplomasinin Evrimi Gizli Diplomasiden Küresel Diplomasıye., Kaynak Yayınları, İstanbul.
11. Türk Dil Kurumu Sözlüğü, Diplomasi md. <https://sozluk.gov.tr/>, Erişim: 01.11.2022.

**KENTSEL GÜVENLİĞİN SAĞLANMASINDA
YEREL YÖNETİMLER İÇİN
“DAHA GÜVENLİ KENTLER PROGRAMI”***

Mehmet Murat PAYAM

Doç. Dr., Adıyaman Üniversitesi, SBMYO,

Mülkiyet Koruma ve Güvenlik Bölümü, mpayam@adiyaman.edu.tr.

**Bu çalışma, 7-9 Eylül 2018’de “III. KENTFOR: Yerel Kalkınma ve Siyasal Toplumsal Dönüşüm Bağlamında Kent ve Çevre Yönetimi Forumu”nda özet olarak sunulmuştur.*

GİRİŞ

Günümüz küresel krizlerinin merkezinde yer alan kentler, aynı zamanda sürdürülebilir bir gelecek için de çözümlerin kaynağıdır. Bu bağlamda Habitat I, dünya genelinde kentsel ve konut sorununa odaklanmıştı. Habitat II, sürdürülebilir kentsel gelişme için gelecekteki politikalar üzerinde müzakerelerin yapıldığı bir platform oldu. Habitat III ise, sürdürülebilir kentleşme ve kentsel geleceğimiz hakkında kentlerin hâlihazırdaki durumunu değerlendirmek ve çözümler geliştirmek fırsatları sunmaya çalıştı. Kentsel sorunlara çözüm üretmek açısından son zamanlarda demokratik değerlerin gelişmesi ve kentleşmeyle birlikte ise yerel yönetimlerin kamu hizmetlerindeki rolü daha da önem kazanmıştır. Kentlerde sunulan hizmetlerin başında hiç kuşkusuz “güvenlik yani vatandaşlara olabildiğince suçtan arındırılmış emniyetli ve güvenli bir ortam sunma gelir”. Bu açıdan “her kent sakini, mümkün olduğunca suç, kabahat ve saldırılardan arındırılmış emin ve güvenli bir kentte yaşama hakkına sahip” (Council of Europe, 1992) olmalıdır. Diğer bir anlatımla, “yaşama hakkı ile temel hak ve özgürlüklere sahip olmak ancak emniyetli ve güvenli bir kentte mümkündür. Bu kentin de ilk koşulu, her insanın günlük hayatında kendisini emniyet ve güvende hissedebilmesi ve toplumsal güvenliğin sağlanmasıdır” (Payam, 2018a: 1271).

Kentlerde iyi yönetim, emniyet ve güvenlik hizmetlerinin ademi merkezietini yani yerelleşmesini gerektirir. Burada yerelleşmeden kasıt, yerel yönetimlerin kendi ayrı kolluk birimlerini kurmaları değil, genel kolluk olan polis, jandarma ve sahil güvenliğin dışında diğer yerel güvenlik birimlerinin örneğin özel güvenliğin veya zabitanın kolluğa yardımcı ve onu tamamlayıcı olarak daha etkin ve verimli bir şekilde kullanılmasıdır. “Her ne kadar merkezi yönetimler, kentlerde suç önleme politikalarını oluşturmak, sürdürmek, geliştirmek ve vatandaşlar için emniyetli ve güvenli ortamlar sağlamak için ana sorumluluğa sahip olsa da, kentlerde suç önlemeyi teşvik etmek ve sürdürmek için yerel yönetimlerin yapabilecekleri eylemler daha önemlidir” (Payam, 2018b: 616; Payam, 2019). Kentlerde güvenliğin sağlanmasında anlayış değişikliğine gidilmiş ve önalcı güvenlik veya proaktif yaklaşım, kentlerde güvenliğin sağlanması ve suçun önlenmesi hususunda yerel yönetimlere önemli görevler üstlenmesine yönelik sorumluluklar yüklemiştir (Güçer, 2012). Yani, güvenlik sorunları dâhil kentlerdeki her türlü problemin çözümünde yerel yönetimler kilit bir konuma sahiptir (Oktay, 2017). Dolayısıyla “merkezi yönetimin, yerel yönetimlere daha fazla yetki aktarmasını bir an önce yapması lazımdır. Bu noktada merkezi yönetim sadece organizatör rolünü üstlenmelidir” (Es ve Ateş, 2004). Bu kapsamda, “suçun yerel düzeyde gerçekleşmesi gerçeğinden hareketle etkili suç önleme politikaları, merkezi yönetimlerin desteğiyle birlikte başarı

olasılığını artıracak şekilde yerel düzeyde uygulamaya konulmalıdır” (Payam, 2018b: 617). Birleşmiş Milletlerin (BM) Suç Önleme Rehberi de, kentlerde suç ve güvensizliğin temel nedenlerini ortadan kaldırmada ve çözüm üretmede yerel yönetimlerin anahtar bir rol oynadığını vurgular (UN, 1995; UN, 2002).

Bu bağlamda, yerel yönetimlerin suç önleme konusunda etkinliklerini artırmak amacıyla birçok program geliştirilmiştir. Bununla birlikte, “kentlerde yerel yönetimlerin suç önleme konusunda etkinliklerini artırmak amacıyla merkezi yönetim, yerel yönetim, özel sektör ve sivil toplum kuruluşlarının bilgi ve tecrübelerini birleştiren ve çok disiplinli ortaklıklar tarafından kullanılabilecek yaygın iki program” (Shabangu ve Petrella, 2007 Akt., Payam, 2018b: 617) bulunmaktadır. Bunlardan ilki, Birleşmiş Milletler (BM) – Habitat’ın “Daha Güvenli Kentler Programı” (Safer Cities Programme), ikincisi ise Bilimsel ve Endüstriyel Araştırma Merkezi (Center of Scientific and Industrial Research - CSIR) Suç Önleme Birimi tarafından geliştirilen “Yerel Suç Önleme Araçkiti” dir (Local Crime Prevention Toolkit).

Bu çalışmada esas olarak suç önleme programlarından BM-Habitat’ın “Daha Güvenli Kentler Programı”na odaklanılmış ve bu model detaylı bir şekilde incelenmiştir. Bu programın seçilme nedeni, kentlerde güvenliği sağlamak, suç ve şiddeti azaltmak veya önlemek için daha bütünsel ve katılımcı bir çözümü benimsemesi ve bu programın, dünya çapında 24 ülkede 77 kentte başarılı bir şekilde uygulanmasıdır. Ayrıca bu program, kent çapında kentsel güvenlik stratejilerini ve eylem planlarını benimseyen kentleri ve kasabaları destekleyerek, herkes için daha güvenli ve adil bir kente katkıda bulunan sosyal ve katılımcı yaklaşımları geliştirmeyi hedeflemektedir (UN-Habitat, 2011).

Daha Güvenli Kentler Programı’nı ele alan bu çalışma, nitel bir araştırma olup çalışmada betimsel araştırma yöntemleri kullanılmıştır. Birincil kaynaklara dayandırılan çalışma, suç önleme programlarından BM-Habitat’ın “Daha Güvenli Kentler Programı” ile sınırlıdır. Çalışma konusu ile ilgili yerli yabancı basılı ve görsel yayınlar, makaleler vb. akademik çalışmalardan ve resmi kurumların internet siteleri gibi açık kaynaklardan yararlanılmıştır. Tüm bu kaynaklardan toplanan veriler, içerik çözümlemesi yolu ile analiz edilmiş ve yorumlanmıştır. Nitekim “içerik analizi, elde edilen verilerin daha yakından incelenmesini ve bu verileri açıklayan kavram ve temalara ulaşılmasını gerektirir” (Yıldırım ve Şimşek, 2008:89). Çalışmada araştırma konusu ile ilgili bilgi içeriğine sahip olan yazılı materyallerin analiz edilmesine dayalı nitel araştırma yöntemlerinden doküman incelemesi yöntemi kullanılmıştır (Yıldırım ve Şimşek, 2008).

Bu bağlamda, bu çalışmada öncelikle, programın öne sürdüğü önlemenin 3 temel şartına değinilmiştir. Daha sonra programın, güvenlik

teşhisi/değerlendirmesi, ortaklıkların gelişimi, yerel güvenlik stratejisinin ve eylem planının geliştirilmesi ve uygulanması, değerlendirme ve geribildirim ve kurumsallaşma gibi aşamaları detaylı bir şekilde aşağıda açıklanmıştır. Ayrıca tüm süreç boyunca, daha güvenli kentler inşa etme bağlamında yerel yönetimlerin kilit rolü ve iyi yönetişimin önemi de bu çalışmada vurgulanmaya çalışılmıştır.

1. KENT GÜVENLİĞİ

Kentlerin gelişmiş olmasının en önemli ölçütlerinden biri güvenlidir. Kent güvenliği, “kent sakinlerinin kentlerde sabotaj ve terörist saldırılar vb. suç unsuru taşıyan ve kasıtlı olarak üretilebilecek tüm risk ve tehditlere karşı korunması ile ilgili faaliyetler şeklinde tanımlanabilir” (Payam, 2018c). “Kentlerin en önemli sorunu, geçmişinde de görüldüğü gibi, kentlerin güvenliğinin sağlanması olmuştur” (Aksoy, 2007). “Güvenli olmayan kent, kent değildir. Kente kent diyebilmek için güvenli olması gerekir” (Geray, 2007: 50). Güvenli bir kent, kentsel gelişmenin temelini oluşturmaktadır. “Bir kentin gelişmesi için o kentin güvenli olması şarttır. Güvenliğin olmadığı bir kentte ne sağlıklı bir kent hayatından ne de ekonomik yatırımlardan söz edilemez” (Karasu, 2012). Ancak güvenli bir kentte insanlar, sosyal, ekonomik ve kültürel yaşamlarını emin ve korkusuzca sürdürürler (Payam, 2018a: 1277).

Güvenli kent, insanların çarşıda, mahallede, sokakta ve evinde suça maruz kalmaktan veya suç mağduru olmaktan korkmaması ve bundan emin olması demektir (Çalı, 2012). “Kentsel yoksulluğu, gençliği ve kadınları özellikle planlama ve karar alma sürecinin her aşamasında kullanmak ve bunları hesaba katmak, daha güvenli bir kent inşa etmenin anahtarıdır” (UN-Habitat, 2015). “Kentsel güvenlik, risk faktörlerini ve hepsinden önemlisi, kentlerde güvensizliğin korunma faktörlerini ele almak, daha sürdürülebilir, kapsayıcı, uyumlu ve adil kentlerin koşullarını oluşturmak için kent çapında ve katılımcı bir süreci benimser” (Habitat III, 2016: 2).

2. YEREL YÖNETİMLER VE KENT GÜVENLİĞİ

“BM’nin 1995 ve 2002 yönergeleri, Habitat II (1996) ve Habitat III (2016) uluslararası konferansları, kentsel suç ve sorunlarla mücadelede ve kent güvenliğinin sağlanmasında yerel yönetimlerin ve yerel yaklaşımların önemini vurgulamış ve kent güvenliğini, kentsel planlama ve iyi yönetişimin merkezi bir unsuru olarak tanımlamıştır. Yerel yönetimler ayrıca, kent güvenliği ilgili bilgi ve eğitimin sağlanmasında ve karmaşık sorunlara etkili sonuçların elde edilmesi için ortak çalışmaların yapılmasında ve işbirliğinde önemli bir rol oynar” (Melbourne Council, 2014 Akt., Payam, 2018a: 1279). Strazburg (1987), Montreal (1989) ve Paris (1991)’de düzenlenen başlıca stratejik uluslararası

konferanslar, yerel yönetimlerin kentsel suç ele almada ve hükümet ve sivil toplumun her seviyesinde ortak çaba gösterme ihtiyacında oynadıkları kilit rolün altını çizmiştir (AFUS, 2016). Barselona (1987), Montreal (1989), Paris (1991), Vancouver (1996), Johannesburg (1998), Napoli (2000) ve Durban (2003)'da düzenlenen kent içi şiddet ve güvenlik konulu uluslararası konferanslar, yerel suç önleme ortaklıklarının liderleri olarak yerel yönetimlerin rolünü yeniden teyit etmiştir (Rauch and Flodman, 2006). “Tüm dünyada olduğu gibi, Türkiye’de de yerel yönetimlerin (özellikle belediyelerin) Yerel Gündem 21 süreçlerinde vazgeçilmez bir rolü vardır” (Emrealp, 2005: 40).

Yerel yönetimlerin “kentlerde suçun önlenmesi ve toplumsal emniyetin ve güvenliğin sağlanmasında bu kadar önemli bir paydaş olmasının üç temel nedeni vardır: a) hesap verebilirlik, b) çok sektörlü stratejileri geliştirmek ve ilerletmek için liderlik, c) toplumla yerel ortaklıkların oluşturulması” (Milliken, 2016: 5; NCPC, 2000: 17). Bu yüzden, artık yerel yönetimler “yerel sorunlara yerel çözümler üretmek için kentte birçok aktörün ortaklığını gerektiren iyi yönetim meselesi olarak suçun azaltılmasına odaklanmaya başlamalıdır” (ICPC, 2001: 33). Belediye başkanları ve yerel yetkililer, kent güvenliğini sağlama ve suç azaltma noktasında artan kamu talebini ele almak için toplum çapında suç önleme stratejilerinde önemli bir rol oynarlar. Bu anlamda başarı, şiddeti, suç ve güvensizliği ortadan kaldırmayı amaçlayan stratejiler ve faaliyetler planlamak ve yürütmek için yerel yönetimler ve diğer paydaşlar arasındaki ortaklıklara bağlıdır (UN-Habitat, 2007). Yerel yönetimlerin daha güvenli topluluklar inşa etme yolunda liderlik yapmasının çeşitli nedenleri vardır. Başarılı suç önleme müdahaleleri, birçok yerel paydaş arasında işbirliği gerektirir. Ancak, ortaklıkların kurulması ve sürdürülmesi her zaman kolay değildir. Kentlerde güvenliği sağlama ve suç önleme ortaklıkları, liderlik ve koordinasyon, sürekli katılım ve toplum katılımını gerektirir. Yerel yönetimlerin daha etkin bir şekilde bu ihtiyaçları karşılayabilmesinin nedenleri aşağıdaki gibi sıralanabilir:

1. Halka en yakın hükümet seviyesidir. Seçilmiş temsilciler, kendi topluluklarının ihtiyaçlarını daha iyi bilir ve bilinebilir kılabilir. Dolayısıyla projeler bu özel ve belirli ihtiyaçları hedefleyecek şekilde tasarlanabilir.

2. Yerel yönetimler, birçok kamusal hizmetlerin günlük olarak gerçekleştiği yerdir. Bu hizmetler insanların yaşam kalitesini iyileştirir ve daha iyi yaşam ortamları oluşturur. Bu hizmetlerin çoğu aynı zamanda suç önlemenin temel unsurlarıdır.

3. Yerel yönetimler kendi topluluklarını geliştirmekle görevlendirilmiştir. Güvenli, emniyetli ve sağlıklı bir çevreyi oluşturmak ve teşvik etmek yerel yönetimlerin görevidir (Kruger vd., 2016).

Yerel yönetimlerin “daha etkin, hızlı ve nitelikli hizmet sunabilen, katılımcı, şeffaf, çevreye duyarlı, dezavantajlı kesimlerin ihtiyaçlarını gözeten ve mali sürdürülebilirliği sağlamış bir yapıya kavuşturulması temel amaçtır”. Bu kapsamda yerel yönetimlerin temel hedefi, “vatandaşlara sunulan hizmetlerden duyulan memnuniyeti en üst düzeye çıkarmaktır” (Kalkınma Bakanlığı, 2013: 133). Kent güvenliği kapsamında BM, “tüm devlet organlarının kent güvenliği ve etkili suç önleme için liderlik rolünü oynamasını gerektiğini vurgular” (UN, 2002). Deneyimler, kent seviyesindeki yerel politik liderliğin “güvenli kentler” sürecini yürütmek ve yönlendirmek için gerekli bir bileşen olduğunu doğrulamıştır (Safer Cities, 2016). Uluslararası Suç Önleme Merkezi (ICPC) tarafından “kentlerde suç önlemeye ve kent güvenliğini sağlamaya yönelik geliştirilen kapsamlı bir plan için potansiyel ortakların yer aldığı listenin ilk maddesi, yerel yönetim liderliğidir” (ICPC, 2001: 27).

Yerel Gündem 21, tüm dünyada yerel yönetimlerin öncülüğünde ve kolaylaştırıcılığında yürütülen bir süreçtir (Emrealp, 2005). Dolayısıyla kent güvenliğini sağlamak üzere “kentlerde suç azaltma ve önleme planlarının yerel yönetimlerin liderliği olmadan başarılı olamayacağı anlaşılmaktadır” (Milliken, 2016: 5; NCPC, 2000: 17). Kentlerde emniyet ve güvenliği sağlamaya dönük yerel yönetim anlayışı da, Belediye Başkanı veya Valinin liderliğinde yerel düzeyde tüm anahtar paydaşların birlikte hareket etmesini ve ortaklığını vurgulamaktadır (ICPC, 2001; Sansfaçon ve Brandon, 1999; Shaw, 2001; UN-Habitat, 2007). Bu ortaklık, günümüzde “yönetişim” kavramı ile ifade edilmektedir. Habitat II de, kent güvenliğini kentsel planlama ve iyi yönetişimin merkezi bir unsuru olarak tanımlamıştır (AFUS, 2016). Yani, kent güvenliğini artık bir iyi yönetişim meselesi olarak ele almak durumundayız. Diğer bir anlatımla, kentlerde suçla mücadele ve güvensizlik, iyi kent yönetişiminin bir parçasıdır (UN-Habitat, 2007).

Yerel yönetimler, kentlerde güvenlik sorunlarının ele alınmasında kilit rol oynarlar. Bu bağlamda başarı, yerel yönetimler ve diğer paydaşlar arasındaki ortaklıklara bağlıdır. Daha Güvenli Kentler Programı, sistematik bir yaklaşım kullanarak kentlerde güvenlik stratejilerinin geliştirilmesinde ve uygulamasında yerel yönetimleri desteklemektedir:

- Güvensizliğin azaltılmasına katkıda bulunabilecek çeşitli yerel ortakları tanımlamak ve harekete geçirmek,
- Bir kamu yöneticisinin liderliğinde yerel bir güvenlik koalisyonu / ortaklığı oluşturulması,
- Mahallemde ve kent düzeyinde emniyet ve güvenlik konularının değerlendirilmesi, ölçülmesi ve anlaşılması,

- Yerel bir suç önleme / kentsel güvenlik stratejisi ve ayrıntılı bir eylem planı geliştirmek,
- Strateji ve eylem planını, sosyal uyumları ve önleme konusunda toplum katılımını geliştiren girişimler yoluyla uygulamak,
- Yerel yönetim, ceza adalet sistemi ve sivil toplumun çeşitli birimlerinde ve kurumlarında güvenliği kesişen bir boyut olarak birleştirerek katılımcı yaklaşımın kurumsallaşması (unhabitat.org).
- Bu bağlamda, Daha Güvenli Kentler Programı, yerel yönetimlere aşağıda sayılan destekleri sağlar:
 - Teknik yardım sağlayıp kapasite oluşturma programlarını hazırlayarak ve uygulayarak suçluluk, şiddet ve güvensizliği azaltmak için kentsel güvenlik sorunlarını ele alma kapasitelerini güçlendirmek,
 - Suç önleme girişimlerini teşvik etmek ve desteklemek,
 - Kentler arası ağların kurulmasını teşvik etmek, uzmanlık ve iyi uygulamaların değişimini kolaylaştırmak, suç önleme ve çıkarılan dersler hakkında bilgi ve uzmanlık sağlamak,
 - Kentleri, suçun önlenmesinin üç ana unsurunu hedef almaları için teşvik etmek (risk altındaki gruplara yönelik önleme, durumsal önleme ve ceza adalet sistemi reformu) (Rauch and Flodman, 2006: 11-12).

2019 yılında %92,8 olan il ve ilçe merkezlerinde yaşayanların oranının, 2020 yılında %93 (TÜİK, 2021) olarak artış göstermesi, “insana hizmet noktasında en önemli uğraşın insan odaklı, toplumun her kesimini kapsayan, emniyetli ve güvenli kentler ve şehircilik konusu olmasını zorunlu kılmaktadır” (Payam, 2018b: 616). “Yerel sorunların, yerel çözümlere ihtiyaç duyduğu tartışma götürmez bir gerçektir. Kentlerdeki yaşamın daha da iyileştirilmesi ve sorunların en aza indirildiği yaşanabilir örnek kentler oluşturulması hem merkezi hem de yerel yönetimlerin hedefidir. Bu amaca ulaşmak üzere, merkezi yönetimlerce yerel yönetimlere öncelik verilmesi ve kentsel konularda önemli sorumluluklar yüklenmesi düşünülmüştür” (Payam, 2018a: 1278). Bu yaklaşım “yerinden yönetim” yaklaşımı olarak adlandırılmaktadır.

“Şehir ve mekân kalitesinin birincil sorumluları olan mahalli idarelerin yönetim ilkesi etrafında yeniden yapılandırılması, mali ve kurumsal kapasitelerinin güçlendirilmesi ve yerindenlik ilkesi gereğince geliştirilmesi önemini korumaktadır” (Kalkınma Bakanlığı, 2013: 118). Bu bağlamda, BM-Habitat tarafından “yerel yönetimlerin suç önleme konusunda etkinliklerini artırmak amacıyla merkezi yönetim, yerel yönetim ve sivil toplum kuruluşlarının bilgi ve tecrübelerini birleştiren ve çok disiplinli ortaklıklar tarafından kullanılabilir” (Shabangu ve Petrella, 2007) “Daha Güvenli Kentler Programı”

geliştirilmiştir. Bir sonraki başlıkta, suç önleme programlarından “Daha Güvenli Kentler Programı” detaylı bir şekilde açıklanmıştır.

3. DAHA GÜVENLİ KENTLER PROGRAMI (DGKP)

BM-Habitat tarafından yürütülen “Daha Güvenli Kentler Programı (DGKP)”, kentlerde güvenliği sağlamak ve kentsel suç ve şiddete karşı mücadele etmek amacıyla 1996 yılında başlatıldı (AFUS, 2016; UN-Habitat, 2007). Bu program, ilk olarak Uluslararası Suç Önleme Merkezi (ICPC), Avrupa Kentsel Güvenlik Forumu (EFUS), 300’den fazla şehirden oluşan bir ağ ve Güney Afrika Güvenlik Çalışmaları Enstitüsü (ISS) gibi araştırma enstitüleri ile işbirliği içinde geliştirilmiştir (UN-Habitat, 2011). Bugüne kadar BM-Habitat, dünya çapında 24 ülkede 77 kentte kentsel güvenliğe yönelik girişimleri desteklemiş ve bu program başarı bir şekilde uygulanmıştır (UN-Habitat, 2013; unhabitat.org). DGKP, Temmuz 1995 tarihli ECOSOC Kararına ve 2000 yılında 191 BM Üye Devleti tarafından kabul edilen Binyıl Kalkınma Hedefleri ile uyumludur (Rauch and Flodman, 2006; UN-Habitat, 2007). Aynı zamanda DGKP, suç önlemenin herkesin sorumluluğu olmakla birlikte iyi yönetim yoluyla yerel yönetimlerin suç önleme sorumluluğunu kabul eden Habitat Gündeminin uygulanmasını desteklemektedir (UN-Habitat, 2007).

Programın temel amacı, kent güvensizliğini etkin bir şekilde ele alarak kentte bir önleme kültürünün kurulmasına katkıda bulunmak için şehir düzeyinde kapasiteler oluşturmaktır. Daha Güvenli Kentler Programı’nın amacı, kentsel güvenliği ele almaları ve suçluluk ve güvensizliği azaltma konusunda yerel yönetimlere, ceza adaleti sistemine, özel sektöre ve sivil toplum ortaklarına yardımcı olarak tüm kent sakinleri için bir önleme kültürü ve güvenli bir ortam oluşturmaktır (Rauch and Flodman, 2006; UN-Habitat, 2007). Bu programın ana unsuru, suç ve kentleşme arasındaki ilişkiyi ele almak için kentsel güvenlik ve sosyal uyum kültürünü inşa etmektir. Temel hedef, kentsel yönetim ve planlama sürecinin güvenliğini sağlamak, kentsel kırılganlıkların azaltılmasına ve daha iyi yerel yönetişime yol açmasıdır. Bu bağlamda, BM Habitat, kentsel ortamlardaki değişimleri içeren bireylerin ve grupların daha da artmış sosyal, ekonomik ve çevresel etkiler olmaksızın yeniden dağılımı olarak tanımlanabilecek sürdürülebilir kentsel gelişmeyi teşvik etmektedir. Daha spesifik olarak bu programın hedefleri aşağıdaki gibi sıralanabilir:

- Kent planlaması, yönetimi ve yönetişimini destekleyen gelişmiş politikalar, mevzuat ve stratejiler,
- Bu kapsayıcı yaklaşımı destekleyen güçlü kurumlar,
- Sahada bu yaklaşımın geliştirilmiş uygulanması (AFUS, 2016).

DGKP, iyi bir kent yönetişiminin, planlamanın ve yönetimin kentin güvenliğini artırabileceğine inanıp güvenerek, kentlerin yaşanabilirliğini ve tüm kent sakinleri için yaşam kalitesini iyileştirmek için bütünleşik, çok düzeyli bir hükümet ve çok sektörlü bir yaklaşımı benimsemektedir. DGKP, Kentsel Suç Önleme Yaklaşımı, Kentsel Güvenliğe Çok Boyutlu Yaklaşım ve Planlama, Yönetim ve Yönetişim Yoluyla Güvenliği Arttırma olmak üzere üç evreden oluşmaktadır (unhabitat.org):

3.1. Kentsel Suç Önleme Yaklaşımı

DGKP, önlemenin üç temel şartına odaklanan “Kentsel Suç Önleme Yaklaşımı” ile başlamıştır. Bu yaklaşımda kentlerdeki güvensizliği ortadan kaldırmaya ve suçu azaltmaya yönelik müdahaleler, kolluk kuvvetlerini, durumsal suç önleme ve sosyal suç önleme yaklaşımlarını içermektedir. Kentlerde güvenliği sağlamanın ve suç önlemenin 3 temel şartı aşağıda açıklanmıştır.

a) Risk Altındaki Gruplara Yönelik Sosyal Önleme Eylemleri

Bu kapsamda yerel yönetimler tarafından; bütüncül gençlik politikaları geliştirme, gençlerin istihdamı ve yeniden toplumla bütünleşmesine önem vererek risk altındaki gençlere odaklanma, Toplumsal Cinsiyete Dayalı Şiddet konusunda farkındalık oluşturma, gençlerin, Toplumsal Cinsiyete Dayalı Şiddet çözümlerine katılmasını sağlama, kadınların güvenliği konusuna odaklanma, göçmen nüfuslara, onların uyumuna ve topluma dâhil olmalarına odaklanma (UN-Habitat, 2007) faaliyetleri gerçekleştirilebilir. Yine sosyal önleme kapsamında, çocuk istismarı konusunda farkındalık oluşturan çocuklar veya yetişkinler için eğitim programları, gençlerin boş zamanlarını daha etkin ve verimli geçirmelerini sağlamak ve onları bir uğraşla meşgul etmek için tesisler ve mağdur destek merkezleri düzenlenebilir (Kruger vd., 2016). Özetle çocukların, kadınların, gençlerin, yaşlıların ve suç mağdurlarının desteklenmesi DGKP’nın önemli bir bileşendir. Bu gruplara yönelik faaliyetler literatürde sosyal suç önleme olarak adlandırılır. Bu kapsamda yapılan faaliyetler risk altındaki veya dezavantajlı grupların aile, sosyal ve ekonomik açıdan yeniden toplumla bütünleşmesine odaklanmaktadır.

b) Yasa Yaptırımı (Kolluk)

Bu bağlamda, Toplum Destekli Polislik (TDP), sorun odaklı polislik, toplum arabuluculuğu ve uyuşmazlık çözümü, yasanın uygulanması ve yasalara bağlılık, polis ve halk arasındaki güvenin oluşturulması, alternatif adalet biçimleri (örn. toplum mahkemeleri) (UN-Habitat, 2007) önem arz etmektedir. Kolluk uygulamaları bağlamında kentlerde görünür polis devriyeleri, yasa ve yönetmeliklerin uygulanmasının takibi ve CCTV sistemleri için müdahale

ünitelerinin eğitimi (Kruger vd., 2016) sayılabilir. Kolluk kuvvetleri ve toplum politikaları ile ilgili olarak, mahalle bekçiliği sistemi yeniden düşünülebilir. Benzer şekilde sınırlı yetkileri olan özel güvenlik görevlileri, kentsel ortamı düzenlemek ve suçu önlemek, görev yaptığı yerdeki halk ile daha olumlu bir etkileşim geliştirmek noktasında genel kolluğa yardımcı ve tamamlayıcı bir unsur olarak daha etkin bir şekilde kullanılabilir.

c) Kentsel Tasarım, Planlama ve Yönetim:

Bu kapsamda, suç fırsatlarını azaltmak için sokak, bina, park vb. tasarlanması, sokak düzeninin desteklenmesi, sokak aydınlatmasının iyileştirilmesi, pazarların veya otobüs terminallerinin yeniden düzenlenmesi, çocuklar ve gençler için rekreasyon alanlarının oluşturulması, kamusal alanların etkin yönetimi (UN-Habitat, 2007) önem arz etmektedir. Durumsal suç önleme bağlamında, kent merkezlerinde kritik yerlerde CCTV sistemlerinin kurulması, suça zemin hazırlayan çöküntü alanları ve kamusal alanlarda sokak aydınlatmasının iyileştirilmesi, yayalar tarafından kullanımı teşvik eden destekleyici sokak düzeni ve kapkaç, tecavüz vb. şiddet içeren suçlar gibi sokak suçlarını azaltmak için sokak, bina, park vb. alanların yeniden tasarlanması gerekir (Kruger vd., 2016). Özetle, “güvenli kentsel tasarım, yaşam ortamındaki gelişmelerin hızlı bir şekilde olumlu etki yaratabileceği, suç ve güvensizliğin azaldığı kilit bir alandır” (AFUS, 2016). Dolayısıyla yerel yönetimlerin, tasarımıyla daha güvenli kentler inşa etmesi mümkündür.

3.2. Kentsel Güvenliğe Çok Boyutlu Yaklaşım

İkinci aşama, kentsel güvenliğe çok boyutlu yaklaşım üzerinde yoğunlaşmış ve iki yeni alan denkleme eklenmiştir:

a) Mülkiyet (kullanım süresi) hakkının ve zorla tahliyelerin güvenliği - arazi mülkiyeti çoğu zaman birçok şiddet ve çatışmanın sebebidir.

b) Doğal afet ve çatışmalar aynı zamanda kanunsuzluk durumlarına da neden olur ve güvensizlik için bir pencere açar (unhabitat.org).

3.3. Planlama, Yönetim ve Yönetişim Yoluyla Güvenliği Arttırma

Bu aşama, toplum tahsisatına yönelik araçlarla mahalle planlamasına, erişim haklarına ve sokakların ve kamusal alanların vatandaşlık değerlerinin inşası için alanlar olarak tahsis edilmesine odaklanarak emniyet ve güvenlik için kent genelinde planlamayı sosyal bütünleşme için bir planlama aracı olarak görmektedir. Üçüncü aşama yine başka bir boyutla genişletilmiştir: Planlama, yönetim ve yönetişim yoluyla güvenliği arttırmak.

a) Kentlerin planlanması (ve aynı zamanda planlanmaması), emniyet ve güvenlik ve insanların güvenlik duygularını etkilemektedir.

b) Kent sokaklarının ve kamusal alanların yönetimi, aynı zamanda mahallelerin de güvenli tutulması için önemlidir ve bu sadece yerel yönetimlerin rolü değildir.

c) İyi yönetişim ve iyi işleyen hükümetler güvenli kentleri desteklemektedir - zayıf yönetişime sahip kentler ise genellikle suç ve şiddete maruz kalmaktadır.

Yukarıda açıklanan bu üç evre ayrı bir evre olarak görülmemeli, sadece dar kapsamlı suç ve şiddeti önleme konusuna odaklanmak yerine, kent emniyeti ve güvenliği konusunda daha kapsamlı bir yaklaşıma doğru ilerleme adına daha çok birbirinin üzerine inşa eden, birbirini geliştiren ve iyileştiren evreler olarak görülmelidir (unhabitat.org).

4. DAHA GÜVENLİ KENTLER PROGRAMI SÜRECİ

Yerel yönetimler, kentlerde suç ve şiddeti azaltmak için artan kamu talebini karşılamada daha önemli bir role sahiptir. Bu bağlamda başarı, yerel yönetimler ve diğer paydaşlar arasındaki ortaklıklara bağlıdır. Bu nedenle, DGKP, sistematik bir katılımcı yaklaşımı kullanarak kentlerde güvenliği sağlama, suç ve şiddet önleme stratejilerinin geliştirilmesinde ve uygulanmasında yerel yönetimleri desteklemektedir (UN-Habitat, 2007; UN-Habitat, 2011). “Kentlerde ideal olarak Vali veya Belediye Başkanı liderliğinde suç ve şiddeti azaltmaya ve önlemeye katkıda bulunabilecek çeşitli yerel ortakları tanımlamak, harekete geçirmek ve süreci işletmek gerekir” (UN-Habitat, 2011 Akt., Payam, 2019: 1032). Bu bağlamda DGKP süreci, etkin uygulama için aşağıdaki temel unsurları içermelidir (UN-Habitat, 2011):

a) Yerel Güvenlik Koalisyonların Gelişimi

- Liderlik gelişimi
- Tüm kilit ortakları bir araya getirme ve koordine etme
- Yerel kapasiteleri geliştirme
- Yaşa, cinsiyete ve kültürel farklılıklara duyarlı olma
- Vatandaşların, kapsayıcı kampanyalar aracılığıyla katılımını sağlama
- İletişim stratejileri geliştirme

b) Güvenlik Teşhisi / Değerlendirmesi

- Mağdur anketleri
- Hızlı Güvenlik açığı ve risk değerlendirmesi
- Genç suçlusu profilleri
- Kadınlar için güvenlik denetimleri
- Kadına Yönelik Şiddet (KYŞ) anlık anketleri
- Sokak taramaları
- Komşuluk güvenlik açığı taraması
- Kentsel güvenlik ihtiyaçları değerlendirmesi

c) Yerel Güvenlik Stratejisinin ve Eylem Planının Geliştirilmesi

- Vizyon belirleme
- Kent / toplum danışmanlığı
- Katılımcı bütçeleme araçları
- Güvenli Toplum Fırsatlar aracı
- Kentsel alan polisliği
- Arabuluculuk kılavuzu
- Eğitim modülleri

d) Değerlendirme ve Geribildirim

- Süreç değerlendirme göstergeleri
- Etki değerlendirme göstergeleri
- Araç geliştirme

e) Kurumsallaşma

- Kentsel güvenlik politikası
- Kent güvenliği konusunda resmi raporlar
- Yasaların ve yönetmeliklerin gözden geçirilmesi
- Eğitim ve Kapasite oluşturma modülleri
- Kentten kente bilgi ve tecrübe paylaşım ağı kurma
- Kentsel güvenlik politikaları eğitimi (UN-Habitat, 2011).

SONUÇ

Daha Güvenli Kentler Programı, kentlerde suç, şiddet ve güvensizliğin aniden ortaya çıkmadığını ve kendiliğinden gerçekleşmediğini savunmaktadır. Kentlerde bazı toplulukları eşit olmayan biçimde dışlayan kentsel çevreler onları izole etmekte ve suç için olgun bir ortam oluşturmaktadır. Bu bağlamda, kentlerde güvenliğin sağlanması ve suçun olabildiğince azaltılması herkesin sorumluluğu ve endişesidir. Bu noktada kentlerde kentsel suç ve şiddetin artmasını sadece kolluk kuvvetleri, mahkemeler ve cezaevleri durduramaz. Dolayısıyla tüm vatandaşların katılımıyla, kamu kurum ve kuruluşları, yerel yönetimler, özel sektör ve sivil toplum kuruluşları, tüm kent sakinleri için kapsayıcı ve eşit kentsel ortamlar oluşturarak daha güvenli kentler inşa etmelidir. Tam bu noktada yerel yönetimler, kent ve toplum çapında suçu önlemeyi koordine etmek için inisiyatif almalı ve liderlik rolünü üstlenmelidirler. Herhangi bir kentte güvenliği sağlama ve suç ve şiddeti önleme stratejilerinin başarısı, yerel yönetimler, vatandaşlar ve sivil toplum arasındaki ortaklıklara bağlıdır. Bu yüzden kent güvenliği iyi yönetim meselesi olarak ele alınmalı ve yerel karar alma ve kent planlamasında en marjinal ve yoksullar dahil olmak üzere tüm vatandaşları kapsamalıdır.

Daha Güvenli Kentler Programının BM-Habitat tarafından başlatılmasından bu yana ana amaç, kentlerde suçun önlenmesi kültürünü teşvik etmek ve kilit Devlet paydaşlarının şehir ve belediye düzeyinde kentsel güvenlik ve suç önleme konusunda katılımcı bir yaklaşıma değer vermelerini ve bunu benimsemelerini sağlamak üzere ortak bilgi, strateji ve pilot faaliyetler geliştirmek için ulusal veya yerel diyalogu desteklemektir. Bir kentte güvenlik, merkezi yönetimin desteğiyle yerel yönetimlerin diğer kurumsal, toplumsal ve özel ortaklarla işbirliği içinde uyumlu bir vizyon ve eylemin gerçekleştirmesiyle sağlanacaktır. Bu bağlamda özetle, Daha Güvenli Kentler Programı hemen hemen tüm durumlarda;

- Bir proje oluşturma aşaması,
- Yerel bir koordinasyon ekibinin oluşturulması,
- Yerel bir güvenlik teşhisi,
- Yerel yönetim birimlerinin, diğer kurumların ve toplumun harekete geçirilmesi ve ortakların duyarlı hale getirilmesi,
- Bir yönlendirme komitesi ve işbirlikçi mekanizmaların oluşturulması,
- Kentsel güvenlik ve suç önleme stratejisinin detaylandırılması,
- Oluşturulan eylem planının geliştirilmesi ve uygulanması,
- Uygulanan eylem planının izlenmesi ve değerlendirilmesi süreçlerini içermektedir.

Daha Güvenli Kentler Programının geleceğine bakıldığında, üç kritik konu tanımlanabilir:

- Daha Güvenli Kentler deneyimini daha sistemli bir şekilde sistematik hale getirme ve bu bilgiyi yerel, ulusal ve uluslararası düzeylerde yayma zorunluluğu,
- Araştırma merkezleri ve üniversiteler ile kentsel güvenlik ve suçla mücadele yetkilileri arasında uzun vadeli bir ortaklık ve işbirliğinin geliştirilmesinin önemi,
- Kentsel güvenliğin, kentsel planlama ve yönetimin ayrılmaz bir parçası haline gelmesi için ulusal ve yerel düzeylerde politika çerçevesinin güçlendirilmesi ihtiyacı (AFUS, 2016: 18).

Sonuç olarak vatandaşlarımız için daha emniyetli ve güvenli kentler inşa etmek bağlamında yerel yönetimlere aşağıdaki öneriler sunulabilir:

1. Öncelikle yerel yönetimler, kent güvenliğini sağlama konusunda daha çok inisiyatif almalı ve liderlik rolünü üstlenmelidir.
2. Yerel yönetimler, kent güvenliğini sağlamaya yönelik yerel düzeyde tüm kilit ortakları (Kamu, STK, özel sektör vb.) bir araya getirmeli ve etkin bir şekilde koordinasyon sağlamalıdır.

3. Yerel yönetimler, başta kolluk kuvvetleri olmak üzere, araştırma merkezleri, üniversiteler ve diğer ilgili kurumlar ile işbirliği yaparak kentsel güvenlik ihtiyaçlarını analiz etmeli ve değerlendirmelidir.

4. Yerel yönetimler, ilgili tüm paydaşlarla yukarıda sayılan suç önleminin üç temel şartını dikkate alarak ve sistematik katılımcı bir yaklaşımı kullanarak “Yerel Güvenlik Stratejisi ve Eylem Planı” geliştirmelidir.

5. Yerel yönetimler, geliştirilen bu strateji ve eylem planının uygulanmasını kararlı bir şekilde takip etmeli ve etkin denetim yoluyla tüm paydaşların sorumluluklarını yerine getirmelerini sağlamalıdır.

6. Yerel yönetimler, uygulanan yerel güvenlik stratejisinin ve eylem planının izlenmesi ve değerlendirilmesi süreçlerini etkin bir şekilde yerine getirip bu programın yerel veya ulusal düzeyde kurumsallaşmasını sağlamalıdır.

7. Yerel yönetimlerin kent güvenliği bağlamında kent planlaması ve hizmet sunumunda toplumsal çeşitlilik ve zenginliği göz önüne alıp toplumsal güvenliğı dikkate alarak politikalar geliştirmeleri gerekir.

8. Yerel yönetimler, kentlerde suç önleme kültürünün gelişmesine katkıda bulunmak için çeşitli düzeylerde örgün ve yaygın eğitim programları düzenlemelidir.

9. Yerel yönetimlerin, kendi bölgelerine özgü suç eğilimleri ve kentsel güvenlik konularıyla ilgili bilgileri birleştirmeleri, geliştirmeleri ve en iyi uygulamaları ulusal ve uluslararası düzeylerde diğer kentlerle paylaşmaları için bir ağ kurmaları gerekir.

KAYNAKÇA

1. Africa Forum for Urban Safety (AFUS) (2017), Local crime prevention toolkit. Draft version. African Forum for Urban Safety Learning Exchange 2017. 1-3 November, 2017, Durban, South Africa. <http://www.mile.org.za/AFUS2017/DocumentsAFUS2017/Safer%20Cities%20Toolkit.pdf> (Erişim Tarihi: 12 Ocak 2018).
2. Aksoy, E. (2007), “Suç ve güvenli kent yaklaşımı”. Dosya 06 Kent ve Suç. Bülten 55, Kasım-Aralık, 2007, 11-15. TMMOB Mimarlar Odası Ankara Şubesi, Ankara.
3. Council of Europe. (1992), European Urban Charter, Conference of Local and Regional Authorities of Europe (CLRAE) on 18 March 1992, a Session held during the annual Plenary Session of the CLRAE (17-19 March 1992, Strasbourg), <https://rm.coe.int/168071923d>.
4. Çalı, H. H. (2012), “Avrupa kentsel şartı çerçevesinde güvenli kent ve yerel yönetimler”. Türk İdare Dergisi, (475), 9-32.
5. Emrealp, S. (2005), Türkiye Yerel Gündem 21 Programı. Yerel Gündem 21 Uygulamalarına Yönelik Kolaylaştırıcı Bilgiler Elkitabı. İkinci Baskı. IULA-EMME (UCLG-MEWA) Yayını. İstanbul: Birmat Matbaası.
6. Es, M. ve Ateş, H. (2004), “Kent Yönetimi, Kentleşme ve Göç: Sorunlar ve Çözüm Önerileri.” Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi, (48), 205-248.
7. Geray, C. (2007), “Güvenli kent ve kente karşı suçlar üzerine”. Dosya 06 Kent ve Suç. Bülten 55, Kasım-Aralık, 2007, 50-55. TMMOB Mimarlar Odası Ankara Şubesi, Ankara.
8. Güçer, M. S. (2012), “Kent güvenliği: İstanbul örneği”. S. Bozdemir & U. Angun (Ed.). Suç Önleme Sempozyumu, 7-8 Ekim 2011. Bursa: Bursa Emniyet Müdürlüğü Yayınları.
9. Habitat II. (1996), The habitat agenda İstanbul declaration on human settlements, Habitat-II Declaration, United Nations Center for Human Settlements (UN-Habitat), <http://www.un.org/ga/Istanbul+5/declaration.htm>.
10. Habitat III. (2015), Habitat III issue papers. 3-Safer cities. New York, 31 May 2015. http://habitat3.org/wp-content/uploads/Habitat-III-Issue-Paper-3_Safer-Cities-2.0.pdf (Erişim Tarihi: 11 Subat 2018).
11. Habitat III. (2016), United Nations’ new urban agenda, Habitat III, Resolution adopted by the General Assembly on 23 December 2016, Seventy-first session, Agenda item 20, 2017.
12. <https://unhabitat.org/urban-initiatives/initiatives-programmes/safer-cities/>
13. International Centre for the Prevention of Crime (ICPC). (2001), The role of local government in community safety, crime prevention. Series No. 2,

- Bureau of Justice Assistance, U.S. Department of Justice, Washington, April 2001.
- 14.Kalkınma Bakanlığı. (2013), Onuncu Kalkınma Planı (2014-2018). Kalkınma Bakanlığı, 2013, Ankara.
- 15.Karasu, M. A. (2012), “Kent ve suç üzerine kavramsal bir çerçeve”. Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 13(2), 175-193.
- 16.Kruger, T., Lancaster, L., Landman, K., Liebermann, S., Louw, A. & Robertshaw, R. (2016), Making South Africa Safe: A Manual for Community-based Crime Prevention. The Council for Scientific and Industrial Research (CSIR), Pretoria, South Africa.
- 17.Melbourne Council. (2014), Beyond the Safe City Strategy: 2014-17. City of Melbourne, Melbourne
- 18.Milliken, J. (2016), “Urban Safety and Security: Lessons from the Last two Decades and Emergent Issues.” Synthesis report of the conference - Reviewing the State of Safety in World Cities: Safer Cities +20, Geneva 6-8 July 2016.
- 19.National Crime Prevention Center (NCPC). (2000). Making South Africa safe. A manual for community based crime prevention. Pretoria: National Crime Prevention Centre.
- 20.Oktay, T. (2017), “Gençliğe yönelik politika ve uygulamalarda yerel yönetimlerin rolü”, MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi, 6, (3), 309-336.
- 21.Payam, M. M. (2018a), Daha emin, güvenli ve adil şehirler: Adıyaman yerel yönetimleri için bir strateji önerisi. Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 10(30), 614-643, DOI:10.31198/idealkent.431920
- 22.Payam, M. M. (2018b), Yerel Yönetimler İçin Kentlerde “Yerel Suç Önleme Programı”. İDEALKENT-Kent Araştırmaları Dergisi, 24 (9), 1020-1049.
- 23.Payam, M. M. (2018c), “Emniyet, güvenlik, kent emniyeti ve kent güvenliği: Kavramsal bir analiz”. Avrasya Terim Dergisi, 2018, 6 (1), 15-25.
- 24.Payam, M. M. (2019), Dirençli Kentlerde Belediyelerin Suç Önlemedeki Rolüne Yeni Bir Bakış. İDEALKENT-Kent Araştırmaları Dergisi, 28 (10), 1020-1049, DOI:10.31198/idealkent.634237
- 25.Rauch, J. and Flodman, K. (2006), Review: Safer Cities For Better Governance Final Report (May 2006). http://mirror.unhabitat.org/downloads/docs/5439_1_591397.pdf (Erişim Tarihi: 13 Eylül 2018).

- 26.Sansfaçon, D. & Brandon, W. (1999), Crime prevention digest II: Comparative analysis of successful community safety. Montreal: International Centre for the Prevention of Crime.
- 27.Shabangu, T. ve Petrella, L. (2007), "The local crime prevention toolkit". M. Shaw & K. Travers (Der.), Strategies and Best Practices in Crime Prevention in particular in relation to Urban Areas and Youth at Risk içinde (155-165). Proceedings of the Workshop held at the 11th UN Congress on Crime Prevention and Criminal Justice Bangkok, Thailand 18-25th April 2005.
- 28.Shaw, M. (2001), The role of local government in community safety. Montreal: International Centre for the Prevention of Crime.
- 29.Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK). (2021), Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi Sonuçları, 2020. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Adrese-Dayali-Nufus-Kayit-Sistemi-Sonuclari-2020-37210> (Erişim Tarihi: 22 Kasım 2021).
- 30.UN-Habitat. (2007), Enhancing urban safety and security: Global report on human settlements 2007. United Nations Human Settlements Programme, Kenya: Nairobi.
- 31.UN-Habitat. (2007), UN-HABITAT for Safer Cities 1997-2007. Nairobi: UNON; UN-Habitat.
- 32.UN-Habitat. (2011), Safer Cities Programme: A Safer and Just City for All. Nairobi: UN-Habitat.
- 33.UN-Habitat. (2013), Progress Report. Global Network on Safer Cities. Nairobi: UN-Habitat.
- 34.UN-Habitat. (2015), I make my city safer TOOLKIT. World Urban Campaign, 2015.
- 35.United Nations (UN), (1995). Guidelines for cooperation and technical assistance in the field of urban crime prevention, ECOSOC resolution 1995/9 annex, 1995.
- 36.United Nations (UN). (2002), Guidelines for the Prevention of Crime, ECOSOC resolution 2002/13 annex, 2002.
- 37.Yıldırım, A., ve Şimşek, H. (2008), Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri. (6. Baskı). Ankara: Seçkin Yayıncılık.

**BANKALARIN KARLILIK ORANLARI İLE
KREDİLER ARASINDAKİ İLİŞKİSİ: PANEL VERİ
ANALİZİ**

Ayşen KONUŞKAN

*Doktora Öğrencisi, Süleyman Demirel Üniversitesi, İşletme Anabilim Dalı,
aysen.konuskan45@gmail.com, ORCID: 0000-0002-3475-5482.*

GİRİŞ

Banka kavramının kökeni, İtalyancada "Banco" kelimesinden geldiği bilinmektedir. Günümüz ticari ve ekonomik ilişkiler içerisinde önemli yeri olan bankalar; kredi, sermaye ve para konularını kapsayan birçok işlemi yapan ve düzenleyen, kamusal ya da özel kişiler ile firmaların bu alandaki her çeşit ihtiyaçlarını karşılayan, faaliyetlerini temel uğraş konusu olarak seçen ekonomik bir birim olmaktadır (Tokel, 2004). Başka bir tanımda ise bankalar; para talep ve arzının büyük çoğunluğunun karşılandığı, kredi işlemlerinin yapıldığı kurumlar olarak ifade edilmektedir (Durak, 2000).

Bankalar fona ihtiyaç duyanlar ile fon fazlası olanların bir araya geldiği, ekonominin düzgün ve sağlıklı bir şekilde devam edebilmesi için olmazsa olmaz niteliğindeki kurumlardır. Ekonomi içerisinde kredi ve para politikalarının önemli faktörlerinden biri olan bankalar; finansman kapasitesi olandan, finansman açığı olan birimlere kaynak aktarımı fonksiyonlarını yerine getirirken karı en üst düzeye çıkarmayı da hedeflemektedirler (Gülhan ve Uzunlar, 2011)

Bankalar ülkemizde içinde bulunduğumuz finansal sistemin yapı taşı olarak görülmektedir. Bunun nedeni gelişmekte olan ülkelerin finansal sistemlerinde bulunan banka dışı finansal kurumlar batılı ülkelere göre gelişmemiştir. Ülkemizde bankalar ayrıca; halkın tasarruflarının toplanmasına, ekonominin sağlıklı işleyişine ve en doğru değerlendirme alanların dağılımının gerçekleşmesinde önemli rol üstlenmektedir (Parasız, 2011).

Bankacılık sektöründe sağlam bir yapıya sahip olmasında sektörün kârlılık düzeyiyle yakından ilişkilidir. Çünkü kar, sermaye yapısının kuvvetlendirilmesi için gereklidir. Tüm sektörler içinde en önemli oto finansman kaynağı karıdır. Ayrıca kârlılık bankaların aktiflerinin yönetim kalitesinin ve sektördeki rekabet güçlerinin bir göstergesidir. Dahası, sermaye yapısını güçlendirebilme ihtimalinin ve risk taşıma kapasitesinin de belirleyicisidir (Okuyan ve Karataş, 2017).

Bankaların kârlılıklarını etkileyen içsel ve dışsal faktörler vardır. İçsel faktör olarak; bankalara özgü konular ve finansal tablolarında yer alan değerler üzerinden oluşmaktadır. Dışsal faktör olarak ise bankaların almış oldukları kararlar dışında olan ve veri almak zorunda olunan faktörlerden oluşmaktadır. Bu faktörlerden bazıları; ülkenin gayrisafi yurtiçi hasılasından, ekonomik koşullarından ve enflasyonundan oluşmaktadır (Kılıç, 2019). Mikro değişkenler olarak adlandırılan ve hangilerinin banka kârlılıklarını belirlediğine dair yapılan çalışmalarda bankaların risk yönetimi etkinliği, sermaye yapısı, menkul değerler cüzdanı, aktif büyüklüğü ve sorunlu krediler gibi birtakım değişkenler kullanılmaktadır (Güngör, 2007).

Bankaların riski olarak görüldüğü faaliyetlerinden biri kredi verme işlemi görülmektedir. Bankalarında içerisinde yer aldıkları para piyasasında, kredi riski çok açık olmaktadır. Para piyasasında, kredi hususuna katılan taraflardan biri fon ödünç aldığında diğeri fon ödünç vermektedir. Böyle başlayan borç ve alacak ilişkisinde riski taşıyan her daim borç veren olmaktadır. Çoğunlukla bu risk borçlu olanın borcunu zamanında ödeyememe durumdan ortaya çıkmaktadır. Borç veren tarafın parayı her ne kadar düşük faizden verirse versin, her zaman için borçlu borcunu ödeyemediği durumda borç veren zararlı olacaktır. Bankaların, bu sebeple kredi arz taleplerini, en iyi şekilde oluşturmaları gerekmektedir (Nalın ve Taşdelen, 2016).

Bu çalışmanın amacı Borsa İstanbul (BIST)'da yer alan bankaların karlılığı ile krediler arasındaki ilişkinin olup olmadığının tespit edilmesidir. Bu amaç doğrultusunda krediler ile kârlılık oranlarından olan aktif kârlılık ve özsermaye kârlılık oranları arasındaki ilişkinin panel veri yöntemiyle analiz edilmektedir. Çalışma kapsamında literatürde yer alan verilere kıyasla güncel veriler kullanılmış olup 2012-2021 yılları arasını kapsamaktadır. İlk olarak konuyla ilgili literatür taramasına yer verilecektir. Daha sonrasında çalışmanın yöntemi, çalışmanın modelleri ve hipotezleri açıklanacaktır. Yapılan analiz sonucunda elde edilen bulgular açıklanarak çalışma tamamlanacaktır.

LİTERATÜR TARAMASI

Bankaların kârlılık performansının analizi konusunda ulusal ve uluslararası alanda yayınlanmış çalışmalar bulunmaktadır. Bankaların karlılık oranlarına ilişkin literatür çalışmaları incelendiğinde bankalara özgü ve makroekonomik değişkenlerin bankaların karlılıklarını belirleyicileri olarak kullandıkları görülmüştür. Bu çalışmalardan bir kısmı aşağıda tarih sırasına göre gösterilmiştir.

Sufian ve Chong (2008), çalışmalarında Filipinlerdeki bankaların kârlılığının belirleyicilerini incelemeyi amaçlamaktadır. 1990-2005 yıllarını kapsamaktadır. Çalışma sonucunda; banklara özgü tüm belirleyici değişkenlerin banka karlılığı üzerinde anlamlı etkisi olduğunu göstermektedir. Faiz dışı giderler, banka büyüklüğü ve kredi riskinin negatif yönde ilişkili olduğunu, banka sermayesi ve faiz dışı gelirin pozitif yönde etkiye sahip olduğunu göstermektedir.

Yıldırım (2008), çalışmasında Türk bankacılık sektörünün (mevduat bankaları ile kalkınma ve yatırım bankaları) karlılığını incelemiştir. Çalışma 2002-2007 yıllarını kapsamaktadır. Analiz olarak çoklu regresyon yöntemiyle analiz edilmiştir. Analiz sonucunda; menkul kıymetlerin, özkaynakların toplam varlıklara oranı, kredilerin ve likit varlıkların aktif karlılık üzerinde anlamlı etkisinin olduğunu göstermiştir.

Athanasoglou vd. (2008), çalışmalarında Yunanistan'da faaliyet gösteren ticari bankaların aktif ve özsermaye karlılığını analiz etmişlerdir. Çalışma 1985-2001 dönemini kapsamaktadır. Çalışma sonucunda; personel verimliliği, enflasyon ve sermaye, banka kârlılıklarıyla aynı yönde ve güçlü ilişkiye sahip olduğu; yoğunlaşma oranı, faaliyet giderleri ve kredi riski arttıkça banka kârlılıklarının azaldığı sonucuna ulaşılmıştır.

Saira vd. (2011), çalışmalarında Pakistan'daki bankaların finansal yapısının banka performansı üzerindeki etkilerini incelemişlerdir. Çalışma 2004-2008 yıllarını kapsamaktadır. Çalışmanın bağımlı değişkeni aktif karlılık oranıdır. Bağımsız değişkenleri ise mevduat/toplam aktif, öz sermaye/toplam aktif, aktif büyüklük ve toplam krediler/toplam aktif oranları kullanılmıştır. Yöntem olarak panel veri analizi yapılmıştır. Analiz sonucunda; aktif büyüklüğün aktif karlılık oranını negatif yönde etkilediği, öz sermaye/toplam aktif ile mevduat/toplam aktifin aktif karlılık oranını pozitif yönde etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. Toplam krediler/toplam aktif oranıyla aktif karlılık oranı arasındaki ilişkinin olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Davydenko (2011), çalışmasında Ukrayna'da bankacılık sektöründe faaliyette bulunan banka karlarının üzerinde etkili olan unsurları incelemiştir. Yöntem olarak panel veri analizini kullanmıştır. Çalışmasında veri setine dâhil edilen tüm bankalar için kredi-aktif oranı, banka ölçeğinin karesi, banka ölçeği, kredi-aktif oranı, sermaye yeterlilik oranı, gider yönetimi, enflasyon, finansal kriz ve kredi riski gibi değişkenlerin aktif karlılık oranını belirleyen faktörler olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Trujillo-Ponce (2013), çalışmada İspanya bankalarındaki karlılığın belirleyicilerini incelemişlerdir. Çalışma 1999-2009 yıllarını kapsamaktadır. Çalışma sonucunda; mevduat-aktif oranı, kredi-aktif oranı, gider-gelir oranı ve kredi riski gibi değişkenler anlamlı bulunmuştur.

Riaz (2013), çalışmasında Pakistan'daki 32 tane ticari bankanın karlılıklarını etkileyen bankalara özgü makroekonomik değişkenleri incelemiştir. Çalışmasında 2006-2010 yıllarını kapsamaktadır. Bağımlı değişken olarak; aktif karlılık oranı ve özsermaye karlılık oranı kullanılmıştır. Bağımsız değişken olarak ise faiz oranı, toplam kredi/toplam aktif, kredi riski vs. kullanılmıştır. Yöntem olarak regresyon analizi seçilmiştir. Analiz sonucunda; aktif kârlılık oranı kredi riskini pozitif yönde; faiz oranını negatif yönde etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. Özsermaye kârlılık oranı ise toplam kredi/toplam aktifi pozitif yönde; kredi riski ve faiz oranını negatif yönde etkilediği sonucuna ulaşılmıştır.

Chronopoulos vd. (2015), çalışmalarında Amerika'da 17.588 tane ticari bankanın kârlılığına etki eden faktörler incelenmiştir. Çalışmada karlılık göstergesi olarak aktif karlılık oranı kullanılmıştır. Çalışma 1984-2010 yıllarını

kapsamaktadır. Banka büyüklüğü, kredilerin aktiflere oranı, aktiflerdeki büyüme, kredi yoğunlaşması ve kredi riski gibi değişkenler bankaların karlılığının değişimini açıklayan önemli belirleyicileridir.

Abugamea (2018), çalışmasında bankaya özgü ve başlıca makroekonomik unsurların Filistin'deki bankacılık sektörünün karlılığı üzerindeki etkisini 1995-2015 dönemindeki toplam banka bilanço verilerini kullanarak incelemektedir. Çalışmada banka mevduatı, aktif büyüklük, sermaye, ekonomik büyüme, krediler ve enflasyonun temel banka kârlılığı göstergelerine, yani aktif karlılık oranı, özsermaye karlılık oranı ve net faiz marjı üzerindeki etkisi tek tek araştırılmıştır. Sıradan En Küçük Kareler Yöntemi ile analiz yapılmıştır. Çalışma sonucunda; büyüklüğün özsermaye karlılığı oranı üzerindeki etkisinin pozitif olduğunu göstermektedir. Krediler hem aktif karlılık oranı hem de özsermaye karlılığı oranı ile pozitif korelasyonlu olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Aydın (2019), çalışmasında Türkiye'deki bankacılık sektöründe karlılık üzerinde etkili olan bankalara özgü, sektörlere özgü ve makroekonomik unsurları araştırmıştır. Bankaların karlılığı ölçmek için iki karlılık göstergesi kullanılmıştır. Bu göstergeler; aktif karlılık oranı ve özsermaye karlılık oranı değişkenlerinden oluşmaktadır. 2005-2015 yılları analize dahil edilmiş olup panel veri yöntemi kullanılmıştır. Analiz sonucunda; faaliyet giderleri, faiz dışı gelirler, banka büyüklüğü, ekonomik büyüme ve kredi riskinin aktif karlılık oranı üzerinde anlamlı bir belirleyicisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

ÇALIŞMANIN YÖNTEMİ

Çalışma konusu kapsamında, Borsa İstanbul'da yer alan bankaların karlılığı ile krediler arasındaki ilişkisi incelenmektedir.

Çalışmada ekonometrik anlamda incelemeye en uygun yöntem olarak panel veri analizi belirlenerek uygulanmaktadır. BIST'te yer alan 12 bankaya ilişkin veriler kullanılarak Panel Veri Analiz Yöntemi kullanılmaktadır. Dolayısıyla 120 banka/yıl verisiyle örneklem oluşturulmaktadır. Panel Veri Analizi yapılırken her bir kesit gözlem için aynı sayıda zaman gözlemi bulunması nedeniyle Dengeli Panel Veri Analizi yapılmaktadır. Tablo 1'de çalışmaya konu olan firmalar ayrıntılı bir şekilde gösterilmektedir.

Tablo 1. Çalışma Kapsamında BIST’te Yer Alan Bankalar

Sıra	Hisse Kodu	Banka Adı
1	AKBNK	AKBANK T.A.Ş.
2	ALBRK	ALBARAKA TÜRK KATILIK BANKASI A.Ş.
3	DENİZ	DENİZBANK A.Ş.
4	GARAN	TÜRKİYE GARANTİ BANKASI A.Ş.
5	HALKB	TÜRKİYE HALK BANKASI A.Ş.
6	HSBCB	HSBC BANK A.Ş.
7	INGBN	ING BANK A.Ş.
8	ISCTR	TÜRKİYE İŞ BANKASI A.Ş.
9	QNBFB	QNB FİNANSBANK A.Ş.
10	TSKB	TÜRKİYE SİNAİ VE KALKINMA BANKASI A.Ş.
11	VAKBN	TÜRKİYE VAKIFLAR BANKASI T.A.O.
12	YKBNK	YAPI VE KREDİ BANKASI A.Ş.

Çalışmanın verileri ve sonuçları açısından değerlendirilirken 2012-2021 yıllarını kapsayan dönem içerisinde Borsa İstanbul’da yer alan bankalar kullanılmaktadır. Toplam 12 banka ve 12 yıllık veri setinden oluşturulmaktadır. 2 bağımlı değişken ve 1 bağımsız değişken olmak üzere toplamda 3 değişken kullanılmaktadır. Tablo 2’de çalışmaya konu olan değişkenler detaylı bir şekilde gösterilmektedir.

Tablo 2. Çalışmada Kullanılan Değişkenler

	Değişkenlerin Adı	Değişkenlerin Kısaltması
Bağımlı Değişken	Aktif Kârlılık Oranı	ROA
	Özsermaye Kârlılık Oranı	ROE
Bağımsız Değişken	Krediler	KRE

Çalışmada kullanılan ROA, ROE ve KRE bankaların kendi internet sitelerinde yayınladıkları finansal raporlarından alınmıştır.

ÇALIŞMANIN MODELLERİ VE HİPOTEZLERİ

Çalışmanın gerçekleştirilmesi için iki tane temel model oluşturularak panel veri analizi yapılmaktadır. Kurulan modellerle 1 tane hipotezin analizi yapılarak hipotezlerin kabul edilip edilmeyeceği belirlenir.

Çalışmanın hipotezi, çalışmanın amaçlarına paralel olarak iki ana modele göre oluşmaktadır. Çalışmadaki hipotezin geçerliliğini test edebilmek için aşağıdaki iki tane panel veri modeli kurulmuştur:

$$ROA = \alpha_{i,t} + \beta_1 KRE_{i,t} + \varepsilon_{i,t} \quad (\text{MODEL 1})$$

$$ROE = \alpha_{i,t} + \beta_1 KRE_{i,t} + \varepsilon_{i,t} \quad (\text{MODEL 2})$$

Birinci model; Aktif kârlılık oranı, ikinci model; özsermaye kârlılık oranıdır. Bu doğrultuda aktif kârlılık oranı modeli için oluşturulan hipotez aşağıda gösterilmektedir.

H₁: Kredilerin, 2012-2021 yıllarında BIST’te yer alan bankaların aktif kârlılık oranına etkisi bulunmaktadır.

Özsermaye kârlılık oranı modeli için oluşturulan hipotez aşağıda gösterilmektedir.

H₁: Kredilerin, 2012-2021 yıllarında BIST’te yer alan bankaların özsermaye kârlılık oranına etkisi bulunmaktadır.

BULGULAR

Çalışmada temel hipotezlerin test edilmesi için yapılan analizler sonucu elde edilen bulgular bu bölümde ayrıntılı bir şekilde yer verilmektedir. İlk başta finansal tablolara ilişkin bilgiler toplanarak analiz için uygun veri seti oluşturulmuştur. Modele ait değişkenler analiz için hazır hale getirilmiştir. Analiz sürecinde kullanılan model için bulgular ayrı ayrı verilmektedir. Yapılan araştırmada modele ilişkin değişkenlere ait tanımlayıcı istatistikler, korelasyon, uygun modelin seçimi için testler yapılmıştır. Ayrıca burada belirtmek gerekir ki, kısa panel verilerimiz (mikro panel, N>T) olduğu için birim kök testi yapılmasına gerek yoktur (Hayakawa 2017; Baltagi 2013).

Analiz bulguları ayrı başlıklar altında açıklanmaktadır.

Modele İlişkin Tanımlayıcı İstatistikler

Analiz aşamasına ilk olarak tanımlayıcı istatistikler ile başlanmıştır. Çalışmanın hipotezinin testi noktasında temel modellere ulaşmak için kurulan modellerin bağımlı ve bağımsız değişkenlerine ait Tablo 3’te tanımlayıcı istatistiki bilgiler detaylı şekilde gösterilmektedir.

Tablo 3. Tanımlayıcı İstatistikler

	Ortalama	Std. Sapma	Alt Değer	Üst Değer	Gözlem
ROA	.014	0.014	-.015	.127	120
ROE	.122	0.097	-.157	1	120
KRE	1.301e+11	1.248e+11	6.886e+09	5.920e+11	120

Tablo 3’te 2012-2021 yılları arasında 12 bankaya ait verilerin kullanıldığı panel veri analizine dahil edilen bağımlı ve bağımsız değişkenlere ait ortalamaları,

standart sapmaları, alt ve üst değerleri her bir seri için gösterilmektedir. Örneklemenin boyutu açısından bakıldığında ise gözlem sayısı 120’dir.

Modele İlişkin Korelasyon Testleri

Korelasyon, iki değişken arasındaki ilişkinin gücü ve yönünü ölçen iki değişkenli analiz olarak tanımlanmaktadır. Analizlerde genel olarak korelasyon matrisi üzerinden bir çıkarsama yapılmamaktadır. Fakat çoklu regresyonla ilgili hesaplamalarda oluşabilecek hatalardan kaçınmak ve değişkenler arasındaki ilişkinin yapısını incelemek için bu ilişkinin matrisine gereksinim vardır. Bundan dolayı, panel veri regresyon analizi yapılmadan önce korelasyon matrisleri belirlenmiştir. Bu değerlerin, gerektiğinde regresyon denklemi sonuçlarıyla karşılaştırma yapma imkânı sağlayan destekleyici bir faktör olmaktadır (Gökbulut, 2009). Böylece, bağımlı değişkenler ve bağımsız değişkenler arasındaki ilişkinin gücü ve yönünü ortaya çıkarmak için korelasyon analizi uygulanmıştır. Finansal performans oranlarından biri olan aktif kârlılık oranının ölçümlendiği model için oluşturulan korelasyon sonuçları Tablo 4’te detaylı bir şekilde gösterilmektedir.

Tablo 4. Aktif Kârlılık Oranı Modeli Korelasyon Sonuçları

	ROA	KRE
ROA	1.0000	
KRE	-0.3210 (0.020)**	1.0000

Not: “***, ** ve *” işaretleri sırasıyla %1, %5 ve %10 düzeyinde istatistiksel anlamlılığı ifade etmektedir.

ROA ile KRE arasındaki ilişkinin %5 düzeyinde anlamlı etkisinin olduğu ve negatif yönlü ilişki görülmektedir.

Finansal performans oranlarından biri olan özsermaye kârlılık oranının ölçümlendiği model için oluşturulan korelasyon sonuçları Tablo 5’te detaylı bir şekilde gösterilmektedir.

Tablo 5. Özsermaye Kârlılık Oranı Modeli Korelasyon Sonuçları

	ROE	KRE
ROE	1.0000	
KRE	0.3321 (0.012)**	1.0000

Not: “***, ** ve *” işaretleri sırasıyla %1, %5 ve %10 düzeyinde istatistiksel anlamlılığı ifade etmektedir.

ROE ile KRE arasındaki ilişkinin %1 düzeyinde anlamlı etkisinin olduğu ve pozitif yönlü ilişki görülmektedir.

Modellere İlişkin Panel Veri Analizi Sonuçları

BIST'teki bankaların karlılığı ile krediler arasındaki etkisini belirlemek amacıyla oluşturulan modelde tahminleme yapılması için F testi, Breusch Pagan LM testi ve Hausman testleri uygulanmıştır. Bu testler ile havuzlanmış, sabit veya rassal etkiler modellerinden hangisiyle tahminleme yapılacağı belirlenmiştir.

Rassal etkiler modeli Lagrange çarpanı (LM) testi ile incelenirken, sabit etkiler modeli F testi ile incelenmektedir (Breusch ve Pagan, 1980). Her iki test içinde boş hipotez reddedilmezse, klasik model tercih edilir. Eğer her iki test içinde boş hipotez reddedilirse, tesadüfi etkiler modeli ile mi yoksa sabit etkiler modeli ile mi tahmin yapılacağına Hausman testiyle karar verilir (Eren, 2021).

Tablo 6'da belirtilen sonuçlarla model seçimleri yapılmıştır. Model 1 ve Model 2'nin analiz sonuçlarına göre; sabit etkiler modeliyle klasik model arasında seçim yapmak için F testi uygulanmıştır. F testi sonucuna göre; 0.05'ten küçük olduğu için klasik model reddedilmiştir. Bunun sonucunda sabit etkiler modelinin uygun olduğu kabul edilmiştir. Daha sonra rassal etkiler ile klasik model için LM testi uygulanmıştır. LM testi sonucuna göre; 0.05'ten küçük olduğu için klasik model reddedilmiştir. Bunun sonucunda tesadüfi etkiler modelinin uygun olduğu kabul edilmiştir.

Son aşamada sabit ve tesadüfi modellerinin regresyon katsayı tahminlerinin arasındaki farkın anlamlı olup olmadığı incelenmiştir. Yapılan Hausman testiyle “tesadüfi etkiler modeli uygundur” şeklinde kurulan sıfır hipotezi test edilmektedir (Pazarlıoğlu, 2007). Başka bir deyişle;

H_0 : Tesadüfi etkiler modeli uygundur.

H_1 : Tesadüfi etkiler modeli uygun değildir. Şeklindeki hipotezler ile test edilmektedir.

Bu hipotezler ışığında; Hausman testinin sonucuna göre, tesadüfi etkiler modeli seçilecekse, H_0 hipotezi kabul edilmektedir. Sabit etkiler modeli seçilecekse, H_0 hipotezi reddedilmektedir.

Hausman test istatistiğine ait olasılık değeri 0,05'ten büyük olduğunda, tesadüfi etkiler modeli kullanılarak panel veri analizi gerçekleştirilecektir. Olasılık değerinin 0,05'ten küçük olduğu durumda sabit etkiler modeli kullanılacaktır. Bu doğrultuda panel veri analiz yöntemi gerçekleştirilecektir. Başka deyişle olasılık değerinin 0,05'ten küçük olduğu için H_0 hipotezi reddedilecektir. H_1 hipotezi kabul edilecektir. Buna göre; ROA ve ROE bağımlı değişken olduğu modellerde sabit etkiler modeliyle tahmin edilecektir. Tablo 6'da elde edilen sonuçlar gösterilmektedir.

Tablo 6. Tahminleme Yapılacak Modelin Belirlenmesi

	F Testi		Breusch and Pagan LM		Hausman Testi		Seçim
	Olasılık Değeri	Ki-kare Değeri	Olasılık Değeri	Ki-kâre Değeri	Olasılık Değeri	Ki-kâre Değeri	
Model 1 ROA	0.0008	3.21	0.004	6.68	0.001	9.89	Sabit Etkiler
Model 2 ROE	0.0373	1.98	0.003	6.92	0.005	7.76	Sabit Etkiler

BIST'teki bankaların karlılığı ile krediler arasındaki etkisi üzerine Hausman testinden elde edilen sonuçlara göre; sabit birim etkiler panel veri analizi yöntemi ile incelenmiştir. Elde edilen sonuçlar Tablo 7'de gösterilmektedir.

Tablo 7. ROA-Modeli 1 için Panel Veri Analiz Bulguları

Aktif Kârlılık Oranı (ROA)			
Değişken	Katsayı	t-istatistik değeri	Prob. Değer
KRE	-3.75e-14	-2.77	0.00***
Cons	.0188745	8.89	0.00
R ²	0.112		
F İstatistiği P değeri	0.006		
F İstatistiği	7.69		

Not: “***, ** ve *” işaretleri sırasıyla %1, %5 ve %10 düzeyinde istatistiksel anlamlılığı ifade etmektedir.

Tablo 7’de bağımlı değişkenin aktif kârlılık oranı olarak kullanıldığı birinci modelde; modelin F istatistiğinin olasılık değeri (0,006) 0,05’ten küçüktür. Sabit etkiler modelinin anlamlı olduğunu göstermektedir. Tabloda R² değeri olan 0.112; bağımlı değişkende meydana gelecek yaklaşık %11’lik değişimin, aktif kârlılık oranı modelinde gösterilen bağımsız değişken tarafından açıklanabileceğini ortaya koymaktadır.

Tablo 7’de kredilerin aktif karlılık oranı üzerinde %1 düzeyinde istatistiksel anlamlı bir etkisinin olduğu ve negatif yönlü ilişki tespit edilmiştir.

Regresyon analizinde sağlıklı yorumlar yapılabilmesi için kurulan modellerde temel varsayımların geçerliliği araştırılması gerekmektedir. Bu varsayımlardan en önemli olanları veri setinde Heteroskedastisite, Birimler Arası Korelasyon ve Otokorelasyon problemlerinin olmaması istenir. Bu varsayımların geçerliliğini sınamak için Wald Testi Değişken Varyans, Durbin-Watson Otokorelasyon Testleri, Pesaran CD Testi kullanılmaktadır (Tatoğlu, 2016).

Tahmin edilen modelde değişen varyansın sınanması için Değiştirilmiş Wald testi kullanılmaktadır (Tatoğlu, 2016). Test sonucu değerlerine Tablo 8’de gösterilmektedir.

Tablo 8. Değiştirilmiş Wald Testi Sonucu

	Ki-kare Değeri	Olasılık (p) Değeri
Model 1 (ROA)	8104.65	0.0000

H₀: Varyanslar, birimlere göre homoskedastiktir şeklinde temel hipotez kurulmaktadır.

Tablo 8’de kurulan H₀ hipotezine göre, χ^2 değeri ve olasılık (p) değeri gösterilmektedir. Olasılık değerinin 0,05’ten küçük olduğu için H₀ hipotezi reddedilmektedir. Bunun sonucunda, varyansın birimlere göre değiştiği anlaşılmaktadır. Dolayısıyla birimlere göre heteroskedasitenin olduğu sonucuna ulaşılmaktadır.

Modelde otokorelasyon problemini Durbin-Watson ve Baltagi-Wu LBI testleriyle sınanmaktadır. Testin sonucu değerlerine Tablo 9’da gösterilmektedir.

Tablo 9. Durbin Watson ve Baltagi Wu Otokorelasyon Testi Sonucu

	Durbin-Watson	Baltagi-Wu LBI
Model 1 (ROA)	1.2730111	1.3478444

H₀: Otokorelasyon yoktur. (p=0)

Tablo 9’daki testler içinde sadece test istatistikleri yer almaktadır. P değerlerine ise tabloda yer verilmemiştir. Literatürde kritik değerler verilmemesine rağmen, değerler 2’den küçükse otokorelasyonun olduğu yorumu yapılabilmektedir (Tatoğlu, 2016). Sonuçlara göre, her iki test için de değerler 2’den küçük olduğundan sabit etkiler modeli için otokorelasyonun olduğu yorumu yapılabilmektedir. H₀ hipotezi reddedilmektedir. Diğer bir ifadeyle denklemlerdeki hata terimleri arasında otokorelasyon probleminin olduğu sonucuna ulaşılmaktadır.

Birimler arası korelasyon hipotezi Pesaran testiyle sınanmaktadır. Testin, olasılık değeri ve test istatistiği Tablo 10’da gösterilmektedir.

Tablo 10. Pesaran CD Test Sonucu

	Test istatistiği	Olasılık (p) Değeri
Model 1 (ROA)	3.833	0.0001

H_0 : Birimler Arası Korelasyon Yoktur.

Tablo 10’da birimler arası korelasyonsuzluğun, Pesaran’ın testiyle sınanması için olasılık değerleri ve test istatistiği görülmektedir. Pesaran CD testine göre, olasılık değeri 0,05’ten küçüktür. Bunun sonucunda H_0 hipotezi reddedilmektedir. Dolayısıyla birimler arasında korelasyon olduğu sonucuna ulaşılmaktadır.

Çalışma sonucuna göre Heteroskedastisite, Otokorelasyon ve Birimler Arası Korelasyonun olduğu görülmektedir. Bunun sonucunda Driscoll-Kraay dirençli tahminci kullanılmaktadır (Tatoğlu, 2016). Test sonucu değerlerine Tablo 11’de detaylı şekilde gösterilmektedir.

Tablo 11. Driscoll-Kraay Dirençli Tahmincisi Sonuçları

Aktif Kârlılık Oranı (ROA)			
Değişken	Katsayı	t-istatistik değeri	Prob. Değer
KRE	-3.75e-14	-2.84	0.01***
Cons	.0188745	7.78	0.00
R ²	0.112		

Not: “***, ** ve *” işaretleri sırasıyla %1, %5 ve %10 düzeyinde istatistiksel anlamlılığı ifade etmektedir.

Driscoll-Kraay tahmincisi kullanılarak standart hatalar düzeltilmiştir. Aktif kârlılık oranı modeli sonuçları buna göre yorumlanmıştır. Sonuçlara göre, kredilerin aktif karlılık oranı üzerinde %1 düzeyinde istatistiksel anlamlı bir etkisinin olduğu ve negatif yönlü ilişki görülmektedir.

Özsermaye kârlılık oranı için sabit etkiler modeli seçilmiştir. Elde edilen sonuçlar aşağıdaki Tablo 12’de gösterilmektedir.

Tablo 12. ROE-Modeli 2 için Panel Veri Analiz Bulguları

Özsermaye Kârlılık Oranı (ROE)			
Değişken	Katsayı	t-istatistik değeri	Prob. Değer
KRE	-1.88e-13	-1.95	0.05**
Cons	.1464923	9.66	0.00
R ²	0.134		
F İstatistiği P değeri F İstatistiği	0.044 3.79		

Not: “***, ** ve *” işaretleri sırasıyla %1, %5 ve %10 düzeyinde istatistiksel anlamlılığı ifade etmektedir.

Tablo 12’de bağımlı değişkenin özsermaye kârlılık oranı olarak kullanıldığı ikinci modelde; modelin F istatistiğinin olasılık değeri (0,044) 0,05’ten küçüktür. Sabit etkiler modelinin anlamlı olduğunu göstermektedir. Tabloda R² değeri olan 0.134; bağımlı değişkende meydana gelecek yaklaşık %13’lük değişimin, özsermaye kârlılık oranı modelinde gösterilen bağımsız değişkeni tarafından açıklanabileceğini ortaya koymaktadır.

Tablo 12’de kredilerin özsermaye karlılık oranı üzerinde %5 düzeyinde istatistiksel anlamlı bir etkisinin olduğu ve negatif yönlü ilişki görülmektedir.

Heteroskedastisite, Birimler Arası Korelasyon, Otokorelasyon probleminin geçerliliğini sınamak amacıyla Wald Testi Değişen Varyans Testi, Durbin-Watson Otokorelasyon Testleri, Pesaran CD Testi kullanılmaktadır.

Tahmin edilen modelde değişen varyansın sınanması için Değiştirilmiş Wald testi kullanılmaktadır (Tatoğlu, 2016). Test sonucu değerlerine Tablo 13’te gösterilmektedir.

Tablo 13. Değiştirilmiş Wald Testi Sonucu

	Ki-kare Değeri	Olasılık (p) Değeri
Model 2 (ROE)	10572.96	0.0000

H0: Varyanslar, birimlere göre homoskedastiktir şeklinde temel hipotez kurulmaktadır.

Tablo 13’te kurulan H0 hipotezine göre, χ^2 değeri ve olasılık (p) değeri gösterilmektedir. Olasılık değerinin 0,05’ten küçük olduğu için H0 hipotezi reddedilmektedir. Bunun sonucunda, varyansın birimlere göre değiştiği anlaşılmaktadır. Dolayısıyla birimlere göre heteroskedasitenin olduğu sonucuna ulaşılmaktadır.

Modelde otokorelasyon problemini Durbin-Watson ve Baltagi-Wu LBI testleriyle sınanmaktadır. Testin sonucu değerlerine Tablo 14’te gösterilmektedir.

Tablo 14. Durbin Watson ve Baltagi Wu Otokorelasyon Testi Sonucu

	Durbin-Watson	Baltagi-Wu LBI
Model 2 (ROE)	1.8895159	1.9843886

H_0 : Otokorelasyon yoktur. ($p=0$)

Tablo 14'teki testler içinde sadece test istatistikleri yer almaktadır. P değerlerine ise tabloda yer verilmemiştir. Literatürde kritik değerler verilmemesine rağmen, değerler 2'den küçükse otokorelasyonun olduğu yorumu yapılabilir (Tatoğlu, 2016). Sonuçlara göre, her iki test için de değerler 2'den küçük olduğundan sabit etkiler modeli için otokorelasyonun olduğu yorumu yapılabilir. H_0 hipotezi reddedilmektedir. Diğer bir ifadeyle denklemlerdeki hata terimleri arasında otokorelasyon probleminin olduğu sonucuna ulaşılmaktadır.

Birimler arası korelasyon hipotezi Pesaran testiyle sınanmaktadır. Testin, olasılık değeri ve test istatistiği Tablo 15'de gösterilmektedir.

Tablo 15. Pesaran CD Test Sonucu

	Test istatistiği	Olasılık (p) Değeri
Model 2 (ROE)	3.810	0.0001

H_0 : Birimler Arası Korelasyon Yoktur.

Tablo 15'de birimler arası korelasyonsuzluğun, Pesaran'ın testiyle sınanması için olasılık değerleri ve test istatistiği görülmektedir. Pesaran CD testine göre, olasılık değeri 0,05'ten küçüktür. Bunun sonucunda H_0 hipotezi reddedilmektedir. Dolayısıyla birimler arasında korelasyon olduğu sonucuna ulaşılmaktadır.

Çalışma sonucuna göre Heteroskedastisite, Otokorelasyon ve Birimler Arası Korelasyonun olduğu görülmektedir. Bunun sonucunda Driscoll-Kraay dirençli tahminci kullanılmaktadır (Tatoğlu, 2016). Test sonucu değerlerine Tablo 16'da detaylı şekilde gösterilmektedir.

Tablo 16. Driscoll-Kraay Dirençli Tahmincisi Sonuçları

Özsermaye Kârlılık Oranı (ROE)			
Değişken	Katsayı	t-istatistik değeri	Prob. Değer
KRE	-1.88e-13	-2.52	0.03**
Cons	.1464923	14.30	0.00
R ²	0.134		

Not: “***, ** ve *” işaretleri sırasıyla %1, %5 ve %10 düzeyinde istatistiksel anlamlılığı ifade etmektedir.

Driscoll-Kraay tahmincisi kullanılarak standart hatalar düzeltilmiştir. Özsermaye kârlılık oranı modeli sonuçları buna göre yorumlanmıştır. Sonuçlara göre, kredilerin özsermaye kârlılık oranı üzerinde %5 düzeyinde istatistiksel anlamlı bir etkisinin olduğu ve negatif yönlü ilişki görülmektedir.

SONUÇ

Çalışma kapsamında BIST’te faaliyet gösteren bankaların krediler ile kârlılık arasındaki ilişkiyi ölçümlemek için 2012-2021 yılları arasındaki 12 banka incelenmiştir. Çalışmada ilk önce bağımlı değişkenlere göre modeller oluşturulmuştur. İki tane model oluşturulmuştur. Birinci modelde, kredilerin aktif kârlılık oranı üzerindeki etkisi incelenmiştir. İkinci model ise kredilerin özsermaye kârlılık oranı üzerindeki etkisi incelenmiştir. Modellerin kurulmasında sonra sabit veya tesadüfi etkili olarak tahmin edilmesi konusunda Hausman testi yapılarak iki modelinde sabit etkili şekilde tahmin edilmesine karar verilmiştir.

Yapılan analiz sonucunda bağımlı değişkeni aktif kârlılık oranı olan birinci modelin sabit birim etkinin analiz sonucunda, modelin istatistiki olarak anlamlı olduğu sonucu çıkmıştır. Kredilerin aktif kârlılık modeli üzerinde anlamlı ve negatif bir etkisi olduğu görülmektedir. Tahmin edilen aktif kârlılık modelinde ilk olarak heteroskedasite sınanmıştır. heteroskedasite vardır sonucuna ulaşılmıştır. Daha sonra modelde otokorelasyon sorunu sınanmıştır. Otokorelasyon probleminin olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Son olarak birimler arası korelasyon sınanmıştır. Birimler arasında korelasyonun da olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Araştırma sonucuna göre Heteroskedastisite, Otokorelasyon ve Birimler arası korelasyon olduğu görülmüştür. Bunun sonucunda Driscoll-Kraay dirençli tahminci kullanılmıştır. Test sonucunda; kredilerin aktif kârlılık oranı üzerinde anlamlı ve negatif bir etkisi olduğu görülmektedir. Diğer bir ifadeyle; KRE göstergesinde meydana gelebilecek artış, aktif kârlılık oranını olumsuz yönde etkileyecektir.

Bağımlı değişkeni özsermaye kârlılık oranı olan ikinci modelin sabit birim etkisinin analiz sonucunda, modelin istatistiki olarak anlamlı olduğu sonucu çıkmıştır. Kredilerin özsermaye kârlılık modeli üzerinde anlamlı ve negatif bir etkisi olduğu görülmektedir. Tahmin edilen özsermaye kârlılık modelinde ilk olarak heteroskedasite sınanmıştır. Heteroskedasite vardır sonucuna ulaşılmıştır. Daha sonra modelde otokorelasyon sorunu sınanmıştır. Otokorelasyon probleminin olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Son olarak birimler arası korelasyon sınanmıştır. Birimler arasında korelasyonun da olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Araştırma sonucuna göre Heteroskedastisite,

Otokorelasyon ve Birimler arası korelasyon olduğu gör÷lm÷ştür. Bunun sonucunda Driscoll-Kraay dirençli tahminci kullanılmıştır. Test sonucunda; kredilerin özsermaye kârlılık oranı üzerinde anlamlı ve negatif bir etkisi olduğu gör÷lmektedir. Diğer bir ifadeyle; KRE göstergesinde meydana gelebilecek artış, özsermaye kârlılık oranını olumsuz yönde etkileyecektir.

KAYNAKÇA

1. Abugamea, G. (2018). Determinants of Banking Sector Profitability: Empirical Evidence From Palestine, *Journal of Islamic Economics and Finance (JIEF)*, 4(1), 49-67.
2. Athanasoglou, P.P. vd. (2008). Bank-Specific, Industry-Specific and Macroeconomic Determinants of Bank Profitability, *Journal of International Financial Markets, Institutions and Money, Elsevier*, 18(2), 121-136.
3. Aydın, Y. (2019). Türk Bankacılık Sektöründe Karlılığı Etkileyen Faktörlerin Panel Veri Analizi ile İncelenmesi, *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi*, 10(1), 181-189.
4. Baltagi B. H. (2013). *Econometric Analysis of Panel Data*, Springer, USA, 6th edn.
5. Breusch, T. S. ve Pagan, A. R. (1980), “The Lagrange Multiplier Test and Its Applications to Model Specification in Econometrics”, *The Review of Economic Studies*, 47(1), 239-253.
6. Chronopoulos, D.K. vd. (2015). The Dynamics of US Bank Profitability, *The European Journal of Finance*, 21(5), 426-443.
7. Davydenko, A. (2011). Determinants of Bank Profitability in Ukraine, *Undergraduate Economic Review*, 7(1), 1-30.
8. Durak, Ş. (2000). Tekstil Sektörü Kredi Analizi, *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, İstanbul Teknik Üniversitesi SBE.
9. Eren, B. S., (2021), “Sürdürülebilir Performansın Finansal Performansa Etkisi: Gelişmekte Olan Piyasalar Üzerine Bir Uygulama”, *Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Ana Bilim Dalı, Doktora Tezi*, İzmir.
10. Gökbulut, R. İ. (2009). Hissedar Değeri ile Finansal Performans Ölçütleri Arasındaki İlişki ve İMKB Üzerine Bir Araştırma, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, *Doktora Tezi*, İstanbul.
11. Gülhan, Ü. ve Uzunlar E. (2011). Bankacılık Sektöründe Karlılığı Etkileyen Faktörler: Türk Bankacılık Sektörüne Yönelik Bir Uygulama, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 15(1), 341-368.
12. Güngör, B. (2007). Türkiye’de Faaliyet Gösteren Yerel ve Yabancı Bankaların Karlılık Seviyelerini Etkileyen Faktörler. *İşletme ve Finans Dergisi*, 258(9), 41-61.
13. Hayakawa, K. (2017). Unit Root Test For Short Panels With Serially Correlated Errors, *Commun Stat-Theory Methods*, 46(8), 3891-3900.
14. Kılıç, M. (2019). Bankaların Finansal Yapısının Karlılık Üzerindeki Etkisi: Özel Sermayeli Mevduat Bankaları Üzerine Bir İnceleme,

15. Nalın, T.H. ve Taşdelen, S. (2016), Bankalarda Kredi Arzını Etkileyen Faktörler, *Finans Politik&Ekonomik Yorumlar*, Cilt 53, Sayı 615, 65-75.
16. Okuyan, H.A. ve Karataş, Y. (2017) Türk Bankacılık Sektörünün Kârlılık Analizi, *Ege Akademik Bakış*, Cilt 17, Sayı 3, 395-406.
17. Parasız, İ. (2011). *Türkiye’de ve Dünya’da Bankacılık*, İstanbul: Ezgi Kitabevi.
18. Pazarlıoğlu, M.V. ve Gürler, Ö.K. (2007). Telekomünikasyon Yatırımları ve Ekonomik Büyüme: Panel Veri Yaklaşımı, *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar*, 44(508), 35- 43.
19. Riaz, S. (2013). “Profitability Determinants of Commercial Banks in Pakistan”, Proceedings Of 6th International Business And Social Sciences Research Conference 3-4 January, Dubai.
20. Saira, J. vd. (2011). Determinants of Bank Profitability in Pakistan: Internal Factor Analysis, *Mediterranean Journal of Social Sciences*, 2(1), 59-78.
21. Sufian, F. ve Chong, R.R. (2008). Determinants of Bank Profitability in a Developing Economy: Empirical Evidence from the Philippines, *Asian Academy of Management Journal of Accounting&Finance*, 4(2), 91-112.
22. Tatoğlu, F.Y. (2016). *Panel Veri Ekonometri: Stata Uygulamalı*, Genişletilmiş 3. Baskı, İstanbul: Beta Yayınları.
23. Tokel, Ö.E. (2004). Kredi Risk Modelleri Kullanılarak Kredi Taleplerinin Değerlendirilmesi, *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Ankara Üniversitesi SBE.
24. Trujillo-Ponce, A. (2013). “WhatDeterminestheProfitability of Banks? EvidencefromSpain”, *Accounting&Finance*, 53(2), 561-586.
25. Yıldırım, O. (2008). Türk Bankacılık Sektöründe Kârlılığın Belirleyicileri, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, *Basılmamış Doktora Tezi*. Ankara.

EDREMİT KÖRFEZİ’NİN İNANÇ TURİZMİ POTANSİYELİ: BURHANIYE
VE AYVALIK ÖRNEĞİ

Muammer BEZİRGAN

Harun ATAMAN

Doç. Dr. Balıkesir Üniversitesi, Burhaniye Uygulamalı Bilimler Fakültesi, Gastro-
nomi ve Mutfak Sanatları Bölümü, e-posta: bezirgan@balikesir.edu.tr

Bilim Uzmanı, Balıkesir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Turizm İşletmeciliği Anabilim Dalı Doktora Programı, e-posta: hrntrzc@hotmail.com

1.GİRİŞ

Din; insanların yaşamlarını etkileyen, şekillendiren, kitleleri bir araya getiren ve idare eden çok eski bir kavramdır. İnsanlar mensubu olduğu din ve bu dinin gereklilikleri doğrultusunda, çeşitli aktiviteler içerisinde bulunurlar. Bu aktivitelerin amaçları arasında; ruhsal olarak rahatlamak, dini görevlerini yerine getirmek (ibadetler, ayinler ve ritüeller) ve aynı inancı taşıyan diğerleri ile ortak duygu ve düşünceleri paylaşma bulunmaktadır. Bu aktivitelerin bir kısmı; bireyin her zaman yaşadığı yerde, kendi başına gerçekleştirebileceği aktiviteler iken bir diğer kısmı da yaşadığı yerden ayrılarak kutsal kabul ettiği yerlere giderek yaptığı aktivitelerdir. Semavi dinler olarak kabul edilen Hristiyanlık, İslamiyet ve Yahudilik dininde gerçekleştirilen hac ziyaretleri örnek olarak verilebilir.

Sahip olunan inançlar çerçevesinde, kutsal kabul edilen yerlere gitme, gidilen bölgede geçici süre konaklama, çeşitli ihtiyaç ve istekleri giderme süreci din ve turizm arasında bir ilişki ortaya çıkarmaktadır. Öyle ki; turizm kavramsal olarak,

“İnsanların devamlı ikamet ettikleri, çalıştıkları ve her zamanki olağan ihtiyaçlarını karşıladıkları yerlerin dışına çeşitli sebeplerle seyahatleri ve buralardaki, genellikle turizm işletmelerinin ürettiği mal ve hizmetleri talep ederek, geçici konaklamalarından doğan olaylar ve ilişkiler bütünü”

şeklinde açıklanmaktadır (Kozak, Kozak ve Kozak, 2020, s. 5). Yukarıdaki tanımlamada ifade edilen “çeşitli sebeplerle seyahatler”; tatil, kültür, macera, iş, sağlık, inanç ve benzeri birçok amacı kapsamaktadır. Bu bağlamda neredeyse insanlık tarihi kadar eski olan inanç-ibadet amaçlı ziyaretler, dünyadaki en eski turizm biçimlerinden biri olarak değerlendirilmektedir (Horner ve Swaabrooke, 2007, s. 6).

Birleşmiş Milletler Dünya Turizm Örgütü (UNWTO, 2013, s. 2); inanç turizmi aracılığıyla gerçekleşen kültürel etkileşim, değişim ve diyalogun, sürdürülebilirlik anlayışının temellerinden biri olduğunu; karşılıklı anlayış, hoşgörü ve saygıyı pekiştirdiğini aktarmaktadır. Bununla birlikte inanç turizminin; küresel bir fenomen ve gelişmekte olan bölgeler için önemli bir sosyoekonomik etkiye sahip olabileceği ifade edilmektedir (Tilson, 2005).

Türkiye; sahip olduğu tarihi, kültürü, coğrafyası ve inanç merkezleri ile turizm potansiyeli açısından zengin bir destinasyondur. İnanç turizmi kapsamında değerlendirilen/değerlendirilmesi gereken, dini açıdan önemli olan tarihi yapılar, önemli kişilerin mezarları, yaşadıkları evler, savaş alanları ve şehit mezarlıkları gibi birçok kutsal mekân yarattıkları potansiyel ile dikkat çekmektedir. Örnek olarak; İstanbul (Eyüp Sultan, Fatih, Süleymaniye, Bayezıt, İmrahor, Sultanahmet, Ayasofya Camileri, Aya İrini Anıtı, Neve Şalom, Aşkenazi

Sinagogları), Trabzon (Sümela Manastırı, Büyük İmareti, Fatih Camileri, St. Anna ve Santa Maria Kiliseleri), Çanakkale (Şehitler Abidesi, Anzak Şehitliği) ve Hatay’da (Ulu ve Habib-Ün Neccar Camileri, St. Pierre ve Markirkos Ortodoks Kiliseleri, St. Simon Manastırı) bulunan kutsal mekânlar verilebilir (T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2022). İnanç turizminin gerçekleştirilebilmesi için oldukça zengin kaynaklara sahip olan Türkiye, sahip olduğu potansiyelini yeterince kullanamamaktadır. Türkiye’ye dini/hac amacıyla; 2019 yılında yaklaşık 80 bin turist; pandemi dönemi olan 2020 ve 2021 yıllarında ortalama 11 bin turist (her bir yıl için) Türkiye’yi ziyaret etmiştir (Türkiye İstatistik Kurumu [TÜİK], 2022). Marmara Bölgesi’nin Güney Marmara Bölümü’nde yer alan Balıkesir ilindeki en eski Osmanlı yapıtı olan Zağnos Paşa, Yıldırım, Tahtalı, Bandırma Ulu, Edremit Kurşunlu, Burhaniye Koca ve Hanay, Ayvalık Saatli camileri, Alaca Mescit, Ayvalık Ayazması (Panagia Phaneromeni Ayazması), Ayvalık Taksıyarhis Kilisesi, Edremit Şıpşıp Dede ve Burhaniye Muhyiddin-i Rumi türbeleri öne çıkan, inanç turizmi potansiyelini oluşturan kutsal mekânlardan bazılarıdır (Türkiye Kültür Portalı, 2022). Ek olarak Edremit Körfezi içerisinde yer alan Çanakkale ilinin Ayvacık ilçesi Behramkale’de Assos Antik Kenti surlarının bitişiğinde yer alan Hüdavendigar Camii de bölgenin önemli kutsal mekânlarından.

Bu çalışmada; Edremit Körfezi’nin inanç turizmi potansiyeli, Burhaniye ve Ayvalık ilçelerinde öne çıkan kutsal mekânların yetkilileri, bakım ve temizlik sorumluları ile Burhaniye ilçe müftülüğü yetkilisinin görüşleri doğrultusunda tespitler yapılarak, ortaya çıkartılması amaçlanmıştır. Çalışma kapsamında, literatür taraması başlığı altında inanç ve turizm ilişkisi-inanç turizmi, dünyada ve Türkiye’de inanç turizmi, inanç turizmi ile ilgili yapılmış araştırmalar ele alınmıştır. Devam eden kısımda araştırma yöntemi açıklanmış, bulgulara yer verilmiş, sonuç ve öneriler ile çalışma tamamlanmıştır.

2.LİTERATÜR TARAMASI

2.1.İnanç ve Turizm İlişkisi-İnanç Turizmi

Din ve inanç, toplum, topluma ait kültür ve o toplumda yaşayan insanlar üzerinde önemli etkilere sahiptir (Wilkes, Burnett ve Howell, 1986, s. 47; Zaichkowsky ve Sood, 1989, s. 21; Delener, 1990, s. 27; McDaniel ve Burnett, 1990, s. 103; Jongmeewasin, 2016, s. 2). İnsanlık tarihi kadar eski olan dinin, inançları şekillendirirken; ahlak, tarih ve toplum ilişkilerini de etkileyen dinamik bir kavram olduğu ifade edilmektedir (Raj ve Morpeth, 2007, s. 2). Avusturya Aborjinleri ve Kızılderililerin kültürlerine etki etmiş dini inançlarının, en eski yaşayan dini inançlar olduğu kabul edilirken, farklı toplumlarda, farklı inançlarla yaşayan dindarların, birbirilerinin inanışlarını hurafe olarak gördükleri

aktarılmaktadır (Jongmeewasin, 2016, s. 2). Bunun yanında hemen hemen her din, kutsal kabul edilen mekânların ziyaret edilmesini önerir (Shinde ve Rizzelo, 2014, s. 17). Bu öneriler; inanç turizminin temelini oluştururken (Çalışkan, 2018, s. 380), kutsal mekânları ziyaret etmek, ritüellere katılmak veya izlemek, gidilen mekânlarda dini ibadetler gerçekleştirmek inanç turizmi kapsamında değerlendirilmektedir (Usta, 2005, s. 3; UNWTO, 2011; Shinde ve Rizzelo, 2014, s. 17). Ancak turizmde yaşanan gelişmelerle birlikte inanç turizmi faaliyetlerine; din dışı ve manevi seyahatler de dâhil edilmiş ve savaş alanları, mezarlıklar, ünlü isimlerin mezarlıkları veya evlerine yönelik ziyaretler de inanç turizmi kapsamında değerlendirilmeye başlanmıştır (Alderman, 2002, s. 33).

İnsanlığın varlığıyla eşdeğer tutulan, dini ve manevi sebeplerle gerçekleştirilen seyahatler inanç turizminin temeli varsayılmaktadır. Turist kelimesinin etimolojik olarak Latince ‘tornus’ kelimesinden türediği ve bu kelimenin Roma’daki türbelerin hacılar tarafından gezilme zorunluluğunu temsil ettiği aktarılmaktadır (Jongmeewasin, 2016, s. 2). İnanç turizmi, insanların dini inançlarını tatmin etmek için inançlarınca kutsal kabul edilen yerlere seyahatleri ve buradaki geçici konaklamalarından doğan ilişkiler bütünüdür (Kurar, Akbaba ve İnal, 2015, s. 63).

Din, inanç ve maneviyatın turizm üzerinde yadsınamaz bir etkisi olduğu, dini duygu ve ihtiyaçların, bireyler için etkili bir seyahat güdüsü yarattığı ifade edilmektedir. İnsanların ilk seyahatlerinin yiyecek arama, düşmanlardan kaçma, kalabalıktan uzaklaşma, bölgesel olarak genişleme gibi çabalar nedeniyle gerçekleştiği ancak insan hayatını yakından ilgilendiren dinler ortaya çıktıkça inançların insan hareketliliğine sebep olduğu belirtilmektedir (Okonkwo ve Nzeh, 2009, s. 287). Çünkü din ve inancın, bireylerin sosyopsikolojik ve sosyoekonomik ihtiyaç ve isteklerinin giderilmesinde yarattığı/yaratacağı etkiler nedeniyle kutsal mekânları ziyaretleri ve din temelli etkinlik ve ritüellere katılmayı teşvik ettiği belirtilmektedir (Jongmeewasin, 2016, s. 3). Sharpley ve Sundaram (2005, s. 161) seyahat motivasyonunu dikkate alarak, inanç turizmini; *“inanç veya dini nedenlerle motive edilen bir turizm şekli”* olarak açıklamışlardır. Araştırmacılar; dini uygulamaların, hac organizasyonlarının, ritüellerin ve benzeri geleneksel dini aktivitelerin, modern turizmde, seyahat motivasyonunun işlevsel ve sembolik eşdeğeri haline geldiğini ifade etmektedirler. Ambrosio (2007) ise inanç turizminin evrimini; bireysel inancın büyümesi, turistlerin birincil seyahat motivasyonu haline gelmesi, imaj farklılaşması (hacı ve turist), turistik ürün olarak dini kaynaklar ile seyahatlerin bölgesel ve sosyo-ekonomik etkileri olarak sıralamaktadır (Aktaran: Apleni, Vallabh ve Henama, 2017, s. 6).

İnanç turizmi kapsamındaki seyahatler; hac, misyonerlik ya da eğlence amacıyla gerçekleştirilmesinin yanı sıra (Jongmeewasin, 2016, s. 2) yarattığı farklı sonuçları ile de dikkat çekmektedir. Bu duruma örnek olarak; 6. yüzyılda İslamiyet dininin doğuşu ile birlikte, Müslümanlar için Mekke ve Medine kentlerinin kutsal bir bölgeye dönüşmesi ve İslamiyetin en önemli direği olarak görülen, hac ve umre merkezi olması verilebilir (Okonkwo ve Nzeh, 2009, s. 287). Bir diğer örneği de Roma İmparatorluğu'nun son dönemlerinde, Hristiyanlığın yayılması için gerçekleştirilen misyonerlik faaliyetleri ve yarattığı sonuçlar oluşturmaktadır. Misyonerlik faaliyetleri birçok farklı coğrafyada; din aracılığıyla insanların yaşamında büyük bir etki yaratılmasına, akabinde yeni kiliselerin, katedrallerin, manastırların inşa edilmesine yol açmıştır.

Turizmin; din ve inançla arasında bulunan en görünür bağ; turistlerin ilgisini çeken, merak ettikleri, ibadet ve/veya ziyaret etmek istedikleri kutsal mekânlara olan seyahatleridir. Bunun da ötesinde, bir dinin sahip olduğu içeriklerin, turistik karakteristiğinin, dindeki işlevleriyle belirlendiği ifade edilmektedir (Vukonic, 1996, s. 61-62). Daha açık bir ifade ile örneğin; bir Müslümanın hac ibadeti için gerçekleştirdiği seyahati, 1 aylık bir kalışı gerektirmektedir. Bu durum; hem kalış süresini hem de turistik aktivitelerinin zamansal ve mekânsal dağılımını etkilemektedir. Üç semavi din için (Hristiyanlık, İslamiyet, Yahudilik) kutsal sayılan Kudüs şehrinin, milyonlarca Müslüman, Hristiyan ve Yahudi tarafından ziyaret edildiği ve inançlarına uygun şekilde ibadetlerini, bir başka ifade ile dini işlevlerini gerçekleştirdikleri bilinmektedir. Sadece inanç motivasyonu ile gerçekleşmeyen inanç turizmi seyahatleri, kutsal olduğuna inanılan yapıların ziyaret edilmesini de kapsamaktadır. McKelvie (2005), kutsal görülen bir yerin, binanın ya da mabedin ziyaret edilmesinin de inanç turizmi kapsamında değerlendirilmesi gerektiğinin altını çizmektedir (Aktaran: Apleni, Vallabh ve Henama, 2017, s. 5).

İnanç turizmi; dünyanın farklı yerlerinde aynı dine, inanca mensup insanların, inançları doğrultusunda kutsal kabul edilen bölgelere ziyaretlerinin yanı sıra farklı inançlara sahip insanların da; merak, gezip-görme, öğrenme gibi amaçlarla seyahatlerini kapsamaktadır. Literatürde geçmiş çalışmalarda; inanç turizminin merkezinde sadece dini konuların olduğu ve gidilen kutsal mekânda dini etkinliklere katılacak insanların seyahat ettiği söylenirken (Kong, 2001, s. 211-212), son dönemlerde yapılan çalışmalarda sadece dini konuların değil öğrenme, gezme, görme, merak etme gibi çeşitli amaçlarla seyahat eden bireylerin ilgisinin dini merkezlere yöneldiği aktarılmaktadır (Fernandes ve diğerleri, 2012, s. 85). İnanç turizmi bu bakış açısıyla; farklı inançlara sahip olan insanları bir araya getirerek; dünya barışına, hoşgörünün arttırılmasına, bireylerin ve toplumların birbirlerine saygı duymalarına ve sevmelerine katkı sağlamaktadır (Kurar,

Akbaba ve İnal, 2015, s. 62). Hangi inanca sahip olursa olsun, tüm dünyada milyonlarca insan, sıradan varoluşlarının ötesinde olan deneyimler için gerek inançları doğrultusunda gerek başka inançlara ait kültürel değerleri deneyimlemek için uzak yerlere seyahat gerçekleştirmektedirler (Tilson, 2005, s. 11). Aynı zamanda farklı inanca sahip insanların bir araya gelmesiyle, farklı kültürlerin paylaşımı, bir diğer ifade ile kültürel etkileşim söz konusu olmaktadır (Kurar, Akbaba ve İnal, 2015, s. 62). İnanç turizmi kapsamında seyahat eden turistlerin; orta ve yaşlı bireylerden oluştuğu, temiz, güvenli, konforlu ve huzurlu bir ortam talep ettikleri belirlenmiştir (Gil ve Curiel, 2008, s. 423; Triantafillidou ve diğerleri, 2010, s. 392; Doney, 2013, s. 70).

2.2.Dünyada ve Türkiye’de İnanç Turizmi

Uluslararası turizm hareketliliğinde yaşanan artışa paralel olarak inanç turizmi kapsamında seyahatler gerçekleştiren turistlerin sayısında da artış olduğu belirtilmektedir. Her yıl milyonlarca Müslüman Hac için Mekke’ye seyahat ederken, dünyanın farklı noktalarında yaşayan Hristiyanlar hacı olabilmek için dinlerince kutsal kabul edilen bölgelere gitmekte (Woodward, 2004, s. 173-174) ve Ganj Nehri milyonlarca Hindu hacıyı kendine çekmektedir (Singh, 2006, s. 211). Ancak; inanç turizmi için istatistiksel verilerde eksiklikler bulunması nedeniyle net bir sayı ortaya konulamamaktadır (Çalışkan, 2018, s. 381). Birleşmiş Milletler Dünya Turizm Örgütüne (UNWTO) göre; inanç turizmi yıllık 18 milyar doları aşan bir pazar iken her yıl 300 milyondan fazla insan inanç turizmi kapsamında seyahat etmektedir (Shinde ve Rizzelo, 2014, s. 18).

Ruhsal doyuma ulaşmak, zihinlerini tazelemek ve gerçek bir benlik bulma inancı ile Güneydoğu Asya’ya gerçekleştirilen seyahatler sadece söz konusu inanca sahip bireyler tarafından değil aynı zamanda Batılı olup farklı inançlara sahip insanlar tarafından da tercih edilmektedir. Budist tapınakları, kültürel mirası, dini, tarihi, inanç uygulamaları gibi birçok farklı çekicilik Güneydoğu Asya’yı inanç turizmi kapsamında çekici hale getirmektedir. Tayland’da bulunan Chiang Mai şehri, sahip olduğu tapınakları ve ritüelleri ile ön plana çıkan bir inanç turizmi destinasyonudur (Choe ve O’Regan, 2020, s. 3).

Hinduizm’de kefareti için Ganj Nehri’nde toplu ibadet, Vatikan’da Papa liderliğinde gerçekleştirilen Noel ibadeti, Müslümanların Mekke’ye giderek gerçekleştirdikleri Hac ibadetleri evrensel dini hareketlerdir (Kurar, Akbaba ve İnal, 2015, s. 62). Kudüs, Roma ve Santiago de Compostela Hristiyanlar için üç önemli Hac mekanı; Müslümanlar için Mekke ve Medine ömürlerinde bir kez olsun ziyaret etmek istedikleri dini merkezlerdir (Rojo, 2007, s. 10). Bunun yanında Kudüs, üç semavi din için de (Hristiyanlık, İslamiyet ve Yahudilik)

kutsal kabul edilen, dünyanın en önemli inanç turizmi destinasyonları arasındadır (Kurar, Akbaba ve İnal, 2015, s. 63).

Geçmişte birçok medeniyetin yaşamış olduğu Anadolu toprakları, üç semavi din için önemli olan ve günümüze kadar ulaşmış birçok kutsal mekâna sahiptir. İslamiyet dini için İstanbul’da bulunan; Sultanahmet, Süleymaniye, Haseki, Mihrimah Sultan Camii gibi Osmanlı İmparatorluğunun çeşitli dönemlerinde inşa edilen merkezler, sadece Müslümanların ibadet merkezi değil aynı zamanda yabancı turistlerin çokça ziyaretler gerçekleştirdiği mekânlardır. 15. yüzyılda inşa edilen ve günümüze kadar birçok tadilat ve genişlemelerin yapıldığı Eyüp Sultan Camii, Müslümanların yoğun şekilde ziyaret gerçekleştirdiği başka bir kutsal merkezdir. Bursa’da bulunan Ulu Camii, 1396-1400 yıllarında Osmanlı padişahı Yıldırım Bayezid tarafından inşa ettirilmiş ve bölgenin önemli bir inanç turizmi mekânı olmuştur. Erzurum şehrindeki Çifte Minareli Camii, Selçuklu Sultanı Alaaddin Keykubad’ın kızı Hüdavend Hatun tarafından inşa ettirilmiş ve 769 yıllık tarihiyle inanç turizmi açısından önemli bir değer haline gelmiştir. Kırşehir’de bulunan Ahi Evran Camii ve Türbesi, Nevşehir’de Hacı Bektaş Veli Dergâhı ve Külliyesi, Konya’da Mevlana Türbesi ve Dergâhı, Nasreddin Hoca Türbesi gibi geçmişte yaşamış büyük din âlimlerinin mezarlarının ve ibadet mekânlarının bulunduğu bölgeler, yerli ve yabancı ziyaretçileri kendilerine çekmektedir (T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2022). Sivas’ta bulunan Divriği Ulu Camii ve Darüşşifası, Mengüçoğulları hükümdarı Süleyman Şah’ın oğlu Ahmet Şah tarafından 1228 yılında inşa ettirilmiş ve günümüze kadar ulaşmıştır. (Türkiye Kültür Portalı, 2022). UNESCO Dünya Miras Listesine Türkiye’nin ilk giren mimari yapısı olarak, Anadolu geleneksel taş işçiliğinin en görkemli eserlerinden biri olan Divriği Ulu Camii ve Darüşşifası, Mengücekoğulları döneminde Ahmet Şah ve eşi Turan Melek tarafından 1228-1229 tarihlerinde inşa ettirilmiştir. Helenistik dönemin en görkemli kalıntılarının bulunduğu Adıyaman’ın Pütürge ilçesi sınırları içerisindeki Nemrut Dağı’nın zirveside, Kommagene Kralı 1. Antiochos tarafından tanrılara ve atalarına minnettarlığını sergilemek için yaptırılan mezar ve anıtsal heykeller, Türkiye’nin UNESCO Dünya Miras Listesinde bulunan başka bir eseridir. UNESCO Dünya Miras Listesinde bulunan diğer önemli eserler ise, Sultan 2. Selim tarafından 16. Yüzyılda inşa ettirilen Selimiye Camii ve Külliyesi, İzmir’de bulunan Efes Antik Kenti, Şanlıurfa’da bulunan ve geçmişi 12.000 yıl öncesine kadar uzanan, tarihin sıfır noktası Göbeklitepe’dir.

Hristiyanlar için Anadolu toprakları İncil’de adı geçen yedi kiliseden (Güzel, 2010, s. 96), Hristiyanlığın ilk kilisesi olarak kabul edilen Aziz Petrus Kilisesine (Baranaydın ve Baranaydın, 2019, s. 215) kadar birçok kutsal mekâna ev sahipliği yapmaktadır. Hristiyanların hac mekânlarından olan bu yapılar,

Türkiye'nin inanç turizmi kaynaklarına zenginlik katmaktadır. Antalya'da bulunan Aziz Nicolaus ve Aya Yorgi Kiliseleri, Denizli'de Hierapolis St. Katedrali, Diyarbakır'da Meryem Ana Süryani Kilisesi, İzmir'de Meryem Ana Evi, Mersin'de Zeus Tapınağı, Hatay'da St. Pierre Kilisesi ve Trabzon'da bulunan Sümela Manastırı gibi geçmişten günümüze ulaşmış birçok yapı Hristiyanlar için kutsal olan önemli merkezlerdendir (T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2022).

İlk olarak 17. yüzyılda inşa edilen ve 19. yüzyılda eski temelleri üzerinde tekrar inşa edilmiş olan İstanbul'un Beyoğlu ilçesindeki Zülfaris Sinagogu Yahudilerin kutsal mekânları arasında ön plana çıkmaktadır. Günümüzde müze olarak kullanılan bu tarihi mekânın yanı sıra Ankara'da bulunan Samanpazarı Sinagogu yaklaşık 750 yıldır hizmet vermektedir. Bursa'da bulunan Geruş Sinagogu, Sultan 2. Selim tarafından İspanya'dan kaçan Yahudileri Osmanlı İmparatorluğuna kabul etmesi ile inşa ettirilmiş, günümüzde hala ibadete açık olan başka bir Yahudili dini merkezidir (Türkiye Kültür Portalı, 2022).

İstanbul'da bulunan ve geçmişte kilise olarak kullanılan Ayasofya Camii, bugün hala Hristiyanlar için önemli görülen yapılardan biridir. Mersin'de bulunan Eshab-ı Kehf Mağarası Müslümanlar ve Hristiyanlar tarafından kutsallık atfedilen başka bir mekândır. Kuran-ı Kerim'de Kehf Suresi ile anlatılan bu mağara Hristiyanlar için de kutsallık atfedilen bir mekândır. Öyleki Hristiyanlar, “Yemliha, Mekseline, Mislina, Mernuş, Sazenuş, Tebernuş ve Kefeştetayuş” isimlerindeki 7 Hristiyan gencin Putperestliğe geçişi kabul etmedikleri için zulümden kaçarken “Kıtmir” ismindeki köpekleriyle beraber saklandıkları mağara olduğuna inanırlar (Türkiye Kültür Portalı, 2022). Ağrı Dağı ise İslamiyet'e göre Hz. Âdem ile Hz. Havva'nın yaşadığı İrem Bahçeleri'nin bu dağda bulunması, Hristiyanlar ve Yahudiler için Büyük Tufandan sonra Nuh'un Gemisinin Ağrı Dağı'nın zirvesindeki çukurda karaya oturduğuna inanılması ile ön plana çıkan başka bir çekim merkezidir (Doğanay, 2011, s. 176-177).

Okuyucu ve Somuncu (2013) tarafından yapılan ‘Türkiye’de İnanç Turizmi: Bugünkü Durum, Sorunlar ve Gelecek’ başlıklı çalışmada inanç turizmi ile ilgili literatür gözden geçirildikten sonra Türkiye’de üç semavi din için önemli olan inanç turizmi merkezleri haritalandırılmıştır. Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) tarafından yayınlanan verilerden faydalanılarak inanç turizmine olan talep ele alınmış ve bu veriler ışığında Türkiye’nin inanç turizmi potansiyelini yeterinde değerlendiremediği, tanıtım, pazarlama ve ulaşım konularında sorunların olduğu aktarılmıştır.

Tablo 1: Türkiye'ye Gelen Yabancı Turist ve Yurtdışında Yaşayan Türk Vatandaşlarının Sayısı

Yıl	Dini/Hac			TOPLAM TURİST SAYISI	Dini Amaçla Gelen Turistlerin Toplam Turist Sayısındaki Oranı (%)
	Yabancı	Yurtdışında Yaşayan Türk Vatandaşları	Toplam		
2003	58 456	6 092	64 548	16 302 048	0,395
2004	61 054	4 724	65 778	20 262 645	0,324
2005	106 710	5 598	112 308	24 124 504	0,465
2006	101 565	23 938	125 503	23 148 670	0,542
2007	137 787	6 182	143 969	27 214 986	0,529
2008	95 027	4 014	99 041	30 979 974	0,319
2009	124 409	3 406	127 815	31 972 377	0,399
2010	106 690	7 650	114 340	33 027 941	0,346
2011	102 315	4 428	106 743	36 151 327	0,295
2012	61 116	5 285	66 401	36 463 921	0,182
2013	54 395	4 681	59 076	39 226 226	0,150
2014	77 636	5 544	83 180	41 415 070	0,200
2015	73 528	2 380	75 908	41 617 530	0,182
2016	45 845	1 484	47 329	31 365 330	0,150
2017	23 663	3 342	27 005	38 620 346	0,069
2018	26 597	2 475	29 072	45 628 673	0,063
2019	78 477	2 166	80 643	51 860 042	0,155
2020	8 891	2 521	11 412	15 826 266	0,072

2021	8 318	2 815	11 133	29 357 463	0,037
2022*	7 831	-	7 831	18 390 788	0,042

Kaynak: TÜİK, Geliş Nedenine Göre Çıkış Yapan Ziyaretçiler.

*2022 yılı verileri Ocak-Haziran aylarını içermektedir.

İnanç turizmi kapsamında Türkiye'ye gelen yabancı ziyaretçi ve yurtdışında yaşayan Türk vatandaşlarına dair istatistiksel verilerin bulunduğu Tablo 1 incelendiğinde 2003 yılından 2021 yılına kadar geçen sürede olumlu bir artışın olmadığı görülmektedir. Her ne kadar 2003-2007 yılları arasında düzenli bir artış görülse de takip eden yıllarda istikrarsız bir artış-azalışın olduğu söylenebilir. Bunun yanında 2019 yılında ortaya çıkan ve tüm dünyayı etkisi altına alan Covid-19 pandemisi ile birlikte büyük bir krize sürüklenmesi zaten az miktarda olan inanç turizmi hareketliliğini de büyük ölçüde düşürmüştür. Yabancı turistler ile yurtdışında yaşayan Türk vatandaşları kıyaslandığında yabancı turistlerin inanç turizmi kapsamında daha fazla ziyaret gerçekleştirdiği görülmektedir. İnanç turizmi kapsamında gelen turistlerin Türkiye'ye gelen toplam turist sayılarına oranına bakıldığında ise en yüksek oranın % 0,542 ile 2006 yılında gerçekleştiği ifade edilebilir. Buradan hareketle Türkiye'nin inanç turizmi kapsamında sahip olduğu potansiyelinin inanç turizmi hareketliliğine yeterince yansımadağı söylenebilir.

Edremit Körfezi, Biga Yarımadasında bulunan Kaz Dağları, Madra Dağları ve Midilli Adası arasında bulunan, büyük bir bölümü Balıkesir sınırları içerisinde kalan bir bölgedir. Balıkesir ili içerisinde Ayvalık, Burhaniye, Edremit, Havran, Gömeç ilçeleri ve Çanakkale ilinden Ayvacık ilçesi olmak üzere altı ilçeyi sınırları içerisine almaktadır. 2021 Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemine göre toplam nüfusu 378.680 olan Edremit Körfezi'nde en kalabalık ilçe 164.696 ile körfeze de adı veren Edremit ilçesidir (TÜİK, 2022). Edremit Körfezi, sahip olduğu doğal, kültürel, tarihi zenginlikleri ile özellikle yerli turistler tarafından tercih edilen önemli bir turizm merkezidir.

Görsel 1: Koca Cami, Hanay Cami ve Muhyiddin-i Rumi Türbesi

Kaynak: Burhaniye Kaymakamlığı.

Görsel 2: Saatli Cami, Hamidiye Cami ve Taksıyarhis Kilisesi

Kaynak: Türkiye Kültür Portalı.

2.4.İlgili Araştırmalar

Din ve inanç geçmişten beri insanları seyahat etmeye yönelten önemli bir faktör olarak değerlendirilmektedir. İnsanların gerek mensubu olduğu dinin inançları çerçevesinde gerekse başka dinlere özel deneyimler elde etmek için (Murray ve Graham, 1997) dini binalar, yapılar, ön plana çıkan insanların kabirleri, ayinler, festivaller ve olaylar (Henderson, 2003, s.) gibi birçok sebeple seyahate çıkmaktadırlar (Murray ve Graham, 1997). Kutsal görülen yerlerin farklı dinlere mensup turistler tarafından ziyaret edilmesi (EyKay, Dalgın ve Çeken, 2015, s. 60) ya da kutsal yerlere yönelik turizm hareketleri olarak tanımlanan inanç turizmi (Kozak, Kozak ve Kozak, 2020, s. 25), ülke ekonomilerinde katkı sağlarken insan ilişkilerinden doğan sosyolojik etkiler de ortaya çıkarmaktadır (Usta, 2005, s. 4).

Geçmişte birçok medeniyete ev sahipliği yapmış Türkiye toprakları, inanç turizmi açısından oldukça zengin kaynaklara sahiptir. Çalışmanın ‘Türkiye’de İnanç Turizmi’ başlığı altında üç semavi din için ön plana çıkan kutsal mekânlar hakkında bilgi verilmiştir. Bununla birlikte Türkiye’de inanç turizminin potansiyeli ve gelişimi konusunda yapılan araştırmalarda dikkat çekici sonuçlar elde edilmiştir.

Usta (2005) tarafından kaleme alınan yüksek lisans tezinde İznik’in inanç turizmi potansiyeli değerlendirildikten sonra yerel halkın inanç turizmi kapsamındaki düşünceleri ve yabancı turistlere bakışı ile birlikte yabancı turistlerin İznik ve inanç turizmine olan bakışları araştırılmıştır. Sonuç olarak İznik halkının yabancı turistlerin İznik’i ziyaret etmesi konusunda olumlu görüş ortaya koyduğu, yabancı turistlerin ise İznik hakkında görülmesi gereken bir destinasyon olduğunu belirttikleri tespit edilmiştir. EyKay, Dalgın ve Çeken (2015) tarafından yapılan çalışmada ise Antakya’da benzer bir araştırma gerçekleştirilmiş ve yerel halkın yabancı turiste karşı olumlu bir bakışı olduğu,

yabancı turistlerin ise Antakya'nın kesinlikle görülmesi gerektiğini bildirdikleri ifade edilmektedir.

İnsanların yaşamını şekillendiren, inançların ve bu inançlar çerçevesinde ibadete yönelme ya da kutsallık atfedilen mekânları ziyaret etme motivasyonu ile ortaya çıkan inanç turizmi, ülkelerin inanç turizmi kaynaklarını turistik bir ürün olarak turistlere sunmasına imkân tanımaktadır. Bu doğrultuda Güzel (2010) tarafından yapılan araştırmada Türkiye'nin inanç turizmi potansiyeli değerlendirilmiş ve Hristiyanlar için Türkiye'de bulunan kutsal mekânlara yer verilmiştir. Çalışmada Türkiye'de bulunan ve Hristiyanlar için kutsal görülen merkezlerde gerekli çevre düzenlemesi, aydınlatma ve ulaşım gibi problemlerin giderilerek ülke tanıtımdan kullanılması yoluyla inanç turistlerinin sayısının artırılabilceği aktarılmaktadır.

Gümüş (2019) tarafından yapılan çalışmada ise turistik bir ürün çeşitlendirmesi olarak Kapadokya'daki inanç turizmi kaynakları değerlendirilmiştir. Araştırma sonuçlarına göre Kapadokya'yı ziyaret eden yerli ve yabancı turistlerin ziyaretlerinden memnun kaldıkları, yaşadıkları bölgeye döndüklerinde çevrelerindeki insanlara tahsiye etme niyetinde oldukları, en büyük seyahat motivasyonunun 'merak' olduğu ve inanç turizminin seyahat motivasyonu olarak 3. sırada olduğu tespit edilmiştir. Çalışma kapsamında geliştirilen önerilerde inanç turizmi kaynaklarının çevre düzenlemelerinin yapılarak iyileştirilmesi ve bu mekânlarda görev yapan personelin yabancı ziyaretçilerin sahip oldukları kültürleri hakkında bilgilendirilmeleri gerektiği aktarılmaktadır.

Özçoban (2020) tarafından inanç turizminin konu edildiği yüksek lisans ve doktora tezleri incelenerek bibliyometrik analizin gerçekleştirildiği çalışmada, 1998-2019 yılları arasında 45 yüksek lisans, 2 doktora tezinin yazıldığı tespit edilmiştir. Yapılan değerlendirmelerde söz konusu tezlerin Türkiye'nin inanç turizmi potansiyelini ortaya çıkardığına, tezlerde konu edilen bölgelerin ve kutsal mekânların ülke tanıtımı üzerinde etkili olacağı belirtilmektedir. Dikkat çekici başka bir değerlendirme ise yerli ve yabancı araştırmacılar tarafından Anadolu'nun zenginliklerinin araştırmalara konu edilmesi amacıyla teşvikler gerçekleştirilebileceği önerilmektedir.

Apleni, Vallabh ve Henama (2017) tarafından yapılan çalışmada turistlerin inanç turizmine katılım motivasyonları araştırılmıştır. Bu kapsamda Güney Afrika'nın Buffalo City şehrinde dini etkinliklere katılanlarla görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Araştırma sonucunda insanların kendilerini manevi olarak yükseltmek, inandıkları yaratıcıya yakın ve bağlı olmak amacıyla inanç turizmine katılmaya motive oldukları tespit edilmiştir. Buradan hareketle din ve inancın, seyahat için güçlü bir belirleyici olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

3.YÖNTEM

Bu çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden olan yarı yapılandırılmış görüşme tekniği kullanılmıştır. Edremit Körfezi'nde bulunan önemli dini mekânlarda görevli din adamları ve bakım işlerini üstlenmiş kişilerle yüz yüze görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Nitel araştırma yöntemlerinden olan görüşme tekniği, sosyal bilimlerde derinlemesine bilgiye erişebilmek amacıyla sıkça kullanılan veri toplama yöntemidir (Briggs, 1986, s. 2). Yapılandırılmış, yarı yapılandırılmış ve yapılandırılmamış olmak üzere üçe ayrılan görüşme tekniği (Coşkun, Altunışık, Yıldırım, 2019, s. 115; Büyüköztürk, ve diğerleri, 2021, s. 159), katılımcıların deneyimlerine, görüşlerine, duygularına ve inançlarına uygun şekilde bilgi toplayabilmenin en etkili yöntemi olarak belirtilmektedir (Yıldırım ve Şimşek, 2016). Yarı yapılandırılmış görüşme tekniğinde görüşmeyi yapacak olan araştırmacı yönelteceği sorular ile ilgili kabaca bir yol haritasına sahiptir. Ancak görüşme yapılan kişinin bilgi ve ilgisi doğrultusunda sorulacak sorularda değişiklikler gerçekleştirilebilmektedir (Coşkun, Altunışık, Yıldırım, 2019, s. 115). Yarı yapılandırılmış görüşmeler, araştırmacının amacı doğrultusunda sorular sormasına olanak tanırken aynı zamanda görüşme sürecini görüşülen kişiye göre sürdürebilme imkânı sunmaktadır. Böylelikle görüşme daha derinlemesine bir hale getirilebilirken sonuç alınamayacağı kanısına varıldığında sonlandırılabilir (Büyüköztürk ve diğerleri, 2021, s. 159). Aşağıda Tablo 2'de; görüşmelerin gerçekleştirildiği ilçeler, katılımcı kodları, kutsal mekânların isimleri ve araştırma soruları verilmiştir.

Tablo 2: Görüşmelerin Gerçekleştirildiği İlçeler, Katılımcı Kodları, Kutsal Mekânların İsimleri ve Araştırma Soruları

Görüşmelerin Gerçekleştirildiği İlçeler	Katılımcı Kodları	Kutsal Mekânların İsimleri	Araştırma Soruları
Ayvalık	K1	Saatli Camii (Agios Yannis Kilisesi)	(S1): Burası dini ve/veya tarihi açıdan özel bir anlam ifade etmekte midir?
	K2	Hamidiye Camii	(S2): Günlük, haftalık veya aylık olarak ortalama kaç kişi burayı ziyaret etmektedir?
	K3	Rahmi Koç Müzesi (Taksiyarhis Kilisesi)	

Burhaniye	K4	Muhyiddin-i Rumi Türbesi	(S3): Burayı ziyarete gelen kişilerin profili hakkında bilgi sahibi misiniz?
	K5	Koca Camii	(S4): Edremit Körfezi inanç turizmi açısından, bulunduğunuz ilçenin (Burhaniye/Ayvalık) önemi hakkında ne düşünüyorsunuz?
	K6	Hanay Camii	
	K7	Burhaniye Müftüsü	(S5): Bölgede inanç turizminin geliştirilmesi için sizce neler yapılmalıdır?

Tablo 2’de yer verilen kutsal mekânlar 01.01.2022-10.05.2022 tarihleri arasında ziyaret edilmiş, mekânların din görevlileri (imam-müezzin) ve temizlik işlerini yürüten kişilerle yüz yüze görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Yapılan görüşmeler; katılımcılardan alınan izin doğrultusunda, ses kaydına alınmış ve her bir katılımcıya araştırmacılarca alınan notlar sunulurken, herhangi bir yanlış ifadenin olup olmadığı sorgulanmıştır. Böylelikle araştırmanın iç geçerliliği sağlanmıştır. Araştırma örneklemini oluşturan kutsal mekânların seçilmesinde, Burhaniye ve Ayvalık ilçelerinde tanınırlığı ve bilinirliği yüksek, ziyaretçi çeken ve araştırmacılarca zamansal ve mekânsal kısıtlardan uzak, kolay ulaşılabilir olmaları belirleyici olmuştur. Sahadan elde bulgular, betimsel analiz yapılarak doğrudan okuyucuya sunulmuştur.

3.1.Bulgular

Araştırmada katılımcılara yöneltilen sorular ve alınan cevaplar, her bir soru ve alınan cevaplar için başlıklar oluşturulmuş, akabinde yorumlanarak her başlık altında ayrı ayrı sunulmuştur. İlk olarak katılımcıların kutsal mekânın dini ve/veya tarihi açıdan özel anlamına ilişkin sorulara verdikleri cevaplara yer verilmiştir.

Katılımcıların kutsal mekânın dini ve/veya tarihi açıdan özel anlamına ilişkin sorulara (S1) verdikleri cevaplar;

K1: “Tabii ki, camidir yani. Tarihi bir yapı, 1879’da yapılmış kilise olarak. 1924’te de mübadeleden sonra camiye çevrilmiş. Hem tarihi olarak hem dini olarak önemlidir.”

K2: “Tarihi açısından oldukça önemi. Rum’lardan kalan bir yerleşim yeri. Sonraki yıllarda Osmanlı himayesine girmiş ve camiye çevrilmiş. Bu nedenle

hem kültürel olarak hem de inanç bakımından bir farklılık gözettirebiliyor bizlere. Bu mekânda dinimizin gerekliliklerini yerine getirirken aynı zamanda kültürel bir zenginlik olarak Rumlara kadar dayanan kültürün etkilerini görmemizi sağlıyor. Rumlara kadar dayanan bu kültürün ziyaret edenler tarafından burada görülmesi bizlere değişiklikler yaşatabiliyor.”

K3: “Rahmi Koç müzesi, inanç turizmine hizmet vermemektedir. Taksiyarhis Kilisesi, 1873 yılında, eski temelleri üzerine Rum’lar tarafından inşa edilmiştir. Baş Melekler Cebrail ve Mikail’e atfedilmiştir. Bu yüzden Taksiyarhis denilir. Bu kilise, İzmir’deki Kızıl Kilise kadar önemli değildir. Kızıl kiliseye Hristiyanlar hacı olmak için giderler fakat burası paralel bir bölgede olduğu için ziyaret edilmektedir.”

K4: “Muhyiddin-i Rumi Türbesi zaten tarihi bina. İçinde yatan zat Osmanlı döneminde yaşamış çeşitli ilim faaliyetleri yürütmüş ve ölünce buraya defnolunmuş. Muhyuddin-i Rumi de dini açıdan önemli biri olduğu için onun türbesi de önemli bir hale geliyor.”

K5: “Koca Cami, ilk olarak ahşaptan yapılmış ve Muhyiddin-i Rumi’nin caminin yapılışında rolü olduğu söylenir. Hatta kendisinin evi de camiye oldukça yakınmış. Camii yapılırken Muhyiddin-i Rumi’nin “Bu camii burada memleketin merkezi olacak” dediği söylenir. Camide dini eğitim verir talebe yetiştirirmiş. Ancak o ahşap camii yangın yanmış ve kullanılamaz hale gelmiş. Bugünkü Koca Cami yanan ahşap caminin olduğu yere yani caminin şuan ki yerine Yunan ve Türk mühendislerin beraber çalışarak yaptığı bir camii. Biz ufaklukkan uçaklar uçurulurdu buralarda. Uçakla bakmışlar, hakikaten camiinin yukarıdan görünümü haç şeklinde imiş.”

K6: “Hanay Caminin bulundu yer olan Burhaniye’de genelde deniz turizmi hâkim. Bir de Hanay, Koca, Şahinler Camii gibi tarihi yapılar var. Camilerin haricinde Ören bölgesinde bulunan antik kent var. Genellikle deniz turizmi hâkim olduğu için Ören tarafına gidiliyor, oradaki tarihi yerler geziliyor. Çünkü denize oldukça yakın.”

K7: “Dini ve tarihi açıdan tabiki anlam ifade ediyor. Osmanlı dönemine ait yapılar bunlar. Aynı zamanda dinimizin ibadethaneleri. Ecdatımız çok çok önceden gelmiş, yerleşmiş, yaşamış buralarda. Bu konuştuğumuz ibadethaneleri yapmış, ayağını sürmüş, yüzünü secdeye götürmüş. Şimdi biz onların yaşadığı bu bölgede yaşıyoruz. Bizim dışımızdaki insanlar da yaşamış. Bir arada yıllarca yaşamışlar. Onlar da kendi ibadethanelerini yapmışlar, sunaklarını yapmışlar. Biliyorsunuz Ören’de çok eskiye dayanan antik kent var. Hala araştırmalar yapılıyor orada. Bunlar çok önemli şeyler.”

Katılımcıların verdiği cevaplara göre ziyaret edilen kutsal mekânların gerek dini gerekse tarihi açıdan önemli görüldüğü anlaşılmaktadır. Söz konusu

mekânlarının tarihi ve dini açıdan öneminin dışında, kültürel olarak da ön plana çıktığı, kültürün bir temsilcisi olduğu aktarılmıştır. Osmanlı dönemine kadar uzanan tarihleriyle, geçmişte birçok topluluğa hizmettikleri, bölge ve yerel toplum için “ata-ecdat” mirası olarak görülmektedirler.

Katılımcıların kutsal mekânın ziyaretçi sayılarına ilişkin görüşlerini (S2) ortaya koyan ifadeler;

K1: “Yazın günlük olarak ortalama 50 kişi gelir gider. Kışın pek gelen olmaz.”

K2: “Kış döneminde fazla ziyaretçi olmuyor. Yaz döneminde okullar kapandıktan sonra, okullar kapanana kadar ki bölümde günlük, gün içerisinde bazen 150-300 kişi arasında gelen olur. Hafta sonu bu sayı 1000-2000’i bulabiliyor. Okullar Haziran ayında kapanınca özellikle Ramazan, Kurban gibi dini baramlarda, resmi tatillerde, özel günlerde 500’den aşağı düşmez camimizin ziyaretçisi.”

K3: “Yaz sezonunda, günlük girişler 15.000’i bulmaktadır.”

K4: Zaman zaman geliyorlar, birkaç yer bulamayan veya gece 2’den sonra da ziyarete gelen oluyor, yatan da oluyor. Görebiliyoruz bunları veya duyabiliyoruz. Ben kendim de esnaf olduğum için gündüz gelen gideni bilmiyorum. Arife günlerinde, kandil günlerinde çok kalabalık oluyor, ibadet ve dua etmek için geliyorlar. Sadece Burhaniye’den değil çevre şehirlerden de gelip ibadet edenler, dua edenler oluyor. Kimisi rüyasında görmüş, kimisi yoldan geçerken görmüş, kimi birinden duymuş. Gelen herkesin kendine göre sebebi olabiliyor. Sayı olarak şu kadar kişi geliyor diyemem ama özel günlerde oldukça kalabalık oluyor”.

K5: “Hemen hemen hiç ziyaretçisi eksik olmaz. Epey yoğunluk oluyor. Daha düzgün, daha güzel olmasını istiyoruz; önünün, arkasının, yanlarının daha temiz daha güzel olmasını istiyoruz.”

K6: Üniversite talebeleri getiriliyor, lise talebeleri getiriliyor. Tarihi, yapılışı, ne zaman yapıldığını, kaçınıcı cami olduğunu, ilçede kaçınıcı cami olduğunu soruyorlar. Biz de bilgi veriyoruz. İbadet ya da dua etmek için gelenlerin sayısı günlük 3, 4, 5 safa kadar yükselebiliyor. Her safta 20 kişi olur. Yani ibadet için gelenlerin sayısı günlük 100, bazı zamanlar daha da fazla olabiliyor. İbadet dışındaki ziyaretler ise oldukça az. Genellikle talebeleri getiriyorlar, gelsinler, görsünler diye. Birkaç defa sizin gibi tarihini araştırmak için gelen araştırmacılar oldu. Gelip bakıyorlar, inceliyorlar, fotoğraf çekiyorlar, ne zaman, kim tarafından, ne amaçla yapılmış diye soruyorlar. Biz de bildiğimiz kadarıyla anlatmaya çalışıyoruz.”

K7: “Herhangi bir sayım yapmıyoruz. Kaç kişi geldi diye saymayız. Camilerimize cemaatimiz gelir, ibadet eder gider.”

Görüşmelerin yapıldığı kutsal mekânları ziyaret edenlerin sayıları ile ilgili verilen cevaplarda yeterli bilgiye sahip olmadıkları anlaşılmaktadır. Mekândan mekâna ziyaretçi sayılarında değişiklikler görülse de hiçbirisi için net bir sayı mevcut değildir. Katılımcılar herhangi bir sayma işleminin gerçekleştirilmediğini söylemişlerdir. Ancak her bir kutsal mekânın ziyaretçisinin eksik olmadığı bildirilmiştir. Ziyaretçilerin temel geliş amacının ise ibadet etmek olduğu anlaşılmaktadır.

Katılımcıların kutsal mekâna gelen ziyaretçilerin profillerine ilişkin görüşleri;

K1: “Orta yaş genelinde, erkek ve kadın... % 50’si kadın , % 50’si erkek diyebilirim. Bilhassa yazın, özellikle kendi insanımız tarafından, yani iç turizm olarak ilgi çekmekte. Adadan; Midilli’den ziyarete gelenler oluyor. Tarihi bir mekân olduğu için Hristiyanlar da gelip gezerler, fotoğraf çekerler.”

K2: “Kış döneminde de, yaz döneminde de yerli yabancı birçok misafirimiz buraya gelmekte. Genellikle yaşlı kesim geliyor ama yaz dönemine geçtiğinde turlar çok geliyor. Anadolu’dan Midilli’den, işte diğer Avrupa ülkelerinden de gelip camimizi ziyaret eden misafirlerimiz var.”

K3: “Son yıllarda çoğunlukla yerli halk tarafından ziyaret edilmektedir.”

K4: “Koca Camii yol üzerinde, yani kolayca gelebiliyor insanlar. Hem Muhyiddin-i Rumi’yi hem Koca Camii’yi görüp, dua edip gidiyorlar. Zaten birbirine oldukça yakın. Rüyasında görüp gelen birinin “Allah beni buraya dua etmeye gönderdi” dediğini bilirim. Burayı bir şekilde duyan herkes gelebiliyor. Çünkü Muhyiddin-i Rumi önemli bir zat. Çok fazla tanıtımı yapılmaz ama bir yerlerden duyan, öğrenen insanlar çıkıp gelir.”

K5: “Genellikle orta yaşlı ve yaşlı insanlar geliyor. Erkeklerin daha sık geldiğini söyleyebilirim. Namaz kılmaya, dua etmeye geliyorlar. Cenaze merasimlerine katılıyorlar. Kandil geceleri daha sık ziyaretler olur. Kandil gecelerinde kadınlar daha fazla gelir. Yaz sezonunda insanlar genellikle sahile denize gittikleri için ibadet etme dışında pek ziyaretçi olmaz. Ama tarihi bir cami olduğu için görmeye gelenler, fotoğraf çekenler de oluyor.”

K6: “Genel olarak öğrenci, birkaç kişi üniversitelerden geliyor. Öğrenciler grup olarak geliyorlar. Ama ilçeden imam hatip veyahut diğer liselerden belirli günlerde geliyorlar.”

K7: “İnanç turizmiyle ilgili bize bu konuda gelen herhangi bir bilgi yok. Gelenlere biz dilimizin döndüğünce bölgede hangi inanç merkezlerinin olduğunu anlatıyoruz. Ama gelenlerin bilgilerini almayız, bir turist rehberi gibi tespitler yapmıyoruz.”

Katılımcılar ziyaretçi sayılarında olduğu gibi katılımcı profillerinde de net bir bilgiye sahip değildir. Herhangi bir kaydın tutulmaması nedeniyle ziyaretçilerin profilleri hakkında gözleme dayanan cevaplar verilmiştir. Genellikle erkekler tarafından orta ve yaşlıların geldiği bildirilmiştir. Bölgede bulunan eğitim kurumlarındaki öğrencilerin zaman zaman ziyaretler gerçekleştirdiği ve gelenlerin yerli turistlerden oluştuğu söylenmiştir.

Katılımcıların Edremit Körfezi inanç turizmi açısından, bulundukları ilçenin (Ayvalık/Burhaniye) önemi (S4) hakkındaki görüşleri;

K1: *“Çok eskiye dayanıyor buranın yapılışı. Osmanlı döneminden bugünlere gelmiş. Aslında kilise olarak inşaa ediliyor ama sonra camiye dönüştürülüyor. Yani önemli bir mekân, özellikle tarihiyle.*

K2: *“Burada çok sayıda eski kilise, tarihi cami bulunmakta. Gerçi Alibey Adasında sadece burası var. Tarihi çok eskiye dayandığı için önemli olduğunu düşünüyorum. Tabi ibadet merkezi olması da önemini artırıyor.”*

K3: -

K4: *“Tabii önemli. Burhaniye’ye gelen birçok insan dolaşır buraları, gezer, görür, dua eder, namaz kılar. İstediklerinin gerçekleşmesi için ziyaret eder.”*

K5: *“Tarihi bir cami burası. 1890 yılında yapılmış, 130 yıllık cami. O yüzden önemli, görülmesi gereken bir yer olduğunu düşünüyorum.”*

K6: *“Tabi önem ifade eder, ilçede ikinci camidir burası. 1371-72’de yapılmıştır. Vakıflara ait bir yerdir. Tarihi olduğu için vakıflar bunu koruma altına almışlardır, bu şekilde devam etmektedir. Dini açıdan, evet önemli, şöyle bir şey vardır. Burayı yaptıran adam, burasını yapınca, vakıf olarak altta 6 tane dükkân bırakmış, 6000 tane ağaç bırakmış, Peygamber’imiz (S.a.v.)’in sakalını bırakmış. Buradaki sakalı da belirli zamanlarda gelip ziyaret ediyorlar.”*

K7: *“Gerek mimari gerekse tarihi açıdan çok kıymetli olan ibadethanelerimiz var. Ağacık Mahallesinde bulunan Ağacık Cami bunlardan biridir. 1907 tarihinde inşa edilmiş yani Osmanlı döneminden kalan bir yapı. Çok özel süslemelere sahiptir. Kündekari dediğimiz bir süsleme sanatı ile dekore edilmiş. Ancak bugün bakımsız durumdadır. Buranın gerekli bakımlarının yapılmasıyla özellikle Müslümanlar tarafından büyük bir anlam ifade edeceğine ve daha fazla ziyaret edileceğine inanıyorum. Şahinler köyünde Şahinler Cami vardır. Yapılışı 150 yılı geçmiştir. Çok güzel iç süslemeleri vardır. Üzüm, kavun, karpuz, incir gibi meyvelerin ve yel değirmeni resimleriyle süslenmiş. Kök boya ve yumurta akıyla boyanmış süslemeleri. Bugün hala capcanlı görürsünüz. Dünyada eşi benzeri yok bu cami süslemelerinin. Daha ne olsun, Burhaniye’ye gelen bir turist burayı görmeyecek de nereye gidecek. İçine girip o resimleri, boyaların canlılığını görünce hayran kalıyorsunuz, bilmem kaç yüz yıllık süslemeler bunlar. Şahinler Cami’nin iç tasarımı, süslemeleri İslam inancındaki hiçbir camide yok.”*

Katılımcılar, araştırmaya konu olan kutsal mekânların tarihi, dini ve kültürel açıdan önemli olduklarını vurgularken gerekli gelişimlerin gerçekleştirilmesiyle inanç turizmi bakımında ön plana çıkabileceğini savunmaktadırlar. Bölgeye gelen turistlerin mutlaka görmesi gereken kutsal mekânlar olduğunu vurgularken, İslamiyet dininin peygamberi olan Hz. Muhammet’e ait olan “sakal” değerinin varlığını ön plana çıkarmaktadırlar. Burhaniye ilçesinin farklı mahallelerinde bulunan tarihi kutsal mekânların varlığını anlatan Burhaniye Müftüsü (K7), bu mekânlara önem kazandıran eşsizliklere değinmiştir.

Katılımcıların bölgede inanç turizminin geliştirilmesine yönelik önerileri (S5);

K1: “Yaz kurslarında mesela talebelere, öğrencilere daha önem verilebilir. Onların gelmesi için kolaylık sağlanabilir, çekicilik cazibe merkezi haline getirilebilir. Yaz kursları belki biraz daha fazlalaştırılabilir.”

K2: “Ben Adamızdan bahsedeyim. Adamız genellikle 1924’te mübadelen sonra Girit’ten ve Midilli’den gelen halktan oluşmaktadır. Ama tabii ki bundan önceki dönemde Osmanlı himayesinde bir yer, yöneticileri Osmanlı ama halkı Rum. Camimizde zaten o dönemde Abdülhamit Han tarafından, Osmanlı memurları adına yapılmış bir cami. Yani inanç turizmi olarak kültür farkı devam etmekte. Bulunduğumuz yöre itibariyle; atalarında Ada kültüründen gelmesi neticesinde ibadet konusunda biraz daha zayıf. Geliştirilmesi için tek tek halka gidilip İslam dininin güzelliklerinden bahsedilebilir.”

K3: “Cunda’da Katolik Kilisesi yoktur sadece Ortodoks Kiliseleri vardır. İnanç turizminin geliştirilmesi de tabi ki iyi olur. Mübadelede buradaki Rum’lar Yunanistan’a gitmiştir o yüzden geliştirilmesi Yunanistan ile olan ilişkilerimizi de iyi etkiler.”

K4: “Muhyiddini Rumi, Muhyiddini Harabi. Bunlar zaten Rumi demek, Rumi diyarını irşat edilmek veya o zamanda zaten işte tarihlere bakılırsa Emir Sultan’ın Yıldırım’ın damadı olduğu söylenmekte... Yani bu insanlar geçmişte var olmuş, buralarda yaşamış, dini eğitimler vermiş kişiler. Haliyle bunları iyi tanımak gerek. Bilen bilmeyen herkese anlatılıp bilinirliği artırılırsa daha fazla kişi tarafından ziyaret edilebilir.”

K5: “Buranın Burhaniye’nin tanımında çok büyük önemi olduğuna inanıyorum. Burhaniye hakkında buradan daha iyi anlatılacak bir yer bence yok. Mesela güzel görünümlü türbeler olsalar, yollarda levhaları olsa, çevresi güzel şekilde düzenlense, gelenlere anlatılsa çok güzel olur. Böylelikle bakımsız hali ortadan kaybolur ve daha fazla kişi ziyaret edebilir.”

K6: “Ziyaret ederek, tanıtarak. Tanıtarak veya buralara getirip anlatarak, göstererek tanıtılabilir.”

K7: “Bölgede inanç turizminin geliştirilebilmesi için öncelikle tarihi değeri olan ibadethanelerin düzenlenmesi ve turizm için daha belirgin hale getirilmesi gerekmektedir. Örneğin bölgede Hristiyanlık dinine mensup turistler için çeşitli tarihi sunaklar var. Bunlar genellikle atıl, harebeye dönmüş durumdadır. Bu sunakların turizme kazandırılarak bölgeye yabancı turistin gelmesi konusunda katkı sağlayacağı kanısındayım. Ağacık, Şahinler, Hanay, Koca Cami gibi ibadethaneleri ziyarete gelen insanlara sunum yapılabilir. Sadece ibadet etmek değil bu camileri gezerken ilahilerle, sözsüz bir ney ile İslami bir ezgi eşliğinde buraların hikâyesi anlatılabilir. Böylelikle gelenler sadece taşı görüp gitmemiş olur. Daha çok etkilenir. Türbelerimiz var ama türbelerin aidiyeti yani kime ait olduğu, ait olduğu kişi hakkındaki bilgiler yetersiz. Kültür ve Turizm Bakanlığı ile işbirliği yapılarak buraların kime ait olduğu tarihi, yatan kişinin hikâyesi, önemi hakkında bilgiler derlenebilir. Derlenen bilgiler gelenlere anlatılabilir. Bu şekilde karmaşıklık da yaşanmaz. Mesela bir türbe var ama kime ait olduğu belli değil. Belki de Müslümanlar için değil Hristiyanlar için önemi olan biridir. Gerekli araştırmalar yapılarak kim oldukları hakkında bilgi edinilirse hangi inancın mensubuysa ona göre gelenlere anlatmalar yapılabilir. Bölgeye ilk defa gelenler nerde ne olduğunu bilmez. O yüzden rehber gibi bir şey hazırlamak lazım. Nerde ne olduğunu konusunda bilgilerin olduğu bir rehber gezmelerine yardımcı olur.”

Ayvalık ilçe merkezinde İsmet Paşa Mahallesi’nde bulunan ve 19. yüzyılın ikinci yarısında bölgede yaşayan yerli Rumlar tarafından kilise olarak inşa edilen Agios Yannis Kilisesi, 1928’den sonra camiye dönüştürülmüş ve Saatli Cami adını almıştır. Kilise olarak kullanıldığı zamanlarda var olan çan kulesi sonradan saat kulesine dönüştürüldüğü için Saatli Cami adı verilmiştir (Türkiye, Kültür Portalı, 2022). Saatli Cami müezzini ile yapılan görüşmede Saatli Cami’nin özellikle yaz aylarında sıkça ziyaret edildiği ve ziyaretçilerin genellikle yerli turistlerden oluştuğu bilgisine erişilmiştir. Bunun yanında Midilli’den gelen turistlerin de ziyaretler gerçekleştiği belirtilmiştir. Tarihi bir mekân olması ve geçmişte kilise olarak kullanılmasından dolayı Müslümanlar ve Hristiyanlar için bir çekim merkezi olduğu ve ziyaretçilerin genellikle orta yaş sınıfindan insanlar tarafından gerçekleştirildiği aktarılmıştır.

Ayvalık’ın Cunda Adası’nda bulunan Hamidiye Cami, 19. yüzyılın ikinci yarısında Sultan 2. Abdülhamit tarafından inşa ettirilmiştir (Türkiye Kültür Portalı, 2022). Caminin özellikle yaz aylarında bölgeye gelen yerli ve yabancı turistler tarafından ziyaret edildiği belirtilmiştir. Ziyaretçilerin genellikle orta yaş sınıfindan olduğu, yaz aylarında günlük 150-200 turistin ziyaret ettiği, haftasonlarında bu sayının 2000’e kadar çıktığı bilgisi verilmiştir. Hamidiye Cami imamı ile yapılan görüşmede bölgenin inanç turizmi kapsamında gelişim

gösterebilmesi için bölgede bulunan tarihi kilise, cami ve manastırlarda gerekli restorasyonların yapılması, tanıtılması gerektiği düşüncesine erişilmiştir.

Ayvalık'ın ilk kilisesi olan Taksiyarhis Kilisesi, 1873 yılında eski temelleri üzerine Rumlar tarafından inşa edilmiş ve günümüzde Balıkesir Kuvayi Milliye Müzesi Müdürlüğü'ne bağlı olarak Rahmi Koç Müzesi olarak ziyarete açılmıştır (Türkiye Kültür Portalı, 2022). Müze görevlisi ile yapılan görüşmede kilisenin adını Baş Melekler olan Cebrail ve Mikail'den aldığı öğrenilmiştir. Yaz aylarında günlük 15.000'e kadar ziyaretçinin giriş yaptığı, ancak bu ziyaretlerin inanç turizmi kapsamında değerlendirilemeyeceği bildirilmiştir. Müze görevlisi, bölgede inanç turizminin teşvik edilmesi ve geliştirilmesi ile birlikte Taksiyarhis kilisesinin Rumlar tarafından daha fazla ziyaret edilebileceği ve bunun Türk-Yunan ilişkilerine olumlu yansıyacağını aktarmıştır.

Burhaniye'nin en fazla ziyaret edilen kutsal mekânlarında din görevlileri ve yapının temizliği ile ilgilenen kişilerle yapılan görüşmelerde katılımcıların her biri Burhaniye'nin inanç turizmi kapsamında gelişmeye açık olduğunu belirtmişlerdir. Bölgede bulunan tarihi ve kutsal mekânlar gerek inanç gerekse mimari açıdan bir cazibe merkezi olup körfeze gelen turistler tarafından ziyaret edilen noktalar olduğu ancak yeteri kadar ilgi görmediği bildirilmiştir. Bunun yanı sıra ibadet etmek dışında ziyaret edenlerin profilleri, sayısı ve ziyaret amaçları hakkında da net bir bilgi elde edilememiştir. Zaman zaman rüyasında bu kutsal mekânları ziyaret etmesi gerektiğini gören, başkalarından duyarak ziyaret etmek isteyen insanların da gelip ibadet ettiğini, Muhyiddin-i Rumi türbesinde dualar ettiklerini aktarmışlardır. Söz konusu kutsal mekânlara olan ilginin az olmasının gerekçesi ise Burhaniye'nin deniz-kum-güneş turizmi ile ön plana çıkması, söz konusu mekânların birçok turist tarafından bilinmediği, bilinse dahi öneminin farkında olunmadığını söylemişlerdir. Katılımcılar, Muhyiddin-i Rumi'nin İstanbul'un fethinden önce yaşamış, 100 yıllık bir ömründe birçok öğrenci yetiştirmiş, dünyaca bilinen, tanınanı biri olduğu ancak Burhaniyelilerin dahi tam anlamıyla tanımadığını bildirmektedirler.

Burhaniye'nin merkezinde bulunan Koca Cami hakkında yapılan görüşmelerde katılımcılar, caminin mimarisi ile ilgili bilgiler vermişlerdir. Günümüzde var olan Koca Cami'nin olduğu yere ilk yapılan caminin yandığı ve sonradan Türk ve Yunan mühendislerin ortak çalışması ile günümüzdeki caminin yapıldığı söylenmektedir. Günümüzdeki Koca Camiye kuş bakışı olarak tepeden bakıldığında caminin mevcut yapısının 'haç' şeklinde olduğu söylenmiştir.

279 yıl önce Hacı Ali Ağa tarafından inşa ettirilen ve geçmişte Ağalar Cami olarak bilinen Hanay Cami, altından geçen yol ile ilgi çekici bir mimariye sahiptir. Ancak Hanay Caminin de yeteri kadar bilinmediği ve hakettiği ilgiyi görmediği söylenmektedir. Katılımcılar, tatil yapmak amacıyla Burhaniye'ye

gelen turistlere bir şehir turu kapsamında bu kutsal merkezlerde gezdirilebileceği ve böylelikle bilinirliğinin artabileceğini söylemektedirler. Bunun yanında Hanay Cami'nde görevli olan din görevlisi caminin az sayıda ziyaretçi çektiği, zaman zaman bölgedeki farklı seviyelerde eğitim veren eğitim kurumlarındaki öğrencilerin ziyaret ettiğini belirtmiştir. Günlük ortalama 100-150 kişi tarafından ziyaret edildiği ve gelenlerin büyük çoğunluğunun ibadet etmek için geldiği ve bölgede yaşayan yerel insanların olduğu aktarılmıştır.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Bir seyahat motivasyonu olarak inanç, insanların ister inançları doğrultusunda ister başka inançlara olan merakla gezip görme isteği uyandıran dinamik bir kavramdır. Öyleki inanç turizmi, en hızlı gelişen alternatif turizm türlerinden biri olarak değerlendirilmektedir. Bu kapsamda ülkemizin önemli bir turizm destinasyonu olan Edremit Körfezi, inanç turizmine yönelik sahip olduğu zenginlikleriyle alternatif bir turizm türüne yönelik gelişim gösterme potansiyeline sahiptir. Bu çalışmada körfez sınırları içerisindeki Ayvalık ve Burhaniye ilçelerinde en çok bilinen ve tarihi bir geçmişe sahip olan inanç merkezlerinde araştırma yapılmış, bölgede inanç turizminin potansiyeli ve gelişimi ile ilgili çıkarımlarda bulunulmuştur.

Araştırma kapsamında yapılan görüşmelerde ziyaret edilen inanç merkezlerinin tarihi öneminin farkında olunması olumlu bir durumken, tarihi geçmişi hakkında az miktarda bilgiye sahip olunması negatif bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır. Osmanlı İmparatorluğuna kadar uzanan ve o dönemin mimarisini yansıtan yapıların özellikleri hakkında yeteri kadar bilgi sahibi olunmadığı belirlenmiştir. Bu durumun yaratabileceği en büyük olumsuzluk söz konusu mekânları ziyaret eden turistlere mekanın tarihi hakkında yeterli bilginin verilememesi, turistlerin mekan hakkında bilgi sahibi olmadan bölgeden ayrılması olacaktır. Bu nedenle turistlerin mekândan etkilenme düzeyi de düşük olabilir.

Yapılan görüşmelerde katılımcıların, araştırmaya konu olan inanç merkezlerini ziyarete gelenler hakkında bilgi sahibi olmadıkları tespit edilmiştir. Günlük, haftalık ve aylık olarak kaç kişi tarafından ziyaret edildiği, ziyaret eden kişilerin profilleri hakkında yeterli bilgi elde edilememiştir. Söz konusu inanç merkezlerine gelenlerin kim olduğu, ihtiyaç, istek ve geliş motivasyonlarının ne olduğu ile ilgili tespitlerde bulunulamamıştır. Bu nedenle bölgede inanç turizmi kapsamında çekicilik oluştururken hangi kitleye ulaşmak gerektiği, ulaşılan kitlenin ihtiyaç ve istekleri hakkında kapsamlı bir araştırma yapılması gerektiği aşîkârdır.

Araştırmaya dâhil olan katılımcılara yöneltilen sorular ve alınan cevaplardan yola çıkarak inanç turizmi kavramı hakkında bilgilerinin yetersiz olduğu

görülmektedir. Bölgede inanç turizminin önemine yönelik yöneltilen sorulara din ve inanç çerçevesinde yanıtlar verildiği ve inanç turizmini sadece ibadet etmek amacıyla ziyaret olarak değerlendirdikleri belirlenmiştir. Yapılan görüşmelerde K3'ün verdiği *“Günlük bir saf yirmişer kişilik olsa her vakit 3 saf, 5 saf.”* ve K4'ün verdiği *“Tabiki camidir yani.”* cevapları bu durumun göstergesidir. İnanç turizminin kapsamı bilinmeden bu konuda gelişim göstermek olanaksız olacaktır. Katılımcıların görüşme yapılan mekânları ziyaret edenlerin sayısı, profili hakkında bilgi sahibi olmaması da inanç turizm hakkında bilgilerinin yetersiz olmasından kaynaklanabilir.

Katılımcıların inanç turizmi hakkında yeterli bilgiye sahip olmamasıyla bağlantılı olarak inanç turizminin gelişimi ile ilgili neler yapılabileceğine dair düşünceleride zayıftır. İnanç turizminin gelişimi ile ilgili neler yapılabileceğine dair fikirleri sorulduğunda “tanıtarak” ya da “ziyaret ederek” ortak cevapları alınmıştır. Bunların dışında K4, inanç turizmini dinin gelişimi olarak algıladığı için *“Yaz kurslarında mesela talebelere öğrencilere daha önem verilebilir onların gelmesi için daha kolaylık sağlanabilir, çekicilik cazibe haline getirilebilir yaz kursları onun için belki biraz daha fazlalaştırılabilir yani.”* cevabını vermiştir. Bu noktada karşımıza yeniden inanç turizmi hakkındaki bilgisizlik çıkmaktadır.

Çalışmada Edremit Körfezi'nde inanç turizminin potansiyeli araştırılmış ve Ayvalık ve Burhaniye örnekleriyle değerlendirilmiştir. Yapılan görüşmeler sonucunda mevcut eksiklikler doğrultusunda geliştirilen öneriler;

- Ayvalık ve Burhaniye'de inanç turizmi kapsamında değerlendirilebilecek zenginlikleri daha çekici hale getirebilmek için iyi bir çevre düzenlemesi yapılabilir. Bununla beraber kutsal mekanların bulunduğu bölgede bulunan diğer turistik çekicilikler inanç turizmi ile entegre edilebilir. Burhaniye ve Ayvalık'ta ziyaret edilen mekânların yakınlarında bulunan yeme-içme ve alışveriş yerleri gastronomi turizmi kapsamında değerlendirilebilir.
- Ziyaret edilen kutsal mekânlarda yapılan görüşmelerde en büyük sorunlardan biri ziyaretçilerin sayısı ve profilleri hakkında yeterli bilgiye sahip olunamamasıdır. Özellikle ziyaretçilerin profilleri konusunda iyi bir araştırma ile veri deposu oluşturulması faydalı olabilir. Böylelikle ziyaretçilerin ihtiyaç, istek ve beklentileri daha iyi bir şekilde tahmin edilerek memnuniyetleri artırılabilir.
- Araştırma kapsamında görüşmeye katılan kişiler görev yaptıkları mekânın tarihi, mimarisi, önemi, özellikleri hakkında yeterli bilgiye sahip değildirler. Özellikle tarihi konusunda halk arasında söylenegelen hikâyeler anlatılmaktadır. Oysaki bu mekanlaroldukça eski olmasına rağmen günümüze kadar ulaşmış ve hala hizmet sunmaya devam

etmektedir. Bu mekânların tarihi, mimarisi, önemi hakkında bilgi edinilerek görevlilerin bilgilendirilmesi olumlu bir katkı sağlayabilir.

- Araştırmaya konu olan kutsal mekânlardaki eksikliklerden biri de şehrin merkezinde gezen ve dini açıdan kutsal mekâna girip görebilmek için uygun kıyafete sahip olmayanlar için gerekli önlemin alınmamış olmasıdır. Söz konusu mekânların girişine tek kullanımlık dini açıdan uygun görülen bir kıyafetin konulması, ziyaretçilerin bu kıyafetleri kullanarak içeri girip gezebilmesi fayda sağlayabilir.
- Bölgede faaliyet gösteren seyahat işletmeleri ve turist rehberleri ile işbirliğine gidilerek şehir turunu da içine alan kutsal mekânlara özel turlar düzenlenebilir. Bu sayede bölgenin tanınırlığı da artış gösterebilir.
- Son olarak bölgenin tanıtımı gerçekleştirilirken inanç turizmine yönelik olan bu mekânlara daha çok yer verilmesi tanıtım ve pazarlama anlamında fayda sağlayabilir.

KAYNAKÇA

1. Alderman, D.H. (2002). Writing on the Graceland wall, on the importance of authorship in pilgrimage landscapes. *Tourism Recreation Research*, 2(72), 27–33.
2. Apleni, L., Vallabh, D. ve Henama, U.S. (2017). Motivation for tourists' participation in religious tourism in Eastern Cape: A case study of Buffalo City, South Africa. *African Journal of Hospitality, Tourism and Leisure*. 6(2), 1-14.
3. Baranaydın, F. ve Baranaydın, D. (2019). Apokaliptik Kiliseler. *Dergipark*, 213-228.
4. Briggs, C. L. (1986). *Learning How to Ask A Sociolinguistic Appraisal of the role of the Interview in Social Science Research*, First Published, United Kingdom: Cambridge University Press.
5. Burhaniye Kaymakamlığı, <http://www.burhaniye.gov.tr/> . (Erişim Tarihi: 02.08.2022).
6. Büyüköztürk, Ş., Çakmak, E.K., Akgün, Ö.F., Karadeniz, Ş. ve Demirel, F. (2021). *Eğitimde Bilimsel Araştırma Yöntemleri*. 30. Baskı. Ankara: Pegem Akademi.
7. Choe, J., ve O' Regan, M. (2020). Faith Manifest: Spiritual and Mindfulness Tourism in Chiang Mai, Thailand. *Religions*, 11(177), 1-15.
8. Coşkun, R., Altunışık, R. ve Yıldırım, E. (2019). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri SPSS Uygulamalı*. Genişletilmiş 10. Baskı. Sakarya: Sakarya Yayıncılık.
9. Çalışkan, U. (2018). Faith Tourism and “Possible” Faith Tourism Routes between Turkey and Georgia. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(3), 379–388.
10. Delener, N. (1990). The effects of religious factors on perceived risk in durable goods purchase decisions. *Journal of Consumer Marketing*, 7(3), 27–38.
11. Doğanay, H. (2011). Ağrı Dağı ve Turistik Önemi. *Doğu Coğrafya Dergisi*, 8(9), 171-179.
12. Doney, S. (2013). The Sacred Economy: Devotional Objects as Sacred Presence for German Catholics in Aachen and Trier, 1832-1937. *International Journal of Religious Tourism and Pilgrimage*, 1(1), 62-71.
13. Eykay, İ., Dalgın, T. ve Çeken, H. (2015). İnanç Turizmi Potansiyeli Açısından Antakya'nın Değerlendirilmesi. *Journal of Life Economics*, 2(2), 59-74.

- 14.Fernandes, C., Pimenta, E., Gonçalves, F., ve Racho, S. (2012). A new research approach for religious tourism: the case study of the Portuguese route to Santiago. *International Journal of Tourism Policy*, 4(2), 83-94.
- 15.Gil, A.R., ve Curiel, J.E. (2008). Religious Events as Special Interest Tourism: A Spanish Experience. *Revista de Turismo y Patrimonio Cultural*, 6(3), 419 – 433.
- 16.Gümüş, G. (2019). Turistik rn eşitlendirme: Kapadokya Bölgesindeki İnanç Turizmi Kaynaklarının Değerlendirilmesi. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Nevşehir: Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- 17.Güzel, F.. (2010). Turistik rn eşitlendirme Kapsamında Yeni Bir Dinamik: İnanç Turizmi. Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi, 2(2), 87-100.
- 18.Henderson. J. C. (2003). Managing Tourism and Islam in Peninsular Malaysia, *Tourism Management*, 24, 447-456.
- 19.Horner, S. ve Swarbrooke, J. (2007). *Consumer Behaviour in Tourism*. Second Edition. Elsevier.
- 20.Jongmeewasin, S. (2016). Religious Tourism, Pilgrimage, and Cultural Tourism. *Academia*.
- 21.Kong, L. (2001). Mapping ‘new’ geographies of religion, politics and poetics in modernity. *Progress in Human Geography*, 25(2), 211–233.
- 22.Kozak, N., Kozak, M. ve Kozak, M. (2020). Genel Turizm: İlkeler-Kavramlar. 15. Baskı, Ankara: Detay Yayıncılık.
- 23.Kurar, İ., Akbaba, A. ve İnal, M.E. (2015). A Qualitative Study on Situation Analysis of Faith Tourism: The Case of Tarsus, *Tourism Academic Journal*, 2 (1), 62-76.
- 24.McDaniel, S.W., ve Burnett, J.J. (1990). Consumer religiosity and retail store evaluation criteria. *Journal of the Academy of Marketing Science*, 18(2), 101–112.
- 25.Murray, M., ve Graham, B. (1997). Exploring the dialectics of route based tourism: the Camino de Santiago, *Tourism Management*, 18(8), 513-524.
- 26.Okonkwo, E.E. ve Nzeh, C.A. (2009). Faith-Based Activities And Their Tourism Potentials In Nigeria. *International Journal of Research in Arts and Social Sciences*, 1, 286-298.
- 27.Okuyucu, A. ve Somuncu, M. (2013). Türkiye’de İnanç Turizmi: Bugünkü Durum, Sorunlar ve Gelecek. *International Conference on Religious Tourism and Tolerance*, 9-12 May 2013, Konya, 627-643.

- 28.Özçoban, E. (2020). İnanç turizmi alanında yayımlanan yüksek lisans ve doktora tezlerinin bibliyometrik analizi (1998-2019), *Turkish Studies - Social*, 15(3), 1363-1375.
- 29.Raj, R. ve Morpeth, N.D. (2007). Introduction: Establishing Linkages between Religious Travel and Tourism, in Raj, R. & Morpeth, N.D. (eds.), *Religious Tourism and Pilgrimage Management: An International Perspective*, CABI, Oxford, 1–14.
- 30.Rojo, D.M., (2007). *Religious Tourism: The Way to Santiago*. MA European Tourism Management: Bournemouth University.
- 31.Sharpley, R. ve Sundaram, P. (2005). Tourism: a Sacred Journey? The Case of Ashram Tourism, India. *International Journal of Tourism Research*. 7, 161-171.
- 32.Shinde K. A., ve Rizzello, K. (2014). A Cross-cultural Comparison of Weekend-trips in Religious Tourism: Insights from two cultures, two countries (India and Italy). *International journal of Religious Tourism and Pilgrimage*, 2(2), 16-34.
- 33.Singh, R. (2006). Pilgrimage in Hinduism: historical context and modern perspectives. In D. J. Timothy, & D. H. Olsen (Eds.), *Tourism, religion, and spiritual journeys* (pp. 220–236). London: Routledge.
- 34.T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, (2022). İnanç Turizmi ve İllerde Yer Alan Önemli Eserler. <https://yigm.ktb.gov.tr/TR-9952/inanc-turizmi-ve-illerde-yer-alan-onemli-eserler.html> . (Erişim Tarihi: 02.08.2022).
- 35.Tilson, D.J. (2005). Religious-Spiritual Tourism and Promotional Campaigning: A Church-State Partnership for St. James and Spain. *Journal of Hospitality & Leisure Marketing*, 12: 9–40.
- 36.Triantafillidou, A., Koritos C., Chatzipanagiotou, K., ve Vassilikopoulou, A. (2010). Pilgrimages: the "promised land" for travel agents?. *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 22(3), 382-398.
- 37.TÜİK (2022). *Geliş Nedenine Göre Çıkış Yapan Ziyaretçiler*.
- 38.Türkiye Kültür Portalı, (2022). *Gezilecek Yerler*. <https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/genel/gezilecek-yer> (Erişim Tarihi: 02.08.2022).
- 39.UNWTO (2011). *Religious Tourism in Asia and the Pacific*. Madrid: UNWTO.
- 40.UNWTO. (2013). *International Conference: Declaration on Spiritual Tourism for Sustainable Development*, Ninh Binh City, Vietnam, November 21–22, 2013. Madrid: UNWTO. <https://www.e-unwto.org/doi/epdf/10.18111/9789284416738?role=tab> .

SON DÖNEM MÜDAHALELERİYLE UŞAK ULU CAMİİ

Sedat BAYRAKAL

Prof. Dr. Uşak Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü

ORCID: 0000-0002-3727-1424

Çalışmamızın konusunu, ilk olarak ne zaman yapıldığı bilinmeyen ancak Germiyanoglu, Osmanlı ve Cumhuriyet dönemlerinde faal olduğunu bildiğimiz Uşak Ulu Camii'nin 2018 yılında tamamlanan restorasyon faaliyetleri oluşturmaktadır.

Araştırmamızda, Antik, Anadolu Selçuklu, Germiyanoglu, Osmanlı ve Cumhuriyet dönemlerini yaşayan Uşak kentindeki maddi kültür ürünlerinden olan ve kentin odak noktasını oluşturan Ulu Cami'nin güncel durumu da değerlendirilmiştir. Bu çalışma yayımlanana kadar, Uşak il merkezine ait basılmış eserlerde, Ulu Cami'de gerçekleştirilen restorasyona dair bilgi bulunmayışı, bu çalışmanın özgün yönünü göstermektedir. Böylelikle, Ulu Cami'nin ne gibi değişikliklere maruz kaldığı ilk defa bu çalışmada ele alınmaya çalışılmıştır. Uşak'ta inşa edilen hiçbir caminin ilk şekliyle bugüne gelemediği kesin olarak söylenebilmekle birlikte, restorasyon çalışmaları 2018 yılında tamamlanan Ulu Cami, en kapsamlı müdahaleleri gören eserdir. Çalışmanın en önemli ve birincil amacı, birkaç çalışma dışında yeterli ilgiyi görmeyen caminin son müdahale, kullanım ve görünümünün okuyucuya aktarılmasıdır. Aşağıda bu çerçevede tanıtımları yapılan eserin yerinde belgelenmeleri yapılmış, kitabesi okunmuştur. Bu, yıllardır Uşak kentiyle ilgili yaptığımız Sanat Tarihi araştırmalarına yeni ve güncel yaklaşımların eklenmesi amacını da taşımaktadır.

Kentin odak noktasını oluşturan konumuyla dikkat çeken **Ulu Cami**¹ (Fotoğraf 1-6), Özdemir Mahallesi Mimar Sinan Caddesi üzerindedir. Harimdeki mihrap önü kubbесinin kuzeyindeki eyvan ve iki yandaki üçer küçük kubbeli bölüm, mihrap önü kubbесinin merkezi olma vurgusuna işaret eder (Şek. 1). Kubbelerle eyvan kalın ayaklar tarafından taşınmaktadır. Son cemaat yeri kubbeleriyle, harim kubbelerinde gözlenen kademelenme, merkezi plan kimliğine katkı yapmaktadır (Foto. 2). Merkezi plan kurgusu, cümle kapısından harime girer girmez hissedilmektedir.

Harimin, doğu, batı ve kuzey olmak üzere üç girişi bulunmaktadır. Beş birimli son cemaat yerinin ilk inşaatta da olup olmadığı tartışmaya açık olmakla beraber, son dönem müdahalelerine maruz kaldığı da açıktır. Son cemaat yerine, tıpkı harimde olduğu gibi üç giriş açılmıştır. Bunlar kuzey, kuzeybatı ve kuzeydoğu girişleridir. Son cemaat yerinin batı kesiminde, kadınların namaz kılmasına mahsus mahal düzenlemesi görülmektedir. Büyük boyutlu ve yuvarlak kemerli olmaları, harim pencerelerinin Geç Osmanlı döneminde tekrardan bir müdahale gördüklerinin açık delilleridir. Bir başka ifadeyle, pencerelerin form ve boyutları, Germiyanogulları döneminin mimari anlayışla bağdaşmamaktadır.

¹ Ulu Cami'nin restorasyon öncesi tanıtımı hakkında bilgi veren kaynaklar için bkz. Evliya Çelebi Seyahatnamesi, 1935: 38, Akok, 1956: 69-72, Yücel, 1971: 10-12, Tümer, 1971: 170-172, Sayan, 2001: 453, Uysal, 2002: 127-128, İnce, 2004: 19-24; Uysal, 2006: 193-199; Orman, 2012: 119-120.

Giriş hariminden sağlanan minare, batı duvarının güneyinde yükselmektedir (Foto. 7-8). Minare kürsüsünün yüksekliği kubbelerin kasnak hizası yüksekliğindedir. Kürsü gibi pabuç da taştan, gövdeden yukarısı ise tuğladandır. Cami zemin kotu, bugünkü yol kotunun yükseltilmesinden dolayı bir miktar altta kalmaktadır.

Caminin avlusunda, doğu cephesinin güney tarafında, etrafının çevrilmesi ve bir miktar yükseltilmesiyle küçük bir hazire alanı oluşturulmuştur². Söz konusu hazireye, restorasyon çalışmalarında düzenlemeler yapılarak bugünkü görünümü verilmiştir (Bkz. Foto 6).

Son cemaat yeri üzerinde yer alan kitabesi, Şaban 822/Ağustos-Eylül 1419 tarihi ve Germiyan Beyi II. Yakup zamanında Kavşid (Koşud)? oğlu Hasan oğlu Mehmed tarafından yaptırıldığı bilgisini vermektedir. Bu kitabenin, vaktiyle caminin muslukları üzerinde bulunduğu ve bugünkü yerine taşındığı bilinmektedir. Dolayısıyla camiye ait olduğu zannedilen ancak yıkılan bir çeşmeye ait olduğu ifade edilen kitabe, caminin tarihlendirilmesine dayanak teşkil eden tek kitabedir. Şaban 822 tarihli kitabe, her ne kadar çeşmeye ait de olsa, caminin yaklaşık olarak bu tarihlerde inşa edildiğini göstermesi bakımından önemlidir.

Kitabenin yazılışı ve okunuşu şöyledir:

Melik-i âzam Yakûb ibn-i Süleymân Şâh emîr-i Germîyânîyye
Halledallahü memleketehü bende-i za‘îf Mehmed
İbn-i Hasan ibn-i Kavşid (Koşud)? evrâdü'l
mâ ve binâ hâze'l-binâ
Fî şehr-i şa‘bânü'l-vâki‘
Sene isnâ ve işrûn ve semânemi’e
El-muhtâc ilâ rahmeti’llâhi te‘âlâ

2018 yılında tamamlanan restorasyon çalışmalarında (Foto 9-14), kubbelerin yıpranan kurşun kaplamaları yenilenmiş, temelde ve duvarlarda enjeksiyon uygulaması yapılarak cami ve minare güçlendirilmiş, kemerler arasına atılan çelik gergilerle statik destek verilmiş, sudan zarar görmesini önlemek için dört yönde drenaj açılmış, üç döneme ait olduğu anlaşılan kalem işleri toprak boyalarla yenilenmiş, mihrap, minber ve vaaz kürsüsü de onarıma tabi tutulmuş, pencere çerçeveleri yenilenmiştir. Üç döneme ait farklı tabakalardaki yazı ve bitkisel tezyinattan oluşan kalem işleri, her bir dönemin görülmesi amacıyla,

² Ulu Cami haziresindeki mezar taşlarının ayrıntılı tanıtımı, Osmanlıca ve Türkiye Türkçesi yazılışlarıyla çizimleri için bkz. Bayrakal, 2016: 5-8.

harimin çeşitli kesimlerinde korunarak, teşhiri sağlanmıştır. Gerek harimde gerekse son cemaat yerindeki daha önce mevcut olan ısıtma elemanları kaldırılarak, zeminden ısıtma tesisatı döşenmiştir. Yapılan tüm restorasyon uygulamaları, Kütahya Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü'nün onayladığı projeler doğrultusunda gerçekleştirilmiştir.

Uşak Ulu Cami, 19. yüzyıl, 1955, 1970 ve son olarak iki yıllık süren çalışmaların ardından 2018 yılında onarım geçirerek ibadete açılmıştır. Yapılan restorasyon uygulamalarının caminin ömrünü uzatması, cemaate faydalı olması, binanın 600 yıldan fazla ayakta durması nedeniyle ehemmiyet taşımaktadır.

KAYNAKÇA

1. Akok, M. (1956). Uşak Ulu Cami, *Vakıflar Dergisi*, Sayı: 3, Ankara: Vakıflar Umum Müdürlüğü Neşriyatı, ss. 69-72.
2. Bayrakal, S. (2016). *Uşak'ta Osmanlı Mezar Taşları*. İzmir: Ege Üniversitesi Basımevi.
3. *Evliya Çelebi Seyahatnamesi (1935), Anadolu, Suriye, Hicaz (1671-1672)*, 9. cilt, İstanbul: Devlet Matbaası.
4. İnce, K. (2004). *Uşak'ta Türk Mimarisi*. Isparta: Fakülte Kitabevi.
5. Orman, İ. (2012). “Uşak Ulu Camii”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: İSAM Yayınları, ss. 119-120.
6. Sayan, Y. (2001). “Uşak'taki Türk Devri Mimari Anıtları”, *21. Yüzyılın Eşiğinde Uşak Sempozyumu*, (25-27 Ekim 2021), cilt:1, İstanbul: ss. 451-460.
7. Tümer, H. (1971). *Uşak Tarihi*. İstanbul.
8. Uysal, A. O. (2002). “Germiyanogulları Beyliğinde Mimari”, *Türkler*, C. 8, Ankara: ss.126-132.
9. Uysal, A. O. (2006). *Germiyanogulları Beyliğinin Mimari Eserleri*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.
10. Yücel, E. (1971). “Uşak'ta Türk Devri Yapıları”, *TTOK Belleteni*, XXX/309, İstanbul: ss. 10-12.

ÖZEL ARŞİVLER

Uşak Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü Özel Arşivi
Uşak Kent Tarihi Müzesi Arşivi

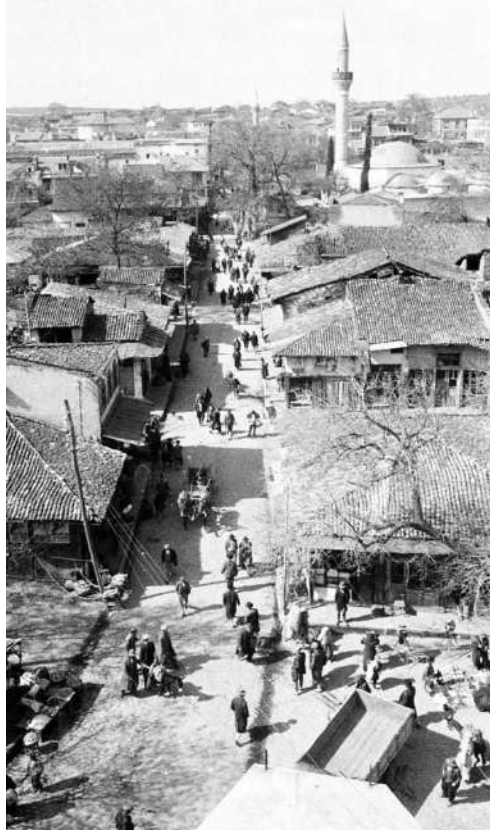

Foto 1. Burma Camiden Ulu Camiye giden yol.
(Foto: Uşak Kent Tarihi Müzesi Arşivi)

Foto 2. Ulu Cami, kuzeybatı.
(Foto: Uşak Kent Tarihi Müzesi Arşivi)

Foto 3. Ulu Cami, kuzeybatı.

Foto 4. Ulu Cami, batı cephesi.

Foto 5. Ulu Cami, doğu cephesi, 1951?
(Foto: Uşak Kent Tarihi Müzesi Arşivi)

Foto 6. Ulu Cami, doğu cephesi.

Foto 7-8. Minare.

Foto 9. Ulu Cami, harim kuzey girişi.

Foto 10. 2018 restorasyonu öncesi sıva raspaşı (üç kat kalem işi tabakasına rastlandı)

Foto 11. Ulu Cami, harim kuzey duvarı.

Foto 12. Ulu Cami, kible duvarı.

Foto 13-14. Restorasyon öncesi ve sonrası mihrap.

**UZAKTAN SAĞLIK HİZMETLERİNİN
SAĞLIK EKONOMİSİNE ETKİLERİ ÜZERİNE
BİR DEĞERLENDİRME**

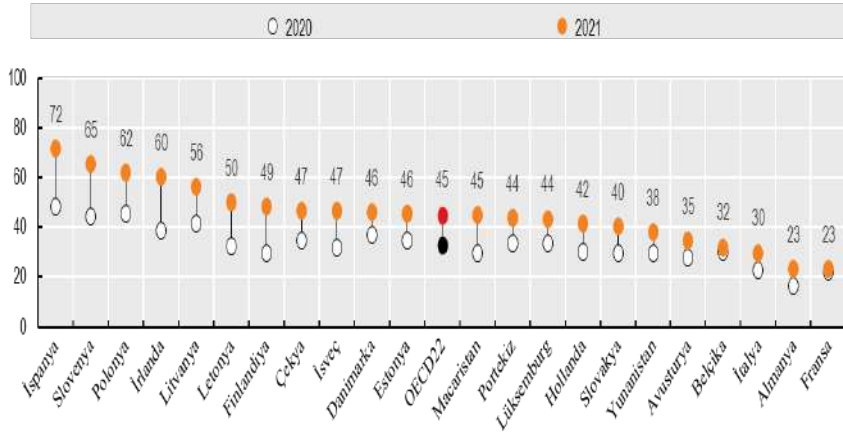
**Ferhat Onur AĞAOĞLU¹
Lokman Onur EKİNCİ²**

*¹ Arş.Gör.Dr., Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi,
İİBF, Sağlık Yönetimi Bölümü,
fagaoglu@erzincan.edu.tr, ORCID: 0000-0001-5366-6154.*

*²Arş. Gör., Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi,
İİBF, Sağlık Yönetimi Bölümü,
onur.ekinci@erzincan.edu.tr, ORCID: 0000-0002-5416-5797.*

Giriş

Sağlık hizmetleri arz eden ve talep edenler, dijital teknolojilerin sağlık hizmeti kalitesini sürdürülebilir bir maliyetle iyileştirme araçları olarak kullanılması konusunda benzer şekilde yüksek beklentilere sahiptir. Son on yılda, teletıp kullanımındaki büyümeye çeşitli faktörler katkıda bulunmuştur. Bu faktörler, bilgi ve iletişim teknolojisindeki önemli ilerlemeleri, yüksek hızlı internetin yaygın kullanımını ve elektronik sağlık kayıtlarının artan şekilde benimsenmesini içerir. Daha yakın zamanlarda, hastalar ve sağlık çalışanları minimum fiziksel temasla sağlıklı kalmanın yeni yollarını aradıklarından, SARS-CoV-2 salgını teletıp benimsenmesini ve kullanımını önemli ölçüde hızlandırmıştır (Eze vd.,2020:1).

Tablo 1. Pandeminin Başladığı 2020 ve 2021'den Bu Yana Teletıp Yoluyla Doktordan Hizmet Alan Yetişkinlerin Payı (Eurofound,2020)

Hastaların hekime telefon veya video konferans yoluyla erişebildiği doğrudan tüketiciye yönelik tele sağlık hizmetinin kullanımının artışı, sağlık planları ve işverenler için bu tür tele-sağlığın çekiciliği, muayenehane ve acil servis ziyaretlerinin daha ucuz sanal ziyaretlere tercih edilmesine sebep olmaktadır.

1.Sağlık Ekonomisi ve Göstergeleri

Sağlık, günümüzde gelişmişlik düzeyine bakmaksızın bütün ülkelerde önemini kademeli olarak artırmaktadır. Toplumun yapıtaşları olan insanların daha iyi ve daha sağlıklı olmak istemeleri neticesinde sağlık hizmetlerine olan talep artmaktadır. Ancak, sağlık hizmetlerinin sunumunda ve finansmanında kullanılacak kaynakların kıtlığı tüm ülkelerin en önemli problemlerinden birini oluşturmaktadır (Tıraş, 2013:126). Sağlık ekonomisi önemine istinaden artık

kamu politikası belgelerinde, tıbbi ve bilimsel literatürde ve hatta sıradan basında yaygın olarak kullanılan bir terim haline gelmiştir. Bu durum, sağlık hizmetleri pazarındaki oldukça dramatik bir değişimin en gözle görülür işaretlerinden biridir. Bunun neticesinde dikkatler, doktorların uygun bakımı belirleyip sağladığı sistemlerin 'pasif' finansmanı ve yönetiminden, bakımın kaynak maliyetleri ve bakım sağlamaktan elde edilen sağlık sonuçları hakkındaki endişelere kayıyor. Bu durumun neticesinde; sağlık hizmetlerine ne kadar harcamalıyız ve bunun verimli bir şekilde harcanmasını nasıl sağlayabiliriz soruları önemini giderek arttırmaktadır (Kobelt,2002:9)

	2020	Pay %	2021	(Milyon TL) Pay %
Toplam Sağlık Harcaması	249 932	100,0	353 941	100,0
Genel Devlet	198 062	79,2	280 220	79,2
Merkezi Devlet	68 927	27,6	111 180	31,4
Mahalli İdareler	1632	0,7	1975	0,6
Sosyal Güvenlik Kurumu	127 504	51,0	167 065	47,2
Özel Sektör	51 869	20,8	73 721	20,8
Hane Halkları	40 105	16,0	56 342	15,9
Sigorta Şirketleri	6 458	2,6	9330	2,6
Diğer	5 306	2,1	8050	2,3

Tablo 2.Genel devlet ve özel sektöre göre toplam sağlık harcaması 2020-2021 (TÜİK,2021)

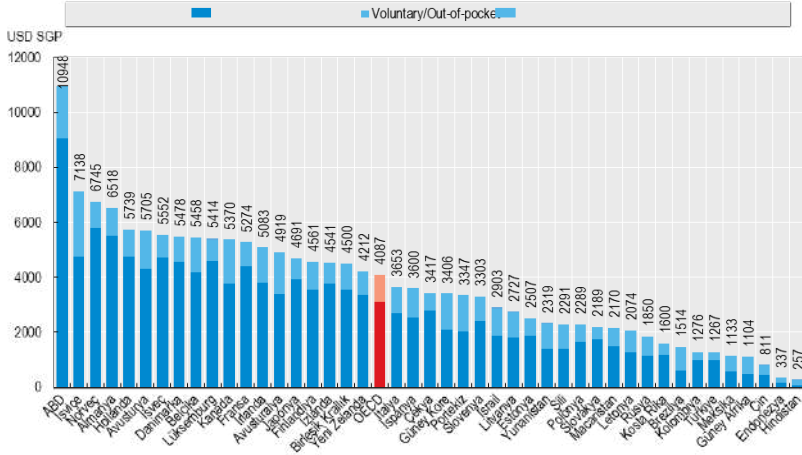
Genellikle ülkeler sağlık sistemini finanse etmek için genel gelir, sosyal sigortalar, özel sigortalar, cepten ödeme (OOP), topluluk temelli sağlık finansmanı ve dış kaynaklar gibi çeşitli yollar kullanmaktadırlar (Khosravi vd, 2017:32).

	2020	Pay %	2021	Pay %
	(Milyon TL)			
Toplam Sağlık Harcaması	249 932	100,0	353 941	100,0
Cari Sağlık Harcaması	233 062	93,3	330 928	93,5
Hastaneler	123 397	49,4	175 214	49,5
Evde Hemşirelik Bakımı	1	0,0	2	0,0
Ayakta Bakım Sunanlar	25 664	10,3	33 440	9,4
Perakende Satış ve Diğer Tıbbi Malzeme Sunanlar	63 053	25,2	80 613	22,8
Halk Sağlığı Programlarının Sunumu ve Yönetimi	13 055	5,2	32 517	9,2
Genel Sağlık Yönetimi ve Sigorta	1166	0,5	1441	0,4
Sınıflandırılmayan Diğer Kategori	6 726	2,7	7700	2,2
Yatırım	16 870	6,7	23 013	6,5

Tablo 3. Sağlık Hizmeti Sunucularına göre sağlık harcamaları 2020-2021(TUİK,2021)

Toplam sağlık harcamalarının sağlık hizmetleri sunucularına kıyasla dağılımına bakıldığında, ilk üç sıra itibariyle 2020 - 2021 yılları arasında değişim görülmemiştir. Sağlık hizmetleri ve ürünleri almak için başvuru alan sağlık kurumları içerisinde en büyük payı 2021 yılında %49,5 ile hastanelerin oluşturduğu görülmektedir. Hastaneleri sırasıyla %22,8 ile perakende satış ve diğer tıbbi malzeme sunanlar ve %9,4 ile ayakta bakım hizmetleri takip etmektedir (TUİK,2021).

Bir ülkenin ulusal üretiminin en yaygın kullanılan niceliksel göstergesi, bir ülkede belirli bir yılda üretilen tüm nihai mal ve hizmetlerin piyasa değerini ölçen GSYİH'dır. Bir ülkenin ulusal üretimi; barınma, gıda, ulaşım, sağlık, eğitim ve ulusal savunma gibi çeşitli faaliyetlerle tahsis edilebilir. Bu nedenle, sağlık hizmetlerine ayrılan GSYİH payı, bir ülkenin sağlık sektörünün ulusal üretimine göre boyutunun bir ölçüsüdür (Sloan ve Hsieh, 2017:10).

Tablo 4. OECD Ülkelerinin Satın Alma Gücü Pariteleriyle Ölçülen Kişi Başı Sağlık Harcamaları (OECD,2021)

Tablo 4'te görüldüğü üzere OECD Ülkeleri kıyaslamaları görülmektedir. Sağlık harcamalarının ve Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYİH) içindeki payının artması birçok ülkede siyasetçiler, yöneticiler ve akademisyenler arasında sürekli yorum ve tartışma konusu olan bir olgudur. Bu konuya bir yaklaşım, sağlık harcamalarının uluslararası karşılaştırmaları olmuştur. Nasıl ölçüldüğüne bakılmaksızın, ülkeler arasında sağlık harcamalarında önemli farklılıklar vardır. Bu, örneğin Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (OECD) ülkeleri gibi nispeten homojen sanayileşmiş pazar ekonomileri arasında bile geçerlidir. Bu farklılıkların bir örneği, satın alma gücü pariteleri (PPP'ler) ile ölçülen kişi başına sağlık harcamalarıdır (Gerdtham ve Jönsson, 2000:13).

1.Uzaktan Sağlık Hizmetleri, Ekonomi ve Maliyet İlişkisi

Teletıp ve tele sağlık kavramları; sağlık hizmetlerinde teknolojik ilerlemeyle mümkün kılınan ve bakıma daha iyi erişilebilirlik, profesyonellerin zamanının optimize edilmiş kullanımı, profesyoneller arasında gelişmiş iş birliği, optimize edilmiş bakım yolları ve terapötik tedavide yeniden canlanan yenilik dahil olmak üzere olanakları nedeniyle hizmet arzı yapanlar tarafından teşvik edilen yeni bir gelişmedir. Dünya Sağlık Örgütü (WHO), teletıp ile tele sağlığı birbirinden ayırır. İlki tedavi edici tıpla ilgilidir ve ikincisi halk sağlığı alanına yakından karşılık gelir (Antezana,1997). Bu teknolojilerin ulaşılması zor olan hastalara hizmet sunumunda kullanılması ekonomik ve sosyal açıdan önemlidir. Teletıp programları, telekomünikasyon teknolojilerini kullanarak uzak nüfuslara özel sağlık hizmetleri sağlar. Tıbbi bakım sunumuna yönelik bu yenilikçi yaklaşım birkaç yıldır genişlemekte ve şu anda kardiyoloji, dermatoloji ve pediatri gibi

çeşitli uzmanlık alanlarını kapsamaktadır. Bununla birlikte, teletıpın ekonomik değerlendirmeleri nadirdir ve yürütülenlerin çok azı, çok çeşitli ekonomik maliyet ve faydaları açıklamıştır. Teletıp programlarının titiz fayda-maliyet analizleri, ekonomik uygulanabilirliklerine dair güvenilir ve karşılaştırmalı kanıtlar sağlayabilir ve böylece en başarılı programların benimsenmesine ve/veya yaygınlaşmasına yol açabilir (Davalos vd.,2009:934). Teletıp değerlendirmesi öncelikle teknolojinin güvenli olduğundan ve geleneksel bakım kadar fayda sağladığından emin olmalıdır. Teknolojiyi kullanmak eşit veya daha iyi sağlık veya yaşam kalitesi sağlıyorsa, bir sonraki adım maliyetlerdeki farklılıkları analiz etmektir. Ancak, hizmetlerin daha düşük maliyetle daha az fayda sağlayabileceği ve yine de maliyet etkin olarak kabul edilebileceği unutulmamalıdır (Bergmo,2009:2). Teletıp uygulamaları değerlendirilirken dikkat edilmesi gereken hususlar aşağıda belirtilmiştir (Goff-Pronost ve Sicotte,2010:48) ;

- Teletıp, sürekli değişim halinde olan yenilikçi bir teknolojidir. Teknolojinin öngörülemeyen evrimi, değerlendirmesini hareketli bir hedefi vurmaya benzer hale getirmektedir.
- Teletıp, geniş bir kullanıcı yelpazesine, amaçlara ve bağlamlara uygulanabilen bir teknolojidir. Farklı etkilerini anlamak için çok yönlü bir değerlendirme gerekmektedir.
- Teletıp, maliyetlerin ve faydaların değerlendirilmesinin her birinin ayrı ayrı değerlendirilmesi gereken birden çok kuruluştan oluşan bir ağı içermektedir.

Birleşik Krallık'ta, teletıp sistemleri, NHS'deki yapısal sorunları ele almak için uygun maliyetli bir araç olarak önerilmiştir (Rezabeigi vd.,2016:121). ABD'de, özellikle kırsal alanlarda, teletıp sistemleri, uzmanlaşmış danışmanlık hizmetlerine erişim ve çok uzak mesafelerdeki sevklerle ilgili sorunları çözmek için bir araç olarak kullanılmaktadır (Wootton,1998:616). Teletıp programlarını uygulamak için hastaların akıllı telefonlar, gelişmiş iletişim ekipmanları ve karmaşık altyapı gibi belirli araçlarla çalışmasının gerekli olduğunu belirtmekte fayda var; bu nedenle, bu tür programların gelişmiş ülkelerdeki uygulaması, eğitim düzeyinin düşük olduğu ve insanların daha az eğitilmiş olduğu az gelişmiş ülkelerdeki uygulamasından tamamen farklı olabilir (Farabi vd.,2020:1073).

Uzaktan izleme, sosyal maliyetlerle doğrudan ilişkili olan yeniden hastaneye yatışların sayısını önemli ölçüde azaltırken, aynı zamanda yaşlı hastalarda daha iyi bir yaşam kalitesini de teşvik edecektir. Ayrıca bu çözümler, bir hastanın sağlık durumunun uyarlamalı olarak izlenmesine izin veren kesin tıbbi verilerin toplanmasını teşvik eder. Bu nedenle, hastalık-mortalite oranındaki iyileştirmelerden yeniden hastaneye yatışların azaltılmasına, yaşam kalitesinin artırılmasına ve tıbbi-ekonomik maliyetlerin düşürülmesine kadar uzanan

hedefler oldukça iddialıdır. (Zulfikar vd.2018:202). Teletıpın ekonomik değerlendirmesinde, sağlık sistemi içinde veya dışında oluşan maliyetler arasındaki ayrım özellikle ilgili görünmektedir. Teletıp teşvik etmek için bir argüman, teknolojinin esas olarak sağlık sisteminin dışında kalan maliyet tasarrufları yaratma potansiyeline sahip olmasıdır. Birçok sağlık sisteminde, teletıp ile ortadan kaldırılan seyahat masraflarını hastalar öderken, zamandan tasarruf genellikle üretim değıştikçe değerlenir (Bergmo,2009:10). Tele sağlık, olağan bakıma kıyasla bakım maliyetini azalttığında ve tedavinin klinik etkinliğini engellemediğinde, uygulama kararı basittir. Bununla birlikte, tele sağlık bakım sağlama maliyetini artırdığında, karar vericiler artan maliyeti tele sağlık hizmetinden elde edilen potansiyel faydalarla karşılaştırmalıdır. Dijital doğası nedeniyle, tele sağlığın, karar vericiler tarafından uygulandıktan sonra doğrudan maliyet tasarruflarının beklendiğı noktaya kadar, genellikle sağlık hizmeti sunmanın uygun maliyetli bir yöntemi olduğı varsayılır (Noel vd.,2004:175).

Teletıp maliyetleri iki geniş kategoriye ayrılabilir; sağlık hizmetleri maliyetleri ve sağlık dışı maliyetler. Doğrudan sağlık hizmeti maliyetleri, belirli bir sağlık hizmeti veya programı üretmek için gerekli olan fiziksel sağlık kaynaklarına atıfta bulunur. Sağlık hizmeti dışı maliyetler, örneğin üretim kaybı veya boş zaman kaybı gibi zaman maliyetleri, seyahat maliyetleri ve çocuk bakımıyla ilgili maliyetler gibi sağlık sektörü dışındaki maliyetlerdir (Bergmo,2009:9). Teletıp hizmetlerinin uygulanmasıyla ilgili maliyet araştırması yapan Edirippulige ve arkadaşları (2013) çalışmalarında;

- Tıbbi koordinasyonda, teletıp hastalarının yönetimi, kullanım yılda yaklaşık 850'yi aştığında ekonomik olarak uygun hale gelir;
- Dermatolojide tele-ekspertiz en kârlı olanıdır;
- Geriatri, geriatrik değerlendirme ve hasta eğitimi en uygun maliyetli gibi görünmektedir.

Şeklinde sonuçlar elde ederek uygulamaların ekonomik açıdan karlı olduğunu ifade etmiştir (Edirippulige vd.,2013:130).

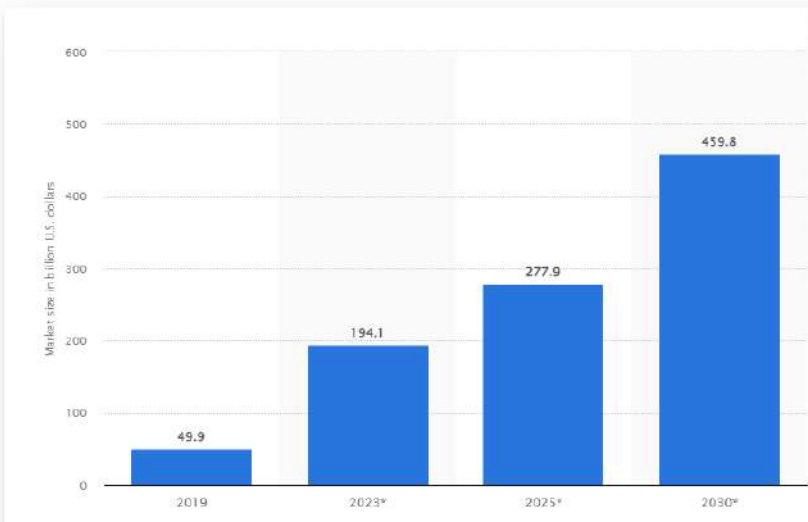
Doğrudan tüketiciye yönelik tele sağlığın işverenler için en önemli özelliklerinden biri, potansiyel maliyet tasarrufudur. Doğrudan tüketiciye hizmet veren şirketler, doktor muayenehanelerine ve acil servislere yapılan maliyetli ziyaretleri 40-50 \$'lık tele sağlık ziyaretiyle değıştirerek sağlık planları, işverenler ve hastalar için para tasarrufu sağladıklarını iddia etmektedir. Ayrıca, doğrudan tüketiciye yönelik tele sağlık yöntemini kullanan hastalar, yüz yüze bakım arayışıyla ilişkili işten izin alma süresi de dahil olmak üzere zaman ve seyahat maliyetlerinden kaçınabilir (Ashwood vd.,2017:490). Bununla birlikte tele sağlık, çeşitli koşullar ve hasta popülasyonları için kullanılabilecek çeşitli

modaliteleri kapsar. Uygulamaya ve modaliteye göre değişebileceğinden, tele sağlık etkinliği hakkında kapsamlı açıklamalar yapmak zordur. Ek olarak, tele sağlık yüz yüze ziyaretlerin yerine geçebileceği veya onları tamamlayabileceği için kullanım üzerindeki etkiler değişebilir. Tele sağlık uzmanları tele sağlığı hastalara fayda sağlayabilecek ek bir hizmet olarak görse de, politika yapıcılar genellikle tele sağlık hizmetlerinin yüz yüze ziyaretleri daha az maliyetli sanal ziyaretlerle değiştirerek maliyet tasarrufu sağlayacağını ve erişimi artıracığını savunmaktadır (Martinez vd.,2018:1770).

Yoğun bakım ünitelerinde maliyet tasarrufları, insan gücü ve ilaç giderleri gibi yoğun bakım ünitelerinin değişken maliyetlerinde azalmaya yol açabilen kalış süresinin azaltılması yoluyla doğrudan gerçekleştirilir. Ayrıca, tele- yoğun bakım ünitelerinin venöz tromboembolizm (VTE) profilaksisi gibi en iyi uygulama uyumunu artırabileceği göz önüne alındığında, komplikasyonlar azaltılabilir ve daha iyi performansa göre ödeme ölçümleri elde edilebilir. Tele- yoğun bakım ünitelerinin ayrıca, daha fazla yoğun bakım ünitesi yatağı inşa etmek zorunda kalmadan daha fazla kapasiteye izin vererek gelirden ve vaka hacminde artışa yol açabilir (Becker vd.,2019:132). California'da kayıtlı 300.000 kişiyle yapılan bir araştırma, teletıp ziyaretlerinin yalnızca %12'sinin yüz yüze bakımın yerini aldığını ve %88'inin yeni kullanımı temsil ettiğini buldu. Çalışmamızda hastaların yaklaşık dörtte üçü, teletıp kullanmasalar da acil bir bakım/satış kliniğine veya doktorun muayenehanesine başvuracaklarını ve yalnızca %6'sı acil servise gideceklerini söyledi. Ancak daha da önemlisi, %15'i teletıp hizmeti mevcut olmasaydı hiç tedavi aramayacaklarını söyledi. Bu nedenle teletıp, bir miktar talep yaratarak sağlık harcamalarını artırma potansiyeline sahip olabilmektedir (Ashwood vd.,2016:450). Teletıp sayesinde sağlık hizmetlerine erişimde kolaylık olduğunda, daha fazla sağlık hizmetine erişim, daha fazla sağlık hizmeti kullanımıyla ilişkili olabilir. Bununla birlikte, kullanımı artırmak mutlaka kötü bir şey değildir. Sınırlı erişime sahip olanlar arasında uygun sağlık hizmeti kullanımının artırılması, teletıpın potansiyel bir faydası olarak değerlendirilebilir Martinez vd.,2018:1771).

Yaşlanan bir toplumda sağlık kaynaklarının büyük bir kısmı yaşlılara harcanmaktadır. Artan tele-sağlık harcamaları genel olarak sağlık profesyonelleri ve hastalar arasındaki iletişimi iyileştirecek ve bu da özellikle uzak bölgelerde yaşayanlar ve/veya fiziksel engelliler için sağlık okuryazarlığını ve bakım kalitesini yükseltecektir. Politika yapıcılarının kıt kaynakları tele sağlık ve yüz yüze bakım sektörlerinde uygun şekilde tahsis etmelerine yardımcı olacak mevcut politikaları makroekonomik düzeyde analiz etmek çok önemlidir (Wang ve Wang,202:12).

Küresel çapta 2019 ve 2030 yılları arasında öngörülen küresel teletıp pazarı büyüklüğü; uygulamaların artan bir trendde ilerleyeceğini ifade etmektedir. 2019 yılında 49.9 milyar dolar olan pazar büyüklüğünün aşağıdaki tabloda da ifade edildiği üzere 2030 yılında 459.8 milyar dolarlık bir rakama geleceği öngörülmektedir.

Tablo.5. 2019 ve 2030 Yılları Arasında Öngörülen Küresel Teletıp Pazarı (Statista,2021)

Sonuç

Ekonomik bakımdan olumlu göstergeler olması hem kullanılabilirlik hem de genellenebilirlik açısından uzaktan sağlık hizmetleri sunumlarının kullanıcı dostu, klinik olarak faydalı ve mevcut sağlık hizmetleri sistemlerine entegre edilebilir olduğunu göstermektedir. Bu durum paralelinde politika yapıcılarının müdahalesi entegrasyonun hızlanmasını sağlayabilir. Teletıp tedavisinin yüz yüze bakım kadar zaman alabileceği kabul edilerek sağlık hizmeti geri ödeme modellerinin uyarlanması gerekebilir. İlk kurulum maliyetleri, teletıp uygulamaları önünde önemli bir engel olabilir, fakat bu maliyetlerin uzun dönemde dengelenmesi muhtemeldir. Teletıp müdahaleleri kişi merkezli, yüksek kaliteli, uygun maliyetli bakım sunacaksa sağlık sistemlerine entegrasyonu halk sağlığı ve ekonomi açısından olumlu sonuçlar getirecektir.

Kaynakça

1. Antezana, F. (1997). Telehealth and telemedicine will henceforth be part of the strategy for health for all. *Available from Internet: <http://www.who.int/archives/int-pr-1997/en/pr97-98.html>*.
2. Ashwood, J. S., Gaynor, M., Setodji, C. M., Reid, R. O., Weber, E., & Mehrotra, A. (2016). Retail clinic visits for low-acuity conditions increase utilization and spending. *Health Affairs*, 35(3), 449-455.
3. Ashwood, J. S., Mehrotra, A., Cowling, D., & Uscher-Pines, L. (2017). Direct-to-consumer telehealth may increase access to care but does not decrease spending. *Health Affairs*, 36(3), 485-491.
4. Becker, C. D., Fusaro, M. V., & Scurlock, C. (2019). Telemedicine in the ICU: clinical outcomes, economic aspects, and trainee education. *Current Opinion in Anesthesiology*, 32(2), 129-135.
5. Bergmo, T. S. (2009). Can economic evaluation in telemedicine be trusted? A systematic review of the literature. *Cost Effectiveness and Resource Allocation*, 7(1), 1-10.
6. Dávalos, M. E., French, M. T., Burdick, A. E., & Simmons, S. C. (2009). Economic evaluation of telemedicine: review of the literature and research guidelines for benefit–cost analysis. *Telemedicine and e-Health*, 15(10), 933-948.
7. Edirippulige, S., Martin-Khan, M., Beattie, E., Smith, A. C., & Gray, L. C. (2013). A systematic review of telemedicine services for residents in long term care facilities. *Journal of telemedicine and telecare*, 19(3), 127-132.
8. Eurofound (2020), “Living, working and COVID 19”, <http://eurofound.link/COVID-19data>.
9. Eze, N. D., Mateus, C., & Cravo Oliveira Hashiguchi, T. (2020). Telemedicine in the OECD: an umbrella review of clinical and cost-effectiveness, patient experience and implementation. *PloS one*, 15(8), e0237585.
10. Farabi, H., Rezapour, A., Jahangiri, R., Jafari, A., Rashki Kemmak, A., & Nikjoo, S. (2020). Economic evaluation of the utilization of telemedicine for patients with cardiovascular disease: a systematic review. *Heart Failure Reviews*, 25(6), 1063-1075.
11. Gerdtham, U. G., & Jönsson, B. (2000). International comparisons of health expenditure: theory, data and econometric analysis. In *Handbook of health economics* (Vol. 1, pp. 11-53). Elsevier.
12. Goff-Pronost, L., & Sicotte, C. (2010). The added value of thorough economic evaluation of telemedicine networks. *The European Journal of Health Economics*, 11(1), 45-55.

13. Khosravi, B., Soltani, S., Javan-Noughabi, J., & Faramarzi, A. (2017). Health care expenditure in the Islamic Republic of Iran versus other high spending countries. *Medical journal of the Islamic Republic of Iran*, 31, 71.
14. Kobelt, G. (2002). Health economics: an introduction to economic evaluation. *Monographs*
15. Martinez, K. A., Rood, M., Jhangiani, N., Kou, L., Rose, S., Boissy, A., & Rothberg, M. B. (2018). Patterns of use and correlates of patient satisfaction with a large nationwide direct to consumer telemedicine service. *Journal of general internal medicine*, 33(10), 1768-1773.
16. Noel, H. C., Vogel, D. C., Erdos, J. J., Cornwall, D., & Levin, F. (2004). Home telehealth reduces healthcare costs. *Telemedicine Journal & e-Health*, 10(2), 170-183.
17. Rezabeigi Davarani, E., Iranpour, A., Khanjani, N., Mohseni, M., & Nazari Robati, F. (2016). Cardiovascular diseases risk factors and the relationship between knowledge level and preventive behaviors for cardiovascular diseases among women in kerman. *J Res Health Sci*, 2, 119-132.
18. Sloan, F. A., & Hsieh, C. R. (2017). *Health economics*. Mit Press.
19. Statista (2021). Global telemedicine market size forecast 2019-2030. Erişim: <https://www.statista.com/statistics/671374/global-telemedicine-market-size/> Erişim Tarihi: 20.11.2022
20. Türkiye İstatistik Kurumu (2021). Erişim Tarihi: 02.12.2022. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Saglik-Harcamalari-Istatistikleri-2021-45728>
21. Tıraş, H. H. (2013). Sağlık ekonomisi: Teorik bir inceleme. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 3(2), 125-152.
22. OECD (2021). Health Statistics. Erişim: <https://www.oecd-ilibrary.org/sites/154e8143-en/index.html?itemId=/content/component/154e8143-en> Erişim Tarihi: 15.12.2022
23. Wang, F., & Wang, J. D. (2021). The determinants of telehealth provision: empirical evidence from OECD countries. *International journal of environmental research and public health*, 18(16), 8288.
24. Wootton, R. (1998). Telemedicine in the national health service. *Journal of the Royal Society of Medicine*, 91(12), 614-621.
25. Zulfıqar, A. A., Hajjam, A., & Andrès, E. (2018). Focus on the different projects of telemedicine centered on the elderly in France. *Current Aging Science*, 11(4), 202-215.

